

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN DEĞİŞKEN SINIRLARI

FİLİZ AKÇAY

DANIŞMAN
PROF. DR. ERGİN AYAN

DOKTORA TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Doktora tezi olarak savunduğum “**Türkiye Selçukluları Devleti'nin Değişken Sınırları**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/10/ 2020

Filiz AKÇAY

16530350012

ÖN SÖZ

Hazırlamış olduğumuz bu tez ile genelde ortaçağ özelde Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili kısıtlı sayılabilecek kaynaklar incelenerek Türkiye Selçukluları Devleti'nin değişken sınırlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tezimizi hazırlarken Anadolu'ya Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında başlayan Türk akınları ve akabinde meydana gelen süreç incelenmiş ve bugün vatanımız olan toprakların nasıl Türk yurdu olduğu sınırlar açısından aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamız boyunca Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devam eden süreç ele alınmış, sınırların tespiti için önem arz etmesi bakımından Türkiye Selçukluları Devleti ile münasebet halinde olan komşu devletler ve bu devletlerle yapılan savaş, barış vs. ilişkiler de tezimizin inceleme konusu olmuştur. Bu incelemeler neticesinde fethedilen ve kaybedilen topraklar belirlenip muhtemel sınırlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte mevcut dönemin aydınlatılması hususunda birinci derecede önem arz eden ana kaynaklar, bu kaynaklar ışığında ortaya konulan araştırma eserler ve muhtelif makaleler incelenerek sonuçlar elde edilmiş, Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarının belirlenmesine yönelik süreç tarafımızdan alt bölümlere ayrılıp Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç ve Haritalar bölümleri oluşturularak çalışılmıştır.

Tezimi hazırladığım süre boyunca gerek kendi kütüphanesindeki kaynakları kullanımımıza sunma, gerekse kaynakları nasıl temin edeceğimizle ilgili sınırsız rehberlik etme başta olmak üzere, yardımlarını bizden esirgemeyen, tez yazım sürecimde daima destek olan ve akabinde tezimin her satırını sabır ve dikkatle okuyarak tezimde benden çok emeği olan kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ergin AYAN'A sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Ordu 2020

Filiz AKÇAY

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	XIII
ABSTRACT.....	XIV
KISALTMALAR	XV
KAYNAKLAR	XVII
1. FARŞÇA KAYNAKLAR.....	XVII
2. ARAPÇA KAYNAKLAR	XXXIII
3. COĞRAFÎ ESERLER	L
4. BİZANS KAYNAKLARI	LII
5. ERMENİ KAYNAKLARI	LVI
6. SÜRYÂNİ KAYNAKLAR	LVIII
7. LATİN KAYNAKLARI.....	LIX
8. DİPLOMATİK BELGELER	LXIII
9. VAKFİYELER.....	LXIII
10. SEYAHATNÂMELER	LXIV
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. ORTA ÇAĞDA SINIR MEFHUMU VE ANADOLU'DA SINIRLAR.....	4
1. 1. BİLÂD-I RÛM TERİMİ VE ORTA ÇAĞDA BİZANS SINIRLARI.....	4
1. 2. ERMENİSTAN, GÜRCİSTAN VE AZERBAYCAN	25
1. 3. EL-CEZÎRE BÖLGESİ.....	32

1. 4. ORTA ÇAĞ'DA ANADOLU'DAN GEÇEN YOLLAR.....	36
1. 4. 1. Bizans Döneminde Anadolu Yolları.....	38
1. 4. 1. 1. Hacılar Yolu.....	39
1. 4. 1. 2. Posta Yolu.....	42
1. 4. 1. 3. Kestirme Yol.....	43
1. 4. 1. 4. İznik-Konya Yolu	43
1. 4. 2. Türkiye Selçukluları Devleti Döneminde Anadolu Yolları.....	44
1. 4. 2. 1. Haçlı Seferleri Sırasında Takip Edilen Anadolu Yolları	46
1. 4. 2. 2. Haçlı Seferleri Sonrası Gelişmeler	49
1. 4. 2. 3. Türkiye Selçukluları Dönemi Yollarının Ana Hatları.....	50
1. 4. 2. 3. 1. Anadolu'yu İran'a Bağlayan Yollar	52
1. 4. 2. 3. 2. Anadolu'yu el-Cezîre ve Şâm'a Bağlayan Yollar.....	54
1. 4. 2. 3. 3. Karadeniz ve Akdeniz Bölgelerini Birbirine Bağlayan Yollar.....	57
1. 4. 2. 3. 4. Ege Limanına Giden Yollar.....	59
1. 4. 2. 3. 5. Akdeniz Sahillerinden İstanbul'a Giden Yollar.....	60
2. ANADOLU'NUN FETHİ (1015'TEN 1085'E KADAR)	61
2. 1. TÜRK FETHİ ÖNCESİ ANADOLU'YA YAPILAN SEFERLER.....	61
2. 1. 1. Tuğrul Bey Devrinde Anadolu'ya Yapılan Seferler.....	61
2. 1. 2. Sultân Alp Arslan Devrinde Anadolu'ya Yapılan Seferler	88

2. 1. 2. 1. Sultân Alp Arslan'ın Kafkasya ve Anadolu Seferi	88
2. 1. 2. 2. Kars ve Ani'nin Fethi.....	93
2. 1. 2. 3. Selçuklu Şehzâde ve Beyleri Tarafından Yapılan Gaza ve Fetihler.....	96
2. 1. 2. 4. Alp Arslan'ın İkinci Kafkasya Seferi	98
2. 1. 2. 5. Malazgird Savaşı.....	102
İKİNCİ BÖLÜM.....	112
3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN KURULUŞ AŞAMASI	112
3. 1. KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU'YA GELİŞLERİ	112
3. 2. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NDEN ÖNCE BİZANS'IN DURUMU	123
3. 3. SÜLEYMANŞÂH VE KARDEŞLERİNİN GÜNEY DOĞU ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ VE ELE GEÇİRİLEN İLK YERLER	128
3. 4. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE DEVLETİN İLK SINIRLARI	132
3. 4. 1. Türkiye Selçukluları Devleti'nin Kuruluş Tarihi Hakkında Görüşler	134
3. 5. SÜLEYMANŞÂH'IN BOTANEIATES İLE İTTİFAKI VE SINIRLAR AÇISINDAN ÖNEMİ	146
3. 6. MELÎKŞÂH'IN EMÎR PORSUK'U ANADOLU'YA GÖNDERMESİ	152
3. 7. MELİSSENOS'UN SÜLEYMANŞÂH İLE İTTİFAKI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARINA KATILAN YERLER.....	156

3. 8. DRAKON SUYU ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ SINIRLARI AÇISINDAN ÖNEMİ	160
3. 9. SÜLEYMANŞÂH'IN ANTAKYA SEFERİ, ÖLÜMÜ VE MEVCUT SINIRLAR.....	165
3. 9. 1. Kilikya Seferi ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Yeni Sınırları.....	165
3. 9. 2. Süleymanşâh'ın Antakya Seferi ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Yeni Sınırları	168
3. 9. 3. Kurzâhil Savaşı.....	174
3. 9. 4. Ayn Seylem Savaşı ve Süleymanşâh'ın Ölümü	181
3. 9. 5. Süleymanşâh Devrinde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Sınırları	191
4. ANADOLU'NUN SAVUNMASI VE İÇTE BİRLİK MÜCADELESİ (1085'TEN 1192'YE KADAR).....	200
4.1. EBÛ'L-KÂSİM'IN TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN BAŞINDA OLDUĞU DÖNEM VE BU DÖNEMDE SINIRLAR	200
4. 2. EBÛ'L-GÂZİ HASAN.....	208
4. 3. I. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	210
4. 3. 1. Saltanatının İlk Yılları'nda Sınırlar	210
4. 3. 2. Haçlı Seferleri'nin Başlaması ve Birinci Haçlı Seferi Sonrasında Sınırlar.....	220
4. 3. 2. 1. İznik'in Düşmesi	229

4. 3. 2. 2. Dorylaion (Eskişehir), Ereğli Savaşları ve Kaybedilen Şehirler	234
4. 3. 2. 3. Urfa’da Haçlı Hâkimiyetinin Kurulması.....	238
4. 3. 2. 4. Antakya’nın Haçlıların Eline Geçmesi	239
4. 3. 2. 5. 1101 Yılı Haçlı Seferleri	246
4. 3. 3. I. Kılıç Arslan’ın Doğu Seferi, Yapılan Fetihler ve Ölümü	251
4. 3. 4. I. Kılıç Arslan Zamanında Fethedilen-Kaybedilen Yerler ve Sınırlar	259
4. 4. ŞAHİNŞÂH (MELİKŞÂH) DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ’NİN SINIRLARI	263
4. 4. 1. Taht Mücadeleleri	263
4. 4. 2. Bizans’a Karşı Seferler ve Ele Geçirilen Yerler	268
4. 4. 3. Şahinşâh Döneminde Ele Geçirilen Yerler ve Sınırlar	271
4. 5. I. İZZEDDİN MESÛD DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ’NİN SINIRLARI	271
4. 5. 1. Saltanatının İlk Yılları	271
4. 5. 2. Bizans ve Dânişmendlilerle Mücadeleler	272
4. 5. 3. İkinci Haçlı Seferi.....	283
4. 5. 4. Dânişmendliler’in Sivas ve Malatya Kolu’nun Tâbiyeti, Yeni Sınırlar, Sultân Mesûd’un Kilikya Seferi ve Vefatı	292
4. 5. 5. I. Mesûd Zamanında İdari Birimler ve Sınırlar.....	293
4. 6. II. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ’NİN SINIRLARI	295
4. 6. 1. İçte ve Dışta Mücadeleler.....	295
4. 6. 2. Miryokefalon Savaşı ve Sınırlar	299

4. 6. 3. II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı Alması ve Dânişmendlilerin Bu Koluna Son Vermesi, Yeni Sınırlar ve Bizansla İlişkiler	316
4. 6. 4. II. Kılıç Arslan'ın Ülkeyi Oğulları Arasında Paylaşımının Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi	318
4. 6. 5. Üçüncü Haçlı Seferi ve Türkiye Selçukluları Devleti'ne Sınırlar Açısından Etkileri	321
4. 6. 6. Taht Mücadeleleri ve II. Kılıç Arslan'ın Ölümü.....	330
4. 6. 7. II. Kılıç Arslan Devrinde Ele Geçirilen Yerler ve Sınırlar.....	331
5. ANADOLU'DA BİRLİK VE MERKEZİLEŞME (1192'DEN	332
1256'YA KADAR)	332
5. 1. I. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	332
5. 1. 1. İlk Saltanat Devri ve Kardeşinin Tahtı Ele Geçirmesi	333
5. 2. II. RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞÂH DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	337
5. 2. 1. İç Meseleler ve Sınırların Tekrar Birleştirilmesi	337
5. 2. 2. Bizans İle Antlaşma	339
5. 2. 3. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Kilikya Seferi ve Sınırlar Açısından Önemi	340
5. 2. 4. Saltukluların (Erzurum) Türkiye Selçukluları Topraklarına Katılması ve Yeni Sınırlar	342
5. 2. 5. Gürcülerle Savaş ve Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi	344
5. 2. 6. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Ankara'yı Devlet Merkezine Bağlaması.....	346

5. 2. 7. Dördüncü Haçlı Seferi ve Sonrasında Anadolu'daki Durum.....	347
5. 2. 8. II. Rükneddîn Süleymanşâh Zamanında Ele Geçirilen Yerler.....	352
5. 3. III. İZZEDDÎN KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	354
5. 4. I. GİYÂSEDDÎN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANATI DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	358
5. 4. 1. İkinci Saltanatının İlk Yılları	359
5. 4. 2. Samsun'un Kurtarılışı, Antalya'nın Fethi ve Yeni Sınırlar	361
5. 4. 3. Ermenilerle Mücadeleler ve Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi	364
5. 4. 4. Alaşehir Savaşı ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Şehit Düşmesi	365
5. 4. 5. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Ele Geçirilen Yerler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Sınırları	370
5. 5. I. İZZEDDÎN KEYKÂVUS DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	371
5. 5. 1. I. İzzeddîn Keykâvus'un Tahta Çıkışı ve Alâeddîn Keykubâd ile Mücadelesi	371
5. 5. 2. Sinop'un Fethi	373
5. 5. 3. Antalya'nın Geri Alınışı.....	376
5. 5. 4. Ermeni Seferi ve Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi	378
5. 5. 5. Suriye Seferi ve Sultânın Ölümü.....	380
5. 5. 6. I. İzzeddîn Keykâvus Devrinde Sınırlar	382

5. 6. ALÂEDDÎN KEYKUBÂD DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	383
5. 6. 1. İlk Saltanat Yılları.....	383
5. 6. 2. Alâiyye'nin Fethi	385
5. 6. 3. Ermeni Seferi	387
5. 6. 4. Artuklular, Eyyûbiler ve Mengüceklilerle İlişkiler	392
5. 6. 5. Suğdak Seferi.....	399
5. 6. 6. Trabzon Rûm Devleti Üzerine Sefer	401
5. 6. 7. Yassıçimen Savaşı ve Moğollarla Sınırdaş Olunması	404
5. 6. 8. Gürcistan Seferi ve Moğollara Karşı Alınan Önlemler	411
5. 6. 9. Eyyûbilerle Savaş, Harput'un Ele Geçirilip Artukoğulları Emîrliği'ne Son Verilmesi	415
5. 6. 10. Moğol Hükümdarı Ögedey Kaan'ın Alâeddîn Keykubâd'a Elçi Göndermesi ve Alâeddîn Keykubâd'ın Vefatı.....	420
5. 6. 11. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Saltanatı Döneminde Ele Geçirilen Yerler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Sınırları	425
5. 7. II. GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	429
5. 7. 1. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tahta Çıkışı ve Saltanatının İlk Yılları	429
5. 7. 2. Harezmlilerin Ülkeden Ayrılmaları ve Sümeysât ile Civarındaki Kalelerin Ele Geçirilmesi	432
5. 7. 3. Âmîd'in Selçuklu Sınırlarına Katılması	437
5. 7. 4. Babâiler İsyanı	441
5. 7. 5. Moğollar'ın Erzurum'u İşgali.....	447

5. 7. 6. Köseadağ Savaşı	451
5. 7. 7. Sivas'ın Moğollara Teslimi	458
5. 7. 8. Kayseri Katliamı ve Moğolların Tahribatı	459
5. 7. 9. Moğollarla Barış Antlaşmasının İmzalanması	463
5. 7. 10. Kilikya (Sis) Ermenileri Üzerine Sefer ve Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü	469
5. 7. 11. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Sınırlar.....	471
5. 8. II. İZZEDDÎN KEYKÂVUS'UN İLK SALTANATI DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	472
5. 9. MÜŞTEREK SULTÂNLAR DEVRİ: ÜÇ KARDEŞ YÖNETİMİ (II. İZZEDDÎN KEYKÂVUS-IV. RÜKNEDDÎN KILIÇ ARSLAN-II ALÂEDDÎN KEYKUBÂD) DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	475
5. 10. SULTÂN II. İZZEDDÎN KEYKÂVUS'UN (İKİNCİ KEZ) MÜSTAKİL HÜKÜMDÂRLIĞI DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	479
5. 11. IV. RÜKNEDDÎN KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	482
6. MOĞOL EGEMENLİĞİ VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN ZAYIFLAYIP ORTADAN KALKMASI (1256'DAN 1308'E KADAR).....	484
6. 1. İKİ SULTÂN YÖNETİMİ: II. İZZEDDÎN KEYKÂVUS - IV. RÜKNEDDÎN KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	484
6. 2. IV. RÜKNEDDÎN KILIÇ ARSLAN (İKİNCİ KEZ) DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	491

6. 2. 1. Denizli (Lâdik) Beyliğinin Kuruluşu ve Karaman Oğullarının İsyanı	493
6. 2. 2. Sinop'un Geri Alınması ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Öldürülmesi	497
6. 3. III. GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	500
6. 3. 1. Memlûk Sultânı Baybars ile İlişkiler	502
6. 3. 2. Hatîroğlu İsyanı ve Baybars'ın Anadolu Seferi	504
6. 3. 3. Abaka'nın Anadolu'ya Gelişi ve Pervâne'nin Öldürülmesi	511
6. 3. 4. Karamanoğullarının İsyanı ve Alâeddîn Siyâvuş (Cimri) Olayı	513
6. 4. II. GIYÂSEDDÎN MESÛD (İLK SALTANATI) VE III. GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	517
6. 4. 1. Kâhta'nın Memlûk Sultânına Teslimi	521
6. 4. 2. Türkmen Direnişleri	522
6. 4. 3. Moğol Tahtında Mücadeleler ve Türkiye Selçukluları Topraklarının Moğol Topraklarına Katılması	524
6. 5. III. ALÂEDDÎN KEYKUBÂD DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI	525
6. 6. II. GIYÂSEDDÎN MESÛD'UN İKİNCİ SALTANATI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN YIKILIŞI	529
SONUÇ	532
EKLER	548
KAYNAKÇA	569

ÖZGEÇMİŞ.....	644
İNDEKS	645

ÖZET

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Değişken Sınırları

Orta Çağda Bilâd-ı Rûm olarak adlandırılan Anadolu topraklarına 1018 yılında başlayan akın faaliyetleri ve devam eden süreç incelenmiştir. Bu süreç başladığında Anadolu'da hüküm süren Bizans'ın iç karışıklıklar nedeniyle zayıf durumda olması Türklerin Anadolu'da ilerleme ve yerleşme sürecini kolaylaştırmış, ancak 1176 yılında yapılan Miryokefalon Savaşına kadar Türklerin Anadolu'da tutunma çabaları devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye Selçukluları Devleti Bizans İmparatorluğu ile toprak kazanımı için çeşitli mücadelelere girerken, Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin en güçlüsü olan Dânişmendliler'le ve haçlılarla da savaşmış ve sınırlar açısından önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bilhassa haçlıların Anadolu'dan geçişi esnasında sınırlarda oldukça önemli değişiklikler olmuş, hatta başkent İznik'ten Konya'ya taşınmış ve Anadolu'da Antakya Haçlı Prinkepsliği ve Urfa haçlı Kontluğu kurulmuştur. Buna rağmen devam eden süreçte Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları genişlemeye başlamış ve Alâeddîn Keykubâd zamanına önemli ticaret ve liman kentlerinin de içinde bulunduğu pek çok yerleşim yeri devletin sınırlarına dâhil edilmiştir. I. Alâeddîn Keykubâd'ın vefatının ardından tahta oturan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları genişlemeye devam etmiş, mevcut sınırlara Âmid ve civarının da eklenmesiyle Türkiye Selçukluları Devleti kuruluşundan itibaren en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ancak 1243 yılına gelindiğinde Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması devleti yıkılış sürecine sürüklemiştir. Bu savaştan sonra ülke Moğol egemenliğine girmiş ancak Moğollar Türkiye Selçukluları Devleti'ni İran'dan yönetmeyi tercih ettikleri için sınırlarda pek fazla değişiklik olmamıştır. Bu tarihten itibaren başa geçen son Selçuklu sultânları ise Moğol yöneticilerinin atadığı kişiler aracılığıyla ülkeyi yönetmiş ve 1308 yılında Türkiye Selçukluları Devleti'nin varlığı son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Selçuk, Anadolu, Blâd-ı Rûm

ABSTRACT

Changing Borders of State of Turkey Seljuks

The raids starting from 1018 to the so-called Anatolian territory Bilad-i Rumi and ongoing process after that. When this process first started, it was continued as a return after obtaining the pillages, but later turned into a comprehensive settlement policy and in almost two hundred years, Anatolia became almost a Turkish homeland. Meanwhile, the fact that the Byzantine, which prevailed in Anatolia, was weak due to internal turmoil facilitated the progress and settlement process of Turks in Anatolia. However, the Turks efforts of holding on to Anatolia lasted until the Battle of Miryokefalon in 1176. In this process, the Turkey Seljuk State wasn't only in a war with Byzantine Empire, they were in a war with The Crusaders and The Danishmendids, which was the most powerful amongst the Turkish principalities in Anatolia. In particular during the crossing of the crusaders from Anatolia, important changes were observed in the borders, and the capital was moved from Iznik to Konya and the Crusader Principies of Antakya and the Crusader County of Urfa were established in Anatolia. Despite ongoing process in Turkey Seljuk Empire's borders have begun to expand and many residential areas inclusive of important trade and port cities were included in the borders of the state under the reign of I. Alâeddîn Keykubâd. After the death of I. Alâeddîn Keykubâd, with the addition of the Amid and its vicinities during the reign of II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Turkey Seljuk Empire reached its widest extent. When the year 1243 began the continuing improvement process in favor of Turkey Seljuk State is reversed and resulted in the defeat of the Kösedağ War with the Mongolians, then led to the process of colapsing. Turkey Seljuk State has fallen into autonomous state to the Mongol Empire in a short period of time. From this date the last coping, Seljuk sultâns ruled under the people whom Mongolian's appointed and Turkey Seljuk Empire have ceased to exist in 1308.

Key Words: Border, Selcuk, Anatolia, Blâd-ı Rûm

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf	: Adı geçen müellîf
a.g.t.	: Adı geçen tez.
bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
İA	: İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
hş.	: Hicri şemsi
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
m.	: Miladi
n.	: Dipnot
nr.	: Numara
Neşr.	: Neşreden
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss:	: Sayfalar arası
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
Terc.	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USAD	: Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi
vol.	: Volume
Yay.	: Yayın

yay. : Yayınlayan
YKY : Yapı Kredi Yayınları
yy. : Yüzyıl

KAYNAKLAR

1. FARŞÇA KAYNAKLAR

el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye: Türkiye Selçukluları'na dâir en önemli vekâyinâme, İbn Bîbî'nin, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye* adlı Farsça eseridir. Asıl adı, Nâsıreddin Hüseyin Muhammed b. Ali olan İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye*, adlı eserini o sıralarda İlhanlıların vezîri olan Alâeddîn Ata Melîk Cüveynî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Esâsen müellif, Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'*sını tamamlamak üzere, Malazgird zaferi sonrasında Anadolu'da fütuhât yapan meşhur beylerden, Emîr Mengücek, Emîr Artuk, Emîr Dânişmend gibi kişilerin ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin ilk hükümdârı Kutalmışoğlu Süleymanşâh'ın hayat hikâyeleri ve mücadelelerini anlatmak üzere yola çıkmıştır. Fakat ilk devirlere dair yeterli bilgi bulamadığı için eserine, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanından başlamıştır. İbn Bîbî, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubâd hakkındaki bilgileri yaşadığı dönemin meşhur müelliflerinden günümüzde mevcut olmayan Kaanî'nin, *Selçuknâme*'sinden istifade ederek yazmıştır. I. Alâeddîn Keykubâd döneminin sonlarına doğru münşîlik görevine getirilen yazar, bu tarihten sonra 1280 yılına kadar cereyan eden ve kendisinin bizzat yaşadığı döneme ait olan hâdiseleri daha muhtasar bir şekilde kaleme almıştır. Eserinin adında geçen iki "Alâiyye" kelimesinin, birincisinin kitabın telifine sebep olan Alâeddîn Ata Melîk Cüveynî'ye ve ikincisinin I. Alâeddîn Keykubâd'a delalet ettiği tahmin edilmektedir. Türkiye Selçuklularının yerli kaynaklarından olması ve günümüze ulaşabilen birkaç vekâyinâmeden biri olması, eserin önemini artırmaktadır. *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, Adnan Erzi tarafından 1956'da yayınlanmıştır. İlk iki yüz on dört sayfasının tenkitli neşri ise 1957 yılında TTK yayınları arasında intişar edilmiştir.¹ 1996 yılında bu

¹ İbn Bibi, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye*, I. Tıpkıbasım, Neşr. A. S. Erzi, TTK, Ankara, 1956; İbn Bibi, Hüseyin b. Muhammed Ali El-

metin esas alınmak suretiyle, Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.² *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, muhtemelen müellif henüz hayatta iken, Ahîlerin isteği üzerine, sadeleştirilerek kısaltılmış ve bu şekilde "Muhtasar" olarak bilinen ayrı bir metin ortaya çıkmıştır. Bu metnin tamamı Th. Houtsma tarafından 1902 yılında neşredilmiş, aynı metin M. Nuri Gençosman, tarafından Türkçe'ye, H. W. Duda tarafından da Almanca'ya çevrilmiştir.³ *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*'nin, II. Murad zamanında (1421-1451) yapılan Türkçe çevirisi, Yazıcızâde Ali'nin, *Târih-i Âl-i Selçuk* veya *Oğuznâme* adlarıyla bilinen eseridir. Bu tercüme mümkün olduğu kadar aslına sadık kalınarak yapılmış, yalnız bazı Arapça ve Farsça şiirlerle zor cümleler atlanmış, Alâeddin Ata Melîk Cüveynî'nin methi için ayrılan bölümler çıkarılarak, II. Murad'ın methi konulmuş, İbn Bibî'nin hususi hayatını anlattığı bölüm tercüme dışında bırakılmış ve metne bazı ilâveler yapılmıştır. Yazıcızâde Ali'nin tercümesinde İbn Bibî'nin adı da hiç geçmemektedir. Yazıcızâde Ali'nin tercümesi Türkiye'nin ve birkaç Avrupa ülkesinin kütüphanelerinde mevcuttur. *Târih-i Âl-i Selçuk*'un Abdullah Bakır tarafından hazırlanan bir neşri de mevcuttur.⁴ Biz tezimiz için ana kaynak olan bu eserden muhtelif noktalarda, Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümenin I-II. ciltlerinden ayrıca *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, adıyla M. Nuri Gençosman, tarafından yayınlanan muhtasar tercümeden ve Yazıcızâde Ali'nin Abdullah Bakır tarafından hazırlanan neşirden yararlandık.

Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I, Neşr. N. Lugal-A. S. Erzi, TTK, Ankara, 1957.

² İbn Bibî, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I-II, Terc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

³ M. Th. Houtsma, *Historie Des Seldjucides D'asie Mineure D'apries İbn-Bibî Texte Turc*, III, Leide, 1902; İbn Bibî, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbn Bibî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941; H. W. Duda, *Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi*, Copenhagen, 1959.

⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.

Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr: İstifade ettiğimiz yerli kaynaklardan olan Aksarayî Kerimüddin Mahmûd b. Muhammed'in kaleme aldığı, *Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr* isimli Farsça eserdir. Aksaraylı olduğu anlaşılan müellîf, İlhanlılar döneminde Türkiye'de İlhanlı mali teşkilâtında çalışmış, bir süre Aksaray kalesi muhafazasında bulunmuş, Gazân Han döneminde Türkiye'deki vakıflarda mütevellilik gibi hizmetler ifa etmiş, 1332-1333 yılında vefat etmiştir.⁵ Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* ve *Müsâyeretü'l-Ahyâr* veya Tezkire-i Aksarayî adlı eseri, İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye* adlı eserinden sonra Anadolu Selçukluları tarihi için en önemli kaynaktır. Aksarayî, İbn Bîbî'nin eserinden sonraki elli yıllık hâdiseleri kendi müşahedelerine dayanarak kaleme almıştır. 1323'de telif edilen ve İlhanlıların Anadolu vâlisi Timurtaş'a ithaf edilmiş bulunan bu eser, Emevî, Abbâsî ve Büyük Selçuklu devletlerine dair kısa bir tarihi malumat da ihtiva etmektedir. Eserin üçte ikisi Türkiye Selçukluları'ndan bahsetmekte ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den itibaren teferruatlı bilgiler vermektedir. Aksarâyî eserini yazarken konumuzla lakalı olarak Kâdî Beyzâvî'nin *Nizâmü't-Tevârîh* adlı eserleriyle bazı *Selçuknâme*'lerden faydalanmıştır. Meşhur Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı *Câmi'u'd-Düvel* ile Kadı Ahmed Negîdî *el-Veledü's-Şefîk*, Türkiye Selçuklularıyla ilgili konularda onu kaynak olarak kullanmışlardır. Hasan Fehmi Turgal eserin Türkiye Selçuklularına ait kısmını tercüme ederek 1937'de Konya Mecmuasında neşretmiştir. Daha sonra tamamı Nuri Gençosman tarafından Türkçe'ye çevrilen eser *Selçukî Devletleri Tarihi* adıyla yayımlanmıştır. Osman Turan da eserin tenkitli neşrini yapmıştır. 2000 yılında Mürsel Öztürk yeni bir basımını gerçekleştirmiştir. Aksarayî, İlhanlı maliyesinde üst düzey seviyede bir memur olması hasebiyle eserinde mali konulara bir hayli yer vermiştir. Eserin iki yazma nüshası olup ikisi de

⁵ İsmail Aka, "Aksarâyî, Kerimüddîn", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 293.

Türkiye'dedir. Bu nüshalar esas alınarak yapılan bir tercümesi 1943'de yayınlanmıştır. Tezimizde konumuzla ilgili ana kaynak olması hasebiyle eseri muhtelif konularda sıklıkla kullandık.⁶

Anonim *Selçuknâme*, (*Târih-i Âl-i Selçuk*): Yerli kaynaklarımızdan bir diğeri de yazarı bilinmediği için Anonim *Selçuknâme* veya Anonim *Târih-i Âl-i Selçuk* şeklinde isimlendirilen eserdir. Selçukluların tarih sahnesine çıkışıyla başlayan eser, Türkiye Selçukluları Devleti'nin yıkılışına ve sonrasında Muharrem 765 (1363) yılına kadar, devrin kısa bir tarihini ihtiva etmektedir. Eserde, Türkiye Selçukluları Devleti'nin Moğol istilâsı dönemindeki karmaşık tarihinin yanı sıra Karamanoğulları ve İlhanlılar tarihi ile ilgili de önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca tarihî olayların akışı içerisinde Cengiz Han, Abbasî halîfeleri ve Harezşâhlar ile ilgili bilgilere de eserde yer verilmiştir. Eserin meçhul müellîfi hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. Gerek kullandığı dil gerekse hadiseleri ele alış tarzı, müellîfin muhtemelen bir bürokrat olabileceği, ancak mühim bir mevki sahibi olamadığı kanaatini doğurmaktadır. Eserde Büyük Selçuklu sultânları, son Harezşâh hükümdârları ve Türkiye Selçuklu sultânlarından kısaca bahsedildikten sonra, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinden itibaren hadiseler daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Özellikle Geyhatu

⁶ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçukî Devletleri Tarihi*, *Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret-al-Ahyar adlı farsça tarihinin tercümesi*, Çev. M. Nuri Gençosman, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1943; Kerîmüddin Mahmud-î Aksarayî, *Müsmeretü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000; Aksaraylı Mehmed oğlu Aksarayî Kermüddin Mahmud, *Müsâmeret ül-Ahbâr, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, Yay. Osman Turan, TTK, Ankara, 1944; Aksarayî ve eser hakkında ayrıca bkz. Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, I-V, Tahran, 1332-64 hş. s. 1255-1256; Fikret Işıltan, *Die Seltchuken Geschichte des Akserayî Leipzig*, 1943; C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, I/1, I-II, London, 1927, 1970; III (1984-90); IV (1939); V (Neşr. Fr. de Blois), London, 1992-1994; s. 267; Mehmed Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, 1943, s. 389-391; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970, s. 14; Felix Tauer, "Les Manuscrits Persans historiques des bibliothèques de Stamboul", *Archiv Orientalní*, IV, 1932, s. 93.

(1291-1295)'nin Anadolu umumî vâililiği ve İlhanlı tahtına çıkmasından sonra Anadolu'ya yaptığı seferin bütün ayrıntılarıyla anlatılmış olması, eserin müellifinin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve eserini aynı yüzyılın sonlarında kaleme almış olabileceğini düşündürmektedir. Asıl metin Gazan Han (1295-1304) devrinin hemen başlarında kesintiye uğramakta ve eser bundan sonra adeta tarihî bir takvim şeklinde 765/1363 yılına kadar gelmektedir. Esere muhtemelen sonradan başka biri tarafından eklenen ve yazmada yaklaşık iki sayfa tutan bu kısa takvim, asıl metinden bariz bir şekilde ayrılmaktadır. Bu durumda, eserin XIII. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı, muhtemelen XIV. yüzyıl ortalarında yaşayan başka bir müellif tarafından da başına kısa bir giriş, sonuna da iki sayfalık bir kronoloji ilave edilmek suretiyle hadiselerin 765/1363 yılına kadar getirildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Konuları anlatırken fazla ayrıntıya girmeyen müellif, eserini Farsça tarih yazıcılığının olgunluk döneminde yazmış olmasına rağmen, hadiselerin anlatımında anekdot, hikâye ve rivayetler ile sathî kronolojik mülâhazaların ötesine geçememiştir. Yine eserde, hiçbir Selçuklu kaynağında yer almayan çok sayıda hatalı ve yanlış bilgiye rastlanmaktadır. Sultân Melîkşâh'ın Konstantiniyye (İstanbul) seferi, Cengiz Han'ın Celâlu'd-dîn Harezmsâh'a yenilmesi ve haraç vermeyi kabul ederek mutî olması bu hatalara örnek olarak gösterilebilir. Bu hataların XIII. yüzyıldan itibaren tedricen azaldığı görülür. Bu durum, muhtemelen müellifin eserinin ilk kısımlarını kaleme alırken, yazılı kaynakların yanında şifahî halk rivayetlerine ve efsanelere müracaat etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, eser bilhassa İbn Bîbî ve Aksarâyî'nin suskun kaldığı bazı konularda, yer yer kısa ama önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Müellifin, hadiselerin tarihini gün, ay ve yıl esasına göre dakik bir şekilde vermeye gayret etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, müellifin günümüze ulaşmayan bazı tarihî takvimlerden de istifade ettiğini göstermektedir. Her hâlükârda müellif, eserinin ilk kısımları için ihtiyaç duyduğu malzemeyi toplamaya gayret etmiş, ancak

hatalı bilgilerin çokluğuna bakılırsa güvenilir kaynaklara ulaşamamıştır. Bununla birlikte, eserde yer alan bu hatalı bilgiler, her ne kadar tarihî gerçeklerden uzak da olsa, araştırmacılara tarihî olaylarla ilgili o dönemde halk arasında dolaşan farklı rivayetler ve inanışları göstermesi açısından dikkate değerdir. Yine, eserin bir hükümdâr veya devlet adamına sunulmamış olması da, müellîfin eserini kaleme alırken daha bağımsız hareket etmesine imkân yaratmıştır. Bütün bu hususlar, dar hacmine ve ihtiva ettiği pek çok hatalı bilgiye rağmen, eseri özgün ve orijinal kılmaktadır. Nitekim eserin mütercimleri de, *Selçuknâme*'nin müellîfinin, İbn Bîbî ve diğer Türkiye Selçuklu tarihi kaynaklarının çoğunun kronolojiyi atladığı yerlerde, birçok kez tutarlı bir şekilde tarih vermesinin eserin önemli özelliklerinden olduğunu belirtmektedirler. Paris Millî Kütüphanesi'nde bulunan yegâne nüshadan fotoğraf yoluyla temin edilen metin, tercümesiyle beraber tek kitap halinde, 1952'de F. N. Uzluk tarafından neşredilmiştir. Biz tezimizde Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, tarafından tercüme edilen ve 2014 yılında basılan tercümesinden faydalandık.⁷

Zahîreddîn Nîşâbüri'nin *Selçuknâme*'si: Kâtib Çelebi tarafından sadece eserin adı ve müellîfi zikredilmiştir.⁸ Takriben 572 (1176-1177)'de ölen

⁷ Eserin günümüze ulaşan yegâne nüshası XIV. yüzyıla aittir ve bugün Paris'te Bibliotheque Nationale, Supp. Persan, 1553 bulunmaktadır. C. A. Storey, *Persian Literature*, I/1-2, s. 410; Tıpkıbasım ve Türkçe çev. Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, (Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli)*, III, Ankara, 1952; Türkiye Selçuklularına ait kısmının neşri için bkz. Muhammed Cevad Meşkûr, *Ahbâr-i Selâcika-yi Rûm*, Tahran, 1350/1971, s. 343-371; Eserin daha yeni bir neşri için bkz. *Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli*, Neşr. Nadire Celali, Tahran, 1377 /1999; 2014 yılında Uzluk çevirisi esas olarak tercüme edilip notlandırılan baskısı için bkz. Anonim *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014; Eser hakkında ayrıca bkz. *Dâniş-nâme-yi edeb-i Fârsî*, VI, *Edeb-i Fârsî der Anâtol ve Bâlkân*, ed. Hasan Anûşe, Tahran, 1383/2005, s. 235-236; Mükrimin Halil Yinanç, "Anonim Tarih-i Al-i Selçuk", *Tarih Semineri Dergisi*, I, 1937, s. 39-50; Osman G. Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan (75. Doğum Yılı)*, İstanbul, 2013, s. 270; 258-284.

⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, Neşr. Şerefeddin Yaltkaya-Kiisli Rıfat Bilge, İstanbul, 1941, s. 995.

müellifin Farsça olan *Selçuknâme* adındaki eseri neşredilmiştir.⁹ Eserde, III. Tuğrul b. Arslan'ın cülusuna kadar Irak Selçukluları tarihi kaleme alınmış olduğundan, eserin telifi de bu tarihlerden sonraya rastlamaktadır. Muhtemelen *Râhatu's-Sudûr*'un müellifi Râvendî, bu eseri hulasa etmiştir. Reşîdü'd-Din Fazlullah, (*Câmi'ü't-Tevârîh*), ve Hâfız-ı Ebru (*Zübdetü't-Tevârîh*)'nun da bu kitaptan istifade ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlar gibi Zahîreddîn Nîşâbü'rî'ye dayanan bir dizi eser vardır.¹⁰ Zahîreddîn Nîşâbü'rî, Farsça yazan İranlı bir tarihçi olup, kaynakları hakkında bilgi vermez. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de hiç birisi sağlam delile dayanmamaktadır.¹¹ Eser, Sultân Sancar'ın ölümünden sonra Irak olaylarını ele almaktadır. Tezimizde eserin Büyük Selçuklularla ilgili kısımlardan faydalandık.

Târih-i Cihân Güşa: Tezimizde yararlandığımız bir diğer kaynak olan *Târih-i Cihân Güşa*, ağırlıklı olarak Moğol tarihini anlatan Farsça bir kitaptır.¹² Eserin yazarı olan Alâeddîn Atâ Melîk Cüveynî (öl. 681/1283) Horâsân'ın batı bölgesindeki Cüveyn'in Azâdvâr kasabasında 1225'te doğmuş ve tanınmış bir aileye mensuptur. Moğol hükümdarı Hülagu (1256-1264)'nun Batınîlere karşı yaptığı savaşlarda bulundu (1256). Alamut kalesi ele geçirilince buradaki kütüphanenin tümünden yakılmasını önledi. 1259'da Hülagu onu Bağdâd, Irak ve Hûzîstân vâililiğine getirdi. Abaka Han (1264-1282) zamanında birkaç kez iftiraya uğrayan, bir defasında mallarına el konup, hapse atılan Cüveynî, Ahmed Teküdar

⁹ Zahîreddîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, Neşr. İrec Afşar, Tahran 1332 hş., Neşrin kapağında telif tarihi 599 (1202-1203)'dur.

¹⁰ Muhammed Ali Taberî, *Zübdetü'l-Âsâr*, Tahran, 1372, s. 233; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, I, Tahran, 2535 şehinşâhî, s. 3053.

¹¹ Eserin kritiği için bkz. Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Çev. Nejat Kaymaz, *DTCF*, 1963, C. VII, S. 12-13, s. 216.

¹² Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, I, s. 1068 vd.

(1282-1284) zamanında mallarını ve görevini geri almış ve daha sonra da 4 Zilhicce 681 (4 Mart 1283) tarihinde Mugan'da vefat etmiştir.¹³

Cüveynî, *Târih-i Cihân Güşa*'nın telîfine 650 (1252-1253) tarihinde başlamış ve 658 (1259-1260)'de bitirmiştir.¹⁴ Eser İsmailîlerin, Harezmsâhlar'ın ve Moğolların tarihleri hakkında yazılmış başlıca kaynaklardandır. Kitap üç kısımdan oluşur. Birinci kısımda, uzun bir girişten sonra Moğolların geleneklerinden, Cengiz Han yasasından, başlangıçtan Güyük Han'ın 1246 yılında ölünme kadar Moğolların tarihinden, Uygurlar ve diğer Türk kabilelerinden bahsetmektedir. İkinci kısımda, Harezmsâhlar, Hülagu'nun gelişine kadarki İran Moğolları tarihi anlatılır. Gözlemlere dayanarak Karahıtaylılar hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü kısım, Mönge Han'ın tahta çıkışıyla başlar ve Hülagu'nun İran'a gelişi, İsmaililere karşı seferi, onların inançları hakkında bilgiler verir ve 1257 yılı olayları ile sona erer.¹⁵ *Tarih-i Cihan Güşa*, telif olduğu zamandan itibaren meşhur olmuştur. Bütün büyük müellifler; Reşîdü'd-Din Fazlullah, İbnü'l-İbrî, İbnü't-Tiktaka, Şihâbüddin Ahmed İbn Yahyâ Kâtîb Dimaşki ve *Tarih-i Güzîde*, *Târih-i Benâketî*, *Ravzatu's-safâ*, *Habîbü's-siyer* ve diğer kitapların yazarları ondan nakil ve iktibaslar yapmışlardır. Cüveynî, kendisi de münşîlik yaptığı için, eserini münşiyâne bir tarzda yazmış ve üslup olarak hadisler ve şiirlerle tanıklar getirmiştir.

¹³ G. Flügel, *Die Arabischen Persischen Türkischen Handschriften*, II, New York, 1977, s. 178; C.A. Storey, *Persian Literatur*, I/II, s. 261; E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, I-II, Cambridge, 1951, s. 473.

¹⁴ E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, I, s. 473; Muhammed Ali Taberî, *Zübdetü'l-Âsâr*, s. 121; Orhan Bilgin, "Cüveynî", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 140-141.

¹⁵ Cüveynî, Atâmelik Alâaddin b. Bahâeddîn Muhammed b. Şemseddîn Muhammed *Târih-i Cihâgüşây-ı Cüveynî*, Neşr. Muhammed b. Abdülvahhab Kazvînî, (GMS., vol. XVI, Leyden-London, 1912) Tahran, 1367.

Çalışmamızda Türkçe tercümesinden Türkiye Selçuklularının Moğollar, Harezmsâhlar ve Büyük Selçuklularla münasebetleri konularında faydalandık.¹⁶

Râhatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürûr: Eserin yazarı Ebû Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, Kâşân yakınlarında bulunan Râvend'li tanınmış bir aileye mensuptur. Müellif eserini yazmaya 1202'de başlamış ve Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1204-1210) devrinde 1207'den sonra Konya'ya gelmiş olup, kitabını bizzat bu sultâna takdim etmiştir.¹⁷ Ölüm tarihi hakkında malumat yoktur. *Râhatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürûr*, adındaki Farsça eser, 1199 tarihine kadar gelen Büyük Selçuklu Devleti tarihidir. Özellikle Irak Selçuklu Sultânı II. Arslan ve III. Tuğrul devirleri için önemli bir Farsça kaynaktır. İlk Türkçe tercümesi *Tevârih-i Âl-i Selçuk* adıyla Sultân II. Murad (1421-1451) zamanında yapılmıştır. Yazmaları Dresden, İstanbul, Leningrad (Asiatic Museum) ve Leyden'dedir.¹⁸ Eser neşir ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁹ Son zamanlarda yapılan incelemelerde *Atebetü'l-Ketebe*'nin mukaddime ve nakil kısmının bazı parçaları, Râvendî'nin kitabının bazı parçalarıyla benzerlik göstermekte ve bir kısmı ise her iki kaynakta da sözü sözüne birbirine uyduğu görülmektedir. Râvendî, *Atebetü'l-Ketebe*'nin bir parçasını çok az değiştirerek kendi eserine geçirmiştir. Demek ki Râvendî, eserini hazırlarken Zahîreddîn Nişâbûrî'nin *Selçuknâme* adlı kitabından başka, tanınmış Arap ve Fars şairlerinin şiirlerinden ve Selçuklu sultânlarının kâtipleri tarafından

¹⁶ Alâaddîn Ata Melîk Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

¹⁷ Hayatı hakkında bkz. Râvendî, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, I, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara, 1999, s. XIII-XVIII, ayrıca kaynakları ve eserden iktibaslarda bulunanlar hakkında bkz. s. XIX-XXIX; Eserin kritiği için bkz. Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", s. 215-218.

¹⁸ C. A. Storey, *Persian Literatur*, I-II, s. 256-257.

¹⁹ Râvendî, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, Neşr. Muhammed İkbâl, GMS, Londra, 1921; Tahran, 1364 hş.; Râvendî, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara, 1999. Ahmed Ateş tarafından yapılmış olan tercümede Muhammed İkbâl'in neşrettiği Farsça aslı esas alınmıştır.

derlenen resmi vesikalardan da faydalanmıştır.²⁰ Tezimizde Ahmet Ateş tarafından çevrilen Türkçe kitaptan Türkiye Selçukluları hakkında ilk dönem olaylarını araştırırken faydalandık.

Tabakât-ı Nâsırî: Farsça genel bir tarih olan eserin müellîfi Mevlânâ Minhâceddîn Ebû Ömer-i Osman Cüzcânî 589 (1193)'da doğmuş olup 660 (1262)'da ölmüştür. Kendi ifadesine göre Gurlu Melîk Rükneddîn Mahmud, Fırûzkûh'ta öldürüldüğünde on sekiz yaşında bulunan müellîf olaya şahit olmuştur. Babası Muizzeddîn Muhammed b. Sâm'ın ordusunda askerî kadı idi. Bu nedenle gençlik yıllarını sarayda geçirdikten sonra Gur prenslerinden Nâsireddîn Kabaca'nın yanında hizmet gördü. Bu hükümdârın merkezi olan Uc kentinde Medrese-i Fîrûzî'de müderrislik yaptı. Sultân Şemseddîn İl-Tutmuş (1211-1235), Nâsireddîn'i yenip, Uc'u alınca, onunla birlikte Delhi'ye gitti. Behrâmşâh'ın Bağdâd²¹ hümdârlığı zamanında (1239-1241) kadılık görevinde bulundu. 1244'te Nâsîriyye Medresesi'nde müderrislik görevinde ve Gvâlior kadılığında bulunduktan sonra, Nâsireddîn Mahmûd b. İl-Tutmuş (1246-1265) tarafından baş kadılığa getirildi.²²

Müellîfin meşhur eseri *Tabakât-ı Nâsırî*, Hint sultânları tarihinin şerhinden ibaret olmakla beraber, İran tarihinin önemli olaylarını da içine alır. Bunlar arasında Gazneliler, Moğollar, İsmailî'ler vardır. Nâsireddîn Mahmûd kendisine sunulan bu değerli eser vesilesiyle müellîfe hediyeler vermiştir. Berenî adındaki müellîf, *Tabakât-ı Nâsırî*'ye, *Târîh-i Fîrûzşahî* adıyla bir zeyl yazmıştır.

²⁰ G. M. CurpAlidis, "Selçuklu Devletinin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekstolojik Tahlili ("Atebet el-Ketebe" Adlı XII. Yüzyılın Belge Derlernesini ve Muhammed Er-Râvendî'nin "Râhat Es-Sudûr ve Âyet Es-Surûr" Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde)", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997, s. 119-124.

²¹ Bağdâd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Nşr. Muhammed Ali Beydaun, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1971, s. 275-287.

²² A. S. Bazmee Ansari, "Cüzcani", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 98-99.

Mirhond ve Hondmîr de bu eseri kaynak olarak kullanmışlardır.²³ Eserin İngilizce tercümesinin haşiyelerinde birçok kaynakla karşılaştırmalar yapılmıştır.²⁴ Yirmi üç tabakadan ibaret olan eser muteber bir kaynak sıfatını taşır. Özellikle Gurlular ve Hind sultânları hakkında verdiği çoğu bilgilere göz şahidi olmuştur. Bu nedenle bu konularda başka kaynaklarla mukayese edilemeyecek tafsilatı içerir. Müellîfîn tanık olduğu hadiseler, bu kitabın konusundan sonraki devre rastlamakla beraber, dönemimizle ilgili olarak Selçuklular, Harezmsâhlar ve Gurlular hakkında verdiği bilgiler güvenilir ve önemlidir. Biz tezimizde Erkan Göksu tarafından hazırlanan Türkçe tercüme ve Akbar A. Aghdam, tarafından hazırlanan “On İkinci Tabaka: Selçuklular,” makalesinden, Bilâd-ı Rûm’un sınırları ve I. İzzeddîn Keykâvus dönemi olayları ile ilgili konularda faydalandık.²⁵

*Câmiü't-Tevârih (veya Târih-i Reşîdî):*²⁶ Eserin müellîfi Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebi'l-Hayr el-Hemedânî (645-718/1247-1318), muhtemelen Hemedân'da 1248'de doğmuş olup, Aslan Yahudi olan müellîf, Abaka Han'ın tabipliğini yapmış ve 1298'de Gazan Han (1295-1304)'a vezîr olmuştur. Aynı görevi Olcaytu (1304-1317) zamanında da sürdürmüş ve yeni başkent Sultâniye'de Reşîdiye adlı bir mahalle kurdurmuştur. Sultân Ebû

²³ C. A. Storey, *Persian Literatür*, I/II, s. 69; A. Münzevî, *Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Farsî*, Tahran, 1374 hş. s. 636; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, London, 1980, s. 5 vd.

²⁴ Minhâc-ı Sirâc, *Tabakat-ı Nasrî, A General History of the Muhammadan Dynesties of Asia, Including Hindutan; from A.H.194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, İngilizce Terc. Major H.G. Raverty, I, New-Delhi 1970; Neşr. Abdülhay Habibi, Tahran, 1363.

²⁵ Minhâc-ı Sirâc Cüzecânî, *Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015; Minhâc-ı Sirâc Cüzecânî, “Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular,” Çev. Akbar A. Aghdam, *Tarih Okulu*, S. VIII, Eylül-Aralık, 2010; s. 111-140.

²⁶ Ramazan Şeşen, “Câmiü't-tevârih”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

Sa'id (1317-1335) zamanında hasımlarının çevirdiği entrikalar sonucunda görevinden azledilmiş (1317) ve bir yıl sonra Tebriz'de öldürtülmüştür.²⁷

Müellîfin *Câmiü't-Tevârih* adındaki ünlü eseri, Farsça genel bir dünya tarihidir. Eser Olcaytu zamanına kadar hükümdârlar, peygamberler, halîfeler, sultânlar ve Türk, Çin, Moğol, Hint ve Frank kavimleri tarihinden ibarettir. Müellîf bu kitabın telifi için güvenilir kaynaklara başvurmuş, hatta bazı tarih kitaplarını telhîs ve nakletmiştir.²⁸ Eserin muhtelif kısımları muhtelif müsteşrikler tarafından neşredilmiş olup, biz bu çalışmamızda Tahran'da ve Türkiye'de yapılan neşirlerini kullandık.²⁹

Târîh-i Güzîde:³⁰ Eserin müellîfi Hamdullah Müstevfi-i Kazvini (ö. 1350), Kazvin'li eski bir müstevfi ailesine mensuptur. Büyük-büyükbabası Irak'ta müstevfî ve kardeşi de divân-ı Vüzerâta nâib³¹ idi. Büyük İlhanlı Vezîri Reşîdü'd-Din Fazlullah, onu Kazvîn, Ebher, Zencan ve Târimayn'ın mali işleriyle görevlendirmişti. Müellîf eserlerini Farsça yazmıştır. *Târîh-i Güzîde* 730 (1329-1330)'a kadar gelen genel bir tarihtir. Reşîdü'd-Din Fazlullah'ın oğlu Hâce Gıyâseddîn Muhammed'e ithaf olunmuştur ve altı bölümden ibarettir; 1)

²⁷ el-Hôyî, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münvetü't-Tâlib Rûsûmu'r-Resâil ve Nücûmu'l-Fezâ'il Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, Hazırlayanlar: Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı, TTK, Ankara, 2018, s. 82; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedâni", *DİA*, XXXV, 2008, s. 19-21.

²⁸ J. A. Boyle, "Rashid Al-Din", *Journal of the Regional Cultural Institute*, II, Tahran, 1969, S. 2, s. 81-90; D. O. Morgan, "Reşideddîn Tabib", *The Encyclopedia of İslâm (New Edition)*, VIII, Leiden, 1994, s. 443 vd.; Nazır Ahmad, "Rashidud-din Fadlullah, A Great Muslim Historian and Scientist of the Early 14th Century", *Studies in History of Medicine and Science*, X-XI, New Delhi, 1986-1987, s. 149-164.

²⁹ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Tahran, 1373 hş.; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Akam Mehmet Ersan-Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara, 2013; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.

³⁰ Abdülkerim Özaydın, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, XL, İstanbul, 2011, s. 82-83.

³¹ Nâib, bir makamın sorumluluğunu geçici bir zaman için asıl sahibi yerine yüklenen kimse demektir. Türkiye Selçukluları'nda Büyük Dîvân'da vezirden sonra zikri geçen dîvân üyelerinden birisi nâib (saltanat nâibi) idi. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 94.

Peygamberler, 2) İslâm öncesi İran kralları, 3) Hazreti Muhammed'den Abbâsî'lere kadar, 4) 12 fasılda İslâm Devletleri, 5) İmamlar ve müçtehitler, hâfizlar, şeyhler, âlimler ve şairler 6) Kazvîn'in tasviri ve hatime.³² Eser derli toplu bir kaynak olması itibarıyla her ne kadar kullanışlı ise de bazı konularda hatalı olduğunu da zikretmeliyiz. Eser günümüzde Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca Türkiye Selçukluları ile ilgili kısmı da Erkan Göksu tarafından bir makale olarak yayınlanmıştır. Tezimizde özellikle Türkiye Selçukluları kısmı başta olmak üzere Selçuklularla ilgili bilgiler için, Abdü'l Hüseyin Nevâyî'nin Tahran'da 1362 yılında yayınlanan neşrinden, Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan Türkçe kitaptan ve Erkan Göksu'nun hazırlamış olduğu makaleden faydalandık.³³

Mecmâü'l-Ensâb: Eserin müellîfi Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Şebankâreî, Sultân Ebû Sa'îd'in Vezîri Gıyâseddîn Muhammed'in şairi idi. Kırk yaşından sonra eserini yazmaya karar vermiş ve 743 (1342-43)'te tamamlamıştır.³⁴ *Mecmâü'l-Ensâb*, Ebû Sa'îd'in 736 (1335)'daki ölümüne kadar gelen kısa bir Farsça genel tarihtir. Eser ilk defa 743'de telif edilmekle beraber, ikinci defa olarak üç yıl sonra yeniden yazılmıştır.³⁵ Eser Moğollar devrine kadar gelen genel bir İran tarihidir. Selçuklular, Harezmsâhlar, Gurlular, Şebânkâreîler,

³² C. A. Storey, *Persian Literatur*, I/2, s. 82; A. Münzevî, *Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Farsî*, Tahran, 1374 hş., s. 586; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, I, s. 1124; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, s. 9 vd; E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, II, Cambridge, 1951, s. 87-89; Eserin yazmaları Damad İbrahim 904; Ayasofya 3037 numarada mevcuttur; Neşriyle birlikte İngilizce tercümesi için bkz. Hamdu'llah Mustawfî-i Qazvînî, *The Tarikh-i Guzida*, Neşr. ve Terc. Edgar Granville Browne ve Reynold A. Nicholson, Matbaatu Birill, London, 1913.

³³ Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Târîhî Güzîde*, Neşr. Abdü'l Hüseyin Nevâyî, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1362, s. 326; Kazvînî, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)*, 2008, C. VIII, S. 27, s. 23-32.

³⁴ C. A. Storey, *Persian Literatur*, I/2, s. 85.

³⁵ E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, II, s. 103

Fars Atabekleri, Kirmânşâhlar ve Moğollar hakkında tafsilatlı olmamakla birlikte güvenilir bilgiler aktarmaktadır.³⁶ Bu eserin Mîr Hâşim Muhaddis tarafından yapılmış olan neşrinden Melîkşâh'ın ölümüyle alakalı bölümde istifade ettik.

Ravzatu's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hûlefâ: Eser Mirhond Muhammed b. Hondşâh Belhi (ö. 903/1498) tarafından yazılmış Farsça bir genel tarih kitabıdır. Hilkatten başlayarak İslâmiyet'in doğuşuna kadar dünya tarihini anlatır ve sonra da Hüseyin Baykara'ya kadar İslâm tarihini ele alır. Yedi kısımdan ibarettir. Bunlardan dördüncü kısım Abbasilerle çağdaş olan hânedânları anlatır. Harezmsâhları anlatırken Cüveynî ve Reşideddîn'in eserlerini kullanmıştır. Mirhond eserinin bir kısmını Batı tarihlerinden tercüme ve iktibas etmiş ve bir kısmını da Farsça tarihlerden nakil yapmıştır. Son kısımlarını ise, ölümünden sonra torunu tamamlamıştır.³⁷ *Ravzatu's-Safâ'nın* Osmanlıca tercümesi 1258 (1842-1843)'de İstanbul'da yedi cilt olarak neşredilmiş bulunmaktadır.³⁸ Eser, derli toplu olması bakımından çalıştığımız hemen her mevzuda bize yardımcı olmuştur. Mirhond, eserini yazarken birçok kaynaklara başvurduğu için, ihtilafli veya karışık olan kronolojik meselelere kesinlik kazandırmaktadır. Biz çalışmamızda eserin Abbas Zeryab tarafından iki cilt halinde yapılan neşrini (Tahran 1358) ve Erkan Göksu tarafından hazırlanan Türkçe tercümesini kullandık.³⁹

³⁶ Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Şebankâreî, *Mecmâu'l-Ensâb*, Tashih Mîr Hâşim Muhaddis, Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1363 hş.,

³⁷ Abbâs Azzâvî, *Et-Ta'rîf bi'l Müverrihîn*, s. 223-225; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, s. 12-24; V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990, s. 59; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, s. 156-157.

³⁸ Franz Babinger, *Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri*, Çev. C. Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 91-92 n. 1; Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynaklar-Tarih ve Müverrihler-1*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 402.

³⁹ Muhammed b. Hondşâh Belhi Mirhond, *Ravzatu' s-safâ*, Tezhîb ve Telhîs: Abbas Zeryab, İntişârâtı İlmî, Tahrân 1357; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu' s-Safâ, fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2018.

Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer: Gıyâseddîn b. Hımâmeddîn Hondmîr 880 (1475) yılında Herât'ta doğmuş olup 941 (1535) yılında ölmüştür.⁴⁰ İyi bir eğitim ve tahsil hayatı görüp genç yaşta ilmi bir şöhret kazanmıştır. *Ravzatu's-Safâ'nın* bir özeti ve genel bir Farsça tarih olan *Hulâsatü'l-Ahbârî Beyânı Ahvâli'l-Ahyâr* adlı eserini 1500 yılında tamamlamış ve Mîr Alî Şîr Nevâî'ye sunmuştur⁴¹. Tezimizde kullandığımız *Habîbü's-Siyer fî Ahbârî Efrâdi'l-Beşer*, adlı eseri Farsça genel bir tarih olup, peygamberler ve İslâm'ın zuhuru, halîfeler ve Safevîlere kadar gelen sultânların (930/1523-1524) tarihinden ibarettir. Müellîf Hondmîr, eseri Herât'taki Vezîr Hâbîbullâh'a takdim etmiştir. Kitap da unvanını bu şahıstan almaktadır. Eserin farkı içerisinde İslâm dönemindeki imamlar, şeyhler ve devlet ricaline yer verilmiş olmasıdır. Eser Muhammed Debîr Siyâki tarafından Tahran'da neşredilmiş olup, Mustafa Şahin tarafından Türkiye Selçuklularına ait kısmı Türkçeye çevrilmiştir. Biz tezimizde Muhammed Debîr Siyâki tarafından neşredilen Farsçasının 538-541. sayfaları arasındaki Türkiye Selçukluları bahsinden, yer yer Büyük Selçuklularla ilgili kısımlarından faydalandık. Ayrıca Mustafa Şahin tarafından hazırlanan makaleden de faydalandık.⁴²

Târîh-i Cihân-Ârâ; Eserin müellîfi Kâdî Ahmed Gaffârî (ö. 975/1567-1568) *Târîh-i Cihân-Ârâ'yı*, 974 (1566-1157)'de Safevî hükümdârı Şâh Tasmaşb adına telif etmiştir.⁴³ Eser, 972 (1564) yılına kadar gelen Farsça genel

⁴⁰ İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, XV, İstanbul, 1995, s. 550-552.

⁴¹ C.A. Storey, *Persian Literatur*, I/II, s. 101-2; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, s. 613; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, s. 24 vd; Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, s. 405-408.

⁴² Gıyâseddîn b. Hımâmeddîn Hondmîr, *Habîbü' s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, Neşr. Muhammed Debîr Siyâki, İntişârât-ı hayyâm, Tahran 1353 hurşîdî; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 54, s. 21-40; İsmail Aka, "Hândmîr", s. 550-552.

⁴³ C. A. Storey, *Persian Literature*, I-1, s. 114-116; Cl. Huart, "Gaffârî", *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, s. 706; Eser ve müellîfi hakkında geniş bilgi için bkz. A. Münzevî,

bir tarihtir. Üç kısımdan müteşekkildir; 1) Hazreti peygamber ve 12 İmam 2) İslâm'dan önceki ve sonraki İran tarihi 3) Safevî Hânedânı. Kitap Hasan Nurakî, Tahran'da neşredilmiş olup, konumuzla ilgili önemli kronolojik bilgileri ihtiva etmektedir.⁴⁴ Tezimizde bu neşirden Süleymanşâh'tan itibaren muhtelif yerlerde faydalandık.

el-Veledü's-Şefik; Eserin müellîfi Niğdeli Kadı Ahmed (ö. 734/1333'ten sonra) 685'te (1286) doğdu. Hayatına dair *el-Veledü's-Şefik*'te verdiği bilgilerden başka malumat yoktur. Kendisi Türkistan asıllı ve Hoten Türkmenleri'nden olduğunu söyler. Ailesi 600 (1203-1204) yılı civarında Anadolu'ya gelip Niğde'ye yerleşmiş, bundan dolayı Negîdî (Nigîdî, Nekîdî) nisbesini almıştır. Kadı Ahmed Mevlânâ Bahâeddin'in aracılığı ile kadılığa tayin edilerek birkaç defa azledildiyse de eserini yazdığı 733 (1333) yılına kadar bu görevi sürdürdü. Kadı Ahmed'in ölüm tarihiyle ilgili kesin bilgi yoktur. Ancak *el-Veledü's-Şefik*'te zikrettiği 1 Muharrem 734 (12 Eylül 1333) tarihi dikkate alınırsa bu tarihten sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Kadı Ahmed'in günümüze ulaşan tek eseri *el-Veledü's-Şefik ve 'l-Hâfidü'l-Halîk*'tir. Tarih ilminin ilimlerin en şerefli olduğunu söyleyen Kadı Ahmed, Nizâmeddin Ahmed b. Ali'nin zaviyesinde kaleme aldığı bu Farsça muhtasar tarihine Arapça bir mukaddime ile başlamış ve eseri 733'te (1333) Niğde'de tamamlamıştır. Farsça olan ikinci mukaddimesinden, Kadı Ahmed'in *el-Veledü's-Şefik*'i dönemin İlhanlı Sultânı Ebû Sa'id Bahadır Han ile Vezîri Gıyâseddin'e ithaf ettiği anlaşılmaktadır. Hayli geniş tutulan ve ağır bir dille yazılan bu mukaddimededen sonra birinci bölüm iki fasla ayrılır. Birinci fasılda bazı peygamberlerin ve önemli kişilerin yaşadıkları tarihler tespit edilmeye çalışılır, yaklaşık kırk peygamberin hayatı ele alınır, otuz kadar Yunan ve on

Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Farsî, s. 664; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, I, s. 1067; Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, s. 24 vd.

⁴⁴ Kâdî Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihân-ârâ*, Neşr. Hasan Nurakî, Tahran, hş.1342.

⁴⁵ Ali Ertuğrul, "Niğdeli Kadı Ahmed", *DİA*, Ek-2, İstanbul, 2016, s. 359-360.

yedi kadar İslâm filozofundan söz edilir. İkinci fasılda İran’da hüküm süren Keyânî, Eşkânî ve Sâsânî hânedanlarına mensup melîklerin adları kaydedilir. Eserin ikinci bölümü Hz. Peygamber’in hicretinden itibaren müellîfin dönemine kadar geçen olayları içeren muhtasar bir İslâm tarihidir. Üçüncü bölüm coğrafya ile kıyamet ve âhîret ahvâline dairdir. Hz. Peygamber’in sîreti, şemâili, ahlâkı ve faziletinin en ince ayrıntısına kadar ele alındığı dördüncü bölüm de bir mukaddime ile başlar. *el-Veledü’s-Şefik*’in beşinci bölümü kelâm konularına ayrılmış ve meseleler genelde Sünnî görüş çerçevesinde değerlendirilmiştir. Müellîf eserinde yararlandığı kaynakları zikreder. Özellikle ikinci bölümün sonunda yer alan Anadolu Selçuklularına dair bilgilerle kitabın çeşitli yerlerinde bulunan, müellîfin müşahede ve kanaatlerini içeren anekdotlar ona ayrı bir değer kazandırmaktadır. *el-Veledü’s-Şefik*’in 741 (1340-41) yılında Aksaray’da istinsah edilen yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Fâtih, nr. 4518) kayıtlıdır. Bizim de tezimiz de faydalandığımız Ali Ertuğrul’un *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’s-Şefik ve ’l-Hâfidü’l-Halîk*’i adıyla hazırladığı doktora tezi de mevcuttur.⁴⁶

2. ARAPÇA KAYNAKLAR

Câmî’ü’l-Düvel (Sâhâifü’l-Âhbâr): Eserin müellîfi Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 1041’de (1631) Selânik’te doğdu. Ailesi aslen Konya Ereğli’den. Çulhacı (dokumacı) olan babası Lütfullah Efendi bölgede meydana gelen asayişsizlik yüzünden Selânik’e göç etmiştir. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah daha sonra yirmi üç-yirmi dört yaşlarındayken İstanbul’a

⁴⁶ Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’s-Şefik ve ’l-Hâfidü’l-Halîk*’i, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009; Eser hakkında ayrıca bkz. Mehmed Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, s. 391, 398; Mehmet Altay Köymen, “Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’s-Şefik”, *Belgeler*, XV/19, 1993, s. 1-22; A. C. S. Peacock, “Ahmad of Niğde’s al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past”, *Anatolian Studies*, LIV, Cambridge, 2004, s. 95-107.

gitti. Tıp ve tabii ilimleri Seretıbbâ-yi Hâssa Sâlih Efendi'den, astronomi, astroloji ve matematik ilimlerini kendisinden önce müneccimbaşı olan Şekîbî Mehmed Efendi'den öğrendi. Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra onun yerine müneccimbaşı oldu (1078/1668).⁴⁷ Çeşitli alanlarda eserleri bulunan Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) şiir yazdığı bilinmektedir. Ancak asıl şöhretini *Câmi'ü'd-Düvel* adlı Arapça umumi tarihiyle kazanmıştır. Eser *Müneccimbaşı Tarihi* diye de adlandırılır. *Câmi'ü'd-Düvel* başlığı kitabın iki cilt halindeki müellif hattı nüshasında (Nuru Osmaniye Kütüphanesi, nr. 3171-3172) yer alır. Kara Mustafa Paşa'nın emriyle yazılan *Câmi'ü'd-düvel* yaratılıştan 1081 (1670) yılına kadar gelen olayları kapsar. Selçuklular'a I. ciltte, Anadolu beyliklerine II. ciltte yer verilir. *Câmi'ü'd-Düvel* müellif henüz hayatta iken ilgi görmüş, telifinden yaklaşık otuz yıl sonra Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın desteğiyle Türkçe'ye çevrilmesine girişilmiş ve bu iş Nedîm'in başkanlığında bir heyete verilmiştir. Kitabın ancak baş tarafının tercümesi Nedîm'e aittir. İstanbul'da üç cilt halinde basılan (1285) tercümede asıl Arapça metnine göre bazı değişiklikler ve kısaltmalar mevcuttur. Umumi tarih kısmında bir hayli kısaltma yapıldığı, yalnız önemli görülen kısımlarda metnin tamamına yakınının Türkçe'ye çevrildiği dikkati çeker. Hasan Fehmi Turgal, *Câmi'ü'd-Düvel*'in Türkiye Selçukluları bölümünü tercüme ederek *Anadolu Selçukîleri* adıyla yayımlamıştır.⁴⁸ Ardından Mehmet Necati Lugal'ın çevirdiği Karahanlılar kısmı da eklenerek her ikisi Nihal Atsız'ın Müneccimbaşı'nın hayatı ve eserlerine dair çalışmasıyla birlikte basılmıştır. İsmail E. Erünsal tarafından yapılan tercüme, eserin Osmanlı Devleti tarihinin başlangıcından Kanûnî Sultân Süleyman devrinin sonuna kadar ki kısmını ihtiva eder. Minorsky, *Câmi'ü'd-Düvel*'in Şeddâdîler kısmının Arapça metniyle İngilizce

⁴⁷ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 4-6.

⁴⁸ Müneccimbaşı, *Anadolu Selçukîleri Müneccimbaşı'ya göre*, Haz. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye matbaası, İstanbul, 1935.

çevirisini 1953'te, Şirvan ve Bâbülevbâb kısmının metniyle İngilizce çevirisini de 1958'de Cambridge'de neşretmiştir. Pakistanlı tarihçi S. A. Hasan, eserin Büyük Selçuklular kısmının Arapça metniyle İngilizce çevirisini 1959 yılında Cambridge'de doktora tezi olarak hazırlamıştır. Ali Öngül *Câmi'ü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, I-II, adıyla eseri yayımlamıştır (İzmir 2001).⁴⁹ Tezimizde *Câmi'ü'd-Düvel*'in Ali Öngül ve Hasan Fehmi Turgal tarafından yapılan çalışmalarından faydalandık.

İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân: Eserin müellîfi Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451)'nin büyük dedesi Ahmed, XIV. yüzyılın başlarında Ankara'dan göçerek Halep'e yerleşmiş, babası orada doğmuştur. Aynî ise ailesinin daha sonra yerleştiği Ayntab'da (Gaziantep) 17 (veya 26) Ramazan 762 (21 Temmuz 1361) tarihinde doğmuştur. Ulemâdan bir aileye mensup olan Aynî ilk tahsilini memleketinde yaptı. Ayntab kadısı olan babasından fıkıh okudu ve bir süre onun yerine kadılık yaptı. 1382'de babasının vefatından sonra Ayntab'dan ayrılarak Besni, Kâhta ve Malatya'da tahsiline

⁴⁹ Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, I-II, Haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001; Yazar ve seerleri hakkında ayrıca bkz. Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel: Osmanlı Tarihi, 1299-1481*, haz. Ahmet Ağırakça, Mercan Kitap, İstanbul, 1995, s. 9-47; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâme'si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s. 249; Nihal Atsız, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi: Hayatı ve Eserleri (Müneccimbaşı Şeyh Ahmet Dede Efendi'nin Câmiü'd-Düvel Adlı Eserinden Karahanlılar ve Anadolu Selçükleri içinde)*, Türkiye Basımevi, İstanbul, (Yayın yılı yok), s. II-VIII, s. 258-259; Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Tarihi *Câmiü'd-Düvel* Dışında Kalan ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerinin Tavsifleri", *TED*, S. 13, 1987, s. 335-350; Cevat İzgi, "Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Tanıtılmamış Bir Tıp Risalesi", *Yedi İklim*, VIII/56, İstanbul, 1994, s. 103; M. Tayyib Gökbilgin, "Müneccimbaşı", *İA*, VIII, MEB, İstanbul, 1979, s. 801-806; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi, Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr*, I-II, Çev. İsmail Erünsal, (Basım yeri ve yılı yok).

devam etti. Halep'te Cemâl el-Malatî ve Kudüs'te Alâ es-Sîrâmî'den ders aldı. Daha sonra da bu hocasıyla birlikte Kahire'ye gitti ve hocası tarafından Berkûkıyye Tekkesi'ne yerleştirildi.⁵⁰ Oldukça karışık ve yoğun faaliyetlerle dolu bir hayat süren ve ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetlerinde geçiren Aynî, çeşitli konularda birçok eser yazmıştır. Türkçe birkaç kitabı dışında hepsi Arapça olan eserlerinin içinde bizim de tezimizde kullandığımız İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân yer alır. Aynî, yirmi cildi bulan bu umumi tarihi daha sonra kardeşi Şehâbeddin Ahmed'le birlikte sekiz ciltte ihtisar etmiştir. İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân Aynî'nin lakabına nispetle Târîhü'l-Bedrî, bu ihtisar da kardeşine nispetle Târîhü'ş-Şihâbî adıyla tanınmıştır. Aynî bu büyük eserini üç cilt halinde bir kere daha kısaltarak buna da Târîhü'l-Bedr fî Evsâfi Ehli'l-Asr adını vermiştir. Eserin Memlûklular dönemine ait 648-664 (1250-1266) yıllarını kapsayan bölümü Muhammed Emîn tarafından (Kahire 1407/1987); 815-824 (1412-1421) yıllarını kapsayan bölümü de Abdürrâzık et-Tantâvî tarafından edisyon kritiği yapılarak neşredilmiştir (Kahire 1985).⁵¹ Tezimizde Mahmûd Rezzag Mahmûd tarafından Kahire'de 2010 yılında yapılan neşrinden Eyyûbilerle ilgili kısımlarda faydalandık.

Nihayetü'l-Ereb fî Fünün'il-Edeb: Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâben-Nüveyrî (ö. 732-1332), Sultân Kalavun (ö.1290) döneminde Mısır'da yaşayan büyük tarihçilerdendir. *Nihayetü'l-Ereb fî Fünün'il-Edeb* adındaki Arapça tarih eseri her biri beş bölüm içeren beş konuya ayrılmış bir tür ansiklopedidir. Bunun tarihle ilgili olanı beşinci konudur. Çeşitli Arap tarihçileri onu kaynak olarak

⁵⁰ Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, IV, İstanbul, 1971, s. 271-272.

⁵¹ Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, Neşr. Mahmûd Rezzag Mahmûd, Dârü'l-Kütübü ve'l-Vesâigu'l-Kavmiyye, Kahire, 2010, h. 1431; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, II, Leiden, 1943, s. 64-66, 251; Âdile Âbidin, "Aynînin, İkdü'l-Cuman Fi Ehlizzeman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malûmatın Tedkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul, 1938, s. 109-215.

kullanmışlardır. Eserin on dört cildi Mısır'da 1342-1362 (1923-1946) yılları arasında neşredilmiş olup daha sonra eserin neşrine devam edilerek Necîp Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşlî Fevvâz tarafından Beyrut'ta tahkik edilmiştir.⁵² Tezimizde bu neşirden Haçlı seferleri ve Süleymanşâh ile ilgili bölümler başta olmak üzere, Köseadağ Savaşı gibi çeşitli konular hakkında faydalandık.

Azimî Tarihi: Eserin müellîfi el-Azimî (ö. 556/1161'den sonra)'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Saray müellîfi ve öğretmen olarak Haleb'de bulunmuştur. Müellîfin yazdığı *Azimî Tarihi*, Hicret'ten sonraki olayları tarih sırasına göre veren Arapça yazılmış bir eserdir. Müellîflerin bu eserden yaptığı iktibaslardan 555 (1160) yılına kadar geçen olayları ihtiva ettiği anlaşılacakla beraber, mevcut nüsha ancak 1143'e kadar gelir.⁵³ Bu bakımdan konumuzla ilgili tafsilatlı bilgiler ihtiva etmez ancak yine de Türkiye Selçukluları Devleti'nin ilk dönem olayları ile ilgili tezimizde yeri geldikçe eserden faydalandık. Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümleri Ali Sevim tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır.⁵⁴

Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Eserin müellîfi Bondârî 586 (1190)'da İsfahân'da doğmuş ve gençlik yıllarını orada geçirdikten sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyübîler'in hizmetinde kâtip olarak görev yapmış ve 642 (1245)'te Dimaşk'ta ölmüştür.⁵⁵ Vezîr Enûşirvan b. Hâlid'in hatıralarını yazıp 528 (1134) yılına kadar yaşanan olayları anlattığı *Fütûrû'z-*

⁵² Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 251; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Arabi*, Tahran 1344 hş.; Müellîf ve eseri hakkında ayrıca bkz. M. Chapoutot-Remadi, "Nuwayri", *El*, VIII, Leiden, 1993; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften in İslâm*, Brill, Leiden, 1972, s. 82 vd; İstifade ettiğimiz bölüm için bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûn'il-Edeb*, XXVI-XXVII, Tahkik Necîp Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşlî Fevvâz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1424 (2004).

⁵³ Brockelmann, *GAL*, I, s. 420; Ali Sevim, "Azimî", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 330.

⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006. Yazması Kara Mustafa Paşa nr. 398'de mevcuttur.

⁵⁵ Ömer Rızâ Kehkâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VIII, Beyrut, (Tarihsiz), s. 48.

Zamâni's-Sudûr ve Sudûru'z-Zamâni'l-Fütûr adlı Farsça eseri İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî tarafından Arapçaya çevrilerek *Nusratü'l-Fître ve Usratü'l-Katre* adıyla 1194 yılına kadar yaşanan olayları anlatan bir eser haline getirilmiştir.⁵⁶ Bondârî, 623 (1226) yılında bu eseri özetleyerek *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra* adını vermiş ve asıl metindeki ifadeleri kendi ifadeleri ile değiştirmeden, Irak ve Horâsân Selçuklularının tarihini aktaracak şekilde tamamlamıştır. Eserde yeri geldikçe Bâtınîlerle işbirliği yapan Selçuklu devlet adamlarından bahsedilmiş, Nizâmü'l-Mülk'ün öldürülmesi, Emîr Şîrgîr'in Alamut kuşatması, Vezîr Sa'dü'l-Mülk'ün Bâtınîlikle suçlanarak öldürülmesi ve özellikle Sultân Sencer döneminde Bâtınîler ile Büyük Selçuklular arasında yaşanan mücadeleler detaylı olarak aktarılmıştır. Bondârî'nin telifi Houtsma tarafından neşredilmiş ve bundan bizim kullandığımız Türkçe tercümesi yapılmıştır.⁵⁷ Tezimizde özellikle Türkiye Selçukluları ile Irak Selçukluları arasındaki münasebetler konusunda yer yer yararlandık.

Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb; Eserin müellîfi İbnü'l-Adîm 1193 yılında Haleb'de doğmuş ve 1262'de Kahire'de ölmüştür. Fıkıh, hadis, tarih, bürokrasi alanlarında zamanın en meşhurları arasındadır.⁵⁸ Müellîfin bu eseri, Halep'in tarihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli bir kaynaktır. Eserinin on ciltten fazlası günümüze kadar gelmiştir. Kitabın baş tarafında Haleb tarihine ve topografyasına dair bilgiler verildikten sonra İslâm tarihi boyunca Haleb'de yaşayan ve Haleb'e uğrayan önemli kişilerin biyografileri alfabetik olarak anlatılmıştır. Eserin Selçuklularla ilgili kısımları Ali Sevim tarafından

⁵⁶ Brockelmann, *GAL*, II, s. 391 vd.; E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, I, s. 472; Eser hakkında ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, "İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî", *İÜTED*, Ekim 1971, S. 2, s. 75-98.

⁵⁷ M. Th. Houtsma, *Histoire des seldjoudides de l' Iraq, recueil de textes rel. à l'hist. des seldj.*, Leyden, 1889; el-Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Terc. Kıvameddin Burslan, TTK, İstanbul, 1943.

⁵⁸ Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 478-479.

neşredilerek Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁹ Müellifin tezimizde kullandığımız bir diğer eseri; *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*'tir. Eser *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*'in muhtasarı olup kronolojik sıraya göre 641'e (1243) kadar gelen olayları kapsar. Eserde Suriye'nin diğer şehirleri, Irak ve Mısır gibi çeşitli yerlerde cereyan eden olaylar, Halep'le herhangi bir şekilde ilgisi olan bölge, şehir ve kaleler, buralarda yaşayan ünlü şahıs, aile ve hânedanlar da anlatılır. Kitabı Halîl el-Mansûr neşretmiş,⁶⁰ Georg Wilhelm Freytag, eserden seçmeler yaparak Latince tercüme ve açıklamalarla birlikte *Selecta e Historia Halebi* adıyla yayımlamıştır.⁶¹ Eser, Gabriel-Joseph Edgard Blochet tarafından da kısmen Fransızcaya çevrilmiştir.⁶² Ayrıca Ali Sevim tarafından yayımlanmıştır.⁶³ Tezimizde adı geçen iki eserden Ali Sevim Tercüme ve *Zübdetü'l-Haleb Min Târîh-i Haleb*'in h. 1714'te Beyrut'ta Farsça yapılan basımından, özellikle Haleb ve Selçuklular ili ilgili bilgilerden faydalandık.

el-Kâmil Fi't-Târîh:⁶⁴ Eserin müellifi Alî b. Muhammed İzzeddîn Ebü'l-Hasan İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), 4 Cemâziyelevvel 555'te (12 Mayıs 1160) Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) doğdu; bundan dolayı Cezerî nisbesiyle,

⁵⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982; Diğer neşri hakkında bkz. Gabriel-Joseph Edgard Blochet, *Histoire d'Alep*, Paris, 1900.

⁶⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîh-i Haleb*, Neşr. Halîl el-Mansûr, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1417 (1996).

⁶¹ Georg Wilhelm Freytag, *Selecta e Historia Halebi*, Paris, 1819.

⁶² Gabriel-Joseph Edgard Blochet, "L'histoire d'Alep de Kamâladdîn", *Revue de l'Orient Latin*, Paris 1896, s. 509-565; (1897), s. 146-235; (1898), s. 37-107; (1899), s. 1-49.

⁶³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014; Ali Sevim "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, 2000 C. XXI, S. 25, 1-84 ; Eser hakkında ayrıca bkz. Brockelmann, *GAL*, I, s. 404-406; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-Müverrihîn fî Ahdi'l-Mogol ve't-Türkmân*, Bağdad 1376 (1957), s. 77-83; Anne-Marie Eddé, "Le représentation de l'enfant dans le traité", *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Leuven, 1993, s. 175-185; David Morray, *An Ayyubid Notable and his World, Ibn al-'Adîm and Aleppo as Portrayed in his Biographical Dictionary of People Associated with the City*, Leiden, 1994.

⁶⁴ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, "el-Kâmil fi't-târîh", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 281-283.

babasının Esîrüddîn lakabını taşımasından dolayı da İbnü'l-Esîr künyesiyle anılır.⁶⁵ 579 (1183) yılında, ailesiyle Cizre'den ayrılıp o devrin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Musul'a gitti. Haçlılarla yapılan savaşlarda yer alan müellîf, Bağdâd, Suriye ve Kudüs'e giderek *el-Kâmil* adlı eserini tamamlamıştır. Musul'da vefat etmiştir.⁶⁶ *el-Kâmil Fi't-Târîh* İbnü'l-Esîr'e Ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran umumi tarih kitabı olup batıda Carl Johan Tornberg tarafından neşredilmiş, daha sonra çeşitli baskıları yapılmış ve Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶⁷ *el-Kâmil Fi't-Târîh* olayları dünyanın başlangıcından itibaren başlatıp 1231 senesine kadar getiren ve on iki cilt olan bir tarih kitabıdır. Eserde, bütün haberlerin toplanması ile kronolojik bir düzen teşkili planlanmıştır. Bu kronolojik kayıta esas olan yıldır ve olaylar yılın belirli limitlerinde sınıflandırılarak yerleştirilmişlerdir. Dolayısıyla bağlantılı olaylar seri olarak birbirini izlerler. Böylece ardışık olarak ele alınan bu olaylar, basit bölümler oluştururlar. Müellîf bize Hicret'in ilk üç asrının tarihçilik tablosunu çizer. Her şeye rağmen İbnü'l-Esîr nakillerinin sağlamlığı ile tarihçiler arasında önemli bir konumda yer alır, hatta bazen istifa ettiği kaynakları belirtir ve tenkit eder. Konumuzla ilgili olarak, pek çok noktada başvurduğumuz başlıca tafsilatlı kaynağı teşkil etmektedir.

İbnü'l-Ezrâk: Kendi ifadesine göre 510 yılı Şevvâlinde (Şubat 1117) Meyyâfârikîn'da (Silvan) doğdu; köklü bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Eserinde ailesi, çocukluk yılları ve milliyeti hakkında bilgi vermemiştir.

⁶⁵ Yazar hakkında geniş bilgi bkz. Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 26-27.

⁶⁶ De Slane, *ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, II, Beyrut, 1970, s. 288-90; Brockelmann, *GAL*, I, s. 422; D. S. Richards, "Ebn Al-Atir", *Encyclopedia Iranica*, VII, 1966, s. 671 vd.; Abbas Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-müverrihîn fi Ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdad, 1376 (1957), s. 24-26.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi, el-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydın, I-XII, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

Ancak dedesinin Hasankeyf'te (Hısnıkeyfâ) bazı idarî görevlerde ve Diyâr Bekir vâliliğinde bulunduğunu, ayrıca Sultân Melîkşâh'a gönderilen bir heyette yer aldığını yazmaktadır. Artuklular'ın Mardin kolunun kurucusu Necmeddîn İlgâzi döneminde doğan, onun halefleri Timurtaş, Necmeddîn Alpı ve II. Kutbüddîn İlgâzi dönemlerinde yaşayan İbnü'l-Ezrâk kronolojik düzen içinde tertiplelediği eserinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yaptığı gezileri, bulunduğu görevleri, tanıştığı halîfe, sultân, emîr, vezîr, kadı gibi önemli kişileri, gördüğü tarihî binaları ve şahit olduğu hadiseleri ayrıntılı biçimde anlatmış, bu arada hayatıyla ilgili bilgiler de vermiştir; hakkında bilinenlerin hemen tamamı kendi yazdıklarından ibarettir.⁶⁸ Artukoğulları tarihçisi olarak bilinen İbnü'l-Ezrâk'ın *Tarihü'l-Fârikî* veya *Târîhu Meyyâfârikîn ve Amîd* adlı eserinin iki farklı nüshası olup, bunlardan mufassal olanı 1176 yılına kadar gelen hadiseleri kapsamaktadır. Müellîfin başta Meyyâfârikîn olmak üzere Âmîd, Musul, Mardin, Bağdâd, Şâm ve Gürcistan'da bulunduğu sırada bizzat tanıklık ettiği ve edindiği bilgilere dayanarak verdiği malumat, Anadolu'ya gelen Türkmen harekâtı ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Mardin ve Meyyâfârikîn'de hüküm süren Artuklular için tek orijinal kaynak olan eser el-Cezîre, Selçuklu ve Haçlı tarihleri üzerine çalışan araştırmacıların mutlaka başvurmaları gereken ana kaynaklardan biridir. İlgâzi ve Timurtaş devrini tasvir ederken anlattığı Doğu Anadolu'da Türkmen gücünün yükselişi İran ve Irak'ta Selçukluların genişlemesine ışık tutar. Haçlı dönemi tarihçilerine İlgâzi, İmâdüddin Zengî ve Nûreddin Mahmud Zengî devirleri için önemli bilgiler verir. Ayrıca Müsterşid Billâh, Râşid Billâh ve Muktefî Liemrillâh dönemleri Abbâsî-Selçuklu ilişkileri açısından da dikkate değer açıklamalarda bulunur. Bu kitabıyla İbnü'l-Ezrâk, Azîmî ve İbnü'l-Kalânîsî ile VII-VIII. (XIII-XIV.)

⁶⁸ Ahmet Savran, "İbnü'l-Ezrak el-Fârikî", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 34-35.

yüzyıl tarihçileri arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Eser daha sonra yazılmış kitaplarla karşılaştırıldığında birçok müellîfin -bazıları adını zikretmeksizin- ondan önemli ölçüde yararlandığı ve iktibaslar yaptığı görülür; İbn Hallikân, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İzzeddin İbn Şeddâd, İbn Vâsıl, Nâsırüddin İbnü'l-Furât, İbn Tağrîberdî, İzzeddin İbnü'l-Esîr ve Yâkût el-Hamevî bunların başlıcalarıdır. Ancak kitap, tarih ilmi açısından büyük bir değer taşımakla birlikte kaleme alındığı dil açısından tenkitlere maruz kalmıştır. Çünkü bölgede konuşulan Türkçe ve Kürtçenin etkisinde kalmış halk Arapçası ile yazılmıştır ve ayrıca çeşitli gramer hataları içermektedir.⁶⁹ Eserin kısmı olarak Türkçeye çevrilmiş tercümeleri mevcuttur.⁷⁰ Tezimizde bu tercümelerden Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş dönemi ve Artuklularla ilgili bilgilerden faydalandık.

Zeyl-i Tarih-i Dimaşk: Eserin müellîfi İbnü'l-Kalânîsî Dimaşk'ta dünyaya gelmiştir. Vefatında sekseni aşkın olduğu dikkate alınarak 465-475 (1073-1082) yılları arasında doğduğu söylenmektedir. Ailesi kalensüve (külâh) imalâtıyla meşgul olduğu için İbnü'l-Kalânîsî lakabıyla tanındı. İbnü'l-Kalânîsî Dimaşk'ta tarih, ilâhiyat, edebiyat ve fıkıh tahsili yaptıktan sonra Dîvânü'r-Resâil ve'l-İnşâ'da kâtip olarak göreve başladı; ardından bu divanın reisliğine yükseldi. Bir süre Dîvânü'r-Resâil ve'l-İnşâ ile birlikte

⁶⁹ İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn*, Neşr. Bedevî Abdülatîf Avad, Kahire, 1959, neşredenin girişi, s. 1-47; Ayrıca bkz. Claude Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Librairie OrientAliste Paul Geuthner, Paris, 1940, s. 46-47; Nikita Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, Institut Francais De Damas, Damas, 1967, I, 18-20; İmâdüddin Halîl, *el-İmârâtü'l-Artukıyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut, 1400/1980, s. 27; C. Hillenbrand, *A Muslim PrincipAlity in Crusader Times, The Early Artuqid State*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul, 1990, s. 1-25; C. Hillenbrand, "Some Medieval Islamic Approaches to Source Material, The Evidence of a 12th Century Chronicle", *Oriens*, XXVII-XXVIII, 1981, s. 197-225; Ali Sevim, "Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid'in Yayını Münasebetiyle", *TTK Bildiriler*, VI, 1967, s. 172-192.

⁷⁰ İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yüsuf b. Ali, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. Ahmet Savran, Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 1992. İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1975.

Dîvânü'l-Harâc'ı da yönetti. İki defa Dimâşk şehrinin reisliğine tayin edildi ve uzun yıllar bu görevde kaldı. İbnü'l-Kalânîsî 17 Rebûlevvel 555 (27 Mart 1160)'te Dimâşk'ta vefat etti.⁷¹ Bizim de tezimizde faydalandığımız *Zeyl-i Tarih-i Dimâşk* adlı eseri Dimâşk ve Şâm tarihi için birinci elden kaynaktır. Eserin ilk kısımlarında olaylar vâlilerin devirlerine göre, 1057 yılından itibaren yıl yıl anlatılır. Birinci Haçlı seferindeki Müslümanlarla haçlılar arasındaki olaylar hakkında ilk elden kaynaktır. Büyük Selçuklular döneminde Suriye'de Bâtınîlerin yapmış oldukları faaliyetler, kuşatmış oldukları kaleler, öldürdükleri devlet adamları ve özellikle Sultân Muhammed Tapar ve Sultân Sencer döneminde yaşanan mücadeleye dair bilgiler bulunmaktadır. *Tarih-i Dimâşk* ilk defa, Henry F. Amedroz tarafından İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid (Târîhü'l-Fârikî)*, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân* ve Zehebî'nin *Târîh*'inden alıntılar yapılarak ve notlar ilâve edilerek *Zeyl-i Tarih-i Dimâşk* adıyla yayımlanmıştır.⁷² Süheyl Zekkâr da kitabı neşretmiştir (Dimâşk 1403/1983).⁷³ Hamilton A. R. Gibb, eserin Haçlı seferleriyle ilgili 490-555 (1097-1160) yılları olaylarını içeren kısmını İngilizce'ye çevirmiştir.⁷⁴ Eserin kısmi olarak Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Biz tezimizde gerek Farsça

⁷¹ Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Kalânîsî", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 99-100; İbnü'l-Kalânîsî ve eseri hakkında ayrıca bkz. Claude Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté Franque d'Antioche*, s. 38-40; Coşkun Alptekin, *Dimâşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, Marmara Üniversitesi, Yay. No: 424, Fen Edebiyat Fakültesi Yay. No: 4, İstanbul, 1985, s. XVI-XVII; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, TTK, Ankara, 1990, s. XXXVII-XXXIX; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR (İslâm Tarih, Sanat Ve Kültürünü Araştırma), Vakfi, İstanbul, 1998, s. 113.

⁷² İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimâşk*, Neşr. H. F. Amedraz, Beyrut 1908.

⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Tarih-i Dimâşk*, Neşr. Süheyl Zekkâr, Dâru Hassân, Dimâşk 1403/1983.

⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Terc. Hamilton A. R. Gibb, Luzac&Co, London, 1932.

neşirlerinin ve gerekse tercümelerinin Selçuklularla ilgili bölümlerinden faydalandık.⁷⁵

el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem: Eserin müellîfi İbnü'l-Cevzî 510 (1116) yılı civarında Bağdat'ta doğdu ve 12 Ramazan 597 (16 Haziran 1201) tarihinde vefat etti. İbnü'l-Cevzî tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid alanlarında eser telif etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Tezimizde de kullandığımız tarih kitabı *el-Muntazam*'da sadece olayları veya sadece biyografileri değil her ikisini de yıllara göre ayrı başlıklar altında kaydetmek suretiyle iki metodu birleştirmiş ve böylece tarih yazıcılığına yenilik getirmiştir. İbnü'l-Cevzî eserlerinde tarihî mirası geniş bir şekilde değerlendirdiği gibi kendi gözlemlerinden, belgelerden ve çağdaşı olan diğer şahıslardan da faydalanmıştır. Eserlerinde rivayetleri tenkide tâbi tutarak zayıf olduklarını belirtir veya bunları tamamen reddeder, bazen de çeşitli rivayetler arasında tercihler yapar. Kendisinden sonraki birçok tarihçiye kaynak oluşturan İbnü'l-Cevzî onları tarih yazım metodu bakımından etkilemiştir. Onun, rivayetleri ve olaylarla şahıs biyografilerini birleştiren metodu torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin yanı sıra Zehebî, İbn Şâkir el-Kütübî, Yâfîû, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Tağrîberdî ve İbnü'l-İmâd gibi tarihçiler tarafından uygulanmıştır. Yâkût el-Hamevî, İzzeddin İbnü'l-Esîr, İbn Hallikân, İbnü'l-Fuvatî, İbn Hacer el-Askalânî ve Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'den iktibaslarda bulunmuşlardır.⁷⁶

el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem; kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp 574 (1179) yılına kadar cereyan eden olayları hicretten itibaren kronolojik sırayla kaydeden, her yıla ait olayları anlattıktan sonra o

⁷⁵ Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", (H.436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, 2008, XXIX, S. 33, 1-43; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, Türkçe Terc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015 .

⁷⁶ Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevî, Ebül-Ferec", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 550-551.

yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerine de yer veren biyografi ağırlıklı bir umumi tarihtir. el-Muntazam'ın, tamamı Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ tarafından yayımlanmış Ali Sevim tarafından Selçuklular hakkındaki bilgiler makale olarak yazılmıştır.⁷⁷ Biz tezimizde Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ tarafından yayınlanan neşrinden ve Ali Sevim tarafından yazılan “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)” faydalandık.

Mir'atü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan: Eserin müellifi Sıbt İbnü'l-Cevzî Şemseddîn Yusuf b. Kızıoğlu (ö. 654/1257)'nin babası, Abbâsi Vezîri İbn Hübeyre (ö. 1165)'nin Türk menşeli bir kölesi idi. Vezîr onu önce serbest bıraktı sonra eğitimine yardımcı oldu. O, ünlü Hanbelî vaizi İbnü'l-Cevzî'nin kızlarından biri ile evlendi ve Yusuf doğduktan sonra öldüğü için, çocuğun eğitimini dedesi üzerine aldı. Bağdâd'da öğrenimini tamamladıktan sonra 600 (1204) senesinde Dimaşk'a gelerek, burada Hanefî fakihliği yaptı ve daha sonra Dimaşk'ta öldü.⁷⁸ *Mir'atü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*'ın yazmaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Eserin tamamı İstanbul'da bulunmaktadır.⁷⁹ Hiç birinin orijinal olmadığı iki versiyondan birisi, muhtemelen direkt orijinalinden ihtisar edilmekle beraber, kimin tarafından yapıldığı kati olarak tespit edilememektedir. Fakat içerisinde birçok yanlış ve eksiklikler vardır. Eser neşredilmiş ve bazı bölümleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁸⁰ Tezimizde Tuğrul Bey döneminden başlamak

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-XVIII, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, 1415/1995; Ali Sevim “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)”, TTK, Ankara 2005, s. 1-84.

⁷⁸ Ergin Ayan, *Oğuz İsyani*, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. XXVII; Ali Sevim, “Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'ın Kayıp 'Uyûnu't-tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümleri”, *Belgeler*, 1989-1992, XIV, S. 18, s. 1-262.

⁷⁹ Topkapı Sarayı, III. Ahmet Kütüphanesi, nr. 2907.

⁸⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011; Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin

üzere tüm dönemlerle ilgili bilgiler için eserin Arapça neşirlerinden ve Türkçe tercümelerinden faydalandık.

Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye: Eserin müellîfi Sadreddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nasır el-Hüseyni (ö. 590/1194) hayatı hakkında bilgiler çok azdır. *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, adındaki Arapça eserin gerek adı gerekse müellîfi hakkında değişik yorumlar mevcut olup, henüz tam bir kesinliğe ulaşmayan bilgilerle karşı karşıyayız. Diğer bir adının *Zübdetü't-Tevârih* olduğu da belirtilen eserin iki yerinde müellîf olarak el-Hüseynî gösterilmiş ve Halîfe Nâsır Lidinillâh (1180-1225)'ın adı geçtiği için bu devirde yazıldığına kanaat getirilmiştir.⁸¹ *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, (*Zübdetü't-tevârîh*) İmadeddin Kâtib el-İsfahânî'nin Selçuklu tarihinden bir özet olup, Sultân III. Tuğrul'un ölümüne kadar gelir. Eserde Selçuklu tarihi açısından daha çok Irak tarihine yer verilmiştir. Eser, neşredilmiş olup Türkçe tercümesi de yapılmıştır.⁸² Bu eserin Selçuklular ile ilgili olarak ilk dönem olaylarından faydalandık.

Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi”, *Belgeler*, 1999, XX, S. 24, ss: 1-84; Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultân Alp Arslan Dönemi”, *Belgeler*, 1998, XIX, S. 23, s. 1-51; Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultân Tuğrul Bey Dönemi,” *Belgeler*, 1997, XVIII, S. 22, 1-90; Eser J. R. Jevvet, tarafından Şikago'da (1907) neşredilmiştir. Eserin, Jevvet yayınının aynısı olan ve bizim bu çalışmamızda kullandığımız bir neşri daha vardır. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, VIII, Neşr. Dairetü'l-Maârifî'l-Osmâniye, Haydarabad-Dekkan 1951; Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1968, s. 1-10.

⁸¹ Bu hususların münakaşası için bkz. Şadrüddin Ebü'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn Ali el-Hüseyni, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara, 1943. s. VII-XIII (Abbas İkbâl'in mukaddimesi); Claude Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, s. 193-223 212 vd.; Angelika Hartmann, “an-Nâsir li-Din Allah (1180-1225)”, *Studien zur Geschichte und Kultur des İslâmischen Orients*, Berlin-NewYork, 1975, s. 17 vd; Hanbaba, *Fihrits-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Arabî*, s. 29, 1933'te Muhammed İkbâl tarafından 228+10 sayfa olarak neşredildiğini yazıyor; Ergin Ayan, *Oğuz İsyanı* s. XIX.

⁸² el-Hüseyni, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, Neşr. Nureddîn Muhammed, Beyrut 1405 (1985); Şadrüddin Ebü'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn Ali el-Hüseyni, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara, 1943.

Târihü'l-İslâm: Eserin müellîfi Ortaçağın Türk asıllı ünlü tarihçisi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 748/1348)'dir. Kör oluncaya kadar okuyup yazan ve yüzden fazla eser bırakan müellîfin Arapça olan bu eseri, 1300 yılına kadar gelen olaylarla, devlet adamı ve şairlerin biyografilerinden bahseder. *Târihü'l-İslâm*'ın baş tarafları Taberî'den özetlenmiş ise de son dört asırlık bölümleri, yer yer kaynak belirtmek suretiyle ve belirli bir sıra içinde hal tercümelerini ihtiva eder.⁸³ Zehebî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*'nin müellîfi olan Subkî'nin hocası olup, Ebû'l-Fidâ ile İbnü'l-Verdî'nin de muasıdır. Muasırları onun bu sahadaki otoritesini kabul etmişlerdir. Müellîfin *Târihü'l-İslâm* adlı eserinden başta Alâeddîn Keykubâd dönemi olmak üzere çeşitli dönemler hakkında yararlandık. Ayrıca tezimizde müellîfin *Düvelü'l-İslâm* adlı eserini de kullandık.⁸⁴

el-Bidâye ve'n-Nihâye: Eserin müellîfi İbn Kesîr (ö. 774/1373), bir süre ders okuttuğu Eşrefiye medresesinde bu görev elinden alınınca, kendisini ilme vermiştir. İbn Kesîr'in aslı Arapça olan ve bugün Türkçe'ye çevrilmiş bulunan *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri genel bir dünya tarihidir. *GAL*'de el-Birzâlî'ye dayandığı ve muhtelif yerlerde yazma nüshalarının bulunduğu zikredilmiştir.⁸⁵ Ayrıca Hanbaba, eserin Mısır'da h.1351-1358 yılları arasında basıldığını belirtmektedir.⁸⁶ Yazması on cilt olan bu eser hilkatten m. 1357 yılına kadar gelir.

⁸³ Eserin yazmaları: Ayasofya nr. 3013-3014 (671-700 (1272/73-1300/1) yıllarını içine alır, Topkapı Sarayı nr. 2917, Köprülü nr. 1079'da yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Ergin Ayan, *Oğuz İsyani*, s. XXXVII-XXXVIII; İbrahim Kafesoğlu, "Ortaçağın Türk Asıllı Tarihçileri II", *TKAD*, Ankara, 1964, S. 2, s. 191-196.

⁸⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, Tahkik Ömer Abdüsseleâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1418; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Neşr. Hasan İsmâil Merve-Mahmûd el-Arnaût, Dâr Sader, Beyrut, 1999.

⁸⁵ Brockelmann, *GAL*, II, s. 48 vd.

⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l Maârif-i Beyrut, Beyrut 1410/1990; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. C. I, s. XV vd.; Krş. Şemseddin Günaltay,

Konumuzla ilgili olaylar eserin muhtelif yerlerinde zikredildiği için çeşitli konularda esere başvurduk. Eser konumuzla ilgili daha çok meşhur şahısların vefatlarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Bu özelliğiyle İbnü'l Cevzî'nin *el-Muntazam* 'ındaki tarih yazma geleneğini benimsediği görülüyor.

Târîh-i İbn Haldûn: Eserin müellifi İbn Haldûn (ö. 808/1406)⁸⁷ 1 Ramazan 732'de (27 Mayıs 1332) Tunus'ta doğdu. Yetiştirdiği siyasî ve içtimaî ortam İbn Haldûn'un ilmî kişiliğinin oluşması bakımından büyük önem taşır. Pek çok eseri bulunan müellifin *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber)* ve *Dîvânü'l-Mübtede'* ve *'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men-Âsarehüm min-Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, adlı bir dünya tarihi niteliği taşıyan bu eseri önsöz ve giriş mahiyetinde kaleme aldığı ve *Mukaddime* adını verdiği bölümle üç kitaptan oluşan yedi ciltten meydana gelir. Mukaddime olarak bilinen meşhur eseri *el-İber*'in birinci kitabıyla bu önsöz ve girişten meydana gelir. İbn Haldûn'a haklı bir şöhret kazandıran, İslâm ve hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olan *Mukaddime*'ye bu adı İbn Haldûn vermemiştir. *el-İber*'in altı ana bölüme ayrılan I. cildi zamanla *Mukaddime* diye anılır olmuştur. Bu birinci kitap çok defa diğer kitaplardan ayrı olarak istinsah edilmiştir. Eserin daha sonra da birçok baskısı yapılmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. *el-İber*'in ikinci kitabı, başlangıçtan İbn Haldûn'un zamanına kadar kavimlerin ve hânedanların, başta Araplar olmak üzere onlara komşu olan Nabatîler, Süryânîler, Farslar, Yahudiler, eski Mısırlılar, Yunanlılar, Rumlar, Türkler ve Franklar gibi milletlerin tarihini kapsar. Eserin II-V. ciltlerini oluşturan bu kitapta İbn Haldûn kısaca Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler, Doğu İslâm dünyasındaki diğer Müslüman hânedanların tarihine de yer vermiştir. *el-*

İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-, s. 328 vd; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Arabi*, s. 119.

⁸⁷ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, İstanbul, 1999, s. 538-543; Abdülhak Adnan Adıvar, "İbn Haldûn", *İA*, V/2, MEB, İstanbul, 1987, s. 738-743.

İber'in üçüncü kitabı, Berberîler'in ve Zenâteliler'in tarihini ele alan bir Kuzey Afrika (Mağrib) tarihidir. Abdülatif Subhî Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle *el-İber*'in ikinci ve üçüncü kitabını Türkçe'ye çevirmeye başlamış ve İran'da Sâsânîler sülâlesine kadar olan kısmı tamamlayıp *Miftâhu'l-İber* adıyla İstanbul'da 1276 yılında neşretmiş daha sonra da iki cüz halinde Selefkiler ve Eşkâniyân'dan bahseden ve onların paralarını inceleyen bir zeyil yazarak *Tekmiletü'l-İber* adıyla İstanbul'da 1278 yılında yayımlamıştır. Abdülmuhammed Âyetî eseri *el-İber Târîh-i İbn-i Haldûn adıyla Farsça'ya* çevirerek dört cilt halinde yayımlamıştır.⁸⁸ Biz bu Farsça çeviriden kronolojik bilgiler yer alması nedeniyle tezimizin pek çok yerinde faydalandık.

el-Muhtasar fî Târîhi Ahbâri'l-Beşer: Tarihçi ve coğrafyacılığının yanında aynı zamanda Hama emîrliği gibi politik aktivitesi de bulunan Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331)'in 729 (1328-1329) tarihine kadar gelen dünya tarihi niteliğindeki eseri, XII-XIII yüzyıl için kendisinden önceki tarihleri kapsayıcı bir mahiyettedir. Bu devir için öncelikle bizzat kendi hocaları olan İbn Vâsıl ve İbn Abdüzzâhîr'in yaptıkları gibi, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil'ini* özetlemiştir. Eserde Türkiye

⁸⁸ Ebû Zeyd Abdurrahmân bin Muhammed İbni Haldûn, *Târîhi ibni Haldûn*, IV, Terc. Abdü'l-Muhammed Âyetî, Tahran, 1383; İbn Haldûn ve eser hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, Neşr. Ali Abdülvâhid Vâfi, Kahire, 1951, neşreden giriş, I, 30-113, 123, 152; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Terc. F. Rosenthal, New York, 1967, tercüme eden giriş, I, s. VII-XIV, XXII-LXVII; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr'an Kudâti Mısr*, Neşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1418/1998, s. 233-237; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, Kahire, 1939, s. 592, 595; İbn Arabşah, *Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire, 1868, s. 353-356; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, II, Rabat, 1974, s. 410-413; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc (İbn Ferhûn, ed-Dibâcü'l-müzheb içinde)*, Kahire, 1329-30, s. 169-170; M. Abdullah İnân, *İbn Haldûn: Hayâtühû ve türâssühü'l-fikrî*, Kahire, 1933; Brockelmann, *GAL*, II, s. 314; Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1977, s. 95 vd.; Walter Joseph Fischel, "Ibn Khaldun's Autobiography in the Light of External Arabic Sources", *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, I, Rome, 1956, s. 287-308.

Selçukluları hakkında bilgiler de mevcuttur ve tezimizde bu bilgilerden istifade ettik.⁸⁹

3. COĞRAFÎ ESERLER

Takvim el-Buldân: Daha önce değindiğimiz gibi hem tarihçi hem coğrafyacı olan Ebü'l-Fidâ'nın bu coğrafya eseri muhtelif konularda tarafımızdan kullanılmış olup, eser Rûm (Anadolu) coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁹⁰ *Takvim el-Buldân*'ın, münferit parçalarının 1650'den beri Avrupa'da basıldığı bilindiği gibi, Sipâhîzâde Mehmed. b. Ali (ö. 1588) tarafından Osmanlıcaya tercüme edildiğine dair bir kayıt vardır.⁹¹

M'ucemü'l-Buldân: Eserin müellîfi Yakût el-Hamavî (ö. 626/1229) 574 (1179)'de doğmuş ve çocukluğunda esir düşerek, Bağdâd'a getirilmiştir. Burada ticaretle uğraştıktan sonra, önce müstensihlik sonra da kitapçılık yapmaya başladı. Bir ara Horâsân ve Harezm'e gidip oradaki bütün kütüphaneleri karıştırdı, fakat Moğol ordularının gelmesi üzerine de tekrar Musul'a döndü. *M'ucemü'l-Buldân* adlı eserinde harap ve mâmur beldeleri anlatırken, aynı zamanda bu beldelerin imamlarını ve şeyhlerini de zikretmiştir. Tarihi coğrafyaya ait bilgiler de ihtiva eden eser XII. ve XIII. yüzyıl coğrafyacıları arasında en güvenilir kaynak durumundadır. Eserlerinin çoğu kayıp olan Yâkut'un *İrşâdu'l-Erib* (veya *Mu'cemü'l-Udebâ*) adlı eseri de günümüze ulaşmıştır.⁹² Yakût el-Hamavî'nin

⁸⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, el-matbaatü'l-Hüseyniyet'ül-Mısriyye, İstanbul, 1280; Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Carl Brockelmann, "Ebü'l-Fidâ", *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, s. 78; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Arabî*, s. 816; Hanbaba, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, I.

⁹⁰ Müellifin kendisi tarafından gözden geçirilmiş bir yazması için bkz. Leyden Kütüphanesi, nr. 727; Kullandığımız neşri için bkz. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Ömer, *Takvim el-Buldân*, Neşr. M. Le Baron Mac Guckin De Slane, A L'imprimerie Royale, Paris, 1840.

⁹¹ N. Akmal Ayyubi, "Contributions to Geography", *Bulleten*, LI, 1987, S. 199, s. 69; Karş. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 213-214.

⁹² Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1397 (1977); Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-udebâ*, Neşr. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbü'l İslâmî, Lübnan, 1993; Eser ve yazarı hakkında ayrıca bkz. R. Blachere, "Yakut Rumi", *İA*, XIII, MEB, İstanbul, 1986, s. 357-358.

Mu'cemü'l-Buldân adlı eserinden özellikle coğrafi bilgiler için tezimizde faydalandık.

Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik: Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarının klasik dönem temsilcilerinden olan *el-İstahrî* (ö. 340/951-952'den sonra)'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Nisbesinden İran'ın Fars bölgesindeki İstahr şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. İran'ın diğer bölgelerini de gören İstahrî Mâverâünnehir, Arabistan, Suriye, Mısır ve Sind'de bulunmuştur.⁹³ 318-320 (930-932) ile 340 (951-952) yılları arasında telif edilen *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* özellikle doğu İslâm ülkelerinde çok etkili olmuş ve İbn Havkal, Makdisî, *Hudûdü'l-Âlem*'in müellîfi, Yâkût el-Hamevî, Hâfız-ı Ebrû ve Osmanlı coğrafyacıları tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Kitabın yüz otuz dört bölümü, tam ve özet yazma nüshalar halinde değişik kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde altı⁹⁴ ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç⁹⁵ yazma nüshası vardır. Kitabın çeşitli tercümeleri yayımlanmıştır. Eserin Murat Ağarı tarafından hazırlanan "İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i", adlı Türkçe bir makalesi de mevcuttur. Türkler hakkındaki bölümleri Ramazan Şeşen tarafından tercüme edilmiştir.⁹⁶ Tezimizde Farsça eser ve Murat Ağarı tarafından hazırlanan makaleden çeşitli konularda faydalandık.

⁹³ Marina Tolmecheva, "İstahrî", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 203-205.

⁹⁴ Bağdâd Köşkü, nr. 334; Revan Köşkü, nr. 1646; III. Ahmed, nr. 2830, 3012, 3348, 3349.

⁹⁵ Ayasofya, nr. 2613, 2971, 3156.

⁹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbaat-i Birîl, Leyden, 1927; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, İrec Efşâr, Tahran 1347 hş./1968; Terc. Muhammed b. Es'ad b. Abdullah Tüsterî, Tahran, 1373 hş./1994; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Muhammed Câbir Abdülâl el-Hînî, Kahire, 1381/1961; Murat Ağarı, "İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2015, Vol. 4, No. 1, s. 80-104; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara 2001.

4. BİZANS KAYNAKLARI

Historia: Bizanslı hukukçu ve tarihçi olan Mikhael Attaleiates'in kaleme aldığı ve 1025-1081 yılları arasındaki olayları kapsayan *Historia* adlı eseri, Anadolu'ya Türk akınlarının yapıldığı dönemi nakletmesi bakımından, Türk tarihi açısından günümüze ulaşan en önemli Bizans kaynaklarından birisidir. Sivil ve askerî mahkemelerde avukatlık yapan Attaleiates, daha sonra İmparator IV. Romanos Diogenes'in yanında askerî hâkim sıfatıyla seferlerine refakat etmiştir. Bizans sarayında itibarlı bir mevkîe sahip olan Attaleiates'in eseri 1034-1079 yılları arasında cereyan eden olayları canlı bir şahit olarak tasvir etmesi bakımından son derece kıymetlidir. Attaleiates'in kitabı daha sonraları Nikephoros Bryennios, Anna Komnena ve Ioannes Zonaras gibi pek çok tarihçinin yararlandığı bir kaynaktır. Eser Selçuklu-Bizans ilişkileri dışında, Peçenek-Bizans savaşları ile Oğuz ve Kumanlardan bahsedilmektedir. Ancak eserin bizim için en önemli tarafı Türklerin Anadolu'ya düzenlediği ilk akınlar, IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri ve Malazgird Savaşı hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerdir. Eser Bilge Umar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İngilizce tercümesi de vardır.⁹⁷ Tezimizde bu Türkçe çeviriden ve İngilizce tercümesinden Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili bölümde faydalandık.

Alexiad: Eser Türkiye Selçuklularının ilk fetih dönemlerinden bahseden Bizans kaynaklarından. Komnenoslar Hânedânı'ndan I. Aleksios'un (1081-1118) büyük kızı ve aydın bir kişi olan Anna Komnena tarafından yazılan eser özellikle müellîfin babasının hükümdârlığı dönemi ile ilgili vakaları ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Eserde bilhassa Bizans-Türk mücadeleleri ve Türkler'in Batı Anadolu'daki fütuhâtı ayrıntılı bir

⁹⁷ İki yazması bilinen (Paris ve Madrid) eserin Latince çevirisi ve metni yayınlanmıştır. Michaelis Attalioae, *Historia*, Yay. Brunet de Presle-Immanuel Bekker, C.S.H.B., Bonn, 1853; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008; Michael Attaiates, *The History Harvard Universty Press*, London, 2012.

şekilde işlenmiştir. Daha çok siyasî hâdiseleri ihtiva eden malumat arasında, Türkler'in iktisadi ve sosyal hayatıyla ilgili bilgi çok azdır. I. Aleksios Komnenos'un saltanatı boyunca Selçuklular ile olan münasebetleri, 1096 yılında başlayan Birinci Haçlı seferi sırasında Haçlıların, Bizans ve Türklerle olan temasları konusunda sık sık başvurduğumuz *Alexiad*, ayrıca Çaka Bey'in ortaya çıkışı, ilk faaliyetleri ve I. Kılıç Arslan tarafından ortadan kaldırılması hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Türklere karşı düşmanlık içinde olan Anna Komnena'nın taraflı anlatımı, kronoloji bakımından mevcut olan karışıklıklar ve aktarılan olayların tarihlerinin net olarak verilmemesi gibi eksikliklerin dışında *Aleksiad*, diğer kaynaklarda belirtilmeyen hadiseleri tafsilatlı bir şekilde anlatması bakımından oldukça önemlidir.⁹⁸ Çalışmamız sırasında eserin, Bilge Umar tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.

Historia: 1143 yılından sonra doğan Ioannes Kinnamos'un 1118-1176 yılları arasındaki dönemi kapsayan *Historia'sı*, II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ve I. Manuel Komnenos (1143-1180)'un hükümdârlıkları zamanında geçen olayları içermektedir. Kinnamos, görgü tanığı olmadığı II. Ioannes Komnenos dönemi olaylarını oldukça kısa bir şekilde anlatmaktadır. Asıl ağırlık verdiği dönem, I. Manuel Komnenos'un iktidarı dönemidir. Charles M. Brand tarafından İngilizce ve Işın Demirkent tarafından yapılan Türkçe çevirisi mevcuttur.⁹⁹ Eserden Işın Demirkent tarafından hazırlanan çeviriden Bizans-Selçuklu münasebetleri konusunda faydalandık.

⁹⁸ Eserin tafsilatlı bir yorumuyla birlikte Fransızca çevirisi: Anna Komnena, *Aleksjade*, Collection Byzantine de l'Association Guillaume Bude, Neşr. B. Leib, Paris 1937; İngilizce çevirisi, Elizabeth A. S. Dawes, *The Alexiad of Princess Anna Komnena*, London, 1928; Anna Komnena, *Alexiad, Malazgird'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, *Alexiad*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

⁹⁹ Ioannes Kinnamos, *Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio (!) Comnenis Gestarum*, yay. A. Meineke, C.S.H.B., Bonn, 1836; John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, Çev. Charles M. Brand, Columbia University Press, New York 1976; İonnes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

Tarihlerin Özü: Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen tarihçi ve ilahiyatçı Ioannês Zonaras'ın bu eseri, çalışmamız sırasında müracaat ettiğimiz bir diğer Bizans kaynağıdır. Dünyanın yaratılışından başlayarak 1118'e kadar gelmekte olan eser, daha önceki Bizans kaynaklarına dayanmaktadır. Zonaras'ın, eserini kaleme alırken Attaleiates, Psellos ve Skylitzes'in dışında günümüze ulaşmayan bir kaynaktan yararlanmış olması ve tarafsız anlatımı kitabının değerini arttırmaktadır. Eserin J. Millet de S. Amour tarafından yapılan Fransızca çevirisi 1560 yılında Lyon'da ve 1583 yılında Paris'te basılmıştır.¹⁰⁰ Almanca çevirisi Erich Trapp tarafından 1986'da Graz'da yapılmıştır.¹⁰¹ IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri, Malazgird Savaşı ve sonrası ile ilgili bilgiler için eserin Iordanes Gregoriades tarafından yapılan neşri de vardır.¹⁰² Kitap Bilge Umar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁰³ İçerdiği dönem ile ilgili özellikle IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri, Malazgird Savaşı ve sonrası ile ilgili bilgiler başta olmak üzere eserin Bilge Umar tarafından yapılan Türkçe çevirisini kullandık.

Khronographia: Mikhail Psellos tarafından yazılan eser 976-1078 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. IX. Konstantinos Monomakhos döneminde Bizans sarayındaki en itibarlı kişilerden birisi olan Psellos'un bu nüfuzu, IV. Romanos Diogenes döneminde biraz zayıflamışsa da, yine saraydaki etkinliği devam etmiştir. Psellos'un eseri, özellikle IV. Romanos Diogenes dönemindeki Selçuklu-Bizans mücadeleleri, Malazgird Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler hakkında verdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir. Ancak yazarın kendisini ve

¹⁰⁰ *Chroniques ou Annales de Jean Zonaras*, Çev. J. Millet de S. Amour, Lyon, 1560, Paris, 1583.

¹⁰¹ Erich Trapp, *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum, 969 bis 1118 (Nach der Chronik des Johannes Zonaras)*, Graz, 1986.

¹⁰² Iôannês Zônaras, *Epitomê Istorîôn*, Yay. Iordanês Grêgoriadês, Atina, 1999.

¹⁰³ İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII,-XVIII)*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008; Eser ve yazar hakkında ayrıca bkz. Sevtap Gölgesiz, *Kuruluş Döneminde (1098-1112) Antakya Haçlı Prinkepsliği-Bizans İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s. XX.

sevdiklerini haklı çıkaracak bir tutum içinde olması, buna karşılık sevmediklerine, özellikle de IV. Romanos Diogenes'e karşı ağır ifadeler kullanması, eserin tarafsızlığı konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Çeşitli neşirleri olan Psellos'un bu eseri, Işın Demirkent tarafından Türkçe'ye de çevrilmiştir.¹⁰⁴ Çalışmamızda Işın Demirkent tarafından hazırlanan çeviriden çeşitli konular hakkında faydalandık.

Historia: 1155-1157 yılları arasında Denizli yakınındaki Khonai'de doğan Niketas Khoniates, genç yaşta ailesi tarafından İstanbul'a gönderilerek iyi bir eğitim alması sağlanmıştır. Bundan sonra bir süre avukatlık yapan Niketas, ardından Angelos hânedânı (1185-1204) döneminde saraya girerek saray ve devlet idaresinde önemli görevlere yükseltilmiştir. 1204 Nisan'ında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesine tanıklık etmiştir. İşgalin ardından şehri terk ederek İznik'e sığınan Niketas, son yıllarını I. Theodoros Laskaris'in himayesinde saray hizmetinde geçirdikten sonra 1213 yılında bu şehirde ölmüştür. Niketas'ın, İznik'te geçen son yıllarında kaleme aldığı *Historia*'sı, 1118-1206 yılları arasındaki dönem ile ilgili en önemli kaynaklardan birisidir. Özellikle Sultân I. Mesûd (1116-1155) ve II. Kılıç Arslan (1155-1192) dönemi Selçuklu tarihi hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler, Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Niketas'ın eseri kısmen ya da tamamen çeşitli dillere çevrilerek defalarca basılmıştır.¹⁰⁵ Çalışmamızın pek çok yerinde kullandığımız Niketas'ın bu

¹⁰⁴ Psellos, *The Chronographia of Michael Psellus*, Çev., E. R. A. Sewter, New Haven, 1953; Michael Psellos, *Chronographi Ou Histoire d'un Siecle de Byzance 976-1077*, Paris, 1926-1928, Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992.

¹⁰⁵ Nicetae Choniatae, *Historia*, Yayınlayan ve Latince'den çeviren, Immanuel Bekker, Bonn, 1835; Niketas Choniataes, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Translated by Harry J. Magoulias Wayne State University Press, Detroit, 1984; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004; Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Terc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995.

eserinden Harry J. Magoulias'ın İngilizce çevirisi ile birlikte Fikret İşıltan ve Işın Demirkent tarafından yapılan Türkçe çevirileri kullandık.

5. ERMENİ KAYNAKLARI

History of Armania: Eserin müellifi XVIII. asırda yaşayan Mikael Vardabet Çamiçyan, yazmış olduğu Ermeni Tarihi ile ilim dünyasınca tanınmış bir zattır. Çamiçyan 1738 senesinde İstanbul'da doğmuş ve Mıkhitar'ın ilk şakirtlerinden olarak, ölüm tarihi olan 1823 yılına kadar Venedik manastırında hususiyile tarih ve lisan tetkiki sahasında çalışmıştır. Çamiçyan'ın eserinin her biri takriben biner sahifelik üç büyük ciltten ibarettir. Ermenice metin, üç cilt halinde 1784-1786 yılında Venedik'te basılmıştır. İngilizce bir hülâsası mevcuttur.¹⁰⁶ Türkçe tercümesi, İslâmiyet'in doğuşundan başlayarak eserin sonuna kadar olan kısmın bir icmali halinde, Edebiyat Fakültesi adına Hrant D. Andreasyan tarafından yapılmış, fakat henüz basılmamıştır. Tezimizde eserin Johannes Avdall tarafından Ermeniceden İngilizceye aktarılan basımından Anadolu'ya ilk keşif seferleri sırasında Ermenilerle ilgili kısımlarından faydalandık.

History of the Armenians: Eserin müellifi Genceli Kirakos hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. *History of the Armenians* adlı eserini 1241 yılında kaleme almaya başlamıştır. Eserinde bizzat şahit olduğu Moğol istilâsı ve Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasındaki münasebetler hakkında bilgi vermektedir. Eserin İngilizce basımının yanında Türkçe tercümesi de mevcuttur.¹⁰⁷ Tezimizde eserin Türkçe ve İngilizcesinin Moğol istilâsı ile ilgili kısımlarından faydalandık.

¹⁰⁶ Michael Chamich, *History of Armania*, Trans. Johannes Avdall, Printed at Biphop's College Press, Calcutta, 1827.

¹⁰⁷ Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, Trans. Robert Bedrosian, New York, 1986; Genceli Kirakos, *Moğol İstilası (1220-1265)*, Terc. Mahmut Kemal Bey, Haz. Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan, İstanbul, 2018; Ayrıca bkz. Genceli Kiragos, "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", Türkçe Çev., Ed. Dularier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul, 1926, s.139-207.

Türk Fetihleri Tarihi (889-1269): Yazdığı eserler ve gösterdiği faaliyetler sayesinde, XIII. asır Ermeni müellifleri içinde parlak bir mevki işgal eden Müverrih Vardan, özellikle *Cihan Tarihi* adlı eseriyle gerek Ermeni edebiyatında gerek müsteşrikler nezdinde büyük bir şöhret kazanmıştır. Yarattığından başlayan eserin, özellikle 889-1269 yılları arasındaki olayları kapsayan kısmı, Selçukluların Anadolu'yu fethi, Bizanslılar ve Haçlılara karşı olan savaşların kronolojik olarak anlatması bakımından araştırmamız için faydalı olmuştur. Ermenice metin 1861'de Moskova'da, 1812'de Venedik'te basılmıştır. 1221-1268 yılları arasındaki olayları kapsayan kısmın Fransızca tercümesi yayınlanmıştır. Bu tercüme, eserin 1221'den 1268 senesine kadar olan son kısmıdır. Eser Türkçeye de çevrilmiştir.¹⁰⁸ Tezimizde eserin Selçukluların Anadolu'yu fethi, Bizanslılar ve Haçlılara karşı olan savaşları ve Ermenilerle ilgili bölümlerinden faydalandık.

Urfalı Mateos Vekayinâmesi: Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte XI. Yüzyılın sonlarıyla XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi 952'den 1136 yılına kadar olan olayları içermektedir. Bu esere Papaz Grigor tarafından zeyl yapılarak 1163 yılına kadar meydana gelen olaylar anlatılmıştır. Yakın Doğu ve Türk tarihi hakkında önemli bilgiler veren Ermenice kaynaklar arasında Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi diğer kaynaklarda bahsedilmeyen birçok olayı ayrıntılı bir şekilde anlatması bakımından özel bir yere sahiptir. Müellifin eseri başlıca üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlarda kronolojik sıra ile 952-1052 yılları arasındaki olaylar birinci kısımda, 1053-1102 yılları arasındaki olaylar ikinci kısımda ve son olarak 1102-1136 yılları arasındaki

¹⁰⁸ Ed. Dulaurier, "Les Mongols d'Agres les historiens Arméniens", Journal Asiatique, 1860; J. Muşıdermans, *La Domination Arabe en Armenie. Extrait de Histoire Universelle de Vardan Traduit et annoté. Étude de critique textuelle et littéraire*. Paris, 1927; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi, (889-1269)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul, 2017; "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", Çev. Hrand D. Andreasyan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Dergisi*, 1937, S. 1-2, s. 153-244.

olaylar üçüncü kısımda kaydedilmiştir.¹⁰⁹ Tezimizin çeşitli yerlerinde bu eserden muhtelif konularda yararlandık.

Başkumandan Simbat Vekayinamesi: Eser Urfalı Mateos'un eserinin özeti mahiyetinde olmakla birlikte, müellîfin bizzat tanıklık ettiği olaylara da dayanmaktadır. Simbat'ın bizzat içinde yaşadığı devirlerle ilgili verdiği bilgilerin bulunduğu kısım, Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler ve Moğolların Anadolu harekâtı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çeşitli dillere tercümelemi yapılmıştır.¹¹⁰ Tezimizde Türkiye Selçukluları Devleti ile Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki ilişkiler ve Moğolların Anadolu harekâtı ile ilgili kısımlarda eserden faydalandık.

6. SÜRYÂNİ KAYNAKLAR

Abû'l-Farac Tarihi: Abû'l-Farac Barhebraeus (ö. 685/1286), İbnü'l-İbrî, Bar Hebraeus, Gregorius b. Ebrun gibi isimlerle de tanınan müellîf, 1226'da Malatya'da doğmuştur. Yahudi bir doktorun oğlu olan Gregorius, İlhanlıların, Selçuklu Türkiye'sine ilk saldırılarına bizzat şahit olmuş ve bu tarihlerden itibaren, 1292 yılına kadar geçen tarihi vakalar hakkında değerli bilgiler ihtiva eden bir eser yazmıştır. Moğollarla iyi geçinebilen müellîf, 1264 yılında onlar tarafından Mâverâünnehir ve Irak-ı Acem Süryanî Metropolitliğine getirilmiş ve bu görevi yirmi iki yıl sürmüştür. Müellîf Meraga'da ölmüştür.¹¹¹ Aslı Süryanca yazılmış olan *Abû'l-Farac Tarihi* adlı eseri Batı âleminde erken tarihlerde tanınarak 1691'den itibaren basılmaya başlanmıştır. 1932'de, E. W.

¹⁰⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 1962.

¹¹⁰ V. Langlois, *Extrait de La Cihroi que de Sembat, Seiğneur de Babaron Connatable d'Armenie, Suivie Decelle de Son Continueur*, St. Petesbourg 1862; Edward Dulaurier, *Chronique de Royau me de la Petite-Armenie, Par le Connetable Sempad*; (Recueil Des Historiens Des Croisades; Documents-Armeniens, I . pp. 610-680), Paris 1869; Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Türkçeye Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Basılmamış Nüsha, İstanbul, 1946.

¹¹¹ Carl Brockelmann, "İbnü'l-İbrî", İA, V/II, MEB, İstanbul, 1987, s. 861-862; E. G. Browne, *A Literary History Of Persia*, I, s. 469.

Budge tarafından Süryancadan İngilizceye çevrilen eser, Ö. R. Doğrul tarafından Budge tercümesi esas alınarak Türkçeye çevrilmiş ve ilk baskısı 1945’de basılmıştır.¹¹² Eserin bu tercümesinden konumuzla ilgili tezimizin muhtelif yerlerinde faydalandık.

Süryani Patrik Mihail’in Vekâyinâmesi: Türkiye Selçukluları ile ilgi değerli bilgiler veren Süryanca kaynaklardan birisi de Patrik Mihail’in Vekâyinâmesi’dir. II. Kılıç Arslan’la çağdaş olup onunla bizzat görüşebilme fırsatını bulan Mihail bu dönem için değerli bilgiler vermektedir. Bu kaynak sayesinde Selçuklu Türklerinin Gayr-i Müslimlere karşı takındıkları müşfikine tavrı ve gayri Müslimlerin Türkler hakkındaki müspet kanaatlerini öğrenmekteyiz. İki cilt halinde olan bu kaynak, Türkçe’ye çevrilerek basıma hazırlanmıştır. Henüz basılmamış olan bu tercümenin bir nüshası TTK Kütüphanesinde mevcuttur.¹¹³ Eserin İngilizce ve Fransızcası da mevcuttur. Tezimizin çeşitli yerlerinde bu eserden muhtelif konularda yararlandık.

7. LATİN KAYNAKLARI

Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium: Eserin müellîfi Fulcherius Carnotensis, Fransız rahip ve tarihçisidir (ö. 1127’den sonra). Fulcherius Carnotensis 1058 ya da 1059 yılında, günümüzde Fransa sınırları içerisinde yer alan Chartres kentinde doğdu. Eserinde hayatı hakkındaki bilgilere bakarak papazlık eğitimi aldığı bilinmektedir. 1095’te Papa II. Urbanus’un yaptığı çağrıya karşılık vererek Blois Kontu Stephen’ın ordusunda Birinci Haçlı Seferi’ne katılmıştır.¹¹⁴ *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* adlı

¹¹² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999., 1950.

¹¹³ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail’in Vakayinamesi (1042-1195)*, Hrand D. Andresyan, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No:956.05, Basılmamış Tercüme, 1944.

¹¹⁴ Ebru Altan, “Birinci Haçlı Seferi’nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 37, 2002, s. 45-49; Mustafa Alican, “Fulcherius Carnotensis: Kutsal Toprakları Kurtarmak-Kudüs Seferi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2009, C. XXIV, S. 2, s. 227-229

yapıtı, katıldığı Birinci Haçlı Seferini ve Latinlerin Suriye'ye egemen oluşunun ilk zamanlarını anlatır ve Latince'dir. Fulcher eserini üç kitap halinde düzenlemiştir; Birinci Haçlı Seferi'nin anlatıldığı I. Kitap, Kral I. Baudouin'in dönemini içeren II. Kitap ve Kral II. Baudouin'in hükümdârlık döneminin anlatıldığı III. Kitap.¹¹⁵ Eserin Latince tenkitli neşri Heinrich Hagenmeyer tarafından yapılmıştır.¹¹⁶ Dilimize yapılan tam metin çevirisi İngilizceden yapılmıştır.¹¹⁷ Diğer taraftan Fulcher'in eserinin birinci kitabı iki farklı tezde işlenerek dilimize çevrilmiştir.¹¹⁸

Liber Chiristiana Expeditionis pro Exeptione Emundatione et Restituione Sanctae Hieresolymitanae Ecclesiae: Eser Haçlı Seferleri için Fulcherius'tan sonra en önemli vakayiname özelliğini taşımaktadır. Eserin müellfi Albertus Aquensis birçok olayı müşahede edemedi yazmış olup, Haçlıların 1095'teki başlangıcından 1120 yılına kadarki faaliyetlerini sonradan Almanya'da 1120-1158 yılları arasında yazmıştır. Müellif eserinde Haçlı Seferlerine katılmadığını belirtmektedir. Geçen yüzyıl ortalarına kadar Haçlı Seferi tarihi için en büyük otorite olarak kabul edilmekteydi. Ancak onun Pierre l'Hermite'in daha önceki faaliyetinin tasviri açık olarak güvene layık değildir. Godefroi'nin İstanbul'a ve oradan Anadolu içinden geçişi tasvirinde,

¹¹⁵ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi (1098-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 14-25; Mustafa Alican, "Fulcherius Carnotensis: Kutsal Toprakları Kurtarmak-Kudüs Seferi", s. 227-229; Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, Fatih Yayınevi matbaası, İstanbul 1985, s. XXV-XXVII; Kırpık, Güray, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies*, 2009, Vol. 4/3 s. 1437-1452.

¹¹⁶ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Neşr. H. Hagenmayer, Heidelberg, 1913.

¹¹⁷ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak), Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

¹¹⁸ Ayhan Can, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998; Mukadder Yıldız, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis, Historia Hierosoly mitana) Kitap 1*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

muhakkak seferde bulunmuş olan bir savaşçının verdiği habere dayanmıştır.¹¹⁹ Albertus hakkında oldukça geniş bir literatür vardır.¹²⁰ Tezimizde Haçlı Seferleri hakkında Paris Latincesinden ve Susan B. Edgington tarafından hazırlanan İngilizce çeviriden yararlandık.¹²¹

Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum: Eserin müellîfi Willermus Tyrensis'in doğum yeri ve tarihi kesin belli olmamakla birlikte 1130 yılında Filistin'de dünyaya geldiği, 1185 yılında Sur şehrinde öldüğü kabul edilmektedir.¹²² Çocuk yaşlardan itibaren Katolik bir din adamı olarak iyi bir eğitim altında yetiştirilmiş¹²³ olan Willermus, Kudüs Kralı I. Amaury (1163-1174)'nin daha sonra yerine geçecek olan oğlu IV. Baudouin (1175-1185)'e öğretmenlik yapmıştır. Willermus 1168 yılında Kral Amaury tarafından Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a, 1169 yılında da papadan yardım istemek üzere

¹¹⁹ Güray Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s. 1443; Sebahattin Çelik, *Beşinci Haçlı Seferi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2018, s. 27.

¹²⁰ Friedrich Krebs, *Zur Kritik Alberts von Aachen*, Druck Der Coppenratschen Buchdruckerei, Münster, 1881; Bernhard Kugler, *Albert von Aachen*, Druck und Verlag Von W. Kohlhammer, Stuttgart, 1885; Erns Kühne, *Zur Geschichte des Fürstentums Antiochien 1098-1130*, Berlin, 1897; A. A. Beamont, "Albert of Aachen and the County of Edesse", *The Crusades and other Historical Essays*, presented to Dana C. Monro, New York, 1968.

¹²¹ Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *Recueil des Historiens des Croisades*, Occidentaux, IV, Paris 1872; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, Trans. Susan B. Edgington, Clerandon, Oxford, 2007.

¹²² Geniş bilgi için bkz. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Haz. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyet, İstanbul, 2016, s. 17-20.

¹²³ Ergin Ayan, Willermus'un onaltı yaşında iken Avrupaya gittiğini, orada yirmi yıl boyunca sanat, diplomasi ve din eğitimi ile iştigal ettiğini belirtmektedir. Bkz. Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 7.

Roma'ya elçi olarak gönderilmiştir. 1175 yılında Trablus Kontu Raymond tarafından Sur Başpiskoposluğuna atanmıştır.¹²⁴

Latince, Grekçe, Fransızca, İbranice ve Arapça bilen Willermus, bu dillerde yazılı kaynaklardan da faydalanarak *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı yirmi üç kitaptan müteşekkil eserinde 1095-1184 yılları arasındaki Haçlı faaliyetlerini kaleme almıştır. O, Haçlıların Kudüs'e gelmelerine kadar geçen olayları Albertus'tan, 1127 yılına kadar olan olayları da Fulcherius'tan faydalanarak yazmıştır. Bu eserde her ne kadar kronolojik yanlışlıklar bulunsa da, özellikle Haçlıların İznik, Antakya ve Kudüs'ü ele geçirmeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta, Haçlı liderleri arasındaki akrabalık bağları, Venedikliler ile Haçlılar arasında yapılan anlaşmalar gibi başka hiçbir kaynakta yer almayan ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.¹²⁵ Willermus'un eseri Latince orijinali ile birlikte muhtelif dillere tercüme edilerek yayınlanmıştır.¹²⁶ Eser ayrıca Ergin Ayan tarafından üç cilt olarak Türkçeye çevrilmiştir.¹²⁷ Çalışmamızda eserden Haçlı Seferleri konusunda istifade ettik.

Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)* adlı eser, ismi bilmeyen bir Haçlı askeri tarafından yazıldığı düşünülmektedir ve Haçlı Seferleri tarihinin ana kaynaklarından

¹²⁴ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 17-20; Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, s. XXVI-XXVII.

¹²⁵ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 17-20; Güray Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", s. 1443; Sebahattin Çelik, *Beşinci Haçlı Seferi*, s. 29.

¹²⁶ Emily Atwater Babcock-August Charles Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Columbia University Press, New York, 1943; E. R. Kausler, *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart, 1840;

¹²⁷ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar (1099-1143)*, Haz. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018; Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

biridir. Yazarın, Clermont Konsili'nde bulunduğu yazdıklarından anlaşılmaktadır. Bohemond'a sempatisi vardır ve bu da yazarın, Bohemond'un ordusunda yer aldığını düşündürür. Yazar, anlatımını Clermont Konsili ile başlatır ve Kudüs'ün zaptı sonrasında vuku bulan 1099 Askalân Savaşı ile bitirir. Eser, Haçlıların Anadolu yolculuğu ve özellikle de Antakya'yı ele geçirmeleri ile ilgili ilk elden bilgiler verir.¹²⁸ Eserin otuz dokuz fasıldan ibaret olan aslı Latince olup, çeşitli dillere tercüme edilmiştir.¹²⁹ Eser bu metinler esas alınarak Ergin Ayan tarafından tezimizde Heinrich Hagenmeyer tarafından yapılan neşrinden ve Ergin Ayan tarafından hazırlanan çeviriden özellikle Haçlıların Anadolu'dan geçişleri ve Antakya kuşatması başta olmak üzere Haçlı Seferleri ile ilgili konularda özellikle faydalandık.

8. DİPLOMATİK BELGELER

Türkiye Selçuklularında bazı görevlilerin tayin ve azilleri ile ilgili menşur, berat ve bazı emirnâmeler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların dışında Selçuklu hükümdârlarının yayınladıkları fetihnâmeler, diğer devletlerle karşılıklı yazılan mektuplar ve ticârî taahhütnâmeler de bu tür malzemeye dâhildir. Bu türden belgelerin derleyen Osman Turan tarafından yayınlanmış olan *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* adlı eser tezimizi yazarken faydalandığımız kaynaklar arasındadır.¹³⁰

9. VAKFİYELER

Özellikle içtimai iktisadî ve kültür tarihi bakımından önemli bilgiler ihtiva eden vakfiyeler aynı zamanda birer hukûkî belgedir. Mahalli tarih

¹²⁸ Anonim, *Haçlı Tarihi*, Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013. s. 9-14.

¹²⁹ Anonymi *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, Neşr. H. Hagenmeyer, Heidelber, 1890; RosAlind Hill, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum: The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, London, 1962.

¹³⁰ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara, 1958.

çalışmalarının en önde gelen kaynaklarından olan vakfiyeler tarihin pek çok sahasını aydınlatan bilgiler ihtiva eder. Selçuklu devri vakıfnâmeleri etnik durum, dinî-içtimaî yapı, toponomi hakkında da değerli bilgiler vermektedir. Osman Turan'ın yayınlamış olduğu üç ayrı vakıfnâme¹³¹, Refet Yinanç'ın, yayınlamış olduğu “Sivas Âbideleri ve Vakıfları”, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları”,¹³² adlı araştırmalar tezimizi yazarken faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

10. SEYAHATNÂMELER

Marko Polo Seyahatnamesi: Selçuklular devri Türkiye tarihi, seyâhatnâme türündeki kaynaklar bakımından ne yazık ki pek zengin değildir. Bu devirde Türkiye'ye uğrayan Batılı seyyahlara Marko Polo örnek verilebilir. Aslen Venedik'li bir tüccar ailesinden olan Marko Polo, 10-15 yaşlarında babası ve amcasıyla beraber Uzak Doğu'ya (Çin-Hindistan) uzun bir seyahat yapmış ve 1271 yılındaki bu seyahat sırasında Trabzon'dan itibaren güney yolunu takip ederken bir kaç gün Sivas'ta kalmıştır. İstanbul'da ve Kırım'da ticaret yapan ailenin seyahatinin esas amacı gezdikleri bölgeler hakkında ticârî gözlemlerde bulunmaktır.¹³³ Kubilay Han'ın sarayına kadar ulaşan bu seyahatin notlarında Türkiye tarihiyle ilgili bilgiler pek azdır. Ancak Türkmenlerin yerleşim yeri adlarıyla ilgili verilen bazı çok kısa bilgiler bizim açımızdan yine de değerlidir. Bu eser pek çok

¹³¹ Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, 1947, C. XI, S. 42, s. 197-235; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârîzeddîn Er-Tokuş Vakfiyesi”, *Belleten*, 1947, C. XI, S. 43; s. 415-429; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, 1948, C. XII, S. 45; s. 17-145.

¹³² Refet Yinanç, “Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)”, *Vakıflar Dergisi*, 1994 C. XXIII, s. 5-18; Refet Yinanç, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 1982, S. XV; 5-22.

¹³³ Mahmut H. Şakiroğlu, “Marco Polo”, *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2003, s. 41-43; Mahmut H. Şakiroğlu, “Venedikli Seyyah Marco Polo ve Eseri (Hakkında Yapılan En Yeni Metin Neşri Vesilesiyle)”, *Erdem*, 1990, VI/17, s. 587-602.

neşrinin yanında Türkçe'ye de tercüme edilerek Tercüman 1001 Eser serisinde yayınlanmıştır.¹³⁴ Tezimizde bu Türkçe tercümeden istifade ettik.

Ayrıca tezimizde özellikle Moğollar ve Moğol-Selçuklu münasebeti ile ilgili konularda Wilhelm Von Rubruk'un *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, Cohann De Pilano Carpini'nin *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Simon de Saint Quentin'in *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, adlı seyahatnâmelerinden istifade ettik.¹³⁵

¹³⁴ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz).

¹³⁵ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 14-15; Cohann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, 2000; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Terc. Erendiz Özbayoğlu, Daktav, Antalya, 2006.

GİRİŞ

Orta Çağda Bizans İmparatorluğu'nun üzerinde varlık sürdürdüğü, günümüzde Anadolu olarak adlandırılan toprakların Türk yurdu olmasında en önemli yere sahip olan Türkiye Selçukluları Devleti'nin incelenmesi Türk tarihçiliği açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye Selçukluları Devleti hakkında pek çok çalışma yapılmış ve Türkiye Selçukluları tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalarda tarihin incelenmesi bakımından zorlu bir dönem olan Orta Çağ ve bu dönemde varlık gösteren Türkiye Selçukluları Devleti çeşitli yönlerden ele alınmış, ancak devletin sınırlarına yeterince değinilmemiştir. Bu amaçla hazırlanmış olduğumuz bu çalışmada; Tuğrul ve Çağrı Beylerin Anadolu yönündeki akın faaliyetleri ile başlayıp genel kabule göre, Türkiye Selçukluları Devleti'nin yıkılışı olan 1308 tarihine kadar yani; XI. yüzyıl ile XIV. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki dönemde, Türkiye Selçukluları Devletinde meydana gelen sınır değişiklikleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye Selçukluları Devleti üzerinde bugüne dek yapılmış sosyal ve siyasal tarih ağırlıklı çalışmalara, Arapça, Farsça başta olmak üzere muhtelif tarih ve coğrafya kaynaklarına başvurarak konumuz ile ilgili araştırma yapmaya çalıştık. Yapmış olduğumuz çalışmalardan elde ettiğimiz bilgilere göre; günümüzde Türkiye denilen coğrafyada, Orta Çağda varlık gösteren Türkiye Selçukluları Devleti'nin egemenlik alanı sürekli yapılan fetihler ve dış tesirlerle değişkenlik göstermiş, devletin egemenlik alanı bazen genişlemiş bazen de daralmıştır. Buna bağlı olarak devletin sınırları genel hatlarıyla tanımlanabilse de özelde yapılan fetihler ve kaybedilen topraklar nedeniyle sınırları tam olarak tespit edebilmek bir hayli güçleşmiştir. Buna rağmen konunun irdelenmesinin gerekliliğine inanarak sınırlar konusunu çeşitli yönleri ile ele alıp Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını tespit etmeye çalıştık. Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını tespit etmeye çalışırken salt Anadolu'da meydana gelen sınır

değişikliklerinden bahsetmenin konumuzun aydınlatılması açısından eksik bir araştırma olacağı kanaatine vardık. Bu nedenle tezimizde ilk olarak Orta Çağdaki sınır mefhumunu ve Anadolu hakkında dönem hakkında yazılan kaynaklarında ortaya konulan bilgileri ele aldık. Bu aşamada sadece Anadolu'nun sınırlar açısından incelemeye tâbi tutulmasını yeterli olamayacağı kanaatine ulaşarak, Türklerin Anadolu'ya giriş yolları üzerinde olmaları gerekse ilk akın faaliyetlerini düzenledikleri topraklar olması nedeniyle Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve el-Cezîre gibi bölgeleri de sınırlar açısından ele aldık. Bu araştırmalar çalışmamızın kapsamını genişletmekle birlikte ele aldığımız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlaması açısından hayati önem taşımaktadır. Tezimizde Orta Çağda sınır mefhumu ve Türklerin akın faaliyetlerine başladıkları ilk topraklar hakkında bilgi verdikten sonra asıl konumuzu oluşturan Anadolu topraklarında adı geçen dönemde hüküm sürdüğü için Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını da ele aldık. Bu konuyu ele almamızdaki amaç; Türklerin kendilerine yurt olarak seçtikleri Anadolu'nun, coğrafi ve siyasî durumunu araştırarak kısa sürede burayı ele geçirebilme nedenlerini sınırlar açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmaktır. Bu inceleme sırasında tezimizi birinci ve ikinci bölüm olarak iki ana bölüme ayırarak inceleme gereği duyduk. Buna göre;

- Birinci bölümde; Orta Çağda Sınır Mefhumu ve Anadolu'da Sınırlar konusu açıklanmaya çalışıldıktan sonra, Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınları ve bu akınlar sırasında Anadolu'nun siyasî yapısı ile akınlar sonucunda meydana gelen değişiklikler (1015'ten 1085'e kadar) ele alınmıştır. Bu bölümde Büyük Selçuklu Sultânları Tuğrul ve Çağrı Beylerin Türklerin başına geçmesi ve Anadolu'ya yaptıkları seferler, Alp Arslan ve Malazgird Savaşı ile Anadolu'nun yurt edinilmeye başlanması, Süleymanşâh dönemine kadar anlatılmıştır.

• İkinci bölümde; Anadolu'nun fethi olarak değerlendirilen birinci bölümden sonra Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş aşamasından başlayarak yıkılışına kadar geçen süreç incelenmiştir. Bu süreçte her bir Türkiye Selçuklu sultânı dönemselsel olarak ele alınarak, sınırlar açısından sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca birinci ve ikinci bölümler Türkiye Selçukluları Devleti'nin siyasî yapısında meydana gelen değişikliklere göre kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Bu alt bölümler şu şekildedir;

1. Orta Çağda Sınır Mefhumu ve Anadolu'da Sınırlar
2. Anadolu'nun Fethi (1015'ten 1085'e kadar)
3. Türkiye Selçukluları Devleti'nin Kuruluş Aşaması.
4. Anadolu'nun Savunması ve İçte Birlik Mücadelesi (1085'ten 1192'ye kadar).
5. Anadolu'da Birlik ve Merkezîleşme (1192'den 1256'ya kadar).
6. Moğol Egemenliği ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Zayıflayıp Ortadan Kalkması (1256'dan 1308'e kadar).

Tezimizin sonunda yukarıda adı geçen bölümlerde elde edilen bilgiler analiz edilerek haritalar çizme yoluna gidilmiş, tezimizin içeriğindeki muhtelif bölgeler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin farklı zaman aralıklarında ve farklı bölgelerdeki haritaları çizilmiştir. Yaptığımız tüm bu çalışma ile kıymetli tarihimizin her döneminin olduğu gibi Türkiye Selçukluları Devleti'nin de bir döneminin aydınlatılmasına katkımızın olması ihtimali bizleri mutlu edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTA ÇAĞDA SINIR MEFHUMU VE ANADOLU'DA SINIRLAR

Anadolu'ya Türk akınları başlamadan önce Orta Çağ da Arapça Bilâd-ı Rûm¹³⁶ Grekçe Anatolia/Anatolica¹³⁷ olarak adlandırılan toprakların büyük çoğunluğunda Roma İmparatorluğu olarak bilinen devletin 395¹³⁸ yılında ikiye ayrılmasından sonra kurulmuş olan Bizans veya Bizans İmparatorluğu'na bağlı devletler hüküm sürmekteydi. Bu nedenle tezimizin konusunu oluşturan Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarına değinmeden önce, konumuz için önem arz etmesi bakımından Bilâd-ı Rûm olarak adlandırılan toprak parçası ve Bizans İmparatorluğunun sınırları incelenecektir. Ayrıca bu bölümde Türklerin Anadolu'dan başka el-Cezîre ve Kafkasya topraklarına da akınlar düzenleyip toprak elde ettiği göz önüne alınarak el-Cezîre ve Kafkasya bölgeleri ile ilgili bilgilere de yer verilecektir.

1. 1. BİLÂD-I RÛM TERİMİ VE ORTA ÇAĞDA BİZANS SINIRLARI

Bilâd-ı Rûm terimi Arapça bir tamlamadır ve Bilâd belde/ülke anlamına gelen beled kelimesinin çoğuludur. Bu terim tarihte Bizans, İmparatorluğu ve Rûmlar'ın yaşadığı bölge için kullanılmıştır. Rûm ise, İlk olarak Roma İmparatorluğu'nun, imparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra ise Bizans

¹³⁶ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 504.

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1993, s. 65; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 266; Charles Texier, *a.g.e.*, I, s. 13.

¹³⁸ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 51.

İmparatorluğu'nun hâkim olduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayanlar için kullanılan bir isimdir.¹³⁹

Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarının genelini kabul ettiğine göre dünyanın bilinen bölgeleri temelde “yedi iklim” bölgesi içinde yer almaktadır. Buna göre Bilâd-ı Rûm bu yedi iklim bölgesinden beşinci iklim bölgesinde kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Orta Çağ Müslüman coğrafyacılarının kabul ettiği bu yedi iklim bölgesinin içinde yer aldığı ülke ve şehirler şu şekildedir;

“1. Hind: Birinci İklim Bölgesi olarak kabul edilen Hind; Deybül, Sind, Zenc, Mekrân, Basra Yemen arasında yer almaktadır.

2. el-Hicâz: İkinci iklim bölgesi olarak kabul edilen el-Hicâz; Mısır, Aden, Yemen, -el-Cezîre, Sa'lebiyye ve Irak arasında yer almaktadır.

3. Mısır: Üçüncü iklim bölgesi olarak kabul edilen Mısır; Habeş Rûm, Nusaybin, Irak ve Sudan arasında yer almaktadır.

4. Bâbil: Dördüncü iklim bölgesi olarak kabul edilen Bâbil; Hind, Hicaz, Sa'lebiyye, Mısır, Şâm, Rûm, Nusaybin, Horâsân, Belh Nehri, Sicistân ve Zâbîlîstân arasında yer almaktadır.

¹³⁹ Cüzçânî, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleleri*, TTK, Ankara, 2001, s. 198; Jean-Poul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 31; G. Le Strange, *The Lans of Eastern Caliphate*, B&N, New York, 1873, s. 127.

¹⁴⁰ Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 504-505; İbn Rüsteh, *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefise*, Neşr. Ebi Ali Ahmed b. Ömer, Brill, Leiden, 1891 (Frankfurt, 1992), s. 96-103; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 20; Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 27; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Mektebetü Medbûliyye, Kâhîre M 1991 H 1411, s. 3; Osman Ciner, *el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*, Fatih Sultan Mehmed Vakfı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 9-11, 13-15; Ebûlfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 58; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, III/2, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2006, s. 420, 565.

5. er-Rûm: Beşinci iklim bölgesi olarak kabul edilen er-Rûm Mısır Körfezi, Mağrib, Bahrü'l-Ahdar (yeşil deniz)¹⁴¹, Türk Yecüc, Irak, Nusaybin, Endülüs arasında yer almaktadır.

6. Yecüc: Altıncı iklim bölgesi olarak kabul edilen Yecüc; Hazar Denizi, Çin, Irak, Belh Irmağı, Guz, Kimâk ve Rûs arasında yer almaktadır.

7. Çin: Yedinci iklim bölgesi olarak Kabul edilen Çin; Yecüc, Bahrü'l-Muhît (okyanus), Hind, Kaşmir, Horâsân, Belh Irmağı, Tibet, Hoten, Maverâünnehir ve Türk ülkeleri arasında idi.”¹⁴²

Yukarıda adı geçen iklim bölgelerinden üç, dört ve yedinci iklim bölgeleri batıdan doğuya uzanan bir hat üzerinde yer almaktadır. Birinci ve ikinci iklim bölgeleri bu hattın güneyinde beşinci ve altıncı iklim bölgeleri ise bu hattın kuzeyinde yer almaktadır. Yukarıda adı geçen ve bizim de konumuzu içeren Bilâd-ı Rûm veya Rûm bölgesi Kuzeyde yer alıp beşinci iklim bölgesindedir.¹⁴³

Burada, Bilâd-Rûm hakkında öncelikle Yâkût el-Hamavî'nin *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eserinde verilen bilgiler üzerinde durulacaktır. Yâkût el-Hamavî eserinin başında coğrafya hakkında bilinen genel konuları, dünyadaki ülkeleri ve bu ülkelerin haritalarını özet olarak aktarmaktadır. Ana metinde ise kendisinin gördüğü veya duyduğu yerlerin isimlerini alfabetik sıraya göre vermektedir. Yâkut el-Hamavî eserinde herhangi bir yer hakkında bilgi verirken önce o yerin enlem ve boylamlarını ardından o yerde geçen geçen savaşları, meşhur olmuş

¹⁴¹ Metinde “Bahru'l-Ahdar” diye geçmektedir. Ancak bu ibarenin “Bahru'l-Hazar” şeklinde olması gerekmektedir.

¹⁴² Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-Ibâd*, s. 504-505; Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 27; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 35; Osman Ciner, *a.g.t.*, s. 9-11, 13-15.

¹⁴³ Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 27.

hikâyeleri, tuhafıkları, orada yetişmiş meşhur âlim ve edebiyatçıların adlarını verir.¹⁴⁴

Yakût el-Hamavî’de Bilâd-ı Rûm hakkında iki madde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bir “er-Rûm”, diğeri “Rûmiyye” maddesidir. “Rûmiyye” ile Roma şehri kastedilmekte, “Rûm” ile ise ilk olarak burada yaşayan halk daha sonra bu halkın yaşadığı ülke kastedilmektedir. Bu ülke Konstantiniyye merkez kabul edilerek, Balkanlar, Trakya ve Anadolu’yu kapsar. Yâkût el- Hamavî, “Rum” için “Bilad er-Rûm denen çok büyük bir ülkede yaşayan bir kavimdir,” ifadelerini kullanır ve Rûmların soylarına ait bilgiler vererek devam eder.¹⁴⁵

Yâkût el-Hamavî, eserinde Bilâd-ı Rûm’un sınırlarını da çizmiş, bunu yaparken komşularını da belirtmiştir. Ona göre Rûm ülkesinin “Güneyi Suriye ve İskenderiyye, doğusu ve kuzeyi Türkler, Ruslar ve Hazarlarla, batısı Endülüs ve deniz ile çevrilidir”. Yâkût el-Hamavî, Sâsânîler zamanında Rakka şehri de dâhil olamak üzere Suriye topraklarının Rûm sınırına dâhil olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o eserinde sadece Rûm Diyârının sınırlarını çizmekle yetinmeyip, Rumların idari birimlerinin de bir dökümünü yapmıştır. Özellikle Anadolu ve Trakya’daki eyaletlerin adlarını ve bunlara bağlı yerler ile eyalet merkezlerinin neresi olduğunu yazar. Hatta Yâkut eserinde bu merkezlerde bulunan asker sayısını dahi verir.

Şimdi Yâkût el-Hamavî’nin “Bilâd-ı Rûm” hakkında verdiği bilgileri ele alalım; “Rum ülkesinin bilinen ve adları doğru olarak bize kadar gelen a’ mâlinin hepsi on dört tanedir; bunlardan üçü Haliç’in öte tarafında, on bir tanesi beri tarafındadır. Haliç’in ardındaki üç â’ mâlden biri Talâyâ adını taşır, burası Konstantiniyye beledidir. Bunun sınırı Haliç’in doğu tarafından tutun Bahrü’l-Hazar’dan Bahrü’ş-Şâm (Akdeniz)’a kadar uzanır. Burası kible yönünden

¹⁴⁴ H. İbrahim Gök, “Ortaçağ Arap Kaynaklarında Bilad-ı Rûm ve Komşuları”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2011, s. 253.

¹⁴⁵ Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, III, s. 97-98.

Bahrü'ş-Şâm'a; batıda Bahrü'ş-Şâm'dan Bahrü'l-Hazar'da uzun bir sura kadar uzanır ki bunu Makron Teyhus adıyla anarlar, manası uzun duvar demektir. Burasının uzunluğu yürüyerek dört gün, Konstantiniyye'den yürüyüşle iki merhaledir. Bu beldelerin çoğu, melîk ve patriklerin arazileridir (ziya'), hayvanlarının otlaklarıdır (mürûc)...Bunun ötesindeki â'mâl, Trakiye â'mâlidir. Bunun sınırı doğudan bu uzun sur olup, kible yönünden Makdûniye (Makedonya) â'mâlidir; batıdan Bilâd-ı Bürcân¹⁴⁶ olup yürüyerek on beş gündür. Bahrü'l-Hazar'dan Makedonya â'mâli sınırına kadar genişliği yürüyerek üç gündür. Vâli Istartağûs¹⁴⁷'un konağı Konstantiniyye'den yedi merhale mesafede Erkade denen bir hisardır. Ordusu beş bindir, sonra Makedonya â'mâli gelir, sınırı doğudan uzun duvar, kible yönünde Bahrü'ş-Şâm, güneyden Biladü's-Sakâliyye, kible üstünden (kuzey?) Bilâd-u Bürcân'dır. Genişliği yürüyerek beş gündür, Istartağûs'un yani vâlinin, konağı, Babdos denen bir kaledir, ordusu beş bindir. Bu üç büldân, Haliç'in öte tarafındadır. Bu tarafında ise on bir â'mâl vardır. Bunlardan ilki, Bahrü'l-Hazar'a bitişik olup Konstantiniyye halicine kadar uzanan Eflâcûniyye (Paflagonya) â'mâlidir. Sınırlarının başlangıcı, el-Entimât üzerindedir, ikincisi Bahrü'l-Hazar'dır, üçüncüsü Ermenyâk üzerindedir, dördüncüsü Baklâr üzerindedir, Istartağûs'un konağı İylây'dır. Burası bir rustâk ve köy olup Nîkûs adını taşır. Istartağûs'un Sivas denen başka bir konağı daha vardır. Ordusu beş bindir. Yanında Entimât â'mâli yer alır, bu â'mâlin sınırının başlangıcı Haliç'tir, ordusu dört bindir. Bu â'mâlin halkı özellikle krala hizmet için görevlidir, savaş ehli değildir. Bunun yanında el-Ebsîk â'mâli vardır, bunun sınırının başlangıcı Haliç'tir, ikincisi Entimât â'mâlidir. Üçüncüsü en-Nâtîkûs â'mâlidir, dördüncüsü Traksîs â'mâlidir, Istartağûs'un konağı Butne (?) kalesidir, ordusu altı bindir. Yanında Traksîs â'mâli vardır, sınırının başlangıcı Haliç'tir, ikincisi Ebsîk'tir,

¹⁴⁶ Bürcân bazı kaynaklarda Bulgar olarak geçmektedir. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 434-435, n. 886.

¹⁴⁷ Rûm eyâletlerin â'mâllerinde melikten önce gelen görevlilere verilen unvandır.

üçüncüsü Nâtilkûs â'mâlidir, dördüncüsü Bahrü'ş-Şâm'dır. Istartağûs'un konağı Vârisûn kalesindedir, ismi Kâniyûs'tur. Vârisûn: Beled'in adıdır, ordusu on bindir. Yanında Nâtilkûs â'mâli yer alır, manası doğu demektir, burası Rûm â'mâlinin en büyüğüdür, sınırının başlangıcı Ebsîk ve Traksîs'tir. İkincisi Baklâr â'mâlidir, Istartağûs'un konağı Mercü'ş-Şâm'dır, ordusu on beş bindir. Bu â'mâlde şimdi harap olan Amorion/Amûriyye (Afyon)¹⁴⁸ ile Belîs, Menbic, Maraş bulunur, burası Burğûs kalesidir. Deniz nâhiyesine doğru yanında Selevkiye â'mâli yer alır, sınırının başlangıcı, Bahrü'ş-Şâm'dır, ikincisi Traksîs â'mâlidir, üçüncüsü Nâtilkûs â'mâlidir, dördüncüsü Lâmis ve Kalemiye nâhiyesinden Dürûbu Tarsus'tur, bu â'mâlin hâkiminin adı Kilirc¹⁴⁹'tir, bunun derecesi Istartağûs'un altındadır. Manası derbler hâkimi demektir, melîk'in yüzü anlamına geldiği de söylenmiştir. Konağı (menzili) Selevkiye'den Antâkiye sonra buna Kubâzük â'mâli bitişir. Bunun sınırının başı Tarsus Dağları ve Azene (Adana) ve Masîsa (Misis)'dir. ikincisi Selevkiye â'mâlidir, üçüncüsü Talğûs â'mâlidir, dördüncüsü Semlâr a'mâli ve Harşene'dir. Kilirc'in konağı Kare Kalesi'dir, ordusu dört bindir. Bu â'mâlde çok sayıda kavi kaleler vardır. Kûriye, Kûnye, Melkûnye, Cerdîliye ve daha başkaları buraya bağlıdır. Buna bitişik olarak Harşene â'mâli yer alır. Sınırının başlangıcı Kayâr â'mâlidir, ikincisi Derbu Malatiye'dir, üçüncüsü Ermenyak â'mâlidir, dördüncüsü Baklâr â'mâlidir, Kilirc'in konağı Harşene kalesidir, ordusu dört bindir. Harşene, Sâruha, Ramahsû, Bârûkta ve Mâksîrî buradaki kalelerdendir. Sonra buna bitişik olarak Baklâr a'mâli gelir, bunun sınırının başlangıcı Nâtilkûs â'mâlidir, ikincisi Kubâzük ve Harşene (üçüncüsü) Ermenyâk â'mâli, dördüncüsü Eflâcûniye â'mâlidir. Istartağûs'un konağı içinde bahsi anlatılmış olan İmrî el-Kîys'in mezarının bulunduğu Enkara'dır, ordusu sekiz bindir. Burada hâkimiyle beraber iki tarmûh

¹⁴⁸ Amuriye, Haymana ovasının garbında Sakarya Nehri kenarında kadim bir şehir olup bugün tamamıyla haraptır, Bkz. Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1332, s. 27.

¹⁴⁹ Harşene hâkimlerine verilen bir unvandır.

vardır, bu â'mâlde çok sayıda kale ve belde yer alır. Sonra buna bitişik olarak Ermenyâk â'mâli gelir. Bu â'mâlin sınırının başlangıcı Eflâcûniye â'mâlidir, ikincisi Baklâr â'mâlidir, üçüncüsü Harşene'dir, dördüncüsü Celediye ve Bahrü'l-Hazer'dir. Istartağûs'un konağı Emâsiye kalesidir, ordusu dokuz bin ve yanı sıra üç tarmûhtur, bu â'mâlde de çok sayıda kale ve belde yer alır. Sonra buna bitişik olarak Celediye â'mâli gelir, bunun sınırının başı bilâd-ı Ermîniye'dir. Buranın halkı Rûmlara muhalif olup Ermîniye'ye komşudur, ikincisi Bahrü'l-Hazer'dir, üçüncüsü Ermenyâk â'mâlidir. Istartağûs'un konağı Akrîta'dır, ordusu on bin ve iki tarmûhtur, çok sayıda beldesi ve kalesi vardır. Hemezânî diyor ki: Bütün bu Rûm eyaletleri (â'mâl) bizce malumdur, her bir â'mâlin üzerinde melîkten önce bir vâli gelir buna Istartağûs derler, ancak Enmât hâkimi bunun dışındadır, buranın hâkimine Domestik derler, yine Selevkiye ve Harşene hâkimlerine de Kilirc denir. Rum kalelerinin her birinde Barklis denen görevli bir adam vardır, ora halkını yönetir.... Bence bu kayıtlar ve isimler eskidendi artık mevcut olmadığını zannediyorum, belde isimleri ve eyalet adları değişmiş olmalı. Bugün “Bilâd-ı Rûm”a ait bildiğimiz meşhur yerleşim yerleri Müslümanların ve Hristiyanların elinde olup onlardan söz edilmedi. Meselâ, Konya, Aksaray, Antâkiye, Etrâbzünde (Trabzon), Sivas ve diğerleri meşhur beldelerdendir. Ancak, yukarıdakiler başkaları tarafından zikredildiği için, ben de onlardan bahsettim.”¹⁵⁰

Bir başka Orta Çağ İslâm coğrafyacısı olan İbn Hurdazbih “Bilâd-ı Rûm”dan Rûm ülkesi diye bahsetmektedir. Müellîf *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde Konstantiniyye'den bahsettikten sonra Rûm topraklarındaki diğer şehirlerden bahsetmiştir. Bu bilgilere göre Rûm topraklarındaki şehirlerin ilki Rûm ülkesinin batı tarafında bulunan Sıkiliyye (Sicilya)'dır. Bu şehir bir adada kuruludur. Rûm ülkesi bir zamanlar onların yurduydular. Hükümdârlarından on dokuz tanesi buraya yerleşmişti. Bu hükümdârlardan iki tanesi ise Nukumüdiyye

¹⁵⁰ Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, III, s. 97-100; İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 90.

(Nikomedia/İzmit)¹⁵¹'ye yerleşmişti. Nukumüdiyye Haliç'in alt tarafındadır. Konstantiniyye ile arası atmış millik bir mesafedir. Bu iki melîkten sonra başka iki melîk de Rûmiyye'de ikamet ettiler. Sonra Konstantinü'l-Ekber'de burayı mülk edindi. Oradan da Bizans'a göç ettiler. Burada büyük bir kale inşa ettiler ve bu kalenin ismini "Konstantiniyye" koydular. Orası bugüne kadar onların yurdu ola gelmiştir. Söylenildiğine göre Haliç Konstantiniyye'yi hem kuzeyden ve hem de doğudan kuşatmaktadır; batı ve güney tarafları ise karadadır.¹⁵²

Daha sonra İbn Hurdazbih "Bilâd-ı Rûm" hakkında Müslim b. Ebî Müslim el-Cermî'den naklen şu bilgileri vermiştir: "Rûmların melîkinin idare ettiği arazi on dört bölgedir. Bunlardan üçü Haliç'in arka kısmındadır.

1. Tafila Bölgesi: Haliç'in arka kısmında kalan bölgelerin ilkidir. Burası Konstantiniyye'nin bir beldesidir. Haliç'in doğusu ile Şâm Denizi, Hazar denizi kenarındaki surun batısı ve Şâm Denizi arasında kalan bölgedir. Bölgenin uzunluğu yürüyerek dört günlük mesafedir. Konstantiniyye ile arası yürüyerek iki günlük mesafedir. Şâm Denizi'nin güneyi ile Hazar Denizi'nin kuzeyi arasında kalmaktadır.

2. Tırâkiye Bölgesi: Az önce bahsini ele aldığımız ilk bölgenin arka tarafındadır. Makdûniyye bölgesinin güneyi, Sur'un doğusu, Hazar Denizi'nin kuzeyi, Bürcân/Bulgar ülkesinin batısında kalan bölgedir. Bölgenin uzunluğu yürüyerek on beş günlük mesafedir. Bölgenin genişliği ise yürüyerek üç günlük mesafedir ve burada on tane kale bulunmaktadır.

3. Makdûniye Bölgesi: Sur'un doğusunun uc kısmına kadar devam eden bölge batıda Sakâlibe/Slav¹⁵³ ülkeleri, güneyde Şâm Denizi ile kuzeyde Bürcân'a kadar

¹⁵¹ Nukumüdiyye Haliç'in alt tarafındadır. Konstantiniyye ile arası 60 millik bir mesafedir. Bkz. İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁵² İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁵³ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Terc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013, s. 238; İbn Fazlan'da Sakâlibe Bulgar olarak geçmektedir. Bkz. İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 19.

uzanır. Bölgenin genişliği yürüyerek beş gün, uzunluğu ise yine yürüyerek on beş günlük bir mesafedir. Bu bölgenin üç tane kale yer almaktadır.

Haliç'in aşağı kesiminde ise on bir bölge bulunmaktadır.

1. Eflâcûniyye Bölgesi: Bu bölgede beş adet kale bulunmaktadır.
2. Uftâ Mâtî Bölgesi: Bu ismin anlamı “göz ve kulak” demektir. Bu bölge içerisinde üç kale ve Nukumüdiyye şehri bulunmaktadır. Bu şehir harapdır.
3. Ubsîk Bölgesi: Bu bölgede Nîkiyye (İznik) şehri bulunmaktadır ve içerisinde ayrıca on adet kale yer almaktadır. Nîkiyye şehrinde deniz kenarına kadar olan mesafe sekiz mildir. Bu mesafe üzerinde suyu tatlı bir göl vardır ve bu gölün uzunluğu on iki mildir. Bu gölün içerisinde üç adet dağ bulunmaktadır. Bahsi geçen şehirden bu göle doğru bir kapı vardır. Burada yaşayan insanlar herhangi bir şeyden korktukları zaman kalelerinden çıkarlar ve kayıklara binerek gölün içerisinde bulunan bu dağlara sığınır.
4. Terkasîs Bölgesi: Bu bölge içerisinde geniş bir alana kurulu Efsis kalesi bulunmaktadır. Burası Ashâb-ı Kehf'in kalesidir. Bunun dışında dört kale daha bulunmaktadır.¹⁵⁴
5. Nâtalûs Bölgesi: Bu kelimenin anlamı “Doğu” demektir. Burası Rûm bölgelerinin içerisinde en büyük olanıdır. Burada Amûriyye şehri vardır. İçerisinde kırk dört adet burç vardır. Alemeyn kalesi bu bölgededir. Şâhm, Burgut ve Mikineyn ovaları da bu bölge içerisindedir. Otuz adet kalesi vardır. Bisn ve Mustâblîn kaleleri bunların arasındadır.
6. Harsiyûn Bölgesi: Bu bölge Malatiyye (Malatya) yolu üzerindedir. Harşene kalelerinden dört tanesi bu bölge içerisindedir.
7. Bukular Bölgesi: Ankara ve Samluh şehirleri bu bölgenin içerisindedir. Ayrıca on üç adet kale bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemalettin Koç, *Afşin Ashabü'l-kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2017, s. 46.

8. Ermenyâk Bölgesi: Bukular bölgesinin aşağı kesimindedir. İçerisinde Kulûniyye kalesi ile bundan başka on altı kale daha bulunmaktadır.
9. Haldiye (Khaldia) Bölgesi:¹⁵⁵ Ermeniyye sınırındadır. İçerisinde altı kale vardır.
10. Selûkiyye Bölgesi: Şâm Denizi tarafından Tarsus'a doğru olan bir bölgedir. Onu idare eden Lâmîs aynı zamanda arazilerin âmilidir. Burada Selûkiyye Kalesi ile bu kalenin haricinde on kale daha vardır.
11. Kabaduk Bölgesi: Sınırı Tarsus dağlarından, Ezene ve Massîsa'ya kadar olan bölgedir. İçerisinde Kurra Kalesi, Ecrab ve Antîgû adlı üç kale vardır. Ayrıca burada "Zül-Killâ" adlı üzerinde bacalar bulunan ve Arapların "Za'l-Killâ" adını verdikleri bir dağ bulunmaktadır. Buranın adı "Cusantarûn" olarak bilinir ve anlamı "yıldız sesi"dir. On dört adet kalesi vardır ve Matâmîr, Mâcide, Belnese, Melendise, Kûniye, Melekûbiye Beddâle, Bârenû ve Salimûn bunlardan bazılarıdır."¹⁵⁶

Hudûd el-Âlem'e göre Rûm ülkesinin sınırları şu şekildedir:

"Bu bölgenin doğusunda Ermenistan, Serir ve Alan toprakları, güneyinde Suriye'nin, Rûm Denizi (Akdeniz)'nin ve İspanya'nın bazı kısımları, batısında Batı Okyanusu, kuzeyinde kuzeyin meskûn olmayan toprakların bir bölümü, Slâv ve Burcân ülkeleri ile Hazar Denizi'nin bir kısmı bulunmaktadır. Bu ülke aşırı büyük, nimetleri tarif edilemeyecek kadar bol ve aşırı derecede refah içindedir.

¹⁵⁵ Anna Komnena'nın çevirisini yapan Bilge Umar'ın notuna göre Khaldia Bölgesinin sınırları şu şekildedir; "Doğu Karadeniz bölgesine Rumca bu ad veriliyordu. Trabzon Dukası Theodor Gabras döneminde Bizans İmparatorluğu toprakları yirmi dokuz eyâlete bölünmüş ve her birine "thema" adı verilmiştir. Khaldiya da bunlardan biri olup merkezi Trabzon şehri idi." Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, s. 95; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006, s. 194; Sedat Koç, *Büyük Selçuklu Türkiye Selçuklu İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 39; Khaldia Bölgesi hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ergin Ayan, "Trabzon Dukalığı: Garbas Ailesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005), Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2007, C. I, s. 56, n. 5.

¹⁵⁶ İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 90-93.

Çok sayıda şehri, köyü, büyük eyaletleri, akarsuları, zenginlikleri ve askerî birlikleri bulunmaktadır. İçerisinde küçük göller, dağlar, çok sayıda hisar ve kaleler bulunmaktadır.”

Yine *Hudûd el-Âlem*'de Rûm'un eyaletleri adı altında şu bilgiler yer almaktadır; “Rûm'un on dört tane eyaleti vardır. Üç tanesi Constantinople (İstanbul) Boğazı'nın ilerisindedir; bunlar batıda yer alır. Geriye kalan on biri ise İstanbul Boğazı'nın doğusunda yer alır. Batıda yer alanlar sırayla şunlardır:

1. İlki, Tablan'dır. İstanbul burada bulunur. Burası Rûm hükümdârlarının tahtının bulunduğu büyük zenginlik içinde bir yerdir.

2. İkincisi, Makedonya'dır. Rûmlu İskender buralıdır. Akdeniz yakınlarında bulunmaktadır.

3. Üçüncüsü ise Thrace'dir (Trakya). Burası Georgia (Karadeniz) Denizi'nin kıyısındadır. İstanbul Boğazı'nın doğusunda yer alan bölgelerin isimleri sırayla şöyledir:

4. Tracesion

5. Opsikion

6. Mezopotamya

7. Silifke, Batı Mezopotamya

8. Anadolu

9. Bassillarion (Bucelarion)

10. Paflogonya (Karadeniz, Zonguldak, Bartın, Amasra, Kastamonu)

11. Kapadokya

12. Çarsianon

13. Ermeni yöresi

14. Çaldia (Suriye civarları)

Bu sıraladığımız bölgelerin her birisi alabildiğine büyük, sayısız şehirleri, köyleri, kaleleri, hisarları, dağları, akarsuları ve nimetleri olan yerlerdir. Her bir bölgenin başında Rûm hükümdârını temsilen bir komutan vardır. Bölgenin

savunması için üç bine yakın asker ve altı bin atlı vardır. Eski zamanlarda Bizans şehirleri bugüne nazaran daha fazlaydı; ancak bugün sayıları azalmış durumdadır. Bölgelerin çoğu zengin ve hoştur. İnançları için savaşanların sürekli saldırıları nedeniyle her biri güçlü ve sağlam kalelere sahiptir. Her bir köyde, saldırı anında korunmak ve sığınak olması amacıyla yapılmış kaleler bulunmaktadır.

15. Gurz (Georgia), Rûm'un bir bölgesidir. Nüfusunun çoğu küçük adalarda yaşamaktadır. Gurz Denizi civarında, bu denizin kıyısında yer alan Rûm'a bağlı Gurz isimli bir yer vardır. Gurz halkının adet ve değerleri, tamamen ve her bakımdan Rûmlarinkine benzer.

16. Bürcân, Trakya adında bir yöreye sahip bir bölgedir. Gelişmiş doğası güzel; fakat nimeti az olan bir yerdir. Tamamı bozkır ve ekili arazilerdir. Hoş ve akarsuları boldur. Rûm'un bir paçasıdır ve halk Rûm hükümdârına toprak vergisi öder....

Rûm ülkesi, batıda Batı Okyanusuna kadar, güneyde ise İspanya'ya kadar uzanır. Kuzeyde, kuzeyin meskûn olmayan toprakları ve bazı çöller bulunmaktadır. Rûm'un buradan başka hiçbir bölgesinde çöl bulunmaz aksine Rûm'un geneli hep tarıma uygun alanlardan olmuştur.”¹⁵⁷

“Bilâd-ı Rûm” ile ilgili bilgiler verdikten sonra tezimizin bu kısmında “Bilâd-ı Rûm” olarak adlandırılan topraklarda uzun süre varlığını sürdürmüş olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırları ile ilgili bilgiler vermeye çalışacağız.

MÖ I. yüzyılda kurulan Roma İmparatorluğu bilindiği üzere 395 yılında ikiye ayrılmıştır. Bu siyasî ayrılmadan sonra Anadolu topraklarına hâkim olan Bizans İmparatorluğu IV. yüzyılın sonunda oldukça geniş sınırlara sahip bir

¹⁵⁷ Sezin Orhan, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul ,2007, s. 157-159; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 154; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 58; Vahit Özdemir, *XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 8-9.

imparatorluk konumuna gelmiştir. Orta Çağda Bizans İmparatorluğu'nun sınırları müstahkem mevkiiler, büyük kaleler ve müstahkem mevkiileri birbirine bağlayan savunma hatlarına dayanmaktaydı. Bu savunma hatları, sınırın arkasındaki vilâyetler boyunca garnizon kasabaları ve kalelere dağılmış olan ikinci bir hat tarafından destekleniyordu. Bu sınırlar yeni tehditler ortaya çıktıkça büyük ölçüde sağlamlaştırıldı.¹⁵⁸ İmparatorluğun sınırları kuzeybatıda Tyne-Solway hattından başlayıp Britanya'da Hadrianus Suru ile devam edip Ren ve Tuna ırmakları boyunca Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Doğuda ise Batum'un yakınında Karadeniz kıyı şeridinden başlayarak aşağıda Kafkasya'dan Ermenistan'a giriyordu. Burada Dicle ve Fırat ırmaklarının üst kısımlarından geçerek, büyük Suriye Çölü'nü aşip Sînâ'ya iniyordu. Daha sonra Mısır'ı geçip Libya/Tripolitania boyunca çöl sınırını izleyerek Tunus'a girdikten sonra daha batıda, Atlas Dağları'nın kuzeyinde, Atlas Okyanusu'na ulaşıyordu.¹⁵⁹

I. Justinianos'un (527-565) hükümdârlığı zamanında Bizans İmparatorluğu'nun orduları beş seyyar hassa (taşra) ordusu, imparatorluğun sınırları boyunca ve gerisinde çok sayıda küçük bölgesel birlikler halinde teşkilatlanmıştı. Hassa ordusu birimlerine “comitatenses” deniliyor ve her birine bir “magister militum/praesentalis (başkent çevresine yerleştirilen askerî birlik komutanı/general)” veya “tümen komutanı” komuta ediyordu.¹⁶⁰ Bu beş hassa

¹⁵⁸ John Haldon, *a.g.e.*, s. 51; Halil Berktaş, “Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek”, *Cogito*, 1999, S. 17, s. 77.

¹⁵⁹ John Haldon, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁶⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 39; Francesco Storti, “IX ve X. Yüzyıllarda Saldırı ve İstila”, *Ortaçağ Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012, s. 310; John Haldon, *a.g.e.*, s. 48; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 36; Yücel Öztürk, “Timar-Thema Teriminin Ortaya Cıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2012, S. 31, s. 182; İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, (Tarihsiz), s. 192, n. 320; Turhan Kacar, “Doğu Roma Başkentinde Din ve Politika”, Aralık 2003, *Bellekten*, C. LXVII, S. 250, s. 7, n. 25.

ordusu birliği doğudakinden, Trakya ve Illyricum/İlirya¹⁶¹ (Balkanlar)'dakinden, ayrıca imparatorun huzurundaki (in praesenti) iki kolordudan daha oluşuyordu. Söz konusu kolordular Konstantiniyye'yi savunmak için Kuzevbatı Anadolu ve Trakya'da konuşlandırılmıştı.¹⁶² I. Justinianos'un saltanatının sonunda, sınırların arkasında ve ülkenin iç kesimlerinde yirmi beş bölgesel komutanlık vardı ve bunlar hem askerî kuvvet, hem iç meseleler için polis kuvveti olarak hizmet ediyor, faaliyet alanları Kuzevbatı Balkanlar'dan başlayarak Orta Doğu ve Mısır üzerinden Kuzevbatı Afrika'da Mauretania/Tingitana (günümüzde Fas)'ya kadar uzanıyordu.¹⁶³ Daha sonra "Thema" sistemine dönüşecek olan bu savunma sistemi ülkedeki idari ve askerî yönetim birimlerinin temelini oluşturmaktaydı.

VII. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğu üzerine önce Pers daha sonra Arap hücumları gerçekleşti. Bu hücumlar Bizans İmparatorluğu'nda taşra kentlerinin büyük çoğunluğunu, küçük bir nüfusu besleyebilen, bir askerî garnizonu ve bir kilise idaresini barındıran tahkim edilmiş ve savunulabilir bir çekirdek haline dönüştürdü. Bizans İmparatorluğu kentleri ise sırf surlu yerleşimlere dönüştü ve kentler fiilen ortadan kayboldu. Kentlerin yerine orta dönem Bizans kastronu yani kale-kenti gelişti.¹⁶⁴ Örneğin Bizans'da büyük

¹⁶¹ Balkanların batı kısmı, Adriyatik Denizi'nin Dalmaçya kıyılarıdır. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 39; İsmail Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 19, n.16; Illyricum Pannonia, Dacia, Thracia ve Macedonia'nın yer aldığı daha geniş bir alanın adıydı, burası bugünkü Avusturya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan. Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'a karşılık geliyordu. Bkz. Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2014, s. 101; Daçya, Makedonya ve Yunanistan'daki şehirler hakkında bkz. A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 81.

¹⁶² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁶³ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 32; John Haldon, *a.g.e.*, s. 48, 50; Umberto Roberto, "Barbar Krallıkları, İmparatorlukları ve Prenslikleri", *Ortaçağ Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012, s. 93; Fatih Andı, "Cezayir", *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 13, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 76.

¹⁶⁴ Roma dünyasında, halkın IV-V. yüzyıllarda akınlara karşı çekildikleri yerlere benzer bu kale-şehirler "kastra" veya "kastron" diye anılmaktadır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular*

Ankara olarak adlandırılan Ankara kenti 650 ve 660'larda küçük bir iç kale, haline geldi.¹⁶⁵ Kotiaion (Kütahya) gibi, Amastris (Amasra) de benzer bulgular sunar. Eskiden büyük merkez olan daha birçok yer benzer bir dönüşümden geçti. Saldıran on kat daha büyük bir düşmana karşı 716'da sekiz yüz kişi tarafından başarıyla savunulan Amorion/Amûriyye/Afyon kenti, fiilen iç kalenin bulunduğu alana ya da birkaç yüz metrelik bir sahayı kaplayan kastrona dönüştü.¹⁶⁶ Bu kentsel merkezler kadar, bazen yakındaki köy ya da kasabalarla ilişkilendirilen ve genellikle kayalık çıkıntılar ve yükseltiler üstünde yer alan çok sayıda küçük hisar, ileri karakol ve sığınak vardı. Bizans Anadolu'sundaki birçok büyük ve önemli yerleşim yeri bu modele uyar. Amasia (Amasya) ve Amastris gibi orta ve doğu bölgelerdeki Pontos Kolonia'sı (Şebinkarahisar), Heraklia Pontika/Kivistra (Karadeniz Ereğlisi/Konya Ereğlisi), Harsianon (Harşana), İkonion (Konya), Dazimon (Tokat), Sebastia (Sivas) kaleleri ve batı kıyı vilâyetleri boyunca uzanan Priene (Güllübahçe), Karia'daki Heraklia (Ereğli) bu yerleşim yerleri örneklerindedir. Bunlar doğal savunma özelliklerine sahiptir, su tedarikleri yeterli derecededir, çevrelerindeki bölgeyi ana güzergâhlarla birlikte denetleyecek bir konumları ya da yöreye giriş çıkışı sağlayan araçları ve çoğu zaman son

Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990, s. 29; Faruk Sümer, *Yabanlı Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul, 1985, s. 34; Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, MEB, İstanbul, 1960, s. 321; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 344; Honigmann, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁶⁵ Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005, s. 12; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 74; Fatih Özmen, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s. 2; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 361; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 499.

¹⁶⁶ Işın Demirkent, "Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion", *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 88; Thomas Drew-Bear, "II. Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü I*, Afyon, 2001, s. 98; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 195.

dönem Roma surlarının içinde nispeten barışçıl zamanlarda kullanılan aşağı kentleri vardır.¹⁶⁷

Aşağıda Bizans İmparatorluğunun sahip olduğu Anadolu topraklarında VII-XII. yüzyıllar arasında varlığını sürdürmüş kasaba/hisarların adları liste halinde verilmiş ve harita ile gösterilmiştir:

1. Khalkedon, 2. Nikomedia, 3. Nikea 4. Malagina, 5. Kavorkion 6. Akrinon, 7. Amorion 8. Hone, 9. Efesos, 10. Simrni, 11. Adramittion, 12. Attalia, 13. Selevkia/Selevkiye, 14. Anazarvos, 15. Tarsos, 16. Germanikea, 17. Padondas, 18. Podandos, 19. Koron, 20. İkonion, 21. Kesaria, 22. Harsianon, 23. Ankira, 24. Sinopi, 25. Amastris, 26. Amasia, 27. Amisos, 28. Sebasti, 29. Dazimon, 30. Trapezus, 31. Kolonia, 32. Kamaha, 33. Klaudiopolis, 34. Melitene, 35. Efheta, 36. Sozopolis, 37. Gangra,¹⁶⁸ (Harita D).

Bizans İmparatorluğu döneminde uygulanmış olan themalar ise yukarıda değindiğimiz gibi VII. yüzyılda geliştirilerek devletin en önemli kısmını oluşturan Anadolu'da da yürürlüğe konmuştur. Bu sisteme göre Türkler Anadolu'ya girmeden önce Bizans'ın Anadolu'daki toprakları on sekiz themaya (theme, thema) ayrılmıştı.¹⁶⁹ Bizans'taki thema sistemi Osmanlıdaki tımar sistemiyle benzerlik göstermekte olup eyalet-sancak-kolordu terimlerini karşılamaktadır.¹⁷⁰ "Thema" daha çok ordu anlamına gelmekte ve hem askerî hem de sivil yönetimin "strategos" denilen bir asker kumandanın elinde toplandığı "thema" bölgeleri meydana getirilmekteydi. Temelini ise "Stratitot" adı verilen ve askerlik hizmetinden sorumlu olan

¹⁶⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 29-30; John Haldon, *a.g.e.*, s. 132-134; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 379.

¹⁶⁸ John Haldon, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁶⁹ Yücel Öztürk, *a.g.m.*, s. 157,162; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Bühraneddin Matbaası, İstanbul, 1944, s. 32.

¹⁷⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 89-90; Yücel Öztürk, *a.g.m.*, s. 168.

özgür köylüler oluşturmakta idi.¹⁷¹ VII. yüzyıldan itibaren coğrafi kimlik kazanmaya başlayan themalar başta yalnızca değişik orduların konuşlandırıldığı vilâyet gruplandırmalarıydı. VIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Bizans vilâyetleri varlığını sürdürdüğü halde, mali ve askerî idarenin kimi unsurları thema bazında kuruldu. İmparatorluğun ekonomik ve politik durumu düzeldikçe thema sayısı çoğaldı. themalar kısmen büyük tümenlerin değişik “vilâyet” ordularına bölünmesi kısmen de VIII. yüzyılın son yıllarında İrini (775-780) ve VI. Konstantinos döneminde başlayan toparlanma sayesinde gerçekleşmişti.¹⁷²

Roma İmparatorluğunda ilk çağlardan itibaren çeşitli şekillerde uygulanan thema sistemi VII. yüzyılda aldığı son şekliyle Anadolu’ya Selçuklu akını başlamadan önce Bizans İmparatorluğu’nun sınırlarının tespiti açısından önemlidir. Bizans İmparatorluğu’nun sınırlarının daha sonra Selçuklu akınlarına maruz kalması nedeniyle öncelikle hangi bölgelere akınlar yapıldığı, bu sınırlar tespit edilince daha kolay anlaşılacaktır. Bu nedenle aşağıda Bizans’ın daha önce var olan sisteme VII. yüzyıldan itibaren uyguladığı değişikliklerle meydana gelen ve alınan topraklarla daha sonraki yüzyıllarda şekillenmeye devam eden Bizans themaları açıklanmıştır. Buna göre;

1. Anatolikan thema: Firikya, Likaonya ve Pisidya¹⁷³ kıtaları ile Likyanın bir kısmını ihtiva ediyordu. Merkezi önce Amurya şehri iken IX. asırda, buranın Müslümanlar tarafından tahribinden sonra, Konya şehri olmuştu.

2 Armeniakon thema: Bugünkü Sinop, Samsun ve Amasya havâlisini içine alan bu themanın merkezi Amasya şehri idi.

3. Thrakesion thema: Lidya mıntıkası ile Frikya ve Karya’nın bir kısmını içine

¹⁷¹ Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, Çev. Ali Osman Öztürk, *Cogito*, Güz 2001, S. 29, s. 34.

¹⁷² John Haldon, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁷³ Ahmed-i Dâî, *Cengnâme*, Haz. Gönül Alpay Tekin, Harvard, 1992, s. 14; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, s. 100; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 190.

alıyordu. Merkezi Efes şehri idi.

4. Opsikion thema:¹⁷⁴ Bugünkü Bursa, Eskişehir ve Balıkesir vilâyetlerini içine alıyordu. Merkezi Nikea yani İznik idi.¹⁷⁵

5. Optimaton thema: Kocaeli civarı idi. Merkezi Nikomedia yani İzmit idi.

6. Bukkellaryen thema: Bugünkü Ankara ve Bolu vilâyetlerini içine alıyordu. Merkezi Ankara şehri idi.

7. Paphlagonia thema: Bugünkü Kastamonu ve Çankırı vilâyetlerinden ibaret olan bu themanın merkezi Gangra yani Çankırı şehri idi.

8. Khaldia thema: Bugünkü Trabzon ve Rize vilâyetlerinden ibaret olan bu themanın merkezi Trabzon idi.

9. Mezopotamya thema: İmparator Romanos Le Kapen (921-944) zamanında teşkil edilen bu thema, yukarı Fırat'ın bir takım arazisi ile Murat suyunun ve kollarının sahasını, bu su ile Dicle'yi ve onun ilk kollarını doğuran dağlar arasındaki araziye içine alıyordu. Erzincan'ın merkez olduğu bu thema, Kemah, Divriği, Arşamoşat, Palu, Harput ve havâlisi idi. Bu themanın önemli bir kısmını, Müslümanlardan geri alınan topraklar teşkil etmekte idi.

10. Koloneia thema: Bugünkü Şarki Karahisar'ın merkez olduğu bu thema, Armenyak ve Khaldea themalarının güneyinde bulunuyordu.

11. Sebasteia thema: Kapadokya'nın bir kısmını içine alıyordu. Merkezi Sivas şehri idi.

12. Lykandos thema: Bu thema Tohma suyunun kaynağından Fırat nehrine kadar alanı kaplamakta ve merkezi Malatya şehri idi.

13. Selokya thema: İlk başta bugünkü İçel bölgesinden ibaret olan bu themaya daha sonra bütün Kilikya¹⁷⁶ kıtası ilave edilmişti. Merkezi ilk başta Silifke iken

¹⁷⁴ Opsikion thema hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 288; Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, s. 132, 164, 232; İsmet Burak Batır, *Selçuklu Başkenti İznik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 13.

¹⁷⁵ İsmet Burak Batır, *a.g.t.*, s. 13.

¹⁷⁶ Hellenlerce İlkçağda Kilikia diye adlandırılan bölge, günümüzde Çukurova ile birlikte Mersin'den Alanya'ya kadar olan kıyıları ve ayrıca bu kıyı bölgesinin arkasındaki, Toros

daha sonra Tarsus olmuştur.

14. Kibyraioton thema: Bu thema Pamfilya, Likya ve Karya'nın¹⁷⁷ güney kısmından ibaretti. Milas, Halikarnas (Bodrum), Megri (Fethiye) ve Antalya bu themanın meşhur şehirleri idi. Merkezi Antalya idi.

15. Samî thema: Sisam adasının ismi ile söylenen bu thema adaların bir kısmı ile İzmir'i ve sahil şehirlerinden bazılarını içine almakta idi. Merkezi İzmir idi.

16. Kharsianon thema: X. yüzyılın başında Kapadok ve Likandos themalarından ayrılan bir takım bölgelere Müslümanların elinden alınan bazı yerlerin ilave edilmesi ile oluşturulmuştu. Tohma ve Seyhan membâları ile Ceyhan nehrinin ve onun kollarının suladığı araziye içine alıyordu. Daha sonra Kayseri şehri bu themaya merkez olmuştur.

17. Sarige thema: Müslümanların elinden zapt edilen Suriye'nin kuzey sahilindeki kısımlarında bu thema oluşturuldu. Antakya¹⁷⁸ şehri bu themaya merkez olmuş ve ilk başta Müslümanların elinden alınıp Harisan themaya bağlanan Maraş ve Samsat şehirleri ile XI. asrın birinci yarısında Müslümanların elinden alınan Urfa civarı da bu themaya bağlanmıştır.¹⁷⁹

Yukarıda adı geçenlerden başka İmparator II. Basileos'un son dönemlerinde Türkmenlerin merkezi Vustan şehri olup Van Gölü havzasında yer alan Ermenilerin Vaspurakan şehrine saldırısından sonra, Kral

dağlarının güney yamaçlarını kapsamaktadır. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 440.

¹⁷⁷ Karya için bkz. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 176.

¹⁷⁸ Antakya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 137-139.

¹⁷⁹ John Haldon, *a.g.e.*, s. 119-131; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 32-33; Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 17; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, II, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 19-26; Oğuz Ünal, *Türkiye Tarihine Giriş Horasandan Anadolu'ya*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1980, s. 53-54; Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 157-159; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 90.

Senakharim, Ardzruni topraklarını Bizans imparatoruna terk etmişti. Böylece burada krallığın adı ile anılan yeni bir thema oluşturuldu. Böylece Bizans İmparatorluğu'nun sınırı Van Gölü'nün güneyine ve Dovin¹⁸⁰ ve Nahcivan sınırına kadar uzandı. II. Basileos daha sonra Gürcistan ve Abhazyaya¹⁸¹ Krallığına yaptığı bir seferle bu Krallığın topraklarının bir kısmını da imparatorluğa dâhil etti ve İberyaya temasını oluşturdu.¹⁸² Daha sonra XI. yüzyılın ortalarına doğru Türkmen taarruzunun artması üzerine Ani ve Kars kralları da memleketlerini, orta Anadolu'da birtakım topraklar karşılığında, Bizans İmparatoruna terk ettiler.¹⁸³ Bu iki krallıktan yeni bir Ani teması oluşturuldu. I. Basileios'un ordularının 879'da kenti tahrip etmesinden sonra Divriği civarındaki bölgede kurulan ve VI. Leon tarafından bir thema olarak tesis edilen Leontokomi gibi kısa ömürlü komutanlıklar da Anadolu'daki themalar arasında sayılabilir (Harita II).¹⁸⁴

Elde edilen tüm bu veriler doğrultusunda Bizans İmparatorluğu'nun Orta Çağdaki sınırları ile ilgili şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu çağda Bizans İmparatorluğu'nun sınırları, Doğu'da Çoruh'a ve Kura¹⁸⁵ nehri kaynağına ve bu

¹⁸⁰ Eriyan yakınında bir yerleşim yeridir. Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 36; Mükrimin Halil Yinaç, Dovin/Dubayl şeklinde belirtmiştir. Bkz. Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 34.

¹⁸¹ Mükrimin Halil Yinaç'ta İberyaya ve Abhazyaya aynı yerdir. Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 46; Mcevedy, bu yerden Güneyde, Kafkaslar'da Abazyaya ile İberyaya'nın birleşmesiyle oluşan Gürcü Devleti diye bahseder. Colin Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 56.

¹⁸² John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 309.

¹⁸³ Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ortaçağ*, 2014, II, s. 75-76.

¹⁸⁴ John Haldon, *a.g.e.*, s. 123; Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 32-33; Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 17; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 17.

¹⁸⁵ Mükrimin Halil Yinaç'ta Kür olarak geçmektedir. Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 34.

nehri çeviren Kafkas Dağları'na ve Tiflis önlerine kadar dayandı. Güneyde Akdeniz kıyısındaki Lazkiye¹⁸⁶ ve Asi Irmağı üzerindeki Şeyzar¹⁸⁷ şehirleri Bizans İmparatorluğuna tâbi idi. İmparatorluğun sınırı Hiyerapolis (Membic/Mumbic)'in güneyinde Urfa ve civarını Bizans'ta bırakarak, Fırat'ı geçip, imparatorluğa vergi vermekte olan Mervânoğulları'ndan sonra Dicle'yi ve onun ilk kollarını Murat suyu ile birbirinden ayıran dağ silsilelerini takip ederek, Bitlis hariç Ahlat şehrinin kuzeyinden Van Gölü'ne doğru uzanıyordu. Bütün Van Gölü sahilleri Ahlat şehri hariç bu gölün kuzey doğusundaki Bargiri¹⁸⁸ (bugün Van'ın Muradiye ilçesinin bir kısmı) ile gölün batısında bulunan Oltu¹⁸⁹ şehirleri Bizans'a aitti. Doğuda ise Azerbaycan ve Anadolu birbirinden ayıran dağ silsilesi boyunca kuzeye ilerleyip Ani'nin doğusundan geçip Çoruh'un döküldüğü yere varıyordu.¹⁹⁰ Yalnız sınır eyaletleri değil, bu eyaletlere yakın olan themalardaki şehirler bile çok müstahkem yerlerdi. Bu yerler; Güneybatıdan itibaren şu şekilde idi; Antakya, Delük, Zamantı, Göksun, Maraş, Keysun, Malatya, Gerger, Niksar, Divriği, Samsat, Urfa, Harput, Pomanopolis, Kemah, Arsomasot, Bayburt,

¹⁸⁶ Hatay sınırınının 40 km. kadar güneyinde bulunan Suriye'nin önemli liman kentlerinden biridir. Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 124; Lazkiye hakkında ayrıntı bilgi için bkz. Sedat Bilinir, "Lazkiye'de İslâm fethinden Haçlı kontrolüne kadar geçen hâkimiyet süreci (636-1098)", *Curr Res Soc Sci*, 2018, 4, 3, s. 116-131.

¹⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre Şeyzar Suriye'de Maarra ile Hama arasındadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara, 1988, s. 400.

¹⁸⁸ Ermenice Berkri olarak söylenmektedir. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 146; Bilge Umar Bargiri'yi şu şekilde açıklamıştır: Perkin/Perkri/Perkrin, Berkiri/Barkiri/Bargiri kasabasının (şimdi, Van iline bağlı ilçe merkezi Muradiye; Van Gölü kuzeydoğu ucu yakınındadır) adının Bizans kaynaklarında geçen biçimi Ermeni ağzında Berkridir. Ermenice Perk (Ekin) kökünden, "Ekinli, Ekin bol"? Kürtçe Bargir (Beygir) sözcüğünden? Kürtçe Perkiri (Perk/Parça sözcüğünden, "Parçalı") olarak türemiştir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 654.

¹⁸⁹ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum; Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 29; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 34.

¹⁹⁰ Bölge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara, 1992, s. 55-59.

Şebinkarahisar¹⁹¹, Erzurum, Malazgirt, Kars ve Ani şehirleri ile Van ve etrafındaki kasabalar idi.¹⁹²

1. 2. ERMENİSTAN, GÜRCİSTAN VE AZERBAYCAN

Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bölgesi Türklerin Anadolu'ya ilk girişleri sırasında ve daha sonrasında akınlar yaptıkları bölgeler arasındadır. Bu nedenle Orta Çağda bu bölgenin sınırları hakkında bilgi vermek tezimiz için faydalı olacaktır.

İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarına baktığımızda “Ermeniyye” adının kapsamlı bir anlamda ilk defa Müslümanlar tarafından görüyoruz. Araplar Ermeniyye, Azerbaycan, Şirvân ve Errân'ın idaresini birleştirip, bir vâlinin idaresine verince bu yerlerin tamamına “Ermeniyye”, bazen de “Azerbaycan” adını vermişlerdir.¹⁹³ Ermeniyye Emevîler döneminde el-Cezîre'ye bağlı bir âmillik idi. Daha sonra el-Cezîre'den ayrılıp doğrudan doğruya “hilafet merkezine” bağlı bir şehir olmuştur. Araplar bu şehre “İrminiyye” adını vermişlerdir.¹⁹⁴

Yâkût el Hamavî'ye göre; “Azerbaycan beşinci iklim bölgesindedir ve sınırları, doğuda Berzea,¹⁹⁵ batıda ise Erzincan, kuzeyde Deylem,¹⁹⁶ el-Cebel ile

¹⁹¹ Osman Turan'da Kolonya şeklinde geçmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 742; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 35.

¹⁹² John Haldon, *a.g.e.*, s. 123; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 34-35.

¹⁹³ Azerbaycan ve Ermeniyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-Ibâd*, s. 250-251, 426-427; Hell, “Azerbaycan”, *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, s. 94.

¹⁹⁴ Streck, “Ermeniyye”, *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, s. 317.

¹⁹⁵ Berzea Bilâd'ür-Rân denilen Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan doğuda Hazar Denizi, batıda Ermenistan, kuzeyde Kafkasya dağları ve güneyde Azerbaycan ile çevrili olan bölgenin en büyük şehridir. Bkz. Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I, Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.384.

¹⁹⁶ Deylem, İran'ın kuzeyinde Gîlân eyâletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin yani Elburz dağlarının Hazar denizine bakan yamaçları üzerindeki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan halkın adıdır. Ülke adı, burada yaşayan halkın adıyla aynı olduğu için sınırları hiçbir zaman açıkça tespit edilememiştir. Bölge halkı, burada kurulan Zeydî Devleti'nin liderlerinden Hasan el-Utrûş'un çabalarıyla Müslüman

birlikte Term'dir. Önemli şehirleri; Selmas¹⁹⁷, Tebriz, Erdebil, Urmiye,¹⁹⁸ ve Merend'dir. Yâkût'a göre; "Azerbaycan ve Ermeniyye birbirinden bağımsızdır." Yâkût Ermeniyye ile ilgili çeşitli rivayetlerde bulunmuştur. Yâkât'ta yer alan ilk rivayete göre rivayete göre Ermeniyye, "Küçük Ermeniyye" ve "Büyük Ermeniyye" diye ikiye ayrılmaktadır. Yâkut'a göre; "Büyük Ermeniyye Ahlat/Hilât ve civarından", "Küçük Ermeniyye Tiflis ve civarından" oluşmaktadır. Yâkût'ta yer alan ikinci rivayette üç Ermeniyye'den bahsedilirken, üçüncü rivayette dört Ermeniyye'den bahsedilmektedir.¹⁹⁹

Yâkut el- Hamavî'ye göre; "Birinci Ermeniyye: Beylekân, Kebele, Şırvan ve bunlara bağlı olan yerler"dir.

"İkinci Ermeniyye: Cürzân, Suğdebîl, Bakü Feyrozkubâd ve el-Lekz'den müteşekkil"dir.

"Üçüncü Ermeniyye: Busfurcân, Debîl, Serâc, Tayr, Beğrevend ve Neşvâ'dan müteşekkil"dir.

"Dördüncü Ermeniyye: Şimşât, Kalikalâ, Ercîş ve Bâcuneys'den müteşekkil"dir.²⁰⁰

Azerbaycan bölgesi ile ilgili *Hudûd el-Âlem*'de verilen bilgiler ise şöyledir; "Bu bölgelerin doğusunda Gilân sınırları, güneyinde Irak ve el-Cezîre, batısında Serir ve Rûm sınırları, kuzeyinde yine Serir'in farklı bölgeleri ve Hazarlar bulunur."

olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ahmed Ateş, "Deylem", *İA*, III, s. 567-573; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul, 1991, s. 263-265.

¹⁹⁷ Selmas; Azerbaycan'da bir idari bölge olup, Urmiye gölünün kuzey batısında bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Minorsky "Selmas", *İA*, X, MEB, İstanbul, (Yayın yılı yok), s. 461-462.

¹⁹⁸ Urmiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 257-425; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979, s. 251; Yinaç'ta Rumiyye-Urmiye olarak geçer. Bkz. Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 38.

¹⁹⁹ Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 160; Seyfettin Çetin, *Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Buldân Adlı Eserinde Kürtler*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2013, s. 27.

²⁰⁰ Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 160; Seyfettin Çetin, *a.g.t.*, s. 27.

şeklinde verilen bilgidan sonra Azerbaycan'daki şehirlerle ilgili bilgiler verilmeye başlanmıştır. Buradaki şehirler liste olarak şu şekildedir;

“1. Erdebil, Azerbaycan'ın duvar ile çevrenmiş olan başkentidir. Erdebil zamanında çok kuvvetli ve zengin olan; fakat şu anda değer kaybetmiş bir şehirdir. Azerbaycan hükümdârları burada oturur....

2. Asna, Sarav, Mıyana, Huna ve Cabrükan küçük fakat hoş, zengin ve kalabalık kasabalardır.

3. Tebriz, Âlâ İbn Ahmed tarafından ördürülmüş, bir duvar ile etrafı çevrilmiş, hoş ve zengin, küçük bir kasabadır.

4. Merâgâ büyük bir şehirdir, akarsuları, güzel bahçeleri vardır.

5. Barzand, akarsuları ve tarımsal arazileri olan, gelişmiş ve zengin bir şehirdir....

6. Mukan, deniz kenarında yer alan bir muhite sahip bir şehirdir. Mukan bölgesinde, Mukan adını taşıyan iki ayrı kasaba daha vardır...

7. Vartan, seccadelerin ve Zilu'nun geldiği bir şehirdir.”²⁰¹

Azerbaycan bölgesi ile ilgili *Hudûd el-Âlem*'de verilen bilgiler ise şöyledir; “Bu bölgelerin doğusunda Gilân sınırları, güneyinde Irak ve el-Cezîre, batısında Serir ve Rûm sınırları, kuzeyinde yine Serir'in farklı bölgeleri ve Hazarlar bulunur.” şeklinde verilen bilgidan sonra Azerbaycan'daki şehirlerle ilgili bilgiler verilmeye başlanmıştır. Buradaki şehirler liste olarak şu şekildedir;

“1. Erdebil, Azerbaycan'ın duvar ile çevrenmiş olan başkentidir. Erdebil zamanında çok kuvvetli ve zengin olan; fakat şu anda değer kaybetmiş bir şehirdir. Azerbaycan hükümdârları burada oturur....

2. Asna, Sarav, Mıyana, Huna ve Cabrükan küçük fakat hoş, zengin ve kalabalık kasabalardır.

3. Tebriz, Âlâ İbn Ahmed tarafından ördürülmüş, bir duvar ile etrafı çevrilmiş, hoş ve zengin, küçük bir kasabadır.

4. Merâgâ büyük bir şehirdir, akarsuları, güzel bahçeleri vardır.

²⁰¹ Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 138-139.

5. Barzand, akarsuları ve tarımsal arazileri olan, gelişmiş ve zengin bir şehirdir....
6. Mukan, deniz kenarında yer alan bir muhite sahip bir şehirdir. Mukan bölgesinde, Mukan adını taşıyan iki ayrı kasaba daha vardır...
7. Vartan, seccadelerin ve Zilu'nun geldiği bir şehirdir.”²⁰²

Hudûd el-Âlem'de Ermenistan ve Arran²⁰³ bölgesi ile ilgili şu bilgiler verilmektedir;

“1. Duvin, Ermenistan'ın başkenti, etrafı bir duvarla çevrili, büyük bir şehirdir. İçinde çok sayıda zengin ve tüccarın yaşadığı, kalabalık ve hoş bir şehirdir. Buraya ait, el-Cezîre sınırlarına kadar inen ve hatta Rûmlara bitişik, büyük bir kırsal kesim bulunmaktadır....

2. Dakharrakan, akarsuları bol, zengin bir şehirdir. Kabüdhan Nehri yakınlarındadır.

3. Urmiye, zengin, hoş ve gelişmekte olan bir şehirdir.

3. Salamas (şimdiki Salmas), kaliteli pantolon kemeri üreten bir şehirdir.

4. Hoy,²⁰⁴ Bargiri, Arcic (Erciş)²⁰⁵, Ahlat, Nahcivan ve Bitlis, irili ufaklı, gelişmekte olan, hoş ve kalabalık, içinde zenginler ve tüccarların yaşadığı kasabalardır....

²⁰² Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 138-139.

²⁰³ Ermeni müverrihlerinin Ağuvan dedikleri bu ülke, merkezi Bardav şehri olan ve Arapların Arran tesmiye edilen mıntıkadır. Ağuvan adı, Greklerin bu ülkeye ve halkına vermiş oldukları “Alban” isminin Ermenice transkripsiyonudur. Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi, Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1954, s. 5.

²⁰⁴ Hoy şehri bugün Urmiye'nin kuzeyinde 113, Tebriz'in batısında 127 ve Türkiye sınırları içerisinde bulunan Başkale'nin doğusunda 99 km. uzaklıktadır. Bkz. Ergin Ayan, *Horasan ve Civarındaki Oğuz Boyları (1157-1220)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 233, n. 909.

²⁰⁵ Mateos, Arceş'in, Turuberan eyâletinin Ağiovid bölgesinde, Van gölünün şimal kıyısında bir şehir olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 83, n. 205; Ergin Ayan, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler”, *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel sayısı I*, Ankara 2014, S. 60, s. 3, n.17.

5. Malazgird,²⁰⁶ Rûmlara karşı kullanılan bir sınır karakoludur. Güzel bir yerdir. İnsanları savaşçıdır.
6. Erzurum, içerisinde inançları için savaşanların bulunduğu bir kale bulunan, tacirlerin bulunduğu bir şehirdir.
7. Meyyâfârikîn (Silvan), Ermenistan, el-Cezâire ve Bizans arasındaki sınır üzerinde, kale içinde bulunan bir şehirdir.
8. Marand, kalabalık ve zengin, küçük bir kasabadır. Burası çeşit çeşit yün kumaşlar üretir.
9. Mimadh, iyi bilinen, zengin, çok hoş ve kalabalık bir bölgedir.
- 10 Ahar, Mimadh'ın en önemli yeridir.
11. Sungan, büyük bir bölgeye sahip, Simbat Hükümdârlığına ait bir şehirdir. Bu saymış olduğumuz yerlerin hepsi Ermenistan'a aittir.
12. Kaban,²⁰⁷ gelişmekte olan, iyi kalite pamuk üreten bir şehirdir.
13. Berdea, büyük ve hoş bir şehirdir. Arran'ın başkenti ve bölge hükümdârının yaşadığı yerdir....
14. Baylakan,²⁰⁸ tekstil ürünleri üreten, hoş bir kasabadır....
15. Bazgah,²⁰⁹ Aras Nehri üzerinde bulunan bir şehirdir. Burada balıkçılık ile uğraşılır.
16. Gence ve Şamkür, geniş tarım arazilerine sahip, zengin, hoş ve her çeşit yünlü ürün üreten iki şehirdir.

²⁰⁶ Malazgird, Kalikala ve Meyyâfârikîn, Ermenistan'ın Bizans'a karşı kurduğu Müslüman müstahkem mevki hattını oluşturur. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 140.

²⁰⁷ Kaban, Ermenistan'a bağlı Kapan'dır ("Kapan boğazı"). Arkses'in kuzeyinde (Ordubad'ın kuzeyinde) yer alır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 140; Abdulhalik Bakır'da Kôban olarak geçer. Bkz. Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 437.

²⁰⁸ Erdoğan Merçil, "Azerbaycan ve Kafkaslardaki Devletler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* V, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, s. 483-493; "Mil-i Baylakan adındaki Baylakan kalıntıları, Susa'nın güneydoğusunda yer alır." Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

²⁰⁹ Bazgah, muhtemelen, Kür ve Arkses'in birbirine karıştığı kavşağın altında bulunan Cavad'dır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

17. Hunan,²¹⁰ Kur Nehri'nin kıyısında yer alan bir bölgedir. Arran ve Ermenistan arasındaki sınırı oluşturur.
18. Vardükiya,²¹¹ Hunan'ın az nüfuslu ve küçük bir şehridir.
19. Kal'a,²¹² Arran ve Ermenistan arasındaki sınırda bulunan, minberi olan büyük bir kaledir.
20. Tiflis, büyük, zengin, güçlü, çok hoş ve çift sur ile sarılmış olan bir şehirdir. Kâfirlere karşı kurulmuş bir sınır karakoludur. Kur Nehri bu şehrin içinden geçer....
21. Şakki,²¹³ Ermenistan'ın zengin ve hoş bir bölgesidir. Uzunluğu yetmiş fersah'tır. Halkı Müslüman ve kâfirlerden oluşur.
22. Mubaraki, Berdaa'nın kenarında bulunan büyük bir köydür.... Mubaraki, Şakki sınırının başlangıcıdır.
23. Sük el-Cebel,²¹⁴ Şakki'ye bağlı Barda'ya yakın olan bir şehirdir.
24. Sunbatman,²¹⁵ Şakki'nin en sonunda bulunan, güçlü bir kaleye sahip bir şehirdir.
25. Şanar, Şakki ve Tiflis arasında yer alan, yirmi fersah uzunluğunda bir bölgedir. Halkı kâfirdir.

²¹⁰ Bu yer Tiflis'in cenubunda bulunurdu. Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 5; Tiflis'in 22 fersah doğusunda, Kur Nehri ile onun sağ kolu olan Ktsia arasında yer alan bölgedir. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

²¹¹ Vardükiya, Berduc Nehri üzerinde, Tiflis'in güneydoğusunda yer alan Gürcistan'ın sınır bölgesidir. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

²¹² Tiflis'in 12 fersah doğusundadır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

²¹³ Şakki Kalesi Aras'ın sol yakasında Bazarçay ve Akarçay ırmakları çevresindeki tepelere kuruludur. Bkz. Irene Melikoff, *Destan'dan Masal'a*, Çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13; Şirvan'ın batısında bir vilâyettir. Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 525; Şakki, Sirvan'ın batısında, onu Dağıstan'dan ayıran sıra dağların hemen güneyindedir. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 141.

²¹⁴ Sük al-Cabal, bugünkü Ares yakınlarında aranmalıdır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 142.

²¹⁵ Sunbatman, Nukhi çevresindeki Kakhhetian sınırına yakındır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 142.

26. Kabala,²¹⁶ Şakki, Barda ve Şirvan arasında konumlanmış, hoş ve zengin bir şehirdir.
27. Bardic, küçük fakat hoş ve zengin bir şehirdir.
28. Şirvan, Hursan ve Lizan, tek hükümdârın hükmettiği üç ayrı bölgedir. Bu hükümdâra Şirvan-şah, Hursan-şah ve Lizan-şah denir. Hükümdâr Samakhi'ye bir fersah uzaklıkta yer alan ordu kampında yaşar. Bu hükümdârın, Kurdivan bölgesinde, yüksek, geniş ve düz bir arazisi vardır. Buranın alanı dört fersaha dört fersaktır....
29. Hursan, Derbend ve Şirvan arasında yer alan bir bölgedir. Kabk (Kafkas) Dağı'na bitişiktir....
30. Kurdivan, zengin ve hoş bir kasabadır.
31. Savaran, Şirvan'ın başkentidir. Denize yakın olan hoş bir noktada bulunur....
32. Derbend-i Hazaran, deniz kenarında yer alan bir şehirdir....
32. Bakü, deniz kenarında, dağların eteğine kurulmuş bir kasabadır.”²¹⁷

İstahrî, ise bu üç bölgeyi İrmeniye, Rân, Azerbaycan şeklinde tek bir başlık altında ele almıştır. Bölgeyi “Doğusunda Cibâl ve Deylem, batısında bu bölgeyi batı yönünde kuşatan Hazar denizi, İrmen sınırları, Lân ve el- Cezîre sınırının bir bölümü, kuzeyinde Lân ve Kabk dağları, güneyinde Irak sınırı ve el-

²¹⁶ Şirvan'ın batısında yer alır. Bkz. Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 483; Kabala'ya ait harabeler, Turiyan Nehri'nin iki kolunun bulunduğu kavşak noktasında Samakhi'nin güneybatısında yer alır. Bkz. Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 142.

²¹⁷ John Haldon, *a.g.e.*, s. 174; Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 139-143.

Cezîre'nin bir bölümü vardır.” şeklinde tanımlar. Erdebîl, Merâgâ,²¹⁸ Urmiye, Berza'a', Bâbü'l-Ebvâb²¹⁹ ve Tiflis konu edindiği başlıca şehirlerdir.²²⁰

1. 3. EL-CEZİRE BÖLGESİ

el-Cezîre Bölgesi Selçukluların Anadolu'ya girdikten sonra yayıldıkları topraklar arasında yer almaktadır. Bu nedenle Orta Çağda bu bölgenin sınırları hakkında bilgi vermek tezimiz için faydalı olacaktır.

Yâkût el-Hamavî'ye göre el-Cezîre bölgesi; “Diyâr Bekir²²¹ ve Diyâr-ı Mudar'ı Şâmil olan Şâm civarında Dicle ve Fırat arasındaki bölgedir. Dicle Fırat arasında yer aldığı için ada anlamında el-Cezîre diye isimlendirilmiştir. el-Cezîre'nin doğal sınırları olan Dicle ve Fırat nehirleri Basra yakınlarında buluştuktan sonra denize dökülürler. el-Cezîre 37° 50' boylam ile 36° 50' enlem arasında yer almaktadır.²²² Güzel şehirleri, hisarları, kaleleri, sıhhatli bir havası, zengin doğal kaynakları ve birçok ürünün yetiştiği verimli arazileri olan el-Cezîre bölgesi,²²³ Müslümanların bölgeyi fethinden sonra el-Cezîre, buraya yerleşen Arap kabileleri esasına göre şu üç bölgeye ayrılmıştır.” Bunlar; “1. Diyâr Rabiâ: Re'sül-Ayn cihetindeki Musul arazileri ile Nusaybin, Re'sül-Ayn, Duneysir, Habur ve bunlar arasında kalan şehir ve köylerden oluşmaktadır.

²¹⁸ Günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan (İran'ın Doğu Azerbaycan eyâletinde bir şehir), Ortaçağ'ın önemli şehirlerinden biridir. Abbâsiler'den sonra Merâgâ sırasıyla Sâcoğulları, Büveyhîler, Deylemîler ve Revvâdîler'in, 446'da (1054-55) Selçukluların hâkimiyetine girdi. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Merâga”, *İA*, XXIX, İstanbul, 2004, s. 162-163; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Çevirenler: Ekber N. Necef- Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 120.

²¹⁹ Bâbü'l-Ebvâb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 436.

²²⁰ el-İstahrî, *a.g.e.*, s. 181-194; Murat Ağarı, “İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2015, vol. 4, No. 1, s. 97.

²²¹ Diyâr Bekir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 321-

²²² Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, II, s. 134.

²²³ Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, II, 134; Seyfeddin Çetin, *a.g.t.*, s. 22.

2. Diyâr Mudâr: Fırat'ın doğusunun yakınlarında düz arazilerde bulunan Harran, Rakka, Şimşat, Suruç ve Tell Mevzen'den oluşmaktadır.

3. Diyâr Bekir: Sınırları Dicle'nin batısından Nusaybin'e nazır el-Cebel, Hısnkeyfâ, Âmid, Meyyâfârikîn, Siirt, Hizan, Hânî ve bunların arasında kalan yerlerden oluşmaktadır.”²²⁴

el-Cezîre'nin adı Müslüman gezgin ve coğrafyacıların eserinde “Mabeyn en-Nehreyn (iki Nehir Arası)”, Yunan ve Bizans kaynaklarında ise “Mezopotamya” diye adlandırılmıştır. Yâkût el-Cezîre için “Cezîretu'l-Akûr”²²⁵ adını kullanmıştır. “el-Cezîre bölgesi esasen Fırat ve Dicle nehirDicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bölgenin kuzeyidir. el-Cezîre bölgesi Tikrit'ten başlayarak Dicle tarafında güneyde Fırat üzerinde el-Hadise ve “Ane”ye kadar uzanır. Daha sonra kuzeyde Dicle ve Fırat'ın kaynağına doğru devam eder.” Bazı coğrafyacılar adı geçen nehirlerin kıyılarından ve el-Cezîre'den uzak olmalarına rağmen, “İmadiye”, “Erbîl” ve “el-Bevazih” gibi bazı köy, kasaba ve şehirleri de bu coğrafi bölgenin içinden saymışlardır.²²⁶

Ebü'l-Fidâ'ya göre el-Cezîre'nin sınırları şu şekildedir; “Bizans hududu tarafında Fırat ile başlar. Burası Cezîre'nin Güneybatı sınırındır. Güneybatı sınırı Fırat ile beraber Malatya'dan Sumeysat'a, Bizans kalesi olan el-Bire'ye, Menbic'in karşısına, Balis, Rakka, Rahbe, Hit ve Enbar'a kadar uzanır. Fırat Enbar'da Cezîre'nin sınırını oluşturmaktan çıkar. Daha sonra sınır, Enbar'dan Tikrit, Sinn, Hadise, Musul, Cezîret İbn Ömer²²⁷ ve Âmid'e kıvrılır. Daha sonra sınır batıda, Âmid'i aştıktan sonra Ermeniyye ve Bizans sınırına ulaşarak, başladığımız yerden Malatya yakınına kadar uzanır. Böylece Ermeniyye ve

²²⁴ Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, II, s. 136; Ebü'l-Fidâ, *Takvim el-Buldân*, s. 277-289; Seyfeddin Çetin, *a.g.t.*, s. 23.

²²⁵ Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, II, 134-136; Seyfeddin Çetin, *a.g.t.*, s. 22.

²²⁶ Seyfeddin Çetin, *a.g.t.*, s. 22.

²²⁷ Akurda yer alan bir ilçe, Osman Ciner, *a.g.t.*, s. 51.

Bizans'ın bir kısmı el-Cezîre'nin batısını, Şâm'ın ve Badiye'nin bir kısmı ile el-Cezîre'nin güneyini, Irak'ın doğusunu ve Ermeniye kuzeyini oluşturur.”²²⁸

Hudûd el-Âlem'e göre el-Cezîre'nin sınırları şu şekildedir; “Bu bölgenin dört bir yanı iki büyük nehrin suları ile kaplıdır. Bu nehirler Fırat ve Dicle'dir. Sularla çevrelenmiş olmasından dolayı buraya Cezîre (ada) denir. Burası zengin, hoş ve kalabalık bir bölgedir. İklimi çok dengelidir ve akarsuları mevcuttur. Dağları, sayısız şehri, gelişmiş kırsal alanı, bahçeleri, meyve bahçeleri vardır. Cezîre hoşluk ve güzellikleri ile tanınır. Burada yaşayanlar arasında Rabi'a kavim mensupları ve Hariciler vardır.”

Yine *Hudûd el-Âlem*'e göre el-Cezîre'de yer alan şehirler ve özellikleri şu şekildedir;

“1. Mausil (Musul), nimetleri olan, büyük ve dengeli bir iklime sahip büyük bir şehirdir.

2. Balad, Dicle'nin kıyısında bulunan, Dicle'nin yanı sıra başka akarsuları da bulunan bir şehirdir.

3. Bar-ka'id ve Ardama, iki kalabalık ve gelişmekte olan bir şehirdir.

4. Nısibis, Cezîre'nin en gelişmiş şehridir. Hoş ve zengin bir yerdir. İçerisinde Hristiyanlara ait manastırlar bulunur. Ölümçül akrepler vardır. İçinde sayısız yılan olan sağlam bir kale barındırır. Kaliteli cam taşı üretilir.

5. Dara, sayısız akarsuya sahiptir, dağın eteğinde kurulmuş bir kasabadır.

6. Kafartütha, akarsuları olan, zengin ve gelişmekte olan kasabadır.

7. Rasü'l-'Ayn, gelişmekte olan çok sayıda su kaynağına sahip bir şehirdir. Bu kaynakların oluşturduğu beş nehir, Habur adı altında birleşerek Fırat'a dökülür.

8. Diyâr-ı Rabi'a²²⁹ (Diyâr-ı Ranay) hoş bir yerdir.

²²⁸ Ebü'l-Fidâ, *Takvim el-Buldân*, s. 273; el-Cezire'nin sınırları için ayrıca bkz. İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, (Sir William Ouseley, *The Oriental Geography of Ebn Haukal*), Oriental Press, London, 1800, s. 54-56; Seyfeddin Çetin, *a.g.t.*, s. 22.

²²⁹ Benî Rebîa, İrfan Aycan'ın açıklamalarına göre; Araplar'ın dört ana kolundan birisidir. Kaynaklarda geçen Diyâr-ı Rebîa, Arap yarımadasının kuzeyinde Musul'dan Fırat havzasına kadar uzanan Musul, Nusaybin, Sincâr ve Cizre gibi yerleşim yerlerinin bulunduğu bölgeyi

9. Rakka ve Rafika, birbiri ile birleşmiş olan, Fırat Nehri'nin kıyısında yer almış iki büyük ve gelişmiş kasabadır. Sıffin Savaşı (657), buraya yakın bir yerde, nehrin öte yanında yapılmıştır.
10. Karkisiya, hoş ve zengin bir kasabadır. Kırsal alanı daima yeşildir.
11. Rahba, gelişmekte olan, bolca suya ve ağaca sahip bir şehirdir.
12. Daliya, kalabalık, hoş ve küçük bir şehirdir.
13. Âne, Fırat Nehri'nin suları arasında yer alan gelişmiş bir kasabadır.
14. Hit, sağlam bir sur ile örülmüş, zengin ve hoş bir şehirdir. Abdullah ibnü'l Müberek'in türbesi buradadır.
15. Enbar, gelişmiş, zengin, hoş ve kalabalık bir şehirdir. Sadık Halîfe Ebû'l-Âbbâs'ın tahtı zamanında burada bulunurdu. Rakka'dan Enbar'a kadar olan bütün kasabalar, Fırat Nehri'nin kıyısında bulunur.
16. Balis, Cisir-i Menbiç ve Sümeysât, Fırat'ın kıyısında ve Suriye'ye bitişik kasabalardır.
17. Harran, suyu az olan bir şehirdir. Burada Sabian'lar yaşar.
18. Suruç, zengin bir kasabadır.
19. Rûha (Urfa), gelişmiş bir şehirdir. Halkın çoğu Hristiyan'dır. İçerisinde öyle bir kilise vardır ki dünyada bundan daha büyük, katılımı bu kadar yüksek, daha muhteşem başka bir kilise yoktur. Bu şehre ait gelişmiş bir kırsal alan vardır. Burada keşişler yaşar.
20. Cezîret İbn-i Ömer, Dicle'nin kıyısında yer alan, ağaçları ve akarsuları bol, gelişmiş bir kasabadır.
21. Haditha, güzel meyve bahçeleri olan bir şehirdir.
22. Sinn, Dicle'nin kıyısında, dağlara yakın bir yerde, hoş bir kasabadır.”²³⁰

İstahrî'ye göre el-Cezîre bölgesinin sınırları şu şekildedir; “Dicle ve Fırat arasındır. Rebî'a ve Mudar²³¹ yurtlarından oluşur. Fırat'ın çıkış yeri Rûm

ifade etmektedir. Bu bölge Rebîa'nın büyük kollarından Vâil, Bekr ve Tağlib'in yurduydu. İrfan Aycan, “Rebîa (Benî Rebîa)”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 498.

²³⁰ Sezin Orhan, *a.g.t.*, s. 135-138.

ülkesinde Malatya'ya iki günlük bir mesafededir. Malatya ile Sümeysât arasından geçer ve Sümeysât, Cısr-i Menbic, Bâlis, Karkîsiye, Rahbe, Hît ve Enbâr'a kadar ilerler. Burada el-Cezîre'nin sınırına gelir. Kuzey yönünde, el-Cezîre sınırından Tikrît'e doğru döner. Tikrît, Dicle kıyısındadır. Buradan itibaren Sinnü'ye akar. Dicle, el-Cezîre, Hadîse, Musul, Cezîretü İbn Ömer/Cizre üzerinden gelir; daha sonra Âmid civarından geçer. Dicle, Ermeniyye sınırının bir bölümünden başlar. Sonra batıya doğru ilerler ve Sümeysât'a varır. Burası İslâm sınırlarında, Fırat sularının çıktığı yerdir. Dicle'nin çıkış yeri Âmid'in üst tarafında Ermen sınırındadır. Dicle'nin doğusunda ve Fırat'ın batısında kalan şehirler ve köyler el-Cezîre'den sayılır.”²³²

1. 4. ORTA ÇAĞ'DA ANADOLU'DAN GEÇEN YOLLAR

Yüzyıllar boyunca, iki kıta arasında tabii bir köprü konumunda bulunan Anadolu, birçok göçlere, istilâlara sahne olmuş, çeşitli milletlere yurt olmuş, pek çok askerî seferler yapılmış ve uluslararası ticaret yolları bu ülkeden geçmiştir. Bu tarihi ticaret yollarından birisi Çin'den İtalya'ya kadar uzanan İpek Yolu'dur. İpek Yolu'nun Anadolu'dan geçen kısmı Bizans döneminde ülke içinde meydana gelen askerî, siyasî ve ekonomik değişimlerden etkilenmiştir. Bizans'ın iç karışıklıklar yaşadığı dönemlerde bu yollarda bir takım kısıtlamaların meydana gelmesi hareketliliğin azalmasına neden olmuştur. Türkiye Selçukluları Devleti Anadolu'ya hâkim olmaya başladıktan sonra bu durumu düzeltmek için bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bunun için ribât ve kervansaraylar yapmak başta

²³¹ Benî Mudar, Mustafa Sabri Küçükbaşı'nın açıklamalarına göre; “Araplar'ın dört ana kolundan birisidir. Mudar'ın ana yurdu olarak Saravât'a kadar Mekke Haremi'nin sınırlarıyla Gavr ve çevresi kaydedilir. Rebîa ile ittifak yapan Mudar, Mead ve kollarını Mekke ve çevresinden çıkarıp yurdunu genişletti. Rebîa'ya üstünlük sağlayan Mudar'ın en önemli kolu Kureyş Mekke'de kalırken diğerleri Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine dağıldılar. IV. yüzyılın başından itibaren Arabistan dışına çıkararak Harran, Rakka, Şimşât, Tellümevzen ve Suruç dolaylarına kadar yayıldılar.” Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mudar (Benî Mudar)”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2007, s. 358.

²³² el-İstahrî *a.g.e.*, s. 71-72; Murat Ağarı, “İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i”, s. 89-90.

olmak üzere, yabancı devletlerle ticaret antlaşması yapmak, yolların güvenliğini sağlamak gibi bir takım tedbirler alınmıştır. Çinden başlayıp önemli bir kısmının Anadolu'dan geçtiği İpek Yolu Kaşgar kentinde Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılırdı. Yolun kuzeyden devam eden kolu VI. yüzyılda Hazar Hakanlığı ve İdil Bulgar Devleti'ne kadar ulaşırdı. Burada yine ikiye ayrılan yolun bir kolu Urallara doğru devam eder, diğer kolu İskandinavya ülkelerine doğru ilerlerdi. Ancak X. yüzyıla gelindiğinde İpek Yolu'nun kuzey kolu Hazar ve Bulgar Devletlerinin rekabeti nedeniyle sekteye uğramış ve normalde pek kullanılmayan "Horus Yolu" denilen daha tehlikeli ve kısa bir yol kullanılmaya başlanmıştır. Bu yol tekneyle İdil Nehri'nin geçilmesiyle başlayıp Kafkasya üzerinden Rey Bağdâd veya Taberistân'a ulaşır veya Karadeniz kıyısından ve Anadolu üzerinden Rey'e ulaşırdı. Örneğin İdil Bulgar Hükümdârı Almış Yalvatar Han'a 921 yılında İslâmiyet'i kabul etmesinin ardından Abbâsî Halîfesi Muktedir Billâh tarafından gönderilen ve içlerinde İbn Fadlân'ın da bulunduğu heyet Bulgar topraklarına ulaşmak için bu yolu kullanmıştır. İpek Yolu'nun Anadolu üzerinden geçen güney kolu ise Harezm ve İran üzerinden önce Bağdâd'a daha sonra Anadolu'ya ulaşırdı. Bu kol Anadolu üzerinden Trakya veya deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşırdı. Ünlü Seyyah Marko Polo Çin'e giderken bu yolu kullanmıştır. İpek Yolu'nun bu Güney güzergâhında yer alan kolunun Anadolu kısmının kuzeyinde Erzurum, Gümüşhane, Sivas, Trabzon, Tokat, Amasya, Kastamonu, Sakarya ve İzmit güneyinde Mardin, Diyâr Bekir, Malatya, Adıyaman, Maraş, Kayseri, Konya, Nevşehir, Antalya, Isparta ve Denizli gibi kentler yer alırdı.²³³

²³³ İbn Fazlan, *a.g.e.*, s. 26,64,87,104,113,123; Marko Polo, *a.g.e.*, s. 8 vd.; Henri Prienne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 25-26; Kamuran Gürün, *Türkler Ve Türk Devletleri Tarihi*, I, Karacan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 239, 241; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara, 1987, s. 14; Z. Z. Miftakov, "İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti-İdil Bulgar Devleti", *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 741-754; Bahattin Keleş, "Anadolu'da Gelişen Bazı Önemli Ticâret Merkezleri (Antalya-Kayseri-Sivas ve Sinop)", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri Bildiriler*, Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s. 25-38; Hüseyin Yurttaş,

1. 4. 1. Bizans Döneminde Anadolu Yolları

Milattan sonra ikinci yüzyıl içinde tamamen Roma hâkimiyetine giren Anadolu esas itibarı ile altı büyük eyalet (Provincia)'e ayrılmıştı. Bu eyaletlerdeki şehirler birbirleri ile inşa edilen yollar sayesinde, temas halinde bulunuyorlardı. Anadolu'daki Roma yolları şebekesi şu yol kavşak noktalarını ihtiva etmekte idi:

1- Provincia Asia'da: 1. Pergamum (Bergama), 2; Smyrna (İzmir), 3; Laodiceia (bugün Denizli yakınında), 4. Apameia (Dinar), 5. Dorylaeum (Eskişehir), 6. Amorium (Hacı Hamza köyü).

2- Provincia Cilicia'da: 1. Tarsus, 2. Mapsuestia, (Misis) ,

3- Provincia Bithynia Pontus'da: 1. Prusa (Bursa), 2. Nikea (İznik), 3. Amisos (Samsun),

4- Provincia Galatia'da: Ancyra (Ankara), 2; Iconium (Konya), 3; Tavium (Nefesköy), 4. Amaseia (Amasya), 5. Zela. (Zile), 6. Turhal,

5- Provincia Lycia Pamphylia'da: 1. Attaleia (Antalya), 2. Side (Manavgat yakınında).

6- Provincia Cappadocia: 1. Garsaura Archelais (Aksaray), 2. Caesareia (Kayseri), 3. Sebasteia (Sivas), 4. Tyana (Kilisehisar), 5. Cocussos (Göksun), 6. Melitehe (Malatya).

Bu yol kavşaklarından açılan yolar, bütün diğer Roma devri Anadolu şehirlerine uzanmakta idi.²³⁴

Sâsâni ve Bizans İmparatorluğu arasındaki mücadelenin şiddetlendiği II. Justinios (565-578), Tiberios Konstantinos (578-582), Mavrikios (582-602) ve Herakleios (610-641) dönemlerinde iki ülke arasındaki çatışmalardan dolayı Anadolu'dan Asya içlerine uzanan yollarda ulaşım zorlaşmıştır. Bu dönemlerde ticârî faaliyetler, çoğunlukla Hindistan, Kızıl Deniz-Mısır ve İstanbul yolundan

“Gümüşhane/Kürtün'deki Kültür Varlıkları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, S. 38, s. 185-195.

²³⁴ J.A.R. Munro, “Roads in Pontus, Royal and Roman”, *JHS XXI*, 1901, s. 52-66; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1959, s. 32.

sürdürülmeye devam etmiştir. Yine aynı sebepten dolayı Anadolu’da Doğu, Batı yönünde ilerleyen güzergâh önemini tam olarak yitirmemekle birlikte, Güneydoğu, Kuzeybatı yönünde yeni bir güzergâh ortaya çıkmıştır. Bu güzergâhın ortaya çıkmasından dolayı Belen ve Gülek geçitleri oldukça önemli bir hal almıştır. Arapların Anadolu üzerine yaptığı akın faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemde, Bağdâd’dan başlayıp Malatya, Sivas, Trabzon boyunca uzanan güzergâh en hareketli yol olmuş, bunun yanında Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan ticaret yolları yeniden işler duruma gelmiş ve Erzurum, Azerbaycan üzerinden doğu ülkeleri ile olan ticaret de devam etmiştir.²³⁵

1. 4. 1. 1. Hacılar Yolu

Roma İmparatoru Diocletianus (284-305)’un 292 yılında İzmit’i merkez seçmesiyle gelişen ve Kudüs’e giden en kısa yoldur. Konstantiniyye/İstanbul’un 330 yılında Bizans İmparatorluğunun merkezi olmasından sonra özellikle ticaret için kullanılan bu yol, daha sonraları Kudüs’e giden hacılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bu yol VI. yüzyıla kadar önemini korumuş ve yol üzerinde günümüze kadar ulaşan bazıları Konstantinus dönemine ait olan mil taşları yer almıştır. Çoğunlukla Ankara, Kayseri ve daha doğu yönünde ilerlemek isteyenlerin tercih ettikleri bu yol, zaman zaman dağlık bölgelerden geçmekteydi. Bu yolu kullanmak

²³⁵ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 184; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 78 vd.; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 206-210; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 68-69, 73, 78-79, 88-89, 93-97; James Howard Johnston, “Heraclius’ Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622-630”, *War in History*, 6/1, Oxford University, s. 1-44; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, s. 16; Yaşar Bedirhan, “Türk Tarihinde İpek Yolu Hâkimiyeti ve Çin’in Türkistan’ı İlk İstilâ Projesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, S. 4 s. 237255-256; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216-243, 256, 263-268, 270, 280-283, 299-305, 395-403; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 99 vd.; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California, 1971. s. 31; Joseph Laurent, *Byzance Et Les Turcs Seldjucides Dans L’Asie Occidentale*, Paris, 1913, s. 29; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 34-35.

isteyip İstanbul'dan yola çıkanlar ilk olarak; Kadıköy, muhtemelen günümüzdeki Bostancı olan Nasses, Pendik, Tuzla, Gebze, Burunca ve İzmit üzerinden geçmekteydiler. Bu yol dışında Gebze yakınlarındaki Dil İskeleyi mevkiinden tekneyle hareket edilip İzmit Körfezi'nin Güney ucunda yer alan Hersek Burnu civarından veya Hersek Burnu'nun yakınlarındaki günümüzde muhtemelen Karamürsel olan Prainetos'a geçilip, buradan da İznik'e gidilirdi. Bu güzergâhtan başka İznik'e giden ve İzmit'ten sonra yol değiştirilerek devam edenler, Egribolum, günümüzde muhtemelen Karamürsel yakınlarındaki Senaiye köyü yakınında olan Eribula ve yine günümüzde Sariağıl köyü yakınlarında olması muhtemel olan Liada yerleşim yerlerini geçilerek karayolu ile İznik'e gidilebilirlerdi. İznik'e vardıldıktan sonra Hac yolculuğuna devam edenler e; günümüzde muhtemelen Gâziler köyünün güneyinde yer alan Karadin mevkiinden geçerek, Sakarya Nehri'ni geçip İzmit'ten gelen ana güzergâhtan yollarına devam ederlerdi. Buradan hareket edenler; yeri kaynaklarda belirtilmeyen Midus, günümüzde muhtemelen Medetli köyünün yakınlarında olan Chogia ve Thetusus adındaki yerleşim yerlerinden yollarına devam ederlerdi. İzmit'ten Hac yoluna devam edenler ise; günümüzde muhtemelen Nallıhan, İznik arasında Gevye civarında olan Protunica ve Artemis yerleşim yerlerinden ilerleyerek, İznik'ten devam eden güzergâh ile birleşen yoldan ilerlerlerdi. Buradan sonra; günümüzde Bilecik, Gölpazarı'nda yer alan Arıcaklar köyündeki Tation, yine günümüzde Bilecik, İnhisarda yer alan şimdiki adı Çayköy olan Dablis geçilirdi. Buradan yola devam edilerek yerini tespit edemediğimiz ve dönemin kaynaklarında Creta olarak belirtilen yerleşim yeri geçildikten sonra günümüzde Ankara, Nallıhan'ın kuzeybatı yakınlarındaki İslimanı köyünün 3 km. batısında yer alan Dadastana ve günümüzde muhtemelen Nallıhan Eymir civarında bulunan Milia ile günümüzde Sarıyar Barajı altında kalan ve muhtemelen Evliya Çelebi'nin sözünü ettiğı Sarılar köyü olan Basileion yerleşim yerleri geçilirdi.

Buradan hareketle Kirmir ayı'nın geçilmesinin ardından günümüzde Beypazarı'nın 2 km. Kuzeyinde yer alan Sykeon köyü/Kiliseler mevki izlenerek yol boyunca ilerlenirdi. Yol sonra Gdl, ağa Beldesi, Sarıkaya mevkiindeki Minizos kasabası ile günümüzde muhtemelen İlhanky civarında yer alan Prasmon'a uğradıktan sonra Ankara'dan önceki son konak yeri olan Manegordo/Karalar müstahkem yerleşmesine ulaşıldı. Buradan hareketle günümüzde Kazan-Yenimahallede yer alan İmrendi köyünde yer alan Grindos adlı bir yerleşim yeri ve yeri hakkında tam bilgi bulunmayan Cenaxis Palus üzerinden geçerek Ankara'ya varılırdı. Buradan hareketle Mogan Gölü'nün doğusundan ilerleyerek günümüzde Gölbaşı yakınlarındaki Delemnna Karaali-Bâlâ'daki Beyman köyü olan Gorbeus, adı kaynaklarda geçmekle birlikte neresi olduğu belirtilmeyen Rosolodiaco ve Aliassos geçilirdi. Bu yerleşim yerlerinden sonra Aladağ'ın kuzey eteğinde yer alan Sarıyk yakınındaki Aspona ve Bykbıyık yakınındaki Galea, Glhyk'n kuzeybatısında yer alan Keles Hyk/Andrapa ve Kızılırmak boylarındaki Şereflikoçhisar, Değirmenyolu köyünde yer alan Parnassos yerleşim yerleri aşıldı. Burada yine günümüzde Şereflikoçhisar zengilik köyü olan Logola, Ortaköy Pınarbaşındaki Nitalis ve Aksaray Yeniyuva köyünde yer alan Argustana zerinden Aksaray'a varılırdı. Daha sonra günümüzde Mamasun Barajı altında kalan Momoasson, Naizandus, günümüzde muhtemelen Yazıköy'de yer alan Chusa, Niğde Hasan köydeki Sasima, yine Niğde-Aktaş'ta yer alan Andabalis, Kilisehisar/Tyana, Başmaki köyünün doğu yanında yer alan Faustinopolis, Ömerli köyünün batı yanında yer alan Ceana, Pozantı'nın 1.5 km. kuzeyinde yer alan Opodandum, Gülek Boğazı'ndaki Kilikya Kapıları, muhtemelen Gülek Boğazı'nın güneyinde bir pınar yeri olan Mopsou Krene/Mezar Oluk, Tarsus, günümüzde Adana-Seyhan, Gökçeler köyü olan Pargas, Adana, Misis, Adana-Ceyhan'da yer alan Terdequeia/Kurtkulağı, Osmaniye-Kesmeburun köyü yakınındaki Kastabala, Hatay-Dörtyol'daki

Baiai/Payas, İskenderun, Belen, Bargas, Antakya geçilirdi. Rûmların Parnassos, Türklerin Parlasan olarak adlandırdıkları yerleşim yerinden sonra Aksaray-Ortaköy Harmandalı köyünün 1 km. kuzeyinde yer alan Nysa ve Nevşehir üzerinden Kayseri'ye ulaşıldı.²³⁶

1. 4. 1. 2. Posta Yolu

Bu yol Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki hâkimiyetinin Türkiye Selçuklu Devleti tarafından Batı Anadolu kıyıları ile sınırlı bırakıldığı XI. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bilhassa İznik kaybedilip Konya Türkiye Selçukluları Devleti'nin başkenti olunca bu yolun önemi artmıştır. Örneğin III. Romanus Argyrus (1028-1034) 1030 yılında gerçekleştirdiği Suriye seferi sırasında bu yolu kullanarak Akşehir'den geçmiştir. Yine III. Konrad (1138-1152) idaresinde Haçlı Seferine katılan birlikler daha sonra değineceğimiz üzere bu yolu tercih etmiştir. Bu yolu izleyenler İstanbul'dan güney yönünde ilerleyerek, Osmaneli, Eskişehir, Bolvadin, Akşehir ve Konya'ya uğrarlardı. Buradan yola çıkanlar Gülek Boğazı'ndan veya Toros Dağları'ndaki geçitlerden birini kullanarak Kilikya'ya varırlardı.²³⁷

²³⁶ Anonim, *Itinerary From Bordeaux to Jerusalem (The Bordeaux Pilgrim 333 A.D)*. Terc. Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims Text Society, London, 1887, s. 11-14; Anna M. Silvas, *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary. Supplements to Vigiliae Christianae*, vol. 83, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2007, s. 29; Lucas Francisco Mateo-Seco ve Giulio Maspero, *The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2010, s. 535; David H. French, *Roman Roads&Milestones Of Asia Minor*, vol. 4, Biritish İnstitute, Ankara, 2016, s. 15 vd.; Joel Thomas Walker, "The Tahirler Project (Beypazarı Province): Preliminary Report For 2001 Season", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, 26-31 Mayıs, Ankara, 2003*, Ankara, 2004, 102-103; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 78, 216, 266.

²³⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216; Clive Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *AnStu (Anatolian Studies)*, December 1990, Volume 40, s. 161-183; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, 2014 Güz, s. 20; Koray Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2005, s. 57.

1. 4. 1. 3. Kestirme Yol

Bu yolu genellikle yalnız başına yolculuk yapanlar veya küçük bir kâfile ile yola çıkanlar tercih ederlerdi. Bu yolun güzergâhını takip edenler İstanbul'dan yola çıktıktan sonra Osmaneli'ne kadar Posta Yolu ve Hacılar Yolu ile aynı yolu izlerlerdi. Bu yol Osmaneli'den sonra Eskişehir, Amorion/Afyon ve Kilikya Geçidi etaplarından oluşmaktaydı. Ayrıca Afyon'dan sonra Yorgan, Lâdik ve Konya üzerinden veya Aksaray ya da Hasan Dağı'nın batısındaki ovalardan geçilerek Kemerihisar'a doğru gidilirdi. Bizans'ın İkonoklast Buhranı²³⁸ olarak adlandırılan (711-843) döneminde Arapların Gülek Boğazı'na geldiğini haber vermek için yol üzerindeki yüksek noktalara ateşler yakılırdı. Fakat bu güzergâhta su yetersiz olduğu için büyük orduların geçişi için pek elverişli değildi. Ayrıca yerleşim yerleri sık olmadığından rehbersiz gidilme durumunda kaybolma ihtimali çok yüksekti. Bu nedenle Kudüs'e ulaşan en kestirme yol burası olmasına rağmen Hristiyan hacılar bu yolu pek tercih etmemişlerdir.²³⁹

1. 4. 1. 4. İznik-Konya Yolu

Türkiye Selçukluları Devleti İznik'i Kaybedip Konya'yı başkent yaptıktan sonra bu yol önem kazanmıştır. Bu yolu kullananlar, İznik, İnegöl, Kütahya, Afyon yolunu takip ederek Konya'ya varırlardı. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos 1146 yılında Konya üzerine çıktığı seferde bu güzergâhı kullanarak Konya'ya ulaşmıştır. Manuel Komnenos'un bu sefer sırasındaki gidiş ve dönüş güzergâhları şu şekildedir. Gidiş Yolu: İstanbul-Ulubat/Lopadion - Uludağ'ı geçip Pithekas (İznik'in doğusunda ve Lefke'nin yakınında) - Afyon (Kalograia Tepesi) - Akşehir - Adrianopolis (Koçaş) - Gaita (Üçhüyük: Akşehir-Konya Yolu üzerinde) - Konya - Kaballa (Kabala: Konya'dan 11 km. kuzeybatıda Tekelidağ/Gevelidağ'ın zirvesinde bulunan kale) - Konya. Dönüş Yolu: Konya -

²³⁸ İkonoklast buhranı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyeti'ne Dair Çeviriler II*, s. 579 vd.

²³⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216 vd.; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 21.

Tzybritze Geçidi - Beyşehir Gölü - Büyük Menderes (Maeander) - Rhyndakos Çayı (Kirmastı).²⁴⁰

1. 4. 2. Türkiye Selçukluları Devleti Döneminde Anadolu

Yolları

Selçuklu Türklerinin daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere XI. yüzyılın ilk çeyreği içinde, Anadolu'ya doğru başlayan akınları daha sonra muhtelif Türk boy guruplarının ve askerî birliklerin seferleri ile devam etmiştir. XI. yüzyıl içinde ve onu takip eden yüzyılın başlarında birçok Türk boy ve akıncı kâfileleri, Horâsân'dan hareketle İran üzerinden Anadolu'ya ve el-Cezîre bölgesine geldiler. Kuzey İran'dan geçerek Anadolu'ya giren çeşitli Türk gurupları tespit edildiğine göre doğudan batıya ve güneye doğru başlıca şu tabii yolları takip etmişlerdir:

1. Kuzey Yolu: Arran ve Azerbaycan üzerinden gelen bazı gurupların bir kolu Çoruh nehri vadisini takip ederek, Karadeniz sahili boyunca ilerlemişlerdir. Daha kalabalık bir gurup da, diğer kolla, Çoruh Vadisi boyunca ilerlemiş, Bayburt'a vardıktan sonra Kelkit Çayı'nı takip ederek Sivas, Tokat, Niksar, Amasya civarına uzanmış ve aşağı Kızılırmak havzasına kadar akınlar yapmıştır.

²⁴⁰ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 39; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 36; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 139; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi 2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016, s. 51; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180-182; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 109-110; Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler*, 21 Mayıs 2001, Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s. 5-13; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara, 1995, s. 440; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, TTK, Ankara, 2003, s. 62 vd.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 217 vd.; Muharrem Kesik, "Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya'yı Hedef Alan Askerî Seferler Ve Yolları", *USAD*, Güz 2017, S. 7, s. 49 vd.; Mehmed Özhanlı, Pisidia Antiokeiası, Yollar Ve Miryokefalon Savaşı, *USAD*, 2017, S. 7, s. 101.

2. Yukarı Fırat Boyu Yolu: Yine Batı İran'dan hareket eden bazı guruplar, Aras Nehri boyunca Pasinler Ovası'na geldikten sonra Erzurum, Erzincan, Kemah istikâmetini takip ederek bir yönden Sivas'a, diğer yönden gene Fırat boyunu takip ederek Tohma suyu havzasına ve Malatya'ya doğru uzanmışlardır.

3. Murat Boyu Yolu: Azerbaycan'dan gelen bazı gruplar Ağrı Dağı'nın güneyinden geçerek Malazgird ve Muş Ovası yolu ile Murat suyu bölgesine inmişlerdir.

4. Ahlat Yolu: Doğudan gelen büyük bir Türkmen grubu önce Van Gölü havzasına girmişti. Türk akıncı kolları, burada Ahlat'ı hareket üssü yaparak, bir yönde Murat suyu boyunca Diyâr Bekir, Urfa, Kuzey Suriye ve el-Cezîre bölgesine uzanıyorlar, diğer yönde ise, Meyyâfârikîn (Silvan) üzerinden gene Diyâr Bekir, Urfa, Kuzey Suriye ve el-Cezîre bölgesine akınlar yapıyorlardı. Bu yolu takip ederek Anadolu'nun güneyindeki geçitleri geçerek Orta Anadolu'ya girmek de mümkün oluyordu.²⁴¹

Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'ya hâkim olduktan sonra ulaşımına çok önem verilmiş ve arazinin müsaade ettiği şekilde gelişen yol güzergâhları genellikle ana hatlarını korumuştur. Bunun dışında Türkiye Selçukluları Devleti, yolcuların korunma konaklama ihtiyaçlarını gidermek için ticârî ve askerî yapılar inşa etmiştir. Bu yapılardan yaklaşık yüz kırk dört tanesi günümüzde

²⁴¹ Aristages, *Aristakes Lastivertci's History*, Terc. Robert Bedrosian, New York, 1985, s. 97; R. Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul, 2006, s. 584; Honigmann, *a.g.e.*, s. 175-176; Simbat, *a.g.e.*, s. 18; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", MEB, İstanbul, 1988, s. 358; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB, İstanbul, 1976, s. 57; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 185-187; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 35; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 10; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Ehemmiyeti", *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 203; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 74.

bilinmektedir. Ancak Bizans saldırıları, Haçlı Seferleri ve Moğol saldırıları gibi dönemlerde ticârî faaliyetler farklı güzergâhlara yönelmiştir.²⁴²

1. 4. 2. 1. Haçlı Seferleri Sırasında Takip Edilen Anadolu

Yolları

Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada değinmeyeceğiz XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı seferlerinin ilk üçü, kalabalık ordular halinde, Anadolu içinden geçerek Suriye'ye gitmişlerdi. Haçlı ordularının, Anadolu arazisinde değişik güzergâhlar takip eden yolları, bu seferlere ait araştırmalarda tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Haçlıların Anadolu'da takip ettikleri yollar şu şekildedir;

1. Haçlıların Birinci Haçlı Seferi Sırasında Takip Ettikleri Yollar: Daha sonra ayrıntısı ile ele alacağımız üzere Avrupa'dan hareket eden Haçlı ordusu Maltepe civarında yenilgiye uğradığı için ardından gelen asıl gurup Bizanslılar tarafından boğazın Anadolu yakasına geçirilmişti (Mayıs 1097). Bu büyük ordu Maltepe, İzmit'ten geçerek İznik önüne geldi. İznik zapt edildikten (26 Haziran 1097) sonra, Haçlılar doğuya doğru ilerlemeye başladılar. Haçlılar Eskişehir Ovası'nda Selçuklular ile savaştıktan sonra (30 Haziran 1097), Eskişehir'e geldiler. Buradan itibaren esas kervan yolunu takip ederek, Bolvadin/Polybotos, Akşehir/Philomelion, Ilgın/ ve Konya'dan geçip Ereğli'ye vardılar. Burada Haçlı ordusu iki kısma ayrıldı. Asıl büyük kısım Kilisehisar - Kayseri - Göksun - Elbistan²⁴³ - Maraş - Gaziantep yolu ile Antakya'ya giderken, Bohemond, Tancred ve Baudoin idaresindeki diğer haçlılar da Külek Boğazı'ndan geçerek Tarsus - Misis yolu ile aynı şehre ulaştılar. Birinci Haçlı Seferinin

²⁴² Osman Turan, "Selçuk Kervânsarayları", *Bellekten*, 1946, C. X, S. 39, s. 471-496; M. Kemal Özergin *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 10; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervânsarayları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1965, C. XV, S. 20, s. 141-170; İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *TED*, İstanbul, 1997, S. 15, s. 245; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 21.

²⁴³ Elbistan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 266.

devamı sayılan ve 1101'de Anadolu'ya giren ikinci kısım haçlı grubu ise, konuyu bu savaş sırasında ayrıntılı olarak ele alacağımızdan burada değinmediğimiz üzere tamamen yanlış bir yol takip ederek Amasya'ya kadar gitmiş ve buradaki savaşta büyük bir yenilgiye uğrayarak dağılmışlardır.²⁴⁴

2. Haçlıların İkinci Haçlı Seferi Sırasında Takip Ettikleri Yollar (1147-1148): Aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz için burada değinmeyeceğimiz İkinci Haçlı Seferi sırasında İstanbul'a gelen haçlı ordusu, Alman İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis komutasında İstanbul'dan yola çıktıktan sonra birbirlerinin peşinden, ilk haçlıların yolunu takip ederek İznik'e geldiler. Buradan itibaren haçlılar, yine iki kısım halinde, Balıkesir - Edremit - Bergama - Manisa - İzmir yolu ile güneye doğru ilerlediler. Alman İmparatoru III. Konrad, Efes'ten Bizans imparatorunun daveti üzerine İstanbul'a geri döndü. Fransa Kralı VII. Louis yoluna devam ederek Efes - Büyük Menderes Vadisi - Lâdik - Korkuteli yolu ile Antalya'ya ulaştı ve buradan deniz yolu ile de Antakya'ya geçti.²⁴⁵

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 248; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306-307, 346-347; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21; Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, s. 76,148; Mateos, *a.g.e.*, s. 218; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 37, 79, 139; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 165-168; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 33; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 2014, s. 21 vd.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 18; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 99; Steven Runciman, *Birinci Haçlı Seferi Ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK Ankara, 1989, s. 101; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara, 1995, s. 430; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 335; Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batulular (1096-1204)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 225-226, 266; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 35-37; Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bilgi Bahar*, Ankara, 2012, S. 61, s. 178.

²⁴⁵ Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 22 vd.; Mateos, *a.g.e.*, s. 49 vd.; İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 64 vd.; Nikeras Khoniates, *a.g.e.*, s. 41-45; Anonim, *Süryani Vekayinâmesi*, Çev. A. S. Tritton, Türkçeye Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005; s. 68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 119, 121; Abû'l- Farac, *a.g.e.*, II, s. 384 vd.; D. C.

3. Haçlıların Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Takip Ettikleri Yollar (1190): Yine aşağıda ele alacağımız için ayrıntısına değinmediğimiz bu sefere iştirâk eden Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa Kudüs'e ulaşmak için karayolu ile Anadolu içinden geçmeyi tercih etmişti. Friedrich Barbarossa sefere başladıktan sonra Edirne'de kışı geçirip daha sonra Gelibolu'dan Çanakkale Boğaz'ını geçti. Alman imparatorun kumandasındaki Haçlı ordusu Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra güneye yönelerek Biga - Ypomenon (Manyas yanında)- Kırkağaç - Akhisar yolu ile Gediz havzasına geldi. Buradan Sardes (Sart köyü) - Alaşehir üzerinden Hierapolis (Denizli yakınında)'e ulaştı. Haçlı ordusu Hierapolis'den doğu istikâmetine döndü ve Uluborlu/Sozopolis - Yalvaç - Akşehir - Iğın üzerinden geçerek Konya'ya vardı. Haçlılar Konya'dan sonra Lârende üzerinden de Silifke'ye indiler. Burada Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa Göksu Çayı'nda boğulup öldü. İmparator Friedrich Barbarossa'nın beklenmedik ölümü, o muazzam ordunun dağılmasına yol açtı. Haçlıların bir kısmı bulabildikleri gemilerle Avrupa'ya geri döndü. İmparatorun oğlu Friedrich, yanında kalan az sayıda kişiyle beraber, babasının cesedini de yanına alıp Çukurova'yı geçerek Antakya'ya geldi (21 Temmuz 1190).²⁴⁶

Munro, *Letters of Crusaders*, Universty of Pennsylvania, Paris, 1902, s. 12 vd.; B. Kugler, *Studien Zur Geschichte des Zweiten Kreuzzuges*, Ebner-Seuberd, Studgard, 1866; s. 168; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 107,226; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003, s. 35 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182 vd.; İzzet Çıvgın *Ortaçağ Tarihi*, s. 214 vd.; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 35-37.

²⁴⁶ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, terc. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Universty of Leeds, Farnham, 2010, s. 116; İbn Şeddâd, *Description de la Syrie du Nord*, Çev. A. M. Eddé, Şam 1984, s. 114-117; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 223-224; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2018, S. 68, s. 25; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, 2001; LXV, S. 243, s. 571-582; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, s. 139 vd.

1. 4. 2. 2. Haçlı Seferleri Sonrası Gelişmeler

Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Bizans İmparatorluğu'nun Papadan yardım istemesiyle başlayan Haçlı Seferleri Anadolu'daki Türk hareketliliğini yavaşlatmış ancak uzun vadeli sonuçları Bizans için ummadıkları kadar ağır olmuştu. Haçlı Seferleri sırasında Türklerin Anadolu'yu şiddetli bir şekilde savunmaları nedeniyle Bizans İmparatorluğu elde etmeyi umduğu topraklara kavuşamamış ayrıca haçlıların ele geçirdiği kentlerle İstanbul arasında ulaşım sağlayacak bağlantılar da kurulamamıştı. Haçlıların Doğu Akdeniz'de kurdukları egemenlik nedeniyle uluslararası ticaret için Anadolu'nun önemi yeniden artmış, Antalya ve Alâiyye bu durum sonucunda önem kazanmıştı. Ayrıca ilerleyen dönemlerde Karadeniz'de yer alan liman şehirlerinin ele geçirilmesi ile Bizans'ın Trabzon-İstanbul arasında sürdürdüğü deniz ticareti de sekteye uğramıştı. Miryokefalon savaşından sonra Anadolu'da üstünlüğün Türklerle geçmesi ve yol güzergâhlarının denetim altına alınmasıyla ilk iki haçlı seferinin ticaret üzerinde meydana getirdiği olumsuz sonuçlar giderilmiştir. Miryokefalon savaşından sonra aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada kısaca değineceğimiz önemli ticaret limanları Selçukluların eline geçmişti. Bu dönemde Samsun, Sinop, Suğdak gibi önemli liman kentleri ele geçirilmiş ayrıca Samsun, Sinop, Ünye arasındaki Karadeniz kıyıları güvence altına alınmıştı. Akdeniz kıyılarında ise; 1207 yılında Antalya, 1223 yılında ise Alâiyye ve Alara Kalesi fethedilmişti.²⁴⁷ Alâiyye'nin ele geçirilmesinden sonra ticareti

²⁴⁷ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 98-99; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 268-269, 354; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 43; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 62; Simbat, *a.g.e.*, s. 80; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 516; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 460; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 41; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 131; Gülin Ögüt Eker, "Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler." *Vakıflar Dergisi*, 2004, S. 28, s. 309; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 335; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya*, Ayaydın Basımevi, İstanbul, 1946; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervânsarayları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. XV, S. 20, İstanbul, 1965, s. 144-145; Aysıl Tükel, "Alara

canlandırmak için önemli hamleler yapan Alâeddîn Keykubâd deniz ticaretini güvence altına almak için bir donanma oluşturmuş ve Kıbrıs ve Venedik ile ticaret anlaşmaları yaparak yapancılardan alınan vergiyi %3 gibi bir orana çekmişti. Ayrıca Alâeddîn Keykubâd iki menzil arası 30-35 km. olmak üzere kervansaraylar yaptırmış ve yola çıkan kervanlara askerlerin eşlik etmesi uygulamasını getirmişti. Bunun yanında ticaret sırasında herhangi bir felakete maruz kalıp mallarını kaybedenlerin zararlarının devlet hazinesinden karşılanması uygulamasını getirerek bir nevi sigorta sistemini yürürlüğe koymuştu. Bu alınan tedbirler kısa sürede sonuç vermiş ve örneğin Haleb²⁴⁸-Kayseri kervan ticareti yolu yeniden canlanmış, Şâm/Dimaşk,²⁴⁹ Haleb ve İskenderiye ile önemli ticârî bağlar oluşturulmuştu.²⁵⁰

1. 4. 2. 3. Türkiye Selçukluları Dönemi Yollarının Ana Hatları

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olduğu dönemde yolların ana hatlarını farklı bölümlerde incelemek mümkündür. Buna göre; Doğu Batı yönünde uzanan yollar; Tebriz-Ayas, Tebriz-Karadeniz sahilleri ve İstanbul

Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi" *Belleten*, XXXIII/132, Ankara 1969, s. 429-459; Ayşıl Tükel, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1976 S. 2, s. 187-204; Ruhan Zühre Saral, *Antalya-Burdur'da Yeralan Anadolu Selçuklu Kervânsaraylarında Mekan Olgusunun Gelişimi ve Koruma Ölçeğinde Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012; s. 100 vd.; İsmail Hakkı Erdoğan, *Alara Han*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Basılmamış Bitirme Tezi, Denizli, 2018.

²⁴⁸ Haleb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 165-166.

²⁴⁹ Dimaşk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 170.

²⁵⁰ H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 204; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 42 vd.; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları (Emrû'l-Acib fî Tarihi Ehli's-Salib)*, Çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, haz. G. Kırpık, Lotus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77 vd.; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervânsarayları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. XV, S. 20, İstanbul, 1965, s. 144-145; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 8-9.

arasında uzanmaktadır. Kuzey Güney yönünde uzanan yollar; Sinop-Antalya-Alâiyye ve Samsun-Aksaray-Ayas yollarıyla Karadeniz'den Akdeniz limanlarına ulaşılmakta idi. Karadeniz'den Ege limanlarına ise, Trabzon-Sivas-Konya, Samsun-Sivas-Konya, Sinop-Konya ve Konya-Burdur etaplarından biri kullanılarak ulaşılabiliyordu. Karadeniz limanlarından el-Cezîre ve Şâm'a giden yollar ise, Trabzon-Bağdâd, Trabzon-Haleb, Sinop-Samsun-Bağdâd ve Sinop-Samsun-Haleb etaplarından oluşmakta idi. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'a varan yollar ise, MÖ 330 yılında İstanbul başkent olunca gelişmeye başlamıştır. Arapların Bizans yönünde akınları artırdığı dönemde bir müddet önemi geri plana düşmüş ancak IX. yüzyıldan itibaren bu yol yeniden canlanmıştır. Bu yol üzerindeki güzergâhlar çoğunlukla el-Cezîre ve Şâm üzerinden İstanbul'a ulaşan yolların Anadolu üzerindeki devamı niteliğindedir. XIII. yüzyıla gelindiğinde bu yollar önem kazanmış ayrıca yol güzergâhlarına bir takım ilaveler de olmuştur. Örneğin Rusya ve Baltık üzerinden Sinop ve Samsun limanlarına gelen ticaret kervanları Ankara ve Konya yoluyla; Alâiyye, Antalya gibi Akdeniz limanlarına ulaşır, bu limanlardan deniz yolu kullanılarak Suriye ve Mısır'a gidilirdi. Diğer yandan Suriye ve Mısır'dan kara yolunu kullanarak ilerleyen ticaret kervanları Bağdad ve Haleb üzerinden Anadolu'ya girip, Kayseri, Ankara ve Konya yollarını kullanarak İstanbul'a veya Sivas, Samsun yollarını kullanarak Sinop ve Trabzon limanlarına varırlardı. Anadolu'da bu ticaret yollarından başka Uzakdoğu'dan gelen ticaret yolları da kullanılmakta idi. Bu yollardan biri Kırım'ın Rosia, Kerson, Suğdak limanlarına, diğeri İran üzerinden Anadolu'ya girip Trabzon ile Antalya veya Ayas ile Alâiyye'ye varıyordu.²⁵¹

²⁵¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 78 vd.; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 55-145; Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I, S. I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949, s. 31.

1. 4. 2. 3. 1. Anadolu'yu İran'a Bağlayan Yollar

1. Tebriz-Haleb Yolu; XI. yüzyılda oldukça işlek bir hal alan bu yolu hacca gidenler oldukça sık olarak kullanmakta idiler. Bu yolu kullanıp hacca giden Nâsır-ı Hüsrev'in ifadesine göre; Tebriz'den çıkanlar önce 60 km. yol giderek Azerbaycan'ın Merend ve Hoy şehrine varırlar, buradan sonra Pir Râşid Dağları ve İsa Bey Dağları arasındaki günümüzde Han isimli bir köy yerleşmesinin yer aldığı Han Gediği adını taşıyan boğazdan geçip Van'da yer alan Muradiye'ye ulaşırlardı. Bu yolda muhtemelen XIII. yüzyılda Hoy'dan sonra iki menzil daha gelişmiştir. Bu menziller Sökmen Âbad ve Nevşehir'dir. Muradiye'den yola çıkanlar Van, Gevaş/Vustan, Orta Çağ'da şimdiki yerleşim yerinden 2 km. daha doğuda yer alan Ahlât, üzerinden devam ederlerdi. Daha sonra Rıbât, Bitlis, Kefendur geçilerek Ziyârret/Veysel Karanî/Mescid-i Üveys-i Karanî ve Erzen yerleşim yerleri geçilirdi. Buradan hareketle Batman Köprüsü ve Silvan üzerinden geçilir ve Dicle köprüsü kullanılarak Diyâr Bekir'e ulaşıldı. Yine Nâsır-ı Hüsrev'in anlatımına göre; Karacadağ'ın doğusundan geçen yol, kısa olmasına rağmen kayalık olduğu için tercih edilmemiş daha mâmur olan dağın batısından geçen bir diğer yol tercih edilerek muhtemelen günümüzde Şekerli'nin 7-8 km. doğusunda yer alan Karacaviran, Mehmedi Han, Merc Han/Çamlıdere köyü ve Nakib Han/Ulucanlar köyü, yolları takip edilerek şimdiki yerleşim yerinin 8 km. kadar kuzeyinde yer alan eski Harran'a varılırdı. Buradan da günümüzde yeri tespit edilememiş olan Karavul yolundan Suruç'a ulaşıldı. Bir sonraki etap olan ve günümüzde Suriye sınırlarında yer alan Menbic'den önce yer alan ve Necm Kalesiyle korunan Menbic Köprüsü yoluyla Fırat Nehri aşılar ve Haleb'e ulaşıldı.²⁵²

²⁵² Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, MEB, İstanbul, 1967, s. 70 vd.; Orhan Cezmi Tuncer, "Diyarbakır-Bitlis Kervân Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız, *Vakıflar Dergisi*, XXV, Sistem Ofset, Ankara 1995, s. 14; Adnan Çevik, "Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti Erzen", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi, Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 15-17 Nisan 2008*, Bildiriler: I, Batman, 2009, s. 241-256; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 25-26.

2. Tebriz-Ayas Yolu; Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada değinmeyeceğimiz İstanbul'un 1204 yılındaki Latin işgalinden sonra doğu batı yönünde devam eden ticârî faaliyetler sekteye uğramıştı. Bunun yanında Karadeniz ticaretini de Pontus Rûm Devleti sıkıntıya sokunca, Tebriz ve Ayas arasındaki yol üzerinden özellikle XIII. yüzyılda doğu ve Avrupa arasında deniz yoluyla yürütülen ticaret bir hayli işlerlik kazanmıştı. Bu yol ile Aras Havzası, Erciş, Doğu Beyazıt, Doğu Beyazıt-Iğdır Kalesi üzerinden dört farklı yolla Erzurum'a varılırdı. Fırat Nehri boyundan veya anayoldan Erzurum'un 15 km. batısında yer alan Aziziye/Ilıca, Mama Hatun Kervansarayı, Karasu üzerinde yer alan Kötür Köprüsü, Keşiş dağlarının güneydoğusundaki Cimin Boğazında olduğu varsayılan Cibice Hanı, Erzincan, Mughisar, Zara, Tödürge/ Demiryurt köyü mevki ve günümüzde neresi olduğu tespit edilemeyen İsfehânî/İbn Râhat Hanı üzerinden Sivas'a varılırdı. Sivas'ın Karşıyaka mahallesinde yer alan Kesik Köprü/Kızılırmak Köprüsü, Lâtif Hanı, günümüzde Şarkışla civarında olması muhtemel olan Gedik Hanı, Lâlâ Kervansarayı ve Palas/Gökova'da bulunan Sultân Hanı üzerinden Kayseri'ye varılırdı. Günümüzde yeri tespit edilemeyen Pervâne Ribatı, Ürgüp-Nevşehir'de yer alan Sarı Han, yine yeri tespit edilememiş olan Sünnetli Hanı, Muşkara/Nevşehir'in 35 km. batısında yer alan Alay/Alâiyye Hanı, yeri tespit edilemeyen Dîh-i Saru Han Muşkara-Nevşehir'in 47 km. batısında yer alan Öresun Hanı ve Aksaray'ın 15 km. batısında yer alan Hoca Mesûd/ Ağzıkara Hanı üzerinden Aksaray'a varılırdı. Aksaray'ın 42 km. batısında yer alan Akyayla'da yer alan Ak Han, Obruk Hanı, Kaymaz Hanı, muhtemelen Konya'nın 35 km. doğusundaki Zencirli mevkiinde yer alan Zencirlü Hanı ve Tömek köyündeki Saadeddîn Köpek/Zazadin Hanı üzerinden Konya'ya varılırdı. Ereğli, Çiftehan, Sultân /Bacdâr Hanı, Pozantı Suyu üzerinden Akköprü ve Gülek Boğazı üzerinden Ayas'a varılırdı. Yolun Sivas'tan ayrılan kolu ise; Lâtif Hanı, Gedik Çayırı/Gedik Hanı, Palas/Gökova'daki Sultân Hanı, Elbaşı-Bünyan'daki Karatay Hanı ve Göksun, günümüzde muhtemelen Kahramanmaraş Andırın'a

bağlı Geben yakınlarındaki Meryemçil Beli olan Agandon ve günümüzde Toros silsilesi üzerinde muhtemelen Kozan'ın kuzeyinde yer alan Colidera üzerinden Yumurtalık'a varılırdı.²⁵³

3. Tebriz-Karadeniz Sahilleri Yolu; Bu yol güzergâhı Tebriz'den başlayarak Erzurum'a uğrar, Bayburt, Gümüşhane, Zevena Kalesi, Zigana Geçidi kullanılarak veya Erzincan, Kelkit Gümüşgöze'deki Alanza Köyü, Tortul yakınlarındaki, Dorila Kalesi, Ardaça-Tortul'daki Ardasa Kalesi ve Zevena Kalesi Hamsiköy'deki Pamila Kalesi, Değirmendere üzerindeki Değirmençay üzerinden Trabzon'a varılırdı.²⁵⁴

1. 4. 2. 3. 2. Anadolu'yu el-Cezîre ve Şâm'a Bağlayan Yollar

1. Bağdâd- Malatya Yolu; Bu güzergâhta Bağdâd, Musul, Mardin, Diyâr Bekir, Ergani, Gölcük'teki Gölbaşı Hanı, günümüzde Harput-İzollu/Kale arasında yer alan Işıkyolu köyü olan Pağnik, Kömürhan Köprüsünden Fırat Nehri geçişi ve Malatya etapları yer alırdı. Bu yol üzerinde Bizans ve Emevîler döneminde de kullanılan Malatya Geçidi mevcuttur. Bu geçit, bugün Malatya'yı güney ve

²⁵³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, Haz. Mürsel Öztürk, s. 420; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluç, s. 293; Francis Balducci Pegolotti, "Notices of the Land Route to Cathay and of the Asiatic Trade in the First Half of the Forteenth Century", *Cathay and the Way Thither, Being A Collection of Medieval Notices of China*, II, Terc. Henry Yule, London, 1915, s. 299; Abdürrahim Şerif Beygu, *a.g.e.*, s. 259; İ. Hakkı-N. Nafiz, *Sivas Şehri*, Haz. Recep Toparlı, Yayın yeri Yok, Erzurum, 1992, s. 62, 157-158; Suut Kemal Yetkin, "Mamahatun Türbesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1957, I, s. 75-91; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervânsarayları", s. 150,156-157,162; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 433; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 26-27; İsmet Kayaoğlu, "Râhatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, 1981, S. 13, s. 4; Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1994; C. XXIII, s. 5-6; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 26-28.

²⁵⁴ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu-Kervânsaraylar-Köprüler", *Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 29, s. 135; M. C. Şehabettin Tekindağ, "Trabzon" İA, XII/1, MEB, İstanbul 1979, s. 456; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 28.

batıdan kuşatan iki dağ şeridinin arasında, Maraş'ı Malatya'ya bağlayan yol üzerinde uzanan Sürgü kasabasında Reşadiye Geçidi olarak bilinen yerdir

2. Malatya-Ankara Yolu; Bu yol için iki ayrı güzergâh kullanılmaktaydı. Bunlardan Malatya-Sivas üzerinden ilerleyenler; Kesik Köprü, Yazı Han, Taş Han, Taşhan/Hekim Han, günümüzde Kangal-Sivas'ta bulunan Alaca Han, Ulaş Tecer Köyünde olan Tecer Han, Serçe Han ve Kızılırmak üzerinde yer alan Eğri Köprü, Sivas, Tokat-Sivas yolunda Yıldızeli Irmağı üzerinde yer alan Yıldızeli Köprüsü, Yeni Han, Cimcimli, Sultân Hanı, Yahşi Han, Ankara etaplarını izleyerek ilerlerdi. İkinci güzergâh olan Malatya-Kayseri yolundan ilerleyenler ise; Malatya'nın batısında yer alan Şahna Han, Kalolar Hanı, Tohma Suyu kıyısında yer alan Zengibar Kalesi, Karatay Hanı, Kayseri, Kızılırmak üzerinde yer alan Tekgöz Köprüsünden geçer, Karahüyük, Kırşehir, Han, günümüzde mevcut olmayan Karakeçili'deki Köprüköy Hanı ve Kızılırmak üzerinde yer alan Çeşniğir Köprüsünü geçerler ve Lala Han, Ankara boyunca ilerlemeye devam ederlerdi.

3. Malatya-Haleb Yolu; Bu yolu kullananlar Malatya Viranşehir'deki Zibatra Kalesi, Tucandere/Tucakdere Boğazı, Tucakdere Geçidi'nin Adıyaman tarafında yer alan Kamereddîn Hanı, Adıyaman'da yer alan Hısn-ı Mansûr Kalesi, Göksu Çayı, Karasu Çayı kenarında bir kale olan Ra'ban, Merziman Çayının Fırat'la birleştiği yerde bulunan Rûmkale yakınlarındaki Merzibân, Ayntab ve Haleb etaplarını takip etmekteydiler.²⁵⁵

²⁵⁵ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 184; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 428; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s. 31; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 100 vd.; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 28; Joseph Laurent, *Byzance Et Les Turcs Seldjucides Dans L'Asie Occidentale*, s. 29; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, s. 34-35; Tülay Metin, *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 166 vd.

4. Kayseri-Haleb Yolu; Bu yolun güzergâhı Kayseri, Erciyes Dağı, Karatay Hanı, Ortak köyü, Köyyeri/Sarız'daki Kışlak-1 Saroz, Sarız/Elbistan arasında olması muhtemel olan Ra'yan, Afşin Çoğulhan'daki Çavlı Han, Elbistan, Derbend Boğazı'nın Elbistan tarafındaki Zilli Han dâhilinde Akçaderbend'in yer aldığı Derbend Boğazı (daha sonra değineceğimiz üzere Baybars Anadolu seferinden Haleb'e dönerken bu yolu kullanmıştır) ve muhtemelen Perveri/Harmanlının batısında yer alan Göksu Çayı idi. Buradan Gölbaşında Bozlar, Yeşilova ve Göynük köyleri arasında yer alan ve önceleri Bizans-Abbâsi sınır kalesi olan Hadesü'l-Hamrâ etapları takip edilerek günümüzde muhtemelen Pazarcık civarında yer alan Mercü'l-Dibâc üzerinden veya R'aban, Merzibân, etaplarıyla günümüzde Gaziantep'te yer alan Dülük köyü, Ayntab ve Tellbaşır üzerinden geçerek Haleb'e ulaşıldı.²⁵⁶

²⁵⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 328; Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 195-196; el- Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-2. kısım, Neşr. Muhammed Mustafa Ziyâdet, el-matbaatü'l-Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1936, s. 630-633; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, 186-196; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 87-89; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 598-599; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 116-117; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 79; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; Rükneddin Baybars el-Mansuri el-Hata-i ed-Devadari, *Et-Tufetu'l-Mulukiyye Fi'd-Devlet't-Turkiye*, Çev. Hüseyin Polat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s. 112-114; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, II, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, M 1996 H 1417, s. 217; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 463-464; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 543-549; Mehmed Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, s. 359-360; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1979, s. 281-282; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-din Süleyman*, s. 158-168; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 42-43; Kazım Yaşar Kopruman, "Baybars I", *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 221 vd.; Kazım Yaşar Kopruman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 460; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 119; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, TTK, Ankara, 2014, s. 291-292; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 135 vd.; Bilge Umar, *Türkiyede'ki Tarihsel Yer Adları*, s. 36.

1. 4. 2. 3. 3. Karadeniz ve Akdeniz Bölgelerini Birbirine

Bağlayan Yollar

1. Sinop-Alâiyye-Antalya Yolu; Bu yol Nizâmeddîn Zâviyesi, Kastamonu Hanönü'ndeki Gökçe ağaç Hanı, Fahreddîn Zâviyesi, Gök Irmak üzerinde yer alan Taş Köprü, Kastamonu, Kastamonu Akkaya'da yer alan Elmayakası köyü civarında yer alan Atabey Hanı, Çankırı, günümüzde Çubuk Bendi sularının altında kalan Abacılar Hanı, üzerinden Ankara'ya ulaşırdı. Buradan İncesu, Gölbaşı, Mogan Gölü Hanı, Zıvarık/Altınekin'de yer alan Zıvarık Hanı, Konya'ya dört saat uzaklıkta yer alan Dulgu Han, Konya'nın Selçuklu ilçesinde yer alan Ruzbe Hanı üzerinden Konya'ya varılırdı. Konya'dan iki farklı yol üzerinden Alâiyye'ye varılabilirdi. Bunlardan ilki Altunaba Hanı, Kızılören'de yer alan Kuruçeşme ve Kızılören Hanı, Beyşehir, Seydişehir, Derebucak civarında yer alan Ortapayam Hanı, Antalya Çaltepe köyü yakınlarındaki Ebû'l-Hasan/Bulhasan Hanı, Burmahan köyündeki Burma Han, İbrad'nın Başlar Köyü civarında yer alan Eynif yaylasının güneyindeki Akdağ'ın ovayla birleştiği düzlükte yer alan Tol Hanı, Kesikbeli-Beydiğin köyünde yer alan Kargı Hanı, üzerinden Alâiyye'ye varılırdı. İkinci yol ise; Hatun Saray Hanı, Girvat Hanı, Seydişehir, Derebucak civarındaki Ortapayam Hanı, Ebû'l-Hasan/Bulhasan Hanı, Burma Han, Tol Hanı, kargı Hanı üzerinden Alâiyye'ye ulaşırdı. Antalya'ya ulaşan yol ise Alanya'daki Şarapsa Hanı, Alâra Hanı, günümüzde mevcut olmayan Gâzipaşa'daki Pazarcık Hanı, Manavgat-Serik'te yer alan Köprüçay üzerindeki Selçuklu Köprüsü, Köprüsuyu Hanı yolu idi. Türkiye Selçukluları Devleti Sinop ve Antalya gibi önemli iki liman kenti fethedilerek buralardan geçen ticaret yollarını güvence altına almıştır.²⁵⁷

²⁵⁷ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 170, 233 vd.; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 110; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 39-40; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 64; Münecsimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 37-38; Münecsimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 30; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 45; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 488; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s. 226 vd.; Tuncer Baykara, *I.*

2. Samsun-Ayas Yolu; Bu güzergâh Samsun, Samsun-Kavak-Çakallı köyünde yer alan Çakallı Hanı, Havza İmâret mahallesinde yer alan Sultân Mesûd Hamamı (adı günümüzde “Vakıf Hamamı” olmasına rağmen halk tarafından “Sultân Mesûd Hamamı”, “Büyük Hamam”, “Aslanağzı-Kız Gözü” veya “Sa’di Paşa Hamamı” olarak bilinmektedir) Ve Merzifon üzerinden Merzifon yolu takip edilerek Amasya’ya ulaşırdı. Buradan da Ezinepazar Hanı, Turhal, Pazar-Tokat’ta yer alan Mâhperi Hâtun Hanı, Tokat Bağbaşı köyündeki İbıbsa Hanı, Tokat-Tahtoba köyündeki Tahtoba Hanı, Artukova’daki Çiftlik Hanı, Yıldızeli’ndeki Yeni Han, Yıldızeli Köprüsü, Sivas, Kesik Köprü, Lâtif Hanı, Gedik Hanı, Çubuk Hanı, Armaksu, Lâlâ Hanı, Sultân Hanı, Kayseri, Alay Han, Dîh-i Sârûhan, Öresun Hanı, Hoca Mesûd/Ağızkara Hanı, üzerinden Aksaray’a varılırdı. Ayrıca bu yoldan Turhal’dan ayrılarak Zile, Hanı, Çekereksuyu Hanı, Yozgat’taki Cimcimli Sultân Hanı, Malya Ovası’nın bitişiğinde yer alan Çamalak köyündeki Çamalak Hanı, Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovası, Kesik Köprü/Caca Bey Hanı ve Kızılırmak üzerinden Aksaray’a varmak mümkündü. Buradan Kılıç Arslan Hanı, Sultân Hanı, Obruk Han, Konya’daki Kaymaz Hanı, Zencirlü Han, Saadeddîn Köpek/Zazadin Hanı üzerinden Konya’ya varılırdı. Yine buradan yola devam ederek Ereğli, Çifte Han, Sultân Hanı, Akköprü ve Gülek Boğazı

Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit, TTK, Ankara, 1997, s. 33,36 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284 vd.; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 123; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 394; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev”, *USAD*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 2016, S. 5, s. 45; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 30, 126; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri” *Belleten*, 1995, C. LIX, S. 224, s. 65; Claude Cahen, “13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret”, Çev. Aykut Derman, *Cogito*, 2001, S. 29, s. 134-135; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997, s. 30 vd.; Özer Küpeli, “Afyonkarahisar’da Ticaret”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, s. 365; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 101-112; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 90; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 591; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 55-145.

üzerinden Ayas'a ulaşıldı. Türkiye Selçukluları Devleti daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Samsun'u ele geçirerek Samsun Limanı'nı ve kısmen Samsun-Ayas ticaret yolunu güvence altına almıştı.²⁵⁸

1. 4. 2. 3. 4. Ege Limanına Giden Yollar

1. Konya-Burdur; Bu güzergâh Gelendost üzerinden hareket edenler Konya Altunaba Hanı, Kavak Hanı ve Elikesik Hanı ile Derbent'i geçerek daha sonra Konya-Hüyük'teki Kırelî Hanı, Eğirdir Gölü yakınlarındaki Gelendost Hanı, yine Eğirdir'deki Pınarpazarı Hanı veya Eğirdir Hanı, Isparta yolu izlenerek Burdur kalesine ulaşırlardı. Bu yola Beyşehir üzerinden çıkanlar ise Konya, Altunaba Hanı, Kuruçeşme Hanı, Kızılören Hanı, Beyşehir, Eğirdir etaplarını izleyerek Burdur'a varırlardı.

2. Burdur Ege Limanları; Bu güzergâhtan yola çıkanlar Çardak Hanı, Denizli'nin 7 km. güneyinde yer alan Goncalıdaki Akhan/Bozhan, Denizli, Seyfeddin Karasungur Hanı'nı geçerler, daha sonra Temürtaş Köprüsü ve Sarayköy'ün kuzeyinde yer alan Akköprü üzerinden Büyük Menderes'i

²⁵⁸ İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 21 vd.; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 26-27; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 259 vd.; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s. 380; Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, 1985, s. 93; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek*, II, William Blackwood and Sons, Edinburg and London, 1854, s. 302-303; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 67, 211, 357, n. 1, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 279; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 122, 157; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 262; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 449; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev", *USAD*, 2016, S. 5, s. 46; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 55-145; Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 31.

geçerlerdi. Buradan sonra Alaşehir, Foça, İzmir ve Ayasulug/Selçuk'a ulaşırlardı.²⁵⁹

1. 4. 2. 3. 5. Akdeniz Sahillerinden İstanbul'a Giden Yollar

1. Antalya-Dinar; Bu yolu Burdur üzerinden takip edenler, Antalya-Korkuteli'deki Evdir Hanı, Antalya-Döşemealtındaki Kırkgöz Hanı, Burdur-Bucak Susuz köyündeki Susuz Hanı, yine Burdur-Bucak İncirdere Köyündeki İncir Hanı, Burdur, Uluborlu, Dinar'a varırlardı. Debizli üzerinden hareket edenler, Antalya, Korkuteli, Tefenni, Acıpayam, Denizli, Ak Han, Hanâbad üzerinden Dinar'a varırlardı.

2. Dinar-Afyon; Bu yol Pınarbaşı Hanı, Sandıklı, Şuhut, Afyon güzergâhında ilerlemekteydi.

3. Afyon-İstanbul; Bu yol Akarçay üzerindeki Altıgöz Köprü, Afyon Anıtkaya'daki Eğret Hanı, Kütahya, Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşırdı.

4. Ayas-Konya; Bu güzergâh yukarıda izah edilmiştir.

5. Konya-İstanbul; Bu yolu takip edenler Oruzlu Han, Dokuzköy'deki Dokuzun Hanı, Yorgan, Lâdik, Kadın Hanı, Âb-ı Germ, Altunaba Hanı, Sultândağı'ndaki Sâhib-Ata Hanı, Çay Hanı, Afyon, Altıgöz Köprü, Kütahya ve Bursa üzerinden veya Çay'dan sonra Eskişehir üzerinden İstanbul'a ulaşırlardı. Bu yolun çoğunu Domingo Badia Y. Lebllich Haleb-İstanbul seyahati sırasında geçerek bu güzergâhtan bahsetmiştir.²⁶⁰

²⁵⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 78 vd.; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 124 vd.; Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 31.

²⁶⁰ Domingo Badia Y. Lebllich, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Betwwen The Years 1803 and 1807*, II, Yay. Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, London, 1816, s. 312-324; M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, s. 137 vd.; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 32 vd.; M. Uysal-Dicle Aydın-Kerim Çınar-Yavuz Arat, "Afyon Sultandağı Sahip Ata Kervânsarayı", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006/2, s. 77-112.

2. ANADOLU’NUN FETHİ (1015’TEN 1085’E KADAR)

2. 1. TÜRK FETHİ ÖNCESİ ANADOLU’YA YAPILAN

SEFERLER

2. 1. 1. Tuğrul Bey Devrinde Anadolu’ya Yapılan Seferler

Büyük Selçuklu Devleti’nin adını aldığı Selçuk Bey’in İsrâil/Arslan, Mikâil, Musa/İnanç Yusuf adlarında dört oğlu vardı. Birçok kaynakta dört oğlu olduğu hususunda tam ittifak mevcuttur. Bu kaynaklardan biri olan el-Hüseynî’nin *Ahbaruddevleti Selçukiye’sinde* “Mikâil, Musa, İsrâil (Arslan) Yabgu, Yinal” adları yer almaktadır. Ahmed bin Mahmûd’un Selçuknâme adlı eserinde “Mikâil, Musa, Yabgu (Arslan)” zikredilmektedir. Râvendî’nin eserinde ise Mikâil, Musa Yabgu, İsrâil ve Yunus isimleri verilmektedir. *Târîh-i Güzîde*’de Musa, Mikâil, İsrâil ve Yunus adları zikredilmekte ve Zahîreddîn Nişâbûrî, *Selçuknâme*’si ile Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk*’ta Musa, Mikâil, İsrâfil/İsrâil, Yunus ve Yusuf olmak üzere beş oğlu olduğu söylenmektedir. *Camiü’t-Tevarih*’te Musa, Mikâil, İsrâil, Yabgu, Yunus ve Yusuf adları kaydedilmiş, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*’da Musa, Mikâil, Yunus ve diğer kaynaklardan çok farklı olmak üzere Ahmed ismi aktarılmıştır. Abû’l-Farac, dört oğlu olduğunu belirtmiş isim olarak Mikâil, Yabagu (Bigu), Musa ve Arslan adlarını saymıştır. Yazıcızâde Ali, İsrâil, Mikâil, Yunus ve Mûsa olmak üzere dört oğlu olduğunu zikrederken, İbnü’l-Esîr, İbn’ül-Verdî, İbni Haldûn ve Agacanov ise; Selçuk Bey’in “Arslan, Mikâil ve Musa” adlarında üç oğlu olduğunu zikretmişlerdir.²⁶¹ Selçuk Bey öldükten sonra ailenin yönetimini

²⁶¹ Zahîreddîn Nişâbûrî, *a.g.e.*, s. 10; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 3; Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 342; Râvendî, *a.g.e.*, s. 86; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 73, n. 15; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 6; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuk-Name*, I-II, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 5; Abû’l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 293; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 38; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Târîh*, VIII, s. 77; İbn’ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 21; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 3; Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 105; Ayşe Gül Fidan, *Hâce İmâm Zahîru’d-dîn Nişâbûrî’nin Selçuknâme’si (İnceleme-*

büyük oğlu Arslan üstlenmiş ve yabgu unvanını almıştır. Selçuk Bey'in oğulları otlak darlığından 375 (985-986)²⁶² yılında Türkistan'dan Mâverâünnehir'e gelip Nûr-u Buhârâ²⁶³ ve Soğd-i Semerkand²⁶⁴'a yerleşmişler ve kısa sürede topraklarını arttırarak güçlenmişlerdi.²⁶⁵ Selçukluların kısa zamanda Mâverâünnehir'de güçlenmesinden rahatsız olan Gazneli Mahmûd, liderleri Arslan Yabgu'ya tuzak kurarak onu yakalatmış ve Hindistan'daki Kalincar kalesine göndererek hapsedtirmişti. Arslan Yabgu Kalincar'da yedi yıl mahkûmiyetten sonra burada yaşamını yitirmiştir (424/1032).²⁶⁶

Çeviri), Ankara Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2015, s. 1; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1958, C. VIII, s. 117-130.

²⁶² İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 3-4; Kazvînî, *Târîhî Güzîde*, Neşr. Abdü'l Hüseyin Nevâyî, s. 326; Kazvînî, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 342.

²⁶³ Buhârâ'ya yirmi fersah uzaklıkta bir köydür. Bkz. Yâkût el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Buldân*, V, s. 310; Narşahî'ye göre; Nûr, büyük bir yerdir ve orada Mescid-i Câmî ve birçok ribât vardır. Buhârâ halkı her sene, başka yer(ler)i ziyârete oraya gelirler. Nûr'a ziyârete giden bir kimse Hac faziletine sahip olur. Memleketlerine geri dönünce, o mübarek yerden geldikleri için, şehri gül ve çiçekle donatırlardı. Bu Nûr'u diğer vilâyetlerden (ayırarak için) "Nûr-i Buhârâ" derler. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, Terc. Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2013, s. 18-19.

²⁶⁴ Soğd, Semekand'da meşhur bir vilâyettir. Soğd-i Semerkand ile anılır. Yeryüzünde suyu ve havasının letafetiyle dünyanın dört cenneti adı verilen dört memleketinden biriydi. Ziya Şükün, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 1202; Osman Ciner, *a.g.t.*, s. 225,235; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi", *History Studies*, 2011, Volume 3/1, s. 292, n. 16.

²⁶⁵ İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 21; Nişâburî, *Selçuknâme*, Neşr. İrec Afşar, Tahran, 1332, s. 10; Kazvînî, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 342; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 71; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 38; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 5.

²⁶⁶ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 4-5; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 77-79; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 38-41; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 107,109; Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, Dünya Kitab, Tahran, 1391 hş., s. 193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 363; Râvendî, *a.g.e.*, s. 89-90; Minhâc-ı Sirâc Cûzeânî, *Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK, Ankara 2015, s. 64; Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşah bin

Arslan Yabgu'dan sonra Selçukluların başına 424 yılında Tuğrul Bey geçmiştir.²⁶⁷ Tuğrul Bey'in başa geçmesinden sonra Tuğrul ve kardeşi Çağrı Bey Selçuklulara yurt bulmak için Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Anadolu'ya yapılan seferlerden ilki Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Çağrı Bey tarafından 408/409 (1018) yılında Doğu Anadolu bölgesine yapılmıştır ve bu sefer keşif amacı taşımaktadır.²⁶⁸ Çağrı Bey'in keşif seferine çıktığı tarihte Karadeniz sahilleri boyunca Abhaz memleketi ile Gürcistan ve Ermenistan yer almaktaydı. Bölge çoğunlukla bazı önemli kalelerdeki Müslüman ama Türk olmayan

Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ, fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 67; Zahîreddîn Nişâbüri, *a.g.e.*, s. 10-12; Kazvîni, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 342; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 22. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 105; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 54; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 20; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (XI. yüzyılın ikinci yarısı)*, Çev. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 1988, s. 6; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 31; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi", *History Studies*, 2011, Volume 3/1, s. 292; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", *Oğuzlar, Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5. Uluslar arası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 163.

²⁶⁷ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 8; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 484 vd.; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 44; Tuğrul Bey adına basılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *Takvim-i Meskûkât-ı Kadîm-i İslâmiyye Kataloğu*, IV, Maarif Nezâzet-i Celîle-Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1321, s. 58; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul, 1994, No: 8672, s. 18-19.

²⁶⁸ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 4; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 23; Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 16; Bu tarih *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*'nde 465 (1016-1017) olarak geçer. Bkz. Simbat, *a.g.e.*, s. 18; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel sayısı I*, Ankara 2014, Sayı 60, s. 2; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 74; İbrahim Tellioğlu, *Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu'nun Fethi*, II, TTK, Ankara, 2014, s. 110; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 358; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 196-209; Cihan Piyadeoğlu, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29-35; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 163.

emâretler hariç Ermeni Bagratlar sülalesinin elinde idi.²⁶⁹ Bu sülalenin kollarından olan Taşirk-Bagratlıları (982-1185) Borçalı-Kazaklar ile Gökçeğöl'ün kuzeyindeki Sevordik (Sevordlar/Sabirli-Karamanlar)²⁷⁰ bölgesi ve Şamşolde kesimine hâkim idi. Ani-Bagratlıları kolundan ayrılan Taşirk-Bagratlıları'nın başkenti Lori/Loru/Lore şehri idi. Selçuklu fetihleri sırasında 1045'ten beri Bizans'a tâbi olan bu krallığın başında "Kürike" de denilen II. Gurgen (1046-1089) bulunmaktaydı. II. Gurgen 1064 yılında Sultân Alp Arslan'ın bölgeye düzenlediği sefer sırasında savaşmadan ona tâbi olmuş ve kızını da ona verip Alp Arslan'la akrabalık ilişkisi kurarak ülkesinde kalmıştı.²⁷¹ Taşirk-Bagratlıları'nın komşuları doğuda Şeddâdîler, kuzeyde Tiflis Emâreti ve batıda da Ortodoks-Bagratlar idi. Güneyinde ise, kardeş ve mezhepdaş Ani-Bagratlıları hükümeti vardı.²⁷² Ani-Bagratlıları Arpaçayı boyu ile Hurasdan/Zengi Çayı'nın batısındaki Revân kesimi ve Sürmeliçukuru (Aralık, İğdır, Tuzluca) bölgesine (885-1045) hâkimdi. Çok iyi korunmakta olan Ani kalesinde I. Gagik Bagratuni (989-1020) Krallar Kralı sanıyla hâkimiyetini devam ettirmekte idi.²⁷³ Bu bölgede var olan

²⁶⁹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 326,572; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", s. 156; Mateos, *a.g.e.*, s. XVIII; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983, s. 7; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 40.

²⁷⁰ Bunlar Ermenileşmiş Güney Kafkas Macarlar'dır. Honigmann, *a.g.e.*, s. 146, n. 19.

²⁷¹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 596; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 178; Mateos, *a.g.e.*, s. 118; Brosset'e göre Alp Arslan'ın evlendiği prenses Bagrat IV'ün kızıdır. M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2003, s. 288, n. 475; Abû'l-Farac'a göre, adı geçen prenses Bagrat'ın yeğenidir. Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 318; Fahrettin Kırzıoğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara, 1982, s. 2; Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hânedân Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s. 40.

²⁷² M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 288, n. 475; Mateos, *a.g.e.*, s. 14, n. 44; Honigmann, *a.g.e.*, s. 221, n. 3; Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 56; Fahrettin Kırzıoğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, s. 2; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Doktora Tezi, İzmir, 1995, s. 4.

²⁷³ M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 247; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 163; Simbat, *a.g.e.*, s. 1; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 291; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 7; Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 56;

Ermeni Krallıkları içinde en önemli olanı Ani-Bagratlıları'dır. Ani-Bagratlıları başkenti ilk önce Bazaran idi. 961 yılından sonra ise III. Aşot (952-977) tarafından hükümet merkezi Ani'ye nakledilmiş olup, krallığın başkenti Ani olmuştur. Ani-Bagratlıları 1045'te Konstantin IX. Monomakhos (1042-1055) zamanında Bizans tarafından ele geçirilip Bizans'a tâbi hale getirilmiştir.²⁷⁴ Türkler tarafından ele geçirilmesi ise daha sonra değineceğimiz üzere Alp Arslan zamanında olmuştur.²⁷⁵ Bagratlılar sülalesinin bir başka kolu Vanand (Kars Bagratlı (962-1064) Krallığı idi. Kars Çayı boylarında yer alan Vanand ve Eraskhacor (Kağızman Deresindeki Aras kesimi)'u içine alan, merkezi Kars şehri olan Vanand-Bagratlı Krallığı iki Yahnı Dağı, Kotur, Yağlıca Dağları ve Aras üzerindeki Boğam Geçidi ile doğusundaki kardeş Ani-Bagratlılarından ayrılıyordu. Güneyindeki Bagrevand (Karaköse-Eleşgirt) ve batısındaki Pasinler (Pasm) ovası Bizanslılara aitti. Komşu Oltu, Göle, Ardahan ve Çıldır kesimleri ise, Bizans'a tâbi Ortodoks Bagratlılarının elinde idi. Bu ülke de, son Vanand Kralı Gagik (1029-1064)'in babası Abbas (984-1020)'in²⁷⁶ 1000 yılında Bizans'a itaat etmesinden bu yana ülke fiilen Bizans'a tâbi idi. Krallık Selçuklu akınlarından sonra 1064'te Sultân Alp Arslan'ın Kars'ı fethetmesiyle son bulmuştur.²⁷⁷ Bayburt merkez olmak üzere İspir'in aşağısından itibaren bütün

İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201.

²⁷⁴ Mateos, *a.g.e.*, s. 80; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 567-568; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 480; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 76, 85; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 5; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 4.

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 52; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 178; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 316-317; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 68; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul, 1972, s. 43; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Giriş*, s. 19; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 450.

²⁷⁶ Bu Abbas Ani-Bagrat kralı Gagik I'in amcasının oğludur. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Abbas hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 166.

²⁷⁷ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 601; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 316-317; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 178; Mateos, *a.g.e.*, 38, n. 105; Honigmann, *a.g.e.*, s. 172-173;

Çoruh boyları, Tay'k/Tao denilen Oltu-Tortum-Yusufeli ve Kalarçet denilen Ardanuç-Şavşat-Artvin-Borçka bölgesi ile Tiflis'in batısına kadar olan bütün Faş/Riyon Irmağı boyları ve Yukarı Kür Ardanuç Bagratlıları Hânedânlığının elinde idi. Bizans'la müttefik olan bu şubenin en önemli temsilcisi olan Küropalat²⁷⁸ David (989-1046/48), X. yüzyılın sonlarında Van Gölüne kadar uzanarak Malazgird, Erçiş ve Eleşkirt'i çevrelemiş ve daha önce de bir hizmetine karşılık Erzurum ile Pasinler'i Bizans'tan almıştı. Ancak ölümünün ardından memleketi İmparator II. Basileos tarafından Bizans'a ilhak edilmişti.²⁷⁹ Türk akınları başladığı sırada Vaspurakan denilen Van Gölü Havzasında ise Ermeni Ardzuruni (908-1021) Hânedânlığı hüküm sürmekte idi. Bu sülaleden Gurgen-Haçik (983-1003), Van ile gölün doğusu (Antzevatsik)'na, küçük kardeşi Senekerim-Hovannes (1003-1021) gölün güneyi (Reştunik)'ne hâkimdi. Haçik ölünce bölgenin hâkimiyeti tamamen Senekerim Hovannes'e kalmıştı. Senekerim Hovannes ilk Selçuklu akınları sırasında ülkesini koruyamayacağını anlayınca Vastan ve Vaspurakan bölgelerinden ibaret mülkünü Kayser II. Basileos'a bırakıp, karşılığında II. Basileos tarafından Sivas bölgesinde kendisine verilen yerlere göç etmiştir. Krallık 1021'de ise tamamen Bizanslıların eline geçmiştir.²⁸⁰

Ahmed bin Mahmûd'da, Kars ve Ani birlikte zikredilir. Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 64,68; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Giriş*, s. 19; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 450; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 57-58; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 4.

²⁷⁸ Kuropalat Bizans İmparatorluğuna bağlı vâzilere verilen bir çeşit unvandır. Bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarih 1098-1118*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974, s. 21, n. 89; Mateos, *a.g.e.*, s. 183, n. 186.

²⁷⁹ M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 249; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 491-495, 520-523; Mateos, 36, n. 102, 40, n. 108; Simbat, *a.g.e.*, s. 14, n. 3; Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019, s. 12; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 58; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 8; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 32; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 5.

²⁸⁰ Aristages, *a.g.e.*, 1985, s. 19; Simbat, *a.g.e.*, s. 17; Honigman, *a.g.e.*, s. 173; Mateos, *a.g.e.*, s. 50, n. 189; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 56; İbrahim

Bir diğerk Bagratlar kolu olan Gürcü Krallığı ise Abhazların yardımıyla Gürcistan (Kartli)'nın büyük bir kısmını ele geçirmiş ancak X. yüzyılın ikinci yarısında hâkimiyeti Abhazlara kaptırmıştı. III. Bagrat (989-1014) annesi tarafından Gürcistan Krallığı yanında Abhaz tahtının da mirasçısı olduğu için başlıca şehirleri Kütayış ve Mrzkheta (Tiflis yakınında) olmak üzere Abhaz ve Gürcü memleketlerini bir elde toplamıştı. Kakheth (Tiflis'in doğusuna düşen saha) Prensi Külrike (1010-1029) III. Bagrat'a bağlı olduğu gibi Ardanuç ve civarı da, yine Bagratlı olan şefleri hapsedirilerek, onun tarafından ilhak edilmişti. Türkler Anadolu'ya girdiği sırada bu bölgede III. Bagrat'ın oğlu I. Giorgi (1014-1027) hüküm sürmekte idi.²⁸¹ Tiflis'in güneyinde yer alan bölgede ise Feodal ailelerin en önemlilerinden Ermeni Orbelian ailesi hüküm sürmekteydi. Ayrıca Arrân'ın güney bölgesine de Bagratlılar koluna mensup olup I. Gagik'in kızkardeşinin oğlu Ebû Sehl (953-972) hâkimdi.²⁸²

Bölgede Ermeni ve Gürcü emîrlüklerinden başka Müslüman emîrlükler vardı. Bunlar Derbend şehri ve Hazar sahiline hâkim olan Şirvânşâhlar; Tiflis'te kendilerini Ümeyyeoğullarının azatlısı sayan Câferoğulları Emîrliği (912-1068), Nahcivan, Gence ve Dübeyl şehirlerini içine alan Şeddâdoğulları hükümeti idi. Merkezi Gence olan ve Hazar Denizi'nden Gökçeöl'e kadar hâkim olan Şeddâdoğulları Ağrı Dağı'nın kuzeydoğusundaki Dovin'e hükmediyor ve Kür

Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Mehmet Ergan, *a.g.t.*, s. 4; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 76.

²⁸¹ Honigmann, *a.g.e.*, s. 160; M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 267; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 526; Mateos, *a.g.e.*, s. 51, n. 130; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 8; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Mehmet Ergan, *a.g.t.*, s. 5.

²⁸² Mateos, *a.g.e.*, s. 50, n. 189; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 56; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 8; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 201; Mehmet Ergan, *a.g.t.*, s. 5.

boyunda Kazak ayı ile Taşirk-Bagratlıları'na da komşuydu. Bu beylik Türkler'in bölgeye ilk akınları sırasında onlara kılavuzluk etmiştir.²⁸³

Görüldüğü gibi Van gölünün güneyinden Batum kıyılarına kadar çoğunlukla Ermeni hnednlarının çeşitli kolları tarafından idare edilmekle beraber bölge siyasî birlikten yoksundu. Yerleşim yerlerinin derin vadiler ve yüksek dağlarla birbirinden ayrılması ve o dönemde yaygın bir yönetim biçimi olan feodalizm siyasî bir birliğin teşeekkl etmesini engelliyordu. Birbirleriyle ve Müslüman emrliklerle geçinemeyen Ermeniler genel olarak Bizans'a karşı itaatkr davranıp zaman zaman tâbiyeti kabul etseler de işgal söz konusu olunca birbirleriyle birleşip Bizans'a karşı ortak hareket edebiliyorlardı. Bizans İmparatoru II. Basileos Tayk'ı ilhak etmek için Kelkit'e gelerek Vaspurakan'ı himayesi altına alınca Kars kralı ile Gürcü ve Abhaz Kralı III. Davit lkesinin Bizans'a bağlanmasını kabul ederek Tayk bölgesinden feragat etmek zorunda kaldı. Ancak I. Gagik imparatorun tâbiyetine girmeyerek Yukarı Ermenistan'ın istiklalini korudu. 1014 yılına gelindiğinde III. Gagik'in yerine geçen oğlu on sekiz yaşındaki I. Georgi'nin, Bizans'a babasının mirasını terk etmeyeceğini söyleyerek imparatorluğa ml olmuş toprakları istilâya giriştiği anlaşılıyor.²⁸⁴

²⁸³ Honigmann, *a.g.e.*, s. 173-174; Kesrevî, *şehriyrn-ı Gumnam*, Kitâbhâne-i Millî-i İnan, Tahran, 2535 (ř.ř.), s. 263-301; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 22, 45; Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kr ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 55-56; Fahrettin Kırzıoğlu, *Ani şehri Tarihi (1018-1236)*, s. 1; Fahrettin Kırzıoğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, s.11; Ali Sevim, *Genel izgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 7; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 34; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 202; M. Mahfuz Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri zerine", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 163; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 4, n. 20; Bölge hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. V. Minorsky, "Tiflis" *İA*, XII/I, MEB, İstanbul, 1979, s. 264-279; David M. Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgian in Transcaucasia*, New York, 1955; s. 13-14.

²⁸⁴ Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, s. 15.

Selçuklu akınlarının başladığı sırada Ermenilerle Gürcüler arasında birlik olmaması İmparator II. Basileos'ın Balkanlarla meşgul olması buna rağmen Bizans politikasının doğuda ilhak hususunda ısrarı, Ermeni-Bizans gerginliği, Gürcü-Bizans mücadelesi Çağrı Bey'in seferini başarılı kılmıştır. Çağrı Bey siyasi yönden istikrarsızlık içinde olan bu bölgeye yaptığı ilk keşif seferinde Mâveraünnehir'den hareketle Horâsân ve Azerbaycan üzerinden Van gölü havzasında bulunan ve merkezi Vustan şehri olan Ermeni Vaspurakanı²⁸⁵, na girdi. Buraların ne kadar savunmasız olduğunu gördü ve bu bölgeye akınlara başladı.²⁸⁶ Çağrı Bey ilk olarak karşısına çıkan Ermeni kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu ilk harekâttan muzaffer çıkan ve yoluna devam eden Çağrı Bey Reştunik Bölgesinde de önemli bir engelle karşılaşmadan pek çok ganimet elde ederek ayrıldı. Çağrı Bey Van Kalesi gibi çok müstahkem ve sarp bir arazide yer alan yerler hariç pek çok yer zapt etti ve Vaspurakan Krallığının batı kısmını tamamen ele geçirdi.²⁸⁷ Çağrı Bey bölgenin batı kısmını kontrol altına aldıktan sonra kuzeyde yer alan Arrân²⁸⁸ bölgesinde Şeddâdoğulları'nın arazisine girdi. Buradan hareketle önce Nahcivan'a girip Aras'ı geçerek Dovin şehrinin kuzeyindeki Nik²⁸⁹ eyaletini

²⁸⁵ Vaspurakan Ortaçağ'da Van gölü çevresinde bağımsız bir krallık olarak Grek Vaspurakan'ı olarak adlandırılır ve Van gölü havzasını kapsar. Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 1982, s. 30; Mükrimin Halil Yananç, *a.g.e.*, s. 34; Vardan, Vaspurakan'ı Van bölgesi olarak açıklar. Bkz. Vardan, *a.g.e.*, s. 24, n. 47.

²⁸⁶ Honigmann, *a.g.e.*, s. 175-176; Simbat, *a.g.e.*, s. 18; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 358; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 203; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 74.

²⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 204; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", s. 74-75.

²⁸⁸ Arrân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 424-245; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 10, n. 37.

²⁸⁹ Mateos ve Kafesoğlu "Nig" diye bahseder. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 16; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti", s. 203; Simbat, Ararat eyâletinin bir kısmı olarak belirtir. Bkz. Simbat, *a.g.e.*, s. 6, n. 2.

kuşattı. Bizans Generali Gürcü Liparit karşı çıkmaya cesaret edemediğinden havzanın tamamı Türklerin hücumuna uğradı.²⁹⁰ Çağrı Bey buradan hareketle daha kuzeyde bulunan Ani Ermeni krallığının elindeki Beçni²⁹¹ kalesine geldi. Burada şiddetli çarpışmalar yaşandı. Vasak Pahlavuni²⁹² Türk kuvvetleri tarafından bozguna uğradığı gibi kendisi de yaşamını yitirdi.²⁹³

Çağrı Bey, ileride yurt edinmek amacıyla çıkmış olduğu bu keşif seferini başarıyla tamamlamıştır. Ayrıca Çağrı Bey, bu sefer esnasında yanında yol üzerinde kendisine katılan çok az bir kuvvet olmasına karşın Bizans İmparatorluğunun bu kadar kuvvete bile direnemeyecek durumda olduğunu tespit etmiştir. Bizans İmparatorluğu bu akınlar karşısında Kars ve Van bölgesinde kendisine tâbi olarak varlığını sürdüren Ermenilerin muhtemel bir Türk akınına

²⁹⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 36; Ergin Ayan, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler”, s. 10; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, s. 358; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti”, s. 205; Ergin Ayan, “Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans’ın Ermenistan Politikası”, s. 74.

²⁹¹ Simbat, *a.g.e.*, s. 6, n. 2; Ergin Ayan, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler”, s. 3; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 36; Mateos’ta, “Bıçni” diye geçer ve ayrıntılı olarak yeri şu şekilde tarif edilir. “Beçni kalesinin bulunduğu Nig mıntıkası, Ararat eyâletinin bir kısmı idi. Bu kale, bu gün, Eğivard veya Eğvard köyünün 5 mil doğusunda, Zengi veya Zangu çayının kıyısında bir köy halindedir. Bu yer, İranlıların, 1828 tarihinde Türkmençay muahedesi ile Ruslara terk ettikleri arazinin içinde bulunuyor.” Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 16, n. 49; Nik bölgesi, Ararat Eyâletinin bir kısmı, bu eyâletin kalesi de Bıçini idi. Bıçini Zengi Çayı’nın kıyısında idi. Bkz. Simbat, *a.g.e.*, s. 6, n. 2; Ergin Ayan, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler”, s. 3; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 36; Kefesoğlu’nda Becni diye geçer. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti”, s. 205.

²⁹² Michael Chamich, *History of Armenia*, II, s. 113; Vardan, *a.g.e.*, s. 31, n. 87; Simbat, Ani Ermeni krallığının Bıçni kalesi kumandanı diye bahseder. Simbat, *a.g.e.*, s. 6; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 36; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, s. 358.

²⁹³ Simbat, *a.g.e.*, s. 6; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 36; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, s. 358; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti”, s. 205; Vardan ve Çamiçyan Çağrı Bey yerine yanlışlıkla Tuğrul bey demiştir. Bkz. Vardan, *a.g.e.*, s. 31-32; Çamiçyan, *a.g.e.*, s. 113-114.

direnemeyeceklerini düşünerek onları Bizans İmparatorluğuna bağlı iç bölgelere göç ettirmeye başladı.²⁹⁴

Doğu Anadolu'nun Çağrı Bey'in keşif seferleri sırasındaki durumunu ve Bizans'ın siyasetini kısaca açıkladıktan sonra Oğuz Türkmenlerinin bu bölgelere gelişleri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Yukarıda değindiğimiz gibi liderlerinin Gazneli Mahmûd tarafından hapsedilmesinden sonra Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerden²⁹⁵ Yağmur, Kızıl, Boğa ve Göktaş gibi Oğuz beyleri, Gazneli Mahmûd ve Mesûd'un takipleri nedeniyle bir kaç defa Anadolu'ya girmişlerdi.²⁹⁶ Bu oğuz beyleri beraberlerinde gelen dört bin çadır oymaklarıyla beraber Horâsân'ı geçmişler ve Azerbaycan, Ermeni ve Bizans şehirleri ile Diyâr Bekir yörelerine kadar yayılmışlardı.²⁹⁷ Batıya doğru hareket eden Oğuzların bir grubu Azerbaycan hükümdârı Vâhsûdân b. Mâdlân tarafından hükmedilen yerlere gelinceye değin, yol üzerinde yer alan bütün köyleri yağmalamışlardır. Azerbaycan'a varınca Vâhsûdân b. Mamlân onları dostane

²⁹⁴ A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 450; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 4; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 358, 365.

²⁹⁵ Bunlara genellikle "Yabgulu Türkmenleri" denmektedir. Bkz. Ali Sevim, "Sıbt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fi Tarihi'l 'Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II Sultan Alparslan Dönemi", s. 41; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 173-175; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 2; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 167; Nâvekiyye Türkmenleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 129; Ali Sevim, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu" *Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı-II*, Eylül 1996, C. 9, S. 26, s. 789-792; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 364.

²⁹⁶ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 10; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 8; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 2; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 163; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 359.

²⁹⁷ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 9-10; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 7; Râvendî, *a.g.e.*, s. 174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, IX, s. 292; Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, I, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara, 1971, s. 81. Krş. Sergey Grigoreviç agacanov, *a.g.e.*, s. 113; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 2; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 163.

karşılımış ayrıca bütün isteklerini yerine getirmişti (420/1029).²⁹⁸ Bu Oğuz grubu liderleri Dâna, Göktaş ve Boğa adlı beyler ile hareket eden ve daha önce bölgeye gelen Türkmenler ile birleşmişler ve o bölgenin çeşitli yerlerinde yaylaklar ve kışlaklar kurmuşlardı (427/1036).²⁹⁹ Ancak bu grup o bölgedeki bütün halkın onlarla savaşmak üzere birleşmesi sonucunda Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu Türkmenlerin bir bölümü doğuya ve güneye doğru hareket etmiş, bir kısmı ise Azerbaycan'dan ayrılmamıştır. Bu Türkmenler Aras Nehri'ni geçerek Arrân'a girip, Şeddâdî Emîri Fadlûn ve onun oğlu olan Ebû'l-Esvâr ile birleştiler. Bu iki grup birleştikten sonra birlikte Ermeni ülkelerine akınlar yapmaya başladılar. Arrân Emîri II. Ali Leşkerî³⁰⁰ ile Ermeni liderlerinden olan David arasında yapılan savaşta Ermenilere karşı savaşılır H.428 (1036/37). Urmiye civarında olan Oğuzlar ise Ermenilere saldırdılar ve onları ağır şekilde yenilgiye uğratarak, çok sayıda Ermeni'yi esir alıp fazla miktarda ganimet ele geçirdiler. Bu harekâtın ardından yeniden Ebû'l-Heycâ el-Hezbânî yönetimindeki Urmiye ve civarına geri geldiler. Ayrıca Oğuzlar bu bölgedeki köyleri de yağmalayıp Merâgâ'yı ele geçirerek (1037-1038) burada bir câmiyi yakmışlar, halktan ve Hezbânî'ye oymağından pek çok kişiyi de öldürmüşlerdi.³⁰¹

434 (1042-1043) yılına gelindiğinde Tuğrul Bey'in orduları Rey, el-Cibâl, Taberek, Kazvîn, İsfâhan,³⁰² Hemedân, Kinkever gibi şehir ve kaleleri zapt

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 295; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 107; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 164. Kesrevî'yi ekle

²⁹⁹ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 292; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 40; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 2.

³⁰⁰ C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, Çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1980, s. 114.

³⁰¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 183; Kesrevî, *a.g.e.*, s. 197; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 84; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 295; Minorsky "*Merâga*", *İA*, VII, MEB, İstanbul 1993, s. 734; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 2; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 165.

³⁰² İsfâhan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvînî, *Âsârü'l-Bulâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 260-262.

etmişlerdi.³⁰³ Göçebe Türkmenlerin sayısı o kadar fazlaydı ki Tuğrul Bey, Halife el-Ka'im'e "Türkmenleri ne yapacağını bilmediğini" söylemişti. Hiçbir eyalet, Türkmenleri bir haftadan çok barındıramazdı. Bu savaşçı Türkmenler de hem hayvanlarına hem de kendilerine yiyecek bulmak için sürekli göç etmek zorunda kalıyorlardı. Birtakım Oğuzların ise mevcut Selçuklu hânedânına karşı eskiden beri devam eden bir düşmanlıkları vardı ve bunu devam ettiriyorlardı.³⁰⁴ Bu Oğuzlar 1042 yılında on beş bin kişilik bir toplulukla Ermeniler ait Van Gölü havzasında yer alan Vaspurakan'a girmişlerdi. Bu saldırı sırasında Ermeni Prensi Haçig'i³⁰⁵ ve İskhan adındaki oğlunu öldürüp, ardından konumuzla ilgili olmadığı için değinmediğimiz birtakım olaylardan sonra Rey'e dönmüşlerdi.³⁰⁶ Aynı tarihte Ermeniler üzerine saldırılara devam eden Türkmenler 435/1044 yılında Aras Nehri kıyısındaki Beçni kalesine saldırdılar. Ani Kralı olan II. Gagik(1029/1064)'in kaleye yardıma gelmesinden dolayı bu kaleyi alamadılar. Buradan ayrılan Türkmenler diğer Ermeni topraklarına akınlar yaparak büyük miktarda ganimet ve pek çok esir ele geçirmeyi başardılar. Urfalı Mateos; "Türkmenlerin Murad Suyu ile Dicle'yi meydana getiren kolların suladığı bölgelerde müthiş akınlar yaptıklarını" söylemiş ve Selçuklu ordusunun Ermenistan bölgesine ilk akınının 1045-1046'da meydana geldiğini belirtmiştir.³⁰⁷

³⁰³ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 10-11; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 388; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 226. Krş. Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılımları", s. 168.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 388; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 42; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 88; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 3; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılımları", s. 169.

³⁰⁵ Adı geçen Haçig, Ardzruni hânedânına mensuptu. Bkz. Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 3.

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 131-135; Mateos, *a.g.e.*, s. 76; Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1971, s. 129; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 24; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 3.

³⁰⁷ Mateos, *a.g.e.*, s. 74.

Oğuzlar'ın ilk akın faaliyetleri hakkında bilgi veren Kesrevî'ye göre Türklerin Kafkasya bölgesine gelip buradan Anadolu'ya geçişleri şu şekildedir; “432 yılında Memlân'ın oğlu Vehsudan, Tebriz kasabasında Oğuzlardan büyük bir grubu katletti. Vehsudan bir ziyafet etmiş ve Oğuzları davet etmişti. Sonra O, Oğuzların büyüklerinden otuz kişiyi öldürdü. Geride kalanların cesareti kırılmıştı. Vehsudan bunlardan pek çok kimseyi öldürdü, bunu üzerine Urmiye'de oturan Oğuzlar toplandılar. Musul kazasından olan Hakkâri'ye gittiler. Bu bölgede yaşayan Kürtler, Oğuzlara karşı durdular. Onlar arasında şiddetli muharebe geçti. Kürtler yenildiler. Oğuzlar, bunların obalarını, mallarını ve ailelerini esir aldılar. Kürtler dağlara ve tenha yerlere çekildiler. Onları takip eden Oğuzlar, ikinci defa meydana gelen muharebede yenildiler. Oğuzlardan bin beş yüz kişiyi öldürdüler ve çok kimseyi esir aldılar bunların arasında Oğuz ümerasından yedi ve eşrafından yüz kişi vardı. Kürtler, Oğuzların silahlarına el koydukları gibi, kendilerinden alınan silahları da geri aldılar. Bunun üzerine Oğuzlar, doğu yolunu tuttular ve dağıldılar. Rebîbüd-Devle'nin oğlu Ebû'l-Heycâ, bu haberi duyunca, kalanlarını da yok etmek için arkalarından asker gönderdi.”³⁰⁸

Türkmenlerin Ermenistan ve Anadolu üzerine taarruzlarının devam ettiği sırada Kuzey Irak'ta akın hareketinde bulunan Kutalmış, Türkmenlerden oluşan birliği ile beraber Musulda'ki Arap Emîri Kureyş tarafında geri püskürtüldü.³⁰⁹

³⁰⁸ Kesrevî, *a.g.e.*, s. 200; Seda Albayrak, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2016, s. 52-53.

³⁰⁹ el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 9; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan* adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi”, s. 12-13; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 5; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 111; İbn'ül-Erzak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s. 232; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 39; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 329; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 452. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 39-45.

Kutalmış ve beraberindekiler savaşarak geri çekilip Bağın'e³¹⁰ kadar geldiler. Bu Türkmen grubu ve Kutalmış Tılkhum³¹¹ bölgesine gelince burada Hristiyanlar üzerinde yoğun bir saldırı gerçekleştirerek sayısız Hristiyan'ı öldürdüler. Burada pek çok esir ele geçirip İran'a dönmek üzere yola çıkarak Ermenilere ait Erciş şehrine geldiler. Bu şehrin Bizans kumandanı İsfâhan Kapatan'dı. Kutalmış önce bu komutana pek çok hediye göndererek kendilerine yol vermesini istedi. Ancak İsfâhan Kapatan onlara saldırınca Türkler karşı taarruza geçip Bizans askerlerini mağlup ederek çok sayıda askeri öldürdüler. Ayrıca Kapatan'ı da esir alıp beraberlerinde Hoy şehrine götürerek orada işkence etmek suretiyle öldürdüler. Urfalı Mateos Türkmenlerin, Tılkhum bölgesinde sayısız Hristiyan öldürerek birçok esir alıp Arceş (Erciş) adlı Ermeni şehrine geldiklerini ifade eder. Türkmenlerin, burada İsfahan Katapan adlı bir Bizans kumandanından Vaspurakan'dan Azerbaycan'a geçiş için izin istediklerini fakat onun izin vermediği gibi Türkmenlere saldırdığından bahseder. Mateos, bu saldırı sonucunda Türkmenlerin onu esir edip öldürdüklerini anlatmakta ancak bu birliklerin başındaki kumandanı bahsetmemektedir.³¹² Bu seferden sonra Tuğrul Bey'in yanına giden Kutalmış, Media'ya yaptıkları savaş hakkında bilgi verdi ve ülkede imkânların çok olduğunu ve topraklarının verimliliğini övdü.³¹³ Bunun üzerine Tuğrul Bey yeğeni Hasan'ı Media üzerine gönderdi.³¹⁴ Bu saldırı üzerine 1048 yılından bu yana İberyâ ve Ani'yi Bizans adına yöneten Vâli

³¹⁰ Bağın Dördüncü Ermenistan'da Bağın veya Bağnadun mıntikasında müstahkem bir mevkidir. Günümüzde Diyarıbakır'ın Palu sancağında bir köydür. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 83, n. 203; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 3.

³¹¹ Mateos, İnciyan'ın, "Eski Ermenistan" adlı eserinde, Tılkhum'u, mevkilerini tespit edilememiş olan yerlerin listesine dâhil ettiğini belirtmiş ve bu mevkii ile ilgili tek bilginin Bağın'de veya civarında olması olduğunu söylemiştir. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 83, n. 204; Bu yer Honigmann'da T'lhum, olarak geçer. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 140.

³¹² Mateos, *a.g.e.*, s. 83.

³¹³ Zonaras, *a.g.e.*, s. 89-90; Azîmî, *a.g.e.*, s. 7; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 4.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 414; Zonaras, *a.g.e.*, s. 90; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 4.

Katalalon Kekaumenos, Vaspurakan Vestisi (Bizans adına işleri yürüten üst düzey yetkili) olan Bulgar Aron'u yardımına çağırdı. İki taraf güçlerini birleştiren Stragna Nehri (Büyük Zap Suyu) kıyılarında Selçuklu birliklerini yenilgiye uğrattılar. Bu Türk birliklerinden geriye kalan süvârîler Persarmenia olarak adlandırılan, o dönemde Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında ve Azerbaycan sınırında yer alan Hoy yönünde dağlara kaçtılar. Bu savaşta Turul Bey'in amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da şehit edilmiştir.³¹⁵ Tuğrul Bey, Hasan'ın şehit edilmesinin intikamını almak üzere, kardeşi İbrahim Yinal'ı yeni bir Anadolu seferi için görevlendirdi.³¹⁶ Mâverâünnehir'de bulunan büyük Oğuz kitleleri de İbrahim Yinal ile birleşerek bu sefere katıldılar. İbrahim Yinal ile beraber hareket eden Türkmenler güneyde Muş ve Ağrı, kuzeyde İspir, batıda Trabzon ve Gümüşhane'ye kadar yayılmışlardı.³¹⁷ İbrahim Yinal ve beraberindekiler büyük bir kuvvetle harekete geçti. Aras Nehri kıyısı boyunca ilerleyen İbrahim Yinal şimdi Erzurum civarında bulunan Erzurum'un eski yerleşim yerine doğru yürüyüp bu şehri şiddetli bir hücumdan sonra aldılar.³¹⁸ Bu olay Cahen

³¹⁵ Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 46; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 246; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365; Cahen bu birliğin başındaki kişiyi bir Türk beyi olarak zikreder. Bkz. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 12; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 4.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 372-373; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 163-164; Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", s. 4; Mateos, *a.g.e.*, s. 85-86. Krş. Sergey Grigoreviç agacanov, *a.g.e.*, s. 113; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 364-365; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 46; Cahen Bizans Ermenistanı'na karşı, birisi İbrahim Yinal tarafından (440/1048) diğeri, bizzat Tuğrul Bey tarafından (446/1054) gerçekleştirilen iki harekâta olduğunu belirtmiştir. Bkz. Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 11; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 364-365; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 46.

³¹⁷ İbn'ül Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 414-415; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 163-164; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, s. 96; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983, s. 15; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 180; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 364.

³¹⁸ Azimî Tarihinde Erzurum'un fethi 1047/48 yılı olayları anlatılırken geçer. Bkz. Azimî, *a.g.e.*, s. 10; Zonaras, *a.g.e.*, s. 90; Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", s. 4-5; İbrahim Kafesoğlu,

tarafından “Erzurum, korkunç bir yağmaya maruz kaldı.” şeklinde anlatmıştır. Azîmî ele geçirilen yerlerden; “Erzen ve Kalikala’yı (Erzurum) fethettiler” şeklinde iki ayrı yer olarak bahsetmiştir. İbrahim Kafesoğlu ise; Selçuklu şehzâdelerinin önce Erzurum yakınındaki Kara-Erzen bugünkü Karaz’ı fethettiklerini söyler.³¹⁹ İbrahim Yinal’ın kuvvetlerine karşı mukavemet edemeyeceklerini anlayan Vaspurakan ve Gürcistan vâlileri Bizans imparatorundan yardım istediler. İmparator, Gürcistan Kralı Liparit’e haber gönderdi ve Aphazya ve Gürcistan’ın tüm kuvvetleri ile birlikte imparatorluğun generallerine katılmalarını istedi. İmparator ayrıca kendi generallerine Liparit’i bekleyip beraber hareket etmeleri hakkında emir verdi. Ermeni müverrihlerinden Çamiçyan’a göre; “Selçuklulardan evvela yüz bin kişilik bir kuvvet gelerek, Pasin Ovası’na kadar yirmi dört kazayı istilâ etmiş, arkasından iki yüz bin kişilik bir kuvvet daha gelmiştir.” Yine Çamiçyan’a göre, “Bizans ordusunun sayısı altı yüz bin”dir. İbnü’l-Esîr’de ise Bizans ordusunun sayısı elli bin kişidir, fakat Selçuklu ordusunun sayısı hakkında bilgi yoktur.³²⁰ Çamiçyan’ın Selçuklu ordusu ile ilgili verdiği rakamların abartılı olması muhtemeldir. Bu sırada Bizans İmparatoru’nun emriyle Gürcü ve Abhazya kuvvetleri ile

“Selçuklular”, s. 365; Abû’l-Farac *a.g.e.*, I, s. 149. Mateos, Erzurum’un yerini şu şekilde belirtmiştir: Ardzen, Ardzen-er-rum (Ardzen da Romains) veya Erzurum şehri, Yukarı Ermenistan eyâletinin Garin mıntıkasında bulunuyordu. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 86, dipnot 212; Erzeni’r-Rûm hakkında bkz. Kazvîni, *Âsârü’l-Bilâd ve Ahbârü’l-İbâd*, s. 425; Osman Gürbüz’e göre; üç Erzen vardır, bunlardan birincisi; İrandadır. İkincisi; Siirt ile Meyyâfarikîn arasındadır. İslâm tarihi kaynaklarında kendisinden en çok bahsedilen Erzen burasıdır. Üçüncüsü; Erzurumun on beş km. kuzey batısına düşen açık bir ticaret kenti olan yerleşim yeridir. Burası bugünkü Erzurum’un on beş km. mesafede Ilıca’nın kuzeyinde olup bugün yerinde Karaz köyü bulunmaktadır. Bkz. Osman Gürbüz, “KALikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED (İlahiyet Tetkikleri Dergisi)*, 2016, S. 46, s. 135; Yinanç’a göre bu yer o zaman Arze denilen ve aynı zamanda Kalikala adını taşıyan ve bugünkü Erzurum’un civarında bulunan eski Erzurum’dur. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 47.

³¹⁹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 573-576; Azîmî, *a.g.e.*, s. 10; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*, s. 12; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, s. 365.

³²⁰ Çamiçyan, *a.g.e.*, s. 137-138; İbn Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 415.

takviye edilmiş olan Bizans ordusu da Pasinler ovasına geldi. Bizans ordusu Kapetrum Kalesi'nin (Hasankale) eteğinde Liparit ile birleşti. Selçuklu askerleri, Liparit'in ordusunun üzerine taarruz edip pek çok Gürcü askerini kılıçtan geçirdiler, geri de kalanlar ise firar etmek zorunda kaldılar. Selçuklular, Bizans ordusunu bozguna uğrattı ve savaş sonunda pek çok ganimet ele geçirildi (440/1048/-1049). Pasinler Savaşı sonucunda ele geçirilen esirler arasında yukarıda değindiğimiz Melik Hasan'ın şehit eden olan Gürcü Liparit de vardı.³²¹

Asıl mevzumuz olmadığı için seyri hakkında ayrıntılarına girmedığımız bu savaş, Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu İmparatorluğu arasında yapılan ilk büyük savaştı. Savaşın asıl önemi ise Türkler'in Bizans İmparatorluğuna karşı ilk defa bu denli büyük bir savaş kazanmış olmasıdır. Esasen bir intikam seferi olarak başlamış olan bu savaş, Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğratılınca Selçuklulara sonraki seferler için cesaret vermiştir.

Pasinler savaşından sonra Bizans İmparatoru Monomakhos, harekete geçip Liparit'i kurtarmak için elçiler gönderdi. Gönderilen elçilerin fidye ödeme talebine karşı Tuğrul Bey, Liparit'i hiçbir fidye istemeden serbest bıraktı.³²² Pasinler savaşı sonucunda Bizans İmparatorluğu Tuğrul Bey'in kendilerine haraç ödemesi yönünde iletmiş teklifi reddetmesi neticesinde bir barış

³²¹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 575; M. F. Brosset, *a. g.e.*, s. 283; Aristages, *a. g.e.*, s. 68-86; Mateos, *a.g.e.*, s. 87-90; Honigmann, *a.g.e.*, s. 178; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan* adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi", s. 22; Zonaras, *a.g.e.*, s. 90; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 46-47; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 12; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 122-123; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 15; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 55-56; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 7; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365.

³²² Azimî, *a.g.e.*, s. 9; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 423; Zonaras, *a.g.e.*, s. 91; Mevdûdî, *a.g.e.*, s. 180; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 48; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 124; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 7.

antlaşması yapılamadan sonuçlanmıştır. Bizans ve Selçuklular arasında bir barış imzalanmamasına rağmen Ermenistan yörelerinde tam dört yıllık fiili bir ateşkes hâkim olmuştur. Ancak Bizans İmparatoru barış antlaşması imzalanmadığı için Türklerin daha şiddetli bir şekilde saldırılara devam edeceğini tahmin ediyordu. Bu nedenle doğu hududundaki kale ve istihkâmları tamir ettirdi ve ve bölgedeki asker kıtalarının sayısını arttırdı. Ancak beklenen Türk akınları Selçuklu hânedân üyeleri arasında meydana gelen taht mücadeleleri nedeniyle gerçekleşmedi. 1049 yılında Turğul Bey ile İbrahim Yinal'ın arasının bozulmuştu. Bu durum ve Tuğrul Bey'in başta İsfâhan olmak üzere İran'daki şehirleri zapt etmekle uğraşması Bizans'a fırsat vermişti. Selçukluların bu iç kavgaları sırasında yalnız Arrân hükümdârı³²³ toplayabildiği Türkmenler ile Bizans ülkesine taarruzunda devam ediyordu. Bizans imparatoru generallerinden rahip Nikephor'u bir ordu ile Arrân hükümdârının üzerine gönderdi. Bu ordu Dubeyl ve Gence sınırına kadar ilerleyip, Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ı şartları çok ağır bir antlaşmayı kabul etmek zorunda bıraktı. Yine Tuğrul Bey 443 (1052/1053) yılında İstanbul'a bir elçi göndermiş ve Mısır'a düzenleyeceği bir sefer için Bizans topraklarından geçiş izni istemişti. Ancak Bizans imparatoru Mısır Fâtımî hükümdârı el-Mustânsîr ile aralarının bozulacağını bahane göstererek geçiş iznini vermemişti.³²⁴

Selçuklular tarafından Bizans Ermenistan'ına karşı, birisi İbrahim Yinal tarafından (440/1048) diğeri Tuğrul Bey tarafından (446/1054) gerçekleştirilen iki harekâttan yukarıda bahsetmiştik. Şimdi Tuğrul Bey tarafından 446 (1054/5) yılında yapılan seferi ele alacağız. Tuğrul Bey bu Anadolu seferi için Azerbaycan'a hareket etti ve ilk olarak Tebrîz üzerine

³²³ Arrân hükümdârı 1034-1049 yılları arasında II. Ali Leşkerî, 1049'da Anûşîrvân b. Leşkerî'dir. Bkz. C. E. Bosworth, İslâm *Devletleri Tarihi*, s. 114.

³²⁴ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 50; İbn'ül Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 453; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 27. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 44-49; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 56.

harekâta başladı. Tebrîz'in Emîri Ebû Mansûr Vehsûzân b. Muhammed er-Ravvâdî, Sultân Tuğrul Bey'e itaatini bildirdi. Tuğrul Bey oradan hareket ederek Ebû'l-Esvâr'ın üzerine yürüdü. Ebû'l-Esvâr da itaatini bildirip Sultân Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul etti. Ayrıca o civarda yer alan diğer şehirlerin hâkimleri de elçiler gönderip itaatlerini bildirerek Tuğrul Bey adına hutbe okutmayı kabul ettiler. Tuğrul Bey de itaat ettikleri için onları yerlerinde bırakıp bölgedeki her bir yöneticiden rehineler aldıktan sonra Ermenistan'a hareket etti. Tuğrul Bey bu bölgedeki akın faaliyetlerine Van Gölü'nün kuzey doğusundan başladı.³²⁵ Önce Bargiri (Muradiye) kalesini ele geçirip halkını da esir aldı. Buradan ayrılan Tuğrul Bey Erciş üzerine harekete geçti. Ancak Ercişliler direnmeyip yüklü miktarda fidye karşılığında şehri teslim ettiler. Bu harekâta Erciş ve Bargiri ile birlikte Arcke'de³²⁶ ele geçirildi.³²⁷ Daha sonra Tuğrul Bey Anadolu'nun en önemli noktalarından olan Apahunik bölgesinde Malazgird yakınlarındaki Karaklukh/Taşbaşı denilen yerde karargâh kurdu ve Malazgird'i de

³²⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 163-166; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 573,582-586; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28. Ali Sevim, "İbn'ül-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", s. 6-7; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 49; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 11,13; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365 vd.; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılmaları", s. 168.

³²⁶ Honigmann'a göre bu yerin şimdiki adı Adilcevaz'dır. Bu yer Arcke şehri sonralarında, Van gölünün, yakınında ve karada bir kaya üzerinde zaptı gayri kabil bir kale bulunan bir adası veya göl içine uzamış bir dil üzerinde bulunmakta idi. Şehir şimdi göle batmıştır. Şimdiki kasaba kayanın yamacında bulunmaktadır, Zikrolunan kaya üzerindeki kale hiç şüphesiz Arkerabu'dur. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 205; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 115.

³²⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 166; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 582; Aristages, *a.g.e.*, s. 91 vd.; Mateos, *a.g.e.*, s. 100; Honigmann 1054/5 yılındaki sefer esnasında Tuğrul Bey'in Bergiri, Erciş'i ve Arcke'yi ele geçirdiğini yazmıştır. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 171; Mateos Muradiye'yi zapt ettiğini, Erciş'i ise kuşatıp sonra fidye karşılığı halkın kendisine tâbi olduğunu yazmaktadır. Mateos, *a.g.e.*, s. 100; Azimî Tarihinde Tuğrul Bey'in 444/1054 yılında Azerbaycan'a, girip Tebrizi feth ile yağma ettiğini şehir hâkimi Vehsûdana aman vererek yönetimi yine ona verdiğini anlatır. Azimî, *a.g.e.*, s. 15; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 366; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 49; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 57.

kuşattı. Ancak yapılan çetin mücadelelere rağmen Malazgird'i fethedemedi.³²⁸ Buradan ordusunu üç kola ayırdı ve bütün bölgeyi yağmalamak üzere orduları harekete geçirdi. İlk kol Kuzeyde Abhaz Kalesi'ni ve Kafkaslar'ın sınırında yer alan Parhar Dağı'na,³²⁹ güneyde Sim/Antitoros Dağlarına ve batıda Lazistan'a kadar ilerledi. Bu ilk kol tüm bölgeyi kolaylıkla ele geçirip Sivas civarındaki Horzen (Yukarı Kaçar-Aşağı Kaçar)'i ve Tercan'ı yağmaladılar. Aynı anda harekete geçen ikinci kol ise Tayk bölgesine³³⁰ girdi ve burada Çoruh Nehri'ne kadar ulaştı. Bu Selçuklu birlikleri nehrin vadisi boyunca ilerleyip Khaldia/Xaghtec topraklarına girdiler. Birlikler buradan esir ve ganimet elde etmiş olarak dönerken Bayburt/Babert müstahkem bir kalesinin önüne geldiler. Bu kalede ücretli Frank askerlerinin oluşturduğu bir Bizans tugayı ile karşılaştılar. Bu ücretli Frank askerleri Selçukluları bozguna uğrattı ve liderlerini de öldürdü. Ayrıca Selçuklu birliklerinin buraya kadar ele geçirdikleri tüm ganimetleri geri alıp Ermeni esirleri de serbest bıraktılar.³³¹ Aynı anda harekete geçen üçüncü kol ise Vanand'da Kars Kralı Gagik'in ordusunu imha etti. Tuğrul Bey kendisi de bütün ordusu ile Basean (bugünkü Hasankale)'a inerek Avnik (Civankale)'ten geçerek, Du (Büyük Tuya)'ya kadar ilerledi.³³² Bizans generalleri İberyaya

³²⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 582; Mateos, *a.g.e.*, s. 102; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 306; Azîmî *a.g.e.*, s. 13; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 120; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 366; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 9.

³²⁹ MÖ. II. yüzyılın sonlarında Dağıstan'dan gelen Bulgar kolunun Bargar/Barkar boyunun Bayburt ve Çoruh'un solunda yerleşmesinden sonra bölgeye verilen isimdir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 53.

³³⁰ Tayk eyâleti, Kuzeydoğu Ermenistan'da Ararat eyâletinin kuzeyinde bulunmaktadır. Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, s. 12, n. 2.

³³¹ Aristages, *a.g.e.*, s. 97; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 166; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 584; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 57; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 10.

³³² İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 166; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 584-585; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 306; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28. Krş.

(Gürcistan) kalelerinden dışarı çıkmaya cesaret edemedikleri için Tuğrul Bey yeniden Malazgird önüne gelerek burasını tekrar kuşattı. Kış yaklaştığı için, baharda gelmek üzere, kuşatmayı kaldırdı ve Irak tarafına geri döndü, fakat bir daha Anadolu seferine çıkmadı.³³³ Bununla beraber Tuğrul Bey Bizans gücünü mukayese edebilmiş, güçlü surlarla korunmakta olan Erzurum, Malazgird gibi şehirler dışında pek fazla direnişle karşılaşılmayacağını anlamıştır. Tuğrul Bey iki gün sonra ordusuyla birlikte harekete geçmiş geri dönerken Van Gölü/Bznunik Denizi'nin yakınlarında Adilcevaz/Arcke adında müstahkem bir kale gördü. Selçuklu birlikleri bir şekilde şehre girerek, şehri yağmalayıp çok sayıda esir ve ganimetle şehirden ayrıldılar.³³⁴ Yukarıda da değindiğimiz İbrahim Yinal'ın yaptığı sefer ile Tuğrul Bey'in yaptığı sefer arasında iki önemli fark vardır. Bunlardan ilki Tuğrul Bey'in seferlerinin daha geniş bir bölgeyi kapsamaması, ikincisi Bizans kumandanlarının Tuğrul Bey ile karşılaşıp savaşmaktan çekindikleri için barış yapma yoluna gitmeleridir.³³⁵

Sultân Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdâd üzerine yürümesi sebebiyle kaçıp, Kuzey Suriye'deki Rahbe şehrine yerleşen eski Bağdâd ordusu komutanı Türk asıllı Arslan Besâsîrî, Selçuklularla mücadele etmek için burada ordusunun gücünü takviye ederek, Kuzey Irak'ta faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu nedenle Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî'nin üzerine tâbi Musul Emîri Kureyş b. Bedrân ile Kutalmış'ı gönderdi. 448 yılının Şevval ayı sonunda (29 Aralık 1057) iki taraf

Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 131; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 44-45; Ergin Ayan, "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler", s. 10.

³³³ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; Azîmî, *a.g.e.*, s. 15; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 166; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 585; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 306; Honigmann, *a.g.e.*, s. 179-180; Aristages, *a.g.e.*, s. 99; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 73-77; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 13-14; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 51; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 57; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365 vd.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 454; Aristages, *a.g.e.*, s. 107; Çamiçyan, *a.g.e.*, s. 146; Honigmann, *a.g.e.*, s. 179-182.

³³⁵ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 251.

arasında çok çetin bir savaş meydana geldi. Yapılan çarpışmada ağır kayıplar veren müttefik Selçuklu ordusu geri çekilmek zorunda kaldılar. Sincâr halkı Kutalmış ve adamlarına çok işkence ettiler. Bu sırada Kureyş b. Bedrân da yaralandı.³³⁶ Diğer taraftan Besâsirî kazandığı zaferle yetinmeyip bölgedeki Türkmenlere karşı korkunç bir katliam hareketine girişti. Üstelik o, esir aldığı yaralı Selçuklu askerlerine bile aman vermeyip, işkenceye tâbi tutarak hepsini öldürttü. Bu katliamda Besâsirî'nin en büyük destekçisi olarak Sincâr halkı başlıca rol oynadı. Bu ağır yenilgi ve katliam Tuğrul Beyi son derece kızdırdı. Üstelik Bizans sınırında bulunan Diyâr Bekir Mervânîleri de Selçuklular ile Fâtımîler arasında ikili oynamaktaydılar. Öte yandan, Kutalmış ile birlikte Arslan Besâsirî'ye karşı girdiği savaşta yaralı olarak kaçmayı başaran tâbi Musul Arap Emîri Kureyş de, Selçuklu Devleti ile bağını keserek, Fâtımî-Besâsirî ittifakına katılmış bulunuyordu. Bütün bu olaylardan sonra Tuğrul Bey, Arslan Besâsirî'yi ortadan kaldırmak, Mervânîler'i cezalandırmak ve Kuzey Irak'ta Selçuklu hâkimiyetini kurmak için ordusunu alarak harekete geçti. Yanında tâbi Ahvaz Emîri Hezâresb b. Bengir ile Hille Emîri Nuruddevle Dübeyş b. Mezyed de bulunuyordu. Ayrıca yolda kendisine el-Bevâzic'de iken 449 (1057-58) yılında yeğeni Çağrı Bey'in oğlu Yâkutî de ona katıldı. Tuğrul Bey, önce Mervânîler üzerine yürüdü ve Cezîre'yi kuşattı. Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Mervânî Emîri, İbn Mervân sadece gaza faaliyetleriyle meşgul olduğu şeklinde bir bahanenin arkasına sığınarak, af dileyip, haraç vermek suretiyle yerini korudu. Arslan Besâsirî ise daha sonra bahsedeceğimiz bir takım olaylardan sonra yakalanıp öldürdü.³³⁷ Böylece Tuğrul Beyin, Mervânîleri tâbi hale getirmekle

³³⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 13; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 474; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28-29.

³³⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 177-179; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 49 vd.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 476-477,488; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 9-10. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 304; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 1-10; Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, I, 189-190; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 13-16; el-Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 13-16; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, *a.g.e.*, s. 10, n. 37; İbn'ü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 150-151; Mükrimin Halil

Selçuklu Devletinin sınırları Dicle nehrinin kaynak havzasına kadar genişlemiş oldu. Bundan sonra Tuğrul Bey geri dönerek, Sincâr şehrini ve kalesini kuşattı. Sincârlılar af dileyip, kendi hayatlarını ve şehirlerini kurtaracak yerde, beklenmedik bir direniş gösterdiler. Üstelik geçen yıl öldürdükleri Türkmenlerin ve Selçuklu askerlerinin başlarını kale burçlarından Selçuklu ordusunun üzerine fırlatmak suretiyle ağır bir tahrik hareketi içine girdiler. Arka arkaya düzenlediği şiddetli hücumlarla kaleyi düşüren Tuğrul Bey, yaptıklarının bedelini Sincârlılar'a ağır bir şekilde ödetti. Sincâr halkına aman verilmedi ve malları da yağma edildi.³³⁸ Böylece Kuzey Irak'ta Selçuklu hâkimiyetini kuran ve düzeni sağlayan Tuğrul Bey, Musul'u Kureys'in elinden aldı ve Selçuklu ordusuna büyük başarılar kazandıran İbrahim Yinal'ı Musul vilâyetine vâli olarak tayin etti.³³⁹

Tuğrul Bey hem komşuları ile hem de iç karışıklıklarla uğraşırken Anadolu sınırında bulunan ve Yâkûti'nin nezaretindeki Türkmen beyleri Bizans'a taarruz ediyorlardı. Yâkûti ve beraberindekiler 1058 yılında Kars'ı muhasara ederek, kalesi hariç, ele geçirdiler. Kars'tan sonra Ani şehrini kuşattılar ancak ele geçiremediler. 1059 yılında Ani kuşatmasından sonra Pasinler bölgesine girerek

Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 49-56; İbn'ül-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 30-32. Krş. Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 108-110; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 62; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 24; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 89-91; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 5; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 39; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 366.

³³⁸ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 300; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultân Tuğrul Bey Dönemi", s. 24-25; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 630-631; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 10; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 88; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 42; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 367.

³³⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 166-168; İbnü'l-Esîr, IX, s. 478; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 41; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 15-19; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 7; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeyl-ü Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I", s. 4; İbn'ü'l-Erzak, *a.g.e.*, s. 150; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 367.

buradaki şehirleri istilâ ettiler ve bugün harabesinden başka bir izi kalmayan Okomi/Okum³⁴⁰ şehrini zapt ettiler. Diğer bir takım akıncılar Muş ve Malazgird bölgelerine akınlar yaptılar. Arrân ve Azerbaycan'dan gelen Türkmen kuvvetleri Pasinler'den geçerek Karin yani Erzurum bölgesindeki kasabaları, Erez yani bugünkü Erzincan'a ve ardından Kemah'a akınlar düzenledikten sonra, Fırat Irmağı istikâmetinde ilerleyerek Harput bölgesindeki şehirlere akınlar yaptılar. Daha sonra güneye inerek Malatya bölgesine girdiler ve bu geniş ovanın içindeki kasabalara ve köylere akınlar düzenlediler. Bu sırada Dinar kumandasındaki kuvvetler Kuzey Anadolu'daki şehirlere taarruz ediyordu. Çoruh Vadisi boyunca ilerleyen bu birlikler daha da ileriye giderek Kelkit Vadisi'ne ve Şebinkarahisar'a girdiler. Fırat istikâmetini takip eden akıncıların bir kısmı ise Malatya üzerine yürüyüp zapt ettiler.³⁴¹

Bu akıncılar 1059 yılında yeniden Anadolu'ya girerek Van Gölü'nün kuzey ve doğusundaki şehirleri yağmaladılar. Murat Nehri boyunca bu nehrin Fırat ile birleştiği yere kadar akınlarını ilerlettiler. Buradan güneye inerek Sason hariç Dicle'nin kollarının çıktığı şehirlere akınlar düzenlemeye başladılar. Daha sonra Yâkutî komutasında çok sayıda Türkmen tekrar Bizans topraklarına akınlar düzenlediler. Kuzeyden gelen başka bir birlik 1060 yılında Kızılırmak sahasına kadar ilerleyerek Sivas'ı yağmaladılar. Türkler kış sebebiyle ganimetleri ile birlikte kışlaklarına dönerken yolda saldıran Ermeni kuvvetlerini de geri püskürttüler. 1062 yılında, Yâkutî ve beraberindeki kuvvetler tekrar Malatya'nın

³⁴⁰ Aristages, *a.g.e.*, s. 116; Pasin'deki Okomi (Ügümi) köyü olması muhtemeldir. Bkz. Gürsoy Solmaz, *Ortaçağ'da Erzurum Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2000, s. 33.

³⁴¹ Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 312 vd.; Mateos, *a.g.e.*, s. 107; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 16 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 53 vd.; Ali Sevim; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultân Tuğrul Bey Dönemi", s. 17; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 18-19; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 85; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 11; İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, Serander Basın Yayın Matbaacılık, Trabzon, 2004, s. 67.

güneyine inerek, Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynakları arasındaki Bizans topraklarını yağmaladılar.³⁴²

1063 yılına gelindiğinde Tuğrul Bey yaklaşık 23 yıllık saltanatının sonlarında, siyasî otoritesini ve manevi bağlılığını pekiştirmek üzere Abbasi hilafet merkezi Bağdâd'a gitmiştir. Ancak hastalığının ağırlaşması üzerine Mart/Nisan 1063'te başkent Rey'e dönmüş ve Rey şehrinde 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063)'te yaşamını yitirmiştir.³⁴³ Kaynaklardan öğrendiğimize göre, Sultân Tuğrul Bey Bağdâd'a ulaşmadan önce Urmiye'de hastalığının ağır olduğunun farkına varmış ve ömrünün fazla uzun olamayacağı, dolayısıyla Selçuklu tahtının boş kalmaması gerektiği düşüncesiyle kendisinden sonra yerine geçecek veliaht, belirlemek istemiş ve bu amaçla da adı geçen yerde askerlerine eğer ölecek olursa yerine kardeşi Çağrı'nın oğlu ve evlatlığı Süleyman'ı geçirip itaat etmelerini, ayrıca Vezîri Amidülmülk Kündürî'nin sözlerinden çıkmamalarını istemiştir. Sultân Tuğrul Bey'in askerlerinden itaat etmelerini istediği Süleyman, o sırada küçük bir çocuk olarak İsfâhan'da bulunuyordu. Ancak Tuğrul Bey'in ünlü kumandanlarından Hâcip Erdem, sultânın bu sözlerine itiraz etme cesaretini gösterdi ve “şayet Süleyman veliaht olarak Selçuklu tahtına geçirilecek olursa kendisinin Alp Arslan'a gideceğini” bildirdi. Hâcip Erdem, daha sonra Tuğrul Bey ölüp yerine Süleyman geçirilince derhal Rey'den ayrılıp Kazvin'e gitmiş ve

³⁴² Mateos, *a.g.e.*, s. 110-112; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 23; Grousset, *a.g.e.*, s. 594; Aristages, *a.g.e.*, s. 135-137. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 120; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 153. Ali Sevim, *Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 15; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 52 vd.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 85.

³⁴³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 183-184; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 174; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 17-18; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 53; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 24; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 15; Râvendî, *a.g.e.*, s. 110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 41; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, s. 201; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 33; *Cami'ü't-Tevârih*'te Tuğrul Bey'in ölüm tarihinde gün verilmez sadece yıl vardır. Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 107. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 120.

bu şehirde Alp Arslan adına hutbe okutmuştur.³⁴⁴ Mir'âtü'z-Zaman'da verilen bilgiye göre; "Süleyman tahta geçirilince Alp Arslan başkent Rey'e gitmek üzere Horâsân'dan ayrılmış, bunun üzerine durumun ciddiyetini anlayan Vezîr Amîdülmülk Kündürî ülke câmilerinde Alp Arslan adına hutbe okutmaya başlamıştır. Böylece Alp Arslan resmen Büyük Selçuklu Devleti'nin sultânı olarak kabul edilmiştir."³⁴⁵

Buraya kadar ele alınan bölüm Tuğrul Bey'in saltanatından itibaren batı yönünde yapılan akınları ihtiva etmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Tuğrul Bey döneminde yapılan bu akınlar uzun süreli olmuş ve düzenli bir şekilde devam ederek çeşitli fetihlerle son bulmuştur. Bu fetihler sonucunda Erran, Kafkasya, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Filistin ele geçirilmiş ve sonunda Anadolu'nun fethine girişilmiştir. Anadolu yönündeki akınlar Gökçeğöl'den başlayıp Anadolu'nun ortalarına açılan nehir ve vadileri takip ederek Kızılırmak kıyılarına kadar gelmiştir. Bu sırada Bizans İmparatorluğu'nun iç karışıklık içinde olması nedeniyle Tuğrul Bey için Anadolu'yu fethetmesi çok zor olmazdı. Ancak ayrıntılarını konumuz dışında olduğu için ele almadığımız amcaoğulları Resûl Tekin, Kutalmış ve İbrahim Yinal'ın çıkardıkları isyanlar onun bu arzusunun gerçekleşmesine engel olmuş, onun zamanında Anadolu'ya yalnız akınlar yapılmakla yetinilmiştir. Anadolu'ya yapılan bu akınlar ne Selçuklu Devleti'ne toprak kazandırmış ne de Türkmenlere yurt sağlayabilmiştir. Bu akınlar sırasında daha çok ana yolların denetimini sağlamak ve müstahkem kaleler ele geçirerek, Bizans'ın direncini kırmaya yönelik bir strateji takip edilmiştir. Çünkü ele

³⁴⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 183-184; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 122-174; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 19; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 43; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 486; Ali Sevim, "Sibt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi"; s. 2-5; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 26; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan Ve Zamanı*, TTK, Ankara, 2001, s. 9.

³⁴⁵ Ali Sevim, "Sibt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II Sultan Alparslan Dönemi", s. 2.

geçirilen yerler Türk birliklerinin bölgeden ayrılmasından sonra Bizanslılar tarafından geri istirdat edilmekteydi. Malazgird öncesi dönemde Türk akınları Sakarya kıyılarına kadar uzanmakla birlikte; Bizans'ın karşı saldırıları dolayısıyla Türklerin Anadolu'da henüz güvenle yerleşmeleri mümkün olmadı ve kayda değer bir sınır değişikliği de vuku bulmadı. Ancak bu seferlerin Bizans'ın mukavemet gücünün büyük ölçüde kırılması gibi Selçuklular için açısından faydaları oldu. Bunun sonucu olarak daha sonra yapılan fetihler için de uygun bir zemin oluşturulmuş oldu. Hepsinden önemlisi yapılan bu akın ve seferler neticesinde Türkler'in Anadolu'yu daha yakından tanıma fırsatları oldu ve Türkler Anadolu topraklarının kendileri için uygun bir yurt olduğunu gördüler.

2. 1. 2. Sultân Alp Arslan Devrinde Anadolu'ya Yapılan Seferler

2. 1. 2. 1. Sultân Alp Arslan'ın Kafkasya ve Anadolu Seferi

Tuğrul Bey'in yaşamını yitirmesinin ardından o sırada Horâsân³⁴⁶ Melîki olan Alp Arslan, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tahtına geçmiş, adına para kestirip Halife Kâim bi Emrillâh'tan hil'at alarak sultânlığını tasdik ettirmiştir.³⁴⁷ Alp Arslan tahta geçtikten sonra vakit kaybetmeden babası Çağrı Bey'in keşif seferleri sırasında Türkler için elverişli bir yurt olacağını fark ettiği Anadolu'ya sefere çıkmıştır. Alp Arslan 456 yılı Rebiyülevvel ayının başında (22 Şubat 1064)

³⁴⁶ Horâsân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 315-316.

³⁴⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 119; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 43; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 10; Aksarayî, *a.g.e.*, çev. Mürsel Öztürk, s. 11; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 487; Ali Sevim, "Sıbt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi"; s. 5; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21; İbn'ül-Erzak, *a.g.e.*, s. 153; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 33. Krş. Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 28; Alp Arslan adına basılmış sikke mevcuttur. Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul 1994, No: 8672, s. 20.

ordusuyla Rey'den çıkıp Azerbaycan üzerine doğru hareket etti.³⁴⁸ el-Hüseyinî, Anadolu'ya doğru hareketinden sonra, Sultân Alp Arslan'a Kürt hırsızlarından bir grubun Hulvan hudutlarında yol kesip, yağma yaptıkları haberinin verildiğini nakletmektedir. el-Hüseyinî'de verilen bilgiler şu şekildedir; "Alp Arslan bunların üzerine asker sevk ederek, hepsini kılıçtan geçirip, yolların emniyetini sağlamış ve bu havâlinin emâretini, Emîr Beg Arslan'a vermiştir".³⁴⁹ Urfalı Mateos, Alp Arslan'ın İranlılar, Türkler, Huzistan ve Mazenderân'lılardan topladığı ordusuyla 5 Mart 1064'te Azerbaycan'a girdiğini belirtiyor.³⁵⁰ Alp Arslan buradan hareketle Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Merend şehrine ulaştı. Sultân Merend'de bulunduğu sırada yanına daha önce pek çok kez Anadolu'ya akınlar yapmış olan Tuğtekin adında bir Türkmen emîri geldi. Bu Türkmen emîrinin yanında cihat konusunda tecrübeli ve o bölgeyi iyi tanıyan çok sayıda Türkmen de vardı. Bu nedenle Tuğtegin, Sultân Alp Arslan'ı Bizans'a bağlı olan Gürcü memleketleri ile Anadolu'ya girmeye teşvik etti ve bu konuda kılavuzluk yapmak suretiyle yol göstermeğe söz verdi. Bu teklifi olumlu değerlendiren Alp Arslan, Tuğtegin ve askerleriyle beraber yola çıkıp, dar geçitlerden ve yollardan geçtikten sonra Nahcivan'a vardı. Buradan daha ileriye gitmek için Aras Nehri'ni geçmek gerekiyordu. Alp Arslan, bir taraftan nehrin geçilebilmesi için gemiler yapılmasını emrederken, diğer taraftan askerlerinin sayısını artırma yoluna gitti. Bu sırada kendisine Hoy ve Selemâs şehirlerinin tâbilikten çıktığı haberi gelince bu iki şehri tekrar itaat altına alıp şehirlerin halkını askerleri arasına kattı. Böylece Alp Arslan'ın etrafında çok sayıda asker ve pek çok emîr toplanmış oldu.³⁵¹

³⁴⁸ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21; İbnü '1-Esîr, X, s. 49; el-Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 24; Cami'ü't-Tevârih'e göre Alparslan Hazar Derbendi ile Abhazya'ya doğru sefere çıkmıştır. Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 111; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 141; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 56.

³⁴⁹ el-Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵⁰ Mateos, *a.g.e.*, s. 118.

³⁵¹ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21; İbnü'l Esîr, X, s. 49 vd.; El-Hüseyini, *a.g.e.*, s. 24; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 60; Köymen ekle

Alp Arslan ordusunun asker sayısını artırıp, gemilerin yapımını tamamlattıktan sonra Aras Nehri'ni geçti ve burasını kendisine askerî üs yapıp, ordusunu iki kısma ayırarak, dokuz yaşındaki oğlu Melîkşâh (1072-1092) ile vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün komutasına verdiği esas orduyu Bizans sınır kalelerine doğru yola çıkardı.³⁵² Melîkşâh ve Nizâmü'l-Mülk, Aras Nehri'ni izleyerek bugünkü Türkiye sınırları içerisine girdiler. İlk olarak içinde kalabalık bir Rûm nüfusunun bulunduğu bir kale üzerine yürüdüler ve kale kumandanını öldürerek kaleyi zapt ettiler. Bu kalenin adı belli olmamakla birlikte Honigmann kalenin muhtemelen Anberd (veya Ampier) adını taşıdığını, Ecmiacin'i takriben 20 km. kuzeyinde olduğunu yazmıştır.³⁵³ Bu kalenin fethinden sonra Melîkşâh ve beraberindekiler Sürmeli (Sürmâri)³⁵⁴ adındaki sağlam bir kaleye geldiler ve o kaleyi de kuşatarak kısa zamanda fethettiler. Sürmeli Kalesi yakınında adı muhtemelen Hagios Gregorios olan bir kale daha vardı, Melîkşâh ve beraberindekiler o kaleyi de kolaylıkla fethettiler.³⁵⁵ Türkler o kaleyi tamir edip sonra içinde biraz asker bıraktıktan sonra, kaleden ayrılarak Meryemnişin (Van) adındaki sağlam bir kaleye geldiler. Melîkşâh ve beraberindekiler bu kaleyi fethetmek için uzun mücadeleler sergilediler. Yapılan bu uzun mücadelelerden sonra bir gece kaleyi zapt ettiler.³⁵⁶

³⁵² İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21-22; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 24; Ali Sevim, "Sıbt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi", s. 9. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanova, *a.g.e.*, s. 141; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 19; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 58.

³⁵³ Honigmann, *a.g.e.*, s. 184.

³⁵⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 58; Bu yer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 175; Gürsoy Solmaz, *Ortaçağda Erzurum-Kars Kaleleri*, s. 122-126.

³⁵⁵ Bu kale muhtemelen Hagios Gregorios adını taşımaktadır. Bkz. Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 175, n. 88; Honigmann "Ayıoç rprıyopioç", demektedir. Buda muhtemelen Hagios Gregorios kalesidir. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 175-184.

³⁵⁶ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21-22; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 24-25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 50-51; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 60-63; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 58. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 16; Honigmann, *a.g.e.*, s. 184. Melîkşâh'ın veliahdlığı zamanında yapmış olduğu

Bölgede başarılı fetih hareketleri yapıp pek çok kaleyi ele geçiren Melikşâh bu seferlere devam etmek istese de Alp Arslan'ın isteği üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Alp Arslan'ın oğlu ve vezîrini yanına çağırmaktaki amacı Anadolu seferinden önce Gürcistan üzerine sefere çıkmaya karar vermesi idi. Bu konuda onu teşvik eden de Tuğtegin olmuştu. Çünkü Tuğtegin Gürcü ülkelerinde düzenin bozulmuş olduğunu sultâna bildirmiş bu bölgeleri itaat altına almadan Anadolu üzerine bir sefere çıkmanın tehlikeli olacağı konusunda sultânı ikna etmişti. Bu nedenle Alp Arslan ilk olarak ordusuyla Gürcistan'a doğru yola çıktı.³⁵⁷ Sultân Alp Arslan'ın asıl hedefi müstahkem Ani kalesi idi. Ancak Alp Arslan Ani kalesine taarruzdan önce bu kalenin çevresindeki kaleleri düşürme işine girişmiştir. Alp Arslan ve beraberindekiler ilk olarak Akşehir (Sepîdşehir)³⁵⁸ üzerine yürüdüler. Bu şehrin halkıyla Selçuklu askerleri arasında çok çetin çarpışmalar oldu, fakat bütün direnişlere rağmen Alp Arslan şehri zapt etti.³⁵⁹ Daha sonra müstahkem ve surları yüksek bir şehir olan Allaverdi³⁶⁰ adındaki

bu fetihler için ayrıca bk. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 9-12.

³⁵⁷ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21-22; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 25; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 141; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu III, Alparslan ve Zamanı*, s. 14 vd; Ali Sevim Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 8; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 16-17.

³⁵⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 23; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 58; Honigmann'da Sipez-şahr olarak geçer. Honigmann, *a.g.e.*, s. 185; Köymen bu yeri Sepîd Şehir (Beyaz şehir, Kartlı ile Kars arasındaki hudutta, bugünkü Kaps'ın bulunduğu yerde ve Marmaraşın manastırının beş km. kuzey batısındadır), şeklinde açıklamıştır. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan Ve Zamanı, III*, s. 16; Akşehir (Sepîdşehir) hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 33-35. Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Belleten*, 1957, C. XXI, S. 83, s. 431; Ali Sevim, *Malazgird Meydan Savaşı*, TTK, Ankara, 1971, s. 20.

³⁵⁹ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 21-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fî't-Târîh*, X, s. 51.

³⁶⁰ Honigmann'da "Lal" diye geçmekte ve neresi olduğunun bilinmediği söylenmektedir. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 185; Köymen, Borçala (Debeda) nehrinin sol sahilindeki Allaverdi (Lal) şehrine yürüdü şeklinde belirtmektedir. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 16. Ali Sevim Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 8.

şehrin üzerine yürüdüler. Şehrin doğu ve batı taraflarında yüksek bir dağ yer alıyordu, ayrıca bu dağın üzerinde birkaç tane kale vardı. Ayrıca şehrin kuzey güney doğrultusunda geçilmesi oldukça zor olan büyük bir nehir vardı. Selçuklular buraları görünce hâkimi Gürcü olan bu şehrin fethinin çok güç olduğunu anladılar. Alp Arslan nehrin üzerine genişçe bir köprü kurdu. Çarpışmalar gittikçe şiddetlendi, vaziyet vahim bir almaya başladı. Bu durum üzerine iki kişi şehirden çıkıp aman dilediler. Bu kaleden aman dilemek için çıkan kişilerin isteği üzerine Alp Arslan, bunlarla beraber seçkin bir müfreze gönderdi. Alp Arslan'ın gönderdiği askerler suru geçtikleri anda kale içindeki Gürcü askerleri tarafından kuşatıldılar ve onlarla savaşmaya başladılar. Selçuklu askerlerinden birçoğu öldürüldü. Bu askerler geçidin dar olması sebebiyle kaçmaya da fırsat bulamadılar. Gürcü askerleri daha sonra şehirden çıkarak sur dışındaki Selçuklu askerlerine de saldırdılar. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma cereyan etti. Selçuklular karşısında Gürcüler bozulup, şehre geri döndüler ama Selçuklu askerleri de onlarla beraber şehre girdiler ve şehri zapt ederek, buradan çok sayıda ganimet ele geçirdiler (Recep 456/Haziran-Temmuz 1064).³⁶¹ Alp Arslan buradan Kars yönünde hareket ederek Ani kalesi üzerine doğru yola çıktı. Yol üzerinde bulunan Ani yakınlarındaki Seyl-Vürde ve Nevre adındaki iki belde halkı Alp Arslan bu bölgeden geçerken İslâmiyet'i kabul etti. Bu nedenle Alp Arslan buradaki halka dokunmayıp şehirdeki manastırları yıkıp yerine mescit yaparak Ani yönünde ilerlemeye devam etti.³⁶²

³⁶¹ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 22; Honigmann, *a.g.e.*, s. 184-185; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 64.

³⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 51; Bu iki isim Honigmann'da "Sel-Varda" ve "Nora" şeklinde geçmekte ancak bu iki yerin neresi olduğu bilinmemektedir. Honigmann bu yerlerle ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır. "Her ikisi de meçhuldür; bunların Kars çayı yanında Çıldır gölü güneyinde bulunmaları muhtemeldir." Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 185, n. 8.

2. 1. 2. 2. Kars ve Ani'nin Fethi

Alp Arslan ikinci Kafkasya seferi sırasında Anadolu'nun önemli noktalarından olan Ani üzerine de harekât yapmayı planlamış ve yukarıda bahsettiğimiz olaylardan sonra Ani önlerine gelmişti. Ani o tarihte bütün Arpaçayı boylarını (Şirag), Alagöz (Ararakadz) Dağı çevresini, Zengisuyu yukarısındaki Beçni Kalesi'ni, Kağızman Deresi (Arşanurik) ve Sürmeli Çukuru (Cagadk) bölgelerini içerisine alıyordu. Kars'ın 40 km. kadar doğusundaki Ani bu bölgenin merkezi idi. Vaktiyle Ermeni Bagrat hânedânının başkenti iken 1045 yılında son kral Gagik tarafından Bizans İmparatorluğuna terk edilen bu şehir Ermenistan tarafında Bizans'ın ilk şehri idi. Şehir, sarp ve yüksek kayalar üzerine kurulmuştu. Şehrin üç yanı Arpaçayı adında bir nehirle bir yanı da su dolu hendekle çevrili idi.³⁶³ Burayı kuşatan Alp Arslan, ahşaptan bir burç yaptırdı ve burcun içini askerlerle doldurarak, üzerine de okçular ve mancınıklar yerleştirdi. Askerler böylece şehirdekileri görebilme imkânına sahip oldular. Selçuklu askerleri surları delmek için ilerlerken, aniden surların bir parçası yıkıldı. Askerler yıkılan bu surdan içeri girdiler ve şehri fethettiler. Selçuklu askerleri şehre hâkim olduktan sonra Bizans altınlarının saklanmış olduğu iç kaleyi de ele geçirdiler. Böylece hem Ani şehrinin hem de kalesinin fethi tamamlanmış oldu 456(1064/1065).³⁶⁴ Ani'nin fethiyle Anadolu'ya yapılan Türk akınları yeni bir safhaya girip fethet-

³⁶³ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 561; Ali Sevim, "Sıbt İbn'ül Cevzî'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l 'Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi", s. 10; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 316; Honigmann, *a.g.e.*, s. 185; Fahrettin Kırzioğlu, *Selçukluların Ani'yi Fethi*, s. 121; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 59; Ergin Ayan, "Sultan Alparslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", s. 13; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 4.

³⁶⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 177-178; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 31; el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 28; Grousset, *a.g.e.*, s. 599; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 178; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 316-317; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 68; Simbat, *a.g.e.*, 40; Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 141; Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s. 343; Fahrettin Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, s. 43-44; Nevzat Keleş, *Şeddâdiler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 246; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan Ve Zamanı, III*, s. 18; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 19; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 450.

dönüşmüş oldu. Ani'nin ele geçirilmesinden sonra şehrin hâkimi Giorg, sultâna itaatini arz etti. Buna karşılık Alp Arslan cizye ödemesi karşılığında barış teklifini kabul etti.³⁶⁵

Ani düşünce Alp Arslan bir elçi yollayıp, Kars Ermeni Kralı Gagik'i vasallık hükümleri gereğince huzuruna çağırdı. Hem Alp Arslan'dan korkan hem de tedbirli bir kişi olan Gagik; sultânın elinden sağ salim kurtulabilmek için elçinin huzuruna karalar giyinmiş olarak çıktı ve Sultân Tuğrul Bey'in yasını tuttuğunu söyledi. Alp Arslan memnun olup, Kağızman Deresi, Kars Yaylası, Susuz ilçesi ve Arpaçay merkez bucağı çevresini kapsayan bölgeyi Ermeni Kralı Gagik'e verdi ve İsfahan'a geri döndü.³⁶⁶ Sultân Alp Arslan'ın bu fetihleri tamamladıktan sonra acele olarak geri dönmesinin sebebi, Kirmân melîki olan kardeşi Kavurd'un tahtı ele geçirmek üzere isyan etmiş ve Rey'e doğru harekete geçmiş olmasıydı. Sultân bu seferden yüz bin kişilik ordusunun başında elli bin tutsak ve sayısız ganimet ile geri dönüyordu.³⁶⁷

Ani ve Kars gibi önemli sınır şehirlerini fetheden Sultân Alp Arslan, Anadolu'da genişleme yoluna gitmeyip, fethettiği Ermeni ve Gürcü memleketlerinin yönetimlerini beraberinde sefere katılan vasal emîrlere bıraktı. Buna göre; Surmari bölgesini (Ağrı Dağı-Aras arasındaki Sürmelü Çukuru'nu),

³⁶⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 177-178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 52; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 31; Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 25; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 450; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 20; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 16.

³⁶⁶ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 28; R. Grousset, *a.g.e.*, s. 601; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 316-317; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", s. 178; Mateos, *a.g.e.*, 38, n. 105; Honigmann, *a.g.e.*, s. 172-173; Ahmed bin Mahmûd'da, Kars ve Ani birlikte zikredilir. Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 64,68; Simbat, *a.g.e.*, 40; Fahrettin Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, s. 44; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 57-58; Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, s. 337-342; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 43; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 19; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 450; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, s. 4.

³⁶⁷ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 28-29; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 31; Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 149.

Nahçıvan Emîri Sakaroğlu II. Ebû Dulef'e, Tiflis ve Rustav'ı Gence Vâlisi Fadlûn'a verdi. Ani kenti ile Çıldır gölü çevresi, Arpaçay boyları, Meryenmişin, Sepid-şehr, Tuzluca ve İğdır Ebû'l-Esvâr Şâvur'a (1020-1067)'a verildi. O, çok yaşlandığından bu bölgeyi oğlu Menuçehr'a temlik ettirdi. Böylece Ani Şeddâdîleri (1064-1200) kolu Selçuklulara bağlı olarak kurulmuş oldu.³⁶⁸

Ani şehrinin, Sultân Alp Arslan tarafından fethi ile bugünkü Müslüman Türkiye'nin temelleri atılmış oldu. Sultân Alp Arslan 1064'teki İlk Rûm seferi sırasında ilk olarak; Ardahan-Artvin Bagratlıları ülkesinden Akal-Kalak'ı fethedip IV. Bagarat'ı cizyeye bağlamıştı. Böylece Bagrat ülkelerinden ilki tâbiyet altına alınmış oldu. Daha sonra Taşır/Lori Bagratlıları ülkesini buranın Kralı II. Gurgen/Kürike'nin kızı ile evlenerek damat sayıldığı için bu ülkenin kralı İslâmiyet'i kabul etmişti. II. Gurgen/Kürike Alp Arslan'a kızını verdiği için ülkesinin yönetiminde bırakıldı. Üçüncü olarak yirmi yıldır Bizans'ı metbû olarak tanıyan Ani-Bagratlı Krallığı ülkesini içerisine alan Alp Arslan, bütün Ani vilâyetini 1064 yılında fethetti. Bu fetihden sonra tâbiyet altında olmayan son Bagratlı Krallığı olan Kars-Bagratlı Kralı Gagik Abbas'a da bir elçi gönderdi. Gönderdiği elçi ile Gagik Abbas'a İslâmiyet'i seçmesini veya cizye vermesini bildirmiş, Gagik Abbas ise cizye vermeyi tercih etmiştir. Alp Arslan böylece dört Bagratlı Krallığı ülkesini de kontrol altına almış oldu. Böylece Alp Arslan Kars'ta sınırını Soğanlı-Allahüekber dağlarına dayamış olarak, batıda Çoruh ağzından Kafkaslara kadar Karadeniz'le çevrilen Aphazlar ve Gürcistan Krallığı ülkeleri ile Taşır/Lori Bagratlı Krallığını da devletine bağlayarak, 1064 sonbaharı başlarında İsfâhan'a doğru hareket etti. Ani'yi fethini müteakip bütün vilâyeti, Selçuklu akıncılarına kılavuzluk ve öncülük yaparak çok hizmetler gören Dövin-Şeddâdî

³⁶⁸ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 52; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 80; Brosset, *a.g.e.*, s. 288 n. 474; Kesrevî, *a.g.e.*, s. 46, 292; Fahrettin Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, s. 46; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara, 1990, s. 8; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 112; Mükrimin Halil Yinanç, I, s. 59; Ergin Ayan, "Sultan Alparslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", s. 18.

Emîri Ebû'l-Esvar Şavur çok yaşlanmış bulunduğundan, onun oğlu Menûçehr'e Selçuklulara bağlı müstakil bir emâret kurmak üzere verdi. Böylece Anadolu'da Selçuklulara bağlı ilk Türk Beyliği hükûmeti 1064 yılında Ani'de kurulmuş oldu.

Ani'den sonra Kars'a uğrayarak, burayı kan dökmeden cizyeye bağlayıp giden Alp Arslan Aras boylarından uzaklaşınca, Bizans Kayseri Konstantin Dukas, Erzurum bölgesindeki başbuğ ve kumandanlarını harekete geçirerek, küçük Ermenistan'ı ortadan kaldırıp Selçuklulara karşı Rûm askerleriyle buraları koruma işine girişti. Hâlbuki Gagik Abbas, cizyeyi kabul edince, bir uç beyi gibi Selçuklulara tâbi kalıp krallığını emniyet altına almıştı. Ancak Bizans'la yaptığı antlaşmaya göre kendi mülkünü Bizans'a bırakınca Selçukluların tâbiliğinden çıkmış oldu. Şimdiki idari teşkilatımıza göre: Kars merkez kazası ile Sarıkamış'ın merkez, Selim nâhiyelerinin bütünü, Karakurut Nâhiyesinin Aras'ın solunda kalan bölümü; Kağızman'ın Kötek Nâhiyesi; Arpaçay kazasının merkez (Zarşat) nâhiyesi topraklarından ibaret hepsi 6.500 Km. yüzölçümünde olan yerleri içerisine alan Kars-Bagratlı Kıratlığı veya "Küçük-Vanand" ülkesi, Bizanslıların Gagik'i sıkıştırması sonucunda onlara bırakılarak, şimdiki Kayseri vilâyetinin doğu bölümündeki Zamantı/Pınarbaşı kazası ve çevresiyle değiştirilerek, Bizans tarafından bu Krallığa son verildi.

2. 1. 2. 3. Selçuklu Şehzâde ve Beyleri Tarafından

Yapılan Gaza ve Fetihler

1064'den beri Doğu Ermenistan bölgesine hâkim olan Selçuklular, Bizans hâkimiyetinde bulunan güneybatı bölgelerine yöneldiler. Ermeni takviminin 514. yılında (5 Mart 1065-4 Mart 1066) adı kaynaklarda geçmeyen Urfalı Mateos'un Sâlâr-ı Horâsân olarak zikrettiği Türk emîri Ergani yakınındaki Tılkhum (Tell Hum) Kalesi üzerine yürüyüp, günlerce kuşattı ancak burayı ele geçiremedi. Sâlâr-ı Horâsân buradan hareketle Urfa bölgesindeki Siverek kalesine hücum etti, fakat kaledeki iki yüz ücretli Frank askeri direndi. Bunun üzerine Salar-ı Horâsân bütün Siverek ve Nizip bölgesini tahrip edip, çok sayıda ganimet ve esir ele geçirdi.

Türkler birkaç gün sonra da Toric Kalesi'ne karşı karargâh kurup, bütün bölgeyi yağmaladılar. Birliklerden bir kısım da Nişenig/Enzeli³⁶⁹ kalesini zapt ettiler. o sırada tesadüfen Urfa'da bulunan Bizans'ın Antakya vâlisi Ermeni Anili Khaçadur,³⁷⁰ Enzeli'yi ele geçirmiş olan Türklere karşı yürüdü. Fakat Urfa dükü olan Niketas Pegonites, onun şöhretinin artmasını kışkırdığından, onu savaşın ortasında terk etti. Bu durumda Khaçadur durumu Bizans'a bildirmiş ve Niketas Pegonites görevden azledilmiştir.³⁷¹ Salar-ı Horâsân Urfa bölgesindeki harekâtına bir müddet daha devam ettikten sonra Rebiyülevvel 458 (Şubat 1066)'de Diyâr Bekir'e gelip, Bâbü'l-Hulvâ'da karargâhını kurdu. Şehrin Mervânî Emîri Nizâmeddîn³⁷² ona şehir kapılarını açmayarak otuz bin dinâr verirse müzakere edebileceklerini bildirdi. Ancak, Nizâmeddîn müzakere için şehre gelen Salar ve adamlarını yakalayıp öldürttü. Bu olaydan haberdar olmayan Urfalı Mateos, onun İran'a döndükten sonra öldüğünü yazmaktadır.³⁷³

Yine aynı yıl Gümüştekin'in maiyetindeki Ahmedşâh, Afşin³⁷⁴, ve daha pek çok Türk beyleri ile birlikte Dicle ve Murad havzalarındaki pek çok şehri aldıktan sonra el-Cezîre'ye inerek Nizib önüne geldi. Gümüştekin birkaç gün şehri muhasara ettikten sonra Fırat Nehri'ni geçerek Hısn-ı Mansûr/Adıyaman yöresine girdi ve o bölgeye akınlar yaparak geri döndü. Gümüştekin geri dönerken Ahlat'ta Afşin ile arası bozuldu ve savaşa tutuştular. Afşin, Gümüştekin'i öldürdü. Fakat yaptığı bu büyük suçun cezasız kalmayacağını bildiği için kendine tâbi olan boyları alarak batıya doğru kaçtı. Afşin beraberindekilerle birlikte Fırat'ı geçip Bizans ülkesine akınlara başladı. Afşin ve adamları Bizans'ın elinde bulunan

³⁶⁹ Urfa civarında bugünkü adı Enzeli olan şehirdir. Mateos, *a.g.e.*, s. 126, n. 54.

³⁷⁰ Khaçadur hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 126, n. 55.

³⁷¹ R. Grousset, *a.g.e.*, s. 609; Mateos, *a.g.e.*, s. 125 vd.

³⁷² Mervânî emîri Nizâmeddîn hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İb'ül-Ezrak, *a.g.e.*, s. 167-169.

³⁷³ İb'ül-Ezrak, *a.g.e.*, s. 170-172; Mateos, *a.g.e.*, s. 127; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 161.

³⁷⁴ Afşin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, Ankara, 1990, s. 18-32.

Delük, Râ'bân ve Keysûm (Adıyaman-Samsat) kalelerini aldılar ve buraları kendilerine karargâh yaparak Bizans'ın Antakya düklüğüne tâbi olan diğer şehirlerine akınlar yapmaya başladılar. Bizans'ın Malatya'da toplanan ordusu Emîr Afşin'in saldırısı karşısında herhangi bir direniş göstermeden dağıldılar. Türkler bu zaferden sonra, Tohma Vadisi³⁷⁵ boyunca ilerleyip Kayseri'ye doğru yürüyerek şehri ele geçirdiler. Afşin Şevval 458 (Ağustos 1066)'de Antakya arazisini istilâ ederek yetmiş bin esir ile yüz bin dinâr para elde etti. Anadolu'nun fethine ve Selçuklu düzenli ordularının zaferlerine destek olan bu başarılarından dolayı Alp Arslan ona özel bir mektup göndererek memnuniyetini ve kendisini affettiğini bildirdi.³⁷⁶

2. 1. 2. 4. Alp Arslan'ın İkinci Kafkasya Seferi

Sultân Alp Arslan birinci Kafkasya seferinden Horâsân'a döndükten sonra, Vanand ülkesini ele geçiren ve Kars'a garnizon yerleştiren Bizanslılar, hem Malazgird ile doğudaki kaleleri tahkim ediyor, hem de müttefikleri olan IV. Bagrat'ı deniz ve kara yolu ile yardım ederek, onu güçlendirmek suretiyle Selçuklu hâkimiyetinden çıkarmayı amaçlıyorlardı. IV. Bagrat büyük vaatler üzerine Kafkasların kuzeyindeki gayrimüslim Türk Kumuklar, Alanlar ve Hazarlar 1064 yılından itibaren güneye inmeye başlamışlardı. IV. Bagrat Cemaziyelahir 459 (Şubat 1067)'da Şirvanşahlar'a karşı harekete geçip, Şeki'yi istilâ ederek Gagik'in oğlu Ahsartan/Ağsartan'a verdi. Bu sırada Şeddâdî Emîri II. Fadlûn (1067-1088) ile Şamaki'yı başkent edinen komşusu Şirvanşah Sâlâr (1063-1074) gibi Selçuklu vasalı emîrler, IV. Bagrat ile müttefiklerine karşı

³⁷⁵ Sivas-Gürün ve Kangal'dan geçen, doğu batı yönünde uzanan bir vadidir. Bkz. Atilla Engin, "Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, C. 34, S. 2, s. 62.

³⁷⁶ Mateos, *a.g.e.*, s. 133-136; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 318; Mükrimin Halil Yinaç bu kalelerden bahsederken başka bir yerde rastlayamadığımız "Arlah" adında bir kaleden de bahseder, bizce bu kalenin Ahlat olması muhtemeldir. Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 61-62; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 161 vd.; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk Ve Aksungur*, s. 25.

koyamadılar. Ordusunda Rûm ve Frank yardımcı kuvvetleri bulunan IV. Bagrat ile Alan ve Sıgnaklı müttefikleri, 1068 yazı başlarında Şeki kesiminden Kür'ün sağına geçerek, Şeddâdilerin Berdea şehrini tahrip ve yağma ettiler.³⁷⁷

Bu olayların haberini alan Alp Arslan ilk seferinden üç yıl sonra 459 (1066/1067) yılında Horâsân'dan çok büyük bir orduyla gelerek Aras Nehri'ni geçip tekrar Gürcistan'a geldi. Alp Arslan bu sefer sırasında ilk olarak Abhazya'ya saldırdı ve buradaki Kangarnı ve Trialet şehirlerini ele geçirdi. Alp Arslan buradan hareket ederek Gürcistan'ın kuzeybatı sınırındaki Kür Nehri'nin Cek adı verilen kolu üzerinde yer alan Kveliskür/Kvelikur'e kadar ilerledi. Sultânın orduları Javakhet/Cavaghet (Tiflis-Çoruh ırmağı arası) Vilâyetine girerek o havâlideki şehirleri aldılar.³⁷⁸ Bu ordular daha sonra Gürcülerin savunduğu Borçala Irmağı kıyısında bulunan Allâverdi adındaki bir şehrin ürerine yürüyerek şehri yaktılar ve o şehir ile yakınındaki bir kaleyi de fethettiler. Alp Arslan, Aras ırmağını geçerek Şekki³⁷⁹ denen yere geldi. Buranın bataklık ve ormanlık yerleri vardı. Bu sebepten Abhaz ve Bizans'ın haramileri burada gizlenerek Kervanlara saldırıp yol keserlerdi. Bu nedenle yolcular bu yörede yolculuk etmekten çekinir olmuşlardı. Alp Arslan emretti, bütün o ormanları yaktılar ve orada yol kesen haramileri öldürdüler. Bu yanan ormanın içinden haydutların elinde olan iki kale zapt edildi. Sultân daha sonra Kakheti ülkesine girdi. Burada Abhâz (Gürcü) melîklerinden Ahsartân/Ağsartan,

³⁷⁷ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 30; Brosset, *a.g.e.*, s. 290-292; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s.163; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 55; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 70; Ergin Ayan, "Sultân Alp Arslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", s. 20.

³⁷⁸ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 30; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 64; Honigmann, *a.g.e.*, s. 184-185; Ali Sevim, "Sıbt İbn'ül Cevzi'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l 'Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi", s. 22 vd.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 50; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 8,50.

³⁷⁹ Güney Kafkasya'nın doğu kısmında, Azerbâyecân topraklarında bir arazi ve şehirdir. Bkz. Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 176, n. 102; Şeki hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. V. Minorsky, "Şeki", *İA*, XI, MEB, İstanbul, 1979, s. 401.

Ahtamar/Akdamar³⁸⁰ kalesinde hüküm sürmekteydi. Ahsartân İslâma girip Alp Arslan'a tâbi oldu, Alp Arslan da onu ülkesinde han olarak bıraktı ve ayrıca IV. Bagrat'ın hâkim olduğu bölgeleri de ona verdi. Türk akıncıları Arguet bölgesini geçerek Sver/Salîb (Tiflis'te bir kent) kalesi önlerine kadar geldiler, Vezîr Nizâmü'l-Mülk'ün gayreti ile kısa bir savaştan sonra, o kale fethedildi. Türkler, Kartlı/Kars arasındaki Akşehir/Sepîdşehr³⁸¹ üzerine yürüdüler ve ele geçirdiler. Sultân Sumheti bölgesine girip Kars önlerine kadar geldi, kışı orada geçirip kışın etkisi azaldıktan sonra bir taraftan Abhazya'ya diğer taraftan Gürcistan'ın içlerine birlikler gönderdi. Alp Arslan daha sonra Karthli bölgesine tekrar girerek Tiflis'e geldi. Sultân bu yöredeki Rusthav Kalesi ile birlikte pek çok kaleyi fethetti. Daha sonra Türk birlikleri IV. Bagrat'ın vilâyetine ulaşip her tarafa akın yaptılar. Halkından esir olabilecekleri esir alıp, diğerlerini öldürdüler. Ulaştıkları köy ve şehirlerden zapt ettiklerini korudular, mümkün olmayanları yakıp, yıkıp yağma ederek Tiflis'e vardılar. Bir süre savaştan sonra o şehri de fethedip, içine girdiler. Gürcü Abhâz Kralı IV. Bagrat bu durum karşısında sultâna elçi ile bir mektup ve büyük hediyeler göndererek aman istedi. İki taraf arasında cizye karşılığı antlaşma sağlandı. Alp Arslan Gürcistan'da beş ay kaldı. Bu arada Alp Arslan'a Batı Karahanlı Devleti Hâkânı Ebû İshak İbrahim b. Nasr'ın öldüğü haberi geldi. Alp Arslan Ceyhun gibi bir nehir olan Aras Suyunu, atlar ile yürüyüp, bütün asker ile karşı tarafa geçti. O ülkeleri de kendi vilâyetleri arasına sokup himâyesi ve koruması altına aldıktan sonra İran'a döndü. Anonim *Selçuknâme*'ye göre Alp

³⁸⁰ Van gölündeki Ahtamar'dır. Bkz. Halûk Tarcan, *Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygarlığı Resmî Tarihin Çöküşü*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2003, s. 229.

³⁸¹ Honigmann'da Sipez-şahr olarak geçer. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 185; Sepîd Şehr (Beyaz şehir, Kartlı ile Kars arasındaki hudutta, bugünkü Kaps'ın bulunduğu yerde ve Marmaraşın manastırının beş km. kuzey batısındadır. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan Ve Zamanı, III*, s. 16; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 58; İbnü'l-Adîm'de, spedşehr'dir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 23; Faruk Sümer, "Azerbâyecân'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Bellefen*, XXI, S. 83, Ankara 1957, s. 431; Ali Sevim, *Malazgird Meydan Savaşı*, s. 20.

Arslan bu sefer esnasında dört ay kalmış, yedi şehir ve yirmi sağlam kaleyi Müslüman topraklarına katmıştır.³⁸²

Gürcistan Tarihi'nde Alp Arslan'ın dönüşünden sonra IV. Bagrat'ın II. Fadlûn'a karşı harekete geçtiği anlatılmaktadır. Kral IV. Bagrat bahar gelince Kartli'ye indi ve krallık yazlığı olan Did-Gorni'de oturdu. Fadlûn, kralın Did-Gorni'de bulunmasını fırsat bilerek otuz üç bin askerle sefere çıkarak, Tiflis'e doğru yürüdü ve İsan Ovası'nda karargâh kurdu. Çadırlarını orada bırakan Fadlûn gece karanlığında Muhnar tarafından geçerek, Kartli dolaylarını tahrip etti. Durumu öğrenen Abhaz kralı, bir miktar seçkin askeri II. Fadlûn'un üzerine yolladı. Bunlar II. Fadlûn'un artçı askerlerine yetişerek bir kısmını öldürdüler bir kısmı da esir ettiler. Kaçabilenler Şobo ormanına girince IV. Bagrat'ın askerleri ormanlardan ve çalılıklardan çıkarak, II. Fadlûn'un askerlerini yakaladılar, bunlardan pek azı kurtulabildi. II. Fadlûn ise esir edilerek IV. Bagrat'a teslim edildi. Bu olaylardan sonra Sultân Alp Arslan Emîr Savtegin'i bölgeye yolladı. IV. Bagrat onun barış ve ara buluculuk tekliflerini kabul ederek barış yaptı ve Fadlûn'un Gence'ye dönmesine müsaade etti. Fakat II. Fadlûn daha sonra Sultân'ın arabuluculuğunu ihlal ederek hile ile Kavazini'yi zapt etti, sonra da kralın Abhazya'da bulunmasından istifade ederek Agarani'yi kuşattı ve kale kumandanı burayı kendisine teslim etti. Buna karşılık, IV. Bagrat'ın gönderdiği birlikler Gence'yi tahrip edip çok miktarda ganimet alarak geri döndüler.³⁸³

Gürcistan Tarihi, IV. Bagrat'ın Şeddâdî emîri ile olan savaşlarını ayrıntılı bir şekilde verdikten sonra Malazgird savaşından önce onun Bizans ile ittifak

³⁸² el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 30-32; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 77-79, 80, 176; Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *a.g.e.*, Çev. Erkan Göksu, s. 111; Brosset, *a.g.e.*, s. 290-294. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan Ve Zamanı, III*, s. 21; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 62-63; Ergin Ayan, "Sultân Alp Arslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", s. 20; Roin Kavrelişvili, "Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", 27-30 Eylül I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri, 2010, s. 22; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 62-63.

³⁸³ Brosset, *a.g.e.*, s. 292-294.

ettiğini anlatmaktadır. İmparator Romanos Diogenes 1071’de Malazgird’e doğru ilerlerken, arkasını emniyete almak için IV. Bagrat’ın emrine on iki bin zırhlı asker göndermiştir. IV. Bagrat bu kuvvetleri diğer kuvvetlerle de takviye ederek kırk bin kişilik orduya oğlu Giorgi kumandasında Gence ve çevresini yağmalatmış, ancak imparatorun savaşta esir düştüğünü öğrenince, Alp Arslan’a elçiler göndererek af dilemiş, bu dileği kabul edildikten sonra da 24 Kasım 1072 günü ölmüştür.³⁸⁴

2. 1. 2. 5. Malazgird Savaşı

Büyük Selçuklu Devleti akınları yukarıda anlattığımız şekilde Anadolu’nun içlerine kadar ilerken Bizans, iç karışıklıklar ve taht mücadeleleri ile uğraştığı için, Türk akınları karşısında sonuç alabileceği bir teşebbüste bulunamıyordu. Bizans’ı içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için Balkanlar’da Peçeneklere karşı yürüttüğü mücadelelerle tanınan Romanos Diogenes (1068-1071),³⁸⁵ dul İmparatoriçe Eudokia³⁸⁶ ile evlendirilerek imparator ilân edildi (Ocak 1068). Yeni imparatorun beklenen en önemli iş son otuz yıldır çözülemeyen ve imparatorluğun doğu sınırlarını neredeyse ortadan kaldıran Türkleri Anadolu’dan atmaktı. Diogenes Türkleri Bizans topraklarından uzak tutmak için taarruz hazırlığına girişti. Diogenes bu taarruz hazırlığı çerçevesinde bir yandan kaleler tahkim ettirirken diğer yandan ordunun ihtiyaçları için zahire ve mühimmat toplatıyordu. Diogenes nihayet büyük hazırlıklardan sonra, Türkleri Anadolu’dan çıkarmak ve hatta Selçukluların başkentine bile girmek amacıyla sefere çıktı. 1068 yılında kurduğu bir orduyu, Kapadokya’ya sevk etti. Bu ordu Haleb’in kuzeydoğusundaki Menbic ile Bizans arasındaki topraklarda yağma ve yıkım faaliyetlerinde bulundu, köyler yakıldı, Müslüman askerleri öldürüldü,

³⁸⁴ Brosset, *a.g.e.*, s. 293-295; Mateos, *a.g.e.*, s. 51, n. 130.

³⁸⁵ Reşîdü’-d-Dîn Fazlullah Romanos Diogenes’ten “Kayser Ermenos”, “Sultân-ı Rum (Ermanos)”, diye bahsetmektedir. Reşîdü’-d-Din Fazlullah, *Câmi’ü’t-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 112,115.

³⁸⁶ Zonaras, *a.g.e.*, s. 121; Michael Attaiates, *The History I*, s. 169; Nikephoros Bryennis, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, 36.

kadınlar tutsak alındı. Ancak Dioganes'in ordusu erzak sıkıntısı çekmeye başlayınca geri çekilmek zorunda kaldı.³⁸⁷

Alp Arslan ise 462 (1069/1070) yılında Hamedan'dan hareket ederek, Bizans'a tâbi olan Ermenistan'a tekrar hücum etti. Ahlât vilâyetinden Erciş'e ve Malazgird (Menâzkirt)'e ulaştı. O şehirlerin ikisini de kısa sürede fethetti. Malazgird'ten hareketle Amîd üzerinden Tulhum'a³⁸⁸ gitti ve burayı zapt etti. Süveydâ (Siverek)³⁸⁹ kalesine vardı, kısa zamanda Süveydâ Kalesi'ni ve o yörelerde bulunan hisarları fethetti. Alp Arslan, Süveydâ kalesinin yakınında bulunan meşhur Tiltovrav Kalesi ile Arüzatıl'e³⁹⁰ hücum etti. Sultân, Tiltovrav Kalesini zapt edip sayısız esir ve ganimet aldıktan sonra Urfa istikâmetine indi ve 463 yılının Safer ayının altıncı Salı günü (13 Kasım 1070), Urfa kalesine ulaşır orada konakladı. Sultân'ın askerlerinden bir gurup Harrân'a varıp oraları yağmalayıp, zarar verdiler. Halk Urfa (Ruhâ) kalesine sığındı, Urfa halkı, sultâna itaat göstermeyip, hisara girmesine izin vermedi. Bir müddet savaştan sonra kale halkı ile mal karşılığı sulh yapılsa da halk sözünde durmadı. Sultân, elli gün boyunca Urfa üzerine şiddetli saldırılar yaptı ancak hiçbir sonuç alamadı. Alp Arslan bu duruma hiddetlendi, ancak yiyecek kıtlığı nedeniyle kaleyi almaktan vazgeçip, Menbic yolundan Fırat'a doğru gitti.³⁹¹

³⁸⁷ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, s. IX; Zonaras, *a.g.e.*, s. 128 vd.; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (Hicri 430-485=1038-1092)", s. 46; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2000, s. 21-22.

³⁸⁸ Honigmann'da T'lhum olarak geçer. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 140.

³⁸⁹ Bugünkü Siverektir. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 48; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, IV, Mihrân Matbaası, İstanbul 1306, s. 2699; Honigmann, *a.g.e.*, s. 135, n. 2; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 69.

³⁹⁰ Tiltovrav ile Arüzatıl (yani "Arslan kale"), Mezopotamya'da bulunuyorlardı. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 139; Honigmann, Severak'dan uzakta bulunmayan meşhur T'lt'ovrav kalesi de Ariucat'il (Arslan tepe) gibi zapt edildi şeklinde bahseder. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 141.

³⁹¹ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 80-83; Mateos, *a.g.e.*, s. 139-140; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22; Mükrimin Halil Yinanç,

Bir taraftan bu gelişmeler devam ederken, Alp Arslan ile Roman Diogenes arasındaki müzakereler de sürdürülmüştü. 1070 yılında Diogenes sultâna elçi göndererek Malazgird ve Erciş'i istedi. Bu konuda Abû'l Farac'da Diogenes'in Argis (Arkestia) ve Minazgerd'in iadesi karşılığında Mabbug'u vermeyi teklif ettiği Sultânın bu teklifi kabul edip buraları iade ettiği ve Halat (Ahlat) vadisine kadar bölgeleri tahliye ettiği yazıyor.³⁹² Ahmed bin Mahmûd'da ise bu iki yerin Malazgird Savaşı öncesi Romanos tarafından gönderilen elçi aracılığı ile Alp Arslan'dan istendiği yazıyor. Yine aynı kaynakta Alp Arslan'ın elçiye cevabının sert olduğu ve bu teklifi reddettiği yer alıyor.³⁹³ *Azîmî Tarihi*'nde ise; 1068/69 yılı olayları anlatılırken Diogenes'in Azaz, Membic/(Mabbug)'i³⁹⁴ ele geçirdiğini ve Membic'in, yedi yıl süreyle Rumların elinde kaldığı anlatılmaktadır.³⁹⁵ Süryani Patrik Mihail ise tarih vermeden Diogenes'in bir sefere çıkıp Hieropolis diye belirttiği, Mabbug'a (Membice) kadar geldiği ve buraları ele geçirdiği anlatılmaktadır.³⁹⁶ İbnü'l-Verdî, Sultân (Alparslan)'ın anlaşma yapmak istediği ancak İmparatorun buna yanaşmadığını belirtmektedir.³⁹⁷ Claude Cahen'de ise; Alp Arslan'la Romanos Diogenes arasındaki müzakereler sonucunda 1070'de bir ateşkes imzalanmış buna göre; Malazgird ve Erciş'e karşı Membic takas edilmişti. Bu bilgilere bakılarak bir ateşkesten söz edilebilse bile bunun uzun süreli olmadığı ve Rûmlarla Türkler arasında büyük bir savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

Müzakerelerden bir sonuç alınamayınca Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Türk akınlarını durdurmak için harekete geçti. Diogenes, bütün

a.g.e., I, s. 69-70; İbrahim Tellioğlu, *Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu'nun Fethi*, s. 128.

³⁹² Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 320.

³⁹³ Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 91;

³⁹⁴ Ortaçağ'da Suriyenin batısında bir Bizans kentidir.

³⁹⁵ *Azîmî*, *a.g.e.*, s. 22.

³⁹⁶ Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 25.

³⁹⁷ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 36.

şehirlere haber gönderip askerlerin toplanmasını emretti, bütün batı memleketine fermanlar gönderdi ve asker topladı. Diogenes, böylelikle muazzam bir ordu teşkil etti. Yazıcızâde Ali'ye göre; Romanus Diogenes'in ordusunun asker sayısı altı yüz bindir. İmparator, 1071 tarihinde bu ordunun başında olduğu halde Sivas'a geldi. Diogenes, buradan hareket edip askerleriyle beraber doğu istikâmetinde ilerlemeye başladı ve sonunda Erzurum'a ulaştı. Diogenes buradan daha güneye inerek çok az bir kuvvet tarafından korunmakta olan Malazgird³⁹⁸ kalesini kuşatıp ele geçirdi.³⁹⁹ Bu sırada Haleb şehri önünde bulunan Sultân, bu haberi alınca dönmek üzere hızlıca hareket etti.⁴⁰⁰ Alp Arslan, Ahlat üzerinden Muş'un Rahve⁴⁰¹ Ovasına gelip orada konakladı. Yazıcızâde Ali'ye göre Alp Arslan'ın asker sayısı yüz yirmi bindir.⁴⁰² Sonunda Selçuklu ve Bizans orduları karşı karşıya geldiler. Sultân yine de sorunu barışçıl yollardan çözmek için Bizans karargâhına bir elçi heyeti gönderdi. Diogenes Alp Arslan'ın barış teklifini reddetti.⁴⁰³ Konumuzla alakalı olmadığı için, ayrıntılarına girmediğimiz bu savaşta yapılan şiddetli çarpışmalar ve Peçenek Türkeri'nin Alp Arslan'a sığınması sonucunda Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Esir edilen Romanos Diogenes Selçuklularla barış antlaşması yapmak zorunda kaldı.⁴⁰⁴ Bu

³⁹⁸ A. A. Vasiliev'de, Mantzikiert olarak geçer. Bkz. A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 451.

³⁹⁹ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 56; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 91; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 321; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 72.

⁴⁰⁰ Ali Sevim, "Munkizi Müelliflerinin Selçuklularla İlgili Kayıtları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1994, C. 16, S. 27, s. 6.

⁴⁰¹ Mükrimin Halil Yinanç'ta, Zeho olarak geçer. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 72.

⁴⁰² Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 56; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 97.

⁴⁰³ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 108; Alp Arslan askerleri az olduğu için yenilmekten çekindiği için barış teklif etti. Bkz. Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 321; Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 97; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 36. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 74.

⁴⁰⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 180-182; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 56; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 117. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 141-142; Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s. 211.

fetih 20 Zilkade 463 Cuma günü (19 Ağustos 1071) olmuştur.⁴⁰⁵ Barış antlaşmasına göre; İmparator, serbest bırakılmasına karşılık Hazine-i Hassa'ya her gün bin dinâr göndermeyi, bu cizyeyi her sene iki defada ödemeyi, ihtiyaç halinde veya yardım istendiğinde yardım kuvveti olarak on bin iyi savaşan süvârî yollamayı ve Rûm'da esir bulunan bütün Müslümanları azat etmeyi kabul etti.⁴⁰⁶ Ayrıca Malazgird, Edessa (Urfa), Hieropolis (Menbiç), Antiokheia (Antakya) şehir ve kaleleri Selçuklu Devleti'ne terk edilecekti.⁴⁰⁷ Ahmed bin Mahmûd'da, iade edilecek şehir adları sayılırken “Antakya ve Urfa gibi şehir ve kaleleri geri verecek” denmiş, Menbiç ve Malazgird zikredilmemiştir. Honigmann'da ise “Antakya, Edessa, Mabbog ve Minazgerd (Malazgird)”⁴⁰⁸ şekilde zikredilmiştir. Urfalı Mateos'ta “Birkaç gün sonra Sultân, İmparator Diogenes'le sulh aktetti” denmiş ve İmparator'un İstanbul'a gönderilişi anlatılmıştır.⁴⁰⁹ Sultân, Romanos Diogenes'i anlaşma şartlarının hemen yerine getirilmesi için İstanbul'a gönderdi.⁴¹⁰ Romanos Diogenes, Alp Arslan'ın ona refakat etmesi için yanına

⁴⁰⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Târîhi'l-Beşer*, II, s. 187; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 180-182; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, s. 123-124; Ali Sevim “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)”, s. 48-50; Krş. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 36; Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu'da”, s. 33.

⁴⁰⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 180-182; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 56; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 119.

⁴⁰⁷ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 73; İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 20; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 323. Krş. Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 44; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan Ve Zamanı*, 37; Semavi Eyice, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Dîogenes (1068-1071)*, TTK, Ankara, 1971, s. 64.

⁴⁰⁸ Honigmann, *a.g.e.*, s. 141,

⁴⁰⁹ Mateos, *a.g.e.*, s. 143.

⁴¹⁰ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 56; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 36; Ali Sevim, “Munkizi Müelliflerinin Selçuklularla İlgili Kayıtları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1994, C. 16, S. 27, s. 6; Faruk Sümer, Ali

verdiği muhafız birliği ile yola devam ederken, Bizans tahtında yapılan bir darbe sonucu değişiklik meydana geldi. Yapılan darbe ile Bizans tahtına VII. Mihail (1071-1078) oturdu.⁴¹¹ VII. Mihail devrik imparator Romanos Diogenes'i gönderdiği bir orduyla yakalatarak gözlerine mil çektirerek kör ettirdi. Yeni Bizans İmparatoru VII. Dukas, Romanos Diogenes ve Alp Arslan arasında yapılan antlaşmayı da geçersiz saydı.⁴¹²

Alp Arslan bu seferden sonra İran'a geri döndü. Bir müddet sonra Mâveraünnehir tarafına yöneldi. Berzem Kalesi'ni kuşatarak burayı zapt etti.⁴¹³ Kale muhafızını beraberinde bulunan bir adamı ile sultânın huzuruna getirdiler. Sultân, astırılmasını buyurdu. Fakat muhafız, bıçağını çekerek, sultânın üzerine yürüdü, köleleri muhafızı yakalamak üzere atıldılar. Ancak okçuluktaki büyük maharetine güven Alp Arslan kölelerin araya girmesine müsaade etmedi. Alp Arslan'ın oku hedefini şaşınca muhafız üzerine atıldı ve hançeri Alp Arslan'ın göğsüne sapladı. Sultân bu hançer yarasından 465 yılı 30 Rebiyülevvel (14 Aralık 1072) yılında öldü. Ölümünden sonra Büyük Selçuklu tahtına oğlu Melîkşâh oturdu.⁴¹⁴

Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgird Savaşı (Metinler Ve Çevirileri)*, TTK, Ankara, 1971, s. 71.

⁴¹¹ Speros Vryonis, "Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century", *Greek Roman and Byzantine Studies*, 1959, C. 2, S. 2, s. 164; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 535; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 588.

⁴¹² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 187; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 180-182; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 23-25; Abû'l-Farac *a.g.e.*, I, s. 323; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 336. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 82.

⁴¹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 189-190; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 183-184; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 57; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluk, s. 113; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh*, Çev. Erkan Göksu, s. 123; İbnü'l-Verdî, Alp Arslan'ın Ceyhun'u geçerek Ferber bölgesine yayılmasından bahseder ancak fetihlerinden bahsetmez. İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 36.

⁴¹⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, II, s. 189-190; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 183-184; İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 25-26; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 57-58; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluk, s. 113. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 188; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 490; Mateos, *a.g.e.*, s.

Sultân Alp Arslan ikinci Kafkasya seferi sırasında Gürcistan Kralı IV. Bagrat üzerine yürümüş ve onu tekrar hâkimiyeti altına almıştı. Alp Arslan daha sonra Tiflis'e geldi ve burasını fethederek, bir câmii inşa ettirdi. Bu durum karşısında IV. Bagrat'ın Alp Arslan'a elçiler yollayarak affedilmesini dilemesi sonucu Alp Arslan tarafından affedildi. Fakat sonradan anlaşma yaptığına pişman olan Bagrat tekrar düşmanlığa başladı. Çünkü Bagrat Bizans'ın yeni imparatoru Romanos Diogenes tarafından yardım görmekte idi. Sultânın asıl amacı; Bizans İmparatorluğu'nun tâbi ve aynı zamanda müttefiki olan Gürcü ve Abhazya Krallığını yok ettikten veya etkisiz hale getirdikten sonra Rûm İmparatorluğuna büyük bir darbe vurma üzere Anadolu'ya girmektir. Bu yüzden Kafkasya'nın ele geçirilmesi Alp Arslan için birinci derecede önemli idi. Asıl amaç ise Bizans İmparatorluğu ile yapılması muhtemel bir savaşta, daha önce Bizans egemenliğinde olan bu bölgeyi Büyük Selçuklu Devleti için askerî bir üs olarak kullanmaktır. Alp Arslan'ın esas bir diğer amacı bütün Abhaz ve Gürcü memleketlerini fethederek Büyük Selçuklu Devleti'ni egemenliği altına sokmak ve tüm Kafkasya'yı ele geçirerek Bizans İmparatorluğunu zor durumda bırakmaktır. Bu bölge ele geçirildikten sonra artık Selçuklular Anadolu topraklarına rahat bir şekilde akın düzenleyebiliyor ve yine Bizans İmparatorluğuna bu bölgeden ağır darbeler vuruyorlardı.

1070 yılında Azerbaycan'a gelen Alp Arslan, Van Gölünün kuzeyinden geçerek Malazgird önüne varmış, daha önce Tuğrul Bey'in ele geçiremediği tüm bu yerleri birer birer ele geçirmişti. Bu sırada Şirvânşâh Salar Dağıstan Derbendi ahalisi (Komuklar) hâkimlerini yakalayıp hapsedince araları açılmış ve bu iki müslüman ve komşu ülke arasında savaş başlamıştı. Selçuklulara

145. Krş. Sergey Grigoreviç Agacanov, *a.g.e.*, s. 147; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alparslan Dönemi", s. 51; İbnü'l-Verdî'ye göre Alp Arslan rabîülevvel'in 6'sında (20 Kasım 1072) yaralanmış, bu ayın sonunda (24 Kasım 1072) vefât etmiştir. İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 37.

tâbi Şeddâdî Emîr II. Fadlûn'da, bu savaşlara katılıp Şirvan'da bulunurken, IV. Bagrat bunu fırsat bilerek Kartli'ye sefer düzenlemişti. IV. Bagrat 1071 Malazgird zaferi üzerine Bizans'tan umudunu keserek yeniden Selçuklulara tâbi oluncaya kadar Şeddâd'lı Emîri ile savaşlarını sürdürmüş ancak Malazgird Savaşından sonra yeniden Selçuklu tâbiyetine girmiştir.

Yukarıda değindiğimiz üzere Alp Arslan'ın bu bölgeye düzenlemiş olduğu seferler üzerine Romanos Diogenes 1071 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti de dâhil olmak üzere Selçuklulara ait yerleri ele geçirmek üzere bir sefere çıkmıştır. İmparatorluk ordusuna yolda Ermenistan ve el-Cezîre birlikleri kumandanı Basilakes Magistros⁴¹⁵ katıldı. İmparatorun planı Kafkaslara girip burada Gürcü Krallığına yardım ederek Azerbaycan'da ilerlemekte olan Türk fetihlerine son vermektir. Böylece Selçuklu birlikleri hem stratejik bakımdan önemli bir üslerini hem de yığınak yerlerini kaybedeceklerdi. Her iki amaçta da ortak nokta Selçuklulara büyük bir darbe vurmaktı. Hangi amaçla yola çıkmış olursa olsun bu ordu Alp Arslan'ın atak davranması sonucu Malazgird yöresinde karşılanıp Türk askerleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgi üzerine güç yitiren Bizans İmparatorluğu, Kafkasya üzerindeki emellerinden büyük oranda vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu savaşın önemli sonuçlarından biri de siyasî haritanın değişmesi olmuştur; Bizans, Malazgird'de yapılan bu savaştan sonra Doğu Anadolu'dan tamamen silinecektir. Ayrıca doğudan gelen Türkmen fetihlerinin genişlemesine mani olabilecek ciddi dış tehlikeler ortadan kaldırılmıştır. Diğer taraftan Selçukluların Kafkaslardaki siyasî ve askerî hâkimiyeti de kesin olarak sağlamlaşmıştır. Nitekim Alp Arslan, 1064 ve 1070 yıllarında düzenlediği seferlerle Aras Havzası'ndan Malazgird'e kadar uzanan bölgede başta Amberd, Sürmari/Sürmeli) ve Ani olmak üzere Ermenistan'ın son büyük müstahkem

⁴¹⁵ Magistros unvanı Bizans'ta ordu komutanlarına verilen unvandı. Mateos, *a.g.e.*, s. 22, n. 62.

şehirleri olan Malazgird ve Erciş'i de fethederek Ermenistan'daki Bizans hâkimiyetine son vermişti. Çağrı Bey'in Anadolu'ya girmesiyle başlayıp tüm hızıyla devam eden Türk akınları neticesinde ele geçirilen yerler yukarıda ayrıntıları ile bahsettiğimiz gibi sık sık el değiştirmişse de, Malazgird muharebesinden sonra Bizans İmparatorluğu, Türkler'in o zamana kadar ele geçirdikleri bütün yerlerden geri çekilmiştir. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'ne Selçuklular egemen olmuş ve Muş'tan Harput'a kadar tüm bölgeyi ele geçirmişlerdir. Kafkaslarda mevcut olan devletler Selçuklu tâbiyetine alınmıştır.

Müttefiki ve vasalı Romanus Diogenes'in uğradığı felakete çok üzülen Alp Arslan, öcünü almak için kendisi doğuya doğru sefere çıkarken, başta Kutalmışoğulları olmak üzere, pek çok Selçuklu kumandan ve şehzâdelerini Anadolu'nun fethi için görevlendirmişti. Böylece geçersiz sayılan anlaşmadan sonra Anadolu akınlarına yeniden başlamak suretiyle Tuğrul Bey zamanından beri güdülen Bizans siyasetine dönülürken, Malazgird Meydan Muharebesi de hakiki değerini almış bulunuyordu.

Malazgird meydan muharebesinden sonra Bizans birlikleri Malazgird'te yok edildiği için Türk akıncıları artık önemli bir dirençle karşılaşmadılar. Bunun sonucunda Anadolu'nun fethi çok daha hızlandı. Türk akıncıları daha önce aşağı-yukarı yirmi beş yılda denize ulaşabildikleri halde, Romanus Diogenes'in ölümünden sonra daha sonra ayrıntılarını ele alacağımız üzere sadece iki yıl sonra Marmara ve Ege sahillerine indiler. Ayrıca Türk birliklerinin Üsküdar'a kadar Bütün Anadolu topraklarında akın faaliyetine girişmedikleri yer kalmadı.

Akınların ilk başladığı zamanlarda Türk birlikleri ganimet ele geçirdikten sonra çoğunlukla Halep ve Ahlat'taki üslerine döndükleri halde, Malazgird'den sonra Anadolu'da kalmaya başladılar. Bunda Türk akıncılarını buradan atabilecek herhangi bir kuvvetin olmamasının etkisi

büyüktür. Ayrıca bu durumdan Türk akıncılarının artık Anadolu'yu benimseyip yurt edinmeye başladıkları sonucu da çıkarılabilir. Bununla birlikte bu akın faaliyetlerinin Malazgird Meydan Muharebesi'nden önce yapılmaya başlayan akın faaliyetlerinin devamı oldukları da bir gerçektir. Çünkü yeni akın yapan Türklerin kendilerini birdenbire Orta Anadolu topraklarında bulup buradan itibaren çeşitli yönlerde fetihlere girişmeleri şüphesiz tesadüf değildir.

Sonuç olarak Malazgird Meydan Muharebesi Anadolu'nun fethedilip Türk yurdu haline dönüşmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Buna göre Bizans ordusu Malazgird'de imha edildiği için, daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere Türk akıncıları güçlü bir mukavemetle karşılaşmadan Anadolu'nun içlerine kadar gidebileceklerdi. Ayrıca daha önce yapılan akınlarda Türk akıncıları üslerine geri döndükleri halde, Malazgird Meydan Muharebesinden sonra Anadolu'da kalmaya başlamışlardı. Bunda onları buradan çıkaracak güçlü bir kuvvetin olmamasının etkisi olmakla birlikte Türk akıncılarının akıncıların Anadolu'yu yurt edinmeye başlamaları da önemli bir sebeptir.

İKİNCİ BÖLÜM

3. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN

KURULUŞ AŞAMASI

3. 1. KUTALMIŞOĞULLARININ ANADOLU'YA

GELİŞLERİ

Büyük Selçuklu Devleti'nin hânedân üyelerinden olup Arslan Yabgu'nun oğlu olan ve 1063 yılında Alp Arslan'la giriştiği saltanat mücadelesini kaybedip bu mücadele sırasında yaşamını yitiren Kutalmış'ın kaynaklara göre beş oğlu vardı. Bu oğullardan dört tanesinin ismi bilinmektedir, bunlar; Süleyman, Mansûr, Devlet/Dolat ve Alp İlek/Yülük'tir.⁴¹⁶ Kaynaklarda Kutalmışoğulları diye geçen bu kardeşlerden Süleymanşâh Anadolu'da iki yüz yıldan fazla süre egemen olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Türkiye Selçukluları Devleti'ni kuran Süleymanşâh'ın da içinde yer aldığı Kutalmışoğullarının Anadolu'ya ne şekilde ve ne zaman geldikleri bugüne kadar yapılan çalışmalarda tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bu konuda Selçuklu tarihi araştırmacıları arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Meseleyi aydınlatabilmek için mevcut kaynakları karşılaştırarak Kutalmışoğullarının Anadolu'ya hangi şekilde geldiklerini ve Melîkşâh zamanından mı yoksa Alp Arslan zamanından mı Anadolu'ya geldiklerini açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak mevcut kaynaklarda Kutalmış'ın 1063 yılında Alp Arslan'la giriştiği saltanat mücadelesini kaybetmesinin ardından oğullarının durumunu izah etmek gerekir.

⁴¹⁶ Azimî, *a.g.e.*, s. 25; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Mateos, *a.g.e.*, s. 186; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 54, s. 24; Bryennios, *a.g.e.*, s. 174; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 86; Ali Sevim, *Süleymanşah*, s. 26; Mehmet Altay Köymen *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 103; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 10; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 2; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 62; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 100; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964, s. 39.

Bu konuyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri Kutalmışoğullarının Sultân Alp Arslan tarafından Anadolu’da gazâyâ memur edildiğidir. Kaynaklar incelendiğinde bu mesele ile ilgili doğulu Hristiyan kaynaklarından olan Süryani Mihail şunları söylüyor: “Aynı yılda Türklerin ilk hükümdârı olup, Horâsân İmparatorluğunun tahtına aynı aileden olan Alp Arslan oturdu. Bu akrabasından Süleyman’ı talan icra etmek üzere önden sevk etti. Sultân kendisi de onun arkasından hareket edip Ermeni ülkesini zapt etti.”⁴¹⁷ Nitekim meseleden Bondari, Gaffârî, Mîrhând, Münecimbaşı ve Aksarayî ve Reşîdüddîn Fazlullâh Kutalmışoğullarının Vezîr Nizâmü’l-Mülk’ün araya girmesiyle Sultân Alp Arslan tarafından affedildiğini ve bir ayaklanmaya sebebiyet vermemeleri için gazâ vazifesiyle Bizans sınırlarına sürüldüklerini ifade etmektedirler.⁴¹⁸ Hondmîr’de bu yönde fikir beyan edenlerden olup kaynakta şu ifadeler yer almaktadır. “Sultân Alp Arslan, Kutalmış’ın oğlunu yakalamak istedi. Ancak Hâce Nizâmü’l-Mülk, Sultânı bu işten men etti. Bu işi yapma dedi. Uygun olan şu ki; Kutalmış’ın oğlundan şehzâdelik unvanını al, buna sipehsalar unvanını ver. Bunun eline asker ver ve bazı şehirlerin fethine görevlendir. Sultân vezîrin bu tedbirini beğendi. Ferman verdi. Kutalmışoğlu Süleymanşâh Şâm’a gitsin, orayı zapt etsin dedi. Süleyman da bu hüküm icabı ile Şâm yoluna düştü.”⁴¹⁹ Mesele ile ilgili bir diğer kaynak olan Anonim *Selçuknâme* yukarıdaki kaynaklardan farklı olarak; Süleymanşâh’a Alp Arslan tarafından Şâm ve Diyâr Bekir’in verildiğini belirtmekle beraber Şâm emîrlerinin birleşerek Süleymanşâh’ı öldürmek istediklerinden bahseder. Bunu haber alan Süleymanşâh onlarla mücadeleye giriştiğini ve bu mücadele neticesinde karşı taraftan beş bin kişinin ya öldüğünü

⁴¹⁷ Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 25.

⁴¹⁸ Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 112-113; Reşîdü’l-Din Fazlullah, *Câmi’ü’t-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 108; el-Bondârî, *a.g.e.*, s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 11; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 5-6.

⁴¹⁹ Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, “Habibü’s-Sîyer’e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 24.

ya da esir alındıklarını ve bir daha ayaklanma çıkarmayacaklarına dair yemin etmeleri karşılığında serbest bırakılmışlardır. Bu bilgilerin devamında ise bir süre sonra Şamlılar tekrardan bozgunculuğa başlamışlar ve Süleymanşâh, karşı tarafın kuvvetlerinin fazla olması ve Şâm emîrlerinin ittifakı nedeniyle kendini güvende hissetmeyerek Rûm gazasına yönelmiştir.⁴²⁰ Mükrimin Halil Yinanç adı geçen kaynakların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda eserinde; “Sultân Alp Aslan’ın galibiyeti, Kutalmış’ın ölmesi ve kardeşi Resûl Tekin ile oğlu Mansûr’un esir olmaları ile neticelendi (1063). Âlicenaplıkta amcasından ve babasından geri kalmayan Sultân, bütün esirleri affetmiş ve âsî olan Selçuklu şehzâdelerine vazife vermekten çekinmemiştir. Kutalmışoğulları affedildiler ve Melîk veya Emîr unvanları ile Anadolu hududunda gazâyâ memur oldular.” ifadelerini kullanmaktadır.⁴²¹ Yinanç’ın burada Kutalmışoğullarını âsî olarak değerlendirmesine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü saltanat iddiasına girişen şehzâdelerin babasıdır. Yine bir başka önemli tarihçimiz olan Mehmet Altay Köymen; “Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu” adlı makalesinde Kutalmış’ın saltanat mücadelesini kaybettikten sonra oğullarının durumu ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır; “Selçuklu hükümdârının, zaferden sonra Kutalmış’ın bütün oğullarını ve akrabalarını öldürmek istediği, Vezîr Nizâmü’l-Mülk bu durumun ülkeye hayır getirmeyeceği mülâhazı ile mâni olduğu, bütün kardeşlerin, Alp Arslan’ın saltanatı boyunca, Güney Doğu Anadolu (Suriye, Fırat Havzası)’da bir nevi sürgün veya mekûbiyet hayatı yaşadıkları bilinmektedir.” Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, V. Gordlevski, Salim Koca ve günümüz Selçuklu tarihçilerinden Yusuf Ayönü de bu yönde fikir beyan etmektedirler.⁴²²

⁴²⁰ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 35.

⁴²¹ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 57.

⁴²² Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan’dan Uluğ Keykubâd’a) (1071-1220)*, Mehmet Altay Köymen, “Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu”, *Bellekten*, 1993, C. 57; S. 218, s. 71-72; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 76; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın

Görüldüğü üzere yukarıda adı geçen Selçuklu tarihçileri Kutalmışoğullarının Sultân Alp Arslan tarafından Bizans sınırları olan Güney Doğu Anadolu havâlisine sürüldükleri görüşünü benimsemişlerdir. Diğer taraftan Süryani Mihail, Süleymanşâh ve Mansûr'un Malazgird Savaşı'na katıldığını ve onların bu savaşta faydalı işler yaptığını, bir süre sonra Alp Arslan vefat edince tahta geçen Melikşâh'ın, Süleymanşâh'ı Anadolu'da akınlarda bulunması ve burada bulunan başıboş Türkmenler ile aralarında husumet bulunan emîrleri disiplin altına almaları için gönderdiğini ifade etmektedir: “İki taraf, muharebeye tutuşmaya hazır bir vaziyet aldıkları vakit, Sultânın kuzeni olan Süleyman, sultâna, kendisi tepenin üzerinde bulunan tahtında oturup, muharebenin idaresini kendisine tevdi etmesini teklif etmiştir.”⁴²³ Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişini farklı bir sebebe dayandıran el-Hüseynî ise eserinde: “...Dünya mülk ve saltanatını kölelerinden esirgemezdi. Kölesi Borsuk'u Rûm memleketleri tarafına gönderdi. Borsuk Rûmları sıkıştırarak sultâna üç yüz bin dinâr ve kendisine otuz bin dinâr vermeğe mecbur kıldı. Rûm meliki bu parayı vermiyordu. Melikşâh bizzât Şâm'a ve müteakiben İstanbul (Konstantiniyye) üzerine yürüyüp kuşattıktan sonra onları bir milyon kırmızı dinâr vermek zorunda bıraktı. Aksaray, Konya, Kayresiyeye ve tüm şehirleri fethedip o yerlere Melik Süleyman bin Kutlumuş b. İsrail b. Selçuk'u melik yaptı.” bilgisini vermektedir.⁴²⁴ Ancak bu bilginin doğru olmadığı aşikârdır. Aşağıda da ifade edileceği gibi Emîr Porsuk, Sultân Melikşâh tarafından, Kutalmışoğullarının üzerine 1078 tarihinde itaat altına alınmak için gönderildi. Böylelikle müellîfin olayları karıştırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca müellîfin bu ifadelerinin devamında Antakya'nın Melikşâh tarafından fethedilerek Süleymanşâh'a verildiğini ifade etmesi olayları

Matbaası, İstanbul, 1953, s. 70; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 39; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2018, s. 62-63.

⁴²³ Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 25, 29.

⁴²⁴ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 49.

karıştırdığının bir başka kanıtıdır. On beşinci yüzyıl müelliflerinden olan Mîrhând da eserinde: “...Sultân onun ölümünden sonra o ülke ve memleketi, Gazan Han zamanında o memleketin idâresi onun evlâd ve ahfadının eline geçene kadar Süleymân bin Kutalmış bin İsrâil bin Selçuk’a verdi. Şâm idâresine kardeşi Tutuş’u tayin etti.” ifadelerini kullanmaktadır. Ancak müellif eserinde bu ifadesine ters düşen bilgiler vermektedir. Eserinin Rûm (Anadolu) Selçukluları kısmında Kutalmış’ın Sultân Alp Arslan’a karşı giriştiği saltanat mücadelesini kaybetmesi üzerine Alp Arslan’ın onun neslini ortadan kaldırmak istediğinden bahseder. Ardından Vezîr Nizâmü’l-Mülk’ün buna mani olduğunu Kutalmışoğullarından şehzâdelik namının alınarak sipehsâlârlık unvanıyla Sultân Alp Arslan tarafından Şâm vilâyetine gönderildiği bilgisini verir.⁴²⁵

Süryani Mihail’in eserinde geçen bilgilerde olduğu gibi bazı araştırmacılar Kutalmışoğullarının Malazgird Savaşı’nda buldukları görüşünü meydana koymuşlardır. Mükrimin Halil Yinanç eserinde: “Sultânın yanında Selçuklu ailesine mensup birçok prensler ve ezcümle Kutulmuşun oğullarile yukarıda isimleri geçen beylerin çoğu ve (Ebû Hâmit Muhammed bin İbrahim)’in Selçuklular tarihine göre (Dânişmend), (Artuk), (Saltuk), (Mengücek), (Çavuldur) ve diğer bazı membâlara nazaran Bağdâd muhafızı olan (Gevher Âyin) ile (Porsuk) bu muharebede Sultânın maiyetinde bulunmuşlardır.” bilgilerini vererek Kutalmışoğullarının, Sultân Alp Arslan’ın yanında olduğu görüşünü meydana koyar. İbrahim Kafesoğlu’nun, Yinanç’ın bu görüşünü desteklediği, eserinde geçen; “Süleymanşâh, Mansûr, Gevher Âyîn, Porsuk, Bozan ve Savtekin gibi seçkin kumandanların idaresinde, meşakkatlere tahammüllü ve çoğu bozkır muharebe usulünce yetişmiş, ok atmakta mahir ve her birinin ayrıca birer yedek atı bulunan, seri manevra kabiliyetine sahip süvârîlerden kurulu idi.” İfadesiyle

⁴²⁵ Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, 120,267.

anlaşılmaktadır. Günümüz tarihçilerinden Osman Gazi Özgüdenli ise eserinde Süleymanşâh'ı Malazgird Savaşı'nda bulunan beyler arasında saymaktadır.⁴²⁶

Ancak bizim kanaatimize göre Kutalmışoğullarının Malazgird Savaşı'nda bulduklarına dair rivayetlerin aşağıda göreceğimiz gibi tam güvenilir olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Süryani Mihail'in Kutalmışoğulları ile ilgili verdiği bilgiler, diğer doğulu Hristiyan kaynaklarında ve İslâm kaynaklarında geçmemektedir.⁴²⁷ Nitekim Osman Turan da Arslan Yabgu'nun torunlarının Malazgird Savaşı'na katıldıklarına dair bilginin itimat edilir bir kaynağa dayanmadığı görüşündedir.⁴²⁸ Erdoğan Merçil; “Doğruluğu tam şüphe götürmekle beraber itimada en lâyük rivayetlere göre, Süleymanşah, ağabeyi Mansûr ve kardeşleri Alp İlig ile Devlet/Dolat muhtemelen 1073 yılında, yani Sultân Melîkşâh Devri'nde, Urfa ve Birecik yakınlarına kaçmışlar veya sürülmüşlerdi. Bunların o bölgedeki, yine Selçuklu devlet arazisinde tutulmayarak hudutlara sürülmüş oldukları anlaşılan Türkmen gruplarıyla temas kurdukları ve soylarının asaleti sebebiyle bunlar tarafından başbuğ tanındıkları anlaşılmaktadır.” ifadelerini kullanarak Malazgird Savaşı'na katıldıklarına dair bir bilgiden söz etmez.⁴²⁹ Ayrıca bu konuda önemli araştırmalar yapan Süleyman Tülüce de mesele ile ilgili yayımladığı makalesinde Süleymanşâh'ın Malazgird Savaşı'na katıldığına dair kuvvetli bir bilgiye ulaşamadığından söz etmektedir.⁴³⁰

Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişleriyle ilgili son olarak; onların Sultân Alp Arslan'ın ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan

⁴²⁶ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 74; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 55; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C. 1, İsam Yayınları, İstanbul 2018. s. 153.

⁴²⁷ Kaynaklara göre Malazgird Savaşı'na katılan Selçuklu beyleri hakkında detaylı bilgi için. Bkz. Süleyman Tülüce, “Malazgird Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 7, s. 293-294.

⁴²⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 25-26; Süleyman Tülüce, *a.g.m.*, s. 296.

⁴²⁹ Erdoğan Merçil, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 503.

⁴³⁰ Süleyman Tülüce, *a.g.m.*, s. 295.

siyasî karışıklıklardan faydalandıkları ve bir şekilde kaçarak Anadolu'ya geldikleri görüşü bulunmaktadır. Mevcut kaynaklar incelendiğinde bu görüşün doğru olma ihtimalinin bahsettiğimiz diğer görüşlere nazaran daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sıbt İbnü'l-Cevzî eserinde Kutalmış'ın mücadeleyi kaybetmesinin ardından Kutalmış kardeşi Resûltekin ve Resûltekin'in büyük oğlu ile birlikte bir kısım ileri gelen adamlarının da tutsak alındığını ifade etmektedir.⁴³¹ Müellîfin meseleyi ele alırken Nizâmü'l-Mülk ile Sultân Alp Arslan arasında Kutalmışoğullarının affına veya esaretiyle ilgili herhangi bir konuşma geçtiğine dair bilgi vermemesi dikkat çekicidir. Süryani Abû'l-Farac ise eserinde Süleymanşâh ve kardeşlerinden isyan halinde kaçarak Anadolu'ya geldiklerinden bahsetmektedir.⁴³² Ayrıca Bizans tarih yazarı Mikhael Attaleiates de eserinde Kutalmışoğullarının, Sultân Melîkşâh ile çatışma halinde bulunarak Anadolu'ya geldiklerinden bahsetmektedir.⁴³³ Yazıcızâde Ali ise Melîkşâh'ın Kutalmışoğulları'nı Türkistan'dan gelen yüz yirmi bin Türkmen'i onların emrine vererek Anadolu'ya gönderdiğini yazar.⁴³⁴ İbn Haldûn da Kutalmışoğullarının Alp Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu'ya geldiklerini belirtmektedir.⁴³⁵ Bu bilgiler doğrultusunda Osman Turan, Alp Arslan'ın Kutalmışoğullarını Anadolu'da gazâyâ memur ve buraları onlara iktâ ettiği fikrini kabul etmemekte ve onların Malazgird Savaşı'nda bulunmadıklarını da ifade ederek bunun mümkün olmayacağını belirtmektedir. O, Kutalmışoğullarının Sultân Alp Arslan tarafından serbest bırakılmadığını belirtmektedir. Osman Turan'a göre Kutalmışoğulları, Sultân Alp Arslan'ın vefatıyla birlikte yaşanan taht mücadeleleri esnasında Anadolu'ya gelmiştir. O, ayrıca eserinde “Melîkşâh'ın Süleyman ve kardeşlerini Anadolu'yu idare ve bu ülkede başsız

⁴³¹ Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultan Alparslan Dönemi”, s. 4.

⁴³² Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 328.

⁴³³ Attaleiates, *Tarih*, s. 262-263.

⁴³⁴ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 61.

⁴³⁵ İbni Haldûn, *a.g.e.*, s. 307-308.

kalan Türkmenleri disipline almaya memur ettiğine dair ifadeleri de hakikate aykırıdır ve yakıştırmadan ibarettir.” ifadesini kullanarak Melîkşâh’ın Kutalmışoğullarını Türkmenleri itaat altına alsın diye göndermediğini belirtir.⁴³⁶ Osman Turan ile birçok yönüyle aynı kanıda olan Ali Sevim eserinde Kutalmış’ın ölümünün ardından onun oğullarının ve akrabalarının akıbetini şu şekilde açıklamaktadır; “Kardeşi Resûltekin ile oğulları Mansûr, Süleyman ve diğer bazı emîrlere sultân Alp Arslan tarafından tutsak alındılar. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultânı Alp Arslan’ın 1072’de ölümü üzerine oğlu Melîkşâh’ın tahta geçtiği sıralarda, ülke içinde ortaya çıkan birtakım karışıklıklar sırasında, Kutalmışoğulları Mansûr, Süleyman, Alp İlik ve Devlet/Dolat, Selçuklu emîr ve kumandanlarının fetihlere devam ettikleri Anadolu’ya gelip Fırat Irmağı boylarında ve Urfa yörelerinde fetihlerde bulunmakta idiler.”⁴³⁷ Böylelikle Ali Sevim, Osman Turan gibi Kutalmışoğullarının Melîkşâh tarafından serbest bırakılmalarına ihtimal bile vermemekte onların, sadece karışıklıklardan yararlanarak kaçtıklarını belirtmektedir. Erdoğan Merçil ise Kutalmışoğullarının Anadolu’ya gelişleriyle alakalı rivayetleri belirttikten sonra onların muhtemelen 1073 yılında kaçarak veya sürgün edilerek Urfa-Birecik civarına geldiklerini ifade ederek kesin bir görüş bildirmez.⁴³⁸

Yukarıda sunduğumuz Osman Turan ve Ali Sevim’in eserlerinde ifade ettiği görüşlere katıldığımızı ifade etmek isteriz. Kutalmışoğullarının bazı kaynaklarda geçen ifadeler gibi Sultân Alp Arslan tarafından gazâyâ memur edilmeleri mümkün gözükmemektedir. Çünkü kaynaklar Kutalmışoğullarından ilk olarak 1072-1073 yıllarında Birecik-Urfa’ya gelişleriyle birlikte bahsetmektedir. Nitekim onlar Birecik-Urfa havâlisine geldikten sonra kaynaklarda daha sonra

⁴³⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 47.

⁴³⁷ Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 22; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 421.

⁴³⁸ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 100-101.

tafsilatıyla ele alacağımız gibi 1075 yılında Emîr Şöklü ile Atsız'a⁴³⁹ karşı kurdukları ittifak ile adları geçmektedir. Böylelikle anlaşılmaktadır ki Kutalmışoğullarının Anadolu ve Suriye'de bulunmaları Melîkşâh dönemine denk gelmektedir. Ancak onların bu zamanda Anadolu'ya gelmeleri Sultân Melîkşâh tarafından Anadolu'nun idaresine memur edildiği anlamına da gelmemektedir. Nitekim Sultân Melîkşâh'ın emîri olan Atsız'a karşı Kutalmışoğullarının bir kısmının Şöklü ile bağımsız bir beylik kurmak için birleşmesi ve Mısır Fâtımî halîfesini yardımları karşılığında tanımaları bunu ispat etmektedir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu ittifak neticesinde Kutalmışoğulları, Atsız tarafından esir alındı. Süleymanşâh, kardeşlerini ve amcası Resûltekin'in oğlunu Atsız'dan serbest bırakmasını istemesine rağmen sonuç alamadı. Bu duruma sinirlenen Süleymanşâh, Sultân Melîkşâh'ın Suriye'deki fetihlerini sürdürmesi için Atsız'a yardımcı olmaları için gönderdiği bir grup Türkmen'e saldırdı. Görüldüğü üzere Kutalmışoğullarının, Büyük Selçuklu Devleti'nin aleyhine bu faaliyetlerde bulunması onların Sultân Melîkşâh tarafından Anadolu'nun idaresine memur edildiği görüşü ile ters düşmektedir. Bu durumun bir diğer göstergesi ise Sultân Melîkşâh'ın 1078 yılında Emîr Porsuk'u Kutalmışoğullarının üzerine itaat altına alması için göndermesidir. Bu sefer ile her ne kadar Süleymanşâh itaat altına alınamamışsa da Mansûr öldürülmüştür. Hânedân üyesi olan Mansûr'un bir emîr tarafından öldürülmesi iki taraf arasındaki ilişkinin ne derecede olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Emîr Porsuk'un İznik üzerine ikinci seferi Süleymanşâh'ın Tutuş tarafından öldürülmesi ve oğullarının esir edilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Bu sefer sırasında yönetimde bulunan Ebû'l-Kâsım, Emîr Porsuk'un gelişini haber alınca Bizans İmparatorluğu ile ittifak kurdu. Bu sayede Emîr Porsuk ikinci kez başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine Sultân Melîkşâh, Sivayuş adındaki elçiyi İstanbul'a göndererek Bizans İmparatorluğu ile

⁴³⁹ Atsız hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTK, Ankara 1990, s. 33-45; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 92-93.

ittifak kurmayı ve böylelikle İznik'i elde etmeyi tasarladı. Ancak Sivayuş'un ihanetiyle bu tasarı uygulanamadı. Sultân, İznik'i üçüncü kez elde etmeyi Urfa Emîri İmâdeddîn Bozan⁴⁴⁰ ile birlikte Bizans İmparatoru'na yeniden anlaşmak için bir mektup göndermekle denedi. Ancak Sultân Melîkşâh'ın bu sırada ölmesiyle bu ittifak girişimi de yarım kaldı. Görüldüğü üzere Sultân Melîkşâh birçok kez Süleymanşâh'ın kurmuş olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'ni itaat altına almaya çalışmıştır. Sultân Melîkşâh'ın Kutalmışoğullarına karşı bahsettiğimiz bu faaliyetleri değerlendirildiğinde onların Sultân Alp Arslan'ın vefatı ile birlikte Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan karışıklıklardan faydalanarak Güney-Doğu Anadolu bölgesine geldikleri görüşü ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak Kutalmışoğullarının Malazgird savaşına katılıp ardından Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi için gönderilmelerinin gerçek olması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Süleymanşâh ve kardeşlerinin Malazgird Savaşı'nda ve ardından Anadolu'nun fethi için görevlendirilen kumandanlar arasında yer aldıklarına dair bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca kendisine karşı isyan etmiş olan ve tahtı için büyük bir tehlike teşkil etme ihtimali düşük olan Selçuklu Emîrlerinden Erbasgan'ı dahi sıkı bir şekilde takip ettirmiş olan Alp Arslan, tahtı için her zaman bir tehdit oluşturma ihtimali bulunan Kutalmışoğullarını Anadolu'nun fethine ve hükümdârlığına neden tayin etmiş olduğuna dair bir soru akla gelmektedir. Ayrıca dikkat edilecek olursa o dönemi ele alan eserlerde Sultân Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethi için görevlendirdiği birçok kumandanın ismi geçerken, hânedân üyesinden olan Kutalmışoğullarından söz edilmemektedir.

⁴⁴⁰ Selçuklu emirlerinin ileri gelenlerinden olup, Melîkşâh tarafından Ebû'l-Kâsım'ın te'dibi için İznik'e daha sonra da Urfa üzerine gönderilmiştir. Burayı 28 Şubat 1087'de fethetmiş ve sultan tarafından Urfa'ya vâli tayin edilmiştir. Melîkşâh'ın ölümü ile ortaya çıkan taht mücadelelerinde önce, Tutuş tarafında yer almış daha sonra ise Melisa'nın büyük oğlu Berkyaruk'un safına geçmiştir. Bu hareketinden dolayı Tutuş tarafından 1094'de öldürülmüştür. Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 128, 134-136, 138, 142, 144, 146, 148-150; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 58-60, 62.

Süleymanşâh ve kardeşlerinin Sisyanultan Alp Arslan zamanında Suriye ve Anadolu'da bulunmadıklarına bir başka delil ise; Kavurt, Kutalmış ve Erbasgan'ın isyanlarından sonra, onlara mensup bulunan Yabgulu Türkmenlerinin Suriye ve Anadolu'ya kaçtıkları ve bu Türkmenlerden bir grubun 1070 yılında atsız ve diğer Oğuz beylerinin yönetiminde fetih hareketlerine başlayıp Filistin'de bir Türkmen beyliği kurdukları sırada başlarına geçecek bir Selçuk şehzâdesi bulunmamış olmasıdır. Eğer o sırada Kutalmışoğulları Anadolu ve Suriye'de bulunmuş olsalardı, bu Türkmenlerin Kutalmışoğullarının emrine gireceğinden hiç şüphe duyulmazdı. Ayrıca daha ileriki konularda ele alacağımız üzere, Türkmen beyleri arasında yer alan Şöklü, 1074 yılında, Sultân Melîkşâh'a itaatini bildiren Atsız'a karşı mücadeleye girişirken Kutalmışoğullarından birini davet edebilmiş ve kendisine, Selçuklu hânedânından olması sebebiyle itaat edeceğini ifade etmiştir. Böyle bir durumun meydana gelebileceğini rahatlıkla tahmin edebilecek olan ve de Kutalmış'ın isyanı sırasında bu Türkmenlerle savaşmış olan Sultân Alp Arslan'ın, Kutalmışoğullarını Anadolu'ya göndermiş olması imkânsız görünmektedir. Kutalmışoğulları Suriye veya Anadolu'ya sürgün edilmiş olsalar dahi Anadolu'ya onlardan önce gelmiş veya gelmek zorunda kalan Türkmenlerin derhal etraflarında toplanması ve bu Selçuklu şehzâdelerini başlarına geçirmeleri gerekirdi. Süleymanşâh ve kardeşlerinin Kutalmış ile birlikte olduklarını, Alp Arslan'a karşı girişilen savaşın mağlûbiyetle sonuçlanmasından sonra, onların da Alp Arslan'ın eline geçtiğini kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur. Çünkü kaynaklarda Alp Arslan'ın başa geçmesinden Malazgird Savaşı sonrasına kadar olan dönemde (1064-1072 yılları arasında) Kutalmışoğullarının isimleri zikredilmemektedir. Buradan çıkarılabilecek sonuç Kutalmışoğullarının babalarının vefatından sonra, Alp Arslan'ın saltanatının tamamında Selçuklu Devleti'nin başkenti Ray'de tutuklu kalmış olup vefatından sonra Anadolu'ya geldikleridir.

3. 2. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NDEN ÖNCE BİZANS'IN DURUMU

Kutalmışoğulları Anadolu'ya geldikleri sırada daha önce bahsettiğimiz üzere Selçuklu emîr ve kumandanları Anadolu'da fetih faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Bu yüzden Kutalmışoğullarının Anadolu'daki faaliyetlerine geçmeden önce onların Anadolu'ya geldikleri sırada nasıl bir siyasî vaziyet ile karşılaştıklarını ve Bizans'ın o dönemdeki faaliyetlerini genel çizgileriyle ele almak doğru olacaktır.

Sultân Alp Arslan, daha önce bahsettiğimiz Malazgird savaşından sonra hayatını bir anlaşma ile bağışladığı İmparator IV. Romanos Diogenes'in öldüğüne dair haber kendisine ulaşınca çok üzüldü ve yapılan antlaşmanın bir hükmünün kalmadığını belirterek Çavlı, Çaka, Artuk, Dânişmend Ahmed Gâzî, Mengücek Gâzî, Ebû'l-Kâsım Saltuk gibi kumandanlara Anadolu'da akın faaliyetlerinde bulunmaları için emîr verdi.⁴⁴¹ Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleri akın ve yağma faaliyetlerinde bulunmaya başladılar. Türklerin Anadolu'daki bu faaliyetleri karşısında Bizans tahtına yeni geçen VII. Mikhail Dukas, Selçuklu kuvvetlerine engel olmak için askerî kuvvetler topladı. Bu kuvvetlerin kumandanlığına da İsaakios Komnenos'u atadı.⁴⁴² Ayrıca İsaakios'un yanında ileride Bizans imparatoru olacak kardeşi Aleksios Komnenos da bulunuyordu. Adı geçen Bizans kumandanı ve kardeşi Aleksios Komnenos, Kayseri'ye geldiklerinde Bizans kuvvetleri ile ücretli Latin askerleri arasında anlaşmazlık çıktı. Yaşanan bu olayın sonrasında Bizans ordusunda paralı asker olarak bulunan Roussel de Baileul adındaki Norman isyan ederek emrindeki dört yüz Latin askeriyle beraber

⁴⁴¹ Reşidü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 57; Nîşâburî, *a.g.e.*, s. 25; Münecimbaşî, *a.g.e.*, II, s. 144-145. Krş. Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, s. 47.

⁴⁴² Attaleiates, *Tarih*, s. 187; Bryennios, *a.g.e.*, s. 72. Krş. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 65; İsaakios Komnenos hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 15,17; Zonaras, *a.g.e.*, s. 143, n. 44; Ali Öngül, "Saltuklular", *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 461-462.

önceden planlanan güzergâhtan başka bir yol izledi ve Sivas'a doğru hareket etti.⁴⁴³ İsaakios Komnenos, bu kaçıışı haber alınca kuvvetlerinin bir kısmını kardeşi Aleksios'un emrine vererek Roussel'u takip etmesini kararlaştırdı. Lâkin o, bu kararı uygulamaya geçiremeden Selçuklu akıncılarının kendisine doğru harekete geçtiğini ve yakın bir mevkide konakladıklarını haber aldı. Bu gelişme üzerine o, Roussel'in takibini sonraya bıraktı. Ardından kardeşi Aleksios'u karargâhta bırakarak Selçuklu kuvvetlerinin üzerine hareket etti. İsaakios Komnenos, Kapadokya sınırları yakınında (Tufanbeyli) Attaleiates'in Süleymanşâh ve kardeşi Mansûr'un olduğunu belirttiği Türk birlikleri ile karşılaştı. İsaakios Komnenos'un yönetimindeki Bizans kuvveti bu karşılaşmanın sonucunda mağlup oldu ve dağılmaya başladı. İsaakios Komnenos ise Türk süvârîleri tarafından kuşatıldı. Onun atı Türk süvârîlerinden biri tarafından vuruldu ve bu suretle yere düştü. Bunun üzerine Türkler derhal onu esir aldılar. Türkler, kaçan Bizans kuvvetlerini takiple onların karargâhlarına doğru ilerleyerek Bizans karargâhına kadar ulaştılar. Ardından Aleksios'un karargâhta bulunan maiyetindeki az bir kuvvet ile çarpışmaya koyuldular. Aleksios neredeyse yakalanmak üzereydi. Fakat karargâh Türkler tarafından kuşatılınca, Aleksios gecenin karanlığından faydalanıp kaçtı. Aleksios buradan hareketle yaya bir şekilde önce Develi'ye geldi. O, buraya geldiğinde buradaki halk onu üç gün boyunca misafir etti ve ardından Ankara'ya doğru yöneldi. Aleksios Ankara'ya doğru giderken ağabeyinin tutsak olduğunu öğrendi. Sonra kentlerden para toplayarak İsaakios Komnenos'un kurtuluş fidyesinin bir kısmını ödeyip geri kalan bölüm için de rehineler bıraktıktan sonra kardeşi ile Ankara'da buluşarak birlikte İstanbul'a doğru hareket ettiler. Ayrıca bu tarihlerde Türkler'in neredeyse

⁴⁴³ Attaleiates, *Tarih*, s. 187; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 16; Bryennios, *a.g.e.*, s. 72; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 321-322; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 88-89; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 65; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, İlgı Yayınları, İstanbul 2006, s. 106. Krş. Orhan Duru, "Bizans Şaşırtıyor", *Cogito, Bizans*, 1999, S. 17, s. 370.

İstanbul'a kadar her yerde faaliyette buldukları anlaşılmaktadır. Ancak onlar, Sakarya ile İzmit arasında Dekte adlı bir köyde konakladıkları sırada kendilerinin bulunduğu mevkie yakın bir yerde iki yüz kadar Selçuklu akıncısı yağma ve talan faaliyetlerinde bulunuyordu. İki kardeş bu Türk süvârîlerinin saldırısına uğradılar. İsaakios ve Aleksios Komnenos bu saldırıyı güçlükle de olsa savuşturdu ve İstanbul'a ulaşmayı başardılar.⁴⁴⁴ Biriennios bahsettiği bu Türk süvârîleri hakkında bilgi vermemektedir.

İsaakios ve Aleksios başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadelenin içerisindeyken isyancı Roussel ise Konya'nın kuzey tarafında mevcut bulunan köy ve kentlere giderek buralardan erzak, para ve asker temin etme çabası içerisindeydi. O, bu faaliyetlerini sürdürdüğü sırada Bizans başkentinde ise kendisine karşı alınacak olan tedbirler görüşülmekteydi. Sonuç olarak Roussel'e karşı bir kuvvet gönderilmesi kararlaştırıldı. İmparator, gönderilecek olan bu kuvvetlerin kumandanı olarak amcası Kayser unvanlı Ioannes Dukas'ı atadı. Böylelikle Ioannes Dukas kuvvetleriyle Bilecik civarına geldiği vakit, Roussel'in Polatlı-Sivrihisar arasında bir yerde karargâh kurduğu bilgisini aldı. Bunun üzerine Ioannes Dukas, Eskişehir üzerinden Roussel'in karargâhına doğru ilerleyişini sürdürdü. Karşı tarafın kendine doğru hareket ettiği bilgisini alan Roussel kuvvetleriyle birlikte harekete geçti. Karşılıklı bu hareketin neticesinde iki taraf Sakarya Nehri üzerinde bulunan Zompos Köprüsü⁴⁴⁵ yakınında karşılaştılar ve burada karargâhlarını kurarak mücadeleye hazırlandılar. Ioannes Dukas önce Roussel'e elçi göndererek barış için teklifte bulundu. Fakat Roussel

⁴⁴⁴ Bryennios, *a.g.e.*, s. 72-81; Zonaras, *a.g.e.*, s. 143-144; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 65; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 88-89; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgird'ten Miryokefalon'a) (1071-1176)*, Çorum 2003, s. 28; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 22-24; Attaleiates burada karşılaşılan Türklerin Selçuklu birlikleri değil Anadolu'ya yeni giren Süleymanşah ve kardeşi Mansûr olduğunu söylüyor. Attaleiates, *Tarih*, s. 188.

⁴⁴⁵ Haymana civarından gelen Ilıca suyunun Sakarya Nehri'ne karıştığı yerin yakınında bulunuyordu. Bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 218-235, 295.

bu barış teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine iki taraf da mücadele için kuvvetlerine emir verdiler. Girişilen bu mücadelenin kaybeden tarafı Kayser Ioannes Dukas oldu ve kendisiyle birlikte pek çok askeri de tutsak edildi. Onunla birlikte bulunan Nikephoros Botaneiates ise az sayıdaki askerle birlikte kaçıp kurtuldu.⁴⁴⁶

Roussel bu zaferin ardından tutsak ettiği Kayser Ioannes Dukas'ı imparator ilân ederek bu sayede Bizans'a hâkim olacağını düşünüyordu. Bu amaç doğrultusunda vakit kaybetmeden Üskadar'a (Khrysopolis) kadar geldi ve burada karargâhını kurarak İstanbul'un kuşatılması için hazırlıklara başladı. Bu durum Bizans İmparatoru Mikhail Dukas'ın endişelenmesine neden oldu. Çünkü Roussel'in destekçileri giderek artmaktaydı. Her yerden büyük gruplar halindeki Franklar gelerek onun kuvvetlerine dâhil oluyordu. Onun yanında yer alan Franklar ücretli olmakla birlikte ganimetlerden de pay elde etmekteydi. Roussel, karargâh kurduğu mevki yakınlarındaki yerleri talan ederek ateşe verdi. İmparator, onu durdurmak için başkentte bulunan eşini ve çocuklarını yanına yolladı. Bunun üzerine Roussel, buradan hareketle İzmit (Nikomedia)'e döndü. Bizans İmparatoru Mikhail Dukas'ın, imparatorluğunu ilan eden amcası Ioannes Dukas ile bu durumun ortaya çıkmasına sebebiyet veren isyancı Roussel'e karşı elinde gönderebileceği bir kuvvete Mikhail Dukas sahip değildi. Bu nedenden dolayı bu sırada Anadolu'da akınlarda bulunan Selçuklu kumandanı Emîr Artuk'u para ve armağanlarla Ioannes ve Roussel'e karşı mücadele etmesi için ikna etti. Bunun üzerine Artuk Bey, 1073 yılında Orta Anadolu'dan Roussel'e karşı harekete geçti. Artuk Bey'in kendisine yaklaştığını öğrenen Roussel ve Kayser Ioannes Dukas, kuvvetleriyle Sapanca dağı eteklerindeki ovada bulunan Trisea adlı köy civarında

⁴⁴⁶ Attaleiates, *Tarih*, s. 188-189; Bryennios, *a.g.e.*, s. 87-88; Zonaras, *a.g.e.*, s. 143-144; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 108; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 65-67; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgird'ten Miryokefalon'a) (1071-1176)*, s. 28; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 36.

karargâhlarını kurdular. Artuk Bey ise adı geçen mevkideki Bizans isyancılarının karargâhını keşif kolları aracılığıyla buldu. Şiddetli bir şekilde saldırıya geçen Artuk Bey yapılan mücadeleler neticesinde Latin isyancı Roussel ve Kayser Ioannes Duokas'ı esir aldı.⁴⁴⁷

Artuk Bey, Bizans imparatoru ile anlaşmasına rağmen Roussel'i eşinin ödediği kurtuluş akçesi karşılığında serbest bıraktı. O serbest kalınca mücadeleden sağ olarak kurtulan adamlarının ve kendisini kurtaran eşinin yanına gitti. İmparatorun amcası ise Artuk Bey tarafından İmparatorun adamlarına büyük bir fidye karşılığında teslim edildi.⁴⁴⁸ Ioannes Dukas, başkente ulaşınca İmparator Mikhaıl Dukas onu inzivaya çekilmesi için manastırda yolladı. Roussel ise karısı ve adamlarıyla birlikte Metabolé Kalesi'nden hareketle Amasya havâlisine geldi. Bu mevkideki bazı küçük kaleleri işgal etti ve arkasından Amasya ve Niksar'ı yağmalayarak halkı haraca bağladı. Roussel, Şebinkarahisar Kalesi'nde karargâhını kurdu. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, Aleksios Komnenos'u Stratégos Autokrator (Başkumandan) olarak atadı ve onu Roussel'in üzerine gönderdi. Aleksios bu görevi üstlenerek Batı Karadeniz yönünden Amasya'ya geldi ve Roussel'i takip etmeye başladı. Roussel bunun üzerine İran tarafından Anadolu'ya talan ve yağma için gelen Selçuklu Emîri Tutak ile görüşmek için

⁴⁴⁷ Attaleiates, *Tarih*, s. 193-195; Anna Konmena, *a.g.e.*, s. 17 vd.; Zonaras, *a.g.e.*, s. 144-145; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 23; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 47 vd.; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 198; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 65-67; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 59; Ali Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, TTK, Ankara 1962, C. 26, S. 101, s. 126; Bryennios eserinde Artuk Bey'in Nikephoros Botaneiates tarafından ikna edildiğini belirtmektedir. Bkz. Bryennios, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁴⁸ Attaleiates, *Tarih*, s. 196; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 322; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 65-67. Krş. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 60; Artuk Bey, Bizans İmparatoruna yapmış olduğu yardım sayesinde akınlarını İzmit Körfezine kadar genişletti. Fakat Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine başlayan saltanat mücadelesi sebebiyle Artuk Bey başkente çağrıldı. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 197.

elçiler gönderdi ve ardından onunla yüz yüze görüşerek ittifak yaptı. Aleksios, bu ittifakı öğrenince Tutak'a elçiler ve armağanlar gönderdi ve ona iki devlet hükümdârının dost olduğunu ilettiler. Aleksios, Tutak'tan, Roussel'i tutuklayıp ücret karşılığında kendisine teslim edilmesini istedi. Tutak ikna oldu ve Roussel'i bir sonraki gelişinde onuruna verdiği yemeğin sonunda tutuklattı. Tutak, tutuklattığı Latin âsiyi Aleksios'a anlaştıkları ücret gelene kadar rehineler olarak teslim etti. Böylelikle Türkler sayesinde Bizans bu âsiyi yakalayabildi.⁴⁴⁹

Bahsettiğimiz bu olaylar Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki hâkimiyetinin ne kadar zayıf durumda olduğunu göstermektedir. Bir âsinin faaliyetlerini engelleyemeyecek durumdaki İmparatorluk, Türklerin yardımıyla ancak bu sorunu çözebilmiştir. Ayrıca bu olay incelendiğinde görülecektir ki Bizans İmparatorluğu'na kendi halkının da güveni kalmamıştır. Bizans kuvvetleri kendi halkından çok ücretli askerlerden oluşmasından dolayı mücadelelerde başarı yakalanamadığı gibi bu yüzden hazineye de ağır yük binmekteydi. İşte Bizans bu durum içerisindeyken birçok Selçuklu akıncıları gibi Kutalmışoğulları da Anadolu'ya geldiğinde hiçbir zorlukla karşılaşmadan akınlarda bulunarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurabilmişlerdir.

3. 3. SÜLEYMANŞÂH VE KARDEŞLERİNİN GÜNEY DOĞU ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ VE ELE GEÇİRİLEN İLK YERLER

Anadolu'da Selçuklu fetihleri devam ederken XI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Suriye ve Filistin'e de Türk girişleri başladı. Hanoğlu Hârûn, Afşin, Ahmedşâh gibi Türkmen beyleri Kuzey-Suriye'de askerî faaliyetlerde bulunurlarken, bir yandan da Nâvekiyye Türkmenleri, Kurlu, Atsız, Şöklü gibi beylerin yönetimleri altında, Anadolu'dan Filistin'e girdiler.⁴⁵⁰ Bu

⁴⁴⁹ Attaleiates, *Tarih*, s. 202; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 15 vd; Zonaras, *a.g.e.*, s. 146; Bryennios, *a.g.e.*, s. 97-103. Krş. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 60-61.

⁴⁵⁰ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 9,11,23-27, 31-42; Ayrıca Hanoğlu Hârûn'un Kuzey-Suriye'ye girişi hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 188; İbnü'l

beylerden Atsız kuzey yönünde fetih harekâtına girişirken Şöklü ise Fatımî Devleti'ne bağlı olan Akka'yı kuşatma altına aldı. Akka şehrini yöneten Bedrü'l-Cemâlî,⁴⁵¹ Mısır Fatımî Devleti vezîrliğine getirildiği için onun adına bu şehri vekâleten İbn Sukhâ yönetmekteydi. Ancak zamanla Bedrü'l-Cemâlî ile arası açılan adı geçen vekil, Akka şehrinin ileri gelenleriyle birlikte şehri emîr Şöklü'ye teslim etti. Böylelikle Akka'yı Ekim/Kasım 1074'de elde eden Şöklü şehir hazinesine el koydu ve Bedrü'l-Cemâlî'nin aile efradını da tutsak aldı. Atsız Bey, Akka'nın alındığı haberini alınca Şöklü'ye gönderdiği elçi aracılığıyla Bedrü'l-Cemâlî'nin tutsak aile efradı ile hazinenin yarısının kendisine gönderilmesini istedi, bununla birlikte kendisinin de Akka şehrine Selçuklu vâlisi olarak atandığı haberini verdi. Ancak mezkûr şehirde bağımsız olarak bir beylik kurma hayaline kapılan Şöklü, Atsız'ın bu isteklerini kabul etmedi. Bunun üzerine Atsız, 1075 yılında Şöklü'ye karşı harekete geçti ve meydana gelen çatışmada Şöklü yenilgiye uğradı. Bu yenilgi ile birlikte yılgınlığa düşmeyen Şöklü mücadelesini meşru bir zemine oturtmak için bu sırada Güney-Doğu Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunan Süleymanşâh haricindeki Kutalmışoğullarından Alp İlik veya Dolat'a katılması için mektup göndermiş ve onları kendisine katılmaları için iknaya çalışmıştır. Bu mektubu alınca Alp İlik, Dolat ve amcasının oğlu Resûltekin ile beraber Taberiye'ye hareket etti ve burada Şöklü ile birleştiler. Onlar burada Mısır'daki Fâtımî Halîfesi el-Muntasır (1036-1094)'a itaat ettiklerini bildirdiler. Diğer taraftan Şöklü'nün bu girişimlerini takip eden Atsız Bey, Melîkşâh'tan destek olarak aldığı üç bin kişilik kuvvetle birlikte Kudüs'ten hareket etti. Girişilen mücadele neticesinde Şöklü ve oğlu öldürüldü. Kutalmışoğlu Alp İlik, Dolat ve Resûltekin'in oğlu ise esir edildi.⁴⁵²

Adım, *Zübdetü'l-Haleb*, I, s. 295-297; Azimî, *a.g.e.*, s.17; Afşin'in Faaliyetleri hakkında bkz. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 318; Azimî, *a.g.e.*, s. 17; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁵¹ Bedrü'l-Cemâlî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 200.

⁴⁵² Bkz. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 4 3 6-500=1044/45-1 106/07)", s. 11; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu*

Süleymanşâh'ın kardeşleri, Atsız'a karşı bu faaliyetlerde bulunurken, kendisi ise 1074 yılında Haleb'i kuşattı. Şehrin Emîri Nasr, Süleymanşâh'a bir miktar para göndererek onu kuşatmayı kaldırması için ikna etti. Ardından Kutalmışoğlu Süleymanşâh, Haleb'den Humus'un Güney-Doğusunda bulunan Selemiyye'ye hareket etti ve burada kardeşlerinin Atsız tarafından esir alındığını öğrenince Atsız'a mektup göndererek kardeşlerinin serbest bırakılmasını istedi. Atsız bu talebe karşılık "Ben bu konuda sultâna haber gönderdim ve onun cevabını bekliyorum. Eğer sultândan, onları gönderme emri bana gelirse gönderirim. Eğer farklı emir gelirse o emire göre davranırım" cevabını verdi. Atsız verdiği bu cevaptan az bir zaman sonra Melikşâh'dan aldığı emir üzerine Süleymanşâh'ın esir kardeşleri ile amcasının oğlunu Bağdâd Vâlisi Aytekin'e gönderdi. Aytekin de bu esirleri İsfâhan'a götürerek sultâna teslim etti.⁴⁵³

Süleymanşâh kardeşlerini esaretten kurtaramayınca Selemiyye'den hareketle etrafında topladığı Türkmenler ile birlikte Birecik'e geldi ve burada karargâhını kurarak Antakya'ya yöneldi. Bunun üzerine şehrin vâlisi Isaakios, kız kardeşinin kocası imparatorun oğlu Kostantinos ile beraber Süleymanşâh'ın karşısına çıktı. İki taraf arasında 1074 yılında yaşanan mücadele sonucunda Süleymanşâh, galip gelerek Isaakios'u esir aldı, Kostantinos Diogenes ise mücadele esnasında öldü. Ardından Süleymanşâh, Bizanslılarla bu bölgeyi akınlardan koruma karşılığında yıllık yirmi bin dinâr karşılığında anlaşma yaptı ve

Devri Türk Tarihi, s. 104, Mehmet Altay Köymen, "Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", s. 71; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 115; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 78; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 200; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 19-24; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 504; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 37; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 289.

⁴⁵³ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 12-13; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 88; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 37; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 104-105; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 422; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 63; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 48.

esir Isaakios'u serbest bıraktı.⁴⁵⁴ Süleymanşâh bu ilk Antakya kuşatmasında şehri haraca bağlamış daha sonra değineceğimiz gibi, 1084 yılında ise şehir fethedilerek Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır.

Bu sırada Melikşâh'ın Atsız'a Suriye havâlisindeki fetihleri devam ettirmesi için gönderdiği Türkmenlerden bir grup Haleb'e saldırdı. Bunun üzerine Haleb kuvvetleri de saldırıya geçti. Kardeşlerini ve amcasının oğlunu esir alan Atsız'a karşı kızgınlığı bulunan Süleymanşâh, Sultân'ın Atsız'a yardım olarak gönderdiği bu kuvvetlerin önünü kesmek için Antakya'dan ayrılıp Haleb'e yöneldi. O, Haleblilerin yardımıyla bu Türkmenleri yağmaladı ve kendisine karşı çıkanlarla savaştı.⁴⁵⁵ Süleymanşâh, Kuzey-Suriye'de fazla durmayarak kardeşi Mansûr ile birlikte Antakyadan sonra Toros Dağları'nı aşarak iç Anadolu bölgesine girdi ve Konya'ya yönelerek Konya'yı Martavkosta'dan, bölgenin en önemli kalesi olan Gevâle'yi de Romanus Makri'den almıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 12; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 35; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 68-70; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 25; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 504; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 63; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 78; Mührimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 79; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 422; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, s. 290.

⁴⁵⁵ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331; Azimî, *a.g.e.*, s. 30; Mateos, *a.g.e.*, s. 161; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 39. Krş. Mührimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 122, 123; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 422; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 30.

⁴⁵⁶ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 35; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 5; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 12. Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 68-70; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 503-528; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 25; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 63; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 78; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 215; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, s. 63; Mührimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 104; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 218; Cenâbî olayı tamamen farklı bir şekilde açıklamış ve Mansûr'un Anadolu'ya girdiği sırada Süleyman'ın küçük bir çocuk olduğunu Anadolu'daki ilk fetihleri Mansûr'un gerçekleştirdiğini mansûr Porsuk tarafından öldürülünce Süleyman'ın başa geçtiğini yazmıştır. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin*

3. 4. TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE DEVLETİN İLK SINIRLARI

Konya, Süleymanşâh tarafından fethedildiği esnada bin veya bin beş yüz arasında nüfusa sahip küçük bir iç Anadolu kasabası idi. Şehrin etrafı surlarla çevrilmiş ancak surların uzun zamandır tamir ve bakımı yapılmamıştı. Surlar yıpranmış veya yıkılmış olduğundan harabe durumda idi. Konya'nın yerli halkı etrafı surlarla surlarla çevrilmiş olan günümüzdeki Alâeddîn Tepesi ve civarında yerleşmişlerdi. Konya halkının bazıları şehir ele geçirilince hem fetih geleneği hem de güvenlik nedeniyle taşraya yerleştirilip, onların yerine Türkler getirilmişti. Yine şehir ve civarının güvenliğini sağlamak için Konya'nın batısında yer alan Gevâle Kalesi'ne bir garnizon yerleştirilmişti.⁴⁵⁷

Süleymanşâh ve Mansûr'un Orta Anadolu'ya geçmelerinde kardeşleri Alp İlik, Dolat (Devlet) ve amcası Resûltekin'in oğlunun Şöklü ile yaptıkları ittifakın başarısızlığa uğrayıp esir olmalarının ve Atsız'ın idaresi altında bulunan Yabgulu Türkmenlerinin Suriye bölgesinde akınlarda bulunmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Onların adı geçen bölgeye geçmelerinde şüphesiz Artuk Bey'in, başkente çağrılması ile bu bölgede o sırada herhangi bir Selçuklu melîkinin ve ileri gelen bir Türkmen beyinin olmamasının rolünün bulunduğu da muhakkaktır.⁴⁵⁸

el-'Aylemü'z-zâhir fi Ahvlili'l-evâil ve'l-evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile ilgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 1.

⁴⁵⁷ Şikârî, *Karamannâme*, Çev. Necdet Sakaoğlu, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul, 2005, s. 101. Krş. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 121; Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, S. 23, s.24.

⁴⁵⁸ Artuk Bey'in Anadolu'dan neden çekildiğine dair iki görüş vardır. Bunlardan ilki Sultan Melîkşâh'ın, Kavurd isyanından dolayı mezkûr Selçuklu emîrini ordusunu güçlendirmek için çağırmasıdır. İkinci görüşe göre Süleymanşâh, Artuk Bey'in Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak onu Melîkşâh'a şikâyet ettiği ve bunun üzerine Anadolu'dan alındığıdır. Ayrıca bahsettiğimiz ikinci görüşü savunan Mehmet Altay Köymen'e göre Artuk Bey yalnız Süleymanşâh değil Kutalmışoğullarının tamamının anlaşamadığını söylemektedir.

Kutalmışoğulları Anadolu'ya geldikleri sırada hem onların yanlarında hem de Anadolu'da pek çok Yabgulu Türkmen'i vardı. Daha önce değindiğimiz gibi Yabgulu Türkmenleri Sultân Alp Arslan zamanında Anadolu ve Suriye'ye gelmişlerdi. Anadolu'ya gelmiş olan bu Türkmenler'in önemli bir kısmı Sultân Alp Arslan ve ondan sonra Melîkşâh'a karşı isyan etmiş olan Kutalmış, Erbasgan ve Kavurt'a tâbi olan yabgululardı. Bu Yabgulular devamlı suretle Anadolu'ya doğru göç ediyorlardı. Yabgulu Türkmenlerine karşı Büyük Selçuklu Devleti'nin olumsuz bir bakış açısı vardı. Örneğin, bu Türkmenlerin liderlerinden olup sultânın kız kardeşi olan Gevher Hâtun'un kocası Erbasgan, Alp Arslan'a isyanında başarısız olunca Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştı. Bu durum neticesinde Alp Arslan onu Bizans'tan geri almak üzere kumandanlarından Afşin'i Bizans imparatoruna göndermiştir. Afşin imparatora; “aramızda dostluk olduğundan memleketlerinize dokunmam. Hâlbuki bu Yabgulular sultânın düşmanıdır, sizin memleketinizi de yağma ve tahrip etmişlerdir. Bu nedenle Erbasgan'ı bize iade etmeniz gerekmektedir” diye uyarıda bulunmuştur. Alp Arslan'dan sonra Melîkşâh'ın da bu Yabgulu Türkmenlerine karşı olumsuz tavır içinde bulunduğu görülüyor. Örneğin Sultân Melîkşâh, daha önce isyan etmiş olan Erbasgan'ın eşi ve aynı zamanda halası olan Gevher Hâtun'u bu Yabgulu Türkmenlerine katılmak üzere Azerbaycan'a gittiği için cezalandırarak hayatına son vermişti.⁴⁵⁹

Kutalmışoğulları İç Anadolu'dan sonra Kuzey Batı Anadolu'ya doğru harekete geçtiler. Bu sırada Bizans İmparatorluğu iç karışıklıklardan bunalmış

Fakat ikinci görüşün Artuk Bey'in Hulvân (Luristan) bölgesine tayin edilerek buradaki Bahreyn ve Ahsa Karmatîlerini kontrol altına almak için göreve getirildiği dikkate alınmadan söylendiği anlaşılmaktadır. Bkz. Osman Turan, “Süleymanşâh I”, s. 202; Mehmet Altay Köymen, “Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu” s. 71; Ali Sevim, “Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri”, s. 128.

⁴⁵⁹ Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi”, s. 14; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 199; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 83.

durumdaydı. Öyle ki hemen başkentin yanı olan İznik şehrinin nasıl bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu fark edemiyordu. Bizans devlet adamlarının ve komutanlarının iktidar mücadelelerini kendi lehlerine değerlendirmesini bilen Süleymanşâh ve Mansûr kardeşler, bölgenin en mühim şehirlerinden birisi olan İznik şehrini ve şehrin kalesini ele geçirdiler. Kaynaklara göre Şüleymanşah Anadolu'ya girdikten sonra Bizans İmparatoru'nun elinde olan yerleri alarak kısa sürede Konya'dan İznik'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir.⁴⁶⁰ Yani Süleymanşâh Anadolu'ya girdikten hemen sonra Bizans'ın iç karışıklıklar içinde olmasından faydalanarak Orta Batı Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurmuştur. Bu devletin Bizans ile sınırları kaynaklarda açık olarak ifade edilmemesine rağmen verilen bilgiler doğrultusunda çıkardığımız sonuca göre; Konya, Gevâle, hattından başlayıp Afyon, Kütahya, Eskişehir hattı Bizans sınırlarına dâhil olmak üzere ilerleyerek, İznik'te son bulmakta idi. Yine bu tarihte Asia, Phrygia ve Galatia bölgelerinin Bizans'ın elinde olduğunu bildiğimize göre Süleymanşâh'ın elinde olan bölgeler arasında Konya, İznik arasında bir takım kaleler yer almakta ancak bu bölge Melissenos zamanına kadar Bizans'ın elinde bulunmakta idi. Doğuda ise Aksaray ve Kayseri'nin Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları içerisinde yer alması muhtemel olup, Güneyde ise sınırı Antalya-Silifke hattı oluşturmakta idi.

3. 4. 1. Türkiye Selçukluları Devleti'nin Kuruluş Tarihi

Hakkında Görüşler

Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş tarihi ile ilgili Selçuklu araştırmacıları arasında farklı görüşler vardır. Yapılan çalışmalarda 1073-1075-1077-1080-1081 ve 1092 tarihleri öne çıkmaktadır. Bu tarihlere ilaveten başka bir

⁴⁶⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Azimî, *a.g.e.*, s. 25; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 81; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 38.

kaynakta geçmemekle birlikte Müneccimbaşı da 1063/1064 tarihini kuruluş tarihi olarak zikretmektedir.⁴⁶¹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasında Süleymanşâh'ın Anadolu'ya girdikten sonraki faaliyetleri ve İznik'in fethi önemli bir noktadır. Bunun için ilk olarak İznik'in hangi tarihte fethedildiğine bakmak gerekir. XII. yüzyıl İslâm tarihçilerinden Azimî, Kutalmışoğlu Süleymanşâh'ın 467/1074-1075 yılında İznik'i ve ona bağlı yerleri fethettiğini yazar.⁴⁶² İbnü'l-Esîr Süleymanşâh'ın Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermek yerine sadece başta Konya olmak üzere tanınmış birkaç şehrin ismini sayarak buralara hâkim olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁴⁶³ Müneccimbaşı ise; konu hakkında herhangi bir bilgi vermeksizin 1063/1064 tarihini Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş tarihi olarak verir. İbn Bibi ise Süleymanşâh'ın Anadolu'daki faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir; “Kutalmışoğlu Süleyman, 1074 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini tanıyıp Orta Anadolu'nun hükümdârı olarak Konya'yı kendisine başkent yaptı. Süleyman doğru bir siyaset güderek hüküm sürdüğü yerlerin halkına iyi davrandı. Onların inançlarına saygı göstererek vergi almakla yetindi. Bu hareket tarzı Bizanslıların zararına olarak birçok yerlerin süratle eline geçmesine vesile oldu. Süleyman, Bizans İmparatorluğundaki saltanat mücadelelerinde etkili olarak işine gelen tarafa yardım etti; hadiselerden yararlanarak sınırını genişlete genişlete kuzeye doğru ilerledi. İznik'i zapt ederek merkezini oraya taşıdı; İstanbul'u almak istedi; bir

⁴⁶¹ Bkz. Azimî, *a.g.e.*, s. 21; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 3; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 4; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 26; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 43; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 103; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 71; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş cild 1, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, s. 195; Mükrimin Halil Yinanç, *a. g. e.*, I, s. 104-106; Bu konu hakkında ayrıca Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *TED (Tarih Enstitüsü Dergisi)*, X-XI, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 1-28; İbrahim Kafesoğlu, “Melîkşâh”, *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1979, s. 668.

⁴⁶² Azimî, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 128.

tarafından fetihleri Marmara ve Ege denizlerine kadar dayandı (1080)”.⁴⁶⁴ Yazıcızâde Ali’de konunun ayrıntısına yer vermeden Süleymanşâh’ın Konya’da tahta geçtiğinden bahseder.⁴⁶⁵

İslâm tarihçilerinin İznik’in fethi ve Süleymanşâh’ın Anadolu’daki faaliyetleri hakkında yeterli bilgiler vermemesine rağmen Hristiyan tarihçiler bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgileri bize sunar. Bu tarihçilerin başında devrin canlı tanıkları Bizans tarihçileri Nikephoros Bryennios ve Mikhael Attaleiates gelmektedir. Adı geçen tarihçiler Süleymanşâh’ın devlet olma yolundaki faaliyetlerini ayrıntılı şekilde anlatmaktadırlar. Ayrıca Muahhar tarihçilerden Ioannes Zonaras da bu konu ile ilgili bilgiler vermektedir. Anna Komnena ise, Süleymanşâh’ın 1074 veya 1075’te Anadolu’ya girdiğini ve tarih vermeden İznik’i alıp kendine üs yaptığını belirtmektedir. Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, Batı Anadolu’daki gelişmeleri bilmediği için buradaki Türk ilerleyişi hakkında bilgi vermemekte, sadece 1079 yılı içinde Türklerin saldırıları ile Anadolu’da yaşanan büyük halk göçü ve kıtlıktan bahsetmektedir. Süryani Patrik Mihail 1078 tarihinde Süleyman Şah’ın İznik’i fethedip buraya yerleştiğini belirtmektedir. Ayrıca Süryani Mihail, Süleymanşâh’ın 1078 tarihinde İznik ve İzmit’e sahip olduğunu, Türk halkının buralara gelip yerleştiklerini, durumdan haberdar olan Abbâsî halîfesinin ona bir sancak ile birlikte diğer hâkimiyet simgeleri gönderip kendisini sultân olarak tanıdığını, böylece Türklerin biri Anadolu’da diğeri de Horâsân’da olan iki sultânının mevcut olduğunu söylemektedir. Anna Komnena da Süleymanşâh’ın Antakya’ya sefer yapmadan önce “sultân” unvanını taşıdığını söyleyerek bunu teyit etmektedir. Abû'l-Farac ise Süleymanşâh hakkında bilgi vermeye daha önceki faaliyetlerine değinmeden Antakya’nın fethi ile

⁴⁶⁴ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12.

⁴⁶⁵ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 61.

başlamaktadır.⁴⁶⁶ Muahhar tarihçilerden Jean Laurent, tarihçilerin konuyla ilgili bilgilerini sıralayarak onların olayları ve tarihleri karıştırdıkları, gerçek olanın ise 1081’de İznik merkezli tam bağımsız Rûm Sultânlığı’nın kurulmuş olduğu sonucuna varmaktadır.⁴⁶⁷ Claude Cahen, İznik’in fetih târihi ve devletin kuruluşu ile ilgili bir görüş ileri sürmeden Bizans’la ilişkileri temel alan bilgiler vermektedir.⁴⁶⁸ V. Gordlevski ise, Jean Laurent’in vardığı sonucu tekrar ederek buna katıldığını göstermekte, özel bir görüş ortaya koymamaktadır.⁴⁶⁹ Tamara Talbot Rice, İznik’in 1078’de Süleymanşâh’ın eline geçtiğini ve bundan sonra devletin kurulduğunu belirtmekte, I. Aleksios’un 1081’de tahta geçmesinden sonraki dönemi Bizans’ın lehine değerlendirmektedir.⁴⁷⁰

Şimdi Türkiye Selçukluları Devleti’nin kuruluşu ile ilgili görüşleri ele alıp Süleymanşâh’ın İznik’in fethi ve Anadolu’daki faaliyetleri birlikte değerlendirelim. İlk olarak 1073 tarihini ele alalım. Türkiye Selçukluları Devleti’nin 1073 yılında kurulduğu fikrini ortaya atan Mehmet Altay Köymen’dir. Fakat burada şunu belirtmekte de yarar vardır, Mehmet Altay Köymen, 1073 tarihini Türkiye Selçukluları Devleti’nin ilk kuruluş tarihi olarak kabul etmiş ve devletin 1077 ve 1092 tarihleri olmak üzere iki kez daha kurulduğunu ifade etmiştir. Mehmet Altay Köymen’e göre; “Mikâil oğulları ile Arslan oğulları arasında uzun zamandan beri süre gelen mücadele nedeniyle, birinci kategoriden vasal statüsüne haiz bulunan Türkiye Selçukluları Devleti, imparatorluğa oldukça geç bir tarihte 1073’te, katılabilmıştır. Bu ilhak halîfenin aracılığı hatta ısrarı ile mümkün olabilmış ve Sultân Melîkşâh bu tarihte

⁴⁶⁶ Bryennios, *a.g.e.*, s. 147; Zonaras, *a.g.e.*, s. 143, 151; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 18, 124, 194; Mateos, *a.g.e.*, s. 155-156; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 29,39; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 329.

⁴⁶⁷ Joseph Laurent, “Rum (Anadolu) Sultânlığının Menşei ve Bizans”, Çev. Yaşar Yücel, *Belleten*, TTK, Ankara 1988, C. LII, S. 202, s. 220-223.

⁴⁶⁸ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 88-92.

⁴⁶⁹ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 40.

⁴⁷⁰ Tamara T. Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, Thomas and Hudson, London, 1961, s. 46-49.

gönderdiği bir menşur ile Kutalmışoğullarının hepsine birden olacak şekilde Anadolu'yu vermiştir.”⁴⁷¹ Mehmet Altay Köymen Türkiye Selçukluları Devleti'nin ikinci kez kuruluşunu ise; “Kutalmış'ın oğulları arasında Süleymanşâh'ın diğer kardeşlerinin bertaraf edilip tek başına hükümdâr olması ve Büyük Sultân Melîkşâh'ın kendisine bu yönde bir menşur göndermesine” dayandırmaktadır. Yine Köymen'e göre; “1073'te dört kardeşe birden verilen Anadolu'da hüküm sürebilme fermanı bu tarihte kurulan genç devlette ortak hâkimiyetin geçerli olduğunu ifade etmekteydi”. Mehmet Altay Köymen yukarıda da değindiğimiz gibi; “Mansûr'un ortadan kaldırılmasından sonra Türkiye Selçukluları Devleti'nde kolektif hâkimiyetin ortadan kalktığını ve dolayısıyla devletin inhilal etmiş olduğunu ve bunun sonucunda, Sultân Melîkşâh nezdinde birkaç defa onun güvenini kazanmış Süleymanşâh'ın yeni bir menşurla Türkiye Selçukluları Devletini ikinci defa kurduğunu” belirtmektedir. Mehmet Altay Köymen “Süleymanşâh'ın doğuya yönelip hayatını kaybettikten sonra oğlu I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devletinin merkezinden kaçarak gelip İznik'te devletin başına geçmesini üçüncü kuruluş olarak” değerlendirmektedir.⁴⁷² Ayrıca Mehmet Altay Köymen, Süleymanşâh'ın 1073-77 yılları arasında kardeşi Mansûr ile ortak hâkimiyet yürüttüğünü 1077'den sonra ise tek başına hükümdâr olduğunu ve 1082'de güneye sefer yaptığı zamana kadar Sultân Melîkşâh'a tâbi olduğunu yazmaktadır.⁴⁷³

İkinci olarak 1075 tarihini ele alalım. Bu görüşü benimseyenlerden Osman Turan Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş tarihini şu şekilde açıklamaktadır; “Kutalmışoğlu Süleyman 467/1075 senesinde İznik ve havâlisini fethetti...Bu suretle, el-Azimî'nin açık ifadesine göre, İznik'in fethi ve Türkiye Selçukluları

⁴⁷¹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 102; Mehmet Altay Köymen, “Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, s. 71.

⁴⁷² Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 102-103, 106, 110.

⁴⁷³ Mehmet Altay Köymen, “Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, s. 71-79.

devletinin kuruluşu 1075 yılında vuku bulmuştur. Süleyman'ın İznik'ten önce Konya'yı payitaht yaptığına dair görüşler yanlış tahminlere dayanıyordu.”⁴⁷⁴ Osman Turan gibi Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluş tarihini 1075 olarak kabul eden Ali Sevim, bu konu ile ilgili Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşâh adlı eserinde şu bilgileri vermiştir; “O, 1075 yılında İstanbul'un hemen yanı başında büyük ve tarihi bir Bizans kenti olup, sağlam surlara sahip bulunan İznik'i fethetti ve burasını temellerini atmakta olduğu Türkiye Selçukluları Devleti'nin başkenti yapmak suretiyle devletini kurdu.”⁴⁷⁵ Salim Koca ise Türkiye Selçukluları Devletinin 1075'te kurulmuş olamayacağını çünkü o sırada Mansûr'un hayatta olduğunu ve Süleymanşâh'la birlikte ortak hareket ettiklerini belirtmektedir. Salim Koca'ya göre; bu tarihte bir devletin mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür ancak, devletin herhangi bir sultânı mevcut değildir. Türkiye Selçukluları Devleti'nin fiili kurulması Mansûr'un ölüp Süleymanşâh'ın tek başına hükümdâr olduğu tarihten itibaren mümkün olmuş (1078), Bizans ile yapılan Drakon Çayı Antlaşması (1081) da bu devletin hukûken tanınması anlamına gelmiştir.⁴⁷⁶

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi ile ilgili bir diğer görüş 1077 tarihidir. Mükrimin Halil Yinanç tarafından belirtilen bu görüşe göre daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada değinmediğimiz Nikephoros Bryennos ile Nikephoros Botaniates arasındaki mücadelede sırasında Süleymanşâh ve Mansûr Botaniates'i destekleyerek onun tahta çıkmasını sağlamışlardır. Daha sonra Süleymanşâh ile Mansûr arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda Süleymanşâh bunu Sultân Melîkşâh'a bildirmiş ve Mansûr'un bertaraf edilip Süleymanşâh'ın tek başına hükümdâr olması ile Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluşu tamamlanmıştır. Yine Mükrimin Halil Yinanç'a göre devletin ilk

⁴⁷⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 77, 83.

⁴⁷⁵ Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 26.

⁴⁷⁶ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, s. 64-67; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 126.

başkenti Konya şehri olmuştur.⁴⁷⁷ Burada şunu da değinmeliyiz ki Konya şehrinin fethi 1077 yılından daha önce olmalıdır. Ayrıca Botaniates'in tahta çıkış tarihi 1078 yılının ortaları olduğuna bu tarihten sonra gerçekleşen Mansûr olayının 1077 yılında gerçekleşmesi mümkün değildir.⁴⁷⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile ilgili bir diğer görüş olan 1080 tarihi incelendiğinde bu tarih ile ilgili tezin Zeki Velidi Togan'a ait olduğu görülmektedir. Togan, 1080 yılında Türkiye Selçukluları Devleti'nin kurulduğu iddiasına delil teşkil etmesi bakımından herhangi bir tarihten bahsetmez. O tezini Mikâil oğulları ile Selçukluların diğer aileleri arasındaki ilişkileri de "Türkmencilik görüşü" ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, Kutalmışoğulları Anadolu'ya akın akın göç etmesi sonucu gelmiş olan ve Büyük Selçuklu Devleti'nin başında bulunan Mikâil oğullarından pek hoşlanmayan Türkmenler tarafından hemen kabul edilmiştir Çünkü Alp Arslan'ın, Musa Yabgu ve Kutalmış'ı bertaraf ettiği gerçeği dikkate alınırsa Türkmenlerin Kutalmışoğullarının etrafında toplanıp birleşmelerinin mümkün olabileceği iddiasında bulunmuştur.⁴⁷⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak bir diğer görüş Fransız yazar J. Laurent tarafından ortaya atılan 1081 tarihidir. Bu tezi destekleyen günümüz tarihçilerinden Yusuf Ayönü de Süleymanşâh'ın İznik'e 1081'de hâkim olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁰ J. Laurent'e göre; "Kutalmışoğulları Melîkşâh'a isyan ederek Anadolu'ya gelmişlerdir". Asi olup kaçarak Anadolu'ya geldiklerini söylediği Kutalmış Oğulları ile ilgili olarak J. Laurent, ilerleyen cümlelerde, Kutalmışoğullarının Sultân Melîkşâh ve Halîfe Muktedî veya Vezîr Nizâmü'l-Mülk'ün aracılığı neticesinde antlaşma yaptığını ve Melîkşâh'ın

⁴⁷⁷ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 103-106.

⁴⁷⁸ Azimî, *a.g.e.*, s. 25; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 327 vd.; İbrahim Kafesoğlu, "Türkiye Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", s. 6-7.

⁴⁷⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 185,193.

⁴⁸⁰ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 73.

istememesine rağmen bu antlaşmayı kabul etmek durumunda kaldığını belirtmektedir. Ona göre Sultân Melîkşâh birçok fedakârlıkta bulunarak, Kutalmışoğullarına, İstanbul Boğazı'na kadar ulaşan toprakları vermiştir.⁴⁸¹ Ayrıca Laurent; “Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen ilk komutanlardan biri olan Artuk Bey'in Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunduğu 1074 yılında Süleymanşâh'ın henüz burada olmadığını” belirtmektedir. Laurent bunlara ilaveten; “Artuk Bey'in Anadolu'da faaliyette bulunurken, Süleymanşâh'ın, Bizans'ta kendisine müttefik edinerek daha bilinçli ve daha kalıcı adımlar attığını, ayrıca 1078 yılından itibaren Anadolu'da bulunan Türklerin liderinin Süleymanşâh olduğunu” belirtmektedir.⁴⁸² Laurent Süleymanşâh'ın, Drakon Çayı antlaşması ile devletine hukûkî bir boyut kazandırdığını şu şekilde ifade etmiştir; “...1080 yılından itibaren, Türkler şehirlerin içine kadar girerek yerleştiler ve orada ya imparatorun ya da taht üzerinde hak iddia eden birisinin adına, hareket etmeye başladılar. Bu ortamdan yararlanan Süleymanşâh, İznik'i kendisine başkent yapmayı başardı. İznik'te, imparatorluk yönetiminin tam yetkili temsilciliğini elde etmişti. Bu unvanla, İstanbul Boğazı üzerinde, geçiş parası hakkı koymuştu. Artık, hiç kimse ona engel olamıyordu, imparatorluk tahtına geçmiş olan Aleksios Komnenos bile bunlara dâhildi. Zira imparator, her şeyden önce, ona rakip oldukları aşağı yukarı açıkça söylenen, tahtına göz dikmiş olanlarla, Normanların her an acımasız saldırısına maruz Avrupa yakasındaki ülkesinin korunmasını, Türklere borçluydu. Bu nedenle, Aleksios Komnenos Türkleri Anadolu'ya doğru geri çevirmektense, hizmetinde çalıştırmaktan dolayı daha kazançlı ve mutluydu. Eski Roma İmparatorluğuna kadar uzanan bir geleneği sürdürerek, yakıp yıkılarak, zorla ele geçirilmiş yerleri, bu cengâverlere terk etti ve onları yardımcı gibi kullanmaya devam etti. İşte, Süleymanşâh'ın bu yerler üzerindeki haklarını, imparator, böylece feda etmiştir. Süleymanşâh da

⁴⁸¹ Joseph Laurent, “Rum (Anadolu) Sultânlığının Menşei ve Bizans”. s. 222.

⁴⁸² J. Laurent, “Rum (Anadolu) Sultanlığı'nın Menşei ve Bizans”, s. 222-223.

Drakon Irmağı'ndan İzmit'e ve İstanbul Boğazı yönünde topraklarının sınırlarını belirledi.” Laurent, 1081 yılından itibaren Süleymanşâh'ın Büyük Sultân Melîkşâh'ı dahi dinlemediğini ayrıca halîfeden izin almadan “sultân” unvanının da Süleymanşâh tarafından kullanılmaya başlandığını belirterek Süleymanşâh'ın; “toprağı, ordusu ve geliri ile tam bağımsız bir ülkenin sultânı” olduğu fikrini kabul etmiştir. Dolayısıyla ona göre 1081 yılında artık bir Anadolu sultânlığı mevcuttu ve İznik bu sultânlığın başkenti idi ve Süleymanşâh, bu devletin kurucusu ve ilk hükümdârı olmuştur.⁴⁸³

Son olarak kuruluş bakımından 1092 tarihini ele alalım. Köymen tarafından, üçüncü kuruluş tarihi olarak kabul edilen 1092 yılı, İbrahim Kafesoğlu tarafından ilk ve kesin kuruluş tarihi olarak değerlendirilmiştir. İbrahim Kafesoğlu, çalışmasında konuyu daha geniş bir şekilde ele almış ve incelemiştir. Burada özellikle Osman Turan'ın konuyla ilgili yazdıkları geniş bir eleştiriye tâbi tutulmuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin gerçekte “Sultân Melîkşâh'ın 1092'de ölümünden sonra İznik'e gelerek tahtı devralan I. Kılıç Arslan tarafından kurulduğu” sonucuna varmıştır.⁴⁸⁴ Kafesoğlu'na göre; “Türkiye Selçuklu Devleti, hem fiilen hem de hukûken, Süleymanşâh'tan sonra ve ancak 1092 tarihinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Sultân Melîkşâh'ın vefatını müteakip meydana gelen iktidar boşluğu sırasında esir olarak bulunduğu başkent İsfâhan'dan kaçıp gelen Süleymanşâh'ın oğlu Kılıç Arslan tarafından İznik şehrinde kurulmuştur”. Yine İbrahim Kafesoğluna göre; “1092'ye kadar Türkiye Selçukluları Devleti bir melîklikti. Bundan sonra ise Kılıç Arslan'ın idaresinde bağımsız bir devlet olmuştur”. İbrahim Kafesoğlu Anna Kommena'nın şu ifadelerini delil olarak göstermiştir; “Büyük Süleyman'ın iki oğlu Horâsân'dan

⁴⁸³ J. Laurent, “Rum (Anadolu) Sultanlığı'nın Menşei”, s. 226.

⁴⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, s. 1-28.

süratle İznik'e geldiler, sevinçle karşılandılar, Ebü'l-Gâzi şehri onlara teslim etti. İki kardeşten büyüğü, Kılıç Arslan Sultân seçildi.”⁴⁸⁵

Yukarıda verilen bilgiler değerlendirildiğinde Süleymanşâh'ın Marmara Bölgesindeki ilk faaliyetlerinin 1075 yılında başlamış olduğu görünmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi Attaleiates, bu yılla ilgili olarak isyancı paralı asker Roussel'in Emîr Tutak tarafından yakalanarak Bizanslılara fidye karşılığı teslim edilmesi olayını anlattıktan sonra Kutalmışoğulları Süleymanşâh ve Mansûr'un Türkmenlerle birlikte Üsküdar ve Kadıköy'e akın ettiğini yazmaktadır.⁴⁸⁶ Ayrıntısını daha sonra ele alacağımız için burada değinmediğimiz Nikephoros-Botaniates çatışmasında Süleymanşâh'ın desteklediği Botaneiates, bugünkü Karamürsel'e geçerek, kendisini almaya gelen imparatorluk gemisiyle İstanbul'a gitmiş ve 3 Nisan 1078'de Bizans tahtına oturmuştu.⁴⁸⁷ Bryennios'un verdiği bu bilgilerden Botaniates şehri aldığına ona kapılarını açan askerlerin Türkler olduğu sonucu çıkarılması ihtimal dâhilindedir. Nisan 1078 başlarında İznik ya Botaniates taraftarı Bizanslılar'ın elinde idi ya da Botaniatesle müttefik olan Süleymanşâh'ın elinde idi. Kaynaklarda bariz bir şekilde bilgi olmadığından bu bir soru işareti olarak kalmaktadır.

Bu gelişmelerin hemen sonrasında, daha önceden Rûmeli'de isyan başlatmış olan Bryennios, Makedonya'dan ve Trakya'dan gelen birlikleri ve Peçenekler ile Normanlardan oluşan paralı askerleri toplayarak İstanbul üzerine yürümüştü. Bunu haber alan yeni imparator Nikephoros III. Botaneiates uzlaşma önerisinde bulunmuştu. İşe yaramayınca Aleksios Komnenos'u ordusunun başına geçirmiş ve Süleymanşâh ile kardeşi Mansûr'u yardıma çağırmıştı. Taraflar arasında yapılan anlaşma ile Süleymanşâh ve kardeşi imparatora yardım etmişler

⁴⁸⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206; İbrahim Kafesoğlu, “Türkiye Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?”, s. 27-28.

⁴⁸⁶ Attaleiates, *Tarih*, s. 202-203.

⁴⁸⁷ Attaleiates, *Tarih*, s. 238, 264-269; Bryennios, *a.g.e.*, s. 132-142; Zonaras, *a.g.e.*, s. 148, 150-151.

ve isyancı generali yenilgiye uğratarak esir almışlardı.⁴⁸⁸ Yine ayrıntısına daha sonra değineceğimiz 1078 yılı sonbaharında Aleksios Komnenos'un eniştesi Nikephoros Melissenos yeni bir isyan hareketi başlatmıştı. Bu isyanda Süleymanşâh Nikephoros Melissenos'a yaptığı yardımlar karşılığında Asia, Phrygia ve Galatia'ya hâkim olarak, 1078 yılı sonbaharında İznik şehrine yerleşmişti.⁴⁸⁹

III. Botaneiates, İznik'i Türkler'den geri almak için yeni bir ordu hazırlamış ancak bu ordu Üsküdar'daki karargâhından öteye gitmeyi reddetmişti. Buradan Türkler'in bu bölgeleri ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine oldukça eğitilmiş özel bir orduyu bu işle görevlendirmişti. Tasavvura göre; bunlar sadece İznik'i almakla yetinmeyecek, Türkleri bütün Anadolu'dan atacaktı. Ancak bu esnada önceki İmparator VII. Mikhail'in Konstantinos adındaki kardeşi isyan etmişti. Bu birliğin kendisine karşı isyan etmek üzere olduğundan şüphelenen imparator, İznik üzerine yapacakları seferi iptal ederek onları Rûmeli'ye çağırmişti. Böylece Bizans İmparatorluğu'nun Türklerden Anadolu'yu geri alma düşüncesi yok olmuş ve Türklerin Anadolu'daki fetih ve akın faaliyetleri daha da hız kazanmıştı.⁴⁹⁰

Daha önce değindiğimiz gibi Süryani Mihail, Süleymanşâh'ın 1078 tarihinde İznik ve İzmit'e sahip olduğunu, Türk halkının buralara gelip yerleştiklerini, durumdan haberi olan Abbâsî halîfesinin ona bir sancak ile birlikte hâkimiyet simgeleri gönderip kendisini tanıdığını, böylece Türklerin biri Horâsân'da, diğeri Anadolu'da olmak üzere iki sultânının mevcut olduğunu söylemektedir.⁴⁹¹ Ayrıca Anna Komnena da Süleymanşâh'ın Antakya'ya sefer yapmadan önce "sultân" unvanını taşıdığını söyleyerek bunu teyit etmektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Bryennios, *a.g.e.*, s. 147-161.

⁴⁸⁹ Bryennios, *a.g.e.*, s. 173-181; Tamara T. Rice, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁹⁰ Attaleiates, *Tarih*, s. 301-305; Ioannis Zonaras, *a.g.e.*, s. 156.

⁴⁹¹ Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁹² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194.

1081’de Bizans Devleti’nde taht değişikliği yaşanmış ve III. Botaneiates devrilerek yerine I. Aleksios Komnenos geğmişti. Yeni imparatorun kızı prenses Anna Komnena, babasının 4 Nisan 1081’de tahta çıktığında Boğaziği’nin Anadolu sahillerine kadar sokulmuş bulunan Selçuklu tehdidini şu şekilde anlatmaktadır; “Türklerin Alexios’un gözleri önünde Marmara Denizi yöresine nasıl yerleştiğine ve tüm Anadolu’da buyruk yürüten Süleyman’ın İznik’i s edindiğine, bizim imparatorluk dediğimiz sultnliğinin merkezinin de orada bulunduğuna, sürekli olarak çevreye akıncılar gönderdiğine, ülkenin Bithynia ve Thynia’nın kendi başkenti İznik’e komşu olan kısımlarını talan ettiğine, İstanbul Boğazı’nda Damalis denen kente kadar atlı ve yaya akınlar yaptığına, pek çok ganimet devşirdiğine, hatta neredeyse boğazı bile aşmaya kalkışacak olduğuna işaret etmiştik. Bizanslılar bu istilcuların hiç korku duymadan her tarafta, kıyı boyundaki küçük kentlerde ve hatta kutsal yapılarda yaşamakta olduğunu, kimsenin de onları o yerlerden kovmadığını görmekle tam bir dehşete düşmüş bulunuyor ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı.”⁴⁹³ Bu ifadelerden 1081 yılından önce Süleymanşah’ın Bithynia, Thynia ve İznik’i ele geçirdiği hatta Dalamis’e kadar akınlar yaptığı sonucu çıkar.

Yukarıda ortaya koyduğumuz farklı fikirlerden görünen o ki 1078 yılında veya daha öncesinde Süleymanşah’ın İznik’e sahip olduktan sonra burayı kendisine s yaparak Türkiye Selçuklu Devleti’ni kurduğudur. İmparator III. Botaneiates, yeni oluşan bu Türk devletini fazla güçlenmeden yok etmek istemiş, fakat imparatorluğun karışık durumu onun bu düşüncesini gerçekleştirmesine imkân tanımamıştı İmparatorluğun içeride birlik ve btnliğ sağlayamaması ve güçlerini bir araya getirememesi Süleymanşah’a devletini kurabilmesi için gerekli zamanı sağlamıştı. Ayrıca 1078 yılında bu zamana kadar birlikte fetih hareketlerinde buldukları Mansûr ile devam eden iyi ilişkiler bozulmuştu. Mansûr sadece Süleymanşah’a değil Büyük Selçuklu Sultânı Melikşah’a da tavır

⁴⁹³ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124. Krş. Zonaras, *a.g.e.*, s. 158; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 324.

alınca Süleymanşah bu durumu kendi lehine değerlendirerek kardeşinin faaliyetlerini Melikşâh'a bildirmiş bunun üzerine Melikşâh, Selçuklu komutanlarından Porsuk'u Anadolu'ya göndererek duruma müdahale etmişti. Yapılan mücadelede Porsuk, Mansûr'u yenip öldürünce, iki kardeş arasındaki ortak liderlik dönemi de sona ermiş böylece Süleymanşah Türkiye Selçukluları Devleti'nin tek başına hükümdârı olmuştu.

3. 5. SÜLEYMANŞÂH'IN BOTANEIATES İLE İTTİFAKI VE SINIRLAR AÇISINDAN ÖNEMİ

Süleymanşâh, Anadolu'da fetih hareketlerini sürdürdüğü sırada Bizans İmparatorluğu iç karışıklıklar ile uğraşıyordu. Selçukluların Malazgird Zaferi sonrası Anadolu'da akın faaliyetlerini arttırmalarının doğal bir sonucu olarak buradaki Türk nüfusu artmaya başladı. Bunun neticesinde bölgedeki bazı Rûmlar, Bizans başkentine göç etmeye başladılar. Meydana gelen göç dalgasıyla birlikte İstanbul'un nüfusu hızla arttı. Bu nüfus artışının sonucu ve kötü yönetimin etkisiyle başkentte kıtlık baş gösterdi ve birçok kişi hayatını kaybetti. Bu durum halkın mevcut yönetimden rahatsız olmasına neden oldu.⁴⁹⁴ Malazgird Savaşı'nın ardından imparatorluğun sarsıldığını ve halkın yönetimden rahatsız olduğunu gören Epidamnos/Draç (Arnavutluk'taki Draç) Dukası (askerî vâli) olarak bulunan Nikheporos Bryennios ile Anadolu'da bulunan Nikephoros Botaneiates bu fırsatı değerlendirerek imparatorluklarını ilan ettiler.⁴⁹⁵

İlk olarak Kardeşi Ioannes Bryennios'un teşvikiyle Kasım 1077 tarihinde isyan eden Nikephoros Bryennios, kuvvetleriyle birlikte Edirne'ye yürüdü. Ioannes Bryennios da kendi kuvvetleriyle Edirne'ye doğru harekete geçti. İki kardeş Edirne'de buluştuktan sonra başkente doğru tahtı ele geçirmek için hareket ettiler. Bu durumu haber alan İmparator Mihail Dukas, zor durumda kalması nedeniyle kendisine daha önce isyan etmiş olan ve yukarıda tutsak aldığından

⁴⁹⁴ Attaleiates, *Tarih*, s. 214.

⁴⁹⁵ Psellos, *a.g.e.*, s. XVIII; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 24.

bahsettiğimiz Roussel'i tutsak ettiği zindandan çıkartıp Aleksios ile birlikte başkente ulaşmalarını önlemek amacıyla âsî iki kardeşin üzerine gönderdi.⁴⁹⁶ Bu isyan henüz devam etmekte iken o sırada Anatolikon themasında Strategus⁴⁹⁷ unvanıyla bulunan Nikephoros Botaneiates de 7 Ocak 1078 tarihinde Anadolu'da imparatorluğunu ilan etti ve o da tahtı ele geçirmek için Kütahya'dan başkente doğru hareket etti. Bu taht iddiacısının yanında kendisinden Alp Arslan'a isyan ettikten sonra kaçarak Bizans İmparatorluğu'na sığınan Erbasgan da bulunuyordu. Nikephoros Botaneiates, Phirigya/Firigya'dan harekete geçerek ilerleyişini Bithynia yönünde sürdürdü. İmparator, taht iddiacısının üç yüze yakın süvârî ile birlikte İstanbul'a ilerlediği haberini alınca Roussel isyanında olduğu gibi Türklerden yardım istedi. İmparator, Batı Anadolu'da bulunan Süleymanşâh'a haber göndererek Botaneiates'e karşı savaşmasını istedi ve onu yakalarsa kendisine birçok armağan verileceği vaadinde bulundu. Süleymanşâh, bunu kabul etti. Çünkü o, böylelikle hem Bizans topraklarındaki konumunu güçlendirecek hem de kendisine meşruiyet sağlayacaktı.⁴⁹⁸

Süleymanşâh, yapmış olduğu anlaşma neticesinde Nikephoros Botaneiates'e karşı tedbir olarak İstanbul'a giden yollara ve geçitlere kuvvetlerini yerleştirdi. O, aldığı bu önlemlerin yanı sıra âsinin kuvvetlerini izlemeye koyuldu. Nikephoros Botaneiates, Kütahya'ya vardığında Süleymanşâh'ın bu tedbiratını öğrendi. Bunun üzerine gece karanlığında kuvvetleriyle beraber gizli bir şekilde yol olarak ana yoldan saptı. Bu şekilde Süleymanşâh'ın kuvvetlerinin takibinden kurtularak İznik'e yakın bir havâlide bulunan Atzoula⁴⁹⁹ adlı bir kaleye ulaştı.

⁴⁹⁶ Bryennios, *a.g.e.*, s. 123-129. Krş. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 322.

⁴⁹⁷ Tüm ordu kumandanlarına verilen unvan, General.

⁴⁹⁸ Attaleiates, *Tarih*, s. 238, Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 23 vd.; Zonaras, *a.g.e.*, s. 148; ayrıca bkz. Vryonis, *a.g.e.*, s. 106; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 322; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 406; İsmet Burak Batır, *Selçuklu Başkenti İznik*, s. 38.

⁴⁹⁹ İznik ile Kütahya arasındaki yol üzerindedir. Bu yolu Romanos Diogenes de Malazgird Savaşı ile sonuçlanan sefere çıktığı vakit İznik'ten Eskişehir'e giderken ters yönde kullanmıştı. Bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 230; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 130 vd.; Bryennios, *a.g.e.*, s. 134, n. 17.

Ardından buradan hareket ederek İznik'e yöneldiği sırada Süleymanşâh, onun bu karşı hamlesini anladığı gibi kuvvetlerinin sayısının da kendisiyle boy ölçüşemeyecek kadar az olduğunun farkına vardı. Bu yüzden Süleymanşâh, âsinin İznik'e ulaşmasına engel olmak ya da en azından ulaşmasını geciktirmek için kuvvetindeki bir kısım süvârîsiyle beraber saldırıya geçti. Türkler nâralar eşliğinde oklarını atıyorlardı. Botaneiates, bu saldırıyı kuvvetleriyle savuşturmaya çabaladı. Bu kısa süreli çarpışma Süleymanşâh'ın kuvvetlerinin çekilmesiyle son buldu.⁵⁰⁰

İki taraf arasındaki mücadelenin ardından Nikephoros Botaneiates, Süleymanşâh'ın bütün kuvvetleriyle birlikte harekete geçmeden önce Erbasgan'ı elçi olarak onun yanına gönderdi. Erbasgan, Süleymanşâh'la Nikephoros Botaneiates'i desteklemesi konusunda anlaşdı. Bu anlaşma neticesinde Nikephoros Botaneiates ideallerine bir adım daha yaklaşarak İznik şehrine girdi. Buradaki halk onu "Yaşasın Rûmların İmparatoru! nidâsıyla karşıladı. O, şehre girdiği vakit buradaki halkın gönlünü alabilmek maksadıyla yerli, yabancı, asker, esnaf ve tesadüfen bu şehirde bulunan kimselere unvanlar dağıtmaya başladı. Bu sırada onun hizmetine girmiş olan Türkler ise şehrin dışında karargâhını kurmuştu. Botaneiates ile Bizans tahtı arasında artık pek bir mesafe kalmamıştı. Ancak İznik-İstanbul arasındaki ulaşım yolu güvenli değildi ve âsi olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun için bu yol daha da tehlikeliydi. Bu yüzden Botaneiates, hareket başarıya ulaşınca kadar Süleymanşâh, Mansûr ve diğer ileri gelen Türkmenlerden kendisini destekleyeceklerine dair söz istedi. Adı geçen kişiler ise ona bağlı kalacaklarına dair söz verdi.⁵⁰¹

Süleymanşâh ve Mansûr'un, âsiyi desteklemelerinin sebebi onun imparator olmasıyla Bizans Devleti'nden meşrutiyet elde edecek olmasıdır. Bir

⁵⁰⁰ Bryennios, *a.g.e.*, s. 134-135; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 230-231.

⁵⁰¹ Attaleiates, *Tarih*, s. 151, n. 52, 262; Zonaras, *a.g.e.*, s. 148; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 48; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 26-27.

diğer başka sebep ise onlar böylelikle yeni topraklar kazanarak Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı yeni bir devlet kurabileceklerdi. Bu yüzden Nikephoros Botaneiates'in tahta çıkması önemliydi. Nikephoros Botaneiates, Süleymanşâh ve etrafındaki ileri gelenlerden aldığı söz ile emrinde bulunan kuvvetlerden bir kısmını Türk kuvvetlerine kattı. Bu gelişmenin devamında Süleymanşâh, İznik'ten hareketle kuvvetleriyle beraber Prainetos (Karamürsel)'a ulaştı. O, buradan da İzmit'e geldi. Ardından Mart ayının ilk günlerinde Kadıköy ve Üsküdar'a gelerek ordugâhını kurdu. Bu esnada ise Bizans başkentinde Botaneiates'in yönetimindeki destekçileri halkı ayaklandırmaya başlayarak âsi lehine gösterilerde bulunuyordu. Bunu öğrenen Botaneiates, İznik'ten ayrılarak İstanbul'a hareket etti. O, İstanbul'a ulaşabilmek için İznik'ten hareketle geldiği Karamürsel'de kendisini almaya gelen imparatorluk gemisine bindi ve böylelikle İstanbul'a ulaştı. Nikephoros Botaneiates, 3 Nisan 1078 Salı günü imparator olarak selamlandığı sırada devrik imparator ise Blakhernai Sarayı'na (Ayvansaray) sığındı ve saçını kestirerek keşiş elbisesi giydi ve ardından o, Stoudios Manastırına götürüldü. Nikephoros Botaneiates, imparator olduktan sonra Üsküdar'da bulunan Süleymanşâh'ı gayet iyi bir şekilde ağırladı ve ona armağanlar verdi. Bunun yanı sıra Süleymanşâh ve onun yanındaki ileri gelen kumandanlar İstanbul'a davet edilerek yüksek miktarda altın ve birçok değerli kumaş da hediye verildi. Sonuç olarak iki taraf da amacına ulaştı. Nikephoros Botaneiates arzu ettiği gibi Süleymanşâh sayesinde imparator oldu. Süleymanşâh ise bu karlı anlaşmadan umduğu gibi Bizans topraklarında istediği gibi hareket etmeye başladı.⁵⁰²

⁵⁰² Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 328; Attaleiates, *Tarih*, s. 262-273; Bryennios, *a.g.e.*, s. 140-141; Zonaras, *a.g.e.*, s. 151-152. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 55; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, 8, İstanbul 1992, s. 213; İsmet Burak Batır, *Selçuklu Başkenti İznik*, s. 39.

Nikephoros Botaneiates, imparatorluğu sırasında Mihail Dukas'dan kendisine miras kalan Nikephoros Bryennios isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı ve ilk icraat olarak bu isyanı sona erdirmeye çalıştı. Bunun için önce Bryennios'a elçi göndererek anlaşmayı denedi. Bu anlaşmaya göre eğer Bryennios isyandan vazgeçer ise kendisine Kayser (İmparator Yardımcısı) unvanı verileceği gibi isyan boyunca destekçilerine verdiği unvanlar da korunacaktı. Fakat Bryennios gelen elçilik heyetini oyalayarak zaman kazanmaya çalıştı. Bunun üzerine bu isyanı savaştan başka yöntemlerle çözemeyeceğini anlayan imparator, Aleksios Kommenos'u Nobelisimos⁵⁰³ rütbesi ile "Megalos Domestikos/Beylerbeyi" olarak atadı. Fakat Bryennios'un ordusu Trakya ve Makedonya'daki imparatorluk kuvvetleriyle ücretli Peçenek ve Norman kuvvetlerinden oluşmaktaydı. Bizans'ın bu büyüklükte bir kuvvete karşı kullanabileceği bir ordusu mevcut değildi. Anlaşılacağı üzere Botaneiates kendisinin imparator olmasını sağlayan Süleymanşâh'tan yine yardım istemek zorundaydı. Bu yardım talebiyle Süleymanşâh, ilk etapda Aleksios Kommenos'a iki bin kişilik bir kuvvet gönderdi ve bir kısım kuvvetleri ise sonradan göndermek için hazırlattı. Böylelikle Aleksios'un kumandanlığındaki imparatorluk kuvvetlerini Anadolu'dan gelen Khomalılar (Gümüşsu) adındaki üç yüz kişilik kuvvet, ücretli Frank askerleri, "Ölümsüzler" adı verilen özel kuvvetler ile Süleymanşâh'ın göndermiş olduğu birlikler oluşturuyordu.⁵⁰⁴

Aleksios, kuvvetleriyle birlikte Nikephoros Bryennios'un da karargâhını kurduğu Silivri'ye yakın bir mevkide karargâhını kurdu. Aleksios, buraya geldiğinde başkentten gelen emir, onun çarpışmaya girmeden Süleymanşâh'ın

⁵⁰³ Bu kelime İtalyanca en soylu anlamına gelen sözcükten bozma olup Korgeneral rütbesinin karşılığı olmalıdır. Anna Komnena'da ifade edildiği üzere, Nikephoros Botaneiates, Türk Beyi Çaka'ya Protonobelisimos ünvanı vermişti. Burdan anlaşıldığı gibi bu ünvan Nobelisimos'un üzerindedir ve Orgeneral rütbesi karşılığı olmalıdır. Bkz. Komnena, *Alexiad*, s. 233; Zonaras, *a.g.e.*, s. 153.

⁵⁰⁴ Attaleiates, *Tarih*, s. 283; Bryennios, *a.g.e.*, s. 147-152. Krş. Zonaras, *a.g.e.*, s. 153; İsmet Burak Batır, *Selçuklu Başkenti İznik*, s. 41.

gönderdiği takviye kuvvetlerini beklemesini söylüyordu. Ancak kumandan bu emre uymadan kuvvetlerini savaş nizamına soktu. Ardından kuvvetlerini ikiye ayırarak “Ölümsüzler” ile ücretli Frank askerlerini kendi komutasına aldı. Geriye kalan Khomalılar ile Süleymanşâh’ın kuvvetlerinin komutanlığını ise Konstantinos Katakalon’a verdi. İki taraf arasındaki ilk mücadeleyi Bryennios kazandı ve imparatorluk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı.⁵⁰⁵ Bununla beraber yenilgiye uğrayan Aleksios tarafında da bir değişim söz konusu oldu. Onun yenilmesiyle ücretli Frank askerleri taraf değiştirerek Bryennios’un kuvvetlerine katıldı. Bu esnada Süleymanşâh’ın gönderdiği takviye kuvvetler geldi ve gelen bu kuvvetin kaynakta adı verilmeyen kumandanı, kuvvetlerini üç gruba ayırdı. İki grup pusu kurmakla vazifelendirildi kalan diğer grup ise düşmana saldırı yapacaktı.⁵⁰⁶

Saldırı için vazifelendirilen grup aniden nâralar atarak oklar fırlatarak atağa geçti. Bu ani atak ile şaşkına dönen Bryennios, kuvvetlerine emir vermek suretiyle bu saldırıya karşılık verdi. Ancak planladıkları taktik gereği Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlayarak Bryennios’un kuvvetlerinin kendilerini takip etmesini sağladılar. Böyle yapmalarındaki amaç onları peşlerine takarak pusuda bekleyen diğer iki grup kuvvetin bölgesine çekebilmektir. Türk kuvvetlerini takip eden âsinin kuvvetleri pusu bölgesine geldiği anda beklemekte olan Türk kuvvetleri pusudan çıkarak saldırmaya başladı ve geri çekilmekte olan Türk kuvvetleri de bunlara katıldı. Bu taktik ile şaşkına dönen Bryennios’un kuvvetlerini, Türkler ok yağmuruna tuttular ve çembere almaya başladılar. Mücadele neticesinde âsinin kuvvetleri mağlup oldular ve kaçmaya çalışan Bryennios yakalanarak Aleksios’a teslim edildi. Bryennios’un gözlerine imparatorun emriyle mil çekilerek kör edildi.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Bryennios, *a.g.e.*, s. 155-156; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁰⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁰⁷ Attaleiates, *Tarih*, s. 287; Bryennios, *a.g.e.*, s. 161; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 31-32.

Bu mücadele neticesinde Bizans İmparatoru, dönemindeki ilk ayaklanmayı Türkler sayesinde bastırabildi. Ayrıca Süleymanşâh'ın kuvvetleri, Bizans'a yardım ederek ilk kez Rûmeli topraklarına kadar gelmiş oldular. Anlaşılacağı üzere Bizans İmparatorluğu'nda Türklerden yardım istemek alışılmış bir hal almıştı. Bu gibi yardımlar neticesinde Süleymanşâh Anadolu'da rahat bir şekilde akınlarına devam etme imkânı buluyor ve yayılmasını İstanbul Boğazı kıyılarına kadar genişletiyordu. Burada Türkler lehine bir sınır değişikliği olmamakla birlikte Türk birlikleri rahatlıkla Bizans içlerine kadar sokulabildiğinden hem bu bölgeler hakkında fikir sahibi olmuşlar hem de Bizans'ın askerî gücünü tartma imkânına sahip olmuşlardır.

3. 6. MELİKŞÂH'IN EMİR PORSUK'U ANADOLU'YA GÖNDERMESİ

Sultân Melikşâh, konumuzla alakalı olmadığı için değinmediğimiz, amcası Kavurd ile girdiği saltanat mücadelesinde başarılı olduktan sonra merkezîyetçi devlet anlayışını tesis etmek için faaliyetlerde bulunmaya başladı. Bir taraftan Atsız'ın emrindeki Yabgulu Türkmenleriyle Suriye'de beylik kurmaları, diğer taraftan ise Kutalmışoğullarının Anadolu'da yeni bir devlet kurma girişimleri, sultânı bu yeni siyasî teşekkülleri itaat altına almaya mecbur bırakıyordu. Bu yüzden o, 1078 yılında Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Emîr Porsuk'u ise muhtemelen 1078 yılında Mansûr'un üzerine gönderdi.⁵⁰⁸

Bu konu ile ilgili kaynaklarda pek fazla detay bulunmaz. Ayrıca bu kaynaklar arasında konu ile ilgili birbiriyle tamamen örtüşen bir bilgi de mevcut

⁵⁰⁸ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 39; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 328-329; Attaleiates, *Tarih*, s. 262-263; Bryennios, *a.g.e.*, s. 147-148; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 1; Krş. Abdülkerim Özaydın, "Tutuş", *DİA*, 2012, XLI, s. 446-449; Abdülkerim Özaydın, "Porsuk", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 325-326; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 86; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 214; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 10.

değildir. Bu sebeplerden ötürü konuyu inceleyebilmek adına kaynaklarda geçen ifadeler bakmakta fayda vardır. Konu ile ilgili el-Hüseynî'nin eserinde şu ifadeler yer almaktadır; "...Melîkşâh kölesi Borsuk'u Rûm memleketleri tarafına gönderdi. Borsuk Rûmları sıkıştırarak sultâna üç yüz bin dinâr ve kendisine otuz bin dinâr vermeğe mecbur kıldı. Rûm meliki bu parayı vermiyordu. Melîkşâh bizzât Şâm'a ve müteakiben İstanbul (Konstantiniyye) üzerine yürüyüp kuşattıktan sonra Rûmlar'ı bir milyon kırmızı dinâr ödemek zorunda bıraktı. Aksaray, Konya, Kayseri'ye ve tüm memleketleri fetih ile o yerlere Melîk Rükneddîn Süleyman bin Kutlumuş bin İsrail bin Selçuk'u melîk yaptı. Antakya'yı da feth ile kendisine teslim etti."⁵⁰⁹

Cenâbî eserinde konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir; "Kutalmış, Alp Arslan'a yenildi ve atının üzerinden düşerek öldü. Oğlu Emîr Mansûr, Anadolu'ya yönelerek, buradaki şehirleri fethetti. Melîkşâh hükümdâr olunca Mansûr'un elindeki yerler için vergi koydu. Sonra Emîr Porsuk, Melîkşâh'tan Anadolu'daki yerlerin vergisini toplama yetkisini aldı. Porsuk ordusuyla Anadolu'ya varıp, Mansûr b. Kutalmış'ı öldürttü ve Anadolu'yu istilâ etti. Emîr Porsuk, Mansûr b. Kutalmış'ı öldürttüğünde onun kardeşi Süleyman b. Kutalmış henüz daha küçüktü. Süleyman, büyüdüğü zaman İznik'i istilâ etti ve ağabeyi Mansûr'un elindeki şehirlere hâkim oldu. Türkmenler de ona itaat edince durumu daha da güçlendi. Birçok Anadolu şehrini fethetti"⁵¹⁰

Abû'l-Farac, eserinde bu iki kaynaktan daha detaylı olmakla birlikte bu konuda karışık bir şekilde; "Nicephorus daha sonra Michail' in iki oğlunu kısırlaştırdı ve karısı ile evlendi. Herkes ondan nefret ediyordu. Bu yüzden onun içinde iyilik nâmına ne varsa hepsi zâil oldu ve kendini korkuya kaptırdı. O kadar ki sarayında oturuyor ve harbe çıkmıyordu. Bunun üzerine Sultân Melîkşâh,

⁵⁰⁹ el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 49.

⁵¹⁰ Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 1.

Katlamış⁵¹¹'ı geri getirmek üzere bendesi Bursuk'u bir ordu ile gönderdi. Bursuk, İstanbul mabedine yaklaştığı zaman Nicephorus'a haber göndererek Katlamış'ın teslimini istedi. Nicephorus da şu cevabı verdi; Bize sığınmış olan birini hepimizin ölümüne sebep olacak da olsa teslim etmek dinimizce câiz değildir. Ancak Katlamış buradadır ve onu alabilerseniz alınız. Bunun üzerine Katlamış ile Bursuk (harp meydanında) karşılaştılar. Her iki taraftan pek çok kişi öldüğü için Bursuk Katlamış'a şu haberi gönderdi. Seninle benim yüzümden Türkler niçin helak olsunlar. İkimiz karşılaşalım, hangimiz galip gelirse iki tarafın da hâkimi olsun. Katlamış razı oldu. Bursuk da hileli bir şekilde hareket ederek kölelerinden birine kendi elbiselerini ve zırhını giydirdi, kendi atına bindirdi ve onu Katlamış'a karşı göndererek kendisi yirmi atlı ile birlikte seyirciler arasında yer aldı. Katlamış ile köle döğüştiler. Katlamış'ın bir darbesi köleyi atından yuvarladı, o da kölenin kafasını kesmek için atından indi. Bunun üzerine Bursuk ile adamları onun üzerine atıldılar ve Katlamış'ı öldürdüler. Katlamış'ın hainane şekilde öldürülmesi üzerine Bursuk, haberi sultâna göndermek vazifesini üzerine alacak birkaç kişi buldu. Geride kalanlar ki pek çok idiler, Katlamış'ın oğlu Süleyman'a bağlandılar.” ifadelerini kullanmaktadır.⁵¹²

Bahsettiğimiz kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Sultân Melîkşâh'ın Emîr Porsuk'u Mansûr'un üzerine gönderdiğini öğrenmekteyiz. Son dönem tarihçileri Süleymanşâh ile Mansûr arasındaki iktidar çekişmesi nedeniyle Sultân Melîkşâh'ın, Süleymanşâh'dan yana olarak bu esnada “Bizans'a sığınmış olan Mansûr'u bertaraf etmek için Emîr Porsuk'u görevlendirdiğini” söylemektedirler. Bununla birlikte Melîkşâh ile Kutalmışoğulları arasında rekabetin ve mücadelenin olduğu, Süleymanşâh'ın ölümünden sonra oğullarının

⁵¹¹ Müellifin burada hata yaptığı açıktır. Muhtemelen Katlamış olarak zikrettiği kişi Mansûr olmalıdır. Çünkü Kutalmış, Sultan Alp Arslan ile giriştiği saltanat mücadelesinde öldürülmüştü.

⁵¹² Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 328-329.

Büyük Selçuklu Devleti başkentine götürülerek İznik'te siyasi iktidarın boş bırakılmasıyla anlaşılmaktadır.⁵¹³

Yukarıdaki kaynakların dışında Bizans tarih yazarlarının bize aktardığı bilgiler konunun eksik kalan yönlerini tamamlamaktadır. Bizans tarih yazarlarından olan Mikheal Attaleiates eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır; "...İran'dan gelme soylulardan birileri, babalarının adı Koutloumous/Kutalmış olan ve Hunların (Büyük Selçuklu Türklerinin) önderi (Alparslan oğlu Sultân Melîkşâh) ile çatışmada bulunan ve (Anadolu'da kurulacak Rûm Selçukluları Devleti'ne) sultânlık makamını elde etmek isteyen iki erkek kardeş (Mansûr ile Süleyman), Rûmların ülkesine geldiler ve sultâninkine (Melîkşâh') karşıt yeni bir düzen yaratmak isteyerek, Botaneites ile İznik'te buluştular..."⁵¹⁴

Bir diğer Bizans tarih yazarı Nikephoros Bryennios eserinde Attaleiates'in verdiği bilgiyi şu sözleriyle doğrulamaktadır; "...Alexios Komnenos'u, Batı Orduları Başkomutanı atadı ve onu, berikiyle (Bryennios ile) çarpışmak üzere göndermeye hazırlandı. Ama kendisinin ordusu bulunmadığından, Bithynia'daki İznik'de kalmakta olan, Türklerin önderlerine başvurdu. Bunlar Kutalmış'ın oğulları ve Süleyman idiler..."⁵¹⁵

Sonuç olarak Melîkşâh'ın Anadolu'da bir devlet kurma sürecini başlatan amcaoğullarını etkisizleştirmek için Porsuk'u 1078 tarihinde kuvvetli bir orduyla onların üzerine gönderdiğini görüyoruz. Anlaşıldığı üzere, ellerindeki güçlerle Büyük Selçuklu ordusu ile mücadelede başarılı olamayacaklarını fark eden Kutalmışoğulları geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Süleymanşâh'ın hangi yöne gittiği bilinmemektedir ancak Mansûr'un ise Bizans İmparatorluğu'na sığınmış olduğu görülmektedir. Porsuk Bizans imparatorundan Mansûr'u Selçuklu melîkini

⁵¹³ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 83; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 75; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 105-106.

⁵¹⁴ Attaleiates, *Tarih*, s. 262-263.

⁵¹⁵ Bryennios, *Tarih*, s. 147-148.

teslim etmesini istemiş, ancak bu istek reddedilmişti. Bu durum neticesinde Porsuk Mansûr'u hile yaparak kendisine karşı savaşması için İstanbul dışında bir yere çıkarmıştı. Ancak meydana gelen çarpışmada Mansûr yenilmiş ve öldürülmüştü. Böylece Sultân Melîkşâh tahtı için tehlike oluşturabilecek önemli bir Selçuklu melîkini ortadan kaldırılmış oluyordu. Ancak bu durum sonucunda beklenen olmamış Mansûr'a bağlı olan Türkmenler dağılmamış ve Süleymanşâh'ın etrafında toplanmışlardı.⁵¹⁶ Sultân Melîkşâh, Emîr Porsuk'u, Kutalmışoğullarının üzerine göndererek onların Anadolu'da yeni bir siyasî teşekkül kurmalarını engellemek suretiyle merkezî otoriteyi sağlamaya çalışmıştır. Porsuk ve Kutalmışoğulları arasında gerçekleşen çatışma neticesinde Emîr Porsuk, Mansûr'u öldürmüş bunun dışında Kutalmışoğulları ile Bizans ittifakı karşısında başka bir başarı elde edemeden geri dönmüştür.

3. 7. MELISSENOS'UN SÜLEYMANŞÂH İLE İTTİFAKI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARINA KATILAN YERLER

Bizans İmparatorluğu'ndaki iç karışıklar Nikephoros Botaneiates döneminde de devam etti. Bizans imparatoru, Türkiye Selçuklularının yardımıyla Bryennios'un isyanını henüz yeni bastırmıştı ki bu sefer adı geçen âsinin ardından onun topraklarına sahip çıkan Basilakios, imparatorluğunu ilân etti. Basilakios, ilk önce imparatora iyi görünmek için onun iktidarını savunan mektuplar gönderdi ve bu suretle isyanını gizlemeye çalıştı. Ancak o bir taraftan da ücretli Peçenek kuvvetleriyle temas halindeydi. Her ne kadar planlarını gizlemeye çalışsa da imparator onun faaliyetlerini haber alınca Basilakios'a bir mektup göndererek

⁵¹⁶ Abûl-Farac, *a.g.e.*, I, s. 328-329; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 12-13; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *Tarih Dergisi*, Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, İstanbul, 2000, s. 229; Nichephori Bryennios, 1078'de Mansûr'dan bahsetmekte sonrasında ise artık ondan bahsetmeden sadece Süleymanşâh'ı anmaktadır. Bu da Mansûr'un 1078'de öldüğünü göstermektedir. Bryennios, *a.g.e.*, s. 147 vd. Krş. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 89; Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, s. 64.

kendisini bağışladığını belirterek Nobelisimos⁵¹⁷ rütbesini verdi.⁵¹⁸ Fakat Basilakios tüm bunlara rağmen faaliyetlerine devam edince imparator, Aleksios Komnenos'un kumandanlığında kuvvetlerini göndererek bu âsiyi etkisiz hale getirdi ve gözlerine mil çektirdi.⁵¹⁹ Bir zaman sonra Bizans imparatoru, bir önceki İmparator Mihail Dukas'ın oğlu Konstantinos Dukas'ın isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı. İmparator Konstantinos'u İznik üzerine mücadele etmesi için göndermişti. Fakat o, verilen görev nedeniyle Üsküdar'a geçer geçmez ayaklandı. Onun etrafında bulunan askerler Kostantinos'u imparator ilân ettiler. Bu isyanı haber alan imparator, onun yanındaki kuvvetlerin bir kısmını rüşvet ile bir kısmını ise unvan ve makam vaadiyle satın aldı. Bu sayede Konstantinos yakalandı. Onun, saçları kazıtıldı ve keşiş kıyafeti giydirilmek suretiyle manastıra kapatıldı.⁵²⁰ Böylelikle Bizans'taki bu iç karışıklıklar sayesinde Anadolu'daki Türk akınları engellenemedi. Türklerin desteğiyle imparator olan Nikephoros Botaneiates, kendisi de Mihail Dukas ile aynı kaderi paylaşmamak için bir takım önlemler aldı. Bu önlemlere ihtiyaç duymasındaki sebep Türklerin zamanında kendisini destekleyerek imparator yaptığı gibi bu sefer onların desteklediği başka bir âsinin kendi iktidarına son vermesinden korkmasıdır. Bu düşüncesi sebebiyle o, yeni isyanlara sebep olmamaları için Anadolu'ya Türklerin üzerine gönderdiği kuvvetleri Rûmeli'ye sevk etti. Onun bu hamlesi sayesinde Türk akınları hızlandı.⁵²¹

Bizans imparatoru, bahsettiğimiz isyanları bastırmaya muvaffak olmuş ise de bu tür faaliyetler son bulmadı. Bu sefer imparatorluğun önemli kumandanı olan Aleksios Komnenos'un kız kardeşinin eşi Nikephoros Melissenos 1080 yılında Süleymanşâh'ın desteğini alarak ayaklandı. Melissenos yaptıkları anlaşma

⁵¹⁷ İtalyancadaki "En soylu" anlamına gelen sözcükten bozma bir rütbe adı, karşılığı Korgeneral olmalıdır. Bryennios, *a.g.e.*, s. 153, n. 55.

⁵¹⁸ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 34 vd. Krş. Zonaras, *a.g.e.*, s. 155.

⁵¹⁹ Attaleiates, *Tarih*, s. 292-295; Bryennios, *a.g.e.*, s. 171. Krş. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 323.

⁵²⁰ Attaleiates, *Tarih*, s. 300-303.

⁵²¹ Attaleiates, *Tarih*, s. 304-305; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124.

gereğince aşağıda zikredeceğimiz şehirleri Süleymanşâh'a teslim etmişti.⁵²² Böylece Türkler kısa sürede Asia, Phrygia⁵²³ ve Galatia'nın⁵²⁴ bütün kentlerinin sahibi olmuşlardı.

Süleymanşâh'ın desteğini alan Melissenos Kos (İstanköy) adasındaki malikânesinden İstanbul'a hareket etti. Ardından Bizans imparatorlarının giydiği mor renkli kıyafet giyinmiş vaziyette uğradığı Anadolu kentlerini imparator edasıyla selamladı. Bu isyancı Bizans generalinin yanında kalabalık Türk askerlerini gören Bizans halkı itaat ederek ona şehirlerinin kapılarını açmışlardı. Anadolu'yu dolaşan Melissenos daha sonra beraberindeki Türk ordusuyla İznik'e yerleşti. İmparator III. Botaneiates'in bu isyanı bastırmakla görevlendirdiği

⁵²² Bryennios, *a.g.e.*, s. 173; Alexiad'da Türklerin bu sırada Erdek'e yakın bir havâlide bulunan Kyzikos (Belkis) şehrini elde ettiklerini belirtmektedir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 65-66; Nazmi Sevgen eserinde Süleymanşâh'ın 1080 yılında Kütahya'yı fethettiğini belirtmektedir; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri, I*, Doğu Limited Şirketi Yayınları, Ankara, 1959, s. 22; Ramsay Türklerin sahip oldukları topraklardan bahsederken 1076 tarihli bir anlaşmadan bahsetmiş ve Türklerin elindeki yerler şu sınırları çizmiştir. "...Likaonia, Cappadocia ve Phrygia ile Galatia'nın büyük bir parçası da dâhil olduğu halde Türklerin eline geçti. Nüfuzlarının kuzey batı hududu Dorylaion idi; Lakin Kotiaion'a henüz sahip değildiler. Dorylaion'dan Constantinople'a giden yol üzerinde ilerlediler, hatta Nikaia'yı bile zaptettiler. Güney batıda muvakkat bir zaman için Sozopolis'i (o zamanlar küçük bir köyden ibaret olan) Apameia'yı ve Laodicia'yı ellerine geçirdiler. Türklerin bu havâlideki hâkimiyetleri kendileriyle 1076'da aktedilen o utandırıcı müsâlaha ile tanınmış, büyük bir kısım arazinin terkiyle yardımları satın alınmıştı". Bu anlaşmanın Melissenos'la yapılan anlaşma olması muhtemeldir. Bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 81.

⁵²³ Ankara'nın güneybatısının tamamı, Eskişehir, Kütahya, Afyon şehirlerinin tamamını; Denizli ve

Konya'nın ise kuzey kısmını kapsamaktadır. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 663; Firigya Eskişehir, Kütahya ve Afyon arasındaki bölgedir. Bkz. Cahen, *Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 37.

⁵²⁴ Hellen dilinde Kelt/Galat yurdu. Hellenistik dönemde Keltai, Keltoi ya da Galatai, Galates adı verilen halkın o yöreye göç ederek yurt edinmesinden sonra günümüzdeki Ankara'nın o dönemdeki adıdır. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 270; Galatia Kırıkkale ve Ankara illerinin tamamı, Amasya ve Çorum illerinin güneyi ve Yozgat'ın kuzeyini kapsar. Bkz. Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 62 n. 2; Claude Cahen, *Türkler'in Anadolu'ya ilk Girişi*, s. 37; Galatia, Casim Avcı'da Ankara civarı olarak geçer. Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 78.

Aleksios Komnenos, akrabalık bağlarını öne sürerek bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine ordunun başına imparatorun yakın adamı Hadım Ioannes getirilmiştir.⁵²⁵

Ioannes, görevi üstlenmesinin ardından kumandasındaki kuvvetleriyle İznik üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Henüz kuşatmanın üzerinden kısa bir süre geçmişti ki Türkler, nâralar eşliğinde oklar fırlatarak Ioannes'in kuvvetlerine saldırdılar. Ioannes, Türklerin bu saldırısıyla kuvvetlerinin birçoğunu kaybettiği gibi sağ kalan askerlerinin birçoğu da kaçmaya başladı. İznik havâlisinde bu olaylar vuku bulurken imparatorun önemli kumandanı Aleksios ile ağabeyi Isaakios Komnenos da Bizans Devleti'nin batısında ayaklanmıştı. Böylelikle Aleksios'un, imparatorun önceden teklif ettiği görevi neden kabul etmediğinin gerçek sebebi ortaya çıkmış oluyordu. İki kardeş Türklerden yardım alarak kuvvetleriyle birlikte İstanbul'a hareket etmeye başladılar. İki âsinin kuvvetleri İstanbul'u sıkıştırdığı esnada Melissenos ise Üsküdar'a ulaşmıştı. Melissenos, mevcut hal üzerine imparatorluğun aralarında bölüştürülmesi teklifini yaptı. Bu teklife göre kendisi Bizans'ın Anadolu topraklarının imparatoru olacaktı. Komnenos kardeşlerden birine ise Bizans'ın batı topraklarının imparatorluğu verilecekti. Lâkin tecrübesinden dolayı olsa gerekir ki Aleksios, rakibini oyaladı ve bir süre sonra olumsuz cevap verdi. Bizans kuvvetlerinin büyük bir kısmı yabancı kuvvetlerden oluşuyordu. Aleksios, Bizans kuvvetleri içerisinde bulunan Edirne Kapı yanındaki burcu koruyan Alman muhafızlarının lideriyle anlaşarak İstanbul'a girdi. Fakat âsinin ordusu da Bizans kuvvetleri gibi yabancı kuvvetlerden oluşuyordu. Bu sebepten ötürü İstanbul üç gün boyunca talan edildi. Nikephoros Botaneiates, bir süre sonra Aleksios'a engel olamayacağını anlayınca

⁵²⁵ Nikephoros Melissenos Aleksios'un kız kardeşi Eudokia ile evliydi; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 81, n. 3; Bryennios, *a.g.e.*, s. 174-175.

mücadeleden vazgeçti. Böylelikle Aleksios Komnenos 4 Nisan 1081 tarihinde iktidara sahip oldu.⁵²⁶

Böylece bu olay neticesinde 1081 yılına kadar Bizans İmparatorluğunda yaşanan iç hadiseler dolayısıyla taht adaylarından Melissenos'un Türklerin desteğini sağlayabilmek için onları Anadolu'daki şehirlere yerleştirmesini yukarıda zikretmiş olduk. Türkler Melissenos vasıtası ile daha sonra sınırlarını ayrıntılı inceleyeceğimiz, Kuzey Batı Anadolu bölgesinde Asia, Phrygia, Galatia denilen bölgelere yerleşme imkânı bulmuştur.

3. 8. DRAKON SUYU ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE

SELÇUKLULARI

DEVLETİ SINIRLARI AÇISINDAN ÖNEMİ

I. Aleksios Komnenos (1081-1118) zamanında Süleymanşâh, Bizans imparatoru ile herhangi bir antlaşması olmadığı için, kuvvetleriyle birlikte Bizans yönünde akın faaliyetlerine devam etti.⁵²⁷ Bu dönemin tarihçilerinden Anna Komnena; "İznik'i saltanat merkezi yapan Süleymanşâh'ın bütün Anadolu'da buyruk yürüttüğünü, öteye beriye sürekli akıncılar gönderdiğini, Bithynia ile Thynia'nın İznik'e komşu tüm kentlerine kadar atlı ve yaya akınlar yaptığını, pek çok ganimet devşirdiğini, İstanbul Boğazında Damalis/Üsküdar'a kadar atlı ve yaya akınlar yaptırdığını, neredeyse Boğazı bile aşmaya kalkışacak kadar güçlü olduğunu" vurgular. Ayrıca Komnena; "Bizanslıların, ülkenin her yanına yayılmakta olan Türk istilâcılarının kıyı boyundaki küçük kentlerde, kutsal mekânlarda korkusuzca yaşamalarını korku ve dehşet içerisinde seyrettiklerini" ilâve eder.⁵²⁸ Bu konuda Attaleiates'in; "İstanbul'a giderken, deniz kıyısından İznik'e kadar olan bölgenin Türkler tarafından mahvedilmiş olduğu, ahalinin

⁵²⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 81-83, 86-87. Krş. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 323-324; Osman Turan, "Süleymanşâh I", s. 209; Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", s. 103.

⁵²⁷ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124; Süryanî Mikhail, *a.g.e.*, s. 29-33; Attaleiates, *Tarih*, s. 202-203.

⁵²⁸ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124.

onlardan kaçıp canını kurtardığı”, Bryennios’un; “Asya’nın tümünün Türkler tarafından fethedildiği” şeklindeki ifadeleri Anna Komnena’nın ifadeleriyle benzerlik göstermektedir.⁵²⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Aleksios zamanında Türkiye Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu’nun sınırlarını Kuzeybatı Anadolu’da İstanbul Boğazı oluşturmaktaydı. Ayrıca Süleymanşâh, Üsküdar bölgesinde akınlarda bulunduğu gibi sahilde oluşturduğu karakollar ve gümrük daireleriyle boğazı kullanan gemilerden de vergi alıyordu. Yukarıda ortaya koyduğumuz bu bilgilerden anlaşıldığına göre; Türkiye Selçukluları bu havâlide etkinliklerini daha da arttırsalardı, gemi tedarik ederek Avrupa yakasına geçebilecekleri gibi İstanbul’u da elde edebilirlerdi.⁵³⁰ Bu nedenle I. Aleksios, Süleymanşâh’ı İstanbul sınırından uzaklaştırabilmek için birkaç gece baskını tertip etti ancak bunda başarı sağlayamadı.⁵³¹ Ayrıca Bizans imparatoru Anadolu’da Süleymanşâh’ın akın faaliyetleri ile uğraşırken imparatorluğun batı toprakları ise Normanlar tarafından istilâ edilmeye başlanmıştı. I. Aleksios’un, önceliği Türkleri sınır bölgesinden atmaktı, fakat batıda yaşanan bu yeni gelişmeler üzerine iki düşman arasında kalmamak için yeni çözüm yollarına başvurdu. Çünkü imparatorluğun aynı anda iki tarafla da mücadele edebilecek ne kuvveti ne de hazinede o kadar parası vardı. Bu nedenle I. Aleksios, Süleymanşâh ile anlaşmayı tercih etti. Böylece o, imparatorluğun doğu sınırlarını sağlama almış olacaktı. I. Aleksios, Türkiye Selçukluları Devleti sultânına, çeşitli hediyeler göndererek antlaşma zemini oluşturmaya çalıştı. Süleymanşâh gönderilen hediyeleri kabul ederek Sultân sanı ile bu antlaşmayı kabul etmiştir. Böylelikle

⁵²⁹ Attaleiates, *Tarih*, s. 264; Bryennios, *a.g.e.*, s. 146; Psellos, *a.g.e.*, s. 228. Krş. Zonaras, *a.g.e.*, s.

⁵³⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 88; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 90; Abdülkerim Özeydin, “Anadolu Selçukluları”, s. 103.

⁵³¹ Anna Komnena’nın eserindeki ifadelere göre I. Aleksios yeni devşirdiği acemi birlikleri küçük gemiler vasıtasıyla boğazın karşı tarafına göndermiş ve bu kuvvetlere gece baskınları yaptırarak başarılı sonuçlar elde etmiştir. Yine bu Bizans tarih yazarı, Süleymanşâh’ın antlaşma yapmak için I. Aleksios’a baskı yaptığını belirtmektedir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 124-126. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 90.

1081 yılında Drakon Çayı Antlaşması yapıldı. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye Selçukluları, Drakon Çayı'na kadar çekilecek ve burası sınır olacaktı. Süleymanşâh ayrıca bu antlaşma için I. Aleksios'dan yüklü miktarda para almış ve iki taraf birbirlerine askerî yardımda bulunacaklarına dair anlaşmışlardı.⁵³²

Antlaşmada sınır olarak kabul edilen Drakon Çayı'nın nerede olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu antlaşmanın Türkiye Selçuklu Devleti için olan önemini tespit edebilmek için önce bu görüşleri inceleyelim. Ardından bu antlaşma ile belirlenen sınırın nasıl tanzim edildiğine bakalım. Drakon Çayı'nın yeri ile ilgili görüşleri incelediğimizde dönemin önemli kaynağı olan Anna Komnena'nın eserinde bu çay iki yerde konu edilmektedir. İlki, yukarıda zikredildiği gibi Drakon Çayı Antlaşması vesilesiyle diğeri ise Birinci Haçlı Seferi nedeniyle geçmektedir. Anna Komnena, Birinci Haçlı Seferi'nden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır; “Sultân (Kılıç Arslan) onlara karşı (haçlılara), önemli güçlerle, Elkhanes/İlhan'ı gönderdi... İlhan iki fedai gönderip onlara...Keşiş Pierre'in ordugâhına gitmeleri, orada “Norman'lar İznik'i ele geçirdi, kent zenginliklerini aralarında bölüşmekteler” diye bir haber yaymalarını buyurdu... Bu haber, Pierre ile birlikte olanlar arasında yayıldı ve onları korkunç bir karışıklığa sürükledi. Çünkü bölüşme ve zenginlik laflarını duyar duymaz, hepsi, karmakarışık, İznik yoluna fırladılar; savaşa gidenlerin uyması gereken askerlik deneyimi kurallarını ve disiplini unuttular ya da umursamadılar... Bunlar ne saf saf dizilmişlerdi ne de düzenli bir birlik hâlinde ilerliyorlardı; Drakon (Deresi) yakınında Türklerin kurduğu pusunun ortasına düştüler ve acınacak biçimde kıyımdan geçirildiler...”.⁵³³ Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki Drakon Çayı İznik yolu civarında yani İzmit körfezinin güneyinde yer almaktadır. Bithinya'nın tarihi coğrafyası ile ilgili yapılan çalışmalarda adı geçen derenin Karamürsel yakınından Marmara Denizi'ne dökülmekte olan günümüzdeki adıyla Yalakdere/Kırkgeçit

⁵³² İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 126. Krş. Abdülkerim Özyayın, “Anadolu Selçukluları”, s. 104.

⁵³³ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 307.

Deresi'nin olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey Güney doğrultusunda akmakta olan dere İzmit Körfezi'nde Hersek Deltası'nda, Helenopolis/Drepana Köyü yakınında denize dökülmektedir.⁵³⁴ Ayrıca günümüzde İstanbul Maltepe'de yer alan Dragos Tepesi'nin adıyla benzerlik gösterdiği için, bu tepenin batısından geçmekte olan dere olduğu da iddia edilmiştir.⁵³⁵ Chalandon ise; "Drakon Çayı'nın biraz daha batıda Bozburun yarımadasıyla sınırlı olduğunu" ifade etmektedir. Bunun yanında Chalandon; "Türklerin suyun sağ tarafında kalan şehirlere saldırmalarına engel teşkil ettiği" görüşündedir.⁵³⁶ Ramsay'e göre İzmit Körfezi'nin en dar noktasında bulunan Helenopolis şehri Drakon Çayı'nın hemen kenarında idi. Ramsay Leake'ye atfen Selçuklu-Bizans sınırı kabul edilen bu Drakon Çayı'nın Kırk Geçit Çayı olduğunun ispat edildiğini söylemiştir.⁵³⁷

İncelememizin konusunu oluşturan ikinci mesele ise Bizans İmparatorluğu zamanında Bithinya olarak isimlendirilen bölgede Güney-Kuzey istikâmetinde Drakon Çayı'nın sınırının nasıl olduğudur. Başkenti İznik olan ve İzmit'ten İstanbul'a değin hâkim olan, Türkiye Selçukluları Devleti'nin Bizans ile sınırı olarak kabul edilen bu yer İznik'in batısından denize ulaşmaktadır. Bu sırada

⁵³⁴ J.A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford U. Press, Yayın yeri ve yayın tarihi yok, s. 184; Sencer Şahin, *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien, Bonn, 1987, s. 33; Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Yer Adları*, s. 214, 224-225; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 205; Anna Komneda bu yer şu şekilde açıklanmıştır; "Drakon Suyu şimdi, Kırkgeçit Deresi, Dil Deresi, İzmit Körfezinin güney kıyısında, orta yerde, körfeze doğru üçgen ya da gerçekten dil biçiminde uzanmış bir çıkıntıdır. Dere bu çıkıntı üzerindedir ve İzmit Körfezi'ne akar. Burası İlkçağ ve Ortaçağ boyunca, karşı, kıyıdan kayıkla geçme yeri idi. Karşıdan bu yere geçişin eski iskelesine hâlâ Dil İskelesi deniyor. Aynı maksatla yörede bir kıyıdan ötekine geçişin kuzeydeki iskelesi, İmparator I. Aleksios Komnenos döneminde, Gebze /Kibzya/Dakihya dibindeki iskeleye kaydı. Buradaki Eski Hisar denilen kaleyi de Aleksios Komnenos yaptırmıştır." Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 126, n. 1.

⁵³⁵ Mükrimin HalilYinanç, *a.g.e.*, I, s. 114; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61-62, n. 50.

⁵³⁶ Ferdinand Chalandon, *Regne D'Alexis I Komnene*, Memoires et Documents, Paris, 1900, s. 72, 75.

⁵³⁷ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 205. Krş. Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", s. 104.

Türkler, yukarıda Bizans sınırlarını açıkladığımız üzere henüz Çanakkale Boğazı ve Balıkesir taraflarına yerleşmemiştir. Buna göre; Drakon Çayı ile belirlenen sınır hattının Türkler'in İstanbul yönünde değil, ters istikâmet olan Güney Marmara'nın batı yönünde ilerlemelerinin engellenmesine yönelik olduğu çok açıktır. Bir diğer ifadeyle imparator Türk yayılmasının bu şekilde devam etmesi durumunda meydana gelebilecek tehlikeleri tahmin ederek, İstanbul Boğazı'nı zorlamakta olan Türkler'in imparatorluğun can damarı kabul edilen Çanakkale Boğazı'nın akınlara maruz kalmasını engellemek istemiş olmalıdır. Daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere, İznik, Phrygia, Sakarya ve Sakarya'nın doğusu ile Galatia'nın Türkiye Selçukluları Devleti'nin hâkimiyetinde olduğu dikkate alınır, aşılması istenmeyen sınırların hangisi olduğu da anlaşılabilir. Aleksios Komnenos, İstanbul'un korunmasında büyük önemi olan Çanakkale ve İstanbul Boğazı korumak ve çok ihtiyaç duyduğu askerî yardım için, Boğaziçi kıyıları ve Drakon'un batısı dışındaki yerleri Süleymanşâh'a bırakmıştır. Ancak Aleksios bu anlaşmayla fiili olarak Türklerin elinde olan yerleri onlara vermek suretiyle, mevcut duruma resmileştirmiş olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Kaynaklarda Osman Turan ve Gülay Öğün Bezer'in de açıkça ifade ettiği gibi bu anlaşma gereğince Süleymanşâh'ın Aleksios'a askerî yardımda bulunduğundan başka bir bilgi bulunmamaktadır. Anlaşmadan sonra Süleymanşâh'ın Normanlar'a karşı yenilen Aleksios'un yardımına gidebilecek kadar güçlü olduğuna bakılırsa, anlaşmanın sadece mevzi kaybetme pahasına yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Anna Komnena; "Süleymanşâh'ın imparatora savaşı kazanmasını sağlamaya yetecek mühim bir miktar asker yardımı yaptığını" yazmaktadır. Sonuç olarak I. Aleksios, imparatorluğunu güvende tutmak ve Norman tehlikesine karşı askerî yardım alabilmek için yaptığı bu anlaşma ile zaten Süleymanşâh'ın elinde olan toprakların hukûkî olarak da Süleymanşâh'a ait olduğunu kabul etmiş görünmektedir. Böylelikle Drakon Çayı'na kadar olan tüm Anadolu'nun resmi

olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait olduğu kabul edilmiş ve Bizans hükûken Türkiye Selçukluları Devletini tanımıştır.⁵³⁸

3. 9. SÜLEYMANŞÂH'IN ANTAKYA SEFERİ, ÖLÜMÜ VE MEVCUT SINIRLAR

Tezimizin bu bölümünde Süleymanşâh'ın, Ermenî Prensligi üzerine gerçekleştirmiş olduğu fetih hareketi, Haleb Emîri Şerefüddeve Müslim ile giriştiği Kurzâhil Savaşı ve Suriye-Filistin Selçuklu Meliki Tutuş ile olan Ayn Seylem Savaşı fethettiği yerler ve ölümü hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3. 9. 1. Kilikya Seferi ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin

Yeni Sınırları

Süleymanşâh, kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin batı sınırlarını Bizans ile yapmış olduğu Drakon Çayı Antlaşmasında sonra devletin doğusundaki topraklarla ilgili faaliyetlere girişti. Süleymanşâh'ın mezkûr havâliyle ilgilenmesinin sebebi Anadolu'da Romanos Diogenes tarafından Domestikos (Beylerbeyi) rütbesine yükseltilmiş olan ermeni asıllı Bizans Generali Philaretos Brachamios'un,⁵³⁹ Romanos Diogenes'in başına gelenlerden sonra önce Antakya'yı ardından 1074 yılında Malatya Maraş, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve 1077 yılında ise Urfa'yı kendi yönetimi altına alarak Ermenî Prensligi

⁵³⁸ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 132-133; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 62; Gülay Ögün Bezer, "Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Antlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri", *TYB Akademi, Osman Turan ve Selçuklular*, Eylül 2014, s. 30; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 215; Hüseyin Kayhan, "Haçlı Seferleri ve İzmit", *Uluslararası Gazi Osman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2019, 413-419 415; Gaye Yavuzcan Anvarian Aghdam, *Türkiye Selçukluları Devletinde Yöneten-Yönetilen İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, s. 102; Claude Cahen ve Ostrogorsky Süleymanşâh'ı Bizans'a tâbi gibi göstermiştir. Bkz. Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 330; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 90-91.

⁵³⁹ Philaretos Brachamios hakkında detaylı bilgi için. Bkz. Tunay Karakök, "Malazgird Sonrası Maraş'ta Bir Ermeni Asıllı Bizans Ordu Komutanı; Philaretos Brachamios", *Uluslararası Selçuklular Döneminde Maraş Sempozyumu Bildirileri*, (17-19 Kasım 2016), Kahramanmaraş, 2016, s. 144-152.

kurmasıdır.⁵⁴⁰ Philaretos Brachamios'un kurduğu bu prensliğin hâkimiyet alanını Harput'tan Kilikya bölgesine kadar genişletmiş olması ve Büyük Selçuklu Sultânı Melîkşâh'ın desteğini de kazanması sebebiyle Süleymanşâh için tehlike arz etmekte idi. Bu nedenle Süleymanşâh Kilikya seferine çıktı.⁵⁴¹

Süleymanşâh, çıktığı Kilikya seferinde ilk olarak 485/1082 yılında Tarsus'u ele geçirdi. Ardından 486/1083 yılında Adana, Misis, Anavarza ve Kilikya bölgesinin bütün şehirlerini fethetti.⁵⁴² Süleymanşâh Tarsus'u ele geçirmesinin ardından Trablusşâm hâkimi, Şî Kadı İbn Ammâr'a bir elçi göndererek kendisine fethettiği şehirler için kadı ve hatip göndermesini istedi. Süleymanşâh'ın Abbâsî Halîfesi yerine Şî Fâtîmî kadısına elçi göndererek bu tarz bir talepte bulunması onun Sultân Melîkşâh ile olan ilişkisi ve siyasî rekabetini göstermesi açısından bir fikir vermektedir. Ayrıca onun bu fetihleriyle birlikte bir buçuk asırdır Bizans yönetimi altında bulunan bu yerler tekrar İslâm toprağı oldu. Türkiye Selçuklu Sultânı Süleymanşâh, elde ettiği yerlere daha sonra vâli ve kumandanlar atayarak başkente döndü. Süleymanşâh'ın adı geçen yerleri fethettikten sonra başkente dönmesinin sebebi kendisi güneydeki faaliyetlerle meşgul olurken İznik'i emniyet altına almak istemesindedir. Süleymanşâh yukarıda zikrettiğimiz gibi Kapadokya'ya ve tüm Asya şehirlerine hâkim olmuş

⁵⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 219, n. 380; Anna Komnena sadece Antakya'dan bahseder. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194; Bizans'ın Antakya Valisi İsaak'ı mağlup ettikten sonra da 1077'de Urfa'ı Bizans valisi olan Leon'dan almış, Malatya'daki Ermeni Prensi Gabriel'e de kendisine tâbiyeti kabul ettirmişti. Daha sonra da Fırat boylarında ortaya çıkan Vasak Pahlavuni'yi 1079'da öldürdükten sonra Antakya'ya girmiş ve orada bulunan Rumları katletmişti. Bu suretle gittikçe kuvvetlenen ve hâkimiyet sahasını genişleten Philaretos, Maraş, Elbistan, Malatya, Urfa, Antakya ve Tarsus'u içine alan oldukça geniş bir alanda 1079 yılında Ermeni Prensi'ni kurmuştu. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 68-69; Tunay Karakök, "Malazgird Sonrası Maraş'ta Bir Ermeni Asıllı Bizans Ordu Komutanı; Philaretos Brachamios", s. 148.

⁵⁴¹ İbnü'l-Adîm, *a.g.e.*, s. 219, n. 380; Mehmet Şeker, "Süleymanşâh (I), Rukne'd-Din Süleymanşâh b. Kutalmış (Ö. 479/1086)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2016, C.1, S. 1, s. 46-47.

⁵⁴² Süryanî Patrik Mikhail, *a.g.e.*, s. 37; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 329. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 56.

ve bu şehirlere emîrlere tayin edip Ebû'l-Kâsım'ı da İznik'e kendi yerine vekil bırakarak Antakya seferine çıkmıştı. Böylece Süleymanşâh çıkmış olduğu bu Kilikya Seferi ile Adana, Misis, Anavarza ve Kilikya bölgesinin bütün şehirlerini Türkiye Selçukluları Devleti'in sınırlarına katmış oldu.⁵⁴³

Burada Süleymanşâh tarafından ele geçirilip kaynaklarda Kilikya bölgesi olarak adlandırılan bölgenin sınırlarını daha iyi tespit edebilmek için bu bölgede yer alan şehirleri ve bölgenin sınırlarını açıklamakta fayda vardır. Kilikya Bölgesi Anadolu'nun Güneybatısından Ceyhan ve Seyhan nehirleri tarafından sulanan Adana, Karataş, Misis, Kadirli, Osmaniye, Mersin, Tarsus, Ayas/Yumurtalık, Kozan ve Anazarba gibi şehirleri içine alan Çukurova Bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Birtakım araştırmacılara göre Kilikya'nın sınırları, Silifke'den Elbistan'a, Antakya'dan Kayseri'ye kadar uzanır. Kilikya Bölgesi, Dağlık Kilikya ve Ovalık Kilikya olarak ikiye ayrılır. Dağlık Kilikya; Çukurova'nın batısında yer alan Toros Dağları'nın eteğindeki kayalık bölgeyi içine almaktadır. Ovalık Kilikya ise, yukarıda mevcut sınırlarına değindiğimiz bugünkü Çukurova'yı içine almaktadır. Bu bölgenin adı Türkler'in yerleşmesine kadar Kilikya idi. Bölge XV. yüzyıldan itibaren Türkçe ve Arapça eserlerde Çukurova olarak adlandırılmaya başladı. Bölge Suriye'den Anadolu'ya uzanan kervan yolunun buradan geçmesi nedeniyle, Korykos, Ayas gibi uluslararası ticaret yollarının başlangıcı olan limanlara savunma açısından önemli sarp dağlar ve geçitlere sahip olduğundan tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Ermeniler Kilikya Bölgesine Küçük Ermenistan, Doğu Anadolu Bölgesine ise Büyük Ermenistan

⁵⁴³ el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 81; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 197; Osman Turan'a göre Süleymanşâh'a katılan Türkmen beylerinin arasında Mengücek oğlu da vardır. Ayrıca Tutuş'tan kaçan Arslantaş'ın da 1079 yılında Süleymanşâh'a katıldığını belirterek onun bu adı geçen beyleri Filaretos'un yönetiminde bulunan şehirleri fethetmeleri için görevlendirdiğini belirtmektedir. Emrindeki beyler bu fetihlerle meşgul olurken Süleymanşâh ise Antakya seferine çıkmıştır. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 66, 99-100; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 10; Mehmet Şeker, "Süleymanşâh (I), Rukne'd-Din Süleymanşâh b. Kutalmış (Ö. 479/1086)", s. 47, Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşâh*, s. 30; Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", s. 107.

demektedirler. Ermeniler Küçük Ermenistan diye tâbir ettikleri Kilikya Bölgesinde Haçlı Seferleri sırasında bir Ermeni Baronluğu kurmayı başardılar. Daha sonra bu baronluğu yine haçlıların desteği ile krallığa dönüştürdüler. Ancak Kilikya Ermeni Krallığı tam olarak bağımsız olamayıp farklı zamanlarda Bizans İmparatorluğu, Türkiye Selçukluları Devleti, Moğollar gibi birtakım başka devletlere tâbi olarak varlıklarını sürdürdüler.⁵⁴⁴

3. 9. 2. Süleymanşâh'ın Antakya Seferi ve Türkiye

Selçukluları Devleti'nin Yeni Sınırları

Drakon Çayı ile batı sınırını güvence altına alan Süleymanşâh yukarıda zikrettiğimiz Kilikya bölgesindeki şehirleri fethettikten sonra Antakya'ya sefer düzenlemiştir. Süleymanşâh Antakya'ya daha öncede sefer düzenlemiş ancak Bizans askerleri ile karşılaşınca vazgeçmişti. Philaretos'un oğlunun müracaat etmesi ile artık kafasında olan bu seferin vaktinin geldiğini anlamıştı.

Süleymanşâh'ın sefer düzenlediği sırada Antakya yukarıda adı geçen Ermeni Philaretos'un elinde idi. Süleymanşâh'ın Antakya'ya hangi sebeple ve nasıl bir harekâta bulunduğu ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Antakya'ya Süleymanşâh tarafından sefer düzenlenmesi ile ilgili Anna Komnena'nın eserinde geçen ifadelerle göre Süleymanşâh'ı Antakya'ya yukarıda zikrettiğimiz Ermeni Philaretos'un oğlu Barsama davet etmiştir. Philaretos, Türklerin akınlarından bıktığı için Müslüman olmaya niyetlendi ve oğlu onun bu düşüncesinden ısrarla vazgeçmesini istedi. Ancak onun bu ısrarı babası Philaretos'u ikna etmeye kâfi gelmeyince o, umutsuz bir şekilde sekiz günlük bir

⁵⁴⁴ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, s. 19; Bilge Umar, *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 2; Sadi Kocaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara, 1967, s. 33; Mehmet Ersan, "Ermenilerin Çukurovaya Yerleşmeleri", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, 2001, s. 1; İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları ve Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi ilişkiler", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, S. I, s. 68,71.

yolculuktan sonra İznik'e geldi. Barsama, burada Süleymanşâh'dan Antakya'yı kuşatmasını istedi. Süleymanşâh bunu kabul etti ve İznik'e yerine vekil olarak Ebûl-Kâsım'ı bıraktı. Ardından o, Philaretos'un oğlu ile birlikte Antakya'ya doğru harekete geçti. Süleymanşâh bu hareketinin fark edilmemesi için geceleri hareket ediyor gündüz olunca dinleniyordu. Bu şekilde onlar on iki günlük yolculuktan sonra, Antakya'ya vardı.⁵⁴⁵ Mesele ile ilgili diğer kaynaklara baktığımızda Abû'l-Farac'a göre; "Türklerin saldırısından dolayı Yunan devleti zaafa uğramıştı ve Türkler her yerde ülkeler zapt ediyorlardı. Ermeniler içinden cesur olan birtakım adamlar elli kişiden müteşekkil bir çete vücuda getirmişler ve Roma Diyârına giderek yol kesmeye, soygunculuk yapmaya başlamışlardı. Bunların Maraş'ta buldukları sırada yine Ermeni olan ve Pilardos ismini taşıyan bir genç bunlarla karşılaştı. Ermeniler bu gencin kuvvetli ve hilekâr olduğunu, soymaya ve öldürmeye cesaret gösterdiğini görerek onu yanlarına aldılar ve bu genç bunların rehberi ve reisi oldu. Bunlar Kilikya dâhilindeki bazı muhkem yerleri zapt ettiler ve gittikçe çoğaldılar. Roma Kralı durumdan haber alınca bunlara hediyeler gönderdi. Bizzat Pilardos İstanbul'a gitti ve Yunanlılar onu görmekle sevinerek kendisine altınlar, silahlar verdiler ve onu Sebastus tayin ettiler. Bu adam geri dönerek Kilikya ve Antakya üzerine hâkim olup kudret kazandı ve Maraş'ı zapt etti. Ayrıca Khişum, Râ'bân ve Edessa'yı, Ceyhan havâlisini ve Malatya'yı ele geçirdi. Ordusunda İranlı, Türk ve Ermeni bulunuyordu. Zalim bir adam olduğu için Antakya prenslerini yakalamış, bütün servetlerini alarak başındaki askerlere dağıtmıştı. Bu yüzden Antakya ahalisi ondan nefret ediyor, o da Antakyalılara karşı aynı hissi taşıyordu. Kendisi Antakya'nın üzerine İsmail namında bir İranlıyı bırakarak şehirden ayrıldı. Bunun üzerine Katlamış'ın oğlu Süleyman, Pilardos'un başka bir tarafa döndüğünü haber alarak birtakım gemiler hazırlattı, çünkü o daha önceden Antardus ve Tarsus'u zapt etmiş bulunuyordu. Süleymanşâh dağ tarafından Antakya'ya hücum ederek

⁵⁴⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 71.

buraya hâkim oldu ve İranlı vâli ona yardım etti. Bu adam Kazvsyana'yı yani, şehit Mar Cassianus'un büyük kilisesini açarak içinden eşya, perdeler, altın ve gümüş kaplar vesaireyi aldı ve kiliseyi câmiye cevirdi. Sonra şehirde sulh ilan ederek kılıcını kımına koydu. Türkleri, Hristiyanların evlerine girmekten ve Hristiyan kızlarını nikâhla dahi almaktan menetti. Bundan başka bunlar Antakya'da eline gecen yağma eşyasından bir şeyi harice göndermeyecek, ucuz bir fiyatla da olsa şehir içinde satacaklardı. Bu adam Antakya halkını memnun ettiğinden ve vâli de kaleyi teslim etmiş olduğundan burada hüküm sürmüş ve Antakya halkı sureta Hristiyan olan Pilardos'tan fazla ondan hoşnut olmuşlardı.”⁵⁴⁶

İbnü'l-Esîr Süleymanşâh'ın Antakya seferini şu şekilde anlatmaktadır; “Antakya hâkimi Philaretos (el-Firdûsu'r-Rûmî) buradan ayrılp Rûm Diyârına gitmiş ve buraya bir şahne tayin etmişti. Philaretos halka ve aynı şekilde askerlere çok kötü muamele ederdi, hatta oğlunu bile hapsedmişti ve bu sebeple de oğlu ile Atakya şihnesi şehri Süleyman b. Kutalmış'a teslim etmek üzere anlaştılar ye ona mektup gönderip davet ettiler.” İbnü'l-Esîr Süleymanşâh'ın; “üç yüz süvârî ve çok sayıda piyâdeden oluşan kuvvetleriyle birlikte deniz yoluyla hareket ettiğini” belirtmiştir. Adı geçen müellîfe göre o, ardından karaya çıkarak sarp dağları ve dar geçitleri geçmek suretiyle adı bu kaynakta geçmeyen Antakya vâlisi ile önceden mutabık kalınan mevkide buluştu. Antakya vâlisi ve Süleymanşâh buradaki görüşmeler neticesinde anlaşarak merdivenler vasıtasıyla sura çıktılar ve böylelikle Aralık 1084'de Süleymanşâh şehri zapt etti. Şehir halkı direniş gösterdiyse de Süleymanşâh bu direnişçilerin çoğunu öldürdü ve geriye kalanların canını bağışladı. Ardından o el-Kusiyan adındaki kaleyi elde etti.⁵⁴⁷ Aksarayî ise Antakya hâkiminin Akka Kalesine kız istemeye gittiği zaman adı belirtilmeyen bir Türk emîrinin Süleymanşâh'ın yanına gelerek, “Antakya, şehrin hâkiminden ve

⁵⁴⁶ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 128.

askerden boş kalmıştır. Herkes düğüne gitmiştir, eğer bin kişiyle oraya saldırırsan, başarılı olursun ve bu senin iyi ad kazanmana sebep olur” diyerek onu davet ettiğini bunun üzerine Süleymanşâh’ın harekete geçerek bin kişiden oluşan kuvveti ile geceleri hareket ettiğini gündüzleri ise derelerde gizlendiğini ifade etmektedir. Ardından onun, beş gün sonra bir gece vakti Antakya’ya ulaştığını ve bu sıra şehir halkının da uyku halinde olduğunu belirtmektedir. Müellîf, Süleymanşâh’ın kuvvetinden bir kısım askerin kale surlarını aşarak şehir kapısını açtığını ve netice itibariyle Antakya fethinin kolayca gerçekleştiğini söylemektedir.⁵⁴⁸ Mirhond, ise “yeni Müslüman olan Filâratûs’un Mekke’ye gitmesini fırsat bilen Süleymanşâh’ın şehri ele geçirdiğini” söyler.⁵⁴⁹

Bahsettiğimiz kaynaklar ışığında elde ettiğimiz sonuca göre Süleymanşâh’ın, Antakya vâlisi ve Philaretos’un oğlunun daveti üzerine, Ebû’l-Kâsım’ı vekil olarak İznik’e bırakarak beraberindeki kuvvetlerle Antakya’ya hareket ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu hareketi esnasında Süleymanşâh’ın Kilikya bölgesindeki hâkimiyetini kırmak için Sultân Melîkşâh’ın yanına gitmiş bulunan Philaretos, Melîkşâh’ın yanından hareketle Urfa şehrine varmıştı ve süvârîleri de Antakya şehrinde değildi. Süleymanşâh ise harekâtını gizlemek için geceleri yürüyüşünü devam ettiriyor gündüzleri ise dinleniyordu. Bu önlemlerin yanında takip edilmemek için atlarını ters nalladıkları anlaşılmaktadır. Onun bu hareketini gizlemesindeki temel sebep Suriye-Filistin Selçuklu Melîki Tutuş ile Musul Emîri Şerefüddeve Müslim’in harekâttan haberdar olmalarına mani olmaktı. Aksi takdirde adı geçen kişilerin şehre karşı kuvvet gönderme ihtimalleri vardı. Süleymanşâh, hareketinden on iki gün sonra Antakya’ya ulaştı. O, tedbiri elden bırakmayarak Kilikya sahilinde kuvvetlerini gemilere bindirerek Âsi nehrinin denize açılan tarafından hızlı bir şekilde adı geçen şehrin surları önüne vardı. Ardından Süleymanşâh, gece vakti onu davet eden adı geçen kişilerin Fâris

⁵⁴⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, çev. Mürsel Öztürk, s. 14. Krş. Abdülkerim Özaydın, “Anadolu Selçukluları”, s. 107.

⁵⁴⁹ Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267.

kapısını açmasıyla üç yüz kişilik kuvvetiyle şehre girdi. Antakya halkı sabah vaktinde Türk kuvvetlerinin naralarıyla uyandı ve kısa bir şaşkınlığın ardından kuvvetlerin halka dokunmadıklarını gördüklerinden evlerine çekildiler. Böylelikle Süleymanşâh şehri fethetti. Süleymanşâh, şehri ele geçirdiği vakit Philaretos'un adamları ve halkın bir kısmı iç kaleye çekilmişti. Bunun üzerine Süleymanşâh, İbnü'l-Esîr'in eserinde adı el-Kusiyan olarak geçen kaleyi bir süre kuşatma altına aldı. Bu kuşatma, kaleye sığınanların erzak ve suyunun bitmesiyle teslim olmalarına kadar sürdü ve onlar Süleymanşâh'ın kendilerine aman verdiğini görünce kaleyi 12 Ramazan 477 (12 Ocak 1085) tarihinde teslim ettiler. Böylece Antakya Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuş oldu.⁵⁵⁰

⁵⁵⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, I, neşr. C. Eş-Şeyyâl, Kahire 1960, I, s. 14; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 195-197; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 113; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünün'il-Edeb*, 26-27, Tahkik: Doktor Necîp Mustafa Fevvâz-Doktor Hikmet Keşlî Fevvâz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut H. 1424 M. 2004, s. 186; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194; Süryanî Patrik Mihail, *a.g. e.*, s. 38; Mateos, *a.g.e.*, s. 161; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 6; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 128; Azimî'ye göre Süleymanşah, Antakya'yı Ramazan 477 (Ocak 1085) tarihinde almıştır. Azimî, *a.g.e.*, s. 30; İbnü'l-Kalânîsî'ye göre şehrin alınışı 10 Şaban 477 (12 Aralık 1084)'tür. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, Neşr. Amedraz, Beyrut, 1908, s. 117; İbn Haldûn 477/1084-1085 yılını vermiş ancak gün ve ay belirtmemiştir. İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 307-308; Hondmîr'de yıl olarak 477/1084-1085 yılını fetih yılı olarak verir. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 24; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 13; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb*, s. 53; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", s. 23; İbnü'l-Verdî şehrin fethini 1084-1085 yılı olayları arasında anlatır. İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 40; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 53; Mükrimin Halil Yinanç'ta tarih 12 kanun 1085'tir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 218; Bedrettin Aytaç, *İbn Vâsıl'ın Muferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb Adlı Eserine Göre Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları (h.476-641=1083/1084-1243/1244)*; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2019, s. 85; Anonim, *Haçlı Tarihi*, Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 38; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 425; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 89.

Süleymanşâh Antakya'yı fethettikten sonra ayrıca Antakya'ya bağlı olan Bargas,⁵⁵¹ İskenderun, Süveydiye,⁵⁵² Derbasak, Harim,⁵⁵³ Artah,⁵⁵⁴ Tellbaşır, Ayntab gibi kale ve kentleri de ele geçirdi.⁵⁵⁵ Daha sonra Deluk'un de ele geçirilmesiyle Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları Fırat Nehri'ne ve Haleb kapılarına kadar dayandı.⁵⁵⁶ Aynı yıl içinde, kendisine bağlı emîrlerden Buldacı; Ceyhan Havzası Albistan/Elbistan, Huni/Khunu⁵⁵⁷, Göksün/Göksun, Maraş, Behesni/Behisni, Besni, Bahasna,⁵⁵⁸ Keysun,⁵⁵⁹

⁵⁵¹ Bagrevand Valarşakert/Eleşkirt yöresinin Ermenilerce kullanılan adıdır. Kökenini, öz biçimini, anlamını güvenle saptayamadım. Aslı belki Pakrawanda, yani “Suyun çıktığı, doruğu olan” idi. Gerçekten, Bagras'ın (şimdi, Kızlar Kalesi) Amik Gölü kuzeybatı ucu yakınında olduğu ve tam oradan bir küçük derenin çıkıp Amik Gölüne aktığı Codex Kültür-Atlas'da (Harita No. 36/36) görülmektedir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 147.

⁵⁵² Süveydiye, Hatay ilindeki ilçe merkezi Samandağ kasabasının Araplarca kullanılan adıdır. Arapça “Kara benek” anlamındaki Süveydâ'dan türemiş olabilir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 751.

⁵⁵³ Tahir Sezen'de Kefre-i Harim olarak geçer. Bkz. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 222.

⁵⁵⁴ Haleb'e bağlı olup sağlam bir kalesi olan şehirdir. Bkz. Yâkut, *a.g.e.*, I, s. 169-170; İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 18; Tahir Sezen'de Ertah olarak geçmektedir. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 174.

⁵⁵⁵ Mükrimin Halil Yinanç Bağras (Beyan), Durbesak, Ayıntap, Artah, Raban, Harim, İskenderun, Süveydiye başta olmak üzere bütün kasaba ve kaleler birer birer işgal edildi şeklinde belirtmiştir. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 425.

⁵⁵⁶ Mateos, *a.g.e.*, s. 156; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 124.

⁵⁵⁷ Huni (Honu, Hunul, Honin), Elbistan yakınında köy ve ova'dır. Bkz. Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'înu'd-dîn Süleyman*, s. 209.

⁵⁵⁸ Adıyaman iline bağlı bir ilçe merkezi olan Besni adının şeklidir. Bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 85; Bilge Umar ise “Kökenini ve anlamını saptayamadım, Sonundaki-sna, Hitit belgelerinde anılan Luwi kökenli pek çok tarihsel coğrafya adında karşımıza çıkar ancak, bu bir rastlantı ürünü de olabilir” şeklinde bilgi vermiştir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 147.

⁵⁵⁹ Mükrimin Halil Yinanç'ta Keysun olarak geçer. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 124; Adıyaman ili Besni ilçesine bağlı bucak merkezi kasaba olup yeni adı uydurulan Çakırhüyüktür. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 425.

Râ'bân⁵⁶⁰ gibi şehir ve kaleleri fethedip, buraları devletin sınırları içine aldı.⁵⁶¹ Böylelikle Philaretos'un yönetiminde bu bölgede sadece Maraş kalmıştı. Antakya'nın Süleymanşâh tarafından fethedildiğini öğrenen Philaretos, ilk önce Maraş'a gitmiş ancak Buldacı'nın adı geçen yerleri fethetmesi üzerine ise Urfa'ya oğlunun yanına gitmiştir. Ancak o burada oğlu tarafından kabul görmeyince Sultân Melîkşâh'ın yanına gitmiş ve kendisine iktâ olarak verilen Maraş'ta 1090 yılında vefat edene kadar yaşamını sürdürmüştür.⁵⁶²

3. 9. 3. Kurzâhil Savaşı

Süleymanşâh, Antakya'nın fethinin ardından yukarıda değinildiği gibi Antakya'ya bağlı kaleleri feth etmişti. Süleymanşâh'ın bu fetihlerle birlikte İznik'ten Trablus (Şâm)'a değin uzanan topraklara hâkim oldu. Süleymanşâh'ın kadar toprağını genişletmesi Büyük Selçuklu Devleti vasalı olan Musul Emîri Arap Şerefüddeve Müslim'i⁵⁶³ rahatsız etti. Çünkü kendisinin de bu bölgede bağımsız bir hâkimiyet oluşturma planı mevcuttu. Bu amaç doğrultusunda

⁵⁶⁰ Araban, Gaziantep iline bağlı ilçe merkezi kasabadır. Kasabanın adı, Theophanes'in Continuator'u diye bilinen Bizans tarihçisinin yapıtında, Rhobans olarak; buna karşılık Ermeni, Süryani ve Arap tarihçilerinin yapıtlarında hep Raban olarak geçer. Anadolu dillerde (Hitit dili, Luwi dili ve bu ikincisinin ardılı olan diller), keza Hellen dilinde ve Türkçede sözcükler "r" sesiyle başlamaz. Görünüşe bakılırsa, Araplar Alexandros'un başındaki Al'ı Artikel sanarak ayırdıkları ve adı Al Skandar biçiminde kullandıkları gibi, Araban'ı da Ar Raban biçiminde kullanmışlardır ve Araban'ın Ermenilerle Süryanilerde dahi Raban olması bundan ileri gelmiştir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 91.

⁵⁶¹ Mateos, *a.g.e.*, s. 162. Krş. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 89; Ali Sevim, *Süleymanşah*, s. 33-34.

⁵⁶² Mateos, *a.g.e.*, s. 164, 170; Abû'l-Farac Philaretos'un ölmeden önce tekrardan Hristiyan olduğu belirtilmektedir. Bkz. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 333. Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 107-112; İbnü'l-Adîm'in eserinde Sultan Melîkşâh'ın Haleb'i doğrudan devlete bağlamak için çıktığı sefer esnasında Urfa'ya uğradığını ve burada bulunan Philaretos'un şehri Melîkşâh'a teslim ettiği ifade edilmektedir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 62.

⁵⁶³ Şerefüddeve Müslim hakkında bkz. Bondâri, *a.g.e.*, s. 35; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 186; Mateos, *a.g.e.*, s. 163-164; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58.

Şerefüddeve Müslîm, Mervânî⁵⁶⁴ emîri Nasru'd-Devle Mansûr'la anlaşarak Melîkşâh aleyhinde faaliyetlerde bulundu. Bu yüzden Büyük Selçuklu Sultânı Melîkşâh bir taraftan Mervânîler üzerine kuvvet göndermekteyken bir taraftan da kendisine karşı ihanet içerisinde bulunan Şerefüddeve Müslim'in üzerine bizzat kendisi kuvvetlerin başında bulunarak sefere çıkıyordu. Fakat o bu hazırlıklarda bulunurken kardeşi Tekiş isyan etti. Bunun üzerine Melîkşâh, Şerefüddeve Müslim'in itaatini kabul etmek zorunda kaldı ve Musul ile Haleb bölgesini tekrar ona bıraktı.⁵⁶⁵

Bölgede yaşanan bu siyasî çekişmenin yanı sıra Süleymanşâh'ın Antakya'yı fethetmesi üzerine Şerefüddeve Müslim, Philaretos'dan aldığı cizyeyi bu kez Süleymanşâh'dan istedi. Kaynaklarda Şerefüddeve Müslim'in Süleymanşâh'ı Melîkşâh'a karşı âsîlik ile suçlayarak şu haberi gönderdiği belirtilmektedir ; “Antakya kentinin her yıl sultâna para ödeme zorunluluğu vardır. Eğer sen de sultâna itaat ile tâbi isen bu kez o parayı sen bana gönder, yok eğer sultâna âsi bir konumda isen bunu bana bildir. Cevap olarak Süleymanşâh sultâna itaat meselesine gelince, itaat benim uygulayıp yapa geldiğim şeydir, hutbeyi onun adına okutur, ülkede sikkeyi de onun adına bastırırım. Sultâna Allah'ın Antakya ve diğer küffar şehirlerinin fethini ancak kendisinin yüzü suyu hürmetine bana nâsîp ettiğini bildirdim. Benden önceki Antakya hâkiminin gönderdiği haraca gelince, o bir kâfirdi, bu sebeple hem kendisinin ve hem de

⁵⁶⁴ Mervânîler hakkında ayrıca bkz. İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 76-77, 190-193. Krş. Abdürrahim Tufantoz, “Mervânîler”, *DİA*, XXIX, İstanbul, 2004, s. 230-231.

⁵⁶⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 13; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 57; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 126-127. “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi”, s. 59-63. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 107-108; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 73-74; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, s. 55-56; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 22; Şerefüddeve Müslim ile Mervânîler arasındaki ilişkinin detayları için. Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.

adamlarının baş gönderiyordu. Ama ben Allah'a şükür Müslümanım, sana hiç bir şey göndermem. Ben bilâkis sultâna itaat ile buyruğunu dinlerim. Ayrıca da Antakya'nın fethini ve Devlet Hazinesi'ne para göndermem hususunu sultâna yazıp haber verdim. Ancak daha önceki Antakya hâkiminden cizye olarak para alınıyordu, hâlbuki biz, Müslümanız ve sultânın ordusuna mensubuz." Müslim'in bunun üzerine Haleb'deki nâibi İbnü'l-Hulzun ile Süleymanşâh'a cevaben mektup gönderdiğini belirterek "biz kimseyi tanımıyoruz ve yalnızca para istiyoruz" dediğini ifade etmektedir. Buna son derecede kızan Süleymanşâh, asker sevk edip Menbic ve Maare'ye değin Haleb yörelerini yağma ettirip tutsaklar aldırđı, ayrıca çok sayıda deve, binek hayvanı ve büyük baş hayvan ele geçirdi. Bunun üzerine malları yağma edilmiş olan kimseler, şikâyet amacıyla Süleymanşâh'a geldiler, o da bu yağma olayı nedeniyle onlardan özür diledi ve "Bu Müslümanları yağma olayı, bizim töremiz değildir, ancak sizin emîriniz, beni kâfir yerine koyduğu için bu yağma yapıldı" dedi, daha sonra da yağma edilen şeylerin, sahiplerine verilmesini emretti.⁵⁶⁶ İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Verdî, ve İbnü'l-Esîr ise Süleymanşâh'ın, Müslim'in cizye talebini; bu cizye, Antakyalılar, Bizans'a karşı sürdürülen cihattan geri durulması karşılığında konmuştu; ben ise bu cihat görevini yerine getirmiş bulunuyorum, böylece Antakya, artık Müslümanların olmuştur. Bu durum karşısında ben, sana nasıl olur da cizye öderim? şeklinde ifadeler kullanarak reddettiğini belirtmektedir.⁵⁶⁷

Adı geçen kaynaklardaki ifadeler incelendiğinde Süleymanşâh ile Şerefüddeve Müslim arasındaki çekişmenin boyutu meydandadır. Böylesi bir

⁵⁶⁶ Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 24; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 60.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 129; Aksarayî, *a.g.e.*, çev. Mürsel Öztürk, s. 14-15. İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 40. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 73-75.

ortamda Haleb'e bağı Antakya'nın Süleymanşâh'ın yönetimi altına girmesi ayrıca Haleb'in ileri gelenlerinin Süleymanşâh'ı adı geçen şehre davet etmeleri ikili arasındaki gerginliği hat safhaya çıkarmaktaydı.⁵⁶⁸ Ayrıca İbnü'l-Adîm eserinde Şerefüddeve Müslim'in bir kısım kuvvetlerinin yiyecek sıkıntısı çekmesinden dolayı Süleymanşâh'ın hizmetine girdiğini belirtmektedir.⁵⁶⁹ Bununla birlikte kaynaklarda Kilâboğulları kabilesi ile Mirdasîoğulları ailesine mensup emîr Şebib ve Mervanlı Emîri Mansûr'un Antakya'ya Süleymanşâh'ın yanına gelerek birbirlerine karşı mücadelede bulunmayacakları konusunda anlaşmaları ifade edilmektedir.⁵⁷⁰ Şerefüddeve Müslim ise Antakya havâlisinde akın faaliyetlerinde bulundu. Buna karşılık olarak Süleymanşâh, Menbic ve

⁵⁶⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 15; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 25; Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserindeki bilgilere göre Süleymanşâh'ın akınlarını ve halka karşı olan tutumunu haber alan Şerefüddeve Müslim Kâbüssiyye'den Haleb'e geldi. O, Haleb'e geldiği sırada Haleb'deki Ahdâs kumandanı İbnü'l-Huteytî el-Hâşimî ile Müslim'in kardeşi Ali arasında anlaşmazlık meydana geldi. Bunun üzerine adı geçen kumandan, Şerefüddeve Müslim'e mektup göndererek kardeşi Ali'yi abisine şikâyet etti. el-Hâşimî mektubunda Süleymanşâh'ın Antakya'da halka âdil ve iyi davrandığı haberinin Haleb'de yayıldığını ve halkın bunun üzerine Süleymanşâh'ı şehire davet edeceğinden korktuğunu belirtmişti. Bu durum karşısında Müslim, kardeşini tutuklatarak 10 bin altın aldı. O, kardeşini tutuklattığı vakit el-Hâşimî ise Ali'nin adamlarını tutuklattı. Şereffüddeve tüm bu tedbirlere rağmen kendini güvende hissetmediği için fethedilmesi zor olan Ebû Kubeys adındaki kaleyi satın alarak buraya malzemeler ve gıda naklettirdi; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 61. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 73-76; en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 186; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 54.

⁵⁷⁰ Şerefüddeve Müslim Haleb şehrine 18 Haziran 1080 yılında halkın desteğiyle girdi ve iç kaleyi ise Mirdasîlerle bir antlaşma ile Ekim 1080 tarihinde alarak Haleb şehrine hâkim olmuştur. Böylelikle Mirdasîlere son verdi. Bu cümleden olmakla Şerefüddeve Müslim ile Mirdasîlerle yapılan antlaşmaya göre Şebib ve Vessâb'a Azâz ve Esârib, Sâbık'a Rahbe ve çevresi iktâ olarak verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Mirdasîlerin Süleymanşâh tarafına geçerek onun Haleb'i alması durumunda yeniden bu şehrin emîrleri olma umudu ile böyle bir davranışta bulunmaları muhtemeldir. Nitekim İbnü'l-Adîm eserinde Süleymanşâh'ın buraları onlara ikta olarak verdiğini belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 54. Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.

Maare'ye kadar Haleb bölgesinde akınlarda bulunmaya başladı.⁵⁷¹ Şerefüddeve, Süleymanşâh'ın Haleb şehrinin güney-batısında bulunan Sermin ve Bozâa mevkîlerine sürekli akınlarda bulunması nedeniyle adı geçen Musul emîri, Haleb'de bulunan Nâibi Ebû'l-İzz b. Sadaka'yı görevinden aldı ve onu tutuklayarak mallarını müsadere etti.⁵⁷² O, görevden aldığı mezkûr kişinin yerine, Musul'da kendi yanında bulundurduğu İbnü'l-Hulzûm'u görevlendirerek Süleymanşâh'ın akınlarını sonlandırması maksadıyla Haleb'e gönderdi. Hulzûm, akınları durdurmak maksadıyla Süleymanşâh'a haber göndererek barış yapılmasını teklif etti. Ancak diğer taraftan Şerefüddeve mücadele için hazırlıklarını tamamlamıştı.⁵⁷³

Mücadele için hazırlıklarını tamamlayan Şerefüddeve Müslim'in kuvvetlerinin arasına Harput ve havâlisinin emîri olan Çubuk Bey de katılmıştı. Hazırlıkların ardından Müslim kuvvetleriyle beraber Antakya'yı kuşatmak üzere, Haleb şehrinin kuzey-batısında bulunan Azâz mevkiine geldi. O, buraya geldiğinde yakın çevresi ona Antakya'yı kuşatmayıp Haleb yörelerinde ordugâhını kurması ve burada Süleymanşâh'a barış teklifinde bulunulmasını tavsiye etti. Şerefüddeve, bu tavsiyeleri dinlemeyerek beraberindeki emîrlerle

⁵⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 129; Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserinde geçen bilgilere göre; Süleymanşâh, Şerefüddeve Müslim'in cevabına kızarak Haleb yörelerine akınlarda bulundu. Bu cümleden olmakla müellîf Müslim'in akınlarda bulunduğu bahsetmeyerek Süleymanşâh'ın akınlarda bulunduğunu belirtmektedir. Süleymanşâh bu akınlar neticesinde çok miktarda deve, büyükbaş hayvan ve binek hayvanı ele geçirdi. Malları yağma edilen halk bunun üzerine Süleymanşâh'a gelerek şikâyette bulundu. O, halktan bu yağma nedeniyle özür diledi ve bu yağmanın sebebini Müslim'in kendisini kâfir yerine koyduğu için olduğunu belirtti. Ardından yağma edilen malların bir kısmının halka geri verilmesini ve geriye kalanlar için ise ilgililere belirli bir miktar ücret ödenmesi kararını verdi. Bkz. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 60.

⁵⁷² İbnü'l-Adîm, Müslim'in daha önce de Haleb'deki emîri Şerif Hasan el-Huteytî'nin mallarına el koyarak onu tutuklattığını belirtmektedir; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 54.

⁵⁷³ Hulzûm'un barış teklif etmesindeki amaç Şerefüddeve'nin mücadeleye hazırlanması için zaman kazandırmaktır. Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.

birlikte Benû Kilâb, Benû Nümeyr kabilelerinin süvârî kuvvetleri ve Haleb'in yerli muhafız kuvvetlerinin de desteğini alarak altı bin askerden oluşan kuvvetiyle Azâz'dan Kurzâhil havâlisine hareket ederek burada ordugâhını kurdu. Süleymanşâh, onun Antakya üzerine harekete geçtiği haberini aldığı vakit dört bin süvârîden oluşan kuvvetiyle Antakya'dan harekete geçti ve Şerefüddeve Müslim'in ordugâhının bulunduğu Kurzâhil havâlisinin yakınlarına geldi.⁵⁷⁴ İki taraf bu mevkide hazırlıklarını tamamladıktan sonra 20 Haziran 1085 tarihinde bir ikinci vakti, şiddetli bir şekilde savaşa giriştiler.⁵⁷⁵ Daha önce Müslim'in kuvvetleri arasına katıldığından bahsettiğimiz Emîr Çubuk ilk harekât sırasında taraf değiştirerek kuvvetleriyle Süleymanşâh'ın tarafına geçti. Emîr Çubuk'un taraf değiştirmesiyle rakibi karşısında iyice zayıf duruma düşen Müslim'in Arap kökenli kuvvetleri bozguna uğrayarak savaşı terk ettiler. Bunun üzerine Müslim beraberindeki dört yüz Ukaylî süvârîsi ile kaçmaya başladı. Ancak Şerefüddeve Müslim, kendisini takip eden Süleymanşâh'ın kuvvetleri tarafından mızrak

⁵⁷⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 15; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 55-56. Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; Kurzâhil eskiden Haleb'e bağlı bir köy yeri idi. Sonraları Âmid'e bağlanmıştır. Şam emiri Müslim b. Kureyş el-Ukaylî burada öldürülmüştür. Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; Mateos'ta iki tarafın karşılaşma yeri olarak Bızah havalisi geçmektedir. Mateos, *a.g.e.*, s. 164; Aksarayî ise karşılaşma yerinin Haleb'e bağlı Hârim Kalesi'nin yakınlarında olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Aksarayî, *a.g.e.*, çev. Mürsel Öztürk, s. 15; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 117; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeyl Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 14; "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 65; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86;

⁵⁷⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 15; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, (*el-Muhtasar fî ahhârî'l-beşer*, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*), II, s. 195-197; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 129; Bu tarih İbnü'l-Adîm'in eserinde 21 Haziran 1085 olarak geçmektedir; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 56; Osman Turan, iki tarafın 23 Haziran 1085 tarihinde karşılaştığı bilgisini vermektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86.

darbesiyle öldürüldü.⁵⁷⁶ Şerefüddeve Müslim'in öldürülmesiyle birlikte Süleymanşâh, 5 Rabiulevvel 478 (1 Temmuz 1085/86) tarihinde Haleb'i kuşattı.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 15; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, (*el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ*), II, s. 195-197; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 56; İbnü'l-Verdî 478 yılı olayları arasında bu bilgiyi vermektedir. İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî, el-Cüz'ü Evvel*, s. 370; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 41; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 186; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 332; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; İbnü'l-Esîr eserinde Şerefüddeve Müslim'in savaş esnasında esir aldığını ve Haleb'in 400 askerden oluşan muhafız birliğinin gözlerinin önünde öldürülmesinin ardından Müslim'in ise 20 Haziran Cuma günü öldürüldüğünü belirtmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 129.; Sıbt İbnü'l-Cevzi eserinde Müslim'in mızrak darbesi ile öldürüldüğünü belirtmemekle birlikte geri çekilirken onu takip eden Türk kuvvetleri tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 64-65; Mateos ise Müslim'in bozguna uğrayınca kendi askerleri tarafından öldürüldüğünü ifade ederek onun cesedinin üç gün sonra yol üzerinde bulunduğunu ve buraya defnedildiğini belirtmektedir. Mateos, *a.g.e.*, s. 164; Müslim'in ölümü ile ilgili bir rivayete göre ise onu kendi hâdimi hamamda öldürmüştür. Bondârî, *a.g.e.*, s. 76; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi*, I, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1949, s. 27; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 115; Mateos, *a.g.e.*, s. 164; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 7; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 25; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 73-76; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86.

⁵⁷⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 15; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer* (*el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ*), II, s. 197; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 118; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 56; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 14; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 65-66; Mükrimin Halil Yinanç eserinde Süleymanşâh'ın, Müslim'in cesedini ilk olarak Haleb'e gönderdiğini ve ardından Haleb'i kuşattığını belirtmektedir; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74-75; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86.

3. 9. 4. Ayn Seylem Savaşı ve Süleymanşâh'ın Ölümü

Şerefüddeve Müslim'in ölümüyle birlikte Süleymanşâh tarafından kuşatılan Haleb şehri Şerif Ebû Ali Hasan b. el-Huteytî'nin yönetiminde bulunmaktaydı. Şehrin kalesinin komutanı ise Kurzâhil savaşında öldürülen Müslim'in amcasının oğlu Sâlim b. Mâlik idi. Süleymanşâh, Haleb'i yaklaşık bir ay süre ile kuşatma altına aldı. Ancak o bu kuşatma ile adı geçen şehri elde edemeyince Kurzâhil savaşında bozguna uğrayan Müslim'in askerlerini kendi itaati altına almak için onların üzerine harekete geçti ancak o, bunda da başarı sağlayamadı.⁵⁷⁸ Süleymanşâh, bu başarısız girişimin ardından güneye inerek Şeyzer⁵⁷⁹'e ulaştı. Şeyzer hâkimi Emîr Nasr bin Ali bin Munkiz el Kenânî, sultâna elçi gönderdi ve ona itaat etti. Lazkiye'yi, Kefertâb⁵⁸⁰'ı ve Hama⁵⁸¹'yı ona teslim etti. Süleymanşâh Efâmiye,⁵⁸² Maarretü'nnu'mân⁵⁸³ Kinnesrîn⁵⁸⁴ mevkilerini zapt

⁵⁷⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 16; İbnü'l-Esîr'in eserinde Haleb'in 27 Haziran-31 Temmuz 1085 tarihleri arasında kuşatma altında kaldığı ifade edilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 130; İbnü'l-Adîm eserinde Haleb halkı ile Süleymanşâh'ın arasında elçiler vasıtasıyla barış anlaşması yapıldığı belirtilerek kuşatmanın bu sebepten ötürü kaldırıldığı ifade edilmektedir. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 57; Ali Sevim eserinde Süleymanşâh'ın kuşatmayı el-Huteytî'nin şehri muayyen bir zamanda teslim edeceğini söylemesi üzerine anlaşma sağlayarak kaldırdığını ifade etmektedir. İbnü'l-Verdî Süleymanşâh'ın Şerif Ebû Ali Hasan b. el-Huteytî'den şehri teslim etmesini istemesi üzerine onun durumu sultana bildirmek üzere Süleymanşâh'tan mühlet istediğini yazar. İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî, el-Cüz'ü Evvel*, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 41; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 68 vd; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 85-86.

⁵⁷⁹ Şeyzer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, III, 383. Krş. Gülay Öğün Bezer, "Şeyzer", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 106-107.

⁵⁸⁰ Kefertâb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, IV, s. 470; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 497.

⁵⁸¹ Hama hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, II, s. 297. Krş. Robert Mantran, "Hama", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 396-398.

⁵⁸² Efâmiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, I, s. 227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 328.

⁵⁸³ Maarretünnu'mân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, V, s. 297; Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 260; Krş. Osman Ciner, *a.g.t.*, s. 52; Işın Demirkent, "Maarretün'nu'mân", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003, s. 274-276.

etti ve Humus'a bağı Latmîn'i⁵⁸⁵ de fethederek buralara kendi adamlarını yerleştirdi. Onun yerleştirdiği kişiler bu bölgedeki halka adaletle muamele ediyordu. Fakat Maarretün'nû'mân'da olaylar çıktı. Bunun üzerine Süleymanşâh'ın Vezîri Hasan b. Tahir, ondan bir miktar kuvvet isteyerek Eylül 1085 başlarında bu bölgeye geldi ve olayları bastırmaya çalıştı. Adı geçen şehrin halkı Türkiye Selçuklu Devleti vezîrini şehirden çıkarmaya çalıştı. Bu olaylar neticesinde halktan bir kısım kimseler öldürüldü ve olayın çıkmasına neden olan kimselerden de ceza olarak on bin altın alındı. Süleymanşâh, bu mevkilerden başka Şâm şehrinin civar bölgelerine akınlarda bulunarak bu bölgeyi de tehdit etti.⁵⁸⁶

Süleymanşâh, adı geçen mevkilerdeki faaliyetlerinin ardından daha güneye ilerlememiştir. Onun böyle yapmasındaki sebep büyük bir ihtimalle Tutuş'un hâkimiyet bölgesine girmeyerek onunla karşı karşıya gelmek istememesindedir. Süleymanşâh, güneydeki faaliyetlerini tamamladıktan sonra ilk seferde alamadığı Haleb'e hareket ederek burayı Muharrem/Safer 479 (Nisan/Mayıs 1086) tarihinde tekrar kuşattı. Süleymanşâh, şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Halep şehri komutanı el-Huteytî, Süleymanşâh'a Haleb şehri teslim etmek istememekteydi.⁵⁸⁷ Bu sebepten ötürü Süleymanşâh şehri ilk kez kuşattığı vakit

⁵⁸⁴ Kinnesrîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, IV, s. 403. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74; İsmail Yiğit, "Kinnesrîn", *DİA*, XXV, İstanbul, 2002, s. 419-420; Osman Ciner, *a.g.t.*, s. 52.

⁵⁸⁵ Latmîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, V, s. 17.

⁵⁸⁶ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 18; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 57; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Ali Sevim, *Suriye Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 22.

⁵⁸⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 16; İbnü'l-Esîr'in eserinde Süleymanşâh'ın şehrin teslimini istediği vakit el-Huteytî'nin ondan Melîkşâh'a yazıp cevap gelinceye kadar mühlet istediği bilgisi yer almaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 135; İbnü'l-Esîr, *et-Tarihü'l-Bahir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, Tarihsiz, s. 16; Osman Turan el-Huteytî'nin Süleymanşâh'ın bu isteğine Tutuş ile muharebenizden sonra şehri teslim edeceğini söyleyerek cevap verdiğini ifade etmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74. Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*

el-Huteytî, Sultân Melîkşâh'a kale komutanı Sâlim b. Mâlik ile anlaşarak mektup göndermişti. Bu mektupta Haleb'i kendisine teslim edeceklerini bu yüzden bizzat gelmesini veya Süleymanşâh'ı bertaraf edebilmek için bir kuvvet göndermesini talep etmişti.⁵⁸⁸ Ancak el-Huteytî, Süleymanşâh'ın Haleb'i ikinci kez kuşatmasına rağmen istediği yardımı alamayınca Kilâboğulları Emîri Mubarek b. Şibl ile buluşarak, şehri kendisine teslim edeceğini söylemesi için Tutuş'a gönderdi.⁵⁸⁹ Böylelikle Sultân Süleymanşâh, Haleb'i ikinci kez henüz kuşatma altına almışken Tutuş ise kendisine ulaşan haber üzerine bulunduğu Şâm şehrinden Haleb'e doğru harekete geçti.⁵⁹⁰

Selçuklular Dönemi, s. 110; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 217; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 86.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 41; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58. Krş. Ali Sevim, *Suriye Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112 vd.

⁵⁸⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 17; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58; İbnü'l-Verdî ve İbnü'l-Esîr'de Tutuşa gönderilen kişinin ismi yer almamaktadır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 135; İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 41; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 22-23; Mükrimin Halil Yinanç ve Osman Turan eserlerinde el-Huteytî'nin ilk kuşatmayla birlikte hem Melîkşâh'a hem de emîr Tutuş'a mektup yazarak yardım istediğini belirtmektedirler. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74.

⁵⁹⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 197; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 117-118; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, s. 14-17; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeyl Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; Mateos'un eserinde Tutuş'un büyük bir ordu ile Şam'dan hareket ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Mateos, *a.g.e.*, s. 168; Aksarayî'nin eserinde Tutuş'un şu ifadeleri kullandığı belirtilmektedir; "Süleymanşâh, babasının huyunu ve onun isyanını kendisine örnek aldı. Saltanat kullarını öldürüyor ve ülkeler alıyor. Eğer en kısa zamanda ona karşı tedbir alınmazsa, onun çıkaracağı karışıklık artar". Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 15; İbnü'l-Verdî'de Tutuş'un hareket tarihi yer almamaktadır. İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, I, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 41; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74; Ali Sevim, *Suriye Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 119 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 22-23.

Melik Tutuş daha önce Süleymanşâh tarafından elde edilerek kalesi de onarılan Kınnesrin'i kuşatma altına aldı. Ardından Haleb'in güney-doğusunda bulunan Nâûra'ya hareket etti ve o, buraya vardığı sırada Kîlâboğulları kabilesinden bir grup kuvvet ona katıldı. Ayrıca Melik Tutuş'un emrinde ünlü Selçuklu komutanı Artuk Bey de bulunmaktaydı. Artuk Bey'in, Tutuş'un emrine nasıl girdiğini ve neden Süleymanşâh'a karşı olan bu harekete dâhil olduğunu aydınlatmak gereklidir. Âmid'in kuşatılması esnasında Fahrüddeve İbn Cehîr ile birlikte bulunan Artuk Bey, onunla arasının açılması ve bu sebepten ötürü Melikşâh'ın nazarında derecesinin düşmesi sebebiyle daha önce Hulvân'a çekilmişti. O, Sultân Melikşâh'a ait birkaç çiftliği de yağma etti ve emrinde bulunan Türkmen gruplarıyla Habur Irmağı civarında ordugâhını kurdu. Bu sırada sultân ona hil'at ve bir miktar da altın gönderdi. Ancak o, gönderilen altınları ve hil'ati almadı. Bunun üzerine Melikşâh'ın Âmid'deki kuvvetlerinde bulunan Gevherâyin, Kara-Tiğîn ve Anuştekin, Artuk Bey'e yakın bir mevkiye gelerek şu haberi gönderdiler; "Eğer sen, sultâna isyan durumunda isen o takdirde sana karşı harekete geçeriz, yok eğer sultâna tâbi isen bizimle birleşmelisin". Adı geçen kumandanlar ayrıca Artuk Bey'in yanındaki Türkmenlere de haber göndererek onların Artuk Bey'in maiyetinden ayrılmalarına sebep oldular. Artuk Bey, onların bu mesajına şu şekilde karşılık verdi; "Ben, sultâna itaat edip onun buyruklarına uyarım. Ancak İbn Cüheyr, benim Müslim'i Âmid'den kurtardığımı söyleyip aleyhime sultâna etki yaptı, bu nedenle sultânın bana olan fikir ve kanaati karışıp değişti. Bu nedenle ben, bu durumdan dolayı can güvenliğimden korku ve endişe duymaktayım. Ben Haleb'e yönelip Kutalmışoğlu Süleyman'a karşı şehrin dışında konaklayıp onun, bana gönderilmiş olan mektuplarda belirtildiği üzere, çıkardığı fitne ve fesatları durduracağım."⁵⁹¹ Bu bilgiler doğrultusunda Artuk Bey'in Melikşâh'a ve özellikle Türkiye Selçuklu Sultânı

⁵⁹¹ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melikşâh Dönemi", s. 66.

Süleymanşâh'a kızgınlığından ve kininden dolayı Tutuş'un maiyetine girerek Haleb harekâtına katıldığı kanaati hâsıl olmaktadır.⁵⁹²

Melîk Tutuş'un, Artuk Bey gibi savaş tekniklerini çok iyi bilen bir emîrin kendi maiyetinde bulunmasından dolayı Süleymanşâh'ı bertaraf edeceğine olan inancı tamdı. Bunun yanı sıra Tutuş, rakibini güçsüz duruma getirebilmek adına Süleymanşâh'ın beraberinde bulunan emîrlere gizlice adamlar göndererek onları korkutup kendi tarafına çekmeye çalıştı. Tutuş ve Artuk Bey, Haleb'e doğru ilerleyişlerini sürdürürken el-Huteyâtî'nin Tutuş'u davet ettiğini öğrenen Süleymanşâh, onu karşılamak için beraberindeki kuvvetleriyle birlikte hızlı bir şekilde harekete geçti. Tutuş onun bu hareketinden haberdar değildi. Ancak Süleymanşâh'ın iyice yanına yaklaşması ile haberdar oldu. Tutuş, Türkiye Selçuklu sultânı'nı görür görmez kuvvetlerini savaş düzenine soktu. Sonuç itibariyle iki taraf Haleb'e 3 mil mesafe uzaklıkta bulunan Ayn Seylem adlı mevkide 18 Safer 479 Cuma günü (5 Haziran 1086) karşılaştı.⁵⁹³

⁵⁹² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 12; Abû'l-Farac eserinde "Artuk Bey'in gelen elçilere Siz sultanın hizmetinde bulunan birtakım düşmanlarımsınız ve siz sultanın bana karşı samimiyet göstermesine imkân vermezsiniz. Ben Kutalmış oğlu Süleyman'a karşı hareket ediyorum. Onun sultana ait memleketleri tahrip etmesine imkân vermeyeceğim." dediğini belirterek elçilerin memnun bir şekilde ayrıldığını belirtmiştir. bkz. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 332; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 67; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 119 vd.; Osman Turan eserinde Artuk Bey'in Sultan Melîkşâh'ın gönderdiği hil'at ve altını kabul etmeyerek gelen elçilere de "*Kutalmışoğlu Süleyman'a saldırmak ve onun sultanın memleketlerini tahribine müsaade etmemek maksadıyla Haleb'e gidiyorum*" cevabı verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca elçilerin bu cevap ile mutlu bir şekilde yanından ayrıldığını söyleyerek Artuk Bey'in Şam'a giderek Tutuş'la anlaştığını belirtmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74-76; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 21,86.

⁵⁹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 135. İbnü'l-Adîm ve Cenâbî, iki tarafın Nâ'ûre'de karşı karşıya geldiğini kaydetmektedirler. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58-59; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 231; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 14-16; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 25-26; Aksarayî eserinde iki tarafın Maara yakınında karşı karşıya geldiğini belirtmektedir. Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 15; Sıbt'ın eserinde bu mücadelenin Müslim'in öldürüldüğü yer olan mevkide geçtiği belirtilmektedir. Ancak Sıbt'ın daha önce İbnü'l-Kalânîsî'nin eserinden naklettiğine göre

Süleymanşâh ile Büyük Selçuklu Meliki Tutuş arasında seher vakti başlayan şiddetli bir muharebe gerçekleşti. Hatırlanacağı üzere Emîr Çubuk Bey Kurzâhil savaşında taraf değiştirerek Süleymanşâh'ın safına geçmişti. Ancak adı geçen emîr, Ayn Seylem savaşında Tutuş'un tarafına geçerek mücadeleyi onun kazanmasında etkili olmuştur. Bu taraf değiştirme sadece Emîr Çubuk Bey ile sınırlı kalmamış, bazı Türkmen Beyleri de Tutuş'un tarafına geçmişlerdi. Şüphesiz bunda yukarıda da bahsettiğimiz üzere Suriye-Filistin melîkinin tehdidi de etkili olmuştur. Süleymanşâh'ın etrafındaki beylerin taraf değiştirmesi hem de Tutuş'un emrinde yer alan Artuk Bey'in mücadele esnasında cesurca çarpışması ve kuvvetinin içerisinde bulunan Arap askerlerini mücadeleye teşvik etmesi neticesinde Süleymanşâh bu savaşta bozguna uğramış ve 18 Safer 479 Cuma günü (5 Haziran 1086) tarihinde yaşamını yitirmiştir.⁵⁹⁴

Sıffin ırmağı üzerindeki Kurzâhil olarak belirtilen bu yer İbnü'l-Kalânîsî'de Süleymanşâh Tutuş mücadelesi anlatılırken Ayn Seylem olarak geçmektedir. Bkz. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 65,72; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 118-119; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 75; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 218; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 111; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 14; Ayn Seylem hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yâkût el-Hamavî, *a.g.e.*, IV, s. 178. Yakuttaki bilgiyi ver. Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 21.

⁵⁹⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; Gaffârî, *a.g.e.*, s. 113; İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 197; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 186; İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 12; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, s. 58-59; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 35; İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, I, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 42; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 119; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 14-17; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 14; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 68; Azimî, *a.g.e.*, s. 36; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 25-26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 50, 135; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, s. 130; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 15; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267; Krş. Ali Sevim, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 119 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74-76;

Süleymanşâh'ın ölümüyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu nedenle meselenin daha iyi anlaşılması açısından kaynaklarda onun ölümü ile ilgili bilgileri incelemek uygun olacaktır. Bizans tarih yazarı Anna Komnena'nın eserinde Süleymanşâh'ın ölümüyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır; “...Süleyman'ın adamları düşmana sırtlarını döndüler ve karışıklık içinde, kaçmaya koyuldular. Kendi adamalarını canlandırmak için gösterdiği tüm çabaya rağmen onların kaçmasını önleyemeyen ve kendi yaşamının da kapıya dayanmış tehlike altında bulunduğunu gören Süleyman, savaş alanından uzaklaştı; belki de tehlikeden kurtulmuş bulunduğunu sandığından, kalkanını yere koydu ve toprağın üzerine oturdu. Oysaki soydaşları onu gözden kaçırmış değillerdi. Gerçekten, birkaç Satrap (Bey) ona gelip, amcası Tutuş'un onu kendi yanına çağırdığını söylediler. Ama o, bu çağrıda bir tehlike sezerek (öldürüleceğini anlayarak), gitmedi. Bunun üzerine beyler ısrar ettiğinden ve kendisinin tek başına onların hepsiyle baş etmesi olanağı bulunmadığından, kılıcını kınından çekip kendi bağırsaklarının derinliğine daldırdı, bağırsaklarını parça parça etti ve bu sefil kişi sefilce öldü. Emîr Süleyman'ın birliklerinden sağ kalanlar, hemen Tutuş'un ordusuna katıldılar (4 Haziran 1086).”⁵⁹⁵

Abû'l-Farac'ın eserinde ise; “Artuk bey ile Antakya hâkimi Katlamış oğlu Süleyman arasında harp koştular ve Süleyman muharebede maktul düştü. Anlatıldığına göre Süleymanşâh kendi tarafının yenilmekte olduğunu görünce bir bıçakla intihar etmiştir. Çünkü cesedi bulunduğu zaman karnında bir bıçak saplı idi.”⁵⁹⁶ Urfalı Mateos'un eserinde ise onun ölümüyle ilgili detaylı bilgi yer almamakla birlikte şu kısa ifade bulunmaktadır; “Muharebe gitgide daha çok şiddetlenince sultânın askerleri Süleyman'ın ordusunu mağlûp edip firara mecbur

Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, s. 218, Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 123-124; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 108; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 111; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 86.

⁵⁹⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 195.

⁵⁹⁶ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 333.

kıldılar. Emîr Süleyman da sultân Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldü ve Kureyş'in oğlu Şerfûddeve'nin yanına yanına defnedildi."⁵⁹⁷ Mirhond ise Süleymanşâh'ın savaşta yenilince kendine işkence etmelerinden korktuğu için intihar ettiğini yazmıştır.⁵⁹⁸

İbnü'l-Esîr ise Süleymanşâh'ın ölümünden şu şekilde bahsetmektedir; "Süleyman'ın kendisi merkezde sabırla savaştı, adamlarının mağlup olup geri çekilmediğini görünce de yanında bulunan bıçağı çekerek intihar etti. Başka bir rivayete göre savaş meydanında öldürülmüştür ve Tutuş böylece askerlerine galip gelmiştir."⁵⁹⁹ Bir başka İslâm kaynağı olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserinde ise Süleymanşâh'ın ölümü şu şekilde anlatılmaktadır; "Çarpışmalar sırasında yüzüne bir ok isabet eden Süleyman, atından ölü olarak düştü ve cesedi Müslim'in mezarının yanına gömüldü. Her ikisinin ölümü arasında altı gün vardır."⁶⁰⁰ Aksarayî ise eserinde; "O yalnız kalınca kendini öldürdü"⁶⁰¹ diyerek kısa bir bilgi vermektedir. Ebü'l-Fidâ ve Kazvinî kendini öldürdüğünü söyleyen tarihçiler arasındadır.⁶⁰² Süleymanşâh'ın Halep ve Antakya seferleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren İbnü'l-Adîm eserinde Süleymanşâh'ın öldürülmesi ile ilgili ihtilaf olduğunu belirterek rivayeti aktarır. İbnü'l-Adîm bunlardan birincisini şu şekilde ifade etmektedir; "Tutuş'un askerlerinden bir atlı, Süleymanşâh'la karşı karşıya geldiği zaman onun şakağına bir ok atmış ve onu öldürmüştür." Eserde ikinci rivayete ise şu şekilde yer verilmektedir; "Süleymanşâh, zaferden ümidini kesince atından inip çizmesindeki bıçakla kendini öldürmüştür." Süleymanşâh'ın ölümü İbnü'l-Adîm'de göre; "Savaşçılar, ölülerin eşyalarını aldıkları sırada, yakut ve çok

⁵⁹⁷ Mateos, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁵⁹⁸ Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 267-268.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 135.

⁶⁰⁰ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 72.

⁶⁰¹ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 15.

⁶⁰² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 197; Kazvinî, *Târîh-i Güzide* s. 14.

değerli ve nefis altınlarla işlenmiş bir zırh ele geçirmişler ve bunu Tutuş'a iletmişler. Bunun üzerine Tutuş, o zırhı yanına getirtmiş ve bu, hükümdârlardan alınan zırha benziyor demiş ve hemen zırhın alındığı yere gitmiş ve birdenbire uzaktan birisini kana bulanmış bir hâlde görmüş ve bu, sanki Süleymanşâh'a benziyor demiş. Beraberindekilere ben, ölümler arasında sizlere gösterinceye değin onu bana gösterip söylemeyiniz demiş ve nihayet Süleymanşâh'ın cesedini göstermiş. Bunun üzerine ona Bunu nereden bildiniz denilince o, Onun ayağı, benim ayağıma, yani Selçuk oğullarının ayaklarına benziyor demiş ve daha sonra da kendi diliyle, yani Türkçe olarak ona size zulmettik, sizi bizden uzaklaştırdık ve de sizi işte böyle öldürdük demiş. Sonra da kendi eliyle gözlerini silmiş ve onun ölümüne çok acayip üzülmüş ve onu en iyi kefenlerle kefenletdikten ve namazını kıldıktan sonra Haleb'e götürüp Müslim'in mezarının yan tarafına defnettirmiştir.”⁶⁰³ Yine İbnü'l-Adîm gibi farklı rivayetlere yer veren İbnü'l-Verdî Süleymanşâh'ın ölümüne kısa bir bölüm ayırdığı eserinde “Süleymanşâh bir bıçak çıkarıp kendini öldürdü”.... “Savaş meydanında öldüğü de söylenir” şeklinde iki bilgi vermiştir.⁶⁰⁴

İbn Bibi ise Süleymanşâh'ın ölümü ile ilgili olaylara yer vermeden “Süleyman, 477 / 1084 yılında öldükten sonra Anadolu'da onun emri altındaki komutanlar başıboş kaldılar.” şeklinde bilgi vererek I. Kılıç Arslan dönemi olaylarına geçiş yapmıştır.⁶⁰⁵

Muahhar tarihçilerden Osman Turan, Süleymanşâh'ın ölümüyle ilgili olarak İbnü'l-Adîm'in eserindeki bilgilere istinaden onun savaş meydanında öldüğüne hükmedilebileceğini belirtmektedir.⁶⁰⁶ Ali Sevim ise Süleymanşâh ile Tutuş arasındaki savaşın Süleymanşâh'ın intiharıyla bittiğini belirtmektedir.

⁶⁰³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, s. 59.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, I, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 42.

⁶⁰⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12.

⁶⁰⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74-76.

Mükrimin Halil Yinaç da Süleymanşâh'ın hançerini kalbine saplayarak intihar ettiği görüşündedir.⁶⁰⁷

Yukarıda ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında bazı kaynaklarda Süleymanşâh'ın intihar ettiği bilgisi bulunurken bazı kaynaklarda onun savaş meydanında öldüğü bilgisi yer almamaktadır. İncelediğimiz kaynaklarda Süleymanşâh'ın nasıl öldüğü ile ilgili ortak bir kanı bulunmamasından dolayı ölüm şekli ile ilgili net bir sonuç elde edememiş bulunmaktayız.

Süleymanşâh'ın vefatının ardından Tutuş, Vezîri Hasan b. Tâhir'i, Süleymanşâh'ın oğulları Kılıç Arslan, Kulan Arslan ve Süleymanşâh'ın eşini Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait Antakya'ya götürmüştür. Ancak Melîkşâh, Süleymanşâh'ın ölümünden takriben altı ay sonra, Haleb'e gelmiş ve çıktığı bu sefer sonunda onları Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti İsfâhan'a götürüp bu şehirde hapsetmiştir. Melîkşâh bu sefer sırasında Haleb'i alan kardeşi Tutuş'u sadece Şâm melîki olarak bırakıp burasını Aksungur'a, Antakya'ya ulaşınca orayı Süleymanşâh'ın vezîrinden alıp Yağısıyan'a, Musul'u Çökermiş'e, Urfa'yı Bozan'a iktâ etmişti. Melîkşâh yine bu sefer esnasında Türkiye Selçukluları Devleti'ne bağlı Antakya'yı diğer tâbi devletlere bağlı Urfa, Haleb ve birtakım başka şehirlerle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamıştır. Böylece Süleymanşâh tarafından alınan Antakya Süleymanşâh'ın ölümünün ardından Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarından çıkmıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 123; Mükrimin Halil Yinaç, *a.g.e.*, I, s. 124.

⁶⁰⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 14-19; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 196-199; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 69-70; İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, I, s. 371; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 43; Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 268; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fî Târîhi Haleb*, s. 35; Melîkşâh'ın Kuzey-Suriye seferinin ayrıntıları için ayrıca bkz. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi", s. 69-70; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 231; en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 192; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 74-76;

3. 9. 5. Süleymanşâh Devrinde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Sınırları

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Süleymanşâh'ın bütün Anadolu'ya hâkim olduğunu söyleyen kaynaklar devletin doğudaki sınırlarını ve nerelere kadar uzadığını belirtmezler. Bununla birlikte Süleymanşâh'ın Antakya seferine çıkmadan önce Orta Anadolu (Kapadokya) ve bütün Asya/Anadolu vilâyetlerinin hâkimi olduğu ve bütün bu bölgelere vâli (satrap)ler atadığı yönünde ifadeler bu hususta genel olarak bir fikir vermektedir. Nitekim Süleymanşâh, Antakya seferine çıkmadan önce yerine İznik'te Ebûl-Kâsım'ı, Kapdokya'da Ebûl-Kâsım'ın kardeşi Ebûl-Gâzi Hasan'ı bırakmıştı ki bu durum, adı geçen yerlerin Süleymanşâh'a ait olduğunu gösterir.

Süleymanşâh ile kardeşleri birlikte Anadolu'ya girmeden bir müddet önce Suriye bölgesinde faaliyet göstermişler, ardından Suriye bölgesinden çıkarak Anadolu yönünde ilerlemiş ve ilk olarak Bizans yönetimindeki Antakya'yı kuşatarak vâliyi vergiye bağlamışlardır. Antakya kuşatmasından sonra Anadolu'ya girip Bizans yönünde ilerlemeye başladılar. Kutalmışoğulları Anadolu'ya girince ilk olarak o dönemde adı İkonion olan tarihi sınırlarına aşağıda Phrygia'dan bahsederken değineceğimiz için burada yer vermediğimiz Konya'yı daha sonra da Gevâle Kalesi'ni fethetmişlerdir.

Eskişehir üzerinden Bizans yönünde ilerlemeye devam eden Süleymanşâh ve Mansûr sağlam surlara sahip büyük ve tarihi bir Bizans şehri olan aşağıda Bithynia bölgesinden bahsederken değineceğimiz İznik'i fethetmişlerdir. Ardından Nikephoros Melissenos, İmparator Botaniates'e karşı Süleymanşâh'la anlaşarak İmparator olmasına yardım etmesi karşılığında birçok kent ve kaleleri Süleymanşâh'a vermiştir. İşte bu yoldan, Türkler kısa sürede

Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 78-84; Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşâh*, s. 37; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 218; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 23.

Asya'nın (Batı Anadolu'nun), Phrygia'nın ve Galatia'nın bütün kentlerinin sahibi oldular. Şimdi bu adı geçen yerlerin tarihi sınırlarını sırayla açıklamaya çalışalım;

Asia: Antik Çağ'da Asia adı Anadolu yarımadası için kullanılmakta ayrıca bu bölgeye "Küçük Asia" da denmekteydi. Asia adının ilk kez yarımadanın hangi bölümlerini ifade ettiği ve ilk kez ne zaman ortaya çıktığı çok açık değildir.⁶⁰⁹ İÖ. V. yüzyıl öncesine ilişkin kayıtlarda Asia adı daha çok Batı Anadolu'nun çok küçük bir bölümüne verilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık Herodotos Halys Irmağı'nın (Kızılırmak) üst yanına düşen bir Yukarı Asia ya da yine Halys'in ötesinde, kapsamı içine Assyria ve İran gibi ülkeleri de alan Avrupa ile kıyaslanabilecek bir Asya kıtasının (Megale Asia) yanında, daha çok Batı Anadolu'yu kapsayan, daha küçük bir Asia'nın (Asia Mikra) varlığından bahsetmektedir.⁶¹⁰

Doğrudan doğruya Küçük Asia deyimini kullanmamakla birlikte, Strabon yarımadayı şu sözlerle tanımlamaktadır: "Kilikia Trakheia'ya değin uzanan Issos Körfezi ve Sinope ile Tibarenler kıyısına değin uzanan Euxenios (Karadeniz) tarafından sınırlandırılmış olan Kappadokia, büyük bir yarımadanın berzahını oluşturur. Yarımadadan kastım, berzahın bu tarafında Kappadokia'nın batısında kalan kısımdır; burası Herodotos tarafından 'Halys Irmağı'nın bu tarafındaki ülke' diye tanımlanmıştır; çünkü burası, Herodotos'un Halys Irmağı'nın bu tarafındaki halkların bir tiranı olarak adlandırdığı Kmisos tarafından bütünü ile yönetilen ülkedir. Bununla birlikte bugünün yazarları Tauroslann bu tarafındaki ülkeye tüm Asia kıtasının adını kapsatarak Asia demektedirler. Bu Asia, doğudaki ilk ulusları, Paphlagonialılar'ı ve Phrygialılar'ı ve Lykaonialılar'ı ve ondan sonra Bithynialılar'ı ve Mysialılar'ı ve Epiktetos'u ve bunların yanında Troas'ı ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı)'u ve bunlardan sonra denizlerde, Yunanlı olan

⁶⁰⁹ Homeros, *Ilyada*, Çev. Ahmet Cevat Emre, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971, s. 882; Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 2-3.

⁶¹⁰ Herodotos, *Histories*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 6, 17, 41, 60. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 2-3.

Aiolisliler'i ve Ionialılar'ı ve geri kalanlar arasında Karialılar'ı ve Lykialılar'ı ve iç tarafta Lydialılar'ı içine alır."⁶¹¹ Buna göre, Strabon Küçük Asia'nın doğu sınırını Halys Irmağı yani Kızılırmak ile çizmekte; güneyde de Toroslar'la sınırlamakta; bir başka pasajda ise Asia yarımadasını, güneyde Tarsos Denizi'nden kuzeyde Amisos'a (Samsun) değin uzanan hattın batısı olarak tanımlamaktadır.

Phrygia: Phrygia bölgesi yaklaşık olarak Afyon, Ankara, Eskişehir illerinin tamamı ile Isparta, Burdur ve Konya illerinin kuzeyi, Kütahya ilinin ise batısını kapsamaktadır.⁶¹²

Eski Phrygia genel olarak güneyde Lykaonia, Pisidia bölgeleri, Kabalis, Milyas ve Kibyrtis yöreleri, doğuda Kapadokya, daha sonra Galatia, batıda Mysia, Lydia, Karia, kuzeyde Paphlagonia bölgeleriyle komşudur. Bu şekilde genel olarak kolay çizilebilen şemaya rağmen, bölgenin sınırlarını kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Zaman içinde çeşitli bölümlere ayrılan bu bölgenin, daha güney ve doğudaki geniş bölümünü oluşturan ve içinde adı efsaneleşmiş Kral Midas'ın yaşadığı Büyük Phrygia denen kısmı, Orta Anadolu platosunun önemli bir kesimini kapsıyordu. Bu bölgenin kuzeydoğuda, sonraları Pontos adını alacak olan Pontos Kappadokiası ile sınırını Halys Irmağı belirlemektedir. Güneydoğuda, bugünkü Aksaray (Garsaura) yöresinin bazen "Phrygia Garsauritis" olarak anılmış olmasına karşın, bu yöredeki sınırın esas olarak Tatta'nın (Tuz Gölü) güney kıyıları boyunca uzadığı söylenebilir. Bölgenin güneybatıdaki sınırını Salbakos (Babadağ) çevresi oluşturuyordu. Bunun batısında Karia, güneyinde ise

⁶¹¹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1-3. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁶¹² Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 57-58. Krş. Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 233; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 663; Claude Cahen, *Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 37.

Lydialılar, Pisidialılar, Solymoslu'lar ve sonraları Yunanlılar gibi karışık bir nüfusun yaşadığı Kibyris Yöresi'ne uzanıyordu.⁶¹³

Galatia: Küçük Asya'da İ.Ö. III. yüzyılda ortaya çıkan bu bölge Kapadokya ve Phrygia topraklarında kurulmuştur. Galatia günümüzde yaklaşık olarak Kırıkkale ve Ankara illerinin tamamı ile Amasya ve Çorum illerinin güneyini ve Yozgat ilinin kuzeyini kapsamaktadır. Ancak Galatia'nın sınırlarını kesin olarak belirlemek oldukça güçtür. Çünkü eski kaynaklar bu bölgenin sınırları hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. İçinde üç büyük Galat boyunun oturduğu, Sangarios Irmağı'nın doğusunda kalan bu bölgede, boyların yerleştiği yöreler farklı farklıydı. Bunlardan en batıdakiler Tolistoboglar'dı. Sangarios'un Tembris (Porsuk) Çayı ile birleştiği yerden, bu çayın kaynağına değin uzanan alana, Gordion ve Pessinous yörelerine yerleşen Tolistoboglar Bithynia ile Phrygia Epiktetos'un sınır komşusuydular. Bu boyun oturduğu yörenin batı sınırı Pessinous'un hemen batısında olmalıydı. Güneybatıda Phrygia ile sınırın Abbasion kenti yöresinde olduğunu bildirir. Kuzeyde, Roma İmparatoru Domitianus'un (81-96) kurduğu Roma kolonisi Germa (Babadad) ve Tembris Vadisi'ni içine alıp Bithynia Bölgesine değin uzanıyordu. Kuzeybatıda Bithynia ile sınırı, Sangarios'un kollarından biri olan Hieros ya da bir başka adıyla Siberis (Aladağ) Çayı çizmekteydi. Ancak bu sınır kesin olmayıp, zaman zaman değişmiş olmalıdır.⁶¹⁴

Boylardan ikincisi olan Tektosaglar, bölgenin kuzeyde Paphlagonia ile güneyde Lykaonia arasında uzanan merkezi kısmına sahiptiler. Doğu sınırlarını Halys'in (Kızılırmak) oluşturduğu bu geniş yörenin kuzeyi Gangra (Çankırı) yakınlarına; güneyde ise Tatta gölünün kuzey ucuna değin uzanıyordu. Batıda

⁶¹³ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 57-58, 71-72, 81-82. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 233-249.

⁶¹⁴ Strabon *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 61-64. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 259. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 270; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 62 n. 2; Claude Cahen, *Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 37.

Tolistoboglar ile arasındaki sınırın saptanması oldukça zordur. Günümüzde bu yöre büyük çapta Haymana Yaylası adıyla bilinmektedir. Öteki boylara kıyasla daha az sayıda kente sahip Tektosaglar'ın en ünlü kalesi Ankyra (Ankara) idi. Galatia'nın en doğuda, Halys Irmağı'nın sağ tarafında kalan ve olasılıkla kendilerine Pontos Kralı Mithridates tarafından verilmiş kısmı Trokmiler'e aitti. Batıda Halys Irmağı'ndan, kuzeydoğuda Amaseia (Amasya), Zela (Zile) yörelerine; güneyde ise Kappadokia bölgesinin kuzey ucunda sınırın oluşturan, Halys'in kollarından Kappadoks (Delice) Çayı'nın kıyılarına değin bir alana yayılan, önemli yolların kavşak noktasındaki bu yöre Galatlar tarafından çok iyi tahkim edilmişti. En önde gelen kenti ise Tavion (Büyük Nefes)'du.⁶¹⁵

Galatia'run Roma egemenliği dönemindeki sınırları, İÖ. 25 yılından sonra kurulan eyaletle birlikte oldukça genişledi. Pisidia, Lykaonia, Doğu Phrygia, Paphlagonia'nın iç kesimleri ve Pontos'un Trapezos (Trabzon)'a kadar uzanan bölümlerini içeren bu eyalet Küçük Asia'daki eyaletlerin en geniş kapsamlı olanıydı. İmparator Vespasianus (69-79) 74 tarihinde Kappadokia ile birleştirdiyse de bu çok büyük birleşik eyalet II. yüzyılın başlarında Traianus (98-117) tarafından yeniden birbirinden ayrıldı. Hristiyanlık döneminde (IV. yüzyılın sonları) bölge, kilise örgütü açısından "Galatia Consularis" ve "Galatia Salutaris" olmak üzere iki kısma bölünmüştü. Bunlardan batıdaki Salutaris bölümünün metropolisi Pessinous; doğudaki Consularis'in metropolisi ise Ankyra idi.⁶¹⁶

Yukarıda açıkladığımız gibi Süleymanşâh sınırlarını Marmara-Karadeniz ve Akdeniz yönlerinde genişleterek o dönemde adı Bithynia olan Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirip Kadıköy ve Üsküdar'a kadar ilerledi. Daha sonra 1081 yılında Bizans'la yapılan Drakon Çayı Antlaşması ile Süleymanşâh İstanbul

⁶¹⁵ Trokmi'lerin ticaret merkezi'dir. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,- XIII-XIV)*, s. 63. Krş. Kevser Taşdöner, *Roma İmparatoru Augustus Döneminde Anadolu: Eyâletler ve Bağımlı Krallıklar*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, s. 196-206.

⁶¹⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 61-64. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 259-262.

Boğazı'nı terk ederek Drakon Suyu'na kadar çekildi. Bu antlaşma sonucunda Süleymanşâh İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasını kaybetmesine karşın Bithinya Bölgesi ve Marmara Denizi kıyısına kadar neredeyse bütün Orta Batı Anadolu'yu ele geçirdi.

Şimdi konumuz açısından önem arz eden Bithynia'nın tarihi sınırlarını açıklamaya çalışalım; Bithynia günümüzde İstanbul'un Anadolu yakasının tamamı, Adapazarı, Kocaeli, Bolu illerinin tümünü Bilecik ve Bursa'nın en kuzey kesimleri ve Bolu ilinin tamamını içine alan bölgeyi kapsıyordu.⁶¹⁷

Bithynia güneyde Phrygia ve Galatia, doğuda Paphlagonia, batıda Mysia bölgeler ile komşudur. Kuzeyini Karadeniz/Pontus Euksinos'un kapladığı bölgenin sınırlarını, batıda ise kuzeyden güneye doğru İstanbul Boğazı/Bosporos Thrakios, Marmara Denizi/Propontis ve Adırnaz/Orhaneli Çayı/Rhyndakos ile Uludağ/Olympos, doğuda ise Filyos/Billaios Çayı oluşturur. Bölgenin sınırlarıyla ilgili en ayrıntılı bilgiyi İÖ. VI. yüzyılda yaşamış olan denizci ve coğrafyacı "Karianda'lı Skylaks"a atfedilen ancak aslında İÖ. IV. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılan "Periblus" adlı eserde bulabilmekteyiz. Günümüze parçalar halinde kalmış olan bu eserde Bithynia kıyıları şu şekilde tanımlanmaktadır; "Mariandyner'in arkasında Bithyn Thraklart, Sangarios Irmağı, Artanes adında başka bir ırmak, Thynias Adası ve Rhebas Irmağı bulunur; bundan sonra Olbia Körfezi, Mariandynerlerden Olbia Körfezinin en uçtaki bölümüne değin (işte burası Thrak Bithyniası'dır) yapılan bir kıyı seferi üç gün sürer." Bu anlatımdan İÖ. IV. yüzyılda Bithynler'in Sakarya Irmağı'nın ağzından başlayıp İzmit Körfezi'ne kadar bir alana yayıldıkları anlaşılır. Ksenophon ve Skylas'ın daha sonra Bithynia kenti Gemlik/Kios'u, Bithynialı tarihçi Arrianos'un da İznik/Nikaia'yı Mysia'da göstermeleri Bithynia'nın eski tarihlerde daha kuzeyde Kocaeli yarımadası ile sınırlı kaldığını göstermektedir. Nitekim Plinius'un

⁶¹⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 55-60. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 33.

kendinden önceki dönemlerde Mysia'nın güneybatıdaki sınırının Kios Körfezi'ne dökülen küçük Ekheleos (Parmaklar) Deresince çizildiğini bildirmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁶¹⁸

En eski yerleşim yerlerinin Karadeniz, İstanbul Boğazı ve İzmit Körfezi tarafından çevrili olduğu, doğuda da Sakarya'ya değin uzandığı anlaşılan bölge, sonraları güney, güneydoğu ve doğuya doğru genişlemiştir. Erken dönemde daha dar bir alana yayılmış olsa bile, sonraları ve özellikle İÖ. V. yüzyılın sonlarından başlayarak, Mariandyni yöresinin de dâhil olmasıyla Bithynia'nın doğu sınırının Paphlagonia'nın başladığı Billaios (Filyos) ve Parthenios (Bartın) çaylarına değin uzandığı anlaşılmaktadır, Örneğin Ksenophon yukarıda değindiğimiz gibi İÖ. V. yüzyılda bizzat gördüğü ve "Bithynia Thrakiası" olarak tanımladığı bu bölgenin doğuda Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) değin uzandığını, kürekli bir gemi ile bir günde alınabilecek Byzantion-Herakleia arasındaki kıyının tümüyle Bithynia Thraklarınca iskân edildiğini belirtmiştir. Plinius ise Billis dediği Filyos Çayı ile bu çayın denize döküldüğü yerde kurulmuş bulunan Tieion (Hisarönü) kentinin Paphlagonia sınırını oluşturduğunu bildirir.⁶¹⁹ Bölgenin güneydeki sınırını, Sangarios (Sakarya) ırmağının güneybatı ucundan başlayıp doğu-batı yönünde uzanan Sündiken Dağları belirler. Ancak bu kesimde kesin bir sınır çizgisinden söz etmeye olanak yoktur; çünkü Strabon Phrygia Epiktetos bölgesinin Askania (İznik) gölünün doğusuna değin uzandığını, hatta bir güney Bithynia kenti olan Modrene'nin (Mudurnu) bile bölge içinde yer aldığına işaret etmektedir. Buna karşılık Plinius güneydoğuda Galatia ile sınırını Sangarios'un kollarından biri olan Hieros ya da bir başka adıyla Siberis (Girmir) Çayı ile

⁶¹⁸ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçol, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 199; Plinius, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları 10. Kitap*, Çev. Çiğdem Dürüşken-Erendiz Özbayoğlu, YKY, İstanbul, 1999, s. 13-14; Murat Arslan, "Karyanda'lı Pseudo-Skylaks'ın İskân Edilmiş Avrupa, Asya ve Afrika Denizi'nin Çevresindeki Seyr-ü Seferi", *Mediterranean Journal of Humanities mjh Akdeniz edu.tr*. 2012, II/1, s. 250; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 36.

⁶¹⁹ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, s. 199.

çizildiğini ifade etmektedir Güneybatıdaki sınırı genel olarak Olympos (Uludağ) işaretlemektedir. Nitekim Strabon da Olympos Dağının kuzey dolaylarının Bithynialılar'a, güneyde kalan kesimlerinin ise Mysialılar'a ait olduğunu açık bir biçimde ifade etmiştir. Ancak bu sınırın, öteki bölgelerde sık sık karşılaşıldığı üzere, zaman içinde kimi değişiklikler görmüş olduğu konusu da kuşkusuzdur. Örneğin Plinius İÖ. 133 yılından sonra Romalılarca kurulan Asia Eyaleti ile Bithynia arasındaki sınırın Makestos tarafından çizildiğini bildirmektedir.⁶²⁰

Bithynia bölgesi içinde, çeşitli Thrak boylarınca yerleşildiği için bu boylara göre adlandırılan bir takım yöreler bulunuyordu. Sözcüleri Kocaeli Yarımadası'na Thyni; Sangarios'tan Herakleia Pontika'ya değin uzanan kesime Mariandyni ve son olarak Artynia'nın (Apolyont/Ulubat) kuzeyinden Prousa'ya (Bursa) değin uzanan araziye de Mygdonis denmekteydi. Strabon bu yöreleri şöyle tanımlar: "Olympos dağının (Uludağ) kuzey dolayları Bithynialılar, Mygdonialılar ve Dolionlar tarafından iskân edilmiştir. Şimdi Kyzikos dolaylarındaki halk, Aisopos Çayı'ndan Rhyndakos Çayı'na ve Daskylitis Gölü'ne değin genellikle Dolionis olarak adlandırılır. Oysa bunlardan sonra gelen ve Myrleialılar ülkesine değin uzanan halka Mygdonialılar denir."⁶²¹

Süleymanşâh, Bizans'la Drakon Suyu antlaşmasını yaptıktan sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni Prensiğinin kurulması nedeniyle o bölgeye bir sefer düzenledi. Ordusuyla Çukurova'ya indi ve Tarsus, Adana, Misis, Anazarba ve yörelerini fethetti, ayrıca bu sefer esnasında Malatya'yı da vergiye bağladı.

Daha sonra Süleymanşâh yukarıda değindiğimiz sebeplerden Ermeni Philaretos'un hâkim olduğu Antakya üzerine bir sefer düzenledi. 1084 yılında şehri 1085 yılında kaleyi fethederek Antakya'yı ele geçirdi. Süleymanşâh,

⁶²⁰ Plinius, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları 10. Kitap*, s. 13-14; Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 55-60. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 36.

⁶²¹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, s. 55-60. Krş. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 33-37.

Antakya'yı ele geçirdikten sonra buraya bağlı Bagras, Süveydiye, Artâh, Derbasak, İskenderun, Tellbâşir, Harim, Ayntap gibi kale ve kentleri de ele geçirdi.

Yine 1085 yılında bağlı emîrlerden Buldacı'nın da, Göksun, Elbistan, Behisni, Maraş, Râban, şehir ve kalelerini fethi sonucunda; devletin sınırları, Haleb ve Fırat Irmağı'na kadar uzatılmış oldu. Süleymanşâh 1085 yılında Şerif Hasan İbnül Huteyti'nin yönetiminde olan Haleb'i kuşattı. Bunun yanında gönderdiği kuvvetler, Kefertab, Maarretü'n-Nû'mân, Kınnesrin, Latmin kent ve kalelerini fethetti. Daha sonra Haleb kuşatmasını kaldıran Süleymanşâh 1086 yılında şehri yeniden kuşattı. İbnü'l-Huteyti'nin şehri teslim için Suriye Selçuklu Hükümdârı Tutuş'u çağırması üzerine Süleymanşâh'la Tutuş arasında savaş yapıldı. Yapılan savaşta Süleymanşâh yaşamını yitirdi.

Sonuç olarak Süleymanşâh zamanında fethedilen yerlerden kendi rızasıyla Bizans'a bıraktığı İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyıları hariç ölümünden hemen sonra yalnız Antakya Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarından çıkmıştır. Buna göre, Süleymanşâh döneminde fethedilen yerler şu şekildedir; Konya, Gevâle, Phrygia, Galatia, Bithynia, Bagras, Süveydiye (Samandağı), İskenderun, Derbesak, Artah, Harim, Tellbaşir, Maarretü'n-Nû'mân, Kefertab, Kınnesrin, Latmin, Tarsus, Albistan, Huni, Göksün, Maraş, Behisni, Keysun, Râ'bân, Adana, Misis, Anazarba, Delük, Dinar, Antakya, Fethedildikten sonra kaybedilen yerler ise; Antakya'dır (Harita III).

4. ANADOLU'NUN SAVUNMASI VE İÇTE BİRLİK MÜCADELESİ (1085'TEN 1192'YE KADAR)

4.1. EBÛ'L-KÂSİM'İN TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN BAŞINDA OLDUĞU DÖNEM VE BU DÖNEMDE SINIRLAR

Melîkşâh, Kuzey Suriye seferi sırasında Antakya'ya geldiği zaman Süleymanşâh'ın Vezîri Tahiroğlu Hasan'ın yanında bulunan Süleymanşâh'ın karısı ve çocukları Davut Kulan Arslan ve Kılıç Arslan'ı alarak İsfâhan'a gitmişti. Böylece Anadolu'da tahta çıkabilecek Süleymanşâh'ın varislerinden kimse kalmamıştı. Süleymanşâh'ın vefatının ardından ise 1086-1092 yıllarını kapsayan altı sene boyunca devlet başsız kalmıştı. Bu altı yıllık dönem içerisinde devlet işlerini önce Ebûl-Kâsım onun ölümünden sonra Ebûl-Gâzi Hasan yürütmüştü.

Süleymanşâh, mezkûr sefere çıkarken yerine bıraktığı Ebûl-Kâsım onun ölümünden sonra İznik'te yönetimi ele almıştır. Ebû'l-Kâsım'ın ülkenin başında bulunduğu dönemde sultân unvanını kullandığı görülmektedir. Ebû'l-Kâsım, Süleymanşâh'ın vefatından sonra, onun bıraktığı yerden akın faaliyetlerine devam etti. I. Aleksios'un Balkanlarda Normanlar ile yaptığı mücadeleyi bir fırsat olarak gören Ebû'l-Kâsım Bizans ile Süleymanşâh'ın yaptığı Drakon Çayı Antlaşması'nı bozup, antlaşma öncesinde olduğu gibi İstanbul Boğazı'na ve Marmara Sahillerine akınlarda bulundu. Ebû'l-Kâsım, bu akınlar neticesinde Marmara Denizine ve kıyı hisarlarına kadar inmiş bulunuyordu.⁶²² I. Aleksios, bu akınlara engel olmak amacıyla "Megas Primikerios" unvanına sahip aslı

⁶²² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194-200. Krş. Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 2014, s. 9; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 102; Ali Sevim, *Süleymanşâh*, s. 94-95; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Steven Runcinman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1989, s. 60; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 58.

Türk olan Tatikios⁶²³ kumandasında bir kuvvet gönderdi. Bizans imparatoru adı geçen kumandana, İznik surları dışında Türklerle karşılaşacak olursa tedbirli davranmasını söyledi. Şehrin önlerine gelen Bizans kumandanı, kuvvetlerini mücadele için düzene koymaya başladığı sırada İznik şehrinden çıkan iki yüz askerden mürekkep Türk birliği, Bizans kuvvetlerine saldırdı. Ancak Bizans kuvvetleri içerisinde bulunan ve sayıları en fazla iki yüz kişiden oluşan uzun mızraklara sahip Franklar karşı taarruza geçince Türklerin saldırısını durdurdular. Taarruzun sonucunda Türk askerlerinden bir kısmı yaralandı. Yara almadan kurtulan Türk askerleri ise surların arkasına çekildi. Tatikios akşam vaktine kadar imparatorunun planı olsa gerek, kuvvetlerini savaş düzeninde tutmaya devam etti. Lâkin uzun bir süre Türklerden hareketlilik göremeyen Bizans kumandanı kuvvetleriyle İznik şehrinden 2-3 km uzaklıkta bulunan Basileia'ya⁶²⁴ çekildi ve burada ordugâhını kurdu. O, burada iken gece vakti köylü biri gelerek kumandana Emîr Porsuk'un elli bin askerden mürekkep bir kuvvetle İznik'e geldiğini haber verdi. Bunun üzerine Tatikios, sabah İstanbul'a dönmek için harekete geçti. O, bu gibi hazırlıklara girişirken Ebû'l-Kâsım ise şehrinin surları üstünde onu gözetlemekteydi. Bu gözetleme neticesinde Bizans kumandanının geri dönüş hazırlığında olduğunun farkına varınca şehirden kuvvetleriyle çıkarak onu izlemeye başladı. Ebû'l-Kâsım, Bizans kuvvetlerine Karamürsel'de yetişti ve

⁶²³ Anna Komnena "Tatikios'un Ohri Gölü bölgesindeki Türklere kumanda ettiğini, babasının Müslüman olup, kendisinin köle olarak sarayda yetiştiğini" ifade ediyor. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 137; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 91, n. 244; Osman Turan, bu kişinin Vardar Türklerine mensup olduğunu belirtmektedir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 93, n. 33; Ayrıca Işın Demirkent kaynaklardaki bilgiler doğrultusunda Tatikios'un 1057 yılında doğmuş olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır; Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)", *Belleten*, TTK, 2003, C. 67, S. 248, s. 95.

⁶²⁴ Basileia: İznik'in 12 mil, yani 22 km. kadar kuzeyinde bir kasaba; Anna Komnena'nın yapıtında anılıyor ve Ramsay'da sözü ediliyor. Adı, Rumcada "Kralın (İmparatorun) Yurdu" anlamındadır. Anna Komnena'nın anlatımından, Prainetos/Karamürsel'e giden yol üzerinde olduğu anlaşılıyor. Buna göre, İznik Gölünün kuzey kıyısındaki Boyalıca köyünün yakınlarında idi. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 156; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 197, n. 5; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 207.

saldırıya geçti. Fakat Bizans kuvvetlerinde bulunan Franklar, yine Türklerin saldırısına karşılık vererek başarılı oldular. Bizans kumandanı bundan başka bir saldırıya uğramadan Bizans başkentine dönebildi. Bu taarruzda İzmit Ebû'l-Kâsım tarafından ele geçirildi.⁶²⁵

Ebû'l-Kâsım, Bizans'ın bu başarısız sayılabilecek saldırısının ardından faaliyetlerini durdurmadı. O, Bizans'a karşı üstünlük sağlamanın deniz kuvvetlerine sahip olmaktan geçtiği düşüncesiyle Gemlik/Kios kentini alarak burada gemi inşa ettirmeye başladı. I. Aleksios, Ebû'l-Kâsım'ın Kios'da gemiler yaptırdığını haber alınca, ortaya çıkan bu tehlike karşısında hem karadan hem de denizden kuvvetler gönderdi.⁶²⁶ Bizans deniz kuvvetlerinin başına Manuel Butumites'i atayan Bizans imparatoru, bu kumandana, Türkiye Selçuklularının yapımı devam eden gemilerini ateşe vermesini emretti. I. Aleksios, deniz üzerinden bu kuvveti gönderirken karadan ise Tatikios'u da tekrardan büyük bir kuvvetle Ebû'l-Kâsım'a karşı gönderdi. Bizans kuvvetlerinin hem karadan hem de denizden saldırması ile iki kuvvet arasında kalacağını anlayan Ebû'l-Kâsım, Gemlik'i terk ederek kuvvetleri için daha iyi hareket sahası sağlamak adına Alykas (Halykas) veya Kayparissios (Kyparissos)⁶²⁷ adı verilen bölgeye çekildi. Bizans imparatorunun deniz kuvvetleri Ebû'l-Kâsım'ın yaptırmakta olduğu

⁶²⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 196-200; Krş. Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Libraires de L'Academie des Sciences, St-Petersbourg, 1871, s. 58; Ali Öngül, *a.g.e.*,s. 15-16; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 93; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 9-10; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 78-79; Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)", s. 99.

⁶²⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*,s. 197-198; Ali Öngül, *a.g.e.*,s. 15-16; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Sosyoloji ve Coğrafya*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 438; Ebû'l-Kâsım'ın, İzmir Türk Beyi Çaka ile birlikte Balkanlardaki Peçeneklerle Bizans'a karşı iş birliği kurduğu da rivayet olunmaktadır. Bkz. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 427.

⁶²⁷ Işın Demirkent bu iki yerin adına başka yerde raslamadığını söylüyor ki biz de araştırmamız sonucu bu iki yerin adına Anna Komnena dışında başka bir kaynaktan rastlayamadık. Işın Demirkent, "(Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı) Tatikios", s. 98.

gemileri ateşe verirken ertesi gün karadan gönderdiği Tatikios'un kumandasındaki kuvvetler kısa bir zaman içerisinde Ebû'l-Kâsım'ın bulunduğu bölgeye gelerek mezkûr Selçuklu emîrinin karşısında mevzilendi ve stratejik bir alanda ordugâhını kurdu. Bizans kumandanı, sabahın erken saatlerinden akşama kadar Türklere saldırıda bulundu ve onun bu saldırıları on beş gün boyunca devam etti. Lâkin bu kısa süreli mücadelelerden bunalan Bizans kuvvetlerinin içerisindeki Franklar, Tatikios'u kesin bir mücadele için ikna ettiler. İki taraf arasında gerçekleşen mücadelenin neticesinde Selçuklu kuvvetleri yenilgiye uğrayarak önemli ölçüde esir ve kayıp verdi. Mücadeleden sağ kurtulmayı başaranlar ise ağırlıklarını geride bırakarak Türkiye Selçuklu başkentine kaçtı. Mücadeleyi kazanan Bizans kumandanı ise İznik'e hareket etmeyerek ordugâhına geri döndü.⁶²⁸

Ebû'l-Kâsım, yukarıda büyük bir ordu ile Melikşâh tarafından Anadolu'ya gönderildiğinden bahsettiğimiz Emîr Porsuk'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı beylerin hisarlarına el koyduğunu ve İznik'i kuşatmak niyeti ile geldiği haberini alınca, Bizans'la anlaşma yapmak zorunda kaldı (1086/87). Bizans'la barış antlaşması yapılınca, İmparator Ebû'l-Kâsım'ı başkente davet etti. Ebû'l-Kâsım, I. Aleksios'un bu teklifini Emîr Porsuk'un kuvvetleri karşısında başarısız olacağı inancı nedeniyle kabul ederek İstanbul'a gitti. Ebû'l-Kâsım, Bizans başkentinde kaldığı süre boyunca çeşitli eğlencelere ve tiyatrolara götürüldü; ona çeşitli hediyeler verilerek askerî yardım vaadinde bulunuldu.⁶²⁹

⁶²⁸ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 196-200; Krş. Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 103; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 10; Işın Demirkent, "Tatikios", s. 98; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 79-80; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 93-94; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", s. 158. Müslim

⁶²⁹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 199; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 84-85; Ali Sevim *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 95; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 92; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 80-81; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 11.

I. Aleksios'un amacı Ebû'l-Kâsım'ı oyalayarak İzmit'i ele geçirmektir. Bu amaç doğrultusunda Bizans imparatoru, Hadim Eustathios'a düşüncesini anlattıktan sonra, onu içinde yapı malzemeleri, mimar ve işçilerin bulunduğu gemilerle beraber İzmit'e gönderdi. Eustathios, İzmit'e vardığında buradaki Selçuklu garnizonuna ve etraftaki Türklere iyi davranarak hediyeler verdi. O, İstanbul'da bulunan Ebû'l-Kâsım ile Bizans İmparatoru I. Aleksios'un anlaşarak Emîr Porsuk'a karşı birlikte mücadele edeceklerini belirtti. Böylelikle Eustathios, zikrolunan Türkleri birlikte savunma hazırlığı yapmak için ikna etti ve planın anlaşılmasını için bütün gemileri kıyılardan uzak tuttu. Ayrıca Ebû'l-Kâsım'ın da haberdar olmasını engellemek için İstanbul ve İzmit arasındaki deniz yolunu da kapattı. Selçuklu garnizonu, Eustathios'un sözlerine inanmak suretiyle onun İzmit'e girmesine izin verdi. Böylelikle o, hızlı bir şekilde kale inşasının tamamlanarak İzmit'i Bizans'ın kontrolü altına aldı. I. Aleksios, kale inşasının tamamlanarak mezkûr şehrin de kontrol altına alındığını öğrenince başkentte türlü şeylerle ve eğlencelerle oyaladığı Ebû'l-Kâsım ile anlaşmayı imzaladı. Ardından ona Sebastos⁶³⁰ unvanı ve birçok hediye verdi. Ardından Ebû'l-Kâsım İznik'e gönderildi. Ebû'l-Kâsım, İznik'e döndüğünde I. Aleksios'un kendisini kandırdığını anladı. Ancak o, İznik'e geldiği vakit Emîr Porsuk da kuvvetleriyle İznik şehrine gelerek burayı kuşattı. O, bir süre Emîr Porsuk'a karşı İznik'i savundu. Fakat İznik'i savunamayacak noktaya gelen Ebû'l-Kâsım, Bizans imparatorundan yardım istemek zorunda kaldı. Bu yardım talebi üzerine I. Aleksios, o sırada Peçeneklerle mücadele ettiği için küçük bir kuvvet gönderebildi. Onun bu yardımdaki amacı İznik'in Büyük Selçuklu Devleti eline geçmesi halinde burasını almanın imkânsız olacağı düşüncesiydi. I. Aleksios, Ebû'l-Kâsım'ı İstanbul'da oyalamak suretiyle hile ile İzmit'i ele geçirdiği gibi İznik'i de ele geçirmek için hileye başvurdu. Ebû'l-Kâsım'a gönderdiği destek

⁶³⁰ Bizans İmparatorluğu'nda Komnenos hânedânlığı döneminde, kişileri onure etmek için sıkça verilen bir ünvan. Bkz. İsmet Burak Batır, *Selçuklu Başkenti İznik*, s. 70.

kuvvetlerine imparatorluk sancakları ve imparatorun önünde taşınan gümüş kakmalı asalar verdi. I. Aleksios bunu yaparak iki kazanç birden elde etmeyi umuyordu. İlk olarak Emîr Porsuk'un geri çekilmesini sağlamak ve sonrasında ise İznik'i ele geçirmektir. Ancak I. Aleksios bu planından ilkinin gerçekleştirilmeye muvaffak olabildi. Böylelikle Emîr Porsuk'un üç ay süren kuşatması da son bulmuş oldu.⁶³¹

Emîr Porsuk'un bu başarısız kuşatmasının ardından Sultân Melîkşâh, İznik'i elde edebilmek için Bizans İmparatoru I. Aleksios ile ittifak girişiminde bulundu. Bu sebeple o, Sivayuş (Çavuş) adındaki bir elçi aracılığıyla Bizans imparatoruna bir mektup gönderdi. Bahsi geçen mektupta Sultân Melîkşâh, I. Aleksios'a evlilik yolu ile akraba olmayı teklif etti ve o, eğer bunu kabul ederse Türklerin kıyıda bulunan kalelerden çekileceğini, bütün hisarların geri verileceğini temin etti. Ayrıca tüm kudreti ile onu destekleyeceğini vaat etti. Sultân Melîkşâh'ın gönderdiği elçi Sivayuş, Bizans'a geldiğinde I. Aleksios'un huzuruna çıktı. Mezkûr imparator, etkili konuşmasıyla sultânın elçisinin taraf değiştirmesini sağladı. İmparator, Sivayuş'un elinde bulunan sultânın buyruğu ile kıyı şehirlerine göndererek buradaki Selçuklu emîrlere sultânın mektubunu göstermesini ve buldukları şehirleri terk etmelerini sağlaması konusunda ikna ederek onun başkente dönmesini tembihledi. Sivayuş, imparatorun dediklerini kabul etti ve Süleymanşâh Antakya seferindeyken, Karatekin tarafından fethedilen Sinop'a gitti. Sivayuş buraya geldiğinde Karatekin'e sultânın mektubunu gösterdi.

⁶³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 136, 145; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 199-201; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 93; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 12-13; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 81; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", s. 438; İbrahim Kafesoğlu, Emîr Porsuk'un yaklaşık 1089 yılının sonlarına doğru İznik'e gelebildiğini belirtmektedir; Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 105; Osman Turan ise Emîr Porsuk'un, İbnü'l-Esîr'in eserindeki bilgiler doğrultusunda seferin 1087 yılından sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 84-85.

Karatekin bunun üzerine herhangi bir zorluk çıkarmadan şehri terk etti. O, şehri terk edince Siyavuş, adı geçen şehrin yönetimini I. Aleksios'un gönderdiği Konstantinos Dalassenos'a bıraktı. Siyavuş, Sinop'ta yaptığı gibi diğer hisarları da gezerek Selçuklu emîrlерinin buraları da terk etmesini sağladı. O, I. Aleksios'un tembih ettiği gibi başkente döndü ve bu görevini tamamlayınca, Siyavuş imparatorun yanına geldikten sonra, Hristiyan oldu ve kendisine ödül olarak Ankhialos⁶³² Dukalığı verildi.⁶³³

Sultân Melîkşâh, Porsuk'un başarısız kuşatması ve gönderdiği elçi Siyavuş'un faaliyetlerini öğrenince, İznik'i elde etme görevini bu sefer Urfa Emîri Bozan'a verdi. Ayrıca sultân, Bozan'la birlikte Bizans imparatoruna yeniden antlaşmak için bir mektup gönderdi. Büyük Selçuklu sultânının gönderdiği mektupta; "İmparator sana ilişkin şeyleri öğrendim, nasıl, daha devletin yönetimine henüz geçmiş iken, kendini çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bulunduğunu, nasıl sen Latinleri yeni haklamış iken İskitlerin sana karşı saldırı hazırlığına giriştiklerini, Emîr Ebû'l-Kâsım'ın kendisinin de, Süleyman'ın seninle yapmış bulunduğu antlaşmayı çiğneyerek, Asya'yı Damalis/Üsküdar'a kadar talan ettiğini bana anlattılar. Ebû'l-Kâsım'ın o yörelerden kovulmasını ve Asya'nın, Antakya ile birlikte, senin egemenliğine dönmesini istiyorsan, oğullarımın en büyüğü ile evlendirilmek üzere bana kızını gönder. Böylelikle, artık engel tanımayacaksın ve yanında bağlaşıklık olarak ben bulununca, yalnız doğuda değil, İlyrikon/Arnavutluk'a kadar ve tüm batıda da, her şeyi başaracaksın. Bizim sana göndereceğimiz ordular sâyesinde artık hiç kimse sana karşı koyamayacak."⁶³⁴ deniliyordu. Bizans İmparatoru I. Aleksios, bu mektuba karşılık olarak Kurtikios

⁶³² Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Burgaz yakınında şu an Pomorie olarak bilinen kıyıda tarihî kent. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 196, n. 4.

⁶³³ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 196; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melîkşâh Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, s. 105-106 n. 10; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 84-86; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 82.

⁶³⁴ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 203.

yönetimindeki elçi heyetini Sultân Melîkşâh'a gönderdi. Bu esnada Emîr Bozan, İznik'i kuşatmıştı. Lâkin Ebû'l-Kâsım'ın başarılı savunması ve Bizans'tan aldığı yardımlar neticesinde Bozan bir türlü şehri ele geçirmeye muvaffak olamıyordu. Bunun üzerine Emîr Bozan kuvvetleriyle birlikte başka havâlide akınlarda bulunmak maksadıyla Ulubat yanından akan ırmağını kıyısında Lampe'ye⁶³⁵ karargâhını kurdu.⁶³⁶

Meydana gelen bütün bu olaylardan sonra Ebû'l-Kâsım, İznik yönetiminin kendisine verilmesi için sultân için büyük miktarda hediyeler ve Ebû'l-Gâzi Hasan'ı da İznik'e vekil bırakıp İsfâhan'a kadar giderek Sultân Melîkşâh'ın huzuruna çıkmak istedi. Fakat Ebû'l-Kâsım, İsfâhan'a vardığında Sultân Melîkşâh tarafından huzura kabul olunmamış ve tavsiye olarak da Emîr Bozan ile görüşmesi gerektiği belirtilmiştir. O, bu tavsiye doğrultusunda Bozan ile görüşmek için Anadolu'ya hareket ettiği sırada mezkûr emîrin kendisine karşı yolladığı iki yüz seçkin askerden mürekkep bir birlik tarafından yakalanarak yayının kirişiyile boğdurulmak suretiyle öldürüldü. Ebû'l-Kâsım öldürüldüğü sırada İznik'in başında kardeşi Ebû'l-Gâzi Hasan bulunuyordu.⁶³⁷

Ebû'l-Kâsım devrinde Gemlik (Kiyos) ve İzmit fethedilmiş daha sonra İzmit Bizans tarafından geri alınarak elden çıkmıştır.

⁶³⁵ Lampe sözcüğü Hellen dilinde "Köpük" demektir; özel olarak da, sığ suların üzerinde ot ve yosun çürümesi sonucu oluşan köpüğü anlatır. Ramsay'e göre Çivril ile Homa/Gümüşsu arasındaki ovanın adı Bizans çağında böyle idi. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 147, n. 25; Bu yörede pek çok sığ su birikintisi vardır. Anna Komnena, Emîr Bozan'ın İznik seferi sırasında bu ovadan bahseder. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 203, n. 1; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel yer Adları*, s. 502; P. Wittek, "Bizanslılar'dan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, TTK, Ankara 1970, s. 207, n. 28.

⁶³⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 203; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 84-87.

⁶³⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 204-206; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, s. 58; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 93; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 95; Osman Turan, Ebû'l-Kâsım'ın yayının kirişiyile öldürülmesi nedeniyle onun Selçuk hânedânından olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 87, n. 14.

4. 2. EBÛ'L-GÂZİ HASAN

Ebû'l-Gâzi Hasan hakkında kaynaklarda çok kısıtlı bilgiler mevcuttur. Biz onunla ilgili tarihte ilk bilgiyi Süleymanşâh'ın Antakya seferine çıkmasıyla elde etmiş bulunmaktayız. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile ilgili önemli bilgiler içeren Anna Komnena'nın eserinde: "...o (Süleymanşâh) Antakya'ya gitmek üzere yola çıkışı sırasında İznik'te yönetimi Ebû'l-Kâsım'a emanet ederken, söylenene bakılırsa, kıyı bölgesini, Kapadokya'yı ve tüm Asya'yı çeşitli Beylere bırakmıştı; bunların her biri, kendisine bırakılan yöreyi, onun dönüşüne kadar, savunsun istemişti. O sırada İznik'te Baş-Yönetici olan Ebû'l-Kâsım, sultânlık başkenti de olan bu hisarı sahiplendikten ve kardeşi Poulkhasès'e de Kapadokya'yı bıraktıktan sonra, şimdiden kendine ait saydığı Sultân sanını takınmakta duraksamadı..."⁶³⁸ bilgisi yer almaktadır. Anna Komnena'nın ifadelerini incelediğimizde Poulkhasès olarak adlandırılan kişinin Ebû'l-Gâzi Hasan olduğu bilinmektedir. Ayrıca onun Ebû'l-Kâsım ile kardeş oldukları ve Kapadokya'da vâli olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ebû'l-Gâzi Hasan'ın Kapadokya vâlisiyken bulunduğu faaliyetlerle ilgili herhangi bir bilgi elde edemedik. Fakat Ebû'l-Kâsım'ın, İznik vâlisi olarak kalma umudu ile Büyük Selçuklu Sultânı Melîkşâh'a doğru hareket etmesi üzerine Ebû'l-Gâzi Hasan İznik'e vekil olarak tayin edilmişti.⁶³⁹ Urfalı Mateos'un eserindeki bilgilere göre, o, İznik'te bulunduğu sırada Emîr Bozan, Antakya Emîri Yağısıyan ve Haleb Emîri Aksungur beraber İznik şehrinin karşısında ordugâhlarını kurdu. Ardından buradan hareket ile mezkûr emîrler İstanbul'u fethetmeye kalkıştı. Fakat Bizans başkentini fethedemeyeceklerini anlayarak tekrar Ebû'l-Gâzi Hasan'ın

⁶³⁸ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 197.

⁶³⁹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206; Muharrem Kesik, *Cenâbi Mustafa Efendi'nin el- 'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 3; Muharrem Kesik, "Cenâbi'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 232; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 8; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", s. 438; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Ali Sevim, *Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 40.

yönetiminde bulunan İznik'e döndüler. Emîr Bozan ve beraberindeki zikrolunan emîrlere Sultân Melîkşâh'ın vefat haberini aldıktan sonra kendi memleketlerine dönmek zorunda kaldılar.⁶⁴⁰ Ebû'l-Gâzi Hasan İznik'teki yönetimini, babaları Süleymanşâh'ın ölümü üzerine bu sırada Antakya'ya gelen Sultân Melîkşâh tarafından İsfâhan'a götürülen Kılıç Arslan ile Kulan (Davud) Arslan'ın, Sultân Melîkşâh'ın vefatının⁶⁴¹ ardından Berkyaruk ve Tutuş arasındaki taht

⁶⁴⁰ Mateos, *a.g.e.*, s. 178. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 87.

⁶⁴¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 22; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 72; Ahmed bin Mahmûd, II, s. 29; İbn'ül-Verdî, *a.g.e.*, s. 45; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihayetu'l-Ereb fi Fünûn'il-Edeb*, 26-27, s. 192; İbnü'l-Ezrâk'a göre Melîkşâh 485 Şevval (Kasım/Aralık 1092) tarihinde vefât etti. Ahmet b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Ezrâk el-Farîkî, *Târîkh Mayyâfârîqîn*, Eritet and Annotated: Karim farouk el-Kholy-Yusuf Baluken, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 527; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 181; Târîh-i Güzîde'ye göre Sultan Melîkşâh Bağdâd'da ava çıktı ve avda hava etkilemesi sonucunda 485 Şevval (Kasım/Aralık 1092) tarihinde hastalanarak vefât etti. Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 352; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies), 2008/II, VIII, S. 27, s. 26; el-Hüseynî'ye göre, Sultan Melîkşâh Rabiulahir 498'de öldürüldü. el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 54; Ahmed bin Mahmûd'a göre Sultan Melîkşâh 1092'de hastaklanarak öldü. Ahmed bin Mahmûd, *a.g.e.*, I, s. 164-165; İbnü'l-Esîr'e göre Sultân Melîkşâh, yediği bir av etinden zehirlenerek 15 şevvâl 485 Cuma gecesi (18-19 Kasım 1092) ölmüştür. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 184; Anna Komnena'ya göre Melîkşâh'ın İmparator Aleksios ile ittifak ederek kuvvetlenmesine meydan vermek istemeyen kardeşi Tutuş tarafından gönderilen on iki Batınî fedaisi tarafından öldürülmüştür. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 204 vd.; Muhammed Müfid Müstevfî-i Bâfkî, *Cami'-i Müfîdî* adlı eserinde Melîkşâh'ın 3 Şevvâl'de yediği av etinden zehirlendiğini ve daha sonraki günlerde hasta yeterek vefât ettiğini yazıyor. Muhammed Müfid Müstevfî-i Bâfkî, *Cami'-i Müfîdî*, I, Neşr. İrec Afşar, Tahran, 1342, s. 52; Muhammed b. Alî b. Muhammed el Şebankâreî, *Mecmâu'l-Ensâb*, s. 105; Bondârî, *a.g.e.*, s. 81-83; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 128; Mateos'a göre Terken Hâtun Melîkşâh'ı Bağdâd'da zehirlemek suretiyle öldürmüştür. Mateos, *a.g.e.*, s. 178; Ebü'l-Fidâ da Terken Hâtun tarafından öldürüldüğünü söyler. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, II, s. 202-203; Krş. Bahriye Üçok, *İslâm Devletleri'nde Türk Naibler ve Kadın Hükümdârlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 177; Abû'l-Farac'a göre Melîkşâh 485 yılında Bağdâd'a geldiği vakit kendisi ile halîfe Muktedî Billah arasında bir ihtilaf çıkmıştır. Halife, Sultanın kızı ile evlenmişti. Melîkşâh, bu izdivaçtan doğacak olan erkek çocuğunun, babasına halef olarak ilan edilmesini talep ediyordu, fakat Muktedî bunu reddetmişti. Bunun üzerine Sultan, ona Bağdâd'dan çıkması için emir göndermiş. Halife de "Emrini ifa edeceğim, bunun için bana ancak on gün müsaade et" demiştir. Fakat yedinci günde Melîkşâh şiddetli bir hummaya tutulmuş ve ölmüştür. Sultanın, bir kölesi tarafından zehirlenmiş olduğuna dair bir şayia yayılmıştır. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 334; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 25.

mücadelesinden istifade ederek İsfâhan'dan kaçarak İznik'e gelmelerine kadar sürdürdü.⁶⁴²

Kılıç Arslan, İznik'e geldiği vakit Bizans, Emîr Bozan'ın İznik kuşatmasını kaldırmasını fırsat bilerek Ebû'l-Gâzi Hasan yönetimindeki bu şehri kuşatmaya çalışıyordu. Bu esnada Süleymanşâh'ın oğullarının İznik'e ulaşması ile Ebû'l-Gâzi Hasan, İznik'i mirasçılarına teslim etti. İki kardeş arasından büyük olanı I. Kılıç Arslan, Sultân sanını alarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni iktidar sahibi oldu. Sultân I. Kılıç Arslan, iktidara sahip olduktan sonra Ebû'l-Gâzi Hasan'ı başkent kumandanlığı görevinden alarak yerine İlhan Muhammed'i Beylerbeyi⁶⁴³ olarak atadı ve diğer bölgelerdeki vâlileri onun yönetimine verdi. Ebû'l-Gâzi Hasan'ın İznik kumandanlığı görevinden sonra eski görevi olan Kapadokya emîrliğine devam ettiği anlaşılmaktadır. O, buradaki görevi sırasında daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere haçlılara karşı İznik'i kaybeden Sultân I. Kılıç Arslan ile birlikte haçlılarla mücadele etmiş ve mücadeleyi kaybetmişlerdir.

4. 3. I. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

4. 3. 1. Saltanatının İlk Yılları'nda Sınırlar

Süleymanşâh'ın ölümünden sonra Türkiye Selçuklu tahtına geçen I. Kılıç Arslan Urfalı Mateos'a göre 1085 tarihinde dünyaya gelmiştir. Urfalı Mateos Süleymanşâh'ın Antakya fethi sırasında bir oğlunun olduğunu ve adını Kılıç Arslan koyduğunu söyler ki bu Kılıç Arslan'ın yedi yıl sonra İran'dan gelip İznik tahtına çıkmasını mümkün kılmamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Esîr ve Abû'l-Farac'e, göre Kılıç Arslan 1107'de öldüğünde oğlu Melîkşâh adındaki oğlunun

⁶⁴² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206.

⁶⁴³ "Ordu kumandanı" olarak kullanılan bu kelime Selçuklularda "ser-leşker, melîkü'l-ümerâ, emîrû'l ümerâ, emîr-i sipehsâlâr" gibi isimlerle de anılmıştır. Türkiye Selçuklularında merkezde bulunan beylerbeyi tüm orduların başkumandanı idi. askerî güce dayanmasından dolayı beylerbeyinin gücünden sultanlar bile çekinirdi. el-Hôyi, *a.g.e.*, s. 82; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 69-74.

on bir yaşında olduğu dikkate alınırca Urfalı Mateos'un zikrettiği tarihten daha önceki bir tarihte dünyaya gelmiş olması gerekmektedir.⁶⁴⁴ Süleymanşâh'ın ölümünden sonra Kılıç Arslan, Vezîr Hasan b. Tâhir'in himayesine verilerek Antakya'da kaldı. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi Melîkşâh çıktığı Suriye seferinde Vezîr Hasan b. Tâhir'i, Süleymanşâh'ın eşini, Davud Kulan Arslan ve Kılıç Arslan'ı⁶⁴⁵ alıp beraberinde İsfâhan'a götürdü.

Kılıç Arslan ile ilgili Abû'l-Farac Süleymanşâh'ın Anadolu'da fethettiği yerler olan, Nicaea, Nicomedia ve Konya'ya ona bırakarak Antakya seferine çıktığını söyler.⁶⁴⁶ Kazvinî ise *Târîh-i Güzide*'de Süleymanşâh'ın ölümünden sonra oğlu Kulan Arslan'ın başa geçip 1106 yılına kadar ülkeyi yönettiğini, Kılıç Arslan'ın o öldükten sonra başa geçtiğini yazar.⁶⁴⁷ Aynı bilgi *Habîbü's-Siyer*'de şu şekilde yer almaktadır. “480/1087-1088 senesinde (Dâvûd) Konya'da tahta oturdu. Yirmi sene hâkim oldu. (Sonra) dünyadan gitti (öldü). Kılıç Arslan b. Süleyman kardeşi öldükten sonra bu eyalete sahip oldu. 40 sene de onun hükümdârlığı sürdü.”⁶⁴⁸ Bu bilgi *Ravzatu's-Safâ*'da da aynı şekilde yer almaktadır.⁶⁴⁹ Ancak Anna Komnena Kılıç Arslan'ın ve adını vermediği bir

⁶⁴⁴ Mateos, *a.g.e.*, s. 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 344; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 346.

⁶⁴⁵ Kılıç Arslan'ın kardeşinin adı bazı kaynaklarda Davud olarak kaydedilmiştir. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, “Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 25; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 134; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 379; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 4; İbnü'l-Adîm'de Davud Kulan Arslan olarak geçer. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Halep*, s. 85; Aksarâyî onun ismini *Kulan Arslan* şeklinde verir ki bu Türkçe adı olması gerekir. Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 16.

⁶⁴⁶ Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi”, s. 69 vd.; Abû'l-Farac Abû'l-Farac, *a.g.e.*, I, s. 331.

⁶⁴⁷ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 379.

⁶⁴⁸ Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, “Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 26-27.

⁶⁴⁹ Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 700; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 268.

kardeşinin Melîkşâh'ın ölümünden sonra kaçıp Anadolu'ya geldiklerini yazar ve yukarıda açıkladığımız üzere İznik'te Ebû'l-Kâsım'ın bulunduğunu ardından Kılıç Arslan'ın başa geçtiğini ayrıntılı bir şekilde anlatır.⁶⁵⁰ Ayrıca İbn Bibi, İbnü'l-Esîr, İbn Haldûn, Müneccimbaşı, Aksarâyî Süryani Mihail gibi kaynaklar da ittifakla Süleymanşâh'tan sonra I. Kılıç Arslan'ın başa geçtiğini kabul ederler.⁶⁵¹

Melîkşâh'ın Süleymanşâh'ın oğullarını başkaldırmalarına ve bağımsız olmalarına fırsat vermemek için ölümüne kadar onları yanından ayırmadığı anlaşılıyor. Bu nedenle Türkiye Selçuklu tahtı altı yıl (1086-1092) sultânız kaldı. Ancak Melîkşâh'ın ölümüyle birlikte Davud Kulan Arslan ve Kılıç Arslan tekrar Anadolu'ya gelme fırsatını buldular. Kılıç Arslan ve kardeşinin Anadolu'ya nasıl geldiği konusu çok açık değildir. Melîkşâh'ın ölümünü müteakip Büyük Selçuklu tahtında başlayan sultânlık mücadelelerinin Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelmesine fırsat verdiği düşünülebilir. Cenâbî'ye göre Sultân Berkyaruk Melîkşâh'ın ölümünden sonra babasının ülkesine gitmesi için Kılıç Arslan'a izin vermiştir.⁶⁵² Anna Komnena'ya göre ise Süleymanşâh'ın iki oğlu Melîkşâh'ın ölümünden sonra Horâsân'dan kaçmış ve İznik'e gitmişlerdir.⁶⁵³ Aksarâyî'de, "Melîkşâh, o kavmin emîrliğini Kılıç Arslan'a verirken ona hil'at (teşrif) gönderdi." şeklinde yer alan bilgi Melîkşâh'ın Süleymanşâh'ın ölümünden sonra onun yerine Kılıç Arslan'ı görevlendirdiğini belirtmektedir. Ayrıca İbnü'l-Erzâk'ta da Melîkşâh'ın Kılıç Arslan'ı Anadolu'ya gönderdiğine dair ifadeler yer almaktadır.⁶⁵⁴ Ancak Osman Turan bu ihtimalin mümkün olmadığını, Sultân Berkyaruk'un Süleymanşâh'ın oğullarını İznik'e göndermiş olabileceği gibi iki kardeşin saltanat

⁶⁵⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206.

⁶⁵¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 342-345; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12-13; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 15; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 60; Anna Komnena, *a.g.e.*, s.

⁶⁵² Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 3.

⁶⁵³ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Ezrâk, *Târih Mayyâfârîqîn*, s. 546.

mücadelelerinden faydalanarak kaçmış olabileceğinin de ihtimal dâhilinde olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁵

Anadolu'ya ne şekilde geldiği tam olarak açık olmayan Kılıç Arslan, İznik'e gelir gelmez Bizans kuşatmasında olan şehirde bulunan Ebû'l-Gâzi Hasan şehri hemen ona teslim etti. Kılıç Arslan ve Davud Kulan Arslan, 1092 yılında İznik'e geldikleri sırada Bizans'ın şehri muhasara ile uğraşması Bozan'ın dönüşü üzerine Bizanslıların fırsat bulduğunu ve Türkler ile daha önce yapılan anlaşmayı ihlal ettiklerini gösterir. Sultân unvanıyla tahta geçen Kılıç Arslan Ebû'l-Gâzi'nin yerine Anna Komnena'da İlhan unvanlı Baş-Satrap (Beylerbeyi) olarak geçen Emîr Muhammed'i⁶⁵⁶ atadı böylece o İznik askerî komutanı oldu. Kılıç Arslan'ın tahta çıkmasıyla altı yıl süren hükümdârsız dönem sona ermiş oldu.⁶⁵⁷

Kılıç Arslan, sultân sıfatı ile tahta oturduğu sırada Süleymanşâh'ın ardından emîrler Türkiye Selçukluları Devleti'nin olan ve yönetilmesi için kendilerine bırakılan kentlerde bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlar ve bu nedenle devletin birliği dağılmış durumda idi. Bu sebeple Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti ilk günlerde Süleymanşâh'ın vekil braktığı Ebû'l-Kâsım ve onun öldürülmesinden sonra Ebû'l-Gâzi Hasan'ın muhafaza ettiği yerlerdi. I. Kılıç Arslan'ın tahta çıktığı sırada İzmir körfezi sahilleri boydan boya Bizans'ın hâkimiyetinde bulunuyordu. İzmir ve çevresinde Çaka ve Tanrıbermiş Beyler hâkimdiler. Sivas, Tokat, Amasya ve havâlisi Dânişmendli, Erzurum ve çevresi Saltuklu; Erzincan, Kemah ve etrafı Mengücek Beyliklerinin idaresindeydi.

⁶⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96.

⁶⁵⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206-207.

⁶⁵⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 538; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 26-27; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 268; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 38; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 221; I. Kılıç Arslan'ın tahta geçiş tarihi Müneccimbaşı'da hatalı olarak 1086'dır. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 7; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 8.

Ereğli, Aksaray ve yörelerinde da Emîr Hasan, Maraş ve Elbistan yörelerinde Emîr Buldacı, Harput ve civarında ise Çubuk Bey hâkimdi.⁶⁵⁸ Şimdi Kılıç Arslan başa geçtiği sırada Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarını tespit edebilmek için Anadolu'da hüküm süren bu beyliklerin sınırlarını inceleyelim.

Dânişmendliler (1092-1178); Emîr Dânişmend Gâzi tarafından kurulmuş ve merkezi Sivas olmak üzere, Niksar, Amasya, Tokat, Kayseri, Malatya ile Çorum ve Samsun arazisini içine almaktaydı.⁶⁵⁹

Saltuklular (1092-1202); Ebû'l-Kâsım Saltuk tarafından kurulan bu emîrlik Erzurum (Erzen-i Rûm) merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzasını içine almaktaydı.⁶⁶⁰ Osman Turan Orta Çağda Saltuk İli'nin sınırlarını şu şekilde tarif etmiştir; "Saltuk İli'nin siyasî hudutları bu beyliğin kuvvetli ve zayıf zamanlarına göre değişmekle ve Kars'ı da içine almakla beraber esas olarak şarkta Micingerd ve garbda Tercan (Mama Hatun),

⁶⁵⁸ Münecimbaşı, II, s. 8, 212; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 423-424; İbnü'l-Ezrâk, *a.g.e.*, s. 182, 193; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 7; Reşidü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 57,-39; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 229 vd.; Mateos, *a.g.e.*, s. 162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 176; Krş. Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 20; I. Kılıç Arslan adına basılmış tarihi ve basım yeri olmayan Bizans sikkesi üzerine ikinci bir baskı yapılarak Kılıçarslan b. Süleyman namı ve sultan sıfatıyla, süvârî tasviri yer alan fels (altın ve gümüş haricinde basılan para) günümüze kadar ulaşmıştır. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1996, s. 42.

⁶⁵⁹ Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 8. Krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 49; Zübeyir Bütüner, "Alman Seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat" *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014, Cilt I, Bildiriler*, Salmat Basım Yayıncılık, Tokat 2015, s. 302; Mikail Bayram, *Dânişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Unimat Ofset, Ankara, 2009, s. 17-18; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 133; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 223.

⁶⁶⁰ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 423-424; İbnü'l-Ezrak *a.g.e.*, s. 182; Krş. Mikail Bayram, *Dânişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, s. 18; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 132; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 223; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 140; İbnü'l-Esîr 537 (M. 1142-1143) yılı olaylarını anlatırken Mesûd b. Kılıç Arslan zamanında Türkiye Selçuklu Devleti tâbiyetine girdiğini yazar.. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 89.

şimalde Bayburt, İspir ve Oltu şehir ve kazalarını içine alıyordu. Kars Saltuklulardan ziyade Ahlatşâhlar ve bazen de Gürcüler elinde kalmıştır. Baybars Mansûri Erzurum'a bağlı mühim bölgeleri sayarken Bâbirt (Bayburt), İspir (Sibihr) ve Gürcistan hududunda Kaçmaz Kale ve şehirlerini belirtir. Bu müellîfin Koçmaz'ın Daru'l-Celâl unvanını taşıdığına dair kaydı aslında Bayburt'a ait olup bir istinsah hatası ile diğerine mal olmuş gözüküyor. Erzurum Saltuklular ve Selçuklular zamanında Türk İslâm sınırlarına girmekle tekrar ilerleme imkânlarına sahip oldu."⁶⁶¹ Saltuklular'ın Dânişmendliler'den dolayı Türkiye Selçuklu Devleti ile doğrudan sınırı bulunmamaktadır.

Mengücekliler (1080-1228); Emîr Mengücek Gâzi tarafından kurulan bu emîrlik Gümüşhane, Kogonya (Şebinkarahisar), Kemah, Divriği bölgeleri ile o zamanlar Dersim denen bu günkü Tunceli'nin kuzey kısmını içine almaktaydı. Kurucusu Mengücek Gâzi'dir ve Kutalmışoğlu Süleyman ile birlikte Anadolu'yu fetih için görevlendirilen beylerinden biridir. Mengücek, Alp Arslan'ın Malazgird savaşında bulunmuş Saltuk, Danişmend, Artuk, Çavlı, Çavuldar gibi beylerden biri olup zaferden sonra Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar şehirlerini fethetmiştir.⁶⁶² Mengücekliler'in Türkiye Selçuklu Devleti ile sınırı olmayıp I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olmuşlardır. I. Alâeddîn Keykububâd döneminde Divriği kolu hariç tamamıyla Türkiye Selçukluları Devleti'ne bağlanmıştır.

⁶⁶¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 47.

⁶⁶² İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 7; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *a.g.e.*, Çev. Erkan Göksu, s. 57,-39; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 212. Krş. Mikail Bayram, *Dânişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, s. 17; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 223; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara, 1990, s. 1-2.

Çaka Beyliği; İzmir ve çevresi, Urla (Klazomenia), Foça ile Midilli, Sakız ve Sisam adalarında, Çaka Bey tarafından kurulmuştur (1080-1097).⁶⁶³ Hatta Çaka Bey Zonaras'a göre Rodos ve diğer adaları da ele geçirmiştir.⁶⁶⁴

Ereğli, Aksaray ve civarında da Emîr Hasan hüküm sürmekteydi. Hasan Bey Kılıç Arslan başa geçince hâkim olduğu yerleri I. Kılıç Arslan'a teslim etmiştir.⁶⁶⁵

Yukarı Ceyhan, yani Elbistan bölgesi ile Maraş havzasını içine alan bölgede Süleymanşâh zamanında 1085 yılında buraları fetheden Emîr Buldacı hüküm sürmekte idi. Emîr Buldacı Süleymanşâh'ın ölümü üzerine 1086-1097 yılları arasında bu bölgede kendi beyliğini kurmuş ancak I. Kılıç Arslan İznik'te tahta çıkınca ona tâbi olmuştu.⁶⁶⁶

Harput, güney Dersim ve Genç civarıyla, Pötürge⁶⁶⁷ mıntakasını içine alan bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Emîr Çubuk hüküm

⁶⁶³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 229 vd.; Krş. Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 223; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 133; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 90.

⁶⁶⁴ Zonaras, *a.g.e.*, s. 165.

⁶⁶⁵ Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁶⁶ Mateos, *a.g.e.*, s. 162; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*; 104, 203; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 133; Mikail Bayram, *a.g.e.*, s. 17; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 22.

⁶⁶⁷ Pütürge/Pütürge Malatya iline bağlı ilçe merkezi kasaba. Erzincan ili Refahiye ilçesi Çatalçam (eskiden Zevker) bucağında bir Haçırge Köyü saptayınca, her iki yerleşimin adının kökenini, türetiliş öğelerini ve anlamını görebildim. Köken, Kürtçedir. Pötürge/Pütürge adının aslı, Türkçedeki ile aynı anlamda olan, Kürtçenin Put sözcüğüne, -ur ve -geh takılarının eklenmesiyle türetilmiştir; bunlardan -ur, Türkçedeki -lı takısının karşılığı olan takılardan biridir (örneğin rene-ur, ağrı-lı, dert-li), diğeri, -geh takısı ise Farsçadaki -gah'ın karşılığıdır, “-yeri, -yurdu” demektir. Böylece, Put-Or-geh, Putlu (Haç'lı) Yeri” anlamını belirtir. Sözü ettiğimiz -ur takısının bir biçimi de -'ir olduğundan dolayı (örneğin Dil-ir, Yürek-li, Yiğit) Hiçirge (Kürtçe yazılışıyla Xaçirgeh) “Haç-lı-yeri” anlamındadır. İlçe merkezi Pötürge'nin bir adaşı, Adıyaman ili Gerger ilçesi merkez bucağına bağlı bir köydür; bunun adı şimdi Güngörmüş oldu. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 674.

sürmekteydi.⁶⁶⁸ Çubuk Bey Hakkında, yukarıda bahsettiğimiz üzere Kurzâhil Savaşına katıldığı ve ardından Meyyâfârikîn şihneliğine tayin edildiği 478/1085⁶⁶⁹ yılından sonraki ilk bilgiyi, 485/1092-1093 yılında alabiliyoruz. Kaynaklar bu tarihte Çubuk Bey'in Aden ve Yemen'in fethine iştirakinden söz ederken, bu tarihte Karmisîn⁶⁷⁰ ve diğer bazı yerlerin sahibi olduğu kaydediliyor.⁶⁷¹ 478/1085 yılında Harput'un kendisine iktâ edilmesi ile Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi küçük bir emîrlik olarak ortaya çıkan Harput Beyliğinin hâkimiyet sahasını, kaynakların kifayetsizliği sebebiyle kat'î sınırları ile ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, merkezi Tilenzit⁶⁷² olan ve Harput'un da önemli merkezlerinden birisini teşkil ettiği Hanzit⁶⁷³ bölgesinin

⁶⁶⁸ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e.*, s. 193; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 133; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 280.

⁶⁶⁹ İbnü'l-Ezrâk, *Târih Mayyâfâriqîn*, s. 521.

⁶⁷⁰ İnan yaylasını güneybatıdan çeviren dağlar arasında, Bağdad-Hemedan ticaret yolu üzerinde, Cibal eyâletinin o devirde mamur bir şehri olan Karmisîn hakkında daha fazla bilgi için bkz. J. H. Kramers, "Kirmânşâh", *IA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 821-823; G. Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge at the Universty Press, Londra, 1905, s. 186-187.

⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 176, el-Hüseynî, *a.g.e.*, s. 50; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 214-215; Ayrıca bkz; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara 1992, s. 280; Çubukoğulları Beyliği hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Gülay Öğün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *Belleten*, 1997, C. 61, S. 230, s. 82-83.

⁶⁷² Honigmann, *a.g.e.*, s. 70, 89; Harput Sancağındaki yerleşim birimlerinin 1518'deki durumu üzerine bilgi veren Osmanlı yazım defterlerinde, o yörede, şimdiki bucak merkezi Mollakendi kasabası (yine Mollakendi' adı altında), keza şimdi bucak merkezi olan Hankendi kasabası (Bankalı adı altında) görüldüğü gibi, bir de Hanzit Köyü görülmektedir. Bu köy yalnız 6 hanelikti ve köyde bir tek kişi yaşıyordu. 1523'de o tek kişi dahi gitmiş yahut ölmüş olmalı ki, 1523 yazımının ve daha sonraki yazım defterlerinde yerleşme birimi olarak bu Hanzit Köyü artık görülüyor. Fakat Elazığ 1973 İl Yıllığı'ndan, Elazığ ili merkez ilçesi Mollakendi bucağına bağlı, şimdi Doğankuş edilmiş köyün eski adının Tilenzit olduğunu öğrenince, bu adın Til parçasında Tilion'u, Enzit parçasında Anzit/Hanzit'i güvenle tanıyoruz, Tilenzit'in Til Anzit'ten geldiğini anlıyoruz ve tarihsel yerleşimin lokalizasyonunu da yapmış oluyoruz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 79.

⁶⁷³ Bilge Umar bu yerin Anzethene olduğunu belirtir. Bu yer adını, o bölgedeki bir hisar kentinden alır. Bu kent, "Bizans belgelerinde Anthiai, Khanzit, Khanzeti olarak; Arap

bütünüyle, ayrıca Hanzit'in hemen sınırında bulunan Palu ile Hozan bölgesindeki Mazgirt havâlisinin de bu beyliğin hâkimiyet sahası içerisinde bulunduğuna şüphe yoktur.⁶⁷⁴ Harput merkez olmak üzere, Hanzit, Palu ve Mazgirt dışında, bu çevredeki bazı yerlerin daha Çubuk Bey'in idaresinde olduğu kesin olmakla birlikte, bu husustaki bilgileri, o dönemin kaynakları ile açığa kavuşturmak mümkün olmamaktadır. Buna rağmen bazı araştırmalarda görüldüğü üzere, Mazgirt yakınındaki Çemişkezek ile Eğin, Arapkir, Palu yukarısında Genç bölgesi ve Malatya-Hanzit sınırındaki Pötürge'nin de Harput Beyliği'nin muhtemel hudutlarına dâhil edilmesinde mantikî bir mahzur görülmemektedir. Bu bölgenin daha sonra değineceğimiz üzere I. Kılıç Arslan davet edilip teslim edilene kadar bağımsız kalmış olması muhtemeldir.⁶⁷⁵

Sonuç olarak I. Kılıç Arslan'ın tahta çıktığında hâkimiyet alanı Süleymanşâh zamanında tâbi olan emîrlerin fethettikleri yerlerde bağımsız hareket etmeleri sonucunda yalnızca İznik ve civarını kapsamaktaydı. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi İzmit ve Gemlik bölgeleri Ebû'l-Kâsım döneminde Türkiye Selçuklu hâkimiyetinden çıkmıştı. İzmit Körfezi ve sahilleri Bizans'ın; İzmir ve çevresi Çaka Bey'in, Niksar, Amasya ve Sivas Dânişmenlilerin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Erzincan ve civarını Mengücekler; Erzurum ve çevresini Saltuklular idare etmekteydi. Ereğli, Aksaray ve civarında da Emîr Hasan, Maraş ve Elbistan yörelerinde Emîr

belgelerinde Batn Hanzit diye; Ermeni ya da Süryani belgelerinde Anzit, Hanzit. Hanzet diye anılıyor). “Kent, Harput'un (dolayısıyla, şimdi, Elazığ'ın) 'güney, Hazar Gölünün batı yakınında, bir vadi içindeydi”; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 79; Ramsay'de Anzathene olarak geçer, Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 360, Hanzit için ayrıca bkz. Honigmann, *a.g.e.*, s. 74, n.3, 89-91.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 343; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 60; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 125; Besim Darkot, “Harput”, *İA*, V/I, MEB, İstanbul 1987, s. 297; Mükrimin Halil Yinanç, “Belek”, *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, s. 469.

⁶⁷⁵ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 125-133; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 85; Gülay Öğün Bezer, “Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları”, s. 83.

Buldacı, Harput ve yörelerinde ise Emîr Çubuk tarafından kurulmuş Türk Beylikleri bulunmaktaydı. Bu beylerden Hasan Bey ve emîr Buldacı tekrar tâbi olmuştur.

I. Kılıç Arslan ülkenin başına geçince Süleymanşâh'ın ölmesinin ardından dağılan devleti birleştirmeye çalışırken, diğer yandan Bizans İmparatorluğu ile mücadele etme kararında idi. Bunun için uzun yıllardır Bizans'a karşı mücadele eden Çaka Bey'in kızı ile evlenerek onunla bir dostluk kurdu. I. Kılıç Arslan, ilk olarak Emîr Muhammed'in kumandasında Bizanslılara karşı bir kuvvet gönderdi. Yapılan savaş sonucunda Bizans yenilgiye uğratılarak Ulubat Gölü ve Kapıdağ yörelerini kuşattı. Emîr Muhammed Aleksios Komnenos'un gönderdiği kuvvetleri önce mağlup etti, ancak Bizans kuvvetleri Manyas'ı aldıktan sonra Apollonias'ı⁶⁷⁶ kuşattılar. Karşı koyacak gücü olmayan Muhammed Bizans tarafından teslim olmaya ikna edildi ve esir alındı. Böylece Bizans'a karşı girişilen bu ilk sefer sonuçsuz kalmış oluyordu.⁶⁷⁷

Çaka Bey'in güçlü bir donanmayla Bizans üzerine saldırıp bazı Ege adalarını kuşatıp Abydos⁶⁷⁸'u ele geçirmesi nedeniyle İmparator Aleksios, Çaka Bey'in üzerine bir donanma gönderdi. Ayrıca I. Kılıç Arslan'a mektup yazarak onu Çaka Bey'e karşı kışkırttı. I. Kılıç Arslan ve Bizans donanması arasında sıkışan Çaka Bey, Kılıç Arslan tarafından öldürülerek ortadan

⁶⁷⁶ Apollonias, şimdi Ulubat Gölündeki Gölyazı köyü. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 177, n. 1; Mysia'daki Apollonia, (ya da) Rhyndakos'daki (Rhyndakos Irmağı üzerindeki) Apollonia Rhyndakos Irmağı/Orhaneli Çayı'nın girip çıkıyor sayıldığı Apolyont Gölündeki (Ulubat) adacık üzerinde bulunan kentçik. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 89.

⁶⁷⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 207 vd.; Krş. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 429; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 21; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 97.

⁶⁷⁸ Çanakkale Boğazı Anadolu yakasında, Nara Burnu üzerinde önemli bir ilkçağ kentidir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 13; "Çanakkale Boğazı Anadolu kıyısında, Nara Burnu üzerinde, ilkçağda ve Ortaçağda büyük stratejik önem taşıyan tarihsel kent." Günümüze görünür kalıntısı ulaşmamıştır. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 270, n. 4.

kaldırıldı.⁶⁷⁹ Kılıç Arslan bundan sonra Tokat, Niksar, Kayseri ve Sivas bölgesinde hüküm süren Dânişmend Gâzî'nin elinde bulunan Malatya üzerine yürüdü. Malatya, Antakya-Haleb-Urfa çizgisinde yer alan Suriye kapısı, Büyük Selçuklular tarafından tıkanan Anadolu yaylasını el-Cezîre'ye bağlayan önemli bir kilit noktası idi. I. Kılıç Arslan bu nedenle 1095'te Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Malatya iyi tahkim edilmiş olduğu için şiddetle muhasara edilmesine, hatta bir kısım Hristiyan ahalinin teslim olmak istemesine rağmen düşürülemedi. I. Kılıç Arslan kuşatmayı daha da ağırlaştırarak devam ettirmek niyetinde idi. Ancak haçlıların İznik'e girmeye başladıkları haberi üzerine kuşatmayı kaldırıp geri döndü.⁶⁸⁰

4. 3. 2. Haçlı Seferleri'nin Başlaması ve Birinci Haçlı

Seferi Sonrasında Sınırlar

Haçlı Seferleri, 1096 yılında başlayan ve 1291 yılında Latin Hristiyanların doğuda ellerinde olan son merkez Akka'dan çıkarılmalarına kadar yaklaşık olarak iki yüz yıl süren, Avrupa'nın doğuya yönelik askerî harekâtının genel adıdır.

Bizans İmparatoru II. Basileos'un 1021-1022 yıllarında başlatmış olduğu ve ardından gelen Bizans imparatorlarının devam ettirdiği; "Doğu Anadolu'yu ilhak politikası" sonucunda Çukurova yörelerinin silahsızlandırılarak Ermenilerin üst düzey askerlerinin yerleştirilmesi neticesinde İmparatorluğun doğu sınırları zayıflamış ve kısa sürede yukarıda ayrıntılı şekilde ele aldığımız üzere Selçukluların bölgedeki ilerleyişine imkân vermiştir. Türkler'in bu ilerleyişini durdurmak için Papadan yardım isteyen ilk İmparator VII. Mihaildir. Malazgird

⁶⁷⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 271. Çaka Bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

⁶⁸⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, IX, s. 228; Mateos, *a.g.e.*, s. 190; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 49; Abûl-Farac, *a.g.e.*, s. 335-336; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 589; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222.

zaferinin ardından yoğunlaşan Türk fetihleri karşısında çaresiz kalan VII. Mihail, 1074'te Papa Gregoire'a başvurup, Türkleri Anadolu'dan atmak için Batıdan askerî kuvvetler istemiştir. Karşılık olarak da kendi mensup olduğu Ortadoks kilisesi ile Katolik kilisesini birleştirmeyi vaat etmiştir. Durumun vahametini gören papa Hristiyanlara seslenerek İstanbul'a kapılarına dayanan Türklere karşı askerî yardım çağrısı yaptı.⁶⁸¹ Ancak bu ilk çağrı ile herhangi bir Haçlı Seferi gerçekleşmedi. Ancak bu çağrının Hristiyan âleminin dikkatinin İslâm dünyası üzerinde toplanması açısından önemi büyüktür. I. Aleksios Komnenos zamanına gelindiğinde imparator, Türkleri tek başına Anadolu'dan atamayacağını anlayarak Batı Avrupa'daki Hristiyan devletlerden yardım istemeye karar verdi. I. Aleksios Komnenos'un 1091 veya 1092 yılında Kudüs'ten dönerken İstanbul'dan geçen Flandre Kontu Robert'e gönderdiği bir mektup ve 1095 yılında Piacenza Konsiline gönderdiği elçi dikkat çekmektedir. I. Aleksios Komnenos Flandre Kontu Robert'e gönderdiği mektupta imparatorluğun Türkler nedeniyle içinde bulunduğu güç durumu anlatmıştır.⁶⁸² 1086 yılında Türkiye Selçuklu Sultânı Süleymanşâh'ın ölümü Anadolu'da hâkimiyetin bölünmesine neden olurken buna 1092 yılında Büyük Selçuklu Sultânı Melîkşâh'ın vefatı ve ardından gelen taht mücadeleleri eklendi. Bizans imparatoru Türklerin içinde bulunduğu bu kötü koşullarda, büyük ordularla birlikte yapılacak bir sefer neticesinde Anadolu'daki Türk kudretini tamamen kıracağını düşünüyordu.⁶⁸³ İmparator Aleksios'un Peçenek-Çaka Bey tarafından oluşturulan müttefiklerin İstanbul'u ele geçirmek

⁶⁸¹ H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 204; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 42 vd.; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları (Emrû'l-Acib fî Tarihi Ehli's-Salib)*, Çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, Haz. G. Kırpık, Lotus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77 vd.

⁶⁸² A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, II, The University of Wisconsin Press, Madison, 1958, s. 26-29.

⁶⁸³ Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 31; Krş. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, II, The University of Wisconsin Press, Madison 1958, s. 26-29; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 308-309.

amacıyla Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırdıkları sırada yaptığı çağrı Papanın Hristiyan âlemini harekete geçirmek için kullandığı en büyük bahane oldu.⁶⁸⁴

I. Aleksios Komnenos'un beklediği yardım çağrısı 1095 yılının Kasım ayında Clermont Konsili ile gerçekleşti. Clermont Konsili'nde, Piacenza'da istenen yardım önemli ölçüde büyük kitlelerin harekete geçmesine sebep oldu. 1095 yılının sonbaharına gelindiğinde Papa II. Urbanus, tarihi meşhur vaazını yaparak büyük kitleleri harekete geçirmiş ve I. Aleksios Komnenos'un istemiş olduğu askerî yardım, büyük kalabalıkların Doğu'ya doğru hareket ettiği bir sefere dönüşmüştü. 18-28 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konsili'nde yapılan bu çağrı Hristiyanları Müslüman ve Türklerin elinden kurtarmak bahanesiyle süslendiği için büyük yankı uyandırmıştı. İlk olarak 8 Mart 1096 tarihinde Alman Walter Von Habenichts adlı bir general yanında muazzam bir birlikle yola çıktı. Böylece Haçlı Seferleri fiilen başlamış oldu.⁶⁸⁵

Haçlı Seferleri'nin sebeplerini farklı şekilde değerlendiren İslâm tarihçileri vardır. Bu İslâm tarihçileri Birinci Haçlı seferin sebebini Fâtımîler'in Mısır'ı Selçuklulara karşı korumak üzere haçlıları Filistin ve Suriye'ye davet etmelerine bağlamaktadırlar. Bu tarihçilerden İbnü'l-Esîr; "Söylenenlere göre Mısır'ın Ali soyundan gelen hükümdârları Selçuklu Devleti'nin kudretini ve gücünü, onların Gazze'ye kadar olan Suriye topraklarını fethettiğini, böylece önlerinde Mısır'a

⁶⁸⁴ H. G., Wells, *a.g.e.*, s. 204; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 90 vd.; J. F. Michaud, *a.g.e.*, s. 140 vd.; Ermeniler de, Papanın destek ve himayesini kazanmak için aynı tarihlerde Roma'ya bir piskopos göndermişlerdir. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 156; Bu konudaki araştırma ve fikirler için ayrıca bkz. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, II, s. 26-29.

⁶⁸⁵ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 45 v.d., 58; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 45 vd.; s. 42-45; Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi*, Terc. Süleyman Genç, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 57-59; A. C. Krey, "Urban's Crusade Success or Failure", *The American Historical Review*, Oxford Academic, 1948, Volume: 53, Number: 2, s. 235-250; J. J. Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, Borzai Books, New York, 2001, s. 31; W. B. Bartlett, *God Wills It The Illustrated History of the Crusades*, Sutton Publishing, London, 2000, s. 26; Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, s. 76 vd.

saldırıyı engelleyecek bir eyalet kalmadığını ve Selçuklu komutanı Atsız'ın Mısır'a girip ülkeyi muhasaraya aldığını görünce korktular ve Franklere haber gönderdiler. Kendileri ile Müslümanlar arasına girecek şekilde Frankleri Suriye'yi ele geçirmeye davet ettiler.⁶⁸⁶ Şeklinde ifadelere yer vermiştir. Bir diğer Müslüman tarihçi en-Nüveyrî; “Endülüs'te 1085 yıllarında Müslümanlar arasında meydana gelen parçalanma İslâm ülkelerinin düşmanlarca ele geçirilmesine neden olmuştur. Ele geçirdikleri ilk yer, 1068'de Endülüs'teki Tulejde/Toledo şehridir.”⁶⁸⁷ şeklinde bu konuyu ele almıştır. Anlaşıldığına göre en-Nüveyrî de İbnü'l-Esîr gibi Normanlar'ın Sicilya'yı zapt etmeleri ve haçlıların Doğu Akdeniz'e gelmeleri arasında bağ kurmaktadır. Bu görüşleri Haçlı seferlerine yeni bir boyut kazandırmış ve İslâm tarihçilerinin Haçlı Seferlerini farklı sebeplere bağladığı anlaşılmaktadır.

Papa II. Urbanus'un Clermont Konsülünde yaptığı çağrı, Haçlı seferlerini fiilen başlatmış oldu. Yapılan çağrının ardından Pierre l'Hermite⁶⁸⁸ adlı bir keşiş, derhal harekete geçerek, sırtında kıl bir aba ve çıplak ayaklarla eşek üzerinde bütün Almanya ve Fransa'yı dolaştı. Hazır olan hacılar kutsal sefer için 17 Şaban 479 (15 Ağustos 1096) yılından önce yola çıktılar. Yola çıkan bu haçlıların başında Pierre l'Hermite ve Meteliksiz Gautier bulunuyordu. Onları takip eden aylarda hazırlanan gruplar onların peşinden harekete geçtiler. Geçtiği her yerde kendisine katılanlarla bu kalabalığın sayısı gittikçe artmıştı. Ancak bu kalabalık Bizans imparatorunun Avrupa'dan beklediği askerî yardım değildi. Çünkü bu kalabalık herhangi bir askerî malzeme ve başlarında olması gereken komutandan yoksundu. Ayrıca bu kitlenin herhangi bir askerî disiplini de yoktu. Bu kitle tam anlamıyla çapulculardan oluşan başsız bir insan kalabalığı idiler. Bu ilk haçlıların öncüleri herhangi bir ahlak kuralı da tanımıyorlardı. Yolları üzerinde bulunan tüm

⁶⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s.101-103.

⁶⁸⁷ en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünün'il-Edeb*, 26-27, s. 198 v.d..

⁶⁸⁸ Pierre l'Hermite hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 44-46.

yerlerde herhangi bir ayırım gözetmeden yıkım ve yağma faaliyetleri gerçekleştiriyorlardı. İnsanlara merhametsizce davranarak onları amansız ediyorlardı. Chalandon'un dediği gibi; “akıldan ve insanlıktan mahrum vahşî hayvanlar” gibiydiler. İşin ürkütücü olan kısmı ise neredeyse tüm Haçlı ordularının benzer tutumlar içerisinde olması idi. Bu öncü Haçlı kuvvetleri 1 Ağustos 1096 yılında İstanbul'a vardılar. Ancak başta Aleksios olmak üzere halk gördüğü manzara karşısında dehşete kapıldı. İmparator sadece Türkleri durdurmak için askerî yardım talebinde bulunmuştu. Ancak görüldüğü üzere papanın maksadı yardım bahanesi ile doğu topraklarında hâkimiyet kurmaktı.⁶⁸⁹

Pierre l'Hermite ve Meteliksiz Gautier'in komutasındaki ilk haçlı orduları İstanbul'a geldiklerinde çoklukları ve davranışları itibarıyla İstanbul halkını dehşete düşürmüştü. Anna Komnena; “sayıları kumsaldaki kum tanelerinden, gökteki yıldızlardan çok.”⁶⁹⁰ şeklinde haçlıların sayılarını fazlalığını ifade etmiştir. İstanbul'un güvenliği için sur dışında bekletilen haçlı birlikleri bu seferde köyleri soyuyor, kiliselerin damlarında bulunan kurşunları söküyor ve sürekli hırsızlık yaparak İstanbul halkını zarara uğratarak huzursuz ediyorlardı. İmparator bu askerî disiplinden yoksun haçlı birliklerini artık İstanbul'un yakınında tutmak istemediği için onları İstanbul'un karşı yakasına geçirdi. İmparator ilk olarak Bithinya'ya geçirip oradan da Yalova'nın yakınlarında yer alan Kibotos⁶⁹¹'a

⁶⁸⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 65; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 31; Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te*, Çev. Süleyman Genç, Yeditebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 53 vd; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 56; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 59-61; Chalandon, *Alexis Comnène*, ?, Paris 1900, s. 150; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, I, s. 43; H. G., Wells, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 205; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 99; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 334 vd.; Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Akademik Bakış*, 2017, C. 10, S. 20, s. 21, n. 20; Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 21; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 11; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁹⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 304.

⁶⁹¹ Astakos Körfezinin (İzmit Körfezi) ağzı yakınında, güney yanda bir kıyı köyüdür. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 437; İzmit Körfezinin güney kıyısında, körfeze uzanan üçgen biçimli çıkıntının üzerinde, günümüzde orada bulunan Hersek köyünün

yerleştirdi.⁶⁹² İmparatorun amacı esas ordu gelene kadar bu öncü Haçlı birliklerini İstanbul'dan uzak tutarak halka ve şehre daha fazla zarar vermelerini önlemektir. İmparator bu Kibotos arazisini toprakları verimli olduğundan ve İstanbul'a yakın olması nedeniyle haçlıların ihtiyaçları kolaylıkla karşılanabileceği için seçmişti. Ancak bu disiplinden yoksun grup aradan kısa bir süre geçmişken yine köylere ve insanlara saldırmaya başlayıp, herkesi öldürmeye başlamışlardı. Anna Komnena eserinde bu vahşeti; "... çevrede korkunç bir katliama giriştiler, bebekleri mızraklarına geçirip ateşte kızarttılar, büyüklere ise mümkün olan her yöntemle işkence yaptılar" diye kaydetmiştir.⁶⁹³ Bu kalabalık kuvvetin karşısında askerî bir gücün bulunmaması ve yaptıkları yağmalar neticesinde elde edilen maddi başarılar Haçlı öncülerini iyice cesaretlendirmişti.⁶⁹⁴

Bu ilk haçlı öncüleri yaptıkları talan ve yağma hareketlerinden sonra birleşerek Selçuklu arazisine girmeye başladılar. Ayrıca Fransızların oluşturduğu bir grup Başkent İznik'in yakınlarına gelip buradaki köylerde yağma faaliyetlerine giriştiler. Bu durumu haber alan I. Kılıç Arslan derhal askerî birlik göndererek haçlıları durdurmaya çalışmış ancak ordu ulaşmadan haçlılar karargâhlarına dönmüşlerdi. Bu yağma faaliyetinden sonra Fransızların ganimetlerinin çokluğunu gören Almanlar da yağma için içlerinde papaz ve piskoposların da yer aldığı bir kuvvetle harekete geçtiler. Rainaldus'un yönetiminde İznik'e gelen haçlılar yol üzerinde hangi köyden geçtilerse hepsini yağmaladılar. Bundan sonra İznik'in yakınında bulunan Kserigordon⁶⁹⁵ adı

yakınında bir iskele yerleşimidir. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325, n. 1; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 203.

⁶⁹² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 65; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 61.

⁶⁹³ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306.

⁶⁹⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 66.

⁶⁹⁵ Anonim, *Haçlı Tarihi*'ne göre bu kalenin yeri tespit edilememiştir. Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 53; Anna Komnena'ya göre Çobankale veya Samanlı Kalesi, olması muhtemeldir. Adı hiç

verilen kaleyi ele geçirdiler. Bu kalenin erzakla dolu olduğunu gören haçlılar burayı civardaki yerlere yapacakları yağma akınları için üs yapmaya karar verdiler. *Alexiad*'da haçlıların Anadolu'ya gelişi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır; “İmparator Pierre’in daha önce Türklerden neler çekmiş bulunduğunu öğrenerek, ona, diğer gelişini beklemesini öğütledi; ama o, söz dinlemeden, yanı sıra giden insan yığınının cesaret alarak, denizi geçti ve ordugâhını, Helenopolis denilen kentçik yakınında kurdu. Onu izleyen Normanların sayısı on bin kadardı. Bunlar ordunun geri kalanından ayrıldılar ve herkese karşı zalimliğin son mertebesini göstererek, İznik dolaylarını talan etmeğe koyuldular...İznik’in halkı bu olan bitenleri öğrenince, kapıları açtılar ve bir saldırı çıkışı yaptılar. Zorlu bir çatışma patlak verdi. Ancak Normanların ateşli savaşçılığı karşısında, kent halkı geri çekildi ve hisarın içine girdi. Saldırganlar, tüm talan malıyla, Helenopolis’e döndüler. Ama bu talan seferine çıkmış olanlarla olmayanlar arasında, böyle durumlarda sık sık görüldüğü üzere, çekişme baş gösterdi; geride kalmış olanların yüreğinde haset alevlendi ve ardından iki takım arasında iş tartışmaya döndü. Bunun sonucunda talan payı alamayan Norman’lar yeniden ayrılıp, Kserigordon/Xerigordos’a geçtiler, orasını ilk saldırıda zapt ettiler.”⁶⁹⁶

Kserigordon Kalesi yüksek bir tepe üzerinde idi ve ele geçirilmesi oldukça zordu. Ayrıca kale içerisinde herhangi bir su kuyusu bulunmaması nedeniyle, su temini için kale dışında yer alan kuyudan veya vadide yer alan su kaynağından yararlanmak gerekiyordu. Bu bölgeyi oldukça iyi tanıyan I. Kılıç Arslan, tarafından gönderilen Anna Komnena’ya göre Elkhanes/İlhan⁶⁹⁷ İbnü’l-Kalânîsî

kuşkusuz Anadoluludur ve Gordos/Gördes, Gordion, Gorduana adlarındaki gibi Gorda/Korda ögesini içermektedir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306, n. 3.

⁶⁹⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306.

⁶⁹⁷ Anna Komnena’da I. Kılıç Arslan’ın komutanı Elkhanes/İlhan olarak geçmektedir. Ancak Anonim *Haçlı Tarihi*’nde Türkler denmektedir. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 307; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 53; Osman Turan İlhan’ın bir unvan olduğunu ve I. Kılıç Arslan Malatya seferine çıkarken yerine bıraktığı Muhammed’e verildiğini ve daha sonra haçlılara gönderilen kişinin de bu ilhan olduğunu söyler. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 97.

ve Cenâbî'ye göre ise sultânın kardeşi Davud'un askerlerinden oluşan Türk birlikleri, 8 Şevval 489 (29 Eylül 1096)'da Kserigordon yakınlarına gelerek su kaynaklarını ele geçirip, kale etrafında pusu kurdular. İlk olarak Alman Haçlı kuvvetleri susuzluk çekmeye başladılar. Haçlı birlikleri ile birlikte bulunan papazlar onlara cesaret vermeye çalıştılsa da başarılı olamadılar. Sekiz gün sonra susuzluğa dayanamayan haçlılar kaleyi teslim ettiler. Bu haçlılardan bir kısmı esir alındı ancak çoğu kılıçtan geçirildi.⁶⁹⁸

Kserigordon'un Selçuklu kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinin hemen ardından, Türk casusları Haçlı birliklerinin arasına sızdılar. Bu casuslar kalenin Almanlar tarafından ele geçirildiği, hatta Almanların başkenti bile ele geçirdikleri haberini haçlılar arasında yaymışlardı. Bu haber duyan ve başkentin ele geçirildiğini düşünerek haçlılar karargâhlarında büyük bir heyecanla hazırlık yapmaya başladılar. Fakat Almanların teslim olduklarını öğrenen haçlılar şaşkınlık içinde kaldılar. Bu durumun üstüne liderleri Pierre l'Hermite'in yiyecek ve para temini için İstanbul'da olması onları iyice çaresiz bir duruma soktu. Kserigordon Kalesinde meydana gelen olayın intikamını alama isteyen bu Haçlı birliği 1 Zilkade 489 (21 Ekim 1096) tarihinde Kibotos adlı mevkiden harekete geçtiler. Haçlılar karargâhta sadece hasta ve yaşlıları bırakarak yola çıktılar. Güney istikâmetinde ilerleyen haçlılar İznik'e giden en yakın yol olan Soğuksu, Yaladere ve Altınova boyunca ilerlediler. Boyalıca adı verilen bir mevkie geldikten sonra İznik gölüne inmeyi düşündüler. Ancak İznik Gölü ve Boyalıca arasında yer alan Drakon Köyüne yakın bir ormanlık alana geldikleri sırada Türk okçu birliklerinin saldırısına uğradılar. Selçuklu askerleri haçlıları her yönden

⁶⁹⁸ Willermus burada zapt edilen yerin adından bahsetmez ve haçlılarla bizzat Süleyman diye yanlışlık yaptığı Kılıç Arslan'ın savaştığını belirtir. Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 67 vd.; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 62-64; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 134 vd.; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 53; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 4.

sıkıştırıp ok yağmuruna tuttular. Haçlı şövalyeleri bu saldırıya ne kadar karşı koymaya çalışsalar da ağır bir yenilgi almaya mani olamadılar. Haçlı birlikleri bu saldırı karşısında toparlanamayarak hızlıca karargâha dönmeye çalıştılar. Ancak Türk birlikleri onları kovalamaya devam etti. Haçlıların büyük çoğunluğu karargâha ulaşmadan ya kaçtılar ya da tutsak alındılar. Drakon mevkiinde yapılan savaş sadece bir gün sürmüş akşam olmadan haçlılar büyük bir hezimete uğramıştı. Haçlıların başına gelen bu felaket sandala binen bir Bizans köylüsü tarafından imparator ve Pierre l’Hermite’e bildirdi. I. Aleksios haberi alınca hemen birkaç gemiye doldurduğu savaşçılarla birlikte geride kalan haçlıları kurtarmaya gitti. Bizans’ın savaş gemileri ile harekete geçtiğini gören Selçuklular haçlılar üzerindeki kuşatmayı kaldırıp başkente döndüler. Bu savaştan canlarını kurtarabilmiş haçlılar ise gemilerle İstanbul’a getirilmiş, ellerindeki silahlar alınarak esas Haçlı birliklerini beklemeleri için İstanbul’un surlarının dışında bulunan bir bölgeye yerleştirilmişlerdi.⁶⁹⁹

İbnü’l-Kalânîsî’nin eserinde haçlılarının İstanbul’dan hareket edişi hicri 490 (1096/1097) yılı olayları arasında ele alınmış ve şu şekilde anlatılmıştır; “Bu yıl, pek çok sayıda Frank askerinin İstanbul Denizi’nden sefere çıkmaya başladığı hakkında sürekli olarak haberler gelmeye başladı. Bunun üzerine bütün insanlar, korku ve endişeye kapıldılar. Haçlılara en yakın konumda olan Davud b. Süleyman b. Kutalmış asker toplayıp cihat görevini yerine getirme hazırlıklarına başladı. Kendisine yardımcı olmaları için gücünün yettiği kadar Türkmenleri çağırdı. Bunun sonucunda da kardeşi ordusuyla, ayrıca Türkmen kuvvetleri de kendisine katıldı. Böylece güçlü bir duruma gelen Davud, haçlıların geçtiği geçit ve yollara yönelerek onlarla savaştı ve çok sayıda Haçlı askeri öldürdü ise de

⁶⁹⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 67 vd.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 65; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 64; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 306-307; Krş. Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 21 vd.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 18; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 99; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 101; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 430; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 335; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 225-226.

haçlılar, ona karşı üstünlük sağlayıp çok sayıda askerini de öldürdüler, bazılarını da tutsak aldılar, mallarını yağmaladılar. Binek hayvanlarının haçlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine Türkmenler dağılıp çekildiler. Bizans imparatoru da çok sayıda tutsak alıp onları İstanbul'a götürdü. İslâmlar aleyhine ortaya çıkan bu kötülöklere ait haberler sürüp gitti, bu nedenle korku ve endişe artıp çoğaldı. Bu savaş, Recep ayının bitimine on gün kala yapıldı.⁷⁰⁰

4. 3. 2. 1. İznik'in Düşmesi

Yukarıda değindiğimiz sebeplerden dolayı başlayan Haçlı seferlerinin ilkinde karşı Müslüman âleminde ilk mücadeleyi Anadolu'da veren lider I. Kılıç Arslan olmuştur. Haçlı Seferleri için İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olan Selçukluların mevcut iki sultânı Melikşâh ve Süleymanşâh'ın yaşamını yitirip ölkelerin buhran içinde olması batılı devletler için iyi bir zamanlama idi. Öncü birliklerinin sergilediği başıbozuk tavırlar ve Drakon'da alınan başarı da I. Kılıç Arslan'ı yanıltmıştı. Çünkü haçlılar Anadolu'ya gelmeden önce çok güçlü ordularla geldikleri ve Türkleri ağır yenilgilerin beklediği haberleri çıkmıştı. İlk etapta bu söylentileri dikkate alan I. Kılıç Arslan oldukça dikkatli ve planlı hareket ederek öncü Haçlı birliklerini yok etmişti. I. Kılıç Arslan muhtemelen geriden gelmekte olan Haçlı birliklerinin de aynı disiplinsizlik içerisinde olduğunu düşündü. Bu düşüncelere sahip olma ihtimali yüksek olan I. Kılıç Arslan haçlılar henüz Anadolu'da ve geriden daha büyük birlikler yola çıkmış iken Malatya kuşatmasına girişti.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 134 vd.; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 24; Krş. Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98.

⁷⁰¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, IX, s. 228; Mateos, *a.g.e.*, s. 190; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 49; Abûl-Farac, *a.g.e.*, s. 335-336; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 589; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 135-136; Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 23; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 29.

1096 yılının sonlarına yaklaşırken, düklerin, kontların başında bulunduğu ve çoğunluğunu şövalyelerin oluşturduğu ana Haçlı orduları İstanbul'a doğru harekete geçtiler. Bu Haçlı guruplarının başında Fransa kralının kardeşi Hugue de Vermandie, Toulouse Kontu Raymond, Flandr Kontu Robert ve Norman reisi Bohemund ile onun yeğeni Tankred, Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon ve onun kardeşi Baudouin gibi ünlü kişiler yer alıyordu. Bizans imparatoru ilk karşılaşmadan edindiği izlenime göre, bu Haçlı Kontlarının amacı kendileri için doğuda bir devlet kurmaktı. Bu nedenle Aleksios, bu Haçlı liderlerini kontrol altında tutmak için her birine (vasallık) yemini ettirdi. Ayrıca liderler ile onlara iâşe yardımı ve askerî destek şartı karşılığında Anadolu'da alınan yerlerin kendisine verileceği hususunda anlaştı.⁷⁰² 1097 yılına gelindiğinde Haçlı orduları, I. Aleksios'un temin ettiği gemilerle birlikte Anadolu yakasına geçmeye başladılar. Ayrıca bu sefer Bizans ordusu da bir birlik yollamıştı. İmparator da ordusu ile birlikte Anadolu yakasına geçmiş ve haçlıları yakından izlemekte idi.⁷⁰³

İstanbul'a gelen ilk Haçlı orduları arasında olan Godefroi de Bouillon ve beraberindeki şövalyeler Palekanon da bir karargâhına yerleştirildiler. Aradan çok zaman geçmeden Toulouse Kontu Raymond, Palekanon karargâhına yerleştiler. Onların arkasından da Güney İtalya Normanları gelmekteydi. Godefroi, muhtemelen on binleri aşan sayıda insanın bir karargâhta toplanmalarının yiyecek

⁷⁰² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 77 vd.; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 34; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 56-60, 64; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 54 vd.; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 65 vd.; Anna Konnenâ, *a.g.e.*, s. 309, 317, 318, 322; Mateos, *a.g.e.*, s. 189; Krş. Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 23-25; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 21-22; Haçlı liderleri arasında sadece Toulouse Kontu Raymond İmparatora bağlılık yemini etmemiştir. Buna rağmen, İmparatora verilen söze bağlı kalan tek Haçlı lideri Raymond olmuştur. Bkz. Salim Koca, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", s. 22, n. 26.

⁷⁰³ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 64-65; Anna Komnenâ, *a.g.e.*, s. 325; Mateos, *a.g.e.*, s. 190-191; Azimî, *a.g.e.*, s. 36; Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 263-267; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 100; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 22 vd.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 126 vd.; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 226.

sorunu çıkartabileceğini düşünerek Palekanon karargâhından ayrılıp İzmit'e doğru yola çıktı.⁷⁰⁴ Godefroi, Rufinel⁷⁰⁵ adlı yere gelince burada birkaç gün konaklayarak, Rufinel ve Tankred'in kumandasındaki Normanlar ile Pierre l'Hermite ile onun ordusundan kalanlar ile birleşti. Godefroi, ordusu ile yola çıkarak Pierre l'Hermite'in ordusunun imha edildiği vadiye yöneldi. Pierre l'Hermite'in ölen askerlerini kemikleri vadinin her yanına yayılmıştı. Buradan yoluna devam eden Godefroi, 6 Mayıs 1097'de Başkent İznik'e ulaştı.⁷⁰⁶ Anna Komnena; "İznik önüne gelen Haçlı liderlerinin şehri kuşatan sur üzerindeki belirli burçları kendi aralarında kendi aralarında bölüştüklerini ve böylelikle her ordunun birbiriyle yarışarak düşmana daha azimle saldıracağını" yazmıştır.⁷⁰⁷ Albertus Aquensis; "Godefroi'm karargâhını şehrin kuzey surlarına, Tankred'in doğu suru önüne, Robert de Flandre'in Tankred'in yanındaki kesime, Raymond de St.-Gilles'in ise güney kesimine kurduğunu" belirtmiştir.⁷⁰⁸

İznik'te mevzilenmiş olan Türk garnizonu çok güçlüydü ancak haçlılar sayıca çok fazla oldukları gibi silah bakımından da tam donanımlı idiler. İlk saldırıda haçlılar şehrin kapılarının kontrolünü ele geçirdiler. Şehrin kuzeyinde yer alan İstanbul Kapısı, doğuda yer alan Lefke Kapısı, güneyde yer alan Yenişehir Kapısı Haçlı birlikleri tarafından kuşatılmıştı. Ancak Haçlı birlikleri sadece karadan savaşmak için plan yaptıklarından, batıda bulunan Göl Kapısı için

⁷⁰⁴ Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 65 vd.; Anna Komnena'ya göre haçlılar ikiye ayrılarak bir kol Bithynia içinden yürüyüp İzmit'e geldi ve buradan da İznik'e harekete geçtiler. İkinci kol ise deniz yoluyla Kibotos'a geçti daha sonra İznik yakınlarında buluştular. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325.

⁷⁰⁵ Rufinel adı sadece Albertus Aquensis tarafından kaydedilmiş olup, bu yerin neresi olduğu hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 93. Steven Runciman, Rufinel'in İzmit olabileceği kanaatindedir. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 137, n. 3.

⁷⁰⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 117; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 77.

⁷⁰⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325 v.d.

⁷⁰⁸ Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 97; Krş. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 29; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 136-137.

herhangi bir tedbir almayı düşünmemişlerdi. Bu durumu fırsata çeviren Selçuklular, bu kapıdan erzak ve malzeme ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Selçuklu birlikleri tarafından o sırada Malatya kuşatmasında bulunan I. Kılıç Arslan'a haber gönderilerek haçlıların şehri kuşattığı, ancak güney kapısının henüz haçlılar tarafından ele geçirilemediği, hemen yardım gelmesi durumunda daha etkili savunma yapabilecekleri haberi yolladı. Malatya kuşatması sırasında haçlıların Palekanon'da toplandıkları ve ciddi bir tehlikenin yaklaştığını haber alan Kılıç Arslan ilk olarak yanında bulunan ordunun bir kısmını başkente gönderdi. Kendisi de hemen Malatya kuşatmasına son vererek İznik'i kurtarmak için yola çıktı. Kılıç Arslan tarafından gönderilen öncü Selçuklu birliği İznik'e varır varmaz haçlılar üzerine ani bir saldırı gerçekleştirdiler. Ancak bu saldırı birliğin haçlıları yenerek şehre girmesi için yeterli olmadı. Öncü birlikler de geriden gelen Kılıç Arslan'ın ordusunu beklemek için geri çekildiler. I. Kılıç Arslan bir ay süren zorlu bir yürüyüşle İznik önlerine ulaşabildi. Güney surlarından ani bir baskınla şehre girebilmek için şiddetli bir saldırıya geçti ancak haçlı birliklerine çok zayıf verdirmesine rağmen muvaffak olamadı.⁷⁰⁹

Yukarıda değindiğimiz gibi haçlılar İznik'in deniz tarafını kuşatılmaması nedeniyle Selçuklular buradan şehre destek sağlayabiliyorlardı. Haçlılar buradan şehre giden yardıma engel olabilmek için Aleksios'tan yardım istediler. Aleksios bu talebe karşılık olarak Kios'a hafif ve küçük gemileri gönderdi. Aleksios bu gemilerin başına Manuel Butumites'u vermişti. Manuel Butumites buraya gelen küçük gemileri arabalar ile taşıtarak gölün batı kıyısında suya indirdi. Karadan suya indirilen bu küçük filo hemen Selçukluların yardım

⁷⁰⁹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 117 vd.; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 58-66; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 77-84; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12; İbn'ül-Esîr, *a.g.e.*, IX, s. 228; Mateos, *a.g.e.*, s. 190; Süryani Patrik Mihail, s. 51; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325; Fulcherius Carnotensis'e göre; haçlılar şehre 3 Haziran 1097'de varmışlardır. Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 65, n. 53; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 98, Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 589; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222.

aldıkları yolu engelledi.⁷¹⁰ Aleksios gemilerden hariç olarak İznik surlarının çok güçlü olduğunu bildiği için karadan da haçlılara destek gönderdi. Bu iki bin kişilik kara birliğinin başında aslen Türk olan Tatikios Tzitas vardı. I. Kılıç Arslan, Haçlı ve Bizans kuvvetleri karşısında başarılı olamayacağını anlayınca geri çekilmeye başladı. Anna Komnena; “I. Kılıç Arslan’ın İznik önünden geri çekilirken başkentte bulunan Türk garnizonuna haber göndererek, bundan böyle, en uygun saydığınız neyse onu yapın” diye geri çekildiğini yazar. Yine Anna Komnena; “Türkler, Bizans kumandanı Butumites ile sultânın Çaka Bey’in kızı olan hanımına ve İznik’te bulunan herkese saygılı davranılacağını vaat eden bir anlaşma yaparak şehri Bizans’a teslim etmeyi kabul etmişlerdir.”⁷¹¹ şeklinde şehrin haçlılara değil anlaşma yapılarak Bizans kuvvetlerine teslim edildiğine dair bilgi verir. Türkler ve Bizans arasında yapılan antlaşma neticesinde, Manuel Butumites komutasındaki Bizans askerî kuvvetleri İznik’in batısında yer alan göl tarafından geceleyin gizlice şehre girdiler. Manuel Butumites 20 Haziran 1097’de İznik’i Türklerden teslim aldı. I. Kılıç Arslan düşmana ağır kayıplar verdirmesine rağmen başkentini kurtaramamış, yeniden güç kazanmak ve Dânişmendliler ile barış sağlayarak Anadolu’nun tamamı için büyük bir tehlike oluşturan haçlılara karşı ittifak yapma niyetiyle doğuya çekildi.⁷¹²

⁷¹⁰ Haçlılar Aleksios’un gönderdiği gemileri karaya çıkartıp insan ve atlarla çekmişlerdir. Bkz. Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 118 vd., 121; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 67.

⁷¹¹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 328-329.

⁷¹² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 127-128; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 67 vd.; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 58-66; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 77-84; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 329; Mateos, 1096-1097 yılı olaylarında haçlıların Anadolu’ya gelişine ve İznik’in ele geçirilişine şu şekilde yer vermiştir. “Bu zamanda Romalılar harekete geçtiler ve Latinlerin önünde kapılar açıldı. Çünkü Allah, İranlılara karşı bunların vasıtasıyla harp etmek istemişti... Onlar, imparatorun yardımcı asker ve zabıtları aldıktan sonra Büyük Okyanusu gemilerle geçtiler. Büyük ordu, denize yakın olan İznik şehrinin önüne geldi. İranlı askerler, toplanıp orada karargâh kurmuş olan Frankların üzerine geldiler. Franklar, Türk askerlerini mağlup edip onları firara mecbur kıldılar, arkalarına düştüler ve memleketi kana boyadılar. Sonra İznik’e

4. 3. 2. 2. Dorylaion (Eskişehir), Ereğli Savaşları ve Kaybedilen Şehirler

Haçlı ordusu İznik'ten ayrıldıktan sonra 29 Haziran'da tekrar yola çıkıp Eskişehir, Akşehir, Konya, Ereğli yolunu takip ederek Antakya'ya ulaşmayı planlamakta idiler.⁷¹³ Kılıç Arslan yanında Dânişmendli askerleri ve Kapadokya

hücum edip bu şehri zapt ettiler ve bütün Müslümanları kılıçtan geçirdiler". Mateos, *a.g.e.*, s. 190; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 51; Guillaume de Tyr, *Historie Generale Des Croisades*, Imprimeurs de L'institut de France, Paris, 1879, s. 80-97; Azimî ise bu konu hakkında şu bilgilere yer verir; "Yıl 490 (1096/97) (başlarında) altı hükümdarın bulunduğu 300 bin Frank'ı taşıyan gemiler (filo), İstanbul limanına gelip göründüler. Onlar, Rum hükümdarına "İlk ele geçirecekleri müstahkem mevki, kendisine teslim edecekleri" hususunda taahhütte bulundularsa da buna riayet etmediler. Azimî, *a.g.e.*, s. 36; İbnü'l-Kalânisî haçlıların İznik'i ele geçirdikten sonraki durumu şu şekilde açıklamıştır. "Haçlılar, İstanbul'a ilk geldikleri zaman Bizans imparatoru ile "ele geçirdikleri ilk şehri onlara verecekleri" hususunda bir anlaşma yapmışlardı. Fakat ilk şehir olarak ele geçirdikleri Nikia (İznik)'yı Bizans'a vermemişlerdi. Bu arada, haçlılar, yolları üzerindeki bazı geçitleri ve sınır boylarını da ele geçirdiler. İbnü'l-Kalânisî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 134 vd.; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeyl Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H.436-500=1044/45-1106/07)", s. 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 229; Cenâbî'ye göre İznik'in ele geçirilme tarihi 10 Receb 490'da 29 (23 Haziran 1097'dir. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımın Tenkidli Metin Neşri*, s. 5; C. Riant, *İnventaire Critique Des lettres Historiques des Qroisades*, I-II, Basım Yeri Yok, Paris, 1881, s. 148; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 109; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979, s. 92; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 26; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 26, Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 431, 429; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 588; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 32; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultân I. Kılıç Arslan*, s. 32; Steven Runcinman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 138; Halil Berktaş, "Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek", s. 106; Colin Mcevedy, *a.g.e.*, s. 62; Zonaras, *a.g.e.*, s. 169; Bu tarih İbn Bibi'de 1096'dır. İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 12-13; Fulcherius Carnotensis İznik'in ele geçiriliş tarihi olarak 19 Haziran'ı verir. Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 65-66; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 228 vd.

⁷¹³ Haçlı ordusunun Anadolu'da takip ettiği güzergâh için bkz. Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV, 2001, S. 243, s. 571-582.

Emîri Hasan ile birlikte geri dönmüş ve Dorylaion⁷¹⁴ civarında Haçlı ordularını beklemeye başlamıştı. İbnü'l-Kalânîsî; “Franklerin mecburen geçeceği nehir geçitlerini, patikaları ve yolları tuttu ve eline geçenlerin tamamına hiçbir merhamet göstermedi.”⁷¹⁵ şeklinde I. Kılıç Arslan’ın Haçlılara karşı sergilediği tutumu açıklamıştır.

I. Kılıç Arslan Haçlı kuvvetlerini durdurmak maksadıyla hazırlıklar yaparak gözcüler vasıtasıyla haçlıların hareketleri ve nerede olduklarına dair bilgiler almış ve onlara saldırmak için en uygun zamanı kollamıştır. İznik kuşatmasından sonra Anadolu’da yollarına devam eden Haçlılar ise biri Norman, öteki Fransız olan iki komutan liderliğinde iki koldan ilerlemekte idiler. Haçlı birliklerinin birinin başında Bohemund olduğu halde Eskişehir yakınlarında yer alan Sarısu Ovası’na ulaştılar. Ancak burada konaklayan haçlıların karargâhı beklemedikleri bir şekilde Türkler tarafından sarıldı. Haçlı birlikleri Türkleri aniden karşılarında görünce ve sayılarının çok olmasından dolayı paniğe kapıldılar.⁷¹⁶ Her iki tarafın kalabalık ordusu arasında çetin bir savaş yapıldı.⁷¹⁷ Fakat aradan kısa bir zaman geçmişti ki Hugue, Godefroi ve Raymond idaresindeki ikinci Haçlı kolu da buradaki birliklere katılınca Türk ordusu zor duruma düştü. Büyük bir güçle yeniden saldırıya geçen Haçlı birlikleri karşısında

⁷¹⁴ Eskişehir'in atası olan kentin adı, ilkçağ Hellen yazarlarının yapıtlarından başlayarak, böyle anılıyor. Sondaki -eion ya da -iori, Hellen dilinin “-yeri” anlamındaki takısıdır. Kent adı ilk bakışta, o dilde “Taştan destek direği” demek olan Dorylas sözcüğüne bu takının eklenmesiyle türetilmiş görünür. Oysa Dorylaeion, Roma egemenliği döneminde bile Hellenleşmemişti ve çevresi henüz Hellen dilini konuşmuyordu. Bu yüzden, adının Anadolu kökenli olduğunu ve -eion takısı çıkarılınca kalan Doryla'nın, adın Anadolu öz biçiminin, Dorula/Torula olduğunu kabul etmek gerekir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 223; Dorylaion bugün Eskişehir yakınındaki Şarkhöyük'ün bulunduğu yerdir. Bkz. Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222.

⁷¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 134 vd.

⁷¹⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 130; Anna Komnena, yalnız Kayseri Emîri Hasan'ın komutasında bile ağır donanımlı 80.000 askerin bulunduğunu kaydetmiştir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 332.

⁷¹⁷ *Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, Neşr. H. Hagenmeyer, Heidelber, 1890, s. 90.

toparlanıp karşı saldırıya geçemeyen Türkler, dağılmaya başladılar. 1 Temmuz 1097’de Eskişehir civarında meydana gelen “Dorylaion Muharebesi”nde I. Kılıç Arslan’ın kumanda ettiği Türk birlikleri Haçlılar karşısında başarılı olamamışlardır.⁷¹⁸ Savaş neticesinde Türkler herhangi bir ağırlık alamadan meydanı terk etmek zorunda kalmışlar ve I. Kılıç Arslan hazinesi ve çadırı ile beraberindeki beylerin çadırları da dâhil olmak üzere Haçlılara çok büyük ganimet kalmıştır.⁷¹⁹ Anonim *Gesta Francorum*’un adı bilinmeyen müellîfi; “Eğer onlar Hristiyan olsalardı şüphesiz kudret, cesaret ve muharebe ilminde kimse onlara denk olamazdı” demiştir.⁷²⁰

Dorylaion Savaşı’ndan sonra Türkler artık Marmara ve diğer sahil bölgelerini kaybetmiş ve Orta Anadolu’da toplanmaya başlamışlardır. Ayrıca bu savaşın ardından haçlı birliklerinin Anadolu yönünde ilerlemesini durdurabilecek herhangi güç kalmamıştır. Konya yönünde ilerlemekte olan haçlılara karşı yıpratmaya yönelik saldırılar devam ettiği gibi, ekinler ve su kaynakları da tahrip edilerek iâşe imkânları yok ediliyor ve şehirler boşaltılıyordu. Bununla birlikte haçlıların sayıca çok üstün olmaları, Türklerin alışık oldukları tarzda bir meydan savaşı yapmaya izin vermeyen; onların en önemli silahı olan oku etkisizleştiren ağır zırhlı donanımları ve Bizans’ı dahi endişeye sevk eden savaş usulleri, tüm zorluklara rağmen ilerlemelerine imkân sağlıyordu. Haçlı birlikleri I. Kılıç Arslan’ın geri çekildiği sırada tahrip ederek çorak ve susuz

⁷¹⁸ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 131-133; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 35; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 487-488; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 71 vd.; Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 129-132; Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 140-144; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 101-102; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34-36; Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 28-31; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 235 vd.

⁷¹⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 13; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 332; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 9; İbnü’l-Esîr “(Frankler) onunla (Kılıç Arslan) çarpıştı ve onu Recep 490 (1097)’de bozguna uğrattı” şeklinde kısa bir bilgi vermiştir. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil Fi’t-Târîh*, X, s. 228; Krş. Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 26; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK, Ankara, 2018, s. 41-43.

⁷²⁰ Anonymi, *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, s. 150.

bıraktığı arazi boyunca ilerlediler. Yollarına devam eden Haçlılar Akşehir ve Sultândağı yolunu takip ederek Konya'ya varmışlardı. Konya'da erzak takviyesi yapan Haçlılar Ereğli'ye gelerek burada tekrar iki kola ayrılmışlardı. I. Kılıç Arslan, sefer yolunu takiple Konya-Akşehir üzerinden ilerleyen haçlı ordusunu Ereğli'de bir kere daha karşıladı fakat bu teşebbüsü de başarılı olamadı.⁷²¹

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Anadolu'ya ilk girişlerinin ardından Türkler Birinci Haçlı Seferi'nin bitimine kadar meydana gelen zaman zarfında Marmara ve Ege kıyılarına kadar ilerlemişler ve Anadolu'nu çeşitli yerlerinde beylikler kurmuşlardı. Bu beyliklerden biri olan Türkiye Selçukluları Devleti kurulduğu bölgenin Bizans'a yakın olması nedeniyle kuruluşundan itibaren sürekli Bizans ile mücadele içerisinde olmuştu. Ayrıca yine Türkiye Selçukluları Devleti, batıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı Anadolu'da tampon görevi üstlenebilecek bir konumda idi. Süleymanşâh'ın vefatının ardından meydana gelen altı yıllık boşluktan sonra devletin başına geçen I. Kılıç Arslan, idareyi ele alır almaz devletin topraklarını eski sınırlarına ulaştırmak için hızlı bir çalışma içine girdi. Fakat tam bu esnada başlayan Haçlı Seferleri I. Kılıç Arslan'ın ülkeyi tekrar eski gücüne kavuşturma isteğine darbe vurdu. Öyle ki devletin başkenti İznik kaybedildiği gibi neredeyse batı Anadolu'nun tamamı kaybedildi. Selçuklular başkenti de Konya'ya taşıyıp Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar. Yukarıda değindiğimiz üzere Aleksios'un Haçlı liderleri ile yaptığı anlaşma gereği ele geçirilen şehirler Bizans'a bırakılıyordu. Haçlıların ele geçirdikleri yerleri Bizans'a bırakmaları ile Türkler'in Bizans'ın elinden aldıkları batı Anadolu yeniden Bizans'ın kontrolüne geçti. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti Marmara sahillerini ve Batı Anadolu'yu tamamen kaybetti. Türkler'in Batı Anadolu'dan çekilmesiyle Türkiye Selçukluları Devleti'nin yeni batı sınırı

⁷²¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 134 vd.; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 333.

Eskişehir-Konya hattı olarak belirlendi. Buna göre Eskişehir ve Konya'nın batısında kalan Antalya Isparta, Afyon, Kütahya, Bilecik, Sakarya, İzmit, İznik Bizans'a dâhil olan sınır şehirlerini teşkil ediyorlardı. Ayrıca Selçuklular bu geri çekilme sonucunda Orta Anadolu'da büyük bir nüfusa sahip oldular. Kılıç Arslan İznik'in elde çıkması neticesinde başkenti de Konya'ya taşıdı.⁷²² Başkentin İznik'ten Konya'ya taşınmasına dair maalesef tarih veremiyoruz. Çünkü tarafımızdan tetkik edilen doğu ve batı kanyaklarında bu konu hakkında herhangi bir malumatın görülmediği anlaşılmıştır.

4. 3. 2. 3. Urfa'da Haçlı Hâkimiyetinin Kurulması

Haçlıların Ereğli'de bulunan bir kolu haricinde mevcut diğer kuvvetlerinden oluşan bir kısmı Kayseri ve Maraş üstünden, Torosları geçerek Antakya'ya doğru harekete geçmişti. Haçlı kontlarından Tankert ise beraberinde yüz şövalye iki yüz yayadan oluşan küçük bir birlikle Gülek Boğazı üzerinden Çukurova'ya yönelmişti. Bu birliğin başındaki olan Tankerd'in asıl amacı doğuda kendine ait bir devlet kurmaktı. Tankert'ten başka doğuda devlet kurma hayali güden Baudouin, beraberinde beş yüz şövalye ile iki bin yayadan oluşan birlikle aynı yönde hareket etmişti. Tankred'den üç gün sonra Gülek Boğazı'na ulaşmıştı. Ancak Baudouin bölgeye Tankerd'den sonra ulaşmıştı. Tankred ise bu arada Türklerden Tarsus'u almıştı. Ancak Baudouin şehri ondan geri almış o da buradan ayrılarak önce Misis ve Adana ardından tüm Kilikya şehirlerini ele geçirmiştir.⁷²³ Bu arada Urfa'nın Ermeni hâkimi Toros, Türklere karşı topraklarını ve kendisini koruması için Baudouin'i Urfa'ya davet ederek şehri ona teslim etmiştir. Davet üzerine Urfa'ya gelen Baudouin'in amacı Ermenilere yardım etmek değil onların hâkim oldukları yerlerde kendi devletini kurmaktı. Nitekim Urfa'ya ilk geldiği

⁷²² İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 138; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 105-106; Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 33; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 132.

⁷²³ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 139-140, 143, 153; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 35,78.

sırada Baudouin ile Toros ortak olarak şehri yönetmişler ancak Baudouin kısa sonra Toros'u öldürerek tek başına burayı yönetmeye başlamıştır. Böylece 10 Mart 1098 yılında; "Urfa Haçlı Kontluğu" olarak bilinen ilk Haçlı devleti Anadolu topraklarında kurulmuş oldu.⁷²⁴

4. 3. 2. 4. Antakya'nın Haçlıların Eline Geçmesi

Haçlıların ana ordusu ise Ereğli üzerinden, ilerleyerek müstahkem bir kaleye vardılar. Burada Simon adında bir Ermeni prensi vardı. Bu adam Türklerden korumak için adı belli olmayan bu kaleyi haçlılardan istedi. Haçlılar ona bu kaleyi verip ilerleyerek Kayseri'ye vardılar. Buradan h1085areketle Komana adında bir şehre varıp buradan yiyecek ihtiyacını karşılayıp daha güneydoğuya yönelerek Ermenilerin elinde bulunan Maraş, Göksun kentlerinden geçerek Antakya yönünde ilerlemeye devam etmişlerdir. Antakya Müslümanlar ile Bizans arasında yapılan ticaretin en önemli değişim bölgesi ve Suriye'nin tam sınırında yer alan oldukça korunaklı bir kent idi.⁷²⁵

Antakya Hristiyanlık tarihi için mühim bir yere sahip olmasının yanında Müslümanlar için de önemli idi. Antakya Hz. Ömer zamanında askerler için oluşturulan bir sınır eyaleti merkezi olmuştur. Şehir 969'da Bizans egemenliğine

⁷²⁴ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 155 vd.; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 37; Fulcherius Carnotensis'e göre Toros Bauodin'i tahta çıkarmak isteyen şehir halkı tarafından öldürülmüş Bauodin ise buna engel olamamıştır. Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 72 vd.; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 357; İbnü'l-Esîr bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir; "Frankler Urfa şehrini ahAliyle muhabereye girerek (mektuplarla) almışlardı, çünkü çoğunluk Ermeni idi ve orada sadece birkaç Müslüman vardı." İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 222; Mateos, *a.g.e.*, 194; Krş.Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 431; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 27; İbnü'l-Kalânîsî Urfa'nın ele geçirilişinden sonra "Urfa Frankleri"nden söz etmiştir. İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 50; Urfa Haçlı Kontluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, s. 18.

⁷²⁵ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 76; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 37; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 92; Antakya'nın Hristiyanlar için önemi hakkında bkz. Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 165-168; Antakya şehrinin Ortaçağ'daki tasviri için bkz. Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 79, 139; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 68.

geçmiş ve Müslümanlardan yirmi bin kişi göç etmeye zorlanmış ve yerlerine Hristiyanlar yerleştirilmiştir.⁷²⁶ Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları sırada bölgeye de Türk akınları yapılmaya başlamıştır. Şehre ilk Türk akınları 1064/1065'te yapılmış fakat şehrin ele geçirilmesi yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Süleymanşâh tarafından yapılmıştır. Süleymanşâh'ın vefatının ardından şehir Melikşâh tarafından ele geçirilmiş ve Yağısıyan şehre vâli olarak atanmıştır. Yöneticisi Türk olan şehir halkının çoğunluğunu Rûm, Hristiyan, Ermeni ve Süryaniler oluşturuyordu. Yağısıyan burada egemenlik sürdüğü sırada şehir halkına karşı hoşgörülü bir politika izlemiştir.⁷²⁷

Yağısıyan büyük bir Haçlı ordusunu yaklaştıkça olduğunu haber alınca hemen müttefikler arayarak Dimaşk Meliki Dukak'a oğlu Şemsülmülk'ü göndererek Haçlılara karşı ondan yardım etme sözü almıştır. Yağısıyan bir diğer elçiyi Musul hâkimi⁷²⁸ Ebû Saîd Kıvâmuğevle Kürboğa⁷²⁹,nın yanına göndermiş ve Kürboğa'dan da Antakya savunması için ordu gönderme sözü almıştır. Haçlılar şehre girip kuşatmayı başlatınca çok iyi korunmakta olan şehrin tamamını muhasara edememişlerdir. Yağısıyan şehri kuşatmak için mevzi ararken yeterli kuvvete sahip olmadığının farkında olan Yağısıyan yardımlar gelene kadar onlara karşı bir büyük taarruz teşebbüsünde bulunmayıp küçük saldırılarla Haçlıları oyalamıştır. Haçlılar ise Aleksios'tan yardım istemiş ancak Aleksios onlara daha önce olduğu gibi Türklere karşı Mısır Şîi Fatimî Halîfeliği ile ittifak yapmalarını önermiştir. Ancak onlar teklif etmeden Fatimî el-Mustali'nin Vezîri el-Efdâl

⁷²⁶ Antakya'nın Ortaçağ'daki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, "Otaçağ'da Antakya (969-1098)," *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına /In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2008, s. 323-334.

⁷²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 227-230; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 76; Krş. Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M.a. Kılıçbay, Telos Yayınları, İstanbul, 1997, s. 39.

⁷²⁸ Hükümdâr çocuklarının terbiyelerine memur, yüksek dereceli kumandan veya devlet adamlarına verilen bir unvan. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 80.

⁷²⁹ Kürboğa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Kürboğa", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 562-563.

Antakya önlerindeki haçlılara bir elçi göndererek iş birliği teklifinde bulunmuştur. Vezîr el-Efdâl Haçlılara onlara yapacakları yardım karşılığında bir takım toprakları aralarında paylaşma teklifinde bulunmuştur. Yapılan teklife göre Fatimî'ler Filistin'i Haçlılar ise Kuzey Suriye'yi alacaklardır. Ancak bu teklifi uygun bulmayan Haçlılar Fatimî elçisini birkaç hafta ağırladıktan sonra çok miktarda değerli hediye ile geri yollamışlardır.⁷³⁰

Bu saldırı sırasında Bohemund, Türklerle bağlantı kurmalarına yardım edecek casuslar bulmuştur. Şehrin düşmesine sebep olan kişi ise; “İki Kızkardeş” kulesinin muhafızlığını yapan Anonim, *Haçlı Tarihi*'nde; “tanınmış bir Türk emîri”, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*'de; “Ermeni dönmesi bir Müslüman olarak adı geçen Firûz adında zırh ustası ve komutan ile irtibat kurarak şehri hile ile ele geçirmeyi planlamıştır. Erzak istifçiliği yapmasından dolayı Yağısıyan tarafından para cezasına çarptırılan Firûz, intikam duygusuyla hareket ederek eski dindaşlarıyla anlaşma yapmaktan ve şehri teslim edeceğini vaat etmekten çekinmemiştir.” Bohemund Firûz'un Türk olduğunu düşünerek yaptığı anlaşmayı, 11 Eylül 1098'de Papa II. Urbanus'a yazdığı mektupta; “Ben Bohemund, bana şehri teslim edecek bir Türk ile anlaşma yaptım” sözleriyle ifade etmiştir.⁷³¹

⁷³⁰ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 167 vd., 193-194; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 92 vd.; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb Fi Târîhi Haleb*, s. 89; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Halep*, s.130; Mateos, *a.g.e.*, s. 196; Krş. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 176; Ergin Ayan, Fatimiler, “Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi –Journal of Medieval Researches*, Vol: 2, Issue:1, 2019 s. 8.

⁷³¹ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 209-212; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 102-104, Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 89; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 92 vd.; Süryani Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 43; Azimi, *Azîmî Tarihi*, s. 31; Mateos, Firûz'un etnik kökeni hakkında bilgi vermeden onu “şehrin ileri gelenlerinden birisi” olarak tarif etmiştir”. Mateos, *a.g.e.*, s. 196; İbnü'l-Esîr “Franklar Antakya önünde uzun süre kalınca burçlardan birinin muhafızıyla haberleştiler. Bu sahis Ruzbe adıyla tanınan bir zırh ustasıydı. Haçlılar ona bol miktarda mal ve pek çok iktâ vermeyi vaat ettiler” şeklinde bilgi vermiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 229; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 334.

O sırada Bekyaruk'un emriyle Musul'dan Hareket eden Musul Atabeki Kürboğa, Urfa şehrindeki haçlılarla savaşırken Antakya kuşatmasına üç hafta geç yetişmişti. Kürboğa'nın Antakya'ya yaklaştığı haberini alan haçlılar paniklemişlerdi. Ancak Ermeni dönmesi Firûz'un 2 Haziran gecesi şehir kapılarını açmasıyla Haçlılar içeri girmeye başlamışlardır. Şehre giren Haçlılar şehirde büyük bir katliam ve yağma hareketine giriştiler. Haçlıların gürültüsüyle uyanan Yağısıyan durumun çok kötü olduğunu anlayınca şahsına ait muhafız birliğini de alarak kaçmaya başlamıştır. Dağlık araziye doğru atını süren Yağısıyan, atından düşünce Ermeniler tarafından yakalanıp başı kesilmiştir. Yağısıyan'ın kesik başı Bohemund'a götürülmüştür. Ancak Şemsü'd-Devle soğukkanlılığını koruyarak iç kalenin en yüksek noktasına sancağı dikmiştir. Bu arada Türklere yardıma gelen bir grup soylu Antakya'nın iç kalesine kaçmak istediler, ancak iç kaleye yetişemeyip haçlılar tarafından yok edildiler. 3 Haziran 1098 tarihinde haçlılar tam dokuz ay süren kuşatmanın ardından haçlılar iç kale hariç Antakya'ya hâkim olmuşlardır.⁷³²

⁷³² Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 223 vd.; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 90 vd; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 92 vd.; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 134; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 308-309; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 333-336; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 9; *Mateos*, *a.g.e.*, s. 197; İbnü'l-Adîm, *Zübtetü'l-Haleb*, s. 135; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 43; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 91 vd.; Abû'l-Farac'de haçlıların Antakya'yı ele geçirmeleri ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır "...bunlar ilerleyerek Antakya'ya karşı- çadırlarını kurdular ve dokuz ay muharebe ettiler, fakat şehri zapt edemediler. Bunun üzerine bunlar, ismi Ruzbah olan ve Kaşkaruf vadisi üzerindeki kuleyi muhafaza eden adamla gizli bir anlaşma yaptılar, ona altın ve gümüş vadettiler. Bunun üzerine demirden sııklar uzatıldı ve bunların üzerinde bir kule vücuda getirildi. Franklar de geceleyin gelerek buradan içeri girdiler, başkaları da ipler kullanarak duvarları aştılar. Bunların sayısı çoğaldıktan sonra, gecenin son nöbeti sırasında davullar çalarak İşaret verdiler. İsmi Gaisgan olan Türk hâkimi bu sesler üzerine uyandı ve frankların kaleyi zapt etiklerini sanarak korkudan titredi. Sonra şehrin kapısını açarak 30 kişi ile beraber Halep yolundan kaçtı." Abûl-Farac, *a.g.e.*, II, s. 339 vd.; el-Azîmî ise; "Antakya'daki yenilgiden dolayı Müslümanları açıkça suçlamaktadır. O Frankler onların karşısına çıktı. (Frankler) son derece zayıftı, Müslümanlar ise güçlüydü. Müslümanların yenilmesinin sebebi niyetlerinin kötülüğüdü." Azîmî, *a.g.e.*, s. 37; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 27; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 255 vd.

Antakya şehrinin iç kale hariç haçlıların eline geçmesiyle Kürboğa Urfa'dan hareketle buraya gelerek şehri kuşatmıştır.⁷³³ Haçlıların denetiminde olamayan iç kaleden Şemsü'd-Devle ulakla birlikte Kürboğaya haber göndermiş ve şehir geri alınana kadar iç kaleyi korumak istediğini bildirmiştir. Teklifi kabul eden Kürboğa, onun yardımına Ahmed b. Mervân'ı yollamıştır. Bu sırada şehirde açlık baş göstermeye başlamıştır. İbnü'l-Esîr; "Franklar on iki gün boyunca yiyecek hiçbir şey bulamadılar. Bu yüzden zenginler kendi atlarını, fakirler de leş ve ağaç yaprakları yediler." İfadesiyle durumun vahametini dile getirmiştir. Haçlılar Kürboğa'nın idaresindeki iç kaleyi ele geçirmek için Aleksios'tan yardım istemişlerdir. Bu sırada Kürboğa'nın idaresi altında orduda bulunan beyler arasında yetki mücadelesi baş göstermeye başlamış, bu durum Kürboğa'nın ordusunu zayıflatmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre; "Kürboğa gerekli liderlik becerilerinden yoksun olduğu gibi, kibriyle ve kötü muamelesiyle diğer komutanlarla arasını açmıştır." İbnü'l-Esîr; "bunlar (diğer Müslüman komutanlar) içten içe duydukları öfke ile muharebe kızıştığında sırt çevirip terk etmek üzere gizlice anlaştilar." şeklinde aralarındaki anlaşmazlığı açıklamıştır. Bu sırada haçlılar anlaşma yapmak istemiştir. Can güvenliklerinin sağlanması durumunda şehri terk edeceklerini bildiren haçlılara Kürboğa olumsuz cevap vermiştir. Onlara ancak çarpışarak şehirden çıkabileceklerini söylemiştir.⁷³⁴

28 Haziran'da Haçlı birlikleri Bohemund'un idaresinde altı grup olarak savaş düzeninde Antakya'dan dışarı çıkmışlardır. Kürboğa'nın komutanlarından olan Vessâb b. Mahmûd bu Haçlı birliklerinin üzerine hemen saldırmak istemiştir. Fakat Kürboğa bu teklifi haçlıları tek bir saldırıda yok etmek istediği için kabul etmemiştir. Ancak Haçlı ordularının tamamını görünce ordunun büyüklüğü

⁷³³ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 232; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 97; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 120 vd.; Fulcherius Carnotensis'e göre bu kuşatma şehrin haçlılar tarafından ele geçirilişin ertesi günü yani 4 Haziran'dır. Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 85. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 184 vd.

⁷³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 188-189.

karşısında verdiği karardan pişman olup müzakere talep etmiştir. Haçlılar ise onun bu isteğini dikkate almamış ve aralarında şiddetli bir savaş başlamıştır. Dimaşk Emîri Dukak başta olmak üzere Artuklu Beyi Sökmen'in de aralarında bulunduğu bir takım beyler, Kürboğa zafer kazanırsa daha çok güçlenmesin diye savaş meydanını terk etmişlerdir. Bu durum karşısında yapacak hiçbir şeyi kalmayan Kürboğa yenilgiyi kabul ederek savaş meydanından çekilmiştir. Savaşın şiddetlendiği sırada Kürboğa oldukça zor durumdayken onun güvenilir ve sadık adamı Ahmed b. Mervân, tepeden savaşı izliyordu. O, mücadelenin Müslümanlar aleyhine sonuçlanacağını görünce şehri teslim edeceğine dair haçlılara haber yolladı. Daha önce yaptıkları anlaşılan gizli bir anlaşma neticesinde Bohemund'un sancağı iç kaleye asıldı. Bu olayın ardından Ahmed b. Mervân, adamları ile beraber Bohemund'un safına geçerek Hristiyanlığı kabul etti. Böylece 28 Haziran 1098 tarihinde Antakya'nın içi kalesi de haçlıların eline geçmiş oldu.⁷³⁵ Şehrin ele

⁷³⁵ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 271; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 89-90; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 108 vd.; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 134 vd.; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 339 vd.; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 107 vd.; Azimî, *a.g.e.*, s. 37; İbnü'l-Esîr bu konuda şu bilgileri vermiştir. “sultanlar ihtilaf içindeydi ve Frankler toprakları ele geçirdi”; “...Epeyce Frank dışarıya çıkınca ve tek bir tanesi Antakya'da kalmayınca sıkı bir saldırıya geçtiler ve Müslümanlar sırt çevirip kaçtılar. İçlerinden hiçbiri tek bir kılıç sallamadan, tek bir mızrak fırlatmadan ya da tek bir ok atmadan tam bir yenilgiye uğradılar. Kaçmayı gerektirecek çarpışma bile olmadı.” İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 188-189, 231; İbn Şeddâd; “Antakya'da Müslüman ordusu saflarındaki uyumsuzluğa değinerek, komutanların karşılıklı kuşkularından ve Türklerle Araplar arasındaki ihtilaftan söz etmektedir.” İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 248; İbn Tağriberdî ise; “Müslümanların Antakya'daki yenilgisinden Fâtımîleri sorumlu tutmakta ve vezir Efdal'in Fâtımî ordularını Suriyeli komutanlara katılmak üzere göndermemesinden dolayı onu suçlamaktadır. Bu düşüncesini, Para ve asker bakımından güçlüyken, orduları göndermemesinin nedenini bilmiyorum. Bütün bunlar olurken Mısır orduları hala yola çıkmak için hazırlanmadı.” şeklinde özetlemiştir. İbn Tağriberdî, *en-Nücumu'z-Zahire*, V, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut M. 1992 H. 1413, s. 146-148; Şüphesiz Antakya'nın ele geçirilişinden sonra Kudüs'e giden yol haçlılar için açılmıştı. Bu durum için Büyük Selçuklu İmparatorluğunu suçlayan Ebû Şâme; “Melîkşâh'ın oğulları Berkyaruk ve Muhammed birbirleriyle dövüştüler ve aralarındaki savaşlar takriben 12 yıl sürdü, sonunda Berkyaruk öldü ve Muhammed'in saltanatı sağlamlaştı. Bu savaşlar sırasında Frankler Suriye kıyısında belirerek önce Antakya'yı ve ardından memleketin diğer

geçirilmesinin ardından şehirdeki Türklerin tamamı kılıçtan geçirilmiştir. Şehrin düşmesiyle haçlılar Anadolu'da Bohemund'un yönetiminde Antakya Haçlı Prinkepsliği adıyla ikinci bir devlet kurmuşlardır.⁷³⁶

Antakya'nın alınmasının ardından Bohemund Tankred'in elinde olan Kilikya'ya hareket edip Tarsus, Adana, Misis (Mamistra), ve Anazarva'yı zapt etmiştir. 1099 yılının Ocak ayında Antakya'dan yola çıkan haçlılar yollarına çıkan Müslüman köylülerden zaman zaman iyi niyetle zaman zaman da silah zoruyla erzak temin ederek yollarına devam ettiler. Antakya'nın düşüşünden sonra Kudüs'e giden yol haçlılar için açılmıştı. Haçlılar ilk olarak Hama ve Haleb arasında yer almakta olan Suriye'nin Maarretü'n-Nû'mân şehrini kontrolleri altına aldılar.⁷³⁷ Haçlılar burada çok büyük katliamlar yapmışlardır. Bu konu hakkında bilgi veren İbnü'l-Kalânîsî; "...Frankler şehri zorla aldı ve her iki taraftan çok sayıda kişi öldürüldü; daha sonra Frankler güvenlik sözünü verdikleri şehir halkına kallesçe davrandılar ve buldukları her şeyi yağmaladılar..."⁷³⁸ şeklinde haçlıların yaptıklarını kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr; "Üç gün boyunca Frankler ahaliyi kılıçtan geçirdiler, yüz binden fazla kişiyi öldürdüler ve birçok kişiyi esir aldılar"⁷³⁹ şeklinde konu hakkında bilgi vermiştir. Maâretü'n-Nû'mân'ın ele geçirilmesinden sonra konumuzla doğrudan alakası olmadığı için ayrıntılarına yer vermediğimiz Kudüs'ün haçlılar tarafında zaptı 15 Temmuz 1099

kesimlerini ele geçirdi."⁷³⁵ diyerek; "I. Haçlı seferinin Anadolu ve Suriye bölgesindeki Müslümanlar üzerindeki etkileri ile Antakya'yı savunan kuvvetler arasındaki bölünmüşlüğü özetlemiştir." Ebû Şâme, *Kitabu'r-Ravzateyn*, I, çev. E. P. Goergens, Zur Geschichte Salahadins, Berlin, 1879, s. 26; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 189 vd.

⁷³⁶ Antakya Haçlı Prinkepsliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi, Kuruluş Devri (1098-1112)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları. Urfa Kontluğu, Antakya Prensiği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

⁷³⁷ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 279,289-290; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 140; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 127 vd.; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 147 vd.

⁷³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 47.

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 188-189.

yılında gerçekleştirilmiştir. Godefroi Kudüs'ün haçlılar içinden ilk kralı oldu. Godefroi iki yıl krallık yaptıktan sonra Baudouin başa geçerek Kudüs'te on yedi yıl kral olarak kaldı.⁷⁴⁰

Birinci Haçlı Seferi Türklerin Anadolu'daki yurtlarını savunma konusunda verdikleri ilk çetin mücadele olması bakımından oldukça önemlidir. I. Kılıç Arslan ilk başta haçlıları çok ciddiye almamasından dolayı İznik'in haçlıların eline geçmesine engel olamamıştır. Ancak olayın vahametini kavrayan I. Kılıç Arslan Dânişmendlilerden aldığı yardımla haçlılara karşı 1097 yılında İznik, Eskişehir ve Konya Ereğlisi olmak üzere üç ayrı yerde büyük meydan savaşları yapmıştır. Ancak çok iyi mücadeleler yapmasına rağmen hiç birisinde başarılı olamamıştır. I. Kılıç Arslan'ın Anadolu içlerinde durduramadığı haçlılar yollarına devam ederek Kilikya, Maraş, Antakya, Urfa, Filistin sahili, Kudüs gibi Müslümanlar için çok önemli olan pek çok şehri ele geçirmişlerdir. Haçlılar bu ele geçirdikleri yerlerin her birinde Haçlı Devletleri ve Prenslükleri kurmayı başarmışlardır.

4. 3. 2. 5. 1101 Yılı Haçlı Seferleri

Birinci Haçlı Seferi Hristiyanlar açısından kesin bir galibiyetle sonuçlanmıştı. Kudüs'ün ele geçirildiği sırada ölmüş olan Papa II. Urbanus'un yerine papa olan II. Paskalis (1099-1108), toplanan konsillerle yeni bir sefer

⁷⁴⁰ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, s. 335 vd.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 106 vd.; Anonim, *Haçlı Tarihi*, s. 152-163; Raimundus Aguilers, *a.g.e.*, s. 188 vd.; Peter Tudebodus, *a.g.e.*, s. 172 vd.; Azîmî, *Azîmî Tarihi-Selçuklularla İlgili Bölümler*, s. 3; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 343; İbnü'l-Esîr'e göre; "Haçlılar Mescid-i Aksâ'da yetmiş binden fazla Müslümanı öldürdüler. Bunların arasında çok sayıda din adamı, âlim, âbîd ve zâhid vardı. Bunlar yurtlarını terk edip bu kutsal yere komşu olmuşlardı. Haçlılar, Kubbetü's-sahra'nın kırk küsur gümüş kandilini de aldılar. Sayısız ganimet ele geçirdiler." İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 236; Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 39 vd.; Anonymi *Gesta Francorum*, s. 466; Krş. Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 31; Kudüs Krallığı hakkında geniş bilgi için bkz. Steven Runciman, *A History Of The Crusades The Kingdom Of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

çağrısı yaptı.⁷⁴¹ Bunun neticesi olarak birinci seferden daha fazla savaşının katıldığı muazzam ordular toplandı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden her biri iki yüzer bin kişiyi bulan üç ordu yola çıktı. 1101 yılı ilkbaharında İstanbul önlerine ulaşan ilk ordu Aleksios Komnenos tarafından İzmit yakınlarında Anadolu'ya çıkarıldı.⁷⁴²

Haçlıların gelişinden haberdar olan I. Kılıç Arslan, artık onlarla savaş konusunda da tecrübe kazanmıştı. Suriye ve Anadolu'daki Türk beylerine acil yardım çağrısı yapan sultâna ilk katılanlardan birisi de, Dânişmendli topraklarının hedef alınması dolayısıyla Dânişmend Gâzi idi. Urfalı Mateos Frankların geldiğini duyunca Kılıç Arslan'ın, Niksar Emîri Dânişmend Gâzi ve isimlerini zikretmediği diğer beylere durumu haber veren mektuplar gönderdiğini yazmaktadır.⁷⁴³ Aksarâyî de Dânişmend Gâzi'nin Kılıç Arslan ve diğer Türk beylerine adam gönderip ittifak teklif ettiğini kaydetmekle, bu iki hükümdâr arasındaki haberleşmeyi doğrular. Ayrıca o, Kılıç Arslan'ın emrinde her taraftan gelen beylerin idaresinde kırk bin kişilik bir ordu toplandığını da yazmıştır.⁷⁴⁴

Haçlılar Emîr Dânişmend Gâzi tarafından bir tuzakla esir alınan Antakya hâkimi Bohemund'un Niksar'da hapsedilmiş olduğunu öğrenince Aleksios Komnenos'un Kudüs'e giden yolu takip etme önerisine rağmen Birinci Haçlı Seferi ordularının geçtiği yolu bırakıp farklı yoldan gitmeye başladılar.⁷⁴⁵ Eskişehir, Ankara ve Çankırı yönünde yollarına devam eden haçlı birlikleri Niksar'a varmak için "Hacılar Yolu" adıyla anılan yolu takip

⁷⁴¹ Papa II. Paskalis tarafından 1100 yılında Anse, Valence ve Poitiers'de yapılan üç konsilde Haçlı Seferi kararı alındı. Geniş bilgi için bkz: Işın Demirkent, "1101 yılı Haçlı seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995, 23-25; Hüseyin Kayhan, "Haçlılar Karşısında Danişmendliler", *History Studies*, 2012, C. 4, S. 2, s. 228.

⁷⁴² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 346; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 264.

⁷⁴³ Mateos, *a.g.e.*, s. 218.

⁷⁴⁴ Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21.

⁷⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 117-118; Mateos, *a.g.e.*, s. 205.

ederek Amasya'ya doğru hızla yola koyuldular.⁷⁴⁶ Haçlılar ilk olarak Ankara'ya vardılar ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait olan Ankara kalesini alıp yıkarak Bizans'a teslim ettiler.⁷⁴⁷ Sonra, Kızılırmak'ı geçtiler ve Anna Komnena'da Rûmlara ait bir kentçik olarak geçen muhtemelen Eukhaita Hisarı (Mecitözü yakınında Avkat/Beyözü Köyü) olan bir kente geldiler ve burada büyük tahribata sebep oldular.⁷⁴⁸

Haçlı kuvvetleri Ankara'da iki gün verdikleri dinlenme molasının ardından 25 Haziran günü kuzey yönünde yollarına devam ederek Çankırı istikâmetinde ilerlemeye başladılar. Esasen Ankara'dan Amasya ve Niksar'a ulaşan ana yol, Yahşihan, Kırıkkale ve Çorum üstünden gidiyor ve yürüyüş yolları için bu yol diğerinden rahattı.⁷⁴⁹ Haçlılar Çankırı yolunda ilerlerken bir anda zorluklar baş göstermeye başladı. Çünkü Kılıç Arslan ve beraberindeki ordu haçlıların yolları üzerinde bulunan şehirleri boşaltıp, ekinleri ve su kaynaklarını tahrip ederek haçlıların önünden ilerliyordu. Kılıç Arslan haçlı ordusunun öncü ve artçı birlikleriyle, yiyecek bulmak için dağılan gruplara ani saldırılar düzenleyip bir hayli zayıf verdi. Buna rağmen 2 Ağustos 1101 günü kesin olmamakla birlikte Merzifon ovasında haçlı ordusu, beklenmedik şekilde Türk ordusu tarafından kuşatıldı. Türkler ilk gün ok yağmuruyla iyice bunalttıkları düşmanın, ertesi gün yiyecek aramaya çıkan üç bin kişilik bir birliğini pusuya düşürüp perişan ettiler. Sonra haçlı karargâhını tamamen sarıp açılığa mahkûm ettiler. Bu durumda savaşı kabulden başka şansı kalmayan haçlılar, 5 Ağustos 1101'de kendi sayılarına göre çok az bir kuvvete sahip Türkler ile akşam olana kadar savaştılar. Savaşın bitmemiş olmasına rağmen ümitsizliğe kapılan

⁷⁴⁶ "Hacılar Yolu" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216 vd.

⁷⁴⁷ Aksarâyî, Ankara ve Çankırı'ya Alp Arslan soyundan iki melîk sahipti demekte ancak isim zikretmemektedir. Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21.

⁷⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 248; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 346 vd.; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 266.

⁷⁴⁹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 216 vd.

haçlılar yaya, kadın ve çocukları kaderleri ile baş başa bırakıp gecenin karanlığında kaçtılar. Türk askerleri çok yorgun olmalarına rağmen, durumu haber alınca gün ışıırken takibe koyuldular. Karadeniz sahillerine ulaşım İstanbul'a kaçabilenler dışında haçlı ordusunun önemli bir kısmı imha edildi. Haçlı ordularının birinci kısmı Anadolu içlerinde ilerlerken ikinci ordu da Haziran ortalarında İstanbul'a ulaşmıştı. Anadolu'ya geçip diğer orduya yetişmeyi istiyorlardı. Fakat ilk giden birliklere ne olduğunu dair bir bilgi alamayınca, Kulu ve Cihanbeyli istikâmetinden Konya yönüne doğru hareket ettiler. Fakat haçlılar Konya'ya varınca surları oldukça sağlam olan şehrin büyük ve kuvvetli bir garnizon tarafından korunmakta olduğunu gördüler. Kılıç Arslan birinci orduyla savaşırken bu durumdan haberdar olmuştu. Nitekim Merzifon savaşından sonra sadece sekiz gün içerisinde, Konya yakınlarında bulunan düşmanı yakalayıp kuşatma altına aldı. Yol boyunca Türklerin taarruzları ve yiyecek içecek sıkıntılarından dolayı perişan bir halde olan haçlıların bu birliği de yok edildi. Muharebe hala devam ederken üçüncü haçlı birliği de "klasik sefer yolunu" takip ederek Türk sınırlarına dâhil oldu. Sayı olarak çok az olan ve oldukça yıpranan Türk ordusu bu ordunun karşısına çıkmayı düşünmedi. Nitekim her zaman olduğu gibi, yıpratma taktikleri ile zayıf uğratan haçlı ordusu, boşaltılmış şehirleri yakıp yıkarak yoluna devam ediyordu. I. Kılıç Arslan yardım kuvvetlerini beklemekte iken, haçlı birliklerinin mecburen geçecekleri Ereli Çayı'nın içinden aktığı Akgöl Ovası'nda ordusu ile pusuda beklemeye başladı. 5 Eylül günü susuzluktan mahvolmuş halde Ereğli kıyısına ulaşan haçlılar, gayri nizami bir şekilde suya hücum ettiler. Pusulardan çıkan Türk askerlerinin ok yağmuru altında şaşkına döndüler. Nihayet çember içerisine alınıp imha edilen bu ordudan da, birkaç yüz adamıyla birlikte savaş meydanından kaçan komutanla dağlara sığınan bir avuç insan kurtulabildi.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 346 vd.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 148; Mateos, *a.g.e.*, s.

Kılıç Arslan'ın bu başarısı sonucunda Osman Turan ve Ali Öngül Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un Kılıç Arslan ile bir antlaşma yaptığını belirtmiştir. Bu anlaşma gereğince Aleksios Komnenos, İzmir, Antalya ve Marmara kıyılarının kendilerine bırakılması karşılığında Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'nun eline geçen yerleri, İznik hariç Selçuklulara iade etti. Bu antlaşma muhtemelen Aleksios ile Bohemund arasında 1106/1107 yılında yapılan ve Aleksios'un Kılıç Arslan'dan yardım istemesi ve onun yardımı karşılığında yapılmıştır. Ancak bu antlaşmanın tarihi bahsedilen antlaşmaya uymamaktadır ayrıca İbnü'l-Esîr Aleksios'un yardım karşılığında herhangi bir yer vaadinden bahsetmemiştir.⁷⁵¹

Türklerin 1101 yılında haçlı birliklerine karşı Anadolu topraklarında yaptıkları bu zorlu mücadele neticesinde Ereğli civarında meydana gelen savaşla birlikte haçlılar yenilerek, Türkler büyük bir zafer elde etmiştir. Elde edilen bu zafer Türkler için Anadolu topraklarında varlığının sürdürülmesi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Haçlıların 1097 yılında gerçekleştirilen I. Haçlı Savaşı sonucunda Selçuklular Marmara ve Ege bölgelerindeki topraklarından çekilip Orta Anadolu civarına çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu süreç zarfında I. Kılıç Arslan dört yıl boyunca hem devleti toparlayıp eski siyasî gücüne kavuşmaya hem de haçlıları Anadolu'dan atmaya çalışmıştır. Eğer Ereğli'de haçlı birlikleri yenilmemiş olsa idi dört yıl boyunca devam eden bu mücadele başarısızlıkla sonuçlanmış olarak kabul edilip, I. Kılıç Arslan'ın Türkleri Orta Anadolu'da dahi tutundurma çabası yok olabilirdi. Hatta bu durum Türklerin Anadolu'daki varlığının son bulması ile dahi sonuçlanabilirdi. Bu nedenle Türklerin üç haçlı ordusuna karşı üst üste kazandıkları 1101 yılı zaferi sonucunda

218; Krş. Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 33; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 270 vd.; Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bilig Bahar*, 2012, S. 61, s. 178.

⁷⁵¹ Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 34; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 105-106; Bizans ve haçlılar arasında yapılan savaş ve Kılıç Arslan'dan yardım istemesi hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 341-342.

Türklerin Anadolu topraklarından atılamayacağı görülmüş oldu. Bu savaştan sonra Anadolu topraklarından geçip Suriye ve Filistin'e inen tüm yollar gerek haçlılar gerekse Bizans için kesin bir şekilde kapanmış oldu. Bir başka ifade ile Bizans toprakları hariç olmak üzere Anadolu toprakları için artık haçlı tehlikesi kalmamıştı. Bunun yanında haçlıların Türkler karşısında uğramış olduğu bu ağır yenilgi neticesinde Batı Hristiyanları ve Bizans İmparatorluğu arasında zaten mevcut olan güvensizlik durumu iyice arttı. I. Aleksios Komnenos için ise bu durum artık Anadolu'da yeni toprak ele geçirme emellerinin yok olması anlamına geliyordu. Buna göre Bizans'ın bu sefer sonrasındaki muhtemel sınırları, kuzeyde Marmara, batıda Ege Denizi, doğuda Türkiye Selçuklu Devleti ile olan Konya-Eskişehir hattından, Isparta, Afyon, Kütahya'yı takiben Kastamonu'ya kadar olan yerlerdi.

4. 3. 3. I. Kılıç Arslan'ın Doğu Seferi, Yapılan Fetihler ve Ölümü

1101 yılı sona ererken ülkesini haçlı saldırısından kesin olarak kurtarmış olan Türkiye Selçuklu Sultânı Kılıç Arslan'a artık Haçlı yardımından yoksun kalmış bulunan Bizans imparatoruyla anlaşmak ve ülkesinin doğu sınırlarında yeni girişimlerde bulunmak mümkün görünmekteydi.

Kılıç Arslan'ın ele geçirmeyi çok istediği Malatya'yı, Dânişmend Gâzi, haçlılarla yapılan mücadelenin nihayete ermesinden bir yıl sonra zapt ederek ülkesine katmıştı (18 Eylül 1102).⁷⁵² Bu durumda, Malatya ve Elbistan bölgesinde Dânişmendli hâkimiyetinin yayılmasını ve güçlenmesini engellemek üzere, kendisinin de bu yörede faaliyete geçmesi gerekmekteydi. Ancak Kılıç Arslan, Dânişmendliler ile mücadeleye girmeden önce, Antakya Haçlı devleti üzerine bir sefer düzenlemeye karar vermişti. Antakya Prinkepsi Bohemund'un Dânişmendli

⁷⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 248; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 101.

beyinin elinde Niksar'da hapse bulması, belki de kendisine, babası Süleymanşâh'ın fethettiği fakat 1098'de haçlılara kaptırılan Antakya'ya karşı bir sefer yapmak ve şehri haçlılardan geri almak fırsatını verebilirdi. Bohemund'un yokluğu her ne kadar Prinkepslik için büyük bir kayıp olmuş ise de, Antakya'da yerine idareyi eline alan Tankred'in çevreye saldırıları devam etmekteydi. Bizans'a ait Çukurova bölgesine ve Kuzey Suriye kıyı şehirlerine durmadan hücum eden Tankred, yakın komşusu Halep Selçuklu Meliki Rıdvân için de büyük bir tehlike oluşturmuyordu.

1103 yılına gelindiğinde I. Kılıç Arslan haçlılardan zulüm gören Elbistan Ermenilerinin daveti üzerine sefere çıkıp Elbistan'ı ve Maraş'ı aldı.⁷⁵³ I. Kılıç Arslan buradan Antakya'ya hareket edip orasını kurtarmak için harekete geçti. Sultânın bu seferi hakkında bilgi veren Müslüman tarihçisi İbnü'l-Kalânîsî, Kılıç Arslan'ın ülkesinden hareketle Antakya üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Maraş yakınlarına kadar ilerlediğini, onun bu sefer haberinin ise 1103 Ağustosunda Suriye'ye ulaştığını yazmaktadır. Yine onun bildirdiğine göre sultân, Suriye'ye varmış, buradan Haleb'e haber göndererek kendisine katılan gönüllü birliklerin yiyecek ve her türlü gereksinmelerini karşılamak üzere tacirlere izin verilmesini istemişti. Haçlılara karşı mücadele maksadıyla sultânın bölgeye gelmekte olduğunun duyulması ise halk arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Fakat Kılıç Arslan, Antakya haçlılarına karşı başlattığı bu sefer sırasında Bohemund'un Dânişmend Gâzi tarafından serbest bırakıldığı haberini öğrenince, seferi yarıda kesmek zorunda kaldı.⁷⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî'nin bu konu ile ilgili verdiği bilgiye göre; Dânişmed Emîri Gümüştekin'in Bohemund'u serbest bıraktığını duyan I. Kılıç Arslan, bu durum karşısında çok sinirlenmiş ve Gümüştekin'i cezalandırmak

⁷⁵³ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Aksarâyî'de Elbistan ve bugünkü Viranşehir olması muhtemel olan Zibatra'ı aldığı yazmaktadır. Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21.Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 106; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 35.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 143,158 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 281; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 151-152; Anonim, *Süryanî Vekayinâmesi*, s. 15.

için Antakya seferini yarıda kesmiştir. Sefer dönüşü Dânişmendlilere saldırmış, Dânişmendlilerle I. Kılıç Arslan arasında meydana gelen savaşta Danişmendliler yenilmiş ve Kılıç Arslan Gümüştakin'in beylerini kılıçtan geçirerek başkente dönmüştür.⁷⁵⁵ Kılıç Arslan karşısında uğradığı bu yenilgi tabiatıyla Dânişmend Gâzi'nin itibarını çok sarsmıştı. Diğer İslâm kaynaklarında da onun davranışını tenkit eden ifadeler vardır. İbnü'l-Esîr, Bohemund'un Antakya'ya dönüşüyle morali yükselen haçlıların derhal Haleb bölgesine şiddetli saldırılarda bulunmaları, pek çok Müslüman öldürmeleri yüzünden Dânişmendli beyini suçlamakta ve “Müslümanların başına gelen bu felâketler, onun yaptığı bütün iyilikleri silip götürdü” demektedir.⁷⁵⁶ Aksarayî ise bu yıllara ait verdiği bilgiler arasında Dânişmendli Beyinin Kılıç Arslan'a yüz bin dirhem gönderdiğini fakat onun bu parayı geri yollayarak “Ben buraya İslâm'ı korumak için geldim, para için değil. Senin parana ihtiyacım yok” dediğini kaydetmiştir.⁷⁵⁷

Dânişmend Gâzi 1105 yılında yaşamını yitirdi ve ülkesi oğulları arasında paylaşıldı. Bu paylaşımından sonra, Yağısıyan (veya Sungur) Malatya'da hüküm sürmeye başladı. Dânişmendli gücünün bölünmüş olmasından yararlanan Kılıç Arslan ise Malatya üzerine yürüyüp şehri iki aydan fazla bir süre (28 Haziran-2 Eylül) kuşattı. Şehri elinde bulunduran Dânişmend Gâzi'nin oğlu Yağısıyan 2 Eylül 1105'te Malatya'yı sultâna teslim etti.⁷⁵⁸ Böylece I. Kılıç Arslan daha

⁷⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 143.

⁷⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 281.

⁷⁵⁷ Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21.

⁷⁵⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 309; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, s. 247-248; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 94; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amîd Tarihi (Artuklular Kısmı)*, s. 182; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 192 Abû'l Farac, *a.g.e.*, II, s. 423-424; Mateos, *a.g.e.*, s. 225 ; Anonim, *Süryanî Vekayinâmesi*, s. 31; Krş. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 102; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 140; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 432; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 36; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 107; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 225; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 52-53; Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, s. 229.

önce kuşatıp Birinci Haçlı Seferi nedeniyle ele geçirememiş olduğu Malatya'yı Türkiye Selçuklu topraklarına katmış oldu.

Malatya'ya sahip olmak Kılıç Arslan'a, hem kendisinin yıllarca haçlılar karşısındaki devamlı uğraşından faydalanarak gücünü arttırmış olan rakibi Dânişmendlilerin nüfuzunu kırmak, hem de Güneydoğu Anadolu'ya doğru sınırlarını genişletmek imkânını sağladı. Malatya'nın Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılması ve Kılıç Arslan'ın Güneydoğu Anadolu'ya ilerleyerek haçlılara karşı savaşı yeniden ele alacağı kararı Müslüman halkı son derecede sevindirdiği gibi onun bölgede hüküm süren ve hepsi de Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi bulunan Türk beyleri; Amîd'de Yınaloğlu İbrahim, Siirt'te Kızıl Arslan, Erzen'de Alptekin, Ahlat ve çevresinde Sökmen el-Kutbî, Harput'ta Çubukoğlu Muhammed ve Meyyâfârikîn (Silvan)'de Ziyâüddin Muhammed arasında itibarını arttırdı. Kılıç Arslan, önce Ziyâüddin'in daveti üzerine Meyyâfârikîn'e gitti. İktâ olarak Elbistan'ı vererek onu kendisine vezîr yaptı. Meyyâfârikîn'in idaresini de kendi Atabeki Humartaş es-Süleymanî'ye bıraktı.⁷⁵⁹ Bu durum üzerine, Erzurum Saltuklu ve Ahlat Sökmenli beyleri dışında, bölgedeki bütün beyler, Kılıç Arslan'a itaatlerini ve haçlılara karşı mücadelede onunla beraber olduklarını bildirdiler.⁷⁶⁰

Kılıç Arslan, bundan sonra bu Türk beyleriyle birlikte önce 499 (1105/1106) yılında Urfa Haçlı Kontluğu üzerine yürüdü ve 1106 yılında Urfa şehrini kuşattı, ancak şehrin surları çok sağlam olduğu için burayı ele geçiremedi. Kuşatma devam ederken Harran şehrinde bulunan Musul hâkimi Çökmüş'in adamları Harran'ı Kılıç Arslan'a teslim etmek için onu çağırınca, Kılıç Arslan

⁷⁵⁹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 309-311; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Krş. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 432; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 108; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 225; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁶⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 309-311; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 108; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 36; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 432.

Urfa kuşatmasını kaldırarak Harran'a gitti ve şehri teslim aldı. Ancak bir kaç gün sonra burada hastalanan Kılıç Arslan, Malatya'ya dönmek zorunda kaldı.⁷⁶¹

Büyük Selçuklu Sultânı Muhammed Tapar, 1105 yılında, sadece siyaset gereği Musul'da vâli bıraktığı, fakat Kılıç Arslan ile gizli bir anlaşma içinde olduğundan kuşkulandığı Çökermiş'i buradan uzaklaştırmaya çalışıyordu. Bu sebeple 1106 yılında Diyâr Bekir, el-Cezîre ve Musul'un idaresini Emîr Çavlı'ya vererek Çökermiş'den kurtulmak istedi. Çökermiş topladığı orduyla Çavlı'ya karşı çıktı ise de yapılan savaşta yenilip rakibinin eline esir düştü. Çavlı ise Musul'u kolayca ele geçirmek amacıyla Çökermiş'i beraberine alıp şehrin önüne geldi. Fakat gördüğü eziyete dayanamayan ihtiyar Çökermiş, surlar önünde öldü. Bunun üzerine Musul halkı, şehri Çavlı'ya teslim etmeyip Çökermiş'in on bir yaşındaki oğlu Zengi'yi başlarına geçirdikten sonra Sultân Kılıç Arslan'a haber gönderdiler ve ondan derhal Musul'a gelip idareyi eline almasını istediler. Malatya'da bulunduğu esnada bu haberi alan Kılıç Arslan, teklifi kabul ederek ordusuyla birlikte hemen Musul'a doğru yola çıktı. Onun yaklaşması ve Nusaybin'e varması üzerine Çavlı, Musul önünden ayrılarak Sincâr'a gitti. Artukoğlu İlgâzi ile Çökermiş'in adamlarından bir kısmı da Çavlı'nın tarafına geçti. Bu sırada Çavlı, Haleb Selçuklu Melîki Rıdvân'dan haçlılara karşı beraberce savaşmak için kendisini Suriye'ye çağırın bir mektup alınca, bu defa Sincâr'dan Râhbe'ye gitti. Bu arada Nusaybin'de Sultân Kılıç Arslan'ı karşılayan Musul ileri gelenleri kendilerine dokunulmayacağı hususunda söz vermesini rica ettiler. Buna mukâbil Kılıç Arslan da onlardan kendisine bağlı kalacaklarına dair yemin aldı. Sonra hep birlikte yola çıkıldı ve Kılıç Arslan 25 Receb 500 (22 Mart 1107) Cuma günü Musul'a girdi. Çökermiş'in oğlu Zengi ve adamları ile Musul halkı onu sevinç gösterileri içinde merasimle karşıladılar. Sultân I. Kılıç Arslan da

⁷⁶¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 309-311; İbnü'l-Kalânîsî, *a.g.e.*, s. 150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 333; Mateos, *a.g.e.*, s. 231; Krş. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974, s. 103; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 108.

onlara hil'atlar giydirdi. Bundan sonra şehrin iç kalesini kale muhafızı Oğuzoğlu (Guzoğlu)'ndan teslim alan Kılıç Arslan, Musul'a hâkim oldu ve ilk iş olarak Büyük Selçuklu Sultânı Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına çevirdi.⁷⁶²

Musul'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılması ile Kılıç Arslan'ın ve el-Cezîre ile Kuzey Suriye bölgelerini hâkimiyeti altında birleştirmek istediği açıkça belli olmuştu. Bu durum ise aynı yörelerde hüküm süren Mardin Artuklu Beyi İlgâzi ile Haleb Selçuklu Meliki Rıdvân'ı rahatsız etti. İkisi de bağımsızlıklarını kaybedecekleri endişesiyle Kılıç Arslan ile işbirliğine gitmekten kaçındılar, tam aksine ona karşı cephe aldılar. İlgâzi, Musul önünden uzaklaşıp Sincâr'a gelen Çavlı ile birleşmeyi ve sonra onunla beraber Rahbe'ye gidip burasını kuşatmayı tercih etti. Rahbe o sırada Şeybanoğullarından⁷⁶³ Muhammed ibn es-Sebbâk adında bir emîrin elindeydi ve Muhammed, Sultân Kılıç Arslan'ın hâkimiyetini kabul etmiş olup, şehirde hutbeyi onun adına okutuyordu. Çavlı, iki aydan fazla bir süre Rahbe'yi kuşattı ve kuşatma sırasında bu defa kendisi Rıdvân'a haber yolladı; ona gelip kendisiyle birleşmesini, düşmanlarına karşı yardım etmesini ve ancak Rahbe'yi aldıktan sonra, daha önce Rıdvân'ın yapmış olduğu teklifi uygulayarak, beraberce haçlılara karşı savaşabileceklerini söyledi. Bu koşulları kabul eden Rıdvân, Çavlı'nın yanına geldi. Bunlar şehir içindeki bir grupla anlaşarak nihayet 19 Mayıs 1107'de Rahbe'yi ele geçirdiler. Gelişen bu olaylardan haberdar olan Sultân Kılıç Arslan, Çavlı'nın üzerine yürümeye karar verdi. Ancak 500 (1106/1107) yılının başında (Kılıç Arslan) İstanbul'daki Bizans imparatoru Aleksios'tan bir mektup almıştı. İmparator bu mektubunda haçlılara karşı ondan yardım istiyordu. Haçlıların lideri Bohemund'un büyük bir ordunun başında hareket ettiğini söylüyordu. Kılıç Arslan İmparator'a yardım etmek üzere

⁷⁶² İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 309-311; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 343-344; Azimî, *a.g.e.*, s. 42; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 433; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 37.

⁷⁶³ Şeybanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Şeybân (Benî Şeybân)", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 37.

bir askerî birlik gönderdi. Bu nedenle bütün ordusu yanında değildi. Hemen ülkesine haber gönderip Anadolu'dan takviye birlikleri istedi. 11 yaşındaki oğlu Şahinşâh'ı melik ilân edip, onu Musul'da kendisine vekâlet etmekle görevlendirdi; yanına bir askerî birlik bırakarak, emîr Bozmuş'ı ona Atabek tayin etti.⁷⁶⁴ Bundan sonra Kılıç Arslan, Diyâr Bekir Beyi Yınaloğlu İbrahim, Harput Beyi Çubukoğlu Muhammed yanında olduğu halde, Çavlı ve müttefiklerine karşı savaşmak üzere Musul'dan yola çıktı. Askerler iyi silâhlara ve cins atlara sahip olmakla beraber, hasımlarının ordusuna oranla sayıca azdı ve Anadolu'dan çağırıldığı kuvvetler henüz gelmemişti. Kılıç Arslan, bu kuvvetlerin gelmesini beklemeden ilerledi. İki taraf, Temmuz ayının yakıcı sıcağında Habur suyu kenarında karşı karşıya geldiler. Kılıç Arslan'ın hâkimiyetini tanımış ve onunla beraber gelmiş olan beyler, Çavlı'nın askerlerinin çokluğunu fark edince kararsızlığa düştüler. Savaşmaktansa çekip gitmeyi yeğlediler. Çavlı ise Sultân Kılıç Arslan'ın yanındaki adamların birer birer ayrılıp gittiğini görünce, yeni kuvvetler gelmeden derhal onun üzerine saldırmaya karar verdi. İki ordu 13 Temmuz 1107 (20 Zilkade 500) günü savaşa tutuştu. Kılıç Arslan'ın askerleri Çavlı'nın hücumu kalkan kuvvetleri karşısında direnemediler, silâhlarını ve

⁷⁶⁴ Osman Turan, bu kişinin Mesûd veya Şahinşah olabileceğini belirtmektedir. Abû'l-Farac ve İbnü'l-Esîr, bu kişinin Melikşâh olduğunu belirtmektedirler. Cahen, bu kişinin Şahinşah olduğunu belirtmektedir. Anonim, *Selçukname*'de Mesûd'un Konya'da olduğu, Arab'ın ise I. Kılıç Arslan'ın yanında olduğu belirtilmektedir. Cenâbî ve Kazvinî, bu kişinin Mesûd olduğunu belirtmektedir. Aksarayî, I. Kılıç Arslan İran saltanatını ele geçirmek için harekete geçerken oğlu Mesûd'u veliaht yaptıktan sonra başkent Konya'yı ona teslim ettiğini belirtmektedir. Hondmîr'de bu oğulun Mesûd olduğunu ifade etmektedir. Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 4, 8; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 379; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 27; Karşılaştırmalar için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, VIII, s. 524; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 346; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 22; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 239; Erkan Göksu, "Târîh-i Güzide'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", s. 26; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 110; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 101.

eşyalarını bırakıp kaçımağa başladılar. Askerlerinin bozulduğunu ve geride bıraktıkları her şeyin Çavlı'nın adamları tarafından yağmalanmaya başladığını gören Kılıç Arslan, bir an önce karşı kıyıya geçip kurtulmak amacıyla atını Habur suyuna sürdü. Fakat atı ve kendisi, zırhlı olduğu için Habur'u geçemeyip 19 Şevval 500 (13 Haziran 1107 Perşembe) tarihinde hayatını kaybetti.⁷⁶⁵

I. Kılıç Arslan'ın ölümü nedeniyle Anadolu ve Suriye'de haçlılar karşısında mücadele etmek için bütün Türkleri bir araya toplayacak güç yok olmuş odu. Bunun yanında Kılıç Arslan'ın ölümü hem Türkiye Selçukluları Devleti'nin siyasî gücünü zayıflatmış hem de başa geçtiği sırada sağladığı birliği zayıflattı. Kılıç Arslan'ın ölümünün ardından Şahinşâh'ın başa geçtiği zamana kadar Anadolu'da bir siyasî otorite boşluğu meydana geldi. Bu siyasî otorite boşluğundan en çok yararlananlar ise Dânişmendli Beyliği oldu. I. Aleksios Komnenos ise bu otorite boşluğundan faydalanarak Türkleri batı Anadolu'dan çıkarmak için çaba göstermiş hatta bu bölgede yer alan bazı kaleleri Türklerin elinden almayı başarmıştır. Ancak daha ileriye gidip Türkleri geçerek Güneydoğu Anadolu Bölgesine inme emelini gerçekleştiremedi. Bu siyasî iktidar boşluğundan sadece Aleksios faydalanmamış, Keysun'u elinde bulunduran Vasil ile Antalya Haçlı Prinkepsi Tankerd, Türkler karşısında daha rahat hareket edip kendi güç ve kudretini arttırma imkânı buldular.

⁷⁶⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 311-312; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 13; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 156-158; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, s. 324; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 346-347; Süryanî Patrik Mihail, *a.g.e.*, s. 53; Mateos, *a.g.e.*, s. 231; Azimî, *a.g.e.*, s. 42; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 12; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, X, s. 344-345; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 27; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, s. 40-41; Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 40; Hondmîr bu olay için 589/1193'tür. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; Anonim *Selçuknâme*'de savaştan bahsetmeyip av sırasında bir kazada suya düşerek yaşamını yitirdiği anlatılmaktadır. Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 109; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39.

4. 3. 4. I. Kılıç Arslan Zamanında Fethedilen-Kaybedilen

Yerler ve Sınırlar

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Anadolu'ya ilk girişlerinin ardından Birinci Haçlı Seferi'nin sonuna kadar olan süreçte Türkler Ege ve Marmara kıyılarına kadar gelip muhtelif yerlerde beylikler kurmuşlardı. Türkiye Selçuklu Devleti de bunlardan birisi olup Süleymanşâh döneminden itibaren Bizans yönünde ilerlemesini sürdürmüştü. Süleymanşâh'ın ölümünden sonra Türkiye Selçuklular Devleti'nin başına geçen Sultân I. Kılıç Arslan, devletin idaresini ele geçirdikten sonra topraklarını hızla genişletmeye başlamıştı. I. Kılıç Arslan'ın tahta çıktığında hâkimiyet alanı Süleymanşâh zamanında tâbi olan emîrlerin fethettikleri yerlerde bağımsız hareket etmeleri sonucunda yalnızca İznik ve civarı ile sınırlı kalmıştı. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi İzmit ve Gemlik bölgeleri Ebû'l-Kâsım döneminde Türkiye Selçuklu hâkimiyetinden çıkmıştı. İzmit Körfezi ve sahilleri Bizans'ın; İzmir ve çevresi Çaka Bey'in; Sivas, Amasya ve Niksar Dânişmendli Beyliği'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Erzincan ve civarını Mengücekler; Erzurum ve çevresini Saltuklular idare etmekteydi. Konya, Ereğli, Aksaray ve civarını kapsayan Kapadokya'da Emîr Hasan, Elbistan ve Maraş bölgesinde Buldacı Bey; Harput ve civarında ise Çubuk Bey tarafından kurulmuş olan Türk beylikleri bulunmaktaydı.

I. Kılıç Arslan ülkenin başına geçince bir taraftan babası Süleymanşâh'ın ölümünden beri dağılmış bulunan devletin birliğini kurmaya çalışırken, bir taraftan da Bizans'a karşı sürdürülen mücadeleye devam etme kararında idi. Türkiye Selçuklu Devleti'ni eski sınırlarına kavuşturmak için uğraşan I. Kılıç Arslan kısmen de olsa başarılı olmuştu. Bu sebeple, yıllardan beri Bizans'a karşı savaştan İzmir Beyi Çaka'nın kızı ile evlenerek onunla bir dostluk kurdu. Ardından Kapadokya Emîri Hasan I. Kılıç Arslan'a tekrar tâbi oldu. Böylece Kapadokya yani Konya, Aksaray, Nevşehir Kırşehir ve Niğde'yi kapsayan

yerler tekrar Türkiye Selçukluları Devletinin sınırlarına katıldı. Emîr Buldacı'nın da başa geçtikten sonra tekrar Kılıç Arslan'a tâbi olması ile Elbistan ve Maraş civarı da Tekrar Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarına katılmış oldu.

1071 Malazgird Savaşı'nı takip eden ilk on yıl içinde, Ege ve Marmara kıyılarına hatta İstanbul'un karşısında Kadıköy ve Üsküdar'a kadar uzayan Türk akınları yüzünden Bizans'ın Anadolu'da, gerek Bithynia gerekse Phrygia bölgelerinde sahip olduğu şehir ve kalelere ulaşması adeta imkânsız hale gelmişti. Fakat Türk akınları ilerleyen yıllar içinde bu bölgelerde ulaştığı uç noktalarda kalıcı olamadı. 1081'de Bizans tahtına çıkan İmparator I. Aleksios Kornnenos yirmi beş yıldan beri imparatorluğun içine düştüğü karışıklık ve zaafa son vermek üzere büyük bir gayretle harekete geçti. Süleymanşâh ile yaptığı Drakon Suyu Anlaşması sonucunda Türkler Boğaziçi kıyılarından Drakon Suyu'nun doğusuna çekilmeyi kabul ettiler. Süleymanşah'ın 1086'da ölümünden sonra ise Aleksios, Selçuklu başkenti İznik'de hüküm süren Ebû'l-Kâsım'ın elinden Nikomedia (İzmit)'yı ve Kios (Gemlik)'u da geri aldı. 1093 yılı I. Kılıç Arslan başa geçince ise Bizans, Türklere karşı İzmit Körfezi ile Sapanca Gölü arasında uzayan çizgi boyunca kuzeydoğu sınırını koruyabildiği gibi, Apollonias/Gölyazı, Erdek'in yanında yer alan Kyzikos ve Poimanenon/Eski Manyas/Soğuksu'yu geri almak suretiyle Marmara Denizi'nin güney sahil bölgesini de tekrar eline geçirdi. Buna mukabil Türklerin Anadolu'nun batısında Ege Denizi kıyılarına kadar yayılmalarını önleyemedi. İmparatorluk, her ne kadar Karadeniz'in kıyı ve dağlık bölgelerinde hâkimiyetini hala devam ettirebilmekteyse de, Orta Anadolu'da Eskişehir ovasına kadar uzayan Türk yerleşimini de durduramamıştı. Çünkü Balkanlar'da önce Normanlara, sonra Peçenek ve Kumanlara karşı yürüttüğü savaşlar İmparator Aleksios'un Anadolu'da Türklere karşı ciddi bir harekete girişmesini engellemekteydi. Aleksios, bu arzusuna ancak Birinci Haçlı Seferi ordularının gelişile kavuştu. 1097'de İznik, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ereğli,

Maraş yoluyla Anadolu'dan geçen bu muazzam askerî güç sayesinde hem İznik'i, hem Ege kıyı şehirleriyle birlikte Ege bölgesini Bolvadin-Akşehir dolaylarına kadar yeniden ele geçirmek ve böylece Akdeniz kıyısındaki liman şehirlerine inen yollarını da güvence altına almak imkânını buldu. O an için Bizans, belli bir ölçüde de olsa, istediğini elde etmiş görünüyordu. Türkler ise, haçlılarının bu beklenmedik saldırısı yüzünden son yirmi yıl içinde yerleşmeye başladıkları yerlerden Orta-Anadolu'ya çekilmek ve Konya merkezi etrafında toplanmak zorunda kaldılar. Fakat uğradıkları zarar Bizans'ın düşündüğü gibi ölümcül olmadı. Orta Anadolu'da yoğunlaşan Selçuklu Türkleri beklenilenden de çabuk toparlanmak ve güçlenmek imkânını buldular. Üstelik dört yıl sonra 1101'de meydana gelen yeni bir Haçlı Seferi'nin birbirinden ayrı üç ordusuna karşı kazanılan kesin başarıları sayesinde Anadolu'daki varlıklarını korumak ve sürdürmek şansına sahip oldular. Bu arada, 1097-1101 yılları arasında Türklerin, Birinci Haçlı Seferi yüzünden kaybetmiş oldukları bazı yerleri Bizans'tan tekrar geri almayı başardıklarını da görüyoruz: Mesela, 1098'de Bizans'a ait olan Philomelion (Akşehir) yeniden Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Zira kaynaklar, 1101 yılında İznik'ten Konya üzerine yürüyen Fransız ve Alman haçlılarından oluşan üçüncü ordunun Selçuklu sınırını geçtikten sonra yol boyunca karşılaştığı açlık ve susuzluk yüzünden Türkler'e çok kızdıklarını ve intikam için Akşehir'i yaktıklarını yazmışlardır. Bununla beraber Akşehir'in, uğradığı büyük felakete rağmen Bizans'ın eline düşmediği, daha yıllarca Türklerin hâkimiyetinde kaldığı anlaşılıyor. Çünkü Anna Komnena ve Zonaras'ın kayıtlarına göre, İmparator Aleksios Akşehir'i ancak 1116 yılında geri alabilmiş ve Konya'nın komşusu olan bu yörede oturan halkı da buradan çıkararak bölgeyi iki taraf arasında boş arazi olarak bırakmıştı. Ayrıca 1115-1118 yılları arasında Aleksios, Konya'dan veya Eskişehir'den Marmara bölgesine, Çanakkale yakınındaki Abydos'a ve Ege bölgesinde Bergama'ya kadar devamlı akınlar yapan Türklerle karşı Bithynia sınırlarını da korumak çabası içindeydi. Demek ki,

Birinci Haçlı Seferi yüzünden Türklerin Orta-Anadolu'ya geri çekilişi, kısa zamanda gerçekleştirilen akınlarda batıya doğru yeniden bir yayılmaya dönüşmüştü. Bizans bu akınları durduramadığı gibi, kesin bir sınır çizgisi de oluşturamıyordu. İmparatorluk ancak büyük ordularla yaptığı seferler sayesinde sınır bölgelerinde yeniden bir düzen kurmaya çalışmaktaydı. Ama bu girişimler de asla kalıcı olmuyordu. Yine de bu işten Bizans karlı çıkmıştı. Bizans imparatorunun Haçlı Şövalyeleri ile yaptığı anlaşma gereği ele geçirdikleri toprakları Bizans'a teker teker teslim etmeye başladı ve Batı Anadolu tekrar Bizans hâkimiyetine girdi. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti Marmara Sahillerini ve Batı Anadolu'yu tamamen kaybetti. Bizans ise haçlılarla yaptıkları antlaşmalar gereği Adalar Denizi diye bahsedilen Ege Denizi, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yer alan şehir ve kasabalarda yeniden otoritesini kurabilmiştir. Buna göre Türkiye Selçukluları Devleti'nin Bizans ile yeni batı sınırı Eskişehir-Konya hattı olarak belirlendi. Buna göre Bizans'ın bu dönemdeki muhtemel sınırları, kuzeyde Marmara, batıda Ege Denizi, doğuda Türkiye Selçukluları Devleti ile olan Konya-Eskişehir hattını takiben, Isparta, Afyon, Kütahya'yı takiben Kastamonu'ya kadar olan yerlerdir. Türkiye Selçukluları Devleti'nin ise Batıda Bizans ile olan sınırları dışında Kuzeyde Kastamonu, Çankırı, Ankara hattından güneye ilerleyen sınırlar, Maraş, Elbistan, Malatya, Harran, Musul şeklinde son bulmuş ancak Musul'un ölümünden sonra elden çıkmasıyla bu hat yeniden Harran, Malatya, Elbistan, Maraş şeklinde ilerleyip Kayseri ve Niğde'den Konya'ya kavuşmuştur.

Bu arada İznik'i kaybetmekle birlikte Kılıç Arslan haçlılara karşı Merzifon, Konya ve Ereğli de büyük başarılar elde etti. I. Kılıç Arslan'ın haçlılara karşı verdiği başarılı mücadele neticesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyliklerden Erzen-i Rûm (Erzurum)'da Saltuklu ve Ahlat'taki Sökmenli emîri dışında, bölgenin diğer emîrleri; Yınaloğlu İbrahim, Kızıl

Arslan, Çubukoğlu Muhammed ve Ziyâü'd-Din Muhammed, Kılıç Arslan'a tâbi oldular.

Bu dönemde ele geçirilen yerler şu şekildedir; 1. Maraş, 2. Elbistan, 3. Malatya, 4. Musul, 5. Harran.

Kaybedilen Yerler; 1. İznik, 2. Adana, 3. Tarsus, 4. Misis, 5. Musul (Ölümünden sonra). (Harita IV)

4. 4. ŞAHİNŞÂH (MELİKŞÂH) DEVRİNDE TÜRKİYE

SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

4. 4. 1. Taht Mücadeleleri

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Çavlı doğruca Musul'a gitti. Kılıç Arslan'ın burada bırakmış olduğu askerî birlik, Çavlı'nın ordusuna karşı koyacak güçte değildi. Bu sebeple halk hiç direnmeden şehrin kapılarını ona açtı. Böylece Çavlı, Musul'a hâkim oldu ve hutbeyi de yeniden Muhammed Tapar adına okutmaya başladı. Ayrıca babasına vekâleten Musul'da kalmış olan Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şahinşâh'ı tutuklayıp İsfâhan'a sultân Muhammed Tapar'a gönderdi ve o, İsfâhan'a götürüldü. Sultân Kılıç Arslan'ın Mesûd, Melikşah, Arab ve Tuğrul Arslan adlarında dört oğlu vardı.⁷⁶⁶ Ölümünden sonra yerine kimin geçtiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. *Müsâmeretü'l-Ahbâr, el-Veledü's-Şefik* ve Anonim, *Selçuknâme*'de Kılıç Arslan'ın yola koyulmadan önce Mesûd'u veliaht yapıp Konya'yı ona teslim ettiği kaydı yer

⁷⁶⁶ Mateos, Sultan I. Kılıç Arslan'ın dört oğlu olduğunu kaydeder ancak Mesûd'un dışındakilerin isimlerini vermez. Mateos, *a.g.e.*, s. 231; Süryani Mihail bu çocukların isimlerini Arab, Şahinşah (Saisan), Mesûd ve Tuğrul Arslan olarak kaydetmektedir. Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 54; Abû'l-Farac, Melikşâh, Mesûd, Arab ve Tuğrul Arslan adlarında dört çocuktan bahseder. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349; Anonim *Selçuknâme* ise sultanın iki oğlu olduğunu ve bunların isimlerinin Mesûd ve Arab olduğunu kaydeder. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 36; Krş. Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesûd Dönemi (1116-1156), TTK, Ankara, 2003, s. 9.

almaktadır.⁷⁶⁷ Eserini Aksarayî ile hemen hemen aynı yıllarda kaleme alan Hamdullah Müstevfî Kazvinî de Kılıç Arslan'ın Irak'a gitmek üzere hareket etmeden önce oğlu Mesûd'u Anadolu'da yerine tayin ettiğini yazmaktadır.⁷⁶⁸ Sultânın Çavlı ile yaptığı savaşta yanında yer alan diğer oğlu Arab'ın ise babasının ölümünden sonra nerede olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Anonim, *Süryani Vekayinâmesi*'nde I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra iki küçük oğlunun anneleri ile birlikte Malatya'da yönetimi ele geçirdiklerini kaydetmiştir. Ayrıca verdiği bilgilere göre büyük oğlu Mesûd da Konya'dan Bizans'a doğru olan yerleri yönetiyordu.⁷⁶⁹ Eserde adı zikredilmeyen bu küçük çocuklardan birinin Tuğrul Arslan olduğu bilinmektedir. Pek çok kaynağın ifadesine göre Mesûd, babasının vefatından sonra Konya'da bulunmakta idi. Şahinşâh ise Çavlı tarafından esir alındığına göre Tuğrul Arslan'ın yanındaki diğer erkek çocuğun Melîk Arab olabileceği düşünülmektedir. Arab, Habur Nehri kıyısında Çavlı karşısında alınan mağlubiyetten sonra, Emîr Bozmuş ile beraber Malatya'ya gelmiş olmalıdır. Bir süre sonra buradan ayrıldığı anlaşılan Melîk Arab Anadolu'da saltanat için kardeşi Mesûd ile taht kavgalarında ve Selçukluları nüfuzu altına alan Dânişmendlilerle mücadele ederken görülür. Bu mücadelelerde muvaffak olamayan Melîk Arab, aşağıda ayrıntıları ile ele alacağımız gibi Bizans imparatorunun yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra kaynaklarda hakkında bilgi mevcut olmayan Arab'ın orada öldüğü iddia edilir.⁷⁷⁰

Selçuklular, Anadolu'da Birinci Haçlı Seferinin bıraktığı tahribatın ardından ortaya çıkan buhran ve sıkıntılı süreçle baş etmeye çalışırken, bir

⁷⁶⁷ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 22; Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, s. 531; Anonim, *Selçuknâme*, (*Tarih-i Âl-i Selçuk*), s. 36.

⁷⁶⁸ Kazvinî, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 379.

⁷⁶⁹ Anonim, *Süryani Vekayinâmesi*, s. 30.

⁷⁷⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, X, s. 345; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk* (*Anonim Selçuknâme*), s. 24; Krş. Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 58-59.

taraftan da doğuda Büyük Selçuklu kuvvetleri ile mücadele etmekteydiler. I. Kılıç Arslan'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek Musul'a hâkim olduğundan bahsettiğimiz Büyük Selçuklu Emîri Çavlı'ya karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Emîr Bozmış sultânın hanımı Ayşe Hatun⁷⁷¹ ile birlikte küçük oğlu Tuğrul Arslan'ı yanına alarak Malatya'ya geldi. Sultânın ölümünden sonra Selçuklu iktidarındaki belirsizlik, oldukça ihtiraslı olan Ayşe Hatun'u harekete geçirdi. Ayşe Hatun'un etkisi altına aldığı Emîr Bozmış, hiç vakit kaybetmeden Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultân ilân etti. Kaynaklarda Tuğrul Arslan adına basılmış herhangi bir para da günümüze kadar ulaşmamıştır ve saltanat dönemi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak Kılıç Arslan Musul'u fethedip Çavlı ile mücadele etmek için buradan ayrılırken yerine bıraktığı oğlu Şahinşâh'ın on bir yaşında olduğu bilinmektedir. Tuğrul Arslan'dan da Kılıç Arslan'ın küçük oğlu diye bahsedildiğine göre Bozmış tarafından başa geçirildiğinde Tuğrul Arslan on bir yaşından küçük olmalıdır. Tuğrul Arslan'ın rakipsiz bir şekilde Malatya'da sultân ilân edilmesi, bu sırada muhtemelen Anadolu'da bulunan kardeşleri Mesûd

⁷⁷¹ Sultan Kılıç Arslan'ın hanımının Antakya Prensi Raymond'un kız kardeşi İsabella olduğu rivayet edilmektedir. Ancak Raymond, Ayşe Hatun'un yaşadığı dönemden ileri bir tarih olan 1136-1149 yılları arasında Antakya'da hüküm sürmüştür. Süryani Mihail, 1152 yılında Malatya'da idareyi ele alan Zülkarneyn'in annesinden yeni İsaibel olarak bahsederken eski İsaibel olarak Tuğrul Arslan'ın annesine işaret etmektedir. Abû'l-Farac de ise ikinci bir İsaibel rolü oynayan vâlîde sultan şeklinde geçmektedir. Mateos *Vekayinâmesi*'nde Abû'l-Farac'ın kaydından hareketle I. Kılıç Arslan'ın hanımının İsaibel olduğunu ve bu isimden dolayı bir Hıristiyan olabileceğini ifade etmiştir. Mükrimin Halil Yinanç ise bu hanımın adının Ayşe Hatun olduğunu, Abû'l-Farac'ın bu muhteris kadını zemmetmek için "*ikinci bir İsaibel gibi hareket eden*" şeklinde ifade kullandığını belirtmektedir. Süryani Mihail ve Işın Demirkent de Mükrimin Halil Yinanç gibi bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydetmiştir. Bkz. Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 60; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 359; Mateos, *a.g.e.*, s. 282, n. 160; Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 57, 59; Kaynaklarda adı geçen, Kılıç Arslan'ın hanımı Ayşe Hatun'un Çaka Bey'in kızı olduğu muhakkaktır. İzmir ve çevresine hâkim olan Çaka Bey'in günden güne gücünü artırarak bölgede etkili nüfuz sahibi olması Sultan Kılıç Arslan'ın dikkatini çekmiştir. Kendi menfaati açısından fayda sağlayacağını düşünerek Çaka Bey'in kızı ile diplomatik amaçlı 1092 yılında bir evlilik gerçekleştirmiştir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 270.

veya Arab'dan birinin sultân olmadığına, Selçuklu tahtının henüz boş olduğuna işaret eder. Malatya'da Selçuklu tahtına oturan Tuğrul Arslan'ın iktidarı ismen olup gerçekte idarî gücü elinde bulunduran kişi ise Ayşe Hatun idi. En büyük destekçileri de Kılıç Arslan'ın emanetine sahip çıkan Emîr Bozmuş idi. Küçük sultânın annesi Ayşe Hatun ile Bozmuş arasında bir müddet sonra nedeni bilinmeyen bir anlaşmazlık çıktı. Ayşe Hatun ona karşı, Malatya'da bulunan Selçuklu beylerinden Emîr İlarşan ile anlaştı. Emîr İlarşan komplo düzenleyerek Bozmuş'u öldürdü ve daha sonra Ayşe Hatun ile evlendi. Bozmuş'un öldürülmesi ve ardından Tuğrul Arslan'a atabek tayin edilen İlarşan'ın Malatya'da yönetimi eline alması Malatya halkı için sıkıntılı geçecek bir dönemi de başlatmış oldu. İlarşan, kendi menfaati için baskı yoluyla halktan zorla çok miktarda altın toplamıştı. Topladığı altınlarla Malatya'dan kaçmayı düşündü. Halkın zor durumda kaldığını gören Tuğrul Arslan ve annesi, Konya'ya gitmek üzere iken, onu yakalayıp hapsedtiler. Halkın müsterih olması için onun öldürüldüğünü duyurdular. Bir yıl süren hapsinden sonra İlarşan, Büyük Selçuklu Sultânı Muhammed Tapar'a gönderildi. Ayşe Hatun, bu vesileyle oğlunun iktidarını meşru zemine oturtmak için Büyük Selçukluların desteğini almak veya onlardan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler kurmak istemişti. Ancak onun bu çabalarının Büyük Selçuklular nezdinde itibar görmesini sağlamadığı anlaşılıyor. Bu hadiselerden bir süre sonra I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu ülkesinde bulunan oğlu Şahinşâh (Melîkşâh), Malatya'ya geldi.⁷⁷²

Şahinşâh'ın Anadolu'ya nasıl geldiği hususu ile ilgili iki farklı rivayet mevcuttur. Bunlardan birine göre Şahinşâh esirlikten üç yıl sonra halîfenin şefaati ile kurtulmuş ve Sultân Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. Böylece kendisine halîfeden saltanat menşuru gönderilen Şahinşâh 503

⁷⁷² Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 54; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349; Münecimbaşı *a.g.e.*, II, s. 16.

(1109/1110) yılında Selçuklu tahtına oturmuştur.⁷⁷³ Diğer rivayete göre ise Şahinşâh, Malatya'ya sultân tarafından gönderilmemiş, Muharrem 503 (Temmuz/Ağustos 1109) tarihinde sultânın ordugâhından kaçarak Anadolu'ya gelmiştir.⁷⁷⁴ Abû'l-Farac, Şahinşâh'ın, Tuğrul Arslan'ı azledip diğer iki kardeşi Mesûd ve Arab'ı hapsedtikten sonra Malatya'da yıllarca kaldığını, Dânişmendliler tarafından rahatsız edilmesi üzerine Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'tan yardım istemek üzere onun yanına gittiğini belirtir. Yine aynı müellif, bir süre sonra Malatya'ya geri dönen Şahinşâh'ın, Dânişmendliler tarafından yakalanarak gözlerinin kör edildiğini bunun üzerine Malatya'daki emîrlerin, Mesûd'u hapisten çıkararak sultân ilân ettiklerini, Mesûd'un, kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Konya'ya gittiğini kaydetmiştir. Abû'l-Farac'ın ifadesine göre Tuğrul Arslan'ı azleden Şahinşâh, Mesûd'un tahtı elde etmesine kadar, sultân olarak Malatya'da hüküm sürmüştür.⁷⁷⁵ Abû'l-Farac böyle demiş ama diğer kaynakların çoğunluğu buna muhalif fikirler sunmuşlardır. Ancak Şahinşâh'ın bir müddet Malatya'da kalıp Konya'ya gittiği anlaşılmaktadır. 1109 ya da 1110 senesinde Malatya'ya geldiği bilinen Şahinşâh, burada kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlederek kendi sultânlığını ilân ettikten sonra Konya'ya gitmiştir. Diğer kardeşleri Mesûd ve Arab'ı da hapsedtirdikten sonra Konya'da tahta oturmuştur (1110).⁷⁷⁶ Bu sırada Selçuklu şehzâdeleri arasında süren mücadeleler sonucu Malatya ve civarında otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu boşluğu fırsata çeviren Haçlı reisi Bohemond, Elbistan ve

⁷⁷³ Münecimbaşî *a.g.e.*, II, s. 16; Şahinşâh adına basılmış günümüze kadar ulaşmış herhangi bir Selçuklu sikkesi mevcut değildir. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 44.

⁷⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 158.

⁷⁷⁵ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349-350.

⁷⁷⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 156-158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, X, s. 344-345 ; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 57; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 448; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 433; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 110; I. Kılıç Arslandan sonra meydana gelen taht olayları için bkz. Muharrem Kesik, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Tahtına Kim Oturdu" *XVI. Türk Tarih Kongresi*, I, TTK, Ankara, 2002. s. 305-313.

Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'yı kendisine tâbi kılmıştır. Ancak bu tâbiyet kısa sürmüştür.⁷⁷⁷

Şahinşâh'ın Konya'ya gitmesinden sonra Tuğrul Arslan'ın Malatya'daki hâkimiyetinin devam ettiği anlaşılıyor. Ancak bu durumu muhafaza edebilmek için güçlü bir desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle annesi Ayşe Hatun, onu atabeki ile birlikte bırakarak Artuklu hükümdârı Belek b. Behram'ın himâyesini talep etmek üzere Palu'ya gitti. Burada Belek'e taltif sadedinde şu sözleri söyledi; “Sultân (Kılıç Arslan) nice defalar sizi methederek dedi ki, bütün Türk emîrleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Ben de, beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum.” Böylece Belek'in himâyesine giren Ayşe Hatun, bir süre sonra onunla evlendi. Birlikte Malatya'ya gelerek orada bulunan atabeki uzaklaştırdılar. Belek Gâzi, Tuğrul Arslan'ın atabekliği görevini üzerine alarak, bu unvan ile Malatya ve çevresini yönetmeye başladı. Şehrin idaresinde asıl söz sahibi olan kişi ise yine Ayşe Hatun'du. Tuğrul Arslan burada Dânişmendlilerin Malatya'yı ele geçirmesine kadar melîk olarak kaldı.⁷⁷⁸

I. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi ile başlayıp, Şahinşâh'ın, Anadolu'ya dönüp Konya tahtına çıkışına kadar süren saltanat boşluğundan dolayı Türkiye Selçuklu Devleti siyasî otoriteden mahrum kalmıştır. Ancak bu süreç Şahinşâh'ın 1110 yılında başa geçmesiyle son bulmuştur.

4. 4. 2. Bizans'a Karşı Seferler ve Ele Geçirilen Yerler

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan Bizans imparatoru savunmadan saldırıya geçerek Selçuklu arazisinden

⁷⁷⁷ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 55; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 14.

⁷⁷⁸ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, X, s. 345; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s. 167; İbn Haldûn, *a.g.e.*, V, s. 37; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 60-66, 82; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 351; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 149; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 14.

birçok yeri ele geçirmişti. Aleksios, derhal harekete geçerek Edremit-Antalya arasındaki memleketleri işgale başladı, bölgede oturan Türkleri, ağır bir kıyım tâbi tuttu. Bizans'ın bu zulüm ve vahşetinden kurtulabilen Türkler, Anadolu içlerine çekilmek zorunda kaldılar. Bizans'ın Türklere karşı giriştiği bu kıyım hareketleri üzerine, Emîr Hasan topladığı kuvvetlerle Türklere imha hareketini uygulayan ve bu sıralarda Alaşehir'de bulunan Filokales üzerine yürüdü ve şehri şiddetle kuşattı. Fakat Hasan Bey'in kuvvetlerini üçe ayırıp İzmir, Kırkağaç, Bergama ve Küçük Menderes yörelerindeki Kelbianos'a sevk etmesini fırsat bilen Filokales saldırıya geçip Hasan Bey'i mağlup etti (1109/1110). Şahinsâh da tahta geçince Bizans'la mücadeleye başladı. Şahinşâh, Bizans üzerine ilk olarak Batı Anadolu'ya birlikler gönderdi. Bu birliklerden bir kısmı Synaos'a⁷⁷⁹ kadar uzanırken, bir kısmı da Küçük Menderes Ovası'ndan geçerek ilerlediler. Ancak Bizans'ın Alaşehir Vâlisi Konstantin Gabras tarafından Kelbianos⁷⁸⁰ Ovasında yapılan savaşta yenilgiye uğratıldı ve Bizans'la barış yapmak zorunda kaldı.⁷⁸¹

Bizans ile bir antlaşma yapılmasına rağmen İmparator Aleksios'un ayaklarından hastalığını fırsat bilen Şahinşâh, Selçuklu kuvvetlerini yeniden Bizans topraklarına sevk edip İznik'e kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Selçuklu Emîrleri Muhammed ve Monolog,⁷⁸² Bursa ve Ulubat üzerinden Çanakkale'ye kadar ulaştılar. Ayrıca bu dönemde Edremit ve Karaağaç da Selçuklu kontrolüne geçti.⁷⁸³

Aleksios Şahinşâh'ın, Türkiye'ye göç eden Türkmen kitleleriyle

⁷⁷⁹ Synanos, şimdi kurutulmuş olan Simav Gölüdür. Bkz. Ramsay, *a.g.e.*, s. 160.

⁷⁸⁰ Kelbianus, Küçük Menderes Vadisinin iç ucunda, beydağ yöresindedir. Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 42, n.84.

⁷⁸¹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 451-452; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 42; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 19 vd.

⁷⁸² Anna Komnena'da Monolykos, Osman Turan'da Mololuğ, olarak geçmektedir. Bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 458; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 154; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁸³ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 434.

harekete geçeceğini haber alınca çeşitli milletlerden oluşturduğu bir orduyu Anadolu'ya gönderdi, kendisi de İznik üzerinden Ulubat ve Manyas Gölü yörelerine geldi ancak, Selçuklulara yetişemediler. Öte yandan Selçuklu akıncıları, bu bölgedeki Bizans şehirlerine akınlar yaptılar. Bunun üzerine yeniden harekete geçen Aleksios, Kamitzes'i Selçuklu Emîri Boğa'nın savunduğu Bolvadin'e gönderirken, başka bir Bizans kuvvetini de Seyitgâzi üzerine şevketti. Bu sıralarda, bu bölgeye hareket eden Selçuklu Emîri Monolog, Bizans komutanı Bardas'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. İmparator, kendisine katılan Bardas ile birlikte Akşehir'i işgal etti. Şahinşâh, Aleksios ile yaptığı meydan savaşında başarılı olamayıp geri çekildi. Kardeşi Mesûd'un kendisine karşı harekete geçtiğini haber alan Sultân Şahinşâh, Seyitgâzi yörelerinde giriştiği bu seferde başarılı olamayan Aleksios'la barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı.⁷⁸⁴

Beraberinde kayınbabası Dânişmendli Emîr Gâzî olduğu halde, harekete geçen Mesûd, Konya Selçuklu tahtını ele geçirdikten sonra Seyitgâzi yörelerinde bulunan kardeşi Şahinşâh üzerine yürüdü. Bu sırada Şahinşâh'ın, kardeşi Mesûd'un harekâtı hakkında bilgi almak için gönderdiği birkaç kişi yolda buluştukları Mesûd'la anlaşıp hile ile geri Şahinşâh'a geldiler ve ona Konya yolunun güvencede olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Konya yönüne hareket eden Şahinşâh, bir süre sonra kardeşi Mesûd'un ordusuna rastladı. Böylece adamlarının ihanetine uğradığını anlayan Şahinşâh, Bizans İmparatoruna sığınmak amacıyla süratle geri dönerek Akşehir yönlerinde bulunan bir kaleye girmek üzere iken Mesûd'un kuvvetleri tarafından yakalandı ve gözlerine mil çekildikten sonra Konya'ya götürüldü. Daha sonra

⁷⁸⁴ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 480; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 44; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 235.

510 (1116/1117) yılında öldürüldü.⁷⁸⁵

4. 4. 3. Şahinşâh Döneminde Ele Geçirilen Yerler ve Sınırlar

Şahinşâh döneminde Bizans'a yapılan seferler neticesinde ilk olarak İznik'e kadar olan bölge ele geçirildi. Yine bu dönemde Selçuklu emîrleri Bursa ve Ulubat üzerinden Çanakkale'ye kadar ulaştılar. Ayrıca Edremit ve Karaağaç da Selçuklu kontrolüne geçti.

Buna göre ele geçirilen yerler liste halinde şu şekildedir; 1. İznik'e kadar olan bölge, 2. Bursa ve Ulubat üzerinden Çanakkale'ye kadar olan bölge, 3. Edremit, 4. Karaağaç.

Şahinşâh döneminde Bizans'ın Konya'yı ele geçirmek üzere harekete geçtiği anlaşılıyorsa da kaynaklardan Selçuklular tarafından herhangi bir yeri kaybetmediği görülüyor. Buna göre Şahinşâh döneminde Kılıç Arslan'ın sahip olduğu sınırlar muhafaza edilmiş hatta batı yönünde ilerlemeler gözlenmiştir. Şahinşâh döneminde doğu yönünde herhangi bir faaliyet olmadığı görülüyor (Harita V).

4. 5. I. İZZEDDİN MESÛD DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

4. 5. 1. Saltanatının İlk Yılları

I. Mesûd kardeşini bertaraf ettikten sonra 510 (1116/1117) yılında Türkiye Selçuklu tahtına oturmuştur.⁷⁸⁶ I. Mesûd'un tahtı ele geçirip

⁷⁸⁵ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 55, Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349-350, Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 498-501; I. Mesûd'un saltanat mücadelesi ve başa geçmesi için ayrıba bkz. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 32 vd.

⁷⁸⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 61; I. Mesûd adına bastırılmış sikke mevcuttur. Bu sikkede kesim yeri ve tarih yoktur. Ön yüzde Bizans İmparatoru I. Alexius Comnenus'un tasviri, arka yüzde "Sultan'ül-Muazzam" ünvanı ile Mesûd'un adı yer almaktadır. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 108; İsmâil Gâlib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçûkîye*, Mîhrân Matbaası, İstanbul, 1309, s. 2; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 45-46; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşuğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 22.

Şahinşâh'ın yerine Türkiye Selçukluları Devleti'nin başına geçmesi ile ilgili farklı rivayetler vardır. Süryani Mikhail, Melîkşâh'ın adını belirtmediği bir generalinin (emîrinin) Şahinşâh'a isyan ederek Mesûd'u hapisten çıkardığını ve onu Dânişmendli Emîr Gâzi'nin yanına götürdüğünü, burada Mesûd'un sultân ilân edildiğini, Melîkşâh'ın birçok altınla beraber İstanbul'dan dönerken onu tuzağa düşürüp, önce esir ettiklerini sonra da gözlerini kör ettiklerini kaydeder.⁷⁸⁷ Abu'l-Farac ise, Bizans imparatorunun yanından dönmekte olan Melîkşâh'ı Dânişmendli Emîr Gâzi'nin pusuya düşürdüğünü ve onu yakalayıp gözlerini kör ettirdiğini, bunun üzerine de Malatya'daki emîrlerin Mesûd'u hapisten çıkarıp sultân ilân ettiklerini kaydeder.⁷⁸⁸ Anna Komnena'ya göre, Mesûd önce hapisten kurtarılmış, daha sonra kayınpederi Emîr Gâzi'nin askerî desteği ile Melîkşâh'ı yakalayıp esir etmeye muvaffak olabirmiştir.⁷⁸⁹ Hondmîr ve Mirhond'a göre ise I. Kılıç Arslan'ın ölümünden hemen sonra başa Mesûd geçmiştir.⁷⁹⁰ I. Mesûd Şahinşâh'ı ele geçirdikten sonra önce gözlerini kör ettirip ardından yay kirişi ile boğdurtmuştur (1117).⁷⁹¹ Netice itibarı ile Sultân Mesûd, tahta geçtiği zaman Malatya'da bulunan diğer kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'a dokunmamıştır.

4. 5. 2. Bizans ve Dânişmendlilerle Mücadeleler

İzzeddîn Mesûd'un Türkiye Selçuklu saltanatına geçmesinden iki yıl sonra Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ölmüş ve yerine II. Ioannes Komnenos (1118-1143) geçmişti.⁷⁹² Bu taht değişikliğinden faydalanmak isteyen Türkler, Bizans tarafından işgal edilen yerleri geri almak üzere harekete geçerek Denizli ve civarını ele geçirdiler. Bunun üzerine yeni imparator

⁷⁸⁷ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁸⁸ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 349-350.

⁷⁸⁹ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 55

⁷⁹⁰ Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 27-28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269.

⁷⁹¹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 498-501.

⁷⁹² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 521-522; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 5;

İstanbul'da işlerini yoluna koyup tahtını sağlamlaştırdıktan sonra babasının Anadolu'daki Türklere karşı izlediği siyaseti devam ettirerek 1119 yılında harekete geçti. Akşehir'e kadar ilerleyen imparator buradan başkumandan Ioannes Aksukhos'u⁷⁹³ öncü kuvvetleriyle beraber Denizli'ye gönderdi. Aksukhos buraya gelerek şehri kuşattı. Bu sırada Denizli'yi, katıldığı birçok savaşta ün kazanmış olan tecrübeli kumandan Alpkara (Emîr Başara)⁷⁹⁴ savunmakta idi. Ancak Alpkara, Bizans kuvvetlerinin sayıca üstün olması ve bundan sonra imparatorun idare ettiği kuvvetlerin de gelmesiyle fazla direnmeyerek şehri Bizans kuvvetlerine teslim etmek zorunda kaldı. Burada bulunan sekiz yüz kişilik Türk garnizonu serbestçe çıkıp gitti. Böylece Denizli yeniden Bizans'ın eline geçmiş oldu. İmparator II. Ioannes şehrin etrafını surlarla çevirtti ve diğer gerekli düzenlemeleri de yaptıktan sonra İstanbul'a döndü.⁷⁹⁵

Ioannes, Selçuklu askerî hareketlerinin özellikle Batı ve Güney Anadolu'da yeniden yoğunlaşması üzerine, 1120 yılında, bu bölgeye yeni bir sefere çıktı. İmparatorun ilk hedefi Borgulu/Uluborlu (Sozopolis) idi. Anadolu'daki önemli şehirlerden birisi olan Borgulu/Uluborlu, Menderes boylarından doğuya uzanan yol üzerindedir. Etrafı surlarla çevrili sarp bir tepenin üzerinde kurulmuş olduğundan ele geçirilmesi çok zor bir şehirdi. Borgulu/Uluborlu, daha çok batıya Menderes Vadi'sine yönelen yolların üzerinde

⁷⁹³ Aslen bir Selçuklu Türkü olan bu Bizans kumandanı hakkında geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Komnenos Hânedânının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", *Belleten*, 1996, LX/227, s. 59-72.

⁷⁹⁴ Alpkara hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi, İkinci Kısım 1070-1479*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969, s. 14.

⁷⁹⁵ İonnes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 5-6; Süryani Mihail ve Abû'l-Farac bu yıl Türkler üzerine sefere çıkan imparatorun Türklerin elinden üç kale aldığını yazmaktadır. Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 68; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 356; Krş. Ferdinand Chalandon, *Jean II Comnene (1118-1143) et Manuel I Comnene (1143)-1180*, Paris, 1912, s. 46-47; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.160; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 437; Işın Demirkent, "Komnenos Hânedânının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", s. 65; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 50 vd.

bulunmakla beraber, güneyde Akdeniz'e giden yollarla da ilgisi vardı. Gerçi Bizans döneminde, hem doğu-batı hem de kuzey-güney doğrultusundaki yolların kesişme yeri olan Apamae (Dinar) gerilemiş bulunuyordu. Doğu-batı istikâmetindeki vadi üzerinde yer alan Roma çağının Apollonia şehri, Bizans devrinde küçülmüş, Sozopolis olarak, yakınlardaki sarp tepenin üzerine çekilmişti. Türkler Sozopolis'e Borgulu adını vermişlerdi. Borgulu/Uluborlu, bu yıllarda müstahkem kalesi, doğuya uzanan yol düzeni ile Selçuklu gücünün batıdaki son noktası idi. Anlaşdığına göre Borgulu/Uluborlu'nun güneyindeki yöreler henüz Türk hâkimiyetine girmemiştir. İmparator Ioannes, bir savaş hilesi düşünerek atlı kuvvetlerini Paktarius ve Dekanus adlı subayların kumandasına verip ona, devamlı surette Borgulu/Uluborlu, civarında dolaşarak surlara saldırı düzenlemesini emretti. İmparatorun idaresindeki asıl Bizans kuvvetleri ise şehir yakınındaki çalılıklarda gizlendiler. Türkler Bizans kuvvetlerinin yalnız bu kuvvetlerden ibaret olduğunu düşünerek birkaç defa kaleden dışarı çıktılar. Sonunda bu çıkışlarından birinde kaçan Bizans askerlerini takibe başladılar. Ancak pusuya yatmış olan Bizans kuvvetlerinin ortaya çıkması üzerine çember içine alındılar. Bu Türk kuvvetlerinden atları çok süratli olup kaçan pek az kişi hariç, diğerleri ya esir düştüler veya kılıçtan geçirildiler. Böylece Borgulu/Uluborlu, gibi müstahkem bir mevki Bizans'ın eline geçmiş oldu. Borgulu/Uluborlu'yu ele geçiren imparator, güneye doğru ilerleyişini sürdürerek başta Hierakokoryphites Kalesi⁷⁹⁶ olmak üzere pek çok şehir ve kaleyi Türklerden geri aldı. Aslında Ioannes'in, seferi Antalya'ya kadar uzatması Bizans için zaruri idi. Çünkü Orta Anadolu'dan geçip güneye inen çapraz yol Türk yerleşimi dolayısıyla artık kesinlikle kapanmıştı. Bu nedenle Bizans'ın Akdeniz'e ve Suriye'ye ulaşabilmesi için, hiç değilse Ege bölgesinden ya kıyı boyunca, ya da Alaşehir veya Afyon üzerinden ilerleyerek Denizli'de buluşan

⁷⁹⁶ XII. yüzyılda Antalya yakınlarında bir kale. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 424, 470; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 317.

ve buradan Antalya'ya giden yolların açık tutulması hayati önem taşımaktaydı. Fakat imparatorluğun, sağlam surlarla çevrili şehirler dışında, Ege bölgesinin iç kısımlarında veya Bithynia yöresinde hâkimiyetini ne ölçüde sağlayabildiği de pek belli değildir. Çünkü düzenlenen her seferden sonra Bizans ordusunun geri çekilişini müteakip o bölgeye Türk akınları ve yerleşimi yeniden başlamakta ve Bizans bu yerleşimleri önlemek için tekrar bir sefer yapmak zorunda kalıyordu. İoannes Antalya'daki kaleleri ele geçirdikten sonra seferini sonlandırarak İstanbul'a geri döndü. Bu ani kararın sebebi, Peçeneklerin Balkanlarda İmparatorluk arazisine akınlar yaptıklarına dair haberlerin gelmesiydi.⁷⁹⁷ Bu sefer sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait iki önemli şehir olan Denizli ve Uluborlu yeniden Bizans'ın eline geçmiş oldu.

Bu arada Dânişmendli hükümdârı Emîr Gâzî, damadı Sultân Mesûd'u tahta çıkardıktan sonra da Anadolu'daki hadiselere müdahale etmeye devam etti. Sultân Mesûd ise kendisini Türkiye Selçuklu sultânı yapan kayınpederi Emîr Gâzî'nin nüfuzu altında olup onun siyasetini izlemek zorunda idi. Sultân Kılıç Arslan'ın 2 Eylül 1105'de Malatya'yı ele geçirmesiyle siyasî kudretleri zayıflayan Dânişmendliler, Emîr Melîk Gâzî zamanında (1104-1134) Anadolu'da üstünlüğü tekrar ele geçirmeye çalıştılar. Emîr Gâzî, Artuklu Belek Gâzî'nin 19 Rabiulevvel 518 (6 Mayıs 1124)'de ölümü üzerine Selçukluların Malatya meliki Tuğrul Arslan ile Harput emîri Süleyman arasındaki ihtilaflardan yararlanarak Sultân Mesûd da yanında olduğu halde 13 Haziran 1124'de Malatya üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Kuşatma altı ay kadar sürdü. Nihayet Tuğrul Arslan ile annesi Ayşe Hatun 1

⁷⁹⁷ İonnes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 7-8; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 9-11; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 68; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 161; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 437; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 46; Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler*, 21 Mayıs 2001, Dünya Basımevi, İstanbul 2002, s. 1-15.

Zilkade 518 (10 Aralık 1124) tarihinde şehri Emîr Gâzî'ye teslim ederek bu civarda bulunan Minşâr (Masara, Kezirpert) Kalesine çekildiler.⁷⁹⁸

Öte yandan Ankara ve Kumana⁷⁹⁹ yörelerine hâkim olan Sultân Mesûd'un kardeşi Melik Arab, tahtı ele geçirmek için Mesûd'la savaşa tutuşup onu yenilgiye uğrattı. Savaşı kardeşinin kazanması üzerine Mesûd Bizans İmparatoru II. Ioannes'ten yardım almak için İstanbul'a gitti. İmparator tarafından iyi karşılanıp bir askerî birlik ve yüklü miktarda altın alan Mesûd buradan hareketle kayınpederi Emîr Gâzî'nin yanına gitti. İki hükümdâr Arab'a karşı güçlerini birleştirdiler. İki hükümdâr birlikte hareket edip Mesûd'un yokluğundan faydalanıp Konya'yı kuşatmış olan Arab'ın üzerine yürüdüler. Mesûd, bu kez kayınbabası Emîr Gâzî ile birlikte Melik Arab'ı yenilgiye uğrattı. Fakat Melik Arab, bir yıl sonra (1127) Türklerden ve Ermenilerden oluşan bir orduyla, Sultân Mesûd ve Emîr Gâzî'ye karşı yaptığı savaşlarda, önce başarılı oldu ise de Malatya yöresinde yenilgiye uğradı ve Bizans'a sığınmak sorunda kaldı. Melik Arab bir daha ortaya çıkmadı. Böylece Sultân Mesûd, kayınpederi Emîr Gâzî'nin yardımı ile daha önce kardeşi Şahinşâh'ı ortadan kaldırdığı gibi, diğer iki kardeşi ve rakipleri Tuğrul Arslan ve Melik Arab'dan da kurtulmuş oldu. Sultân Mesûd böylece kayınpederi sayesinde tahtını korurken Konya ve çevresi hariç Malatya'dan Sakarva'ya kadar uzanan Selçuklu toprakları Dânişmendlilerin eline geçmiş oluyordu. Emîr Gâzî 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz kıyılarını da yönetimi altına

⁷⁹⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; Mateos, *a.g.e.*, s. 282; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 359; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 167-168; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 438; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 47; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 35 vd.

⁷⁹⁹ "Kumana veya Komana. Geçmişte Anadolu'da bu isimle anılan iki yer mevcuttur. Biri Tokat'ın 9 km. kuzeydoğusunda, Almus yolu kavşağındaki Gömenek (Gümenek) köyünün yerinde, diğeri de Kapadokya'nın (Kappadokia) güneyinde, Kataonia bölgesindeki Komana'dır ki, kalıntıları Adana ili Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı Şar köyü ile iç içedir. Bizim bahsettiğimiz Kumana, Gömenek köyünün yerindekidir." bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 458. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 135, n. 79.

aldı. Buna göre yeni Selçuklu Dânişmendli sınır hattı Konya-Niğde-Aksaray-Ankara olarak çizilmiş oldu. Böylece Dânişmendliler Anadolu’da en güçlü devlet haline geldiler.⁸⁰⁰

Dânişmendli Emîr Gâzî 528 (1134) yılında vefat etti. Onun geride Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve adlarında dört oğlu kaldı. Yerine büyük oğlu Muhammed geçti.⁸⁰¹ Emîr Gâzî’nin ölümü ile Sultân Mesûd büyük bir minnetten kurtulmuş oldu. Ayrıca damat olduğu için miras davasına o da karıştı. Bu nedenle Melîk Muhammed ile arası açıldı ise de Bizans tehlikesi karşısında bütün anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak tekrar bir ittifak meydana getirdiler. Bu arada Bizans imparatoru Ioannes Komnenos, ordusuyla harekete geçip Dânişmendlilerin elinde bulunan Kastamonu ve Çankırı şehirlerini kuşatıp ele geçirdi ve esir alınan Türkleri İstanbul’a gönderdi. Bunun üzerine Sultân Mesûd ile Melîk Muhammed 529 (Ekim/Kasım 1134) yılında harekete geçerek bu yöreleri Bizans’tan kurtardılar. Bu savaşlardan sonra Melîk Muhammed 1136 yılında haçlılara karşı harekete geçip, Maraş üzerine yürüdü, Göksun ve çevresini ele geçirdi. Bu sıralarda da Emîr Afşin kumandasındaki bir Türk birliği Suriye’deki Lazkiye kıyı şehrine kadar akınlarda bulundu.⁸⁰²

⁸⁰⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 360-363; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 24-36; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, X, s. 345; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, “Habibü’s-Siyer’e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mirhând, *a.g.e.*, s. 269; Krş. Işın Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 58-59; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 168-172; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 38 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, “Dânişmendliler”, *İA*, III, MEB, Yayın yeri ve yılı Yok, s. 469-470.

⁸⁰¹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 58; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 103; Anonim, *Süryani Vekayinamesi*, s. 44; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 367; Krş. Chalandon, *a.g.e.*, II, s. 88; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 172; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 255; Mükrimin Halil Yinanç, “Dânişmendliler”, s. 470; Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2001, s. 149; Refet Yinanç, *Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları*, *Vakıflar Dergisi*, 1982, S. XV, s. 6.

⁸⁰² el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 41; XI-XIII. yüzyıllarda Kastamonu bölgesi üzerinde Bizans-Selçuklu mücadeleleri için ayrıca bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21-22; Abû'l-Farac,

Diğer taraftan Bizans imparatoru Ioannes Komnenos, Kilikya'daki Ermenileri ve özellikle Haçlı Frank devletlerini itaate zorlamak için birinci Kuzey Suriye seferine çıkıp 1137 yılı ilkbaharında Çukurova'ya girdi ve Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba'yı ele geçirdi. Bu arada halkın Rarimund'u çağırıp Buhemund'un kızı ile evlendirerek şehri ona teslim ettikleri haberi imparatora ulaştı. İmparator bu habere kızıp bunun üzerine Antakya'ya doğru hareket etti. Çünkü Birinci Haçlı Seferi sırasında haçlıların babası Aleksios'la yaptıkları antlaşma gereğince şehri onlara vermeleri gerekiyordu. Bu nedenle imparator Antakya'yı kuşattı ve uzun süren kuşatmanın ardından şehrin hâkimi Raimund'la antlaşma yaparak orayı da ele geçirdi. Ancak daha sonra şehirde çıkan ayaklanma sonucunda şehri Raimund'a geri vermek zorunda kaldı. Buradan Suriye'ye hareket eden imparator Bizaâ'yı ele geçirip ardından Haleb'i kuşattı ancak alamadı. Bu arada Sultân Mesûd da ordusuyla harekete geçip İmparator Ioannes'in ardından Çukurova'ya kadar gelmişti. İmparatorun Kuzey Suriye'de istilâ harekâtında bulunduğu sıralarda, Sultân Mesûd, Adana yörelerini istilâ etti ve ele geçirip halkı Piskopos dâhil esir alıp onları Malatya'ya gönderdi. Böylece Selçuklu sultânı tarafından sıkıştırılan Haçlı ve Ermenilerden artık yardım ve destek alamayan İmparator Ioannes, Sultân Mesûd ile bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Bu antlaşmayı zikreden tek kaynak olan Süryani Mihail, antlaşmanın içeriği hakkında bilgi vermemektedir. Bizans kaynakları ise bu konuda tamamen sessiz kalmaktadır. Böylece İmparator bu Çukurova ve Kuzey Suriye seferinden geriye İstanbul'a döndü.⁸⁰³

a.g.e., II, s. 406; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 13; 313; Mateos, *a.g.e.*, s. 313; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 12-14; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 173-174; Yusuf Ayönü, 119; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 49; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 42-45.

⁸⁰³ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 76-82; Willermus Tyrensis, Willermus, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar (1099-1143) II*, s. 324-325, 334-335, 345; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 20; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 112; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 374; Anonim *Süryanî Vekayinâmesi*, s. 47-48; İmparatorun bu seferi hakkında geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, s. 116-130; Muharrem Kesik,

Sultân Mesûd 1138 yılında Maraş yörelerine saldırıp Haçlı ve Ermenilerden esirler aldı. Dânişmendli Melîk Muhammed de 1139 yılında Keban, Feke ve Kızıldağ'ı fethedip Zublas Kalesi'ni kuşatmış idi. Bundan sonra Sultân Mesûd ve Melîk Muhammed, Bizans'a karşı ortak askerî harekâtlarını sürdürdüler. Melîk Muhammed, Bizans'a geçen Karadeniz kıyı bölgelerini fethetti. Daha sonra da Elbistan ve yörelerinden saldırıya geçen haçlıları mağlup etti. Bu sıralarda Sultân Mesûd da Sakarya ırmağı boylarına kadar fetihlerini uzatmakta idi. Bizans aleyhine gittikçe gelişmekte olan bu askerî ve siyasî hareket ve faaliyetler üzerine İmparator Ioannes 1139 yılında ordusuyla harekete geçip Niksar'ı kuşattı. Ancak artan Selçuklu saldırı ve baskısı karşısında kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve 1141 yılında İstanbul'a döndü. Bunun üzerine Sultân Mesûd, Pamfilya (Güney Batı Anadolu) bölgesinde fetihlere girişerek Uluborlu'yu kuşatıp Bizans'ın güneye inen yolunu kontrol altına almıştı. Bu sıralarda diğer Selçuklu kuvvetleri de Antalya yörelerine saldırılarda bulunmakta idiler. Bu sebeple İmparator Ioannes 1142 yılında ikinci kez Suriye Seferi'ne çıktığında önce Uluborlu bölgesinden Türkleri uzaklaştırmak ve Antalya'ya inen yolu güvence altına almak istedi. Fakat böylesine büyük bir Bizans ordusunun yaklaştığını gören Türkler derhal bölgeden çekilmişlerdi. Yine de imparator, ordunun güneye yürüyüş yolunu uzatmak pahasına da olsa, doğuya saparak Puskuse Gölü (Beyşehir Gölü)'ne kadar ilerledi ve Selçuklu etkisinde kalan bu çevrede Bizans'ın varlığını göstermek istedi. Ne var ki, çabası boşuna oldu; işin ilginç yanı, Bizans tebaası olan bölgenin Hristiyan halkı bile kendisine karşı çıktı. Kinnamos, eserinde bu olayı anlatırken, buradaki halkın bir gün içinde Konya'ya gidip geldiğini ve uzun zamandan beri Türklere yakın yaşadıkları için onların adetlerini benimsemiş olduklarını yazmıştır. Onun bu ifadesi ise bize, Phrygia ve Pisidia bölgelerinde Türk varlığının ve

Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156), s. 56; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 45-48.

etkisinin ne derecede yerleşmiş olduğunu göstermek bakımından önem taşır. Osman Turan, adaları ele geçiren II. İoannes'in Selçuklu sultânını kendisine tercih eden ahaliyi Konya'ya sürdüğünü ifade etmektedir ancak hangi kaynağa dayandığını belirtmemektedir. Aynı yıl II. İoannes çıktığı ikinci Kuzey Suriye Seferi sırasında Toros Dağları içinde yaban domuzu avında iken kaza ile aldığı zehirli bir ok yarısından kurtulamadı ve 8 Nisan 1143'te öldü ve yanında bulunan en küçük oğlu Manuel Komnenos (1143-1180) imparator ilan edildi.⁸⁰⁴

Dânişmendli Hükümdârı Melîk Muhammed Aralık 1141/1142 tarihinde Kayseri'de öldü.⁸⁰⁵ Bunun üzerine, oğulları arasında taht kavgası başladı. Melîk Muhammed'in oğlu Zünnûn Kayseri'ye hâkim olurken, kardeşlerinden Aynüddeve Malatya'ya, Yağıbasan da Sivas'a hâkim oldular. Böylece Dânişmendliler üç kola ayrılmış bulunuyorlardı. Bu durum, Sultân Mesûd'un hâkimiyet sahasını genişletmesine yaradı. Sultân Mesûd'un Dânişmendliler arasındaki bu taht kavgasına müdahale ederek Zünnûn'u desteklemesi üzerine Muhammed'in kardeşleri Aynüddeve ve Yağıbasan ona karşı bir ittifak kurdular. Bunun üzerine Sultân Mesûd, Malatya Dânişmendli Melîki Aynüddeve ve Sivas Melîki Yağıbasan'a karşı harekete geçerek Sivas'ı ele geçirdikten sonra Malatya üzerine yürüyüp 1 Zilhicce 537 (17 Haziran 1143)'de şehri kuşattı. Fakat üç ay süren kuşatma sırasında ciddi bir hücum yapmadı. Bizans imparatoru II. İoannes'in ölümü üzerine ordusunun idaresini devralan küçük oğlu Manuel Komnenos'un süratle İstanbul'a dönerken Selçuklu topraklarına saldırması

⁸⁰⁴ Willermus Tyrensis, Willermus, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar (1099-1143) II*, s. 377-378; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 24-25, 33; İonnes Kinnamos, s. 19-20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, XI, s. 89; Mateos, *a.g.e.*, s. 296; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 121; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 377; Anonim, *Süryani Vekayinamesi*, s. 50; ayrıca bkz. Muralt, *a.g.e.*, s. 143; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 177-178; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 42-45, 59 vd.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, XI, s. 89; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 119; Mateos, *a.g.e.*, 296; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 376.

üzerine Sultân Mesûd 2 Rebiulevvel 538 (14 Eylül 1143)'de kuşatmayı kaldırıp şehir önünden çekildi.⁸⁰⁶ Niketas, yeni İmparator Manuel Komnenos'ın Kilikya'dan Antalya-Honaz yoluyla Yukarı Frigya bölgesinden geçerek başkentine gittiğini yazmıştır. Aynı bilgiyi veren Kinnamos da, bu yolun artık Türk topraklarının ortasından geçtiğini söylemekle, Selçukluların sadece Beyşehir Gölü civarına değil, Phrygia bölgesinin, hiç değilse bir kısmına da, hâkim olduklarını açıkça belli etmektedir.⁸⁰⁷ Bu olumsuz duruma rağmen Sultân Mesûd, Dânişmendli meliki Aynüddeve'nin yönetiminde bulunan, Ceyhan ve Elbistan kent ve yörelerini fethetti ve oğlu Kılıç Arslan'ı bölgeye melik olarak atadı (1144). Aynı yıl Malatya'yı tekrar kuşattı ancak Bizans İmparatoru'nun Türkler üzerine sefere çıktığı haberi üzerine tekrar sonuç alamadan kuşatmayı kaldırdı.⁸⁰⁸

Sultânın Dânişmendli Devleti'ne karşı giriştiği askerî harekât karşısında Yağıbasan ve Aynüddeve, ona karşı Bizanslılarla ittifak yaptılar. Bu ittifak üzerine Manuel Komnenos, harekete geçip Çukurova'ya kadar ilerleyerek buradaki Ermenilerle Selçuklular aleyhine bir antlaşma yaptı, fakat hastalanması sebebiyle İstanbul'a geri döndü. Bunun üzerine sultân Mesûd, Bizanslıların Ermeni ve haçlılarla olan ilişkilerine engel olmak amacıyla

⁸⁰⁶ Abû'l-Farac, II, s. 377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 89; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 178-179.

⁸⁰⁷ İonnes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 19 vd.

⁸⁰⁸ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 34; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 14; Abû'l-Farac, II, s. 377; Azimi, s. 66; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 124; Krş. Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 47; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 50; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 440; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 51; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180; Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, s. 109; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 47-50.

Bizans'ın İsauria eyaletinde bulunan Prakana⁸⁰⁹ kalesini fethetti (1146) Bu fetihle Bizans'ın Suriye ile bağlantısı tehdit altına girmiş oluyordu.⁸¹⁰

Manuel Komnenos tahta geçtiği sırada Türk akınları Bizans aleyhine ilerlemiş ve Bizans tarafından sınır bölgelerindeki topraklar yavaş yavaş kaybedilmekte idi. Türk akınları kuzeydoğuda Bithnia eyaletine, İznik-Eskişehir arasındaki Melangeia (Malagina)⁸¹¹ bölgesine, güneyde ise Menderes ovasına Ege kıyılarına kadar uzanmakta idi. Bu yüzden Manuel Komnenos tahta çıkınca ilk iş olarak Türklerin akınlarına mani olmak ve sınır bölgelerinde güvenliği sağlamak için buralara yeni kaleler ve müstahkem mevkiiler inşa ettirmişti.⁸¹² Ayrıca imparator Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarını, Anadolu'da Bizans aleyhine genişletmesini sağlayan askerî harekâtları durdurmak amacıyla kalabalık bir orduyla sefere çıkarak Batı Anadolu yönünde harekete geçti ve Menderes Irmağı havzasında Selçuklular tarafından fethedilen kentleri ele geçirdikten sonra Konya yönüne hareket etti (İmparatorun bu sefer sırasında izlediği askerî yola daha önce değindiğimiz için burada yer vermedik). İmparator Akşehir yörelerine eriştiği zaman ilk kez bir Selçuklu ordusuyla savaşa girişti. Selçuklular, kalabalık Bizans ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar; Bizanslılar Akşehir'i işgal ettiler. Sultân Mesûd, Konya yörelerinde Manuel Komnenos ile giriştiği savaşta Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı. İkinci Haçlı seferini oluşturan Haçlı ordularının harekete geçmesi ve

⁸⁰⁹ Roma egemenliği döneminde Diokaisareia adını almış olan Dağlık Kilikia kenti; şimdiki Uzuncaburç'tur. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 127; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 25, 404.

⁸¹⁰ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Chalandon, *a.g.e.*, II, s. 248; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 440; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 115.

⁸¹¹ Eskişehir'e, Bolvadin'e, Akşehir'e, Konya'ya uğrayıp Gülek Geçidini ya da Torosların diğer bir geçidini aşarak Kilikia'ya ulaşan Bizans askerî yolunun üzerinde bir kentçik. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 598; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 221-226, 228-229; John Haldon, *a.g.e.*, s. 30.

⁸¹² Niketas, *a.g.e.*, s. 35; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 33; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s. 41.

Mesûd'a yardım geldiği haberi üzerine Manuel Komnenos Sultân I. Mesûd ile bir barış antlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Sultân I. Mesûd daha önce Bizans'tan aldığı Antalya ve İç-el yörelerindeki birtakım yerleri ve Prakana Kalesi'ni Bizans'a bıraktı.⁸¹³ Haçlı Seferleri başlarken Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları güneyde Konya, Aksaray, Niğde, doğuda Elbistan ve Ceyhan yöreleri, batıda Konya-Afyon-Eskişehir hattı boyunca uzanıp kuzeyde Ankara-Çankırı hattından ilerleyip Dânişmendli sınırındaki Kayseri'ye kadar uzanmakta idi.

4. 5. 3. İkinci Haçlı Seferi

Musul Atabeği İmâdeddîn Zengi 26 Cemaziyelahir 539 (24 Aralık 1144)'da Urfa'yı fethetti.⁸¹⁴ Bu fetih Müslümanları büyük bir sevince boğarken Avrupa'da şok tesiri yaptı ve Hristiyan âlemi bundan dehşete düştü. Papa III. Eugenius doğudaki Haçlı devletlerine yardım etmek için 1145 yılı sonunda yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesi konusunda Batı Hristiyanlarına çağrıda bulunarak sefere katılacaklara daha önce yapılan vaatleri tekrarladı. Papa III. Eugenius Haçlı seferi için önce Fransa Kralı VII. Louis ile temasa geçti ve Fransa'da 1 Aralık 1145 tarihinde Haçlı Seferine çağrı için bir ferman yayınladı. Ardından Haçlı

⁸¹³ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 36; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 139; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 39; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 51; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 180-182; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 109-110; Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 5-7; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 440; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 181; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 62 vd.

⁸¹⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, s. 92-94; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarih Dimaşk*, s. 279-282; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîh-i Haleb*, s. 324; Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 299-300; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, XI, s. 106-107; Anonim, *Süryani Vekayinamesi*, s. 56 vd.; Ebû Şâme, *Kitabu'r-Ravzateyn*, I, Müesseseti el-Rasâleh, Beyrut, H 1417 M 1997, s. 105; Urfa'nın Zengi tarafından ele geçirilmesi hakkında ayrıntı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 78-81; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1118-1146)*, s. 139-150; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s. 10; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 50-51.

Seferi için aynı fermanı 31 Mart 1146'da Vezelay'da tekrar yayınladı ve Aziz Bernard de Clairvaux⁸¹⁵'u Haçlı seferini vazetmekle görevlendirdi. Fransa Kralı VII. Louis'in planladığı ve 31 Mart 1146'da Vezelay'da yapılan büyük kalabalıkların akın ettiği toplantıda Aziz Bernard de Clairvaux Haçlı sefirine çağrı yaptı. Bu çağrı büyük halk kitlesi tarafından sevinç gösterileriyle kabul edildi. Bernard, daha sonra vaazlarda bulunmak üzere Burgundia, Lonaine ve Flandre bölgelerini dolaşıp Almanya'ya geçti. Burada Almanları ve İmparator III. Konrad'ı İkinci Haçlı Seferi'ne katılmaya ikna etti. Böylece İkinci Haçlı Seferi, öncekilerden farklı olarak Avrupa'nın iki büyük hükümdârı tarafından yapılıyordu. Fransa Kralı VII. Louis Vezelay'daki toplantıdan sonra, topraklarından geçeceği ülkeleri krallarıyla diplomatik müzakerelere başladı. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a elçiler göndererek Haçlı ordusunun topraklarından geçmesine izin vermesini ve para karşılığı yiyecek temin etmesini rica etti. Manuel Komnenos bu istekleri kabul etti ve kendisi de Birinci Haçlı Seferinde olduğu gibi haçlıların kendisine sadakat yemini etmesini istedi. Çünkü Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, yapılacak bir Haçlı seferinin Bizans topraklarına zarar vereceğinden endişeleniyordu. Bu sebeple ayrıca Türkiye Selçuklu Sultânı I. Mesûd ile bir barış yapma gereği duydu. Türklerle yaptığı bu anlaşma yüzünden Manuel Komnenos batılılarca Hristiyanlığa ihanet etmekle suçlandı. Türkiye Selçuklu Sultânı Mesûd ise, ikinci Haçlı Seferi hareketini duyunca doğuda bulunan Müslüman hükümdâr ve emîrlere durumu bildirip yardımcı kuvvetler istedi. Haçlılara karşı en tesirli tedbirleri almaya çalıştı.⁸¹⁶

⁸¹⁵ Aziz Bernard de Clairvaux hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. L. E. Vacandard, *Vie de Saint Bernard*, I-II, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1910; S. J. Eales, *The Life And Works of St. Bernard*, 3 cilt, Jhon Hodges, London, 1889-1896.

⁸¹⁶ Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 40 vd.; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 40; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 64; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 139; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, s. 68; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 384 vd.; B. Kugler, *Studien Zur Geschichte des Zweiten Kreuzzuges*, Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I,s. 212-213; Philip David Handyside, *The Old French Translation of William of Tyre*, Cardiff University, 2012, s. 65 vd.; Ostrogorky, *a.g.e.*, s. 353 vd.; Osman

Alman İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis ordular arasında çatışmayı önlemek, yiyecek ve diğer tüm ihtiyaçlarını daha kolaylıkla sağlayabilmek için ordularının başında ayrı ayrı ilerlemeye karar vermişti. İlk olarak Alman İmparatoru III. Konrad, Mayıs 1147 tarihinde büyük bir orduyla yola çıktı. Konrad, Macaristan'ı geçip Bizans topraklarına girince Bizans İmparatoruna zarar vermeyeceğine dair yemini kabul etti. Fakat kalabalık ve disiplinsiz Alman ordusu yol boyunca pek çok hadiseye sebep oldu. Nihayet 10 Eylül 1147 tarihinde İstanbul'a gelen Almanların taşkın hareketleri burada da devam etti. Bu nedenle Fransızlar gelmeden Alman ordusu Anadolu yakasına geçirildi. III. Konrad, Bizans imparatorundan Anadolu'daki yürüyüşün selâmeti için kendisine kılavuzlar verilmesini istedi. İmparator Manuel Komnenos de onun bu isteğini uygun bularak muhafız kumandanı Stephanos ve bir Bizans birliğini III. Konrad'ın yanına verdi ve ona Türklerle savaşa girmeden Bizans arazisi içinden geçip Antalya'ya ulaşmasını tavsiye etti. Alman haçlı ordusu İstanbul Boğazı'nı geçtikten sonra Kadıköy'de ordugâh kurdu. Buradan İzmit Körfezi boyunca ilerleyerek İznik'e geldi. Sultân Mesûd, Almanların, Selçuklu topraklarına iyice yaklaşmaları üzerine, önceden çağrıda bulunarak komşu Türk ve Müslüman hükümdârlardan aldığı kuvvetlerle takviye ettiği ordusunu savaşa hazır duruma getirerek Almanları beklemeye başladı. Alman İmparatoru III. Konrad, Manuel Komnenos'in kendisine elçi gönderip Çanakkale'den Abydos'a gemilerle geçmesini tavsiye etmesine rağmen onun sözlerine önem vermedi. Niyeti Birinci Haçlı Seferi'nde takip edilen yoldan ilerleyerek Anadolu'yu

Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 92; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63 vd.; İzzet Çıvgın *Ortaçağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2008, 214; Altan Deliorman, *Osmanlılardan Önce Türkler*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2010, s. 197; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 109; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101 vd.; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 222; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 440; Umberto Eco, *a.g.e.*, 53; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s. 13 vd., 41 vd.; Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 77 vd.; Chalandon, *a.g.e.*, II, s. 254 vd.; Steven Runcinman, *a.g.e.*, II, s. 220 vd.

geçmekti. Alman Haçlı ordusu 7 Eylül günü Çatalca (Khoirobakhus) Ovası'na 10 Eylül günü İstanbul önlerine ulaştılar. Bu arada Fransız ordusunun da yaklaşmakta olduğunu haber alan III. Konrad iki ordunun aralarında sorun çıkmasından endişelenerek Manuel Komnenos'ın Türklere ait araziye girmemesi konusundaki uyarıya rağmen 15 Ekim 1147'de İznik'ten doğuya doğru hareket etti. Bununla beraber kral İzmit'i geçip İznik'e varınca ordusunu ikiye ayırıp ordunun savaşı olmayan kısmını Otto Von Freising idaresinde Denizli üzerinden Antalya'ya gönderdi. Ancak bu ordunun büyük kısmı Türkler tarafından yok edilmiş küçük bir kısmı Antalya'ya ulaşabilmiştir. III. Konrad'ın başında bulunduğu ana ordu ise birinci hafta henüz imparatorluk arazisi içinde yürüdüklerinden bir zorlukla karşılaşmadılar. Fakat Türk topraklarına girince durum değişti. Alman ordusunun Anadolu'ya geçtikten sonraki yürüyüşünü yakından takip eden I. Mesûd topladığı büyük ordu ile haçlılara saldırmak için uygun zamanı kolluyordu. Haçlı ordusu arasında Türk topraklarına girince yiyecek ve su sıkıntısı başladı. Ayrıca bölgeyi çeviren Türk okçuları Almanlara hücum etmeye başlamıştı. Haçlılar Türk saldırılarında kayıplar vererek nihayet 25 Ekim 1147 tarihinde Eskişehir (Dorylaion) yakınındaki Bathys/Sarısus⁸¹⁷ ırmağına ulaştılar. Herkes suya koştu. Günlerce süren yürüyüşten sonra yorgun düşmüş yayalar uzanıp dinlenmeye hazırlanıyorlardı. Şövalyelerin çoğu da yorgun atlarını dinlendirmek için atlarından inmiş dolaşıyorlardı. Haçlıları takip etmekte olan Türk kuvvetleri ise saldırmak için böyle bir fırsatı kolluyorlardı. Sultân Mesûd, elli yıl önce hemen hemen aynı yerde babasının haçlılara karşı yenilgisinin intikamını almaya gelmişti. Türkler derhal haçlılara saldırdılar. Hafif zırlı Türk atlılarının yıldırım hızıyla birbirini izleyen saldırıları sağanaktan boşanırcasına

⁸¹⁷ Bathys: Eskişehir'in doğu yakınında Tembris/Porsuk çayı ile birleşen derenin (Sarıs Deresi, Muttalip Deresi) Bizans çağındaki adıdır. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 157; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 234; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 241; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, II, s. 333; Eskişehir'in kuzeybatısında bir ova. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34.

attıkları oklar Almanları kısa zamanda şaşkına çevirip mahvetti. Ağır zırhlı şövalyeler Türk atlılarıyla yakın çatışmaya giremediler. Sayılarının çokluğu ve silahlarının üstünlüğü işe yaramadı. Bu savaştan ziyade bir katliam oldu. Alman ordusunun onda dokuzu imha edildi (25 Ekim 1147). Akşam karanlığı başlarken İmparator III. Konrad, ordusundan sağ kalanlar ve bazı kumandanları ile birlikte dağlardan ve ormanlardan kaçarak birkaç gün içerisinde İznik'e ulaşmayı başardı. III. Konrad, askerlerini, atlarını ve bütün ağırlıklarını kaybetmişti. Türklerin eline pek çok esir ve ganimet geçti. Türkler o kadar çok ganimete sahip oldular ki, Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düştü.⁸¹⁸

Yukarıda değindiğimiz gibi Fransa VII. Kralı Louis Papa III. Eugenius'un kendisiyle temasa geçip Fransa'da Haçlı Seferine çağrı için bir ferman yayınlamasıyla sefer için hazırlıklara başladı. Hazırlıklarını tamamlayan VII. Louis 29 Haziran 1147'de ordusuyla beraber Almanya'nın Worms şehrine geldi. Buradan daha önce hazırlanan filoyle Rhein nehrini geçti. Bu arada yine bir Almanya kenti olan Regensburg'a gelen Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'in gönderdiği elçiyle görüştü. Bizans imparatoru Kral VII. Louis'den kendi ülkesinde hiçbir yeri zapt etmeme ve Türklerin daha önce Bizans'tan aldığı bir yeri ele geçirirse kendisine teslim etmesini talep etti. Ancak ilk madde kabul edilmesine rağmen ikincisi kabul edilmedi ve konu daha sonra Manuel Komnenos ve Louis arasında görüşülmek üzere ertelendi. Daha sonra Fransız Haçlı ordusu Almanların geçtiği yolu takip ederek ilerledi. Fransız haçlı ordusu yolda herhangi

⁸¹⁸ Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 42-46; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 139; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, s. 68; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 384 vd.; Niketas Khoniates, 40 vd.; İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 64 vd.; W. Bernhardi, *Konrad III*, Berlag Van Dunter-Dumplod, Leibzig, 1883, s. 639, n. 22; F. Wilken, *Geschichte Der Kreuzzüge*, III, Leipzig, 1826, s. 161-163; D. C. Munro, s. 12 vd.; Chalandon, *a.g.e.*, s. 285; Steven Runcinman, *a.g.e.*, II, s. 222; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 92; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63 vd.; Altan Deliorman, *Osmanlılardan Önce Türkler*, s. 197; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 109; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 106; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 217-222; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 440.

bir ciddi sorunla karşılaşmadan on beş gün içinde Bizans sınırına vardı.⁸¹⁹ Bu ordu Edirne'ye geldiğinde Manuel Komnenos Alman Kralına söylediği gibi Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçmesi konusunda ikna edilmeye çalıştı. Ancak Louis de III. Konrad gibi Manuel Komnenos'i dinlemedi ve Silivri üzerinden İstanbul'a doğru ilerleyip nihayet 4 Ekim 1147'de İstanbul önüne vardı. Burada bir müddet bekleyip geriden gelen kuvvetleri bekleyen Louis ve ordusu Almanların Türklerden on dört bin kişiyi öldürüp hiçbir zorlukla karşılaşmadan Konya'yı aldıkları yalan haberinin yayılması ve Bizans'ın ısrarı üzerine hareket edip Bizans gemileriyle Anadolu sahillerine geçirildiler. Kral Louis, Kasım ayı başında İznik'e ulaştı ve İznik Gölü yakınında karargâhını kurdu. Bu sırada Almanların başına gelenler Louis ve ordusu tarafından öğrenildi. Louis böyle büyük bir ordunun yok edilmesine üzüldü ve III. Konrad'ın yanına gidip ona para yardımı yaptı ayrıca Türklere karşı birlikte hareket etme kararı aldılar. Böylece iki ordu birlikte yürüyüşe geçip 11 Kasımdan sonra Balıkesir yakınlarındaki Esseron'a ulaştılar. Kral Louis Esseron'dan sonra Alaşehir-Denizli üzerinden Antakya'ya inen yoldan gitmeyi planlamıştı. Ancak bu yol kısa ve rahat olmakla birlikte Türklerin sınırına çok yakın olmasından dolayı güvenli değildi. Bu nedenle III. Konrad, Louis'i sahil yoluna dönmeye ikna etti. III. Konrad'ın tavsiyesine uyan Louis kıyı yolundan Güney'e inmek için Edremit'e doğru ilerlemeye başladı. Böylece Haçlı orduları Bergama ve İzmir'i geçtikten sonra Efes'e ulaştılar ancak III. Konrad buradan Manuel Komnenos'in daveti üzerine İstanbul'a geri döndü. Fransızlar 1147 yılı Noel'i arifesinde Efes yakınındaki Decervion Vadisi'nde ordugâh kurdular. Bu sırada Türkler haçlıları taciz etmeye başladılar. Haçlılar buldukları yerden hareketle Menderes Vadisi boyunca ilerleyerek Denizli'ye ulaşmak üzere harekete geçtiler. Bu arada Türkler haçlılara saldırmak için uygun zaman ve ortamı bekliyordu. 1 Ocak 1148 günü Psidia

⁸¹⁹ Avrupa'dan İstanbul'a giden kara yolu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Constantin Jos. Jirecek, *Die Hestrasse Von Belgrad Nach Constantinopel und Die Balkanpasse*, Verlag Von F. Temsky, Prag, 1877.

Antiokheia'sı yakınında Türkler haçlılar arasında bir savaş meydana geldi ve haçlılar bir başarı elde ettiler. Kazandıkları başarı ve elde ettikleri ganimetlerle keyiflenen Fransızlar 4 Ocak 1148'de Denizli'ye vardılar. Ancak halk haçlılardan korktuğu için mallarıyla birlikte dağlara kaçtığı için burada yiyecek bulamayıp 6 Ocak sabahı şehirden ayrıldılar. Haçlılar Antalya'ya varmak için Honaz Dağı'ndaki Kazıklıbel Geçidi'ni geçeceklerdi. Ancak onları takip etmekte olan Türkler düzensiz bir şekilde ilerlemeye çalışan ve öncülerin arayışını aşarak vadiye ulaşması ile ikiye bölünmüş olan haçlılara saldırdı. Kral Louis ve haçlılar Türklerin saldırısıyla paniğe kapıldılar. III. Konrad'ın Almanları gibi Fransızlar da Türklerin pususuna düşmüşlerdi. Türklerin dolu gibi yağın oklarından kurtulmak için herkes bir sığınak arıyordu. Haçlılar nihayet karanlığın baskını ile kayaların ve çalılışların arkasında kendilerine gizlenecek yer buldular. Kral Louis, ancak bir ağaca tırmanarak canını kurtarabildi. Gerçekten de akşamın çöken karanlığı savaşa son verdi. Gün ağarırken sağ kalanlar teker teker vadideki kampa gelmeye başladılar. Hemen hepsi yaralıydı; elleri yüzleri dikenlerden parçalanmış, korkudan dilleri tutulmuş haldeydiler. Sabaha karşı bir keşiş, Kral Louis'i bir at üzerinde kraliçenin çadırına getirdi. Haçlıların kayıpları çok ağırdı; birçok kont, pek çok şövalye ve sayısız asker kaybetmişlerdi. Ertesi gün 8 Ocak'ta Kral Louis tekrar yola koyuldu ancak Antalya'ya on iki günlük yolları vardı. Kral Louis başına gelen bu felaketten ders almış yolda tekrar Türklerle ciddi bir mücadeleye girmekten kaçınarak Denizli'den çıktıktan sonraki yol olan Khonai (Honaz)-Themisonion (Acıpayam-Karahöyük) - Eriza (Armutlu) - Kibyra (Göhlisar)-Isinda (Korkuteli, baraj kesimi) - Temessos (Güllük Boğazı) - Kepez Başı yolunu takip ederek Bizans arazisi içinden, fakat mütemadiyen sınırı aşarak gelen Türklerin hücumlarına maruz kalarak Torosları geçip 20 Ocak 1148'de Antalya'ya ulaşmıştır.⁸²⁰

⁸²⁰ Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 49 vd.; İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 64 vd.; Anonim, *Süryani Vekayinâmesi*, s. 68; Abû'l- Farac, *a.g.e.*, II, s. 384 vd.; D. C. Munro, *Letters of Crusaders*, s. 12 vd.; B.

1147 yılında İstanbul'a gelen İkinci Haçlı Seferi'nin Alman ve Fransız ordularının Anadolu'daki yürüyüş güzergâhı da, değil Orta-Anadolu'dan Ege bölgesi içinden bile geçmenin artık mümkün olmadığını belgeler niteliktedir. Her ne kadar Alman Kralı III. Konrad, İmparator Manuel Komnenos'un kesinlikle Türklere ait araziden geçmemeleri hususundaki uyarısına rağmen Birinci Haçlı Seferi'nin takip ettiği yoldan yürümek istemiş ve bu düşünce ile İznik'ten Eskişehir'e yönelmişti. Burada ağır kayıp veren III. Konrad İznik'e kaçmak zorunda kalmıştı. Kılıç artığı Alman haçlılar, burada arkalarından gelmekte olan Kral Louis'in kumandasındaki Fransız Haçlı ordusuyla birleşerek, bu defa Balıkesir-Bergama-İzmir üzerinden ilerleyerek, yani Bizans'a ait Ege kıyılarına yakın yoldan yürümek suretiyle Efes'e ulaşmak imkânını buldular. Buradan da Büyük Menderes kıyısını takip ederek ilerlediler ve Türklerin şiddetle karşı koymalarına rağmen sayıca üstünlükleri sayesinde nehri geçebildiler (1 Ocak 1148). Fakat dört gün sonra ulaştıkları Bizans'a ait Denizli'de, halkın her şeylerini alıp şehri tamamen boşaltmış olmalarından dolayı burada hiçbir gıda maddesi bulamadıkları için hemen yola devam etmeyi uygun buldular ve Türklerin ağır saldırısından sonra Antalya'ya ulaşabildiler. Doğudaki Franklara yardım için yola çıkmış bulunan bu heybetli haçlı ordusunun Anadolu'da kolu kanadı kırılmıştı. Antalya'da bir süre kalıp dinlendiler ve buradan Antakya'ya gitmeye karar verdiler. Bundan sonra daha kısa süreceği için deniz yoluyla gitmeyi planladılar. Ancak yeterli gemi olmadığı için Kral Louis ve şövalyeler buradan gemilerle Antakya'ya giderken yaya haçlı ordusu geride bırakıldı. Kara yoluyla Suriye'ye hareket eden yaya haçlılar yol boyunca Türkler tarafından hırpalanarak Kilikya'yı

Kugler, *Studien Zur Geschichte des Zweiten Kreuzzuges*, s. 168; Runcinman, *a.g.e.*, II, s. 225; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 107; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s. 35 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 182 vd.; İzzet Çıvgın *Ortaçağ Tarihi*, s. 214 vd.

geçmeye çalıştılar ve ancak yarısından daha azı ilkbahar sonunda Antakya'ya ulaşabildi.⁸²¹

Yukarıda değindiğimiz gibi, İkinci Haçlı Seferi ordularının yürüyüş yolu bize açıkça artık Orta-Anadolu'dan geçmenin imkânsızlığını, hatta Ege Bölgesi'nin iç kısımlarından geçen yolların bile ne büyük tehlikelerle dolu olduğunu sadece Bizans'ın değil, diğer yabancıların da kabul etmek zorunda kaldıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bununla beraber Türklerin de bu yollar üzerindeki hâkimiyeti kesin değildi. Bizans'ın büyük bir orduyla yaptığı her seferde bu yolların geçtiği bölgelerde oturan halk öldürülmekte ve yerlerinden uzaklaşmak zorunda kalmaktaydı. Hele ani bir saldırı karşısında büyük can kaybına uğramaktaydılar.

Bizans ve haçlılara karşı kazandığı bu zaferler sonucunda Sultân I. Mesûd, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini yeniden kurmuştu. Sultân Mesûd, beraberinde oğlu Kılıç Arslan olduğu halde, 1149 yılında, Güneydoğu'da bulunan haçlılar üzerine tekrar sefere çıktı. Bu sefer sırasında haçlılar tarafından işgal edilen Maraş'ı 1149 yılında ele geçirdi. 1150 yılında çıktığı ikinci bir seferde Keysûn (Göksun), Behisni, Göynük, Dülük ve Râ'bân kentlerini fethetti Tellbaşîr'i de kuşattı. Fethettiği bu kent ve kaleleri, Elbistan merkez olmak üzere oğlu Kılıç Arslan'ın yönetimine bıraktı.⁸²²

Haçlı Seferlerinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları Güneyde Konya Aksaray, Niğde hattı değişmemekle birlikte Doğuda Elbistan, Ceyhan yöreleri ve Maraş Keysûn (Göksun), Behisni, Göynük, Dülük ve

⁸²¹ D. C. Munro, *Letters of Crusaders*, s. 12 vd.; Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 51 vd.; Mateos, *a.g.e.*, s. 300-301; İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 67, 87; Nikeras Khoniates, *a.g.e.*, s. 41-45; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 384-385; Anonim, *Süryani Vekayinamesi*, s. 298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 119-121; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 110-115; s. 226; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63 vd.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, s. 90-97.

⁸²² Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, s. 69 vd., 74-75; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Mateos, *a.g.e.*, s. 303; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 441; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 58.

Râ'bân'ı da içine alarak genişledi. Batıda ise yine daha önceki Konya-Afyon-Eskişehir hattı boyunca uzanıp Kuzeyde Ankara-Çankırı hattından ilerleyip Dânişmendli sınırındaki Kayseri'ye kadar uzanmakta idi.

4. 5. 4. Dânişmendliler'in Sivas ve Malatya Kolu'nun Tâbiyeti, Yeni Sınırlar, Sultân Mesûd'un Kilikya Seferi ve Vefatı

Sivas'da hüküm süren Dânişmendli Yağıbasan Bizanslıların Balkanlarda ve Mesûd'un doğuda meşguliyetlerinden faydalanarak 1151'de, Karadeniz sahillerinde fetihlerini ilerletti. Malatya Dânişmendli Beyi Aynüddevele 1152 yılında ölünce yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Yağıbasan yeğeni Zülkarneyn'e taziye ve asker gönderip Sultân Mesûd'a karşı bir anlaşma yaptı. Bu davranış üzerine Sultân Mesûd aynı yıl Yağıbasan'a karşı harekete geçti. Sultâna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Sivas hâkimi Yağıbasan sultâna itaat etti. Sultân Mesûd Yağıbasan'ı itaat altına aldıktan sonra üçüncü kez Malatya üzerine yürüyüp kuşattı. Savaşa cesaret edemeyen Zülkarneyn ve annesi, sultâna itaat ettiler. Böylece Malatya Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetine girdi. Bunun üzerine Mesûd, kendisine tâbi olarak yönetimi yeniden Zülkarneyn ve annesine bıraktı.⁸²³ Böylece yukarıda saydığımız topraklara ilaveten Türkiye Selçuklu sınırlarına Malatya ve Sivas toprakları da dâhil olmuş oldu.

Sultân Mesûd, Ermeni Prensi II. Toros'un Anazarba, Masisa (Misis), Tarsus ve Adana'yı işgal etmek suretiyle, buralardaki Bizans hâkimiyetine son verip Türkiye Selçuklu topraklarına da saldırılarda bulunması üzerine, damadı Dânişmendli Yağıbasan ile birlikte harekete geçti. Fakat Toros'un itaat arz etmesi üzerine, savaşmadan geri döndü. Ancak Toros'un haçlılarla da

⁸²³ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 390; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 121; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, s. 38; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 441; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 189-190; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 59; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 33; Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 47; Nazmi Sevgen, *a.g.e.*, s. 242.

işbirliği yapıp yeniden harekâta başlaması üzerine sultân, bu kez, daha büyük bir orduyla Çukurova'ya inip Osmaniye'ye kadar ilerledi, bu sıralarda ortaya çıkan veba salgını ve atları telef olan Selçuklu ordusunun yaya kalması ve ağırlaşan iklim şartları sebepleriyle, seferini tamamlayamadan geri dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden sultân hastalandı. Öleceğini anlayan Sultân Mesûd, Türk geleneklerine göre ülkeyi üç oğlu arasında paylaştırmıştır. I. Mesûd hayatta iken II. Kılıç Arslan'ı Türkiye Selçukluları Devleti tahtına oturtmuş, iki oğlunu ona tâbi kıldıktan sonra 550 (1155/1156) yılında vefat etmiştir.⁸²⁴

4. 5. 5. I. Mesûd Zamanında İdari Birimler ve Sınırlar

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Sultân I. Mesûd başa geçtiği sırada Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları oldukça daralmıştı. Bu dönemde Dânişmendliler güçlenerek Anadolu'da hâkimiyeti Selçuklulardan almışlardı. I. Mesûd yönetimde olduğu süre boyunca Dânişmendlilerden hâkimiyeti almak başta olmak üzere Türkiye Selçukluları Devleti'ni tekrar güçlendirmek ve sınırları genişletmek için çalışmış ve Türkiye Selçukluları Devleti'ni güçlü bir devlet yapmıştır.

⁸²⁴ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 61; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 13; Gaffârî, *a.g.e.*, s. 113; İbnü'l-Kalânisî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, s. 332-333; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 179; İbn'ül-Verdî, *a.g.e.*, s. 55; Süryani Mihail, s. 176; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 393; Vardan Vartabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", s. 204; Mateos, *a.g.e.*, s. 312; Cenâbî ve İbn Haldûn Mesûd'un 551 (1156/1157) öldüğünü söyler. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zâhir fi Ahvlili'l-evâil ve'l-evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile ilgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*; s. 9; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; Niketas 1152 veya 1155 yılında hastalandığını belirtmiştir. Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 80; Ahmed b. Mahmûd, Hondmîr ve Kazvinî Mesûd'un 558 (1162) yılında öldüğünü söyler. Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, II, s. 148; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 379; Münecimbaşı Mesûd'un ölüm tarihi olarak hem 551 hem de 558'i verir. Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 17; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 192; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 62; Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 114 .

Sultân I. Mesûd Türkiye Selçuklu vilâyetlerinin yönetimini oğlu II. Kılıç Arslan'a tâbi olmaları şartı ile 1155 yılında hayatta iken paylaşmıştı. Buna göre; Konya ve Aksaray'ı büyük oğlu II. Kılıç Arslan'a, Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu küçük oğlu Şahinşâh'a, Amasya ve Sivas yöresini damadı Emîr Nizameddîn Yağıbasan'a, Kayseri'yi diğer damadı Dânişmendli soyundan Emîr Nasîreddîn'e ve Malatya'yı Emîr Nasîreddîn'in kardeşine vermişti. Böylece ülkeyi II. Kılıç Arslan'a bağlı olmak merkeze bağlı beş yönetim bölgesine ayırmış oldu⁸²⁵ (Harita VII).

I. Mesûd'un çaba ve gayretleri sonucunda Türkiye Selçuklu sınırları genişlemişti. Buna göre I. Mesûd döneminde; Kuzeyde Ankara-Çankırı-Kastamonu hattı ile Amasya-Tokat Niksar, güneyde Konya ve çevresi ile Kilikya Ermeni Krallığı toprakları sınırındaki Maraş ve Elbistan, doğuda Kayseri-Sivas ve güneydoğuda Fırat havzasının kuzeyinde Malatya-Besni hattı arasında kalan yerler Türkiye Selçuklu topraklarının sınırlarını oluşturmuştu.

Buna göre I. Mesûd zamanında fethedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Denizli ve civarı (1119), 2. Ceyhan (1144), 3. Ablistan (Elbistan) kent ve yöreleri (1144), 4. Prakana (İçil/İçel) (1146), 5. Maraş (1149), 6. Keysûn (Göksun) (1150), 7. Behisni (1150), 8. Göynük (1150), 9. Dülük (1150), 10. Râ'bân (Kale) (1150), . 11. Malatya (1152), 12. Sivas (1152).

I. Mesûd zamanında kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

⁸²⁵ İbn Bibi'ye göre Sultan Mesûd öldüğü zaman memleketi üç kısım halinde idi. Bunlardan Konya, Aksaray, Niğde oğlu II. Kılıç Arslan'ın; Ankara ve Çankırı tarafları diğer oğlu Şahinşâh'ın; Sivas, Amasya, Niksar ve havalisi de kendisinin hâkimiyetini tanımış olan damadı Nizameddin Yağıbasan'ın ellerinde idi. İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 13; Niketas Khoniates "*Başşehir Konya ile buraya bağlı olan bölgeyi Kılıç Arslan'a verdi, damadı Yagupasan'a bütün o Tanrı'nın kutladığı Kapadokya ve bütün civar yöreleriyle birlikte Amasya ve Ankara'yı verdi, diğer damadı Dadunes (Zünnûn)'e ise büyük ve zengin Kayseri ve Sivas şehirlerini vermişti.*" şeklinde belirtmiştir. Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 80; Mateos "*payitaht şehir olan Konya'yı, ona merbut bulunan topraklarla beraber İzzettin Kılıçaslan'a Ankara Şahinşâh'a verildi*" şeklinde belirtmiştir. Mateos, *a.g.e.*, s. 312-313; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 192-193.

1. Denizli ve civarı (1119), 2. Uluborlu (1120), 3. Prakana Kalesi (1120) (Harita VI).

Sultân Mesûd döneminde Türkiye Selçuklu sınırları yönetim bölgeleri açısından değerlendirildiğinde ortaya şu sınırlar çıkmaktadır;

- II. Kılıç Arslan'ın yönetiminde; Konya merkezli Konya-Aksaray yörelerini kapsayan Orta Anadolu ya da Rûm idari birimi (Roma-Bizans dönemi Anatolikon eyaleti).
- Şahinşâh yönetiminde; Ankara merkezli Çankırı-Kastamonu yörelerini kapsayan ve Bizans sınırlarında dek uzanan kuzeybatı Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Bukelleraion-Paphlagonia eyaletleri).
- Emîr Nizâmeddîn Yağıbasan yönetiminde; Amasya merkez olmak üzere Yeşilirmak havzasını kapsayan ve Trabzon Samsun-Sinop Rûm İmparatorluğu sınırındaki kuzeydoğu Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Armeniakon eyaleti).
- Emîr Nasîreddîn yönetiminde; Kayseri yörelerini kapsayan Dânişmendli idari birimi (Roma Bizans dönemi Kharsianon-Sebasteia eyaletleri).
- Emîr Nasîreddîn'in kardeşinin yönetiminde; Ermeni Krallığı ile sınır oluşturan Güney Anadolu Uc idari birimi (Roma-Bizans dönemi Melitene eyaleti).

4. 6. II. KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE

SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

4. 6. 1. İçte ve Dışta Mücadeleler

Yukarıda değindiğimiz gibi Sultân Mesûd tarafından 1144 yılında, Elbistan melîkliğine getirilen Kılıç Arslan, babasının vefatı üzerine 550 (1155/1156) yılında Türkiye Selçuklu tahtına oturdu.⁸²⁶ Sultân II. Kılıç Arslan

⁸²⁶ Selâhaddîn Halîl bin Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'lvefayât*, XXIV, Neşr. Ahmed el-Arnâûd-Türkî Mustafa Dâr İhyâi et-terâs el-Arabî, Beyrut, 1420/2000, s. 203; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 312; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye

tahta çıktığında yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere Kayseri dâhil bütün Kapadokya (Tuz gölünden Fırat'ın yukarı bölümüne kadar olan bölge, kuzey sınırını Kızılırmak, güney sınırını ise, Çukurova, Maraş, Elbistan ve çevresi çevirmektedir). Amasya ve Malatya (Melitene) Selçukluların eline geçmişti. Ege havzasında ise Türk orduları Frigya (Göller bölgesinin kuzeyi, Denizli, Afyon, Kütahya ve çevresi)'da Denizli (Laodikia) şehri ve civarını yağma etmişlerdi. Trabzon dâhil Pontus (Sinop'tan Rize'ye kadar olan Karadeniz sahil kesimi) eyaleti Paflagonya⁸²⁷ ile Antalya ve yöresi Bizanslıların elinde idi. Kastamonu havâlisi Miryokefalon savaşı sonrasında Bizans'ın elinden çıkmıştır.⁸²⁸ Çukurova (Kilikya)'da Ermeni kralı II. Thoros, Ermeni hâkimiyetini kurmuş, ancak Tarsus ve çevresinde Selekyia themasının çok az bir kısmı Bizanslıların elinde kalmıştı. Suriye themasına gelince, bu bölge I. ve II. Haçlı seferleri sırasında Bizans'ın elinden çıkmıştı. Latinler ile mahalli Müslüman beylikler bölgeyi paylaşmışlardı. Bu devletçiklerin en önemlisi Antakya Prinkepsliği idi. Yukarıdaki izahattan da

Selçukluları”, s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mirhând, *a.g.e.*, s. 269; II. İzzeddîn Kılıç Arslan adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 110-113; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 4; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 48-52; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı” *Selçuklu Sikkeleri*, s. 23.

⁸²⁷ H. İbrahim Gök, *Ortaçağ Arap Kaynaklarında Bilad-ı Rûm ve Komşuları*, s. 255; Aşağı yukarı, bugünkü Bartın, Karabük, Kastamonu, Çankırı, Sinop illerini kapsamaktadır. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 119, n.1; Paflagonya, Karadeniz sahillerinde, Bolu'dan Sinop Boyabat'a kadar uzanan bölge. Bkz. Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 67; Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 176; İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, s. 20, n. 28; Paflagonya'nın toponomisi için ayrıca bkz. W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1961, s. 351 v.d.

⁸²⁸ Hôyî, *a.g.e.*, s. 41; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 21-22; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 406; Kinnamos, *a.g.e.*, s. 13; 313; Mateos, *a.g.e.*, s. 313; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 12-14; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 173-174; Yusuf Ayönü, 119; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 49; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1156)*, s. 42-45.

anlaşılacağı üzere Selçuklu Türkleri Orta Anadolu'da Bizans topraklarının arasına girmiş, kuzeyde Eskişehir civarında, güneyde ise Denizli çevresine kadar sokulmuşlardı. Kütahya ve Afyon da Türkmenlerin yayılma alanı içindeydi.

Kılıç Arslan tahta çıkınca daha önce babası tarafından Ankara ve Çankırı melikliğine atanan kardeşi Şahinşâh ile Dolat ve enişmeleri Kayseri Dânişmendli Emîri Zünnûn ve kardeşi Sivas Emîri Yağıbasan kendisine tâbi oldular. Fakat kısa bir süre sonra Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşâh taht iddiasıyla harekete geçti. II. Kılıç Arslan onu etkisiz hale getirdikten sonra karışıklıktan istifade edip Kayseri ve Elbistan'a yürüyen Yağıbasan ile savaşa girişmek üzere harekete geçti. Ancak din adamlarının araya girmesiyle aralarında barış imzalandı. Öte yandan Selçuklu Devletinin iç karışıklıklarını fırsat bilerek Maraş'a saldıran Selçuklu vasalı Ermeni Prensi Toros'un kardeşi Stefan'a karşı harekâta girişti. Maraş ve Göksun'a giren sultân, şehirden sürülenleri geri getirtip mal ve mülklerine kavuşturdu, daha sonra Pertus Kalesi'ne çekilen Stefan'ı itaat altına aldıktan sonra Konya'ya döndü. Bununla birlikte II. Kılıç Arslan devletin güney sınırlarını Ermeni saldırılarından korumak için oğullarından Sencerşâh'ı Ereğli'ye, Argunşâh'ı Niğde'ye ve Tuğrulşâh'ı da Elbistan'a melik olarak tayin etti. Kılıç Arslan böylece Ermenilere karşı önlemler almış oluyordu.⁸²⁹

552/1157 yılında Kılıç Arslan'ın eniştesi Musul Atabeki Nûreddîn Mahmûd güneyde Selçuklu topraklarına saldırdı ve Dulûk, Ayıntâb, Ra'bân şehirlerini işgal etti. Ancak Kılıç Arslan'ın kalabalık bir orduyla harekete

⁸²⁹ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 80-81; Mateos, *a.g.e.*, s. 315-316; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 393-395; Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 198-199; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 65; "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 689; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 503-528; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 31; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara, 2007, s. 45.

geçmesi üzerine, Nüreddîn Mahmûd, aynı yıl işgal ettiği Selçuklu topraklarını boşaltıp geri çekildi.⁸³⁰

II. Kılıç Arslan daha önce kendisine karşı ittifaklar yapan ve sürekli Selçuklu topraklarına saldırılarda bulunan Yağıbasan'a karşı harekâta girişti. Yapılan ilk mücadelede yenilen Kılıç Arslan Bizans imparatorundan aldığı yardımla tekrar harekete geçti. Kılıç Arslan'ın amacı Yağıbasan'dan intikam almak ve saltanatı ele geçirmek isteyen Şahinşâh'ı bertaraf etmektir. Kılıç Arslan 1163'de Yağıbasan'a karşı harekete geçip Dânişmendli topraklarına girerek Sivas'ı ele geçirdi. Öte yandan Yağıbasan, damadı Şahinşâh'ın yanına Ankara'ya çekildi ve orada Ağustos 1164 yılında öldü. Yağıbasan'ın ölmesi üzerine işleri kolaylaşan Kılıç Arslan, Ankara ve Çankırı illerine giderek kardeşi Şahinşâh'a saldırıp yenilgiye uğratarak buraları ele geçirdi. Daha sonra Dânişmendlilerin elinde bulunan Elbistan, Dârende (Toronda), Gedük (Gaduk) ve Tohma suyu yörelerini ele geçirdi (1165). Ardından Kayseri ve Zamantı'yı da alarak Zünnun'un Dânişmendli emîrliğine son verdi 560 (1164/1165).⁸³¹

Öte yandan Nüreddîn Mahmûd, kendisine sığınan Şahinşâh, Dânişmendli ve bazı Artuklu emîrleriyle Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak yaparak müttefiklerini sultâna tâbi olan Sivas'taki Dânişmendli emîri İsmâil'e gönderdi. Ayrıca sultâna da Zünnun'un Kayseri'ye dönmesini, Şahinşâh'ın

⁸³⁰ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 233; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 313-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 314-315; Mateos, *a.g.e.*, s. 318-319; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 393; Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 130; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 199-200; Osman Turan, "Kılıç Arslan II", *İA*, VI. MEB, İstanbul 1977, s. 689; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 65; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88.

⁸³¹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 233-234; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 19-20, 155-156; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 15; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XI, s. 314-315; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 406; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 114; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 68; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 443; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 202-203; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88.

hapse atılan çocuklarının salıverilmesini bildirdi. Sultânın pek olumlu bir cevap vermemesi üzerine Atabek Nûreddîn, Maraş, Göksün ve Behisni kent ve yörelerini ele geçirdi. Aynı zamanda Sivas'taki müttefikleri de Kayseri'ye doğru ilerledi. Öte yandan Musul Atabek'i Nûreddîn Mahmûd'un yardımıyla Zünnûn Sivas'ı tekrar ele geçirerek Dânişmendli tahtına oturdu. Kılıç Arslan, Nûreddîn'in destek ve yardımlarıyla Sivas'ın Zünnun tarafından alınması ve Nûreddîn'in de Selçuklu topraklarını istilâsı üzerine, harekete geçerek ona karşı yürüdüysen de aralarının bulunup Nûreddîn'in işgal ettiği Selçuklu memleketlerini geri vermesi, sultânın da Zünnûn'un Sivas ve diğer Dânişmendli memleketlerinde hükümdârlığını kabul etmesi şartlarıyla bir antlaşma imzalandı. Fakat Nûreddîn'in ölümü üzerine, Kılıç Arslan, başta Sivas olmak üzere, Niksar, Tokat ve diğer Dânişmend illerini 1175 yılında ele geçirdi. Zünnûn ise Bizans'a kaçıp sığınmak zorunda kaldı. Böylece uzun yıllar Anadolu hâkimiyeti için Selçuklularla mücadelelere girişen Dânişmendlilerin Sivas kolu ortadan kaldırılmış oldu.⁸³²

4. 6. 2. Miryokefalon Savaşı ve Sınırlar

1158 yılında İmparator Manuel Komnenos Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon'un Ermeni Toros ile birlikte Bizans hâkimiyetinde bulunan Kıbrıs Adası'na saldırıp burasını korkunç şekilde yağmalaması ve ayrıca Ermeni Toros'un Kilikya bölgesi şehirlerini ele geçirmesi üzerine Antakya Prinkepsliği üzerine yürüdü. İmparator Manuel Komnenos bu sefer sırasında Denizli'ye geldiğinde, Denizli civarında karşılaştığı Türklerin üzerine yürüyüp büyük bir katliam yaptı ve çevredeki Türklere ait bölgeyi tahrip etti. Uğradıkları bu saldırıya

⁸³² es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 16; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 443; Ahmet Günşen, *Anadolu'nun Türkleşme Sürecinde Türk Soy, Boy ve Oymak ve Cemâatleri ile Kırşehir*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 204-205; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 69-70.

karşılık Türkler, Manuel Komnenos Antakya'dan başkentine dönerken Kütahya yakınında Bizans ordusuna hücum edip Denizli saldırısının intikamını aldılar. Urfalı Mateos Manuel Komnenos'ın "imparatorluk şehrinden" aldığı bir komplo haberi üzerine alelacele İstanbul'a döndüğünü söylüyor.⁸³³ Kinnamos onun başkentine çabucak dönmek için Pamfilya'dan yani, Antalya'dan değil de, Lykaonia bölgesinden Karaman üzerinden geçen yolu takip ettiğini, sultânın şiddetle karşı çıkmasına rağmen Manuel Komnenos'ın kararından vazgeçmediğini yazmıştır.⁸³⁴ Uğradığı ağır kayıplar yüzünden Türklerle karşı çok öfkelenen Manuel Komnenos, intikam almak ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlayarak yolları açık tutabilmek amacıyla yeniden harekete geçti Manuel Komnenos önce ordusuyla Dorylaion (Şarhöyük, Eskişehir yakınında) üzerine yürüyüp çevrede oturan Türkleri bölgeden sürüp çıkardı veya öldürdü. Olanları duyup gelen civardaki Türkler Bizans ordusunun daha fazla ilerlemesini engellediler ve yeniden Eskişehir ovasına yerleşmeye çalıştılar. Fakat Manuel Komnenos bu defa da, kış aylarında Yalova'dan kıyı yoluyla ilerleyip aniden Alaşehir çevresine geldi ve Sandıklı ovasına kadar ilerleyip bölgede her şeyden habersiz oturan Türklerle saldırdı. Bu yörenin kontrolünü elinde tutan Süleyman adındaki bey kuvvetleriyle imparatora karşı çıktı, arazide uygun noktaları tutan Türkler Bizanslıları zor duruma soktular. Sonunda Manuel Komnenos güçlükle geri çekilebildi. Bununla beraber pek çok insan kaybeden Türkler üzgündü ve bunun intikamını almak için derhal Denizli'ye hücum ederek şehrin çevresine büyük zararlar verdiler, pek çok kişiyi bölgeden sürüp çıkardılar ve sayılamayacak kadar çok sayıda esir aldılar. Ayrıca, Denizli'nin güneyindeki Phileta⁸³⁵ şehrini işgal ettiler.⁸³⁶

⁸³³ Mateos, *a.g.e.*, s. 325.

⁸³⁴ Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 130-131.

⁸³⁵ Phileta, Antalya-Denizli arasındaki yol üzerinde bir mevki. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 146.

⁸³⁶ Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 140 vd.

İmparator Manuel Komnenos bu durumdan haberdar olunca derhal Konya üzerine yürümeye karar verdi. Ama böyle bir sefer ve savaş için sadece Bizans kuvvetlerinin yeterli olamayacağını anlamıştı; bunun için çok daha büyük hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Manuel Komnenos, Sultân II. Kılıç Arslan'a karşı uygulamak istediği plan gerçekleştirmek için hemen harekete geçerek, doğudaki ve batıdaki bütün müttefiklerini yardıma çağırды. Doğudan Kudüs Haçlı kralı III. Baudouin'den, Antakya Prinkepsi Renaud de Chitillon'dan, Ermeni reisleri Thoros, Tigranes, Kogh Vasil (Khrysaphios)'den, batıdan da Lombard şövalyelerinden, Sırp ve Ruslar'dan, ayrıca Rodos adasındaki Latin şövalyelerden kendisine katılmalarını istedi. Ayrıca bu sırada Çankırı ve Ankara'yı idare eden sultân II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşâh'ı ve Amasya ile Kayseri bölgesine hâkim bulunan damadı Yağıbasan'ı da sultânın aleyhine kışkırttı. Sultân İmparator Manuel Komnenos'e bir elçi gönderip barış teklif etti ancak ret cevabı aldı. 1160 yılında Yağıbasan'a Elbistan ve çevresini vererek başka bir taviz verdi ise de onun aleyhine yapılan ittifakları bozmadı. Dört bir yandan sıkıştırılan II. Kılıç Arslan çaresiz kalmıştı ve 1162 yılında İstanbul'a giderek Manuel Komnenos'i ziyaret etti. Büyük saygı ve ikram gördü. İmparator Abû'l-Farac'a göre sekiz Osman Turan'a göre seksen gün İstanbul'da kalan II Kılıç Arslan'a akla hayale gelmeyecek derecede değerli hediyeler ve paralar verdi. II Kılıç Arslan misafirlik süresi sonunda imparatorundan yüklü miktarda para aldı ve bir antlaşma imzaladılar. Antlaşma şartları şu şekilde idi. II. Kılıç Arslan İmparatorun düşmanlarına düşman, dostlarına dost olacak, kendisi tarafından zapt edilen ve Bizans'tan aldığı adı kaynaklarda zikredilmeyen bazı şehir ve arazileri geri verecek ve Türkmenlerin Bizans topraklarına akınlar yapmasına mani olacaktı.⁸³⁷

⁸³⁷ Mateos, *a.g.e.*, s. 334; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 190-191; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 81 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 399; Ioannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 145-146; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 201 vd.

Niketas bu hüsn-ü kabul karşısında sultânın eline geçirmiş olduğu Sebaste ve civarını Manuel Komnenos'e iade etmeyi vaat ettiğini yazmıştır.⁸³⁸ Niketas'ın bu kaydı oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Sebaste, Dinar'ın 64 km. kuzeybatısında, bugünkü Selçuklar'dır.⁸³⁹ O halde Niketas'ın ifadesi, bir buçuk yıl önce Manuel Komnenos'in sefer düzenlediği bu bölgenin yeniden Türklerin eline geçmiş bulunduğuna işaret etmekte ve Bizans imparatorunun büyük ordularla yaptığı seferler sırasında alınan yerlerin sefer sona erdikten sonra elde tutulmadığını ortaya koymaktadır. Olayların akışından anlaşıldığına göre, Sultân II. Kılıç Arslan bundan sonraki yıllarda her ne kadar Anadolu'da Dânişmendlilere karşı mücadelesini sürdürmüş ve ülkesinin topraklarını genişletmişse de, Bizans'a karşı ciddi bir düşmanlık içine girmemiş ve barışı korumuştur.

Selçuklu-Bizans ilişkileri daha önce imzalanan anlaşma uyarınca dostça, sürdürülmekle birlikte Bizans sınırlarında, özellikle Eskişehir yörelerinde yoğun bir şekilde çoğalan yukarıda da bahsettiğimiz gibi devlete bağlı bazen bağımsız hareket eden Türkmen kitleleri, Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar Bizans memleketlerine akınlarda bulunmakta ve kaleleri tahrip etmekte idiler. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, bu akınları durdurmak amacıyla, Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermekle birlikte düzenleyeceği bir sefer için de askerî hazırlıklara başladı. Onun bu hazırlıklarını haber alan II. Kılıç Arslan, ona bir elçi heyeti göndererek daha önce yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini istedi, ancak imparator, Bizans'a yöneltilen Türkmen akınlılarının durdurulması, Bizans'a sığınan Dânişmendli Emîri Zünnûn ile Şehzâde Şahinşâh'ın, daha önce yönetiminde

⁸³⁸ Niketas Khoniates , *a.g.e.*, s. 83.

⁸³⁹ Selçuklar (Sebaste), Sivaslı'nın 2 km. batısında, Sandıklı Ovası'na giden yollardan biri üzerinde ve Ahat'tan Işıklar'a inen yol üzerindedir. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 250; Sebaste. Uşak il ine bağlı ilçe merkezi Sivaslı'ya adını veren onun biraz balı ilerisinde şimdiki Selçuklar Köyü yerinde bulunan ilkçağ ve ortaçağ kentidir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 715-716; Sebaste, Selçuklar, Sivaslı v e Pınarbaşı civarındadır. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 148.

bulunan memleketlerin Bizans'a bırakılması şartlarıyla buna razı olacağını bildirdi. Bu şartları kabul etmeyen sultân atlı kuvvetler sevk edip Denizli yörelerine kadar olan Bizans topraklarına akınlar düzenleyerek tahrip etti. İmparator Bizans kuvvetleri eşliğinde, önce şehzâde Şahinşâh'ı, daha sonra da Zünnûn'u Anadolu'ya gönderme girişiminde bulundu, ancak II. Kılıç Arslan'ın aldığı tedbirler karşısında başarılı olamadı. Şahinşâh ve Zünnûn, yeniden Bizans'a sığınmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine sultânın ikinci barış önerisini de reddeden Manuel Komnenos, içinde Frank, Peçenek, Macar ve Sırp kuvvetlerinin de bulunduğu büyük bir orduyla 1176 yılı ilkbaharında, harekete geçerek Denizli yönünde ilerledi. Fakat uçlarda bulunan kalabalık Türkmen kuvvetleri, Bizans ordusunu devamlı olarak yıpratmakta idiler. 1176 yılı Eylül ayında Kılıç Arslan, Bizans ordusunu, Miryokefalon/Kumdanlı (Sultân Dağı üzerinde bir boğaz) vadisinde çıkış yerinde pusuya düşürdü. Savaşın cereyan ettiği yer hakkındaki görüşler ve tartışmalar hakkında aşağıda bilgi verilecektir. Türk ordusu Bizans ordusunun Miryokefalon'dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve "Tzybritze Geçidi" adını taşıyan, yolun darlaştığı yeri işgal etti. Geçmek isteyecek olurlarsa Bizanslılara derhal karşı koymak üzere birliklerini bu dar geçide doldurdu. Tzybritze Geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır. Bizans imparatoru böyle sarp bir mevkiden hiçbir tedbir almadan geçmeye çalıştı. Yapılan bu tedbirsizlik sonucunda Bizanslılar Türkler tarafından sıkıştırılıp yok edildi.⁸⁴⁰

⁸⁴⁰ Enverî, *Düsturnamei Enverî*, Pariste Milli kütüphanede bulunan yegâne nüshadan istinsah ve neşreden Mükrimin Halil bey, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929, s. 18; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 124-126; İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 41; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 589; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerine Yeni Araştırmalar", *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye sunulan Bildiriler III, TTK, Ankara, 1991, s. 1121;

Miryokefalon savaşı ile II. Kılıç Arslan Bizans'a ağır bir darbe indirmiş, böylece Malazgird'ten sonra Bizans'a karşı ikinci kez büyük bir zafer kazanılmış oldu. Ağır yenilgiye uğrayan Manuel Komnenos, Selçuklulara karşı inşa ettirdiği Eskişehir ve Uluborlu'nun doğusundaki Sublaion müstahkem mevkiilerini yıktırmayı kabul etti. Ayrıca Selçuklu Devleti'ne savaş tazminatı olarak yüz bin altın ödemek zorunda kaldı. Bu zafer sonucunda, Anadolu'ya yeniden hâkim olmak isteyen Bizans'ın bütün çaba ve girişimleri sona erdirilerek artık bundan sonra Selçuklular karşısında savunmada kalması sağlanmış ve dolayısıyla üstünlük yeniden Türkiye Selçuklu Devleti'ne geçmiştir. Miryokefalon yenilgisinden sonra İstanbul'a dönen Manuel Komnenos'un sultânla imzaladığı antlaşma şartlarını yerine getirmemesi üzerine Kılıç Arslan Bizans toprakları üzerine bir ordu sevk etti. Selçuklu ordusu, Aydın'a kadar olan Bizans topraklarını istilâ etti. Böylece, XII. yüzyıl boyunca Bizans'ın Türklere karşı yaptığı savaşların imparatorluk sınırlarını yeniden doğuya doğru ilerletmek konusunda hiçbir fayda sağlamadığı, Türklerin yurt edindikleri bu topraklardan sökülüp atılmadığı ve aynı yüzyılın ikinci yarısında Ege Bölgesinden güneye inen yolların, bölgede sayıca çoğalan Türkler sebebiyle, gitgide aşılmaz bir hale dönüştüğü ve büyük ordularla güneye yönelen seferlerinde, XI. yüzyılın sonunda olduğu gibi değil Orta-Anadolu'dan, artık bu yolun daha batısından Kütahya - Afyon-Akşehir üzerinden geçen yoldan bile yapılamadığı, ancak daha batıdan Denizli'ye inen yolun hiçbir güvencesi

Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 57; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 72; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 208; Nevra Necipoğlu, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)", *Cogito*, İstanbul, 2001, S. 29, s. 81; Ali Sevim; Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür* s. 444; Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 111-113; Muharrem Kesik, "Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya'yı Hedef Alan Askerî Seferler Ve Yolları", s. 62; Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu*, Isparta Vâliliği-Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 19-20 Haziran 2014, s. 76; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39; Orhan Duru, "Bizans Şaşırtıyor", s. 372.

olmamakla beraber hala kullanılabilirdiği anlaşılmaktadır.⁸⁴¹

Miryokefalon savaşının yapıldığı sırada Bizans ile Selçuklu Devleti arasındaki sınır çizgisi Eğirdir ve Hoyran göllerinin doğusundan herhangi bir yerden geçmektedir. 1175’lerde bu sınırları yaklaşık olarak belirten İslâm seyyahı Herevî’nin eseridir. Herevî, Müslümanlarla kâfirlerin sınırının Sultânönü olduğunu, buraya Av Germ adı verildiğini belirtirken, buraya aynı zamanda Rûmca Şirmla yani hamam denildiğini ilâve etmektedir. Buraya hamam denmesinin sebebi burada bulunan ılıcaların başka hiçbir yerde bulunmaması ve hastalara iyi gelmesi idi.⁸⁴² Herevî’nin burada bahsettiği Sultânönü (Sultânöyüğü), Osmanlı tahrir defterlerinde Karacahisar, Seyidgâzi, İnönü, Günyüzü ve Eskişehir’i içine alan geniş sancağa tekabül etmektedir.⁸⁴³ Bu bilgiler Selçuklulara ait tarihi kayıtlarla örtüşmektedir. Niketas’ın verdiği şu bilgiler o dönemdeki sınırın tespiti açısından oldukça değerlidir: “İmparator Manuel Komnenos, birkaç defa (1172 veya 1173) Türklerin elindeki Pentapolis’e saldırdı. Türkler kendisiyle savaşa girmediklerinden pek çok insan ve hayvan ganimetiyle muzaffer olarak geri döndü”⁸⁴⁴. Bu ifadede yer alan Pentapolis’in Sandıklı Vadisi’nin ismi olduğunu Ramsay kaydetmektedir. Buradaki beş şehir şunlardır: Otrous (Çorhisar), Brouzos (Karasandıkl), Stektorion (Emîrhisar), Hieropolis (Koçhisar) ve Eukarpia.⁸⁴⁵ Buna karşılık yukarıda değindiğimiz üzere Sultân II. Kılıç Arslan da Eskişehir

⁸⁴¹ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 77 vd., 234; Muharrem Kesik, “Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler Ve Yolları”, s. 49; Işın Demirkent, , “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, s. 13; Mehmed Özhanlı, “Pisidia Antiokheiası, Yollar Ve Miryokefalon Savaşı”, s. 101.

⁸⁴² Ebî’l-Hasan Ali b. Ebîbekr el-Herevî, *el-İşârât ilâ Marifeti’z-Ziyârât*, Tahkik Dr. Ali Ömer, Dârü’l-Kitâabî’z-Zâhiriyye, Kahire, 2001, s. 55.

⁸⁴³ Vedat Turgut, “XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultanönü Sancaklarında Abdalân-ı Rum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2011, C. 4, S. 19, s. 218. 207-227.

⁸⁴⁴ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 85.

⁸⁴⁵ Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, s. 150.

istihkâmlarının inşasını engellemek için, Denizli'ye kadar akınlar yaptırıyordu. Demek ki, iki taraf arasında Eskişehir ile Denizli arasında alan mücadelesi yaşanmakta idi.

Şimdi savaşın yapıldığı yeri tespit etmeye çalışalım. Miryokefalon Savaşı'nın yapıldığı yerin neresi olduğu günümüzde tam olarak açıklanabilmiş değildir. Bu nedenle savaşın yapıldığı yer ilgili görüşleri ortaya koyup bir sonuç elde etmeye çalışalım. Miryokefalon Savaşı'nın tam olarak mevkiini tespit etmek açısından gerek Bizans tarihçilerinin gerekse İslâm tarihçilerinin vermiş oldukları bilgiler bu yerin tam konumunu belirtmek için yeterli olmamıştır. Bu bakımdan Miryokefalon Savaşının yapıldığı yerin tespiti için araştırmacıların yaptığı çalışmalar önem arz etmektedir. Şimdi bu görüşleri ve savaşın yeri ile ilgili yapılan çalışmaları inceleyelim. Son yıllarda Miryokefalon Savaşı'nın yeri ile ilgili yapılan çalışmalarda geçmiş yıllarda ortaya atılan iddialardan üçü ağırlık kazanmıştır.⁸⁴⁶ Şimdi bu iddiaları ayrıntıları ile ortaya koymaya çalışalım.

İlk olarak savaşın yapıldığı Denizli-Çivril yöresinde savaşla ilgili adı geçen yerleri ele alalım. Bu adı geçen yerler Kûfi Boğazı, Düzbel, Akçay (Karanlık Dere) Vadisi ve Çardak Geçidi'dir. Adı geçen yerlerin ilk üçü Çivril yöresinde ve sonuncusu ise Çardak İlçesi'ndedir.

Miryokefalon Savaşı'nın yeri ile ilgili ilk ele alacağımız yer Denizli-Çivril tarafındaki Küfi Boğazı'dır. Kudret Ayiter, Miryokefalon'un Çivril Kufi Çayı Vadisinde aranması gerektiğini savunan ilk kişidir. Bilge Umar ve Kemal

⁸⁴⁶ Levent Kayapınar, Beycan Hocoğlu, Serdar Vardar, Mahmut Halef Cevrioğlu, "Miryokefalon Muharebesi'nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, USAD*, 2017, S. 7, s. 107 vd.; Adnan Eskikurt, "Myriokephalon Savaşına Dair Kronikler Ve Modern Çalışmalar", *USAD*, 2017; S. 6, s. 83 vd.

Turfan da, savaşın yerini Yukarı Kufi Boğazı olarak ifade etmiştir.⁸⁴⁷ Kemal Turfan savaşın yeri ile ilgili şu bilgileri vermektedir; “Bizans ordusuna son hareket üssü olan Homa merkez olmak üzere 40 km. yarıçapında bir araziye taradık. Dinar-Çivril arasında uzanan Yukarı Menderes Havzası ile Aşağı Sandıklı Ovasını ayıran 70 km. uzunluğundaki Akdağ silsilesini beş yerinden aştık. Sonunda elimizdeki en inanılır kaynaklarda, savaşın yapıldığı yer olarak gösterilen Tzibritze Boğazı’nın, Menderes’in bir kolu olan Kufi Deresi Vadisi üzerinde bulunduğu inancına vardık.” Yine Kemal Turfan’ın elde ettiği sonuçlara göre Bizans ordusunun savaştan önce son durak yeri olan ve o zaman terk edilmiş durumda bulunan Miryokefalon Kalesi, Eumenia şehrinin harap kalesidir. Bu şehrin kalıntıları, Denizli’nin Çivril İlçesine bağlı şimdiki “Işıklı Bucağı”nın kuzeyindeki Sarıbaba Tepesi’nin üstünde ve eteğinde bulunmaktadır. Savaşın yapıldığı Tzibritze Geçidi ise, bu kasabanın on dört km. kuzeyinden başlayarak kuzeye doğru uzanan “Yukarı Kufi Boğazı”dır.⁸⁴⁸

Ayrıca Kemal Turfan, *Birinci Askerî Tarih Semineri*’nde sunduğu bir bildiriye, Miryokefalon Savaşı’nın Akdağ kütlesinden Çivril Ovası’na inen Karanlık Dere vadisinde olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür. Fakat daha sonra yerinde yaptığı arazi çalışmalarında Akçay/Karanlık Dere Vadisi’nin orduların geçmesine elverişli olmadığını görmüş, bu fikrinden vazgeçmiştir.⁸⁴⁹

Şimdi savaşın yapıldığı yerin Homa’yla Kızılviran arasındaki Düzbel olduğu ile ilgili görüşleri ele alalım. Düzbel mevkiini savaş mahalli olarak ilk ortaya atanlar Ramsay ve Sterrett’dir. Bu fikri geliştirmelerinin temel sebebi,

⁸⁴⁷ Kudret Ayiter, “Myriokephalon Savaşı Nerede Olmuştur”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. 2 (Ayrıbasım), TTK, Ankara 1981, s. 689-701; Bilge Umar, “Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kufi Çayı Vadisi”, *Belleten*, 1990, C. LIV, S. 209, s. 99-123.

⁸⁴⁸ Kemal Turfan, *a.g.m.*, s. 1116; Krş. Michael F. Hendy, *Studies In The Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, 1985, s. 154.

⁸⁴⁹ Kemal Turfan, *Myriokephalon Savaşı ve Türk Askerî Tarihindeki Önemi*, Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, s. 70.

Miryokefalon'a ait olduğunu sandıkları bir kalıntıyı Düzbel'in kuzey yamacındaki kayalıklarda bulmalarındır. Keşiflerine dayanarak, buranın doğusunda bulunan ve güneydoğu istikâmetinde uzanan Değirmen Boğazı'nı kaynaklarda zikredilen Tzibritze Boğazı olarak kabul etmişlerdir. Ramsay, Miryokefalon'un Justinian'ın askerî yol üstünde inşa ettirdiği kalelerden biri olduğunu ve mevkiini Homa'nın doğusunda, bugünkü Düzbel civarında göstermektedir. Ramsay'e göre Düzbel Orta Çağda önemli bir Bizans boğazı idi, Miryokefalon istihkâmıyla muhafaza ediliyordu. Ancak Ramsay daha sonra Düzbel görüşünden vazgeçmiş ve savaşın yapıldığı yerin Kumdanlı mevki olabileceğini savunmaya başlamıştır. Bu da bir diğer görüş olan Kumdanlı mevkiine dikkat çekmektedir. Osman Turan da Ramsay'i kaynak göstererek savaşın yapıldığı yerin Kumdanlı mevki olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁰

Franz Taeschner, *İslâm Ansiklopedisi* "Anadolu" maddesinde Miryokefalon Savaşı'nın Frigya'nın dağ geçitlerinden; Çardak Geçidi'nde (Denizli'nin Çardak ile Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçeleri arasında) yapıldığını kaydetmiştir.⁸⁵¹

İkinci olarak Eğirdir Gölü yöresinde savaşla ilgili adı geçen yerleri inceleyelim. Bunlar, Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimlerine rastlayan Karamık Beli, Kumdanlı çevresi, Gelendost Ovası ve Gelendost ilçe merkezinin kuzeybatısına rastlayan Akdağ Köyü civarıdır. Bir de Eğirdir Gölü'nün batısında Uluborlu'daki Popa Boğazı vardır.

Bu görüşün kaynağı Ansbertus isimli Üçüncü Haçlı Seferi'ne katılmış olan bir rahibin *Historia De Expeditione Friderici Imperatoris* adlı eserine

⁸⁵⁰ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 147, 273; W. M. Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia; Being an Essay of the Local History Of Phrygia From The Earliest Times To The Turkish Conquest*, Clarendon Press, Oxford, 1895, s. 224, 347; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 210; Ramazan Topraklı, "Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Eylül 2010, C. 18, No: 3, s. 997-1012.

⁸⁵¹ Franz Taeschner, "Anadolu/Anatolia (Beşeri Kısmı)", *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, 1, Leiden, 1960, s. 466.

odaklanan Isparta-Eğirdir Gölü civarı olması iddiasıdır.⁸⁵² Savaşın Hoyran Gölü'nün yaklaşık 25 km. kuzeydoğusunda, Sultân dağlarıyla güney batıya doğru devam eden Kızıldağ arasındaki, Karamıkbeli'nde olduğunu savunanlardan E. Eickhoff da Hoyran-Kumdanlı'nın kuzey doğusundaki Kırkbaş Köyü'nün adına bakarak savaşın Karamık Beli'nde yapıldığını ifade etmiştir. Aynı teori, Abdulhalûk Çay tarafından da ele alınmıştır. İmparator Manuel Komnenos'ın Honaz ve Dazkırı yolu ile ulaştığı Dinar'dan sonra Homa, Düzbel, Kartı, Haydarlı, Karadilli, Uzunpınar yolu ile ilerlediğini ve Karamıkbeli'nde mağlup olduğunu savunur. Mehmet Akif Ceylan'a göre ise Bizans Ordusu'nun mağlup olduğu Tzibrizze bir bel değil, aksine boğaz karakterli bir geçit yeridir.⁸⁵³

Bu bölgedeki savaş yeri ile ilgili ortaya atılan görüşlerden birisi de Kumdanlı'dır. Eğirdir Gölü kuzeyinden Yalvaç'a (Psidia Antiokheia) doğru uzanan ve geniş vadiler içerisinden geçilen yol üzerindeki Kumdanlı'da (Ganzaenos, Gondane, Gundane) savaşın cereyan ettiğini ilk ileri süren Ramsay'dir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Ramsay ilk görüşü olan Düzbel'den vazgeçip önce Hoyran Gölü'nün kuzey doğusundaki Kaşıkara Ovası, sonra da Kumdanlı teorisini ileri sürmüştür. Bu iddia daha sonraları Osman Turan, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil tarafından da kabul edilmiştir. Osman Turan'ın bu savaşın yeri hakkında ifade ettiği “Bizans ordusu Denizli'den çıkarak Menderes yukarılarında Homa ve oradan da Miryokefalon denilen dar ve sarp bir vadiye girdi ve Sybrize denilen çıkış yerinde sultânın kurduğu pusuya düştü.”⁸⁵⁴ ifadesi ve ardından yukarıda belirttiğimiz gibi Ramsay'e dayanarak

⁸⁵² Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, ed., Josef Dobrovsky, Prag, 1827, s. 87.

⁸⁵³ Ekkehard Eickhoff, “Der Ort Der Schlacht von Myriocephalon”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 1981, C. 2, s. 679-687; Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 68 vd., Ayrıca bkz. Mehmet Akif Ceylan, “Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım”, *USAD*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Güz 2016, S. 5, s. 85.

⁸⁵⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 208.

savaşın yapıldığı yerin Kumdanlı olduğunu belirtmesi savaşın yapıldığı yer ile ilgili Kumdanlı mevkinin kabul ettiğini göstermektedir. Ancak Miryokefalon ile ilgili araştırma yapan Ramazan Topraklı Ramsay'ın Yenice Köprüsü ve yoldan haberi olmadığı için Kumdanlı görüşünü savunduğunu eğer haberi olsaydı savaşın Kumdanlı önlerinde olduğunu söylemez ve tarihçi Osman Turan da Ramsay'a uyararak Miryokefalon savaşının cereyan ettiği yer olarak Kumdanlı'yı göstermezdi ifadelerini kullanmıştır.⁸⁵⁵ Ayrıca Adnan Eskikurt Kumdanlı gibi bir mevkide ancak bir meydan savaşının yapılabileceğini ancak kaynaklarda böyle bir bilginin olmadığını ifade etmiştir. Niketas Khoniates'ın savaşla ilgili verdiği şu bilgi bu tezi doğrular niteliktedir. “İmparator Khoma (Sulaion, Sibia) ve Miryokefalon (Bin kelle anlamına)'a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir ve ya orada olup bitenlerden bu adını almıştır veya orada bu adın ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında, tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir..... Bu arada Sultân savaş için büyük hazırlıklar yapmıştı. Sultân bir anlaşmaya varılamayacağını anlayarak, Bizans ordusunun Myriocephalon'dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve “Tzibritze Geçiti” adını taşıyan, yolun darlaştığı yeri işgal etti. Geçmek isteyenler Bizanslılara derhal karşı koymak üzere birliklerini bu dar geçide doldurdu. Tzibritze geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler haline alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır.” Buradaki ifadeden anlaşılacağı gibi savaş dar ve dik bir geçitte yapılmış olmalıdır. Ayrıca savaşın anlatıldığı bu kaynağın dışında hiçbir eserde bu bölgede, Miryokefalon Savaşı öncesi ve sonrasında Miryokefalon ismi zikredilmemiştir ve Miryokefalon adıyla anılan bir yer bu

⁸⁵⁵ Ramazan Topraklı, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, s. 997-1012.

yörede yoktur.⁸⁵⁶ Niketas'a göre "Bin Kelle" anlamına gelen Miryokefalon'un, adını bu olaydan dolayı almış olması muhtemeldir.

Miryokefalon Savaşı'nın yapıldığı yer ile ilgili araştırma yapan Ramazan Topraklı olaya farklı bir açıdan bakmış ve çalışmalarında, sadece tarih kaynaklarının verdiği bilgilerle hareket etmemiştir. Ramazan Topraklı'nın aslı amacı coğrafyadaki değişimleri de göz önünde bulundurup o zamanlar kullanılan askerî yolları da hesaba katarak daha önce saha araştırması yapılmadan, Miryokefalon Savaşı'nın mevki hakkında ileri sürülen tezleri çürütmektir. Ramazan Topraklı'ya göre; "Uluborlu kazasından gelip, Yenice köyü köprüsü ve Gelendos üzerinden Karaağaç-Kireli ve Konya'ya giden yol, Yenice köyü köprüsünün sular altında kalmasıyla mecburi olarak ortaya çıkan Kundanlı ve Yalvaç üzerinden geçen mevcut yoldan 20 km., 1190 yılında Friedrich Barbarossa'un geçtiği yoldan ise 60 km daha kısadır. Eski zamanlardaki kervancılarının ve devlet yöneticilerinin, bu hususu göze almış olmaları gerekir. Bu bilgilerden hareketle, Konya-Uluborlu kervan yolu üzerinde bulunan Afşar kasabasının, Yenice köyü köprüsünün yıkılmasıyla devre dışında kalmış olduğu ve önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hoyran ve Eğirdir göllerinin yakın tarih içinde yükselmeleriyle söz konusu köprü'nün ve yolun sular altında kaldığı da gözlenmektedir." Ramazan Topraklı savaşın yapıldığı yer ile ilgili ise şu görüşleri benimsemiştir. "Miryokefalon Savaşı'nın yapıldığı söylenen yerle ilgili, Kundanlı, Karamık Beli, Çivril Kufe Çayı Vadisi ve Gelendost Fatlın Ovası gibi dört ayrı görüş

⁸⁵⁶ Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia; Being an Essay of the Local History Of Phrygia From The Earliest Times To The Turkish Conquest*, s. 224, 347; Niketas, *a.g.e.*, s. 124; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 208, Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 145-150; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 124-128; Abdullah Bakır, "Myriokephalon (Miryokefalon) Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı*, 2014, s. 83 vd.; Adnan Eskikurt, "Myriokephalon Savaşına Dair Kronikler Ve Modern Çalışmalar", s. 83 vd.

hâlâ devam etmektedir. Bu çalışmada Yalvaç'a giden eski yolun Kundanlı'dan değil, Kemer Boğazı veya Yenice köyü köprüsünden geçtiği belgelerle ortaya konmuştur. Yol, Kemer Boğazı'ndan geçtiğine göre, Sultân II. Kılıçaslan ile Manuel Komnenos arasında hicretin 572. yılı (M.1176), Rebiülevvel ayının 12'si Cuma günü vuku bulan ve Türklerin galibiyetiyle sonuçlanan savaşın bu boğaz üzerinde ve Fatlın Ovası'nda olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Zaten Kundanlı'da Manuel Komnenos'in sıkıştırılabileceği bir geçit ve boğaz olmadığı, coğrafi inceleme yapıldığında anlaşılacaktır ve bunu herkes kabul edebilir. Bu tespitlerle birlikte Selçuklu tarihçisi Osman Turan ve tarihî coğrafyacı W. M. Ramsay'ın Kundanlı üzerinde ittifak etmeleri bizim görüşümüze en kuvvetli bir destek olmaktadır.”⁸⁵⁷

Serhat Altınkaynak, Ramazan Topraklı'nın görüşü ile ilgili benzer görüşler ileri sürmüş ve bu yer ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. “Cybrilcymani, Sivri'l simân-i, Sybrize, Tzibrelitzemani, Tzibritze, Turrice, Civrici veya sivrisi olarak ifade bulan geçit, üzerinde Yenice Köyü Köprüsü'nün de bulunduğu ve 16 kilometrelik sahadır.”⁸⁵⁸

Yine savaşla ilgili yer tespiti yapanlardan ve savaşı Miryofatlon olarak adlandıran Hüseyin Şekercioğlu savaşın Gelendost kasabası (Kalanda, Gelembe, Gelendoz, Gelendos) kasabası civarında olduğunu ileri sürmüştür. Hüseyin Şekercioğlu'nun Gelendost'ta bulunan Miryon ve Fatlın yer adlarından ve Fatlın Ovası'ndaki tarlalar içinde çift sürerken ele geçirilen ok ve mızrak uçları ile kalkan parçalarından yola çıkarak, iddia ettiği Miryokefalon Savaşı'nın Gelendost civarında olduğu hakkındaki tezi, önemli bir ayrıntıdır.⁸⁵⁹Aynı şekilde Abdullah

⁸⁵⁷ Ramazan Topraklı, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Eylül 2010, C. 18, No: 3, s. 998, 1011.

⁸⁵⁸ Serhat Altınkaynak, “Miryokefalon Savaş Bölgesi İle İlgili Yeni Gerçekler”, *Tarihin Seyrinde*, Ekim-Kasım-Aralık 2010, S. 10, s. 11.

⁸⁵⁹ Hüseyin Şekercioğlu, “Miryofatlon Zaferi ve Yerin Stratejik Önemi”, *Türk Kültürü Dergisi*, 1967, C. V, S. 59, s. 831-836; Hüseyin Şekercioğlu, “17 Eylül 1176 Gelendost-

Bakır da savaşın Eğirdir Gölü batısındaki Uluborlu'da bulunan Popa Boğazı'nda cereyan ettiğini ileri süren bir çalışma kaleme almıştır.⁸⁶⁰

Ancak Adnan Eskikurt'a göre, Gelendost'lu Ramazan Topraklı'nın, Hüseyin Şekercioğlu ve Abdullah Bakır'ın savaş yeri olarak tespit ettikleri yerin coğrafi özellikleri, Orta Çağ kaynaklarında anlatılan savaş yerinin coğrafyası ile (yüksek yamaçlarla çevrelenen upuzun bir vadide veya geçitte olmak gibi) örtüşmemektedir. Eskikurt'a göre, kaynaklarda mücadelenin tek bir cephede olduğu açıkça anlatılmaktadır ve yörede kendisi tarafından yapılan incelemeler sırasında kilometrelerce uzanan ve etrafı dik yamaçlarla çevrili bir boğaz da tespit edilememiştir.⁸⁶¹

Üçüncü olarak Konya Beyşehir Gölü yöresinde savaşla ilgili adı geçen yerleri inceleyelim. Burada savaş alanı olduğu ortaya konan en doğudaki mevki Beyşehir-Konya arasında uzanan Bağirsak Boğazı'dır.

Bu iddianın kaynağı Niketas, Simbat ve Süryani Mihail'in verdiği bilgiye dayanır. Simbat bu konuda "Aynı yılda Konya Sultânı Kılıç Arslan, Grek imparatoru Manuel Komnenos'u, Konya civarında bulunan Meltinis adlı bu kaleyi zapt ettikten sonra harap kalenin önünde hezimete uğrattı." şeklinde bilgi vermektedir. Aynı konu üzerinde verdiği dipnotta Abû'l-Farac, Niketas ve Hetum'u kaynak göstererek Konya'nın Kuzey batısındaki harap Miryokefalon kalesinde savaşın yapıldığını belirtmektedir. Süryani Mihail ise bu konuda "iki yüksek dağın arasında bulunan bir derenin içine girdi" şeklinde bir ifade kullanmakta ancak ayrıntı vermemektedir.⁸⁶²

Miryofatlın Zaferinin 796. Yılı", *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara 1972, C. X, S. 119, s. 1172-1176.

⁸⁶⁰ Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", 86.

⁸⁶¹ Adnan Eskikurt, "Myriokephalon Savaşına Dair Kronikler Ve Modern Çalışmalar", s. 83 vd.

⁸⁶² Niketas, *a.g.e.*, s. 124 vd; Simbat, *a.g.e.*, s. 61; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 250.

Michael F. Hendy, 1985 tarihli eserinde Üçüncü Haçlı seferine (1189-1192) ait kroniklerde verilen bilgilerden hareketle haçlı ordusunun ilerleyişini ele almış ve Tzibritze ile Miryokefalon'un mevkileri üzerinde durmuştur. Gidip araştıramadığını belirttiği Bağırsak Boğazı'nın savaş alanı olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre Uluborlu (Sozopolis) üzerinden Konya'ya ilerleyen Haçlı birlikleri iki gün yol aldıktan sonra Hoyran ve Eğirdir göllerinden geçmiş, Toklu Tepe ve çam ormanı arasından geçen yoldaki dar bir geçitte Türk hücumuna maruz kalmış ve Hoyran Ovası'na varmış olmalıydılar. Ovanın ucunda bulunan ve yolun XX. yüzyıl başlarına kadar iki kola ayrıldığı Kumdanlı'da sola ayrılan kol güneydoğu istikâmetinde Yalvaç'a (Psidia'daki Antiokheia) ilerlerdi. Haçlıların seçtiği yolun Akşehir Ovası'na ulaştıran Yalvaç'a ilerleyen sol kol olduğu kesindir. Çünkü Akşehir Ovası'na ulaşan yolda Sultân dağlarını aşmak için haçlılar önünde önem verilen iki tercih vardı. Bu yüksek, zorlu ve dar güzergâhlardan kuzeydeki daha zorlu fakat kısa (Yalvaç-Akşehir arası 21 milde alınırdı) idi. İlerlemeye daha uygun olan diğeri ise daha uzundu (Yalvaç-Akşehir arası 34 milde alınırdı). Sağa ayrılan kol ise, Kumdanlı'dan sonra nadiren inişli çıkışlı tepeleri aşarak güneydoğu istikâmetinde dağlar ve göller arasındaki nispeten geniş ovada yer alan Beyşehir Gölü'nün doğusuna ilerlerdi. Sonra Sultândağları eteklerinden doğuya Konya'ya devam ederdi. Çalışmaya göre bu sağ kol, yani Komnenos'un kullandığı imparatorluk yolu üzerinde, Yunuslar Köyü (Pappa-Tiberiopolis) geçildikten sonra; Aladağ, Erenler ile Loras dağ kütleleri arasında yer alan Tzibritze Boğazı yani, bugünkü Bağırsak Boğazı vardır. Boğazın çıkışındaki Kızılviran'da (muhtemelen Sinianda) bulunan Selçuklu hanı Kızılören'in varlığı, buranın sonradan Selçuklular tarafından kullanılan önemli bir güzergâh olduğuna işarettir. Haçlı birlikleri, esir bir Türk'ün uyarısı ile Türklerin burada mevzi aldıklarını ve yaklaşmalarını beklediklerini haber almış ve onun

rehberliğinde sol kol boyunca ilerleyerek Akşehir üzerinden Konya'ya varmışlardır.⁸⁶³

Savaşın Konya-Beyşehir arasındaki Bağirsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan bir çalışma da yakın zamanda Mehmet Akif Ceylan tarafından kaleme alınan bir makale ile de vurgulanmıştır. Çalışmasında kaynakların sunduğu veriler doğrultusunda savaşın Konya yakınlarında aranması gerektiğini ve buranın söz konusu boğaz olması gerektiği, Miryokefalon Kalesi'nin de bu boğaz dâhilindeki eski Meldinis Kalesi (Osmanlı Hisar-ı Meldos'u) olduğu ortaya konmuştur. Savaşın Bağirsak Boğazı'nda yapıldığını ortaya koyan en kapsamlı yayın, Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt'un birlikte hazırladığı tarih ve coğrafya çalışmasıdır. Yapılan bu çalışmada Orta Çağ kaynaklarındaki tarihî kayıtlar (tarafları savaşa sürükleyen süreç, savaş hazırlıkları, Miryokefalon kalesinin ismi, özellikleri, tarafların karşılaşması, savaş sonrası vb.) yanında, coğrafi terim, tasvir ve unsurlar da (savaş yerinin konumu, coğrafi adlar, geçidin doğrultusu, uzunluğu, genişliği, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri ile bitki örtüsü vb.) dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Savaşın Bağirsak Boğazı mevkiinde yapıldığını söyleyen ve savaşın yerini tespit için tarihi kaynakların yanında coğrafi bilgilerden, uydu görüntülerinden ve tarihi haritalardan faydalanan Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt savaşın yapıldığı yerin kesin olarak Konya Bağirsak Boğazı olduğunu belirtmiştir. Muharrem Kesik'te savaşın yapıldığı yerin bu civarda aranmasının gerektiğini savunanlar arasındadır.⁸⁶⁴

⁸⁶³ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy: c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 146-149.

⁸⁶⁴ Mehmet Akif Ceylan, "Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Ve Konya Bağirsak Boğazı", *USAD*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2016, S. 5, s. 92; Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Kroniklerine göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağirsak Boğazı-Konya)", *USAD, Miryokefalon Özel Sayısı*, 2017, S. 7, s. 74-98; Adnan Eskikurt, Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağirsak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım, İstanbul, 2015, s. 1-112; Muharrem Kesik, Muharrem Kesik, "Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya'yı Hedef Alan Askerî Seferler Ve Yolları", s. 63.

Sonuç olarak yukarıda Miryokefalon Savaşı'nın yapıldığı yerle ilgili görüşleri ortaya koymaya çalıştık. Ancak bu görüşler incelendiğinde farklı görüşlerin kendilerince doğrulukları ortaya konulmuş olsa da bize göre savaşın yapıldığı yer hala tam olarak ispatlanmış değildir. Biz de burada incelediğimiz çalışmalardan savaşın yapıldığı alanı net olarak tespit etme imkânına sahip olamadık. Ancak yapılan çalışmaların her birinin gelecek çalışmalara kolaylık sağlayıp Miryokefalon Savaşı'nın yapıldığı yerin tespitinin ileride mümkün olacağı kanaatindeyiz.

4. 6. 3. II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı Alması ve Dânişmendlilerin Bu Koluna Son Vermesi, Yeni Sınırlar ve Bizansla İlişkiler

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos 1176 yılında Miryokefalon savaşındaki mağlubiyetinden sonra İstanbul'a dönünce sultânla imzaladığı anlaşma şartlarını tam olarak yerine getirmede. Eskişehir istihkâmlarını yıkmadı, sadece Uluborlu'nun doğusunda bulunan Homa (Sublaion) tahkimatını yıktı. Bunun üzerine Kılıç Arslan'ın 1177 yılında Atabey adlı bir emîrin kumandasında gönderdiği bir Selçuklu ordusu Menderes Vadisi'ni istilâ edip Aydın'a kadar ilerledi. Sultân Kılıç Arslan, ise Miryokefalon zaferinden sonra 573 (1177/1178) yılında Malatya üzerine yürüdü. Malatya daha önce değindiğimiz gibi I. Mesûd zamanında tâbiyet altına alınmıştı. Ancak II. Kılıç Arslan burayı Türkiye Selçuklu Devleti'ne ilhak için 1171'de sefer düzenlemiş ancak başarılı olamamıştı. II. Kılıç Arslan 1178 yılında şehri tekrar kuşattı sonunda teslim aldı. Böylece Dânişmendli hânedânının Malatya kolu da sona ermiş oldu. Burası bundan daha önce tâbi iken böylece doğrudan Selçuklu sınırlarına katılmış oldu.⁸⁶⁵

⁸⁶⁵ Safedî Kılıç arslan'ın hâkim olduğu yerleri; Konya, Aksaray, Sivas ve Malatya olarak sayar. es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 37;

II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos'un 1180 yılındaki ölümünden⁸⁶⁶ iki yıl sonra Uluborlu (Apollonia/Sozopolis), Kotaion (Kütahya), Dorylaion (Eskişehir) ve yörelerini fethederek Selçuklu sınırları içine aldı. II. Kılıç Arslan Denizli'ye (Laodicea) kadar uzanan bütün kaleleri ele geçirmişti. Türk sınırı Denizli'ye kadar ulaşmıştı. Selçuklu ordusu Aydın'a kadar ilerlemekle beraber Denizli'ye kadar olan bütün kaleleri ele geçirmişti. Hatta bu arada Antalya da kuşatıldıysa da fethedilemedi. Bununla birlikte pek çok belde kendi arzuları ile Türk idaresine geçmeyi tercih ettiler. İmparator II. Aleksios Komnenos'un 24 Eylül 1183 yılında ölümü⁸⁶⁷ ve yerine geçen Isaakios'un oğlu I. Andronikos Komnenos (1183-1185) zamanında Bizans'ta sık sık isyanların çıkması Türklerin Bizans aleyhine genişlemelerine yardım etti. Nitekim Alaşehir'de bulunan Ioannes Komnenos'un oğulları sultândan yardım isteyince gönderilen bir Selçuklu ordusu denize kadar ilerleyerek birçok yeri fethetti. Sultân, daha önce Malatya'da 1181'de dost edininip birçok ihsanda bulunduğu bu şehrin patriği meşhur tarihçi Süryani Mihail'e yazdığı bir mektupta bu zaferlerini anlatırken Rûmlardan yetmiş iki kalenin fethedildiğini bildirir. Kılıç Arslan, 1185 yılında I. Andronikos'un ölümü ve II. İsaakios Angelos'un (1185-1195) tahta çıkışı⁸⁶⁸ sırasında Emîr Sami kumandasında gönderdiği bir ordu ile Alaşehir ötelere kadar istilâ edip imparatoru on yıllık vergiye bağladı.⁸⁶⁹

Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 224; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 423; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 16; Ali Öngül, s. 75; İ. Hakkı-N. Nafiz, *a.g.e.*, s. 51; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205, 211. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 445; Ali Öngül, s. 73.

⁸⁶⁶ Niketas, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁶⁷ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 263; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, I, 435;

⁸⁶⁸ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 188 vd.; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 266-267; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.370-371. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 180.

⁸⁶⁹ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 224,251 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 423; Enverî, *a.g.e.*, s. 18; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 445, s. Abdülkerim Özaydın, "II. Kılıç Arslan",

4. 6. 4. II. Kılıç Arslan'ın Ülkeyi Oğulları Arasında Paylaşımının Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi

Sultân Kılıç Arslan ülkeyi hânedân mensuplarının, ortak malı sayan eski Türk devlet töresine uyararak, ülkeyi hayatta iken on bir oğlu arasında bölüştürdü. Buna göre;

- Kudbeddîn Melîkşâh'a Sivas ve Aksaray,⁸⁷⁰
- Rüküddîn Süleymanşâh'a Tokat merkez olmak üzere Karadeniz sahillerine kadar olan yerler,⁸⁷¹
- Nüreddîn Mahmûd Sultânşâh'a Kayseri ve yöreleri,
- Muğiseddîn Tuğrulşâh'a Elbistan,⁸⁷²
- Muizzüddîn Kayserşâh'a Malatya,⁸⁷³
- Muhiddîn Mesûd'a Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir,⁸⁷⁴
- Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Uluborlu ve Kütahya yöreleri,
- Nasrüddîn Berkyarukşâh'a Niksar ve havâlisi,
- Nizameddîn Ergunşâh'a Amasya,

DİA, XXV, Ankara 2002, s. 401; Michael F. Hendy, *a.g.e.*, s. 118; Ali Öngül, s. 76; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 45; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 50.

⁸⁷⁰ Kudbeddîn Melîkşâh'ın melîkliği sırasında adına bastırılmış sikkeleri mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 120-121; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 62.

⁸⁷¹ Rüküddîn Süleymanşâh adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 119; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 25.

⁸⁷² Muğiseddîn Tuğrulşâh'ın melîkliği sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeleri mevcuttur. İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 13-15; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 70-74; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 26-29.

⁸⁷³ Muizzüddîn Kayserşâh'ın Malatya melîkliği sırasında bastırılmış sikkeleri mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 121; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 11-12; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 60; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 25.

⁸⁷⁴ Muhiddîn Mesûd'un melîkliği sırasında bastırılmış ve günümüze kadar ulaşmış sikkeleri mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 122; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 64; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 25.

- Arslanşâh'a Niğde,
- Sancarşâh'a Konya Ereğli'sini, verdi ve onları buralara melîk olarak atadı 586 (1190-1191)⁸⁷⁵ (Harita VIII).

Tarihçiler bu paylaşımı bazı farklarla göstermişlerdir. Hondmîr ve Aksarayî'nin Mürsel Öztürk tarafından yapılan çeviri de paylaşımın on oğul arasında, Aksarayî F. N. Uzluk ve M. N. Gençosman tarafından yapılan çevirisinde dokuz oğul arasında olduğunu söylemiş, Nûreddîn Mahmûd Sultânşâh'ı ve Niğde de oturan Arslanşâh'ı söylememiştir. Neşrî paylaşımın on bir oğul, Cenâbî dokuz oğul, Müneccimbaşı, on iki oğul arasında, yapıldığını söylemiştir. İbn Bibi ve Aksarayî, tarih belirtmemiş, Müneccimbaşı paylaşımın 580 (1184/1185) yılında olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁶

Böylece Kılıç Arslan, sultân sıfatıyla Konya'da oturmakta, oğulları ise kendisine tâbi birer melîk olarak atandıkları şehir ve yörelerini yönetimleri altında tutmakta idiler. Bu hukûkî statüye göre, her melîk, kendi adına hutbe okutup para bastırmakta, yaptıkları binalara kitabe yazdırmakta ve hatta

⁸⁷⁵ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 411; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 315-316; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 20; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 24; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nümâ (Neşri Tarihi I)*, Haz. F. R. Unat-Mehmet A. Köymen, TTK, Ankara, 1949, s. 33; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, *a.g.e.*, 127; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, *a.g.e.*, 23; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 269; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 242; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I", s. 532; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*; s. 380; Krş. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 445; İbrahim Artuk, "Abbasi, Selçuk, Artuk ve Burcu Memluklarına Ait Nadir Sikkelerden Birkaçı", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, TTK, Ankara 1960, s. 218-219; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 100.

⁸⁷⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 23; Aksarayî, *a.g.e.*, F. N. Uzluk, M. Nuri Gençosman, s. 126; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 19-20; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I, s. 31-33; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Anadolu Selçukluları", s. 242.

komşu ülkelerle çeşitli ilişkilerde bulunmakta idiler, fakat sultân unvanını kullanamıyorlardı. Böylece Türkiye Selçukluları, başkent Konya'ya bağlı on bir eyalete ayrılmış oldu.

Selçuklu Devleti bu siyasî bölünmeye ve hatta babalarının sağlığında kardeşler arasında siyasî mücadeleye rağmen uçlarda bulunan daha sonra bahsedeceğimiz üzere Rüknuddîn Süleymanşâh ve Gıyâseddîn Keyhüsrev yine de fetihlerde bulunmuşlar ve Bizans'ın 1176'da uğradığı duraklamadan faydalanarak sınırları genişletmişlerdi. Özellikle Tokat Meliki Rüknuddîn Süleymanşâh Karadeniz sahillerine kadar fetihler yaparak Samsun'u ve diğer deniz kenarı bölgeleri idaresine aldı. Samsun ele geçirilince Samsun'un yanı başına Müslümanların bir ticaret kolonisi yerleşmişti. Bu koloni kısa sürede büyüyerek, bir şehir halini almıştı. Müslüman Samsun ile Hristiyan Samsun halkı arasında başlangıçtan beri karşılıklı ticârî çıkarılara dayanan iyi bir uyum vardı. Niketas'ın buraları Süleymanşâh'a ait göstermesi ve Kılıç Arslan'ın bu sahillerde fetihde bulunduğu dair bir kaydın mevcut olmadığı göz önüne getirilirse bu konuda bir tereddüt kalmaz. Rüknuddîn Süleymanşâh'ın Konya tahtına çıktığı, 1196'da, aşağıda bahsedeceğimiz üzere Bizans imparatorunun III. Aleksios Angelos (1195-1203) Samsun limanına baskın yaptırması da bu bölgelerin Süleymanşâh'ın Tokat meliki iken alındığını açıkça meydana koyar. Ayrıca Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, adlı eserlerinde Samsun'un Selçukluların hâkimiyeti altında olma tarihini 1194-1204 olarak vermektedirler. Ankara Meliki Muhyiddîn Mesûd da Kastamonu taraflarında Bizanslılara karşı bir buçuk yıl gaza yaptı; pek çok esir aldı. Dadyblra/Dadibra (Zalîfra, Safranbolu, Devrek) dört ay mancınıklarla kuşatıldı. Nihayet Mesûd Hristiyan halkın şehri terk etmesi şartıyla hayatlarına dokunmadı ve yerlerine Türkleri iskân etti. Böylece Kılıç Arslan sayesinde kudret kazanan Türkiye Selçuklu Devleti, sultânın son zamanlarında taksim edildiği halde 1176'da Miryokefalon savaşından dolayı Bizans'ın yenilip

henüz toparlanamamış olmasından dolayı melîkler yalnız sınırları muhafaza etmemişler; giriştikleri yeni fetihlerle de Türkiye Selçuklu topraklarına yeni topraklar katmışlardı. Ancak kardeşler arasında ve hatta babalarına karşı başlayan mücadele Türkiye Selçukluları Devleti'ni sarsmış ve Üçüncü Haçlı ordusu bu parçalanmış Türkiye'den Suriye'ye geçebilmiştir.⁸⁷⁷

4. 6. 5. Üçüncü Haçlı Seferi ve Türkiye Selçukluları

Devleti'ne Sınırlar Açısından Etkileri

Mısır-Suriye Hükümdârı Selâhaddîn Eyyûbî'nin 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü zapt ederek burada seksen sekiz yıldır devam eden Haçlı hâkimiyetine son vermesi,⁸⁷⁸ Avrupa'da büyük bir yankı uyandırmış ve yeni bir Haçlı seferi için hazırlıklar başlamıştı. Kudüs'e kara yoluyla gidecek Haçlı ordusuna kumanda edecek olan Alman Kralı Friedrich Barbarossa (1152-1190), bu sefere katılması için Papa tarafından 1188 yılında davet edilmişti. Bu sefere katılan İngiltere ve Fransa kralları deniz yolunu tercih ederken Friedrich, Anadolu üzerinden Doğu'ya ulaşmaya çalışmıştı. Bu seferden kırk yıl önce amcası Kral III. Konrad'ın yanında İkinci Haçlı Seferi'ne katılmış olan Friedrich Barbarossa, sefer sırasında topraklarından geçeceği III. Bela (1173-1196)'ya, Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos (1185-1195)'a ve Selçuklu hükümdârı II. Kılıç Arslan'a birer mektup göndererek ülkelerinden geçmek için izin istedi. Onun bu talebi Bizans İmparatoru II. Isaak Angelos (1185-1195) ve Selçuklu sultânı II. Kılıç Arslan

⁸⁷⁷ İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s. 21 vd.; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 259 vd.; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*; s. 380; Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, s. 93; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek*, II, s. 302-303; Ramsay, *a.g.e.*, s. 67, 211, 357, n. 1, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 279; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 122, 157; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 262; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 449; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 46.

⁸⁷⁸ Vardan, *a.g.e.*, s. 214; Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, s. 111 vd.; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 185.

tarafından olumlu karşılandı.⁸⁷⁹ Selçuklu sultânı ve Alman imparatoru arasındaki dostluk 1171 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Friedrich Barbarossa'nın akrabalarından Saksonya Dükü Henry, Filistin'den dönerken Anadolu'dan geçtiği sırada II. Kılıç Arslan tarafından misafir edilmiş ve böylece iki devlet arasındaki dostane ilişkiler başlamıştı. Daha sonraki yıllarda Bizans-Selâhaddîn yakınlaşması karşısında II. Kılıç Arslan ile Barbarossa arasındaki dostluk daha da pekişmişti. Bizans İmparatoru II. Isaakios varılan anlaşmaya uygun olarak gerekli önlemleri almak için harekete geçti. Fakat Barbarossa'nın, Bizans'ın düşmanı Sırp lar ve Selçuklularla da temas halinde olması Isaakios'un endişelerini artırmıştı. Bundan dolayı Isaakios, bu tehlike karşısında Selâhaddîn Eyyûbî ile temasa geçmeyi kendi ülkesinin çıkarı açısından uygun buldu ve iki taraf arasında birçok defa elçi teatisi oldu. Böylece Selâhaddîn ile I. Andronikos zamanında yapılan anlaşma II. Isaakios tarafından yenilendi.⁸⁸⁰

Friedrich, bir yıl süren sefer hazırlıklarından sonra ülkesinin idaresini büyük oğlu VI. Heinrich'e bırakarak nihayet 11 Mayıs 1189 tarihinde Regensburg'dan Doğu'ya hareket etti. Böylece Barbarossa, Kral Bela tarafından

⁸⁷⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-319; Ansbert, *a.g.e.*, s. 45 vd.; Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Charles Mills, *History of the Crusades*, Printed by Cox and Balys, London 1821, s. 1-43; Ch. M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Harvard Universty Press, Cambrige, 1968, s. 175 vd.; Osman Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 220-224; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, 2018, S. 68, s. 17; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 93-94.

⁸⁸⁰ İbn Şeddâd, Bahâeddin, "en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye", terc. D. S. Richards, *The Rare and Excellent History of Saladin*, Aldershot 2002, s. 121 vd.; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 318; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 376 vd. 1185-1192 yıllarında Selâhaddîn Eyyûbî ile ittifak Bizans dış politikasının temelini oluşturuyordu. Normanlar, Pisalılar, Cenovalılar, Alman imparatoru ve papalığın düşmanca tutumu karşısında Bizans; Suriye ve Mısır'da artan İslâm gücünden faydalanmayı umut etmişti. Ch. M. Brand, "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", *Speculum*, April 1962, 37, No: 2, s. 167-180; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 220-224; Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 110; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 18; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 93 vd.

dostça karşılandığı Macaristan'ı geçip Belgrad yanında Tuna'yı aşarak Bizans topraklarına girdi. Alman imparatoru Edirne'ye ulaştığında huzuruna gelen II. Kılıç Arslan'ın ve Kudbeddîn Melikşâh'ın elçileri, imparatora Selçuklu topraklarından güven içinde geçebileceğini bildirmişlerdi. Hatta Haçlı askerlerinin ihtiyaç maddelerini para karşılığında satın alabilmelerine dair taraflar arasında bir antlaşma dahi yapılmıştı.⁸⁸¹ II. Kılıç Arslan ve oğlu Kudbeddîn Melikşâh'ın, Friedrich Barbarossa'ya iki ayrı elçilik heyeti göndermesi dikkat çekicidir. Sultânın elçilerinin ardından Kudbeddîn'in elçilerinin Edirne'ye ulaşmalarından da anlaşılacağı üzere Alman imparatoruna ilk olarak elçi gönderen II. Kılıç Arslan'dır. Bu durumda II. Kılıç Arslan, oğlu Kudbeddîn Konya'ya hâkim olmadan önce elçilerini göndermiş ve daha sonra Konya'ya girerek şehre hâkim olan Kudbeddîn babasının Barbarossa'ya elçi gönderdiğini öğrenerek kendisi de elçilerini göndermişti. Friedrich Barbarossa huzuruna gelen Selçuklu elçilerinin verdiği güvence ve Selçuklu sultânı ile olan eski dostluğuna güvendiğinden Anadolu'dan geçişinin rahat olacağını düşünüyordu. Niş-Sofya üzerinden ilerleyen imparator, ordusunun Anadolu'ya geçirilmesi için gerekli düzenlemeleri görüşmek üzere İstanbul'a elçiler gönderdi. Bu arada Barbarossa, Bizans'a karşı destek arayan ve Niş'te kendisini karşılayan Sırp Hükümdârı Stephan Nemanya ile âsî Bulgar reisleri İvan Asen ve Petro'nun elçileriyle müzakerelerde bulundu. Sırp'ların ve Bulgar'ların Alman imparatoruyla kendisine karşı ittifak kurma girişimi haliyle Bizans tarafından endişeyle karşılanmıştı. Mangaphas isyanını bastırmak üzere bu sırada Alaşehir'de olan imparator dönüşünde Alman elçi heyetini kabul etti; görüşmenin ardından elçileri rehine olarak İstanbul'da alıkoydu. Barbarossa'ya bir mektup gönderen Isaakios, gelişini önceden haber vermediği için hazırlıkların tamamlanmadığını bu yüzden de yeterli pazar sağlanamadığını bildirdi. Bunun üzerine etrafa baskınlar düzenleyerek gerekli

⁸⁸¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-319; Ansbert, *a.g.e.*, s. 47-59; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 18; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 94.

yiyecek maddelerini temin etmeye çalışan Almanlar, 24 Ağustos'ta Filibe önüne ulaşip burada ordugâh kurdular. Ertesi gün Friedrich, Bizans halkının korkudan boşaltmış olduğu şehri işgal etti. Daha sonra ordusunu Filibe'de bırakan Barbarossa, maiyetiyle beraber Edirne'ye gitti; oğlu Dük Friedrich von Schwaben'ı da Dimetoka'yı işgal edip Trakya şehirlerini tahrip etmekle görevlendirdi.⁸⁸²

Balkanlardan geçerken yaşanan gerginlik Haçlı ordusunun Trakya'ya varışından sonra o kadar artmıştı ki imparator, İstanbul'a hücum etmeyi bile düşündü. Almanya'daki oğlu Heinrich'e mektup yazarak "...Boğaz Frankların eline geçmediği sürece yapılacak olan Haçlı Seferinin başarılı olamayacağını" bildirdi; bu sebeple papadan Bizans'a karşı Haçlı Seferi için izin istemesini ve İstanbul'a hücum etmek için derhal bir donanma hazırlamasını emretti.⁸⁸³ Sonunda Barbarossa'ya boyun eğmek zorunda kalan Isaakios, Alman elçilerini serbest bıraktı ve iki taraf arasında Edirne'de anlaşma (14 Şubat 1190) sağlanınca savaşın eşliğinden dönüldü. Buna göre Isaakios, İmparator Friedrich'e rehinelere vermeyi, Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçmeleri için haçlılara gemiler tahsis etmeyi ve Anadolu'daki yürüyüşü sırasında ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamayı kabul etti.⁸⁸⁴

Bir an önce Filistin'e ulaşmak niyetinde olan Barbarossa kış aylarını Edirne'de geçirdikten sonra Mart 1190'da Gelibolu'ya gidip Bizans gemilerinin yardımıyla Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçti. Alman ordusunun 22-28

⁸⁸² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-320; Ansbert, *a.g.e.*, s. 61-64; Niketas'ın ifadesine göre, Barbarossa'nın aslında Filistin'e gitmek niyetinde olmayıp İstanbul'u ele geçirmeyi planladığını düşünen İmparator Isaakios, bazı kehanetlerin etkisinde kalarak Almanların Belgrad Kapısı (Xylokerkos)'ndan şehre gireceğine inandığı için bu kapıyı tuğlalarla ördürüp kapatmıştı. Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 19; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 93-94.

⁸⁸³ Ansbert, mektubun bir kopyasını verir. Bkz. Ansbert, *a.g.e.*, s. 70 vd.

⁸⁸⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 318; Anlaşma maddeleri için bk. Ansbert, s. *a.g.e.*, 90 vd.; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.

Mart tarihlerinde dört günde gerçekleşen bu geçişinden sonra İstanbul halkı da rahat bir nefes aldı. Gelibolu'dan Anadolu'ya geçtikten sonra güneye doğru yürüyüşüne devam eden Alman Haçlı ordusu, burada yaklaşık on beş asır önce Büyük İskender'in Doğu seferi sırasında izlediği yola girdi. Bu dar yola uygun olmayan yük arabalarını geride bırakmak zorunda kalan haçlılar, Granikos Çayı'nı (Diga-Biga-Pegae Çayı) ve Angelokomites Irmağı'nı geçtikten sonra Miletopolis ile bugünkü Balıkesir (Akhyraous) arasında bir Bizans askerî yolunu takip ederek⁸⁸⁵ Kalamos (13 Nisan) üzerinden 21 Nisan'da Bizans'ın elindeki Alaşehir (Philedelphia)'e ulaştılar.⁸⁸⁶ Burada şehir halkı haçlılara pazar yeri temin etmek istemediği gibi onları yağmalamaya kalktı, bu yüzden olaylar çıktı. Alaşehir'den sonra Tripolis antik kentinden geçen (24 Nisan) Almanlar, 27 Nisan'da Bizans'ın sınır şehri Denizli/Laodikeia'ya vardılar; buradan doğuya dönerek Selçuklu topraklarına, on dört yıl önce (1176) Bizans ordusunun imhasıyla sonuçlanan Myriokephalon Savaşı'nın yapıldığı vadiye yönelip Myriokephalon'un kuzeyinden Akşehir/Philomelion üzerinden Selçuklu topraklarına girdiler. Haçlılar, imparatorun Sultân Kılıç Arslan'la dost olması ve beraberinde Selçuklu elçilerinin bulunması sebebiyle kolaylıkla yollarına devam edebileceklerini umuyorlardı.⁸⁸⁷

⁸⁸⁵ Haçlı ordularının takip ettiği yollar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s. 571-582; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139 vd.

⁸⁸⁶ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Ansbert, *a.g.e.*, s. 92 vd., 95 vd.; Brand, "The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", s. 185 vd.; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 20.

⁸⁸⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-320; Ansbert, *a.g.e.*, s. 98-99; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139, Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 151; Rakibi Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un düşmanını dost sayan Barbarossa, 1173 yılından beri II. Kılıç Arslan ile temas halindeydi. Her ikisi de cihanşümül tek imparatorluk iddiasında bulunan iki imparator, İtalya'da hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdi. Barbarossa, II. Kılıç Arslan ile dostluk kurmuş, hatta kızını sultanla evlendirmeye karar vermiş, ama kızı bu evlilik gerçekleşmeden ölmüştü. İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 206; Chalandon, *a.g.e.*, II, s. 497,501; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.

Ancak Alman ordusu Türk topraklarına girdikten sonra Türkmen saldırıları ile hırpalanmaya başladı. Aralarındaki antlaşmaya rağmen Türkmenlerin saldırılarına şaşırın Barbarossa bu duruma oldukça sinirlendi. Alman ordusuna yol boyunca baskınlar düzenleyen ve geçeceği yollar üzerinde su ve yiyecek kaynaklarına zarar veren bu Türkmenlerin çoğunluğunu, muhtemelen 1185-1195 yılları arasında Büyük Selçuklu Devleti'nin çökmesinden sonra Harezmşâhların baskısı nedeniyle batıya doğru göç eden Türkmenler oluşturmaktaydı. Anadolu'nun siyasî yapısını ve Türkmenlerin Selçuklu yönetimi ile olan münasebetlerini tam olarak bilmeyen Barbarossa, Selçuklu sultânını aralarındaki antlaşmaya ihanet ettiğini düşünüp Kılıç Arslan'a kızdı. Barbarossa'nın yanında bulunan Selçuklu elçileri onu bu saldırılardan sultânın haberi olmadığına, kendi beyleri idaresinde başlarına buyruk hareket eden bu Türkmenlerin Selçuklular açısından da sorun oluşturduklarına inandırmaya çalışmışlardı. Bununla birlikte Akşehir yakınında, sultânın oğulları Kudbeddîn Melîkşâh, Ankara Melîki Muhiddîn Mesûd kumandasındaki Selçuklu ordusu, Haçlı ordugâhına hücumla geçti. İki tarafın da büyük kayıplara uğradığı savaş sonunda yenilgiye uğrayıp dört beş bin civarında kayıp veren Türkler geri çekilmek zorunda kaldılar (7 Mayıs 1190). Haçlılar ise Türkler tarafından boşaltılmış olan Akşehir'i ateşe verip Selçuklu ordusunun peşinden Konya'ya doğru ilerlediler. Ancak bu sırada kıtlık öylesine dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı ki küçük bir dilim ekmeğe bile bir marka satılıyordu; kimileri ölen atların ve eşeklerin etlerini yiyerek hayatta kalmaya çalışıyordu. Bazı haçlılar da çaresiz Türklere sığınarak dinlerini bile değiştiriyordu. Böylece Sultândağ'ını dolaşarak Akşehir'den doğuya ulaşan yola giren Almanlar, Selçuklular ile savaşarak Ilgın'ı arkalarında bırakıp 17 Mayıs'ta Konya'ya vardı. Bu sırada sultân ve saray erkânı şehirden ayrılmış olup Aksaray'a çekilmişti. Selçuklu ordusunun bir kısmı içeride

361; A. A.Vasiliev, *a.g.e.*, II, s. 425-426; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 163, 185; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 20; Bedrettin Ayaç, *a.g.t.*, s. 94 vd.

Konya'yı savunurken bir kısmı da şehrin dışında haçlılara karşı savaşıyordu. Konya'nın etrafındaki bahçeleri çevreleyen su yollarının yanına çok sık bir şekilde yerleşen Türkler taştan örülü bahçe duvarlarının arkasına mevzilenip buradan oklar yağdırarak Alman ordusunun şehre girmesini engellemeye çalıştılar. Haçlıların hendekleri ve surları aşip şehre girme çabası birkaç defa sonuçsuz bırakıldı. Bunun üzerine her şövalye ağır silahlı bir yaya askerini atının terkisine alarak duvarların üstüne taşıdı; sonra da hep birlikte hücumla geçtiler. Sonunda Konya önündeki şiddetli çatışmanın ardından Almanlar surları aşip 18 Mayıs'ta şehre zorla girmeyi başardı. Bunu takiben şehir tahrip edilirken çok sayıda insan da öldürüldü. Konya'yı yağmalayan haçlılar ele geçirdikleri ganimetle ihtiyaçlarını giderdiler. Şehirde ele geçirilen altın, gümüş, mücevher, giysi vs. ganimetin değerinin yüz bin marktan fazla olduğu ileri sürüldü.⁸⁸⁸ Albertus'a göre bu yağma sırasında Melikşâh'ın sarayında, Selâhaddîn Eyyübî tarafından haçlılara karşı ücretli asker toplamak üzere gönderilmiş olan on bin mark ele geçirilmişti. Sultân Kılıç Arslan, bu felaket karşısında çaresiz, elçi gönderip barış istemek zorunda kaldı. Kaynakların ifadesine göre Kılıç Arslan, iktidar oğlunun elinde olduğu için kendisinin mağdur durumda bulunduğunu ama imparatorun da dostluğa riayet etmediğini, bu sebeple iki taraf arasında gereksiz yere çok kan aktığını bildirmişti. Bunun üzerine imparator yirmi Selçuklu komutanının refakatinde Selçuklu ülkesinden güvenlik içinde geçişinin sağlanması şartıyla sultânın barış teklifini kabul etti.⁸⁸⁹

⁸⁸⁸ Ansbert, *a.g.e.*, s. 92, 100; Tageno Ansbert, *Historia Peregrinorum*, Neşr. Anton Chroust, *Drei Kritische Untersuchungen Zur Geschichte des Kreuzzuges Friedrichs I, MGH Scriptores*, Styria, Graz, 1892, s. 155 vd.; E. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", s. 270 vd.; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 20.

⁸⁸⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-320; Ansbert, *a.g.e.*, s. 100,104 vd.; Tageno Ansbert, *Historia Peregrinorum*, s. 161,167,170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 47-49; İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 113; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd., Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 454; Ebru Altan, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", *Tarih Dergisi*, S. 47, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 87 vd.; Ebru Altan, "Haçlı

Ordusunu Meram'da ve şehrin güney varoşlarında yerleştirmiş olan İmparator Friedrich Barbarossa, burada birkaç gün dinlenip kendileri için kurulan büyük pazarda ihtiyaçları karşılandıktan sonra 23 Mayıs'ta Karaman/Lârende istikâmetinde tekrar yola koyuldu. Sultân ise Selâhaddîn'e bir mektup yazıp haçlıları durduramadığı için özür diledi. Almanlar, Konya'dan ayrıldıktan sonra da Türkmenler tarafından takip edildiler. Bunun üzerine imparator, yanındaki Selçuklu rehinelere eğer bu akınlara mani olmaz ve anlaşmaya uygun davranmazlarsa öldürüleceklerini söyleyip onları uyardı. Ardından haçlılar, Pergos/Kâzımkarabekir'e⁸⁹⁰ geldiklerinde iyi bir pazar buldular ve burada bir gün kaldıktan sonra tekrar yola koyulup 30 Mayıs'ta Karaman'a ulaştılar. Almanlar, Toros Dağlarını aşarak Göksu Vadisi'nden ilerleyip Mut'u geçtiler ve bu sırada Ermenilerin elinde olan Silifke'ye doğru yollarına devam ettiler.⁸⁹¹ Alman Haçlı ordusu 10 Haziran 1190'da Silifke Ovası'na indikten sonra Kalykadnos-Göksu Nehrini geçip şehre girecekti. Ancak haçlılar nehir kıyısına geldiklerinde imparatorlarının cesediyle karşılaştılar. Muhafız birliğiyle beraber ordunun önünden ilerlemiş olan İmparator Friedrich, Silifke Çayı'nı geçerken boğulmuştu. Sefere katılmış olanların ifadelerine dayanan kaynaklarda (Ansbert, *Historia Peregrinorum, Epistola de Morte Frederici*) bile bu hadise hakkında farklı anlatımlar yer aldığından imparatorun nasıl boğulduğu tam olarak bilinmiyor. Bu kaynakların ifadelerine bakılırsa imparator bir tepeyi aşmaktan kurtulup yolu kısaltmak niyetiyle ırmağı yüzerek geçerken veya adamları bir geçit aradığı sırada kendisi ırmakta yıkanırken, ya da karşı kıyıya geçtikten sonra tekrar suya

Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 20 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 94 vd.

⁸⁹⁰ Günümüzde Karaman'nın 23 km. uzaklıktaki ilçesi.

⁸⁹¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 317-319; Ansbert, *a.g.e.*, s. 113 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 49; Ekkehard Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", 273 vd.; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 23 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 94.

girdiğinde boğulmuştu. Neticede belki ferahlamak için girdiği soğuk suda kalbi durdu, belki atının ayağı sürçünce suya düştü ve ağır zırhı yüzünden dibe battı; belki de uyarılara rağmen hızla akan nehri yüzerek geçmek isteyince akıntıya kapıldı; ne şekilde olursa olsun yanındaki asiller derhal yardımına koşular; fakat onu kurtaramadılar (10 Haziran 1190).⁸⁹²

İmparator Friedrich Barbarossa'nın beklenmedik ölümü, o muazzam ordunun dağılmasına yol açtı. Haçlıların bir kısmı bulabildikleri gemilerle Avrupa'ya geri döndü. İmparatorun oğlu Friedrich, yanında kalan az sayıda kişiyle beraber, babasının cesedini de yanına alıp Çukurova'yı geçerek Antakya'ya geldi (21 Temmuz 1190). Burada babasının sirkeye yatırılmış olan cesedinin çürümeye başladığını görünce onu Kudüs'e taşımak fikrinden vazgeçti. Böylece imparatorun cesedini Antakya katedraline gömen oğlu Friedrich, söylendiğine göre onun kemiklerini Kudüs'e gömmek niyetiyle yanına almıştı. İki aya yakın şehirde dinlendikten sonra Ağustos sonunda tekrar yola koyuldu ve yanındaki küçük orduyla beraber Üçüncü Haçlı Seferi kuvvetlerinin toplanmış olduğu Akkâ önüne ulaştı. Doğu'daki Franklar, büyük umutla bekledikleri yardımın kendilerine ulaşmaması üzerine büyük hayal kırıklığına uğradılar. Barbarossa'nın Doğu'ya ulaşması durumunda Mısır ve Suriye'nin kaybına kesin

⁸⁹² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 322; Ansbert, *a.g.e.* s. 115 vd.; Tageno Ansbert, *Historia Peregrinorum*, s. 171 vd.; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226 vd.; İbnül-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 47; İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 114; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 38; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 285; Ekkehard Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da", s. 270; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 151-152; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 223-224; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 187; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s. 581; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 20 vd.; Abdulhalûk Çay, II. *Kılıç Arslan*, s. 111 vd.; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 55-56; Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", s. 180; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 94.

gözüyle bakan Müslümanlar ise imparatorun bu ani ölümünü bir mucize olarak değerlendirdiler.⁸⁹³

Yukarıda ele aldığımız üzere Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Anadolu'dan geçip Kudüs'e varmak isteyen haçlılar Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarından geçmiş ancak II. Kılıç Arslan'ın izlemiş olduğu doğru strateji ve daha önce gerçekleştirilen haçlı seferlerinden çıkarılan dersler neticesinden Türkiye Selçuklu topraklarında herhangi bir kayıp yaşanmamıştır.

4. 6. 6. Taht Mücadeleleri ve II. Kılıç Arslan'ın Ölümü

Sultân Kılıç Arslan, Selçuklu ülkesini on bir oğlu arasında bölüştürdükten birkaç yıl sonra kardeşler arasında saltanat mücadeleleri başladı. Sivas Melîki Kudbeddîn Melîkşâh, başkent Konya'ya gelip, babasını baskı altına alarak kendisini veliaht ilân ettirmeyi başardı ve 17 Ramazan 585 (29 Ekim 1189) Pazar günü Konya'ya gelerek tahta oturdu. Daha sonra o, görünüşte babası adına hareket etmekte ise de diğer kardeşlerine karşı saltanatını kurmada çaba göstermekte idi. Sonunda Sultân Kılıç Arslan, en küçük oğlu Uluborlu Melîki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına giderek onu veliaht ilân etti ve onunla birlikte Konya'ya yürüyüp hâkim oldu. Kılıç Arslan, Keyhüsrev'le birlikte uç Türkmenlerinin desteğini sağlayan öteki oğlu Melîkşâh'ın yönetiminde bulunan Aksaray'ı kuşatma sırasında hastalandı ve götürüldüğü Konya'da 80 yaşında, 15 Şaban 588 (26 Ağustos 1192)'de hayata gözlerini kapadı. Böylece veliaht Gıyâseddîn Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devleti sultânı oldu.⁸⁹⁴

⁸⁹³ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 323; Ansbert, *a.g.e.* s. 116 ; İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s. 114-117; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 223-224; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", s. 25; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 97-98.

⁸⁹⁴ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 411-412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 316; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 61; Gaffârî, *a.g.e.*, s. 113; İbn Bibi, Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluk, s. 25 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 47-50; Anonim *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, 38 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 82; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 462-463; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 38;

4. 6. 7. II. Kılıç Arslan Devrinde Ele Geçirilen Yerler ve Sınırlar

II. Kılıç Arslan zamanında Konya ve Konya'ya bağlı yerler, Aksaray, Kayseri, Ankara, Sivas, Malatya, Tokat, Amasya, Niksar, Maraş, Elbistan, Behisni gibi yerler O'nun hâkimiyeti altında idi. Türkiye Selçuklu II. Kılıç Arslan, Dânişmendli Beyliği'ne saldırdı. 1174-1180 yılları arasında, Kızılırmak'ın doğusunu işgal etti. Bu bölge, Sivas ile Kayseri'yi olduğu kadar Malatya ve Fırat'a kadar uzanan bütün güney topraklarını da kapsıyordu. Bu işgali, Kılıç Arslan'ın 1176'da, Miryokefalon'da büyük bir zafer kazanması izledi. 1182 yılına gelindiğinde II. Kılıç Arslan Kütahya (Kotaiion) ve Denizli'ye (Laodicea) kadar uzanan bütün kaleleri ele geçirmişti. 1182 yılında Uluborlu şehri ve civarı Türk sınırları içine alındığı gibi Eskişehir ve Kütahya şehirleri ve çevreleri de artık birer Türk bölgesi idiler. 1182 sonlarına doğru Türk sınırı Denizli civarına kadar ulaşmış, hatta Rodos Adası karşısındaki Lycian kalesine kadar yayılmış Denizli ve çevresine sık sık akın yapmaya başlamıştı. Türkler ayrıca Antalya (Adalia) ile Menderes (Meander) ovası arasındaki Bizans savunma hattını da kırmıştı. Bu dönemde geniş orta Anadolu platosu artık kesin bir şekilde Selçukluların eline geçmişti. Bu dönemde sınırlar kuzeyde Ankara-Çankırı-Kastamonu hattı ile Amasya-Tokat-Niksar, güneyde Konya ve çevresi ile Kilikya Ermeni Krallığı toprakları sınırındaki Maraş ve Elbistan, doğuda Kayseri-Sivas ve güneydoğuda

Hondmîr, II. Kılıç Arslan'ın ölüm tarihini 578/1182-1183 olarak verir. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 28-29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 292; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 30,35,82; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 25 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zâhir fi Ahvlili'l-evâil ve'l-evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile ilgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 11; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 228; Osman Turan, "Kılıç Arslan II", s. 699; s. Abdulhalûk Çay, II. *Kılıç Arslan*, s. 113; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 190; Türkiye Selçuklu Devletinde tahta çıkma yöntemleri için bkz. Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 303 vd.; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 15-16; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 99-100.

Fırat havzasının kuzeyinde Malatya-Besni hattı ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁹⁵

Türkiye Selçukluları Devleti II. Kılıç Arslan'ın zaferleriyle sürekli olarak yeni topraklar kazanmıştı. 1188-1192 yılları arasında ülkeyi on bir oğlu arasında paylaşırması da bu genişlemeye engel olamadı. Rüknüddîn Süleymanşâh Samsun'u Muhiddîn Mesûd da Dadyblra (Zalîfra, Safranbolu)'yu Türkiye Selçuklu topraklarına katmıştı. Buna göre II. Kılıç Arslan döneminde fethedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Sivas, 2. Ankara, 3. Çankırı, 4. Elbistan, 5. Dârende, 6. Gedük, 7. Tohma suyu yöreleri, 8. Kayseri, 9. Zamantı, 10. Niksar, 11. Tokat, 12. Komana, 13. Uluborlu 14. Kütahya, 15. Eskişehir, 16. Malatya, 17. Samsun, 18. Safranbolu.

II. Kılıç Arslan döneminde kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Dulûk, 2. Ayıntâb, 3. Ra'bân (Bu üç şehir daha sonra geri alındı). 4. Maraş, 5. Göksün, 6. Behisni (Sonra tekrar geri alındı), 7. Sivas (Sonra tekrar ele geçirildi) (Harita IX).

5. ANADOLU'DA BİRLİK VE MERKEZİLEŞME

(1192'DEN

1256'YA KADAR)

5. 1. I. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN

SINIRLARI

⁸⁹⁵ Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el- 'Aylemü 'z-Zâhir Fî Ahvâli 'l-Evâil Ve 'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 11; Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 127; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Anadolu Selçukluları", s. 242-243; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 50.

5. 1. 1. İlk Saltanat Devri ve Kardeşinin Tahtı Ele Geçirmesi

Sultân II. Kılıç Arslan'ın ölümü ile Türkiye Selçuklu tahtı sultânın en küçük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kaldı 588/1192. Ancak Keyhüsrev, tahta geçtikten sonra sadece Konya ve çevresi ile melîklik bölgesi olan Uluborlu ve Kütahya'ya hükmediyordu. Kardeşleri üzerinde ise hiçbir hâkimiyeti yoktu. Hatta onun, kardeşleri üzerinde hâkimiyet kurma ve Selçuklu ülkesini kendi idaresi altında birleştirme gibi bir niyeti ve gayreti bulunmuyordu. Her melîk, kendi bölgesinde hüküm sürüyordu. Keyhüsrev ise, devletin ve ülkenin parçalanmış hâline âdeta razı olmuş gibiydi. Daha doğrusu bu sırada sultânın otoritesi, Selçuklu ülkesini yeniden birleştirebilecek yeterlilikte değildi. Öte yandan Selçuklu melîkleri, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sultânlığını kabul etmediler. Buna rağmen onların hiçbiri, saltanat hukûkuna ve geleneklerine aykırı herhangi bir harekette de bulunmadı. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, onlardan hiçbiri “sultân” unvanını alıp kullanmaya cesaret edemedi. Bu durum dört yıl sürdü. Bu arada, Keyhüsrev'in en büyük ve en tehlikeli rakipleri olan Kudbeddîn Melîkşâh ve Nûreddîn Mahmûd Sultânşâh arka arkaya öldü. Bu iki melîkin ölmesi Gıyâseddîn Keyhüsrev'in işini kolaylaştırmıştı. Keyhüsrev'in şahsı ve tahtı için tehlikeli olabilecek iki kardeşi daha vardı. Bunlardan biri Tokat Melîki Rükneddîn Süleymanşâh, diğeri ise Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir Melîki Muhyiddîn Mesûd idi. Bu dört yıl içinde, her iki melîk de Keyhüsrev'in iktidarına karşı herhangi bir harekette bulunmadı.⁸⁹⁶

⁸⁹⁶ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 203; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 316; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, “Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Müneccimbaşı'na göre II. Kılıç Arslan'ın ölümünden bir yıl sonra 1193 yılında Rükneddîn Süleyman tahta geçti. Hatta bu tarihin bir rivayete göre 1183 olduğunu da belirtmiştir. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 22; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 84; Tuncer Baykara, *I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 17 vd.; I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu ilk saltanat dönemine ait adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 114-117;

Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev birinci saltanat döneminde kardeşleriyle uğraşmayarak Bizans'a yönelik bir siyaset takip etmeyi tercih etti. Buna rağmen Keyhüsrev'in kısa bir müddet sonra, imparatorla ilişkileri bozulduğu gibi, savaşın eşiğine geldiler. Görünürde Selçuklu sultânı, Mısır Eyyûbî hükümdârı Melîk Âdil'in Bizans imparatoruna hediye olarak gönderdiği iki atı, uzun yolculuk sırasında çok hırpalandıkları için alıkoymuştu. Atların telef olmaması için iyi niyetle yapılmış olması mümkün ve özürle birlikte imparatora bildirilmiş olan konu, iki devlet arasında kriz meydana getirdi. III. Aleksios Angelos'un da, buna karşılık Konya'dan İstanbul'a gitmekte olan bir tüccar kâfilesini yakalayıp mallarına el koyması, Keyhüsrev'in kendi tebaası olan tüccarların serbest bırakılması yolundaki teklifinin reddedilmesi savaşa sebebiyet verdi. Keyhüsrev 1196 yılında ordusuyla Menderes Irmağı'na kadar olan Bizans topraklarını fethetti. Bölgedeki birçok yer tahrip edilip ahali esir alındı. Harekâta devam eden sultân, Lâdik ve Honaz'ı da fethetti.⁸⁹⁷

Tokat Melîki II. Rüknedîn Süleymanşâh, Kılıç Arslan'ın sağlığında Keyhüsrev'in veliahtlığıyla ilgili olarak kendisini mücadeleye sevk etmek isteyenleri, babasının iradesine saygı göstermek gerektiği, ayrıca kardeşinin saltanat için gerekli vasıflara haiz olduğunu söyleyerek geri çevirmişti. II. Rüknedîn Süleymanşâh, Melîkşâh'ın kardeşleriyle olan kavgalarına da taraf olmadığı gibi, Karadeniz kıyılarında fetihlere devam ederek Samsun'u topraklarına katmıştı. Ancak ağabeyi Melîkşâh öldükten sonra, hiç vakit

İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 9; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 66; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 23-24; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 100-101.

⁸⁹⁷ Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 220 vd.; Enverî, *a.g.e.*, s. 19; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 85; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 18, Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 448; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 240.

kaybetmeden harekete geçerek, Sivas, Kayseri ve Aksaray'ı aldı. Bu yüzden adı geçen şehirleri kendi topraklarına katmak isteyen Ankara Melîki Mesûd ile karşı karşıya geldi. Fakat müstahkem Ankara Kalesi'ni ele geçirmenin çok zaman alacağını görerek, Ankara ile birlikte bazı yerleri ona bırakarak anlaşmaya vardı. Süleymanşâh bundan sonra ordusuyla Konya önlerine gelip şehri kuşattı. Selçuklu başkentinin sağlam bir savunması vardı; nitekim kuşatma dört ay kadar sürdü. Belki bir müddet daha dayanması mümkündü; fakat Keyhüsrev Konya halkının gittikçe daha fazla sıkıntıya katlanmak zorunda kaldığını, durumun giderek ağırlaşmakta olduğunu görerek ağabeyine bir teklif iletti. Buna göre Süleymanşâh çekilmeyi kabul ederse kendisine çok miktarda para ve değerli hediyeler vererek sefer masraflarını karşılamayı önerdi. Tek hedefi saltanat olan Süleymanşâh'ın bu teklifi reddetmesi üzerine de kendisinin, ailesinin ve maiyetinin canına dokunulmaması, istediği yere gitmesine izin verilmesi kaydıyla tahtı terk edeceğini bildirdi. Konya halkı ve emîrlere Keyhüsrev'e Kılıç Arslan'a verdikleri söz gereğince, sonuna kadar mücadele edebileceklerini söylediler. Fakat o, ahalinin daha fazla sıkıntı çekmesini istemediği için Konya'yı terk etmeye karar verdi 593 (1196/1197).⁸⁹⁸

Süleymanşâh bunun üzerine kardeşine canına malına dokunulmayacağına dair bir ahidnâme verdi. Süleymanşâh, Keyhüsrev Konya'dan ayrıldıktan sonra şehre girip tahta oturacaktı. Ancak kendisini

⁸⁹⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, *a.g.e.*, s. 25; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk* (Anonim *Selçuknâme*), s. 38; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 290; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mirhând, *a.g.e.*, s. 270; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 85; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 20 vd.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 58; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 193; Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri hakkında bkz. Mevlüt Günler, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri Ve Devlet İle Toplum Üzerindeki Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

emniyette hissetmeyen Keyhüsrev, oğulları Keykâvus ve Keykubâd'ı bile beklemeden, Seyfeddîn Ayaba ve Mübarezeddîn Ertokuş adlı emîrlerle birlikte gece Konya'yı terk etti. Keyhüsrev'in niyeti Akşehir yoluyla İstanbul'a iltica etmektir. Fakat Konya'nın Lâdik köyüne geldiğinde bura halkının saldırı ve hakaretlerine maruz kaldı, mâiyetinin eşyaları yağmalandı. Rükneddîn Süleymanşâh bu olayı haber alınca şehri yaktırdı. Keyhüsrev yağmadan sonra daha güvenli olacağını düşünerek Lârende (Karaman) istikâmetine döndü. Keyhüsrev'in oğulları da, kendi istekleri üzerine, Süleymanşâh tarafından yanlarına adamlar verilerek, Kilikya sınırında beklemekte olan babalarının yanına gönderildiler. Keyhüsrev, ilk olarak Kilikya'da Ermeni Kralı II. Leon'un yanına gidip bir süre orada kaldı. Oradan izzet-i ikram ve birçok hediyeyle ayrıldıktan sonra, Elbistan melîki olan ağabeyi Tuğrulşâha uğradı. Elbistan Anadolu'nun güneydoğusunda en önemli şehirlerinden birisi idi. Burası Selçukluların güneydeki son büyük şehirlerinden sayılıyordu. Ağabeyi kendini çok iyi karşıladı. Kardeşinin ona şehrini vermek istemesine rağmen bunu kabul etmeyen I. Gıyâseddîn Keyhüsrev oradan ayrıldı. Elbistan'dan ayrıldıktan sonra ziyaret ettiği Malatya melîki olan kardeşi Kayserşâh da samimi bir karşılamanın yanı sıra, arzu ederse Malatya'yı kendisine iade edilmek şartıyla ona bırakma teklifinde bulundu. Ancak burada kabul etmeyip ayrılan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Haleb Eyyûbî Melîki Melîk Zâhir, Amîd Artuklu Beyi Melîk Sâlih, sonra da Ahlatşah Bedreddîn Aksungur'un yanına gitti. Her gittiği yerde hürmetle karşılanıp ağırlanmasına, kendisine değerli hediyeler verilmesine rağmen, ev sahiplerinin II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın düşmanlığını çekebilecekleri endişesiyle buralarda fazla kalamadı. Nihayet Samsun'a gelip bir müddet burada dinlenen Keyhüsrev, kendisini hürmetle ağırlayan şehrin vâlisine İstanbul'a gitmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine vâlinin temin edip silah

ve zâhire takviyesi yaptığı gemiye binerek İstanbul'a doğru yola koyuldu ve İstanbul'a vardı.⁸⁹⁹

5. 2. II. RÜKNEDDİN SÜLEYMANŞÂH DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

5. 2. 1. İç Meseleler ve Sınırların Tekrar Birleştirilmesi

II. Rükneddîn Süleymanşâh, babası II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları paylaşmasından sonra Tokat'taki melîkliği sırasında, diğer kardeşleriyle çatışmalara girmeyip Bizans'la mücadelelere girişerek Samsun dâhil olmak üzere Karadeniz kıyılarına kadar olan yerleri fethetmişti. Ancak Salim Koca Samsun'un II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın tahtı ele geçirmek için hareket ettiği sırada elinden çıktığını buna rağmen, Samsun'un kenarında oluşmuş olan Türk kolonisinin, şehir tekrar Türkler tarafından alınmaya kadar varlığını koruduğunu belirtmiştir. Anthony Bryer and David Winfield'a göre ise Samsun 1194-1204 yılları arasında Selçuklu egemenliğinde kalmıştır.⁹⁰⁰ Daha sonra II. Rükneddîn Süleymanşâh, yukarıda değindiğimiz gibi ordusuyla birlikte Sivas

⁸⁹⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 180 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 28-30; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 24; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. N. Gençosman-F. N. Uzluk, s. 128; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 38-39; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 23 vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 97; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

⁹⁰⁰ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 286, 290; Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, s. 93; George Finlay, *History of the Byzantine and Greek*, II, s. 302-303; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 122; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 121; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 219; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 229,351; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 97; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, s. 62; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 449; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 262; Kâzım Dilcimen, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar, I. Fasikül*, Halkevi Yayınları, Samsun, 1947, s. 18; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52.

ve Kayseri üzerinden başkent Konya'ya yürüyüp kuşatmaya başladı, sonunda kardeşi Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in savunduğu şehri onun ile anlaşarak teslim alıp Türkiye Selçuklu Sultânı sıfatıyla tahta oturdu 593 (1196/1197).⁹⁰¹

Çok geçmeden II. Rükneddîn Süleymanşâh sefere çıkarak kardeşleri Nizâmeddîn Arslanşâh'tan Amasya'yı, Nasîreddîn Berkyarukşâh'tan da Niksar'ı aldı. Bu arada diğer kardeşi Elbistan Melîki Muğiseddîn Tuğrulşâh da kendisinin sultânlığını tanıyarak itaat edip yerinde kaldı. Böylece II. Rükneddîn Süleymanşâh, Malatya Melîki Muizzeddîn Kayserşâh ve Ankara Melîki Muhyiddîn Mesûd dışında bütün kardeşlerini idaresi altında toplamış oldu. Böylece Elbistan Melîki zaten kendisine tâbiyeti kabul ettiğinden devletin sınırları tekrar Fırat Irmağı yörelerine kadar uzamış oluyordu. Mengüceklerin Kemah-Erzincan kolu hükümdârı Fahreddîn Behrâmşâh ve Divriği kolu hükümdârı Turanşâh, Sultân Kılıç Arslan devrinde olduğu gibi II. Rükneddîn Süleymanşâh zamanında da Selçuklulara tâbiyetlerini muhafaza ettiler. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın bu seferinde Harput Artuklu Emîri İmâdeddîn Ebû Bekir de onun tâbiyetine girdi.⁹⁰²

⁹⁰¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 181; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, *a.g.e.*, s. 25 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 41 vd; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 24; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. N. Gençosman-F. N. Uzluk, s. 128; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 38; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 290; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 85; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 97; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 58; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 193; Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri hakkında bkz. Mevlüt Günler, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri Ve Devlet İle Toplum Üzerindeki Etkileri*; II. Rükneddîn Süleymanşâh adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 125-128; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 16-18; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 69-76; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 26-30.

⁹⁰² İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 174 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 55-58; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 29-30; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 146-147; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 474; Osman

5. 2. 2. Bizans İle Antlaşma

II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın iktidarında 597 (1200/1201) yılı Bizans İmparatorluğu ile yoğun mücadelelerin olduğu bir dönemdir. Taraflar arasındaki sürtüşmeler III. Aleksios'un, Konstantinos Frangopulos komutasında altı parçadan oluşan bir donanmayı Karadeniz'e göndermesiyle başlamıştır. Bizans imparatoru, bu Bizans filosunu görünüşte Giresun yakınlarında batan bir geminin mallarının kurtarılması için bölgeye göndermişti. Ancak sonradan anlaşıldığı gibi asıl amaç, o dönemde Karadeniz'de önemli bir ticaret merkezi olan Samsun'a gelmekte olan ticaret gemilerine baskın yaparak mallarını yağmalamaktı. Böylece emrindeki filo ile Karadeniz'e açılan Konstantinos Frangopulos, imparatorun emrine uygun bir şekilde İstanbul'a yük götüren veya İstanbul'dan aldıkları mallarla Karadeniz'e açılan bütün gemilere saldırdı. Mallarını yağmaladığı gemilerdekilerin bir kısmını kılıçtan geçirip cesetlerini denize attıran Bizans amirali, bir kısmını da çırılçıplak bir halde salıverdi. Bu olay üzerine İstanbul'a gelen tüccarlar şikâyetlerini bildirmek üzere sarayın önüne geldiler ve imparatora mallarını geri alabilmeleri konusunda kendilerine yardımcı olması için yalvardılar. Ancak imparator, tüccarlardan alınan mallardan elde edilen parayı hazineye doldurduğundan herhangi bir karşılık bulamadılar. Konya'dan gelen tüccarlar ise haklarının korunması için Rükneddîn II. Süleymanşâh'a başvurmuşlardı. Tüccarların şikâyetleri üzerine imparatora bir elçilik heyeti gönderen Rükneddîn II. Süleymanşâh, malları yağmalanan tüccarların zararının karşılanmasını ve yeni bir antlaşma yapılmasını talep etti. Selçuklular ile bir çatışmaya girmeyi göze alamayan imparator meydana gelen bu tatsız olaya kendisinin de üzüldüğünü ve tüm suçun donanma komutanı Frangopulos'ta olduğunu söyleyerek II.

Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 251-252; Osman Turan, "Süleymanşâh II", *İA*, XI, MEB, İstanbul 1979, s. 225-226; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 63,89; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 125-126; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 513; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 63; Artuklular'ın Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Özmen, *Anadolu Selçuklularının Artuklular İle İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Rükneddîn Süleymanşâh'ın teklifini kabul etti. 596 Şevval/Zilkade (Ağustos 1200) yılında yapılan antlaşmaya göre Bizans yönetimi Selçuklulara yıllık vergi ödemeyi ve tüccarların zararının giderilmesi için beş bin gümüş tazminat ödemeyi kabul etti. Niketas'ın kaydına göre; bu antlaşmadan kısa bir süre sonra III. Aleksios'un, Rükneddîn II. Süleymanşâh'a suikast düzenlediği gerekçesi ile aradaki antlaşma bozulmuş ve Selçuklular yeniden Bizans eyaletlerine saldırıya geçmişti. Gerçekten de antlaşmanın yapıldığı yıl Milas bölgesinin vergilerini toplamakla görevli Mihail Angelos, III. Aleksios'a karşı ayaklandığında II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın desteğine başvurmuş ve Selçuklu sultânı tarafından çok iyi karşılanarak kendisine destek verilmişti. Selçuklu desteğiyle harekete geçen Mihail, Menderes havzasındaki tüm Bizans şehirlerini yağmaladı. Bu durum II. Rükneddîn Süleymanşâh ile III. Aleksios arasındaki antlaşmanın birkaç ay içinde bozulduğunu göstermektedir.⁹⁰³

5. 2. 3. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Kilikya Seferi ve Sınırlar Açısından Önemi

Niğde ve Ereğli melîklerinin güçsüzlüğü, Elbistan Melîki Tuğrulşâh'ın ağabeyi Melîkşâh'ın baskısı karşısında Kilikya Ermeni hükümdârı II. Leon

⁹⁰³ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 290; Enverî, *a.g.e.*, s. 19; Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, s. 93; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 248; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 122-123; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 195; Yusuf Ayönü, "Selçuklu Bizans İlişkileri", *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, s. 1049-1050; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 449; İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, s. 100-101; Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", s. 133; Yasin Usta, "Tokat Melîki Rükneddîn Süleymanşâh" *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014)*, Bildiriler, 2015, C. I, s. 742; Mevlüt Günler, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet İle Toplum Üzerindeki Etkileri", s. 80.

(1187-1219)'un himayesine girmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ermeni ucunda zaaf içerisinde olduğunu gösteriyordu. Nitekim daha Melîkşâh ve Sultânşâh arasındaki mücadeleler sırasında Ereğli'yi zapt eden II. Leon, Kayseri kuşatmasını da ancak haraç almak karşılığında kaldırmayı kabul etmişti. Onun Ereğli'yi hangi melîkten aldığı belli değildir. Eğer Sancarşâh ağabeyi tarafından Ereğli'den atılmış veya öldürülmüşse, her iki şehir de bu sırada Sultânşâh'a ait olmalıdır. Sonuç olarak Kayseri kuşatmasını para karşılığında kaldıran II. Leon, bu yerleri sahibine iade etmişti. İç meselelerini belli ölçüde çözmüş olan Sultân II. Rükneddîn Süleymanşâh, Ermenilerin bu pervasızlığına son vermek üzere, 596 (1199/1200)'da Kilikya seferine çıktı. Bu harekât sırasında, II. Rükneddîn Süleymanşâh, II. Leon'la anlaşmazlığı bulunan Ermenilerin Lampron⁹⁰⁴ bölgesi hâkimi Oşin⁹⁰⁵ adlı bir Ermeni reisiyle II. Rükneddîn Süleymanşâh işbirliği yaptı. Hatta II. Leon'un daha sonra papaya yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre, Antakya ve Trablusşam Haçlı prensleri de, Selçuklu sultânını destekliyor ve II. Leon'a karşı onu kışkırtıyorlardı. Selçuklu ordusu Oşin'in kuvvetleriyle birlikte, Ermenileri işgal ettikleri yerlerden Torosların ötesine sürüp attı. Kilikya bölgesi Adana'ya kadar istilâ edildi. II. Rükneddîn Süleymanşâh'a karşı bir müttefik de bulamayan II. Leon, bu durumda çaresiz barış istedi. Yıllık vergi vermek ve Selçuklu sultânı adına para kestirmek şartıyla Selçuklu Devleti'ne tâbi olmayı kabul etti.⁹⁰⁶

⁹⁰⁴ Lampron, Toros ve Bulgar dağlarının güneyinde, Gülek Boğazı'nın batısında Tarsus'a hâkim bir kale.

⁹⁰⁵ Hetumlular sülalesinden Lampron senyörü Oşin ile Rupenliler sülalesinden II. Leon arasındaki feodal rekabet solayısıyla, Oşin bu savaşta II. Rükneddîn Süleymanşâh ile birlikte II. Leon'a karşı savaşmıştır. Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 162.

⁹⁰⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; Simbat, *a.g.e.*, s. 74-75; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 128; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249-251; Osman Turan, "Süleymansah II", *İA.*, XI, s. 224-225; Ali Sevim, *Selçuklu Ermeni İlişkileri*, s. 32-33; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 123; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 162; Mehmet Ersan, *a.g.t.*, 41 vd.

5. 2. 4. Saltukluların (Erzurum) Türkiye Selçukluları Topraklarına Katılması ve Yeni Sınırlar

Saltukoğulları, Malazgird Zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türkmen beyliklerinden birisiydi. Sınırları zaman içerisinde Ağrı'dan Kars'a kadar değişmekle birlikte merkezi Erzurum ve çevresiydi. Doğu Anadolu'daki diğer Türk beylikleri gibi, Anadolu'ya göç eden soydaşlarının sevk ve iskânı başta olmak üzere, özellikle Gürcü istilâlarına karşı sınırları müdafaa etmekteydiler. Ancak zaman içerisinde Büyük Selçuklu Devleti'nin gücünü kaybetmesi ve Sancar'ın ölümüyle hânedânın sona ermesi, Gürcülerin Selçuklu egemenliğinden tamamen kurtulmasına fırsat verdi. Irak Selçukluları ve onların mirasçısı İldenizlilerin de Gürcülerle mücadelede yeterince başarılı olamamaları, durumu daha da vahim bir hâle getiriyordu. Bundan başka Türkistan'dan aralıklarla devam eden göç sürecinde Hazar'ın kuzeyinden ilerleyen gayrimüslim Kıpçak Türklerinin Gürcü ordularında hizmete alınmaları da kuvvet dengelerini Selçuklular aleyhine bozuyordu.⁹⁰⁷ Nitekim bu taze savaşçı gücü ordusuna katan Gürcü kraliçesi Tamara (1184-1211)'nin hükümdârlığı zamanında Kars düşmüş, Erzurum tahrip edilmiş; Gürcü saldırıları Malazgird, Ahlat ve Erciş'e kadar uzanmıştı. Gürcüler şehirleri yakıp yıkıyor, müslüman ahaliyi esir ediyorlardı. İslâm Dünyasının en büyük siyasî gücünü temsil eden II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın bu büyük tehlike karşısında sessiz kalması beklenemezdi. Ancak böyle büyük bir sefere çıkarken, arkasında saltanatı için tehdit oluşturabilecek kimseleri de bırakmak istemiyordu. Bu yüzden önce Eyyûbîler'e dayanarak kendisine itaati reddeden kardeşi Malatya hâkimi Muizeddîn Kayserşâh üzerine yürüyüp 597

⁹⁰⁷ Selçuklu-Kıpçak ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, "Selçuklu-Kıpçak İlişkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya, 2009, C. 11, S. 2, s. 105-127.

(1200/1201) yılında Malatya Meliki Muizzeddin Kayserşah'ın elinden şehri aldı ve merkeze bağladı.⁹⁰⁸

II. Rükneddin Süleymanşah bundan sonra Gürcistan'a yapacağı sefer için başta Erzincan Mengücek beyi Behrâmşah, Saltuklu Beyi Melikşah ve kardeşleri olmak üzere bölgedeki emîrleri yardıma çağırdı. Elbistan Meliki Tuğrulşah ve Sultânın eniştesi de olan Behrâmşah derhâl II. Rükneddin Süleymanşah'a katıldılar. Ancak Saltuklu beyi Melik Alaeddin Melikşah b. Muhammed diğer beylerin aksine II. Rükneddin Süleymanşah'a itaat etmeyip İbn Bibi'nin ifadesine göre, "Süleymanşah'ın emrine uymada ihmalkâr davrandığı için" beyliği Haziran 598 (1201/1202)'de alınıp II. Rükneddin Süleymanşah tarafından hânedânlığına son verildi. Böylece daha önce Saltuklu egemenliğinde olan Erzurum (Erzen-i Rûm) merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh Havzası Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarına katılmış oldu.

⁹⁰⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 186 vd.; İbn'ül- Verdî, *a.g.e.*, s. 109; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 29; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 23; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 474; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'-z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 12; Bu tarihi İbnü'l-Esîr'de Ramazan 597 (Haziran-Temmuz 1201) olarak geçer. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 146; Osman Turan ise 19 Ramazan 597 (23 Haziran 1201) olarak veriyor. Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 241; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 123; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 450; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 258; Osman Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 616; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklularının İnhitâtında Devlet Mekanizmasının Rolü-I, *AÜ, DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1964, C. II, S. 2-3, s. 125; Bayram Arif Köse, "Ortaçağ Seyahatnâmelerinde Trabzon-Erzurum Güzergâhı, Erzincan ve Kars (Coğrafi, Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Açından İncelenmesi)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009, s. 44; Ergin Ayan, Selçuklu-Kıpçak ilişkileri, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sakarya, 2009, C. 11, S. 2, s. 105-127.

Burayı Elbistan'ı kendisine bırakması karşılığında, kardeşi Tuğrulşâh'ın idaresine verdi.⁹⁰⁹

5. 2. 5. Gürcülerle Savaş ve Sınırlar Açısından

Değerlendirilmesi

II. Rükneddîn Süleymanşâh, Ankara Meliki Mesûd hâricinde, Selçuklu ülkesinde birliği kurmayı başarmış ayrıca Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermenilerini vergiye bağlamıştı. Harput Artuklu, Erzincan ve Divriği beylerinin tâbiyetleri devam ederken Saltukluları da yıkarak topraklarını Türkiye Selçuklu sınırlarına katmıştı. Bu durumda II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın artık Gürcistan'a bir sefer yapmasının önünde hiçbir engel kalmamıştı. Böylece İslâm beldelerini tahrip eden Gürcüleri cezalandırmanın yanında onların saldırılarını yavaşlatmak veya durdurmak da mümkün olacaktı. Selçuklu sultânı nihayet Kraliçe Tamara'ya bir elçi ve çok tehditkâr

⁹⁰⁹ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 184 vd.; İbn'ül- Verdî, *a.g.e.*, s. 109; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 24; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 30,209-210; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 474; İbnü'l-Esîr, ile Cenâbî 'nin kayıtlarına göre, II. Rükneddîn Süleymanşâh 597 (1200/1201) yılında Malatya'yı aldıktan sonra Erzurum üzerine yürümüş ve burasını ele geçirmiştir. İbn Bibi ile Gaffârî'nin ifadelerine göre ise; II. Rükneddîn Süleymanşâh Malatya'yı aldıktan sonra Gürcistan seferine çıkmış, önce Erzincan'a varıp burada etraftaki beylere kendisine katılmaları için haber göndermiş, Erzurum meliki gelmekte tereddüt gösterdiğinden II. Rükneddîn Süleymanşâh Erzurum üzerine yürümüş ve burasını 598 (1201/1202) yılında alarak Elbistan'a karşılık olarak kardeşi Tuğrulşâh'a vermiştir. Osman Turan ikinci grup müelliflerin kayıtlarının daha sağlam olduğunu belirtiyor. İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 93; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 146-147; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 114; Brosset, *a.g.e.*, s. 405-406; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 244; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 251-254; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 37; Osman Turan, "Süleymansah II", *İA.*, XI, s. 226; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 37-38; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 142; Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1308)*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2004, s. 21; Muğiseddîn Tuğrulşâh'ın Erzurum melikliği sırasında adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 123; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 54-55; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 25.

bir mektup gönderdi. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın savaş ilanını değerlendiren Gürcü kraliçesi savaş hazırlıklarını tamamladı. Büyük komutanlar idaresinde harekete geçen Gürcü ordusu, Kars'ta bir gün kaldıktan sonra Erzurum istikâmetine doğru harekete geçti. Kraliçe yanında tuttuğu Selçuklu elçisini, meydan okumak konusunda Süleymanşâh'ınkinden aşağı kalmayan bir mesajla sultâna gönderdi. Erzurumdan yola çıkan Selçuklu ordusu Pasinler-Sarıkamış arasında, Sarıkamış'a daha yakın bir mesafede bulunan yukarıda belirttiğimiz gibi Saltuklu toprakları içerisinde yer alan Micingerd kalesi önünde geldi ve karargâh kurdu. Aksarâyi'nin ifadesine göre Gürcüler Selçuklu ordusunu, ordugâhta istirahat halinde iken ve düşmanın yaklaşmasından habersiz olarak, pusuya düşürdü. Bu ani baskında neye uğradığını anlayamayan ve şaşıran Türkler ordugâhı ve çadırları, sayısız ganimetleri bırakarak, müsait bir müdafaa mevkie çekiliyordu. Fakat bu arada sultânın çettrini (saltanat şemsiyesi) taşıyan kimse (çetrdâr)'nin atının ayağı bir deliğe sokuldu; sancağın yere düştüğünü gören emîrler ve askerler sultânın bir musibete uğradığını sanarak korkuya kapıldılar ve ordu içinde kargaşa baş gösterdi. Düşen sancak (çetr) kaldırıldı ve çavuşlar askerlerin toplanması için bağırdılar. Sultân da bizzat kumandanlara kendi adları ile hitap etti ise de ordu bu karışıklıktan bir türlü kurtulamadı. İki öncü kuvvet arasında ciddi çarpışmalar başladığı halde Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı henüz gelememişti. Yapılan mücadele sonunda Türk ordusu mağlup olmuş; II. Rükneddîn Süleymanşâh savaşın artık kaybedildiğini görerek Tuğrulşâh, diğer emîrleri ve askerleri ile birlikte Erzurum'a çekilmiştir. Gürcüler ordugâhı işgal etti; sayısız eşya ve esir Gürcülerin eline geçti. Esir edilen Türk beylerinin başında Erzincan Mengücek hükümdârı Behrâmşâh da bulunuyordu. Onun arkasında esir Türk beyleri ve askerler Kraliçe Tamara'nın huzuruna sevk edildi ve Gürcü ordusu ile birlikte Tiflis'e götürüldüler. Türk emîleri Gürcistan kalelerine yollanıp hapsedilirken Kraliçe, eski dostane münasebetleri dolayısıyla, Behrâmşâh'ı Tiflis'te alıkoydu; fidyesi verildikten

sonra kurtarıldı ve 1225 yılına kadar Erzincan tahtında hüküm sürdü. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Gürcüler karşısında mağlubiyeti Gürcülere Türkler aleyhinde herhangi bir genişlemesine fırsat vermediği gibi sultânın nüfuzunun sarsılmasında da bir tesiri olmamıştır. Gürcistan seferinin bu kötü sonucuna rağmen Selçuklu nüfuzunun Doğu Anadolu'da genişlemesi devam ediyordu. Nitekim Mardin Artuklu Hükümdârı Hüsâmeddin Arslan 598 (1201/1202)'de Mardin'i kuşatan Eyyûbî hükümdârı Melîk el- Âdil'e karşı II. Rükneddîn Süleymanşâh'a itaat etmek üzere müracaat ettiği gibi, Diyâr Bekir ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdârı Nasîreddîn Mahmûd da Selçuklu tâbiyetine girdi. Bu arada Samsat Eyyûbî hükümdârı Melîk Efdâl de amcası Melîk el- Âdil'e karşı memleketini koruyabilmek için 599 (1202/1203) yılında sultâna bir elçi göndererek Selçukluların tâbiyeti altına girmeyi kabul ettiğini bildirdi.⁹¹⁰ Böylece Selçuklu hâkimiyeti Mardin ve Diyâr Bekir ve Adıyaman yörelerine kadar uzanmış oldu.

5. 2. 6. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Ankara'yı Devlet

Merkezine Bağlaması

Melîk Muhyiddîn Mesûd sahip olduğu askerî güç ve özellikle Ankara'nın çok müstahkem bir kale olması sebebiyle II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın en büyük rakibi durumundaydı. Sultân bu yüzden iktidarını yeterince güçlendirene kadar ona dokunmadı. Melîk Mesûd da bu süreçte hizmetindeki Türkmenlerle Bizans'a karşı fetihlere devam edip Safranbolu

⁹¹⁰ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 211 vd.; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 114; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 23; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 31; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 38; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 474; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 156; M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 404 vd.; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 29-30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 91 vd.; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 196; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 121-122; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 450; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 260-261; Osman Turan, "Süleymanşah II", s. 229; Fahreddin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 140, n. 63.

yörelere kadar sınırlarını genişletmişti. Muhyiddîn Mesûd'un Ankara'dan başka Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir idaresinde bulunuyordu. Gürcistan seferinden sonra II. Rükneddîn Süleymanşâh Ankara'yı kuşattı. Uzun süre direnen Melik Mesûd işe sıkıntısı baş gösterince 600 (1203/1204) yılında âmânla teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Ankara da II. Süleymanşâh'ın sağlamak istediği Selçuklu birliği içerisine dâhil oldu. Ancak II. Rükneddîn Süleymanşâh kardeşine Ankara karşılığı Uc memleketlerde bir yer ve hayatlarına dokunmayacağına söz vermesine rağmen onu ve çocuklarını öldürdü.⁹¹¹ Ankara'nın ele geçirilmesinden sonra kısa süren hükümdârlığı zamanında, Türkiye Selçuklu Devletini iç çatışmalardan kurtarıp millî birliği sağlamakta büyük başarılar kazanmış olan II. Rükneddîn Süleymanşâh, yeni bir Gürcistan seferine gitmekte iken Konya-Malatya arasında hastalanıp 600 (1203/1204)'de hayata gözlerini yumdu.⁹¹²

5. 2. 7. Dördüncü Haçlı Seferi ve Sonrasında

⁹¹¹ İbn'ül- Verdî, *a.g.e.*, s. 109; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 485; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 244; Müneccimbaşı ve İbnü'l-Esîr Ankara'nın ele geçirilmesi için 601 yılını vermektedir. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 23; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 84,166; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 261-262; Osman Turan, "Süleymanşah II", *İA*, XI, s. 229-230; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 126; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 94.

⁹¹² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; İbn'ül- Verdî, *a.g.e.*, s. 109; Müneccimbaşı'da II. Süleymanşâh'ın ölüm tarih yılı 601, İbn Bibi'de 600, Anonim *Selçuknâme*'de 7 Zilkade 600 (7 Temmuz 1204) Çarşamba günüdür. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 23; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 38; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 39; İbnü'l- Esîr, 6 Zilkade 601 (25 Haziran 1205) olarak kaydediyor. İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 84,166, Buna mukabil, Gaffari 6 Zilkade 600 (6 Temmuz 1204) tarihini kaydediyorlar. Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 114; Hondmîr II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın 602/1205-1206 yılında öldüğünü yazar. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 270-271; Osman Turan, Erdoğan Merçil, Ali Sevim-Erdoğan Merçil, 6 Zilhicce 600 6 Temmuz 1204 yarihini kabul ederler. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 262; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 132; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 451; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

Anadolu'daki Durum

Konumuzla doğrudan alakalı olmamakla birlikte İstanbul'da bir Latin İmparatorluğu kurulması ve İstanbul'dan kaçan Bizans hânedanlarının Anadolu'nun çeşitli yerlerinde devletler kurarak bu devletlerin daha sonra Türkiye Selçukluları Devleti ile çeşitli münasebetlere girişmeleri nedeniyle bu bölümde Dördüncü Haçlı Seferine de değinmeyi uygun gördük.

Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204), daha önce Müslümanlar tarafından fethedilen Kudüs'ü geri almak için düzenlenen fakat başarısız olan Üçüncü Haçlı Seferi'nin (1189-1192) bir sonucudur. 1198 yılının Ağustos ayında Papa III. Innocentius (1198-1216)'un Hristiyanlara yaptığı çağrı ile sefer için hazırlıklara başlandı. Bu seferin amacı Orta Doğu'da Müslümanların en önemli merkezi durumunda olan Mısır'ı ele geçirip Kudüs'ü kurtarmaktı. Papa III. Innocentius, Kudüs'ün tekrar ele geçirilmesi halinde bütün Hristiyanların kendi himayesinde birleşeceğine inanıyordu. Papa III. Innocentius'un girişimleri ve etkileyici konuşma kabiliyetine sahip olan Parisli bir gezgin vaiz olan Foulque de Neuilly'nin hararetli konuşmaları ile yapılan Haçlı Seferi çağrısı büyük ilgi gördü. Thibaut, Blois Kontu Louis, Flander Kontu Baudouin, Geoffroi de Villehardouin ve Boniface de Montferrat gibi Avrupalı soylular bu çağrı neticesinde Haçlı Seferine katılmayı kabul ettiler.⁹¹³

⁹¹³ Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004; s. 105 vd., Beverly Mayne Kienzle-James Calder Walton, "Cistercien Order", *The Crusades*, I, Ed. Alan V. Murray, Oxford, 2006, s. 257-261; E. H. McNeal-R. L. Wolff, "The Forth Crusade", *A History of the Crusades*, II, The Universty of Wisconsin Press, Madison, Willwaukee and London, 1969, s. 156-157; Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 455 vd.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 168 vd.; A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, I, s. 510 vd.; J. J. Norwich, *a.g.e.*, s. 165; Dördüncü Haçlı Seferi çağrısı ile ilgili bkz. Jonathan Phillips, *The Fourth Crusade and Sack of Constantinople*, Penguin Books, London, 2004, s. 1-25; Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, 2004, S. 16, s. 183-208.

Yapılan çağruların sonuç bulması ile 1202 yılının Haziran ayından itibaren haçlılar Venedik'te toplanmaya başladılar. Ancak sefere katılımın beklenenden çok daha az olması seferin yapılmasını tehlikeye düşürdü. Venedik Doçu Enrico Macarlara ait Dalmaçya bölgesine bir sefer yapılmasını ve buradan elde edilecek ganimetle seferin masrafları karşılanabileceğini söyledi. Papanın itirazı ve savaşa katılanların Hristiyan bir bölgeye saldırmada istekli olmamalarına rağmen Haçlı ordusu 15 Kasım 1202'de Zara'yı ele geçirip yağmaladılar. Kışı Zara'da geçirmeye karar veren haçlılar henüz Zara'da iken Boniface de Montferrat aracılığıyla Enrico Dandolo'ya bir mesaj geldi. Mesajı gönderen kişi 1195 yılında Bizans tahtından indirilerek kör edilip hapse atılan Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'un oğlu Aleksios Angelos'tu. Aleksios hapisten kaçarak ablasının eşi olan Alman İmparatoru Philip von Schwaben'in yanına gitmişti. Aleksios, Enrico Dandolo'ya, Bizans tahtını geri alma konusunda kendisine yardım etmeleri durumunda sefer için düzenlemek için gerekli parayı ve on bin kişilik bir Bizans birliğini vermeyi taahhüt ediyordu. Haçlı liderleri tarafından kabul edilen bu teklif sonucunda kutsal topraklara gitmek üzere planlanan bu sefer Bizans'a yönelmiş oldu. 25 Nisan 1203 tarihinde Zara'ya gelen Aleksios Angelos'un burada haçlılar tarafından imparator ilan edilmesinden sonra Haçlı donanması harekete geçti ve 24 Haziran 1203'de İstanbul'a ulaştı.⁹¹⁴

Galata'dan karaya çıkan Haçlı donanması girişi kapayan zinciri kırdıktan sonra Haliç'e girdiler. Haliç'te surlara saldıran haçlıların surda gedik açması üzerine telaşa kapılan o sırada tahtta bulunan III. Aleksios, ailesi ve yanına aldığı hazinesi ile birlikte İstanbul'dan kaçtı. Bunun üzerine

⁹¹⁴ Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 295 vd.; Beverly Mayne Kienzle-James Calder Walton, "Cistercien Order", s. 257-261; Geoffroi de Villehardoin Henri De Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 25 vd., Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 474 vd.; E. H. McNeal-R. L. Wolff, "The Forth Crusade", *A History of the Crusades*, II, s. 173 vd.; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 120 vd.

Bizanslılar II. Isaakios'u hapisten çıkartarak imparator olarak yeniden tahta oturtup İstanbul üzerine yaptıkları saldırıyı durdurdular. 1 Ağustos 1203 tarihinde Ayasofya'da yapılan törenle IV. Aleksios Angelos ve II. Isaakios müşterek olarak tahta oturdular. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi önceki İmparator III. Aleksios kaçarken hazineyi götürdüğü için IV. Aleksios Angelos'un verdiği sözleri yerine getirmesi imkânsızdı. IV. Aleksios Angelos'un vaatlerini yerine getirmeyince haçlılar taşkınlık yapmaya ve civar köyleri yağmalamaya başladılar. Haçlıların taşkınlık ve saldırılarından bıkan başkent halkı Ayasofya'da toplanarak imparatorun tahttan indirilmesini istedi ve imparator yakalanarak hapsedildi ve orada öldürüldü. Bu olaydan birkaç gün sonra da babası II. Isaakios öldü. Böylece yapılan antlaşma geçerliliğini yitirmiş oldu ve IV. Haçlı Seferi amacından çıkarak 1204 yılında İstanbul haçlılar tarafından ele geçirildi.⁹¹⁵

İstanbul'un haçlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine taht için yapılan seçimde Venediklilerin desteklediği Flander Kontu Baudouin'i imparator seçtiler. Baudouin 16 Mayıs 1204'de Aya Sofya kilisesinde yapılan törenle, imparatorluk tacını giydi. Bizans İmparatorluğu, Batı Avrupa'nın feodal düzeni çerçevesinde bölündü. Ülkede, imparatora bağımlılığı pek gevşek olan krallıklar, prenslikler kuruldu. Örneğin, şövalyelerden Boniface de Montferrat, Selanik yöresi ile Thessalia'yı içeren bir krallığı sahiplendi. İmparatorluğun birçok bölgeleri, kentleri, Venedik Cumhuriyeti'ne bırakıldı: Girit Adası, Euboia/İğriboz Adası, diğer bazı adalar, Kallipolis/Gelibolu,

⁹¹⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 160; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101. Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 295 vd., İstanbul'un haçlılar tarafından ele geçirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*; Murray, *a.g.e.*, s. 259 vd.; Geoffroi de Villehardoin Henri De Valencinnes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 221 vd.; J. Godfrey, *Unholy Crusade*, Oxford Universty Press, Oxford-New York-Toronto, 1980, s. 66; Beverly Mayne Kienzle-James Calder Walton, "Cistercien Order", s. 257-261; Semavi Eyice, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşünün Başlangıcı", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, s. 183-208, Emrullah Kaleli, *a.g.e.*, s. 476 vd.; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 103.

Rhaidestos/Tekirdağ, Herakleia/Marmara Ereğlisi, hatta Trakya içlerindeki Edirne, Venedik'e bırakılan yerlere dâhil idiler. İmparatorluk ülkesi içinde yalnız, Rûmeli yakasında İstanbul'a yakın bölümler ve Anadolu'nun başkent İstanbul'a yakın kuzeybatı bölümleri, ayrıca Ege Denizi'nde birkaç ada, dirlik arazisi gibi, doğrudan doğruya imparator mülkü sayıldı. İstanbul'un Latinlerin eline geçtiği günden başlayarak, Rûmların soylularından, ileri gelenlerinden pek çoğu, başkentten kaçmıştı. Bunlar, henüz Latinlerin egemen olmadığı bölgelere sığındılar ve böyle yerlerde devletler, devletçikler kurdular. Diğer yandan, eski imparatorluk ülkesinde, kimseye bağımlılık tanımayan, şimdilik kendi kendini yöneten bölgeler oluştu. Bu devletlerin ilki, III. Aleksios'un damatlarından olup Theodoros Laskaris'in yönetiminde, Nikaia/İznik başkent edinilerek, Bursa, Lidya, İzmir, Efes ve buraların arasında kalan bu kent yöresinde kurulan devletti. İkincisi III. Aleksios'un ve kardeşi II. İsaakios'un amcaoğlu Mihail Angelos yönetiminde olmak üzere bugünkü kuzeybatı Yunanistan-Arnavutluk sınırı yöresinde, yani Epeiros'da kurulan devletti. Üçüncüsü Trabzon yöresinde kurulan Rûm devletidir. Bu devleti kuranlar henüz İstanbul'un Latinler eline geçmesinden önce, Komnenos'lar soyundan son İmparator Andronikos'un (I. Andronikos'un) çocuk yaştaki torunları Aleksios ile David, dedelerinin tahttan indirilip öldürülmesi üzerine, kendilerine hısımlık olan Gürcü Kraliçesi Tamara'nın sarayına kaçırılmışlar ve orada yetiştirilmişlerdi. Bunlardan Aleksios Komnenos, İsaakios Angelos'un ilk İmparatorluğu döneminde, yani 1203 öncesinde, bu İmparator tarafından, Güneydoğu Karadeniz kıyılarında, batı ucu Sinop olan bölgeye vâli olarak atanmıştı. Sonradan, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteğiyle, o bölgenin bağımsız kralı durumuna geçti. İstanbul'da haçlıların devleti kurulmadan, 1204 yılının Nisan ayında, bölgede egemenliği, başkente bağlı olmaksızın kendi eline almıştı. Haçlı devleti kurulunca, bu Aleksios Komnenos ile kardeşi David, kıyı boyunca batıya

ilerleyerek, Sinop’u, Paphlagonia kıyılarını, Ünye, Trabzon, Herakleia Pontika/Karadeniz Ereğlisi’ni aldılar; Theodoros Laskaris yönetimindeki Nikaia/İznik Rûm Devleti’ne komşu oldular. Gerek bunlar, gerek Epeiros ve Nikaia/İznik Rûm devletlerinin yöneticileri, birkaç yıl sonra, imparator sayılmanın kendi hakları olduğu iddiasıyla, “İmparator” sanını da kullanmaya başlamıştı. Bu saydığımız üç devletin dışında daha sonra yeri geldikçe değineceğimiz ve Rûm İmparatorluğunun başına geçmek veya yeni devlet kurma iddiası bulunmaksızın kendi kendini yöneten Rûm toplulukları ve bunların başında bulunan kişiler vardı. Bunlardan ilki Philadelphia/Alaşehir yöresinde Theodoros Mangaphas (Mankafa Theodoros)’tı. İkincisi I. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in kayınpederi olup Uluborlu, Denizli, Honaz/Honas ve Menderes Nehri’nden kadar uzayan topraklarında önce Selçuklu Devleti’ne bağlı bir beylik kurup daha sonra elinde bulunan toprakları Türkiye Selçuklu Devleti’ne katacak olan Manouel Mavrozomes’ti. Üçüncüsü Sampson (Samsun) denilen yerde Sabbas Asidenos’tu.⁹¹⁶

5. 2. 8. II. Rükneddîn Süleymanşâh Zamanında Ele

Geçirilen Yerler

II. Rükneddîn Süleymanşâh’ın son zamanlarında yukarıda değindiğimiz gibi Bizans İmparatorluğu yerine IV. Haçlı seferinin amacından çıkıp 1204 yılında Haçlı birliklerinin kurduğu Latin İmparatorluğu yer almakta idi. Nikaia/İznik başkent edinilerek, Bursa, Lidya, İzmir, Efes ve buraların

⁹¹⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 97-104; M. F. Brosset, *a.g.e.*, s. 367, n. 98; M. Brosset, *Histoire de la Georgie*, Academie Impériale des Sciences, Saint-Petersburg, 1858, s. 68; Niketas, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195-1206) İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 225; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 306 vd.; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu’nun Tarihi*, Terc. Ahmet Cevdet Eren, TTK, Ankara, 2011, s. 45 vd.; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 122 vd.; Semavi Eyice, “Bizans İmparatorluğu’nun Çöküşünün Başlangıcı”, *DÎVÂN İlmî Araştırmalar*, 2004, S. 16, s. 183-208.

arasında kalan bu kent yöresinde Theodoros Laskaris tarafından İznik Rûm İmparatorluğu kuruldu. Laskaris'in dışında son İmparator Andronikos'un (I. Andronikos'un) torunları Aleksios ile David, tarafından Güneydoğu Karadeniz kıyılarında, Sinop, Paphlagonia kıyıları, Ünye, Trabzon, Herakleia Pontika/Karadeniz Ereğlisi'ni kapsayan bölgede Trabzon Rûm İmparatorluğu vardı. Bu İmparatorluk Theodoros Laskaris yönetimindeki Nikaia/İznik Rûm Devleti'ne komşu oldu. Kilikya yöresinde ise bir Ermeni Krallığı vardı. Türkiye Selçukluları Anadolu'nun güney, orta ve doğu bölgelerinde hâkimiyetlerini sürdürmekte idiler. II. Rükneddîn Süleymanşâh başa geçtikten sonra kısa sürede devleti toparlayıp yeni fetihlere girişmişti. Bu dönemde Sivas, Kayseri, Aksaray, Amasya, Niksar, Malatya, Ankara merkezi birliğe dâhil edildiği gibi adını daha önce zikrettiğimiz beylikler de Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuşlardı. Böylece Selçuklu hâkimiyeti Erzurum-Mardin-Adıyaman ve Diyâr Bekir yörelerine kadar uzanmış oldu.

Buna göre II. Rükneddîn Süleymanşâh döneminde ele geçirilen ve merkeze bağlanan yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Samsun (Melîklik Döneminde), 2. Sivas, 3. Kayseri, 4. Aksaray, 5. Amasya, 6. Niksar, 7. Malatya, 8. Ankara, 9. Saltuklular.

II. Rükneddîn Süleymanşâh döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan beylikler liste halinde şu şekildedir; 1. Mengücekler'in Kemah-Erzincan kolu, 2. Mengücekler'in Divriği kolu, 3. Harput Artuklu emîrliği, 4. Kilikya Ermeni Krallığı, 5. Mardin Artuklu hükümdârlığı, 6. Diyâr Bekir ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdârlığı, 7. Samsat Eyyûbî Hükümdârlığı.

Böylece Selçuklu hâkimiyeti Mardin, Adıyaman ve Diyâr Bekir yörelerine kadar uzanmış oldu. Bu dönemde herhangi bir yer kaybedilmemiştir. Buna göre II. Rükneddîn Süleymanşâh zamanında tâbi devletler ile birlikte Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları şu şekildedir: Batıda Bursa, İznik, İzmir, Efes'e kadar uzanan bölge Bizans İmparatorluğu yıkılınca kurulan İznik Laskaris

Devleti'ne aitti. Kuzeyde Ankara-Çankırı-Kastamonu hattı korunmakla birlikte Ünye'den Samsun'a kadar uzanan kıyı şeridi de Türkiye Selçukluları Devleti'ne aitti. Türkiye Selçuk Devletinin doğuda sınırları ise Saltuklulara son verince ele geçirdiği Erzurum (Erzen-i Rûm) merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzası ile Divriği (Erzincan), Kemah idi. Güneyde Çukurova, Güneydoğuda, Mardin, Diyâr Bekir ve Adıyaman'a kadar uzanmaktaydı (Harita XI).

5. 3. III. İZZEDDİN KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın ölümünden sonra hayatta iken kendisi ile beraber hareket eden emîrlere, oğlu İzzeddîn III. Kılıç Arslan'ı tahta çıkardılar. Daha henüz çocuk yaşta bulunan İzzeddîn III. Kılıç Arslan, kısa bir müddet saltanat sürmüştür. Bu kısa sürede Türkiye Selçuklu Devleti, eski gücünü koruduğu gibi bu dönemde ülkede herhangi bir toprak kaybı da olmamıştır. III. İzzeddîn Kılıç Arslan tahta geçtiğinde on bir yaşındaydı. Babasının yerinde bir yıldan az bir süre kalabildi. III. İzzeddîn Kılıç Arslan döneminde Bizans ile herhangi bir sürtüşme yaşanmadı. Aslında bu dönemde yukarıda değindiğimiz gibi İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra Bizans İmparatorluğu Trabzon, İznik, ve Epir'de kurulan yeni devletler tarafından varlığını sürdürmekteydi. Henüz kuruluş aşamasında olan bu devletler içerisinde Bizans'ın varisi konumunda olan İznik İmparatorluğu, varlığı için asıl büyük tehlike olan İstanbul'daki Latin İmparatorluğu ile olan mücadelesi sebebiyle Selçuklular ile iyi geçinmek zorundaydı. Nitekim III. Kılıç Arslan tahta oturduktan sonra adet olduğu üzere diğer hükümdârlar gibi İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris'e de tahttaki değişikliği bildirmiş ve taraflar arasında bir antlaşma yapılmıştı. Ayrıca İzzeddîn III. Kılıç Arslan'ın kısa süren saltanatı içinde Ağras (Ağrinas) yani Isparta alındı. İbn Bibi III. İzzeddîn Kılıç Arslan

zamanında fethedilen bu yerin “Magrib Diyârı denizinin (Akdeniz) sahillerinin kalelerinin en büyüğü olan, yerinin güzelliği, havasının ve suyunun letafeti bakımından diğer kaleler arasında özel ve müstesna bir yeri olan Isparta kalesi ve bölgesi” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Bibi III. Kılıç Arslan zamanında da İslâm hükümdârları, Kilikya Ermeni Kralı Leon ve Rûm Kayseri’nin haraç gönderdiklerini yazar ki bu da babası II. Süleymanşâh’ın matbuluğunu tanıyan Artuklu, Eyyûbî, Ermeni ve Bizans gibi devletlerin tâbiyetlerinin devam ettiği anlamına gelir.⁹¹⁷

Yukarıda değindiğimiz gibi III. İzzeddin Kılıç Arslan’ın amcası olan Gıyâseddîn Keyhüsrev, kardeşi II. Rükneddîn Süleymanşâh tahtı ele geçirince İstanbul’a gitmişti. İstanbul’da kaldığı süre zarfında çok iyi ağırlanmış olan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev IV. Haçlı seferinin amacından çıkıp 1204 yılında İstanbul’un haçlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine buradan ayrılarak imparatorun tavsiyesi üzerine Komnenoslar hânedânından olup İstanbul yakınında adı bilinmeyen bir adaya sahip olan daha sonra kızı ile evleneceği Manuel Mavrozomes’un yanına gitti.⁹¹⁸

⁹¹⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 39 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 96; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 33-35; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 539; Mustafa Şahin, “Habîbü’s-Sîyer’e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 30; Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 701; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; İbnü’l- Esîr, *El-Kâmil Fi’t-Târih*, XII, s. 166; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*; s. 381; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi’nin el-‘Aylemü’z-Zâhir Fî Ahvâli’l-Evâil Ve’l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 13; İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, s. 37; Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 129; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 265; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 132; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 197; Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 162; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

⁹¹⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 97; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 38-39; Niketas, Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 226; Aksarayı, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 280-282; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 25; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 101; Salim Koca, “Türkiye “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev”, s. 39-40.

II. Rükneddîn Süleymanşâh ölüp yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan'ın yaşının küçük olmasından hoşlanmayan ve daha önce Selçuklu hizmetine girmiş Dânişmendli soyundan Yağıbasan'ın oğulları Muzaffereddîn Mahmûd, Zahîreddîn İli ve Bedreddîn Yusuf, Atabek Mübarezeddîn Ertokuş ve diğer beylerle anlaşıp Hâcib Zekeriyâ'yı göndererek Gıyâseddîn Keyhüsrev'i Türkiye Selçukluları Devleti'nin başına geçmesi için çağırdılar. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu daveti kabul ederek yola çıktı. Öte yandan İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris (1204-1222) İznik'e gelen Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu şekilde bir hareketine engel olmak istedi. Buna sebep olarak da Sultân III. Kılıç Arslan ile yaptığı anlaşmayı öne sürüyor ve bu anlaşmayla onun mülküne ve nefsine kendi ülkesinin hududundan tecavüz edilemeyeceğini söylüyordu. Ancak birkaç gün süren görüşmeler neticesinde böyle bir durum olmayacağını belirten bir anlaşma yapıldı. Buna göre; Selçuklular Bizans hududundan Konya'ya kadar ele geçirdikleri, örneğin Honas ve Lâdik gibi şehir ve kaleleri Theodoros Laskaris'in vekillerine terk edecekler, sultânın oğulları İzzeddîn Keykâvus ve Alâeddîn Keykubâd ve Hâcib Zekeriyâ'yı Theodoros Laskaris'in yanında rehin bırakacak. Sultân tahta oturduğu zaman adı geçen yerleri Theodoros Laskaris'in güvenilir adamlarına teslim ettikten sonra rehinelere serbest kalacaktı. Sultân bu anlaşmayı yaptıktan sonra kayınpederi Manuel Mavrozomes ile Uc Türkmenlerinin bulunduğu Uluborlu (Burgulu)'ya ulaştı. Çok geçmeden Hâcib Zekeriyâ yaptığı bir planla kendilerine muhafızlık edenleri vaatler ile kandırmış ve beraberinde İzzeddîn Keykâvus ve Alâeddîn Keykubâd olduğu halde sultânın yanına gitmişti. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev daha sonra Konya'ya yürüdü. Konya önlerine gelen Keyhüsrev'in, şehre girmesi pek kolay olmadı: Süleymanşâh'a vefa gösteren şehir halkı ve ileri gelenleri, oğlu III. Kılıç Arslan'ın hayatını ve saltanatını korumak azmindeydi. Bundan dolayı onlar, hemen surların kapılarını kapatarak, savunmaya geçtiler. Şehri kuşatan Keyhüsrev, Konya halkından beklenmedik derecede sert bir direniş gördü. Selçuklu ordusunun ve Konya

halkının direniş, Keyhüsrev için tam bir sürpriz oldu. Zira o, böyle bir direnişle karşılaşacağını aklının ucundan bile geçirmemişti. İşin daha kötüsü, o, bu direniş kırıp, şehre giremedi. Kuşatma bir ay sürdü. Bu arada Keyhüsrev, şehrin teslimini sağlayabilmek için surların dışında bulunan ekili ve dikili sahaları tahrip ettirdi; binaları yıktırdı. Bu ekonomik tahrip, Konya halkının ne gözünü yıldırabildi ve ne de kararından vazgeçirebildi. Fakat aynı kararlılık, III. Kılıç Arslan'da bulunmuyordu. Daha doğrusu, onun çocuk ruhu bu şiddete ve baskıya dayanamadı. Şehir halkının daha fazla zarar görmemesi ve sıkıntı çekmemesi için tahtından feragat etmeye karar verdi. Fakat şehrin ileri gelenleri, kararlarında hâlâ direniyorlardı. Devletin merkezi Konya'ya girmek için Keyhüsrev'in bu sırada sahip olduğu imkânlardan çok daha fazlası gerekmekteydi. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Selçuklu ordusu ve Konya halkı direndiği müddetçe Keyhüsrev'in işi çok zordu. Kış mevsimi gelmiş, soğuklar kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu durum, her iki tarafı da aynı derecede sıkıntıya soktu. Uğradığı başarısızlıktan dolayı şaşırılmış bir vaziyette olan Keyhüsrev, kışı geçirmek üzere Iğın'a (Âb-ı Germ) çekildi. Tam bu sırada, Keyhüsrev'in işini kolaylaştıracak bir gelişme oldu: Konya halkı ile Aksaray halkı arasında Sultân II. Kılıç Arslan zamanından beri sürüp gelen bir rekabet vardı. Keyhüsrev'in uğradığı başarısızlığı duyan Aksaray ileri gelenleri, durumu kendi lehlerine değerlendirmek istediler. Onlar, hemen şehrin vâlisini kovdular; Keyhüsrev adına hutbe okuttular ve Keyhüsrev lehine gösteride bulundular. Bu durum Konya halkının ve ileri gelenlerinin kıskançlığına sebep oldu. Şehirlerinin üstünlüğünü yitirip, itibar kaybedeceğini düşünen Konya ileri gelenleri, fikir değiştirip direnişten vazgeçtiler. Gönderdikleri elçi vasıtasıyla, Kılıç Arslan'ın tahtı kendisine bırakacağını bildirdiler. Fakat buna karşılık kendisinin de bir zamanlar kardeşi Rükneddîn Süleymanşâh'ın yaptığı iyiliği hatırlayarak, yeğeninin hayatına dokunmaması ve idaresine de bir şehrin

verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Keyhüsrev, şehir ileri gelenlerinin isteklerini kabul ederek, III. Kılıç Arslan'a babasının meliklik merkezi olan Tokat'ı verdiğini bildirdi. Bu hususta kendisine bir menşur gönderdi. Böylece şehre giren Keyhüsrev, dokuz yıl süren uzun bir sürgün hayatından sonra, ikinci defa 601 (1204/1205) yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçti.⁹¹⁹

III. İzzeddîn Kılıç Arslan zamanında ise herhangi bir toprak kaybı olmadığı gibi Isparta da fethedilip Türkiye Selçuklu sınırlarına katılmıştır (Harita XII).

5. 4. I. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANATI DEVRİNDE TÜRKİYE

⁹¹⁹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 166; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 317-318; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 233; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 109-110; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 169 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 486; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 39-40; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 24-25; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 25; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 33-36; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 39 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 96 vd.; Cenâbî, "Cenâbî'ye Göre Anadolu Selçukluları", s. 245; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçiş tarihi bazı kaynaklarda 602'dir. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 380; Erkan Göksu, "Târih-i Güzide'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", s. 27; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 226; Michel Balivet, *Romanie Byzantineet Pays de Rûm Turc*, Les Edition Isis, İstanbul, 1994, s. 48-49; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 26 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 265; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddîn Er-Tokuş Vakfiyesi", s. 424; Ostrogorky, *a.g.e.*, 394; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 39; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 97; Erdoğan Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 124; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 197-202; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 60; Nihal Taşçı, *Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizansla Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 64-65; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

5. 4. 1. İkinci Saltanatın İlk Yılları

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, daha önce değindiğimiz gibi Türkiye Selçuklu Devleti sultânlığını kardeşi II. Rükneddîn Süleymanşâh'a bırakmak zorunda kalmıştı. Dokuz yıl sonra 602 (1205/1206) yılında yeniden sultân oldu.⁹²⁰ Gıyâseddîn Keyhüsrev, ilk iş olarak oğulları Melîk İzzeddîn Keykâvus'u Malatya'ya, Alâeddîn Keykubâd'ı Tokat⁹²¹ merkezli Dânişmendli vilâyetine atamıştır. Küçük oğlu Celâeddîn Keyferidun'u da Koyulhisar'a atadı. Daha önce yaşanan kötü tecrübelerden dolayı onların, eskiden olduğu gibi adlarına para bastırıp hutbe okutmalarına izin verilmedi. Ayrıca sultândan izin almadan herhangi bir devletle savaş veya barış yapmalarına izin verilmedi. Böylece bu bölgeler sadece sultân adına idare yetkisine sahip yönetim bölgelerine oldu.⁹²²

Sultânın kardeşi Muğiseddîn Tuğrulşâh, yine Saltuk ilinde (Erzurum), öteki kardeşi Muizeddîn Kayserşâh'da Urfa yönetiminde bırakıldı. Selçuklu Devleti böylece arazisinin genişliği, coğrafi mevkii ve maddi kudreti bakımından

⁹²⁰ I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu ikinci saltanatı sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 129-139; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 19-21; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 80-84; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakı” *Selçuklu Sikkeleri*, s. 24.

⁹²¹ Alâeddîn Keykubâd'ın Tokat melikliği sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 97; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakı” *Selçuklu Sikkeleri*, s. 30.

⁹²² Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 26; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 36; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 43; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 110,114; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 32; Mikâil Bayram, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkler*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 243; Emine Uyumaz, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, s. 121-131; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 99; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 127; Mevlüt Günler, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, s. 83; İsmail Akkoca, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Zamanında Türkiye Selçuklu-Hârezmşâhlar Devleti İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 16.

komşu devletler üzerinde de nüfuzunu göstermeye başladı. Nitekim Eyyûbî melîkleri ve Artuklu hükümdârları varlıklarını koruyabilmek için daha önce II. Rükneddîn Süleymanşâh zamanında olduğu gibi Selçuklu sultânına tâbi olmaya devam ettiler. Nitekim Sümeysât (Samsat) Eyyûbî hükümdârı Melîk Efdâl ve Harput Artuklu Hükümdârı Nizâmeddîn İbrahim bu sıralarda Kayseri’de bulunan sultânın huzuruna gelerek bağılıklarını bildirdiler. Erzincan’da hüküm süren Mengücekoğulları da Sultân II. Kılıç Arslan zamanında olduğu gibi Selçukluları matbu tanımaya devam etti. Uluborlu, Denizli, Honaz/Honas ve Menderes nehrinin denize kadar uzayan, Hristiyan nüfusun yoğun olduğu Bizans-Selçuk Uc bölgeleri Manuel Mavrozomes’e bırakıldı. Manuel Mavrozomes İstanbul yakınlarında bir adaya sahip olup Bizans İmparatorluğu’nun önemli devlet adamlarından biri idi. Ayrıca sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev İstanbul’da kaldığı sıralarda onun yanında kalmasına izin vermiş ve kızıyla da evlendirmişti. Böylece 1196’da fethedilen Honas, Lâdik arası 1005’te Manuel Mavrozomes’e bırakılmış oldu. Manuel Mavrozomes’e bırakılan Honas ve Lâdik arazisinin dar tutularak daha çok Çürük Su (Eski Lykos) vadisini kapsayarak Antiokhia taraflarına kadar uzandığı tahmin edilebilir. Buradaki önemli nokta I. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Laskaris ile yapılan antlaşmaya muhalif olmadan bu sorunu halletmiş olmasıdır. Çünkü Laskaris adı geçen yerlerin kendi vekillerine bırakılmasını istemişti. Bu yerler Bizans soyundan birisine bırakılınca anlaşma şartları yerine getirilmiş oldu. Bu yerler kesin olarak 602 veya 603 yılında Manuel Mavrozomes tarafından Selçuklu ülkesine ilhak edildi. Bu arada Gürcüler hem Azerbaycan’a saldırmış hem de Ahlatşahlar ve Saltukluların topraklarını istilâ ederek bu memleketlerde büyük miktarda yağma ve tahrip hareketlerine girişmişlerdi. Tuğrulşâh da bu duruma karşı tepki olarak 602 (1205/1206) yılında Gürcistan’a saldırdı ve Gürcüleri bozguna uğratarak pek çok tutsak ile birlikte ganimet ele geçirdi.⁹²³

⁹²³ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, *a.g.e.*, s. 26-27; Müneccimbaşı, *a.g.e.*,

5. 4. 2. Samsun'un Kurtarılışı, Antalya'nın Fethi ve Yeni

Sınırlar

Yukarıda değindiğimiz gibi IV. Haçlı seferi sırasında Haçlı liderleri, İstanbul'daki Bizans idaresine son verip burada bir Latin Devleti kurarlarken Anadolu'da da Bizans'ın devamı ve kolu olarak iki ayrı Rûm Devleti meydana çıkmıştır. Bunlar biri Trabzon Rûm Devleti, diğeri İznik Rûm Devletidir. Trabzon Rûm Devleti'ni Komnenos ailesin Aleksios ve David kardeşler, İznik Rûm Devletini de Bizans İmparatoru III. Aleksios'un damadı olan Theodore Laskaris kurmuştur. II. Rüknedîn Süleymanşâh'ın ölmesi üzerine Türkiye Selçukluları Devletinde meydana gelen otorite boşluğu ve Bizans İmparatorluğunun parçalanması ile Bizans topraklarında bir takım şahıslar müstakil olarak bağımsız olmaya çalışıyorlardı. Meselâ, Sabbas Asidenos⁹²⁴ adında bir Rûm, Samsun şehrini ele geçirip burada kendi idaresini oluşturmaya çalışıyordu. Laskaris'i matbu tanımak suretiyle İznik Rûm İmparatorluğunun himayesine girmiş olan Sabbas, burada Trabzon Rûm hâkimi Aleksios ile Sinop ve Ereğli hâkimi David kardeşlere karşı istiklâlini

II, s. 34-37; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 97-104; Akarayi, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, , s. 24; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 55-77; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 165-169; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 474; Anonim, *Selçuknâme*, s. 38-39; Niketas, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, s. 350; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 226; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 126; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 32; Mikâil Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanına ve Siyasi Boyutları", s. 243; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 274-278; Osman Turan, "Keyhüsrev I", s. 615; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, I, s. 6; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 127; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hânedân Mensupları", s. 715.

⁹²⁴ Sabbas Asidenos Latinler İstanbul'u işgal edince Roma (Rum) imparatorluğunun başına geçme veya yeni devlet kurma iddiası olmadan şimdilik kendi kendini yöneten Rum topluluklarından birinin başında olan bir rum yöneticidir. Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 123; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 394; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 279; Kazım Dilcimen, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, 1. Fasikül, İl Matbaası, Samsun 1947, s. 18.

ve yönetimini korumaya çalışıyordu. Fakat bu sırada Latinlerle mücadele hâlinde olan Laskaris'in Sabbas'a yardım etmesi mümkün gözüküyordu. Yukarıda değindiğimiz gibi Karadeniz bölgesinin bu kısmını II. Rükneddîn Süleymanşâh melîklik döneminde fethetmişti. Bu fetih gerçekleştiği zaman, Samsun'un yanında Müslümanlar bir ticaret merkezi kurmuştu. Zaman içinde bu merkez büyümüş ve bir şehir halini almıştı. Yani burada bir Hristiyan bir de Müslüman Samsun adlı iki merkez ortaya çıkmıştı. Bu iki şehrin halkı arasında ticârî çıkarılara dayanan bir uyum söz konusu idi. Fakat batıdan David'in, doğudan Aleksios kardeşlerin Samsun'u sıkıştırılmaları, hem Müslüman tâcirlerin faaliyetlerini hem de Sabbas'ın yönetimini tehlikeye soktu. Bunun üzerine, Müslüman tüccarlar, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den, Sabbas da İznik İmparatoru Laskaris'ten yardım istediler. Böylece, Trabzon Rûm Devleti ile Sabbas arasında başlayan mücadele ticarete büyük zarar verdi ve Samsun ve Sinop'taki limanlar tamamen işlemez hâle geldiği gibi kara ticaret yolları da kapandı. İslâm ülkelerinden gelerek Samsun ve Sinop'a ulaşan kervanlar ise Sivas'ta yığılıp kaldı. Yollar kapalı olduğu için tüccarlar büyük zararlara uğradılar. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Aleksios ve David kardeşleri cezalandırmak ve kapanan ticaret yollarını açıp güvenlik altına almak gayesiyle Orta Karadeniz üzerine bir sefer düzenledi. Ordusu ile bölgeye gelen Keyhüsrev, Trabzon Rûm ordusunu yenerek Samsun'u kurtardı. Yenilen Aleksios, ancak kaçmak suretiyle canını kurtarabildi. Seferini başarıyla tamamlayan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ticaret yollarını tekrar açtı ve güvenlik altına aldı. Böylece Asya'yı Avrupa'ya bağlayan transit ticaret yolunun⁹²⁵ da güvenliği sağlanmış oldu. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bu seferde

⁹²⁵ İpek yolu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Christian, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History." *Silk Road Studies IV*, Brepols, 2000, s. 67-94; Philippe Forêt-Andreas Kaplony, *The Journey of Maps and Images on the Silk Road*, Brill, Leiden, 2008; E. H. Warmington, *The Commerce between the Roman Empire and India*. Cambridge Universty Press, London, 1928; Peter Hopkirk, *Foreign Devils On The Silk Road*, The Universty of Massachussetts Press, London, 1980; Erkan Işıktaş-Alev Duran, "Geçmişten

elde ettiği başarıyı ve yerel yönetimin tâbiliğini yeterli bulmuş olmalı ki; Samsun'u Türkiye Selçukluları Devleti'ne ilhak etmeyip yerel idareyi yerinde bıraktı. Bu seferden sonra I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bu kez Akdeniz'de önemli bir liman olan Antalya'nın fethi için harekete geçti. Bu sıralarda şehir Roma geleneklerine göre yetişmiş Aldo Brandini/Aldobrandini adlı bir İtalyan'ın elinde bulunuyordu. Burada da Latin ve Rûmlar arasındaki yetki çatışmasından dolayı Antalya yolu ve limanında güven kalmamıştı. Özellikle Asya ve Afrika'dan gelen gemiler soyuluyordu. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev bütün bu durumlardan dolayı Antalya'yı ele geçirmek için harekete geçti ve şehri kuşattı. Fakat Aldo Brandini'nin şiddetli direniş göstermesi üzerine başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak sultân, Latin yönetiminden şikâyetçi olan şehir halkının daveti üzerine, şehri yeniden kuşattı. Bu sefer yaptığı kuşatmada başarılı olan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev 603 yılının Şaban ayının üçünde (5 Mart 1207) şehri ele geçirdi. Akdeniz'in önemli limanlarından biri olan Antalya'nın fethinden sonra Türkiye Selçukluları Devleti ekonomik açıdan oldukça fazla ilerledi. Türkiye Selçuklular Devleti ilk kez, Avrupalılarla ticârî ilişkiler geliştirip, antlaşmalar yaptılar. Ayrıca I. Gıyâseddîn Keyhüsrev daha önce, mal yüklü gemileri soyulan tâcirlere tazminat ödenmesi hakkında özel bir buyruk çıkardı. Ayrıca ticârî gemi ve kervanlardan alınan bac vergisi ve geçiş vergilerini de kaldırttı. Müberizeddîn Ertokuş'u da buraya vâli olarak tayin etti.⁹²⁶

Günümüze İpek yolu'nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar", *SSS (Social Sciences Studies)Journal*, Vol: 3, Issue: 5, s. 584-596; Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 2014, S. 3/1, s. 96-123.

⁹²⁶ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 170, 233 vd.; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 110; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 45; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 118-121; Anonim *Selçuknâme*'de 601 yılı olarak belirttiği tahta geçiş tarihinden iki yıl sonra olarak geçer. Yani bu fetih Anonim *Selçuknâme*'ye göre 603 yılında gerçekleşmiştir. Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 39; Münecimbaşı 1935'te "1206=603 Şaban" olarak belirtilmiştir. Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 27;

5. 4. 3. Ermenilerle Mücadeleler ve Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi

II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın yukarıda değindiğimiz gibi 1199 yılında düzenlediği sefer sonunda Selçuklu tâbiyetini kabul eden Ermeni Kralı II. Leon, 1204'de onun ölümünden sonra meydana gelen iki taht değişikliğini fırsat olarak değerlendirdi. II. Leon bu amaçla 1205'de Göksun ve etrafındaki bazı yerlere saldırıp çok sayıda esir ve ganimet ele geçirdi. Selçukluların müttefiki olan Haleb Eyyûbî Melîkinin Melîk Zâhir'in topraklarını yakıp yıktı. Arkasından Maraş ve havâlisinde bazı yerleri alıp büyük tahribat yaptı. Burası Selçukluların Ceyhan Havzası'nın kontrolü bakımından çok önemli bir noktaydı. Maraş'tan Elbistan önlerine gelen II. Leon, şehri kuşattıysa da başarılı olamadı. Onun bu faaliyetleri Anadolu-Suriye güzergâhındaki ticaret akışına büyük zarar veriyordu. Ermeniler Birinci Haçlı Seferi sırasında haçlılarla yaptıkları işbirliği sayesinde Toroslarda küçük, fakat jeopolitik imkânları bakımından dirençli bir devlet kurmuşlardı. Kilikya Ermenileri Bizans İmparatorluğu, Türkiye Selçukluları ve haçlılar arasında sıkışarak zaman zaman toprak kayıplarına uğramakla birlikte, komşularının kriz dönemlerinde tüm fırsatları değerlendirerek varlıklarını sürdürmeyi başarıyorlardı. Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev bütün bu olayları yakından takip ediyordu. Onun İstanbul'un işgalinden sonra Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde meydana gelen kargaşanın, Türkiye Selçukluları aleyhine

Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 37-38; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 488; Niketas, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 226 vd.; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 33,36 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 453 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 284 vd.; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 123; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 394; Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", s. 134; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 101-102; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev", s. 45; Kâzım Dılcimen, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, 1. Fasikül, s. 18.

şekillenmesine imkân vermeden olaylara tam zamanında müdahalede bulunması gerekiyordu. Bu çerçevede yukarıda değindiğimiz gibi Trabzon Rûmlarının saldırılarını durdurup, Antalya'yı fethederek önemli başarılar kazandı. Artık sıra tahta çıktığından beri topraklarını yağmalayan II. Leon'u cezalandırmaya gelmişti. 605 (1208-1209) yılında harekete geçen Selçuklu Sultânı, önce Maraş'ı kuşatıp yağmaladı. Korkos/Körküs/Görgüs Hisarı'nı ve bazı kaleleri ele geçirdi. Bu arada II. Leon'la mücadele etmesine rağmen kesin bir sonuç alamayan Haleb Eyyübî Melîki Melik Zâhir'e de kendisine askerî yardımda bulunması çağrısı yaptı. Ele geçirilen pek çok esir arasında II. Leon'un oğlu Kirkor da bulunuyordu. Torosların ötesine geçilerek birçok yerin fethedildiği bu sefer, II. Leon'un barış istemesi ve kışın da bastırması üzerine tamamlandı. Böylece II. Leon'un saldırıları yüzünden güvenliğini kaybeden Anadolu-Suriye yolu emniyete kavuşmuş oldu. Ermeni Kralı II. Leon ele geçirdiği esir ve ganimetleri iade etmek, tazminat ödemek, bir daha Selçuklu sınırlarını ihlâl etmemek ve tâbiyetini devam ettirmek şartıyla anlaşma yapmaya mecbur kaldı. II. Leon I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanatı boyunca bu antlaşmaya sadık kalmış ve sultân adına sikke kestirmiştir.⁹²⁷

5. 4. 4. Alaşehir Savaşı ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in

Şehit Düşmesi

⁹²⁷ İbn ed-Devadârî, *Kanz ed-Durer*, VII, Neşr. Said A. Aşur, Kahire, 1391-1972, s. 159; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 170-171, 187; İbnü'l-Verdî, *Târih'ü İbnü'l-Verdî, el-Cüz'ü Sâni*, s. 124; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, VI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut M. 1992 H. 1413, s. 168; Simbat, *a.g.e.*, s. 76; Par Le R. P. Lence M. Alishan, *Leon Le Magnifique Premier Roi De Sissouan Ou De L'armenocilie*, Fransızcaya çev. Par Le P. George Payan, Imprimerie Mekhithariste, Venise, 1888, s. 253; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 199-200; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 38-39; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 28; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 110, Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 14; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 285-287; Osman Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, VI, MEB, İstanbul 1977, s. 617; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 39 vd.; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni ilişkileri*, s. 33-34; Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 163-164, Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 49-50.

Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Bizans'ın mirasçısı olduğu iddiasıyla, Batı Anadolu'da hâkimiyetini güçlendirmekte olan Laskaris'le, Karadeniz kıyılarının hâkimiyeti için mücadele eden Karadeniz'deki Komnenoslara karşı anlaşma yapmıştı. Ancak I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Bizans'ın fiili hâkimiyeti söz konusu olmasa da, teorik olarak kendisine ait saydığı Antalya'yı fethi Laskaris'i rahatsız etti. Laskaris'in giderek güçlenmesi de Selçuklu sultânını kaygılandırıyor. Bu arada Laskaris'in kayınpederi eski İmparator III. Aleksios da, İznik tahtını elde etmek için harekete geçmiş bulunuyordu. Bunun için de İstanbul'da vaktiyle kendisini bir mülteci olarak ağırladığı Selçuklu Sultânı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına geldi. Sultân, Aleksios'a Laskaris'i yıpratmak ve bu sayede topraklarını genişletmek amacıyla olduğu kadar; İstanbul'da geçirdiği yılların kendisine yüklediği ahde vefa duygusuyla da yardım etmek istiyordu. Bunun yanında sultânın kayınpederi Mavrozomes'i Denizli ve Menderes havâlisinden geri çekerek buraları Selçuklu ülkesine doğrudan ilhak etmesi, Laskaris'in ödemekle mükellef olduğu yıllık vergiyi göndermemesi de, savaş sebebi sayılıyordu. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev sefere çıkmadan önce Laskaris'e bir elçiyle gönderdiği mektupta kayınpederi III. Aleksios'un gasp ettiği tahtını terk etmesini, aksi takdirde zor yoluyla bunu sağlayacağını bildiriyordu. İznik hükümdârı bu kabul etmedi. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ülkesinin her tarafına haberler göndererek büyük bir ordu topladı. 607 (1210-1211) yılında III. Aleksios'u da yanına alarak İznik'e doğru yola koyuldu. Bunu haber alan Laskaris de Kıpçak, Alan ve Germen askerleriyle takviye edilmiş olan ordusuyla Selçuklu sultânına karşı harekete geçti. Türk ordusu, Bizans sınır hattında bulunan Alaşehir (Philadelphia)'e vardığı sırada Laskaris'in ordusuyla karşılaştı. Savaş Bizans kaynaklarına göre 1211 yılının ilkbaharında Büyük Menderes Nehri kenarında yer alan Alaşehir'de gerçekleşmiştir. Selçuklu kaynakları savaşın iki gece iki gün sürdüğünü belirtmektedir. Savaş ilk olarak Selçukluların kısa

sürelî zaferi sonuçlandı. Ancak Selçuklular yağma hareketlerine devam ederken arkadan sekiz yüz civarında paralı Frank askeri hücum etti ve Selçuklu ordusu bozguna uğradı. İbn Bîbî kroniğinde savaş hakkında yapılan tasvirde şu bilgilere yer verilmiştir: Savaş, İznik Rûm ordusunun saldırısı ile başladı. Laskaris, önce, savaş gücüne çok güvendiği Latin birliklerini ileri sürdü. Bundan amacı, çok iyi savaşçı olan Latin birlikleriyle Selçuklu ordusunun gözünü yıldırmasıydı. Latin birlikleri, kahramanca, fakat boşuna savaştılar; bedenî güçlerinin ve silâhlarının kendilerine sağladığı üstünlüğü bile kullanamadılar; birkaç saat içinde bütün birlikleri imha olundu. Laskaris, bu defa başta Rûmlar olmak üzere bütün kuvvetlerini savaşa soktu. Fakat bunlar, Latinlerden daha dayanıksız çıktı. Büyük bir kısmı, daha ilk çarpışmada savaş meydanını terk edip kaçmaya başladı. Ancak pek az kısmı ümitsizce de olsa, Laskaris'in yanında kalıp, direnmeye devam etti. Artık, savaşın akıbeti belli olmuştu. Ordusunun merkez kuvvetlerinin başında, sırtında zırhı, başında miğferi, omzunda gürzü ve yayı, belinde kılıcı, elinde mızrağı ve kalkanı bulunduğu hâlde atının üzerinde savaşı yöneten Gıyâseddîn Keyhüsrev, birden atını ileri sürdü; savaş meydanında kalan Rûm birliklerinin üzerine doğru yürüdü. Bundan maksadı, bizzat Laskaris'i bertaraf etmek suretiyle bir an önce kesin sonuca gitmekti. Gıyâseddîn Keyhüsrev, savaş meydanının ortasına geldiğinde, atının üzerinde ümitsizce mücadele eden Laskaris ile karşılaştı. Her iki hükümdâr da birbirini görüp tanıdı. Rakibini bulmuş olan Keyhüsrev, hemen saldırıya geçti. Sultân Keyhüsrev, elindeki mızrakla Laskaris'e öyle bir darbe vurdu ki, İmparatorun miğferi başından fırladı; kendisi de atının üzerinden baygın bir halde yere düştü. İmparatorun bu durumunu gören Rûm askerleri, büyük bir korkuya kapılarak, topluca kaçtılar. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev, imparatorun meydana çıkan dazlak başını kastederek, ona "Ey kel (Ey kundus)" diye bağırdı. Sultânın muhafızları, yerde baygın bir şekilde yatan Laskaris'i hemen öldürmek istediler. Fakat Sultân Keyhüsrev, onlara izin vermedi. Hatta o, yenilmiş

rakibinin daha fazla ezilmesine ve aşağılanmasına gönlü razı olmadı. Bunun için Sultân Keyhüsrev, muhafızlarına, biraz kendisine gelmiş olan Laskaris'i yerinden kaldırıp, atına bindirmelerini ve serbest bırakmalarını emretti. Hayatının bağışlanmış olmasından dolayı çok sevinen Laskaris, kaçan soydaşlarına yetişmek üzere süratle savaş meydanını terk etti. Her şeyin iyiye gittiği bu sırada, Alaşehir Ovası, Türk tarihinde sıklıkla rastladığımız bir gaflete sahne oldu. Zira Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, cesur ve kahraman bir komutan olduğu kadar tedbirli bir komutan değildi. Bu ihmal, sultânı mezara götüren yolu bir anda kısaltmıştır. Hem Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî hem de Bizans tarihçisi Niketas bu dramatik ölüme sıcak ve içten gelen satırlar tahsis etmiştir. Bu tasvirleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Gıyâseddîn Keyhüsrev, şahsi emniyetini ihmal etmiş bir vaziyette savaş meydanını geziyordu. Yanında, ne kendisini koruyan ne de silâhlarını taşıyan bir muhafız ve görevli vardı. Diğer askerler gibi, sultânın silâhlarını taşımak ve onu korumakla görevli “silâhdârlar, cândârlar ve müfarede askerleri” de yağma ve talana dalmış bulunuyorlardı. Keyhüsrev, yalnız ve yardımsız kalmıştı. İşte tam bu sırada, sultânın karşısına savaş meydanında kalmış bir Frank askeri çıktı. Sultân, onu herhangi bir Selçuklu askeri sanarak aldırış etmedi. Fakat Frank askeri kendisini tanımıştı. Bu durumu kendi lehine değerlendiren Frank askeri, anî bir hareketle sultânın bindiği atın ayaklarını kesti. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, atıyla birlikte “bir kulenin devrilişi gibi” yere düştü.⁹²⁸ Frank askeri, bu fırsattan yararlanarak, elindeki hançerle sultânı şehit etti. Bu beklenmedik olaydan, hemen hemen hiçbir Selçuklu askerinin haberi olmadı. Frank askeri, yanına sultâna ait birkaç silâh ve eşya alarak, aynı çabuklukla

⁹²⁸ Bizans kaynakları, sultanın atının ayaklarını kesen ve onu şehit eden kişinin Laskaris olduğunu yazar. Fakat bu işi Laskaris'in yapması mümkün gözüküyor. Çünkü Sultan Laskaris'i atından düşürdüğünde, yanında muhafızları bulunuyordu. Niketas, *a.g.e.*, III, s. 595 vd.; George Finlay, *a.g.e.*, s. 365-367; Lebeau, XVII, s. 287-290; W. Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia*, I, s. 23.

olay yerini terk etti. Kaçmakta olan Laskaris'in arkasından yetişerek, bu durumu ona anlattı. Fakat Laskaris, âdeta imkânsız gibi görünen bu olaya inanmak istemedi. Frank askerini esaslı bir şekilde sorguya çekti. Bundan sonra o, olayın gerçek olup olmadığını tam olarak öğrenebilmek için Frank askeriyle birkaç adamını savaş meydanına göndererek, sultânın cesedini getirtti. İmparator, sultânı tanıdı. Gerçekten de, Frank askerinin öldürmüş olduğu kişi sultân idi. Böylece, çok iyi bir fırsat yakalamış olan Laskaris, kaçan askerleriyle birlikte tekrar savaş meydanına dönüp, sultânın cesedini göstermek suretiyle Selçuklu ordusunun üzerine sürpriz bir baskın yaptı. Sultânının şahadet haberi bir anda savaş meydanının her tarafına yayıldı. Bu uğursuz haber Selçuklu ordusu üzerinde şok etkisi yaptı. Paniğe kapılan Selçuklu komutanları ve askerleri, silâhlarını ve ağırlıklarını atıp kaçışmaya başladılar. Böylece, mağlûp durumda ve kaçmakta olan Laskaris, bir anlık gaflet sonucunda, yani sultânın şehit edilmesiyle birden savaşın galibi hâline geldi ve bozguna uğrayan Selçuklu ordusu dağıldı. Esirler arasında Çâşnîgîr⁹²⁹ Seyfeddîn Ayaba ile Laskaris'in kayınpederi III. Aleksios da bulunuyordu. Laskaris, sultânın cesedini defnetmesi için Seyfeddîn Ayaba'yı serbest bıraktı. Sultânın cesedini Laskaris'ten teslim alan Seyfeddîn Ayaba, büyük bir üzüntü içinde, onu geçici olarak Alaşehir'deki Müslüman mezarlığında defnettirdi. Öte yandan, Frank askeri, sultânı şehit etmek suretiyle İznik Rûm ordusunun mağlubiyetini galibiyete çevirdiği için kahraman ilân edilmeyi ve Laskaris'ten büyük bir ödül almayı bekliyordu. Kahraman ilân etmek ve ödül vermek şöyle dursun, imparator onun hayatını bile bağışlamadı. Laskaris, Selçuklularla

⁹²⁹ Çâşnîgîr, sofraya getirilen yemekleri, yenmeden önce tadararak kontrol etmek suretiyle hükümdarın zehirlenmesini önlemekten sorumlu saray görevlisi idi. Bu göreve, özellikle hükümdarın çok güvendiği bir kişi tayin edilmekteydi.

kendi aralarında barışın tekrar kurulabilmesi için Frank askerini hemen öldürttü.⁹³⁰

5. 4. 5. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Ele Geçirilen

Yerler ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin Sınırları

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev iki kez saltanata çıkmış her iki dönemde de ülkenin sınırlarını genişletmek için uğraşmıştır. Bu dönemde Selçuklu toprakları çeşitli sebeplerle el değiştirmiştir. Yine Selçuklulara tâbi devletlerden tâbilikten çıkıp girenler olmuştur.

Buna göre I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde fethedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

I. Saltanat Döneminde: 1. Menderes ırmağına kadar olan Bizans toprakları, 2. Lâdik (Denizli), 3. Honaz, 4. Uluborlu,

İlk saltanat döneminde herhangi bir yer kaybedilmemiştir,

II. Saltanat Döneminde: 1. Samsun (tekrar), 2. Antalya, 3. Maraş.

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

⁹³⁰ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 318; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 245 vd.; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 110; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 47 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 130; Anonim *Selçuknâme*, “Bu olay 23 Zilhicce 607 (7 Haziran 1211) Cuma günü oldu” şeklinde tam tarih vermektedir, Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 40; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 28; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, “Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 287 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 104; Salim Koca, “Türkiye Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, s. 50 vd.; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, s. 49 vd.; Nuray Arabacı, *İznik Bizans İmparatoru II, I. İonnes Dukas Vatatzes Devri (1222-1254) ve Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 21; Işın Demirkent, “Komnenos Hânedânının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 54; Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu'da”, s. 40; Nevra Necipoğlu, “Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)”, İstanbul, 2001, s. 83; Emine Uyumaz, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito*, 2001, S. 29, s. 121; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

4. Maraş (Daha sonra tekrar geri alınmıştır).

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde tâbi olan beylikler liste halinde şu şekildedir:

1. Eyyübî melîkleri (Mısır Eyyübîler'i hariç), 2. Artuklu hükümdârları 3. Erzincan'da hüküm süren Mengücekoğulları, 4. Kilikya Ermeni kralı Leon ise Selçuklu tâbiyetinden çıkıp tekrar tâbiliği kabul etmiştir.

Buna göre I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde sınırlar Batıda Denizli, Honaz, Uluborlu dâhil olmak üzere, İznik Latin İmparatorluğunun sınırları olan Bursa, İznik, İzmir, Efes'e kadar uzanan bölge. Kuzeyde Ankara-Çankırı-Kastamonu hattı korunmakla birlikte Ünye'den Samsun'a kadar uzanan bölge. Doğuda Erzurum (Erzen-i Rûm) merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzası ile Divriği (Erzincan), Kemah, güneyde Çukurova, Maraş, güneydoğuda, Mardin, Diyâr Bekir ve Adıyaman'a kadar uzanmaktaydı (Harita X).

5. 5. I. İZZEDDİN KEYKÂVUS DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

5. 5. 1. I. İzzeddîn Keykâvus'un Tahta Çıkışı ve Alâeddîn Keykubâd ile Mücadelesi

Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev geride İzzeddîn Keykâvus, Alâeddîn Keykubâd ve Celâeddîn Keyferidûn adlarında üç erkek çocuk bıraktı. Kayseri'de toplanan devlet erkânı Malatya Melîki Keyhüsrev'in büyük oğlu I. İzzeddîn Keykâvus'u saltanat tahtına geçirmeye karar verdi. Kayseri'ye davet etmeleri sonucunda, şehre gelen I. İzzeddîn Keykâvus, 608 (1210/1211) yılında Selçuklu tahtına oturdu.⁹³¹ I. İzzeddîn Keykâvus'un tahta

⁹³¹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 318; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 247 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 42; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 30; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 110; Minhac Sirâc Cüzcânî, "Tabakat-ı Nasırî On İkinci Tabaka: Selçuklular", s. 131; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 491; Keykâvus'un tahta geçiş tarihi İbn Bibi ve Anonim, *Selçuknâme*'de 6 Safer 608 (20 Temmuz 1211)'dir. İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 134;

çıkmasından sonra İznik imparatoru Laskaris sultâna, beraberinde Alaşehir savaşında tutsak alınan Çâşnîgîr Seyfeddîn Ayaba ile değerli armağanlar bulunan özel bir elçi gönderdi ve her iki devlet arasında barış antlaşması imzalandı. I. İzzeddîn Keykâvus'un tahta geçmesinin hemen ardından kardeşi Tokat Melîki Alâeddîn Keykubâd, beraberinde amcası Erzurum Melîki Muğiseddîn Tuğrulşâh, Uc Emîri Dânişmendli Zahîrüddîn ve vasal Çukurova Ermeni Prensi II. Leon ile birlikte, taht iddiasıyla Kayseri üzerine yürüdü. Alâeddîn Keykubâd Sultân I. İzzeddîn Keykâvus'u 609 (1012/1213) yılında kuşattı. Kayseri Vâlisi Celâleddîn Kayser'in, yoğun çabalarıyla, önce II. Leon daha sonra da Tuğrulşâh kuşatmayı bıraktılar. Başarılı olamayacağını anlayan Alâeddîn Keykubâd da Ankara'ya çekilmek zorunda kaldı ve burada melîklik yapmaya devam etti.⁹³² Sultân İzzeddîn Keykâvus, ülkede huzursuzluğa sebep olan kardeşi Alâeddîn Keykubâd'ı tamamen itaat altına almak için Konya'da bir ordu hazırladı ve Ankara'da üzerine yürüyüp onu orada kuşattı. Kuşatma çok uzun sürmüştü ve ayrıca direnmenin başarılı sonuçlanmayacağını anlayan Alâeddîn Keykubâd, teslim oldu. Böylece

İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 49; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; İbn Kesir, Kâdî Ahmed Gaffârî, ve Muharrem Kesik'te gün belirtilmeden 608 (1211)'dir; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s. 63; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 114; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 16; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997, s. 21; Osman Turan ile Erdoğan Merçil ise 6 safer 608 (20 Temmuz 1211) olarak kaydediyorlar. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 293; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 134; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 23; I. İzzeddîn Keykâvus adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 139-145; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 22-25; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 86-91; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşluğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 30; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

⁹³² Alâeddîn Keykubâd'ın Ankara melîkliği sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşluğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 30.

Ankara'yı I. İzzeddîn Keykâvus 610 (1213/1214) yılında ele geçirdi. Sarayından alınan Alâeddîn Keykubâd, Malatya yöresindeki, Fırat yakınında bir kale olan Minşâr/Menşar kalesine daha sonra Kezirpert Kalesi'ne hapsedildi.⁹³³

5. 5. 2. Sinop'un Fethi

I. İzzeddîn Keykâvus, ülkenin sorunları ile ilgilenip çözümledikten sonra özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin topraklarında yoğunlaşan uluslararası ticaret yollarıyla ilgilenmeye başlamıştır. I. İzzeddîn Keykâvus babasının izlediği politikaları sürdürerek ilk olarak önce Avrupa ve Türkiye Selçuklu toprakları arasında bir ticaret köprüsü durumunda olan Kıbrıs'ın Kralı Hugue ile ilişkiler kurdu. I. İzzeddîn Keykâvus Hugue ile 1214 yılı Ocak ayında bir ticaret anlaşması imzaladı. Böylece babası I. Gıyâdeddîn Keyhüsrev'in Antalya'nın fethettikten sonra iki devlet arasında yapılan anlaşma yenilenmiş ve aralarındaki iki devlet arasındaki dostluk pekiştirilmiş oldu. Ayrıca sultân Venediklilerle de bir ticaret anlaşması yapmıştır. İzzeddîn

⁹³³ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 217-218; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 318-319; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 249 vd.; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 111; Aksarâyi, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 134-138; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 58; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 32; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 46, 57; Anonim, *Selçuknâme*'de "Sivas yakınlarındaki Hayuk kalesine hapsedtirdi" olarak geçer. Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; Yâkût el- Hamavî, *a.g.e.*, V, s. 210; Cenâbî ve Ebü'l-Fidâ bu olayların meydana geliş yılı olarak 609 (1212/1213) yılını verir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 143; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 16-17; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu, s. 169, n. 269; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 25-28; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" *Belleten*, 1995 Nisan, C. LIX, S. 224, s. 64; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 21 vd.; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 225, 234; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 301,326; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 130; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 122; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 111; Halil Edhem, *a.g.e.*, s. 46.

Keykâvus, Akdeniz’de Türk ticaretini güven altına aldıktan sonra uluslararası ticaret yolları için çok önemli olan Sinop Limanı’56nın Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarının içine alınması için hazırlıklara başladı. Sinop, Anadolu’nun fethi döneminde 1084 yılında Karatekin tarafından zapt edilmişken I. Aleksios zamanında Bizanslılar tarafından geri alınmıştı. Latinlerin İstanbul’u işgali üzerine Sinop, David Komnenos tarafından zapt edilmiş ve ölümünden sonra kardeşi Trabzon Hükümdârı Aleksios şehri yönetmişti. Bu dönemde yukarıda değindiğimiz gibi İznik ve Trabzon Rûm devletleri arasında ticârî bakımdan önemli olması hasebiyle bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabaları bölgedeki güvenliğin bozulup ticaretin durma noktasına gelmesine sebep olmuştu. I. İzzeddîn Keykâvus, bu sebeple Sivas’ta ordusunun hazırlıklarını tamamladı ve Sinop üzerine harekete geçti. Bu sırada, avlanmakta olan Trabzon Rûm Hükümdârı Aleksios, Selçuklu askerleri tarafından tesadüfen denk gelinerek yakalandı ve tutsak edilip I. İzzeddîn Keykâvus’un huzuruna getirildi. Sultân, Aleksios’la birlikte Sinop’a yürüyüp kuşatmaya başladı, fakat Aleksios’un şehrin Selçuklulara teslim edilmesi için yaptığı girişimler sonuçsuz kaldı. Ancak Behram adındaki bir Selçuklu kumandanı beraberindeki bin kişilik bir kuvvetle gemileri yaktırması sonucunda Sinop’un deniz ile olan bağlantısı kesildi. Bunun üzerine şehir daha fazla direnemeyerek 611 Cemaziyülevvelin yirmi altısı (3 Ekim 1214) tarihinde sultâna teslim edildi. Teslim şartları arasında Aleksios’un Sinop hariç Canik memleketlerini⁹³⁴ ve civarını yıllık vergi karşılığı elinde tutması yer alır. Böylece Trabzon Rûm hâkimi Aleksios Türkiye Selçukluları Devleti’ne bağlı vasal bir devlet olmuştur. Sinop’un fethedilmesiyle İznik İmparatorluğu’nun Trabzon Rûm Devleti ile olan bağlantısı kesilmiş oldu. Trabzon Rûm Devleti bundan sonra elli yıl boyunca Moğolların Anadolu’ya gelişine kadar Türkiye Selçukluları Devleti’ne vergi vermek zorunda

⁹³⁴ Canik yaklaşık olarak, Kızılırmak ağzı ile Yeşilirmak ağzı arasında kalan yöredir. Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 188; Müneccimbaşı’da Aleksios’a verilen yer olarak Canik/Samsun zikredilir. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 49-50.

kaldılar.⁹³⁵ Şehrin fethinden sonra sultânın emriyle şehirdeki kiliseler yıkıldı, yerlerine mescitler ve câmiler yapıldı. İslâm şehirlerinin her birinden âlim, fakih ve sanatkârlardan pek çok kimse buraya nakledildi. Sultân kalenin surlarını tamir ve tahkim ettirdi, şehrin bütün ihtiyaçlarını temin edene kadar orada kaldı. Bundan sonra sultân da muzaffer olarak saltanat merkezi Konya'ya döndü. Sinop'un fethinden sonra Sinop merkez olmak üzere Kuzey Sahilleri Komutanlığı kurulmuştur. Ancak bu idari birimin müstakil bir idari birim olmayıp Emîr Hüsâmeddîn Çoban yönetiminde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti'ne bağlı idi.⁹³⁶

Aynı yıl İznik İmparatoru Laskaris, Uc Türkmenleri tarafından esir edildi. Sultânın huzuruna getirilen Lakaris adı kaynaklarda geçmeyen Uc'da bulunan ve daha önce Türklerin eline hiç geçmemiş olan birkaç kale ve beldenin teslimi ve

⁹³⁵ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 275 vd.; Sinop'un ele geçiriliş tarihi İbn Bibi'de 611 hicret yılının 26 Cemâziyelâhir cuma günüdür, Münecimbaşı ve Mükrimin Halil Yinanç'ta 1214=611 yılının Cemâziyülevvelinin yirmi altıncı Cumartesi günü, Salim Koca "1 Kasım 1214", olarak, Anonim *Selçuknâme* "17 Şevval 612 (8 Şubat 1216)" olarak belirtmiştir. İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 58; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 64; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 30; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 30, 126; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 65; Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", s. 135; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 30 vd.; Özer Küpeli, "Afyonkarahisar'da Ticaret", *Afyonkarahisar Kütüğü*, II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, s. 365; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 112; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 90; Abdulhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 591; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 456.

⁹³⁶ el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 41-42; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 183; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 36; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 68-70; Abûl-Farac, *a.g.e.*, II, s. 497; Kristian Molin, *Unknown Crusader Castles*, Cambridge University Press, London, 2001, s. 138; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 34 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 66; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 33-37; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 116; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 128; Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisâdî Vaziyeti", *Bulleten*, 1950; C. XIII, S. 51, Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 152.

eskisi gibi haraç vermek şartıyla serbest bırakıldı. Sinop'un fethinden sonra I. İzzeddîn Keykâvus, daha önce Alâeddîn Keykubâd ile giriştiği saltanat mücadelesinde Kayseri'de kuşattığı sırada Kilikya Ermeni kralı da onunla birlikte bu kuşatmaya katılmıştı. II. Leon kuşatıldıkları zaman hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız Lülüe/Ulukışla, Ereğli, Larende/Karaman il ve kalelerini işgal etmişti. Dönemin müellifleri bu kasabaların Kayseri muhasarası sırasında işgal edildiğini fakat I. İzzeddîn Keykâvus ile yaptığı anlaşmaya göre II. Leon çekilirken buraları da, para mukâbili sultâna bıraktığını kısaca belirtirlerse de bu beldeler o zamandan (1211 yılı) beri veya sultânın Ankara muhasarası ve Sinop fethi ile uğraştığı sıralarda Ermenilerin elinde kalmıştı. Sultân İzzeddîn Keykâvus, iç meseleleri halledip Sinop'u fethettikten sonra II. Leon'a karşı harekete geçti. II. Leon Selçuklulara karşı tek başına karşı koyamayacağını bildiğinden haçlıların yardımını alabilmek için, yapacakları yardım karşılığında adı geçen kaleleri onlara vereceğini taahhüt etti. Ancak haçlılardan yardım gelmediği gibi Keykâvus pek güçlük çekmeden işgal edilen yerleri yeniden ele geçirdi. 612 (1215/1216).⁹³⁷

5. 5. 3. Antalya'nın Geri Alınışı

Antalya 1207 yılında I. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından fethedilmişti. Fakat sultânın şehit edilmesi ve oğulları arasındaki saltanat mücadelesinden faydalanan Hristiyan halk Antalya'da ayaklandı ve 609 (1212/1213) yılında Kıbrıs Haçlıları'nın yardımıyla şehri ele geçirip Müslümanları katlettiler. Ayrıca Türkiye Selçuklu ordusu gelince şehri Kıbrıs Haçlı Krallığı'na teslim

⁹³⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 225; Simbat, *a.g.e.*, s. 77-79; Par Le R. P. Lence M. Alishan, *Leon Le Magnifique Premier Roi De Sissouan Ou De L'armenenocilie*, s. 291 vd.; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 233; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 111; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 42-43; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 114; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 31-33; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 496-497; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 128; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 167-168; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 121-122.

etmeye kararı verdiler. Akdeniz sahillerindeki ticârî bakımdan oldukça önemli olan bu liman kentinin elden çıkması Türkiye Selçukluları Devleti'ni ticârî açıdan büyük zarara uğratacağı için hemen geri alınması gerekliydi. Ancak Sinop'un fethinin öncelik kazanması şehrin geri alınmasını geciktirmişti. I. İzzeddîn Keykâvus Ruzbe Ovası'nda toplanan ordusunun burada hazırlıklarını tamamlamasıyla Antalya üzerine harekete geçti. Antalya halkı I. İzzeddîn Keykâvus'un büyük bir ordu hazırlayarak üzerlerine geldiği haberini alınca derhal Kıbrıs Kralı Hugue'dan yardım istediler. Bu isteğin üzerine Kıbrıs Kralı Hugue bir kaç gemi ve bir miktar asker gönderdi. Türkiye Selçuklu ordusu Antalya kalesinin önüne ulaşınca, I. İzzeddîn Keykâvus şehrin derhal kara ve denizden kuşatılması emrini verdi. Ramazan ayının ilk günü başlayan muhasara yaklaşık bir ay sürdü. Selçuklu askerleri kale kapısını açarak şehrin düşmesini sağladılar. İsyancılar ve onlara yardım eden haçlılar tamamen etkisiz hale getirildiler. Böylece Antalya ikinci kez fethedilmiş oldu. (30 Ramazan 602 Cuma/22 Ocak 1216). Sultân şehrin Subaşılığına Mübarezzeddîn Ertokuş'u atadıktan sonra başkent Konya'ya geri döndü.⁹³⁸

⁹³⁸ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 270 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 50; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 32; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 64; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 35 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 308; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 109-119; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 227; Özer Küpeli, "Afyonkarahisar'da Ticaret", s. 365; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52; Koray Özcan, "Anadolu'da Ortaçağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 13, S. 53, s. 142; Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 168; Claude Cahen, "Le Commerce Anatolien au Debut du XIII, Siecle", *Milanges D'Histoire du Moyen Age*, Paris 1951, s. 96-97; Sezgin Güçlüay, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 367; M. Said Polat, "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 378; Selçuklu sultanlarının Kıbrıs kralı ve diğer Batılı hükümdarlara verdikleri ticari imtiyazlara ait ahidnâmeler için ayrıca bkz. Melek Delilbaşı, "Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahid nâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", *Bellekten*, 1983, C. XLVII, S. 185, s. 95-103.

Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Antalya merkez olmak üzere Güney Sahilleri Komutanlığı adında bir idari birim kurulmuştur. Bu idari birim I. Gıyâdeddîn Keyhüsrev, I. İzzeddîn Keykâvus ve ve I. Alâeddîn Keykubâd dönemlerinde subaşılık görevini yürüten Mübarezeddîn Ertokuş tarafından yönetilmiştir. Moğol egemenliği döneminde ise Melîkü's-Sevâhil Bahâeddîn Mehmed ve Bedreddîn Ömer Bey tarafından yönetilmiştir ve bu idari birimin sınırları Antalya-Alâiyye sahil hattı boyunca uzanmaktadır.⁹³⁹

5. 5. 4. Ermeni Seferi ve Sınırlar Açısından Değerlendirilmesi

I. İzzeddîn Keykâvus'un Antalya seferi sırasında, Çukurova Ermenileri Antakya ve civarında yağmalama hareketine girişmişlerdi. Bunun üzerine I. İzzeddîn Keykâvus Ermeniler üzerine bir sefer düzenlemeye karar verip 1216 yılının ilkbaharında, ordusuyla harekete geçip Kayseri üzerinden Maraş'a geldi ve Kayseri yakınlarındaki Yabanlu Pazarı⁹⁴⁰ ovasında karargâh kurdu. I.

⁹³⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 162; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 95; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 36; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 68-70; Abûl-Farac, *a.g.e.*, II, s. 497; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 19; Kristian Molin, *Unknown Crusader Castles*, Cambridge University Press, London, 2001, s. 138; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 35 vd.; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 66; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 33-37; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 116; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddîn Er-Tokuş Vakfiyesi", s. 415-429; Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisâdî Vaziyeti", *Bulleten*, 1950, C. XIII, S. 51, s. 497-571; Neşet Köseoğlu, "Şarki Karaağaç Kitabeleri", *Ün Dergisi*, C. II, S. 22-23-24, Isparta Halkevi Yayınları, Isparta 1936, s. 324-336; Neşet Köseoğlu, "Uluborlu Kitabeleri", *Ün Dergisi*, 1935, C. II, S. 13, s. 174-178; İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiye)*, s. 297-306; Oktay Aslanapa, "Selçuk Devlet Adamı Mübarezeddîn Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler", *İÜ İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956-1957, C. II, S. 1, s. 97-111; İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, s. 221-224,234-238; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 128-152.

⁹⁴⁰ Yabanlu Pazar Anadolu içinde kurulan büyük bir panayırdır. Bkz. Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 36; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Yabanlu Pazarı

İzzeddîn Keykâvus ilk olarak Maraş Selçuklu Emîri Nusretü'ddîn'le birlikte Ermeni topraklarına girdi ve Çınçın (Çınçın-Hancin, Saimbeyli), Kançin kalelerini fethetti (613/1216-1217). Sultân harekâtına devam ederek II. Leon'un kuvvetlerini Ceyhan ırmağı üzerindeki Gaban (Keban) Kalesi civarında yenilgiye uğrattı. Ayrıca I. İzzeddîn Keykâvus bu karşılaşma esnasında ileri gelen birçok Ermeni prensini de tutsak aldı. Bu beklenmedik yenilgi üzerine II. Leon, sultâna değerli armağanlar gönderip af diledi ve 613 (1216/1217) yılında bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Barış antlaşmasında Ermeni tutsakların baş vergisi karşılığında salıverilmesi, bugünkü Adana Aksaray arasında olan Lülüe/Lülüve (Ulukışla), İsovra Çayı ve Lozad (Louzad) Geçidi gibi birtakım sınır kalelerinin Türkiye Selçukluları Devleti'ne bırakılması, Ermeni prensliğinin yeniden Selçuklu Devleti'ne tâbi olması şartları yer alıyordu. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda beş bin süvârînin Türkiye Selçukluları Devleti'nin hizmetine gönderilmesi ve her yıl vergi olarak yirmi bin altın ödenmesi ile birlikte I. İzzeddîn Keykâvus'un, II. Leon'a vasal olarak Sis (Kozan) yönetiminin verilmesi şartları vardı. Bu antlaşma ile birlikte Ermeniler, yeniden Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetine girmiş oldu. Ayrıca bu sefer sonunda Türkiye Suriye arasındaki ticaret yolu güvence altına alınmış yeniden güvenli bir şekilde ticaret yapılabilir duruma getirildi.⁹⁴¹

hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*.

⁹⁴¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 234-235; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 185 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 50-52; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 36; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 68-70; Abûl-Farac, *a.g.e.*, II, s. 497; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 17 vd.; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 39 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 312-316; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 116; Kristian Molin, *Unknown Crusader Castles*, Cambridge University Press, London, 2001, s. 138; Mehmet Ersan, *a.g.e.*, s. 163-164; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 457; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 66; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 33-37; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 116; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 128.

Bu dönemde yukarıda değindiğimiz gibi Sinop ve Antalya'nın fethi ile Karadeniz kıyısında Sinop, Akdeniz kıyısında Antalya merkez olmak üzere subaşı, Emîrî's-Sevâhil veya Melîkü's-Sevâhil adı verilen emîr veya beylerin yönetiminde sahil bölgeleri Uc emîrlikleri kurulmuştur.

5. 5. 5. Suriye Seferi ve Sultânın Ölümü

I. İzzeddîn Keykâvus daha önceki seferlerin yorgunluğunu atmak ve kışı geçirmek için Antalya'ya gitti. Sultân Antalya'da bulunduğu sırada ülke işleriyle yakından ilgileniyordu. Bu sırada Haleb Eyyûbî Hükümdârı Melîkü'z-Zâhir'in ölümü üzerine yerine küçük yaşlardaki oğlu Melîkü'l-Azîz tahta geçmişti. Bu durumu fırsat olarak gören Haleb'e komşu olan devletlerin hükümdârları, Haleb'i ele geçirme planları yapmakta idiler. Bunun durum üzerine Haleb emîrleri, I. İzzeddîn Keykâvus'u şehri teslim etmek üzere Haleb'e davet etiler. Bu davet üzerine hemen harekete geçen Sultân, Samsat Eyyûbî Hükümdârı Melîk Efdâl ile bir anlaşma yaptı. Anlaşma şartlarında sultânın Haleb'i Efdâl'e bırakması buna karşılık Selçuklu tâbiyetine girmesi ve Melîk Eşref'in elindeki Urfa ve Harrân şehirlerinin Türkiye Selçuklu hâkimiyetine verilmesi vardı. Anlaşmadan sonra, kuvvetleriyle sultâna katılan Efdâl, Maraş Emîri Nusretü'ddîn ve diğer Selçuklu emîrleriyle Elbistan üzerinden geçerek önce Merziban, Râ'bân ve Tell-Bâşir kalelerini fethetti ve buraları Melîk Efdâl'e teslim etti. Haleb hükümdârı Melîkü'l-Azîz'in Atabeki Şihâbü'ddîn Tuğrul, Diyâr Bekir hâkimi Melîk Eşref'e başvurdu ve yardım isteğinde bulundu. Bu durum karşısında Melîk Eşref, Mardin Artuklu Emîri Artuk Arslan'la birleşerek Haleb'e yöneldiği sırada sultân, Menbic'i fethetmiş bulunuyordu. Bu sırada Melîkü'l-Azîz'e bağlı Derbesah Emîri Alemü'ddîn Kayser ile Behisni Emîri Altunboğa isyan ederek I. İzzeddîn Keykâvus'a tâbi oldular. Fakat Mubârizü'ddîn Behrâmşâh kumandasındaki Selçuklu kuvvetlerinin, Melîk Eşref tarafından yenilgiye uğratılması ve sultânın Haleb'i kendisine vermeyeceği şüphesine kapılan Melîk Efdâl, Melîk Eşref ile

birleşti. Gönderilen casusların sultân aleyhine propaganda yapmaları ve sultânın, haçlıları Dimyat seferine teşvik ettiği haberleri yayılmaya başladı. Bu durum karşısında ihanete uğradığını anlayan I. İzzeddîn Keykâvus, Menbic'ten geri dönmek zorunda kaldı. Melîk Eşref, bir süre sonra fethedilen Merziban, Râ'bân ve Tell-Bâşir kalelerini yeniden ele geçirdi.⁹⁴²

Şimdiye kadar giriştiği bütün seferlerden zaferle dönen sultânda, ihanete uğradığı fikri sabit hale gelmişti. Bu nedenle ağır bir ruhî bunalıma giren sultân şüphelendiği bazı emîrlerini bir evde toplattırıp yaktırarak öldürtmüştü. Bu arada Diyâr Bekir Artuklu Emîri Nâsırüddin Mahmûd, Erbîl Hükümdârı Muzaffirüddîn Gökböri ve diğer bazı emîrler gittikçe kudreti artan Melîk Eşref aleyhine sultâna haber gönderip tâbiyetlerini bildirdiler adına hutbe okutup para bastırdılar. Sultân I. İzzeddîn Keykâvus hasta olmasına rağmen emîrlerin isteğine uyup Malatya'ya giderek savaş hazırlıklarına başladı. Fakat o, ağırlaşan hastalığı sebebiyle tedavi için götürüldüğü Viranşehir'de 616 (1219/1220) yılında vefat etti.⁹⁴³

⁹⁴² es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 119,122; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 319-320; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 234-240, 250, 253, 263-268; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 111-112; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 37; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 77; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 17 vd.; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 305 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 313; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 37; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 458; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 117; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 51 vd.; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 66; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu-Eyyübî Siyasî Münasebetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 522; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları-Eyyübîler Arası Siyasî Münasebetler üzerine (1175-1250)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 429.

⁹⁴³ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 124; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 321-327; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 112;

5. 5. 6. I. İzzeddîn Keykâvus Devrinde Sınırlar

I. İzzeddîn Keykâvus döneminde merkeze bağlanan, fethedilen ve tâbiyet altına alınan yerler liste halinde şu şekildedir:

I. İzzeddîn Keykâvus döneminde alınan yerler şu şekildedir:

1. Sinop, 2. Ulukışla, 3. Ereğli, 4. Karaman (Larende), 5. Antalya, 6. Çınçın (Kale), 7. Kançin (Kale), 8. Gaban (Keban), 9. İsovra Çayı, 10. Lozad (Louzad) Geçidi 11. Merziban, 12. Râ'bân, 13. Tell-Bâşir.

I. İzzeddîn Keykâvus döneminde kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir:

1. Ulukışla, 2. Ereğli, 3. Karaman, 4. Antalya (Bütün şehirler daha sonra geri alındı). 5. Merziban, 6. Râ'bân, 7. Tell-Bâşir

I. İzzeddîn Keykâvus döneminde tâbi olan beylikler liste halinde şu şekildedir;

İzzeddîn Keykâvus'un ölüm tarihi hakkında kaynaklar farklı bilgiler verilmektedirler. Abû'l-Farac, İzzeddîn Keykâvus'un ölümünü 1219 yılı olayları içinde verir, Anonim *Selçuknâme*'de ve es-Safedî'de yıl olarak 615 verilmekte ve Anonim *Selçuknâme*'de "27 Recep Pazartesi günü (19 Ekim 1218 Cuma) dünyadan göçtü" denmektedir. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 504; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 40; es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İzzeddîn Keykâvus'un ölüm tarihi olarak Müneccimbaşı 616 yılı başları (Mart 1219) derken, İbnü'l-Esir 619 (1219/1220) tarihini vermektedir. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 56; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, XII, s. 312-313; Kâdî Ahmed Gaffârî ve Muharrem Kesik, 4 Şevval 617 (2 Aralık 1220) tarihini kaydediyorlar. Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 18; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 250; Osman Turan'a göre mezar kitabesinde de 617 yılı verilmiştir. Osman Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, s. 319; Salim Koca ölüm tarihi olarak "Aralık 1220" tarihini vermiştir, Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997, s. 100; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 100; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri", s. 58-60; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 40-41; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito*, S. 29, İstanbul 2001, s. 122; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)*, MSÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997; s. 23; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52; Bütün bu verilen tarihlerden çıkarttığımız sonuca göre sultan İzzeddîn Keykâvus Zilkâde 616 /Ocak 1220 tarihinde ölmüş olmalıdır. Zira Alâeddin Keykubâd'a ait 616 tarihli Konya'da basılmış sikke vardır. Bkz. Ahmed Tevhîd, *Takvim-i Meskûkât-ı Kadîm-i İslâmiyye Kataloğu*, IV, Maarif Nezâzet-i Celîle-Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1321, s. 146-147; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

1. Trabzon Rum İmparatorluğu, 2. Kilikya Ermeni Krallığı önce tâbiyetten çıkmış sonra tekrar tâbi olmuştur, 3. Samsat Eyyûbî hükümdârı, 4. Artuklular'dan Artuk Arslan, 5. Hısnı Keyfa (Hasan Keyf) Artukluları Hükümdârı Nasıreddin Mahmûd, 6. Erbîl Hükümdârı Muzefferiddin Gökböri.

Bu dönemde İznik Rûm İmparatorluğu ile Selçuklular arasında sabit bir sınır çizgisi ortaya çıkmıştı. Buna göre sınır Akdeniz'de Dalaman Çayı ağzından başlayıp Menderes'in doğusundan geçiyordu. Buradan kuzey-kuzeydoğu doğrultusunda ilerleyen sınır çizgisi, Kütahya'nın batısından ve Mudurnu'nun doğusundan geçip Ereğli ile Divriği arasından ve Sinop'un batısından Karadeniz'e ulaşıyordu. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuzey sınırı ise Trabzon Rum İmparatorluğu tâbi olmak ile birlikte Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattından Samsun'a kadar uzanan bölge olmuştu. Doğuda Erzurum (Erzen-i Rûm) merkez olmak üzere, İspir, Oltu, Tercan, Micingerd, Pasinler, Avnik, Koçmaz, Kars, Ardahan, Bayburt ve bütün Çoruh havzası ile Divriği (Erzincan), Kemah, güneyde Çukurova, Maraş, Antalya, güneydoğuda, Mardin, Diyâr Bekir, Erbîl ve Adıyaman'a kadar uzanmaktaydı (Harita XIII).

5. 6. ALÂEDDİN KEYKUBÂD DEVRİNDE TÜRKİYE

SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

5. 6. 1. İlk Saltanat Yılları

Sultân I. İzzeddîn Keykâvus'un ölümünün ardından muhtemelen Selçuklu tahtına geçecek bir oğlunun olmamasından dolayı, Selçuklu ailesinden sultân olacak birisinin tespiti için ileri gelen devlet erkânı toplanıp saltanat adayları arasından hapiste bulunan Alâeddîn Keykubâd'ın tahta geçirilmesine karar verdiler. Bunun üzerine haptiden çıkartılan Alâeddîn Keykubâd, Sivas'a geldi ve büyük bir törenle Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına oturdu (616-1219/1220). Bir süre sonra sultân Konya'ya gelerek burada yapılan daha görkemli bir törenle tahta çıktı. Çok geçmeden Bağdâd Abbasî halîfesi Nâsır Lidinillâh, I. Alâeddîn Keykubâd'a hil'at, menşûr gibi

saltanat ve hâkimiyet alâmetleri gönderdi.⁹⁴⁴

Sultân I. Alâeddîn Keykubâd tahta çıktığında Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresinde bulunan başlıca merkezler, Konya (Akşehir, Ereğli, Ulukışla, Larende), Niğde ve Aksaray, Kayseri, Elbistan, Maraş, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Niksar, Sinop, Kastamonu, Ankara ve Çankırı, Kırşehir, Kütahya, Uluborlu, İsparta, Denizli, Aydın, Antalya idi. Trabzon Rûm Devleti, Ermeni Krallığı ve doğudaki Türk beylikleri ise vasal statüsünde oldukları için Türkiye Selçukluları Devleti ile aralarında bir problem yoktu. Anadolu'nun batısına hâkim olan İznik Rûm İmparatorluğu ile de ilişkiler dostane idi. I. İzzeddîn Keykâvus'un Haleb topraklarına girip Eyyûbîlere yenilmesi üzerine Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri gerginleşmişti. Ancak bu yıllarda Moğollar, istilâ hareketlerine başlamışlar ve Kafkasya ve Kırım'a kadar Asya ve Doğu Avrupa'yı yakıp yıkmaktaydılar.

⁹⁴⁴ Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, s. 7; es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288-289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 412; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 124; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 85; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 57; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 112-213; 25; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 312-313; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 505; Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşahlar*, s. 100; Yazıncızâde Ali, *a.g.e.*, s. 333 vd; Alâeddîn Keykubâd'ın tahta geçiş tarihi Anonim *Selçuknâme*'de 10 Şaban Cuma günü (1 Kasım 1218 Perşembe)'dir. Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 18; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", s. 250; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 328-329; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 40; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 123-124; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 122; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 46-48; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 234; Alâeddîn Keykubâd'ın adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 147-183; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 26-42; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 98-120; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 30-33; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

Bu istilâ hareketlerinin Türkiye'ye yönelmemesi için Alâeddîn Keykubâd, siyasî ve askerî önlemler almaya başladı. I. Alâeddîn Keykubâd, ilk olarak ağabeyi I. İzzeddîn Keykâvus zamanında ilişkilerin kötüye gittiği doğu ve güneyde komşusu Eyyübî Sultânı Melîkü'l-Eşref'in kız kardeşi ile evlendi ve böylece Eyyübî'lerle yeniden dostane ilişkiler kurmuş oldu. Bunun dışında I. Alâeddîn Keykubâd Konya, Kayseri ve Sivas gibi büyük şehirlerin surları ve kalelerini yeniden inşa ettirerek buraları güvence altına almaya çalıştı.⁹⁴⁵

5. 6. 2. Alâiyye'nin Fethi

Sultân Alâeddîn Keykubâd, muhtemel Moğol saldırısına karşı ülkede savunma önlemleri aldıktan sonra, şimdilik ülke için Moğol tehlikesinin mevcut olmadığı düşüncesiyle Alanya (Kolanoros-Galanoros) seferine çıktı. Bu sırada Alanya, Kir Vard adlı birisinin elinde idi. 618 (1221/1222)⁹⁴⁶ yılında

⁹⁴⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, III, s. 234-240, 250, 253; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 111-112; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 37; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 77; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 17 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 505; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 313; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 37; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 458; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 117; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, s. 51 vd.; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri" s. 66; Vardan ve Aknerli Grigor Moğolların İran yöresine ilk istila hareketlerinin 1220 yıllarında başladığını söyler. Vardan, *a.g.e.*, s. 224; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 5; Moğolların istila hareketleri hakkında ayrıca bkz. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 34 vd.; Ebülferec-İbnülîbrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 53-54; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Kemal Taşçı, *İspir ve Çevresinin Ortaçağ Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, s. 95.

⁹⁴⁶ Selçuklu tarihi açısından oldukça önemli olan bu seferin tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Meselâ, Anonim *Selçuknâme*'de 618 (1221-1222 tarihi verilirken, Konya surlarının tamamlanmasından sonra seferin gerçekleştiği kaydedilmektedir. Abû'l-Farac ise "Arapların 620 (1223) yılında Sultan Alâeddin, Adrianos denizinin sahili üzerindeki kuvvetli kaleyi alarak buraya Alâiyye namını verdi" der. Niğdeli Kadı Ahmed ise eserinde 619 yılını vermektedir. Osman Turan 1221, Emine Uyumaz 618 yılının sefer için makul bir tarih olduğunu belirtmektedir. Alâeddîn Keykubâd'ın ilk seferi olduğu düşünülürse 618 /1221-1222 tarihi bizce de makuldür. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s.

sefere çıkıp ordusuyla şehre giren Alâeddîn Keykubâd, Alanya'yı denizden ve karadan kuşattı. Kuşatma başladıktan sonra ilk saldırıda şehir ele geçirilmek üzere idi. Bunu üzerine Kir Vard, Antalya Subaşı Mübarezeddîn Ertokuş'a başvurarak bir takım şartlar karşılığında şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu şartlar arasında hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık Alaşehir ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi ve kızının sultân ile evlendirilmesi vardı. Durumun sultâna bildirilip onayı alındıktan sonra şehre girildi ve şehir teslim alındı. Şehir fethedildikten sonra Alâeddîn Keykubâd, şehrin Kalonoros adının, kendi adına ithafen Alâiyye olarak değiştirilmesini buyurdu. Ayrıca I. Alâeddîn Keykubâd kalelerin ve şehrin imar ve inşası ile buraya bir tersane yapılmasını emretti.⁹⁴⁷

Alâeddîn Keykubâd Antalya'ya kışı geçirmek üzere giderken yolunun üzerinde bulunan Alâra kalesini gördü. Bu kale Kir Vard'ın kardeşinin yönetiminde idi. Alâeddîn Keykubâd kalenin sahibine devlet büyüklerinden birisini, bir miktar askerle kaleye gönderip “kardeşinin bir ay kadar önce kalesini teslim ettiğini, kendisinin de direnmeden aynı işi yaparsa iyiliklere mazhar olacağını, yoksa cezalandırılacağını” bildirilmesini emretti. Sultânın isteği Alara kalesi sahibine iletildiğinde, cevap veremeden öldü. Bunun üzerine kalenin ileri

41; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 516; Ali Ertuğrul, “Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halik'i Cilt: I”, s. 535; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 337; Emine Uyumaz, *a.g.t.*, s. 29.

⁹⁴⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 95-98; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 42; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 362 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 60-61; Simbat, *a.g.e.*, s. 80; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 516; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 460; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 48-49; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 336-337; Osman Turan, “Keykubâd I”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1971, s. 646-661; Özer Küpeli, “Afyonkarahisar'da Ticaret”, *Afyonkarahisar Kütüğü Cilt II*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, s. 365; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 125; Scott Redford, “Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ”, *Cogito*, 2001, S. 29, s. 51; Emine Uyumaz, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, s. 123; Besim Darkot, “Alâiyye”, *İA*, I, MEB, İstanbul, 1978, s. 286-287; İdris Bostan, “Alanya”, *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 339-341.

gelenleri kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Kalenin zahmetsizce teslim alındığı haberini işiten sultân şölenler verdi. Antalya'ya dönünce de emîrlere hilaller giydirip, kışlaklarına dönmelerine izin verdi ve kendisi de kışı Antalya'da geçirdi.⁹⁴⁸

5. 6. 3. Ermeni Seferi

Alâiyye'nin fethinin üzerinden çok geçmeden I. Alâeddîn Keykubâd ile devletin ileri gelen emîrleri arasında siyasî yetki çatışması ortaya çıktı. Bu emîrlere arasında Seyfeddîn Ayaba, Zeyneddîn Başara, Mübarizüddîn Behramşah ve Bahaeddîn Kutluğca en büyüklerini teşkil ediyordu. Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanından itibaren sultânların tahta çıkmasında büyük rol oynayan bu emîrlere, sultân gibi hareket etmeye ve her fırsatta devlet işlerine karışmaya başlamışlardı. Bu emîrlere sultânı tahtan indirip küçük kardeşi Koyulhisar Melîki Celâleddîn Keyferidûn'u tahta çıkarmak istiyorlardı. Ancak durum, sultâna bildirilince derhal Antalya'dan Kayseri'ye gelerek duruma müdahale ederek emîrlere bazılarını öldürttü, bazılarını da hapse attırdı. Böylece I. Alâeddîn Keykubâd devlet işlerine karışan emîrlere bertaraf etmiş oldu.⁹⁴⁹

⁹⁴⁸ Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 98-99; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 268-269, 354; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 43; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 62; el-Höyî, *a.g.e.*, s. 83; Simbat, *a.g.e.*, s. 80; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 516; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 380 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 460; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 49; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 131; Gülin Öğüt Eker, "Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler." s. 309; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 335; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129. Aysıl Tükel, "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi" *Belleten*, 1969, C. XXXIII, S. 132, s. 429-459; Aysıl Tükel, "Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, S. 2, 1976; 187-204; Ruhan Zühre Saral, *Antalya-Burdur'da Yeralan Anadolu Selçuklu Kervânsaraylarında Mekan Olgusunun Gelişimi ve Koruma Ölçeğinde Değerlendirilmesi*, s. 100 vd.

⁹⁴⁹ Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 284; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 401 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 339-340; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 57-61; Speros Vryonis, "Selçuklu Gulamları ve Osmanlı

Söz konusu iç pürüzleri bertaraf etmeyi başaran Sultân I. Alâeddîn Keykubâd, Türkiye ile Suriye arasında yer alan kervan yolunu kesip tüccar mallarına el koymak suretiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticaretine engel olan Çukurova Ermenilerine karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. Bu esnada, 616 (1219/1220) yılında ölen II. Leon'un kızı İsaibel Antakya Haçlı Prensi IV. Bohemund'un oğlu Filip ile evlenmişti. Bu evlilik neticesinde topraklarında hak iddia eden haçlılar, Ermeni vilâyetlerini işgale başladılar. Bunun üzerine hapse atılan Filip'i kurtarmak isteyen Bohemund Ermenilere karşı, Alâeddîn Keykubâd'la antlaşma yaptı. Buna karşılık Ermeniler de Haleb Eyyûbî Hükümdârı Şehâbüddîn Tuğrul ve Kıbrıs Haçlılarıyla ittifak yaptılar. Harekete geçen I. Alâeddîn Keykubâd, Mübârizeddîn Çavlı⁹⁵⁰ ile Mavrozemes'i denizden ve karadan sevk ederek, Ermeni ve Kıbrıs Haçlıları'na karşı askerî harekâta girişti. Nitekim Alâeddîn Keykubâd Mübârizeddîn Çavlı ve Emîr Komnenos kumandasında Türk ordusunu karadan Ermenilere karşı sefere gönderirken, Antalya Subaşısı Mübârizeddîn Ertokuş'a da sahilden hem Ermenilere karşı taarruz etmesi, hem de Kıbrıs Haçlılarının karaya çıkmalarına ve Ermeniler ile birleşmelerine mani olması vazifesini verdi. Bunun üzerine harekete geçen Mübârizeddîn Ertokuş Antalya'dan sahil boyunca ilerlemeye başladı. Karşısına çıkan Franklar Türkler'in kılıcına dayanamıyorlar, kale ve hisarları boşaltıp gemilere binerek Kıbrıs Adası'na dönüyorlardı. Ertokuş, böylece ilerleyerek pek çok kaleyi Rûm ve Ermenilerden boşaltıp teslim aldı. Buralara Türk muhafızlar ve başlarına da kumandanlar tayin etti. Bu kaleler arasında

Devşirmeleri”, *Cogito*, İstanbul 2001, S. 29, s. 99; Emine Uyumaz, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, s. 123-124; Emîrlerin öldürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Safran, “Alaattin Keykubat'ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi”, *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı*, Haziran 1988, s. 97-103.

⁹⁵⁰ Mübârizeddîn Çavlı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, “Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (I) Mübârizeddîn Çavlı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, S. 3, s. 125-139.

Magfa (Manavgat)⁹⁵¹, Andusanc/Aydusanc (?), Anamorium (Anamur), Aydos (?),⁹⁵² gibi kaleler yer almakta idi.⁹⁵³

Karadan harekete geçen diğer Selçuklu ordusu da İç-el ve Silifke'yi alıp, Çınçın kalesini fethetti. Bunun üzerine, Ermeniler 1225 yılında Türkiye Selçuklu Devleti ile bir barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı. Anlaşmanın şartlarına göre; Ermeniler yeniden Türkiye Selçukluları Devleti'nin vasalı olmayı kabul ettiler. Bunun yanında birçok önemli kaleleri Selçuklulara bırakma ve gerekli görüldüğü durumlarda bin kişilik askerî kuvvet gönderme, Sultân İzzeddîn Keykâvus zamanında ödenen vergiyi iki katına yani kırk bin dinâra çıkarma sikkeyi⁹⁵⁴ Sultân I. Alâeddin Keykubâd adına basma ve hutbeyi

⁹⁵¹ Magfa kalesi, bugünkü Mut ilçesi yakınlarında bulunan Mavga kalesiyle isim yönünden benzerlik gösteriyorsa da sahilden oldukça içerde sarp dağlar arasında bulunduğu için aynı kale olmaları mümkün değildir. Magfa'nın Manavgat olması muhtemeldir. Bkz. H. İbrahim Gök, "Alâeddîn Keykubâd'ın İç-İl (Kilikya)'deki Ermeniler Üzerine Düzenlediği Sefer ve Mavga Kalesi", *Mersin Sempozyumu 19-22 Kasım 2008*, Mersin, 2009, s. 2037-2052.

⁹⁵² Aydos, Toroslar dizisinin doruklarından biri; Ulukışla'nın yirmi beş km. güneybatısındadır, 3500 m. yüksekliğindedir. Aydos'un burada bir kale olması muhtemeldir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 144; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129.

⁹⁵³ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 33, 43; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 68; Simbat, *a.g.e.*, s. 80-81; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 516; İbn Bibi'ye göre Mübârizeddîn Ertokuş sahil boyunca ilerleyerek yukarıda adı geçen kaleler başta olmak üzere 40 kale fethetmiştir. İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 98-99; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 268-269, 354; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 488 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 460; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 131; Gülin Ögüt Eker, "Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler.", s. 309; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 335; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 29-34; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 131; Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, II, s. 74; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Erkan Göksu, *a.g.t.*, s. 269-270.

⁹⁵⁴ Bu sikkelerden bazıları günümüze kadar gelmiştir. Ahmed Tevhîd, *Takvim-i Meskûkât-ı Kadîm-i İslâmiyye Kataloğu*, s. 146-183; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşuğu" *Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul 1994, No: 8672, s. 32.

onun adına okutma şartları yer aldı. Böylece Ermeniler yeniden ancak daha ağır şartlarla Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi oldular. Ayrıca Türkiye Suriye arasında yer alan ticaret yolu güvence altına alınarak tekrar işler duruma getirildi. Kilikya Ermeni Krallığı üzerine düzenlenen seferler sonucunda, İskenderun Körfezi'nden Alâiyye'ye kadar uzanan Ermeni Krallığı'nın sınırları daralmış ve güney sahilindeki bugün Adana/Yumurtalık sınırlarında kalan Ayas⁹⁵⁵ ile günümüzde Mersin'in Erdemli ilçesinde kalan Korykos'un (Görkös) dışındaki topraklar Selçukluların eline geçmiştir. İlk fetih haberini sultânın dergâhına gönderen Mübârizeddîn Çavlı fetihlere devam etmiş Ermeni vilâyetlerinden otuz kale daha fethetmiş ve sultâna yazılan ikinci bir mektupla Ermeni kalelerinin tamamıyla ele geçirildiğini, artık ileride yabancı kale kalmadığını bildirmiştir. Böylece Türkiye Selçukluları Devleti'nin güneyde sınırları günümüzde Adana ve Mersin'in bir kısmını içine alarak genişlemiş oldu. Ermenistan şehirleri XIV. yüzyılda Tarsus, Ayas, Adana, Masisa (Misis), Bersbirt Telhamdun, Aynzerbe, Serfendikâr, Sis şehirlerinden ibaretti. II. Leon'un hareketleri sayesinde İskenderun Körfezi'nden Satalie (Alaiye körfezi) körfezine kadar uzanan krallık, Alâeddîn Keykubâd'ın fetihleri neticesinde gerilemeğe başlamış, Kilikya'nın en önemli kalelerinden Kalonoros, gibi sahil şehirlerinin fethi üzerine Silifke'ye kadar daralmıştır. Mübârizeddîn Çavlı'nın ve Emîr Mübarezeddîn Ertokuş'un yukarıda zikrettiğimiz yerleri ele geçirmesi sonucunda Türkiye Selçuklu toprakları Ayas ve Korykos hariç asıl Kilikya topraklarına yaklaşmıştır. Tarsus, Adana ve Mamistra gibi Kilikya şehirleri, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin geniş bir ağız olması ve bu geniş ağızdan Hristiyan gemilerinin kolayca girebilmesi neticesi olarak Selçuk hücumlarına maruz kalmamıştır.

⁹⁵⁵ Eski ismi Agee olan Ayas Kilikya'nın tâbi limanı idi. Gayet kuvvetli bir surla çevrili bulunuyordu. Küçük Ermenistan'ın bu en önemli limanından, Sis, Mamistra, Adana ve Tarsus'a giden kervân yolları, Ortaçağda büyük bir şöhret kazanmıştır. Buranın gümrükleri de büyük bir yekûn tutuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 31.

Büyük bir transit merkezi olan Ermenistan krallığının, Suriye'den gelen kervan yollarını Konya ve İstanbul'a ulaştırması bakımından ticârî bir öneme sahipti. Bu yolların üstünde bulunan dar geçit ve boğazların önemi nedeniyle XIII. asrın başlarında İtalyan tâcirlerin kullandığı İskenderun'un birkaç mil kuzeyinde Portella'dan⁹⁵⁶ başlayan ticaret yolu, Ermenistan topraklarını deniz kenarından dolaşarak Mamistra'ya, buradan da Adana'ya ulaşıyor ve Külek Boğazı'nı da kat ederek Toroslara yaklaşıyordu. Bu noktadan çıkan yol ise doğrudan Konya'ya ulaşıyordu. Torosların en önemli geçidi olan Külek Boğazı'nın kuvvetli kalesi Gouglag Türkler'in bulunduğu sınırı oluşturuyordu. Ayrıca I. Alâeddîn Keykubâd Ermenek, Ereğli, Mut, Gülnar Kale'leri civarlarına Uc teşkil etmek üzere Türkmenleri yerleştirdi ve Ermenek ve Mut bölgelerinin idaresini Emîr Kamereddîn Lala'ya verdi. Burada Selçuklu beyinin idaresi uzun sürdüğünden dolayı bu bölge "Kamereddîn İli" adını almış ve Karaman oğullarının hâkimiyeti zamanında da İç-el olmuştur.⁹⁵⁷

⁹⁵⁶ Mateos'ta Portella'nın yeri şu şekilde açıklanmıştır. "Ermenilerin "Kapı" ("Turn") tesmiye ettikleri bu mevkî, Kilikya mntıkasının nihayetini teşkil eden ve Amanos dağı ile sahil arasında bulunan dar geçitlerden birisidir ("Pylae Ciliciae" veya " Pylae Amanides"). Bu gecit, orta zaman vakanusisleri ve Rubenien krallarına ait Latince fermânlarda "Portella" adıyla geçmiştir." Mateos, *a.g.e.*, s. 308, n. 42; Simbat Portella'nın yerini şu şekilde açıklamıştır; "Portella ("Pylae Ciliciae")'nın biraz yukarısında İskenderun Körfezi'nin kıyısında bugün harabe halinde olan Baias şehrinin mevkii Cıger mntıkasına tetabuk etmektedir. Bu ad, Latince fermânlarda "Giguerium" şeklinde yazılıdır." Simbat, *a.g.e.*, s. 61, n. 4; Osman Turan bu yerin Amanos Dağları ile deniz arasında bir geçit olduğunu söylemiştir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 191, n. 104.

⁹⁵⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 130-131; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 41-42; Se Victor Langlois, *Voyage Dans La Cilieie*, Press Le Musee De Cluny, Paris, 1861, s. 361; M. Vivien De Saint-Martin, *Description Historiqueet Geographique de L'Asie Minure*, I, Libraire De La Societe De Geographie, Paris, 1852, s. 519-525; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Ankara, 2000, s. 408; Simbat, *a.g.e.*, s. 80; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 521; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 180; Halil Edhem, *a.g.e.*, s. 49 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 343 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 131; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 461; Mükrimin Halil Yinanç, II, s. 70-71; Ergin Ayan, "Anadolu'da Moğol Hâkimiyetinin Sonu", *Türk Kültürü*, 2002, S. 472, s. 128-129; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s.

5. 6. 4. Artuklular, Eyyûbîler ve Mengüceklilerle İlişkiler

Alâeddîn Keykubâd, başarılı Ermeni seferinden sonra kış boyunca ordusunu hazırladı. Sultân Selçuklu vasallığından çıkıp Mısır hükümdârına tâbi olan ve Moğollardan kaçıp Azerbaycan'a geldikten sonra Doğu Anadolu'daki meydana gelen siyasî olaylara müdahale etmeye başlayan Celâleddîn Harezmsâh ile kendisine ve Eyyûbî Hükümdârı Melîkü'l-Eşref'e karşı ittifak yapan Diyâr Bekir Artuklu Emîri Mesûd'a karşı harekete geçti. Beraberinde Emîr Mübârîzeddîn Çavlı olduğu halde, Malatya'ya geldi. Sultânın, Emîr Mübârîzeddîn Çavlı ve Esededdîn Ayas kumandasında sevk ettiği kuvvetler, Artuklu Emîri Mesûd'a ait Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), Kâhta ve Çemişkezek kalelerini kuşattılar. Zor durumda kalan Mesûd, siyaset değiştirerek Melîkü'l-Eşref'e başvurdu. Bunun üzerine Melîkü'l-Eşref, sultâna elçi gönderip Emîr Mesûd'a karşı başlattığı harekâtı durdurmasını ve ele geçirdiği yerleri terk etmesini istedi. Bu duruma son derecede kızan I. Alâeddîn Keykubâd, harekâta devam etti. Yapılan savaş neticesinde Eyyûbî ve Artuklu birlikte yapılan savaşta, Eyyûbî ve Artuklu ordusu ağır bir şekilde bozguna uğratıldı. Yapılan savaş neticesinde, Ağustos 1226'da Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), Kâhta ve Çemişkezek kaleleri fethedilerek Selçuklu sınırları içine alındı. Bu kalelerin zaptından sonra Mesûd sultâna elçi göndererek tâbiyetini bildirdi ve adına hutbe okutup para bastırdı. Böylece Diyâr Bekir tekrar tâbiyet altına alınmış oldu.⁹⁵⁸

124; Şehabeddin Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 29-34; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (I) Mübârîzeddîn Çavlı", s. 129 vd.

⁹⁵⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 203; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320-321; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 143-144; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 113; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 409 vd.; İbn Bibi'de sadece Kâhta ve Çemişkezek alındı der. İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 112-114; Münecimbaş, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 44; Münecimbaş, *a.g.e.*, II, s. 65; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin*

Bu arada Türkiye Selçuklularına tâbi olarak altmış yıl (1165-1225) Erzincan Mengücek Beyliği'ni yöneten Behrâmşâh 1225 yılında ölünce yerine oğlu Alâeddîn Davudşâh geçmişti. Ancak, onun Sultân I. Alâeddîn Keykubâd ile arasındaki tâbiyet ilişkisi bozulmaya başlamıştı. Ancak Erzincan beyliğinin ileri gelen emîrleri bu duruma karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine Alâeddîn Davudşâh, kendine karşı çıkan emîrleri öldürtmeye karar vermiş, bir kısmını idam etmiş, bazılarını da hapsedirmişti. Bir kısmı da ölüm korkusu ile ev ve barkını terk edip I. Alâeddîn Keykubâd'a gelerek Alâeddîn Davudşâh'tan şikâyetçi olmuşlardı. I. Alâeddîn Keykubâd şikâyetçilere ikramlarda bulunduktan sonra Alâeddîn Davudşâh'a hapsedilen emîrlerin salıvermesini, onlardan almış olduğu şeyleri iade ederek saltanat dergâhına göndermesini emreden bir mektup yazdı. Alâeddîn Davudşâh, sultânın mektubunu alınca, elçiye bu adamların kendisine karşı itaatsizlik yoluna gidip, düşmanları ile dost oldukları anlaşıldığı için layık oldukları cezalara çarptırıldıklarını söyledi. Sultânın bu konudaki emîrini yerine getiremeyeceğini bildirdi. Fakat elçi, Alâeddîn Davudşâh'ın bu cevabından memnun kalmadı. Tehditlerde bulunarak emîrlerin hapisten çıkarılmalarını, mal ve mülklerinin iadesini istedi. Alâeddîn Davudşâh buna boyun eğmek zorunda kaldı. Hapisten çıkarılan emîrlere, Sultân Alâeddîn Keykubâd'a gittiler. Onun tarafından tam bir teveccüh gördüler. Erzincan'ın ileri gelen emîrlerinin Alâeddîn Keykubâd'ın yanında görev alması üzerine geri kalan emîrlere de Alâeddîn Davudşâh'a karşı serkeşlik yolunu tuttular. Bunun üzerine, Alâeddîn Davudşâh sultâna layık hediyelerle yanına gitti. Kayseri şehrinin sınırlarına varınca Alâeddîn Keykubâd'ın adamları Alâeddîn Davudşâh'ı karşılayıp ikramlarda bulundular. Ertesi gün Sultân Alâeddîn Keykubâd bizzat Erzincan Melîki Alâeddîn

el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri, s. 19; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 462; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 180; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 347 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 69; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 125; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 135; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129.

Davudşâh'ı karşılamak üzere yola çıktı. Alâeddîn Davudşâh sultânın çetresini görür görmez atından indi, fakat emîrlere kendisini tekrar ata bindirdiler. Sultân yaklaştığında tekrar atından inmek istedi, fakat bu defa Alâeddîn Keykubâd müsaade etmedi. Alâeddîn Davudşâh at üzerinde sultânın elini öptü. Kayseri'ye yaklaşıldığında sultân Keykubâdiye Sarayı'na gitti. Alâeddîn Davudşâh, emîrlere ve karşılayanlarla birlikte kendine tahsis edilen çadırında kaldı. On gün sultânın meclisinde hazır bulunan Alâeddîn Davudşâh'a çeşitli ikramlarda bulunuldu. Sonra on birinci gün Tercüman Saadeddîn Köpek sultânın el yazısı ile yazılmış bir "ahidname" getirdi. Ahidnamede; "Davudşâh bizim ahdimizi candan muhafaza eder, bizim düşmanlarımıza dostluk göstermez ve hiç bir diyâra aramızdaki husumeti ihbar eden mektuplar göndermez ise, bizden ancak yardım, bahtiyarlık ve mevki bulur. Eğer aksine hareket ederse layık olacağı cezayı bulur" denmekte idi. Takdim edilen ahidnâmeden sonra Alâeddîn Davudşâh'ın memleketine dönmesine izin verildi.⁹⁵⁹

Alâeddîn Davudşâh memleketi olan Erzincan'a döndükten sonra sözünden döndü, Muğiseddîn Tuğrulşâh'ın 622 (1225/1226)'de vefatının ardından yerine geçen oğlu Erzurum Melîki⁹⁶⁰ Rükneddîn Cihanşâh'a bir mektup yazdı. Mektupta "Her ne kadar bu sefer saltanat dergâhından ikram ve iltifata mazhar olduksa da, sultânın maiyetinde bulunan emîrlere emin değilim. Şüphe yok ki bu adamlar beni memleketimden uzaklaştırmak için sultânı teşvik edeceklerdir. Eğer bunlar arzularına nâil olursa senin amcanın oğlu olan sultân sana da müsamaha

⁹⁵⁹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 321; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, 355 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman-F. N. Uzluk, s. 131 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 213-215; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 491 vd.; Rıfat İlhan Çelik, *Tevârih-i Âl-i Selçûk'un Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 272 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 353 vd.; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 8-9; Faruk Sümer, "Mengüçükler", *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1977, s. 715-716; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, 136-139; Emine Uyumaz, *a.g.t.*, s. 53 vd.

⁹⁶⁰ Muğiseddîn Tuğrulşâh'ın vefâtından sonra yerine geçen oğlu Rükneddîn Cihanşâh'ın Erzurum melikliği sırasında adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 124; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 58.

etmeyecektir. Ben gizlice bütün servet ve hazinelerimi asker toplamaya tahsis edeyim. Bu kış içinde bütün gayretimi bu konuya sarf eyleyeyim. Eğer sen de başını ve mülkünü muhafaza etmek istersen bu hususta benimle el birliği yapar ve gayretini bu cihete sarf edersin...” diyordu. Alâeddîn Davudşâh bununla da yetinmeyerek, Eyyübî hükümdârı Melik Eşref’e “Ömrümün son günlerine kadar bana memleketiniz hudutları dâhilinde yaşayacak bir yer verirseniz Kemah Kalesi’ni size bırakırım” şeklinde teklifte bulunmuştu. Ayrıca bu teklifin hemen hemen aynısını içeren bir mektubu da Celâleddîn Harezşâh’a da göndermişti. Mektupta, Celâleddîn Harezşâh’a, eğer kendi canına dokunmayacak olursa Kemah Kalesi’ni bütün erzak ve mühimmatı ile kendisine teslim edeceğini ve Erzincan’daki babadan kalma sarayını ona “Devlethâne” yapacağını bildirmişti. Sultân Alâeddîn Keykubâd ise bu haberleri duyunca “Bu biçarenin aklı şaşırmış, devlet ve ikbâli tersine dönmüştür” demiş ve Erzincan üzerine sefer yapmak için ordusuna emir vermiştir. İbn Bibi’nin naklettiğine göre Alâeddîn Davudşâh’ın ileri gelen emîrlerinden Selâhaddîn, Şerefeddîn ve İzzeddîn, sultân’ın seferine engel olmak üzere ona “...oğullarınızı sultânın dergâhına göndererek yapılan hatalardan özür dileyelim, hatta iddialarından bazılarını inkâr edelim...” demişlerdir. Davudşâh emîrlerinin bu fikrini beğenmiş, oğullarını onlarla beraber sultânın dergâhına yollamıştır. Fakat Davudşâh’ın bu plânından daha önce haberdar olan Sultân Alâeddîn Keykubâd, emîrlerini askerlerle beraber gizlice Kemah ve Erzincan hudutlarına göndermiş, Alâeddîn Davudşâh’ın bir kaleye sığınarak işi uzatmasına meydan kalmadan kalelerin tutulmasını ve o bölgenin ansızın ele geçirilmesini istemiştir. Sultân Alâeddîn Keykubâd’ın isteği doğrultusunda, Erzincan’a ait her kalenin kapısı önünde Türkiye Selçuklularına ait kalabalık asker toplanmış, hiç bir taraftan umudu kalmayan Alâeddîn Davudşâh sultânın huzuruna gitmekten başka çare bulamamıştır. Sultân Alâeddîn Keykubâd’ın ordusuyla Sivas tarafından Erzincan’a doğru ilerlemekte olduğunu öğrenince Davudşâh bir kaç adamıyla birlikte sultânı karşılamak için yola çıkmış,

yolda Sultân Alâeddîn Keykubâd'ın büyük emîrlere rastlamıştır. Bunlar ona çok saygı gösterip Sâhip Ziyâüddîn ile birlikte sultânın huzuruna göndermişler, sultân ise hiç bir şey dememiş, Akşehir ile Âb-ı Germ denilen Iğın'ı ona timar verip adamlarıyla Akşehir'e göndermiştir. Davudşâh, sultânın kendisine yaptığı muameleden memnun olmadığını ve hoşnutsuzluğunu dile getiren şu beyitleri yazıp Iğın'dan sultâna göndermiştir: “Ey Şâh! düşmanların senden dertlidir düşmanın çehresi senin korkundan sarıdır. İnsaf ki benim yüz türlü dert ve mihnetimle beraber senin mülkünde su sıcak ve ekmek soğuktur”.⁹⁶¹

Sultân Alâeddîn Keykubâd ertesi gün Erzincan'a girmiş ve bölgeyi Alâeddîn Davudşâh'ın adamlarından tasfiye edip, idaresini büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiştir. Antalya Subaşı Mübarezeddîn Ertokuş'u “Atabek” olarak onun hizmetinde bırakmıştır.⁹⁶² İbnü'l-Esîr'de Erzincan'ın zaptı ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır; “I. Alâeddîn Keykubâd, Davudşâh'a haber gönderip Erzurum üzerine yürümeyi, burayı ele geçirmeyi arzuladığını bildirmiş, bunun için Davudşâh'tan askerleriyle birlikte gelip ordusuna katılmasını istemişti. Bu teklif üzerine Davudşâh, Alâeddîn Keykubâd'ın askerleri arasına katılmış, fakat yanına varınca sultân onu tutuklamış ve Erzincan'ı elinden

⁹⁶¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320-321; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, Tahk. Ebü'l-Îd Dûdû, , Dımaşk, H. 1401 M. 1981, s. 111-112; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 367; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M.Nuri Gençosman-F. N. Uzluç, s. 135-138; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 213-215; Rifat İlhan Çelik, *Tevârih-i Âl-i Selçûk'un Transkribi Ve Degerlendirilmesi*, 284 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, 138; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 353 vd.; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 8-9; Faruk Sümer, “Mengücükler”, s. 716; Emine Uyumaz, *a.g.t.*, s. 53 vd.; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 130.

⁹⁶² el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 77; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, 364 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M.Nuri Gençosman-F. N. Uzluç, s. 135-138; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 213-215; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 491 vd.; Rifat İlhan Çelik, *Tevârih-i Âl-i Selçûk'un Transkribi Ve Degerlendirilmesi*, s. 272-285; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 353 vd.; Osman Turan, “Keykubâd I”, İA, VI, s. 646-661; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 114; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 8-9; Faruk Sümer, “Mengücükler”, s. 715-716; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, 136-139; Kemal Taşçı, *a.g.t.*, s. 94.

alıp ülkesine katmıştır. Ayrıca Erzincan'a bağlı, son derece müstahkem bir kale olan Kemah Kalesi'ni fethetmek istemiştir. Bunun için, kaledekilere Kemah'ı teslim etmedikleri takdirde, elinde esir bulunan Davudşâh'ın öldürüleceği hususunda tehditlerde bulunmuş, bunun üzerine Kemah kalesi teslim olmuştur (10 Zilhicce 625/10 Kasım 1228).⁹⁶³

Alâeddîn Keykubâd, Erzincan işlerini yoluna koyup, kalelerde gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Atabek Mübarezeddîn Ertokuş'u büyük bir ordu ile Alâeddîn Davudşâh'ın kardeşi Melik Muzafferiddîn Muhammed'in topraklarından olan Kogonya (Şebinkarahisar)'nın fethi ile görevlendirmiştir. Atabek Mübarezeddîn Ertokuş Kogonya'ya varır varmaz harbe başlamış, her iki taraftan da çok sayıda ölen olmuştur. Kalenin sahibi Muzafferiddîn Muhammed ise yeterli erzak ve su sarnıcının bulunmasına rağmen halkının ikiye ayrılmasından ve neticenin kötüye varmasından korkmuş, sultânın huzurunda kendisi için sultândan iltimasta bulunması maksadıyla bir elçi göndermiştir. Muzafferiddîn Muhammed gönderdiği elçi ile kalenin teslimine karşılık memleketin bir tarafından kendisine bir timar bağlanmasını istemiştir, Mübarezeddîn Ertokuş ise gelen elçiyi sultâna yollamıştır. Alâeddîn Keykubâd buna çok sevinmiş ve Kogonya'yı Muzafferiddîn Muhammed'den alarak ona Kırşehir iktâ olarak vermiştir. İbn Bibi Alâeddîn Keykubâd'ın Melik Muzaffereddîn'e Kırşehir'ne ilave olarak Şâm hududuna yakın Rûmmân, Nehrikâli nâhiyeleri ile Asbabü'l-Kehf ve Dakyanus'un makamları olan Erbesûs (Afşin)'ün mülkiyetini verdiğini yazmıştır.⁹⁶⁴ Buna ait menşur ve muâhedenâme

⁹⁶³ İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 478-479.

⁹⁶⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320-322; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 491 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 370-371; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 114; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 356; Adı geçen bu yerlerden Erbesûs (Afşin) günümüzde Maraş'ta yer almaktadır. Erbesûs Afşin şehrinin eski adıdır. Türkler Afşin'den önce şehre Türkçe Yarpuz adını koymuşlardı. Yedi Uyurlar (Asbabü'l-Kehf)'in Anadolu'daki en tanınmış mağaraları Afşin'in 6 km kuzey batısında bulunmaktadır. Rummân Afşin'in kuzeyinde, Ceyhan'ın ana kolu Hurman çayı üzerinde bulunan bir kale idi. Bu kale şimdi harap ve gayri meskûn olmakla beraber ihtişamını koruyor. Türkler kalenin adını Hurman'a

kaleme alınmıştır. Sultân habercilerle melîke üç oğlu Melîk Fahreddîn Süleyman, Melîk İzzeddîn Siyâvuş ve Melîk Nasîreddîn Behrâmşâh'a nefis hil'atler ve kıymetli hediyeler gönderdi. Melîk Muzaffereddîn menşurları ve ahidnâmeyi okuyunca çok sevindi, özel eşyasını, adamlarını, at, katır, deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarını alarak kaleyi silahları ve zahireleriyle birlikte sultânın adamlarına teslim etti. Yakınları, haremleri ve çocuklarıyla birlikte sultânın yanına gitti. El öpme şerefi kazandıktan sonra sultândan ikram ve ilgi gördü. İçi rahat, gönlü hoş olarak oradan kalkıp Kırşehir'i'ne gitti ve ömrünün sonuna kadar refah içinde orada yaşadı.⁹⁶⁵ Böylece Kogonya'nın da ele geçirilmesi ile Mengücekler Divriği kolu hariç 625-1227/1228 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlanmış oldu. Çok geçmeden sultân, Eyyûbîlere tâbi olan kendi amcası Muğiseddîn Tuğrulşâh'ın oğlu Rükneddîn Cihanşâh'ın yönetimindeki

çevirmişlerdir. Bu kaleden başka Elbistan ile Tanır arasında da ayın adda bir köy vardır. Şimdi bunlara resmî dilde Yazıbelen deniliyor. Nehrikâli'yi Nergile şeklinde söylenmektedir. Bu Elbistan şehrinin güneyinde küçük bir yörenin adıdır. Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 9, n. 42; Faruk Sümer, “Mengücekler”, s. 715-716; Orhan Doğan-Aysel Erdoğan “I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Döneminde Maraş ve Çevresinin Siyasi Durumu”, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, 2016, C. I, s. 80.

⁹⁶⁵ Muzaffereddîn ömrünün sonuna kadar Kırşehir'in'de rahat ve refah içinde yaşamıştır. Hatta Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev onun kızlarından biriyle evlenmek isteyince, onun bu isteğini reddetmiş ve “Sultan uygunsuz şeylerle meşgul olduğundan bizim hânedânımıza damad olmaya layık değildir” demiştir. Fakat sonra kızını sultanla evlendirmiş, bundan sonra da kendisi ve oğulları Selçuklu sultanlarından daima tazim ve hürmet görmüşlerdir. Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 491 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 370-371; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 215-216; Rıfat İlhan Çelik, *Tevârih-i Âl-i Selçûk'un Transkribi Ve Degerlendirilmesi*, s. 286-288; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 441; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 356-357; Osman Turan, “Keykubâd I”, s. 651; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, 136-139; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 116; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 9-10; Faruk Sümer, “Mengücekler”, s. 715-716; Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar I*, Kırşehir Vilâyet Matbaası, Kırşehir, 1938 , s. 52-53.

Erzurum için harekâta başladı ise de Cihanşâh'ın kendisine tâbiyet arz etmesi nedeniyle harekâtı durdurdu.⁹⁶⁶

5. 6. 5. Suğdak Seferi

XIII. yüzyılın başlarından itibaren siyasî bir güç olarak tarih sahnesinde yer alan Moğollar, Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'da istilâ hareketleri yapıp önüne çıkan her şeyi yakıp yıkıp yağmalamakta idiler. Moğollar giriştikleri bu geniş çaplı istilâ hareketi sırasında Kıpçak ili (Güney Rusya)'ni de istilâyâ başladılar. Bu istilâ hareketi kapsamında 1223 yılını başlarında büyük bir ticaret kenti olup Kırım sahilinde yer alan Suğdak'ı işgal ettiler. Bu işgal sonucunda halkın büyük bir kısmı dağıldı. Birçok tüccar ve zengin kimseler değerli mal ve servetlerini gemilere yükleyip Anadolu'ya gidip Türkiye Selçukluları Devleti'ne sığındılar. Bu arada çok değerli mallar taşıya bir gemi de sahilde battı. Zamanın hukûkuna göre batan gemi ve mallar o sahillere sahip olan hükümdâra ait olduğundan I. Alâeddîn Keykubâd'ın büyük bir servete kavuştuğu rivayet edilmektedir. İbn Bîbî "Akdeniz ve Haleb kervan yollarında olduğu gibi, Kıpçak, Bulgar (İtil Türkleri) ve Rus diyârlarına giden tüccarların da Karadeniz'de (muhtemelen Trabzon Rûm İmparatorluğu kastediliyor) bütün mallarının soyulduğunu, canlarını zor kurtardıklarını ve bu durumu sultâna şikâyet ettiklerini, Alâeddîn Keykubâd'ın da bu sebeple sefere giriştiğini." kaydeder.⁹⁶⁷ Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olan Trabzon Rûm Devleti de bu büyük ticaret limanına yerleşmeye çalışıyordu. Alâeddîn Keykubâd, Moğol istilâsı ile

⁹⁶⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 320-322; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 138-140; Rıfat İlhan Çelik, *Tevârih-i Âl-i Selçûk'un Transkribi Ve Değerlendirilmesi*, s. 285-286; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 47-48; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 441; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 525; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 351 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 463; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 75-79; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 138; Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, Nisan 2017, C. LXXXI, S. 290, s. 58; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Faruk Sümer, "Mengüçükler", s. 715-716; Kemal Taşçı, *a.g.t.*, s. 95-96.

⁹⁶⁷ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 315 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 124 vd.

Suğdak şehrinin perişan olması ve Trabzon Rûm Devleti'nin bölgede huzursuzluk çıkarıp ticarete zarar vermesi üzerine deniz aşırı bir sefer yapmaya karar verdi. Sultân, devlete hizmetinden dolayı yüksek bir itibar ve mevkiî kazanmış olan zekâsı, cömertliği ve kahramanlığı, askerleri ve maiyetinin çokluğu ile meşhur bulunan Kastamonu Uc Bey'i Hüsâmeddîn Çoban'ı Kırım'a gidecek kuvvetlerin kumandanlığına tayin etti. Hüsâmeddîn Çoban, kumandası altında bulunan askerî kuvvetleri Sinop'ta gemilere bindirdi ve zarar gören tâcirleri de alarak Karadeniz'e açıldı. Kırım'a varan Türk donanması burada Suğdak'a çıkarak şehri teslim aldı. Hüsâmeddîn Çoban Rus hükümdârına ve Kıpçak Hanına elçiler göndererek itaat etmelerini istedi. Kıpçak hanı Türk (Kıpçak), Saksın (Hazar ve Bulgarlara ait eski bir ticaret şehri) ve Ruslardan oluşan on bin kişilik bir ordu hazırladı ise de Selçuklu ordusu karşısında beş bin dinâr na'l-baha (sefer masrafı) ücreti ve hediyeler vererek tâbiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Bu durumu haber alan Rus hükümdârı da savaşmağa cesaret edemedi ve Hüsâmeddîn Çoban'a değerli hediyeler gönderip aman dilemek zorunda kaldı. Hüsâmeddîn Çoban, durumu sultâna bildirdi ve pek çok hediye gönderdi. Hüsâmeddîn Çoban burada hâkimiyeti sağladıktan sonra şehirde dini teşkilat kurdu. Bir câmi yaptırdı ve şehre imam, müezzîn ve kadı tayin ettirdi. Selçuklu hâkimiyetini kabul eden Suğdak'a muhafızlar bırakarak Sinop'a ardından Kastamonu'ya döndü (622/1225). Onun getirdiği ganimetlerle Sinop ve Kastamonu servetle doldu.⁹⁶⁸

⁹⁶⁸ el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 42; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 439 vd.; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi veren İbn Bibi tarih belirtmemekle beraber Suğdak seferinin de Ermenilere ve haçlılara karşı yapılan seferlerle aynı zamanda vuku bulunduğunu kaydeder. Müneccimbaşî bu üç seferi aynı zamanda ve 625 (1227/1228) yılında gösterir. Buna mukabil sefer tarihi olarak Zeki Velidi Togan 1221; Yaşar Yücel, 1224; Cahen 1225, Akdes Nimet Kurat 1221, Faruk Sümer 1224 yılını vermektedirler. Osman Turan ise, diğer tarihleri de zikretmekle beraber *Selçuklular Zamanında Türkiye*'de 1227 yılını verirken "*Keykubâd I*"de, 1224 yılını vermektedir. İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 315 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 124 vd.; Müneccimbaşî, *a.g.e.*, II, s. 66-67; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 203; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, TTK, Ankara, 1980, s. 39; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce*

5. 6. 6. Trabzon Rûm Devleti Üzerine Sefer

Yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz gibi 1204 Nisanında IV. Haçlı Seferinin amacından sapıp İstanbul'u işgal etmesi nedeniyle İstanbul'da büyük kargaşa meydana geldiği sırada, Komnenos hânedânının iki genç temsilcisi, Aleksios ve David kardeşler Gürcü kuvvetleri ile birlikte Karadeniz'in güneydoğu kıyılarındaki Trabzon üzerine yürüyüp çok zorluk çekmeden burayı ele geçirmişlerdi. Aleksios, Trabzon İmparatoru olarak tahta otururken, kardeşi David, beraberinde bulunan Gürcü ve ücretli askerlerden oluşan ordusuyla beraber Karadeniz sahilini takip ederek batıya doğru ilerledi. Aleksios Trabzon Rûm Devleti'nin sınırları, kuruluşunun ardından Sakarya Irmağı'nın batısındaki İzmit'e kadar uzanmaktaydı. Fakat bu fazla uzun sürmedi. 1214 yılına gelindiğinde İznik İmparatoru Theodoros Laskaris tarafından David Komnenos yapılan savaşta yenildi en önemli askerî üssü olan Ereğli'yi kaybetti. Selçuklular tarafından da Karadeniz'e çıkan yollar üzerinde tehdit oluşturduğundan dolayı sıkıştırılan Trabzon İmparatorluğu'nun sınırları I. İzzeddîn Keykâvus zamanında Sinop'un ele geçirilmesi ile Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan devletin batısı Sinop'a kadar olan bölge ile sınırlı hale geldi ve zaman içerisinde daha da küçüldü. I. Andronikos Gidos (1222-1235) dönemine gelindiğinde sınırlar bugünkü Ukrayna'daki Sivastopol'dan batıda Ünye'ye kadar olan bölgeleri içine

Anadolu'da Türkler, s. 134; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, 90; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 357 vd.; Osman Turan, "Keykubâd I", s. 649; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30, n. 25; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 150-151; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 463; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 73-74; Ali Öngül, *a.g.e.*, 133; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 133; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 124; A. Yakubovski, "İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", Çev. İsmail Kaynak, *AÜ DTCTF Dergisi*, 1954, C. XII, S. 1-2, s. 221; Özer Küpeli, "Afyonkarahisar'da Ticaret", s. 365; Bu sefer hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew C. S. Peacock, "Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alâeddîn Keykubâd'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası", Çev. Murat Keçiş Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, s. 70-92; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129.

almaktaydı. XV. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise imparatorluğun sınırları sadece Batum ile Giresun arasındaki bölgeyi kapsayacaktı.⁹⁶⁹

1214 yılında I. İzzeddîn Keykâvus ile Trabzon İmparatoru Aleksios arasında yapılan anlaşma ile vasal duruma gelen Trabzon İmparatorluğu ile ilişkiler 1123 yılına kadar sorunsuz devam etti. İki devlet arasındaki ilişkiler Moğollar'ın Suğdak'ı ele geçirmeleri ile gerginleşmiştir. Bu konuda dönemin ana kaynağı olan İbn Bibi hiç bir bilgi vermezken İbnü'l-Esîr olayın nedenini şu şekilde anlatmaktadır: “1223 yılında Moğollar Suğdak'ta Kıpçak ve Rusları ağır bir yenilgiye uğrattınca Kıpçakların bir grubu kaçtı. Rusların ileri gelen tüccar ve zenginleri toplayabildikleri kadar malları, değerli eşyaları, sevdikleriyle birlikte gemilere binip İslâm Diyârına geldiler. Bu gemiler varmak istedikleri limana (İbnü'l-Esîr'de adı belirtilmeyen bu liman muhtemelen Sinop limanıdır) yaklaştıkları bir sırada gemilerden birisi parçalandı ve bu gemi, içindeki insanlar hariç, her şeyiyle battı. O sıralarda uygulanan kanuna göre, limana yakın bir yerde batan gemi o bölgenin sultânına ait oluyordu. Bunun için bölgenin hükümdârı bu gemiden çok mal elde etmişti. Diğer gemiler ise sağ salim kurtularak sahile yanaşmışlardı.”⁹⁷⁰ İbn Nazîf, 622 yılı olaylarını anlatırken “Selçuklu sultânının İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris'e karşı galip gelerek bazı kaleleri ele geçirdikten sonra Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidos'u da mağlup ettiğini” ifade etmektedir.⁹⁷¹ Trabzon Rûm Devleti hakkında bilgi veren araştırmacılar ise batan bu geminin, Cherson'dan Trabzon'a verilmesi gereken vergiyi getirmek üzere hareket ettiğini, fırtına nedeniyle rotasında sapma olduğu için Sinop kıyılarına gittiğini, şehrin Selçuklu Vâlisi Hetum'un da gemiye saldırarak yağma

⁹⁶⁹ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 213; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 98 vd.; Yusuf Ayönü, “Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume: XXIII, Sayı/Number: 1, Temmuz/July 2008, s. 23-28.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 347-348.

⁹⁷¹ Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târih el-Mansûrî*, s. 113.

ettiğini ve Andronikos'un kumandanlarından bazılarını esir aldığını ileri sürüyorlar. Ayrıca, Cherson'dan gelen geminin Hetum tarafından yağmalanması üzerine Andronikos Sinop'a bir filo gönderip sahilleri yağma ettirdiği gibi ani bir baskınla limandaki Türk gemilerine el koyup, tayfalarını esir almış, Cherson'dan gelen vergileri ve yağmadan ele geçen eşyaları da zabt etmişti. Bunun üzerine Vâli Hetum, Rûm esirlerini ve mallarını iade ederek Türk esirleri kurtardıysa da I. Andronikos Gidos'un ganimetleri geri vermeyişi durumu iyice gerginleştirmişti. Bu sırada Sultân doğu seferinde olduğu için Samsun ve Sinop şehirlerinde önemli bir kuvvet yoktu. Alâeddin Keykubâd ilk olarak Samsun, Sinop ve Ünye'ye kadar olan sahilleri kurtarıp ardından donanmayı bizzat Trabzon üzerine gönderdi. Fakat asıl kara ordusu Erzincan'da toplanıp Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Atabeki Mübârizeddîn Ertokuş kumandasında Gümüşhane yolu ile Zigana Geçidini aşyp Maçka'ya doğru ilerledi. Bu Selçuklu saldırısı karşısında İmparator I. Andronikos Gidos'da Gürcistan sınırından Ünye'ye kadar bütün sahil halkını seferber etti. Fakat Türk askerleri karşısında tutunamayan Rûmlar Trabzon surları içine çekilip savunmaya geçtiler. Selçuklular mancınıkları kurup şehri karadan ve denizden şiddetle kuşatıp saldırıya geçtiler. Trabzon dehşet içindeydi, ancak Rûmlar, karşı bir saldırı ile Türkleri surların dışına attılar. Her iki taraftan da bir hayli insan kaybı oluyordu. Karargâhı Hagios Evgenios Manastırı (Bugünkü Boztepe)'nda bulunan Selçuklu kumandanı kuvvetlerini üç gruba ayırarak tekrar saldırıya geçirdi ve Türk askerleri surların üstüne çıkmayı başardılar. Fakat bu sırada şiddetle başlayan fırtına, yağmur, seller ve nihayet gecenin karanlığı üç kısma ayrılmış askerler arasındaki irtibatı kesti; şehrin içinde akan dereler nehir haline gelip kuvvetleri birbirinden ayırdı. Böylece Selçuklu ordusunun kuvvetine ve askerlerinin kahramanlığına rağmen surların dayanıklılığı, sahanın darlığı ve nihayet fırtına ve sellerin çıkardığı engeller Türk ordusunun dağınık bir halde dağlara ve ormanlara doğru çekilmesine sebep oldu. Trabzon'un fethi bir an meselesi iken mümkün olmamış, bundan sonra ortaya çıkan büyük hadiseler

yüzünden iki buçuk asır sonraya kalmıştır. Maçka ormanlarında yakalanan ve sultânın oğlu olduğu kaydedilen Melîk (Gıyâseddîn Keyhüsrev veya sultânın kardeşi Koyulhisar Melîki Celâleddîn Keyferidûn), köylüler tarafından I. Andronikos Gidos'a götürülmüş, imparator ona iyi davranmış ve onu fidyesiz olarak bir alay askerinin refakatinde sultâna göndermiştir. Trabzon'daki Rûmlar üzerine yapılan bu sefer 625 (1228) yılında vuku bulmuştur.⁹⁷²

5. 6. 7. Yassıçimen Savaşı ve Moğollarla Sınırdaş Olunması

XIII. yüzyılın başından itibaren siyasî güç olarak tarih sahnesinde yer alamaya başlayan Moğollar, yarım yüzyıl gibi kısa bir sürede Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar tüm sahalarda saldırılarda bulunmuşlardı. Cengiz Han tarafından o dönemin en güçlü İslâm devleti Harezmsâhlar'ın yok edilmesi ile İslâm dünyasını Moğol saldırılarından koruyacak en büyük set yıkılmış oldu.⁹⁷³ Harezmsâh Sultânı Kudbeddîn Muhammed, Hazar Denizi üzerinde bir adaya kaçarak 1220 yılında ölmüştü. Onun vasiyeti üzerine yerine geçen oğlu Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh (1220-1231) Moğol saldırıları nedeniyle önce Harezm'den Horâsân'a, oradan Gazne'ye, daha sonra da Hindistan'a gitmek zorunda kaldı. Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh, üç yıl kadar Hindistan'da kaldıktan sonra Harezmsâhlar Devleti'ni yeniden canlandırmak için 1124'te Kîrmân'a geldi. Oradan İsfâhan, Fars ve Irâk-ı Acem bölgelerinde önemli

⁹⁷² İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 441-442; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târih el-Mansûrî*, s. 113; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 361 vd.; Osman Turan, "Keykubâd I", s. 651-652; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 463; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 139-140; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 73-79; Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", s. 136; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 98 vd.; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 240-245; Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204/1243)", s. 23-28; Emine Uyumaz, *a.g.t.*, s. 57 vd.

⁹⁷³ Moğollar'ın Harezmîler'e saldırması hakkında bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 147 vd.; M. A. Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler, Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1430-1447.

başarılar elde etti. Moğollar'a karşı savaşmak için Halîfe Nâsır-Lidînillâh'dan yardım istedi. Ancak Halîfe onun Irak'ı-Arab'a saldırmasından korktuğu için yardım isteğine olumsuz cevap verdiği gibi üzerine de askerî birlik yolladı. Ancak Celâleddîn Mengüberti Harezşâh, halîfenin askerlerini mağlup edip Bağdâd civarlarına kadar ilerleyerek bölgeyi yağmaladı. Daha sonra Gürcüleri mağlup ederek Tiflis'i aldı. Moğollar'ın önünden çetin savaşlar yaparak çekilip Azerbaycan'a gelerek 1225 yılının yazında Merâga şehrini kendisine başkent yaptı.⁹⁷⁴

Celâleddîn Mengüberti Harezşâh 1125 yılının yazında bir mektupla birlikte başkadı Mucireddîn Ömer b. Sa'd Harezmi'yi I. Alâeddîn Keykubâd'a elçi olarak gönderdi. Celâleddîn Mengüberti Harezşâh göndermiş olduğu mektubunda "İslâm dünyasının düşmanları ile olan mücadelelerini" anlattıktan sonra "aynı soya ve dine mensup olduklarını, Selçuklular batıda kâfirlerle mücadele ederken kendilerinin de doğudaki müşriklere karşı savaştıklarını" ifade etmiş ve "I. Alâeddîn Keykubâd'a düşmanlarına karşı ittifak kurmalarını teklif" etmişti. Onun bu teklifi I. Alâeddîn Keykubâd tarafından memnuniyetle karşılanmış ve iki taraf arasında değerli hediyelerle elçiler gidip gelerek iki devlet arasında iyi ilişkiler kurulmuştu. Fakat az bir zaman sonra Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ın Selçuklular aleyhine Doğu Anadolu'da faaliyetlere girişmesi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştu. Celâleddîn Mengüberti Harezşâh, ilk

⁹⁷⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 134 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 376; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 392 vd.; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, s. 109; Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 150 vd.; Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, s. 68 vd.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 237 vd.; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 335 vd.; Hasan Geyikoğlu, "Harezşâhlar ve Doğu Anadolu", *Türkler, Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1448-1458; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 141; Mükrimin Halil Yinanç, "Celâleddîn Harezşâh", *İA*, III, MEB, Yayın Yeri ve Yılı Yok, s. 49-50; Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hânedân Evlilikleri*, s. 177-178; Harezşâhlar Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara, 1984; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 79 vd.

olarak Anadolu'dan gelen Selçuklu elçisine yol vermeyen ve Harezmsâh'a giden tüccarlara engel olan Erzurum Melîki Rükneddîn'in memleketi Erzurum'a bir akın yaptı. Sonra Ahlat'a bağlı Muş Ovasındaki köyleri yağma ve tahrip etti. Mengüberti Harezmsâh, bundan sonra da 626 (1228/1229)'da Ahlat'ı kuşattı. Tehlikeyi anlayan Cihanşâh, ona bir elçi göndererek affını diledi ve adına hutbe okutup kendisini matbu tanıyacağını bildirdi. Bu istekleri kabul edilince Harezmsâh ile bizzat görüşmek üzere Ahlat'a gitti ve ona bağlılığını arz etti. Birkaç gün orada kaldıktan sonra Erzurum'a döndü. Mengüberti Harezmsâh'a Ahlat kuşatmasında yardım için asker ve erzak gönderdi.⁹⁷⁵

I. Alâeddîn Keykubâd, Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh'ın elçilerini Ahlat kuşatması devam ederken Aâyye'de bulunduğu sırada kabul etmiş, onlarla tercümansız olarak uzunca görüşmüş ve kendilerine Moğol tehlikesi dururken, İslâm kültürünün merkezi, Ahlat'ı kuşatmaktan vazgeçmesini tavsiye etmişti. Selçuklu sultânı Moğol istilâsı ve Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh'ın Cihanşâh ile birlikte Anadolu'ya saldırması tehlikesi karşısında ileri görüşünün icabı olarak Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh'a kıymetli hediyelerle Şemseddîn Altunaba'yı elçi olarak gönderdi. Fakat Ahlat kuşatması devam ediyor ve Sultân Alâeddin Keykubâd'ın elçisi orada uzun müddet bekletiliyordu. Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh'ı kararından ve Cihanşâh'ı himayeden vazgeçirmek mümkün olmuyordu. Bunun üzerine Alâeddin Keykubâd, Celâleddîn Mengüberti

⁹⁷⁵ Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, s. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 232 vd.; 294-297; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 321-322; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 450-451; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 527-528; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 157; s. 82-95; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 71; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 541 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 19; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, s. 109; Mükrimin Halil Yinaç, "Celaleddin Harezmsâh", s. 50, 50; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 363-365; Osman Turan, "Keykubâd I", s. 653; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 141; Hasan Geyikoğlu, "Harezmsâhlar ve Doğu Anadolu", s. 1448-1458.

Harezşâh'a son olarak Kemaleddîn Kâmyâr'ı gönderip Ahlat kuşatmasını bırakarak Moğollar'la uğraştığı taktirde kendisine istediği kadar askerî yardımda bulunacağını bildirdi. Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ı Ahlat kuşatmasından vazgeçirmek için Halife el-Mustansır'ın ve Eyyübîlerin de teşebbüsleri oldu. Fakat Celâleddîn Mengüberti Harezşâh, buna rağmen inadından vazgeçmedi ve kuşatmaya devam etti. Nihayet 28 Cemaziyelevvel 627 (14 Nisan 1230) tarihinde Ahlat'ı zaptetti ve Hemedân'a gönderdiği fetihnâmede Suriye ve Anadolu'yu da alacağını belirtmekten çekinmedi. Kuşatma sırasında Ahlat tamamen harap olmuş, pek çok insan hayatını kaybetmiş, birçok kişi de şehri terk edip başka taraflara gitmişti. "Dönemin en önemli ilim ve fikir merkezlerinden olan Ahlatı kuşatması ve Selçuklu sultânının bir "İslâm beldesi" olan Ahlat muhasarasının kaldırması yönündeki uyarılarını dikkate almaması sonucunda bu iki Türk hükümdârı karşı karşıya gelmişti. Aralarındaki mücadelede Selçuklular Eyyübîlerle ittifak yaparken, Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ın yanında Cihânşâh ve Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidos yer almaktaydı. Trabzon İmparatoru daha önce Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi iken Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'a tâbi olmuştu. Alâeddîn Keykubâd, Eyyübî hükümdârı Melîkü'l-Eşref ile bir ittifak yaptıktan sonra ilk önlem olarak orduları Erzincan'a gönderdi. Ardından kendisi de yirmi bin kişilik bir ordunun başında Kayseri'den hareketle Sivas'a geldi. Melîkü'l-Eşref'in komutasındaki on bin kişilik Eyyübî ordusu da buraya gelip, Kızılırmak civarında birleşip konakladılar. Moğollara karşı birleşmesi gereken iki Türk ordusu, 627 yılının Ramazan ayının yirmi sekizinde (10 Ağustos 1230) Erzincan Akşehir'inde Yassıçimen Ovası'nda savaşa tutuştular.⁹⁷⁶ Üç gün süren savaşta Selçuklu

⁹⁷⁶ Kaynaklar savaşın 627 yılında yapıldığında müttefikler, yalnız aralarında gün farkı görmektedir. İbn Vâsıl, sadece yıl belirtmiştir. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 297-300; İbnü'l- Esîr, İbn Bibi ve Müneccimbaşı, 28 Ramazan 627 (10 Ağustos 1230) Cumartesi gününü kaydederken, Gaffârî 27 Ramazan 627 (9 Ağustos 1230) Cumartesi gününü, Nazîf el-Hamevî 627 yılı olaylarında kaydediyor. İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 453-455; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 157; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 71; Kâdî Ahmed

öncü birlikleri ağır bir yenilgi aldılarsa da kısa sürede duruma hâkim olup Celâleddîn Mengüberti Harezşâh ve Cihanşâh'ın ordusunu 627 yılında ağır bir bozguna uğrattılar. Cihanşâh'la birlikte pek çok Harezmlî komutan esir alındı. Öte yandan Celâleddîn Mengüberti Harezşâh yanında bulunan az bir kuvvetle birlikte, Harput, Ahlat ve Malazgird yolunu kullanarak Azerbaycan'a kaçtı. Trabzon İmparatoru I. Andronikos Gidos ise karşı tarafta yer almanın bedelini ağır bir şekilde ödedi. Yapılan antlaşmaya göre Trabzon kısa süren tâbîlikten ayrılmadan sonra tekrar Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbî olmuş ve sadece haraç ödemekle kalmayıp "ihtiyaç halinde Selçuklu ordusuna katılmak üzere bin asker göndermekle yükümlü" hale gelmişti.⁹⁷⁷ Bu savaşla ilgili

Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 20; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, s. 189 vd.; Osman Turan 27 Ramazan 627 tarihini vermiştir. *Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371; Mükrimin Halil Yinanç'ta savaşın tarihi "627 sene-i hicriye Ramazanının 28. Cumartesi günü (12 Ağustos 1230)"dür. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 90; Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁷⁷ Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, s. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 238 vd.; es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 321-322; Vardan, *a.g.e.*, s. 224; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târîh*, XII, s. 453-455; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 17, 394 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman-F. N. Uzluç, s. 153 vd.; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 71-72; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 528; ; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 31; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 271; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 19-20; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 114; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 380; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 129; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 376 vd.; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, s. 203 vd.; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 541 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 66,80-93; Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 25-26; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 140 vd.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 116; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", s. 198-199; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 125; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 145; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ*

Alâeddin Keykubad'ın savaşta kendisine Osmanoğulları beyliğinin kurucusu Ertuğrul Gâzi'nin yardımlarda bulunduğu ve savaşın bu yardımlar neticesinde kazanıldığı ile ilgili rivayetler mevcuttur. Alâeddîn Keykubâd'ın Ertuğrul Gâzi'ye bu yardımlarından dolayı iltifatlarda bulunarak hil'at giydirdiği ve Selçuklu ülkesinde yaşamak için göç ettiklerini öğrenince Ankara yakınlarındaki Karacadağ ve çevresini kendine verdiği belirtilmektedir.⁹⁷⁸

Tarihi, s. 128-129; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 246-247; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 102.

⁹⁷⁸ Bu rivayet ve Osmanlı Devleti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Âşık paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Hazırlayanlar; Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, *Mas Matbaacılık*, İstanbul, 2003; Ahmedî, *İskendernâme (inceleme - Tenkitli Metin)*, Haz. Yaşar Akdoğan-Nalan Kutsal, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019; Mehmed Cemâleddin Efendi, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayîne-i Zürefâ)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul, 2003; Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, TTK, Ankara, 2000; İdris-i Bidlisî, *Selim Şahnâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara, 2001; Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, Hazırlayanlar; Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013; *Üç Osmanlı Tarihi - Oruç Beğ Tarihi, Ahmedi: Dastan ve Tevârih-i Müluk-i Al-i Osman, Şükrullah: Behçetü't Tevârih*, Haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016; Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârihi Al-i Osman/Aşıkpaşazade Tarihi/Osmanlı Hakkında Yazılan İlk Tarih Kitabı*, Haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul, 2016; Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Haz. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, III, Haz. Abdullah Satun, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV; Haz. Koji Imazawa, TTK, Ankara, 2000; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII; Haz. Ahmet Uğur, TTK, Ankara, 1997; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, Haz. Şefaettin Severcan, TTK, Ankara, 1996; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nümâ*; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, II, Neşr. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Ankara, 1987; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı(1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016; Selim Hilmi Özkan, *Osmanlı Tarihi I*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019; Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, TTK, Ankara, 1984; Hüseyin Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihi'ne Ait Takvimler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019; Enverî, *Düsternamei Enverî*; Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, Çev. Nihal Atsız, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1939; Ahmedi-Şükrullah-Aşıkî-Nişancı Mehmed, *Osmanlı Tarihleri I (5 Kitap Birarada)*, N. Atsız Çitçioğlu, Türkiye Yayınevi İstanbul, 1949; *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri; Gazavât-ı Sultân Murâd b.*

I. Alâeddîn Keykubâd ve Melîk Eşref bu zaferden sonra orduları ile birlikte Erzurum üzerine yürüdüler. Erzurum’da bulunan Rükneddîn Cihanşâh’ın kardeşi ve beyleri kapıları kapatıp savunmaya geçtiler. Bunun üzerine Alâeddîn Keykubâd, Cihanşâh’ın itimat ettiği bir beyi kendi yakını ile şehre gönderip teslim olmalarını yoksa şehre saldıracağını bildirdi. Erzurum beyleri, Rükneddîn Cihanşâh’a, kardeşine ve onun beylerine dokunmamak, geçen hadiselerin hesabını sormamak ve mallarını kendilerinde bırakmak şartları ile sultânın emrine uyacaklarını bildirdiler. Sultân Alâeddîn Keykubâd, bu şartları kabul edip yazdığı bir ahidnâme’yi Erzurum beylerine gönderdi. Bundan sonra sultân, Melîk Eşref ve kardeşleri ile birlikte şehre girip Cihanşâh’ın sarayına indiler. Sultân, Melîk Eşref’in şefaati ile Cihanşâh’ı affedip huzuruna kabul etti. Sonra, ona Aksaray ve mülhakâtını, kardeşine de Aksaray-Niğde arasında bulunan Eyubhisâr’ı iktâ olarak verdi.⁹⁷⁹ Sultân, bir süre Melîk Eşref ve diğer melikler ile birlikte Erzurum’da kaldı. Sonra Sultân Melîkü’l-Eşref’e Ahlat’ı verdi ve onu Ahlat’a yolcu etti. Alâeddîn Keykubâd Erzurumda kaldığı süre zarfında Erzurum ve havâlisini teşkilatlandırıp, şehirlere muhafızlar ve memurlar tayin ederek şehir ve kasabaların iktâlarını uygun kişilere dağıttı. Erzurum’un Cihanşâh’tan alınmasıyla Rükneddîn Süleymanşah tarafından 1202 yılında ele geçirilip kardeşi Tuğrulşâh’a

Mehemmed Hân (İzladi ve Varna savaşları Üzerine Anonim Gazavâtname), Haz. Halil İnalçık-Mevlüt Oğuz, TTK, Ankara, 1989; Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des Asik Pasa-zade*, Leipzig, 1929; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû’l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara, 2010; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara, 2011; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, III, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Tan Matbaası, İstanbul, 1959; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Baha Matbaası, İstanbul, 1960; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Güven Basımevi, İstanbul, 1971; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Güven Basımevi, İstanbul, 1972; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, TTK, Ankara, 1988; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 1-6, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

⁹⁷⁹ Abû’l-Farac’a göre, Rükneddîn Cihanşâh önce zincire vurulmuş, daha sonra da öldürülmüştür. Abû’l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 528.

verilen Saltuklu İli yirmi sekiz yıl sonra 1230 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılmış oldu.⁹⁸⁰

5. 6. 8. Gürcistan Seferi ve Moğollara Karşı Alınan Önlemler

Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ın Yassıçimen savaşında yenilip ortadan kalkmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti doğrudan doğruya Moğollar'la komşu oldu. Nitekim Moğollar Celâleddîn Mengüberti Harezşâh'ı takip ederek 628 (1230/1231) yılında Doğu Anadolu'da Artuklular'ın ve Eyyûbiler'in vilâyetlerini istilâ ettiler. Erciş, Bargiri, Bitlis, Ahlat, Âmid, Erzen, Siirt, Meyyâfârikîn, Tanza, Mardin, Sincâr, Harput şehir ve bölgelerini on beş bin kişi gibi az bir kuvvetle yağma ve tahrip ettiler. Buralara sahip hükümdârların hiçbir mukavemeti görülmedi. Çünkü Moğol korkusu öyle bir dehşet meydana getirmişti ki, hiçbir kimse onlara karşı koyma cesaretini gösteremiyordu. Doğu Anadolu'da bu istilâ hareketi devam ederken 629 (1231/1232)'da Cormagun Noyan⁹⁸¹ komutasında bir Moğol müfrezesi de Sivas'ın yakınlarına kadar gelip

⁹⁸⁰ Bedreddîn el-Aynî, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, s. İbn Vâsıl, *a.g.e.*, IV, s. 238 vd.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 321-322; İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 453-455; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 17, 394 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman-F. N. Uzluk, s. 153 vd.; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 71-72; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 528; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 31; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 19-20; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 114; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 376 vd.; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî b. b. Nazîf el-Hamevî, *el-Târîh el-Mansûrî*, s. 203 vd.; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 563 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 66,80-93; Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 25-26; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 140 vd.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 116; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", s. 198-199; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 125; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 145; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 246-247; Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 102.

⁹⁸¹ Cormagun Noyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, "Moğollar'ın Ortadoğudaki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2, Kış 2018, s. 179-196.

birçok insanı ve hayvan sürülerini alıp götürdü. Alâeddîn Keykubâd, bunu öğrenince Kemâleddîn Kamyâr'ı hassa kuvvetlerinin başında derhal Sivas'a gönderdi. Kemâleddîn Kamyâr, bu Moğol öncü kuvvetlerinin miktar ve gayelerini anlamak için onları takip maksadıysa Erzurum'a kadar ilerledi. Ancak onların bir akıncıdan ibaret olduğunu öğrenince takipten vazgeçti. Peşlerinden gönderilen casuslar Moğolların Mugan⁹⁸² ovalarına vardıklarını bildirdiler. Selçuklu kuvvetleri Erzurum'da toplanınca Kemâleddîn Kamyâr ve doğu Uclarını muhafaza etmekle vazifeli bulunan Mübârîzeddîn Çavlı bir yandan ilerleyip memleketin güvenini sağlamaya çalışırken, diğer yandan da Moğolların bu akınına Gürcü kraliçesi Rosudan'ın⁹⁸³ tahrik ettiği kanaati ile Gürcistan'a karşı bir sefer yapmağa karar verdiler. Selçuklu ordusu piyâde ve süvâri kuvvetleri olarak, kuşatma makineleri ve mancınıklarla donatılmış halde ilerleyerek Gürcistan'a girdiler. Bir takım beldeleri, bu arada Hâh/Gag ve Nahâh/Nahuh kalelerini kuşatıp ele geçirdiler. Daha önce Celâleddîn Mengüberti Harezşâh tarafından ezilen Gürcüler karşı koyacak bir durumda olmadıklarından kraliçe Rosudan, Kemâleddîn Kamyâr'a barış teklifinde bulundu. Yapılan anlaşmaya göre Gürcü kraliçesi Selçuklulara tâbi oluyor ve kızını sultânın oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e vermeyi teklif ediyordu. Sultân, Emîr Kemâddîn Kamyâr'ın Moğolları takipten dönmesini beklerken Emîr Mübârîzeddîn Çavlı ile birlikte Gürcistan topraklarına girdiklerini, zaferle ve ganimetlerle döndüklerini öğrenince buna çok sevindi.⁹⁸⁴

⁹⁸² Mugan hakkında Bkz. Enver Konukçu, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2007, s. 488 vd.

⁹⁸³ Rosudan İzzeddîn Saltuk (1132-1168)'un torunu, Nasîreddîn Muhammed (1168-1191)'in oğlu Saltuklu şehzâdesi Muzaffereddîn ile evli idi. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 40, n. 100; Saltuklular'ın soy kütüğü için bkz. Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 395.

⁹⁸⁴ İbnü'l- Esîr, *El-Kâmil Fi't-Târih*, XII, s. 453-467; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 530; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 422-423; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 36-37; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 167-168; Müneceimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 49-50; Müneceimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 72-73; Anonim, *Tarih-i Âli Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42,106, n. 384; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 575 -579; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 99-101; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin

Sultân Alâeddîn Keykubâd, Moğollara karşı tedbir almayı ve muhtemel bir istilâyı Anadolu sınırlarında karşılamayı gerekli görüyordu. Ahlat ve diğer Doğu Anadolu bölgeleri önce Celâleddîn Mengüberti Harezmsâh, daha sonra da Moğol akınları ile harap olmuştu. Buraların sahibi Melîk Eşref ise Şâm'a çekilmiş, sefahat ile vakit geçiriyordu. Bölgede Harezms ordusundan geriye kalan askerlerde yolları keserek ticârî hayatı felç etmişti. Bu durumda hem buraları kurtarıp halkını huzura kavuşturmak, hem de bölgedeki kaleleri tahkim ederek memleketi Moğol istilâsına karşı dayanıklı bir hale getirmek gerekiyordu. Bu sebeple sultân, Kemâleddîn Kamyâr'ı bölgeye bir sefere göndermeye karar verdi. Alâeddîn Keykubâd Kemâleddîn Kamyâr'a Ahlat, Bitlis ve havâlisini Selçuklu ülkesine katmasını, kalelerin tamir edilmesini, ambarların silah ve zahire ile doldurulmasını, akıllı ve uyanık muhafızlarını oralara tayin edilmesini ve bütün işlerin düzene konulmasını emretti. Bunun üzerine Kemâleddîn Kamyâr 630 (1232/1233) yılında ordusu ile Kayseri-Sivas-Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a vardı. Her taraf bomboş idi. Ahlat'ta kalan insanlar sultânın ordusunu ve sancağını görünce sevindiler ve güvene kavuştular. Cuma günü hutbe sultân adına okundu. Kemâleddîn Kamyâr ordugâhını Van Gölü kıyısında kurdu. Askerleri kıtalara ayırarak beylerin kumandasında Van, Bitlis, Adilcevaz, Sürmari ve diğer şehirlere gönderdi. Her tarafta Selçuklu askerleri sevinçle karşılandı. Kemâleddîn Kâmyâr Ahlat'a dahil olan Muş, Bitlis, Van, Malazgird, Sürmâri, Erciş, Adilcevaz, Tatvan, Bargiri, Erzen, Siirt gibi şehirleri kısa zamanda aldı. Böylece bugünkü İran'a kadar bütün Doğu Anadolu Türkiye Selçuklu Devletinin sınırlarına katıldı. Kemâleddîn Kamyâr bu süratli fetihleri, memleketin harap

Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 125; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 145-146; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 375-376; Osman Turan, "Kevkubâd I", s. 655; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 78-79; Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, MEB, İstanbul, 1995, s. 70; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 83,125; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (I) Mübârizeddin Çavlı", s. 131 vd.

durumunu, Harezmi askerlerinin bu havâlide aciz ve başıboş kaldıklarını sultâna bildirdi. Sultân, bu fetihlere çok sevindi. Vezîr Ziyâeddîn Kara Arslan, Müstevfî⁹⁸⁵ Saâdeddîn Erdebilî ve Kadı Şerefin oğlu Tâceddin Pervâne'yi Ahlat'a ve bu bölgenin işlerini düzenlemeye, vergilerini ve mallarını, yazmaya memur etti. Devlet adamları bu ülkenin nüfus, arazi ve emlak tahrirlerini yaptılar, dağılmış olan çiftçi ve toprak sahiplerini geri çağırıp eski topraklarında iskân ettiler. Kalelere muhafızlar tayin edildi, ülkenin subaşılığı Emîr Sinâneddîn Kaymaz'a verildi.⁹⁸⁶

Emîr Sinâneddîn Kaymaz Ahlat bölgesi subaşısı olunca büyük Harezmi beylerinden olan Kayır Han'ın askerleri ile beraber Tatvan'da konakladığını, vilâyet halkının onlardan zarar gördüğünü, ticaret kervanlarının yollarını kestiklerini öğrendi ve durumu sultâna bildirdi. Sultân, Kaymaz'a güzel söz ve vaatlerle onların devletin hizmetine davet etmesini ve onların gönüllerini kazanmasını emretti. Bunun üzerine Sinâneddîn Kaymaz, Tatvan'ga gidip Kayır Han ile görüştü ve sultânın arzularını ona bildirdi. Harezmi beylerine karşı hiçbir fenalık düşünmediklerine dair yemin etti. Bu başıboş hayatı terk ederek sultânın itaatine gitmelerini ve devletin emîrleri arasında yer almalarını teklif etti. Bunun üzerine Harezmi beylerinden Kayır Han, Bereket Han, Küçlü Sengüm Han, Saru Han ve Bilan Togu Han sultâna itaat etmeyi vaat ettiler. Sinâneddin Kaymaz, bundan sonra Harezmi beylerini Selçuklu beyleri ile tanıştırmak için Tatvan'dan

⁹⁸⁵ Devletin bütün mâli işlerine bakan kişidir. Yalnız arazi ve ikta defterleri ve onların muâmeleleri büyük divana ve oradaki Pervâne'ye aitti. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Abbas Sabbağ-Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 147-148; Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 68.

⁹⁸⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, 428 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 169; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 73; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 530; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 50; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 465; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 582 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 374 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 104-106; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 126; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 147; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129.

Ahlat'a döndü. Durumu Vezîr Ziyâeddîn Kara Arslan'a ve diğer emîrlere anlattı. Bu sevindirici haber üzerine pek çok sığır ve koyun kesilerek şehrin bir bağında ziyafet hazırlandı. Harezmi beyleri Selçuklu beyleri tarafından karşılandı. Bundan sonra Erzurum tarafına doğru yola koyuldular. Doğrudan doğruya sultânın maiyetine giren bu Harezmi beylerinin kumandasında on iki bin asker vardı. Bununla beraber Erzurum ve Erzincan'da dağılmış başka Harezmi askerleri de bulunuyordu. Vezîr Ziyâeddîn Kara Arslan ve diğer devlet erkânı Harezmliler ile birlikte Erzurum'a gelince diğer askerleri de oraya davet edip devletin hizmetine aldılar. Sultân, Erzincan'ı Kayır Han'a, Lârende (Karaman)'yi Küçlü Següm Han, Amasya'yı Bereket Han'a ve Niğde'yi Bilan Togu Han'a iktâ olarak verdi.⁹⁸⁷

5. 6. 9. Eyyûbilerle Savaş, Harput'un Ele Geçirilip

Artukoğulları Emîrliği'ne Son Verilmesi

Alâeddîn Keykubâd'ın, Ahlat ve çevresindeki şehirleri ele geçirmesi üzerine daha önce buralara hâkim olan Eyyûbîler bu durumdan rahatsız olarak harekete geçtiler. Mısır Eyyûbî hükümdârı Melîk Kâmil, Hamâ hâkimi, Hıms hâkimi, Ayntab ve Kerek hâkimi gibi kendi hânedânına mensup on altı Eyyûbî melîkini etrafında topladı. Eyyûbîleri matbu tanıyan Harput Artuklu Hükümdârı İzzeddîn Ahmed (Hızır)'de onun tarafında yer aldı. Melîk Kâmil, savaş sonunda Türkiye Selçuklu Devleti topraklarını melîklere taksim edeceğini vaat ediyordu. Bütün Eyyûbî kuvvetleri 631 (1233/1234) yılında Birecik'te toplandığı zaman askerlerin sayısı yüz binden fazla idi. Bu ordu Haleb-Kayseri kervan yolunu takip

⁹⁸⁷ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 135; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 428 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 137-173; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi I*, s. 37; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 40, n. 100; Muharrem Kesik, *a.g.m.*, 253; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 49 vd.; Unsi, *Unsi'nin Selçuk Şehnamesi*, s. 25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 585-589 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 378-379; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 119-120; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'nu'd-din Süleyman*, s. 30; Herbert Jansky, "Selçuklu Sultânlarından Birinci Alâeddîn Keykubâd'ın Emniyet Politikası", s. 117-126; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 130-143.

ederek Anadolu'ya doğru ilerlemekte idi. Diğer yandan Alâeddîn Keykubâd'ın topladığı askerler de süvârî ve piyâde olarak yüz bini aşıyordu. Sultân, Kemâleddîn Kamyâr'ı merkez kuvvetleri ile derhal Eyyûbîlere karşı gönderip Haleb-Kayseri kervan yolunun dar vadi ve derbentlerini tutmasını emretti. Sultân, kendisi de memleketin her tarafına yayılmış sipâhilerini, Uc Türkmenlerini, Kayır Han kumandasındaki Harezmi kuvvetlerini, Gürcü, Frank ve Rûm gibi ücretli askerlerini silahlandırıp derhal harekete geçti. Eyyûbî ordusu Türkiye Selçuklu topraklarına girerek Göksu Vadisi'ni takip ediyordu. Ancak Kemâleddîn Kamyâr tarafından Haleb'e giden en kısa yol üzerinde ve bölgedeki en önemli geçit olan Akçaderbend (Akgeçit)⁹⁸⁸ tutulmuş surlarla, taşlarla kapatılmış ve geçilmez hale getirilmişti. Melîk Kâmil ve beraberindekiler Duzahdere⁹⁸⁹ ve Bafnik⁹⁹⁰ yolunu takip etmek istedilerse de Selçuklu kuvvetleri burasını da kapatarak geçilmez hale getirmişti. Türk ordusunun kuvveti, arazinin desteği, Eyyûbî ordusunda erzak sıkıntısının başlaması Melîk Kâmil'in ümitlerini kırmaya başladı. Bu sırada Selçukluların saldırıları da artınca Melîk Kâmil derbentleri bırakıp artık Behisni ve Hısn-ı Mansûr yönünde geri çekilmeye mecbur kaldı. Artuklu İzzeddîn Ahmed (Hızır), bu geri çekilme neticesinde Anadolu'nun Derbent yolu ile değil Harput istikâmetinden kolaylıkla zapt edilebileceğini söyledi. Melîk Kâmil, bu öneriyi uygun bulup ordusu ile o tarafa hareket etti ve yolda daha önce Alâeddîn Keykubâd'ın fethettiği Hısn-ı Mansûr (Adıyaman)'u kuşatıp zapt etti. Oradan Fırat Nehri'ni geçerek Süveydâ (Siverek)'ya vardı. Kendisi orada kalarak

⁹⁸⁸ Akçaderbend'in yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Umar, *Türkiyede'ki Tarihsel Yer Adları*, s. 36.

⁹⁸⁹ İlyas Gökhan'ın yaptığı alan araştırmasına göre Duzahdere, "bugün bölgede Tuzakdere olarak bilinen ve Akçaderbend'e paralel olarak uzanan geçittir." İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2016, C. I, S. 1, s. 155.

⁹⁹⁰ Yine İlyas Gökhan'a göre "Bafnik ya da Pağnik olarak bilinen bu yer Adıyaman'ın Gölbaşı kazasının kuzeydoğu-sunda şimdiki Akçakaya denilen köyün yakınında bir geçidin adıdır." İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)", s. 155.

askerlerinin bir kısmını günümüzde Diyarbakır'ın bir ilçesi olan Çermük/Çermik, Ergani (Arkanin) ve günümüzde Elazığ sınırlarında bulunan Hazar Gölü⁹⁹¹ yolu ile Harput'a gönderdi. Eyyûbîler'in bu çekilişi üzerine Alâeddîn Keykubâd da Malatya'ya döndü ve derbentleri muhafazaya memur edilen askerlerin Harput'a doğru hareketini emretti. Ordunun Fırat Nehri'ni geçmesi için köprüler yapıldı. Selçuklu askerleri Harput Ovası'na geldiği zaman Eyyûbî melîkleri ile Harput Artuklu hükümdârı da bu sıralarda oraya yaklaşıyordu. Burada vuku bulan savaşta Eyyûbî ve Artuklu müttelik ordusu mağlup oldu, emîr ve askerlerinden bir kısmı esir alındı. Diğerleri Harput Kalesi'ne sığınarak savunmaya geçtiler. Selçuklular kaleyi kuşatarak Zilkâde 631 (Ağustos 1234)'de teslim aldılar. Sultân Alâeddîn Keykubâd Harput Artuklu hükümdârını affetti ve payitahtından başka yedi kalesi bulunan ülkesini alıp ona Akşehir'i iktâ etti. Böylece Artukluların Harput kolu tarih sahnesinden silinmiş oldu. Sultân Alâeddîn Keykubâd otağına kabul ettiği savaşa katılmış olan Eyyûbî melîklerine ve emîrlere hil'atler giydirdikten sonra serbest bıraktı. Bu hadiseler cereyan ederken Melîk Kâmil, henüz Süveydâ'da bulunuyor ve neticeyi bekliyordu. Fakat o büyük bir azâmet ve gururla giriştiği bu seferin fiyaskoyla sonuçlandığını görüp mağlup olarak Mısır'a döndü. Sultân Alâeddîn Keykubâd Harput Kalesi'ne bir subaşı ve diğer kasabalarına memurlar tayin etti. Ordunun bir kısmını Samsat Kalesi'nin fethine memur etti. Fakat kış yaklaştığından sultân Antalya ve Alâiyye kışlağına hareket etti.⁹⁹²

⁹⁹¹ Elazığda bulunan Hazar Gölü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. B. Şen M.T. Alp M.A.T Koçer, "Hazar Gölü (Elazığ) Ve Özellikleri", *XII. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu 2003, Bildiriler Kitabı*, 2-5 Eylül 2003, s. 87-97.

⁹⁹² es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 322; İmâmi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, Tahkik: Ömer Abdüssleâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1418, s. 14-15; İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 320; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 74 vd.; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; İbnü'l-Verdî; *Târih'ü İbnü'l-Verdî*, II, s. 155-156; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 114-115; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 434 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 179; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 75-76; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 52; Anonim, *Tarih-i Âli Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 593 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî*

Tüm bu fetihlerden sonra Alâeddin Keykubâd döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları Güney'de İç-il'den başlayıp, Silifke-Anamur-Alâiyye hattından ilerleyerek, Bizans sınırını teşkil eden Makri/Fethiye-Tunguzlu-Honaz-Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanmıştır. Kuzey'de Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları, Samsun, Niksar, Kogonya, Bayburt hattı boyunca ilerlemiş, Doğu'da, Avnik, Ahlat, Van, yine Güney'de Bitlis, Muş, Harput, Malatya, Elbistan, Maraş hattından ilerleyerek Kilikya Ermeni Krallığı ile son bulmuştur.

Sultân Alâeddin Keykubâd, kışı Akdeniz sahillerinde geçirdikten sonra Anadolu'nun birliğini kurmak üzere yeni bir sefer hazırlığına girişti. Zira Urfa, Harran, Suruc, Rakka, Süveydâ ve Âmid şehirlerini kısa bir süre önce idaresine alan Melîk Kâmil, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdârı Melîk Mesûd'a ait olan Âmid şehrini de 630 (1232/1233) yılında alıp memleketi içinde ona bir iktâ vermişti. Eyyübîler'in elinde kalan yerleri kurtarmak üzere 632 (1235) baharında Konya ve Aksaray üzerinden Kayseri'ye hareket etti. Her tarafta vâli ve subaşılara fermanlar gönderip askerlerini Kayseri'nin Meşhed Ovası'nda topladı. Böylece Eyyübîler'e karşı seferin ikinci safhası başlıyordu. Sultân Alâeddîn Keykubâd Kemâleddîn Kamyâr ve diğer devlet erkânı ile birlikte Malatya'ya hareket etti. Sultân kendisi Malatya'da kalarak ordusunu Kemâleddîn Kamyâr kumandasında yukarıda zikrettiğimiz Eyyübîlerin eline geçen şehirlerin fethine gönderdi. Selçuklu ordusu Haziran 1235'te Urfa'yı mancınıkla kuşatırken kuvvetlerin bir kısmı ile Süveydâ, Rakka ve Harran kolaylıkla fethedildi. Fakat Urfa kuşatması devam ediyor ve

Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri, s. 19-20; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 532-534; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 183; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 374 vd.; Osman Turan, "Kevkubâd I", s. 656-657; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 107-111; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 465; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 160 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 148 vd.; Muharrem Kesik, *a.g.m.*, 252.Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 126; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 128-129.

Eyyûbî kuvvetleri büyük bir şiddetle şehri savunuyorlardı. Pek çok makine ve mancınık kurularak şiddetli saldırılar sonunda şehir fethedildi. Süryani müelliflere göre Urfa'da Müslümanlar ve Hristiyanlardan pek çok kişi esir edildi veya öldürüldü. Şehir ve kale hazineler, silahlar, altın ve gümüş servetler ile dolu idi. Bunlar ganimet olarak alındı. Fethedilen şehirlere muhafızlar ve memurlar tayin edildi. Âmid dışında yukarıda adı geçen bütün kale ve şehirler Selçuklu idaresine geçti. Kış yaklaştığı için sultân Malatya'dan Kayseri'ye döndü. Her tarafa fetihnâmeler gönderdi. Başta Kemâleddîn Kamyâr olmak üzere devlete büyük hizmetleri olan emîrlere pek çok ihsanlarda bulundu.⁹⁹³

Melîk Kâmil, oğlu Melîk Sâlih'in idaresinde bulunan Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki birçok beldenin Alâeddîn Keykubâd tarafından ele geçirilmesi üzerine 632 (1235) yılı sonlarında ordusu ile hareket etti. Dört ay zarfında bütün bu şehirleri geri aldı. Buralardaki Selçuklu beylerini esir alıp zincire vurarak Mısır'a götürdü, hatta bazılarını çuvalar içine koyup sürükletti, çok geniş yağma ve tahribat yaptı. Halk esir olmaktan ve öldürülmekten kurtulamadı. Urfa Kalesi'ni de yıktı. Alâeddîn Keykubâd'ın tâbiyetinde ve doğu seferinde hizmetinde bulunan Mardin Artuklu Hükümdârı Nasîreddîn Artuk Arslan'ın ülkesine yürüyüp Mardin civarında Dunaysır (Koçhisar, Kızıltepe) şehrini tahrip etti. Bu havâlinin halkını esir aldı ve mallarını yağma etti. Artukluların bu zengin ülkesinden pek çok ganimet ele geçirdi. Bu istilâlardan sonra Melîk Kâmil,

⁹⁹³ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 322; İmâmi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, Tahkik: Ömer Abdüssleâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1418, s. 14-15; İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 322; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 82; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 434 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 179; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 75-76; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 52; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 534-535; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 601 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 19-20; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 183; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 374 vd.; Osman Turan, "Kevkubâd I", s. 656-657; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 148 vd.

Cemâziyülâhir 633 (Şubat-Mart 1236)'te Mısır'a döndü. Onun Selçuklu beylerine yaptığı bu vahşet her tarafta nefret uyandırdı. Alâeddîn Keykubâd, Mısır Hükümdârı Melik Kâmil ve kardeşi Şâm hükümdârı Melik Eşref'in bu davranışlarını öğrenince Kadı Şerefeddîn Erzincanî'nin kumandasında doğuya bir ordu gönderdi. Harezm askerleri de Kayır Han'ın kumandasında bu sefere katılıyordu. Bir müddet Âmid'i kuşatan Selçuklu ordusu müstahkem surlar karşısında bir şey yapamıyordu. Âmid surları karşısında fazla zaman kaybetmek istemeyen Harezm emîrleri kendi sultânları Harezmşâh Celâleddîn Mengüberti gibi büyük bir hükümdâra iltica hakkı tanımadıkları ve bu nedenle öldürülmesine sebebiyet verdikleri için Mardin ve Musul hükümdârlarına karşı kin besliyorlardı. Bu fırsattan faydalanarak buralarda Melik Kâmil'in yaptığı gibi yağma ve tahribe giriştiler. Alâeddîn Keykubâd, Âmid'in fethi üzerinde ısrar ettiği için Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'yi mühim hazine ve silahlarla, yeni bir orduyla kuşatmanın devamı için buraya vazifelendirdi. Fakat oradan gelen mektuplar, kış mevsiminin bastırmakta olduğundan Âmid'in fethinin mümkün olamayacağını bildiriyordu. Bunun üzerine sultân ve Kemâleddîn Kamyâr gelecek baharda daha iyi bir hazırlıktan sonra kuşatmaya devam etmeye karar verip askerlerin yurtlarına dönmelerine izin verdi. Sultân da âdeti üzere kışı geçirmek için Akdeniz sahillerine Alâiyye'ye gitti.⁹⁹⁴

5. 6. 10. Moğol Hükümdârı Ögedey Kaan'ın Alâeddîn

Keykubâd'a Elçi Göndermesi ve Alâeddîn Keykubâd'ın

Vefatı

⁹⁹⁴ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 154 vd; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 322; İmâmi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, s. 14-15; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 98-99; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 434 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 179; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 535; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 75-76; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 52; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 283; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 605 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 374 vd.; Osman Turan, "Kevkubâd I", s. 656-657; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 148 vd.

Sultân Alâiyye’de iken 1236 yılı sonlarında Ögedey Kaan⁹⁹⁵’dan bir elçi geldi. Bu Moğol elçisi Serverân adıyla tanınan Emîr Şemseddîn Ömer el-Kazvinî adlı bir tâcirdi. Yazıcızâde Ali’de de aynı şekilde anlatılan el-Kazvinî’nin elçiliğini ve seferini İbn Bibi onun ağzından şöyle anlatır. “Ben hadiselerin tesiri ile vatanım Kazvin’i terk edip ticarete atıldım ve hayatımı bu meslekte kazanmağa başladım. Erzurum’a gelince orayı pek çok nimetlerle dolu ve her türlü imkânları olan bir şehir olarak gördüm. Burada kalmak ve cennet gibi güzel bu şehirde oturmak istedim. Önce şehirde rahat edebileceğim bir ev satın aldım. Bir müddet seferden vaz geçip bu güzel şehirde oturdum. Nihayet pek çok mal ve kumaşlar toplayarak Türkistan yolunu tuttum. Orada pek çok mücevherat, kıymetli mamuller, nefis ve zarif eşya elde ettim. Bir ara bunların büyük Han’ın hazinesine layık olduğunu düşündüm. Yol çok uzak olmakla beraber o tarafa sefere çıktım ve padişahın bulunduğu yere vardım. Orada ticarete başarılı ve kazançlı bir iş yaptım. Bir gün hazineye kumaş veririken Ögedey Kaan orada bulunuyordu. Bana nereden geldiğimi sorunca ‘Rûm (Anadolu)’dan’ cevabını verdim. Han: ‘O ülke Sultân Alâeddin Keykubâd’ın kudretli ve uğurlu elinde midir?’ dedi. ‘Evet’ dedim. ‘Onun padişahlıkta yolu ve hareketi nasıldır?’ diye sordu. Ben de ‘Dünyada beğenilmiş ve misli görülmemiş bir padişaktır; dini ve görüşü sağlam, adaleti geniş, akli kâmil, ülkesi mâmur, serveti çok ve halkı hoşnuttur. Ülkesinde zalimler ve yol kesiciler onun siyaseti ve kahrı sayesinde meydana gelmez. Adalet icrasında kuvvetli ile zayıf arasında fark gözetmez. Ülkesini idarede dirayetli ve düşman avlamakta uyanıktır’ dedim. Bunun üzerine Han, ‘bu kadar yüksek hasletlere ve güzel vasıflara sahip bir hükümdârın bizim yardımımızdan mahrum

⁹⁹⁵ Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Hân’ın Plano Carpini ve Rubruk’a göre dört, Kazvinî’ye göre yedi oğlundan biridir. Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı kitapları, İstanbul 2001, s. 14-15; Cohann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s. 54; Kazvinî, *Târîhî Güzîde*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 472; Ögedey Kaan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 28-34.

kalması yazık olur. Ona bizim padişahlığımızla il (barış içinde) olmasını bildirelim ki, onun ülkesi mâmur ve halkı âsûde kalsın. Bizim hükümdârlığımız zamanında ihsanımıza nâil olması için seni ona elçi göndermek istiyorum.’ dedi. ‘Ben tüccar bir kimseyim elçilik işlerini ve inceliklerini bilmediğim için kusur işler ve yüksek eşîğinin itaplarına (azarlama) uğramaktan korkarım’ diye cevap verdim.”⁹⁹⁶

Ögedey Kaan, Emîr Şemseddîn Ömer el-Kazvinî’ye itimat ettiğini söyleyerek unu Urumtay ve Tudavun adlı iki Moğol nökeri (köle) ile birlikte Selçuklu sultânına gönderdi. Sultâna takdim edilmek üzere de ona bir altın ve iki gümüş payza⁹⁹⁷ ile bir de yarlığ (ferman) verdi. İbn Bibi vasıtasıyla günümüze kadar ulaşan Farsça yarlığ metninin tercümesi şöyledir: “Adil Sultân Alâeddîn Keykubâd bilsin ki, devletini büyütmek ve halkını korumak hususundaki halkın ve gelip gidenlerin senden memnun ve hoşnut oldukları bize ulaştırıldı. Biz de bunu beğendik. Size ferman buyurmak istedik ki, sen ülkende gönlü hoş ve âsûde (gönlü rahat) olasın. Yüce Allah, bizi büyük ve aziz kıldı, yeryüzünü bizim uruğumuza (soyumuza) lâyük gördü. Sen iyi bir yoldasın. Onun için kendi halimizi size bildirmek ve sizi itaate çağırarak bize vacip oldu. Bundan sonra bizim durumumuzu size şöyle bildirelim ki, bizimle iyi geçinmeyen ve bize serkeşlik yapanların askerlerimiz ülkelerini zapt eder, kendilerini öldürür, onların kadınlarını ve çocuklarını esir alır, mallarını, eşyalarını yağmalar ve harap ederler. Bu kimselere kötülük gelir, fakat bize asla hiçbir şey olmaz. Bu yazı Piçin (Maymun) yılında 633 (1235/1236)’te yazıldı.”⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 183-184; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 607-611.

⁹⁹⁷ Payza (veya payze) Büyük Moğol devletiyle şubelerinde plaka tarzında şahsa mahsus irade ve amannâmelerdir. Bunu, başlıca idâreleri altındaki hükümdarlarla, emîr, askerî kumandanlar ve vâlilere verirlerdi. Bazen başkalarına da veya şayân-ı itimat alameti olarak da verirlerdi. Payza her kime verilmiş ise onun hakkında merhamet ve inâyet alâmeti idi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 202-204.

⁹⁹⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 450-451; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 184; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 607-611; Münecçimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 76-78.

Sultân Alâeddîn Keykubâd Moğol elçisinin Kayseri'ye gelişini Alâiyye'de iken öğrendi. Bahar mevsimi gelince Kayseri'ye dönen sultân elçileri kabul etti. İbn Bibi'nin aktardığına göre sultân Emîr Şemseddîn Ömer el-Kazvinî'yi ayrı bir odaya almış ve aralarında şu konuşmalar geçmiştir: “Tanrı'ya çok şükür ki, sizin gibi değerli bir elçi bizim yanımıza geldi. Siz ki Müslümansınız, Tanrı'nın aziz kulusunuz, bizi de aziz ettiniz sonra ilave etti: ‘Soracağım şeylere dindarlık icabı doğru cevap vereceksiniz!’ ‘Evet dedim bildiğim her şeyi daima olduğu gibi arz ederim. Buyurdu ki; Kana dost olursak bizim ülkemize göz diker mi? Allah etmesin dedim. Onun o kadar ülkeleri var ki her yıl huzuruna birçok elçiler gelir, o kadar giyecekleri var ki hazinesinde çürümektedir; O kadar davar ve sürüleri var ki topraklarda, ahırlarda ihtiyarlamaktadır, o kadar altınları var ki yerin dibi onu taşımaktan acizdir. Ancak onun katına ufak bir armağan göndermek onun yanında gizli aşikâr her şeyi beraber tutmak gerektir.” İbn Bibi bu konuşmadan sonra Alâeddin Keykubâd'ın Moğol egemenliğini kabul ettiğini yazar. Anonim *Selçuknâme*'de Alâeddin Keykubâd'ın Moğollarla ilişkisi hakkında genel kabulden farklı şu bilgiler yer almaktadır. “Moğollar asker topladı. Sultân, Erzenirrûm kapısında bunlarla karşılaştı. Hülagu'nun oğulları Malutay ve Mengü Timur'un derilerini yüzüp içini samanla doldurdu. Bâlâ (Tebriz olmalıdır) vilâyetine gönderdi. Asla kimsenin görmediği kadar Moğol öldürdü. Yirmi bin kere Moğollara saldırdı; onları bozguna uğrattı. Moğolların gönlüne büyük bir korku saldı. Daha sonra onlara elçi göndererek haraç istedi. Moğollardan çok miktarda hediye geldiyse de sultân bunu beğenmedi”⁹⁹⁹ Ebülferec-İbnülibrî, Müneccimbaşı'da İbn Bibi'de olduğu gibi Alâeddin Keykubâd'ın Moğollara itaat ettiği bilgisi yer almaktadır. Sonuç olarak Alâeddin Keykubâd genel kabule göre Moğollar'ın cihan hâkimiyeti dava ve inançlarına meydan okuyup onları kışkırtma yoluna gitmenin akıl karı olmadığını düşünerek Ögedey Kaan'ın bu

⁹⁹⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 450-451; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 185; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42.

teklifini kabul etmiş ve elçi ile birlikte Anadolu'ya mahsus hediyelerin gönderilmesini emretmiştir.¹⁰⁰⁰

Alâeddin Keykubâd, Moğol elçileri ile ilgilenirken askerlerini de yeni bir sefere hazırlıyor ve Kayseri'de Meşhed Ovası'nda büyük bir ordu topluyordu. Sultânın amacı Âmid'i almak ve yukarıda anlattığımız üzere emîrlere vahşet yapan Melîk Kâmil'e tam bir darbe vurmaktı. Bu esnada Eyyûbi melîkleri ile Melîk Kâmil arasında meydana gelen gerginlik de sultânın işini kolaylaştırıyordu. Eyyûbi melîkleri, Melîk Kâmil'in kendi ülkelerini işgal etmesinden korkuyordu. Bu nedenle Haleb hükümdârı Melîk Nâsır, Şâm Hükümdârı Melîk Eşref ve diğer Eyyûbî melîkleri sultâna elçiler gönderip ittifak yaparak Melîk Kâmil'i yalnız bıraktılar. Sultân, Ramazan bayramını Kayseri'nin Meşhed Ovası'nda büyük bir geçit resmi ile kutladı. Bu askerler sultânın en büyük ordusunu meydana getiriyordu. Bu büyük orduda iktâ sahipleri ve Uc Türkmenleri başlıca yekûnu teşkil etmekle beraber Harezmliler, Ermeniler ve Rûmlar devlete tâbi olarak, Frank, Gürcü, Rus ve Kıpçaklar da ücretli asker olarak bu sefere katılıyorlardı. Sultân, bayramın üçüncü gününde elçiler ve devlet erkânına büyük bir şölen düzenledi. Sultân bu arada küçük oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht tayin ettiğini ilan edip ona hil'at giydirdi ve bütün devlet adamlarına bunu kabul etmeleri için yemin ettirdi. Şölende akşam yemeği yendiği sırada çaşnigir Nasîreddîn Ali, kızarmış bir tavuğu (veya bıldırcın/av eti) sıcak olarak getirerek sofranın başına diz üstü çöktü ve tavuğu parçalayıp sultânın önüne koydu. Sultân

¹⁰⁰⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 183 vd.; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 76-78; Ebülferec-İbnülibrî, *a.g.e.*, Şerefeddin Yaltkaya, s. 18; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 607-611; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 387 vd.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 466; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 112-116; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, S. I, s. 6; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 150 vd.; Ergin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki ilk Noyanı Cormagun", s. 188; Mustafa Hakkı Ertan, "Kolonizatör Türk Dervişlerinden Şeyh Mesut Horasani (XII. Yüzyılın Ortaları) Zaviyesi ve Urfâ'daki Yeri", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğleri: II*, Ankara, 2017, s. 57; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", s. 126 vd.

tavuktan birkaç lokma yedikten sonra bir sancıya tutuldu ve derhal Keykubâdiye Sarayına götürüldü. Orada zaman geçtikçe sıkıntısı arttı ve ishal başladı. Emîr Celâleddîn Karatay'a; "benim işim herhalde sona erdi, kendimden ümidim kalmadı, Kemâleddîn Kamyâr'ı çağır, ona memleket meseleleri hakkında vasiyetler yapacağım." dedi. Ancak kısa zaman sonra melekesini kaybetti. Kemâleddîn Kamyâr geldiğinde sultânın ne dediğini anlayamadı. Sultân bayramın dördüncü günü gece yarısı 4 Şevval 634 (31 Mayıs 1237) Pazartesi günü vefat etti. İki gün sonra da cenazesi Konya'ya götürülerek ecdadına ait Kümbed Saray (Türbe)'da defnedildi.¹⁰⁰¹

5. 6. 11. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Saltanatı Döneminde

Ele Geçirilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin

Sınırları

Alâeddîn Keykubâd Türkiye Selçuklu sultânları içinde çok önemli bir yere sahipti. Alâeddîn Keykubâd, Harezşâh Celâleddîn Mengüberti'ye ve Mısır Sultânı Melik Kâmil'e galip gelmiş ve böylece zamanının iki büyük hükümdârını mağlup ederek asrın en büyük İslâm padişahı olmuştu. Alâeddîn Keykubâd'ın en

¹⁰⁰¹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 154 vd.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 323-324; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, s. 15; el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/1, Neşr. Muhammed Mustafa Ziyâdet, el-matbaatü'l-Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1936; s. 254; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V. Neşr. C. Eş-Şeyyâl, Kahire 1960, s. 124; İbnü'l-Verdî, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî, el-Cüz'ü Sâni*; s. 159-161, İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 116; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 451 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 188; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 78; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 54; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 536; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Hondmîr ölüm tarihi olarak 644/1246-1247 tarihini verir. Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 31; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 30; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 272; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 607-611; Anonim *Selçuknâme*'de yıl olarak 636 geçer, Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 42; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 20; Cûzcânî'de ölüm tarihi 633 senesi Şevval ayının beşinci günü (12 Haziran 1236)'dür. Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasrî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşahlar*, s. 100; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

büyük amacı Anadolu siyasî birliğini kurmaktı. Alâeddîn Keykubâd'dan önce II. Kılıç Arslan Anadolu'da merkezî bir hükümet kurmaya çalışmışsa da ancak kısmen başarılı olabilmmişti. Alâeddîn Keykubâd her ne kadar kendine tâbi olsalar da Anadolu'da yarı müstakil emîrlüklerin varlığını Anadolu birliği için uygun görmeyerek bu emîrlükleri teker teker doğrudan merkeze bağladı. Böylece Erzincan, Şebinkarahisar ve Kemah'ta Mengücek hâkimiyetine son verilerek bunlar doğrudan devlete bağlı birer vilâyet haline getirildi. Erzurum Saltuklu emîrliği de ortadan kaldırılarak Mengücekliler gibi merkeze bağlanıp vilâyet konumuna getirildi. Anadolu'nun doğusunda yer alan Ahlat uzun süredir Mısır sultânının istilâsı altında idi. Burayı Mısır hükümdârından kurtararak İran sınırına kadar uzanan bu bölgeyi merkeze bağlayıp vilâyet haline getirdi. Artukluların elinde olan Harput'u da alarak Selçuklu vilâyeti yaptı. Böylece Alâeddîn Keykubâd bütün Anadolu'yu bir merkeze bağlamış oldu. Alâeddîn Keykubâd'ın saltanatı döneminde, Konya, Niğde, Ereğli, Kayseri, Aksaray, Malatya, Elbistan, Sivas, Erzincan, Niksar, Tokat, Sinop, Amasya, Kırşehir, Kastamonu, Akşehir, Ankara, Alâiyye, Antalya olmak üzere, han, câmi, medrese, kervansaraylarla donatılmış on dokuz kent kurduğu veya imar ettirdiği kaynaklarda geçmektedir. Bütün bu bilgilerden Alâeddîn Keykubâd'ın Anadolu'da kapsamlı bir yerleşim politikası izlediği anlaşılmaktadır.

I. Alâeddîn Keykubâd'ın saltanatı döneminde, Mengüceкли, Artuklu¹⁰⁰² ve Saltuklu beylikleri egemenlik altına alınarak ülke toprakları ve eyaletlerin yönetimi konularında önemli değişiklikler yapılmıştı. II. Kılıç Arslan döneminde ülke topraklarının tamamen özerk yöneten melîkliklere paylaşılması uygulamasının doğurduğu kötü sonuçları dikkate alan Sultân I. Alâeddîn Keykubâd, ülkede merkezî yönetim otorite ve egemenliğin kurulmasına oldukça büyük önem vermişti. Yani Alâeddîn Keykubâd oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i

¹⁰⁰² Alâeddîn Keykubâd'ın Artuk Arslan'la ortak bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkesi mevcuttur. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 106.

melik olarak atadığı Kemah, Erzincan Şebinkarahisar vilâyetlerini içine alan Erzincan melikliğinden başka ülke topraklarının bölünmesi sistemini kaldırmıştır. Buna göre Türkiye Selçukluları Devleti'nde bazı askerî görevler hariç olmak üzere, hizmet karşılığı hânedân üyeleri veya önemli devlet adamları veya fethedilen ülkelerin meliklerine kısa sürelerle ve belirli miktarda asker beslemek koşuluyla iktâlar niteliğindeki vilâyetlerden oluşan bir sistem kurulmuştur. Buna göre Alâiyye'nin fethinden sonra kaleyi teslim eden Kir Vard'a Akşehir vilâyeti ile birkaç köyün mülkiyeti bağışlanmış, Mengüceklî Emîri Alâeddîn Davudşâh'a Erzincan'ın teslim edilmesi karşılığında Akşehir (Konya-Akşehir) ve Âb-ı Germ (Ilgın) eyaletleri ikta olarak verilmiştir. Selçuklu Emîrlerinden Kemâleddîn Kamyâr'a Kars yöresi iktâ edilmiş, Eyyûbî Melîki Eşref'e, Oltu ve Gürcistan'dan birkaç kale verilmiştir. Cihanşâh'a Aksaray (Konya/Aksaray) ve kardeşine Eyüphisar eyaletleri verilmiştir.¹⁰⁰³

I. Alâeddîn Keykubâd döneminde; Mübarezeddîn Ertokuş tarafından Akdeniz sahillerinde yapılan fetihler sonucunda yaklaşık kırk kale fethedilmiştir. Bu kaleler fethedildikten sonra I. İzzeddîn Keykâvus döneminde subaşı Mübarezeddîn Ertokuş yönetimine bırakılan Antalya merkezli Uc eyaletlerine bağlanmıştır.¹⁰⁰⁴

I. Alâeddîn Keykubâd, Makri/Fethiye, Tunguzlu, Honaz, Karahisâr-1 Sâhîp-Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop hattı boyunca

¹⁰⁰³ İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 266; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 137-173; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, I, s. 37; Muharrem Kesik, *a.g.m.*, 253; Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, s. 49 vd.; Unsi, *Unsi'nin Selçuk Şehnamesi*, Çev. Mehmet Ferit Uğur, Mehmet Hayri Önel, Ülkü Basımevi, Konya, 1942, s. 25; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 119-120; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'nu'd-din Süleyman*, s. 30; Herbert Jansky, "Selçuklu Sultânlarından Birinci Alâeddîn Keykubâd'ın Emniyet Politikası", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Maarif Yayınları, İstanbul, 1950, s. 117-126; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 130-143.

¹⁰⁰⁴ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 488 vd.; Simbat, *a.g.e.*, s. 80-81 n. 4; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 33; Şehabeddîn Tekindağ, "Alâadin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", s. 31; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 131; Erkan Göksu, *a.g.t.*, s. 269-270; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 74.

uzanan Bizans Selçuklu sınır bölgelerini ikiye ayırmıştır. Bunlardan Ankara merkezli Güney Uc eyaletine Emîr Seyfeddîn Kızıl'ı, Kastamonu merkezli Kuzey Uc eyaletine, de Emîr Emîr Hüsâmeddîn Çoban'ı atamıştır. Aynı dönemde Anadolu'nun güneydoğu bölgelerinde Memlûkler-Selçuklular arasında sıklıkla el değiştiren Âmîd merkez olmak üzere Çemişgezek, Kahta, Adıyaman/Hısn-ı Mansûr, Mardin, Urfa Meyyâfarikîn/Silvân şehirlerini kapsayan Âmîd veya Güneydoğu Eyaleti kurulmuştu. Alâeddîn Keykubâd zamanında melik ve hükümdârların bir kısmı tâbiyet altına alınmıştı. İznik Rûm İmparatoru Teodoros Laskaris ve onun halefi Jan sultâna haraçgüzar oldukları gibi Trabzon Rum İmparatorluğu da cizye verenler arasında idi. Ermeni Kralı Hetum¹⁰⁰⁵, Gürcü Kraliçesi Rosudan da Sultân Alâeddîn'e tâbi olmuşlar ve vergi vermekte idiler. Ayrıca Erbil Melîki Gökbörü, Musul Melîki Bedreddîn Lü'lü, Mardin Melîki Mansûr Artukî'de de sultâna tâbi olarak nâmına hutbe okutup sikke bastıran melikler arasında bulunuyorlardı. Ayrıca sultân doğuda Rus ve Kıpçak hükümdârları da itaat altına almıştı. Böylece nüfuzu Irak'tan Rusya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştı.¹⁰⁰⁶

Buna göre Alâeddîn Keykubâd döneminde fethedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Alanya, 2. Alâra, 3. Magfa, 4. Aydos, 5. Andusanc, 6. Silifke, 7. Anamur, 8. İçel, 9. Mud, 10. Ermenek, 11. Hısn-ı Mansûr (Adıyaman), 12. Kâhta, 13. Çemişgezek, 14. Erzincan-Kemah Mengücekli kolu, 15. Mengücekli

¹⁰⁰⁵ Alâeddîn Keykubâd ile Ermeni Kralı Hetum adına ortak bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 117; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı” *Selçuklu Sikkeleri*, s. 32.

¹⁰⁰⁶ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 110-111; İbn Bibi, *a.g.e.*, I, s. 292-294; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. s. 25; Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisâdî Vaziyeti”, *Bulleten*, Nisan 1950, C. XIII, S. 51, s. 497- 571; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 119; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, 1243-1453*, C. I, Tekin Yayinevi, İstanbul 1979, s. 83; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 131.

Şebinkarahisar kolu, 16. Suğdak, 17. Sinop, 18. Samsun 19. Ünye'ye kadar olan kıyıları, 20. Erzurum, 21. Hâh (Gag), 22. Nahâh, 23. Ahlat'a dahil olan Muş, 24. Bitlis, 25. Van, 26. Malazgird, 27. Sürmâri, 28. Erciş, 29. Adilcevaz, 30. Tatvan, 31. Bargiri, 32. Erzen, 33. Siirt, 34. Harput, 35. Urfa, 36. Siverek, 37. Harrân, 38. Rakka.

Alâeddîn Keykubâd döneminde kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1.Sinop (Daha sonra geri alındı), 2. Hısn-ı Mansûr (Harita XIV).

5. 7. II. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

5. 7. 1. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Tahta Çıkışı ve Saltanatının İlk Yılları

Alâeddîn Keykubâd öldüğünde geride yaş sırası ile Gıyâseddîn Keyhüsrev, İzzeddîn Kılıç Arslan ve Rükneddîn Süleyman adlarında üç oğlu kalmıştı. Bu oğullarında Bunlardan Gıyâseddîn Keyhüsrev on altı İzzeddîn Kılıç Arslan dokuz ve Rükneddîn Süleyman ise daha küçük yaşlarda idi. Sultân Alâeddîn Keykubâd, hayatta iken Rükneddîn Süleyman ile kardeş olup Eyyübî melîkesinden olan ortanca oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht ilan etmişti. Büyük oğlu ve Erzincan Meliki olan Gıyâseddîn Keyhüsrev ise bayram münasebetiyle babasının yanına gelmiş ve bu sıralarda Kayseri'de bulunuyordu. Şemseddîn Altunaba, Tâceddîn Pervâne, Cemâleddîn Ferrûh, Lâlâ, Saadeddîn Köpek ve Gürcü Şalvaoglu Zahîrî'd-Devle gibi Gıyâseddîn Keyhüsrev taraftarı olan bazı devlet adamları bu fırsattan faydalanarak onu Kayseri'deki Keykubâdiye Sarayı'na götürüp 5 Şevval 634 (1 Haziran 1237)'de tahta çıkardılar. Kemâleddîn Kamyâr, Harezm Emîri Kayır Han ve Hüsâmeddîn Kaymerî gibi kudretli emîrlere önce bunu kabul etmediler ise de sonradan şehre girerek yeni sultânı tebrik etmek zorunda kaldılar. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesinin adı Mâhperi Hâtun'dur ve

Kalonoros (Alaâiyye) hâkimi Kir Vard'ın kızıdır. Alâeddîn Keykubâd, bu hâtunla Alâiyye'nin fethi sırasında 1221 yılında evlenmiş ve onunla evlenirken dinine dokunmayacağını vaat etmişti. Bununla beraber Mâhperi Hâtun, bir müddet sonra Müslüman olmuş, dindarlığı ve hayır işlerine düşkünlüğü ile de tanınmıştır.¹⁰⁰⁷

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu tahtına oturduktan sonra, babası ölmeden önce Kayseri'ye gelmiş olan tüm elçileri kabul etti. Ögedey Kaan'ın elçisini de babasının hazırladığı gibi Moğolistan'a gönderdi. Melik Kâmil'in elçisini bir anlaşma yaparak gönderirken Kayseri'de hapis olan Mısır esirlerini Urfa yöresinde tutulan Türk esirleri ile karşılıklı olarak değiştirdi. Bu değişimde Mısır Eyyübî hükümdarı Melik Âdil de uzun süredir bir kalede hapis olan Âmid Artuklu hükümdarını 636 (1238/1239) yılında serbest bırakıp tüm malları ile birlikte gemiyle Antalya'ya sultâna gönderdi. Kayseri'ye gelen elçilerden birisi de ünlü tarihçi İbnü'l-Adîm olup II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Haleb Eyyübî hükümdarı Melik Nâsır'ın taziyelerini bildirdi ve onunla Sultân Alâeddîn

¹⁰⁰⁷ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ)*, III, s. 158-159; İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 324; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 124; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 19-21; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 80; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 537-538; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Kazvinî *Târîh-i Güzide*, s. 381-382; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 272; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 21; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 116; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 616-620; Aziz b. Erdeşîrî Esterâbâdî, *Bezm u Rezm, (Eğlence ve Savaş)*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 54; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 403 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 157 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 131; Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 136; II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 184-229; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 43-47; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 122-145; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşluğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 33-40; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

Keykubâd arasında yapılmış olan ittifak anlaşmasını Zilkade 634 (Haziran-Temmuz 237)'de yeniledi. Bundan sonra II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Tokat kadısı İzzeddîn'i Haleb'e gönderip dostluğun kuvvetlenmesi için Melîk Nasır'ın kız kardeşi Gâziye Hûtun ile evlenmeyi ve kendi kız kardeşi Melîke Hâtun'u ona vermeyi teklif etti. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in bu teklifi kabul edildi ve Tokat kadısı orada nikâh mukavelesini imzaladı.¹⁰⁰⁸

Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta oturduktan sonra Suruc ve Urfa'yı kendisine tâbi olan Melîk Nâsır'a verirken, Harran Melîki Muzaffer'e, Harput'u, Hıms Melîki Mücâhid'e Nusaybin ve Sincâr beldelerini de Artuklu hükümdârı Artuk Arslan'a iktâ etti, Musul ise Bedreddîn Lü'lü'de idi. Buralarda II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına hutbe okundu ve para basıtırıldı.¹⁰⁰⁹ Bunun yanında Sümeysât ve Âmid bölgelerinin Selçuklulara tâbi olması kararlaştırıldı. Böylece bütün Eyyübî ve Artuklu hükümdârları II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tâbiyetini kabul ederek buralara Hâkim olmak isteyen Mısır Eyyübî Hükümdârı Melîk Kâmil'e karşı büyük bir ittifak kurulmuş oldu. Mardin ve Musul melîkleri zaten Türkiye Selçuklularına tâbi idiler. Bu suretle de Alâeddîn Keykubâd'ın ona karşı hazırladığı büyük ordu ve sefere gerek kalmadı. Onun bıraktığı kuvvetli devlet sayesinde zafer sulh yoluyla kazanılmış ve Eyyübî melîklerinin Selçuklu sultânına

¹⁰⁰⁸ Muhammed Rağıb b. Mahmûd b. Hâşim et-Tabbâh, *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, H 1342 M 1924, s. 257; el-Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-1. kısım, s. 254, 272; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Târîhi'l-Beşer*, III, s. 158-159; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 124; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 19-21; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 80; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 537-538; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 381-382; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçuklularına İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 21; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 116; Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm, (Eğlence ve Savaş)*, s. 54; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 403 vd.; Osman Turan, "Keyhüsrev II", "Keyhüsrev II", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 621; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 157 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 131; Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁰⁰⁹ II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Musul Melîki Bedreddîn Lü'lü, Artuklu hükümdârı Artuk Arslan ve Eyyübî melîkleri ile ortak olarak adına kesilmiş sikkeleri mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 184-233; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 121-145.

tâbi olmalarıyla Melik Kâmil yalnız bırakılmış oldu. Şâm Hükümdârı Melik Eşref de zaten Alâeddîn Keykubad'a elçi gönderip yardım vaadi alarak onunla bir ittifak yapmıştı. Bu ittifaklara rağmen Melik Kâmil ordusunu hazırlayarak Haleb üzerine yürüdü. Fakat yolda hastalanarak 23 Recep 635 (11 Mart 1238) tarihinde öldü ve böylece iki ülke arasında savaş çıkmadan mesele kapanmış oldu.¹⁰¹⁰

5. 7. 2. Harezmîlerin Ülkeden Ayrılmaları ve Sümeysât ile Civarındaki Kalelerin Ele Geçirilmesi

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Saadeddîn Köpek sayesinde tahta çıkınca, kardeşi İzzeddîn Kılıç Arslan'ı babasının veliahdı ve meşru varisi sayan Harezm beyleri ile diğer beylerin kendisine sadakat edeceklerine ve tahtı bırakacaklarına güvenmiyordu. Ayrıca Saadeddîn Köpek, genç sultânın yanından hiç ayrılmıyor ve ona bütün icraatlarında rehberlik ediyordu. Saadeddin Köpek, sultâna başlıca tehlikenin Harezm beyleri ve askerlerinin başı olan Kayır Han'dan geleceğini telkin ediyordu. Sultân, onun telkin ve tahrikiyle Zilkade 634 (Haziran-Temmuz 1237)'de Kayır Han'ı saraya davet ederek geceleyin sarayın mescidinde tutup bağlattı ve Zamantı (Pınarbaşı) Kalesi'ne gönderip hapse attırdı. Kayır Han, burada bir müddet kaldı, fakat ağır hapis şartlarına dayanamayarak hastalanıp öldü. Kayır Han'ın hapsedilmesi ve ölümünden sonra artık iktidarın kendi aleyhlerinde başka tertiplere girişeceğinden endişe duyan diğer Harezm beyleri ve askerleri hep beraber ülkeyi terk edip Kayseri'den ayrılarak yola çıktılar. Masara ve Arapkir yolundan Fırat Nehri'ni geçerek yolları üzerindeki bütün vilâyetleri yağmaladılar. Bu durumdan telaşa düşen sultân, Kemâleddîn Kamyâr'ı merkez

¹⁰¹⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, III, s. 160 vd.; el-Makrizi, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-1. kısım, s. 254; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 124; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 538; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 80; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 19 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 21; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 381-382; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 403 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 142; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 157 vd.

ordusunun başında Harezmlileri geri çevirmek için gönderdi. Kemâleddîn Kamyâr, Malatya'ya varınca bu vilâyetin subaşıası olan Seyfûddeve Ertokuş'u onları takip etmek üzere Harput'a gönderdi. Ertokuş da Harput Subaşıası Seyfeddîn (veya Şemseddîn) Bayram ile birlikte Harezmlilerin önüne çıktılar. Harezmliler, Selçuklu subaşıalarına adam gönderip, "Biz çaresiz ve âvâre bir vaziyette iken bu devletin sayesinde huzura, rahata ve güvene kavuştuk. Merhum Sultân Alâeddîn Keykubâd bizi gariplikten kurtarıp yüceltti. O vefat edince bizim kumandanımız Kayır Han suçsuz yere hapse atıldı ve biz de can korkusu ile bu hânedânın hizmetini terk edip rızkımızı aramak için yola çıktık. Buradan dönünüz, fitneyi ve fesadı uyandırıp savaşa sebep olmayınız." dediler. Fakat Malatya ve Harput subaşıalarının gururu, Harezmlilerin de anlaşmaya yanaşmamaları nedeniyle çarpışma başladı. Harezmliler, Selçuklu kuvvetlerini mağlup ettiler ve Seyfeddîn Bayram'ı bazı askerleri ile birlikte öldürdüler. Seyfûddeve Ertokuş'u da esir aldılar. Pek çok at ve ganimet alıp Sümeysât ve Siverek bölgelerini yağmaladılar. Harran, Urfa ve Suruç beldelerini istilâ ederek Bereket Han, Bedri Han, Saru Han, Küçlü Han ve diğerleri aldıkları bu bölgeleri kendi aralarında paylaştılar. Duduoğlu adında bir Türkmen beyi de idaresinde bulunan yaklaşık yetmiş bin kişilik kuvvetle onlara katıldı. Emîr Kemâleddîn Kamyâr, Selçuklu kuvvetlerinin bu mağlubiyetini duyunca çok üzüldü. Ne ileri gidebiliyor ne de geri dönebiliyordu. Nihayet diğer emîrlerle birlikte Kayseri'ye dönmeye karar verdiler. Saadeddîn Köpek zamanla bütün emîrleri bertaraf etmek niyetinde olduğu için Kemâleddîn Kamyâr'ın bu başarısızlığını bir fırsata çevirip bunu istismar etme yoluna gitti. Böylece devletin düzeninin bozulması ilk defa bu Harezmliler hadisesi münasebetiyle başlamış oluyordu. Harezmlilerin bundan sonra Doğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de çıkardıkları hadiseler uzun süre devam etti ve bu bölgelerde huzur ve asayiş kalmadı.¹⁰¹¹

¹⁰¹¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 23-25; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 538; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 121-124; el-Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-1. kısım, s. 254-255; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 81-82; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 620-

Harezmlilerin, devletin bünyesinde açtıkları bu yaradan sonra Saadeddîn Köpek, büyük emîrleri ve beyleri birer birer bertaraf etmeye başladı. Sultân, kışı geçirmek üzere Saadeddîn Köpek de yanında olarak Antalya'ya gittiğinde Emîr Kemâledîn Kamyâr, Hüsâmeddîn Kaymeri, Şemseddîn Altunaba ve Tâceddin Pervâne oraya çağrıldılar. Saadeddîn Köpek'in kışkırtmasıyla Şemseddîn Altunaba orada bertaraf edildi. Tâceddîn Pervâne, Saadeddîn Köpek'in davranışından şüphelenerek kendi iktâsı olan Ankara'ya kaçmıştı. Fakat onu da zînâ suçu isnad ederek hakkında aldığı bir fetva ile Ankara'da recm etmek suretiyle öldürttü. Bunlar Türkiye Selçuklu Devleti'ne uzun zaman hizmet etmiş olan çok değerli kişilerdi. Bu önde gelen devlet adamlarının bertaraf edilmesine rağmen Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, İzzeddîn Kılıç Arslan'ın varlığından endişe duyuyor, bir gün saltanatın elinden çıkmasından korkuyordu. Saadeddîn Köpek de onu tahrik ve devlet erkânını ortadan kaldırmakta her fırsardan faydalanıyordu. Bu nedenle Saadeddîn Köpek, sultânın bir fermanı ile Melîke-i Âdiliyye'yi Ankara Kalesi'ne gönderdi ve bir müddet sonra da orada yay kirışıyle boğdurttu. Ondan doğan İzzeddîn Kılıç Arslan ile kardeşi Rükneddîn Süleyman'ı da Borgulu/Uluborlu Kalesi'ne bizzat götürüp hapsetti. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in henüz çocuğu olmadığından şimdilik onların hayatlarına dokunmadı. Fakat II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Hristiyan karısı Berdûliye'den II. İzzeddîn Keykâvus, Rûm câriyeden Rükneddîn Kılıç Arslan ve Gürcü Prensesinden de Alâeddîn Keykubâd adındaki çocukları doğduktan sonra Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh'ı kardeşlerini öldürmesi için Borgulu (Uluborlu) Kalesi'ne gönderdi. Emîr Mübârizeddîn Armağanşâh bir rivayete göre onları öldürmediği halde, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i öldürdüğüne dair ikna etmiş, başka bir rivayete göre ise onları öldürmüştür.¹⁰¹²

623; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 407-408; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, MEB, İstanbul 1977, s. 620-621; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 157 vd.

¹⁰¹² İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 192; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 15 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 82-83; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Yazıcızâde Ali,

Saadeddîn Köpek bütün bu olaylardan sonra Sümeysât üzerine sefere çıktı. Sümeysât bu sıralarda Eyyübîlerin elinde idi. Saadeddîn Köpek, ordunun başında hareket ederek Sümeysât Kalesi'ni kuşattı. Şehir Selçuklu ordusuna ve mancınıklarına dayanacak durumda değildi. 635 yılı Zilkade ayının son Cuma günü (14 Temmuz 1238) sultânın sancağı kaleye dikildi. Bundan sonra civardaki kaleler de fethedildi. Bu zaferle dönen Saadeddîn Köpek'in kudret ve heybeti büsbütün arttı. Bundan sonra rakipleri ortadan kaldırmağa devam etti. Nitekim Saadeddîn Köpek, Konya'ya dönünce Hüsmeddîn Kaymeri'ye suç isnat ederek Malatya'ya gönderip hapsetti. Daha sonra da bu değerli devlet adamını öldürttü. Yine büyük devlet adamı Kemâleddîn Kamyâr'ı Konya havâlisinde bulunan Gevâle Kalesi'ne gönderip onun hayatına da orada son verdi.¹⁰¹³

Buna göre II. Gıyâseddîn döneminin bu aşamasında Türkiye Selçuklu Deleti'nin sınırları Güney'de İç-el'den başlayıp, Silifke-Anamur-Alâiyye hattından ilerleyerek, Bizans sınırını teşkil eden Makri/Fethiye, Tunguzlu, Honaz, Karahisâr-ı Sâhîp-Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop hattı boyunca uzanmıştır. Kuzey'de Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları, Samsun, Niksar, Kogonya, Bayburt hattı boyunca ilerlemiş, Doğu'da, Avnik, Ahlat, Van,

a.g.e., s. 623-628; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 409 vd.; Osman Turan, "Keyhüsrev II", s. 621; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 139-140; Salim Koca, "Sultân I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Emîr Sadeddîn Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, s. 176; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 159; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 141-142; Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 469; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, s. 129.

¹⁰¹³ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 195; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 24,30-31; Müneccimbaş, *a.g.e.*, II, s. 82 vd.; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 628-630; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 161-163; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 144-147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 409 vd.; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İA*, VI, s. 621; Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, s. 141-142.

yine Güney’de Bitlis, Muş, Harput, Malatya, Sümeyşât, Elbistan, Maraş hattından ilerleyerek Kilikya Ermeni Krallığı ile son bulmuştur.

Saadeddîn Köpek, devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmıştı. Fakat aslında Saadeddîn Köpek kendi iktidar ve ihtirasları için bu cinayetleri işliyordu. Çünkü Saadeddîn Köpek, şimdi bizzat tahta çıkmak istiyordu. Ancak Selçuklu hânedânından olmayan bir kimsenin tahta çıkması düşünülemezdi. Bu nedenle II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’i bertaraf edip Selçuklu tahtına çıkmak isteyen Saadeddîn Köpek, kendisinin bizzat bu hânedâna mensup olduğunu ispat etmeyi düşünüyordu. Nitekim onun tertip ve hikâyesine göre; annesi Şehnaz Hâtun Konya’nın ileri gelen ve zenginlerinden birinin kızı idi. Sultân I. Gıyâseddîn bu güzel kıza düşküdü. Anası bir gün bu güzel kıızı saraya götürmüştü. Babasının evine dönen Şehnâz Hâtun’un bu macerasını annesinden başka hiç kimse bilmiyordu. Şehnâz Hâtun gelin olup Saadeddîn Köpek’in babasının evine gittiği zaman iki aylık hamile idi. Bu nedenle Saadeddîn Köpek kendisinin Selçuklu soyundan olduğunu ileri sürüyordu. Bu dedikodunun yayılması üzerine nihayet sultânın aklı başına geldi ve devlet adamlarının birer birer ortadan kaldırılmasından sonra artık sıranın kendisine geldiğini anladı. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Saadeddîn Köpek’i ortadan kaldırmağa karar verip çok güvendiği hassa kölelerinden birini gizlice Sivas şehrinin subaşısı olan Hüsâmeddîn Karaca’ya gönderip bu mühim meselenin halledilmesi için hızlıca gelmesini bildirdi. Hüsâmeddîn Karaca, Sivas’tan hareket edip sultânın bulunduğu Kubâdâbâd’a giderken geldiğini haber vermek için özel bir kölesini sultâna gönderdi, kendisinin şehre geceleyin gireceğini haber verdi ve bizzat Saadeddîn Köpek’in misafiri oldu. Saadeddîn onu görünce, “Sultânı görmeye mi geldin?” diye sordu. Karaca da, “Ben siz Pervâne Melîkü’l-ümerâ’dan izin almadan nasıl sultânın huzuruna çıkarırım, kendimi onun yakını sayarım.” cevabını verdi ve kendisine tam bir itimat telkin etti. Saadeddîn Köpek, sabahleyin sultânın huzuruna çıkarak Hüsâmeddîn Karaca’nın burada olduğunu ve sultânı ziyaret

etmek isteğini bildirdi. Nihayet birkaç gün süren misafirlikten sonra hazırlanan plana göre bir ziyafetin ardından Saadeddîn Köpek saraydan ayrılırken onun için ayağa kalkıp saygı gösterir durumda bulunanlar kendisine saldırdılar ve bayraktar (Emîr-i âlem) Togan, kılıcı ile Saadeddîn Köpek'i parçaladı. Sultân, ibret olsun ve halkın gönlü rahatlasın diye onun cesedini yüksek bir yerde asmalarını buyurdu. Parçalanan organlarını demir bir kafese doldurarak Kubâdâbâd'da kale burcunda astılar.¹⁰¹⁴

5. 7. 3. Âmîd'in Selçuklu Sınırlarına Katılması

Türkiye Selçuklu Devletinden ayrılıp Melîk Sâlih Necmüddîn Eyyûb'un hizmetine giren Harezmlilere Urfa, Harran, Suruç, Birecik, Rakka ve havâlisi iktâ edilmişti. Harezmliler, 635 (1237/1238) yılında Melîk Sâlih'in babası Mısır Sultânı Melîk Kâmil'in vefatını işitince isyan ettiler. Melîk Sâlih'e itaati bırakıp ellerinde bulunan yerleri bağımsız idare etmeye başladılar. 636 (1238/1239) yılında Melîk Sâlih Harezmlilerden bir kısmını tekrar kendine bağladı ve sonra Dimâşk'a yürüyüp şehri ele geçirdi. Diyâr Bekir ve Cizre'deki topraklarını oğlu Tûrânşâh'a verdi, kendisi de Dimâşk hükümdârı oldu. Bu sırada Melîk Sâlih Mısır ümerasından gelen teklifle Mısır'a gidip kardeşini bertaraf ederek Mısır sultânı oldu. Fakat o Mısır seferine giderken Melîk Eşref'in vefatından sonra Dimâşk'a hükümdâr olan ve daha sonra Melîk Kâmil tarafından azledilen amcası Melîk Sâlih İsmâil Dimâşk'ı yeniden ele geçirdi. Melîk Sâlih İsmâil, Melîk Sâlih Eyyûb'ü tanımayarak II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e tâbi olarak onun nâmına hutbe okuttu. Böylece Dimâşk ve havâlisi Türkiye Selçukluları Devleti himayesine girmiş oldu. Melîk Sâlih'in Mısır'a gitmesinden sonra Harezmliler Melîk Sâlih'in oğluna ve diğer melîklere itaat etmeyip yağma ve soygunlar yapmaya

¹⁰¹⁴ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 195; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 24,30-31; Münecimbaş, *a.g.e.*, II, s. 82-83; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 52; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 632-635; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 161-163; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 144-147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 409 vd.; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İA*, VI, s. 621; Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, s. 141-142.

başlamışlardı. Bu sorunu çözmek için II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından elçi olarak gönderilen Mecdüddîn Muhammed aracılığıyla, Harezmîler yeniden tâbi duruma getirildiler. Gönderilen elçi Harezmîleri II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına tekrar Anadolu'ya davet etti. Harezmîler bu davete icabet edemeyeceklerini, fakat işgal ettikleri yerleri Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi edip sultân adına hutbe okutup sikke bastıracaklarını söylediler. İstekleri sultân tarafından kabul edildi. Böylece Harran, Urfa, Birecik, Suruç, Rakka ve bütün el-Cezîre bölgesi Türkiye Selçukluları Devleti'ne bağlanıp sultânın adına hutbe okutulup para bastırıldı. 637 (1239/1240) yılında Mardin Melîki Mansûr Nasreddîn Artuk vefat etti. Yerine oğlu Melîk Said Necmüddîn Gâzi hükümdâr oldu. O da babası gibi Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olduğunu bildirdi.¹⁰¹⁵ Yeni fetihlerle Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları Güney'de İç-il'den başlayıp, Silifke-Anamur-Alâiyye hattından ilerleyerek, Bizans sınırını teşkil eden Makri/Fethiye, Tunguzlu, Honaz, Karahisâr-ı Sâhîp-Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop hattı boyunca uzanmıştır. Kuzey'de Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları, Samsun, Niksar, Kogonya, Bayburt hattı boyunca ilerlemiş, Doğu'da, Avnik, Ahlat, Van, yine Güney'de Bitlis, Muş, Harput, Sümeysât, Harran, Urfa, Birecik, Suruç, Rakka, Malatya, Elbistan, Maraş hattından ilerleyerek Kilikya Ermeni Krallığı ile son bulmuştur.

Harran ve el-Cezîre bölgesine hâkim olup Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Harezmîler 638 (1240/1241) yılında yeniden yağma hareketlerine başladılar. Bu yıl hanları başlarında oldukları halde Haleb üzerine yürüdüler ve Tûrânşâh b.

¹⁰¹⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 190; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, III, s. 159 vd.; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 84 vd.; "Dımaşk (Şam) hükümdârı İmâdü'd-dîn İsmail b. Melîk Âdil'in (638/1240) tarihinde Halep'te II. Gıyâseddîn Keyhüsrev adına kestirdiği gümüş sikkeler bulunmaktadır. Meskûkât kataloglarındaki sikkelere göre Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiyetini kabul ettiği anlaşılan devletlere dair bir liste için" bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 127-130; Ayrıca bkz, Erkan Göksu, *a.g.t.*, s. 171-174; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 150-151; Donald Edgar Pitcher, *a.g.e.*, s. 52.

Selâhaddîn idaresinde bulunan Haleb askerlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Tûrânşah esir düştü. Harezmliler Haleb'i yağma ve tahrip ettiler. Girdikleri yerlerdeki insanları öldürüyorlar, ırz ve namusa tecavüz ediyorlar, esir ettiklerini satıyorlar, bulduklarını yağmalıyorlardı. Daha sonra Harezmliler Haleb'in güneyine indiler; Maarra, Şeyzer ve Hama taraflarını yağmaladılar. Harezmlilerin bu hareketi Humus Melîki Mansûr b. İbrahim b. Şirguh ile Dimaşk Melîki Sâlih İsmail'i telaşa düşürdü. Her ikisi de askerlerini toplayarak hazırlandılar. Humus ve Dimaşk askerleri Melîk Mansûr kumandasında Haleb'e yöneldiler. Haleb askerleri de onlara katıldı. Bunu duyan Harezmliler geri dönüp Fırat'ı geçerek kuzeye gittiler. Suriye melîkleri bunları takip etmek için II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e elçiler gönderip yardım istediler. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu istek karşısında asker gönderdiği gibi Malatya, Elbistan, Harput, Maraş subaşlarının askerlerini alarak Suriye melîklerine yardıma gitmelerini emretti. Bütün Anadolu emîr ve askerleri Emîr Zahirüddîn Mansûr'un kumandasında toplanarak Haleb'e gittiler ve orada bulunan Suriye melîkleriyle birleştiler. Oradan Harezmliler üzerine yürümek üzere Birecik'e geldiler ve Fırat'ı geçtiler. Urfa civarında yapılan savaşta Harezmliler yenildi. Harezmliler Ani'ye kadar giderek Halîfe Muntasır'a sığındılar. Harezmlilerin idarelerinde bulunan şehirler aslen Türkiye Selçukluları Devleti'nin idi. Çünkü el-Cezîre olarak adlandırılan Harran, Urfa, Nusaybin, Re'sü'l-Ayn¹⁰¹⁶, Suruç beldelerine hâkim olan Harezmliler Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi idiler. Bunun için Harezmlilerin yenilgisinden sonra onların merkezi olan Harran önüne gelerek şehre haber gönderip teslim teklifinde bulundular. Suriye askerleri de Melîk Mansûr kumandasında Türkiye Selçuklu askeri ile beraberdi. Harran da Harezmliler Bereket Han'ın Vezîri Şihâbeddîn Zendekî'nin muhafazasında idi. Zendekî Harezmlilerin yenilgisinin ardından sultâna haber göndererek şehri teslim etmek niyetinde idi. Fakat Haleb

¹⁰¹⁶ Re'sü'l-Ayn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, s. 324-325.

Hükümdârı Melîk Nâsır gizlice birtakım vaatler ve paralarla onu ikna edip kaleyi kendisine teslim ettirdi. Anadolu askerleri kalenin kendilerine teslim edileceğini ümit ederken siyasî bir oyuna gelmiş oldular. Anadolu emîrleri müttefiklerinin kendilerine ihanet ettiğini anladılar ancak Haleb melîki, Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olduğu için bir şey yapamadılar. Böylece Harran, Suruç, Urfa, Rakka, Re'sü'l-Ayn, Haleb melîkinin eline geçti. Ayrıca Musul Melîki Bedreddîn Lü'lü de doğudan hareket ederek Harezmlilerin elindeki diğer şehirleri alarak Nusaybin ve Dârâ'yı zapt etti. Habur beldeleri ise Humus melîki tarafından ele geçirilmişti (638-1240/1241).¹⁰¹⁷

Suriyeliler tarafından aldatılan Anadolu emîrleri hiçbir iş görmeden sultânın yanına dönmeye cesaret edemediler. Ayrıca Suriye melîkleri el-Cezîre için yaptıkları yardıma karşılık Âmid'i ele geçirmeleri için Anadolu emîrlere yardımda bulunmayı vaat ettiler. Anadolu emîrleri bu teklifi kabul ettiler ve bu amaçla 1240 yılında emîrlere tarafından Âmid kuşatıldı. Kuşatma devam ederken dirayeti ve cesareti ile tanınan Zahîreddîn Mansûr'un nâibi Nâsîreddîn Arslan surların altına yaklaşarak birtakım Kürt aşiretlerinin reisi olup burç üzerinde oturan Fahreddîn İbn Dinârî ile bağlantı kurdu. Ona şehrin mutlaka düşürüleceğini, fakat kendisi teslim ederse sultânın büyük ihsanlarına nâil olacağını bildirdi. Bu haberden memnun kalan Fahreddîn İbn Dinârî dört yüz bin dirhem karşılığında Âmid'i teslim edeceğini bildirdi. Ancak bunu haber alan Âmid büyükleri toplanıp şehrin teslimi konusunda bir karara vardılar. Bunun için Nâsîreddîn Arslan ile haberleşerek Selçuklu kumandanları ile görüşüp anlaştılar. Buna göre; Âmid halkı bütün haklarına sahip olacak, Dicle kenarında bulunan tarla ve bağları divan vergilerinden ve avarız yükümlülüğünden muaf olacak,

¹⁰¹⁷ İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm*, Neşr. Semîr Tabbâre, el-mektebeti'l-Asriyeti, Beyrut, 1920/1999, s. 130 vd.; Sibt İbnül-Cevzî, *Mirâtu'z-Zamân*, VIII/1, Haydarabad-Dekkan, 1951, s. 729; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 190-191; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 84 vd.; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 638 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 153; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklular'ında Köle Emîrlere (I) Mübârizedîn Çavlı", s. 132.

sultân adına kendilerine iktâ, mülk ve hil'atler ihsan edilecek. Bu suretle iki tarafın anlaşması üzerine Selçuklu subaşları ve beyleri kendi sancak ve askerleri ile şehre girip bayraklarını surlar üstüne diktiler. Böylece Âmîd, Selçuklu sınırlarına alınmış oldu. Bu arada Âmîd'e bağlı Süveydâ, Erkanîn (Ergani), Çermik, Akîl, Semâniye gibi on beş tane kale ele geçirildi. Âmîd şehri yirmi otuz beldeyi içine alan büyük ve mâmur bir şehir olması dolayısıyla oraya Anadolu'nun en eski emîrlерinden İsa Candar subaşı olarak atandı. Âmîd'in fethiyle tüm Selçuklu sultânlarının kurmaya çalıştığı Anadolu siyasî birliği Meyyâfârikîn (Silvan) hariç Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında tamamlanmış oldu. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev 639 (1241/1242) yılında Meyyâfârikîn'i almak için harekete geçti ise de başarılı olamayarak geri dönmek zorunda kaldı.¹⁰¹⁸

Moğol istilâsı başlamadan önce Türkiye Selçuklu Devletinin sınırları tâbi olan devletler dâhil olmak üzere şu şekildedir: Güney sınırı Kilikya Ermenilerine ait Ayas ve Korykos'ten başlayarak Alâiyye (Alanya)-Antalya hattı boyunca uzanıyordu. Yine bu hat Akdeniz'den batıya doğru İznik Rûm İmparatorluğu ile sınır teşkil eden Dalaman Çayı ağzından başlayıp Menderes'in doğusundan geçerek kuzey kuzeydoğu yönünde ilerliyordu. Kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarını oluşturan Ünye çizgisine kadar Türkiye Selçuklularına aitti. Doğuda Malazgird-Van sınırından Güneydoğuda tâbi Musul Atabekliği de dâhil olmak üzere Âmid, Haleb ve Şâm sınırları teşkil ediyordu.

5. 7. 4. Babâiler İsyânı

¹⁰¹⁸ İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 132; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 295-296; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 206; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 43-48, 54-58; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 58; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 85; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 643-650; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 470; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 156-166; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 418-429; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İA*, VI, s. 624; Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 142; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklular'ında Köle Emîrlер (I) Mübârizeddîn Cavlı", s. 133; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 166.

Babâiler İsyanı aslında Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırları olan konumuzla ilgili olmamasına rağmen daha sonra meydana gelen olayları etkileyeceği için tezimizde yer vermeyi uygun gördük. Çünkü bu isyan nedeniyle aşağıda değineceğimiz gibi Moğol tehlikesine karşı sınırları koruyan askerler geri çağırılmış ve ülke sınırları Moğollara karşı savunmasız kalmıştır. Ayrıca isyan uzun süreli ve devleti zafiyete uğratacak nitelikte olduğu için daha sonra meydana gelen Moğol akınları Türkiye Selçukluları Devletini kolayca yıpratmış ve Devletin sınırlarında değişikliklere neden olmuştur. Moğolların önünden kaçıp gelen Türkmenler daha çok Güneydoğu Anadolu'da toplanmakta idiler. Selçuklu, Eyyûbî ve Harezm askerleri de bu bölgede sık sık faaliyet gösteriyorlardı. Bu bölgede Harezmîlerin çıkardığı asayişsizlik yeni gelen Türkmen boylarının hareketleri ve katılmaları ile daha da artıyordu. Göçebelerin yaşantıları yerleşik halkın yaşantılarına uymuyor ve birbirleri ile çatışıyorlardı. Göçebe Türkmenler geçim sıkıntısı ve otlak darlığı nedeniyle bir takım akın ve yağma hareketlerine girişiyorlardı. Bu durum o bölgelerin düzen ve asayişini koruyan devlet kuvvetleri ile çatışmalarına sebep oluyordu. Bu çatışmalar da onların hayatlarını zorlaştırıyor, devlete karşı memnuniyetsizliklerini ve düşmanlıklarını artırıyordu. Bunun yanında bölgede Müslümanlar, Şii (İsmailî)'ler, Süryani ve Ermeni gibi Hristiyanlar, Mani ve Pavlakî inançlara sahip Hristiyanlar gibi farklı din ve mezhebe tâbi halk kitleleri bulunuyordu. Bu bölgeye gelen Türkmenler “dini bakımdan henüz tam İslâmlaşmamış, yarı Şamânî bir inanişâ bağlı ve yabancı inançların tesirine de kolaylıkla maruz kalabiliyorlardı.” İşte bu sıralarda Sümeysât (Samsat)'a yakın Kefersûd Nâhiyesi'nde eski Şamân hüviyetini henüz kaybetmemiş yarı Şamân ve yarı Müslüman olan Baba Resûl olarak olarak anılan Baba İlyas Horâsânî adında bir Türkmen Babası ortaya çıktı. Baba İlyas bu bölgede içtimaî, dinî ve siyasî etkileri birleştirerek Türkmenleri etrafında topluyor, onlara dini öğüt ve telkinlerde bulunuyordu. Ülkede hâkim olan adaletsizlikleri ve haksızlıkları anlatıp bunların çaresi üzerinde duruyordu. Göçebe

Türkmenlerin iktisadî ve içtimaî huzursuzluklarını dini telkinlerle de besliyordu. Baba İlyas, başlıca Türkmenler üzerinde tesirli olmakla beraber yerli halkları, Kürtleri ve Hristiyanları da kendi dinî ve siyasî fikirlerine davet ediyordu. Zâhidâne (ehli takva) hayatı, oruçlu hali, her zaman yaşlı gözü, üzgün görünüşü ve kimseden bir şey kabul etmemesi ile gittikçe şöhreti yayılıyor ve herkes onun tarafında yer alıyordu. İbn Bibi'ye göre, henüz kuvvetini yeterli görmeyen Baba İlyas, bir gün Kefersûd'dan kayboldu ve bir müddet sonra Amasya'nın bir köyünde ortaya çıktı.¹⁰¹⁹ Köyde koyun çobanlığı yapıyordu. Bu sırada hayvanlara bakımı, şefkati, dindarlığı, züht ve takvası ile köy halkı kadın erkek öyle kendisine bağlandı ki, bir kimsenin kederi, rahatsızlığı veya karı-koca geçimsizliği olunca Baba İlyas'a gidiyor, o da kendisine bir nüsha yazıp veriyor ve bu sayede insanlar huzura kavuşuyorlardı. Baba İlyas'ın müritleri ve şöhreti artınca köyden çıkıp yakınında bir tepe üzerinde bir zaviye bina edip tamamen ibadetle meşgul olmaya başladı. Böylece Türkmenler arasında adeta bir veli derecesine ulaşan Baba İlyas, onlara müritlerini gönderirken Urfa taraflarında bulunan Harezmlileri de ihmal etmedi ve onlara da davetçiler gönderdi. Baba İlyas, Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev'e karşı artık açıktan cihat ilanına ve propagandaya başladı. Sultânın sefahat hayatını kötülüyor, onun Allah ve Hulefâ-i Râşidîn yolundan ayrıldığını söylüyor ve ona karşı halkı isyana davet ediyordu. Kefersûd ve Maraş bölgesine gönderdiği müritleri ile Türkmenlere at ve silahlarını hazırlamalarını, ilan edilecek tarih ve günde, ülkeleri fethetme, müfsitlerin kökünü kazımağa ve halkın ıslahına girişmelerini bildiriyor, kendilerine katılanların ganimetlerden pay almalarını, muhalefet edenleri de hiç tereddüt etmeden öldürmelerini emrediyordu. Nitekim Baba İlyas'ın emri üzerine Türkmenler sığır, koyun ve diğer hayvanlarını satıp at ve silah satın aldılar. Baba

¹⁰¹⁹ İbn Bibi, *a.g.e.*, II, 49; Fakat Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas Anadolu'ya Dede Garkın adındaki bir şeyhin halifesi sıfatı ile gelmiş ve doğrudan Amasya yakınlarında bulunan Çat Köyüne yerleşerek burada bir zaviye açmıştır. Elvan Çelebi, *Menâkibu'l-Kudsiyye Fi Menâsibi'l-Ünsiyye (Baba İlyas'ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihî*, s. 17-20.

İlyas'ın baş halîfesi Baba İshak Adıyaman ve Kefersûd'da bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra uygun bir zaman kollayarak şeyhi tarafından isyan için belirlenmiş olan tarihi bekliyordu. Nihayet Baba İlyas'tan cihat ilanı işareti verilince Baba İshak, isyanı başlattı. Türkmenler her taraftan harekete geçtiler. Baba İlyas'a bağlı oldukları için kendilerine Babaîler denilen bu âsiler ilk olarak Kefersûd'u ele geçirdiler. Daha sonra Adıyaman, Gerger, Sümeysât (Samsat) ve Kâhta'yı ele geçirdiler. Yollarına üzerine çıkan her şeyi ve her yeri yağmalayarak Malatya'ya doğru ilerliyorlardı. Bu arada Baba İlyas'ın Peygamber olduğuna inanmayıp kendilerine katılmayanları öldürüyorlardı. Büyüyen tehlikenin kendisine yaklaştığını gören cesareti, kahramanlığı ve mertliği ile tanınan Malatya Subaşısı Muzafferüddîn Alişîr, Selçuklu askerleri ve bir miktar Hristiyan halktan topladığı kuvvetlerle Baba İshak'ın müritlerine karşı çıktı. İki taraf arasında cereyan eden şiddetli bir savaşta Muzafferüddîn Alişîr'in birlikleri yenildi ve savaş araç gereçlerini savaş sahasında bırakıp kaçtılar. Muzafferüddîn Alişîr Malatya'ya döndü ve yeniden savaş için hazırlandı. Kürtlerden ve Germiyanlılar (Kirmânlılar)'dan yeni kuvvetler oluşturdu. Elbistan civarında yapılan savaşta Baba İshak karşısında yine mağlup oldu. Bu iki zaferden sonra Babaîlerin iman ve cesaretleri daha fazla arttı ve yeni katılmalarla sayıları bir hayli çoğaldı. Babaîlerin arzusu peygamber olduğuna yürekten inandıkları Baba Resûl'e ulaşmak ve onu görmektir. Bu nedenle Amasya istikâmetinde ilerleyen Babaîler öncü kuvvetlerini Sivas'a gönderdiler. Sivas askerleri ve şehrin sakinleri surların yakınında kendilerini savunmak için hazırlandılar. Fakat Babaîler onları da mağlup ettiler. Sivas iğdişbaşısı¹⁰²⁰ Hurremşâh ve şehrin ileri gelenlerinden birçokları savaş sahasında hayatlarını kaybettiler. Bunun üzerine Babaîlerin maneviyatları daha da yükseldi. Baba Resûl veya Baba İlyas'a ulaşmak için Amasya ve Tokat tarafına harekete geçtiler ve kendilerine karşı gelenleri yok

¹⁰²⁰ İğdiş ve iğdişbaşı, Türkiye Selçuklularında şehirlerde muhafızlık vazifesi yaptığı anlaşılan bir sınıf olup bunların Hristiyan çocuklarından mürekkep olduğu görülüyor. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 96; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442, n. 65.

ettiler. Türkmenler ilerledikçe ve zafer kazandıkça vilâyetlerin göçebe Türkmenleri de onlara katılmağa başladılar. Bunlardan başka bir kısım çapulcular da sırf ganimetten pay almak için onlara katılıyorlardı. Böylece Amasya'ya yaklaştıklarında Babâiler oldukça kalabalık bir vaziyete gelmiş bulunuyorlardı. Babaîlerin peş peşe kazandıkları bu başarılarından ürken Sultân II. Gıyâseddîn Keyhûsrev, korkusundan Kubâdâbâd'a kaçtı ve Beyşehir Gölü'nde bir adaya sığınırken Anadolu'da çok sevilen Amasya Subaşı Hacı Mübârizeddîn Armağanşâh'ı büyük bir ordunun başına verip âsilere karşı Amasya'ya gönderdi. Hacı Mübârizeddîn Armağanşâh, âsiler gelmeden şehre vardı şehri ele geçirerek kaleye sığınmış olan Baba İlyas'ı yakalayıp yanındaki adamlarıyla birlikte kale burcunda astı. Bu haberi alan Türkmenler Baba İlyas'ı aradılar, fakat bulamadılar. Ancak buna rağmen onun hiçbir fani tarafından öldürülmesinin mümkün olmadığına ve Bba İlyas'ın göğe çıkıp meleklerin yardımını getireceği fikrine inandılar. Bu nedenle daha büyük bir taassup ve şiddetle, kadın ve erkek "Baba Resûlullah" diyerek Selçuklu askerleri üzerine saldırıya geçtiler. Bu şiddetli çarpışmalarda âsiler Selçuklu kuvvetlerini mağlup ettiler ve Hacı Mübârizeddîn Armağanşâh'ı da öldürdüler. Babaîler, bu başarılarından sonra Konya'ya doğru hareket ettiler. Bunun üzerine II. Gıyâseddîn Keyhûsrev Erzurum'da sınırları Moğollara karşı korumakla görevli ordunun derhal Babaîlerle savaşmak üzere dönmesini emretti. Erzurum'dan hareket eden Selçuklu birlikleri altı gün içinde Sivas'a ulaşarak burada son hazırlıklarını tamamlayıp Kayseri'ye doğru hareket ettiler. Bu arada Selçuklu hizmetinde bulunan Frank ve Gürcü askerleri de âsilere karşı sevk edildi. Sultânın toplanan ordusu atmış bin süvârîye ulaşmıştı. Bu ordunun başına Necmeddîn Behramşâh Candar kumandan tayin edildi. Babaîler ise hedef Konya olmak üzere ilerlemeye devam ederek çocukları, kadınları, ağırlıkları ve sürüleri ile beraber Kırşehir vilâyetinin Malya Ovası'nda toplandılar. Babaîlerin, Malya Ovası'nda toplandığını öğrenen Selçuklu ordusu onların üzerine yürüdü. Nihayet Kasım başları 638 (1240-1241)'de iki tarafın kuvvetleri

Malya Ovası'nda savaş düzenine geçtiler. Fakat bütün yönlendirmelere rağmen ordudaki Türk askerler saldırıya geçmek istemiyordu. Çünkü Baba İşhak'ın manevi gücüne ve Türkmenlerin gözü pekliğine dair kulaklarına gelmiş olan haberler onları etkilemişti. Bu durumun nezaketini kavrayan Necmeddîn Behramşâh Candar ordunun ön kısmına Frank askerlerini yerleştirdi. Abû'l-Farac'a göre sultânın hizmetinde bulunan Frank askerleri bu âsîler karşısında öfkelerinden dişlerini gıcırdatıyorlardı. Ancak Franklar da Baba İşhak'ın kerametlerinin şöreti karşısında Haç çıkarmaktan kendilerini alamadılar.¹⁰²¹ Nihayet savaş önce Türkmenlerin haykırışlarla saldırıya geçmesiyle başladı. Fakat bu şiddetli saldırıda Frank askerlerinin çelik zırhları karşısında Türkmenlerin ok ve mızrakları etkisiz kalıp geri püskürtüldü. Bundan sonra Müslüman askerlerine de cesaret geldi ve Babaîlerin artık manevi bir kuvvete sahip olmadıkları kanaati hâkim oldu. Bu durumda ordu topluca saldırıya geçti. Bu şiddetli saldırı karşısında aylardır yenmeye alışmış olan Türkmenler şaşkına döndüler ve ağırlıkların arkalarına sığınarak müdafaaya çalıştılsa da bir fayda vermedi. Selçuklu ordusu ilk hamlede Babaîlerden dört bin kişiyi kılıçtan geçirdiler. Nihayet Baba İşhak dâhil bütün Türkmenleri öldürdüler. Kadınları, çocukları ve mallarını ele geçirdiler. Savaş, Selçuklu ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı. Böylece Selçuklu Devleti'ni içten sarsan bu büyük ve ciddi isyan bastırılmış oldu. Ele geçirilen esirler II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına sevk edildi. Ele geçen ganimet askerler arasında paylaştırıldı. Sultân, her tarafa zafernâmeler gönderdi. Frank askerlerine yaptıkları hizmete mükâfat olarak üç bin altın verdi. Kumandanlara da hediyeler ve hil'atler ihsan etti. Bundan sonra askerlerin yerlerine ve yurtlarına dönmelerine izin verildi. Elvan Çelebi'ye göre, otuz dokuz

¹⁰²¹ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 539.

bin altı yüz kişiyi bulan esirler idam olunmak istenmiş, ancak Celâeddîn Karatay'ın araya girmesiyle affedilmiştir.¹⁰²²

5. 7. 5. Moğollar'ın Erzurum'u İşgali

Alâeddin Keykubâd'ın uzlaşmacı siyasetine ve devletin kudretine karşı Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti'nden uzak durma politikası II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde de devam etmekle birlikte aslında Moğollar bu esnada Kıpçak ülkesini ve Orta Avrupa'nın fethedilmesi ile meşgul idiler. Moğollar İran'ın istilâsını tamamlayıp Gürcistan'ı yağmalayarak kendilerine tâbiyet altına aldıktan ve Irak'a da akınlar düzenledikten sonra Anadolu sınırları üzerinde dolaşmaya başlamışlardı. Ticaret yollarının önemli bir kısmının Selçukluların elinde olması Moğolları Anadolu'ya yönlendiriyordu. Arran ve Mugan ovalarını

¹⁰²² Babâiler isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sıbt İbnül-Cevzî, *Mirâtu'z-Zamân*, VIII/1 Dâiretü'l- Maârifî Osmâniyye, Haydarabad-Dekkan 1951, s. 733; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 49-53; Ebû'l Farac, *a.g.e.*, II, s. 539-540; Elvan Çelebi, *Menâkibu'l-Kudsiyye Fî Menâsibi'l-Ünsiyye (Baba İlyas'ı Horasânî veSülâlesinin Menkabevî Tarihî*, Haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul, 1984; Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasariüddüvel*, Dâru'l-Misriyye, Beyrut, 1890; s. 251; Muharrem Kesik Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 85-87; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 43-45; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 650 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 420-427; Osman Turan, "Keyhusrev II", s. 623-624; *Türk İslâm İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990; Ahmet Yaşar Ocak, *Babâiler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011; Ahmet Yaşar Ocak, "Babâilik", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 373-374; Mikail Bayram, "Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İlişkisi", *Diyanet İlmi Dergi*, XVIII/2, Ankara Mart-Nisan 1979, s. 70-78; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 166-170; İsyanın Türkiye Selçuklu Devleti'ne etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Bahattin Keleş, "Baba İshak İsyanı'nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi" Fırat Üniversitesi İlahiyat *Fakültesi Dergisi*, 23/1, 2018, s. 73-91; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", *Kuruluş ve Çöküş süreçlerinde Türk devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2017)*, Sakarya Haziran 2018, Sakarya Üniversitesi Basımevi, s. 108-128; Abdullah Kaya, *Anadolu Selçuklu-Bizans İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1998, s. 90.

kendilerine karargâh yapan Moğollar Cormagun Noyan komutasında 1239'da Gürcistan'a saldırıp Ani ve Kars'ı zapt edince II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, derhal Sinâneddîn Yâkût'u Erzurum subaşılığına gönderip Moğollar için doğuda asker yığınağı yaptı. Sultânın aldığı bu tedbirler onların istilâ cesaretlerini kırdı. Fakat Babaî isyanı ile devletin zaafa uğraması, sultânın liyakatsizliği ve acizliği; Erzurum'daki ordunun bu isyanı bastırmak için geri çağırılması, Moğolların cesaretlerini artırdı. Nitekim Cormagun Noyan'ın sağlığının bozulması üzerine 1241 yılında onun yerine tayin edilen Baycu Noyan¹⁰²³, Ermeni ve Gürcülerin de yer aldığı bir Moğol ordusuyla 1242 yılının sonbaharında Mugan Ovası'nda bulunan ordugâhtan harekete geçti. İbn Bibi, bu Moğol ordusunun otuz bin kişi olduğunu kaydediyor. Baycu Noyan, 640 (1242/43) yılı ilkbaharında ordusuyla gelip Erzurum'u kuşattı.¹⁰²⁴

Erzurum, doğudan Anadolu'ya giriş kapısı ve transit ticaret yolları üzerinde kurulmuş, müstahkem bir şehir olup, son derece korunaklı idi. Bu surlar normal şartlar altında, uzun süre Moğol ordusunun saldırılarına dayanabilecek durumdaydı. Vaktiyle Sultân I. Alâeddîn Keykubâd, Anadolu üzerine Moğol istilâsının kaçınılmaz olduğunu görüp Erzurum'a kuvvetli bir garnizon yerleştirmiş ve şehrin içini de bol silâh ve erzak ile doldurmuştu.

¹⁰²³ Baycu Noyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, "Kösedağ Savaşına Kadar Baycu Noyan", *1243 Kösedağ Savaşı*, TTK, Sivas, 2018, s. 109-126.

¹⁰²⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 310; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 62 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 213-214; Vardan, *a.g.e.*, s. 228; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 47; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 87 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adli Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 541; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 15; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Plano Carpini, *a.g.e.*, s. 124; Wilhelm Von Rubruk, *a.g.e.*, s. 135; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 623-665-668; Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Kayseri, 2011, s. 66; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 429; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 168-169; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 171-173; Ergin Ayan, "Kösedağ Savaşına Kadar Baycu Noyan", s. 118.

Fakat şehirdeki bu askerî kuvvet, Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanındaki Babaî isyanının bastırılmasında ve Eyyübî melîklerinin üzerine düzenlenen seferlerde kullanılarak bir hayli yıpratılmış olup yerine de yeni birlikler konulmamıştı. Bu duruma göre, Sinaneddîn Yâkût, sayısı çok azalmış ve yıpranmış bir savaş kuvvetiyle Erzurum'u savunmak zorunda kalmıştı. Sinaneddîn Yâkût, şehri savunmak için gerekli bütün önlemleri aldı. O, bu arada devletin merkezine bir ulak göndererek acele yardım istedi. Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sinaneddîn Yâkût'a yardım etmek üzere derhal seçilmiş ve iyi donatılmış birkaç birlik yola çıkardı. Öte yandan Moğol ordusunun önünden kaçan yöre halkı, Erzurum'a sığınmış bulunuyordu. Baycu Noyan, Selçuklu kale komutanını gafil avlayıp Erzurum'u anî bir baskınla düşürmeyi ummuştu. Fakat şehrin komutanı gafil avlanmamış, savunma tedbirlerini zamanında almıştı. Baycu Noyan, surların önüne geldiğinde, şehirdeki garnizonu kendisini savunmaya hazır buldu. Derhal şehri savunan Sinaneddîn Yâkût'a haber göndererek, ondan teslim olmasını istedi. Baycu Noyan'ın bu isteği, Sinaneddîn Yâkût tarafından reddedildi. Bunun üzerine taraflar arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Selçuklu ve Moğol kuvvetleri arasındaki çarpışma, gece ve gündüz bütün şiddetiyle devam ediyordu. Kuşatmanın çok fazla uzaması ve bu zamana kadar hiçbir başarının elde edilememiş olması, Baycu Noyan'ı endişeye ve ümitsizliğe sevk etmekteydi. Çünkü o, şehrin bir an önce düşürülmemesi hâlinde, kendi kuvvetlerinin yardıma gelen kuvvetlerle şehirdeki kuvvetler arasında kalarak ezileceğinden endişe duymaktaydı. Gerçekten de merkezden gönderilmiş olan kuvvetler, bu sırada Erzincan'a ulaşmış bulunuyordu. Bu birliklerin Erzurum'a ulaşması ise çok uzun zaman almayacaktı. Baycu Noyan bu yüzden kuşatmayı kaldırmayı, bu işi gelecek seneye bırakmayı düşünmekteydi. Üstelik kış mevsimi yaklaşmış, kuşatmayı zorlaştıracak olan yağışlar ve soğuklar da kendisini hissettirmeye başlamıştı. Merkezden

gönderilen yardımcı kuvvet süratli hareket etmesine rağmen zamanında gelemedi. Şehrin düşmesinde ise asıl rolü, içeriden gelen ihanet oynadı. Şehrin düşmesini kolaylaştıran kişi, şehrin Şihnesi Şerefeddîn Duvinî idi. Surların bir tarafının savunulması, Şerefeddîn Duvinî'ye bırakılmıştı. O, zor durumda bulunan Baycu Noyan'a gizlice bir haber gönderdi. O, bu haberde Baycu Noyan'a, kendisine, ailesine ve maiyetine aman verilmesi hâlinde, bir gece Moğol kuvvetlerini, savunmakla sorumlu olduğu surlardan gizlice içeri almak için yardım teklifinde bulundu. Bu teklif, bu zamana kadar kuşatmadan hiçbir başarı elde edemeyen, üstelik ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bulunan ve bu yüzden de kuşatmayı kaldırıp geri çekilme niyetinde olan Baycu Noyan için bulunmaz bir fırsat oldu. Derhal, Duvinî'nin bu teklifini kabul edip ona istediği garantiyi verdi. Bunun üzerine Duvinî de bir gece Moğol ordusundan iki yüz kişilik birliği, savunmakta olduğu burçtan gizlice içeri aldı. Bu birlik, nöbetçileri bertaraf edip şehrin dışarıya açılan kapısını balyozlarla kırarak açtı. Dışarıda hazır bekleyen Moğol ordusu da bu kapıdan içeriye girdi. Erzurum şehrinin Subaşısi Sinaneddîn Yâkût uzun süre Moğol ordusuna dayanamadı ve iki ay kuşatmadan sonra şehir düştü. Baycu Noyan'ın zaferi, Erzurum'a görülmemiş bir vahşet ve zulüm getirdi. Kimseye aman verilmedi; merhamet gösterilmedi. Sivil halktan, varını yoğunu derhal teslim etmeyen herkes, çoluk çocuğuyla birlikte kılıçtan geçirildi. Şehirdeki yerli Hristiyanlar ve Yahudiler de aynı vahşetten nasiplerini aldılar. Onların da tapınakları yağma ve tahrip edildi. Baycu Noyan, bundan sonra Anadolu'yu hızlıca terk ederek bol miktarda esir ve ganimetle birlikte Mugan kışlağına döndü.¹⁰²⁵

¹⁰²⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 310; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 213-214; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 62 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 60; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 87-88; Vardan, *a.g.e.*, s. 228; Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, s. 84; Het'um, *History of the Tartars*, Translated by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2004, Chapter 18; Michael Chamich, *History of Armania*, II, s. 237; Simon de Saint Quentin, *a.g.e.*, s. 55-57; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 665-668; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa*

5. 7. 6. Köseadağ Savaşı

Türkiye Selçukluları Devleti'nin endişeli bir şekilde izlediği Moğol istilâsı sonunda Anadolu'nun kapısına dayanmış ve Erzurum felaketi ile de artık tehlike başlamıştı. Erzurum'un düşmesi Moğollar için oldukça ümit verici oldu. Kışın bastırması ve Moğolların Mugan kışlağına çekilmeleri ise Türkiye Selçukluları Devleti için bir hazırlanma fırsatı doğurdu. Devletin ileri gelenleri sultânın huzurunda toplanarak Moğol meselesi hakkında etraflıca mütalaada bulundular. Bu görüşmeler sonucunda Selçuklulara tâbi olan komşu Müslüman ve Hristiyan hükümdârlara elçiler yollanarak yardım istenmesi, onların mevkilerine göre isteklerini yerine getirecek menşurlar ve fermanlar gönderilmesi, ilk elçinin Melik Şihâbeddîn Gâzî'ye gönderilip Meyyâfârikîn kuşatmasından dolayı özür dilenmesi, kardeşi Melik Eşref'ten alınan Ahlat'ın sultâna tâbi olmak üzere ona verilmesi, o taraflardan tecrübeli ve savaşçı yirmi bin ücretli asker toplanması, Moğol tehlikesinin müşterek olduğu ve Selçuklular mağlup olursa sıranın kendilerine geleceğinin anlatılması gibi kararlar alındı. Bunun üzerine saltanat naibi Şemseddîn Muhammed İsfâhanî milyonlarca altın ve gümüş ile Eyyûbî hükümdârlarına gitmek üzere Suriye tarafına gönderildi. Elçi önce Şihâbeddîn Gâzî'nin yanına vararak Meyyâfârikîn kuşatmasından dolayı ondan özür diledi; kendisine on bin dinâr Alâeddîn altını (sikke-i Alâi) ve yüz bin dirhem gümüş götürdü. Kardeşi Melik Eşref'ten alınan Ahlat'ın sultâna tâbi olmak üzere kendisine verileceğinin menşurunu verdi. Mardin Artuklu Hükümdârı Melik Sâid Necmeddîn Gâzî'ye Re'sü'l-Ayn verildi. Harezmliler de davet edilerek Harput

Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri, s. 22; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 15; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 541; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 430; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 171-173; Ergin Ayan, "Köseadağ Savaşına Kadar Baycu Noyan", s. 118-120; Enver Konukçu, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", s. 483-504; Erkan Göksu, "Erzurum'un Sonbaharı", *Turkish Studies*, Fall 2009, vol. 4/8, s. 1286-1297; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3, Ankara 1964, s. 153.

kendilerine iktâ edildi. Ermeni Kralı Hetum'un babası Baron Konstantin de Kayseri'ye davet edilerek göndermekle mükellef olduğu askerden başka üç bin kişilik bir kuvvetle sefere katılması kararlaştırıldı. Bunun için payitahtı Sis'e hazineler gönderildi ve Ereğli'nin ona iktâ olarak verilmesi vaat edildi. Fakat Selçuklulara tâbi olan Trabzon ve İznik Rûm Devletleri'nden yardım istendiğine veya daha önceki anlaşmalara göre mükellef oldukları askerleri gönderdiklerine dair bir kayıt yoktur. Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, kış mevsiminde hazırladığı ordusunu Kayseri'de topladı. Başlıca kuvveti teşkil eden iktâlara bağlı sipâhiler, merkez kıtaları ve Gürcü, Frank ve Kıpçak ücretli askerler ile Sivas'a doğru hareket etti. İbn Bibi'ye göre, Selçuklu ordusu Kayseri'den hareketinde yetmiş bin kişi idi. Halep hükümdârı Melik II. Nasır Salehaddîn Yusuf (1237-1260)'un Nâsıhuddîn Ebû'l-Meâlî el-Fârisî kumandasında gönderdiği iki bin kişilik süvârî kuvveti de Zilhicce 640 (Mayıs-Haziran 1243)'de Sivas'a vardı. İbn Bibi'ye göre burada Halep ve diğer Türk askerlerinin katılması ile Selçuklu ordusu seksen bin kişiye ulaşmıştı.¹⁰²⁶ Sultân Sivas'ta anlaşma gereğince diğer Eyyübî ve Ermeni kuvvetlerinin de gelmelerini bekledi. Fakat onlar yaptıkları taahhütlerini yerine getirmediler ve sultâna asker göndermediler. Böylece Şemseddîn Muhammed İsfahânî'nin götürdüğü paralara karşılık gelmesi kararlaştırılan yirmi bin kişilik askerden sadece Halep hükümdârının gönderdiği iki bin kişilik süvârî kuvveti geldi. Savaşın sonucundan emin olmayan diğer Eyyübî hükümdârları söz vermelerine rağmen bu sefere katılmadılar. Selçuklu ordusu Sivas'ta beklerken

¹⁰²⁶ Selçuklu ordusunun miktarı hakkında bilhassa Hıristiyan müellifler çok mühalağalı rakamlar verirler. Rubruk iki yüz bin ve Genceli Kiragos yüz atmış bin rakamlarını kaydederler. Anonim *Selçuknâme* ise, yüz bin kaydı ile İbn Bibi'ye en yakın rakamı verir. Rubruk bu savaşa bin'den fazla Moğol'un katılmamış olduğunu yazmakla şaşırtıcı bir biçimde mübalağa yapmış olmakla beraber, Akner'li Grigor'un verdiği bilgilere bakarsak Rubruk'un verdiği bilginin abartılı olduğu düşünülebilir. Çünkü Grigor, ön saflarda Ermeni ve Gürcü prenslerinin birliklerinin savaştığını Moğolların atlarıyla arkadan geldiklerini yazıyor. İbn Bibi de Moğol ordusunu kırk bin kişi olarak belirtiyor. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 68; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Genceli Kiragos, *Moğol İstilası (1220-1265)*, s. 85 vd.; Rubruk, *a.g.e.*, s. 139; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 15.

Baycu Noyan kumandasında, Gürcü ve Ermeni askerlerinin de yer aldığı Moğol ordusunun hareket ettiği haberi geldi. Akıllı ve tecrübeli devlet adamları ordunun silah ve erzakla dolu olan Sivas'ta kalmasını, orada tertibat alıp yorgun düşen düşmana karşı çıkılmasını ileri sürüyorlar; halka da diğer askerlerin gelmesi için beklendiğini söylemeyi uygun görüyorlardı. Bu sebeple birkaç emîrin kumandasında bir miktar asker çıkararak geçitlerin ve derbentlerin muhafazasına karar verildi. Sivas'a dayanılarak savaşa hazır bulunmak her bakımdan başarıya ulaştıracak uygun bir fikir idi. Fakat Muzafferüddîn oğlu Nizâmeddîn Suhrab ve Visâkbaşı (Sultânın muhafız birlikleri kumandanı) Garib gibi tecrübe ve savaş görmemiş kimseler sultânı şu sözlerle Sivas'tan çıkarmaya çalışıyorlardı. "Erzincan ve havâlisi Moğol kılıçlarına yem oluyor; biz hala Sivas'tan bir menzil ileri gidemiyoruz; tüccar ve esnaf gibi şehirde oturuyor ve diğer askerlerin geleceği bahanesiyle vakit geçiriyoruz." Yine aynı kişiler Moğolları Nahcivan ve Tebriz'de karşılamaları gerektiğini ileri sürdüler. Sultân onların tahrik edici bu sözleri karşısında ordunun hareketine emir verdi. Seksen bin kişilik Selçuklu ordusu Sivas'tan hareket ederken Moğol ordusu da Erzincan'ı geçmiş ve süratle Sivas'a doğru ilerliyordu. Selçuklu kuvvetleri Sivas-Erzincan'dan geçen tarihi kervan yolunu takip ederek Sivas'ın 80 km. doğusunda Zara ve Suşehri arasında bulunan Köseadağ'a¹⁰²⁷ vardığında Baycu Noyan kumandasındaki İbn Bibi'ye göre kırk bin kişilik Moğol askerleri de buraya yakın olan Akşehir'in berisindeki ovaya gelmişlerdi. Sultân, akıllı, tecrübeli devlet adamlarının sözüne baksaydı ve Moğolları Sivas'ta bekleseydi Selçuklular için savaş en uygun şartlar içinde yapılacaktı. Bundan başka Köseadağ'a varan, otlak ve sulak bir yer bulan Türk ordusu burada da askerî bakımdan savunması sağlam, düşmanın geçmesine ve saldırısına imkân vermeyen bir arazi üzerinde bulunuyordu. Fakat yine sultânın yakınları olan Nizâmeddîn Suhrab ve diğerleri burada da sahneye çıktılar.

¹⁰²⁷ Köseadağ, bugün de bu isimle anılmakta olup Sivas'ın 60 km. doğusunda, Zara ilçesinin kuzeyindedir. Eskiden buraya Alakûh (Aladağ) derlerdi. Bkz. Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-*, s. 607, n, 203.

Düşmanın yaklaştığı haberine sevindiler ve “Ne güzel ganimet önümüze, tahta üstündeki et gibi sunuldu. Moğol askerleri, güce müracaat etmeden ve silah kullanmadan elimize düştü.” dediler. Bunun üzerine Vezîr Mühezzibüddîn Ali ve Beylerbeyi Gürcü Şalvaoğlu Zahîruddevle gibi akıllı ve tecrübeli emîrlere sultânın yanına giderek buldukları yerin askerî bakımdan çok emin olduğunu, Sis’ten gelen habere göre Ermeni ve Franklardan oluşan üç bin kişilik bir kıtanın da iki gün zarfında yetişeceğini söylediler. Bunun üzerine Nizâmeddîn Suhrab yine söz alarak “Sultân sahip olduğu bu kadar askerle Sis hükümdârını neden beklesin? Cihan pâdişahı lütfedip seçeceğim bin Frank süvârîyi emrime vererek beni Moğolların üzerine gönderirse Yüce Allah’ın izniyle onları dağıtırım.” dedi. Bundan sonra emîrlere arasında sert tartışmalar oldu. Devlet adamları bu konuşmalar karşısında teessür ve hayret içinde, perişan olarak sultânın huzurundan ayrıldılar. Sultân ise bu küstah ve cahil maiyeti ile beraber eğlence meclisinde yiyip içerek sabah etti. Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde feci bir dönüm noktası teşkil eden Köseadağ Savaşı işte bu şartlar altında başlıyordu. Sultân, önemli devlet adamlarının fikirlerine itibar etmediği için ertesi gün Nizâmeddîn Suhrab’ın beyanlarına uygun olarak öncü kuvvetlerini harekete geçirdi. Devlet adamları öfkeli bir şekilde bu sonucu karanlık olan maceraya sürüklendiler ve yine de vazifelerini yapmaya mecbur kaldılar. Böylece Veliyyüddîn Pervâne, Nasihüddîn Fâris, Gürcü Şalvaoğlu Zahîruddevle ve Nizâmeddîn Suhrab kumandasında bulunan yirmi bin süvârî kuvveti¹⁰²⁸ kös, boru ve davul sesleri ile dağdan ovaya inerek Moğollara karşı saldırıya geçtiler. Bu öncü kuvvetlerin arasında Haleb ve Uc Türkmenlerinden başka Frank ve Gürcü askerleri de bulunuyordu. Bu Selçuklu kuvvetleri karşısında Moğollar geleneksel göçebe Türk savaş taktiğine göre sahte bir geri çekilme hareketi yaptılar. Bu taktiğe göre, Moğol ordusu, ilk çarpışmadan sonra Selçuklu öncü birliğini arkasından gelmeye özendirmek ve tahrik etmek için korkmuş ve yenilmiş

¹⁰²⁸ İbn Bibi’ye göre, bu öncü kuvvetler üç bin kişidir. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 70.

gibi yaparak kaçmaya başladı. Selçuklu ordusunun komutanları, bunun bir savaş hilesi ve taktik olduğunu anlayamadılar. Zafer kazanmış gibi birden ileri atıldılar. Selçuklu komutanları bu arada gönderdikleri bir ulakla Moğol ordusuna karşı zafer kazandıklarını sultâna bildirdiler. Moğol ordusu sahte bir kaçışla Selçuklu öncü birliklerini hem yormuş hem de pusuların kurulduğu yere çekmiş bulunuyordu. Bundan sonra bir taraftan Moğol ordusunun pusulardaki kuvvetleri harekete geçerken, diğer taraftan sahte kaçış içinde olan birlikleri de anî bir geri dönüşle karşı saldırıya geçip Selçuklu ordusunu ok yağmuruna tuttu ve Selçuklu öncü birlikleri ağır bir yenilgiye uğradı. Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu öncü birliklerinin bozgun ve imha haberi kendisine ulaşınca, büyük bir korku ve endişe içine düştü. Geride kalan Selçuklu ordusu, yeni bir savunma hattı oluşturacağı yerde artık çözümlenmeye başlamıştı. Sultân, o gece aile efradı ile hazinesini bir müfreze refakatinde Tokat'a gönderdi. Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Mübârîzeddîn Çavlı'yı beylerbeyi tayin edip, düzeni ve devlet otoritesini sağlamak üzere Malatya ve Elbistan yöresine gönderdi. Kendisi de maiyetiyle birlikte karargâhı terk edip kaçtı. Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in savaşa girmeden karargâhını ve ordusunu terk ederek kaçmasından sonra ordugâhta bekleyen Selçuklu ordusunda büyük bir korku ve panik meydana geldi. Artık ortada, Selçuklu ordusuna komuta edebilecek, onun düzen ve disiplini sağlayabilecek bir irade ve komutan kalmamıştı. Böylece sahipsiz ve komutansız kalmış olan Selçuklu askerleri, gece karanlığından yararlanıp karargâhı terk ederek kaçışmaya başladılar. Vakit gece yarsını geçtiğinde ise, Selçuklu ordugâhında çadırlardan ve şahsî eşyalardan başka hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Öte yandan elde ettiği galibiyetten sonra ordusuyla Köseadağ yaylasına çıkan Baycu Noyan, Selçuklu ordusunu bir kısmını burada bir tepenin üzerinde ayakta ve teyakkuz hâlinde gördü. Öyle anlaşılıyor ki, bu birlikler, Selçuklu ordugâhını korumakla görevlendirilmiş nöbetçi askerlerden

oluşmaktaydı. Davranışlarına bakılacak olursa, bu birliklerin, Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ve asıl Selçuklu ordusunun kaçmış olduğundan haberleri yoktu. Baycu Noyan, Selçuklu öncü birliğine karşı elde ettiği galibiyete rağmen Selçuklu ordugâhına saldırmaya ve girmeye cesaret edemedi. Başka bir deyişle o, ne ilerleyebildi ne geri dönebildi; bütün geceyi ordusuyla atının üzerinde Selçuklu ordugâhının önünde beklemekle geçirdi. Bu arada Moğol askerleri, nâralar atarak ve ateşler yakarak, Selçuklu ordusu üzerinde korku ve panik yaratmaya çalıştılar. Hâlbuki bu sırada Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Selçuklu ordusu, ordugâhın yer aldığı yöreyi çoktan terk etmiş bulunuyordu. Tepenin üzerindeki Selçuklu askerleri ise, buldukları yerde gecenin üçte birini geçirdikten sonra nöbet değiştirmek üzere ordugâha indiler. Fakat bu askerler, sultânın ve bütün Selçuklu ordusunun konaklamış olduğu yerden tamamen kaçmış olduklarını gördüler. Bu durum karşısında büyük bir korku ve paniğe kapılan bu askerler de ister istemez kaçma yolunu tuttular. Böylece Moğol ordusunun karşısında savaşacak hiçbir Selçuklu kuvveti kalmamış oldu. Baycu Noyan, gece içine girmeye cesaret edemediği Selçuklu ordugâhını, gün ışıyıp sabah olunca ölüm sessizliği içinde buldu. Gördüğü manzara karşısında şaşırıp kaldı. Zira Selçuklu ordugâhından hiçbir ses gelmiyor, hareket ve faaliyet gözüküyordu. Baycu Noyan, bunun bir savaş hilesi, olduğunu sandı. Bu yüzden ordusunu atlarının üzerinde iki gün Selçuklu ordugâhının önünde teyakkuz hâlinde bekletti. Sonunda Baycu Noyan, Selçuklu ordusunun tamamen kaçmış olduğunu öğrendi. Böylece 6 Muharrem 641 (26 Haziran 1243 Cuma günü) yapılan bu savaş Türk tarihine Köseadağ bozgunu olarak geçti.¹⁰²⁹

¹⁰²⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Neşr. Abdülkâdir el-Arnâût-Mahmud el-Arnâût, Dâr-ü Beyrut 1412/1991, s. 363; İbn Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer ve câmiu'l-gurer*, VII, Neşr. Saîd Abdülfettâh Âşur, Kahire, 1391, s. 352-353; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*, III, s. 276; el-Makrîzî, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/2, s. 313; İbn

Kösedağ bozgunu büyük bir felâket getirmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti Moğollara haraç veren bir duruma düşmüş iseler de devletin sınırları daralmamış, ancak devlet eski tâbilerini kaybetmiştir. Bunlardan Kilikya Ermeni Kralı Hetum (1226-1269) mağlubiyet haberi üzerine 1244'te Moğolları matbu tanıdıktan sonra, Selçuklulara karşı düşmanca teşebbüslere girişmiştir. Bu tarihten sonra Ermeni krallarının Türkiye Selçuklu sultânları adına bastırdıkları hiçbir paraya rastlanmamıştır. Trabzon Rûm Devleti de artık Selçukluları bırakıp, Moğollara tâbi olmuşlardır.¹⁰³⁰

Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 156; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, V, s. 324-327; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, II, Neşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, s. 933; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 88-89; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 61; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 596, Vardan, *a.g.e.*, s. 228; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, II, s. 168; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 117; Ebülferec-İbnülibri, *a.g.e.*, s. 19; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 219; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 541 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 12,64-74; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 88; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, s. 84-85; Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 251-252; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mirhând, *a.g.e.*, s. 272; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Anonim *Selçuknâme*'de "8 Safer 641 (28 Temmuz 1243 Salı) Çarşamba günü" olarak geçer. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 669-680; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks In Asia Minor*, s. 74 vd.; Osman Turan savaşın Muharrem 641 (4 Temmuz 1243) günü bittiğini belirtmiştir. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 431 vd.; Osman Turan, "Keyhusrev II", s. 625-626; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 43; Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-*, s. 63 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 171-175; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011, s. 53; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (I) Mübârîzeddîn Çavlı", s. 133 vd.

¹⁰³⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Osman Turan Ermenilerin Türkiye Selçuklu sultanları adına kestirdikleri iki sikkeyi kaydetmektedir. Bunların birisi Rükneddin Süleymânşah'a diğeri ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e aittir. Bunun yanında yukarıda değindiğimiz gibi Alâeddîn Keykubâd gibi II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ermeniler ve ayrıca özel olarak Ermeni Kralı Hetum ile müşterek bastırılmış sikkeleri mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 184-133; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 124,126,127,133-134,140,142,143; Yapı Kredi Sikke

5. 7. 7. Sivas'ın Moğollara Teslimi

Baycu Noyan, Selçuklu ordugâhında elde ettiği ganimeti emniyet altına aldıktan sonra Sivas'a yöneldi. Baycu Noyan ordusuyla hızla batıya doğru ilerleyerek, kısa sürede İç Anadolu'nun kapısı durumunda olan Sivas şehri önlerine geldi. Sivas, müstahkem Selçuklu şehirlerinin başında geliyordu. Şehir, kalın ve yüksek surlarla çevrili olup burada Selçuklu Devleti'nin silâh imalathaneleri ve depoları bulunuyordu. Şehrin nüfusu yüz bin civarında idi. Selçuklu ordusunun yenilgisinden ve kaçmasından sonra Sivas'a ne bir Selçuklu komutanı ne de Selçuklu birliği gelmişti. Galip Moğol ordusunun Sivas surlarına dayanmış olması, şehir için öldürücü bir tehlike anlamı taşıyordu. Zira Sivas'taki garnizon, Köseadağ savaşının galibi Moğol ordusuna direnebilecek bir güç ve kudrete sahip değildi. Sivas şehrinin yöneticileri ve ileri gelenleri, beldelerini savunmanın ve korumanın imkânsız olduğunu anladılar. Daha önce Erzurum halkının başına gelenler, Sivas halkı için bu hususta uyarıcı olmuştu. Zamanın önde gelen bilgini ve şehrin Kadısı Kırşehirli Necmeddîn, belde halkını Moğol katliamından korumak ve kurtarmak için derhal harekete geçti. Şehrin itibarlı kişileri ve ileri gelenleri ile yanına çok miktarda yiyecek ve hediye alıp Baycu Noyan'ın karşısına çıktı. Kadı Necmeddîn, Moğolların Harezmsâhlar ülkesini istilâ ve işgal ettiği sırada Mâverâünnehir'de bulunmuş ve burada Cengiz Han'ın hizmetine girip Han'ın takdirini kazanarak, kendisinden bir güven belgesi almıştı. Baycu Noyan, onu görür görmez tanıdı. Kadı Necmeddîn, vaktiyle almış olduğu bu güven belgesini Baycu Noyan'a göstererek, kendisinden Sivas halkının hayatını bağışlamasını talep etti. Baycu Noyan, Kadı Necmeddîn'in talebini, birkaç gün şehri yağmalamak şartıyla kabul etti ve şehir Moğol ordusu tarafından yağmalandı. Ancak Sivas şehri, yapılan antlaşma gereği sadece üç gün Moğol ordusu tarafından yağma edilmiştir. Dördüncü gün ise, şehrin

Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşuğu" Selçuklu Sikkeleri, s. 36; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 250 ve 251.

kapıları, Moğol ordusuna kapatılmıştır. Bu arada sivil halktan hiç kimsenin hayatına dokunulmamış, hiç kimseye eziyet ve işkence edilmemiştir. Öte yandan şehirdeki silâh imalathaneleri ve depoları tamamen Moğol ordusu tarafından imha edilmiştir. Şehri koruyan surların burçları da, bir daha kullanılmaması için yıktırılmıştır.¹⁰³¹

5. 7. 8. Kayseri Katliamı ve Moğolların Tahribatı

Baycu Noyan, Sivas'taki işini bitirdikten sonra daha büyük ve daha zengin bir hedef olan Kayseri şehri üzerine yöneldi. Kayseri şehri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci başkenti durumunda olup burada, Türkiye Selçuklu hükümdârlarının yazlık sarayları bulunuyordu. Kayseri halkının bir kısmı, Moğol ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu duyunca şehri terk edip Halep'e göç etti. Köseadağ yenilgisinden sonra, tıpkı Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev gibi Selçuklu komutanlarından Câmedâr Samsamüddîn Kaymaz ile Kayseri Subaşı Topal Fahreddîn Ayaz da savaşa girmeden birlikleriyle beraber kaçarak, Kayseri şehrine sığınmışlardı. Her iki Selçuklu komutanı da Kayseri halkının kalan diğer kısmının, beldelerini sonuna kadar savunma azmi ve kararlılığı taşıdığını gördüler. Bu durum, onların cesaretlerini ve azimlerini son derece artırdı. Selçuklu komutanları, Kayseri halkından aldıkları cesaretle müdafaa kararı alarak derhal savaş hazırlıklarına giriştiler. Savaş araç ve gereçlerini depolardan çıkarıp burçlara yerleştirdiler ve bunları kullanılmaya hazır hâle getirdiler. Öte yandan Baycu Noyan, kısa sürede ordusu ile Kayseri önlerine geldi. İlk gün silâhını surların dışındaki

¹⁰³¹ İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 149; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 156; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 219; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 60; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 89; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 542; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 252; Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, s. 84-85; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 438 vd; Osman Turan, "Keyhüsrev II", s. 626; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 176; Aknerli Grigor ilk istila ile alınan şehir olarak Erzincan'dan daha sonra Kayseri'den sonra Sivas'tan bahseder. Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17.

hedeflere yöneltti. Ordusuna özellikle surların çevresindeki ekili ve dikili sahalarda ekonomik tahrip yaptırarak, şehir halkının gözünü korkutmaya çalıştı. Bu arada, kaçmamış olan ve kendisine direnen köylüleri şehrin etrafından temizledi. Ertesi gün bütün komutanları yanına alıp at üzerinde şehrin etrafında dolaşarak, surların kuvvetli ve zayıf taraflarını tespit etti. Dericiler Çarşısı'nın karşısında, son derece kuvvetli ve sağlam olan surların önünde üç adet büyük mancınık kurdurdu. Tutsakları ve yöreden toplattığı Cavlakî Dervişlerini¹⁰³², hayatlarının bağışlanmasına karşılık olarak bu mancınıkları kullanmak üzere görevlendirdi. Bundan sonra Baycu Noyan, ok yağmuru ve mancınık gülleleri ile şehrin savunucularını baskı altına aldı. Çarpışma, on beş gün yoğun bir şekilde devam etti. Bu başarılı savunma başta Baycu Noyan olmak üzere bütün Moğol komutanlarının gözünü yıldırıldı. Artık Baycu Noyan ve diğer Moğol komutanları, kuşatmayı kaldırıp geri dönmek ve Kayseri meselesini de gelecek yıla bırakmak niyetindeydiler. Tıpkı daha önce Erzurum şehrinde olduğu gibi, Kayseri şehrinde de içeriden gelen bir ihanet, Baycu Noyan'ın bir anda hem fikrini değiştirdi hem de işini kolaylaştırdı. Kayseri şehrinin İğdişbaşısı¹⁰³³ olan Ermeni kökenli Haçukoğlu Hüsam, Baycu Noyan'a gizlice bir ulak göndererek, hayatına dokunulmayacağına dair güvence verilmesi hâlinde saf değiştireceğini bildirdi. Baycu Noyan, işini kolaylaştıracak olan Ermeni dönmesi Hüsam'a derhal istediği güvenceyi verdi. Hüsam da, bir gece gizlice şehrin su kanalından dışarı çıkıp Baycu Noyan ile görüştü. Ona, Kayseri halkının içinde bulunduğu kötü durumu ve sıkıntıyı anlattı ve pes etmek üzere olduğunu bildirdi. Şehri alması için kendisini teşvik edip yardım vaadinde bulundu. Bu ihanet, aradan çok

¹⁰³² Cavlakî Dervişleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2012, C. 31, S. 52, s. 35-53.

¹⁰³³ İlber Ortaylı bu mesleği Ayan Reisi Mesabesi olarak ifade etmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, s. 104; "Anadolu Selçukluları devrinde şehirlerdeki vergi memurlarına verilen ad", Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 155.

geçmeden bütün Kayseri’de duyuldu. Bu durum, yeni ihanetleri teşvik edici bir rol oynadı. Bu defa Ermeni dönmesi Hüsam’ı şehrin subaşı olan Topal Fahreddîn Ayaz takip etti. O da, tıpkı Hacukoğlu Hüsam gibi, Baycu Noyan’dan hayatına, ailesine, malına ve maiyetine dokunulmayacağına dair güvence alıp saf değiştirdi. İhanetler ve saf değiştirmeler, şehri savunmakta kararlı olanlar üzerinde moral yıkıcı bir etki yaptı. Savunma ve direnme iradelerini zayıflattı. Samsamüddîn Kaymaz da, mücadelesinde yalnız ve yardımsız kaldı. Artık onun, bu sırada sahip olduğu vasıta ve imkânlarla, yani içinde bulunduğu durum ve şartlarla Moğol ordusunu Kayseri önlerinden def etmesi mümkün gözüküyordu. Bu durumda onu, ancak dışarıdan ve tam zamanında gelebilecek bir yardım kuvveti kurtarabilirdi. Fakat bu sırada etrafta ona, böyle bir yardımı yapabilecek bir Selçuklu kuvveti bulunmuyordu. Türkiye Selçuklu hükümdârı Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise, kendi hayatından ve güvenliğinden başka bir şey düşünmüyordu. Devletin ve ülkenin kaderini tamamen Moğolların insafına bırakmış durumdaydı. Kayseri şehri, Baycu Noyan’ın yeni saldırısına dayanamadı ve düştü, şehrin içinde Moğol ordusuna direnen sivil ve asker herkes, tamamen kılıçtan geçirildi.¹⁰³⁴

Baycu Noyan, Köseadağ yaylasında terk edilmiş olan Selçuklu ordugâhı ile Sivas ve Kayseri şehirlerinden çok miktarda ganimet ve tutsak toplamıştı. Onun, bu kadar büyük bir yük ile Anadolu’daki istilâ ve işgal faaliyetini sürdürmesi ve bu harekâtı daha ileri götürmesi çok zor idi. Üstelik ordusu da bir hayli yorulmuştu. Baycu Noyan, toplamış olduğu ganimetleri ve esirleri

¹⁰³⁴ İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 149; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 156; Münecimbaşî, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 60; Münecimbaşî, *a.g.e.*, II, 89 vd.; İbn Bibî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 220; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 542; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 252; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 680-682; Verdî, *a.g.e.*, II, s. 168; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 438 vd; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 177.

ordu mensupları arasında paylaştırdıktan sonra birliklerine Azerbaycan'daki karargâhlarına geri dönme emrini verdi. Baycu Noyan, dönüş yolu üzerinde ilk molasını Erzincan önlerinde verdi. Moğol birlikleri, ellerinin ulaşabildiği her yeri yağma ve tahrip etti. Önüne çıkan her canlıyı imha etti. Bu arada Erzincan halkından, hayatlarını bağışlama karşılığında çok miktarda para ve mal istedi. Erzincan halkı, Baycu Noyan'ın bu isteğini reddederek savunmaya geçti. Bunun üzerine Moğol ordusu şehri kuşattı. Zayıf olan Erzincan surları Moğol mancınıklarının güllelerine dayanamadı; şehir kısa sürede düştü. Tıpkı Erzurum ve Kayseri halkı gibi Erzincan halkı ağır bir katliama tâbi tutulduktan sonra şehir tamamen yağma ve tahrip edildi. Aknerli Grigor'a göre Moğollar bu istilâ hareketinin devamında Konya ve Akşehir'i de ele geçirmiştir. Ancak Konya'nın Moğollar tarafından bu tarihte ele geçirildiğine dair başka bir kaynakta bilgi yer almamaktadır. Moğollar ele geçirdikleri yerlerde nüfus sayımı yaparak kişi sayısına göre vergi belirleyip, buralara şihne ve reis tâyin ettiler. Bundan sonra Baycu Noyan ve ordusu, elde ettikleri büyük miktarda ganimet ve esirlerle Azerbaycan'daki ordugâhlarına döndüler. Kösedâğ yenilgisi ve Moğol istilâsı, süratle Anadolu'nun her tarafına yayılarak, halk arasında büyük bir korku ve panik yarattı. Bu korku ve panik de, başta Kayseri ve Malatya şehirleri olmak üzere Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan çok miktarda sivil ve asker insanın beldelerini terk ederek Çukurova Ermeni Krallığı'na ve Suriye'ye göç etmesine sebep oldu. Türkiye Selçuklu hükümdârlarının eski vasalı olan Ermeni Kralı Hetum, ülkesine sığınan mültecilere düşmanca bir tavır içinde oldu. Mallarına el koydu; kendilerine de esir ve köle muamelesi yaptı. Hatta o, bununla da yetinmedi; bütün sığınmacıları din değiştirmeye zorladı. Ermeni Kralı Hetum'un kötü muamelesinden sadece Ermeni Krallığı'na sığınanlar değil, Ermenilere ait araziyi kullanarak Suriye'ye gidenler de nasibini aldı. Kuzey Suriye'deki Halep şehrine gitmek üzere Kayseri'yi terk edenler arasında Sultân II.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi, kız kardeşi ve maiyeti gibi hânedân üyeleri de vardı. Hânedân üyelerinin kâfilesi, Ermenilere ait araziden geçerken bu kâfileye Ermeni Kralı Hetum tarafından el kondu. Bu sırada savaş meydanından kaçışından sonra Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Tokat'ta fazla kalmadı, aile efradı ve maiyetiyle birlikte devletin merkezi Konya'ya geldi. Sivas ve Kayseri'nin düşüş haberinden sonra Konya'da da kendisini emniyette hissetmedi. Aile efradıyla birlikte Antalya kalesine çekildi. Fakat o, Antalya'da da rahat olamadı. Buradan da Menderes Nehrinin kaynak havzasına geçti. Köseadağ yenilgisi sonucunda Türkiye Selçukluları Devleti'nin ordusu dağılmış, teşkilâtı da çökmüştür. Anadolu sahipsiz ve savunmasız bir ülke hâline gelmiştir. Erzurum, Sivas, Kayseri ve Erzincan gibi Orta ve Doğu Anadolu'nun en büyük ve en gelişmiş şehirleri birer birer düşmüş, Sivas hariç halkı katliama uğratılmış, mimari yapılar tahrip edilmiştir, ancak sınır bakımından herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁰³⁵

5. 7. 9. Moğollarla Barış Antlaşmasının İmzalanması

Baycu Noyan, kolayca kazandığı Köseadağ savaşı ile Selçuklu ordusunun dağıldığını gördü. Baycu Noyan'ın dönüşü Anadolu'da yeni bir toparlanmaya imkân verdi. Köseadağ bozgunundan sonra Amasya'ya çekilen Sahib (vezîr) Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî,¹⁰³⁶ Moğol ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribat

¹⁰³⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, VIII/2, Dâiretü'l- Maârifî Osmâniyye, Haydarabad-Dekkan 1952, s. 742; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 156; İbn Bibî, *a.g.e.*, Çev. F. N. Uzluk, s. 219; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 60; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 89 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 541-542; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 252; Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, s. 84-85; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 438 vd; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 176-178.

¹⁰³⁶ Sahib Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın babasıdır. Bkz. J. K. Kramers, "Muîneddin", *IA*, VIII, s. 556-557; Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'înu'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 27-33.

sonra geri döndüğünü öğrenince Amasya kadısı Fahreddîn'i yanına çağırdı ve olanları ona anlattı. Memleketin uğradığı bu felaket hakkında dertleştirdiler ve ağladılar. Bu arada vezîr, "Memleketin işi ve saltanatın ahvâli genç, bilgisiz ve tecrübesiz sultânın sefiller ve ayak takımıyla düşüp kalkması yüzünden bu hale geldi. Şu sırada eğer duruma uygun tedbir alınmazsa saltanat nimetine nankörlük edilmiş olur. Görüşüm odur ki, kararlılık elimizi Yüce Allah'ın yardım ipine atalım, korkusuzca ve samimiyetle barış ve dostluk yoluna gidelim. Çığırından çıkmış olan işleri barış yoluyla tekrar istediğimiz yöne çevirelim. Her ne kadar yolumuz ok ve kılıç üzerinde ise de çabayı elden bırakmayalım. Eğer bu yolla amacımıza ulaşırsak ne ala. Yok, eğer durum amacımız hilafına dönerse o zaman da vefakârlık ve kadirşinaslık, dürüstlük ve hizmetkârlık şartlarını yerine getirmiş oluruz." dedi. Kadı Fahreddîn bu düşünceyi kabul etti. Baycu Noyan ile görüşüp bir barış yapmak üzere kıymetli hediyelerle beraber yola çıktılar. Erzurum'da Moğollara yetişince durumu bildirmek üzere Baycu Noyan'a haber gönderdiler. Haberciler yazıyı ulaştırdıkları zaman Baycu Noyan ile diğer emîrlere ateş ve kan içinde bıraktıkları bir memlekette elçilerin kendilerini takip etmesine ve onların cesaretine hayret ettiler. Sahib Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî ve Kadı Fahreddîn Erzurum sınırında Baycu Noyan'ın yanına vardılar ve Moğol ordusuyla birlikte Mugan ordugâhına gittiler. Baycu Noyan Mugan ordugâhına varınca Selçuklu vezîrini huzuruna kabul edip geliş maksadını ve isteğini sordu. Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, Moğol kumandanı ile çok vakur ve siyasî bir dil ile barış talebini ileri sürdü ve Moğolları ikna etti. Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, Moğollara karşı fikrini şu şekilde ifade etti. "Yüce Allah siz cihan padişahının cömertlik ve fazilet duygularını güçlendiresin, suçluların suçunu bağışlama âdetini sürdürsün. Noyan'a malumdur ki, eğer bu defa Allah, yardım ve desteğini sizin devletinize verip, İslâm Devleti'ne karşı zafer ve başarı kazanmanızı sağlamışsa onunla mağrur olmamak gerekir. Sizin de bildiğiniz gibi savaşta öldürülen Selçuklu askerlerinin sayısı üç bin süvârîden fazla değildir. Buna karşılık Moğol

ordusundan da çok sayıda asker hayatını kaybetti. Daha Anadolu memleketlerinin ve uclarının silahlı, teçhizatlı ve dağ yapılı atlara sahip yüz binlerce askeri bulunmaktadır. Eğer Anadolu memleketlerinin arı kovanına çomak sokulursa, uzun yıllar heyecan, fitne ve karışıklık sakinleşip son bulmaz. Anadolu ülkesinin düzeni Selçuklu sultânlarından başkası tarafından sağlanamaz. Memleketlerin ve ülkenin halkı, onlara boyun eğme ve emîrlere uymadan başka bir şey yapmazlar. Başka bir padişah orayı elinde tutamaz. Eğer Noyan, İlhan'ın takip ettiği doğru yolu takip eder, yöneticilik ve tedbirli olma kurallarına uyarsa, sultânla barış yapmayı kabul eder. Çünkü dünyaya sahip olmuş ve onları şimdi size bırakmış olan geçmiş zamanın büyükleri ve padişahları, barış kapısını çalan, tevazu ve düşkünlük kapısından giren kimselerin rızasını kazanmada, onların dileklerini yerine getirmede acele davranmak gerekir. Onların isteğini reddedip geri çevirmek memleket yöneticilerinin en büyük hatası ve gafleti sayılmalıdır.' demişlerdir. Herkese belli ve açıktır ki, padişahlık sebepleri, dağ gibi dayanıklı askerlerden, güçlü atlardan, düşmanı avlayan silah ve mühimmattan meydana gelir ve bunlar da diğer ülkelerden daha çok Anadolu ülkesinde bulunur. Ayrıca savaşmaktan maksat kazanmaktır. Yüce Allah sizin güç]ü ordunuzu başarılı kıldığına göre, şimdi düşmanlık kılıcını barış kınına koymanız, barış içinde dostluk ve kardeşlik yolundan yürümeniz gerekir. Siz Noyan'ın iyiliğine olacak, ülkenin ve halkın düzenini sağlayacak şeyleri huzurunuzda arz ettim. Eğer bunların dışında Noyan'ın soracağı bir şey varsa sorsun." dedi. Baycu Noyan, barış esasını tespit ederken her yıl Anadolu (Rûm) ülkesinden Moğol Hanı'na ve Noyanlara ne kadar mal göndereceklerini sordu. Vezîr Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, toplantıdan çıkarak kadı ve maiyeti ile hususi görüşüp İlhan'a, Noyanlara ve kumandanlara ödenecek altın, at, deve, koyun, sığır, elbise, mücevherat, av köpekleri, köle ve cariye miktarını kaleme alıp Baycu Noyan'a verdi. Moğol kumandanı bu tekliflerin bazılarını beğendi bazılarını az buldu. Vezîr Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, bazı ilaveler yaptıktan sonra bu yıllık vergi

üzerinde bütün Noyanlar huzurunda anlaşmaya varıldı ve Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî, Moğol vezîri Buhâralı Fahreddîn Bitikçi ile birlikte Anadolu'ya döndü. Barış anlaşmasına göre Selçuklular Moğollara yılda üç yüz atmış bin dirhem gümüş para¹⁰³⁷, on bin koyun, bin sığır, bin deve vereceklerdi. Daha sonraki yıllarda bu vergiler artırılarak yeniden düzenlenmiştir. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev ise Moğollarla barış yapıldığını haber alınca Alâiyye'den Konya'ya geldi. Moğollarla barış yapılması Konya'da bir bayram havası yaşanmasına sebep oldu. Sultân, bu barışı sağlayan vezîr Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî'ye pek çok hediyeler ve iktâlar ihsan etti. Fakat âlicenap vezîr yıllık kırk bin akça (dirhem) maaştan başka bir şey kabul etmedi.¹⁰³⁸

Türkiye Selçuklu Devleti böylece barışı sağladıktan sonra memleket işlerini düzene koymaya başladı. Köseadağ mağlubiyeti ile Moğollara haraç veren bir duruma düştü ise de devlet yine de istiklalini koruyor, memleketin kazandığı iktisadi kudret de fazla sarsılmadan sürüyordu. Yukarıdaki antlaşmaya rağmen Selçuklu sınırları ise değişmemiş batı ve doğuda ki sınırlar mevcut olan şu şekilde kalmıştır. Doğuda; Erzurum, Ahlat, Van, istikâmetinden ilerleyerek, Güneyde; Meyyâfârikîn, Âmîd, Malatya, Elbistani Maraş, Niğde, Ereğli, Ermenek, Alâiyye, Antalya hattından, Batıda; Honaz, Lâdik, Kütahya, Eskişehir, Kuzeyde; Bolu, Amasra, Sinop, Samsun, Niksar, Kogonya, Bayburt hattından Erzuruma kavuşmakta idi. Bu dönemden sonra Türkiye Selçukluları Devleti yıkılana kadar

¹⁰³⁷ Bu para Makrîzî ve İbn Dokmak'a göre dört yüz bin dinârdır. el-Makrîzî, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/2, s. 313; İbn Dokmak, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁰³⁸ el-Makrîzî, sultanın savaştan sonra korkup İstanbul'a kaçtığını söylemiştir. Ancak bu bilgi diğer Arapça kaynaklarda yer almaz. el-Makrîzî, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/2, s. 313; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, VIII/2, s. 742; ez-Zehabî, *a.g.e.*, II, s. 156; Ebülferec-İbnülibrî, *Tarihi Muhtasariüddüvel*, s. 252; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 75-78; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 544; Verdî, *a.g.e.*, II, s. 168; Aksarâyî, Çev. M. N. Gençosman-F. N. Uzluk, 137 vd.; Brosset, *Histoire de la Georgie*, I, s. 520; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 43; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 90-91; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 683 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 443-445; Osman Turan, "Keyhüsrev II", s. 627; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 10.

herhangi bir sınır değişikliği olmamış bu tarihten itibaren ülke Moğol egemenliği altında sınır bakımından aynı ancak ekonomik yönden bağlı bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat Selçuklu Devleti bu bozgunun sonra eski tâbilerini kaybetti. Nitekim Köseadağ savaşında Moğolların kesin olarak galip geleceğini hesap eden Ermeni kralı mükellef olduğu askerlerden başka, aldığı para karşılığında daha fazla kuvvet gönderme taahhüdünü tutmamış, mağlubiyet haberi üzerine de Türkler aleyhine faaliyetlere başlamış ve 1244 yılında Moğolları matbu tanıdıktan sonra da düşmanca davranışlara girişmiştir. Ancak bununla beraber Lampron (Namrun) senyörü Konstantin, Ermeni kralı Hetum'a karşı eskiden olduğu gibi muhtariyetini korumak için Selçuklulara tâbiyetini kesmemiş ve sultânın mağlubiyetinden sonra bir müddet daha kalesinde kalmıştır. Yukarıda değindiğimiz üzere Trabzon Rûm Devleti de artık Selçukluları bırakıp Moğollara tâbi olmuştur. Ancak Selçuklular ile İznik Devleti arasındaki dostluk devam etmiştir. Çünkü İznik hükümdârı John III Doukas Vatatzes (1222-1254)'in başlıca emeli İstanbul'u almak ve buraya hâkim olan Latin Devleti'ni ortadan kaldırmaktı. Nitekim II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Köseadağ mağlubiyeti üzerine Menderes havâlisine gelince imparator ile buluştular ve mevcut anlaşmaları daha da sağlamlaştırdılar. Selçukluların Moğol kumandanı Baycu Noyan ile beraber yaptıkları anlaşmanın güvence altına alınması için Saray ordugâhında (İtil Nehri ağzı) oturan Moğol Hanı Batu (Sain) Han tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Bunun için Selçuklu hükümeti, Başgirt, Bulgar (Kazan havâlisi), Kıpçak ve Rus ülkelerine hâkim olan ve bütün batı Moğollarının başı olan Batu (Sain) Han'a bir elçi heyeti göndermeye karar verdi.¹⁰³⁹ Mücevherat, ağır kumaşlar, murassa (değerli mücevherlerle süslenmiş) eşya, altın takımlı atlar ve başka hediyelerle saltanat Nâibi Şemseddîn Muhammed İsfahânî'nin başkanlığında Amasya Kadısı Fahreddîn ve Tercüman Mecdeddîn Muhammed (İbn Bibi'nin babası)'den oluşan

¹⁰³⁹ Batuhanın otağı hakkında bkz. Cohann De Pilano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s. 110-112.

bir heyet gönderildi. Selçuklu elçileri gemiye binip Kırım'a ve oradan da stepleri geçerek Batu Han'ın huzuruna çıktılar. Sultânın itaatini ve bağlılığını bildirip hediyeleri sundular. Batu Han, tahtının sağında hatunlar ve solunda şehzâdeler olduğu halde elçileri kabul ederek iltifatlarda bulundu. Selçuklular ile Moğollar arasındaki barış anlaşması sağlam esaslara göre yeniden düzenlenip imzalandı. Bu görüşme esnasında ayrıca Ermeniler üzerine bir sefer yapmak için de Batu Han'dan izin alınmıştı. Batu Han, elçiler dönerken sultâna ok-yay, kılıç ve külah gibi hâkimiyet alametleri de gönderdi. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'ye de "Nizâmü'l-Mülk ve Salâhü'l-Âlem" unvanını verdi ve Anadolu'ya hâkim olmasını emretti. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, memlekete döndü. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev ve vezîr Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî Akşehir'den Konya'ya giderken vezîr yolda Iğın'da hastalanıp öldü. Bu sıralarda Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, Altınordu Hanı'ndan dönmüş ve Karaöyük'de sultân ile karşılaşmıştı. Sultân onun başarısından dolayı çok memnun oldu. Kendisine vezîrlik menşuru ile birlikte Kırşehir iktâ emîrliği ve subaşılığı verdi ki, bu zamana kadar hiçbir vezîr böyle bir imtiyaza sahip olmamıştı. Sultân, ayrıca bütün devlet işlerini sahip (vezîr) Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'nin idaresine bıraktı. Nitekim Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, bundan sonra 646 (1248/1249) yılındaki ölümüne kadar Selçuklu Devleti'nin yönetiminde vezîr olarak mutlak hâkimi oldu.¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 324; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, VIII/2, s. 742; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 222-225; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 62; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 90 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 544; Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 16,82; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 683 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 18; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 473; Bu anlaşmaya göre Selçuklular, Moğollar'a yılda üç yüz atmış bin dirhem para, on bin koyun, bin sığır, bin deve vereceklerdi. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 443 vd.; Mükrimin Halil Yinanç Moğollara

5. 7. 10. Kilikya (Sis) Ermenileri Üzerine Sefer ve Sultân

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Ölümü

Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Kilikya (Sis) Ermeni Kralı Köseadağ savaşında mükellef olduğu askerden başka aldığı para karşılığında daha fazla kuvvet göndermeyi vaat ettiği halde sözünde durmamıştı. Fakat bundan daha önemlisi Selçukluların Moğollara mağlup olması üzerine Ermeniler ellerinden gelen her düşmanlığı yapmaya başladılar. Sultânın annesi ve kız kardeşi Çukurova yoluyla Haleb'e giderken kralın misafiri olduğu halde o, Moğollara yaranmak ve Türklerden intikam almak için bu hatunları Baycu Noyan'a teslim etti. Baycu da bundan dolayı kraldan çok memnun oldu. Yine Ermeniler, Köseadağ bozgunu nedeniyle kendi memleketlerine sığınan veya hudutlarına yakın yoldan Haleb'e gitmek isteyen Türklere saldırmış, onları yağmalamış ve Türklere ait bazı kaleleri işgal etmişlerdi. Sultânın adına okunan hutbeyi kesmişler ve ezanı kaldırmışlar; İslâmiyet'e ve Hz. Muhammed'e küfür etmeye başlamışlardı. Selçuklular kraldan mültecileri ve hazineleri istediler ise de kral buna yanaşmadı ve onları Moğollara teslim etti. Bu hadiseler Ermenilerin üzerine sefer düzenlemek için yeterli sebeplerdi. Ermeniler üzerine bir sefer yapmak için de yukarıda söylediğimiz gibi Batu Han'dan gerekli izin alınmıştı. Sultânın sadık tâbi olan Lampron Senyörü Konstantin de Kral Hetum'a ve babası Konstantin'e karşı varlığını korumak için Selçukluları onlara karşı teşvik ediyordu. Böylece Konya'da toplanan Selçuklu ordusu Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, Şerefeddîn Mahmud, Seyfeddin Torumtay ve Siraceddîn Sarıca kumandasında hareket ederken sultân da Antalya'ya gidiyordu. Ereğli'den geçen Türk ordusu Senyör Konstantin'in kılavuzluğu ile Ereğli üzerinden geçerek Babaron Dağı'ndan Çukurova'ya indirildi. Ermeniler Türk ordusu karşısında direnme gösteremediler. Çukurova'nın büyük bir kısmı istilâ edildi. Selçuklu ordusu tepenin eteğinde ve nehrin

verilecek verginin miktarını Yevmi bin lira altın ve bu kıymette at, ester, koyun, öküz ve kumaş olarak belirtmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 178-184.

karşısında Tarsus'u kuşattı ve mancınıklarla surları dövmeye başladı. Uzun süren şiddetli savaşlar esnasında iki taraf da kayıplara uğruyordu. Tarsus Çayı'nın şehre girdiği yerde surlar çökmeye başladı. Şehir düşmek üzere iken bu esnada tufan gibi yağın yağmurlar ve coşan seller atların sulara ve çamurlara saplanmasına sebep oldu. Bundan başka Vezîr Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'ye gelen mühim bir haber ordunun derhal dönmesini gerektiriyordu. Çünkü Alâiyye'de bulunan sultân ani olarak ölmüştü. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî bu durumda Ermeniler haberi duymadan bir barış anlaşması yaparak mümkün olan şeyleri koparmayı düşünüyordu. Nitekim Ermeniler sultânın ölümünden habersiz olarak vezîrin barış teklifini kabul ettiler. Yapılan anlaşmaya göre: Ermeniler Türkiye Selçukluları Devleti'ne savaş tazminatı verecek ve Ermenilerin yaptıkları zararları ödeyecek, ayrıca işgal ettikleri yerleri iade edecek ve Tarsus'a karşılık İç-el'deki Prakana Kalesi (günümüzde Uzuncaburç)'ni Selçuklulara teslim edecek, eskiden olduğu gibi Selçuklu Devleti'ne tâbi olacak ve yıllık vergi ödeyecekti.¹⁰⁴¹

Kaynaklar Tarsus kuşatmasının bırakılması ile sultânın ölümünü 642/643 (1245) yılı sonlarında gösterirler. Sultân Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çok genç yaşta öldüğünü ilgili kaynaklar ittifakla belirtirler. Annesi Kir Vard'ın kızı Mâhperi Hâtun olduğuna göre öldüğü sıralarda yirmi beş yaşından fazla değildi.¹⁰⁴²

¹⁰⁴¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 227-228; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 86; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 63; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 545; Simbat, *a.g.e.*, s. 86; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 473; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 697-700; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 39; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 451; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 184-186.

¹⁰⁴² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, VIII/2, s. 742; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 117; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 228; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 63; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 92; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 700; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 272; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 25; Anonim *Selçuknâme*'de Sultân'ın ölümüyle ilgili şu bilgileri vermektedir; "Yedi ay boyunca o vilâyette katl ve tahribat yaptı. Tarsus'u kuşattı. Bu savaşta

5. 7. 11. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Devrinde Sınırlar

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246), kısa süren sultânlığına rağmen, tespitlerimize göre Selçuklu Devleti onun zamanında en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Bu dönemde Selçukluların Batı sınırı, Muğla vilâyetindeki Dalaman Çayı'ndan başlayarak Denizli ve Kütahya, Eskişehir, istikâmetinden Sakarya'ya ulaşıyordu. Buradan Bolu, Amasra, Kastamonu, Sinop, Samsun, Niksar, Kogonya, Bayburt Kuzey sınırı teşkil ediyordu. Selçuklu sınırı Doğuda Erzurum, Avnik, Ahlat, Van, Güneydoğuda Bitlis, Muş, Meyyâfârikîn ve Âmîd bölgesini içine alıyor, Erzurum ve Âmîd, Selçukluların uc şehirleri oluyordu. Güneyde, Malatya, Elbistan, Maraş Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarında Çukurova bölgesi Ermeni Krallığının hâkimiyetinde olduğu için Selçuklu sınırının dışında kalıyordu. Güney sınırı Ermeni Krallığı'nın üst bölgesi Kayseri, Niğde, Ereğli, İç-il, Ermenek, Alâiyye, Antalya'dan batı sınırına kavuşuyordu. Ancak buradaki Ermeni Krallığı Selçuklulara vergi veriyor ve savaş zamanında da asker gönderiyordu yani tâbi devlet statüsünde idi. Fakat tâbi devlet yükümlülüklerini Moğol istilâsı dolayısıyla Selçukluları zaaf içinde gördükleri zamandan sonra aksattılar. Yani vergi ve asker göndermekten imtina ettiler. Bu durum sadece Ermeniler için değil diğer tâbi devletlerden Trabzon Rûmları içinde geçerlidir. İznik Rum Devleti, Trabzon

Sultânı hava çarptı. Bundan dolayı hastalandı ve Konya'ya döndü. 643 yılı Recep ayının ortasında (6 Aralık 1245) vefât etti." Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; İbn Bibi geniş bilgi vermesine rağmen II. Gıyâseddîn Keyhusrev'in ölümü hakkında tarih belirtmemiştir. Kazvinî 644 (1246/1247) yılını kaydediyor. Kazvinî *Târih-i Güzide*, s. 382; Abû'l-Farac, 1246 yılı başlarında öldüğünü belirtiyor. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 545; Buna mukabil Cenâbî 654 tarihini kaydediyorlar. Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 22; Osman Turan kaynakların farklı tarihler verdiğini ancak ölümünün 1245 yılı sonu ile 1246 yılı başlarında olacağını belirtiyor. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 453-454; Mükrimin Halil Yinanç'a göre; "hayvanat-ı vahşiyeden biri tarafından ısırılmış ve bu yüzden vefât etmişti". Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 188; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 265; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

bölgesindeki Rûm devleti de Selçukluların tâbileri arasında idi. Selçuklu devleti bu tarihte Yakın-Doğu'nun en kuvvetli devleti durumuna yükselmişti.¹⁰⁴³

Buna göre II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde fethedilen yerler liste halinde şu şekildedir;

1. Sümeysât (Samsat), 2. Âmîd, 3. Harran, 4. Suruç, 5. Urfa , 6. Rakka, 7. Re'sü'l-Ayn, 8. Süveydâ (Siverek), 9. Erkanîn (Ergani), 10. Çermik, 11. Akîl, 12. Semâniye, 13. Prakana

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde kaybedilen yerler liste halinde şu şekildedir (Harita XV).

1. Harran, 2. Suruç, 3. Urfa, 4. Rakka, 5. Re'sü'l-Ayn (Eyyûbilerin Haleb Melîkliği)

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde tâbi olan beylikler liste halinde şu şekildedir;

1. Haleb Eyyûbîleri 2. Meyyâfarikin, 3. Mardin Artukluları, 3. Kilikya Ermenileri.

5. 8. II. İZZEDDİN KEYKÂVUS'UN İLK SALTANATI DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

Sultân II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, ölümünden sonra İzzeddîn Keykâvus, Rükneddîn Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykubâd adlarında, henüz küçük yaşlarda üç erkek çocuğu kaldı. Sultân, daha sağlığında, Gürcü Hatun Rossudan'dan olan Alâeddîn Keykubâd'ı veliaht tayin etmişse de Vezîr Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, Celâleddîn Karatay, Şemseddîn Has-Oğuz, Esededdîn Ruzbe ve Fahreddîn Ebûbekir büyük çocuk olan Hristiyan bir ailenin

¹⁰⁴³ Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *AÜ DTCF Dergisi*, 1962, C. 20, S. 3-4, s. 219; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. XVII.

kızı olan Berdûliye Hatun'un oğlu İzzeddîn Keykâvus'u tahta çıkardılar.¹⁰⁴⁴

Bu sırada 1246 yılında Güyük Han'ın (1246-1248) tahta çıkması dolayısıyla¹⁰⁴⁵ Moğolistan'da yapılacak törene büyük kurultayda bütün tâbi hükümdârlar ve dünya devletleri temsilcileri bu merâsîmde bulunmak üzere Moğolistan (Karakurum)'a davet edilmişti. Bu münasebetle Konya'ya da Moğol elçileri gelerek yeni Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'un bizzat bu merâsîmde bulunmasını ve Moğol hanına itaat arz etmesini istediler. Fakat yeni sultânın ülke dışına çıkması durumunda, iç ve dış huzursuzlukların çıkabileceği öne sürülerek yerine, kardeşi Rükneddîn Kılıç Arslan kendisine Atabek tayin edilen Bahâeddîn Tercüman ile birlikte Moğolistan'a gönderildi. Bununla birlikte çok geçmeden, Selçuklu devlet adamları arasında amansız bir yetki çatışması baş gösterdi. Sonunda Vezîr Şemseddîn Muhammed İsfâhanî muhaliflerini bertaraf ederek duruma hâkim olmayı başardı, hatta sultânın annesi Berdûliye Hatun'la da evlenerek iktidarını daha da kuvvetlendirdi. Fakat zaten kendisinden memnun olmayan emîrlere onun bu hareketini hânedâna karşı bir saygısızlık sayarak isyan ettiler. Ermeni seferinde vezîre yardım eden ve bu

¹⁰⁴⁴ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 325; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 27-28; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 117; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 12; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 700; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 35, 43vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 458 vd.; Osman Turan, "Keykâvus II", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 642-645; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 191; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 263 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 187; II. İzzeddîn Keykâvus'un bu ilk hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 234-247; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 58-62; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 148-157; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşluğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 40.

¹⁰⁴⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 324; Cohann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, s. 15; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, s. 79; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 256; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 187.

sebeple de beylerbeyi makamına getirilen Şerefeddîn Mahmûd Erzincanî, şimdi ona karşı hareketin başına geçerek subaşı bulunduğu Erzincan'a gitti ve hazırladığı kuvvetlerle Niksar'a kadar ilerledi. Fakat vezîrin merkezden Şemseddîn Yavtaş¹⁰⁴⁶ kumandasında gönderdiği kuvvetlere mağlup ve teslim oldu, çok geçmeden de oğlu ile birlikte öldürülerek ortadan kaldırıldı. Fakat bir süre sonra Uc taraflarında Türkî Ahmed adında birisi Sultân I. Alâeddîn Keykubâd'ın oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıktı ve Türkmenleri etrafına toplayarak isyana başladı. Türkî Ahmed'in isyanı Türkmenler arasında gittikçe büyüyordu. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, mevcut askerleri bu isyanı bastırmaya gönderdi. Fakat kumandanlar Türkmenlere yaklaşıncı kuvvetli olduklarını gördüler ve yavaş hareket ederek vezîrden takviye kuvvet istediler. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, bizzat kendi muhafızları olan Harezmlî, Kıpçak ve Kürt ücretli askerlerini Hatîreddin Zekerîya kumandasında Türkmenlere karşı gönderdi. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî, bu Uc Türkmenlerinin isyanını bastırmağa uğraşırken Güyük Han'ın tahta çıkış kurultayı ve merâsîmine katılmak üzere Moğolistan'a gönderilmiş olan Rükneddîn Kılıç Arslan'ın iki bin Moğol süvârîsi ile dönüp bütün Selçuklu ülkesine hâkim olduğu haberi geldi. Nitekim Kılıç Arslan'ın Atabeki Bahâeddîn Tercüman, Moğol hanına, "Vezîr Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'nin Anadolu'da devlet büyüklerini öldürdüğünü, sultânın annesi ile evlendiğini, yeni sultânı tahta çıkarırken Han'ın iznini almadığını" söylemişti. Bu sebeple gelen yarlığda İzzeddîn Keykâvus'un ve Vezîr Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'nin azli, Rükneddîn Kılıç Arslan'ın saltanatı ve Bahâeddîn Tercüman'ın vezîrliği emredilmişti. Rükneddîn Kılıç Arslan, Moğol askerleri ile Erzincan'a ve oradan da Sivas'a gelip saltanatını ilan etti. Onun saltanatı Erzincan ve Sivas'tan başka Kayseri, Malatya, Harput ve Âmîd'de de tanındı. Buralarda vâli ve memurlar atandı. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'nin adamları azledildi.

¹⁰⁴⁶ Şemseddîn Yavtaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (II): Şemseddîn Yavtaş", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2007, s. 471-482.

Böylece üç yıl süren Moğolistan seyahatinden sonra Selçuklu tahtı 1249 yılında Rükneddîn Kılıç Arslan'a intikal ediyordu. Rükneddîn Kılıç Arslan, vezîrin yakalanması için yanında bulunan emîrlerden Sâmiruddîn Alpsarı ve Fahreddîn Sivastos'u vazifelendirdi. Şemseddîn Muhammed İsfâhanî ise bu durumda karısını ve Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'u yanına alıp deniz kenarında bir kaleye (Antalya veya Alâiyye) götürerek isyan etmek istiyordu. Fakat Celâleddin Karatay, buna engel olarak ülkenin yeni bir kargaşaya düşmesine meydan vermedi. Celâleddin Karatay, vezîre haber gönderip derhal köşkünden çıkıp bahçesine ve oradan da Uc'da isyanla meşgul olan askerlerinin yanına gitmesini bildirdi. Fakat Şemseddîn Muhammed İsfâhanî bu tavsiyelerde bir kasıt ve hile olacağını düşünerek buna uymadı. Ancak çok geçmeden tarafından vezîrliğe atanan Bahâeddîn Tercüman, Moğol askerleri ile Konya'ya gelerek Şemseddîn Muhammed İsfâhanî'yi yakalattı. Bütün mallarına el konduktan sonra 8 Zilhicce 646 (24 Mart 1249)'da öldürüldü.¹⁰⁴⁷

5. 9. MÜŞTEREK SULTÂNLAR DEVRİ: ÜÇ KARDEŞ YÖNETİMİ (II. İZZEDDİN KEYKÂVUS-IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN-II ALÂEDDİN KEYKUBÂD) DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

¹⁰⁴⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 324; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 91-116; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 117; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 44; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 546-547; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 93; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 63; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 740 vd.; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 27 vd.; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, Basım yeri ve tarihi yok, s. 334; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 34; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 458 vd.; Osman Turan, "Keykâvus II", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 642-645; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 193,197-201; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 265-266.

Güyük Han'ın tahta çıkış törenine gitmiş olan Rükneddîn IV. Kılıç Arslan Güyük Han tarafından, Türkiye Selçuklu sultânı, olarak atanmıştı. Güyük Han tarafından IV. Rükneddîn Kılıç Arslan Selçuklu sultânı tayin edilmesine rağmen ülkede yeni bir karışıklık ve huzursuzluğun ortaya çıkmasını istemeyen Celâleddîn Karatay: "Büyük kardeş dururken küçüğünün takdim edilip memleketi onun idaresine vermek dine, insanlığa ve geleneğe uygun düşmez, böyle bir icraatı bütün halk, halife ve başka milletler de kötü karşılar. Bu sebeple meselenin halli için üç kardeşin birlikte tahra oturması, hutbe, sikke ve kitabelerde adlarının doğum sırasına göre okunup yazılması" üzerinde bir anlaşma teklif etti. Fakat IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve taraftarları bu teklifi kabul etmek istemedi. Bunun üzerine iki tarafın askerleri hazırlanıp harekete geçtiler, Alâeddin Kervansarayı (Sultân Han)¹⁰⁴⁸ yakınında Ruzbe Ovası'nda toplandılar. Burada 1 Rebiulevvel 647 (14 Haziran 1249)'de iki taraf arasında yapılan savaşta IV. Rükneddîn Kılıç Arslan mağlup oldu. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan mağlup olunca Celâleddîn Karatay'ın teklifi yürürlüğe girdi. Onun fikrine göre üç kardeş arasında asıl sultân yine büyük olan II. İzzeddîn Keykâvus bulunuyor; hutbe, para ve kitabelerde sıra ile isimleri zikrediliyor; ancak bazen de sadece büyük sultânın adı kullanılıyordu.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁸ Alâeddîn Kervânsarayı (Sultan Hanı), Konya-Aksaray yolu üzerinde ve Aksaray'a bir konak yaklaşık 35 km) mesafededir. Sultan Alâeddîn Keykubâd tarafından 1229 yılında yapılmıştır. Bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1989, s. 172-175; Osman Turan, "Selçuk Kervânsarayları", s. 471-496.

¹⁰⁴⁹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 120-126; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 549-550; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 27-28; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 94-95; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 45; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 272; Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 35, 43vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 466-470; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 642; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 703-704; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 266; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 190; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 203; Bu

Bu dönemde devlet yönetimi Celâleddîn Karatay'ın önerisiyle üç kardeşin müşterek sultânlığına bırakıldı. Buna rağmen Selçuklu devlet adamlarının kişisel ihtiras ve çıkarlarını ön planda tutma çabaları, otorite ve huzurun yeniden bozulmasına neden oldu. Moğol elçilerinin devamlı gidip gelmeleri ve ısrarları üzerine devlet adamları nihayet II. İzzeddîn Keykâvus'u Mönge Han'a (1251-1259) göndermeye karar vererek üç sultân ile birlikte Kayseri'ye vardılar. Buradan Sultân II. İzzeddîn Kaykâvus'u maiyeti ile birlikte Moğolistan'a yolcu ettiler. Bu arada IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykubâd kısa bir süre ülkeyi iki sultân olarak yönetmişlerdir. Bu dönem her ne kadar pek açık görülme de iki kardeşin Konya, Sivas ve Kayseri'de adlarına sikke bastırması olmaları bu durumu doğrulamaktadır. Ancak bu dönem hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir.¹⁰⁵⁰ Bu arada II. İzzeddîn Kaykâvus, Sivas'a varınca Kayseri'de hastalanan Celâleddîn Karatay'ın 28 Ramazan 652 (11 Kasım 1254)'de öldüğünü haberini aldı. II. İzzeddîn Keykâvus, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın tek başına saltanata getirilmesini önlemek amacıyla, Celâleddîn Karatay'ın ölümünü ileri sürerek Moğolistan seyahatinden vazgeçip Konya'ya döndü ve yerine, kardeşi II. Alâeddîn Keykubâd'ı Mönge Han'a gönderdi. II. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğolistan'dan sultân olarak döneceği haberi, diğer iki kardeşini ve bunlara bağlı devlet adamlarını endişeye düşürdü. Bu nedenle Aksarayî'nin belirttiğine göre Erzurum'a ulaşan II. Alâeddîn Keykubâd, devlet adamları tarafından öldürüldü. Böylece Celâleddîn Karatay'ın güçlkle kurmayı başardığı “Üç Kardeş Saltanatı”

“Üç Sultan Yönetimi” döneminde bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 249-269; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 163-176; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşığı” Selçuklu Sikkeleri, s. 45-46; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

¹⁰⁵⁰ Bu iki sultan Yönetimi döneminde bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 69-70; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 177-184; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşığı” Selçuklu Sikkeleri, s. 47.

bozuldu ve saltanatta iki kardeş kaldı. II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Gürcü Hâtun ile 1238 yılında evlendiğine göre II. Alâeddîn Keykubâd öldüğünde yaklaşık on yedi yaşlarında idi.¹⁰⁵¹

II. İzzeddîn Keykâvus'un, Abû'l-Farac'ın ifadesine göre; içki, kadın ve eğlenceye düşkün olması, devlet adamlarını tedirgin ediyordu. Hıristiyan dayıları Kir Haya ile Kir Kedid, devlet işlerine müdahale ediyorlardı. Bu durum halk ve devlet erkânı arasında huzursuzluğa sebep olmuş ve bu sebeple IV. Kılıç Arslan, kıyafet değiştirmek suretiyle, yakın adamlarıyla birlikte Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturtulmuştu. İki kardeş arasında bir anlaşma sağlanması için müzakereler yapıldı ise de bir sonuca varılamamıştır. Bunun üzerine her iki taraf savaşmak üzere hazırlanmağa başladılar. Nihayet iki kardeşin askerleri arasında 652 (1254) yılında Kayseri'deki Ahmedhisar civarında savaş yapıldı. Yapılan savaşta IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, yine yenilgiye uğradı. Böylece II. İzzeddîn Keykâvus, tek başına Türkiye Selçuklu tahtında

¹⁰⁵¹ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 126- 136; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 559-560; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 27 vd.; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 95-96; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 65; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 763 vd.; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 45; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 35, 43vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 215-216; II. Alâeddîn Keykubâd'ın zehirlenerek veya eceli ile ölümü hakkında farklı rivayetler için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473-474; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 643; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Yukarıda değindiğimiz gibi II. Alâeddîn Keykubâd yalnız kardeşleriyle birlikte iktidarda kalabilmiştir. Ancak İsmâil Gâlib tarafından neşredilmiş 663 tarihli müstakil bir sikkesi mevcuttur. Bu sikke de tarih olmakla birlikte darb yeri belirsizdir. Kaynaklarda II. Alâeddîn Keykubâd'ın yalnız başına sultan olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte sikke 663 tarihinde basılmıştır. Ancak II. Alâeddîn Keykubâd bilindiği üzere 662 yılında yaşamını yitirmişti. Bu nedenle 663 tarihinde onun adına sikke bastırılmış olabileceği zayıf bir ihtimaldir. Ahmed Tevhid'de İsmâil Gâlib'in eserindeki bu sikkeden bahsetmiş ancak sikkenin elde edilemediğini belirtmiştir. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 297; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 78-80; Halit Erkiiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 206; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

kalmış oldu. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ise önce Amasya'ya daha sonra Burgulu (Uluborlu)'ya gönderilerek hapsedildi.¹⁰⁵²

5. 10. SULTÂN II. İZZEDDÎN KEYKÂVUS'UN (İKİNCİ KEZ) MÜSTAKİL HÜKÜMDÂRLIĞI DEVİRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

II. İzzeddîn Keykâvus kardeşini mağlup ve haptettikten sonra saltanatta tek başına kaldı.¹⁰⁵³ Ancak bu sıralarda Moğol kumandanları Anadolu'ya sık sık elçiler göndererek anlaşma dışında para ve mal istiyorlar ve alıyorlardı. Türkiye Selçuklu Devleti bunu önlemek için Emîr-i Dâd (Adliye Nâzırı) olan Fahreddîn Ali'yi ağır hediyeler ve yüz bin sultânî dirhem para ile Batu Han'a gönderdi. Elçi olarak gönderilen Fahreddîn Ali, Batu Han'dan aldığı bir yarlığ ile geldi. Bu yarlığda gerek Baycu ve gerekse diğer noyanların elçileri ve hayvan sayım vergisi almak için Şemseddîn Kazvinî'nin gönderdiği tahsil memurları men ediliyordu. Baycu Noyan bu haberi duyunca yolda Fahreddîn Ali'yi görerek bundan sonra kendisine ve Selçuklulara iyi bir gözle bakmayacağını söyleyerek üstü kapalı bir

¹⁰⁵² es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 136-142; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 560; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 30-31; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Müneccimbâsı, *a.g.e.*, II, s. 96; Müneccimbâsı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 66; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 45; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 755 vd.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 220; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 474-475; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 643; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 168; II. İzzeddîn Keykâvus'un bu ikinci hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış ve günümüze ulaşmış sikkeler mevcuttur. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 181-203; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşığı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 40.

¹⁰⁵³ II. İzzeddîn Keykâvus'un ikinci hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 270-277; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 78-80; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 181-203; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşığı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 41.

şekilde tehdit etti. Türkiye Selçukluları Devleti bu sıralarda Moğol baskısı ve iç mücadelelerle uğraşırken Ermenilerin bir takım saldırıları ve Türkmen ayaklanmaları vuku buluyordu. Bu Türkmen ayaklanmalarından birini de Celâleddîn Karatay'ın 1254'de ölümü sırasında Ağaçeri Türkmenleri¹⁰⁵⁴ yapmıştı. İbn Bibi'ye göre, Ağaçeriler'in menşei Maraş ova ve ormanları olup buradan başlayarak Rûm (Anadolu), Şâm (Suriye) ve Ermeni beldelerini (Kilikya) istilâ ettiler, yolları kesip kervan kâfilelerini soydular, çok miktarda mal ve servet sahibi oldular. Ağaçerilerin karşısında askerler yetersiz olduğundan Vezîr Kadı İzzeddîn Muhammed ve beylerbeyi olan Şemseddîn Yavtaş, orduyu alıp birlikte Ağaçerilerin üzerine sefere çıktılar. Fakat Kayseri'ye vardıklarında Baycu Noyan'ın Anadolu'yu istilâya giriştiğini ve öncü kuvvetlerinin Erzincan'a geldiğini haber aldılar. Bunun üzerine Ağaçeri Türkmenlerini bırakıp Moğollara karşı savaş hazırlığına başladılar. Daha önce ifade ettiğimiz gibi anlaşma dışında daima elçi gönderip para ve mal isteyen Baycu Noyan'a karşı Batu Han'a daha önce gitmiş olan Fahreddîn Ali bu kanunsuz ve aşırı talepleri durdurmak üzere bir yarlıg getirmiş idi ise de onun talepleri yine devam etmiş ve yarlıg sebebiyle hiddetlenmişti. Fakat Baycu Noyan'ı bu defa Anadolu'ya sevk eden başka bir sebep daha vardı. Nitekim Mōngke Han, İnan ve batı ülkelerini idare için kardeşi Hülagu'yu İlhan unvanı ve kendi ordusu ile beraber bu tarafa gönderdi.¹⁰⁵⁵

Hülagu, kışlak olarak Mugan'ı seçince Baycu oradan ayrılmak, ailesi, askerleri ve hayvanları ile birlikte zapt ettiği Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. Nitekim Baycu Noyan, Ağustos 1256'da Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'a haber göndererek Mugan'dan ayrılma sebebini yukarıda izah ettiğimiz şekilde anlatıp Anadolu'da kendisine bir yaylak ve kışlak tayini istiyordu. Bu haberi endişe ile

¹⁰⁵⁴ Ağaçeriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Ağaçeriler", s. 460-461.

¹⁰⁵⁵ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, 12 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 13 vd.; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, s. 112 vd.; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 35, 43.; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler II: Şemseddin Yavtaş", s. 478; Ali Öngülk, *a.g.e.*, II, s. 193;

karşılayan Selçuklu hükümeti, Baycu Noyan'ın gerçek maksadını anlamak için Pervâne Nizameddîn Hurşid'i ona gönderirken diğer taraftan da orduyu hazırlayıp askerler topladı. Baycu Noyan Erzincan'da konaklayıp Aksaray'a geldiği zaman Nizameddîn Hurşid de onunla görüşüp döndü ve onun Sultân II. İzzeddin Keykavus hakkında herhangi bir kötü maksadının olmadığını söyledi. Devlet adamlarından bir kısmı Moğol kumandanı Baycu Noyan ile barış yapılması ve ordusu için yaylak ve kışlak tayin edilmesinin uygun olduğu fikrini ileri sürerken, diğer bir kısmı da ona itimat edilmemesini, kendisinden daha büyük bir Moğol Hanı (Hülâgu)'nın gelmesiyle onun yerinden atıldığını düşünüyorlar ve bu sebeple de savaşa taraftar bulunuyorlardı. Bununla beraber Baycu Noyan'ın Erzurum'dan Aksaray'a kadar geçtiği yerlerde şehir ve vilâyetleri tahrip ettiği de kaydedilmektedir. Böylece Baycu Noyan'a karşı cihat kararı verilince Vezîr Kadı İzzeddîn, beylerbeyi Şemseddîn Yavtaş ve Emîr-i Ahür Fahreddîn Arslanogmuş kumandasında bulunan Selçuklu ordusu Konya'dan Aksaray'a doğru hareket etti. Aksaray'a bir konak mesafede Sultân Alâeddîn Kervansarayı (Sultân Hanı)'na vardığı zaman bunu haber olan Baycu Noyan da ordusu ile Aksaray'dan ilerledi. Öncü olarak çıkartılan Türkmen kuvvetleri imha edildi. İki ordu ertesi gün 23 Ramazan 654 (14 Ekim 1256)'de Sultân Hanı civarında savaşa tutuştular. Fakat Selçuklu ordusu kolaylıkla mağlup oldu. Başta Vezîr İzzeddîn Muhammed olmak üzere emîr ve askerlerden pek çok insan hayatını kaybetti. Sultân II. İzzeddîn kaçanlardan ordunun mağlup olduğunu haber alınca Hristiyan dayıları ve diğer yakınları ile birlikte sarayda mevcut olan altın, mücevherât ve kıymetli eşyaları alarak Konya'dan ayrılıp Antalya'ya ve oradan da Alâiyye'ye varıp sığındı. Diğer taraftan Baycu Noyan, Sultân Hanı zaferini kazanıp Konya'ya doğru ilerlerken bu bozgunundan kaçan Üstâdü'd-Dâr (Saray kâhyası) İlalmışoğlu Nizâmeddîn Ali, şehirde hükümet ve asker kalmadığından payitahtı sahipsiz bulmuştu. Bu sebeple ilk iş olarak ayak takımı ve bozguncuların kavgalarını yatıştırdı. Sonra derhal Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve noyanlara hediyeler hazırlamak

için uğraştı ve halkı bu maksatla fedakârlığa davet etti. Hatip de Cuma günü kendisine ve karısına ait bütün kıymetli eşyaları yanına alarak câmiin minberine çıktı ve halka hitaben: "Ey Müslümanlar! Böyle bir düşman karşısında bir felakete uğradık. Şimdi bizi kurtaracak servetimizden başka bir şeyimiz kalmamıştır. Malınızı hiç esirgmeden harcayıp hayatınızı satın alınız. Aramızda mal toplayıp canımızı, kadın ve çocuklarımız uğrunda feda edelim." dedi ve ağladı; bütün cemaat da onunla birlikte ağladı ve herkes elinden geleni verdi. Halk Moğollara karşı şehrin kapılarını kapatmakla beraber Baycu Noyan Konya'yı tahribe yemin etmişti. Nizâmeddîn Ali, dört katır yükü altın götürünce bundan vazgeçti fakat yine de sadece dış surların burçlarını yıkarak yeminini yerine getirmiş oldu.¹⁰⁵⁶

5. 11. IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN DEVRİNDE

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN

SINIRLARI

Baycu Noyan, Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'un Konya'dan ayrıldığını duyunca bir müddet onu takibe girişmiş; ancak onun Antalya'ya vardığını öğrenince de torunu Yisutay'ı bin süvârî ile beraber onu getirmek için göndermiştir. Fakat Antalya'da kendisini güvencede görmeyen sultân orada az bir müddet kalmış, İznik Rûm İmparatoru II. Theodoros Dukas Laskaris (1254–1258)'e sığınmak üzere Denizli (Lâdik) tarafına gitmiştir. Yisutay, sultânın

¹⁰⁵⁶ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 562-563; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s.31-33; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 117; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 17,51; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Anonim *Selçuknâme*'de tarih 4 Ramazan 654 (15 Ekim 1256)'tür. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; İbn Bibi'de tarih 23 Ramazan 654 (13 Ekim 1256)'tür. İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 259; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 148; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 66; Ebülferec-İbnülibrî, *a.g.e.*, s. 27; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 224; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 193 vd.; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 96-98; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 475-482; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 643; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 269-270; Faruk Sümer, "Anadolu'da Mogollar", s. 28-30; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

oradan ayrıldığını ve Denizli tarafına gittiğini öğrenince o tarafa doğru takibe girişti. Yisutay, Sultân II. İzzeddîn'e adam gönderip Baycu Noyan'ın onun babası yerinde olduğunu, babasının kendisini çağırdığını, tereddüt etmeden gelmesi gerektiğini söyledi. Sultân II. İzzeddîn birçok hediyeler göndererek hazırlıklarını bitirdikten sonra derhal geleceğini vaat ediyor ve geciktiğinden dolayı da özür diliyordu. Fakat sultân, Moğol Noyan'ını aldattı ve İznik İmparatoru II. Theodoros Laskaris'in yanına gitti. Bunun üzerine o zamana kadar iki sultânı bir arada kabul etmek isteyen Baycu Noyan bu imkân kalmayınca IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına çıkarmaya karar verdi. Sultân Hanı bozgunundan sonra Emîr-i Âhür Fahreddîn Arslanogmuş ve diğer emîrler derhal Burgulu (Uluborlu)'ya gidip IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı hapisten çıkarmışlardı. Fakat Baycu Noyan, II. İzzeddîn Keykâvus'u takip ettiği ve onun gelmesine kadar saltanat meselesi ile meşgul olmadığı için IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve emîrler bir müddet Ilgın havâlisinde Kızılviran'da kaldılar ve oradan da Konya'ya geldiler. IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Konya'ya gidip Baycu ile görüşmek üzere 8 Zilkade 654 (27 Kasım 1256) Salı günü hareket edeceğini ağabeyi II. İzzeddîn Keykâvus'a bir mektup ile bildirmiştir.¹⁰⁵⁷

Fakat IV. Rükneddin Kılıç Arslan gelene kadar bir müddet Selçuklu tahtı boş kalmış ve nihayet Baycu Noyan'ın muvafakati ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan 16 Safer 655 (4 Mart 1257)'de tahta çıkmıştır.¹⁰⁵⁸ Nizâmeddin Hurşid ve Muîneddin Süleyman onun devlet adamları arasında birinci derecede rol oynamış; vilâyetlere yeni vâililer ve subaşılar tayin edilmiştir. Devlet adamları Aksaray'a

¹⁰⁵⁷ Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 755 vd.; Bu mektubun yer aldığı *et-Teressul ile't Tevessül* adlı münşeât mecmuası Paris Milli Kütüphanesi Suppl. Pers. Nr. 1353'tedir. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 19; Mektup hakkında bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 63-74; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 483-484.

¹⁰⁵⁸ IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın bu hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 248; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 63-64; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 161; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşakğı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 42-44.

gidip Sultân Hanı (Alâeddîn Kervansarayı) civarında ordugâh kuran Baycu Noyan ile bir barış anlaşması yapıp imzaladılar. Moğol askerlerinin ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılamak için memleketten para ve mal toplandı. Bu arada Hoca Noyan zalim bir kimse olduğu için rivayete göre Selçuklular onu zehirleyip kötülüklerinden kurtuldular. Fakat bu zehirlenme hadisesi Nizâmeddîn Hurşid'e isnat olundu ve Moğollara götürülürken Erzurum'da hayatına son verildi. Onun ölümü üzerine yerine Muîneddîn Süleyman, Pervâne oldu ve bundan sonra Anadolu'nun kaderi üzerinde rol oynayan bir şahsiyet olarak Pervâne ünvanı onun ismi yerine geçti.¹⁰⁵⁹

6. MOĞOL EGEMENLİĞİ VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN ZAYIFLAYIP ORTADAN KALKMASI (1256'DAN 1308'E KADAR)

6. 1. İKİ SULTÂN YÖNETİMİ: II. İZZEDDİN KEYKÂVUS - IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN DEVİRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

İlhanlı Devleti'nin ilk hükümdârı olan Hülâgu Bağdâd üzerine sefere çıkmaya hazırlanırken Baycu Noyan'ı da çağırıldı. Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılması üzerine Bizans'a sığınan II. İzzeddîn Keykâvus, İznik imparatoru II. Theodoros Laskaris'ten sağladığı üç bin Frank süvârîsiyle 14 Rebiulevvel 655 (1

¹⁰⁵⁹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. s. 148-151; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 563; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 33-34; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 98-100; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 760 vd.; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 482-485; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 643; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muinü'd-din*, s. 51-64. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 270; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 195-196; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 30-31; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

Mayıs 1257) tarihinde Konya'ya girerek Selçuklu tahtına oturdu.¹⁰⁶⁰ Bunun üzerine Sultân IV. Rükneddin Kılıç Arslan maiyetiyle birlikte Kayseri'ye çekildi. Fakat II. İzzeddîn Keykâvus'un emîrlerinden Ali Bahadır ordusu ile onları takibe koyulunca IV. Rükneddîn Kılıç Arslan Pervâne Muîneddîn Süleyman ile birlikte Tokat'a gitti. Böylece II. İzzeddîn Keykâvus Orta Anadolu şehirlerini itaat altına almaya başladı. Bu durumda IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Moğollara gidip saltanatını kurtarmaya çalışırken II. İzzeddîn Keykâvus da Hülagu'ya elçi gönderip Baycu Noyan'ın devletini elinden aldığını ve kendisini tahtından uzaklaştırdığını bildiriyordu. Bununla beraber IV. Rükneddin Kılıç Arslan, saltanat yarlığı elde ederek Erzincan'a döndü. Fakat bir taraftan ağır bir kışın bastırması, diğer yandan II. İzzeddîn Keykâvus'un Orta Anadolu beldelerine hâkim olması dolayısıyla kışı Erzincan'da geçirmek zorunda kaldı. Bahar başlangıcında Baycu Noyan kumandasında bir Moğol tümeni de Erzincan'a geldi. Bunlar Pervâne Muîneddîn Süleyman'a mensup askerlerle birlikte ailelerini bıraktıkları Tokat'a doğru ilerlediler. Şemseddîn Yavtaş, II. İzzeddîn Keykâvus'un askerleri ile onlara karşı hareket edip Sivas yakınlarındaki Yulduz (Yıldız) Dağı mevkiinde vuku bulan savaşlarda Pervâne Muîneddîn Süleyman'ı ve Moğol askerlerini bozguna uğrattı ve onları Erzincan'a kaçmaya mecbur etti. Kılıç Arslan ve emîrleri oradan elçi gönderip Moğollardan tekrar yardım istediler. Moğollar, Alıncak Noyan kumandasında ikinci bir tümen (on bin kişi) daha gönderdiler. Bu defa IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a ve Moğol noyanlarına bağlı askerler Niksar'ı aldılar. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan bu sıralarda gücü, kudreti artan ve Moğollar nezdinde nüfuz sahibi olan Pervâne Muîneddîn Süleyman'a bir menşurla Niksar beyliğini ve subaşılığını verdi. Oradan da Tokat'ı kurtarmak için harekete geçtilerse de Şemseddîn Yavtaş'ın müdafaası sayesinde şehre giremediler. Bu sebeple IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, Pervâne Muîneddîn

¹⁰⁶⁰ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 39; İbn Bibi bu konuda geniş bilgi vermesine rağmen tarih ve asker sayısı belirtmemiştir. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 151-152.

Süleyman, devlet erkânı ve Moğol noyanları bir müddet Kazova, Zile ve Kab yöresinde dolaştılar. Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın iktâsı olan Tokat ve beylerbeyi Seyfeddin Torumtay'ın sahip olduğu Amasya da Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'un elinde bulunuyordu. II. İzzeddîn Keykâvus, Moğolların Bağdâd seferi ile meşgul olmasından faydalanarak saltanatını muhafaza ile kardeşini her defasında mağlup ediyordu.¹⁰⁶¹

İki Selçuklu sultânı arasındaki mücadele bu şekilde devam ederken Möngke Han'a gönderilen Alâeddîn Keykubâd yolda öldüğü halde onunla birlikte giden heyet uzun bir yolculuktan, türlü meşakkatlerden ve dört yıllık bir zaman geçtikten sonra memlekete döndüler. Bu kalabalık Türk heyeti önce Batu Han'ın huzurunda Alâeddîn Keykubâd'ın ölümü üzerinde bir sorguya tâbi tutulmuştu. Bunlar evvelce kendi hesaplarına göre üç sultândan birine mensup iken birinin ölümü ile ikiye bölündüler. Şemseddîn Mahmud Tuğraî, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın tarafını tutuyordu. Torumtay ise II. İzzeddîn Keykâvus büyük olduğu için saltanatın ona verilmesini ve kendisine bir yarlıg yazılmasını istiyordu. Görüşmelerde Torumtay'ın doğruluğuna inanan Möngke Han bu durumda ikisinin müşterek saltanat sürmesine karar verdi ve Selçuklu ülkesini ikiye taksim etti. Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırına Makri/Fethiye-Tunguzlu-Honaz-Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattına kadar olan beldeleri II. İzzeddîn Keykâvus'a ve Sivas'tan Erzurum'a kadar uzanan vilâyetleri de IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a ayırdı. Şemseddîn Mahmud ve Torumtay arkadaşları ile birlikte 656 (1258)'da yukarıda Anadolu'ya

¹⁰⁶¹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, II, s. 413; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 151-153; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 563-564; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 39-40; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 100-102; el-Höyî, *a.g.e.*, s. 83; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 769 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 485-489; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 643-644; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 114; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 101.

döndüklerinde Moğolların memlekete girdiklerini ve iki sultân arasında mücadelenin devam ettiğini gördüler. İki sultân arasında gidip gelen elçiler nihayet Möngke Han'ın yarlığına göre anlaşarak ülkeyi aralarında taksim ettiler. Bu sırada Suriye seferine girişen Hülagu iki Selçuklu sultânını huzuruna çağırdı. Önce II. İzzeddîn Keykâvus ve ardından da IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, her biri kendi devlet adamları ile birlikte 4 Şaban 656 (6 Ağustos 1258) tarihinde Tebriz'de bulunan Hülagu'nun huzuruna çıktılar. Hülagu, Selçuklu ülkesini Möngke Han'ın yarlığına uygun olarak iki sultân arasında taksim etti ve iki Selçuklu hükümdârını Halep seferine götürüp bir müddet yanında tuttu. Bu paylaşımına göre; Selçuklu toprakları, Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırına kadar olan Anadolu'nun batısı, Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'a Kızılırmak'ın Erzurum'a kadar Anadolu'nun doğu kısmı ise Sultân IV. Rükneddîn Kılıç Arslan yönetiminde olmak üzere iki büyük bölgeye ayrıldı (1259). Kızılırmak Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Çorum ve Samsun illerinden geçtiğine göre; bu illerin doğusunda kalıp Erzurum'a kadar olan yerler Sultân II. İzzeddîn Keykâvus'a verilmiştir. Yine Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Çorum ve Samsun'un batısından, yukarıda belirttiğimiz Bizans sınırına kadar olan yerler IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın oldu (Harita XVI). Ayrıca yine bu anlaşma ile Anadolu'nun Moğollara ödeyeceği yıllık vergi Aksarayî'ye göre, iki yüz bin (yirmi tümen) nakit dinâr, beş yüz top ipekli kumaş, üç bin top altın işlemeli dibâ, beş yüz at ve beş yüz katır olarak kararlaştırıldı. Anadolu'da bulunan Moğol noyanları ve askerlerinin masrafları İlhan Hülagu'ya gönderilen bu vergilerin dışında idi. Mahmud Tuğrâî, Moğollara yaranmak için onların Anadolu'daki masraflarını çok fazla artırdı ve Kastamonu'yu da kendi geçim ve masraflarına tahsis etti. Fakat Mahmud Tuğrâî'nin Anadolu aleyhine ve kendi iktidarı lehine Moğollara yaptığı fedakârlıktan sonra kazandığı vezîrliği kısa sürdü ve bu sebeple de ölünce iyi bir isim bırakmadı. Onun yerine saltanat Nâibi Fahreddîn Ali b. Hüseyin vezîr oldu.

O, II. İzzeddîn Keykâvus'a vezîr olurken Muîneddîn Süleyman da IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın vezîrliğine tayin edildi. Bu paylaşımından bir sene sonra 657 (1258/1259) yılında Türkiye Selçuklu Devleti şu eyaletleri ihtiva etmekte idi; Ahlat eyaleti, Saltuk Eyaleti, Erzincan Eyaleti, Dânişmend Eyaleti, Ankara Eyaleti, Anadolu Eyaleti, Kayseri Eyaleti (Harita XVII). Bu paylaşımından anlaşılıyor ki İlhanlılar bu tarihte Selçukluların topraklarına dokunmamışlar yalnız, mali yönden kontrolü altına almışlardı. Türkiye Selçukluları Devleti topraklarının iki kardeş arasındaki paylaşımında esas alınan unsur toprakların vergi toplanması temeline dayalı olarak İlhanlılara tâbi federal eyaletler niteliğine dönüştürülmesidir. Bu dönemde yerleşme sisteminin gelişimini etkileyen en önemli nokta I. Alâeddîn Keykubâd döneminde kaldırılmış büyük iktâlar verilmesi uygulamasının geniş topraklar ya da eyaletler verilmesi biçiminde yeniden getirilmiş olmasıdır. Nitekim dönemin tarihi kayıtlarından, Selçuklu sultânlarının melîk, vezîr ya da emîrlere köy, kasaba, kent, hatta bir eyaletin bütün mülk ve gelirlerini kapsayacak nitelikte temliknâme ya da mülknâme adı altında bağış ya da satış yoluyla verdikleri görülmektedir.¹⁰⁶² Bu sırada Türkiye Selçukluları Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanan Trabzon Rûm hâkimi I. Manuel Megas Komnenos Sinop'u 657 (1258/1259) yılında işgal etti ve ele geçirdi. Böylece Sinop Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarından çıkmış oldu.¹⁰⁶³

¹⁰⁶² el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 16,82; M. Zeki Oral, "Selçuk Devri Vesikalari; Sultân Hatun Senedi", *Bellekten*, 1955, C. 75, S. XIX, s. 385-394; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 132; Abdürrahim Şerif Beygu, *a.g.e.*, s. 68-69; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 17-145; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 32-33; Halil Sahillioğlu, "İkinci Keykâvus'un Bir Mülk-Namesi", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969.

¹⁰⁶³ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 68-69; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 102-103; İbn Bibi'de bu taksim şu şekilde açıklanmıştır. "Memleket her iki kardeş arasında yarı yarıya taksim edildi, Selçuk ülkesinin Sivas suyuna kadar olan Garp kısmına Sultân İzzeddîn'in divan naibleri tarafından tasarruf edilmesi ve doğuda kalan parçanın da Sultan Rukneddin'in tasarrufu altına girmesi kararlaştırıldı". İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 264; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 155-156; Aksarayî,

Sinop'un Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarından çıkması sonucunda yukarıda ortaya koyduğumuz olaylar neticesinde elde ettiğimiz verilere göre yeni sınırlar; Batıda Muğla vilâyetindeki Dalaman çayından başlayarak Denizli (Lâdik) ve Kütahya önlerinden geçip Sakarya'ya ulaşıyordu. Kuzeyde Sultânöyüğü ve Kastamonu dâhil Sinop hariç olmak üzere Trabzon Rûm Devletinin sınırlarını teşkil eden Amasya ve Samsun'u da içine alarak Samsun'un batı sınırına kadar uzanıyordu. Doğuda Erzurum, Ahlat, Van, Bitlis, Güneydoğuda Âmîd bölgesi Türkiye Selçuklu topraklarının sınırlarında idi. Erzurum ve Âmîd, Selçukluların uc şehirlerini oluşturuyordu. Güneyde, Malatya, Elbistan sınır hattı takip edilerek, Niğde, Larende, Alâiyye, Antalya ve Isparta sınırlara dâhildi. Çukurova bölgesi Klikya Ermeni Krallığının hâkimiyetinde olduğu için Selçuklu sınırının dışında kalıyordu.

Toprakların iki kardeş arasında paylaşımından sonra II. İzzeddin Keykâvus, gayrimüslim dayılarıyla Kubadâbad ve Antalya'da eğlence âlemine dalmış ve Hülagu'nun elçilerine yıllık vergiyi de vermemeye başlamıştı. Öte yandan IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve bütün yönetim işlerini yürüten Pervâne Muîneddîn Süleyman, Moğollarla işbirliği yapıp iyi ilişkiler kurmak suretiyle onları, II. İzzeddin Keykâvus aleyhine kışkırtmakta idiler. II. İzzeddin

a.g.e., Çev. Mürsel Öztürk, s. 46-47; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), s. 17; 51; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 152; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 573; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 489-493; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 644; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînü'd-din*, s. 75; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 197-198; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 238; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 132; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, s. 196; İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. XXI, S. 33, s. 53-55; Moğollara ödenecek vergi miktarının ayrıntıları için bkz. Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, 1994, C. II, s. 584-585; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 116 vd.

Keykâvus ise Moğollarla bozulan ilişkileri düzeltmek için çok çaba sarf etti. 1261 yılında, birçok değerli armağanlarla Hülâgu'ya gitmek üzere yola çıktı. Bu arada Alıncak Noyan'ın geceleyin saldırı düzenlemek amacıyla Aksaray'dan Obruk Hanı'na vardığını öğrenen II. İzzeddîn Keykâvus ülkenin savunmasını emîrlere bırakıp kendisi Antalya'ya çekildi. Onu takip eden Moğol kumandanı Akşehir'e tâbi Karahöyük'te, IV. Kılıç Arslan da Alkuntaş köyünde kışladılar. II. İzzeddîn Keykâvus'un kumandanları Ali Bahadır, Uğurlu ve sultânın nâib olarak bıraktığı Şemseddîn Yavtaş, Sivrihisar'da ve başka yerlerden topladıkları askerlerle harekete geçip Altunaba Kervansarayı¹⁰⁶⁴ yanında Moğollara karşı şiddetli bir savaşa giriştiler. Fakat Selçuklu kuvvetleri mağlup oldular.¹⁰⁶⁵

Bu sırada II. İzzeddîn Keykâvus, Moğolları 1260 yılında, Aynıcâlüd'da kesin bir yenilgi ve bozguna uğratan ve daha sonra Mısır Türk Memlûk hükümdârı olan¹⁰⁶⁶ Baybars'ın yardımını sağlama yolunda çabalar sarf etti, fakat olumlu bir sonuç alamadı. Bir süre sonra da, artan Moğol baskısı karşısında 1262 yılında, aile bireyleri ve yakın emîrleriyle birlikte Antalya'dan hareket eden, Sultân II. İzzeddin Keykavus İstanbul'a varınca 1261 yılında İstanbul'u Latinlerden kurtararak Bizans'ın asırlık emellerini gerçekleştiren VIII. Mihail Palaiologos (1261-1282)'a sığındı. Önce II. İzzeddîn Keykâvus'a çok iyi davranan VIII. Mihail Palaiologos daha sonra konumuzla

¹⁰⁶⁴ Altunaba Kervânsarayı (Argıt Hanı), Akşehir-Ilgın arasındadır. Bkz. Osman Turan, "Selçuk Kervânsarayları", s. 475.

¹⁰⁶⁵ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 158-160; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 267; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 49-52; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 104-105; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; el-Höyî, *a.g.e.*, s. 83; Ebülferec-İbnülibrî, *a.g.e.*, s. 27; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 250; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 493-495; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 644; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Faruk Sümer, "Anadolu'da Mogollar", s. 32-35; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 198-199; T. T. Rice, *The Seljuks In Asia Minor*, s. 77; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler II; Şemseddin Yavtaş", s. 481; Ergin Ayan "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 118.

¹⁰⁶⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Yaşar Kopruman, "Memlûkler", s. 453-454, 458-459.

alakalı olmadığı için değinmediğimiz birtakım siyasî olaylar karşısında II. İzzeddîn Keykâvus'u hapse attırdığı gibi, beraberindekilere de insanlık dışı davranışlarda bulundu. Çok geçmeden Altın Ordu hükümdârı Berke Han, İmparatorun II. İzzeddîn Keykâvus'a ve Memlûklü elçilerine olan düşmanca davranışları dolayısıyla bir ordu göndererek, Balkanlar'daki Bizans memleketlerini istilâ ettiği gibi, II. İzzeddîn Keykâvus ve ailesini hapisten kurtardı ve II. İzzeddîn Keykâvus'u yanına getirtti. Kendisine Suğdak ve Solhad kentleri dirlik olarak verilen II. İzzeddîn Keykâvus, Kırım kıyılarında sürdürmekte olduğu gurbet hayatında 678/679 (1279-1280/1281) yılında vefat etti.¹⁰⁶⁷

6. 2. IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN (İKİNCİ KEZ)

DEVİRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

DEVLETİ'NİN SINIRLARI

IV. Rükneddîn Kılıç Arslan önce üç kardeş, birkaç defa ağabeyi İzzeddîn ile müşterek ve ondan ayrı olarak kısa süren sultânlığı nihayet bulup Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın Moğollarla işbirliği sayesinde 660 (1261/1262) yılında

¹⁰⁶⁷ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 289; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 234; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 158-162; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 49-57; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; Ahmed b. Ali el-Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt/2. kısım, s. 469-470; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 585; İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 326-327; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 24; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 106-111; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 72-73; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 35, 43 vd.; Şerefeddin Yaltkaya, *Baypars Tarihi*, II, Ankara 2000, s. 32 vd.; Verdî, *a.g.e.*, II, s. 169; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 250; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 64; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 496-501; Osman Turan, "Keykâvus II", s. 644-645; Faruk Sümer, "Anadolu'da Mogollar", s. 35 vd.; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 199-203. Claude Cahen, Osmanlılardan Önce *Anadolu'da Türkler*, s. 272-273; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînü'd-din*, s. 69-91; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hânedân Mensupları", s. 717-718; Ergin Ayan "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 118; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88.

müstakil ve tek başına bütün Selçuklu ülkesinin sultânı oldu. Onun bu müstakil ve hakiki saltanatı fermanlar ile bütün memlekete ilan edildi.¹⁰⁶⁸

Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın Moğollar katındaki büyük çabası sonucunda, Türkiye Selçuklu tahtına oturtulan Rükneddîn IV. Kılıç Arslan zamanında, bütün iktidar, on beş yıl süreyle (1262-1277), Muineddîn Süleyman'ın eline geçti. Öyle ki o, bütün Türkiye Selçuklu ülkesinde tek yetkili kişi haline geldi. Bu bakımdan IV. Kılıç Arslan ve III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in devirleri "Pervâne Devri" olarak anılır. Bütün yetkileri uhdesinde toplayan Muineddîn Pervâne, devletin yüksek makamlarına kendi yandaşlarını atamak suretiyle tam bir hâkimiyet kurdu. Yine bu dönemde bazı beylere de iktâlar şeklinde topraklar verildi. Buna göre; Kırşehir ve çevresi Cacaoğlu Nûreddîn'e, Niğde ve çevresi Hatiroğlu Şerefeddîn'e, Kastamonu vilâyeti daha sonra Aksaray ve Develi ilave edilerek Tacüddin Mûtez (Taceddin Mu'tez)'e, Melîk'ü's-Sevâhil (Sahiller emîrliği) Bahaüddîn Bey'e, Uc vilâyetleri emîrliği Sâhib Fahrüddîn'in oğullarına, Kütahya, Sandıklı,

¹⁰⁶⁸ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 234; IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın bu ikinci defa tek başına tahta çıkışı hakkında bilgi veren İbn Bibi, Aksarayî, Kazvinî, Gaffârî ve Cenâbî tarih belirtmemişlerdir. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 161-162,243-248; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman-F. N. Uzluk; s. 159; Verdî, *a.g.e.*, II, s. 169; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 53; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 382; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Anonim *Selçuknâme*, 14 Ramazan 659 Cuma (12 Ağustos 1261) tarihini verir. Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 46; Müneccimbaşı yaklaşık olarak diye belirtip 660 (1261/1262) yılını vermiştir. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 108-111; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 66; İbni Haldûn, 659 yılında iki kardeş arasında çıkan ihtilaf neticesinde İzzeddîn Keykâvus'un ülkeyi terk ettiğini ve IV. Kılıç Arslan'ın tek başına ülkeye hâkim olduğunu belirtir. İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 326-327; Abû'l-Farac 1261, Osman Turan ise 1262 tarihini kaydetmiştir. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 582; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 497; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 10-12; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muinü'd-din*, s. 86; IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın bu ikinci hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 287-296; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 73-77; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 185-203; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88.

Gurgurum/Gorgorum (Beyşehir), Akşehir tarafları Tacüddîn Hüseyin ile Nusratüddîn Hasan'a, gelirleri tahsis edilerek verildi. Bu dönemde Uc denilen Rûm sınırında belli başlı dört sınır subaşılığı mevcut idi. Bunlardan Bolu Subaşılığı; Bizans'a ait İzmit -"yarımadasının yanı başında bulunuyor, Sakarya'nın denize dökülen kısmı Rûmlarla Türkler arasında sınırı oluşturuyordu. Eskişehir Subaşılığı; burada Atranos Çayı Rûmlarla Türkler arasında sınırı oluşturuyordu. Kütahya Subaşılığı; Rûmlar'ın elinde bulunan Lidya bölgesi ile sınırdaş idi. Denizli Subaşılığı; Karya yani bugünkü Aydın havâlisi ile sınırı oluşturmakta idi. Bu subaşılıklar birer sancakbeyliği derecesinde olup subaşılar genellikle merkezden gönderilir, bazen de bölgedeki Türkmen boylarının reislerinden atanırdı.¹⁰⁶⁹ Bu subaşılıklar Bizans taarruz ihtimaline karşı idari yönetimi olarak kurulmuş olabilir. Türkiye Selçukluları Devleti'nde subaşılıklar Harita XVIII'da gösterilmiştir (Harita XVIII).

6. 2. 1. Denizli (Lâdik) Beyliğinin Kuruluşu ve Karaman

Oğullarının İsyanı

IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, ikinci kez tek başına tahta geçince Türkmenlerle mücadeleye girişti. Selçukluların kuruluşundan itibaren devletin fetih ve iskân politikası itibarıyla, Anadolu Ucları daima Türkmenlerin akın bölgesi ve yerleşecekleri yurt olarak belirlenmiş olup bu bölgeler onlar tarafından fethediliyor ve Türkleştiriliyordu. Fakat Moğol istilâsı tabiatıyla Uclarda çok daha fazla Türkmen nüfusun yoğunlaşmasına sebep olmuş görünüyor. İbn Sa'id'e göre, Denizli, Honas ve Dalaman Çayı havâlisinde iki yüz bin hane (çadır) Türkmen göçebe halk yaşıyordu. Sultân Öyüğü (Eskişehir)'nden Kütahya'ya kadar uzayan

¹⁰⁶⁹ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 55-56; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 162; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 132; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 250-258.

dağlarda üç yüz bin ve Kastamonu yöresinde yüz bin çadır halkı yığılmıştı. Sadece göçebelere ait olan bu rakamlar göçlerin ne kadar insan getirdiğine dair bir fikir vermektedir. Türkmenler, Moğol istilâsı önünden kaçarak Anadolu'ya geldikleri için onlara karşı mücadele eden II. İzzeddîn Keykâvus'u tutuyorlar ve Moğollarla işbirliği yaparak tahta çıkan IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın saltanatını da bu sebeple tanımak istemiyorlardı. Ayrıca bunun yanında Selçuklu Devleti'nin merkezî otoritesinin zayıflaması karşısında Türkmenlerin istiklâl kazanma fikirleri de ortaya çıkıyordu. Anadolu'ya gelen bu Türkmenler arasında yukarıda da belirtildiği gibi en kuvvetlilerini Denizli (Lâdik), Honas ve Dalaman havâlisinde yurt tutup beylik kuran göçebeler teşkil ediyordu. Denizli'den batıya doğru uzanan dağlar bu göçebelerin yaylaları olduğu için buralara Türkmen Dağları adı verilmişti. Bunlar imal ettikleri meşhur halıları her tarafa gönderiyorlar, bu dağlardan elde ettikleri keresteleri Mısır'a ihraç ediyorlar ve yarı müstakil bir durumda yaşıyorlardı. Başlarında kahraman ve Uc gâzisi sıfatlarını taşıyan Muhammed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey, Sevine ve Salur beyler vardı. Selçuklu sultânına tâbi bulunan Muhammed Bey, Konya'ya gelip gidiyor, sultâna tâbiyetini gösteriyor; beyliğine ait meseleleri, devlet ile münasebetlerini düzene koyuyor ve vergilerini teslim ediyordu. Ancak onlar IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Moğollara dayanan saltanatını tanımak istemiyorlardı. Bu sebeple IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a ve Alıncak Noyan'a mensup Selçuklu ve Moğol askerleri Türkmenler üzerine yürüyünce kuvvetini yeterli görmeyen Muhammed Bey, Moğollarla anlaşma yoluna gitti. Hülagu'ya bir elçi gönderip tâbiyetini ve vergi ödeyeceklerini bildirdi. Bunun yanında Moğol hükümdârından menşur ve sancak talep ederek beyliklerinin tanınmasını da talep etti. Hülagu, Muhammed Bey'in bu tekliflerini kabul etti ancak kendilerine bu hâkimiyet alametlerini getiren Kulşar adlı birisini de başlarına şihne olarak tayin etti. Hülagu bu anlaşmaya rağmen Muhammed Bey'e ve Türkmenlere inanmıyor; onların II. İzzeddîn Keykâvus taraftarı ve Moğol aleyhtarı olduklarını düşünerek Muhammed

Bey'in bizzat huzura gelip itaat arz etmesini istiyordu. Fakat Muhammed Bey de Moğollara güvenmediğinden Hülagu'nun bu talebini ret ederek Azerbaycan'a gitmedi. Hülagu bu durum karşısında IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a ve Anadolu'da bulunan Moğollara Muhammed Bey'in üzerine yürümelerini emretti. Fakat ardından Türkmenlerin kudretini hesap ederek başka bir tedbire müracaat etti. Muhammed Bey'in damadı Ali Bey, kendisine Türkmen beyliği vaadi ile gizlice kandırıldı. Nitekim Selçuklu ve Moğol askerleri Ali Bey'in rehberliği ile Türkmen beldelerine girdiler. Dalaman Ovası'nda vuku bulan şiddetli savaşta Ali Bey'in ihaneti ile Muhammed Bey mağlup olup dağlara kaçtı. Başta İlyas Bey ve Salur Bey olmak üzere pek çok Türkmen esir edildi. Muhammed Bey, adam gönderip kendisine aman verilmesi şartıyla itaat edeceğini bildirdi. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın askerleri ona aman verdikleri ve yemin ettikleri halde onu Konya'ya götürürken bu Uc gâzisini Ulubarlu/Borgulu'da öldürdüler. Bu ihaneti yapan Ali Bey de Denizli'deki Türkmenlere Bey tayin edildi. Bu suretle Moğollara bağlı Selçuklu hâkimiyeti Dalaman çayının ötesine kadar uzanmış oluyordu.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁷⁰ İbn Sa'id el-Mağribî, *Kitâbu Bastî'l-Arz Fî't-Tûl Ve'l-'Arz*, Neşr. Juan Vernet Gines Moulay el-Hasan Enstitüsü, Tıtvân 1958, s. 117-118; İbni Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 326-327; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 49-53,66; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Ş. Gökyay, TTK, Ankara, 1944, s. 1-2; C. Cahen, "İbn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuçide", *AÜ, DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1968, C. IV, S. 10-11, s. 41-50; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 161-162; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 47; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri: Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmî ve İçtimai Müesseseler; Halk ve Toprak*, s. 38; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 513-516; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", 704; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 276; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muinü'd-din, Süleyman*, s. 93-96; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 204-206; Mustafa Yılmaz, *Ortaçağ'da Denizli (Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi)*, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyonkarahisar 2010, s. 56-70; Hüseyin Kayhan, "Ladik Beyliği (1261-1403)", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 763-770; Ergin Ayan "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 118.

II. İzzeddîn Keykâvus taraftarı oldukları için Moğollara ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a karşı harekete geçen Türkmenlerden kuvvet bakımından ikinci sırayı Karamanlılar teşkil ediyordu. Selçuklu kaynakları Karamanlıların tarih sahnesine çıkışını Moğollara karşı mücadeleleri ile ilgili olarak gösterirler. Nitekim Baycu Noyan, ikinci Anadolu seferinde II. İzzeddîn Keykâvus'u 1256 yılında Sultân Hanı savaşında mağlup ederek IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ı tahta çıkarınca Moğolların baskısı artmıştı. Bu sebeple Türkmenlerin Moğol düşmanlığı ve istiklal fikirleri onları II. İzzeddîn Keykâvus'a bağlamıştır. Nitekim Kerimüddîn Karaman'a tâbi Güney Türkmenleri de Moğollara ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'a karşı mücadeleye giriştiler. Bu hadiseye kadar hep Ermenilerle uğraşan Karamanlılar ilk defa olarak cephe değiştirmişlerdi. Karamanlıların Moğol düşmanlığını hesap eden Muîneddîn Pervâne, Kamereddîn İli'ni Kerimüddîn Karaman Bey'e iktâ etmek ve onun beyliğini tanımak suretiyle onları kazanmak istedi (1262). Karaman'ın kardeşi Bunsuz'u da Emîr-i Cândâr unvanı ile ödüllendirdi. Böylece biri Denizli'de, diğeri de Ermenek'te olmak üzere iki kudretli Türkmen beyliği meydana çıkmış ve resmen tanınmıştı. Moğol ve Selçuklu ordusu Muhammed Bey üzerine Denizli'ye sevk edilince sıranın kendilerine geleceğini düşünen Karamanlılar bu fırsatı kaçırmadan yirmi bin kişilik zırhlı süvârî kuvveti ile Konya'ya doğru yürüdüler. Bunun üzerine Pervâne Muîneddîn Süleyman, Selçuklu ordusunu toplayıp Karamanlılara karşı çıkararak Gevâle Kalesi Ovası'nda şiddetli bir savaşa girdi. Fakat Türkmenler mağlup oldular, Bunsuz ve Zeynülhâc esir alındı. Bu iki mühim Karaman beyi Konya'ya götürüldü ve sokaklarda dolaştırıldıktan sonra iç kalenin kapısında asıldı. Buna rağmen 1262 yılında resmen bir uç beyi olan Karaman Bey, uçlardaki faaliyetine devam etmiş, giriştiği bir savaşta aldığı yaraların tesiriyle bir süre sonra ölmüştür. Karaman Bey'in ölümünden sonra Karaman oğullarının başına ailenin kararıyla büyük oğlu Şemseddîn Mehmed Bey geçti. O da babası gibi bağımsızlık mücadelesini devam ettirdi. Selçuklulara karşı daha sonra değineceğimiz üzere

Hatiroğlu Şerefeddîn ve Siyâvuş olaylarında ön sıralarda yer aldı. Siyavüş olayı Karamanoğlu Şemseddîn Mehmed Bey'in ölümü ile sonuçlanınca Karamanoğulları Beyliği kısa bir süre durgunluk dönemi geçirdi. Şemseddîn Mehmed Bey'den sonra Karaman oğullarının başına Güneri Bey geçti. Güneri Bey'den sonra yerine kardeşi Mecdüddîn Mahmud Bey geçti. Mecdüddîn Mahmud Bey 1308'de Türkiye Selçuklu Sultânı II. Mesûd'un ölümü üzerine Konya'yı ele geçirerek burada üç sene kalmıştır. Ancak konumuzla alakası olmadığı için bu olayların ayrıntılarına değinmeyeceğiz.¹⁰⁷¹

6. 2. 2. Sinop'un Geri Alınması ve IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın Öldürülmesi

Türkiye Selçuklularının Moğol baskısı ve iç çatışmalar sebebiyle zayıf bir duruma düşmesinden faydalanan Trabzon Komnenosları, Sinop'u yukarıda değindiğimiz gibi işgal etmişlerdi. Türkiye Selçuklu Devleti 1214 yılında fethettiği Sinop'u kale, câmi ve medreselerle imar ederek Anadolu'nun Karadeniz'de en önemli ihracat limanı haline getirmiş ve burada inşa edilen tersane ile de bu liman Türk donanmasının üssü yapılmıştı. Rûmlar Sinop'u aldıktan sonra vâli, olarak tayin ettikleri Canit emîrlerinden Gavras (veya Gaydan)¹⁰⁷² şehri Trabzon hükümdârı I. Manuel Megas Komnenos (1238-1263) adına idare ediyordu. İç savaşlar sona erip Pervane Muîneddîn Süleyman da kuvvetini arttırdıktan sonra bu önemli limanı kurtarmak için harekete geçildi. Nitekim IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve Pervâne Muîneddîn Süleyman, Temmuz

¹⁰⁷¹ İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 164, 202-203; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 53-55; Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 35, 43vd.; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, MEB, İstanbul 1977, s. 316-318; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 518-520; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 704; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînü'd-din, Süleyman*, s. 97-102, M. Çetin Varlık, "Anadolu Beylikleri: Karaman Oğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23-24.

¹⁰⁷² Yûnînî, vâlinin adını Gavras, Aksarayî ise Gaydan olarak kaydeder. eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; II, Dairatu'l-Ma'arif-il Osmania, Haydarâbâd, H. 1375 M. 1955, s. 347; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 63.

663 (1265/1265)'te Hülagu Han'ın ölmesi¹⁰⁷³ üzerine yerine tahta çıkan Abaka Han (1265-1282)'a kıymetli hediyelerle gidip onu tebrik ettikleri zaman ondan Sinop'un kurtarılması için izin alarak ülkelerine döndüler. Pervâne Mu'ineddîn Süleyman, kendi iktâsı olan Tokat'a dönünce Niksar, Dânişmend İli ve Samsun askerlerini toplayarak Sinop üzerine yürüdü. Trabzon hükümdârı da Rûm ve bilhassa Frank askerleri ile şehri savunmaya girişti. Kuşatma uzun sürdü ve iki taraf da pek çok insan kaybına uğradı. Pervâne Mu'ineddîn Süleyman, teslim teklifine ret cevabı alınca kuşatmayı şiddetlendirdi. Surları kurduğu mancınıklarla döverken deniz tarafını da bin seçme denizci ile kuşattı. Savaşın şiddetlendiği sırada Tâceddîn Kılıç'ın Rûm vâlisini öldürmesi şehrin teslimini sağladı. Selçuklu ordusu Sinop'a girince kilise haline getirilen câmiler tamir edilip ibadete açıldı. Pervâne Mu'ineddîn Süleyman bu zaferini başta Abaka Han olmak üzere fetihnâmelerle her tarafa ilan etti. Bu zaferden sonra kudreti daha da artan Pervâne Mu'ineddîn Süleyman, Sultân IV. Kılıç Arslan'dan Sinop'un kendisine verilmesini istedi. Ona karşı duracak bir durumda olmayan sultân, Pervâne'nin bu isteğini yerine getirerek şehri ona verdi.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷³ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 71-74; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 603; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 58; Rükneddin Baybars el-Mansuri el-Hata-i ed-Devadari, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye Fi'd-Devletî't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 80.

¹⁰⁷⁴ eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *a.g.e.*, II, s. 347-348; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 165; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 269; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 76; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 47; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 63; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 112; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 77; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye Fi'd-Devletî't-Turkiyye*, s. 81; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 603; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 527-529; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 210; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV" s. 705; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-din Süleyman*, s. 111-113; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 256-257; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 480; Scott Redford, "Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ", *Cogito*, S. 29, İstanbul, 2001, s. 54; M. Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, 1949, S. V, s. 137-141; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 277.

Bir süre sonra IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ile Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın arası iyice açıldı. Bunun sonucunda, devlet yönetimindeki hâkimiyet ve yetkilerini kaybetmek istemeyen Pervâne Muîneddîn Süleyman, Aksaray'da, sultânı genel kanıya göre 664 (1265/1266) yılında öldürttü. Sultân öldüğünde yirmi sekiz veya otuz yaşlarında idi.¹⁰⁷⁵

IV. Rükneddîn Kılıç Arslan devrinde Moğol egemenliğine rağmen Türkiye Selçuklu Devleti varlığını korumakta idi. Karamanoğulları ve Lâdik (Denizli) beyliklerine bağımsızlık verilmekle birlikte sınırlarda bir değişiklik olmamış ve bu beylikler yine Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olmaya devam etmişti. Anadolu'da toprak kaybı olmadan büyük kısmında Selçuklular

¹⁰⁷⁵ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 234; IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın ölümü hakkında kaynaklar değişik tarihler vermektedirler. İbn Bibi ve Gaffârî, 2 Cemaziyel evvel 664 (9 Şubat 1266) tarihini vermektedir. İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 272; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 115; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 272; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Aksarayî ve Niğdeli Kadı Ahmed, Sultân IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın 664 (1265/1266), tarihinde zehirleterek öldürüldüğünü kaydediyor. Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 65; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledu-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halik'i Cilt: I", s. 538; Müneccimbaşı 664 (1265/1266) yılında zehirlenerek veya boğularak öldürüldüğünü kaydediyor. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 113; Anonim, *Selçuknâme*'ye göre sultan 22 Cemâziyülühir 664 (31 Mart 1266) Çarşamba günü şehit edildi. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 47; Abû'l-Farac 1266 tarihinde Sultân Rükneddîn'in (muhtemelen yay kırıışı ile) boğularak öldürüldüğünü kaydediyor. Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 587; İbn Kesîr, Zehebî ve Cenâbî sultanın ölüm tarihi olarak 666 (1267/1268) tarihini kaydediyorlar. İbn Kesîr, *a.g.e.* XIII, s. 433; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; İmâmi Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 188; es-Safedî sultanın ölüm tarihini 668 olarak kaydeder. es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; Kemal Göde, Halil Edhem'in meskûkât kitaplarına uyarak 2 Cemaziyel evvel 663 (20 Şubat 1265) tarihini kabul ettiğini ifade ediyor. Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-*, s. 75; Osman Turan 664 (1266) tarihini kaydediyor. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 531; Osman Turan, "Kılıç Arslan IV", s. 706, Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 121-122; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 65; Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm, (Eğlence ve Savaş)*, s. 203; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 266; İzzet Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, s. 222; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88-89.

hüküm sürmekte ancak Köseadağ Savaşı'ndan beri Moğolların vesayeti altında idiler. Yine bu dönemde Kilikya bölgesinde Ermeniler hâkimdi ve Trabzon Rum İmparatorluğu kuzeyde varlığını sürdürmekte idi. Yani Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırları IV. Rükneddîn Kılıç Arslan devrinde herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

6. 3. III. GİYÂSEDDİN KEYHÜSREV DEVRİNDE

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN

SINIRLARI

Sultân Rükneddîn IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmek suretiyle bertaraf edilmesinden sonra küçük yaştaki oğlu III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu tahtına oturtuldu.¹⁰⁷⁶ Saltanat değişikliği nedeni ile devlet makamlarında da bazı değişiklikler yapıldı ise de Vezîr Sahîb Fahreddîn Ali b. Hüseyin, Pervâne

¹⁰⁷⁶ III. Gıyâseddîn Keyhüsrev tahta çıktığında İbn Bibi'ye göre iki buçuk; Abû'l-Farac ve Cenâbî'ye göre dört, Aksarayî'ye göre altı, İbn Kesîr'e göre ise on yaşındaydı. İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 170; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 587; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 23; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev.Mürsel Öztürk, s. 66; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mîrhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 443; Müneccimbaşı, II, s. 113-114; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 11; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 234; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 532; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 277; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 123; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 213; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdârlarından Abaka, Argun Hanlar Ve Ahmed-i Celayir", *Belleten*, 1989, C. LIII, S. 206, s. 179; Kansu Ekici, *Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri 1246-1266*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, s. 74; Yasemin Aktaş, "Anadolu Selçuklu Sultânı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Saltanatının İlk Yılları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2015, S. 55, s. 197-211; III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hükümdârlığı sırasında adına bastırılmış ve sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 298-317; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 81-89; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 207-229; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşluğu" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 50-53.

Mu'ineddîn Süleyman, saltanat Nâibi Emîneddîn Mikâel¹⁰⁷⁷, İstifâ (maliye) Nazırı Mecdeddîn Muhammed b. Hüseyin, İşraf (teftiş) Celâleddîn Mahmud b. Emîrû'l-Hâc ve Beylerbeyi Şerefeddîn b. Mesûd b. Hatir yine eski makamlarında kaldılar. Selçuklu hükümet erkânı yanında Moğollar adına gelen Tâceddîn Mu'tez b. Tâhir de İlhanlıların gelirlerine ve mali hesaplarına bakıyor ve devlet müşaviri sıfatını taşıyordu Devrin bütün devlet adamları artık Süleyman Pervâne'nin yakınları veya yetiştirmeleri idi. Bunlar arasında yalnız Vezîr Fahreddîn Ali b. Hüseyin eski bir devlet adamıydı. Konyalı eski bir aileye mensup olan Fahreddîn Ali, bu durumu ile yabancı kalıyor ve Pervâne Mu'ineddîn Süleyman'ın adamları ilk fırsatta onu da düşürmek istiyorlardı. Nitekim Kırım sahillerinde Suğdak'ta gurbette yaşayan eski sultân İzzeddîn Keykâvus'un Fahreddîn Ali'ye bir mektup göndermesi Pervâne Mu'ineddîn Süleyman'a vezîrin aleyhinde yeni bir tertibe vesile oldu. İzzeddîn Keykâvus 1271 yılında Suğdak şehrinden gönderdiği mektubunda eski vezîrine gurbet hayatından, mali sıkıntısından ve vatan hasretinden şikâyet ediyordu. Fahreddîn Ali aldığı bu mektubu Pervâne'ye gösterme ihtiyatını da ihmal etmedi. Pervâne ise, eski velinimetine gereken yardımın yapılması lüzumunu belirtti, kendisine yazılsa idi elinden geldiği kadar sultânı maddeten memnun edeceğini de sözlerine ekledi. Bunun üzerine Fahreddîn Ali artık bir mahzur kalmadığını düşünerek eski sultâna bir miktar altın ve hediyeler gönderdi. Pervâne Mu'ineddîn Süleyman, bu hadiseyi Fahreddîn Ali'yi tasfiye için bir fırsat saydı ve tertibini hazırlamaya başladı. Önce kuvvetinden ve askerlerinden çekindiği için büyük oğlu Taceddin Hüseyin'i davet ettiği bir ziyafette tutuklattı. Bundan sonra da divanda vezîri İzzeddîn Keykâvus ile ilgi kurmakla suçladı. vezîr meseleyi anlatmasına rağmen yakalanıp tutuklandı. Fakat Moğol Noyanları

¹⁰⁷⁷ el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 82; Emîneddîn Mikâel hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıncızâde Alî, *a.g.e.*, s. 830 vd.; Ergin Ayan, "Türkiye Selçukluları'nda Köle Emîrler (III) Emîneddîn Mikâel" *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2009, S. 4, s. 9-18; Cem Boz, *Saltanat Nâibi Eminüddîn Mikâil'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Samagar, Acay ve yargucular Abaka Han'a sormadan vezîrin hayatına dokunmaktan çekindiler ve onu Osmancık Kalesi'nde hapsedtiler. Ancak oğlu Nusreteddîn Hasan, Abaka Han'ın yanına gitti. O, Han nezdinde kazandığı itibar sayesinde getirdiği bir yarlığ ile babasını hapisten çıkarttı. Fahreddîn Ali, hapisten çıkınca 1274 yılına kadar bir müddet evinde oturdu. Ancak suçlamaların devam etmesi nedeniyle değerli hediyelerle Abaka Han'a gitti ve suçsuzluğunu ispat etti. Fahreddîn Ali b. Hüseyin samimiyeti ve Toku Noyan'ın aracılığı ile 1275 yılında vezîrlük makamını tekrar kazandığı gibi oğullarına da Karahisar, Denizli ve Honas subaşlıklarını temin etti. Fahreddîn Ali b. Hüseyin İlhanlılar nezdinde itibarını ve vezîrlük makamını yeniden kazanınca Pervâne Muineddîn Süleyman ile barışıp tekrar devleti birlikte idare etmeye başladılar.¹⁰⁷⁸

6. 3. 1. Memlûk Sultânı Baybars ile İlişkiler

Pervâne Muineddîn Süleyman, idarede mutlak hâkimiyetini kurmak maksadıyla kendisine engel saydığı devlet adamlarını ve sultânları hep Memlûk Devleti veya dolayısıyla II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olarak tasfiye etmişti. Bunu yaparken de Anadolu halkının Sultân Baybars (1260-1277)'a karşı beslediği sevgi ve ümit duygularını kendi iktidarı için tersine bir yönde kullanmıştı. Aslen bütün Memlûkler gibi Kıpçak Türklerinden olan Sultân Baybars, Moğollara karşı kazandığı zaferlerle iki düşman arasında kalan İslâm dünyası gibi Anadolu Türkleri için de bir kurtuluş ümidi olmuştu. Bu arada Sultân Baybars'ın Konya'ya uğrayan elçileriyle birlikte Abaka Han'a giden Pervâne Muineddîn Süleyman, Anadolu'da kendisini devamlı baskı altında tutan Abaka Han'ın kardeşi Acay Noyan ve ordu kumandanı Samagar Noyan'dan şikâyet edip bunların Anadolu'daki vazifelerinden alınmalarını istedi. Abaka Han ise, onun isteğini

¹⁰⁷⁸ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 234; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 171-176; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 70.76; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 114; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 82-83; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 785 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 532-534; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 37-38; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 213-214; Bedrettin Aytaç, *a.g.t.*, s. 88-89.

yerine getireceğini bildirdi. Fakat onun bu girişimini öğrenen Acay Noyan, Süleyman Pervâne'ye karşı daha şiddetli davranmaya başladı. Noyan, bu girişiminin geri teptiğini görünce Moğollar nezdinde ilk defa kendisine karşı bir tereddüt uyandığını sezmiş ve bundan korkarak hakikat veya isnat suretiyle şimdiye kadar tasfiye ettiği insanların yoluna girmiştir. Nitekim Pervâne Muineddîn Süleyman, 671 (1272/1273) yılında Baybars'a gizlice bir elçi heyeti gönderip Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve hükümrânlığına dokunmamak şartıyla Moğollara karşı Türkiye'ye bir ordu göndermesini istedi. Fakat çok geçmeden Abaka Han'ın Acay ve Samagar Noyanları Türkiye'deki görevlerinden alması üzerine, her ikisinin baskılarından kurtulan Pervâne Muineddîn Süleyman, Baybars'ın ordusuyla gelecek yıl geleceğini bildirmesini olumlu karşıladı. Ancak Baybars, bir yıl sonra (Şubat 1275) ordusuyla Türkiye'ye yöneldi ise de telâşa düşen Muineddîn Pervâne, derhal ona ulaklar göndererek işbirliği ve ittifak önerisinin bu yıl uygulanmasının mümkün olmadığını, bu sebeple seferini gelecek yıla ertelemesini bildirdi. Bu haber üzerine Baybars, Ermeni Krallığı'na karşı saldırıya geçip Çukurova'yı istilâ etti. Aynı yıl içinde (1275) Abaka Han, kardeşi Acay Noyan'ı, görevinden alıp yerine, Toku Noyan'ı atadı ve başta Pervâne Muineddîn Süleyman olmak üzere, bütün Selçuklu devlet adamlarının Toku Noyan'ın iznini almadıkça herhangi bir konuda karar vermemelerini bildirdi. Böylece artık Türkiye Selçukluları Devleti'nin ve dolayısıyla Pervâne Muineddîn Süleyman'ın devlet yönetimi üzerindeki yetkileri sona ermiş olduğu gibi, Pervâne de Moğollar katındaki güven ve itibarını büyük ölçüde kaybetti. Fakat çok geçmeden Pervâne Muineddîn Süleyman, diğer Selçuklu devlet erkânıyla anlaşarak Baybars'la yeniden ilişki kurdu ve onun, Moğollara karşı ordusuyla Türkiye'ye gelmesini istediye de Baybars bu seferin ancak gelecek yılın sonlarında yapılabileceğini bildirdi.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁹ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû*

6. 3. 2. Hatîroğlu İsyanı ve Baybars'ın Anadolu Seferi

Abaka Han, Selçuklu hânedânı ile akrabalık kurmak ve böylece Anadolu'da Moğol hâkimiyetini daha da kuvvetlendirmek düşüncesiyle Sultân IV. Rükneddîn Kılıç Arslan'ın kızı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kız kardeşi Selçukî Hatun'u oğlu Budist Argun ile evlendirmek istedi. Bu evliliğin yapılması için de kızın huzuruna getirilmesini emretti. Nitekim çeyiz hazırlığı yapıldıktan sonra Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Pervâne Muineddîn Süleyman, Vezîr Fahreddîn Ali, Atabek Mecdeddîn Muhammed ve Beylerbeyi Seyfeddîn Torumtay, Selçukî Hatun ile birlikte Kayseri'ye vardılar. Pervâne Muineddîn Süleyman ile Fahreddîn Ali yola devam ederken diğer devlet adamları Kayseri'de kaldılar. Pervâne Muineddîn Süleyman, gelin alayı ile 27 Mayıs 1276'da Tebriz'e varıp Selçukî Hatun'u saraya teslim ettikten sonra Abaka Han'ın huzuruna çıktı. Pervâne Muineddîn Süleyman ile Moğol beyleri Abaka'nın yanına giderken Anadolu'da meydana gelen en önemli hadise bu boşluktan faydalanan Hatîroğlu Serefeddîn'in isyanıdır. III. Gıyâseddîn tahta çıktığı sırada beylerbeyi olan ve Niğde kendisine iktâ olarak verilen Hatîroğlu Şerefeddîn, Arslan Doğmuşoğlu Sinâneddîn ve Tâceddîn Giv¹⁰⁸⁰ ile birlikte Selçuklu ordusuyla Akça¹⁰⁸¹, da kalarak ülkeyi Şâmlılardan koruyorlardı. Bir müddet sonra Hatîroğlu Şerefeddîn Moğollara karşı isyana başladı ve Baybars'a Anadolu'ya

Mir'âti'z-Zamân; II, s. 472; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 87; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 24; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkıyye Fi'd-Devletî't-Turkıyye*, s. 80; s. 109-110; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 535-537; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 38-41; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 137,143; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 280-281.

¹⁰⁸⁰ Tâceddin Giv Dânişmend ili serleşkeridir (subaşı). Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 78; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 539.

¹⁰⁸¹ Şemseddin Sâmî, buranın Sivas vilâyetinde Karahisar-ı Şarki sancağının Koyulhisar kazasına tâbi ve kazanın doğusunda bulunan bir nahiye olduğunu söylüyor. Şemseddin Sâmî, *Kâmüsü'l-Âlâm*, I, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1306, s. 257; Elbistan yakınlarındaki Akçaderbend de kastedilmiş olabilir. Akçaderbend hakkında bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, s. 36.

gelmesini bildiren haberler gönderdi. Hatiroğlu Şerefeddin, Baybars'a Suleyman Pervane ve Moğol noyanlarının Abaka'nın yanına gittikleri için bu güzel fırsatta Kayseri'ye varıp meseleyi diğer Selçuklu beylerine bildireceğini ve orada bulunan Sultân Gıyâseddin'i de alıp huzuruna yetiŐeceklerini bildiriyordu. Bu münasebetle Elbistan'a gelen Memlûk emiri Bedreddin Begtut, Emir Hatiroğlu Şerefeddin'e ve diğer Anadolu beylerine mektuplar getirerek ittifakı hazırlıyordu. Sultân Baybars bunu teklifi kabul etti. Bu haberden memnun kalan Hatiroğlu, Uc beylerine ve özellikle Karaman oğlu Mehmed Bey'e elçi gönderip onları da askerleri ile Niğe'ye davet etti ve onların muvafakatini aldı. Hatiroğlu bu hazırlıkları yapıp 675 yılı başında (Haziran 1276) Kayseri'ye vardı ve Meşhed ovasında karargâh kurdu. Burada iken kuk Sultân III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanına aldı. Orada Atabek Meceddin Muhammed, Beylerbeyi Seyfeddin Torumtay, Müstevfî Celâleddin Mahmud, Nureddin Caca'nın oğulları ve diğer beyler Hatiroğlu'na karşı koyamayacaklarını düşünüp kendileri istemeyerek te olsa Hatiroğlu'na katıldılar. Hatiroğlu Sultân Baybars'ın gelmekte olduğunu bildirdi ve askerlerine Şehirde bulunan Moğolları öldürmek ve mallarını yağmalamak emrini verdi. Pervane Muineddin Suleyman'ın adamları olan Dânişmendli Subaşısı Tâceddin Giv gibi muhalif olanları ldrtti. Uc kumandanı Arslan DođmuŐođlu Sinaneddin de son elçi olarak Baybars'a gitti. Hatiroğlu, Sultân III. Gıyâseddin Keyhüsrev ile yukarıda adı geçen ve onunla birlikte hareket eden Selçuklu beylerle birlikte önce Devel'ye oradan da Niğe'ye gitti. Hatiroğlu, artık cihat ilan etmiş; altı bin kişilik bir Memlûk kıtasının Elbistan'a gelmesi de Sultân Baybars'ın hareket edeceği ümidini uyandırmıştı. Hatiroğlu Şerefeddin, Sultân Baybars'a devamlı elçiler gönderiyor; onun bir an önce Anadolu'ya gelmesini istiyordu. Fakat Sultân Baybars, Hımıs'ta kabul ettiği son elçilere; askerlerinin çoğunun Mısır da olduğu için ancak yıl sonunda Anadolu'ya gelebileceğini söyledi. Bu durumda Sultân Baybars'a gönderilen Hatiroğlu Şerefeddin'in kardeşi Ziyeddin ona Şimdi Anadolu'ya gelmezse kardeşi Hatiroğlu Şerefeddin'in ve onunla sözleŐen beylerin

hayatlarının tehlikede olduğunu, bu nedenle hiç olmazsa belli miktarda asker gönderip Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve kardeşi Hatîroğlu Şerefeddîn'in kurtarılmasını bildiriyordu. Sultân Baybars, şimdi bizzat sefere çıkamayacağını söyledi. Fakat Seyfeddîn Balaban kumandasında bir askerî kuvvet gönderip Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i, Hatîroğlu Şerefeddîn, Seyfeddin Torumtay ve diğer müttelik beyleri almak istedi. Bununla beraber Memlûk Beyi Seyfeddîn Balaban Göynük'e vardığında Pervâne Muîneddîn Süleyman ve Moğol noyanları da Anadolu'ya dönmüşlerdi. Nitekim Pervâne Muîneddîn Süleyman, Vezîr Fahreddîn Ali, Emîneddîn Mikâel ve Taceddîn Mu'tez ile Toku ve Tudavun Noyanlar ve Abaka'nın kardeşi Kongurtay (Mengü Timur) otuz bin Moğol askeri ile 675 (1276) yılı güz mevsiminde döndüler. Bunlar önce Sivas'tan Yabanlu Pazarına gittiler. Buradan beş yüz süvârilik bir kuvveti Elbistan'a gönderip Baybars'ın hareket edip etmediğini ve Memlûklerin ne durumda olduğunu öğrenmek istediler. Fakat buraya gelen altı bin Memlûk askerinin bir keşif kolundan ibaret olduğunu, ciddi bir istilâ girişiminin söz konusu olmadığını anladılar. Sarus (günümüzde Antalya Serik) ve Zamantı (günümüzde Kayseri Pınarbaşı) Nâiblerinden Memlûklerin Moğolları mağlup ettikleri rivayetlerini duyup Niğde'ye doğru hareket ettiler. Hatîroğlu Şerefeddîn dört bin kişilik kuvveti ile karşılık vermek istedi ise de yanındakiler bunun imkânsız olduğunu belirterek vazgeçirdiler. Hatîroğlu Şerefeddîn Lülü/Lülüve (Ulukışla) Kalesi'ne sığınmak istedi. Fakat kale muhafızı onu yakalayıp Pervâne Muîneddîn Süleyman'a gönderdi. Gedük ve Karahisar-ı Yavaş'ta toplanan Selçuklu ve Moğol beyleri bu isyanı bastırdıktan sonra Hatîroğlu Şerefeddîn'i ve onun arkadaşlarını yargıladılar. Yargılamada Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev yaşının küçüklüğünden ve korkusundan dolayı hükümetin büyüklerine uymaya mecbur kaldığını söyledi. Seyfeddîn Torumtay, Atabek Mecdeddîn Muhammed, Müstevfi Celâleddîn Mahmud "Eger Şerefeddîn'e uymasaydık Tâceddîn Giv'in akıbetine uğrardık." dediler ve kurtuldular. Hatîroğlu Şerefeddîn'in ise bu yargılama

sırasında Pervâne Muineddîn Süleyman'ı da Baybars'la mektuplaşmakla itham etti ise de canını kurtaramadı ve Abaka Han'ın emri gelince idam edildi (Ekim 1276). Hatîroğlu Şerefeddîn'in cesedi parça halinde Konya, Ankara ve Erzincan'a gönderildi. Seyfeddîn Torumtay da Abaka'ya dört yüz bin dirhem para, iki yüz at ve Moğol beylerine pek çok hediye vermek ve kışın bin Tatar askerine bakmak suretiyle mahkûmiyetten kurtuldu. İsyanda çok faal rol oynayan ve bizzat Sultân III. Gıyâseddîn, Keyhüsrev'i Hatîroğlu Şerefeddîn'e götüren Emîr-i Şikâr (av işleriyle uğraşan kişi) Kılavuzoğlu Seyfeddîn, Alemeddîn Sancar ve Türkmenlerden pek çok kişi bir yargıdan sonra derhal öldürüldüler. Böylece Hatîroğlu isyanı bastırıldı, fakat Moğolların artık Selçuklulara güveni kalmadı. Sultân Baybars'ı ve Müslüman Memlükleri putperest Moğollara karşı her fırsatta tutacakları kanaati hâsıl olmuştu. Bu tercihte din farkı yanında Moğolların zulümleri ve Anadolu halkını devamlı soymaları da rol oynuyordu. Artık bundan sonra Moğollar Anadolu'yu daha sıkı bir kontrol altında tutmaya başladılar¹⁰⁸²

Memlûk Sultânı Melîkü'z-Zâhir Rükneddîn Baybars, başta Pervâne Muineddîn Süleyman olmak üzere, birçok Selçuklu emîr ve beylerinin daveti, ülkesine kaçan devlet adamlarının teşviki, özellikle Türkiye halkının Moğollara karşı kendisini bir kurtarıcı olarak görmeleri sebebiyle, ordusuyla Anadolu'ya sefere çıktı. Bununla beraber Orta Doğu'nun bu iki büyük devleti

¹⁰⁸² es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 327; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, s. 195-196; Yazıcızâde Alî, *a.g.e.*, s. 793 vd.; Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/2, s. 621,625; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 179-185; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 284; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 114-116; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 83; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 78; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 47-48; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 77; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 597-598; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 537-542; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*; s. 279-281; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 40-42; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 143-158; Ali Sevim, "Keyhüsrev III", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 351; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 288; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 216-218; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 146; Melek Göksu, *Şerefeddîn Hatîroğlu ve Moğollara Karşı İsyanı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ SBE, Konya 2000, s. 38-61.

ve iki büyük hükümdarı birbirleriyle bir meydan savaşına girmekten çekiniyorlardı. Bilhassa Sultân Baybars'ın Anadolu gibi ülkesinden uzak bir yerde böyle bir çatışmaya girmesi ancak Selçuklularla iş birliği ile mümkün olabilirdi. Nitekim Memlûk sultânı bu seferine Selçukluların en kudretli adamı Pervâne Muîneddîn Süleyman ile gizlice anlaştıktan sonra girişiyordu. Sultân Baybars, Kâhire'den hareket ederek Haleb'de ordusunu topladı. Otuz bin kişiden oluşan ordusuyla 3 Zilkade 675 (8 Nisan 1277) Cuma günü Haleb'den hareket edip Ayntab'a geldi. Buradan tarihi kervan yolunu takip ederek Göynük ve Göksu'dan Akçaderbend'e vardı. Ermeniler, Memlûk ordusunun gelmekte olduğunu Kırşehir kışlağında bulunan Toku ve Tudavun noyanlara bildirdiler. Bunun üzerine Moğol askerleri ve Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri Kayseri'de toplanıp harekete geçtiler. Niğde'de bulunan Moğol askerleri de oradan aynı yönde hareket ettiler. Toku ve Tudavun kumandasında bulunan Moğol askerleri otuz bin kişi idi. Selçuklu askerleri de on beş-on altı bin kişiye ulaşıyordu. Sultân Baybars'ın Akçaderbend'de öncü olarak çıkardığı Emîr Şemseddîn Sungur el-Aşkar ilerlerken karşısına çıkan Giray kumandasında üç bin kişilik Moğol öncülerini mağlup ve esir etti. Sultân Baybars'ın ordusu ve Moğol askerleri 10 Zilkade 675 (15 Nisan 1277) tarihinde¹⁰⁸³ Elbistan Ovası'nda karşılaştılar. Moğollar Selçukluların Memlûklere taraftar olduğunu ve bizzat Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın Baybars ile mektuplaştığını tahmin ederek Anadolu askerlerini ayrı bir kontrol altında

¹⁰⁸³ İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 328; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 195; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 186 vd.; eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; III, s. 184; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 87-88; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, s. 217; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye Fi'd-Devleti't-Turkiyye*, s. 112; Bu savaşın tarihini İbn Kesîr, 9 Zilkade 675 (14 Nisan 1277) Perşembe; Abû'l-Farac ise 16 Nisan 1277 Cuma günü olarak kaydetmiştir. İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 463-464; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 599; Bertold Spuler, *a.g.e.*, s. 85; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 219; Mehmed Fuad Köprülü, "Baybars I", s. 359-360; Kazım Yaşar Kopruman, "Baybars I", s. 222; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 42; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-din Süleyman*, s. 160.

tutuyor; buna mukâbil Hristiyan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini ileri sürüyorlardı. Elbistan Ovası'nda karşılaşan iki ordu arasında şiddetli bir savaş oldu. Yapılan savaşta Moğollar yenildi ve kılıçtan geçirildiler; dağlara kaçanlar bile takip edilip öldürüldüler. Moğolların ölüleri altı bin yedi yüz kişiyi geçmişti ve pek çoğu da esir alınmıştı. Bu karşılaşmada savaşa girmeyen Selçuklu kumandan ve askerlerinden bir kısmı Baybars'ın ordusuna katıldı, bir kısmı da gönüllü olarak ona esir oldular. Bu yenilgi üzerine Pervâne Muîneddîn Süleyman, süratle Kayseri'ye gelip, Hatîroğlu isyanından sonra muhtemelen Kayseri'ye götürülmüş olan Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve başta vezîr Fahreddîn Ali olmak üzere bazı Selçuklu devlet adamlarıyla birlikte bir Moğol intikamından korkarak Tokat'a kaçtılar. Bu büyük ve önemli zaferden sonra Baybars, Nisan 1277 tarihinde Kayseri'ye geldi ve halk tarafından sevinçle karşılandı. Hutbe Sultân Baybars adına okundu. Cuma namazından sonra sultân adına para basıldı ve kendisine hediyeler sunuldu.¹⁰⁸⁴

Bu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey, itaatini arz etti, Sultân Baybarstan menşur istedi ve Baybars Karamanoğullarına beylik menşur ve sancakları verdi. Ermenek ve Lârende (Karaman)'den sahillere kadar bütün beldelerin hâkimiyetini Mehmed Bey'e verdi. Sultân Baybars, Kayseri'de Selçuklu tahtına çıkınca kendi

¹⁰⁸⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 328; İzzeddin İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara 2000, s. 88; Rükneddin Baybars el-Mansuri el-Hata-i ed-Devadari, *Et-Tufetu'l-Mulukiyye Fi'd-Devlet't-Turkiye*, s. 112-114; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 195-196; Makrizi, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt/2. kısım, s. 630-633; eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; III, s. 184; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, 186-196; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 87-89; Abu'l-Farac, II, s. 598-599; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 116-117; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 79; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, II, s. 217; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 119; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 463-464; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 543-549; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 291-292; Mehmed Fuad Köprülü, "Baybars I", s. 359-360; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 281-282; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 158-168; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 42-43; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", 221 vd.; Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler", s. 460.

memleketine bağılı yerlere fetihnâmeler gönderip müjde haberini verdi. Özel bir törenle Keykubâdiye sarayındaki Selçuklu tahtına oturan Baybars, kendisini bir elçiyle tebrik eden Pervâne Muîneddîn Süleyman'ı çağırıp makamına oturmasını bildirdiyse de Pervâne, bunu kabul etmedi ve ondan on beş günlük bir mühlet istedi. Bu arada da Moğol intikamından korkusu sebebiyle Abaka Han'la ilişki kurarak ona olan sadakat ve bağılılığını bildirmekten geri durmadı. Kayseri'de bir hafta kalan Sultân Baybars, Selçuklu devlet adamlarında ve özellikle Pervâne Muîneddîn Süleyman'da bir cesaret göremediği, onun iki yüzlü bir siyaset izlediği, ordusu ve hayvanlarının beslenme zorluğu ve üssünden çok uzakta bulunduğu için Kayseri'de fazla beklemenin sakıncalarını düşünerek geri dönmeye karar verdi. Sultân Baybars, Seyfeddîn Calıs'ı Kayseri vâlisi tayin ettikten sonra geri dönmek üzere hareket etti. Bu hareketi öğrenen Pervâne Muîneddîn Süleyman ve III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, sultâna elçi gönderip onu Anadolu'da kalmaya davet ettiler. Baybars, Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın tereddütlerini ve samimiyetsizliğini görerek elçiyi azarladı. Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın isteği üzerine bu seferi yaptığını, fakat onun sözünde durmadığını ve anlaşma şartlarını yerine getirmediğini belirterek teklifi reddetti. Sultân Baybars, dönüşünde Kayseri-Sivas yolu üzerinde muhteşem Alâeddîn Kervansarayı (Sultân Hanı)'nda¹⁰⁸⁵ konakladıktan sonra Kızılsu, Karahisar ve Yabanlu Pazarı yolu ile Elbistan'a vardı. Orada Moğol ölülerinin cesetlerini seyretti. Nihayet Akçaderbend, Göksu, Göynük ve Maraş üzerinden Haleb yolunu tuttu. Bu dönüş yolunda da halk sultânı karşılıyordu. Baybars, Haleb'in kazası Harim'de kurban bayramını kutlarken huzuruna gelmelerini istediği Karaman oğlu Mehmed Beyin elçisi burada sultânı buldu. Mehmed Bey, elçisi ile emrinde yirmi bin süvârî ve otuz bin piyâde askerin bulunduğunu bildirerek onu tekrar Anadolu'ya davet etti ise de o, bir daha geri dönmedi. Sultân

¹⁰⁸⁵ Kayseri-Sivas yolu üzerinde Palas Küyü'nde ikinci Sultan Hanı, 1232-1236 yılları arasında Alâeddîn Keykubâd tarafından yaptırılmıştır. Bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 175-176; Osman Turan, "Selçuk Kervânsarayları", s. 475, 479.

Baybars, bayram günlerini burada geçirdikten sonra 7 Muharrem 676 (10 Haziran 1277) tarihinde Dimaşk'a vardı.¹⁰⁸⁶

Sultân Baybars'ın Anadolu seferine büyük ümitler bağladığı ve Anadolu halkı onun gelişini bayram sevinci ile karşıladığı halde Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın tereddütleri, kararsızlığı ve Moğol korkusu bu teşebbüsün boşa çıkmasına sebep oldu. Hatta kendisini her zaman zekâsı ve ihtiyatı ile kurtaran Pervâne Muîneddîn Süleyman bu defa bunda muvaffak olamamıştı. Üstelik Abaka Han'ın Anadolu'da yüzbinlerce insanı öldürmesine imkân vermiş, Anadolu'nun Moğollardan kurtulma ümidi de artık yıkılmış, Moğol baskısı ve zulmü bundan sonra daha da artmıştır.

6. 3. 3. Abaka'nın Anadolu'ya Gelişi ve Pervâne'nin Öldürülmesi

Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve diğer Selçuklu devlet adamlarıyla Tokat'a çekilmiş bulunan Pervâne Muîneddîn Süleyman, Elbistan'daki Moğol-Selçuklu ordusunun yenilgisini Abaka Han'a bildirdi. Bu yenilgiyi daha önce haber almış olan Abaka Han, hazırlattığı otuz bin kişilik bir orduyla Anadolu'ya geldi (676 Safer/ Temmuz 1277). Bu arada Pervâne, Sultân III.

¹⁰⁸⁶ İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 328; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II, s. 195-196; Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt/2. kısım, s. 630-633; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, 186-196; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 87-89; Abu'l-Farac, II, s. 598-599; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 116-117; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 79; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; Rükneddin Baybars el-Mansuri el-Hata-i ed-Devadari, *Et-Tufetu'l-Mulukiyye Fi'd-Devlet't-Turkiye*, s. 112-114; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, II, s. 217; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, s. 463-464; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 543-549; Mehmed Fuad Köprülü, "Baybars I", s. 359-360; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 281-282; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-dın Süleyman*, s. 158-168; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 42-43; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", 221 vd.; Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler", s. 460; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 119; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 291-292; Baybars'ın Anadolu Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 yılındaki Anadolu Seferi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, C. 20, S. 2, s. 343-360.

Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Vezîr Fahreddîn Ali de ona katıldılar. Doğruca savaşın yapıldığı Elbistan'a gelen Abaka Han, aralarında Toku ve Tudavun Noyanların cesetlerinin de bulunduğu Moğol ölülerini görünce son derecede üzüldü, bu arada hiç bir Selçuklu emîr ve askerinin cesedine rastlamayınca daha da çok gazaba geldi ve Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın Moğollara ihanet ettiği kanısına vardı. Kızgın Abaka Han, bütün Türkiye Selçuklu kentlerinin yağma ve tahrip edilmesini, halkının, özellikle Türkmenlerin öldürülmesini emretti. Abaka, Türkiye'nin yönetimini kardeşi Konkurtay Noyan'a bırakıp özellikle Karamanlıları yola getirmesini emrettikten sonra beraberinde Pervâne Muîneddîn Süleyman ve Vezîr Fahreddîn Ali olduğu halde, yolu üzerinde bulunan kent ve ilçeleri yağmalaya yağmalaya Azerbaycan'a döndü. Abaka Han, İlhanlıların yazlık merkezi olan Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'a geldi, buradaki Moğol noyan ve kumandanlarıyla Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın durumu hakkında müzakerelerde bulundu ve sonunda, onun ihaneti tespit edildi ve Fahreddîn Ali'nin onu kurtarma girişimlerine rağmen beraberindekilerle birlikte 676 yılının Rebiyülevvel ayının ilk gününde (2 Ağustos 1277) idam edildi.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁷ es-Safedî, *a.g.e.*, s. 288; İbn Haldûn, *a.g.e.*, IV, s. 328; İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 91; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s. 464; Yazıcızâde Alî, *a.g.e.*, s. 821-822; Makrizi, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/2 s. 633; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, 196-199; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, 117-118; Münecimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 79; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mirhând, *a.g.e.*, s. 273; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 89-90; Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 113 vd.; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, 600; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 116; İbn Verdî, *Tarihu İbn Verdî*, II, s. 217; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 119; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 549-553; Mehmed Fuad Köprülü, "Baybars I", s. 359-360; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'nu'd-din Süleyman*, s. 175-177; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 43; Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s. 60; Kazım Yaşar Kopruman, "Baybars I", 221 vd.; Kazım Yaşar Kopruman, "Memlûkler", s. 460; Halil Edhem, Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-*, s. 77; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 296-305. J. E. Kramers, "Muineddin Süleyman", *IA*, VIII, 556-557; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 158; Ali

6. 3. 4. Karamanoğullarının İsyanı ve Alâeddîn Siyâvuş

(Cimri) Olayı

Hatîroğlu Şerefeddîn'in bertaraf edilmesinden sonra Moğol zulmüne karşı direnme ve mücadeleyi Karamanoğulları üstlendiler. Yukarıda değindiğimiz gibi Memlûk Sultânı Baybars, Moğolları yenerek Kayseri'ye geldiğinde Karamanoğlu Mehmed Bey, kazandığı zaferi ve Selçuklu tahtına çıkması dolayısıyla tebriklerini bildirip tâbiyetini arz etmişti. Sultân Baybars da ona sancak ve menşur göndermiş; Ermenek'ten sahillere kadar uzayan bütün beldelerde onun hâkimiyetini (beyliğini) tasdik etmişti. Daha önce Hatîroğlu ile de bir ittifak yapmış olan Karamanoğlu Kerimüddîn Mehmet Bey, yönetimi altında tuttuğu Ermenek, Mut, Silifke, Anamur civarındaki Moğolları tamamen imha etti. Bunun üzerine, Kerimüddîn Mehmet Bey, Moğol ve Selçuklu kuvvetleriyle kendisine karşı sevk edilen Ermenek Selçuklu Vâlisi Bedreddîn İbrahim'i Göksu derbendinde yenilgiye uğrattıktan sonra, Selçuklu Emîrû's-Sevâhil'i Hoca Yunus'u yenip pek çok ganimet ele geçirdi. Bu iki başarı üzerine durumu daha da kuvvetlenen Mehmet Bey, Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları ile bir ittifak yaparak hâkimiyet alanlarını genişletti. Bundan sonra Mehmed Bey harekete geçerek Eşrefoğlu Seyfeddîn Süleyman Bey ve Menteşe Bey'i de yanına alıp önce Aksaray'ı kuşattı. Fakat burada vakit geçirmeden, Konya üzerine yürüdü. Bu sırada Sultân III. Gıyâseddîn Keyhusrev, Vezîr Fahreddîn Ali ve Pervâne Muîneddîn Süleyman Abaka Han'ın yanında olup Konya'da sadece saltanat nâibi olan Emîneddîn Mikâel ile Emîrû's-Sevâhil Bahâeddîn Muhammed bulunuyordu. Bu fırsattan faydalanan Karamanlılar Konya'yı istilâya giriştiler. Emîneddîn Mikâel, Karamanlılara karşı Konya önünde savaşmak istedi ise de kuvvetlerinin yetersizliğini görerek surlar içine çekildi ve şehrin büyük kapılarını kapatıp savunmaya girişti. Karaman oğlu Mehmed Bey,

Öngül, *a.g.e.*, II, s. 222-223; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 284.

Sultân Baybars'ın Moğolları mağlup ettiğini, Kayseri'de tahta çıkıp kendi adına para bastırıldığını, şimdi onun adına Konya'yı teslim almaya geldiklerini bildiriyor, bu münasebetle Baybars'ın kendisine gönderdiği sancakları başlarında tutup gösteriyorlardı. Karamanlılar aynı zamanda bir Selçuklu şehzâdesini yanlarında getirip onun sultânlığı için geldiklerini ilan ediyorlardı. Nitekim Karamanlılar Konya yakınlarında Filobâd köşküne indikleri zaman Kırım'da ölen II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia eden Alâeddîn (Gıyâseddîn) Siyâvuş de onlarla birlikte gelmişti. Onun Moğollara karşı cihat yapan II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu olduğunu ispat edebileceklerini ve şehzâdeyi Selçuklu tahtına çıkaracaklarını söylüyorlar; Konyalıların gelip kendileri ile birlikte ona biat etmelerini bildiriyorlardı. Fakat Emîneddin Mikâil, bu iddia ve tekliflere önem vermedi ve elindeki kuvvetlerle müdafaaya devam etti. Karamanlılar, At Pazarı ve Çaşnigir kapılarını yıkdıkları odunlarla yaktılar ve yıktılar. Müdafaa imkânı kalmadığını anlayıp kaçmaya çalışan Emîneddin Mikâil'i yakaladılar, onu ve Emrû's-Sevâhil Bahâeddîn Muhammed'i öldürdüler. Karamanoğulları nihayet 10 Zilhicce 675 (15 Mayıs 1277) Cumartesi günü şehre girdiler.¹⁰⁸⁸ Karamanlı Türkmenleri bu büyük ve zengin şehri yağmaladılar. Konya'ya hâkim olunca Filobâd Köşkü'nde bulunan Alâeddîn (Gıyâseddîn) Siyâvuş (Cimri)'u başı üzerinde Selçuklu sancağı olduğu halde şehre getirdiler. Kalede sultânlar türbesinde bulunan I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olan sancak ve çetr de çıkartılarak yeni sultânın cülus merâsîminde kullanıldı. Siyâvuş (Cimri), Selçuklu hâkimiyet usulüne göre tahta çıktı; kapısında beş nevbet çalındı, adına para basıldı¹⁰⁸⁹ ve hutbe okundu.

¹⁰⁸⁸ eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; III, s. 184; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 43; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 85-87; 49; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 210; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 561; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", s. 319; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 227 vd.; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 524.

¹⁰⁸⁹ Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 231-233; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 48-49; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 210; Osman Ferit Sağlam, "Şimdiye Kadar Görülmiyen Cimri Sikkesi", *Belleten* Temmuz 1945, C. IX, S. 35, s. 299-303; İbrahim Artuk, "Sahte Selçuklu Sultanı Cimri",

Siyâvüş tahta çıkış merâsîminden sonra ata binerek Türkmen beyleri, çavuş, candar ve diğer muhafızları ile şehrin etrafında bir gezinti yaptı. Dönüşte divânda toplandılar. Etrafa fermanlar gönderip vâlileri ve mevki sahiplerini yeni sultâna itaate ve biate davet ettiler. Bu divan toplantısında: “Bundan sonra divânda, dergâh ve bargâh (sarayda ve resmi toplantılar)’da, mecliste ve meydanda Türkçe’den başka bir dil kullanılmayacaktır.” kararı alındı (Mayıs 1277).¹⁰⁹⁰ Karaman oğlu Mehmed Bey, yeni sultâna vezîr oldu ve diğer devlet makamlarına tayinler yapıldı. Mehmed Bey, bu arada Siyâvüş’un durumunu kuvvetlendirmek için onu amcası IV. Rükneddîn Kılıç Arslan’ın kızı ile evlendirmek istedi. Kızın annesi Gazalya Hatun bunu kabul etmekle beraber vakit kazanmak maksadıyla çeyiz hazırlığı için dört ay mühlet istedi ve bu da uygun karşılandı.¹⁰⁹¹

Diğer taraftan Vezîr Fahreddîn Ali, Abaka Han’a gidince oğulları Tâceddîn Hüseyin ve Nusreteddîn Hasan babalarına ait Karahisar’a varıp burasını muhafaza ediyorlardı. Konya’nın Siyâvüş ve Karamanlıların eline geçmesi üzerine merkezleri Karahisar (Afyon)’da asker toplayıp Germiyanlı Türkmenlerini de yanlarına alarak Konya’ya doğru harekete geçtiler. Bu haberi öğrenen Siyâvüş ve Karamanoğlu Mehmed Bey de süvârî veorduları ile Akşehir yönünde ilerlediler. Fahreddîn Ali’nin oğulları Değirmen Çayı yanında Kozağaç köyüne vardıklarında Karamanoğulları da Altuntaş köyüne gelmişlerdi. Tâceddîn Hüseyin çayı geçerken atından düşürülüp öldürüldü. Bu sürede başlayan savaşta Fahreddîn

Tarih Dergisi, Cit: IX, S. 13, 1958, s. 151-160; Nezihî Aykut, "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyâvüş'un (Cimri) Sikkeleri", *Belleten*, Ağustos 1988, C. LII, S. 203, s. 475-483.

¹⁰⁹⁰ İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 209; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, Nisan 2000, C. LXIV, S. 239, s. 51-57.

¹⁰⁹¹ eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; III, s. 184; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 85-87; 49; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 19-20; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 823 vd.; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 49; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 210; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 119-120; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 561; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", s. 319; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 227 vd.; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 524; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 227 vd.

Ali'nin oğulları mağlup edildi. Nusreteddîn Hasan ve birçok Selçuklu devlet adamı öldürüldü (26 Mayıs 1277). Karamanoğulları bu zaferden sonra Karahisar üzerine yürüdülerse de müstahkem kaleyi alamayarak savaşta kazandıkları büyük ganimetlerle 676 yılı başlarında (Haziran 1277) Konya'ya döndüler. Alâeddîn Siyâvuş ve Karamanoğlu Mehmed Bey kazandıkları bu zaferden sonra hâkimiyet sahalarını Ankara'dan Akdeniz sahillerine ve Ege kıyılarına kadar uzattılar. Mehmed Bey'in niyeti Erzurum'a kadar gitmekti. Ancak Moğol korkusundan çekinen Türkmenler kendisine katılmadılar. Çok geçmeden Moğol şehzâdesi Konguntay, Küherge Noyan, İlhanlı Vezîri Şemseddîn Cüveyni, Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Vezîr Fahreddîn Ali'nin yönettikleri büyük bir Moğol ve Selçuklu ordusu Karaman üzerine yürüyerek buradaki Türkmenleri mağlup ettikten sonra Konya'ya doğru yöneldi. Mehmed Bey, bu orduya karşı koyamayacağını anlayarak Muharrem 676 (Haziran-Temmuz 1277) tarihinde Alâeddîn Siyâvuş ile Konya'yı terk edip Ermenek tarafına gitti. Onun ve Alâeddîn Siyavuş'un Konya'daki hâkimiyetleri otuz yedi gün sürmüştür. Selçuklu ve Moğol askerleri Siyâvuş ve Karaman oğullarını Lârende (Karaman) yolundan Akdeniz'e kadar takip etmeye karar verdiler. Onlar Karaman sınırına gelince çok sayıda Türkmen'i esir aldılar ve mallarını ele geçirdiler. Karamanoğulları müstahkem mevkilere kaçıp derbentleri kapattılar. Bu tâkip ve savaşların uzaması ile kış basınca İlhanlı Vezîri Şemseddîn Cüveynî ile kumandanı Tokat yakınındaki Kazova Kışlağı'na, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev de Konya'ya döndü. Hava şartlarının uygun olması üzerine Selçuklu sultânı Moğol askerleriyle yeniden harekete geçerek İç-İl (İçel)'e girdi. Keşif için çıkan Mehmed Bey, iki kardeşi ve amcasının oğlu ile birlikte Kurbağahisar'da dar bir geçitte Moğol öncü birlikleri tarafından yakalanarak Cemazeyilahir 676 (Ekim-Kasım 1277) tarihinde öldürüldüler. Karamanlılar beylerini kaybedince bozguna uğradılar. Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, onları sahile kadar takip etti ve ele geçirilen pek çok Türkmen öldürüldü. Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, böylece hâkimiyet

sahasını tekrar Akdeniz kıyısına kadar genişletmiş oldu. Karamanoğullarının bozguna uğramasından ve Mehmed Bey ile kardeşlerinin öldürülmesinden sonra Alaeddin Siyâvuş saklandığı kalede ölümden kurtulmuş; batı Uclarına Uşak tarafına giderek Türkmenleri etrafında toplamış ve mücadeleyi bizzat eline almıştı. Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Vezîr Fahreddîn Ali askerleri toplayarak harekete geçtiler. Pınarbaşı yöresinde, Sakarya Irmağı taraflarına doğru hareket halinde yakaladıkları Siyâvuş ile savaşp onu mağlup ettiler. Siyâvuş kaçarken Türkmenler onu sultânlara mahsus kırmızı çizmelerinden ve kendisini muhafazaya memur olanların davranışlarından tanıyarak yakaladılar ve sultânın huzuruna getirdiler. Siyâvuş öldürüldü ve kaynaklara göre derisi yüzülerek içine saman doldurulup Konya'da ve diğer şehirlerde teşhir edildi (Muharrem 677/Mayıs-Haziran 1278). Türkiye Selçuklu Devleti, Karamanlılar ve onların saltanat davacısı olarak ortaya çıkardıkları Alâeddîn Siyâvuş (Cimri) ile uzun müddet uğraşmış ve bu sebeple de pek çok insan hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹²

6. 4. II. GIYÂSEDDİN MESÛD (İLK SALTANATI) VE III. GIYÂSEDDİN KEYHÛSREV DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

İlhanlı Hükümdârı Abaka Han, Aladağ yaylasında bulunduğu sırada, Pervâne Muîneddîn Süleyman'ın öldürülmesinden bir ay sonra kardeşi Kongurtay ve imparatorluk Vezîri Şemseddin Cüveynî'yi Türkiye'ye

¹⁰⁹² eş-Şeyh Kutbu'd-dîn Mûsâ bin Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân*; III, s. 184; İbn Bibi, *a.g.e.*, Çev. M. Nuri Gençosman, s. 293 vd.; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 19; Yazıcızâde Alî, *a.g.e.*, s. 823 vd.; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 50-51; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, 121-122; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 80; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 96; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 570; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 485; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 525; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 51-55; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 299-300; Jean-Pierre Bodmer, "Selçuklular Anadolu'da", s. 43; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 227 vd.; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", s. 319; M. Çetin Varlık, *Anadolu Beylikleri: Karaman Oğulları*", s. 25-26.

gönderdi. Kardeşini, Türkiye’de bozulan dirlik ve düzeni yeniden kurup korumak ve Cüveynî’yi de Selçuklu mâliyesini Moğol malî sistemine göre düzenlemekle görevlendirdi. Bununla birlikte Türkiye’de istenilen huzur ve sükûn sağlanamadığı gibi, Selçuklu ülkesinin bütün gelirlerine Moğollar tarafından el konuldu. Bu sıralarda, Kırım’da yaşayan II. İzzeddîn Keykâvus’un oğlu II. Gıyâseddîn Mesûd, Kırım’dan ailesi ve yakınlarıyla birlikte Kayseri’ye geldi. Beraberinde Kastamonu beyi Çobanoğlu Muzaffirüddîn Yavlak Arslan¹⁰⁹³ olduğu halde, önce Moğol vâlisi Samagar’ı ziyaret ettikten sonra Abaka Han’ın huzuruna çıkan Mesûd, ondan izzet ve ikram gördü, kendisine Kızılırmak’ın doğusunda bulunan Türkiye Selçukluları Devleti’nin toprakları verildi. Buna göre; II. Gıyâseddîn Mesûd’a doğu eyaletlerinin yönetimi verildi. Kızılırmak’ın batısında bulunan bölge eskiden olduğu gibi Sultân III. Gıyâseddîn Keyhüsrev’e bırakıldı.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹³ Muzaffirüddîn Yavlak Arslan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 37 vd.; Yaşar Yücel, “Çobanoğulları Beyliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 1-2, Ankara, 1965, s. 61-73; 72-73; Cevdet Yakupoğlu, “Kastamonu-Taşköprü’de Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan Medresesi ve Camii”, *TAD*, 2017, C. 36, S. 61, s.41-74; Cevdet Yakupoğlu-Namiq Musalı, “Çobanoğulları Uc Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnâmesi (683 /1284): Çeviri ve Değerlendirme”, *TAD*, 2018, C.37, S. 63, s. 77-133.

¹⁰⁹⁴ İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s. 249; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 43; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 108; II. Gıyâseddîn Mesûd’un tahta çıkış tarihini Müneccimbaşı ve Cenâbî 681 olarak gösteriyor. Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 124; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 82; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi’nin el-‘Aylemü’z-Zâhir Fî Ahvâli’l-Evâil Ve’l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 24; Buna mukabil, Gaffârî 682 (1283/1284) yılını kaydediyorlar. Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 116; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 540; Mustafa Şahin, “Habibü’s-Siyer’e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 51; Osman Turan, sadece taksim edildiğini kaydediyor. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 583, Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 315; II. Mesûd adına basılmış sikkeler mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 318-342; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 90-94; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 235-252; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı” *Selçuklu Sikkeleri*, s. 54.

Bu taksimden sonra yukarıda ortaya koyduğumuz bilgiler doğrultusunda iki sultân arasındaki sınırı şu şekilde tespit edebiliriz. İki sultân arasında belirlenen sınır Kızılırmak olduğuna göre Kızılırmak'ın geçtiği yerler temel alınarak bir hat çizmek mümkündür. Buna göre sınır hattı Çorum ilinde; Kargı, Osmancık, Dodurga, Laçın, Oğuzlar, Çorum, İskilip, Uğurludağ Bayat, Sungurlu. Kırıkkale ilinde; Sulakyurt, Bahşılı, Yahşihan, Kırıkkale, Keskin, Karakeçili, Çelebi. Sivas ilinde; Gemerek, Şarkışla, Yıldızeli, Sivas, Hafik, Zara, İmranlı. Kayseri İlinde; İncesu, Kayseri, Felahiye, Özvatan, Sarıoğlan. Ankara İlinde; Kalecik, Bala, Şereflikoçhisar, Evren. Kırşehir İlinde; Kaman, Kırşehir, Mucur. Nevşehir İlinde; Gülşehir, Avanos, Ürgüp. Sinop İlinde; Durağan, Saraydüzü. Samsun İlinde; Bafra, Vezîrköprü. Çankırı İlinde; Kızılırmak. Aksaray İlinde; Sarıyahşi'nin batısında kalan bölgelerdir. III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bırakılan bölgenin Rûmlarla olan batı sınırı ise; Marmara tarafında Sakarya'nın denize dökülen kısmıdır. Bu hattı Eskişehir Subaşılığı'nın bulunduğu Atranos Çayı sınırı oluşturarak takip ediyordu. Batı sınırının güneye uzanan kısmında Kütahya Subaşılığı'nı takiben Rûmlar'ın elinde bulunan Lidya bölgesi sınırı oluşturmakta idi. Son olarak Türkler ile Rûmlar arasındaki batı sınırını Denizli Subaşılığı; Karya yani bugünkü Aydın havâlisi oluşturmakta idi. Burada Türkler ile Rûmların arasındaki sınırın başlangıcı ise Muğla'da yer alan Dalaman Çayı idi. Buna göre II. Gıyâseddîn Mesûd'a kalan yerler; Çorum ilinde, Kargı, Osmancık, Dodurga, Laçın, Oğuzlar, İskilip, Uğurludağ Bayat, Sungurlu, Kırıkkale içinden, Sulakyurt, Bahşılı, Yahşihan, Keskin, Karakeçili, Çelebi Sivas ilinde; Gemerek, Şarkışla, Yıldızeli, Sivas, Hafik, Zara, İmranlı. Kayseri İlinde; İncesu, Kayseri, Felahiye, Özvatan, Sarıoğlan. Ankara İlinde; Kalecik, Bala, Şereflikoçhisar, Evren. Kırşehir İlinde; Kaman, Kırşehir, Mucur. Nevşehir İlinde; Gülşehir, Avanos, Ürgüp. Sinop İlinde; Durağan, Saraydüzü. Samsun İlinde; Bafra, Vezîrköprü. Çankırı İlinde; Kızılırmak. Aksaray İlinde; Sarıyahşi'nin doğusunda kalan; Amasya, Tokat, Niksar,

Kogonya, Bayburt, Erzincani Kemah, Arapkir, Elbistan, Maraş, Malatya, Âmîd, Meyyâfârîkin, Bitlis, Muş, Van, Ahlat ve Erzurum idi. III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e Kızılırmak'ın içinden geçtiği aşağıda adı geçen şehirlerin batısı idi. Bu yerler; Çorum ilinde, Kargı, Osmançık, Dodurga, Laçın, Oğuzlar, İskilip, Uğurludağ Bayat, Sungurlu, Kırıkkale içinden, Sulakyurt, Bahşılı, Yahşihan, Keskin, Karakeçili, Çelebi Sivas ilinde; Gemerek, Şarkışla, Yıldızeli, Sivas, Hafik, Zara, İmranlı. Kayseri İlinde; İncesu, Kayseri, Felahiye, Özvatan, Sarıoğlan. Ankara İlinde; Kalecik, Bala, Şereflikoçhisar, Evren. Kırşehir İlinde; Kaman, Kırşehir, Mucur. Nevşehir İlinde; Gülşehir, Avanos, Ürgüp. Sinop İlinde; Durağan, Saraydüzü. Samsun İlinde; Bafra, Vezîrköprü. Çankırı İlinde; Kızılırmak. Aksaray İlinde; Sarıyahşi'nin batısında kalan kısımları idi. Bu şehirlerin batısında kalıp Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarında olan ve III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e kalan yerler ise şu şekilde idi; Kastamonu, Sinop, Amasra, Bolu, Beypazarı, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Konya, Lâdik, Honaz, Beyşehir, Antalya, Alâiyye, Ermenek, Ereğli, Aksaray, Niğde (Harita XVI).

III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ülkenin yarısının elinden çıkmasından memnun olmayıp taksim için Moğol hakanının huzuruna çıktı ise de bu çabalarından bir sonuç alamadı. Daha sonra III. Gıyâseddîn Keyhüsrev sultânlıktan azledilmiş ve çok geçmeden Moğol hanının görevlendirdiği adamlar tarafından 681 (1282/1283) yılında Erzincan'da öldürülmüştür.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁵ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, II, s. 617; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 122-124; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 243-250; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 104-109; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 51; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 24; Kazvinî ve Gaffârî, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölüm yılı olarak 682 (1283/1284) yılını kaydediyorlar. Kazvinî, *Tarih-i Güzîde*, s. 382; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 116; Osman Turan ise ise 682 yılı Kurban Bayramı (1 Mart 1284)'nda yayının kirişi ile boğularak öldürüldüğünü belirtiyor; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 579-585; Kemal Göde, *Halil Edhem ve Kayseri Şehri*, s. 78; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 315-321; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 231-232; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 161; Erdoğan Merçil,

6. 4. 1. Kâhta'nın Memlûk Sultânına Teslimi

Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra Kayseri'de tahta çıktıktan sonra Konya'ya gelerek burada da törenle Türkiye Selçuklu tahtına oturdu ve sultân ilân edildi. Tahta çıkmasından sonra 682 yılında Memlûk Sultânı Kalavun (1279-1290) Suriye seferine çıkmıştı. Bu dönemde Moğolların özellikle Anadolu'nun Suriye sınırına çok miktarda asker yığması nedeniyle bölge halkı Moğol baskısı altında kalmıştı. Moğol zulmünden bıkan bölge halkı Mısır sultânına haber göndererek kendilerini kurtarmasını istediler. Anadolu'nun Suriye sınırındaki kalelerinin en önemlilerinden biri olan Kâhta Kalesi muhafızları Mısır sultânına ve Haleb Vâlisi Kara Sunkur'a haber göndererek şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Kara Sunkur, bir miktar asker göndererek kaleyi Mısır sultânı adına teslim aldı. Böylece Selçuklu Devleti'nin en müstahkem kalelerinden biri olan Kâhta Kalesi Mısırlıların eline geçmiş oldu. Öte yandan Argun Han (1284-1291), kardeşi Geyhatu'yu Moğol ordusuyla Türkiye'ye gönderdi. Erzincan'da yaylak ve kışlak kuran Geyhatu'nun ve Türkiye'deki diğer bütün Moğol askerlerinin her türlü giderleri Selçuklu devlet hazinesinden karşılanmakta, bu vesileyle ciddi sıkıntılar çekilmekte idi. Bu sebeple devlet hazinesi boşaldı ve vezîr Fahreddîn Ali, bir kısım giderleri Afyonkarahisar'daki kendi özel hazinesinden karşılamak zorunda kaldı.¹⁰⁹⁶

Bu sırada II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi Hunat Hatun saltanatın, iki torunu ile Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd arasında bölüştürülmesini istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için de beylerbeylik önerdiği Karamanoğlu Güneri ve saltanat naipliği verdiği Eşrefoğlu Halil beylerle işbirliği yaptı.

“Türkiye Selçukluları”, s. 525; N. Devlet, “İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, s. 67-70; Berthold Spüler, *İran Moğolları*, s. 95; Ergin Ayan, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1999, Sayı 13, s. 282.

¹⁰⁹⁶ Moğolların vergi toplama sistemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kirakos Gandzakets'i's, *History of the Armenians*, s. 90-91; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 326-329.

Vezîr Sahip Ata Fahreddîn Ali'nin büyük çabalarına rağmen anlaşma olmadı. Karamanlı ve Eşrefoğulları kuvvetlerinin destek ve yardımlarıyla II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in iki oğlu, Konya'ya getirilip Selçuklu tahtına oturtuldular. Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd ise Kayseri'ye kaçmak zorunda kaldı. Fakat çok geçmeden Fahreddîn Ali'ye bağlı kuvvetler Konya'ya gelerek duruma hâkim oldu, yakalanan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi ve iki torunu, Argun Han'ın emriyle yapılan muhakeme sonucunda, bu iki çocuğun II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çocukları olmadığı tespit edildikten sonra başları kesilip Türkmenlere yollandı. Vâlîde sultân ise Sivrihisar'a gönderildi.¹⁰⁹⁷

6. 4. 2. Türkmen Direnişleri

Türkiye Selçuklu Devleti kurulma aşamasında Türkmenleri fetihçi karakterine dayalı olarak Anadolu'da fetih, güvenlik ya da savunma amacıyla Uc bölgeleri olarak adlandırılan Hristiyan devletlere komşu bölgelere yerleştirilmişti. Buna göre; Selçuklu yönetimi Ennenistan Devleti sınırlarındaki Malatya ve Maraş bölgelerinde Ağaçerileri, Ermenek, Karaman, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerinde Karamanlıları, Trabzon Rûm Devleti sınırlarındaki Sinop-Samsun-Trabzon kıyı bölgelerinde Çepniler'i, Bizans sınırlarındaki Kütahya yöresinde Germiyanlıları, Tunguzlu, Köyceğiz ve Uşak bölgelerinde Sahırları ve Hilvan Diyâr Bekir ve Savur bölgelerinde Döğerleri yerleştirmiştir. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra, Tunguzlu-Honaz yöresinde İnançoğulları, Hamit-eli olarak bilinen Isparta-Eğirdir-Uluborlu-Atabey-Şarki Karaağaç Antalya yörelerinde Hamitoğulları, Kütahya-Karahisar-ı Sahip-Bolvadin-İshaklı yörelerinde Germiyanogulları, Niğde çevresinde Hatiroğulları gibi beylikler kurulacaktır. Yukarıda değindiğimiz gibi Karamanlıların bertaraf edilmesinden sonra Türkmen hareketleri Germiyanlılar tarafından sürdürülmeye başlandı. Bunun üzerine harekete geçen Selçuklu kuvvetleri, Germiyanlıları tekrar itaat altına aldı. Bu sırada

¹⁰⁹⁷ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 53-54; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 589; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 232-233.

isyan etmiş olan başka bir Türkmen beyliği olan Eşrefoğulları da bizzat Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un başında bulunduğu başka bir Selçuklu kuvveti tarafından bastırıldı. Çok geçmeden Moğollar, Şemseddin Ahmed Lâkûşî'yi Türkiye Selçuklu vezîrlğine atadılar. Onunla birlikte Anadolu'ya gelen Kılavuzoğulları, Moğol subaylarıyla birlikte yağma ve halkın mallarına el koymaya başladılar. Argun Han'ın 690 yılı Rebiülevvel'in 7'si Cuma (10 Mart 1291) günü ölümü üzerine İlhanlı hükümdârı olması dolayısıyla Geyhatu Anadolu'dan ayrıldı (Temmuz 1291) ve Moğol tahtına oturdu.¹⁰⁹⁸ Böylece, esasen bozuk Türkiye Selçukluları Devleti yönetiminde bir boşluk meydana geldi. Karamanlılar, Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un Kayseri'de bulunmasından faydalanarak Halil Bahadır'ın komutasında Konya'ya yürüyüp kuşattılar. Mevcut kuvvetlerin Karamanlılarla mücadele edememesi üzerine Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd, Geyhatu'ya başvurup yardım istedi. Moğol kuvvetleriyle Türkiye'ye gelen Geyhatu, bir kısım kuvvetlerini Akşehir yönüne Menteşe iline sevk etti, kendisi de bizzat Karamanlılara karşı harekete geçti. Sonunda Karamanlı şehirleri ve Menteşe ili, ağır bir şekilde tahrip ve yağma edildi, tutsak alınan Türkmenler Konya'ya gönderildi.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁸ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 172,177; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 16; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 135; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 128; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s.486-387; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 603; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 231; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 237; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 64.

¹⁰⁹⁹ el-Höyî, *a.g.e.*, s. 16; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 108-117; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 479-482; Anonim, *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 55-66; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adli Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 24; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 116; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 124, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s 579-585; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", s. 525. Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 238; Faruk Sümer, "Ağaçeriler", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 460-461; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 541; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 46-61; Faruk Sümer, *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12-23; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 182, 185, 258-269; Şehabeddin

6. 4. 3. Moğol Tahtında Mücadeleler ve Türkiye Selçukluları Topraklarının Moğol Topraklarına Katılması

Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat mücadeleleri ve Türkmen hareketleri devam etmekte iken, Moğol şehzâdeleri arasında da taht kavgaları ve isyanlar baş gösterdi. Neticede Hülagu öldürülüp Argun Han'ın oğlu Mahmûd Gazan Han 1295 yılında İlhanlı tahtına geçti.¹¹⁰⁰ Gazan Han, Tugaçar Noyan'ı Türkiye'deki Moğol kuvvetleri komutanlığına atadıysa da çok geçmeden onu öldürttü. Daha sonra onun yerine atadığı Tayci Noyan'ın oğlu Baltu da bir süre sonra Gazan Han'a karşı isyana başladı, hatta Gazan Han'ı ziyarete gitmekte olan Selçuklu Sultânı II. Gıyâseddîn Mesûd'u engelleyip bir süre yanında alıkoydu. Nihayet Baltu, Suriye'ye geçmek üzere gittiği Çukurova Ermeni tekfuru tarafından yakalanıp öldürüldü. Gazan Han'ın katına çıkan Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un gecikme sebebi kabul edilmeyerek Selçuklu tahtından indirilip Hamedana sürüldü (1296). Sultânın Gazan Han'a gitmesinden sonra yeğeni III. Alâeddîn Keykubâd b. Ferâmürz'un tahta çıkmasına kadar geçen iki yıl içinde, Selçuklu tahtı boş kaldı.¹¹⁰¹

Tekindağ, "Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1964, C. XIV, S. 19, s. 81; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 165; Bahriye Üçok, "Hamitoğulları Beyliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1955, S. I-II, s. 73-74; Koray Özcan, *a.g.t.*, s. 154.

¹¹⁰⁰ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, (*İlhanlılar Kısmı*), s. 254; 131; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 131; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 488; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. s. 149; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 603; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 616.

¹¹⁰¹ Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 164-167; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 68-69; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 132-133; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 541; Mustafa Şahin, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 33; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 618-619; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 241; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 293; Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum*, s. 15.

Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un Gazan Han tarafından saltanattan azledilmesi üzerine Anadolu dört mali bölgeye ayrıldı. Gazan Han, Cemâleddîn Mehmed'i vezîrliğe, Muîneddîn Mehmet'i Pervâneliğe, Tiflisli Kemâleddîn'i saltanat nâibliğine ve Şerefeddîn Osman'ı da mâliyyeye atadı. Moğol kuvvetlerinin başına da Sülemiş, Bayancar, Boçkur ve Körtimur getirildi. Mücîreddîn Emîrşâh ve diğerlerinin uhdesinde bulunan altı milyon akçe vergileri bu dört kişi iltizam usulü ile taahhüt ettiler ve bunun dışında altı yüz bin dirhem ilaveyi de kabul ettiler. Moğol Han ve şehzâdelerine hass (incü) olarak ayrılmış vilâyetlerin geliri de önemli bir yekûn tutup bu hesabın dışında idi. Azerbaycan'dan Anadolu'ya dönen ve ülkeyi dört mali bölgeye ayırarak aralarında taksim eden bu dört devlet adamı kendi bölgelerine gittiler. Cemâleddîn Mehmed Bey Diyâr Bekir havâlisine, Muîneddîn Mehmed Bey Kastamonu ve çevresine, Kemâleddîn Tiflisî, Amasya ve Samsun bölgesine, Şerefeddîn Osman da Niğde tarafına gitti. Bunlar gittikleri bölgelerde yabancıları da geride bırakacak zulümlere giriştiler. Halktan acımasızca vergi toplamaya, hatta daha sonraki yıllara ait vergileri bile almaya başladılar. Bunun yanında onların mal ve mülklerine de el koydular. Bu ağır vergi yükünü taşıyamayan bölge halklarından pek çoğu yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar.¹¹⁰²

6. 5. III. ALÂEDDİN KEYKUBÂD DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN SINIRLARI

İlk saltanatı on üç yıl süren Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un Gazan Han tarafından azledilmesinden sonra boş kalan Selçuklu tahtına 698 yılında II. Gıyâseddîn Mesûd'un kardeşinin oğlu III. Alâeddîn Keykubâd getirildi. III.

¹¹⁰² el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/3 s. 876-878; Aksarâyî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 168-177; Münecçimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 132-133; el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 16,82; Abdürrahim Şerif Beygu, *a.g.e.*, s. 70; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, s. 222; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 620-622; A. Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931, C. I, s. 35-36; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67.

Alâeddîn Keykubâd 2 Muharrem 698 (10 Ekim 1298)'de Konya'ya geldi ve 5 Muharrem 698 (13 Ekim 1298) günü burada tahta çıktı.¹¹⁰³ III. Alâeddîn Keykubâd, kendisine vezîr tayin edilen Tebrizli Şemseddîn Ahmed, Bayıncar ve Bockar noyanlarla birlikte Anadolu'ya gelmişti. III. Alâeddîn Keykubâd Vezîri Şemseddîn Ahmed Lâkûşî ve adamlarıyla Konya'ya gelince Pervâne Mehmed Bey, Vezîr Cemâleddîn Mehmed, Tiflisli Kemâleddîn ve Şerefeddîn Osman birer tarafa çekilmiş ve bu suretle mali taksim idaresi de son bulmuştur. Bununla beraber sultân ile gelen Şemseddîn Ahmed Lâkûşî, Tebriz'in imarı için büyük maddi kayıplara uğradığından o da zararlarını Anadolu vergilerinden çıkarmak istiyor ve bundan başka bu mevkii elde etmek için de Moğollara daha fazla ödemede bulunmayı taahhüt ediyordu. Fakat Şemseddîn Ahmed Lâkûşî, Anadolu vergilerinin şehzâde ve askerlerin masraflarına dahi yetmediğini görünce divana ait emlakları satmaya başladı. Bu suretle ülkede arazinin çoğu özel mülk haline

¹¹⁰³ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 134; Kâdî Ahmed Gaffârî, *a.g.e.*, s. 116; Anonim Selçuknâme'de III. Alâeddîn Keykubâd'ın tahta geçiş tarihi 5 Muharrem 698 (13 Ekim 1298) Pazar günü'dür. Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 69; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 541; Mustafa Şahin, "Habibü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 33; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; Aksarayî, Sultân Mesûd'un Hamedan'da İlhanlılar tarafından alıkondugunu ve yerine kardeşinin oğlu Alâeddîn Keykubâd b. Fermurz b. Keykâvus'un yarlığı ile sultân tayin edildiğini kaydediyor. Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 189; Cenâbî ve Kazvinî'de tarih 697 (1297)'dir. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 384; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 25; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I", s. 542; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 620 vd.; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 163 vd., Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 353; "1298", Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 491; III. Alâeddîn Keykubâd adına kesilmiş sikkeler mevcuttur. Ayrıca Gazan Han ile adlarına ortak kesilmiş sikke mevcuttur. Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 343-351; İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, s. 95-98; Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 253-261; Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri, 2, "Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşağı" *Selçuklu Sikkeleri*, s. 54-55.

geldi ve bu sayede de ülke mâmur oldu. Çünkü arazi dîvanda kalsa idi mültezimler imara çalışmaz ve memleket de kısa sürede harap olurdu.¹¹⁰⁴

Öte yandan Bayancar'ın Moğol kuvvetleri komutanlığına atanmasına kızan Sülemiş, Gazan Han'ın Memlûklere karşı düzenlediği sefere katılmayıp ona isyan ile harekete geçti 698 (1298/1299). Bazı Moğol emîrlerinin desteğini kazanarak Uc Türkmenleri, Karamanoğulları ve Mısır Memlûklü Sultânı Melîkü'n-Nâsır Lâçin ile de ilişkiler kurup onlardan askerî yardım sağladı. Böylece bir orduyla harekete geçerek Bayancar ve Bokurcu Noyanları yenilgiye uğratıp, her ikisini de öldürtmek suretiyle, ortadan kaldırdı ve Sivas'ı kuşatmaya başladı. Böylece onun Türkiye'de bağımsız bir devlet kurma emelleri gerçekleşmekte idi. Fakat çok geçmeden Gazan Han'ın, kendisine karşı gönderdiği Moğol ordusu, Erzincan Akşehir'i taraflarında, askerleri Moğol ordusuna katılan Sülemiş'i bozguna uğrattı. Bunun üzerine Sülemiş, Memlûklere sığındı. Daha sonra Sülemiş, Memlûklü sultânının yardımıyla yeniden Türkiye'ye gelip Akçaderbend'e kadar ilerledi, fakat geldiği Ankara'da yakalanarak Tebriz'e götürülüp 29 Zilhicce 698 (27 Ağustos 1299)'de idam edildi.¹¹⁰⁵

Türkiye Selçuklu Sultânı III. Alâeddîn Keykubâd ve Vezîri Şemseddin Ahmed, Sülemiş'e katılmadı ayrıca Gazan Han'ın katına çıkarak ona sadakat ve bağlılıklarını arz etmişlerdi. Bundan son derecede memnun olan han, sultânı şehzâde Hülagu'nun kızıyla evlendirdi. Gazan Han, sultâna dönüşünde

¹¹⁰⁴ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 189-192; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 134; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 568; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 625; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 134; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 1; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 243-244; Erkan Göksu, "Târih-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", 29;

¹¹⁰⁵ el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I/3 s. 876-878; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 190; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 135; Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 69; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 623-625; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 353-354; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67-69; Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", s. 320; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 110.

bir yarlığ ile Erzurum'dan Antalya'ya ve Diyâr Bekir'den Sinop'a kadar bütün Selçuklu ülkesinin hâkimiyetini verdi. Sultân Alâeddîn, han ile birlikte Diyâr Bekir ve Musul'da seyahat ettikten sonra onun izni ile Re'sü'l-Ayn/Ceylanpınar'dan ayrılarak Konya'ya döndü. Moğolların güvenini koruyan Mücîreddîn Emîrşâh hem Han'ın hem de sultânın naibi olarak tekrar makamını aldı. Hanın bu yarlığına rağmen sultânın hâkimiyeti sadece hukûkî olup fiili bir anlam ifade etmiyor; onun ve devletinin bağımsızlığı bulunmuyordu. İlhan'ın katına giden ve dörtlü mali idarenin başında bulunan şahıslar da derecelerine göre yarlığ ve payizeler (fermanlar) alarak yine eski vazifelerine geri döndüler. Sultân III. Alâeddîn Keykubâd, Gazan Han'ın huzurundan Anadolu'ya dönerken yanında yeni tayin edilmiş olan Vezîr Alâeddîn Sâvî, Müstevfi Nâsireddîn Muhammed, Müşrif¹⁰⁶ Seyyid Şerefeddîn Hamza Alevî, Atabek Kadı Necmeddîn Karahisarî ile birlikte geliyordu. Bütün hadiseler karşısında daima şahsiyet ve dürüstlüğünü sürdüren Mücîreddîn Emîrşâh da naiblik makamını muhafaza ediyordu. Sultân III. Alâeddîn Keykubâd ve emîrleri de Moğollar gibi halkın varlığına el uzatmaya ve zorla para toplamaya başladılar. İbn Bibi'nin ifadesine göre III. Alâeddîn Keykubâd, aslında iyi bir kimseydi. Fakat yanında bulunanlar onu saptırdılar. Bunda en önemli rolü Atabek Kadı Mecdeddîn Karahisarî ile müşrif Seyyid Şerefeddîn Hamza oynuyordu. Nitekim Diyâr Bekir'den Harput'a gelen sultânın maiyeti de cebri tahsilata giriştiler. Şehrin Kadısı Mecdeddîn'in beş yüz bin dirhem parasını ve malını zorla aldılar. Artık bir Selçuklu sultânı da Moğol devri soygunlarına bulaşıyordu. Malatya'ya geldikleri zaman Emîr Şahâb Divanî'ye de aynı muameleyi reva gördüler. Sultân ve hakanlara elçi olarak gidip gelmiş dirayetini ve maharetini göstermiş bu seksenlik ihtiyar misafirleri şehrin yakınında hediyelerle karşılamıştı. Fakat bu seçkin adamı da kırk bin altın ödemeye zorladılar. Malatya vâlisi olan oğlu Kutbeddîn babasının bu baskı

¹⁰⁶ Devletin askerî ve adlî sahaları dışında kalan bütün mAlî işlerini ve hesaplarını denetleyen müfettişlerdir. el-Hôyî, *a.g.e.*, s. 84.

sonucunda ölümü üzerine isyana mecbur oldu. Nitekim o müsadereye gelen memurları bizzat soyup ellerinde bulunan paraları aldı. Bunun üzerine sultân ve mâiyeti asker toplayarak Malatya'yı kuşattılar. Fakat Emîr Kutbeddîn'in müdafaası sayesinde onlar Malatya'ya giremediler. Burada bir şey elde edemeyen sultân ve etrafı Divriği'ye gelince bu şehirde yaşayan zengin bir Hristiyan'ı da işkenceye tâbi tutarak nakit ve mal olarak her şeyini aldılar. Sivas'ta at ve top oyunları, eğlence ile Ramazan'ı geçirdiler ve orada da para topladılar. Sivas'tan Tokat'a gönderdikleri Şerefeddîn Hamza, vergi adı altında salmalara ve müsaderelere girişti. Bunun üzerine halk evlerini terk etmeye başladı. Bu durumun, Türkiye'deki Moğol askerî kumandanı Abuşka'ya bildirilmesi sonucunda, Seyyid Hamza ve maliyeci Nasıreddîn işkence ile öldürüldü. Bunu haber alan sultân, korku ve endişeye kapılıp Konya'ya kaçmakta iken Ürgüp yörelerinde yakalandıktan sonra Gazan Han'a gönderildi. Yapılan yargılamadan sonra idama mahkûm edildiyse de Hülagu'nun kızı olan eşinin şefaatiyle ölümden kurtuldu ancak yerine II. Gıyâseddîn Mesûd hükümdâr oldu (701-1301/1302). III Alâeddîn Keykubâd aynı yıl İsfâhan'a gönderildi ve orada kendisine tayin edilen maaşla yetindi. Ancak çok geçmeden burada adamlarından biri tarafından öldürüldü ve orada Büyük Selçukluların türbesine defnedildi.¹¹⁰⁷

6. 6. II. GIYÂSEDDİN MESÛD'UN İKİNCİ SALTANATI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

¹¹⁰⁷ el-Makrîzî, *Kitâbü'l-s-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-3. kısım, s. 876-878; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 199-236; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 136-137; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 541; Mustafa Şahin, "Habîbü's-Siyer'e Göre Türkiye Selçukluları", s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, s. 25; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I", s. 542; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 623-634; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67-71; Christoph K. Neumann, "Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması" *Cogito*, S. 19, Ankara Yaz 1999, s. 270; Ali Öngül, *a.g.e.*, s. 249; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 354-355.

DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

III. Alâeddîn Keykubâd'ın Gazan Han tarafından azledilip yine Moğollar tarafından tahttan indirilen II. Gıyâseddîn Mesud ikinci kez 1302 yılında tahta çıkarıldı. II. Gıyâseddîn Mesud ilk sultânlığı sırasında tahtan indirildikten sonra Moğollar tarafından Hamedân'a sürgün edildiğinden buradan hareketle Musul üzerinden Konya'ya gelerek tahta çıktı.¹¹⁰⁸ II. Gıyâseddîn Mesud tahtta kaldığı süre boyunca devlet yönetiminden hiçbir etki göstermeden son derece sönük bir sultânlık geçirdi. Fakat o Aksaray Niğde arasında yer alan Develühisar'da Türkiye Selçukluları Devleti'ne isyan eden Cahoğlu'nu Abuşka Noyan ve Vezîri Alâeddîn ile birlikte yapılan kuşatmaya katıldı. Ancak Gazan Han'ın 703 senesi 11 Şevvâl (17 Mayıs 1304) Pazar günü¹¹⁰⁹ ölmesinden sonra kuşatma da kaldırıldı. II. Gıyâseddîn Mesûd da sönük geçen saltanatının ardından 1308 yılında Kayseri'de yaşamını yitirdi. Böylece Türkiye Selçukluları Devleti'nin 1075-1308 yılları arasında devam eden hükümlanlık dönemi sona ermiştir. Çünkü ülkeyi tamamen işgal eden Moğollar bu tarihten itibaren Anadolu'yu Demîrtaş ve Çoban Bey gibi genel vâlilerle idare etmiştir.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 238; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 140; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledu-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I", s. 543; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 634; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 71; Erdoğan Mercil, "Türkiye Selçukluları", s. 526; Ergin Ayan, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci", s. 124 vd.; Ahmed Tevhîd, *a.g.e.*, s. 354-356; II. Gıyâseddîn Mesûd'un bu ikinci saltanat dönemine ait sikkeler mevcuttur. Halit Erkiletlioğlu, Oğuz Güler, *a.g.e.*, s. 262.

¹¹⁰⁹ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, s. 304; Aksarayî, *a.g.e.*, Çev. Mürsel Öztürk, s. 239-242; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 140; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 46; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 634-635; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 71; Erdoğan Mercil, "Türkiye Selçukluları", s. 526; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 250; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 321;

¹¹¹⁰ el-Höyî, *a.g.e.*, s. 16; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 907 vd.; Ali Ertuğrul, "Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledu-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I", s. 543; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, s. 5.94;

Sultân II. Gıyâseddîn Mesûd'un bu ikinci saltanatı çok sönük geçmişti. Bundan sonraki hadiselerde Sultân Mesûd'un varlığı ile yokluğu arasında bir fark yoktu. Çağdaş müellifler bile ondan hiç bahsetmezler. Hatta ölümü dahi ilgili yerli kaynaklara yansımamıştır. Sultân Mesûd'un ölümüne dair Niğdeli Kadı Ahmed'in verdiği 708 (1308/1309) yılı kabul edilmiş ve Selçuklu hânedânının sonu da bu tarih sayılmıştır. Makrizî ise, Sultân Mesûd'un 1318 yılında öldüğünü yazmakla hânedânın bu tarihe kadar hüküm sürdüğünü ifade eder. Müneccimbaşı, Selçuklu hânedânının 718 (1318) yılında sona erdiğini kaydeder. Hamdullah Müstevfî Kazvinî 735 (1334/1335) yılında yazdığı tarihinde Selçuklu saltanatı adının artık kalmadığını, onlardan bazılarının ise sahillerde ve Uclarda padişah olduğunu ifade eder. Paul Wittek'te bu durum şu şekilde anlatılmaktadır; “Gazan Han dar-ı fenadan dar-ı bakaya rihlet etti ve anun yerine kardaşı Olcaytu Han oldu, andan sonra Saltan Muhammed Hudabende padişah oldu. Bunun zamanında Rûm memaliki Al-i Selçuk hânedânı ziverinden muattal kalmıştı, birkaçına Akşehir'i virup ve Sultân Mes'ud oğullarına Simre ve Cidakra ve Sinob'u koyup kalan memaliki Moğul almıştı.” Hondmîr ve Mirhond Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultânı olarak III. Alâeddîn Keykubâd'ı gösterir. Onun öldürülmesiyle Anadolu'da Moğol egemenliğinin başladığını ifade eder. Bu bilgilerden hareketle Türkiye Selçukluları Devleti II. Gıyâseddîn Mesûd'un ölümü ile son bulmayıp Akşehir, Simre ve Sinop yörelerinde bir müddet daha devam ettiği sonucu çıkartılabilir. Bu durumda Selçuklu Devleti'nin devam ettiğini varsayarsak 1308-1318 yılları arasında Türkiye Selçuklu sınırlarını Sinop, Simre ve civarı oluşturmakta idi.¹¹¹¹

Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-Zâhir Fî Ahvâli'l-Evâil Ve'l-Evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, s. 25; Ahmet Günşen, *a.g.e.*, s. 12; Ergin Ayan, “Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılış Süreci”, s. 126 vd.

¹¹¹¹ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 120; Ali Ertuğrul, “Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü-ş-Şefik Ve'l Hâfidü'l-Halîk'i Cilt: I”, s. 544; Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-*

SONUÇ

“Bilâd-ı Rûm” olarak anılan Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli bir yere sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti, Türk-İslâm ve dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Türkiye Selçukluları Devleti hakkında gerek yerli gerekse yabancı tarihçiler birçok bilimsel çalışma yapmış ve Türkiye Selçukluları tarihini siyasal, sosyal ve kültürel olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Biz bu çalışmalara ilave olarak çok fazla ele alınmamış olan Türkiye Selçukluları Devleti’nin sınırlarını tespit etmeye çalıştık. Türkiye Selçukluları Devleti’nin sınırlarını tespit etmeye çalışırken ilk olarak Orta Çağ’daki sınır mefhumunu ve Anadolu’nun Türklerden önceki sınırlarını ele aldık. Bu konuyu ele almamızdaki amaç; Türklerin kendilerine yurt olarak seçtikleri Anadolu’nun, coğrafi ve siyasî

Mülûk, II. cilt/1. kısım, s. 186; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 141-142; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 384; Hondmîr, *a.g.e.*, s. 541; Mustafa Şahin, “Habibü’s-Sîyer’e Göre Türkiye Selçukluları”, s. 32; Mirhond, *a.g.e.*, Abbas Zeryab, II, s. 702; Mîrhând, *a.g.e.*, s. 273; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 644.645; Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 75; Aksarayî, s. 238; P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 33-34,47; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, II, s. 355; Ali Öngül, *a.g.e.*, II, s. 250; Ergin Ayan, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Yıkılış Süreci”, s. 127-128.

durumunu araştırarak, kısa sürede burayı ele geçirebilme nedenlerini sınırlar açısından bir değerlendirmeye tâbi tutmaktır. İlk olarak yaptığımız araştırmalar neticesinde Orta Çağdaki sınır kavramı ile günümüzdeki sınır kavramının oldukça farklı olduğunu tespit ettik. Araştırmalarımıza göre; birtakım İslâm coğrafyacıları tarafından dünyanın yedi iklim bölgesine ayrıldığını, tezimizin ana hattını oluşturan ve günümüzde Anadolu olarak tâbir ettiğimiz coğrafyanın genel kabule göre 5. İklim bölgesi, “Bilâd-ı Rûm” sınırları içerisinde yer aldığını gördük. İslâm coğrafyacıları tarafından belirlenen bu iklim bölgesinde “Bilâd-ı Rûm”un sınırları da genel hatları ile belirlenmiş ve dönemin şartlarına göre açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak adı geçen dönemdeki sınır hatları belirlenirken gerek doğu gerekse batılı tarihçiler sınırlarla ilgili bize cömert bilgiler vermekten uzak davranmışlardır. Bu durum dönemin müellîflerinin sınırlar konusunda izledikleri genel bir tutumdur. Bahsi geçen müellîfler, bir yerin fethinden bahsederken ve civarı ele geçirildi, ... ve birtakım kaleler-peş çok kaleler fethedildi şeklinde ifadeler kullanarak sınırlar ile ilgili genel anlatım yolunu tercih etmişlerdir. Bunun gibi genel ifadeler içeren bilgiler olmasına rağmen adı geçen çağda yazılan eserlerden Anadolu coğrafyası ve sınırları hakkında malumatlar elde etmek tezimizin ana unsurunu oluşturmuştur. Tezimizde “Bilâd-ı Rûm”un sınırlarını ele aldıktan sonra Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve el-Cezîre gibi bölgeleri de Türklerin ilk akın faaliyetlerine başladıkları yol üzerinde veya akın yapılan bölgeler olmalarından dolayı sınırlar açısından ele aldık. Daha sonra tezimizin ilerleyen kısımları için yaptığımız araştırmalarda gördük ki, Türkler Anadolu’ya akınlar düzenlemeye başlamadan önce Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan üzerine akınlara giriştiğinde buraların ne kadar savunmasız olduğunu görmüş ve Anadolu için fetih hareketlerinde bulunmak konusunda daha cesurca davranmışlardır. Bu bölgelerde yer

alan krallıkların çoğunun idari açıdan Bizans İmparatorluğuna bağlı olması ve Bizans İmparatorluğunun bu bölgeyi savunmaktan aciz olması durumu Türklerde Anadolu'nun da yeteri kadar güçlü bir savunmaya sahip olmadığı fikrini uyandırmış ve Türkler Kafkaslar üzerine yapılan akınlardan hemen sonra Anadolu üzerine akın faaliyetlerine başlamışlardır. Ayrıca adı geçen bölgeler Anadolu'ya yapılan akın faaliyetleri için bir nevi üs olarak da kullanılmıştır.

Tezimizde Orta Çağda sınır mefhumu ve Türklerin akın faaliyetlerine başladıkları ilk topraklar hakkında bilgi verdikten sonra asıl konumuzu oluşturan Anadolu topraklarında adı geçen dönemde hüküm sürdüğü için Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını da ele aldık. Bu dönemde sınırlarını yukarıda açıkladığımız için tekrar değinmeyeceğimiz oldukça geniş topraklara sahip olan Bizans İmparatorluğu'nun savunma temelli bir yerleşim ve sınır politikası mevcuttu. Buna göre Bizans sınırları müstahkem mevkiiler, büyük kaleler ve müstahkem mevkiileri birbirine bağlayan savunma hatlarından oluşmaktaydı. Bu savunma hatları ise sınır boyunca konuşlandırılmış garnizon şehirleri ve onların ardında yine bir savunma hattıyla destekleniyordu. Ancak önce Pers sonra Arap saldırıları neticesinde Bizans İmparatorluğunun esas savunma sistemini oluşturan taşra kentleri küçülmüş ve büyük bir kısmı artık bir garnizonu ve bir kilisesi bulunan küçük savunma kentlerine dönüşmüştü. Bizans İmparatorluğunun esas yerleşim unsuru olan büyük kentler ise etrafi surlarla çevrili yerleşim yerlerine dönüşerek, yüzyıllardır yaygın olarak kullanılan açık yapılı kentler neredeyse ortadan kalkmış, Bizans kastronu yani kale-kenti adlı yeni ve savunmaya dayalı bir yerleşim sistemi ortaya çıkmıştı. Bunun dışında Bizans İmparatorluğunda açık kentlerin yerini alan kale kent yerleşmeleri kadar kayaların ve yüksek çıkıntıların üzerine kurulmuş küçük kale yerleşim birimleri de varlık göstermeye başlamıştı. Ayrıca yakınlarındaki köy veya kentlerle irtibatlı olan pek çok küçük hisar da, Bizans'ın uygulamaya

başladığı savunma temelli yerleşim yerleri halini alarak ülkenin savunması için oluşturulan yeni unsurlar arasında yerini almıştı. Bizans İmparatorluğunun tüm bu savunma odaklı yerleşim düzeninin bir parçası olan ve VII. yüzyılda geliştirilerek yürürlüğe konulan “thema” sınırların düşmanlara karşı korunması amacı ile ortaya çıkmış ve uzun yüzyıllar yürürlükte kalmış sistemlerden birisi idi. Bu “thema” Osmanlıdaki tımar sistemiyle benzerlik göstermekte olup başta yalnızca değişik orduların konuşlandırıldığı vilâyet gruplandırmalarıyla bu sistem VII. yüzyıldan itibaren coğrafi kimlik kazanmaya başlamıştır. VIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Bizans vilâyetleri varlığını sürdürdüğü halde, mali ve askerî bakımdan “thema” savunma sistemleri arasında önemli bir konuma gelmişti. Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız için burada yer vermediğimiz “thema”, kale kent, vb. savunma sistemlerinin tamamı Bizans İmparatorluğunun dış düşmanlara karşı kendilerini savunmak için oluşturdukları sistemlerdi.

Bizans İmparatorluğu tüm bu savunma odaklı yerleşim sistemleri ile VII. yüzyıldan itibaren başlayan Pers, daha sonra Arap akınlarına karşı etkin bir savunma politikası izleyerek sınırlarını korumayı amaçlıyordu. Ancak X. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğunun kendini koruması için önceki düşmanlarına nispetle daha zorlu bir düşman ortaya çıkmıştı. Bu düşman, Kafkaslardan başlayıp tüm Anadolu’yu kısa sürede kasıp kavuracak Selçuklu Türkleri idi. Bizans İmparatorluğu bu aniden gelen ve akınlar düzenleyerek tekrar yurtlarına dönen Türkler karşısında adeta neye uğradığını şaşırmişti. İmparatorluk yetkilileri ilk olarak Kafkaslarda akın faaliyetlerine başlayan Türklere karşı kendi tâbiyeti altında olan milletlere yardım ederek bu düşmanı kendi sınırlarına gelmeden durdurmaya çalıştı. Ancak bu mümkün olmadı ve Türkler kısa sürede Anadolu’nun kapılarına dayanıp Bizans topraklarında akın faaliyetlerine başladılar. Bu akınlar ilk başlarda ganimet ve esirleri alıp İran’a geri dönmek şeklinde yürütülürken, Alp Arslan’ın Ani şehrini ele geçirmesi ile

bir fetih politikasına dönüşmüştür. Ani'nin fethinden sonra Bizans toprakları, Selçuklu sultânları ve şehzâdeler tarafından defalarca akına uğramış olup, akabinde Türklerin Anadolu içlerine doğru ilerlemeleri durdurulamaz bir hal alarak devam etmiştir. Bu sırada uzun süredir kendi iç meseleleri ile uğraşan Bizans İmparatorluğu Türkleri daha büyük bir tehlike olmadan durdurmak hatta İran topraklarına girip onları tamamen yok etmek için yeni İmparator Romanos Diogenes komutasında büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. Bu orduyu Malazgirt yakınlarında Alp Arslan karşılamış ve yapılan savaşta Bizans ordusu büyük bir bozguna uğramış olup Türklerin bu galibiyeti tarihe Türklere Anadolu'nun kapılarını açan zafer olarak geçmiştir. Bu büyük yenilgi sonrasında Bizans İmparatorluğu tarafından Türklere karşı alınan tedbirler arttırılmış, şehirler daha sıkı bir şekilde korunmuştur.

Bu sırada Sultân Alp Arslan'ın vefat etmesiyle Türkler açısından Anadolu yönündeki faaliyetler yeni bir döneme girmiştir. Nitekim Melîkşâh döneminde Türkiye Selçukluları Devleti'nin temellerini atan Kutalmışoğulları, Anadolu'ya gelerek yeni bir Türk devletinin kurulması ile sonuçlanan ve Bizans'ın aldığı tüm tedbirleri sonuçsuz bırakan bir süreci başlatmışlardır. Anadolu'ya tam olarak ne zaman ve ne şekilde geldikleri bilinmeyen Kutalmışoğulları ilk olarak Suriye üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir. Anadolu'ya ilk girdikleri sırada ağabeyi Mansûr ile birlikte hareket ederek Anadolu içlerine ilerleyen Süleymanşâh, Bizans'a ait Konya ve Gevâle Kalesi gibi iki önemli Bizans yerleşimini ele geçirdikten sonra Bizans sınırlarına doğru batı yönünde ilerlemeye devam etmiştir. Bu ilerlemenin ardından Süleymanşâh Bizans'ın başkentine kadar sokularak İznik'i ele geçirip burayı başkent yapmış ve yeni bir devlet kurmuştur. Burada dikkati çeken husus Süleymanşâh'ın nasıl olup da dönemin büyük imparatorluklarından olan Bizans topraklarında bu kadar rahat ve hızlı ilerleyebildiğidir. Bu durumu Süleymanşâh'ın İznik'i ele geçirip başkent yaptığı sırada Bizans İmparatorluğunun kendi iç meselelerine fazla odaklanması

ile veya Türklerin çok iyi savaşçı olmaları ile açıklamak mümkündür. Nitekim Bizans generalleri tahta çıkmak için Türklerden defalarca askerî yardım talep etmişlerdi. Bu durumda hem Türkler iyi savaşçılardı hem de Bizans iç karışıklıklarla fazla meşguldü demek yanlış olmaz. Bu askerî talepleri akıllıca değerlendiren Süleymanşâh taht kavgaları sırasında Bizans'a yaptıkları askerî yardımlar karşısında toprak elde ederek genişleme siyaseti gütmüştür. Nitekim 1078 yılında Nikephorosos Botaniates, taht kavgasında kendine yardım etmesi amacıyla Türk kuvvetlerini yardıma çağırmıştır. Daha sonra Melissenos tahtı ele geçirmek için Süleymanşâh'tan Asia, Phrygia, Galatia bölgeleri karşılığında askerî yardım almış ve sonucunda Türkler Bizans'a ait olan bu arazileri kendi sınırlarına katmıştır. Süleymanşâh daha sonra Bizans İmparatorluğu ile toprak veya bir takım imtiyazlar karşılığı anlaşmalar yapmaya devam etmiştir. Örneğin Bizans tahtına çıkan Aleksios Komnenos'ta Türkler ile Norman tehlikesine karşı askerî yardım karşılığında anlaşma yapmak zorunda kalmış ve onun döneminde yapılan Drakon Suyu anlaşması ile Türklerin fiilen sahip olduğu Drakon Suyu'na kadar olan topraklar resmen Türk toprağı olarak tescillenmiştir. Bu anlaşmanın doğurduğu en önemli sonuç Bizans'ın artık Türklerin siyasî varlıklarını kabul etmiş olması ve daha sonra bir takım geri çekilmeler olsa bile artık Anadolu'nun Türk yurdu olduğunun tescillenmesidir.

Bizans yönünde bu kadar hızlı bir ilerleme sergileyen Süleymanşâh Anadolu üzerinde tam hâkimiyet kurmak için 1084 yılında Kilikya ve Antakya üzerine sefere çıkmıştır. Süleymanşâh'ın kurmuş olduğu yeni Türk devletinin merkezinden bu kadar uzak bir mesafeye sefere çıkmasının sebebi ise; Kilikya bölgesinde Philaretos Brachamios tarafından kurulan Ermeni Prenslığının kendi sınırları aleyhinde genişlemesidir. Süleymanşâh bu sefere ilk çıktığında Adana, Misis, Anavarza ve Kilikya bölgesinin bütün şehirlerini Türkiye Selçukluları Devleti'in sınırlarına katmıştır. Ardından Süleymanşâh seferine devam etmek için başkente dönüp şehri Ebû'l-Kâsım'a teslim ederek Philaretos Brachamios'un

oğlunun daveti üzerine Antakya üzerine yönelmiştir. Antakya önlerine gelen Süleymanşâh şehri ele geçirerek Türkiye Selçukluları Devleti sınırlarına katmış ve bu fetihle birlikte İznik'ten Şâm'a kadar uzanan topraklara hâkim olmuştur. Ancak yapılan bu fetihler neticesinde bölgedeki diğer beyler dikkatini bir anda Süleymanşâh'a çevirmiş ve aralarında bir çeşit hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Antakya ve civarında yapılan fetihlerin böyle bir sonuç doğurması kaçınılmazdı, çünkü kuruluş tarihini 1078 olarak kabul edersek Türkiye Selçukluları Devleti 1084 yılına kadar geçen altı yıllık süre zarfında muazzam bir büyüme sergilemişti. Bu duruma ilk tepki veren Şerefüddeve Müslim, Süleymanşâh'ın Antakya'nın ele geçirilmesi ile daha önce Ermeniler tarafından kendisine ödenen cizyeyi Süleymanşâh'tan talep etmiş ve bu olay onları karşı karşıya getirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi iki bey arasında meydana gelen savaşın galibi Süleymanşâh olmuş, Şerefüddeve Müslim ise bu anlaşmazlığın bedelini hayatıyla ödemiştir. Bu başarıdan sonra Süleymanşâh'ın Halep yönünde fetih ve akın faaliyetlerine devam etmesinden dolayı Haleb Emîri Tutuş'la arası bozulmuş, aralarında yapılan savaşta Süleymanşâh hayatını kaybetmiştir. Süleymanşâh'ın yaşamını yitirmesi ile sonuçlanan olaylar sırasında Büyük Selçuklu Sultânı Melîkşâh olayları yakından izlemiş ancak herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Burada Büyük Selçuklu sultânı Melîkşâh'ın Süleymanşâh'ın kendisine tâbi olsa dahi bu kadar hızlı bir şekilde bir Türk devleti kurup genişlemesinden memnun olmadığı ve bölgede kendisine tâbi diğer beyleri destekleyerek Süleymanşâh'ı onların bertaraf etmesini beklediği düşünülebilir. Çünkü Süleymanşâh'ın yaşamını kaybetmesinin ardından Melîkşâh bizzat Antakya yönünde sefere çıkmış ve Süleymanşâh tarafından ele geçirilen yerlere kendi adamlarını atayıp onun çocuklarını esir alarak İsfâhan'a götürmüştür.

Süleymanşâh'ın yaşamını yitirmesi ile I. Kılıç Arslan'ın başa geçmesi arasındaki 1086-1092 yıllarını kapsayan altı sene boyunca Türkiye Selçukluları Devleti başsız kalmıştı. Bu altı yıllık dönem içerisinde devlet

işlerini önce Ebûl-Kâsım ve onun ölümünden sonra Ebûl-Gâzi Hasan yürütmüştü. Tıpkı babası Süleymanşâh gibi Anadolu'ya gelişi hususunda farklı rivayetler olan I. Kılıç Arslan'ın tahta çıkması ile başsız geçen altı yıllık dönem sona ermiş Türkiye Selçukluları Devleti yeniden Selçuklu soyundan bir sultâna sahip olmuştu. I. Kılıç Arslan başa geçer geçmez Anadolu'da oluşan idari boşluktan faydalanıp kendi beyliklerini kurmaya çalışan eski Selçuklu beylerini yeniden bir araya toplamıştır. Ancak Kılıç Arslan başa geçtikten sonra Anadolu ve tüm Müslümanlar için büyük bir sorun oluşturan Haçlı Seferleri başlamıştı. Kılıç Arslan'ın bu haçlı ordularını ciddiye almaması neticesinde devletin başkenti kaybedilerek ülke sınırları Orta Anadolu platolarına sıkışmıştır. Haçlı Seferlerinin ilki olan birinci Haçlı Seferi neticesinde sadece Türkiye Selçukluları Devleti başkentini kaybetmekle kalmamış Büyük Selçuklu Devleti'nin elinde bulunan Antakya ve Ermenilerin elinde bulunan Urfa'da haçlıların eline geçmiştir. Anadolu topraklarında yer almayan Maarretünnu'mân ve Kudüs'ün de haçlıların eline geçmesi haçlıları cesaretlendirmiş ve dördü Anadolu üzerinden geçen sekiz haçlı seferi daha gerçekleştirilmiştir. I. Kılıç Arslan ilk haçlı seferini takip eden dört yıl boyunca hem devleti toparlayıp eski siyasî gücüne kavuşmaya hem de haçlıları Anadolu'dan atmaya çalışmıştır. Haçlılara karşı beklediği fırsatı 1101 yılında yakalamış, gerçekleşen bu haçlı seferlerinde Ereğli'de onları yenilgiye uğratarak Birinci Haçlı Seferindeki yenilginin intikamını almış ve Türklerin Anadolu topraklarından atılamayacağını onlara göstermiştir. Eğer Kılıç Arslan Ereğli'de haçlı birliklerini yenememiş olsa idi Türkler'in Orta Anadolu'da dahi tutunma çabası yok olabilir, hatta bu durum Türklerin Anadolu'daki varlığının son bulması ile bile sonuçlanabilirdi.

Selçuklular Haçlılar ile mücadele ederken Dânişmendliler güç kazanmış ve Anadolu'da en güçlü Türk beyliği durumuna gelmişti. Dânişmendliler ilk olarak Kızılırmak'ın doğusunda yer alan geniş bir toprak

üzerinde egemenlik kurmuşlar, daha sonra hâkimiyet alanlarını batıda Kastamonu ve Ankara'ya, güneydoğuda Malatya'ya kadar genişletmişlerdi. Böylelikle Ankara'dan başlayıp Kayseri üzerinden Sivas'a ve oradan da Fırat'a kadar uzanan Anadolu'daki önemli mevkiiler Dânişmentlilerin denetimine girmiş, 1124-1141 yılları arasında güçlerinin doruk noktasına çıkarak Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmeye hazır bir tehdit haline gelmişlerdi. Dânişmendliler 1141'den sonra çıkan iç savaş yüzünden etkileri azalmakla birlikte 1160'da Elbistan'ı II. Kılıç Arslan'ın elinden zorla alacak kadar güçlüydüler. Türkiye Selçukluları Devleti için Orta Anadolu'nun fethini tamamladıkları 1162-1182 arasındaki yirmi yıllık zaman aralığında Dânişmendliler aleyhine gelişmeler yaşanmış, II. Kılıç Arslan, Dânişmendli Beyliği'ne saldırılar düzenleyerek Kızılırmak'ın doğusunu ele geçirmiştir. Bu bölge, Sivas ile Kayseri'den Malatya ve Fırat'a kadar uzanan bütün güney topraklarını kapsıyordu.

Anadolu'da, hâkimiyet kurma çabaları Türk beylikleri yönünde olumlu sonuçlanan II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki ilerleyişini durdurmak isteyen Bizans İmparatoru Manuel Komnenos Selçuklular üzerine bir sefer hazırlığı işine girişti. Bu sırada Bizans ve Selçuklular arasındaki ilişkiler daha önce imzalanan bir anlaşma uyarınca dostça sürdürülmekte idi. Ancak Bizans sınırlarında özellikle Eskişehir yörelerinde yoğun bir şekilde çoğalan ve bazen Türk beyliklerine bağlı, bazen de bağımsız hareket eden Türkmen kitleleri, Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar Bizans topraklarına akınlarda bulunmakta ve kaleleri tahrip etmekteydiler. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, bu akınları durdurmak amacıyla, Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermekle birlikte Selçuklular üzerine düzenleyeceği sefer için de askerî hazırlıklara devam ediyordu. Onun bu hazırlıklarını haber alan II. Kılıç Arslan, bir elçi heyeti göndererek daha önce yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini istedi. Ancak imparator, Bizans'a yöneltilen Türkmen akınlarının durdurulması ve Türkler tarafından ele geçirilen daha önce

Bizans'a ait toprakların iade edilmesi şartlarıyla bu teklife razı olacağını bildirdi. Bu şartları kabul etmeyen II. Kılıç Arslan Selçuklu birliklerini Bizans topraklarına gönderdi, ayrıca Denizli yörelerine kadar olan Bizans arazilerine akınlar düzenleyip tahrip etti. Buna karşılık Manuel Komnenos Anadolu'ya birkaç sefer saldırı birlikleri gönderdi ancak başarılı olamadı. Bu arada Kılıç Arslan yeni bir barış teklifinde bulundu ancak bu ikinci barış teklifini de reddeden Manuel Komnenos, içinde Frank, Peçenek, Macar ve Sırp kuvvetlerinin de bulunduğu büyük bir orduyla 1176 yılı ilkbaharında, harekete geçerek Denizli yönünde ilerlemeye başladı. Denizli yönünden Anadolu içlerine doğru ilerleyen Bizans kuvvetleri henüz ana Selçuklu birlikleri ile karşılaşmadan yol boyunca uçlarda bulunan kalabalık Türkmen kuvvetleri tarafından devamlı olarak yıpratıldılar. Kılıç Arslan, bu Türkmen saldırıları ile oldukça yıpranan Bizans ordusunu Miryokefalon/Kumdanlı vadisinin çıkış yerinde pusuya düşürdü. Ayrıca Kılıç Arslan Tzybritze Geçidi denen dar alana geçmek isteyecek olurlarsa diye Bizanslılara derhal karşı koymak üzere birliklerini de yerleştirdi. Tzybritze Geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır. Ancak Bizans imparatoru böyle sarp bir mevkiden hiçbir tedbir almadan geçmeye çalıştı. Yapılan bu tedbirsizlik sonucunda Bizanslılar Türkler tarafından sıkıştırılıp yok edildi ve bu savaş Türklerin Anadolu'daki varlığının perçinlendiği Miryokefalon Savaşı olarak tarihe geçti. Miryokefalon Savaşı Türkler için olduğu kadar Bizans için de bir dönüm noktası olmuş, bu tarihten itibaren Bizanslılar Türkleri Anadolu'dan atmaktan ziyade ellerindeki mevcut yerleri koruma yoluna gitmişlerdir. Ancak Bizanslılar bunda pek başarılı olamamışlar ve 1182 yılına gelindiğinde II. Kılıç Arslan Kütahya ve Denizli'ye kadar uzanan bütün Bizans kalelerini ele geçirmiştir. 1182 yılında Uluborlu Şehri ve civarı Türk sınırları içine alındığı gibi Eskişehir ve Kütahya şehirleri ve çevreleri de artık

birer Türk bölgesi olmuştur. 1182 sonlarına doğru Türk sınırı Denizli civarına kadar ulaşmış, hatta Rodos Adası karşısındaki Lycian kalesine kadar yayılmış olup Türkler tarafından Denizli ve çevresine de sık sık akınlar yapılmaya başlanmıştı. Türkler ayrıca Antalya (Adalia) ile Menderes (Meander) ovası arasındaki Bizans savunma hattını da kırmıştı. Bu dönemde geniş orta Anadolu platosu artık kesin bir şekilde Selçukluların eline geçmişti.

II. Kılıç Arslan devletin başında olduğu süre içerisinde sürekli olarak yeni topraklar kazanmış, hatta Kılıç Arslan'ın Türk geleneklerine uygun olarak ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırması da devletin genişlemesine engel olamamıştır. Eyaletlerin 1204 yılında yeniden birleşmesinden sonra arka arkaya gelen yetenekli sultânlar Selçuklu iktidarını en yüksek seviyeye taşımışlardır. Batı sınırı Türkmen akınları sayesinde Dalaman Çayı'na kadar genişlemiş, Antalya önce 1207'de ve son olarak 1214'te tekrara ele geçirilmiştir. Kuzeybatıda yer alan Divriği 1197'de ele geçirilmiş ve Bizanslılara yalnızca dar bir sahil şeridi bırakılmıştır. Yine bu dönemde Canik ve Samsun/Amisos fethedilmiş, Sinop'un 1214 yılında I. İzzeddîn Keykâvus tarafından fethedilmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun Trabzon Rûmlarıyla olan bağlantısı kesilmiştir. Trabzon Rûmları bundan sonraki elli yıl boyunca Türkiye Selçukluları Devleti'ne vergi vermiştir. Sinop'un fethedilmesinden sonra şehirdeki kiliseler yıkılmış, yerlerine mescitler ve câmiler yapılarak, İslâm şehirlerinin her birinden âlim, fakih ve sanatkârlardan pek çok kimse buraya nakledilmiştir. Sinop'un fethinden sonra Sinop merkez olmak üzere Emîr Hüsâmeddîn Çoban yönetiminde Kastamonu merkezli Kuzey Uc Eyaleti'ne bağlı Kuzey sahilleri komutanlığı kuruldu. Bu durum bize Selçukluların hem fethettikleri yerlerde kalıcı olmak için imar faaliyetlerine önem verdiklerini hem de denizlerde başarılı olabilecek askerî birliklere sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim Sultân I. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde Antalya merkez olmak üzere Güney Sahilleri Komutanlığı adında merkeze bağlı bir idari birim kurulmuş, bu idari birim I. Gıyâdeddîn Keyhüsrev, I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn

Keykubâd dönemlerinde subaşılık görevini yürüten Mübarezeddîn Ertokuş tarafından yönetilmiştir. Moğol egemenliği döneminde ise Melîkü's-Sevâhil Bahâeddîn Mehmed ve Bedreddîn Ömer Bey tarafından yönetilen bu idari birimin sınırları Antalya-Alâiyye sahil hattı boyunca uzanmaktadır.

I. İzzeddîn Keykâvus'un vefatının ardından tahta geçen Alâeddîn Keykubâd döneminde Konya başta olmak üzere Orta Anadolu kentleri, Uluborlu, Isparta, Denizli, Aydın gibi Bizans Uc kentleri ile birlikte Sinop ve Antalya liman kentleri Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresinde idi. Trabzon Rûm Devleti, Ermeni Krallığı ve doğudaki Türk beylikleri ise vasal statüsünde oldukları için Türkiye Selçukluları Devleti ile aralarında bir problem yoktu. Anadolu'nun batısına hâkim olan İznik Rûm İmparatorluğu ile de ilişkiler dostane idi, fakat I. İzzeddîn Keykâvus'un Haleb topraklarına girip Eyyûbîlere yenilmesi üzerine Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri gerginleşmişti. Tüm bu iyi gidişata rağmen Alâeddîn Keykubâd'ın saltanatının başlangıç yıllarında Moğollar, istilâ hareketlerine başlamışlardı. Bu istilâ hareketlerinin Anadolu'ya yönelmemesi için Alâeddîn Keykubâd siyasî ve askerî önlemler almaya başladı. Alâeddîn Keykubâd, ilk olarak I. İzzeddin Keykâvus zamanında ilişkilerin kötüye gittiği Eyyûbî Sultânı Melîkü'l-Eşref'in kız kardeşi ile evlenerek Eyyûbî'lerle yeniden dostluk kurdu. Alâeddîn Keykubâd'ın Eyyûbîlerle çatışma içine girmeyip dostluk kurmaya çalışmasındaki amaç Moğol tehlikesi karşısında kendisine müttefik arama çabaları olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında Alâeddîn Keykubâd Konya, Kayseri ve Sivas gibi büyük şehirlerin surları ve kalelerini yeniden inşa ettirerek buraları güvence altına almaya çalıştı. Moğollara karşı tedbirler aldıktan sonra fetih hareketlerine girişen Alâeddîn Keykubâd, ilk olarak Alâiyye'yi fethedip kalelerin ve şehrin imar ve inşası ile buraya bir tersane yapılmasını emretti. Alâeddîn Keykubâd'ın Alâiyye'de bir tersane yapılmasını emretmesi deniz aşırı yerlere sefer düzenleyeceğinin veya deniz ticaretinin arttırılacağına bir işareti olarak değerlendirilebilir. Zira Alâeddîn Keykubâd

ticaret yollarının güvence altına alınması ve güvenliğinin sağlanmasına oldukça önem vermiştir. Buna örnek olarak o dönemin önemli kervan yollarından birisi olan Anadolu-Suriye kervan yolunu kesip tüccarların mallarına el koyan Ermeniler üzerine büyük bir sefere çıkılması gösterilebilir. Bu savaş sırasında Ermenilerin Haçlılardan destek alması bile onları kurtaramamış, yapılan anlaşma sonucunda Ermeniler yeniden ancak daha ağır şartlarla Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi olmuşlar ve sonuçta Anadolu-Suriye kervan yolu güvence altına alınarak tekrar işler duruma getirilmiştir. Bu sefer sınırlar açısından bir değişikliğe sebebiyet vermemekle birlikte Ermenilerin tekrar tâbiyet altına alınmaları ve ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması açısından önemlidir. Yine Alâeddîn Keykubâd döneminde ilerleyen yıllarda Kilikya Ermeni Krallığı üzerine düzenlenen seferler sonucunda, İskenderun Körfezi'nden Alâiyye'ye kadar uzanan Ermeni Krallığı'nın sınırları daralmış ve güney sahilindeki bugün Adana/Yumurtalık sınırlarında kalan Ayas ile günümüzde Mersin'in Erdemli ilçesinde kalan Korykos'un dışındaki topraklar Selçukluların eline geçmiştir. Böylece Türkiye Selçukluları Devleti'nin güneydeki sınırları günümüzde Adana ve Mersin'in bir kısmını içine alarak genişlemiş ve bu fetihlerden sonra I. Alâeddîn Keykubâd Ermenek, Ereğli, Mut, Gülnar Kale'leri civarlarına Uc teşkil etmek üzere Türkmenleri yerleştirerek bu bölgelerinin idaresini Emîr Kamededdîn Lala'ya vermiştir. Burada adı geçen Selçuklu beyinin idaresi uzun sürdüğünden dolayı bu bölge "Kamededdîn İli" adını almış ve Karaman oğullarının hâkimiyeti zamanında da İç-el olmuştur. Alâeddîn Keykubâd daha sonra Suğdak ve Trabzon Rûm Devleti üzerine sefere çıkmış ve her iki yerde tâbiyet alınarak bu seferler bitirilmiştir. Suğdak seferinde şehir hâkimiyet altına alınmış ancak Anadolu topraklarına uzaklığından dolayı sınırlara dâhil edilmeden elde edilen büyük miktarda ganimetlerle geri dönülmüştür. I. Alâeddîn Keykubâd döneminde gerçekleşen belki de Selçuklu tarihinin seyrini değiştirebilecek en önemli olay Yassıçimen Savaşı idi. Yukarıda ayrıntılarına yer

verdiğimiz için burada tekrar ele almayacağımız bu savaşla dönemin en korkulan istilâ ve yağmacı milleti Moğollarla sınırdaş olunmuştur. Bu durum belki de Türkiye Selçukluları Devleti için sonun başlangıcı idi. Moğollarla sınır olunmasından dolayı arada tampon bölge kalmamış, artık Moğollar Anadolu ile doğrudan bağlantı içine girmişlerdir. Yani Moğolların Türkler üzerine başlatması muhtemel bir akın faaliyetinde onların yoluna çıkabilecek ve beklide ülkeyi savunmak için zaman kazandıracak herhangi bir oyalayıcı güç kalmamış, Moğollar Türk topraklarına doğrudan ulaşma imkânına sahip olmuşlardı. Bu durum Alâeddîn Keykubâd döneminde devlet güçlü olduğu için sorun teşkil etmemiş ancak II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde ülkenin sık sık Moğol akınlarına uğramasına sebep olmuştur. Alâeddîn Keykubâd kendi döneminde yaklaşmakta olan Moğol tehlikesini görmüş ve bunun için sur ve kaleleri güçlendirmek, Gürcü tehlikesine karşı sefer çıkmak ve doğudaki Müslüman devletlerle mümkün olduğunca dostane ilişkiler kurmak gibi çeşitli tedbirler almıştır. Ayrıca Alâeddîn Keykubâd Ögedey Kaan'dan gelen elçiyi kabul etmiş ve tarihçiler arasında tartışmalara sebep olan Moğol tâbiyetini kabul etmiştir. Burada devletin en güçlü zamanında olmasına rağmen Alâeddîn Keykubâd'ın Moğol egemenliğini kabul etmesi yaklaşmakta olan tehlikenin büyüklüğünü görmüş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim ilerleyen dönemlerde Moğolların ne kadar güçlü olduğu ve Alâeddîn Keykubâd'ın verdiği kararın doğruluğu görülecektir.

Türkiye Selçukluları Devleti'ne en parlak dönemlerini yaşatan Alâeddîn Keykubâd'ın yaşamını yitirmesinin ardından yerine geçen oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev babasının zamanında yer alan mevcut sınırlara ilave yaparak ülkenin sınırlarını kurulduğundan bu yana en geniş noktalara ulaştırmıştır. Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız için burada değinmeyeceğimiz topraklardaki hâkimiyetinden ve kendine tâbi olan devletlerden dolayı II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde Türkiye Selçukluları Devleti Yakın Doğu'nun en kuvvetli devleti

durumunda idi. Ancak bu durum 1243 yılına gelindiğinde tersine dönmüş, Moğol istilâsı ve Erzincan yakınında yapılan Kösedâğ Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, Selçukluların aniden yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur. Kösedâğ savaşından sonra Moğollar, Erzurum, Kayseri, Sivas gibi Türkiye Selçukluları Devletinin büyük ve mâmur şehirlerini yakıp yıkmış ve kısa bir süre içerisinde de bütün devlet Moğol İmparatorluğu'nun vasalı durumuna düşmüştür. II. Gıyasedîn Keyhüsrev devrinden sonra artık müstakil bir Türkiye Selçukluları Devletinden söz etmek doğru olmayacaktır. Bu dönemden sonra başa geçen sultânlar tamamen Moğolların isteklerine göre hareket etmiş veya sultânlar etkisizleştirilerek topraklar Moğol vâlileri tarafından yönetilmiştir. Ancak burada sınırlar açısından dikkat çekici bir nokta mevcuttur. Moğollar mevcut Türk sınırlarına dokunmamış, Anadolu'yu mali ve idari yönden denetim altında tutmakla yetinip kendi sınırları lehinde bir genişleme içine girmemişlerdir. Bu nedenle Moğol egemenliği döneminde sınırlarda büyük bir değişiklik olmamış, sadece bağımsızlıklarını ilan eden Türk beylerinin isyanı sonucunda sınırlarda bir hareketlilik meydana gelmiştir. Ancak bu beyliklerde yıkılana kadar Türkiye Selçukluları Devleti'ne tâbi oldukları için sınırlar yönünden bir değişikliğe sebep olmamışlardır. Son dönem Selçuklu sultânları Moğol yöneticileri ve onların vezîrleri aracılığıyla ülkeyi yönetmiş olup, 1308 yılında Türkiye Selçukluları Devleti'nin varlığı son bulmuştur.

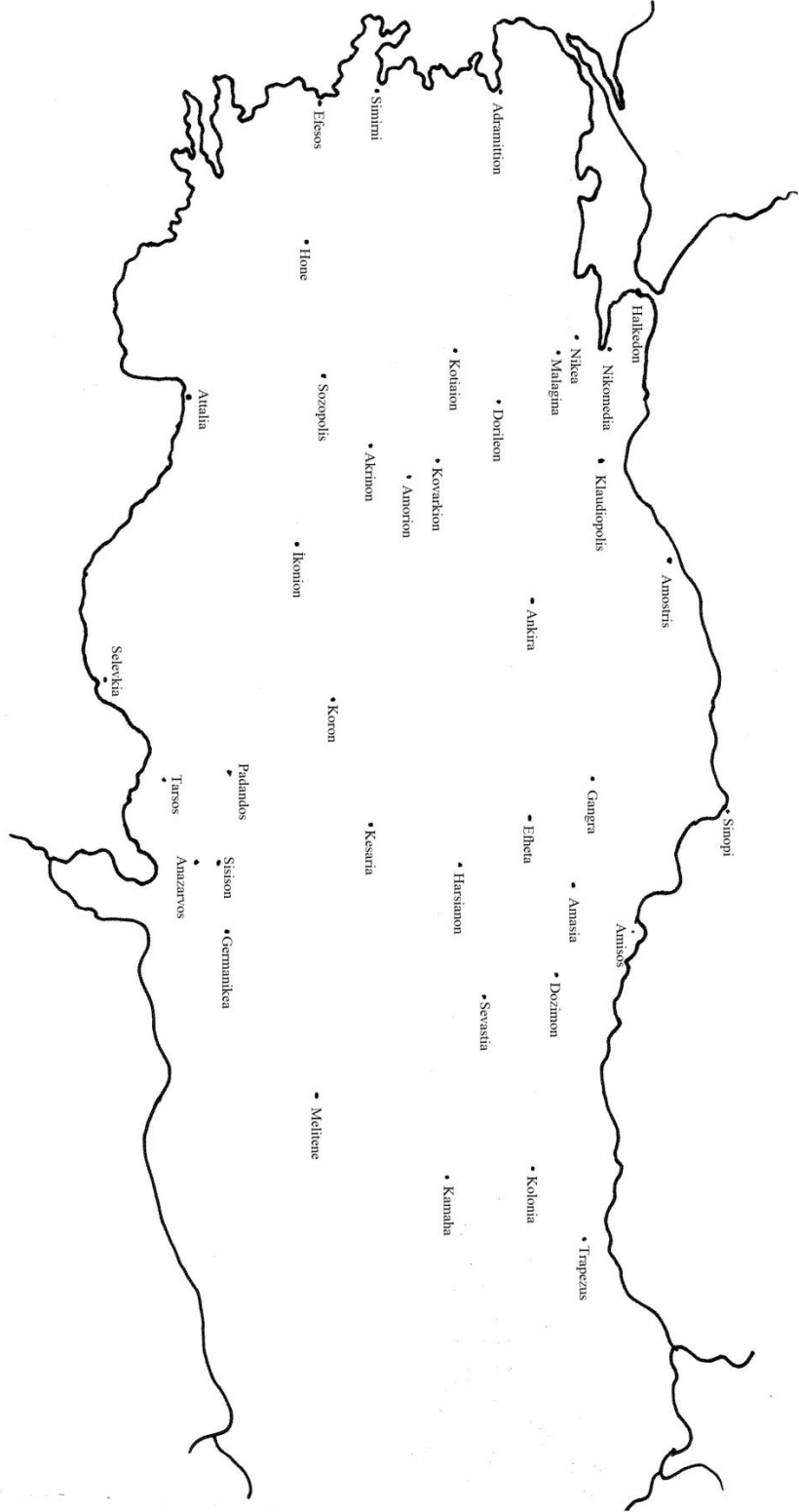
Buraya kadar önemli kısımlarını değerlendirmeye çalıştığımız Türkiye Selçukluları Devleti'nin sınırlarını tespit etmek için yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda, devletin farklı dönemlerine ait sınırlar ile ilgili muhtemel sonuçlara ulaşılmasının, tarihçilik açısından pek çok soru işaretinin giderilmesine katkı sağlayacağı ve yeni çalışmalara ufuk açacağı muhakkaktır. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi bu çalışmalar esnasında karşılaşılan zorluklardan dolayı, Türkiye Selçukluları Devleti ile ilgili bu ve benzer konuda çalışma yapacak tarihçilerin mutlaka dönemin kaynak dillerinden en

az birisine hâkim olmasının gerektiği görülmektedir. Her ne kadar dönem ile ilgili kaynaklar farklı mekân ve dillerde olsa bile yapılan çalışmalardan verimli bir sonuç elde edilmesi için bu kaynakların kullanılması çalışmaların Türk Tarihi için aydınlatıcı ve faydalı olması bakımından elzemdir. Bu tez çalışılırken başvurulan muhtelif doğulu ve batılı kaynakların pek çok tarihi bilgi bakımından zaman zaman örtüşükleri, zaman zaman da verdikleri farklı bilgilerle tezat teşkil ettikleri anlaşılmıştır. Bu nedenden ötürü araştırmamızda bilhassa bu hususları tahlil ve tenkit etmeye çalıştık. Bunun yanında sınırlarda meydana gelen değişiklikler tespit edilmeye çalışılırken gerek İslâmi gerekse batılı kaynakların kifayetsizliği bizleri oldukça zorlamıştır. İslâm kaynakları daha ziyade Bağdad merkezli haberlerin tafsiline önem verdiklerinden tarafımızdan Türkiye Selçukluları hakkında mufassal bilgilere ulaşmakta çoğunlukla güçlük çekilmiştir. Batılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ise kısıtlı zaman aralıklarında Türkler ve Batılılar arasında meydana gelen münasebetleri ele alınırken değinildiğinden konumuz açısından oldukça yetersiz kalmıştır. Buna rağmen mevcut yerli ve yabancı kaynaklar incelenerek Türkiye Selçukluları Devleti'nin muhtemel sınırları tarafımızdan tespit edilmeye çalışılmıştır. Başvurduğumuz coğrafya kaynaklarında ve tarihi coğrafya araştırmalarında adı geçen ve değişikliğe uğramış yer isimlerinin belirlenmesine hususen geniş bir şekilde değinilmiştir. Ulaşılan sonuca göre Anadolu'da Latince ve Grekçe olan coğrafi tanımlar zaman içerisinde ya Türkçe isimler konularak değiştirilmiş veya aslından Türkçeye uyarlanmıştır. Yer isimlerinin tespit ve açıklanmasının karşılaştığımız güçlüklerden biri olduğunu da burada zikretmeliyiz. Yine de tüm bu zorluklara rağmen çalışmamız sırasında mümkün olduğunca sınırlar konusunu irdeleyip, yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan ufak dahi olsa bilgileri derlemeye çalışıp yorumlayarak, Türkiye Selçukluları Devleti için muhtemel bir sınır tespit etmeye çalıştık.

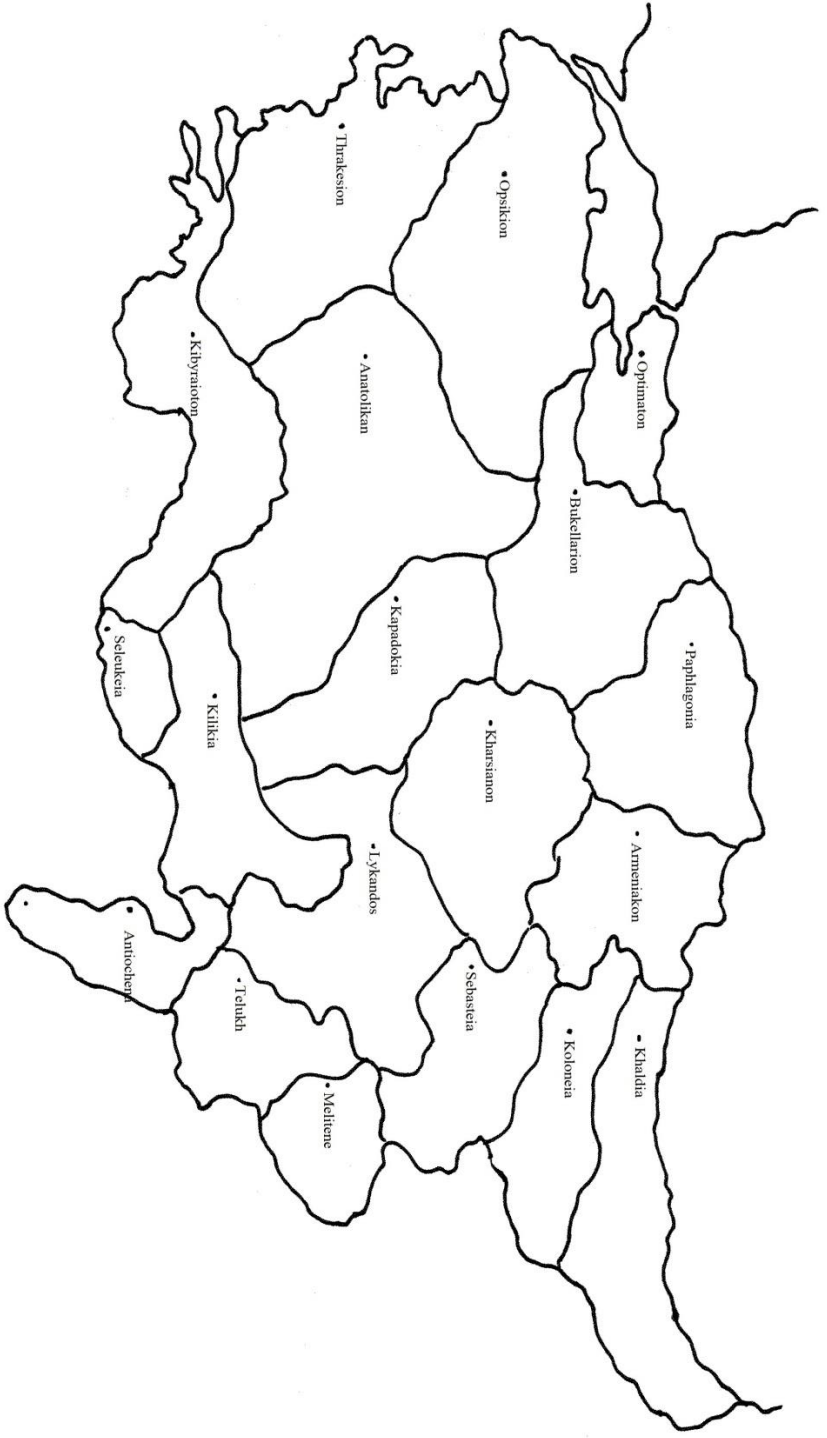
Anadolu Türk tarihinin gelecek nesillere aktarılması ve aydınlatılması bakımından yapılan bu çalışmanın daha sonraki araştırmalara ışık tutmasını umuyor ve yapılan her çalışmanın bir nebze de olsa Türk tarihine faydalı olacağı inancıyla bu alanda yapılan çalışmaların sayısının artmasını temenni ediyoruz.

EKLER

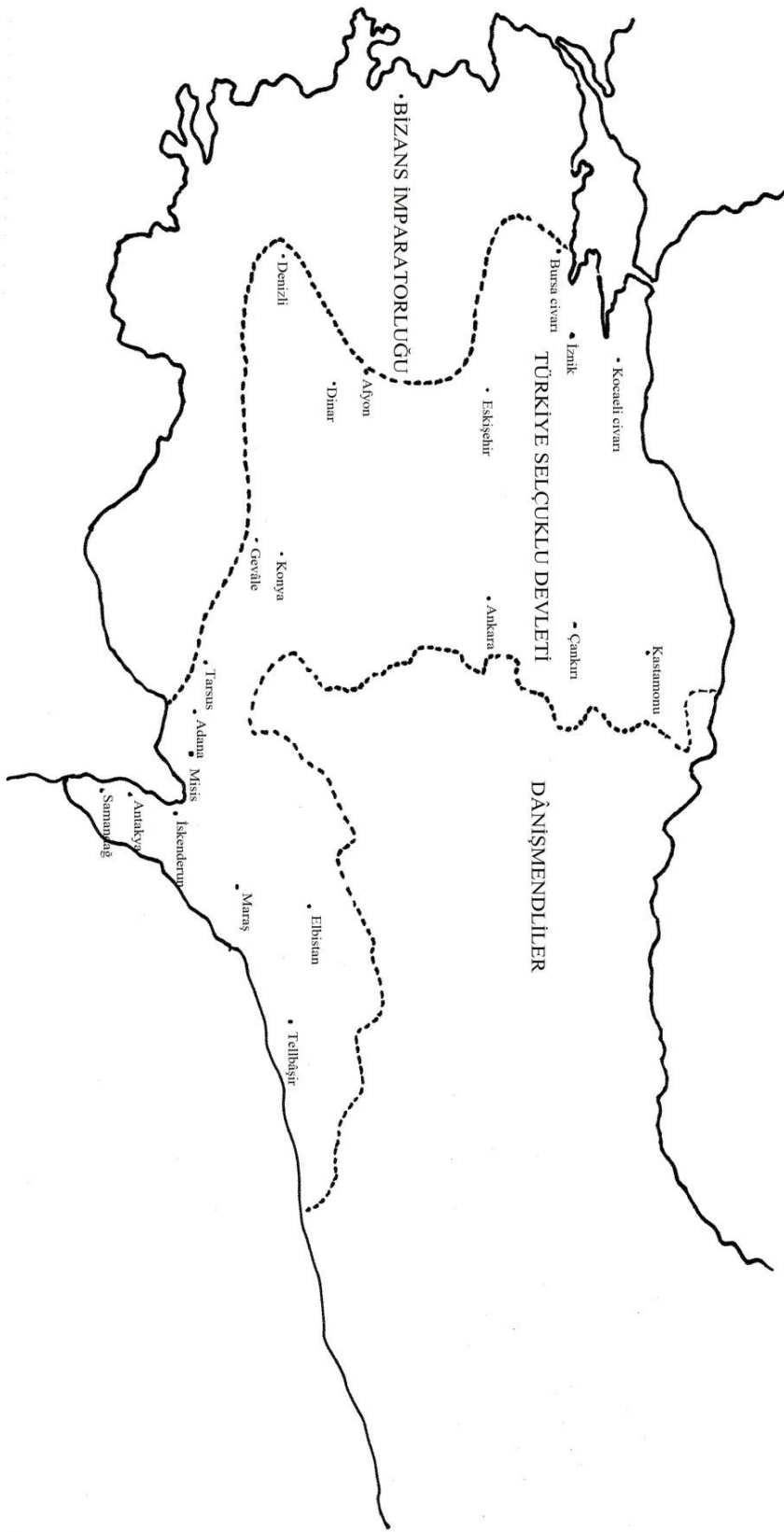
HARİTA : I VII-XII. Yüzyılda Anadolu'da Kasabalar/Hisarlar

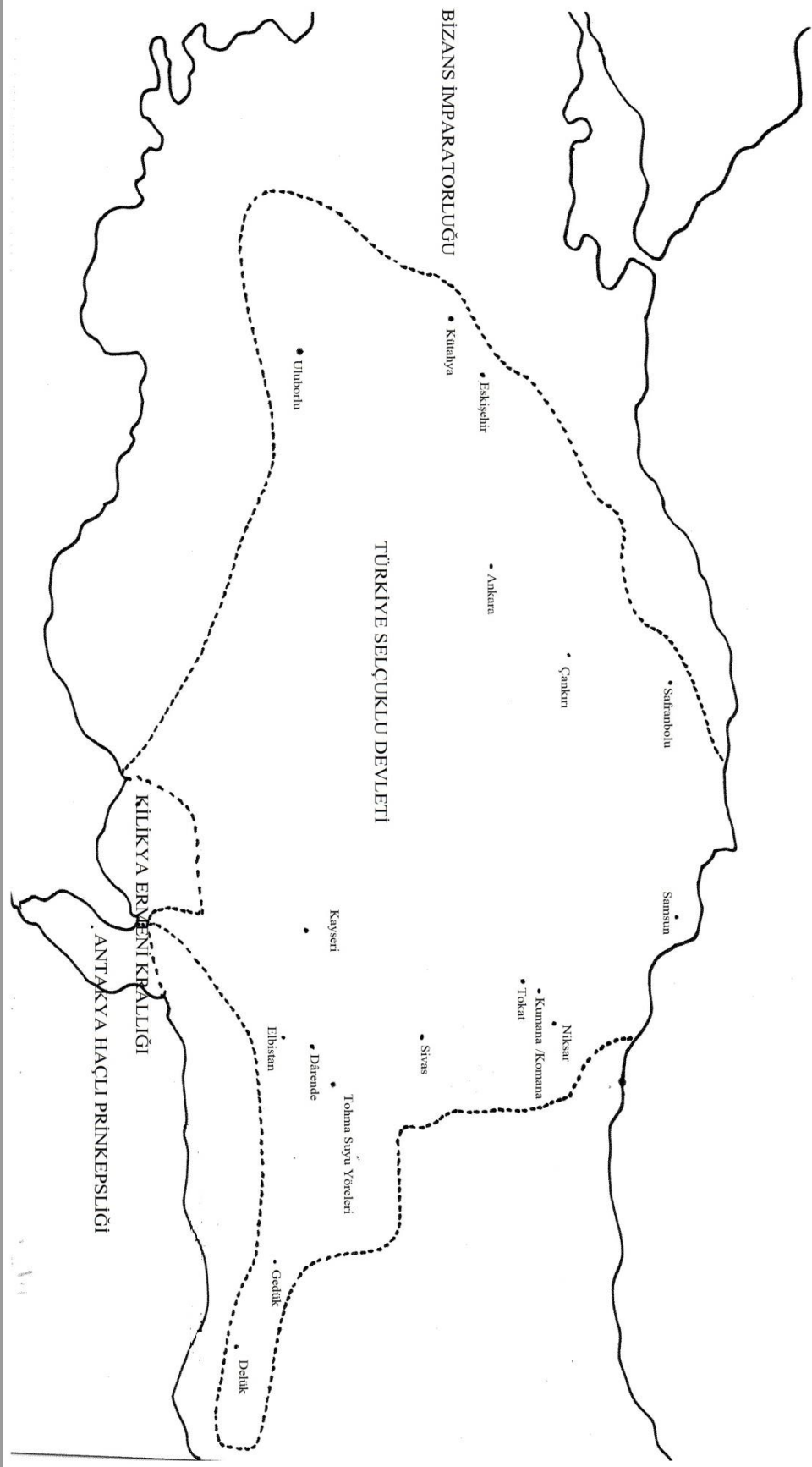
HARİTA : II XI.Yüzyılda Bizans İmparatorluğu Themaları

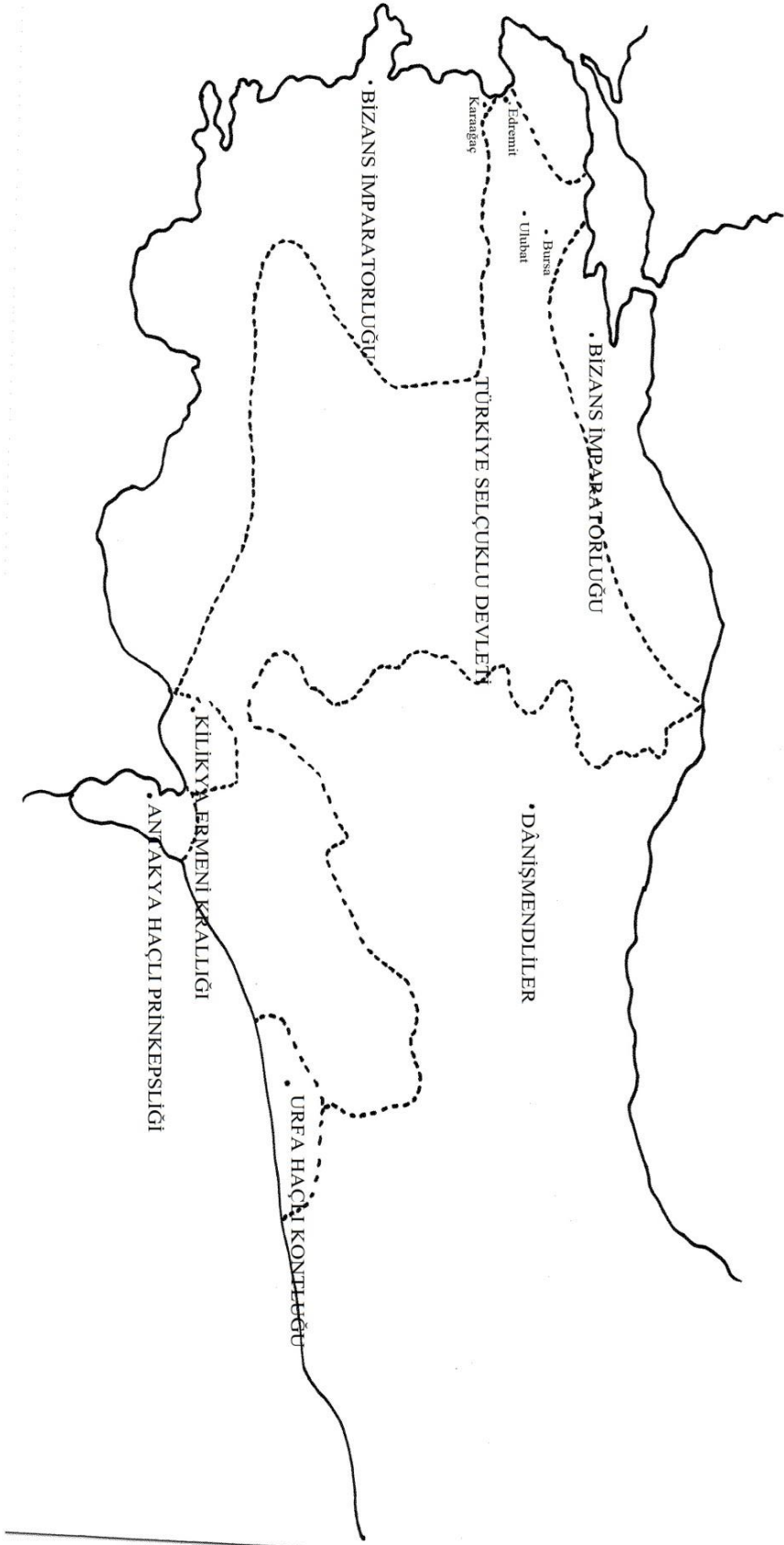
HARİTA : III Süleymanşâh (?-1086) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

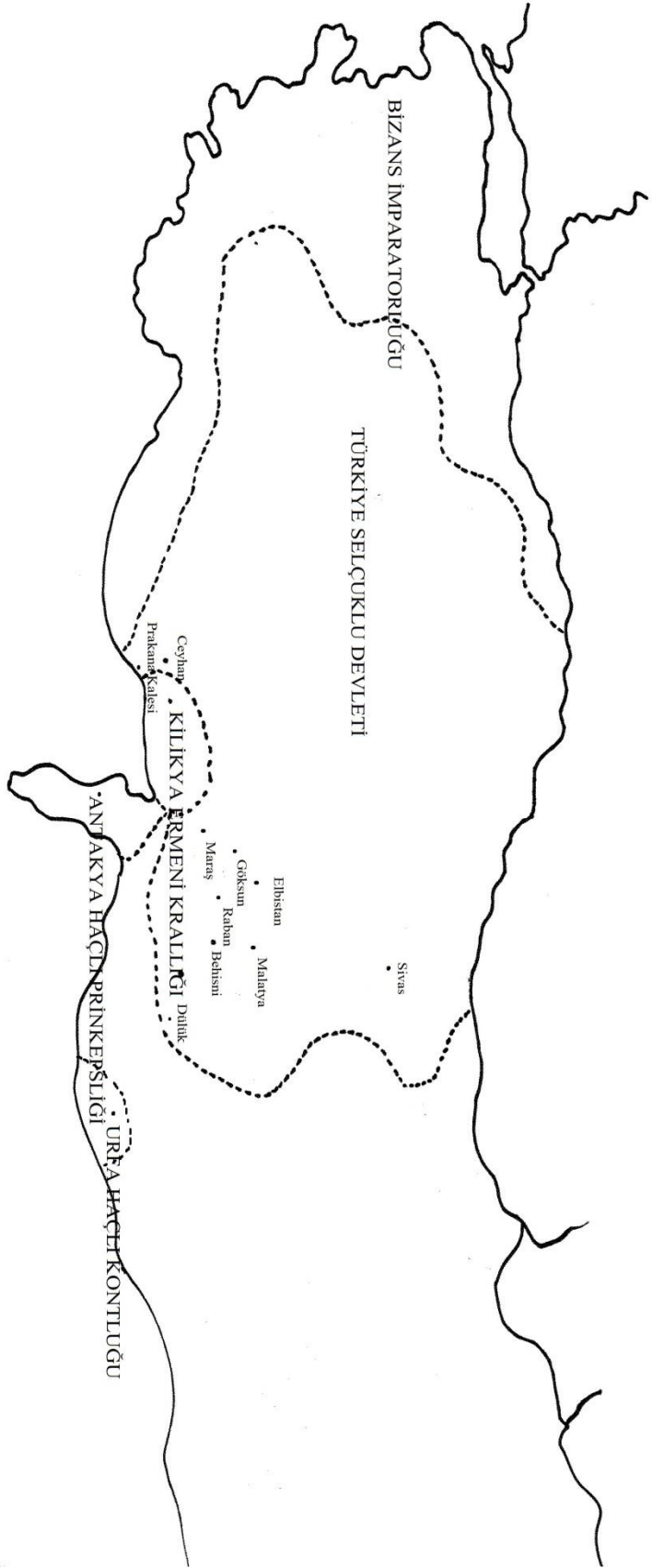
HARİTA : IX II. Kılıç Arslan (1156-1192) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

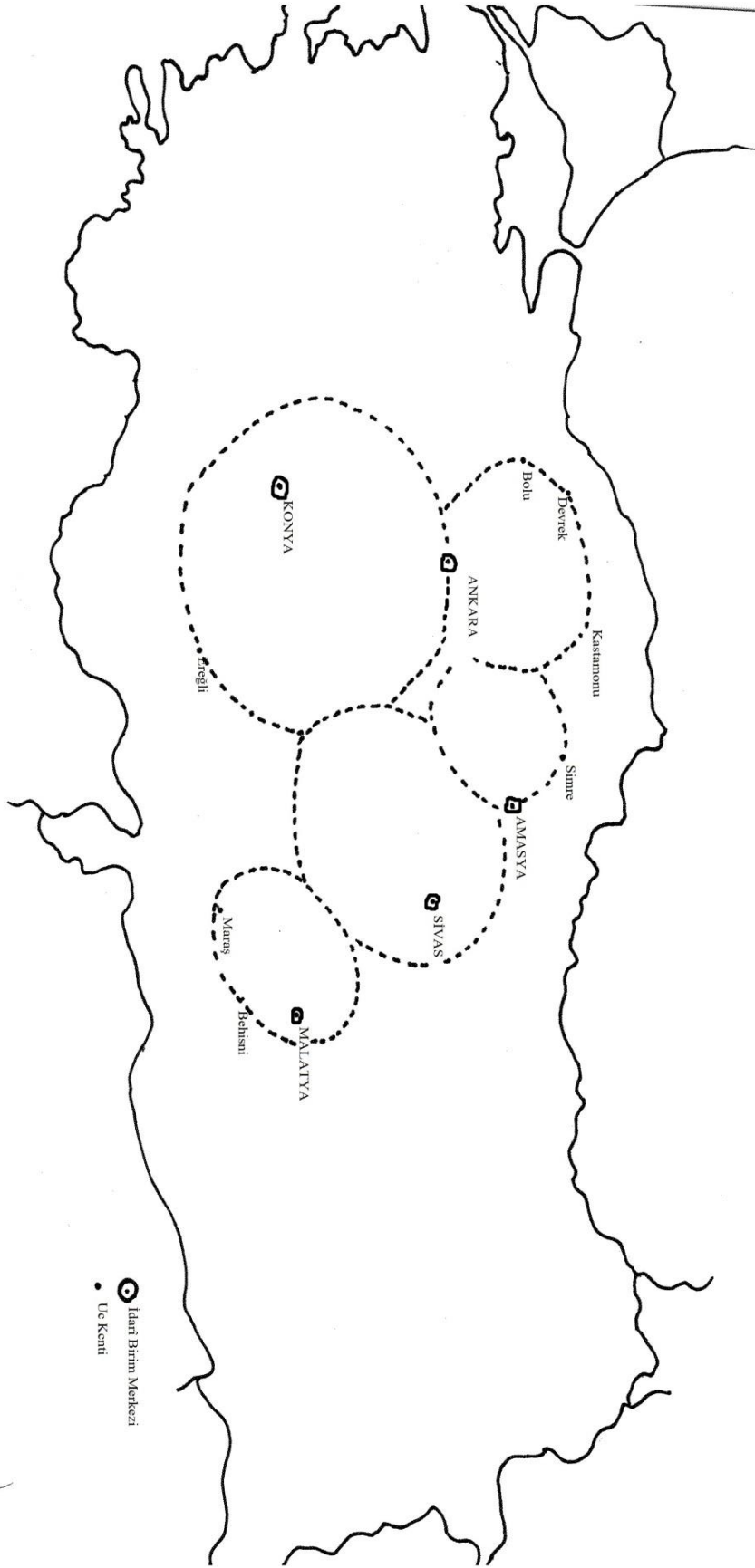
HARİTA : V Sahinşâh (1109-1116) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

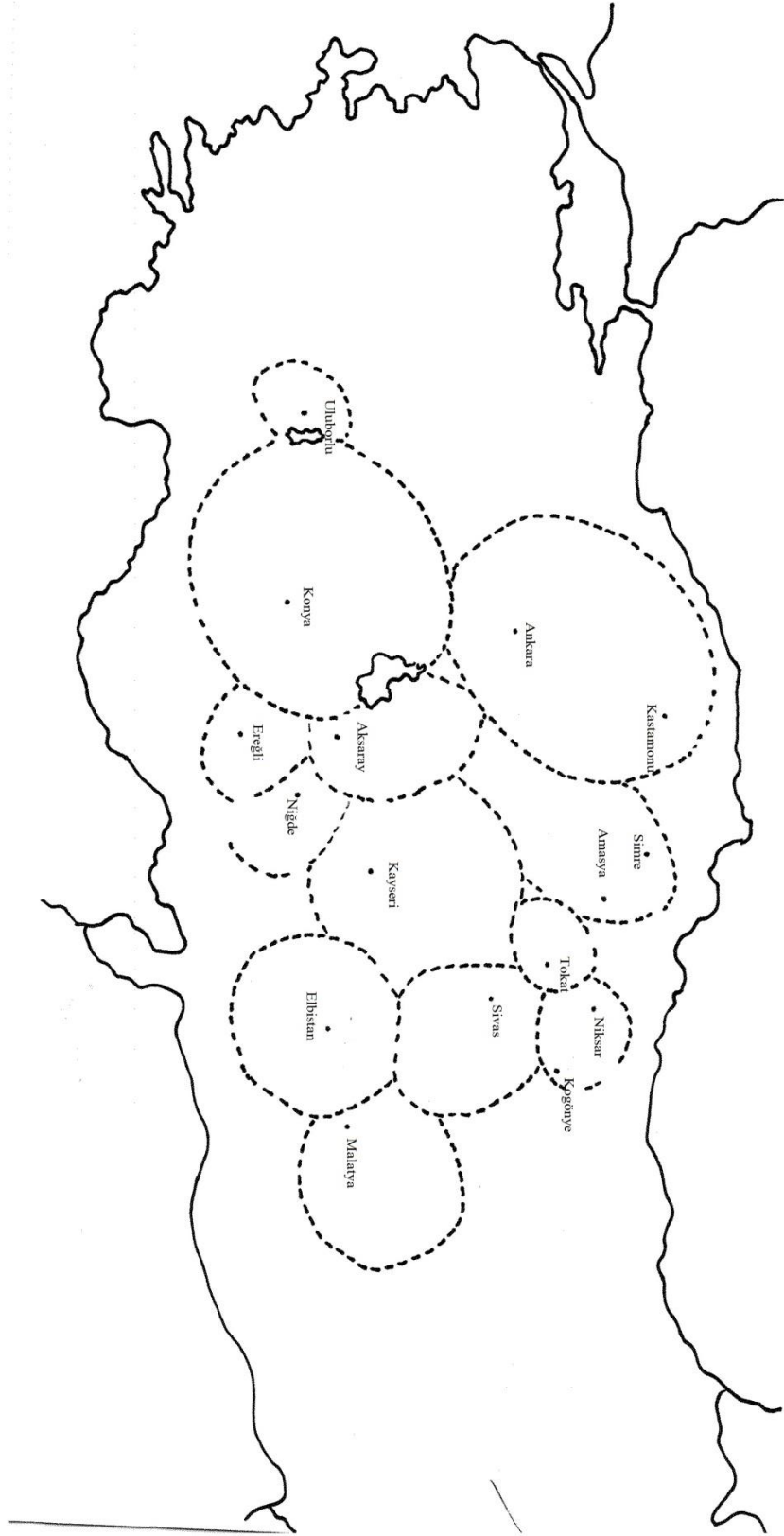
HARİTA : VI I. Mesûd (1116-1155) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

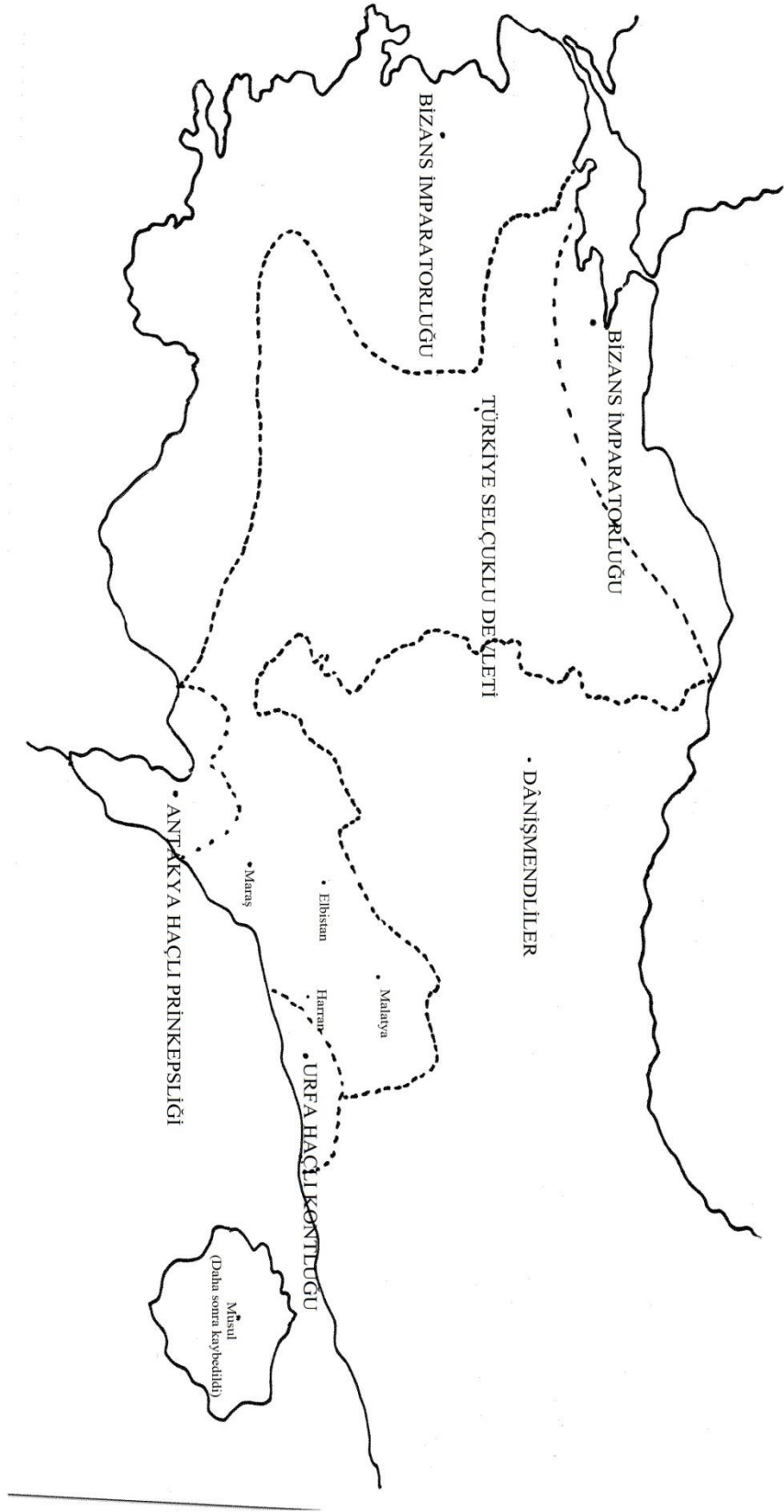
HARİTA : VII I. Mesûd (1116-1156) Döneminde Eyâlet Merkezleri

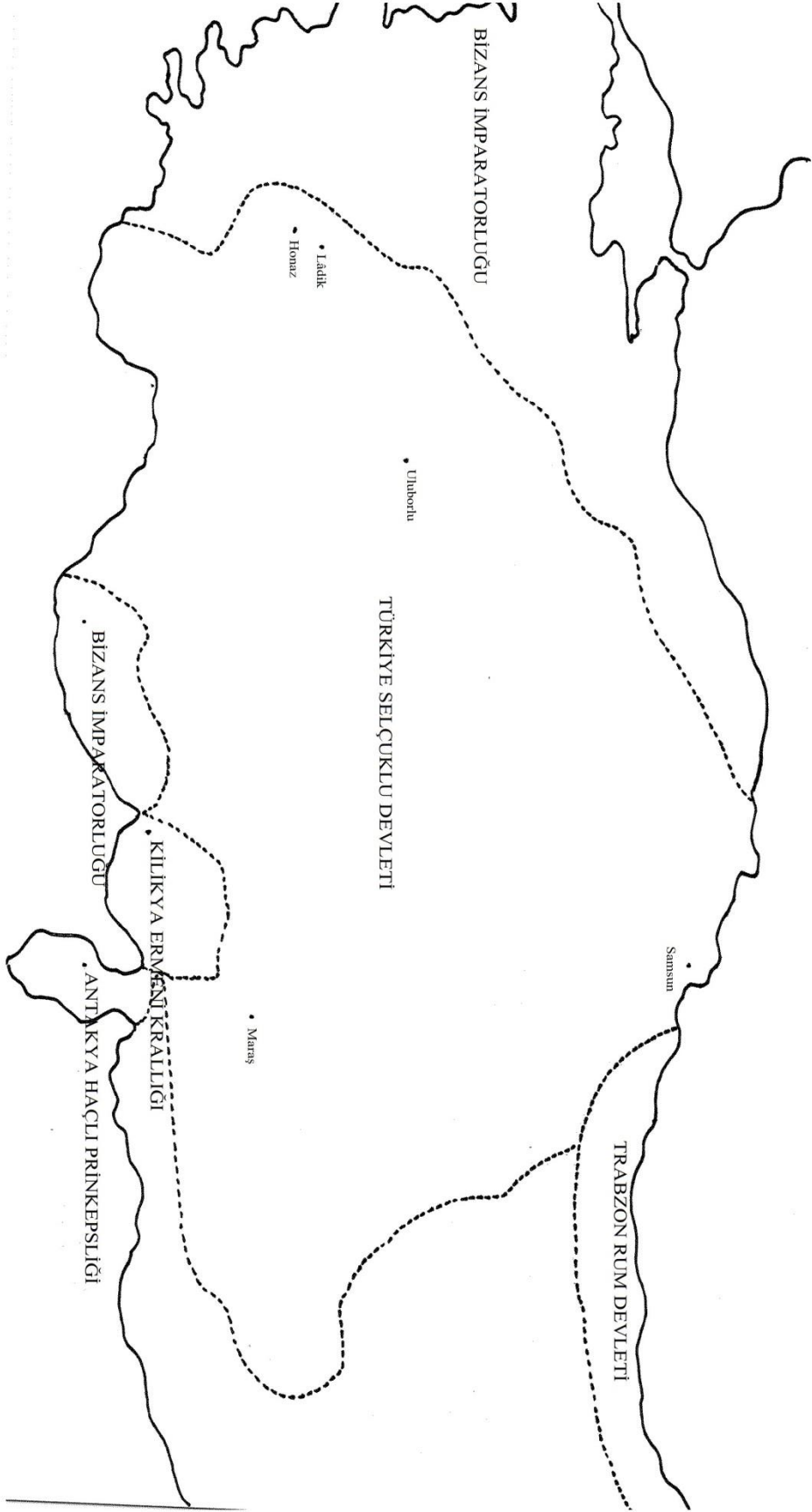
HARİTA : VIII II. Kılıç Arslan (1156-1192) Döneminde Meliklik Merkezleri

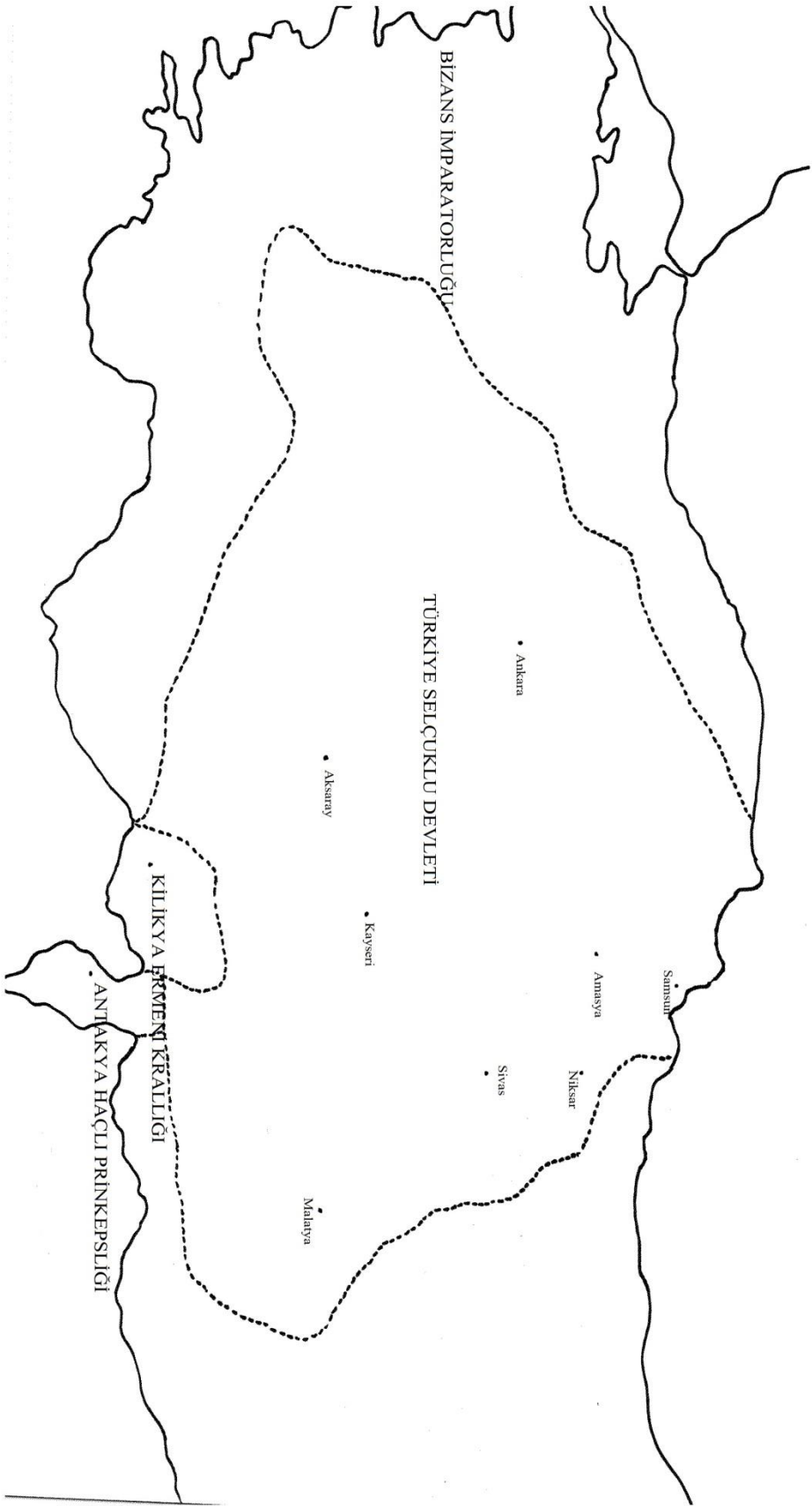
HARİTA : IV I. Kılıç Arslan (1092-1107) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

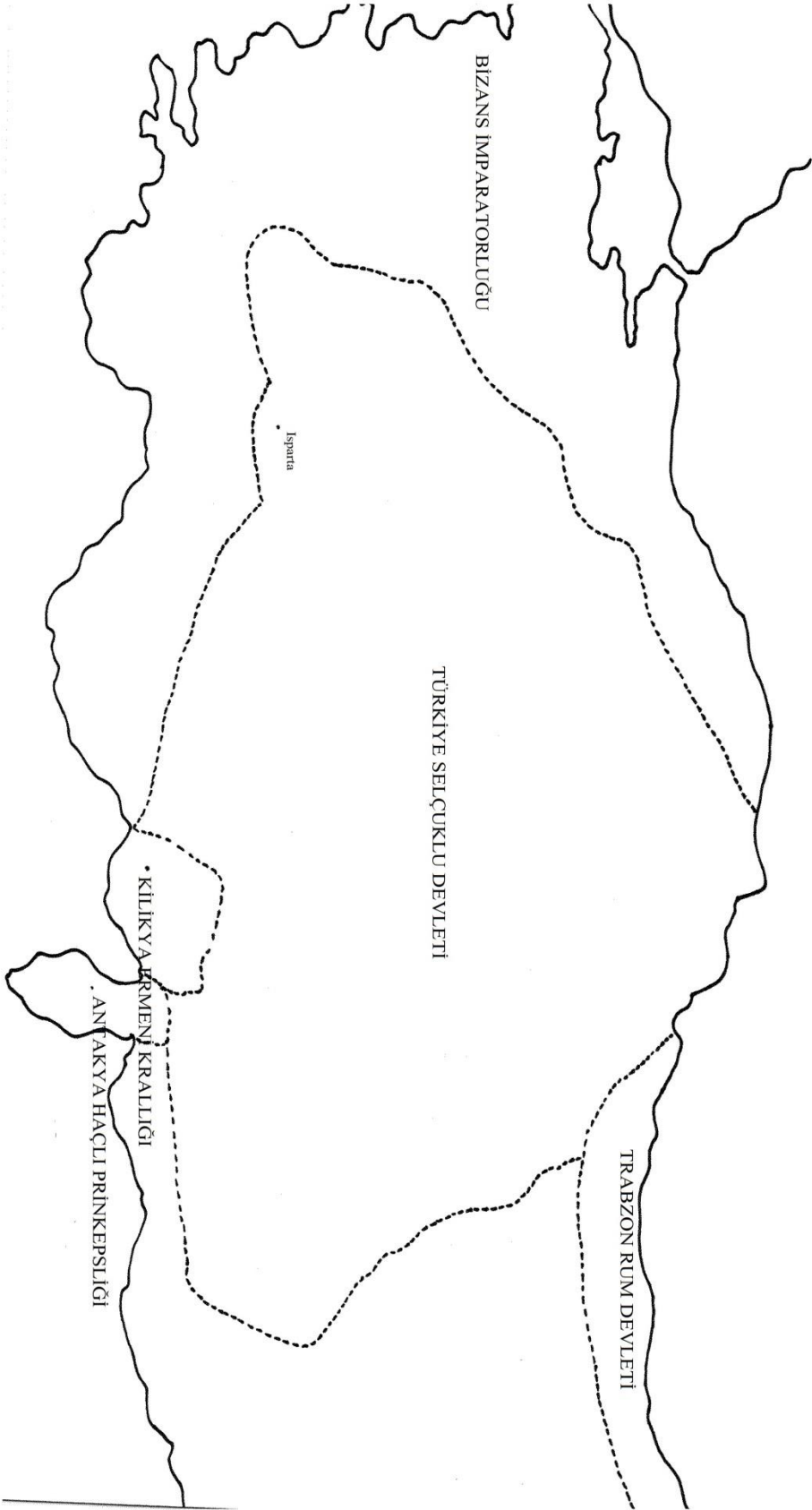
HARİTA : X I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196/1204-1211) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

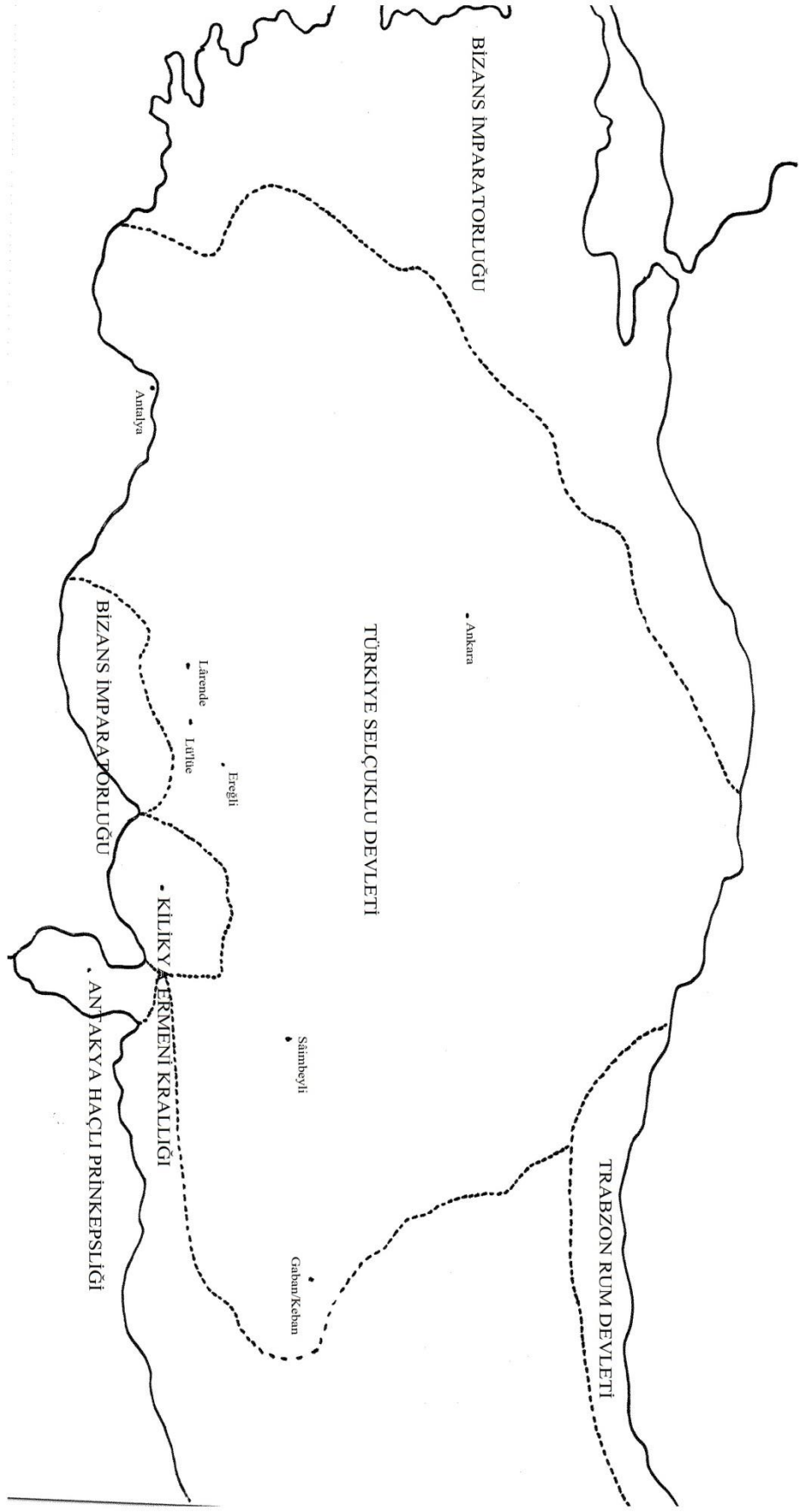
HARİTA : XI II. Rükneddîn Süleymanşâh (1196-1203) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

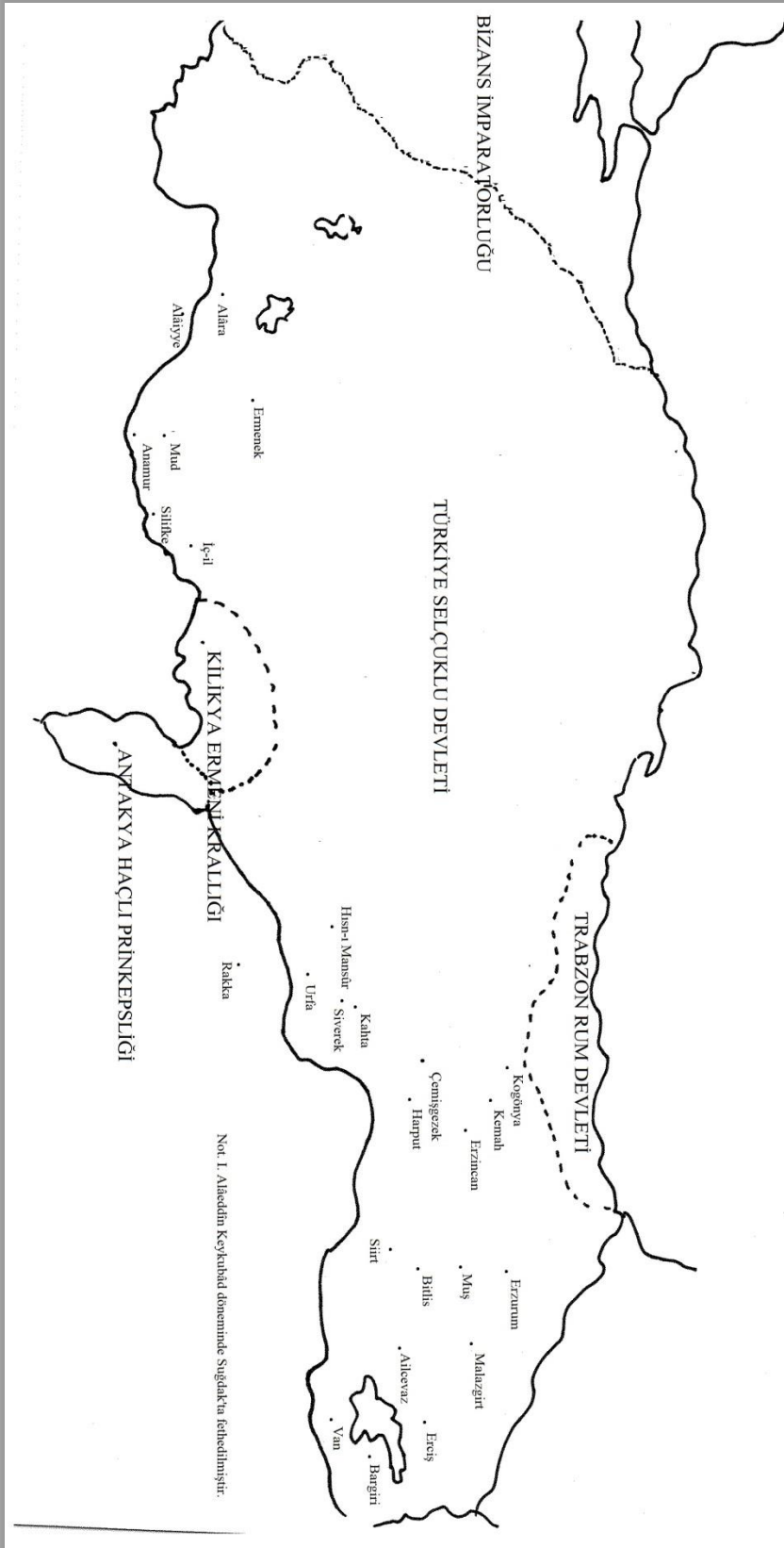
HARİTA : XII III. İzzeddin Kılıç Arslan (1203-1204) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

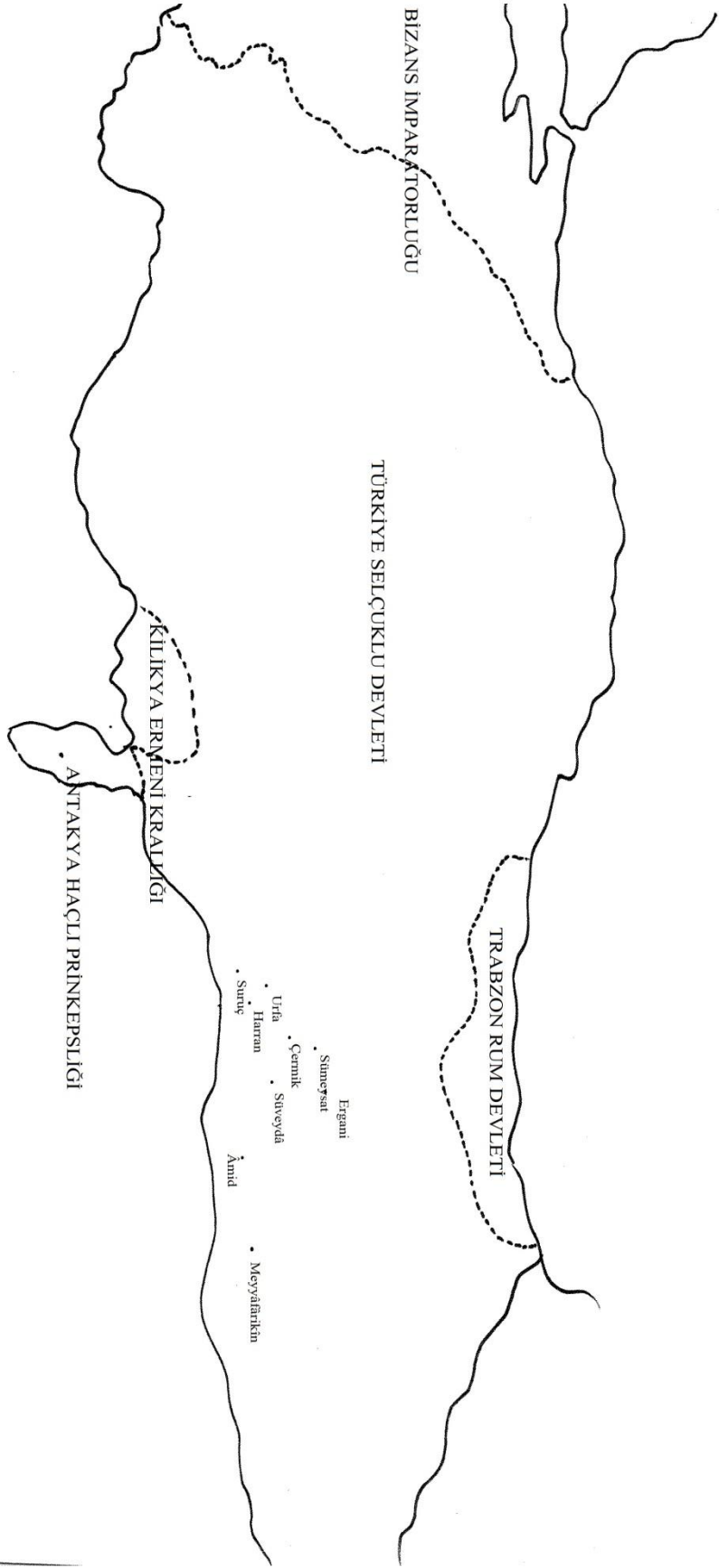
HARİTA : XIII I. İzzeddin Keykâvus (1211-1222) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

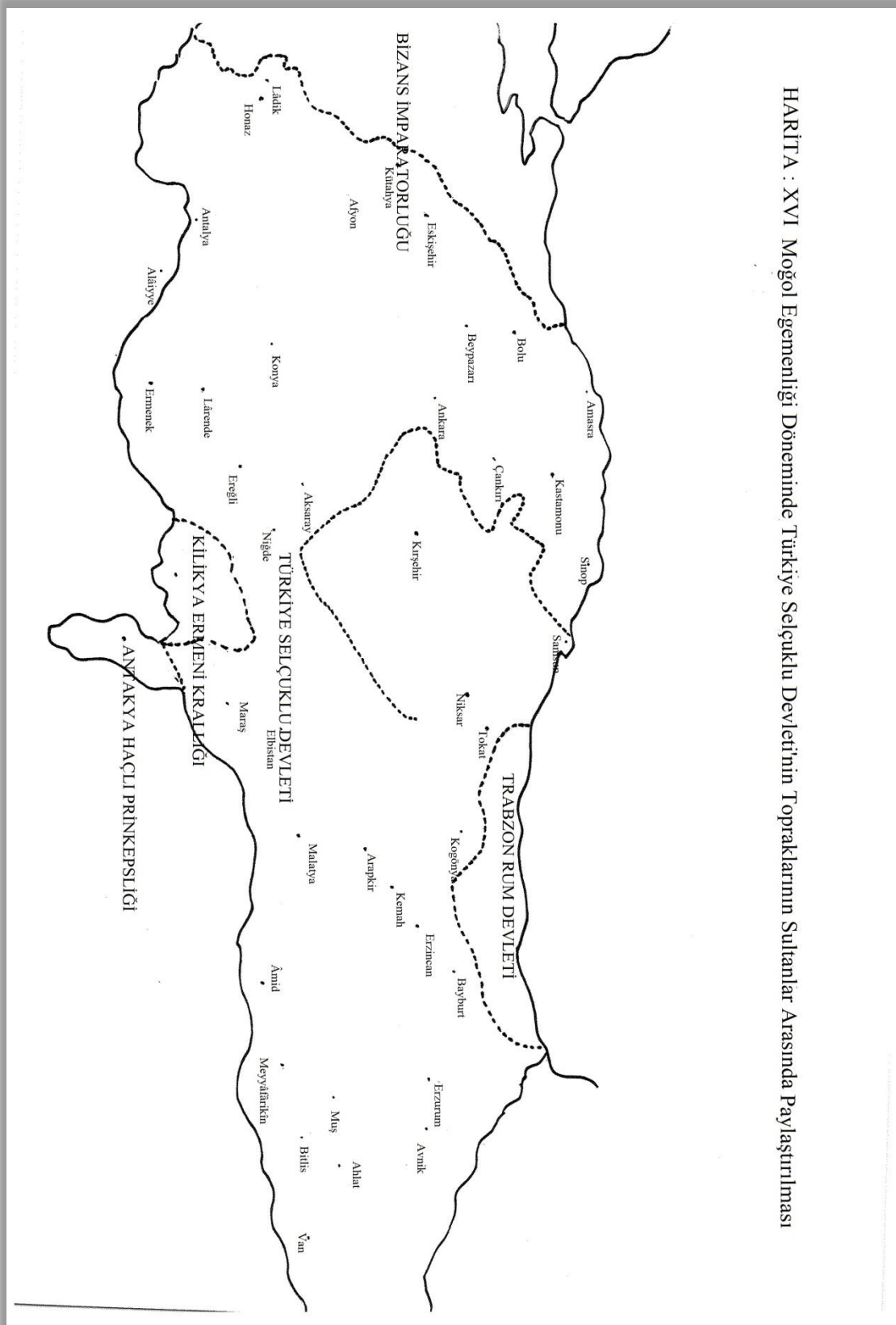
HARİTA : XIV I. Alâeddin Keykubâd (1219-1237) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

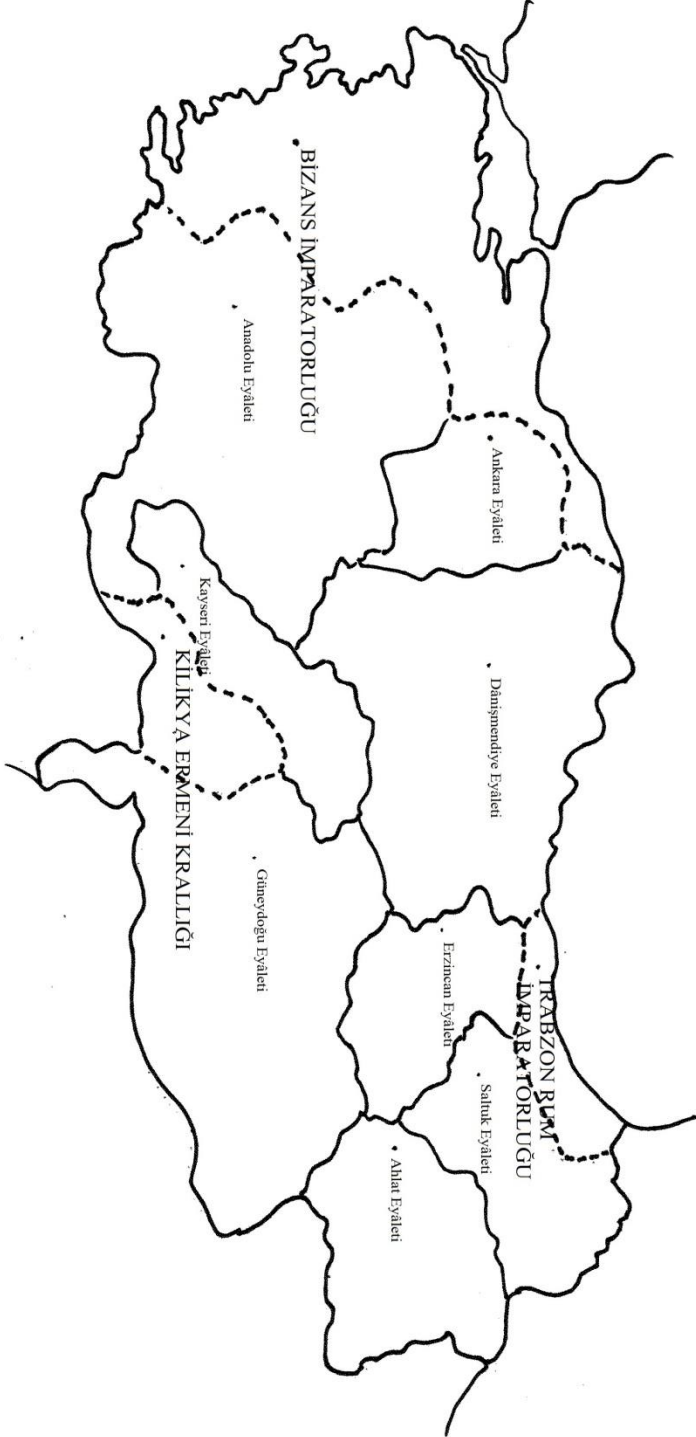
HARİTA : XV II. Gıyâsedîn Keyhüsrev (1237-1245) Döneminde Fethedilen Yerler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Muhtemel Sınırları

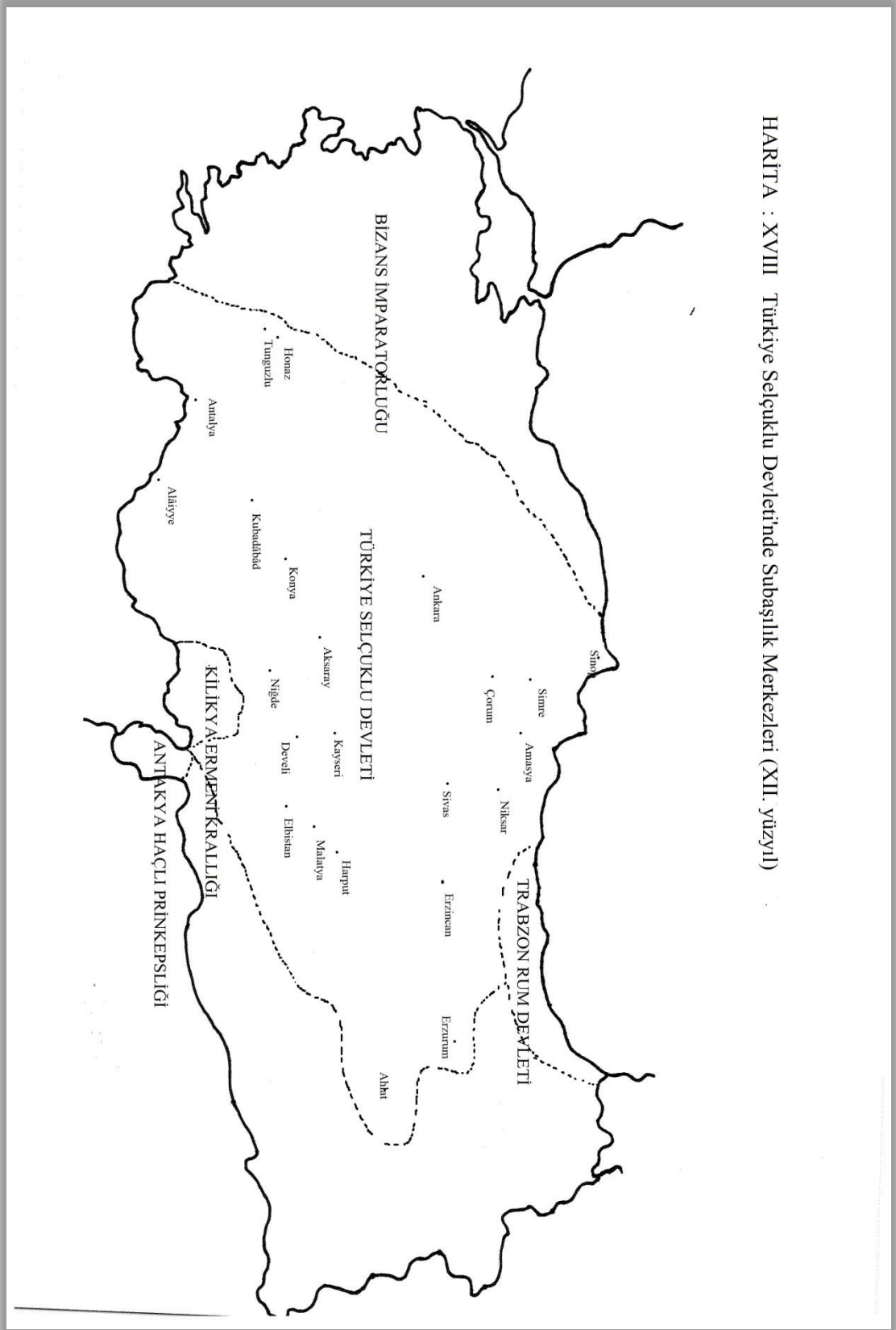
HARİTA : XVI Moğol Egemenliği Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Topraklarının Sultanlar Arasında Paylaşılması

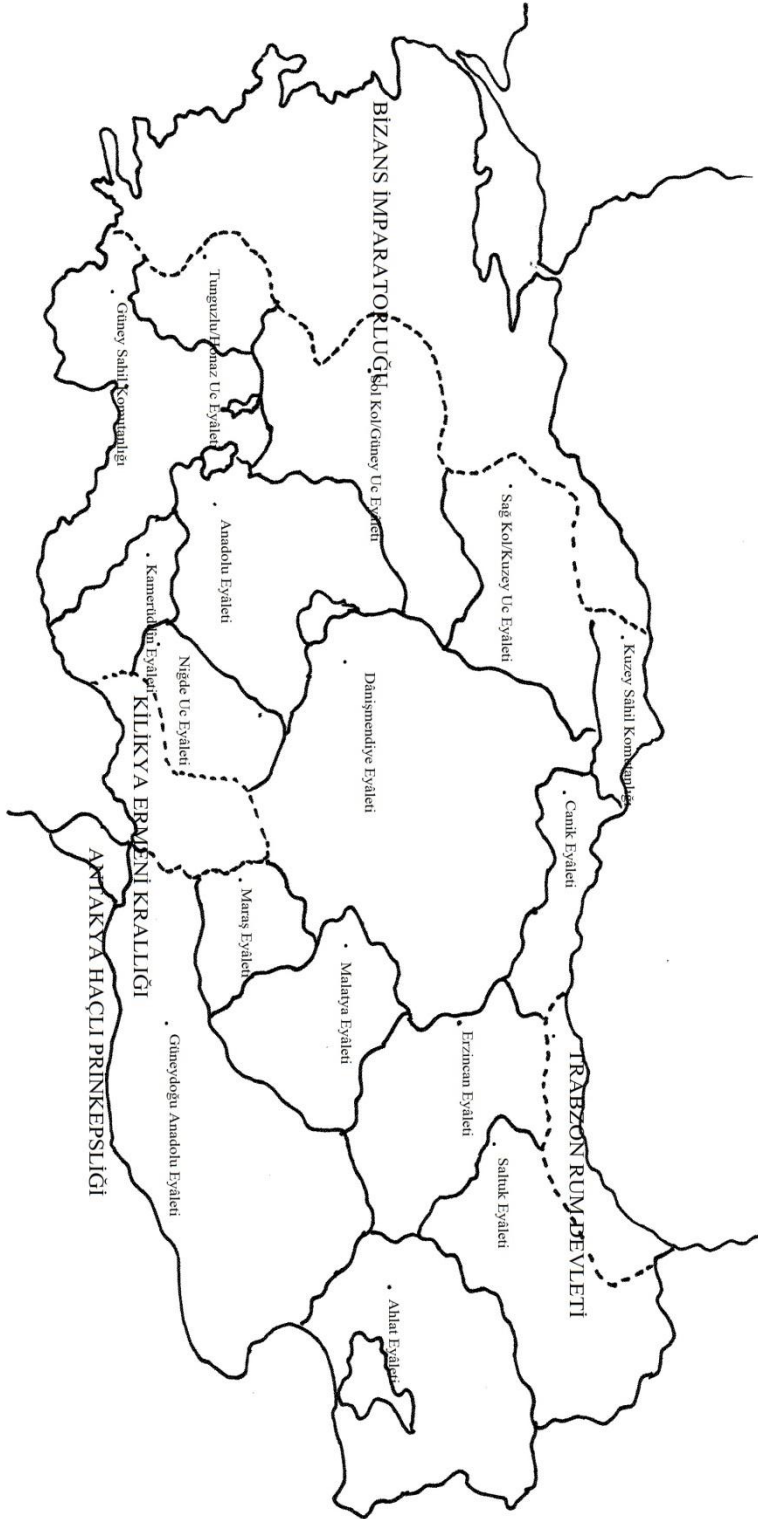
HARİTA : XVII Türkiye Selçuklu Devleti'nin Olası İdari Birimleri (1243'ten sonra)

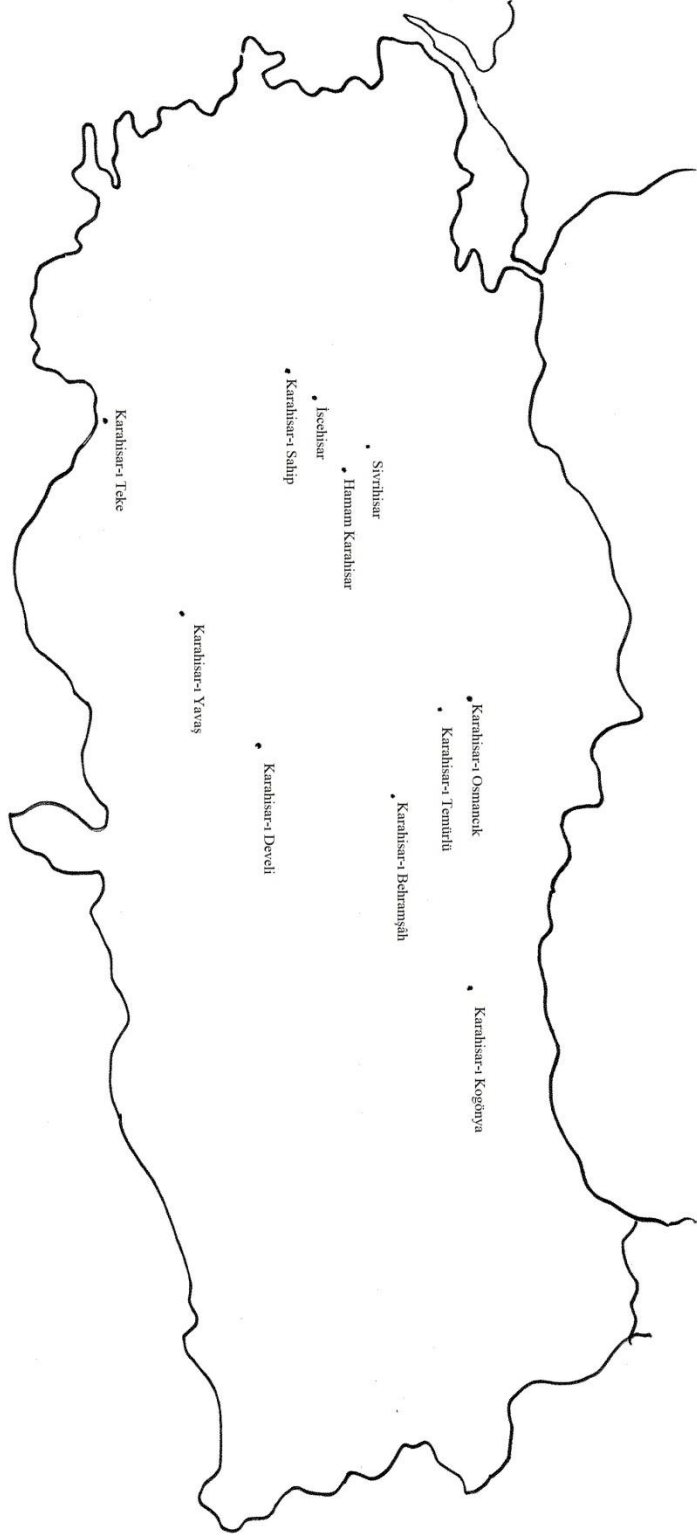
HARİTA : XVIII Türkiye Selçuklu Devleti'nde Subaşılık Merkezleri (XII. yüzyıl)

HARİTA : XIX Türkiye Selçuklu Devleti'nin Olası İdarî Birimleri (XII. XIII. yüzyıl)

HARİTA : XX Türkiye Selçuklu Devleti'nde Karahisar Yerleşmeleri

KAYNAKÇA

ABBAS AZZÂVÎ, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkmân*, Bağdad, 1376 (1957).

ABDURRAHMAN BEDEVÎ, *Mü'ellefâtü İbn Haldûn*, Tunus, 1979.

ÂBİDİN, Âdile, "Aynînin, İkdü'l-Cuman Fi Târihi Ehlizzeman Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malûmatın Tedkiki", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul, 1938, ss: 109-215.

ABÛ'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryancadan İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.

_____, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Süryancadan İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1950.

ADIVAR, Abdülhak Adnan, "İbn Haldûn", *İA*, V/2, MEB, İstanbul, 1987, ss: 738-743.

AGACANOV, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Çevirenler: Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

AGÂH SIRRI LEVEND, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, TTK, Ankara, 2000.

AGUÏLERS, Raimundus, *Haçlılar Kudüs'te*, Çev. Süleyman Genç, Yeditebe Yayınları, İstanbul, 2019.

AĞIRAKÇA, Ahmet, "Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin Tarihi Câmiü'd-Düvel Dışında Kalan ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerinin Tavsifleri", *TED*, 1987, S. 13, ss:335-350.

AHMED BİN ALİ BİN EL-MAKRÎZÎ, *Kitâübü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I. cilt-1. Kısım, Neşr. Muhammed Mustafa Ziyâdet, el-matbaatü'l-Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1936.

AHMED BİN MAHMÛD, *Selçuk-Name*, I, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.

AHMEDİ-ŞÜKRULLAH-AŞIKİ-NİŞANCI MEHMED, *Osmanlı Tarihleri I (5 Kitap Birarada)*, N. Atsız Çitçioğlu, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949.

AHMEDÎ, *İskendernâme (inceleme-Tenkitli Metin)*, Haz. Yaşar Akdoğan-Nalan Kutsal, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019.

AHMED VÂSİF, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Haz. Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2017.

AHMET B. YUSUF B. ALİ İBNÜ'L-EZRÂK EL-FARIKÎ, *Târîkh Mayyâfâriqîn*, Editet and Annoted: Karim Farouk el-Kholy-Yusuf Baluken, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2014.

AHMED BÂBÂ ET-TİNBÜKTÎ, *Neylü'l-İbtihâc (İbn Ferhûn, ed-Dîbâcü'l-Mümheb içinde)*, Kahire, 1329-1330.

AHMED-İ DÂÎ, *Cengnâme*, Haz. Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard, 1992.

AHMED TEVHÎD, *Takvim-i Meskûkât-ı Kadîm-i İslâmiyye Kataloğu*, IV, Maarif Nezâzet-i Celîle-Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1321.

AĞARI, Murat, "İstahrî ve Mesâlikü'l-Memâlik'i", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2015, vol. 4, No. 1, ss: 80-104.

AKA, İsmail, "Aksarâyî, Kerîmüddîn", *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss: 293.

_____, "Mîrhând", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, ss: 156-157.

_____, "Hândmîr", *DİA*, XV, İstanbul, 1995, ss: 550-552.

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

AKÇA AKÇAKOCA, F., *Küçük Denizli Tarihi: Yunanlılardan Osmanlılara*

(1434 M.-832 H) Kadar, Salih Kitapçioğlu Basımevi, Denizli, 1945.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafi Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, Nisan, 1950, C. XIII, S. 51, ss: 497- 571.

_____, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

AKKOCA, İsmail, *Sultân I. Alâeddîn Keykubâd Zamanında Türkiye Selçuklu-Harezşâhlar Devleti İlişkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

AKSARAYLI KERİMEDDİN MAHMÛD, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Aksaraylı Kerimeddin Mahmûd’un Müsameret-al-Ahyar Adlı Farsça Tarihinin Tercümesi*, Çev. M. Nuri Gençosman, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1943.

AKSARAYLI MEHMED OĞLU AKSARAYÎ KERİMÜDDİN MAHMUD, *Müsâmeret ül-ahbar, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, Yay. Osman Turan, TTK, Ankara, 1944.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmûd-î, *Müsmeretü’l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, 1-6, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

AKŞİT, Ahmet, Niğde’nin Selçuklular Devrindeki Nüfusuna Dair”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2004, C. 23, S. 36, ss: 125-133.

_____, “Türkiye Selçukluları Devrinde Niğde Vilâyetinin Alt Birimleri ve Sınırları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 21, ss: 125-133.

AKNERLİ GRİGOR, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1954.

AKTAŞ, Yasemin, “Anadolu Selçuklu Sultânı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Saltanatının İlk Yılları”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal*

Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences Sayı/Number 55,
Aralık/December 2015, ss: 197-211.

ALBAYRAK, Seda, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Oğuzlar ve Oğuz Beyleri*,
ODÜ SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2016.

ALBERT OF AACHEN, *Historia Ierosolimitana*, Edited and Traslated: Susan B.
Edgington, Clerandon, Oxford, 2007.

AL-İSFAHÂNÎ, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan,
TTK, Ankara, 1999.

ALİCAN, Mustafa, "Fulcherius Carnotensis: Kutsal Toprakları Kurtarmak-Kudüs
Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2009, C. XXIV, S. 2, ss: 227-229.

ALTAN, Ebru, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", *Tarih Dergisi*,
2008, S. 47, ss: 75-104.

_____, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK,
Ankara, 2018.

_____, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius
Carnotensis", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı:
37, 2002, ss: 45-49.

_____, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Bellekten*, 2001, C.
LXV, S. 243, ss: 571-582.

_____, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi:
İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*,
2018, S. 68, ss: 15-30.

_____, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003.

_____, "Otaçağ'da Antakya (969-1098)," *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*
/In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent, Dünya Yayınları, İstanbul, 2008, ss:
323-334.

ALTINKAYNAK, Serhat, “Miryokefalon Savaş Bölgesi İle İlgili Yeni Gerçekler”, *Tarihin Seyrinde*, Ekim-Kasım-Aralık 2010, S. 10, ss: 11.

ALPTEKİN, Coşkun, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, 8, İstanbul, 1992, ss: 209-383.

_____, *The Reign of Zangi*, Atatürk Universty Press, Erzurum, 1978.

_____, *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, Marmara Üniversitesi, Yay. No: 424, Fen Edebiyat Fak., Yay. No: 4, İstanbul, 1985.

AMİN MAALOUF, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. M.A. Kılıçbay, Telos Yayınları, İstanbul, 1997.

ANDI, Fatih, “Cezayir”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 13, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, ss: 72-85.

ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, I/1, İstanbul, 1950.

ANSBERTUS, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Terc. G. A. Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Universty of Leeds, Farnham, 2010.

ANSBERTUS, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, ed., Josef Dobrovsky, Prag, 1827.

ANSBERT, Tageno, *Historia Peregrinorum*, Neşr. Anton Chroust, *Drei Kritische Untersuchungen Zur Geschichte des Kreuzzuges Friedrichs I, MGH Scriptores*, Styria, Graz, 1892.

ANONİM, *Itinerary From Bordeaux to Jerusalem (The Bordeaux Pligrim 333 A.D)*. Terc. Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims Text Society, London, 1887.

ANONİM *Süryanî Vekayinâmesi*, Çev. A. S. Tritton, Türkçeye Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005.

ANONİM, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.

ANONİM, *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, Çev. Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

ANONYMİ, *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitorum*, Neşr. H. Hagenmeyer, Heidelber, 1890.

ARABACI, Nuray, *İzmit Bizans İmparatoru III. İonnes Dukas Vatatzes Devri (1222-1254) ve Türkiye Selçuklu Devleti ile İlişkiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

ARİSTAGES, *Aristakes Lastivertci's History*, Terc. Robert Bedrosian, New York, 1985.

ARTUK, İbrahim, "Abbasi, Selçuk, Artuk ve Burcu Memlûklarına Ait Nadir Sikkelerden Birkaçı", *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, 1960, ss: 216-225.

_____, "Sahte Selçuklu Sultânı Cimri", *Tarih Dergisi*, 1958, C. IX, S. 13, ss: 151-160.

ARTUK, İbrahim-ARTUK, Cevriye, "Bazı İslim Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş", *Belleten*, 2003, C. LXVII, S. 249, ss: 421-446.

A. S. BAZMEE ANSARI, "Cüzcani", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss: 98-99.

ASLAN, İlhan, "Anadolu'ya Yapılan İlk Selçuklu Akınları Açısından Kelkit Vadisinin Önemi", *Karadeniz Araştırmaları*, XV/57, Bahar 2018, ss: 43-54.

ARSLAN, Murat, "Karyanda'lı Pseudo-Skylaks'ın İskân Edilmiş Avrupa, Asya ve Afrika Denizi'nin Çevresindeki Seyr-ü Seferi", *Mediterranean Journal of Humanities mjh.Akdeniz.edu.tr.*, II/1, 2012, ss: 239-257.

ASLANAPA, Oktay, "Selçuk Devlet Adamı Mübarezeddin Ertokuş Tarafından

Yaptırılan Abideler”, *İÜ İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1956, C. II, S. 1, ss: 97-111.

_____, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1989.

ÂŞIK PAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Hazırlayanlar Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2003.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi Ve Coğrafyası*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1332.

ATTAİATES, Michael, *The History I*, Harvard Universty Press, London, 2012.

_____, *Historia*, Yay. Brunet de Presle-Immanuel Bekker, C.S.H.B., Bonn, 1853.

_____, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

ATEŞ, Ahmed “Deylem”, *İA*, III, İstanbul 1993, ss: 567-573.

_____, “Yabgulular Meselesi”, *Belleten*, XXIX/115, TTK, Ankara, 1965.

_____, *Osmanlı Tarihi'ne Ait Takvimler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

_____, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi: Hayatı ve Eserleri (Müneccimbaşı Şeyh Ahmet Dede Efendi'nin Câmîü'd-Düvel Adlı Eserinden Karahanlılar ve Anadolu Selçükleri içinde)*, Türkiye Basımevi, İstanbul, (Yayın yılı yok).

AVCI, Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, “Anadolu’da Moğol Hâkimiyetinin Sonu”, *Türk Kültürü*, 2002, S. 472, ss: 449-465.

_____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi, İstanbul, 2007.

_____, *Horasan ve Civarındaki Oğuz Boyları (1157-1220)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

_____, “Fatımiler, Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs”, *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi-Journal of Medieval Researches*, 2019, Vol: 2, Issue:1, ss: 1-12.

_____, “Kösedağ Savaşına Kadar Baycu Noyan”, *1243 Kösedağ Savaşı*, Sivas 2018, ss: 109-126.

_____, “Moğollar’ın Ortadoğudaki İlk Noyanı Cormagun”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2018, 13/2, ss: 179-196.

_____, Türkiye Selçukluları’nda Köle Emîrler (I) “Mubârizeddîn Çavlı”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, S. 3, ss: 125-139.

_____, “Türkiye Selçuklularında Köle Emîrler (II): Şemseddîn Yavtaş”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2007, s. 471-482.

_____, “Türkiye Selçukluları’nda Köle Emîrler (III) Emîneddîn Mikâel” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2009, S. 4, ss: 9-18.

_____, *Orta Çağ Türk Devletlerinde Hânedân Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

_____, “Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans’ın Ermenistan Politikası”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler Orta Çağ*, 2014, II, ss: 73-88.

_____, “Selçuklu-Kıpçak İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2009, C. 11, S. 2, ss: 105-127.

_____, “Trabzon Dukalığı: Garbas Ailesi”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005), Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, 2007, C. I, ss: 55-67.

_____, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Yıkılış Süreci”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2017)*, 2018, ss:

108-128.

_____, “Tuğrul Bey Döneminde Oğuzların İran Coğrafyasında Yayılımları”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 2015, ss: 161-179.

_____, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler”, *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel sayısı I*, 2014, S. 60, ss: 247-263.

AYCAN, İrfan, “Rebîa (Benî Rebîa)”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, ss: 498-499.

AYİTER Kudret,” Myriokephalon Savaşı nerede olmuştur”, *Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976)*, 1981, ss: 689-701.

AYKUT, Nezihi, "Türkiye Selçuklu Sultânı Siyâvuş'un (Cimri) Sikkeleri", *Belleten*, 1988, C. LII, S. 203, ss: 475-483.

AYÖNÜ, Yusuf, “IV. Haçlı Seferinin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecindeki Yeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/1, 2009.

_____, “Maraş Ve Yöresinde Selçuklu Hâkimiyetinin Kurulması Sürecine Dair”, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu, 17-19 Kasım 2016*, 2017, C. 1, ss: 220-226.

_____, *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara, 2018.

_____, “Selçuklu Bizans İlişkileri”, *Türkler*, 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, ss: 1035-1077.

_____, “Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesi'ndeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204-1243)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2008, ss: 15-35.

AYTAÇ, Bedrettin, *İbn Vâsıl'ın Muferricu'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb Adlı Eserine Göre Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları (h.476-641=1083/1084-1243/1244)*; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Ankara, 2019.

AYYUBÎ, N. Akmal "Contributions to Geography", *Belleten*, Nisan 1987, C. LI, S. 199, ss: 67-74.

AZİZ B. ESTERÂBÂDÎ, Erdeşîr-i, *Bezm u Rezm, (Eğlence ve Savaş)*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. C. Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

BABCOCK, Emily Atwater-KREY, August Charles, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Colombia Universty Press, New York, 1943.

BAHADIR HAN, EbülGâzi, *Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü*, Haz: Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Eser-33, Kervan Kitapçılık, (Basım yeri ve yayın yılı yok).

BAKIR, Abdülhalik, *Orta Çağ Tarih ve Medeniyeti'ne Dair Çeviriler II*, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

BAKIR, Abdullah, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu*, Isparta Vâliliği-Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 19-20 Haziran 2014, ss: 71-96.

BALİVET, Michel *Romanie Byzantineet Pays de Rûm Turc*, Les Edition Isis, İstanbul, 1994.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Terc. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

BARTLETT, W. B., *God Wills It The Illustrated History of the Crusades*, Sutton Publishing, London, 2000.

BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara, 1990.

BATIR, İsmet Burak, *Selçuklu Başkenti İznik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

BAUER, Susan Wise, *Orta Çağ Dünyası*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2014.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990.

_____, “Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki önemi”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1979, C. VII, S. 3-4, ss: 207-211.

_____, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

_____, *Denizli Tarihi, İkinci Kısım 1070-1479*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.

_____, *I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1164-1211) Gâzi-Şehit*, TTK, Ankara, 1997.

BAYRAM, Mikail, “Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Cogito*, S. 29, İstanbul, 2001, ss: 61-72.

_____, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, *Belleten*, 1981, C. XLV, S. 180, ss: 457-472.

_____, “Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İlişkisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, XVIII/2, Ankara Mart-Nisan 1979, ss: 70-78.

_____, *Dânişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Unimat Ofset, Ankara, 2009.

_____, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı

Kültürel Yapılanına ve Siyasi Boyutları”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1994, ss: 79-92.

_____, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 239-248.

_____, “Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilâtı”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçukluları Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2011.

BEAMONT, A. A., “Albert of Aachen and the County of Edesse”, *The Crusades and other Historical Essays*, presented to Dana C. Monro, New York, 1968.

BEDREDDÎN EL-AYNÎ, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, IV, Neşr. Mahmûd Rezzag Mahmûd, m. Dârü'l-Kütübü ve'l-Vesâigu'l-Kavmiyye, Kahire, 2010, h. 1431.

BEDİRHAN, Yaşar, “Türk Tarihinde İpek Yolu Hâkimiyeti ve Çin'in Türkistan'ı İlk İstilâ Projesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, S. 4, ss: 237-256.

BERKTAY, Halil, “Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek”, *Cogito*, 1999, S. 17, ss: 68-112.

BERNHARDİ, W., *Konrad III*, Berlag Van Dunter-Dumplod, Leibzig, 1883.

BEYGU, Abdürrahim Şerif, *Erzurum; Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936.

BEZER, Gülay Öğün, “Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Anlaşması'nın Bu Süreçteki Yeri”, *TYB Akademi, Osman Turan ve Selçuklular*, Eylül 2014, ss: 21-36.

_____, “Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları”, *Belleten*, 1997, C. 61, S. 230, ss: 67-92.

_____, “Şeyzer”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, ss: 106-107.

BİLİNİR, Sedat, “Lazkiye’de İslâm fethinden Haçlı kontrolüne kadar geçen hâkimiyet süreci (636-1098)”, *Curr Res Soc Sci*, 2018, 4, 3, ss: 116-131.

BİLGİN, Orhan, “Cüveyni”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss: 140-141.

BLACHERE, “R., Yakut Rumi”, *İA*, XIII, MEB, İstanbul, 1986, ss: 357-358.

BODMER, Jean-Pierre, “Selçuklular Anadolu’da”, Çev. Ali Osman Öztürk, *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 33-47.

BONDARİ, *Irak Ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Terc. Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

BOSTAN, İdris, “Alanya”, *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss: 339-341.

BOSWORTH, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi*, Çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1980.

BOYLE, J. A., “Rashid Al-Din”, *Journal of the Regional Cultural İnstitute*, II, Tahran, 1969, S. 2, ss: 81-90.

BOZ, Cem, *Saltanat Nâibi Eminiüddîn Mîkâil’in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi’ndeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

BOZKUŞ, Metin, “Anadolu Selçuklularında Sosyal Dini ve Mezhebi Yapı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2001, C. V, S. 2, ss: 249-257.

BRAND, Ch. M., “The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade”, *Speculum*, April 1962, 37, No: 2, ss: 167-180.

_____, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Harvard University Press, Cambridge, 1968.

BROCKELMANN, Carl, “İbnü’l-İbrî”, *İA*, V/II, MEB, İstanbul, 1987, ss: 861-862.

_____, *GAL (Geschichte der Arabischen Literatur)*, I-IV, Leiden, 1943.

BRYER, WINFIELD, Anthony and David, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, 1985.

BROCKELMANN, Carl, “Ebü’l-Fidâ”, İA, IV, MEB, İstanbul, 1988, ss: 78.

BROSSET, M. F., *Gürcistan Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2003.

_____, *Histoire de la Georgie*, Academie Impériale des Sciences, Saint-Petersburg, 1858.

BROWNE, E. G., *A Literary History Of Persia*, I-II, Cambridge, 1951.

BRYENNİS, Nikephoros, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

BÜTÜNER, Zübeyir, “Alman Seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014)*, *Bildiriler*, 2015, C. I, ss: 295-310.

BÜYÜKYILDIZ, Feridun, *Başka Kent Ankara*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.

CAFEROĞLU, Ahmed, “İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları”, *Türkiyat Mecmuası*, 1972, C. XVII, ss: 1-12.

CAHEN, Claude, “İbn Sa’id Sur L’Asie Mineure Seldjuqide”, *AÜ, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1968, C. IV, S. 10-11, ss: 41-50.

_____, *La Syrie du nord à l’époque des croisades et la Principauté Franque d’Antioche*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1940.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979.

_____, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, Çev. Nejat Kaymaz, *DTCF*, 1963,

C. VII, S. 12-13, s. 193-223 212 vd.

_____, “The Türks in İnan and Anatolia Before The Mongol İnvansion”, *A History of The Crusades-The Later Crusades (1189-1311)*, 1962, C. II, Bölüm: XIX, ss: 661-692.

_____, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişini*, (XI. yüzyılın ikinci yarısı), Çev. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 1988.

_____, “13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret”, Çev. Aykut Derman, *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 132-143.

CAN, Ayhan, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

CARPİNİ, Cohann De Pilano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, 2000.

CEYLAN, Mehmet Akif, “Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Ve Konya Bağırsak Boğazı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, USAD*, 2016, S. 5, ss: 69-94.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara, 2010.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara, 2011.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Tan Matbaası, İstanbul, 1959.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Güven Basımevi, İstanbul, 1971.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, Haz. Heyet, Metin ve İlaveler: Mustafa Cezar, Güven Basımevi, İstanbul, 1972.

CHALANDON, Ferdinand, Jean II *Comnene (1118-1143) et Manuel I Comnene (1143)-1180*, Paris, 1912.

_____, *Regne D'Alexis I Komnene (1081-1118)*, Memoires et Documents, Paris, 1900.

CHAPOUTOT-REMADİ, M., "Nuwayrı", *El* (İngilizce), VIII, Leiden, 1993.

CHONIATES, Niketas, *Historia*, Yayınlayan ve Latince'den çeviren, Immanuel Bekker, Bonn, 1835.

_____, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Translated by Harry J. Magoulias Wayne State University Press, Detroit, 1984.

CHRİSTİAN, David, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History." *Silk Road Studies IV*, Brepols 2000, ss: 67-94.

CİNER, Osman, *el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*, Fatih Sultân Mehmed Vakfı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

CRAMER, J. A., *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford U. Press, Yayın yeri ve yayın tarihi yok.

CURPALİDİS, G. M., "Selçuklu Devletinin Tarihiyle İlgili Fars Kaynaklarının Tekstolojik Tahlili ("Atebet el-Ketebe" Adlı XII. Yüzyılın Belge Derlernesini ve Muhammed Er-Râvendî'nin "Râhat Es-Sudûr ve Âyet Es-Surûr" Eserinin Kıyaslandırılması Temelinde)", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997.

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakat-ı Nasırî On İkinci Tabaka: Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşâhlar*, Tercüme ve Notlar, Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015.

_____, “Tabakat-ı Nasırî On İkinci Tabaka: Selçuklular,” Çev. Akbar A. Aghdam, *Tarih Okulu*, 2010; S. VIII, ss: 111-140.

CÜVEYNÎ, ATÂMELİK ALÂADDİN B. BAHÂEDDİN MUHAMMED B. ŞEMSEDDİN MUHAMMED, *Târih-i Cihâgüşây-ı Cüveynî*, II, III, Neşr. Muhammed b. Abdülvahhab Kazvini, (GMS., vol. XVI, Leyden-London 1912) Tahran, 1367.

_____, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2013.

ÇAKMAK, M. A., “Moğol İstilası ve Harezşâhlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı”, *Türkler, Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 1430-1447.

ÇAVDAR, Necati “19. Yüzyıl Ortalarında Çorum Sancak Merkezinde Nüfus ve Ekonomi”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, 2016, C. II, ss: 577-595.

ÇAY, Abdulhalûk, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

ÇELİK, Rifat İlhan, *Tevârih-i Âl-i Selçûk’un Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

ÇELİK, Sebahattin, *Beşinci Haçlı Seferi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2018.

ÇETİN, Seyfettin, “Yâkût el-Hamavî’nin Mu’cemü’l-büldân Adlı Eserinde Kürtler”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2013.

ÇEVİK, Adnan, “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Orta Çağ Başkenti Erzen”, *I.*

Uluslararası Batman ve Çevresi, Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 15-17 Nisan 2008, Bildiriler: I, Batman, 2009, ss: 241-256.

ÇIVGIN, İzzet, *Orta Çağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2008.

DULAURIER, Ed. “Les Mongols d’Agres les historiens Arméniens”, *Journal Asiatique*, October-November 1860.

DANIŞMEND, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

DÂNIŞMEND-NÂME, Haz. Necati Demir, Niksar Belediyesi, 2005.

DÂNIŞ-NÂME-Yİ EDEB-İ FÂRSÎ, VI, *Edeb-i Fârsî der Anâtol ve Bâlkân*, ed. Hasan Anûşe, Tahran, 1383/2005.

DARKOT, Besim, “Alâiyye”, *İA*, I, MEB, İstanbul, 1978, ss: 286-287.

_____, “Ereğli”, *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, ss:307-309.

_____, “Harput”, *İA*, V/I, MEB, İstanbul, 1987, ss: 296-299.

DELİLBAŞI, Melek, “Orta Çağda Türk Hükümdârları Tarafından Batılılara Ahid nâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, *Belleten*, 1983, C. XLVII, S. 185, ss: 95-103.

DELİORMAN, Altan, *Osmanlılardan Önce Türkler*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2010.

DEMİRCAN, Adnan, “Şeybân (Benî Şeybân)”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, ss: 37.

_____, “Erzincan”, *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, ss: 338-340.

_____, “Karahisar”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1979, ss: 276-284.

_____, “Kırşehir”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 764-767.

_____, “Külek”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 1076-1078.

DEMİRKENT, Işın, “XII. Yüzyılda Bizans’ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler*, 21 Mayıs 2001, Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss: 1-15.

_____, “Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005, ss: 83-96.

_____, “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti”, 17-30 *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss: 17-30.

_____, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

_____, “Komnenos Hânedânının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Bellekten*, 1996, LX/227, ss: 59-72.

_____, “Kürboğa”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002.

_____, “Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)”, *Bellekten*, 2003, C. 67, S. 248, ss: 93-110.

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultân I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara, 2014.

_____, “Komnenos Hânedânının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss: 47-62.

_____, “Maarretûnnu’ mân”, *DİA*, XXVII, İstanbul, 2003, ss: 274-276.

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098’den 1118’e kadar)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974.

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118,)*, TTK, Ankara, 1990.

_____, “1101 yılı Haçlı seferleri”, *Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, 1995.

DERİN, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâme'si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

DERVİŞ AHMED ÂŞİKÎ, *Tevarihî Al-i Osman/Aşıkpaşazade Tarihi/Osmanlı Hakkında Yazılan İlk Tarih Kitabı*; Haz. Ayşenur Kala, Kemer Yayınları, İstanbul, 2016.

DE SLANE, *İbn Kihallikan's Biographical Dictionary*, II, Beyrut, 1970.

DİLCİMEN, Kâzım, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar, 1. Fasikül*, Halkevi Yayınları, Samsun, 1947.

DOĞAN, Orhan-ERDOĞAN, Aysel, "I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Döneminde Maraş ve Çevresinin Siyasi Durumu", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, 2016, C. I, ss: 74-82.

DREW-BEAR, Thomas, "II. Grek Ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyon Karahisar, I*, Afyonkocatepe Üniversitesi, Afyon, 2001, ss: 97-100.

DURU, Orhan, "Bizans Şaşırtıyor", *Cogito*, 1999, S.17, ss: 367-373.

EALLES, S. J. *The Life And Works of St. Bernard*, 3 cilt, Jhon Hodges, London, 1889-1896.

EBÎ'L-HASAN ALÎ B. EBÎBEKR EL-HEREVÎ, *el-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât*, Tahkik Dr. Ali Ömer, Dârü'l-Kitâabî'z-Zâhiriyye, Kahire, 2001.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED EL-AZÎMÎ, *Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 – 538 = 1038/39-1143/44)*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006.

EBÛ ZEYD ABDURRAHMÂN BİN MUHAMMED İBNİ HALDÛN, *Târîhi İbni Haldûn*, IV, Terc. Abdü'l-Muhammed Âyetî, Tahran, 1383.

_____, *Mukaddime*, Neşr. Ali Abdülvâhid Vâfî, Kahire, 1951.

_____, *Mukaddime*, Terc. F. " , New York, 1967.

_____, *et-Ta'rif bi'bn Haldûn* Neşr. Muhammed b. Tâvîr et-Tancî, Kahire, 1951.

EBÛ BEKR-İ TÎHRANÎ, *Kitab-ı Diyâr Bekiriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2014.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ, *İbn Battuta Seyahatnamesi, I-II*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

EBÛ İSHÂK İBRÂHİM B. MUHAMMED EL-İSTAHRÎ EL-FÂRİSÎ, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbaat-i Birîl, Leyden, 1927.

_____, *Mesâlikü'l-Memâlik*, İrec Efşâr, Tahran 1347 hş./1968; Terc. Muhammed b. Es'ad b. Abdullah Tüsterî, Tahran, 1373 hş./1994.

_____, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Muhammed Câbir Abdülâl el-Hînî, Kahire, 1381/1961.

EBÛ ŞÂME, *Kitabu'r-Ravzateyn*, çev. E. P. Goergens, Zur Geschichte Salahadins, Berlin, 1879.

_____, *Kitabu'r-Ravzateyn*, Müesseset el-rasâleh, Beyrut, H 1417 M 1997.

_____, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, Neşr. İbrâhim ez-Zeybek, Beyrut, 1418/1997.

EBÛLFEREC-İBNÜLİBRÎ, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Dâru'l-Mısriyye, Beyrut, 1890.

_____, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Şerafeddin Yalrkaya, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

EBÛ'L-FEZÂİL MUHAMMED B. ALÎ B. B. NAZÎF EL-HAMEVÎ, *el-Târîh el-Mansûrî*, Tahk. Ebü'l-İd Dûdû, (Yayınevi yok), Dimaşk, H. 1401 M. 1981.

EDDÉ, Anne-Marie, "Le représentation de l'enfant dans le traité", *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Leuven, 1993, ss. 175-185.

EDİRNELİ ORUÇ BEĞ, *Oruç Beğ Tarihi*, Baskıya Hazırlayan: Atsız, Tercüman

1001 Temel Eser 5, Basım yeri ve yayın yılı yok.

EİCKHOFF, Ekkehard, “Der Ort Der Schlacht von Myriokephalon”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 1981, C. 2, ss: 679-687.

EKİCİ, Kansu, “Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri (1246-1266)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005.

EKER, Gülin Öğüt, “Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler.” *Vakıflar Dergisi*, 2004, S. 28, ss: 307-314.

EL-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Büldân*, Terc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

ELÇİBEY, Ebûlfez, *Tolunoğulları Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

eL-HÜSEYİNİ, Şadrüddin Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâşir İbn Ali, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukluyye*, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara, 1943.

eL-HÖYÎ, *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib Rüsûmu'r-Resâil ve Nücûmu'l-Fezâ'il Hasan b. Abdülmü'min el-Höyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, Hazırlayanlar: Cevdet Yakupoğlu-namiq Musalı, TTK, Ankara, 2018.

ELİSSÉEFF, Nikita, *Nûr ad-Dîn*, I, İnstitut Francais De Damas, Damas, 1967.

ELVAN ÇELEBİ, *Menâkibu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Baba İlyas'ı Horasânî veSülâlesinin Menkabevî Tarihî*, Haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul, 1984.

EMECEN, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2010.

EMRE, Gültekin, *Yitik Kent Ankara*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2008.

ENGİN, Atilla, “Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı”,

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2010, C. 34, S. 2, ss: 60-68.

ENVERÎ, *Düsturnamei Enverî*, Pariste Milli kütüphanede bulunan yegâne nüshadan istinsah ve neşreden Mükrimin Halil bey, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929.

ERDEM, İlhan, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 639-716.

_____, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticârî İlişkileri ve Sonuçları”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. XXI, S. 33, ss: 49-67.

ERDEM, Tahir, “Yenişar”, *Ün Dergisi*, 1935, C. II, S. 13, ss: 233-236.

ERDOĞDU, İsmail Hakkı, *Alara Han*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Basılmamış Bitirme Tezi, Denizli, 2018.

ERKİLETLİOĞLU, Halit, GÜLER, Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultânları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1996.

ERSAN, Mehmet, “Ermenilerin Çukurovaya Yerleşmeleri”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, 2001, ss. 1-10.

_____, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK, Ankara, 2007.

_____, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.

ERTAN, Mustafa Hakkı, “Kolonizatör Türk Dervişlerinden Şeyh Mesut Horasani (XII. Yüzyılın Ortaları) Zaviyesi ve Urfa’daki Yeri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğleri: II*, Ankara, 2017, ss: 52-66.

ERTUĞRUL, Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledu-ş-Şefik Ve’l Hâfidü’l-Halik’i Cilt: I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

_____, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *DİA*, Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss: 359-360.

ERZİ, Adnan Sadık “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar”, *Bellekten*, 1950, C. XIV, S. 53, ss: 85-100.

ESER, Mithat, “Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1 Ankara, 2014, ss: 185-207.

ESKİKURT, Adnan, “Orta Çağ Kroniklerine göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)”, *USAD, Miryokefalon Özel Sayısı*, 2017, S. 7, ss: 74-98.

_____, “Orta Çağ Anadolu Ticaret Yolları”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, S. 33, ss: 15-40.

ESKİKURT, Adnan-CEYLAN, Mehmet Akif, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası Myriokephalon Savaşı (Beyşehir-Bağırsak Boğazı 17 Eylül 1176)*, Çamlıca Basım, İstanbul, 2015.

EŞ-ŞEYH KUTBU’D-DÎN MÛSÂ BİN MUHAMMED EL-YÛNÎNÎ, *Zeylû Mir’âti’z-Zamân; Dairatu’l-Ma’arif-il Osmania*, Haydarabâd, H. 1375.

ETHE, Hermann, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, London, 1980.

_____, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, III/1, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2006.

EYİCE, Semavi, “Çorum’un Mecitözü’nde Aşıkpaşa Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi”, *İÜEFĐ, Türkiyat Mecmuası*, 1968, C. XV, ss: 211-246.

_____, “Bizans İmparatorluğu’nun Çöküşünün Başlangıcı”, *DÎVÂN İlmî Araştırmalar*, 2004, S. 16, s. 183-208.

- _____, Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Klavuzu, TTK, Ankara, 1965.
- _____, *Malazgird Savaşını Kaybeden IV. Romanos Dîogenes (1068- 1071)*, TTK, Ankara, 1971.
- FALLMERYER, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, Terc. Ahmet Cevdet Eren, TTK, Ankara, 2011.
- FİDAN, Ayşe Gül, *Hâce İmâm Zahîru'd-dîn Nişâbüri' nin Selçuknâme'si (İnceleme-Çeviri)*, AÜ Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2015.
- FİNLAY, George, *History of the Byzantine Empire, II*, William Blackwood and Sons, Edinburg and London, 1854.
- _____, *History of the Byzantine and Greek, II*, William Blackwood and Sons, Edinburg and London, 1854.
- FLEET, Kate, *Cambridge Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453, C. I*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, (Basım yeri ve yılı yok).
- FORÊT, Philippe- KAPLONY, Andreas, *The Journey of Maps and Images on the Silk Road*, Brill, Leiden, 2008.
- FOSS, Clive “Byzantine Malagina and the Lower Sangarius”, *AnStu (Anatolian Studies)*, Volume: 40, December 1990, ss: 161-183.
- FREYTAG, Georg Wilhelm, *Selecta e Historia Halebi*, Paris, 1819; Bonn, 1820.
- FRENCH, David H. *Vol. 4 Roman Roads&Milestones Of Asia Minor*, Biritish İnstitute, Ankara, 2016.
- FİSCHEL, Walter Joseph, *Ibn Khaldûn and Tamerlane*, Berkeley-Los Angeles, 1952.
- _____, “Ibn Khaldun’s Autobiography in the Light of External Arabic

- Sources”, *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, I, Rome, 1956.
- FULCHERÏUS CARNOTENSÏS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (*Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*), Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- _____, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, Neşr. H. Hagenmayer, Heidelberg, 1913.
- GAUDEFROY-DEMOMBYNES, Maurice, *Histoire des Benoul Ahmar, Rois de Grenade*, Paris, 1898.
- GALANTÏ, Avram, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.
- GANDZAKETS’Ï’S, KÏRAKOS, *History of the Armenians*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian, Basım yeri yok, New York, 1986.
- GAZAVÂT-I SULTÂN MURÂD B. MEHEMMED HÂN (*İzladi ve Varna savaşları Üzerine Anonm Gazavâtnâme*), Haz. Halil İnalçık-Mevlüt Oğuz, TTK, Ankara, 1989.
- GENCELÏ KÏRAKOS, *Moğol İstilası (1220-1265)*, Terc. Mahmûd Kemal Bey, Haz. Fuat Hacısalihoğlu-İlhan Aslan, İstanbul, 2018.
- _____, “Ermeni Müellîflerine Nazaran Moğollar”, Türkçe çev., Ed. Dularier, *Türkiyat Mecmuası*, 1926, II, ss:139-207.
- GERDÏZÏ, Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü’l-Ahbâr*, Dünya Kitab, Tahran, 1391.
- GEOFFROÏ DE VÏLLEHARDOÏN HENRÏ DE VALENCÏNNES, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- GEYÏKOĞLU, Hasan, “Harezşâhlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler, Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 1448-1458.

GIYÂSEDDÎN B. HIMÂMEDDÎN HONDMÎR, *Habîbü' s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-beşer*, Muhammed Debîr Siyâki, İntişârât-ı hayyâm, Tahran, 1353 hurşîdî.

GIESE, Friedrich, *Die Altosmanische Chronik des Asik Pasa-zade*, Leipzig, 1929.

GODFREY, J., *Unholy Crusade*, Oxford Universty Press, Oxford -New York - Toronto, 1980.

GÖDE, Kemal, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm- Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, Kayseri, 2011.

GÖK, H. İbrahim, “Alâaddîn Keykubâd'ın İç-İl (Kilikya)'deki Ermeniler Üzerine Düzenlediği Sefer ve Mavga Kalesi”, Mersin Sempozyumu 19-22 Kasım 2008, Ed. Yüksel Özdemir, Mersin, 2009.

_____, “Orta Çağ Arap Kaynaklarında Bilad-ı Rûm ve Komşuları”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armaganı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2011, ss: 249-263.

_____, “Müneccimbaşı”, *İA*, VIII, MEB, İstanbul, 1979, ss: 801-806.

GÖKHAN, İlyas, “Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş”, *Belleten*, Nisan 2009, C. LXXIII, S. 266, ss: 35-76.

_____, “Türkiye Selçukluları ve Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi ilişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, S. I, ss. 70-108.

GÖKHAN, İlyas, KOÇAK, Kürşat, SARAÇ, Hüseyin, “Anadolu Selçukluları Döneminde Nevşehir, Niğde, Kayseri Ve Aksaray Çevresi'nin Siyasî, Sosyal, Ekonomik Ve Kültürel Tarihi”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol: 7, 2016, ss: 83-117.

_____, “Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2016, C. I, S. 1, ss: 115-173.

GÖKSU, Erkan, “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies*, Fall 2009, Vol. 4/8, ss: 1286-1297.

_____, “Türkiye Selçuklu Devleti’ne Tâbi Devletler ve Tâbiyet Hukuku”, *Belleten*, 2017, C. LXXXI, S. 290, ss: 43-66.

_____, “Türkiye Selçuklularında Ordu”, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

_____, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008/II, C. VIII, S. 27, ss: 23-32.

_____, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, *History Studies*, Volume 3/1, 2011, ss: 289-300.

GÖKŞEN, Ali, “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum Şehri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007.

GÖLGESİZ, Sevtap, Kuruluş Döneminde (1098-1112) Antakya Haçlı Prinkepliği-Bizans İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, (Basım yeri ve tarihi yok).

_____, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul, 2006.

GUILLAUME DE TYR, *Historie Generale Des Croisades*, Imprimeurs de L’institut de France, Paris, 1879.

GÜÇLÜAY, Sezgin, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Ticaret Politikası”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÜLTEN, Sadullah, “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2012, C. 31, S. 52, ss: 35-53.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynaklar–Tarih ve Müverrihler-ı*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

GÜNEL, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler”, *Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 29, ss: 133-146.

GÜNEŞ, İbrahim, “Memlûk Sultânı I. Baybars’ın 1277 yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, C. 20, S. 2, ss: 343-360.

GÜNLER, Mevlüt, *Türkiye Selçuklu Devleti’nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

GÜNŞEN, Ahmed, *Anadolu’nun Türkleşme Sürecinde Türk Soy, Boy ve Oymak ve Cemâatleri ile Kırşehir*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜRBÜZ, Osman, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1308)*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2004.

_____, “Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED (İlahiyet Tetkikleri Dergisi)*, 2016, S. 46, ss: 131-143.

GÜRÜN, Kamuran, *Türkler Ve Türk Devletleri Tarihi*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1981.

HAGENMEYER, Heinrich, *Epistulae Et Chartae*, Verlag der Wagner’schen Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck, 1901.

HAKKI- NAFİZ, İsmail-Rıdvan, *Sivas Şehri*, Haz. Recep Toparlı, Yayın yeri Yok, Erzurum, 1992.

- HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ, *Târîhî Güzîde*, Neşr. Abdü'l Hüseyin Nevâyî, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1362.
- _____, *Târîh-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.
- HAMİLTON, W. J., *Resarches in Asia Minor, Pontos and Armenia*, London, 1842.
- HANBABA, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Arabi*, Tahran, 1344 hş..
- _____, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi Farsî*, Tahran, 2535 şehinşâhî.
- HANDYSİDE, Philip David, *The Old French Translation of William of Tyre*, Cardiff University, 2012.
- HARTMANN, Angelika, “an-Nâsir li-Din Allah (1180-1225)”, *Studien zur Geschichte und Kultur des İslâmischen Orients*, Berlin-NewYork, 1975.
- HASSAN, Ümit, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1977.
- HASLUCK, Frederick William, *Christianity and Islam under the Sultâns*, C.II, Clarendon Press, Oxford, 1919.
- HELL, “Azerbaycan”, *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979.
- HENDY, Michael F., *Studies In The Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, 1985.
- HERODOTOS, *Histories*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- HET'UM, *History of the Tartars*, Translated by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, Long Branch, New Jersey, 2004.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara,

2000.

HINZ, Walther “Orta Çağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri”, Çev. Fikret Işıltan *Belleten*, 1949, C. XIII, S. 52, ss: 771-793.

HİLL, Rosalind, *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum: The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, London, 1962.

HİLLENBRAND, C., *A Muslim Principality in Crusader Times, The Early Artuqid State*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul, 1990.

_____, “Some Medieval Islamic Approaches to Source Material, The Evidence of a 12th Century Chronicle”, *Oriens*, XXVII-XXVIII, 1981.

HOPKIRK, Peter, *Foreign Devils On The Silk Road*, The Universty of Massachussetts Press, London, 1980.

HOLT, P. M., *Haçlı Devletleri ve Komşuları. Urfa Kontluğu, Antakya Prensiği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

HOMEROS, *Ilyada*, Çev. Ahmet Cevat Emre, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.

HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

HOUTSMA, M. Th., *Historie Des Seldjoucides D’asie Mineure D’apries İbn-Bîbî Texte Turc*, III, Leide, 1902.

_____, *Histoire des seldjoucides de l’ Iraq, recueil de textes rel. â /’hist. des seldj.*, Band. 2, Leyden, 1889.

HUART, Cl., “Aksaray”, *İA*, I, MEB, İstanbul, 1978, ss: 274.

_____, “Gaffârî”, *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988, ss. 706.

HÜSEYNOF, Rauf, “XI.-XII. Yüzyılda Önasya’da Askerî-Feodalite Müessesesi-Uclar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, 1981, C. II, ss: 725-740.

İŞILTAN, Fikret, *Die Seltschuken Geschichte des Akserayi*, Leipzig, 1943.

İŞIKTAŞ-DURAN, Erkan-Alev “Geçmişten Günümüze İpek yolu’nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar”, *SSS (Social Sciences Studies)*, Vol: 3, Issue: 5, ss: 584-596.

İBN ARABŞAH, *‘Acâ’ibü’l-makdûr*, Kahire, 1868.

İBN AYBEK ED-DEVÂDÂRÎ, *Kenzü’l-Dürer ve câmiu’l-gurer*, VII, Neşr. Saîd Abdülfettâh Âşur, Kahire, 1391.

İBN RÜSTEH, *Kitabu’l-A’lâku’n-Nefise*, Neşr. Ebi Ali Ahmed b. Ömer, Brill, Leiden, 1891 (Frankfurt, 1992).

İBN HACER, *Ref’u’l-isr’an Kudâti Mısr*, Neşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1418/1998.

_____, *el-İsâbe*, III, Kahire, 1939.

İBN HURDAZBİH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul, 2008.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I-II, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991.

_____, *Tevârih-i Âl-i Osman*, III, Haz. Abdullah Satun, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV; Haz. Koji Imazawa, TTK, Ankara, 2000.

_____, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1991.

_____, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII; Haz. Ahmet Uğur, TTK, Ankara, 1997.

_____, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X, Haz. Şefaettin Severcan, TTK, Ankara, 1996.

İBNÜ’L-ADİM, *Bugyetü’t-taleb Fi Tarihi Haleb (seçmeler)*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1982.

_____, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîh-i Haleb*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, H 1417 M 1996.

_____, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014.

İBNÜ'L-KÂDÎ, *Cezvetü'l-iktibâs*, II, Rabat, 1974.

İBNİ BİBÎ, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Çev. M. Nuri Gençosman, notlar ilave eden. F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

_____, *el Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umuri'l-'Alâ'iyye*, (*Selçuk Name*) I, Hazırlayan: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1996.

_____, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I. Tıpkıbasım, Neşr. A. S. Erzi, TTK Ankara, 1956.

_____, Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I, Neşr. N. Lugal, A. S. Erzi, TTK, Ankara, 1957.

İBN DOKMAK, *Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm*, Neşr. Semîr Tabbâre, el-mektebeti'l-Asriyeti, Beyrut, 1920/1999.

İBN ED-DEVADÂRÎ, *Kanz ed-Durer*, VII, Neşr. Said A. Aşur, Kahire, 1391-1972.

İBN FAZLAN, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, Haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

İBN HAVKAL, *Sûretü'l-Arz*, (Sir William Ouseley, The Oriental Geography of Ebn Haukal), Oriental Press, London, 1800.

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, Çev. Ahmet Ağırakça Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2008.

_____, *İslâm Tarihi, el-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

_____, *et-Tarihü'l-bahir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, Tarihsiz.

İBNÜ'L-EZRAK, Ahmed b. Yüsf b. Ali, *Meyyâfârikin ve Amîd Tarihi (Artuklular Kısmı)*, Çev. Ahmed Savran, Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum, 1992.

_____, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, Koral Yayınları, İstanbul, 1975.

_____, *Târîhu Meyyâfârikin*, Neşr. Bedevî Abdüllatîf Avad, Kahire, 1959.

İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *Zeyl Tarih Dımışk*, Neşr. Amedraz, Beyrut, 1908.

_____, *Zeyl Tarih Dımışk*, Neşr. Süheyl Zekkâr, Dimaşk, 1403/1983.

İBN KESÎR, *el Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l Maârîf-i Beyrut, Beyrut, 1410/1990.

İBN SA'İD EL-MAĞRİBÎ, 1958, *Kitâbu Basti'l-Arz Fî't-Tûl Ve'l-'Arz*, Neşr. Juan Vernet Gines, Moulay el-Hasan Enstitüsü, Tıtvân, 1958.

İBN ŞEDDÂD, *Description de la Syrie du Nord*, çev. A. M. Eddé, Şam, 1984.

İBN TAĞRİBERDÎ, *en-Nücumu'z-Zahire*, V, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, M. 1992 H. 1413.

_____, *en-Nücumu'z-Zahire*, VI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, M. 1992 H. 1413.

İBNÜ'L-VERDÎ, *Târîh'ü İbnü'l-Verdî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, M. 1997 H. 1417.

İBN VÂSİL, *Müferricü'l-Kurûb*, neşr. C. Eş-Şeyyâl, Kahire, 1960.

İBNÜ'L-İMÂD, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Neşr. Abdülkâdir el-

Arnâût-Mahmud el- Arnâût, Dâr-ü İbn Kesîr, Beyrut, 1412/1991.

İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam* Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-XVIII, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992, 1415/1995.

İBN'ÜL-VERDÎ, *Bir Orta Çağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

İDRİS-İ BİDLİSÎ, *Selim Şahnâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara, 2001.

İLASLI, Ahmet, "İlk Yerleşimden Roma Dönemine Kadar Afyonkarahisar" *Afyonkarahisar I*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon, 2001, ss: 83-97.

İMÂDÜDDİN HALÎL, *el- 'İmârâtü'l-Artukıyye fi'l-Cezîre ve 'ş-Şâm*, Beyrut, 1400/1980.

EBÜ'L-FİDÂ', *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer (el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, Târîhu Ebü'l-Fidâ)*, el-matbaatü'l-Hüseyniyet'ül-Mısriyye, İstanbul, 1280.

_____, *Takvim el-Büldân*, Neşr. M.Le Baron Mac Guckin De Slane, A L'impremirie Royale, Paris, 1840.

İMÂMÎ ŞEMSÜDDİN MUHAMMED B. AHMED B. OSMÂN EZ-ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslâm*, II, Neşr. Hasan İsmâil Merve -Mahmûd el-Arnaût, Dâr Sader, Beyrut, 1999.

İMÂMÎ ŞEMSÜDDİN MUHAMMED B. AHMED B. OSMÂN EZ-ZEHEBÎ, *Târihü'l-İslâm*, Tahkik: Ömer Abdüssleâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, Beyrut-Lübnan, 1418.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı(1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", DİA, VI, İstanbul, 1992, ss: 69-74.

İSMÂİL GÂLİB, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçûkîyye*, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1309.

İZGİ, Cevat, “Müneccimbaşı Ahmed Dede’nin Tanıtılmamış Bir Tıp Risalesi”, *Yedi İklim*, VIII/56, İstanbul, 1994.

JANSKY, Herbert, “Selçuklu Sultânlarından Birinci Alâaddîn Keykubâd’ın Emniyet Politikası”, 60. Doğum Yılı *Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan*, Maarif Yayınları, İstanbul, 1950, s. 117-126.

JOHNSTON, James Howard, “Heraclius’ Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622-630”, *War in History*, 6 (1), (Yayın yılı yok), ss: 1-44.

BLOCHET, Gabriel-Joseph Edgard, “L’histoire d’Alep de Kamaladdîn”, *Revue de l’Orient Latin*, Paris, 1896, ss: 509-565.

_____, *Histoire d’Alep*, Paris, 1900.

JİRECEK, Constantin Jos., *Die Hestrasse Von belgrad Nach Constantinopel und Die Balkanpasse*, Verlag Von F. Temsky, Prag, 1877.

KACAR, Turhan, “Doğu Roma Başkentinde Din ve Politika”, *Bellekten*, 2003, C. LXVII, S. 250, ss: 1-23.

KÂDÎ AHMED GAFFÂRÎ, *Târih-i Cihân-ârâ*, Neşr. Hasan Nurakî, Tahran, hş.1342.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *TED (Tarih Enstitüsü Dergisi)*, X-XI, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, ss: 1-28.

_____, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Ehemmiyeti” *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, ss: 196-209.

_____, “Orta Çağın Türk Asıllı Tarihçileri II”, *TKAD*, 1964, S. 2, ss: 191-196.

_____, “Selçuklular”, *İA*, X, MEB, İstanbul, (Yayın yılı yok), ss: 353-416.

_____, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul, 1972.

_____, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 1958, C. VIII, ss: 117-130.

_____, *Sultân Melîkşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953.

_____, “Melîkşâh”, *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1979, ss: 665-673.

_____, *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

KALELİ, Emrullah, *Haçlı Seferleri zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

KANSOY, Umut, “*Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Tercüme ve Notlar Halil İbrahim Gök - Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, C. 1, S. 2, s. 335-338.

KARAKÖK, Tunay, “Malazgird Sonrası Maraş’ta Bir Ermeni Asıllı Bizans Ordu Komutanı; Philaretos Brachamios”, *Uluslararası Selçuklular Döneminde Maraş Sempozyumu Bildirileri*, (17-19 Kasım 2016), Kahramanmaraş, 2016, ss: 144-152.

KÂTİB ÇELEBÎ, *Keşfü’z-zunûn*, I, Neşr. Ş. Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul, 1941.

KAUSLER, E. R., *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart, 1840.

KAVRELİŞVİLİ, Roin, “Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli’nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler”, 27-30 Eylül I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu, Kayseri, 2010.

KAYA, Abdullah, *Anadolu Selçuklu-Bizans İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1998.

KAYAOĞLU, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticârî Hayat”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, C. XXIV, S. 1, ss: 359-373.

_____, “Râhatoğlu ve Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 1981, S. 13, ss: 1-29.

KAYAPINAR, Levent,-HOCAOĞLU, Beycan,-VARDAR,-Serdar, CEVRİOĞLU, Mahmûd Halef, “Miryokefalon Muharebesi’nin Mahalli Üzerine Mülâhazalar: Bizans Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, USAD*, 2017, S. 7, ss: 105-124.

KAYHAN, Hüseyin, “Haçlılar Karşısında Danışmendliler”, *History Studies*, Cilt 4, Sayı 2, 2012, ss: 227-234.

_____, “Haçlı Seferleri ve İzmit”, *Uluslararası Gazi Osman Paşa ve Kocaeli Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2019, ss: 413-419.

KAYMAZ, Nejat, “Anadolu Selçuklularının İnhitatında Devlet Mekanizmasının Rolü-I”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1964, C. II, S. 2-3, ss: 91-156.

_____, *Pervâne Mu’nu’-d-din Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

KELEŞ, Bahattin, “Anadolu’da Gelişen Bazı Önemli Ticaret Merkezleri (Antalya-Kayseri-Sivas ve Sinop)”, *Anadolu’da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri Bildiriler 21 Mayıs 2001*, Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss: 25-38.

_____, “Baba İshak İsyanı’nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1, 2018, s. 73-91.

KELEŞ, Nevzat, *Şeddâdiler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

KESİK, Muharrem, “Cenâbî’ye Göre Türkiye Selçukluları”, *Tarih Dergisi*, Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, İstanbul, 2000, ss: 213-260.

_____, *Cenâbî Mustafa Efendi’nin el-’Aylemü’z-zâhir fi Ahvlili’l-evâil ve’l-evâhir Adli Eserinin Anadolu Selçukluları ile ilgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, Terc. Muharrem Kesik, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

_____, “Myriokephalon Zaferi Öncesinde Konya’yı Hedef Alan Askerî Seferler Ve Yolları”, *USAD*, 2017, S. 7, ss: 40-73.

_____, “Sultân I. Kılıç Arslan’dan Sonra Türkiye Selçuklu Tahtına Kim Oturdu” *XVI. Türk Tarih Kongresi*, I, TTK, Ankara, 2002, ss: 305-313.

_____, “Türkiye Selçuklu Devleti-Bizans İmparatorluğu İlişkileri”, *Sosyoloji ve Coğrafya*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss: 436-451.

_____, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultân I. Mesûd Dönemi (1116-1155)*, TTK, Ankara, 2003.

_____, “Selçuklu Türkiyesi’nde Bir Hayal Şehir: Simre (Simere)”, *Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpsirli Armağanı*, II, Hazırlayanlar: Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, ss: 141-154.

KESREVÎ, Ahmed, *Şehriyârân-ı Gumnam*, Kitâbhâne-i Millî-i İran, Tahran 2535 (ş.ş.).

KHONİATES, Niketas, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Terc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995.

_____, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195-1206) İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, Çev. Işın Demirkent, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

KIRPIK, Güray, “Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*, 2012, S. 61, ss: 173-200.

_____, “Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/3 Spring, 2009; ss: 1437-1452.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara, 1982.

_____, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984.

_____, *Kars Tarihi*, I, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953.

_____, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK, Ankara, 1992.

KIENZLE, Beverly Mayne - WALTON, James Calder, “Cistercien Order”, *The Crusades*, I, Ed. Alan V. Murray, 2006, ss: 257-261.

KİNNAMOS, İonnes, *İoannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

_____, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio (!) Comnenis gestarum*, Yay. A. Meineke, C.S.H.B., Bonn, 1836.

KREBS, Friedrich, *Zur Kritik Alberts von Aachen*, Druck Der Copenratschen Buchdruckerei, Münster, 1881.

KOCA, Salim, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, S. 23, ss:1-53.

_____, *Sultân I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220)*, TTK, Ankara, 1997.

_____, “Türkiye Selçuklu Sultânı I. İzzeddîn Keykâvus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri” *Belleten*, 1995, C. LIX, S. 224, ss: 55-74.

_____, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultân I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, *USAD*, 2016, S. 5, ss: 25-67.

_____, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

_____, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultân Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

_____, *Türkiye Selçukluları Tarihi, (Malazgird'ten Miryokefalon'a) (1071-1176)*, Karam Yayınevi, Çorum, 2003.

_____, “Sultân I. Alâeddîn Keykubâd'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Emîr Sadeddîn Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçukluları Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, ss: 165-196.

KOCAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara, 1967.

KOÇ, Kemalettin, *Afşin Ashabü'l-kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2017.

KOÇ, Sedat, *Büyük Selçuklu Türkiye Selçuklu İlişkileri*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

KOMNENA, Anna, *Alexiad, Malazgird'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

_____, *Aleksiade*, Collection Byzantine de l'Association Guillaume Bude, I-III, Neşr. B. Leib, Paris, 1937.

_____, *The Alexiad of Princess Anna Komnena*, İng. Çev. Elizabeth A. S. Dawes, London, 1928-1967.

KONUĞU, Enver, “Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2007, s. 483-

504.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964.

_____, *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1974.

_____, *Alanya (Alâiyye)*, Ayaydın Basımevi, İstanbul, 1946.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Baybars I”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, ss: 221-223.

_____, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, ss: 433-543.

KOÇKUZU, Ali Osman, “Aynî, Bedreddin”, *DİA*, IV, İstanbul, 1971, ss: 271-272.

KÖHLER, Wilhelm, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Ve Halkı*, Çev. Haydar Işık, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/27, 1943, ss: 389-391.

_____, “Baybars I”, *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, ss: 357-363.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara, 1991.

_____, “Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar”, Çev. Samet Alıç, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2016, C. 15, S. 3, ss: 949-970.

KÖSE, Abdullah, *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1991.

KÖSE, Bayram Arif, *Orta Çağ Seyahatnâmelerinde Trabzon-Erzurum Güzergâhı, Erzincan ve Kars (Coğrafi, Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Açından İncelenmesi)*,

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009.

KÖSEOĞLU, Neşet, “Şarki Karaağaç Kitabeleri”, *Ün Dergisi*, 1936, C. 2, S. 22-23-24, ss: 324-336.

_____, “Uluborlu Kitabeleri”, *Ün Dergisi*, 1935, C. 2, S. 13, ss: 174-178.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan Ve Zamanı*, TTK, Ankara, 2001.

_____, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1993.

_____, “Süleymanşâh ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, *Bellekten*, Ankara 1993, C. LVII, S. 218, ss: 71-79.

_____, “Tuğrul Bey”, *İA*, XII/II, MEB, İstanbul, 1988, ss: 25-41.

_____, *Tuğrul Bey Ve Zamanı*, MEB, İstanbul, 1976.

_____, “Türkiye Selçukluları Devleti’nin Ekonomik Politikası”, *Bellekten*, 1986, C. L, S. 198, ss: 614-620.

_____, “Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü’ş-Şefik”, *Belgeler*, 1993, C. XV, S. 19, ss: 1-22.

KRAMERS, J. H., *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Terc. Ömer Rıza, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, (Basım yeri yok), 1934.

_____, “Kirmânşâh”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 821-823.

KREY, A. C., “Urban’s Crusade Success or Failure”, *The American Historical Review*, , 1948, Volume: 53, Number: 2, ss: 235-250.

KSENOPHON, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, Çev. Tanju Gökçol, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974.

KUGLER, Bernhard, *Albert von Aachen*, Stuttgart, 1885.

_____, *Studien Zur Geschichte des Zweiten Kreuzzuges*, Ebner-Seuberd, Studgard, 1866.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK, Ankara, 1972.

_____, *Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

_____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK, Ankara, 1987.

KUSHENOVA, Ganizhamal, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâinnehir (1229-1241)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

KÜÇÜK, Cevdet "Erzurum", *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss: 318-329.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Mudar (Benî Mudar)", *DİA*, XXX, İstanbul, 2007, ss: 358-359.

KÜNHE, Erns, *Zur Geschichte des Fürstentums Antiochien 1098-1130*, Berlin, 1897.

KÜPELİ, Özer, "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Afyonkarahisar", Afyonkarahisar Kütüğü Cilt I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, ss: 125-132.

_____, "Afyonkarahisar'da Ticaret", *Afyonkarahisar Kütüğü*, II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, ss: 365-400.

LASTİVERTLİ ARİSTAKES, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019.

LANG, David M., *Studies in the Numismatic History of Georgian in Transcaucasia*, New York, 1955.

LANGLOÏS, Se Victor, *Voyage Dans La Cilieie*, Press Le Musee De Cluny, Paris, 1861.

LAURENT, Joseph, *Byzance Et Les Turcs Seldjoucides Dans L'Asie Occidentale*, Paris, 1913.

_____, "Rum (Anadolu) Sultânlığının Menşei ve Bizans", Çev. Yaşar Yücel, *Belleten*, 1988, C. LII, S. 202, ss: 219-226.

LEBLÏCH, Domingo Badia Y., *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Betwwen The Years 1803 and 1807*, II, Yay. Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, London, 1816.

LİGHTFOOT, C. S., "III. Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyon Karahisar, I*, Afyonkocatepe Üniversitesi, Afyon, 2001, ss: 97-100.

LİNDNER, Rudi Paul, *Osmanlı Tarihöncesi*, Çev. Ayda Aral, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

M. ABDULLAH İNÂN, *İbn Haldûn: Hayâtühû ve Tûrâssühû'l-Fikrî*, Kahire, 1933.

MAKDÎSÎ, *el-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsim Fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Mektebetü Medbûliyye, Kâhire, M 1991 H 1411.

MANTRAN, Robert, "Hama", *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss: 396-398.

MANGALTEPE, İsmail, *Bizans Kaynaklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, (Tarihsiz).

MARKO POLO, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan, Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz).

MAC-GUCKİN, Baron, "Autobiographie d'Ibn Khaldun", *JA*, III, 1844, ss: 5-60, 187-210, 291-308, 325-353.

MATEO, Lucas - SECO, Francisco, - MASPERO, Giulio, *The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2010.

MCEVEDY, Colin, *Orta Çağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

MCNEAL, E. H., - WOLFF, R. L., "The Forth Crusade", *A History of the Crusades*, II, The University of Wisconsin Press, Madison, Willwaukee and London, 1969, ss: 152-186.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihân-nümâ (Neşri Tarihi I)*, Haz. F. R. Unat-Mehmet A. Köymen, TTK, Ankara, 1949.

_____, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, II, Neşr. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Ankara, 1987.

MICHAEL CHAMICH, *History of Armania voll II*, Translated from the original Armenian, by Johannes Avdall, Printed at Biphop's College press, Calcutta, 1827.

MİCHAUD, J. F., *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları (Emrû'l-Acib fi Tarihi Ehli's-Salib)*, çev. Ârifî Ahmed Paşa, Erhem Pertev Paşa, Ali Fuad Bey, haz. G. Kırpık, Lotus Yayınları, İstanbul, 2009.

MİN HÂC-I SİRÂC, *Tabakat-ı Nasrî, A General History of the Muhammadan Dynesties of Asia, Including Hindutan; from A.H.194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.)*, İngilizce Terc. Major H.G. Raverty, I, New-Delhi 1970; Neşr. Abdülhayy Habibi, Tahran, 1363.

MİLLS, Charles, *History of the Crusades*, Printed by Cox and Balys, London 1821.

MEINECKE, Michael, "Kubâdâbâd" *The Encyclopaedia of Islam*, C. V, E. J. Brill Press, Leiden, 1986, ss: 285-286.

MEHMED CEMÂLEDDİN EFENDİ, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayîne-i Zürefâ)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul, 2003.

MELİKOFF, Irene, *Destan'dan Masal'a*, Çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, “Gazi Melik Danişmend Et la Conquete de Sivas”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1975, C. 4, ss: 186-195.

MERÇİL, Erdoğan, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 5. Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.

_____, “Bizans'ta Selçuklu Hânedân Mensupları”, XI. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, TTK, Ankara 05-09 Eylül 1990, ss: 709-721.

_____, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 503-528.

_____, “Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?”, *Belleten*, 2000, C. LXIV, S. 239, s. 51-57.

_____, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

METİN, Tülay, *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

MEVDÛDÎ, *Selçuklular Tarihi*, I, Çev. Ali Gencel, Hilal Yayınları, Ankara, 1971.

MİFTAKOV, Z. Z. “İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti-İdil Bulgar Devleti”, *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss: 741-754.

MİNORSKY, V. “Merâga”, *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1993, ss: 731-738.

_____, “Selmas”, *İA*, X, MEB, İstanbul, (Yayın yılı yok), ss: 461-462.

_____, “Şeki”, *İA*, XI, MEB, İstanbul, 1979, ss: 401-404.

_____, “Tiflis” *İA*, XII/I, MEB, İstanbul, 1979, ss: 264-279.

MİROĞLU, İsmet “Erzincan”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss: 318-321.

MİTHRADATES, *Mithradates Vi Eupator Romanın Büyük Düşmanı*, Çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

MOLIN, Kristian, *Unknown Crusader Castles*, Cambridge University Press, London, 2001.

MORGAN, D. O., “Reşideddîn Tabib”, *The Encyclopedia of İslâm* (New Edition), VIII, Leiden, 1994.

MORRAY, David, *An Ayyubid Notable and his World, Ibn al-Adîm and Aleppo as Portrayed in his Biographical Dictionary of People Associated with the City*, Leiden, 1994.

MUHAMMED B. ALÎ B. MUHAMMED EL ŞEBANKÂREÎ, *Mecmâu'l-Ensâb*, Tashih Mîr Hâşim muhaddis, Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1363 hş..

MUHAMMED ALÎ TABERÎ, *Zübdetü'l-Âsâr*, Tahran, 1372.

MUHAMMED B. HONŞÂH BELHÎ (Ö. 903/1498) MÎRHOND, *Ravzatu's-Safâ*, Tezhîb ve Telhîs, Abbas Zeryab, İntişârâtı İlmî, Tahrân, 1357.

MUHAMMED MÜFÎD MÜSTEVFÎ-İ BÂFKÎ, *Camî'-i Müfîdî*, I, Neşr. İrec Afşar, Tahran, 1342.

MUHAMMED BİN HÂVENDŞAH BİN MAHMÛD MÎRHÂND, *Ravzatu's-Safâ, fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2018.

MUHAMMED CEVAD MEŞKÛR, *Ahbâr-i Selâcika-yi-Rûm*, Tahran, 1350/1971.

MUHAMMED KÛRD ALÎ, *Künûzü'l-Ecdâd*, Dimaşk, 1404/1984.

MUHAMMED RAĞİB B. MAHMÛD B. HÂŞİM ET-TABBÂH, *İ'lâmu'n-Nübelâ*, II, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, M 1342 M 1924.

MUNRO, D. C., *Letters of Crusaders*, Universty of Pennsylvania, Paris, 1902.

MUNRO, J.A.R., “Roads in Pontus, Royal and Roman”, *JHS XXI*, 1901.

MURALT, Edouard de, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Libraires de L'Academie des Sciences, St-Petersbourg, 1871.

MUYIDERMANS, J., *La Domination Arabeen Armenies. Extrait de Histoire Üniversell ede Vardan Traduit et annote. Etüde de critique textuelle etlitteraire*. Paris, 1927.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi, Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a'sâr*, C. I-II-, Çev. İsmail Erünsal, (Basım yeri ve yılı yok).

_____, *Anadolu Selçukîleri Müneccimbaşı 'ya göre*, Haz. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye matbaası, İstanbul, 1935.

_____, *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, I, Çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2000.

_____, *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

_____, *Câmiü'd-Düvel: Osmanlı Tarihi, 1299-1481*, Haz. Ahmet Ağırakça, Mercan Kitap, İstanbul, 1995.

MÜNZEVÎ, A. *Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Farsî*, Tahran, 1374 hş..

MÜVERRİH VARDAN, "Türk Fütühatı Tarihi, (889-1269)", Çev. Hrand D. Andriasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Dergisi, 1937, S. 1-2, ss: 153-244.

_____, *Türk Fetihleri Tarihi, (889-1269)*, Çev. Hrand D. Andriasyan, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

M. VIVIEN DE SAINT-MARTİN, *Description Historiqueet Geographique de L'Asie Minure*, I, Libraire De La Societe De Geographie, Paris, 1852.

N. AKMAL AYYUBÎ, "Contributions to Geography", *Belleten*, 1987, C. LI, S. 199, s. 69.

NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîh-i Buhara*, Terc. Erkan Göksu,

TTK, Ankara, 2013.

NÂSİR-I HÜSREV, *Sefername*, MEB, İstanbul, 1967.

NAZİR AHMAD, “Rashidud-din Fadlullah, A Great Muslim Historian and Scientist of the Early 14th Century”, *Studies in History of Medicine and Science*, X-XI, New Delhi 1986-1987, ss: 149-164.

NECİPOĞLU, Nevra, “Türklerin ve Bizanslıların Orta Çağda Anadolu’da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)”, *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 74-92.

NOMİKO, H. A., *Haçlı Seferleri*, Çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

NEUMANN, Christoph K., “Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması” *Cogito*, *Osmanlılar Özel Sayısı*, 1999, S. 19, ss: 268-283.

NORWİCH, J. J., *Byzantium The Decline and Fall*, Borzai Books, New York, 2001.

NUAYMÎ, *ed-Dâris fî Târîhi’l-Medâris*, I, Neşr. Ca’fer el-Hasenî, Kahire, 1988.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

_____, *Türk İslâm İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

_____, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, “Babaîlik”, *DİA*, IX, İstanbul, 1991, ss: 373-374.

_____, “Dânişmendnâme”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss: 478-480.

_____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, “Durağan ve Bafra’da İki Türbe”, *Bellekten*, 1956, C. XX, S. 79, ss:

385-410.

_____, “Selçuk Devri Vesikaları; Sultân Hatun Senedi”, *Bellekten*, 1955, C. 75, S. XIX, ss: 385-394.

ORHAN, Sezin, *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

_____, *Türkiye Teşkilat ve idare Yapısı*, Cedid Neşriyat, Ankara, 2008.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006.

QAZWÎNÎ, Hamdu'llah Mustawfî-i, *The Tarikh-ı-Guzida*, Neşr. Terc. Edgar Granville Browne ve Reynold A. Nicholson, Matbaatu Birill, London, 1913.

ÖMER RIZÂ KEHKÂLE, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VIII, Beyrut, (Tarihsiz).

ÖNDER, Mehmet, “Konya Ka'lası ve Figürlü Eserleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, TTK, Ankara, 1967, ss: 145-169.

ÖNGÜL, Ali, “Saltuklular”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 461-470.

_____, *Selçuklular Tarihi 2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.

ÖRS, Derya, *Tarih-i Olcaytu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

ÖZ, Mehmet, “Sinop”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, ss: 250-256.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “II. Kılıç Arslan”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002, ss: 399-403.

_____, “Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, 2000, S. 36, ss: 405-422.

_____, “Dânişmend Gazi”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss: 467-469.

_____, “İbnü'l-Esîr”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 26-27.

_____, “el-Kâmil fi't-târîh”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 281-283.

_____, “İbnü'l-Kalânîsî”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, ss: 99-100.

_____, “Porsuk”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, ss: 325-326.

_____, “Târîh-i Güzîde”, *DİA*, XL, İstanbul, 2011, ss: 82-83.

_____, “Tutuş”, *DİA*, XLI, İstanbul, 2012, ss: 446-449.

ÖZBEK, Süleyman, “Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler üzerine (1175-1250)”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, ss: 427-448.

ÖZCAN, Koray, “Anadolu’da Orta Çağ Lojistik Merkezleri Selçuklu Liman Kentleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 13, S. 53, ss: 137-151.

_____, *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2005.

ÖZDEMİR, Vahit, *XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

ÖZERGİN, M. Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1965, C. XV, S. 20, ss: 141-170.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Merâğa”, *DİA*, XXIX, İstanbul, 2004, ss: 162-163.

_____, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, 2008, ss: 19-21.

_____, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, 1, İsam Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Tarih Yazıcılığı”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan (75. Doğum Yılı)*, İstanbul, 2013, ss: 258-284.

ÖZHANLI, Mehmed, “Pisidia Antiokheiası, Yollar Ve Miryokefalón Savaşı”,

USAD, 2017, S. 7, ss: 99-104.

ÖZTÜRK, Yücel, “Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi”, *OTAM*, 2012, S. 31, ss: 157-208.

ÖZERGİN, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1959.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Osmanlı Tarihi I*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019.

ÖZKAN, Süleyman, “Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1994, C. IX, S. 1, ss: 159-172.

ÖZMEN, Fatih, *Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Ankara*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

ÖZMEN, Mehmet Emin, “Anadolu Selçuklularının Artuklular İle İlişkileri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

PACHYMÉRÈS, Georges *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

PAR LE R. P. LENCE M. ALİSHAN, *Leon Le Magnifique Premier Roi De Sissouan Ou De L'armenenocilie*, Fransızca'ya çev. Par Le P. George Payan, Imprimerie Mekhithariste, Venise, 1888.

PEACOCK, Andrew C. S., “Ahmad of Niğde's al-Walad al-Shafiq and the Seljuk Past”, *Anatolian Studies*, LIV, Cambridge, 2004, ss: 95-107.

_____, “Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alâaddîn Keykubâd'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası”, Çev. Murat Keçiş Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, ss: 70-92.

PEGOLOTTİ, Francis Balducci, “Notices of the Land Route to Cathay and of the

Asiatic Trade in the First Half of the Forteenth Century”, *Cathay and the Way Thither, Being A Collection of Medieval Notices of China*, II, Terc. Henry Yule, London, 1915, ss: 279-308.

PHİLLİPS, Jonathan, *The Fourth Crusade and Sack of Constantinoble*, Penguin Books, London, 2004.

PİYADEOĞLU, Cihan, *Selçuklular’ın Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

PLİNİUS, *Genç Plinius’un Anadolu Mektupları 10. Kitap*, Çev. Çiğdem Dürüşken-Erendiz Özbayoğlu, YKY, İstanbul, 1999.

POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk’tan Aziz George Kolu’na*, Kitabevi, İstanbul, 2004.

_____, “Selçuklu Türkiye’inde Ticaret”, *Türkler*, C. 7, Yeni Tükiye Yayınları, Ankara, 2002.

PRIENNE, Henri, *Orta Çağ Avrupa’sının Ekonomik Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

PSELLOS, Mikhail, *Mikhail Psellos’un Khronographia’sı*, Haz. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992.

_____, *The Chronographia of Michael Psellus*, İngilizce Çev. E. R. A. Sewter, New Haven, 1953.

_____, *Chronographi Ou Histoire d’un Siecle de Byzance 976-1077*, I-II, Paris 1926-28.

QUENTİN, Simon de Saint, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Terc. Erendiz Özbayoğlu, Daktav, Antalya, 2006.

RİANT, C., *Inventaire Critique Des letters Historiques des Croisades*, I-II, Basım Yeri Yok, Paris, 1881.

RÂĞIB ET-TABBÂH, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-şehbâ'*, Halep 1343/1925, IV, ss. 480-497.

RAMSAY, W., M., *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, MEB, İstanbul, 1960.

_____, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia; Being an Essay of the Local History Of Phrygia From The Earliest Times To The Turkish Conquest*, Clarendon Press, Oxford, 1895.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ VE ÇELEBİZÂDE İSMAİL ÂSİM EFENDİ, *Tarih-i Raşid ve Zeyli (I-III)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

RÂVENDİ, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, I, Çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999.

_____, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, II, Neşr. Muhammed İkbâl, GMS, Londra, 1921.

REDFORD, Scott, "Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ", Çev. Ali Ova, *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 48-60.

RİCE, Tamara T., *The Seljuks in Asia Minor*, Thomas and Hudson, London, 1961.

RİCHARDS, D. S., "Ebn Al-Atir", *Encyclopedia Iranica*, VII, 1966, ss: 671 vd.

ROBERTO, Umberto, "Barbar Krallıkları, İmparatorlukları ve Prenslikleri", *Orta Çağ Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012, ss: 90-94.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

RUBEN, Walter, “Anadolu’nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler”, *AÜ, DTCTF Dergisi*, Ankara 1947, ss: 368-391.

RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253 1255*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı kitapları, İstanbul, 2001.

PAİNE, Mike, *Haçlı Seferleri*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011.

REŞİDÜ’D-DİN FAZLULLAH, *Câmi’ü’t-Tevârih, Selçuklu Devleti*, Farsçadan Çevirenler; Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları İstanbul, 2010.

_____, *Câmi’ü’t-Tevârih*, II, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Tahran, 1373 hş..

_____, *Câmi’ü’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Hesamipour Khelejani, TTK, Ankara, 2013.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, Birinci Haçlı Seferi Ve Kudüs Krallığı’nın Kuruluşu*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1989.

_____, *A History Of The Crusades The Kingdom Of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

RÜKNEDDİN BAYBARS EL-MANSURİ EL-HATA-İ ED-DEVADARİ, *et-Tuhfetü’l-Mulûkıyye Fi’d-Devletî’t-Turkıyye*, Çev. Hüseyin Polat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

SABBAĞ, Abbas-BOZKURT, Nebi, “Müstevfi”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, ss: 147-148.

SAFRAN, Mustafa, “Alaattin Keykubat’ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi”, *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı*, Haziran 1988, ss: 97-103.

SAĞLAM, Osman Ferit, “Şimdiye Kadar Görülmiyen Cimri Sikkesi”, *Belleten*, 1945, C. IX, S. 35, ss: 299-303.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “İkinci Keykâvus’un Bir Mülk-Namesi”, *Vakıflar Dergisi*, 1969, S. VIII, ss: 57-65.

SAİNT-MARTİN, M. Vivien De, *Description Historiqueet Geographique de L’Asie Minure*, I, Libraire De La Societe De Geographie, Paris, 1852.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türk Anadolu’da Mengücekoğulları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

SARAL, Ruhan Zühre, *Antalya-Burdur’da Yeralan Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân Olgusunun Gelişimi ve Koruma Ölçeğinde Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012.

SAVRAN, Ahmet, “İbnü’l-Ezrak el-Fârikî”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, ss: 34-35.

SELÂHADDİN HALİL BİN AYBEK ES-SAFEDÎ, *el-Vâfi bi’lvefayât*, XXIV Neşr. Ahmed el-Arnâûd-Türkî Mustafa Dâr İhyâi et-terâs el-Arabî, Beyrut, 1420/2000.

SELEN, Sadi, “16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu’nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”, *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, 1948.

SERT, Esra, “XII. Yüzyıl Türkiye Selçuklularında Türkmenler”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, I, Doğu Limited Şirketi Yayınları, Ankara 1959.

SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşâh*, TTK, Ankara, 1990.

_____, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 1982.

_____, “Artukluların Soyu ve Artuk Bey’in Siyasi Faaliyetleri”, *Bellekten*, 1962, C. 26, S. 101, ss: 121-147.

_____, “Atsız b. Uvak”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, ss: 92-93.

- _____, “Azimî”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, ss: 330-331.
- _____, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara, 1983.
- _____, “İbnü’l-Adîm”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999, s. 478-479.
- _____, “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, *Belgeler*, 2000, C. XXI, S. 25, s. 1-84.
- _____, “İbnü’l-Kalânîsî’nin Zeylü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I”, (H.436-500=1044/45-1106/07)”, *Belgeler*, 2008, C. XXIX, S. 33, ss:1-43.
- _____, “Keyhüsrev III”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002, ss: 351-352.
- _____, *Malazgird Meydan Savaşı*, TTK, Ankara, 1971.
- _____, “Mir’atü’z-Zamân fi Târîhi’l-Âyân’ın Kayıp ‘Uyûnu’t-tevârih’ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümleri”, *Belgeler*, 1989-1992, XIV, S. 18, ss: 1-262.
- _____, “Munkizi Müellîflerinin Selçuklularla İlgili Kayıtları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1994, C. 16, S. 27, ss: 5-11.
- _____, “Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu” *Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı-II*, 1996, C. 9, S. 26, ss: 789-792.
- _____, “Sibt İbnü’l-Cevzî’nin Mirâtü’z-Zamân Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I, Sultân Tuğrul Bey Dönemi”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 1997, C. VIII, S. 22, ss: 1-90.
- _____, “Sibt İbnül-Cevzî’nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (Hicri 430-485=1038-1092)”, *Belgeler*, 2005, C. XXVI, Sayı 30, ss.1-84.
- _____, “Sibt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II, Sultân Alp Arslan Dönemi”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 1997, C. XIX, Sayı 23, ss: 1-51.

_____, “Sıbt İbnül-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III, Sultân Melîkşâh Dönemi”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 1999, C. XX, S. 24, ss: 1-84.

_____, *Suriye Ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.

_____, “Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid'in Yayını Münasebetiyle”, *TTK Bildiriler*, VI, 1967, s. 172-192.

_____, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk Ve Aksungur*, TTK, Ankara, 1990.

SEVİM-YÜCEL, Ali, Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989.

SEVİM, Ali,-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara, 1995.

SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, TTK, Ankara, 2019.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

SIBT İBNÜL-CEVZÎ, *Mirâtu'z-Zamân*, VIII/1, Haydarabad-Dekkan, 1951.

_____, *Mir'atu'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân (449-499)*, XIX, Tahkik M. E. Hinn, K. M. el-Hakkat, Beyrut, 2013.

_____, *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.

_____, *Mirâtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyan*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1968.

SİLVAS, Anna M., *Gregory of Nyssa: The Letters, Introduction, Translation and Commentary. Supplements to Vigiliae Christianae*, Volume: 83, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2007.

SİMBAT, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi, (951-1334)*, Çev. Hrant D.

Andreasyan, *TTK Basılmamış Tercüme No: 68*, 1946.

SKYLİTZES, John, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

SOLMAZ, Gürsoy, *Orta Çağ'da Erzurum Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2000.

_____, "Dânişmendlilerin İskân Politikası", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, ss: 145-164.

_____, "Danişmendli Ailesi İle Büyük Selçuklu Hânedânı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür Ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler* (Konya 11-13 Ekim 2000) II, Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 2001, ss: 271-282.

_____, *Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, ss: 147-172.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü TTK, Ankara, 2011.

STORTİ, Francesco, "IX ve X. Yüzyıllarda Saldırıları ve İstilalar", *Orta Çağ Barbarlar Hristiyanlar Müslümanlar*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2012, ss: 309-312.

STOREY, C. A., *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, I-II, London, 1927, 1970; III (1984-90); IV (1939); V (Neşr. Fr. de Blois), London, 1992-1994.

STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

STRANGE, G. Le, *The Lands of Eastern Caliphate*, B&N, New York, 1873.

_____, *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge at the Universty Press, Londra, 1905.

STRECK, “Ermeniyye”, *İA*, IV, MEB, İstanbul, 1988.

SÜHEYL ZEKKÂR, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Terc. H. A. R. Gibb, London, 1932.

SÜMER, Faruk, “Ağaçeriler”, *DİA*, I, İstanbul, 1978, ss. 460-461.

_____, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, S. I, ss: 1-147.

_____, “Anadolu’ya Yalnız göçebe Türkler mi Geldi”, *Bellekten*, 1960, C. XXIV, S. 96, ss: 577-594.

_____, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Bellekten*, 1957, C. XXI, S. 83, ss: 429-447.

_____, *Çepniler: Anadolu’daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1963, C. I, S. I, ss: 1-98.

_____, “İlhanlı Hükümdârlarından Abaka, Argun Hanlar Ve Ahmed-i Celayir” *Bellekten*, 1989, C. LIII, S. 206, ss: 175-197.

_____, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah’a kadar)*, C. I, TTK, Ankara, 1967.

_____, “Kara Koyunlular”, *İA*, VI, MEB, İstanbul 1977, ss: 292-305.

_____, “Keykubâd I”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002.

_____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

_____, “Mengücükler”, *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1977, ss: 713-718.

_____, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara, 1990.

_____, "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1993, S. 83, ss: 9-14.

_____, "Tuğrulşah", *İA*, XII/II, MEB, İstanbul, 1988, ss: 41-44.

_____, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *DTCF Dergisi*, 1962, C. 20, S. 3-4, ss: 213-244.

_____, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985.

SÜMER, Faruk, SEVİM Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgird Savaşı (Metinler Ve Çevirileri)*, TTK, Ankara, 1971.

SÜRYANİ MİHAİL, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Hrand D. Andresyan, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme, 1944.

ŞAHİN, İlhan, "Aksaray", *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss: 291-292.

_____, "Çankırı", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss: 216-218.

_____, "Kastamonu", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 585-588.

_____, "Kırşehir", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, ss: 81-85.

ŞAHİN, Mustafa, "Habibü's-Sîyer'e Göre Türkiye Selçukluları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2014, S. 54, ss: 21-40.

ŞAHİN, Sencer, *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Inschriften Griechischer Stade Aus Kleinasian, Bonn, 1987.

ŞÂKİR MUSTAFA, *et-Târîhu 'l-'Arabî ve 'l-mü`errihûn*, II, Beyrut, 1979.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Marco Polo", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2003, ss: 41-43.

_____, “Venedikli Seyyah Marco Polo ve Eseri (Hakkında Yapılan En Yeni Metin Neşri Vesilesiyle)”, *Erdem*, VI/17, Ankara, 1990, ss. 587-602.

ŞEKER, Mehmet. “Süleymanşâh (I), Rukne’-d-Din Süleymanşâh b. Kutalmış (Ö. 479/1086)”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2016, C. 1, S. 1, ss: 40-50.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûsü’-l Alâm*, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1306.

ŞEN, B., ALP, M.T., KOÇER, M.A.T, “Hazar Gölü (Elazığ) Ve Özellikleri”, *XII. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu 2003, Bildiriler Kitabı*, Elazığ 2-5 Eylül 2003 ss: 87-97.

ŞEŞEN, Ramazan, “Câmiü’t-tevârih”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

_____, “İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî”, *İÜTED*, Ekim 1971, S. 2, ss: 75-98.

_____, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleleri*, TTK, Ankara, 2001.

_____, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR (İslâm Tarih, Sanat Ve Kültürünü Araştırma), Vakfi, İstanbul, 1998.

_____, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987.

ŞİHÂBÜDDİN AHMED B. ABDÜLVEHHÂB EN-NÜVEYRÎ, *Nihayetü’l-Ereb fi Fünün’il-Edeb*, 26-27, Tahkik: Doktor Necîp Mustafa Fevvâz-Doktor Hikmet Keşlî Fevvâz, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut H 1424 M 2004.

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme*, Çev. Necdet Sakaoglu, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞÜKRULLAH, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultânları Tarihi*, Çev. Nihal Atsız, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1939.

ŞÜKÜN, Ziya, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

TANRIVERDİ, Mustafa “Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Dânişmendliler’in

İskan Politikası”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dânişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildiriler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tokat, 2016, ss: 127-132.

TARCAN, Halûk, *Tarihin Başladığı Ön-Türk Uygarlığı Resmî Tarihin Çöküşü*, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2003.

TARIM, Cevat Hakkı, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar I*, Kırşehir Vilâyet Matbaası, Kırşehir, 1938.

TÂRÎH-İ ÂL-İ SELÇÛK DER-ANÂTOLÎ, Neşr. Nadire Celali, Tahran, 1377/1999.

TAŞCI, Kemal, *İspir Ve Çevresinin Orta Çağ Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

TAŞCI, Nihal, *Anadolu Selçuklularının Batı Anadolu Politikası ve Bizansla Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

TAŞDÖNER, Kevser, *Roma İmparatoru Augustus Döneminde Anadolu: Eyaletler ve Bağımlı Krallıklar*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.

TAESCHNER, Franz, “Anadolu/Anatolia (Beşeri Kısmı)”, *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, 1, Leiden, 1960.

TAUER, Felix, “Les Manuscrits Persans historiques des bibliothèques de Stamboul”, *Archiv Orientalní*, IV, 1932, ss: 93.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Alâaddîn Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1949, C. 1, S. 1, ss: 29-34.

_____, “Karamanlılar”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 316-330.

_____, “Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar”, *İstanbul*

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 1964, C. XIV, S. 19, ss: 81-98.

_____, “Lü’lü’e”, *İA*, VII, MEB, İstanbul, 1979, ss: 109-111.

_____, “Trabzon” *İA*, XII/1, MEB, İstanbul, 1979, ss: 455-477.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Anadolu’nun Fethi Döneminde Erzincan”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül-1 Ekim 2016*, Erzincan Üniversitesi, Erzincan, 2016, ss: 415-421.

_____, *Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu’nun Fethi*, TTK, Ankara, 2014.

_____, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Basın Yayın Matbaacılık, Trabzon, 2004.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

TEZCAN, Mehmet, “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, 2014, S. 3/1, ss: 96-123.

TRAPP, Erich, *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum, 969 bis 1118 (Nach der Chronik des Johannes Zonaras)*, Graz, 1986.

TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş cild 1 En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

_____, “Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953, C. XV, S. 1-4, ss: 33-49.

_____, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931; C. I, ss: 1-42.

TOLMECHEVA, Marina, “İstahrî”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, ss: 203-205.

TOPRAKLI, Ramazan, “Yenice Köyü Köprüsü ve Miryokefalon Savaşı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 2010, C. 18, No: 3, ss: 997-1012.

TUFANTOZ, Abdürrahim, “Mervânîler”, *DİA*, XXIX, İstanbul, 2004, ss: 230-232.

TUDEBODUS, Peter, *Birinci Haçlı Seferi*, Terc. Süleyman Genç, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

TUNCER, Orhan Cezmi “Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız”, *Vakıflar Dergisi*, XXV, Sistem Ofset, Ankara, 1995, ss: 9-34.

TUNCEL, Metin “Ereğli”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss: 289-293.

TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, MEB, İstanbul, 1995.

TURAN, Osman, “Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks”, *The Cambridge of Islam: The Central Islamic Lands*, P. M. Holt-Ann K.S. Lambton-B. Lewis (ed.), C. I, Cambridge University Press, London, 1970, ss: 231-262.

_____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

_____, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, TTK, Ankara, 1984.

_____, “Keyhüsrev I”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 613-620.

_____, “Keyhüsrev II”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 620-629.

_____, “Keykâvus II”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 642-645.

_____, “Keykubâd I”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 646-661.

_____, “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 688-703.

_____, “Kılıç Arslan IV”, *İA*, VI, MEB, İstanbul, 1977, ss: 703-707.

_____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat,

İstanbul, 1971.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.

_____, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, 1947, C. XI, S. 42, ss: 197-235.

_____, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II. Mübârîzeddîn Er-Tokuş Vakfiyesi”, *Belleten*, Ankara, 1947, C. XI, S. 43, ss: 415-429.

_____, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddîn Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, 1948, C. XII, S. 45, ss: 17-145.

_____, “Selçuk Türkiye’sinde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika”, *Belleten*, 1952, C. XVI, S. 62, ss: 251-260.

_____, “Selçuk Kervansarayları”, *Belleten*, 1946, C. X, S. 39, ss: 471-496.

_____, “Süleymanşâh I”, *İA*, XI, MEB, İstanbul, 1979, ss: 201-219.

_____, “Süleymanşâh II”, *İA*, XI, MEB, İstanbul, 1979, ss: 210-231.

_____, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuk, Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri”, *Belleten*, 1948, C. 12, S. 47, ss: 549-574.

_____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara, 1958.

_____, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.

TURFAN, Kemal, “Myriokephalon Savaşı’nın Yeri Üzerine Yeni Araştırmalar”, *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye sunulan Bildiriler III., TTK, Ankara 1991, ss: 1117-1155.

_____, *Myriokephalon Savaşı ve Türk Askeri Tarihindeki Önemi*, Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1983.

TURGUT, Vedat, “XVI. Yüzyılda Tahrir Defterlerine Göre Hüdavendigâr ve Sultânönü Sancaklarında Abdalân-ı Rum”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, C. 4, S. 19, ss: 207-227.

TURSUN BEY, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

TÜKEL, Ayşıl “Alara Han’ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi” *Bellekten*, XXXIII/132, Ankara 1969, s. 429-459.

_____, “Anadolu’da Eşodaklı Selçuklu Hanları”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1976, S. 2, ss: 187-204.

TÜLÜCE, Süleyman, “Malazgird Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 7, ss: 291-334.

TYRENSİS, Willermus, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Haz. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyet, İstanbul, 2016.

_____, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği Kudüs’ün Zaptından Urfa’nın Fethine Kadar (1099-1143)*, Haz. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018.

_____, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, Çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

ULLMANN, M., *Die Natur und Geheimwissenschaften in İslâm*, Leiden, 1972.

ULUDAĞ, Süleyman, “İbn Haldûn”, *DİA*, XIX, İstanbul, 1999, ss: 538-543.

UMAR, Bilge, *Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000.

_____, “Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kufi Çayı Vadisi”,

Belleten, 1990, C. LIV, S. 209, ss: 99-123.

_____, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1993.

_____, *Türkiye Halkının Orta Çağ Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.

UNSI, *Unsi'nin Selçuk Şehnamesi*, Çev. Mehmet Ferit Uğur-Mehmet Hayri Önel-Ülkü Basımevi, Konya, 1942.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136 - 1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, notlar: (Edüard Dulaurer, M. Halîl Yinanç), TTK, Ankara, 1962.

USTA, Yasin, "Tokat Meliki Rükneddîn Süleymanşah" *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014)*, Cilt I, Bildiriler, Salmat Basım Yayıncılık, Tokat, 2015, ss: 741-755.

UYAR, Mustafa, "Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2011.

_____, *Selçuklu Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

UYSAL, Mehmet,-AYDIN, Dicle,-ÇINAR, Kerim,-ARAT, Yavuz, "Afyon Sultândağı Sahip Ata Kervansarayı", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006/2, ss: 77-112.

UYUMAZ, Emine, "Anadolu Selçuklu Çağı Kronolojisi", *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 169-182.

_____, "Anadolu Selçuklu Sultânı I. Alâeddîn Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 121-131.

_____, *Sultân I. Alâeddîn Keykubâd Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)*, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 1997.

_____, "Türkiye Selçuklu-Eyyübî Siyasî Münasebetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 515-535.

UZLUK, Feridun Nafiz, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, (Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anâtolî)*, III, Ankara, 1952.

UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı, *Afyon Karahisar, Sadıklı, Bolvadin, Çay, İshaklı, Manisa. Birgi, Muğla. Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın. Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1929.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri: Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmi ve İctimai Müesseseler; Halk ve Toprak*, TTK, Ankara, 1937.

_____, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri İle İctimai Müesseselere Bakış”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 15-20 Kasım 1943, TTK, Ankara, 1948, ss: 287-306.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, TTK, Ankara, 1988.

_____, “Niğde'de Karaman oğlu Ali Bey Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, ss: 45-81, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.

ÜÇOK, Bahriye, “Hamitoğulları Beyliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1955, S. I-II, ss: 73-80.

_____, *İslâm Devletleri'nde Türk Naibler ve Kadın Hükümdârlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

ÜÇ OSMANLI TARİHİ Oruç Beğ Tarihi, *Ahmedi: Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman, Şükrullah: Behçetü't Tevarih*, Haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait Tarihi Eserler”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 1949, S. V, ss: 112-151.

ÜNAL, Oğuz, *Türkiye Tarihine Giriş Horasandan Anadolu'ya*, Töre Devlet

Yayınevi, Ankara, 1980.

ÜNSAL, Veli,-KARAKÖSE, Hasan, -TUĞLUCA, Murat,-ÖZÜÇETİN, Yaşar, *Kırşehir (Siyasi Tarihi ve Kırşehir Tarihi Bibliyografyası)*, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2013.

VACANDARD, L. E., *Vie de Saint Bernard*, I-II, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1910.

VARLIK, M. Çetin, “Anadolu Beylikleri: Karaman Ogulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, ss: 23-45.

VASİLİEV, Aleksander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, Çev. Arif Müfit Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

_____, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2016.

_____, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, II, The University of Wisconsin Press, Madison, 1958.

VRYONIS, Speros, “Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century”, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 1959, C. 2, S. 2, ss: 159-175.

_____, “Nomadization and Islamization in Asia Minor”, *Byzantina kai Metabuzantina: Studies on Byzantium, Seliuks and Ottomans*, 1981, C. II/IV, ss: 42-71.

_____, “Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri”, Çev. Tuncay Birkan, *Cogito*, 2001, S. 29, ss: 93-120.

_____, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, California, 1971.

WALKER, Joel Thomas, “The Tahirler Project (Beypazarı Province): Preliminary Report For 2001 Season”, *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*,

26-31 Mayıs, Ankara 2003, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, 2004, ss: 101-110.

WARMINGTON, E. H., *The Commerce between the Roman Empire and India*. Cambridge Universty Press, London, 1928.

WELLS, H. G., *Kısa Dünya Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

WITTEK, P., “Bizanslılar’dan Türklere Geçen Yer Adları”, Çev. Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1970, I, ss: 193-245.

_____, *Menteşe Beyliği*, Çev. O. Ş. Gökyay, TTK, Ankara, 1944.

YAKUBOVSKI, A. “İbn-i Bibî’nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi”, Çev. İsmail Kaynak, *DTCF Dergisi*, 1954, C. XII, S. 1-2, ss: 207-226.

YAKUPOĞLU, Cevdet, “Kastamonu- Taşköprü’de Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan Medresesi ve Camii”, *TAD*, 2017, C. 36, S. 61, ss: 41-74.

YAKUPOĞLU, Cevdet,-MUSALI Namiq, “Çobanoğulları Uc Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnâmesi (683 /1284): Çeviri ve Değerlendirme”, *TAD*, 2018, C. 37, S. 63, s. 77-133.

YÂKÛT EL-HAMAVÎ, *Mu’cemü’l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut, 1397 (1977).

_____, *Mu’cemu’l-udebâ*, I-V, Neşr. İhsan Abbas, Dâru’l Ğarbü’l-İslâmî, Lübnan, 1993.

YAPI KREDİ SİKKE KOLEKSİYONU SERGİLERİ, 2, “Doğu Batı Arasında Bir Gökkuşığı” *Selçuklu Sikkeleri*, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul, 1994, No: 8672.

YAVAŞ, Alptekin, “Sahip Ata Fahreddîn Ali’nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2007, Sayı/Number: XVI/1, ss: 165-179.

- YAVUZ, Yusuf Şevki-AVCI, Casim, “İbnü’l-Cevî, Ebül-Ferec”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999, ss: 550-551.
- YAVUZCAN ANVARIAN AGHDAM, Gaye, *Türkiye Selçukluları Devletinde Yöneten-Yönetilen İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.
- YAZICI, Tahsin, “Deylem”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss: 263-265.
- YAZICIZÂDE ALİ, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.
- YETKİN, Suut Kemal, “Mamahatun Türbesi”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1957, I, ss: 75-91.
- YİĞİT, İsmail, “Kinnesrîn”, *DİA*, XXV, İstanbul, 2002, ss: 419-420.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Anonim Tarih-i Al-i Selçuk”, *Tarih Semineri Dergisi*, I, 1937, ss: 39-50.
- _____, “Belek”, *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, ss: 468-472.
- _____, “Calaleddin Harezşah”, *İA*, III, MEB, (Basım yeri ve yılı yok), ss: 49-53.
- _____, “Danışmendliler”, *İA*, III, MEB, (Basım yeri ve yılı yok), ss: 468-479.
- _____, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1944.
- _____, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, TTK, Ankara, 2014.
- YİNANÇ, Refet, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halîfet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 1982, S. XV, ss: 5-22.

_____, “Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1994; C. XXII, ss: 5-18.

_____, “Danışmendliler”, *İA*, III, MEB, (Basım yeri ve yılı yok), ss: 468-479.

_____, “Sivas Abideleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 1991, C. XXII, S. 22, ss: 15-44.

YILDIRIM, Taner, “Abbasîlerde Bilgi toplama ve Haberleşme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, C. 27, S. 1, ss: 249-264.

YILDIZ, Mukadder, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis, Historia Hierosoly mitana) Kitap 1*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

YILMAZ, Mustafa, *Orta Çağ'da Denizli (Selçuklu ve İnançoğulları Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.

YURTTAŞ, Hüseyin, “Gümüşhane/Kürtün'deki Kültür Varlıkları”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, S. 38, ss: 185-195.

YUVÂLİ, Abdülkadir, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, 1994, C. II, ss: 581-600.

_____, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1994.

YÜCEL, Yaşar, 1970, “Çınaroğulları Beyliği (1439-1461)”, *Belleten*, TTK, 1970, C. XXXIV, S. 135, ss: 373-407.

_____, “Çobanoğulları Beyliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 1-2, Ankara, 1965, ss: 61-73.

_____, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları*

Candar-Oğulları Beylikleri, TTK, Ankara, 1980.

ZAHÎREDDÎN NÎŞÂBURÎ, *Selçuknâme*, Neşr. İrec Afşar, Tahran, 1332.

ZEBÎHULLAH SAFÂ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, I-V, Tahran, 1332-64 hş.

ZEKERİYYÂ B. MUHAMMED B. MAHMÛD EL-KAZVÎNÎ, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Neşr. Muhammed Ali Beydaun, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1971.

ZEYDÂN, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I, Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

ZEYNÜDDÎN ÖMER B. MUZAFFER İBN VERDÎ, *Tarihu İbn Verdî*, II, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, M 1996 H 1417.

ZONARAS, İoannes, *Chroniques ou Annales de Jean Zonaras*, Çev. J. Millet de S. Amour, Lyon, 1560, Paris, 1583.

_____, *Epitomê Istorîôn*, III, yay. Iordanês Grêgoriadês, Atina, 1999.

_____, *Tarihlerin Özeti* (Kitap XVII-XVIII), Çev. Bilge Umar, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Filiz AKÇAY
Doğum Yeri ve Tarihi:	Bulancak/20.06.1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	KTÜ, Giresun Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce, Farsça, Arapça
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği; Ordu-Ulubey, 2001-2003 Ordu-Gürgentepe, 2003-2005 Giresun-Bulancak, 2005-
İletişim	
E-Posta Adresi:	filizemreeren@hotmail.com
Telefon:	05054344469
Tarih ve İmza:	

İNDEKS

- Abaka, XI, XXIII, XXVII, 498,
501, 502, 503, 504, 510, 511,
512, 514, 516, 518, 629
- Abaka Han, XXIII, XXVII, 498,
502, 503, 504, 510, 511, 512,
514, 516, 518
- Abbas, XXX, XL, XLVI, L, 65,
95, 96, 112, 113, 116, 171,
172, 176, 179, 183, 186, 187,
190, 211, 213, 258, 272, 277,
292, 293, 296, 299, 303, 319,
331, 334, 335, 337, 338, 346,
347, 355, 358, 370, 372, 382,
384, 408, 414, 425, 430, 457,
471, 477, 499, 500, 513, 519,
521, 525, 526, 530, 532, 569,
616, 624, 640
- Abbas Zeryab, XXX, 112, 113,
116, 171, 172, 176, 179, 183,
186, 187, 190, 211, 213, 258,
272, 277, 292, 293, 296, 299,
303, 319, 331, 334, 335, 337,
338, 346, 347, 355, 358, 370,
372, 382, 384, 408, 425, 430,
457, 471, 477, 499, 500, 513,
519, 521, 525, 526, 530,
532, 616
- Abbasi, XXIX, XXX, 86, 319,
574
- Abbâsi, XLV
- Abbâsî, XIX
- Abdulhalûk Çay, 309
- Abdullah Bakır, XVIII, 304, 311,
313, 641
- Abdü'l Hüseyin Nevâyî, XXIX,
62, 598
- Abhazya, 23, 89, 101, 108
- Âb-ı Germ, 357
- Ablistan, 294
- Abû'l-Farac, LIX, 18, 49, 57, 61,
64, 65, 74, 77, 81, 82, 83, 84,
85, 93, 94, 98, 104, 105, 106,
107, 118, 131, 136, 137, 140,
149, 152, 153, 154, 160, 166,
169, 170, 172, 174, 179, 184,
187, 209, 211, 214, 258, 263,
265, 266, 267, 268, 292, 297,
298, 317, 327, 330, 339, 343,
344, 346, 358, 361, 364, 372,
382, 384, 385, 386, 387, 389,
392, 399, 408, 410, 411, 430,
431, 432, 448, 451, 475, 489,
569
- Abu'l-Farac, LVIII, 271, 272,
273, 276, 277, 278, 280, 281,
284, 287, 291, 296, 406, 410,
413, 414, 418, 419, 421, 425,
434, 446, 457, 459, 462, 464,
466, 469, 470, 471, 477, 478,
479, 482, 484, 486, 491, 492,
499, 500, 507, 509, 513
- Abuşka Noyan, 530
- Abydos, 219, 261, 285
- Acay Noyan, 503
- Acem, LVIII, 405
- Acıpayam, 289
- Adana, 9, 166, 167, 198, 199,
238, 245, 263, 276, 278, 292,
341, 379, 390, 538, 544
- Aden, 217
- Adıyaman, 173, 216, 346, 353,
371, 383, 392, 416, 417, 429
- Âdil, 346, 438
- Adilcevaz, 80, 413, 429
- Adnan Eskikurt, 42, 43, 46, 52,
54, 55, 306, 310, 311, 313, 315
- Adramittion, 19
- Adrianopolis, 43
- Adrianopolis (Koçaş), 43
- Adriyatik, 17
- Afrika, 17, 196, 363, 574

- Afşin, 12, 97, 98, 128, 129, 133, 277, 398, 609, 627
- Afyon, 18, 43, 58, 158, 238, 251, 262, 274, 283, 292, 296, 304, 375, 378, 386, 516, 588, 603, 612, 613, 638
- Afyonkarahisar, 9, 18, 58, 60, 308, 375, 377, 386, 401, 496, 522, 588, 603, 612, 613, 642
- Agacarov, 32, 62, 63, 81, 86, 89, 90, 91, 93, 94, 105, 108
- Agarani, 101
- Ağaçeri, 480
- Ağras (Ağrinas), 355
- Ağrı Dağı, 45, 67
- Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye, XLVI
- Ahîler, XVIII
- Ahlat, 24, 28, 45, 97, 98, 104, 105, 254, 262, 342, 406, 410, 413, 414, 418, 426, 429, 436, 439, 451, 471, 488, 490
- Ahlatşah, 337
- Ahmed, XXIII, XXIV, XXV, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVII, XLII, XLVII, LI, 11, 20, 50, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 84, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 113, 123, 172, 174, 179, 186, 209, 221, 244, 264, 271, 293, 295, 318, 319, 334, 338, 344, 346, 347, 355, 359, 372, 382, 384, 386, 390, 395, 408, 411, 416, 418, 419, 421, 425, 430, 431, 432, 457, 458, 473, 477, 478, 479, 484, 491, 492, 499, 501, 513, 519, 521, 524, 526, 528, 530, 531, 532, 575, 582, 590, 591, 597, 602, 607, 614, 623, 625, 629
- Ahmed b. Mervân, 243, 244
- Ahmed bin Mahmûd, 61, 66, 94, 209
- Ahmed Teküdar, XXIII
- Ahmet Ateş, XXV, XXVI
- Ahsartan/Ağsartan, 98
- Ahtamar/Akdamar, 100
- Ahvaz Emîri Hezaresb b. Bengir, 83
- Aisopos, 198
- Akarçay, 30
- Akbar A. Aghdam, XXVII, 585
- Akça, 505
- Akçaderbend, 416, 505, 508, 511, 527
- Akçay, 306, 307
- Akçay (Karanlık Dere) Vadisi, 306
- Akdağ, 307, 308, 375, 378, 429, 489, 526
- Akdeniz, III, 5, 7, 13, 14, 24, 49, 51, 57, 60, 105, 195, 197, 223, 261, 274, 355, 363, 365, 374, 377, 380, 383, 399, 418, 420, 428, 442, 516, 574, 623
- Akhisar (Thyatira), 48
- Akhyraous, 325
- Akîl, 441, 472
- Akka, 129, 170
- Aknerli Grigor, 28, 30, 385, 448, 451, 453, 457, 459, 462, 464, 469
- Akrîta, 10
- Aksaray, XIX, 10, 38, 115, 193, 214, 216, 218, 259, 277, 283, 291, 294, 295, 316, 318, 326, 330, 331, 335, 353, 357, 379, 384, 410, 419, 427, 476, 481, 484, 490, 493, 499, 514, 519, 520, 530, 595, 599, 610, 621, 630
- Aksarayî, XX, 56, 61, 62, 69, 74, 83, 88, 107, 113, 170, 171, 176, 179, 180, 183, 185, 186,

- 188, 253, 257, 264, 319, 337, 338, 344, 358, 378, 408, 477, 478, 482, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 497, 498, 499, 500, 502, 505, 509, 511, 513, 514, 515, 519, 521, 523, 524, 526, 527, 528, 530, 532
- Akşehir, 43, 46, 48, 60, 91, 100, 260, 270, 273, 282, 304, 314, 325, 326, 336, 384, 396, 417, 454, 462, 468, 490, 493, 516, 524, 527, 532
- Akşehir Ovası, 314
- Aktaş, 501
- Âlâ İbn Ahmed, 27
- Alâeddîn Ata Melîk Cüveynî, XVII, XXV
- Aladağ, 194, 314, 454, 512, 518
- Alâeddîn, XVII, XXIII, XLVII, 215, 356, 359, 371, 372, 376, 378, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 392, 393, 394, 396, 397, 400, 406, 412, 413, 415, 419, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 435, 449, 458, 473, 474, 476, 477, 478, 481, 484, 486, 511, 513, 514, 516, 525, 526, 528, 532, 543, 544, 571, 609, 637
- Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, XVIII
- Alâeddîn Ata Melîk Cüveynî, XVII
- Alâeddîn Davudşâh, 393, 394, 396, 397, 427
- Alâeddîn Kervansarayı, 476, 481, 484, 511
- Alâeddîn Keykubâd, VIII, IX, XIII, XIV, XVII, XLVII, 50, 356, 359, 371, 372, 376, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 392, 393, 395, 396, 397, 400, 405, 407, 410, 412, 413, 415, 419, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 435, 458, 473, 476, 477, 478, 486, 511, 525, 526, 528, 530, 532, 543, 546
- Alaeddin Melîkşâh b. Muhammed, 343
- Alâeddîn Sâvî, 528
- Alâeddîn Siyâvuş, XI, 516
- Alagöz (Ararakadz) Dağı, 93
- Alâiyye, IX, XVII, 49, 51, 53, 57, 378, 385, 386, 387, 390, 418, 420, 421, 423, 426, 427, 430, 436, 439, 442, 466, 467, 470, 472, 475, 482, 490, 520, 543, 544, 586, 610
- Alamut, XXIII, XXXVIII
- Alan, 13, 44, 99, 304, 305, 315, 366, 607, 608, 610
- Alanlar, 98
- Alanya, 21, 49, 378, 386, 387, 389, 429, 442, 581, 590, 610
- Alâra, 387, 429
- Alaşehir, VIII, 48, 60, 269, 274, 288, 300, 317, 323, 325, 352, 366, 367, 372, 386
- Alaşehir (Philadelphia), 48, 325, 367
- Albertus Aquensis, LXI, 231
- Aldo Brandini, 363
- Aldobrandini, 363
- Aleksios, 123, 125, 127, 143, 147, 150, 151, 157, 159, 161, 164, 200, 202, 204, 205, 209, 219, 233, 247, 250, 256, 260, 267, 269, 272, 278, 317, 339, 351, 353, 361, 366, 374, 401
- Aleksios Komnenos, 123, 127, 143, 157, 159, 160, 163, 164, 219, 247, 250, 267, 272, 317, 351
- Alemeddîn Sancar, 507

Alemeyn, 12
 Alemü'd-dîn Kayser, 381
 Alexiad, LII, LIII, 13, 150, 226, 609
 Alıncak Noyan, 486, 490, 495
 Ali Bahadır, 485, 490
 Ali Bey, 494, 638
 Ali Öngül, XXXV, 44, 47, 48, 49, 58, 112, 123, 135, 202, 214, 216, 219, 234, 236, 239, 242, 246, 250, 252, 253, 254, 256, 269, 270, 275, 276, 278, 281, 283, 285, 287, 290, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 299, 304, 317, 318, 334, 336, 338, 339, 346, 347, 355, 358, 359, 364, 370, 373, 375, 378, 380, 381, 384, 385, 386, 387, 389, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 401, 404, 405, 406, 409, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 421, 424, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 442, 447, 449, 451, 473, 477, 482, 484, 489, 491, 492, 496, 499, 501, 502, 508, 509, 513, 515, 518, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 530, 531, 532, 617
 Ali Sevim, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLIV, XLV, 24, 44, 47, 49, 58, 59, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 108, 112, 118, 119, 120, 121, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 139, 148, 155, 167, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 200, 202, 203, 205, 207, 208, 211, 219, 228, 229, 234, 238, 239, 243, 254, 256, 267, 269, 273, 275, 276, 281, 282, 283, 285, 287, 291, 292, 298, 299, 299, 304, 309, 311, 317, 319, 321, 334, 338, 340, 342, 343, 346, 347, 359, 361, 364, 366, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 387, 389, 392, 393, 399, 401, 404, 414, 418, 424, 441, 469, 470, 499, 508, 518, 523, 588, 600, 601, 627
 Allahüekber, 95
 Almanca, XVIII
 Alp Arslan, IV, XLVI, 2, 64, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 127, 131, 133, 139, 140, 147, 153, 154, 156, 215, 248, 536, 609, 611, 626
 Alpıara, 273
 Alpıara (Emir Başıara), 273
 Alptekin, 30, 149, 152, 165, 182, 185, 186, 190, 230, 253, 254, 615, 640
 Altınova, 227
 Altunboğa, 381
 Altuntaşı, 516
 Alykas (Halykas), 202
 Amaseia, 38, 194
 Amasia, 18
 Amasra, 14, 18, 471, 593
 Amastris, 18
 Amasya, LXIV, 18, 20, 38, 47, 127, 194, 213, 248, 259, 277, 294, 295, 296, 301, 318, 331, 338, 353, 384, 443, 464, 468, 479, 486, 490, 525, 641
 Âmid, 33, 36, 179, 183, 418, 420, 424, 432, 441, 442
 Âmîd, IX, XLI, 428, 437, 440, 467, 471, 472, 475, 490, 520
 Amisos, 38, 192

Amorion, 9, 18
 Amorium, 38
 Amuriyye, 9, 18
 Amûriyye, 9, 12
 Amurya, 20
 Anadolu, I, III, IV, VIII, XI,
 XIII, XVII, XVIII, XIX, XX,
 XXI, XXII, XXIX, XXXII,
 XXXIII, XXXIV, XXXV, XLI,
 L, LII, LIV, LVI, LVII, LVIII,
 LX, LXIII, LXV, 1, 2, 3, 4, 7,
 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 23,
 24, 25, 26, 32, 36, 37, 38, 39,
 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59,
 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 78,
 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87,
 88, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98,
 102, 104, 106, 108, 109, 110,
 111, 112, 113, 114, 115, 117,
 119, 120, 121, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 130, 131, 132,
 133, 134, 135, 136, 137, 138,
 139, 140, 141, 142, 144, 145,
 146, 147, 148, 150, 152, 153,
 155, 156, 157, 158, 159, 160,
 161, 162, 163, 164, 165, 167,
 171, 172, 174, 182, 185, 186,
 189, 190, 191, 192, 193, 194,
 195, 196, 198, 199, 200, 201,
 203, 207, 208, 209, 211, 212,
 213, 214, 215, 216, 218, 219,
 220, 225, 226, 227, 229, 230,
 233, 234, 235, 236, 237, 238,
 239, 240, 245, 246, 247, 248,
 249, 250, 251, 254, 257, 258,
 259, 260, 262, 264, 266, 268,
 269, 270, 273, 274, 275, 276,
 277, 279, 281, 282, 283, 285,
 286, 288, 290, 291, 292, 293,
 295, 296, 297, 298, 299, 300,
 302, 304, 305, 308, 311, 313,
 318, 319, 321, 322, 323, 324,
 325, 326, 327, 328, 329, 330,
 331, 332, 333, 336, 338, 339,
 340, 341, 342, 343, 344, 346,
 347, 348, 351, 353, 355, 358,
 359, 361, 364, 366, 370, 372,
 373, 374, 375, 376, 377, 379,
 381, 382, 384, 385, 386, 387,
 388, 392, 393, 394, 396, 397,
 398, 399, 401, 404, 405, 406,
 408, 411, 412, 413, 414, 415,
 416, 418, 419, 421, 424, 425,
 426, 427, 428, 430, 431, 432,
 434, 435, 436, 437, 438, 439,
 440, 442, 443, 447, 448, 449,
 451, 457, 458, 460, 461, 462,
 464, 467, 468, 469, 471, 473,
 475, 477, 478, 479, 481, 483,
 484, 485, 487, 489, 491, 492,
 494, 496, 497, 499, 500, 502,
 503, 504, 508, 509, 510, 511,
 512, 513, 518, 519, 521, 522,
 523, 524, 525, 526, 527, 528,
 530, 531, 532, 533, 534, 536,
 538, 539, 540, 541, 543, 546,
 548, 571, 572, 574, 575, 577,
 578, 579, 580, 581, 582, 583,
 587, 590, 591, 592, 594, 595,
 596, 597, 601, 604, 606, 607,
 608, 610, 611, 612, 613, 617,
 618, 619, 620, 621, 622, 623,
 624, 625, 627, 628, 629, 630,
 631, 632, 633, 634, 636, 637,
 638, 639, 640, 642
 Anamorium (Anamur), 389
 Anamur, 389, 418, 429, 436, 439,
 513
 Anatolia, XIV, 4, 308, 583, 632,
 634
 Anatolica, 4
 Anatolikan thema, 20
 Anazarba, 198, 199, 278, 292
 Anazarva, 245

Anazarvos, 19
 Anberd (veya Ampier), 90
 Andreas David Mordtmann, 214, 582
 Andusanc/Aydusanc, 389
 Ani, IV, 23, 24, 64, 65, 66, 68, 70, 73, 75, 84, 91, 93, 94, 95, 96, 109, 440, 448, 536, 608
 Ani Şeddâdîleri, 95
 Ani teması, 23
 Ani-Bagrathlı Kırallığı, 95
 Ani-Bagrathlıları, 64
 Ankara, VII, XVII, XVIII, XX, XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXV, XXXVII, XXXIX, XLIII, XLV, XLVI, XLVII, XLIX, LI, LIII, LV, LVIII, LIX, LX, LXII, LXIII, LXIV, 4, 5, 8, 12, 13, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 28, 37, 38, 39, 42, 44, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 71, 76, 87, 91, 95, 97, 100, 103, 105, 106, 107, 112, 114, 117, 120, 123, 124, 127, 137, 158, 168, 172, 173, 180, 193, 194, 200, 201, 207, 209, 214, 215, 217, 220, 234, 236, 240, 245, 247, 248, 262, 263, 267, 276, 283, 285, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 303, 307, 309, 313, 318, 319, 320, 326, 331, 332, 333, 335, 338, 340, 344, 346, 347, 352, 353, 354, 359, 371, 372, 375, 376, 377, 382, 383, 384, 392, 394, 401, 405, 409, 418, 421, 424, 426, 428, 430, 434, 436, 439, 447, 451, 457, 464, 487, 489, 492, 496, 498, 501, 507, 508, 509, 516, 518, 519, 520, 524, 528, 530, 531, 540, 569, 571, 572, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 598, 600, 601, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 614, 615, 616, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643
 Ankira, 18, 19
 Anna Komnena, LII, LIII, 13, 18, 47, 123, 124, 128, 136, 137, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 186, 187, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 239, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 296
 Anonim, XX, XXII, 42, 44, 47, 49, 56, 61, 88, 89, 91, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 112, 113, 114, 131, 134, 140, 172, 201, 221, 224, 225, 226, 227, 230, 233, 236, 238, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 252, 253, 254, 257, 258, 263, 264, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 287, 289, 291, 298, 299, 303, 316, 329, 330, 335, 337, 338, 347, 355, 358, 361, 364, 370, 372, 373, 375, 376, 377, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 391, 393, 413, 418, 423, 424, 425, 448, 452, 457, 466, 469, 470, 471, 473, 475, 477, 478, 479, 482, 484,

- 486, 489, 490, 491, 492, 499,
507, 509, 510, 511, 513, 514,
515, 517, 519, 521, 522, 524,
525, 526, 528
- Anonim Süryani Vekayinâmesi,
47, 264, 284, 287, 289
- Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, XX
- Ansbert, 48, 322, 323, 324, 325,
327, 328, 329, 330
- Ansbertus, 308, 309
- Antâkiye, 9
- Antakya, V, VI, XIII, XIV, LIV,
LXII, LXIII, 5, 22, 24, 42, 46,
47, 48, 97, 98, 106, 115, 130,
131, 136, 144, 153, 165, 166,
167, 168, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 177, 178, 187, 188,
190, 191, 198, 199, 200, 205,
206, 208, 210, 211, 220, 234,
236, 238, 239, 240, 241, 242,
243, 244, 245, 246, 247, 251,
252, 265, 278, 288, 290, 296,
299, 301, 329, 341, 378, 388,
538, 539, 572, 592, 596, 599
- Antalya, VIII, LXV, 22, 37, 38,
47, 49, 50, 57, 60, 134, 238,
250, 258, 269, 274, 279, 281,
283, 285, 289, 290, 296, 300,
317, 331, 361, 363, 365, 366,
371, 374, 376, 378, 380, 383,
385, 386, 387, 388, 396, 418,
426, 428, 431, 434, 442, 463,
467, 470, 472, 475, 482, 483,
490, 491, 506, 520, 523, 528,
542, 543, 606, 622, 625
- Anthony Bryer, 59, 320, 321,
337, 340
- Antiokheia, 106, 289, 309, 314
- Antiokhia, 360
- Antzevatsik, 66
- Anuştekin, 184
- Apamae, 274
- Apameia, 38, 158
- Apollonia, 219, 274, 317
- Apollonias, 219, 260
- Apolyont/Ulubat, 198
- Arab, 257, 263, 266, 267, 272,
276
- Araban, 174
- Arabistan, LI, 36
- Aralık, XXVII, 16, 64, 82, 98,
107, 170, 172, 209, 276, 280,
283, 312, 382, 471, 501, 572,
573, 591, 604
- Arap, XXV, XXXVI, 7, 17, 32,
34, 36, 83, 174, 179, 186, 217,
296, 595
- Arapça, XVIII, XXXIII, XXXVI,
XXXVII, XLVI, XLVII, 4,
173, 466, 644
- Arapkir, 218
- Aras, 29, 30, 45, 65, 68, 69, 76,
89, 90, 94, 96, 109, 596, 608
- Aras Nehri, 90
- Arceş, 28, 75
- Arcke, 80
- Ardahan, 65, 95, 214, 343, 354,
371, 383
- Ardama, 34
- Ardzruni, 23, 73
- Argit, 490
- Argis (Arkestia), 104
- Arguet, 100
- Argun, 501, 504, 522, 523, 524,
629
- Armeniakon thema, 20
- Armenyak, 21
- Armutlu, 289
- Arpaçayı, 64, 93
- Arran, 28, 29, 30, 44, 448
- Arrân, 67, 69, 79, 85
- Arslan, XXIII, XXV, 5, 47, 63,
87, 88, 91, 93, 94, 95, 96, 99,
101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 112, 113, 115, 117,
118, 121, 137, 142, 162, 189,

196, 200, 202, 203, 205, 208,
 209, 210, 211, 213, 214, 216,
 218, 219, 224, 226, 227, 228,
 229, 230, 232, 233, 234, 236,
 238, 247, 248, 250, 251, 252,
 253, 254, 255, 256, 257, 259,
 260, 262, 263, 264, 265, 267,
 268, 271, 272, 275, 276, 277,
 281, 291, 294, 295, 296, 297,
 298, 301, 303, 304, 313, 316,
 317, 318, 319, 320, 321, 323,
 325, 326, 330, 331, 338, 346,
 354, 355, 356, 358, 380, 383,
 415, 420, 427, 432, 473, 474,
 476, 477, 478, 479, 482, 483,
 484, 485, 486, 487, 489, 490,
 491, 492, 494, 496, 497, 498,
 499, 500, 504, 515, 518, 587,
 607, 615, 623, 634, 640
 Arslan Besâsirî, 82
 Arslan Doğmuşoğlu Sinâneddîn,
 505
 Arslan Yabgu, 62
 Arslanşâh, 319, 338
 Arşamoşat, 21
 Arşanurik, 93
 Artuk, XVII, 97, 98, 116, 123,
 126, 127, 132, 141, 183, 184,
 186, 187, 319, 380, 383, 420,
 427, 432, 438, 515, 574, 625,
 627
 Artuk Bey, 126, 127, 132, 141,
 183, 184, 185
 Artuklu, 244, 256, 268, 275, 298,
 336, 339, 344, 353, 355, 360,
 371, 380, 381, 392, 416, 418,
 420, 427, 432, 452
 Artuklular, IX, XLI, XLII, 253,
 339, 392, 411, 602, 621
 Artukoğulları, IX, XLI, 415
 Artynia, 198
 Arüdzatil, 103
 Asbabü'l-Kehf, 398
 Ashab-ı Kehf, 12
 Asia, XXVII, 42, 134, 137, 144,
 158, 160, 163, 191, 192, 195,
 198, 457, 491, 537, 584, 593,
 598, 614, 623, 639
 Asiatic Museum, XXV
 Askania, 197
 Aslanağzı-Kız Gözü, 58
 Asna, 27
 Asya, 22, 161, 166, 190, 191,
 192, 196, 206, 208, 286, 385,
 574, 633
 Atabeg, 299
 Atebetü'l-ketebe, XXV
 Atlas Dağları, 16
 Atlas Okyanusu, 16
 Atranos Çayı, 493, 519
 Atsız, 97, 98, 120, 128, 130, 131,
 132, 152, 223, 589, 625, 627
 Attaleia, 38
 Attalia, 19
 Avkat/Beyözü Köyü, 248
 Avnik, 81, 214, 343, 354, 371,
 383, 418, 436, 439, 471
 Avrupa, XVIII, L, 37, 46, 48,
 141, 161, 191, 196, 220, 247,
 283, 288, 321, 329, 385, 574,
 622
 Ayas, 390, 442, 544
 Ayasofya, XXIX, XLVII, LI
 Aydın, 71, 304, 316, 317, 378,
 385, 493, 520, 543, 626, 638
 Aydos, 389, 429
 Ayıntâb, 297, 332
 Ayn Seylem, V, 165, 180, 185
 Ayntab, 415
 Aynüddeve, 277, 280, 281, 292
 Aynzerbe, 390
 Ayşe Hatun, 265, 268, 275
 Azâdvâr, XXIII
 Azaz, 104
 Azene, 9

Azerbaycan, II, 25, 26, 27, 31,
 32, 44, 45, 69, 75, 79, 80, 85,
 87, 91, 109, 133, 360, 392,
 399, 462, 495, 512, 525, 598,
 629
 Azîmî, XXXVII, 75, 76, 77, 80,
 81, 82, 104, 241, 242, 246,
 258, 277
 Azimî Tarihi, XXXVII
 Aziz Bernard de Clairvaux, 284
 Baba İlyas, 443, 447, 590
 Baba İshak, 447, 579, 606
 Babaî, 448, 449
 Babâiler, IX, 442, 447
 Babdos, 8
 Bâbü'l-huvâ, 97
 Bafra, 519, 520, 618
 Bagras, 173, 198, 199
 Bagratlar, 64
 Bagratlı Kırallığı, 95
 Bagrevand, 65, 173
 Bağdâd, XXIII, XL, XLI, XLV,
 L, 82, 86, 116, 130, 209, 384,
 405, 485
 Bağırsak Boğazı, 313, 314, 315,
 583, 592
 Bahâeddîn Tercüman, 474
 Bahrü'l-Hazar, 8
 Bahrü'l-Hazer, 8
 Bahrü'ş-Şâm, 7
 Bahşılı, 519, 520
 Baklâr, 8
 Bakü, 31
 Bâlâ, 423
 Balad, 34
 Balıkesir, 21, 47, 288, 290, 325
 Balis, 33, 35
 Bâlis, 36
 Balkanlar, 17, 102, 260, 491
 Baltu, 524
 Barbarossa, 48, 321, 322, 324,
 325, 326, 327, 328, 329, 573
 Bardic, 31
 Bârenû, 13
 Bargiri, 24, 28, 80, 414, 429
 Bariş, 106, 379, 464
 Bar-ka'id, 34
 Barklis, 10
 Barsama, 168
 Bartın, 14, 197, 296
 Bârûkta, 9
 Barzand, 27, 28
 Basilakios, 156
 Basileia, 201
 Basra, 32
 Bassillarion (Bucellarion, 14
 Başkumandan Simbat
 Vekayinamesi, LVIII, 63, 627
 Bathys/Sarısu, 286
 Batı Anadolu, LII, 136, 147, 191,
 195, 237, 262, 269, 282, 358,
 632
 Batı Mezopotamya, 14
 Batı Okyanusu, 13
 Bâtıniler, XXXVIII, XLIII
 Batman, 52, 586
 Batu (Sain) Han, 468
 Batu Han, 468, 470, 480, 486
 Batum, 16, 68, 402
 Baudoin, 46
 Baudouin, 230, 246, 301, 350
 Bayancar, 525, 527
 Bayat, 519, 520
 Baybars, XI, 56, 215, 491, 498,
 499, 502, 503, 504, 505, 508,
 509, 510, 511, 513, 597, 610
 Baybars Mansûri, 215
 Bayburt, 65, 81, 214, 343, 354,
 371, 383, 418, 436, 439, 471
 Baycu, 412, 448, 449, 451, 453,
 458, 459, 462, 464, 468, 469,
 480, 481, 483, 484, 485, 496,
 576, 609
 Baycu Noyan, 412, 448, 449,
 451, 453, 458, 459, 462, 464,

- 468, 469, 480, 481, 483, 484,
485, 496, 576, 609
- Bayıncar, 526
- Baylakan, 29
- Bazaran, 65
- Bazgah, 29
- Beçni, 70, 93
- Beddâle, 13
- Bedreddîn Aksungur, 337
- Bedreddîn Lü'lü, 428, 432, 440
- Bedreddîn Ömer, 378, 543
- Bedreddîn Yusuf, 356
- Behisni, 173, 199, 291, 294, 299,
331, 332, 381, 416
- Behrâmşâh, XXVI, 338, 343,
345, 381, 393
- Bela, 321, 322
- belde, 10, 317, 458
- beled, 9
- Belek, 218, 268, 275, 641
- Belîs, 9
- Belnese, 13
- Berdaa, 30
- Berdea, 29, 99
- Berdûliye, 473, 474
- Bereket Han, 440
- Berenî, XXVI
- Bergama, 38, 47, 261, 269, 288,
290, 302, 541
- Berkyaruk, 121, 209, 212, 244
- Berlin, XLVI, 245, 589, 598
- Bersbirt, 390
- Berza'a', 32
- Berzem Kalesi, 107
- Besâsirî, 82
- Beypazarı, 42, 639
- Beyşehir, 44, 279, 281, 313, 314,
315, 445, 493, 592
- Beyşehir Gölü, 44, 279, 281, 313,
314, 445
- Biga (Spigast), 48
- Bilâd, XIII, XXVII, 4, 5, 7, 10,
11, 15, 533
- Bilad er-Rûm, 7
- Bilâd-ı Rûm, XIII, XXVII, 4, 5,
7, 10, 11, 15, 533
- Bilâd-u Burcân, 8
- Biladü's-Sakâliyye, 8
- Bilan Togu Han, 415
- Bilecik, 125, 238
- Bilge Umar, LII, LIII, LIV, 4, 18,
22, 24, 49, 56, 58, 80, 102,
147, 158, 163, 173, 174, 193,
194, 201, 207, 216, 217, 219,
224, 235, 274, 282, 285, 286,
287, 302, 306, 307, 352, 361,
364, 374, 385, 387, 389, 392,
393, 399, 401, 409, 411, 414,
416, 418, 435, 505, 575, 582,
609, 643
- Billaios (Filyos), 196, 197
- Birecik, 117, 119, 130, 416, 437,
440
- Biriyennios, 125
- Bisn, 12
- Bithyn Thraklart, 196
- Bithynia, 38, 145, 147, 155, 160,
191, 195, 197, 198, 199, 231,
260, 275
- Bitlis, 24, 28, 52, 413, 418, 429,
436, 439, 471, 490, 610, 634
- Bizaâ, 278
- Bizans, III, VI, VII, XIII, LII,
LIII, LIV, LXI, 1, 4, 11, 13,
15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24,
28, 29, 33, 36, 38, 39, 43, 44,
45, 46, 47, 49, 51, 54, 56, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 75, 76, 78, 79, 81, 82,
83, 84, 85, 87, 89, 90, 93, 95,
96, 97, 99, 101, 102, 103, 104,
108, 109, 110, 111, 113, 115,
118, 120, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 130, 131, 133, 135,
136, 137, 139, 140, 141, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 150,

152, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 163, 165, 166,
168, 174, 176, 186, 191, 194,
195, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208,
210, 213, 214, 217, 218, 219,
220, 222, 223, 228, 229, 230,
233, 234, 236, 237, 239, 248,
250, 251, 252, 256, 259, 260,
264, 267, 268, 269, 270, 271,
272, 273, 274, 275, 276, 277,
278, 279, 280, 282, 283, 284,
285, 286, 287, 290, 291, 292,
295, 296, 298, 299, 301, 302,
304, 305, 306, 307, 308, 309,
315, 316, 317, 320, 321, 322,
323, 324, 325, 329, 331, 334,
336, 337, 338, 339, 340, 344,
346, 348, 349, 350, 352, 354,
355, 356, 358, 360, 361, 364,
366, 368, 370, 373, 384, 402,
404, 409, 411, 418, 428, 436,
439, 447, 473, 485, 487, 491,
492, 493, 523, 534, 535, 537,
538, 540, 542, 543, 574, 575,
576, 577, 580, 587, 588, 592,
593, 596, 598, 599, 605, 606,
607, 613, 615, 619, 621, 639
Bockar, 526
Boçkur, 525
Bodrum, 22
Boğa, 270
Boğam Geçidi, 65
Bohemond, 46, 267
Bohemund, 230, 235, 245, 247,
250, 251, 252, 256, 388
Bokurcu, 527
Bolu, 21, 296, 333, 347, 471, 493
Bolvadin, 46, 261, 270, 282, 378,
523, 638
Bolvadin (Polybotos), 46
Bondârî, XXXVII, XXXVIII, 74,
83, 84, 86, 87, 93, 94, 113,
180, 209
Boniface, 350
Borçala Irmağı, 99
Borçalı-Kazaklar, 64
Borsuk, 115, 153
Bosporos Thrakios, 196
Bostancı, 40
Boyalıca, 201
Bozan, 121, 206, 207, 208, 210,
213
Bozmış, 257, 264, 265
Boztepe, 403
Britanya, 16
Brouzos (Karasandıkl), 305
Buhara, 617
Bukelleraion, 295
Bukkellaryen thema, 21
Bukular Bölgesi, 12
Buldacı, 173, 216, 259, 260
Bulgar, 8, 11, 37, 81, 323, 341,
399, 468, 615
Bulgarlar, 323
Bunsuz, 496
Burcân, 11, 13, 15
Burdur, 50, 59, 387, 625
Burgundia, 284
Burgut, 12
Burğûs, 9
Bursa, 21, 38, 198, 269, 271, 351,
353, 354, 371
Bursuk, 154
Butne, 8
Büyük İskender, 325
Büyük Hamam, 58
Büyük Menderes (Maeander), 44
Büyük Selçuklu, 114, 117, 119,
127, 138, 142, 145, 166, 175,
190, 200, 204, 205, 208, 212,
217, 221, 254, 256, 265, 435,
609
Büyük Selçuklu Devleti, 190

- Büyük Selçuklular, XXXVIII, XLIII, 172, 266, 577
- Byzantion-Herakleia, 197
- Bznunik Denizi, 82
- Cabrükan, 27
- Caesareia, 38
- Câferoğulları Emirliği, 67
- Cagadk, 93
- Calcutta, LVI, 614
- Câmî'ü'd-Düvel, XXXIII, XXXIV
- Câmî'ü'd-Düvel (Sâhâifü'l-Âhbâr), XXXIII
- Camiü't-Tevarih, 61
- Câmiü't-tevârih, XXVII, XXVIII
- Canit, 498
- Carl Johan Tornberg, XL
- Celâeddîn Karatay, 447
- Celâleddîn Karatay, 476
- Celâleddîn Hârezmşâh, 392, 395
- Celâleddîn Karatay, 475
- Celâleddîn Karatay, 473, 476, 477, 480
- Celâleddîn Kayser, 372
- Celâleddîn Keyferidun, 359
- Celâleddîn Keyferidûn, 371, 388, 404
- Celâleddîn Mahmud, 501, 505
- Celâleddîn Mahmud b. Emîrû'l-Hâc, 501
- Celâleddîn Mengüberti Hârezmşâh, 405, 406, 407, 408, 411, 412, 413
- Cemâleddîn Ferruh Lala, 430
- Cemâleddîn Mehmed, 525, 527
- Cemâleddîn Mehmed Bey, 525
- Cenâbî, 131, 152, 153, 156, 185, 190, 208, 211, 212, 227, 234, 257, 293, 319, 331, 332, 343, 344, 347, 355, 358, 372, 373, 379, 381, 382, 384, 385, 393, 406, 408, 411, 412, 415, 418, 419, 425, 430, 431, 432, 447, 448, 451, 457, 462, 464, 469, 471, 473, 475, 477, 478, 479, 489, 491, 492, 499, 500, 504, 519, 521, 524, 526, 530, 531, 607
- Cengiz Han, XXIV, 459
- Cerdîliye, 9
- Ceyhan, 22, 169, 173, 216, 268, 281, 283, 291, 294, 364, 379, 391, 398
- Ceyhun, 100, 107
- Cezîre, XXXIX, 4, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 45, 83, 440
- Cezîret İbn Ömer, 33
- Cezîret İbn-i Ömer, 35
- Chalandon, 163, 224, 273, 277, 282, 285, 287, 325
- Charles M. Brand, LIII
- Cherson, 403
- Cibâl, 31, 72
- Cihan Tarihi, LVII
- Cihanşâh, 399, 406, 410, 427
- Cimri, XI, 513, 515, 517, 574, 577, 624
- Cisr-i Menbic, 36
- Cisr-i Menbiç, 35
- Cizre, XXXIX, 34, 36, 438
- Cl. Cahen, XXIII, XLVI
- Claude Cahen, 44, 56, 58, 63, 65, 66, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 86, 90, 93, 94, 104, 124, 125, 130, 137, 152, 156, 165, 167, 194, 257, 283, 292, 318, 336, 338, 339, 340, 341, 347, 358, 364, 375, 377, 401, 404, 435, 442, 461, 471, 473, 476, 477, 479, 483, 484, 492, 496, 499, 501, 508, 510, 511, 513, 525, 531
- Cocussos, 38
- Cohann De Pilano Carpini, LXV, 421, 468, 473
- comitatenses, 16
- Constantinople, 14, 158

- Consularis, 195
 Cormagun Noyan, 412
 Cüveynî, XVII, XXIII, XXIV,
 XXX, 404, 405, 408, 411, 457,
 498, 499, 517, 518, 523, 524
 Cüzçânî,, XXVII, 5, 372
 Çağrı, I, XLVII, 1, 2, 63, 69, 70,
 71, 83, 86, 88, 110, 602, 622
 Çağrı Bey, 63, 69, 70, 71, 83, 88,
 622
 Çaka, 123, 150, 202, 213, 216,
 220, 221, 233, 259, 265, 612
 Çaldia, 14
 Çamiçyan, LVI, 70, 77, 82
 Çanakkale Boğaz, 48
 Çanakkale Boğazı, 48, 192, 219,
 288, 324
 Çankırı, 21, 194, 248, 276, 277,
 283, 292, 294, 295, 296, 297,
 298, 301, 318, 331, 332, 333,
 347, 354, 371, 383, 384, 418,
 487, 519, 520, 630
 Çardak, 306, 308
 Çardak Geçidi, 306, 308
 Çarsianon, 14
 Çatalca, 286
 Çavlı, 123, 215, 255, 256, 263,
 265, 388, 390, 392, 412, 413,
 440, 457, 576
 Çavuldur, 116
 Çay, 309, 322, 329, 331, 332,
 378, 638
 Çelebi, 5, 443, 519, 592, 610
 Çemişkezek, 218, 392, 429
 Çepniler, 523, 524, 629
 Çermik, 441, 472
 Çermük/Çermik, 417
 Çıldır, 65, 92, 95
 Çinçin, 379, 383, 389
 Çin, XXVIII, LXIV, 36, 39, 580
 Çinçin, 379
 Çivril, 207, 306, 307, 311, 636
 Çoban Bey, 531
 Çobanoğlu Muzaffirüddîn Yavlak
 Arslan, 518
 Çobanoğulları Beyliği, 518, 642
 Çoruh, 23, 44, 81, 95, 99, 214,
 343, 354, 371, 383
 Çorum, 68, 125, 214, 487, 519,
 585, 592, 596, 609, 628
 Çökermiş, 255
 Çubuk, 178, 185, 214, 216, 259
 Çubukoğlu Muhammed, 254, 257
 Çukurova, 21, 48, 198, 238, 252,
 278, 281, 293, 296, 329, 354,
 371, 378, 383, 388, 463, 469,
 472, 490, 503, 525, 629
 Dadyblra/Dadibra (Zalîfra,
 Safranbolu, Devrek), 320
 Dağıstan Derbendi, 108
 Dakharrakan, 28
 Dakyanus, 398
 Dalaman, 383, 442, 471, 489,
 494, 520
 Daliya, 35
 Dânişmend, XVII, 116, 123, 214,
 215, 220, 247, 251, 252, 253,
 299, 488, 498, 505, 579, 619
 Dânişmentliler, XIII
 Dara, 34
 Dârâ, 440
 Dârende, 298, 332
 Daskylitis, 198
 David Winfield, 59, 320, 321,
 337, 340
 David, 42, 68, 214, 284, 351,
 353, 361, 362, 374, 401, 582,
 584, 593, 598, 612
 Dâvûd, 211
 Dazimon, 18
 Dazkırı, 308, 309
 Değirmen Boğazı, 308
 Değirmen Çayı, 516
 Dekanus, 274
 Delhi, XXVI, XXVII, XXVIII,
 614, 618

- Delük, 98, 199
Demirtaş, 531
Denizli, XI, LV, 37, 38, 48, 50,
59, 60, 158, 272, 273, 274,
286, 288, 290, 294, 295, 296,
299, 300, 302, 304, 306, 308,
309, 317, 325, 331, 352, 360,
366, 370, 371, 378, 385, 471,
483, 489, 493, 494, 496, 500,
502, 520, 541, 543, 570, 579,
591, 638, 642
Derbend, 31, 67, 417
Derbend-i Hazaran, 31
Derbesah, 380
Derbu Malatiye, 9
Dersim, 215, 216
Develü, 506
Devlet (Dolat), 112, 117, 119
Deylem, 31, 575, 641
Dımaşk, XXXVII, XLIII, XLIV,
50, 84, 129, 172, 179, 180,
183, 185, 186, 209, 211, 227,
229, 234, 235, 238, 239, 240,
242, 244, 245, 252, 253, 258,
267, 283, 293, 396, 438, 439,
511, 589, 626
Dicle, 16, 21, 24, 32, 33, 34, 35,
52, 68, 73, 84, 85, 441, 585,
608
Did-Gorni, 101
Dil İskelesi, 163
Dimaşk, XLIII, XLV
Dinar, 38, 85, 199, 274, 302, 307,
309
Divriği, 21, 23, 215, 338, 344,
353, 354, 371, 383, 399, 529
Diyâr Bekir, 33
Diyâr Mudâr, 33
Diyâr Rabiâ, 32
Diyarbakır, 52, 83, 257, 380, 381,
392, 417, 523, 585, 634
Diyârbekir, 32, 45, 97, 113, 346,
353, 371, 383, 392, 525, 528
Diyâr-ı Mudar, 32
Diyâr-ı Rabi'a, 34
Dodurga, 519, 520
Doğu Anadolu, 45, 63, 66, 121,
129, 342, 344, 398, 406, 413,
463, 489, 642
Doğu Roma, 4, 15
Doğu Roma İmparatorluğu, 15,
17
Doktor Hikmet, XXXVII, 172,
631
Doktor Necîp, XXXVII, 172, 631
Dolat, 117, 119, 129, 132, 297
Domestik, 10
Domitianus, 194
Dorylaeum, 38, 46
Dorylaion, VI, 18, 158, 234, 235,
236, 286, 300, 317, 587
Dovin, 23, 67, 69, 95
DRAKON, V, 160
Drakon Çayı, 162, 165, 195, 200,
580
Dresden, XXV
Dukak, 240, 244
Dulûk, 297, 332
Dunaysır (Koçhisar, Kızıltepe),
420
Dunaysir, 32
Durağan, 519, 520, 618
Duvın, 28
Duvinî, 450
Dülük, 291, 294
Düzbel, 306, 307, 309
E. Eickhoff, 309, 327
E. W. Budge, LIX
Ebher, XXVIII
Ebsîk, 8
Ebu Hâmit Muhammed bin
İbrahim, 116
Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed
el-İstahrî el-Fârisî, LI
Ebû İshak İbrahim b. Nasr, 100

- Ebû Saîd Kıvâmuddevle
Kürboğa, 240
- Ebû Sehl, 67
- Ebû'l-Esvâr, 80
- Ebû'l-Esvar Şavur, 95, 96
- EBÛ'L-GÂZİ HASAN, V
- Ebû'l-Gâzi, 208, 210, 213
- Ebû'l-Kâsım, 123, 167, 171, 200,
202, 203, 204, 206, 207, 208,
212, 214, 218, 259
- Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b.
Muhammed b. Ömer, XLIX, L,
34
- Ebü'l-Fidâ, XLVII, XLIX, L, 33,
34, 83, 86, 87, 106, 107, 172,
179, 180, 183, 185, 186, 188,
190, 209, 258, 373, 381, 382,
384, 393, 405, 420, 425, 430,
431, 432, 438, 457, 582
- Edessa, 106, 169
- Edirne, 5, 48, 146, 159, 288, 323,
324, 351, 592
- Edremit, 47, 269, 271, 288, 302,
541
- Efâmiye, 181
- Efes, 21, 47, 288, 290, 351, 353,
354, 371
- Efesos, 19
- Efheta, 19
- Eflâcûniyye, 8, 12
- Efsis, 12
- Ege, III, 18, 44, 51, 59, 64, 110,
136, 165, 195, 219, 237, 250,
259, 260, 274, 275, 282, 283,
290, 291, 296, 304, 305, 351,
516, 579, 587, 591, 632, 641
- Eğın, 218
- Eğirdir Gölü, 308, 309, 313
- Ekheleos (Parmaklar), 196
- el Bidâye Ve'n-Nihâye, XLVII,
602
- el-Azimi, XXXVII
- el-Bevâzic, 83
- el-Bevazih, 33
- el-Bire, 33
- el-Birzâlî, XLVII
- Elbistan, 46, 165, 166, 173, 216,
251, 252, 254, 259, 260, 263,
267, 279, 281, 283, 291, 294,
295, 297, 298, 301, 318, 331,
332, 336, 338, 341, 343, 344,
364, 380, 384, 398, 418, 436,
439, 444, 455, 472, 490, 505,
509, 511, 512
- el-Cebel, 33
- el-Cezîre, III, XLI, 2, 4, 5, 25,
26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 44,
45, 51, 54, 97, 109, 220, 255,
256, 438, 439, 440, 534
- EL-CEZÎRE, III
- el-Ebsîk, 8
- el-Efdâl, 240, 241
- el-Entimât, 8
- Eleşgirt, 65
- Eleşkirt, 66, 173
- El-Evâmiru'l Alâiyye, XVII
- el-Hicâz, 5
- el-Huteytî, 178, 181, 182, 183,
185
- el-Hüseynî, 61, 83, 86, 89, 90,
91, 93, 94, 95, 99, 101, 115,
153, 209, 217
- el-Istartağûs, 8
- el-Kusiyan, 170, 172
- el-Muhtasar fî Târîhî Ahbâri'l-
beşer, XLIX
- el-Muhtasar fî târihi'l-beşer (el-
Muhtasar fî ahbâri'l-beşer,
172, 179, 180, 183, 185, 186,
188, 190, 209, 258, 373, 381,
382, 384, 393, 405, 421, 425,
430, 603
- el-Mustali, 240
- el-Mustansır, 407
- Elvan Çelebi, 443, 447, 592
- el-Veledü'ş-Şefik, 263

Emevî, XIX
 Emîneddîn Mikâel, 501, 506,
 514, 576
 Emîr Beg Arslan, 89
 Emîr Çubuk, 179, 186
 Emîr Gâzi, 272
 Emîr Mavrozemes, 388
 Emîr Muhammed, 219
 Emir Nasr bin Ali bin Munkiz el
 Kenânî, 181
 Emir Şîrgîr, XXXVIII
 Emîr-i Cîndâr, 496
 Emirü's Sevâhili Hoca Yunus,
 513
 Emrû's-sevâhil Bahâeddîn
 Muhammed, 514
 Enbar, 33, 35
 Enbâr, 36
 Endülüs, XXX, 223, 597
 Enkara, 9
 Enmât, 10
 Entimât, 8
 Enûşirvan b. Hâlid, XXXVII
 Epiktetos, 192, 197
 Eraskhacor, 65
 Erbesûs, 398
 Erbil, 33, 381, 383, 428
 Erciş, 28, 80, 103, 104, 110, 342,
 414, 429
 Erçiş, 66
 Erdebil, 27
 Erdebîl, 32
 Erdoğan Merçil, 29, 44, 47, 49,
 58, 59, 61, 63, 68, 72, 84, 99,
 112, 117, 119, 121, 130, 131,
 172, 173, 202, 203, 205, 207,
 216, 219, 228, 239, 253, 254,
 256, 267, 269, 273, 275, 276,
 277, 281, 282, 283, 285, 287,
 291, 292, 297, 298, 299, 304,
 309, 311, 317, 319, 321, 334,
 338, 339, 340, 342, 343, 346,
 347, 355, 358, 359, 361, 364,
 372, 373, 375, 376, 377, 378,
 379, 380, 381, 385, 386, 387,
 389, 392, 393, 399, 401, 404,
 414, 418, 424, 430, 431, 435,
 441, 469, 470, 499, 508, 513,
 515, 516, 518, 521, 524, 526,
 531, 570, 581
 Ereğli, VI, XXXIII, 18, 46, 53,
 58, 214, 216, 218, 234, 237,
 238, 239, 249, 250, 259, 260,
 262, 297, 319, 341, 362, 376,
 383, 384, 391, 401, 426, 452,
 467, 470, 472, 520, 540, 545,
 586, 634
 Erenler, 314
 Ergani, 96, 417, 441, 472
 Ergin AYAN, I
 Eriza, 289
 Erkade, 8
 Erkan Göksu, XXVII, XXVIII,
 XXIX, XXX, 5, 62, 89, 101,
 102, 105, 106, 107, 113, 123,
 209, 214, 215, 257, 358, 373,
 389, 399, 428, 438, 451, 527,
 585, 616, 617, 624
 Ermenek, 391, 429, 472, 496,
 510, 513, 516, 523, 545
 Ermeni, VIII, IX, LVI, LVII,
 LVIII, 14, 24, 28, 63, 64, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76,
 78, 81, 85, 86, 90, 91, 93, 94,
 95, 96, 99, 101, 104, 113, 136,
 165, 166, 168, 174, 198, 218,
 220, 238, 239, 240, 241, 242,
 281, 292, 294, 295, 296, 297,
 299, 301, 331, 336, 341, 342,
 353, 355, 364, 366, 371, 372,
 376, 378, 379, 383, 385, 387,
 388, 390, 392, 418, 428, 436,
 439, 443, 448, 452, 457, 458,
 461, 463, 467, 469, 471, 472,
 474, 480, 490, 503, 509, 525,

- 538, 543, 573, 577, 591, 594,
605, 609, 612, 626, 633
- Ermeni Ardzuruni Hanedanlığı,
66
- Ermenistan, 13, 16, 23, 25, 28,
29, 30, 45, 63, 65, 67, 68, 69,
70, 73, 74, 75, 77, 80, 81, 93,
96, 103, 109, 389, 390, 392,
428, 576, 632
- Ermeniyeye, 25, 33, 36, 629
- Ermenyak, 9
- Ermenyâk, 8
- Erminiyâk Bölgesi, 13
- Erran, 87
- Errân, 25
- Ertokuş, 364, 389, 397, 428, 433,
574
- Erzen, 52, 77, 214, 254, 262, 343,
354, 371, 383, 414, 429, 585,
597
- Erzenirrûm, 423
- Erzincan, 21, 45, 85, 213, 215,
216, 218, 259, 338, 343, 344,
353, 354, 360, 371, 383, 393,
394, 396, 397, 403, 413, 415,
426, 429, 430, 450, 453, 459,
462, 474, 480, 481, 485, 507,
521, 522, 527, 586, 610, 615,
633
- Erzurum, VII, IX, XLII, 13, 24,
25, 29, 37, 38, 39, 45, 53, 54,
66, 76, 82, 85, 90, 96, 105,
213, 214, 218, 254, 259, 262,
342, 343, 344, 345, 353, 354,
360, 371, 372, 383, 385, 395,
397, 399, 406, 410, 412, 413,
415, 421, 426, 429, 446, 448,
449, 451, 458, 460, 462, 464,
467, 471, 478, 481, 484, 487,
490, 516, 520, 521, 525, 528,
546, 573, 580, 596, 597, 602,
609, 610, 612, 628, 632, 642
- Erzurum), 77, 262, 342, 360
- Esededdîn Ayas, 392
- Esededdîn Ruzbe, 473
- Esîrûddin, XL
- Eskişehir, VI, 21, 38, 42, 43, 46,
60, 125, 134, 147, 158, 191,
193, 234, 235, 238, 246, 247,
251, 260, 282, 286, 290, 292,
297, 300, 302, 304, 305, 316,
317, 318, 331, 332, 333, 347,
418, 428, 436, 439, 467, 471,
487, 493, 494, 519, 541
- Eşrefiye, XLVII
- Eşrefoğlu Halil, 522
- Eşrefoğlu Seyfeddîn Süleyman
Bey, 514
- Eşrefoğulları, 513, 523
- Euboia/İğriboz Adası, 351
- Eudokia, 102, 159
- Eukarpia, 305
- Eukhaita Hisarı, 248
- Euksenios, 192
- Eumenia, 307
- Evgenios Manastırı, 403
- Evren, 447, 519, 520, 579
- Eyyûbî, XXXVII, 23, 321, 334,
336, 346, 353, 355, 364, 371,
380, 381, 383, 385, 388, 392,
395, 407, 415, 419, 427, 432,
442, 449, 452, 543, 631, 637
- Eyyûbîler, IX, 342, 371, 381,
392, 415, 418, 620
- Ezene, 13
- ez-Zehebî, XLVII, 418, 419, 421,
425, 457, 459, 462, 463, 466,
499, 507
- Fadlûn, 95, 98, 101, 109
- Fahreddîn, 338, 398, 441, 460,
464, 468, 483, 488, 504, 509,
512, 514, 516, 522, 640
- Fahreddîn Ali, 480
- Fahreddîn Ali, 480, 501, 504,
512, 516, 522
- Fahreddîn Arslanogmuş, 481

Fahreddîn Ebûbekir, 473
 Fahreddîn İbn Dinârî, 441
 Fahreddîn Sivastos, 475
 Fahreddîn Süleyman, 398
 Fahrettin Coşguner, XXII, 574
 Fars, XXV, XXVI, LI, 62, 584, 593
 Fars Atabegleri, XXX
 Farsça, XVII, XVIII, XIX, XXIII, XXV, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XLVI, 422, 571, 601, 644
 Fas, 17
 Fatımiler, 241, 576
 Fâtımîler, 83
 Fatlın Ovası, 311, 312
 Felahiye, 519, 520
 Fethiye, 22, 418, 487
 Fırat, 16, 24, 32, 33, 34, 35, 45, 85, 103, 114, 166, 294, 296, 338, 373, 417, 433, 439, 447, 511, 597, 606, 642
 Filibe, 324
 Filistin, 87, 103, 121, 128, 130, 131, 165, 171, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 243, 246, 322, 324, 627
 Filiz AKÇAY, i, I, 644
 Filobâd Köşkü, 515
 Filokales, 269
 Filyos Çayı, 197
 Firikya, 20
 Firûz, 241
 Flandr Kontu Robert, 230
 Flandre, 231, 284
 Foça, 216
 Frangopulos, 339
 Frank, XXVIII, 96, 99, 150, 151, 228, 234, 244, 278, 303, 368, 416, 446, 452, 485, 498, 541
 Franklar, 126, 201, 203, 233, 241, 242, 329, 389, 446
 Fransa, 230, 283, 285, 287, 321
 Franz Taeschner, 308
 Friedrich, 48, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 572
 Friedrich Barbarossa, 48, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 572
 Friedrich von Schwaben, 324
 Frikya, 20
 Gaban, 379, 383
 Gaduk, 298
 Gagik, 64, 65, 68, 93, 94, 95, 96, 98
 Gagik-Abbas, 95
 Gaita (Üçhüyük), 43
 Galat, 158
 Galatia Consularis, 195
 Galatia Salutaris, 195
 Gangra, 21, 194
 Ganzanos, 309
 Garsaura, 38, 193
 Garsaura Archelais, 38
 Gavele Kalesi, 191, 436, 497
 Gavras (veya Gaydan), 498
 Gazan Han, XXVII, 116, 524, 525, 526, 527, 528, 531, 637
 Gazân Han, XIX
 Gaziantep, 46, 174, 610
 Gâziye Hûtun, 431
 Gazneli, 62, 71
 Gazneli Mahmûd, 71
 Gazneliler, XXVI
 Gebze, 163
 Gediz, 48
 Gedük, 298, 332, 507
 Gelendost, 308, 311, 312, 313
 Gelibolu, 48, 324, 351
 Gemerek, 519, 520
 Gemlik, 202, 207, 218, 259, 260
 Gence, 29, 79, 95, 101, 102
 Genceli Kirakos, LVI, 453
 Genç, 196, 198, 216, 622

Gençosman, XVIII, 319, 337,
338, 378, 396, 408, 466, 489
Georgia (Karadeniz) Denizi, 14
Gerger, 216, 444
Germa (Babadad), 194
Germanikea, 19
Germiyanlı, 516
Germiyanogulları, 523
Gevher Âyin, 116
Gevherâyin, 184
Geyhatu, 522, 523
Gıyâseddin Keyhüsrev, X, 58, 59,
321, 334, 356, 364, 366, 370,
469
Gıyâseddîn Keyhüsrev, VIII, IX,
X, XIII, XIV, XVII, XX, 215,
318, 320, 330, 333, 336, 352,
355, 356, 359, 360, 362, 365,
366, 377, 404, 412, 427, 429,
431, 432, 435, 437, 438, 439,
441, 444, 448, 449, 455, 461,
463, 466, 468, 471, 493, 500,
503, 504, 509, 510, 512, 516,
518, 519, 521, 522, 545, 546,
571
Gıyâseddîn Muhammed, XXVIII,
XXIX
Giorg, 94
Giray, 508
Giresun, 339, 402, 644
Girit Adası, 351
Girmir, 197
Godefroi, 230, 235, 246
Godefroi de Bouillon, 230
Gondane, 309
Gordlevski, 114, 115, 137
Gökçegöl, 64, 67
Göksu Çayı, 48
Göksu Vadisi, 328, 416
Göksun, 38, 46, 173, 277, 291,
294, 297, 364
Göksün, 173, 199, 299, 332
Gölbaş1, 416
Görkös, 390
Göynük, 291, 294, 506, 508, 511
Grek, 18, 69, 313, 588
Grekçe, 4
Gundane, 309
Gur, XXVI
Gurgen-Haçık, 66
Gurlular, XXVII, XXIX
Gurz (Georgia), 15
Gurz Denizi, 15
Guzoğlu, 256
Gülek, 238, 282, 341
Gülek Boğazı, 238
Güllübahçe, 18
Güllük Boğazı, 289
Gülнар Kale, 391, 545
Gümüştane, 38, 215, 403, 642
Güneri Bey, 497
Güney Doğu Anadolu, 114
Güney İtalya, 230
Güney Kafkasya, 99
Güneydoğu, 198, 254, 262, 291,
351, 353, 442
Günyüzü, 305
Gürcistan, IX, XLI, 2, 23, 25, 30,
63, 64, 77, 82, 91, 95, 99, 101,
108, 215, 343, 344, 347, 361,
403, 411, 412, 427, 448, 534,
582, 605
Gürcü, 15, 23, 67, 68, 69, 77, 89,
91, 93, 94, 95, 99, 101, 108,
109, 342, 345, 351, 401, 412,
416, 425, 428, 430, 435, 446,
452, 453, 473, 478, 509, 545,
620
Gürcü Krallığı, 67
Gürcüler, 69, 215, 342, 345, 412
Güyük Han, XXIV, 473, 476
Gvalior, XXVI
H. F. Turgal, XXXV
H. W. Duda, XVIII
Habîbü' s-siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-
beşer, XXXI, 595

- Habîbü's-siyer, XXIV
Habur, 32, 34, 183, 257, 264, 440
Hacı Hamza köyü, 38
Hacılar, 39, 247, 248
Hacip Erdem, 86
Haçig, 73
Haçik, 66
Haçlı, XXXVII, XLIII, LXI,
LXII, 24, 46, 47, 48, 49, 50,
66, 162, 165, 172, 200, 201,
220, 221, 222, 223, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 235, 236, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 251, 254,
255, 259, 260, 264, 267, 278,
279, 280, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 289, 290, 291, 296,
301, 304, 308, 314, 321, 322,
323, 324, 325, 326, 327, 328,
329, 330, 341, 348, 352, 355,
361, 364, 388, 401, 572, 573,
577, 581, 587, 594, 596, 599,
605, 606, 614, 618, 624, 636
Haçlı Seferi, 47, 48, 162, 220,
246, 261, 278, 283, 284, 285,
290, 291, 321, 322, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 329, 330,
572, 624
Haçlılar, LV, LXII, 46, 47, 48,
59, 231, 232, 233, 239, 241,
242, 243, 244, 246, 247, 248,
250, 254, 283, 284, 286, 287,
288, 289, 290, 291, 314, 321,
325, 326, 328, 329, 350, 352,
355, 358, 361, 364, 377, 388,
576, 606, 607, 636
Haçukoğlu Hüsam, 461
Hadîse, 36
Haditha, 35
Hadrianus Suru, 16
Hâfiz-ı Ebrû, LI
Hafik, 519, 520
Hagios Gregorios, 90
Hâh (Gag), 429
Hâh/Gag ve Nahâh/Nahuh, 412
Haldiye, 13
Haleb, XXXVII, XXXVIII,
XXXIX, 50, 84, 88, 91, 100,
102, 105, 110, 129, 130, 131,
165, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 182, 183,
184, 185, 186, 188, 189, 190,
208, 211, 241, 242, 252, 255,
256, 278, 283, 336, 364, 385,
388, 399, 416, 424, 431,
432, 439, 442, 452, 459, 463,
469, 472, 487, 508, 511, 521,
543, 600, 601, 616, 626
Haliç, 7, 11, 12
Halîfe, XLVI
Halife Ebû'l-Âbbâs, 35
Halife el Ka'im, 73
Halikarnas, 22
Halil İbrahim Gök, XXII, 574
Hama, XLIX, 24, 181, 439, 613
Hamdullah Müstevfi, XXIX, 264,
531, 598
Hamdullah Müstevfi-i Kazvini,
XXVIII
Hamedan, 103, 526
Hamit-eli, 523
Hamitoğulları, 523, 524, 638
Hanbaba, XXIII, XXIX, XXXI,
XXXVII, XLVI, XLVII,
XLVIII, L
Hanbelî, XLV
Hancin, 379
Hanefi, XLV
Hânî, 33
Hanzit, 217, 218
Harezmi, L
Hârezmi, 413, 416, 420, 430, 432,
442
Hârezmliler, 415, 424, 433, 437,
439, 452

- Harezmsâhlar, XXIV, 359, 404, 405
- Hârezmsâhlar, XXIV, XXVII, 326, 459, 571, 585
- Harim, 173, 198, 199, 511
- Harisan, 22
- Harput, IX, 21, 24, 54, 85, 110, 165, 178, 214, 216, 217, 218, 219, 254, 257, 259, 275, 339, 344, 353, 360, 408, 411, 415, 416, 418, 426, 429, 431, 433, 436, 439, 452, 475, 529, 580, 586
- Harran, 33, 35, 36, 263, 418, 437, 439, 472
- Harrân, 103, 380, 429
- Harsianon, 18, 19
- Harsiyûn Bölgesi, 12
- Harşana, 18
- Harşene, 9, 12
- Hasan, XXVIII, XXXII, XXXIV, XLVI, XLVII, 49, 56, 57, 74, 75, 113, 172, 178, 180, 181, 189, 199, 200, 208, 210, 213, 214, 216, 218, 235, 236, 242, 258, 259, 269, 281, 298, 299, 305, 317, 319, 334, 339, 343, 346, 347, 358, 359, 361, 364, 365, 370, 372, 373, 375, 378, 379, 381, 383, 385, 386, 387, 389, 393, 399, 405, 406, 413, 414, 418, 419, 421, 425, 428, 441, 448, 451, 457, 459, 462, 464, 469, 470, 471, 475, 478, 479, 482, 489, 491, 492, 493, 495, 499, 507, 510, 511, 513, 517, 519, 531, 590, 594, 602, 603, 604, 617, 639
- Hasan b. Tahir, 181
- Hasankale, 78, 81
- Hatay, 24, 173
- Hatîreddin Zekeriya, 474
- Hatîroğlu, XI, 504, 505, 508, 509, 513
- Hatiroğlu Şerefeddîn, 493, 497, 505
- Haydarlı, 309
- Haymana Yaylası, 194
- Hazar, 7, 11, 13, 31, 67, 89, 218, 342, 400, 417, 631
- Hazar Denizi, 13
- Hazarlar, 26, 27, 98
- Heinrich, 322, 324, 597
- Helenopolis, 226
- Hemedan, 217, 407
- Hemedân, XXVII, 72
- Hemezânî, 10
- Herakleia Pontika, 197, 198, 352, 353
- Heraklia, 18
- Heraklia Pontika, 18
- Herât, XXXI
- Herodotos, 191, 192
- Hetum, 313, 403, 428, 452, 457, 458, 463, 467, 470
- Hımıs, 506
- Hıms, 415, 432
- Hısn-ı Keyfâ, 346, 353, 418
- Hısn-ı Mansûr, 392, 416, 429
- Hısnkeyfâ, 33
- Hierakokoryphites, 274
- Hierapolis, 48
- Hieropolis, 104, 106, 305
- Hieros, 194, 197
- Hille Emîri Nuruddevle Dübeyş b. Mezyed, 83
- Hilvan, 523
- Hind, XXVI, XXVIII
- Hindistan, LXIV, 62
- Historia De Expeditione Friderici Imperatoris, 308
- History of the Armenians, LVI, 451, 457, 459, 464, 522, 594
- Hit, 33, 35
- Hît, 36

- Hiyerapolis, 24
Hizan, 33
Hoca Noyan, 484
Homa, 207, 307, 309, 316
Homeros, 191
Honas, 352, 356, 360, 494, 502
Honaz, 281, 289, 309, 334, 352,
360, 370, 371, 418, 487, 523,
579
Honaz Dağı, 289
Hondmîr, XXVII, XXXI, 63, 87,
88, 107, 112, 113, 172, 176,
177, 179, 180, 185, 186, 211,
213, 257, 258, 272, 277, 293,
295, 299, 303, 319, 331, 334,
335, 337, 338, 346, 347, 355,
358, 370, 372, 382, 384, 408,
411, 425, 430, 457, 471, 477,
478, 479, 499, 500, 513, 519,
524, 525, 526, 530, 532, 595
Hone, 19
Horasan, XXIII, XXXVIII, L, 28,
44, 69, 87, 88, 98, 113, 142,
212, 572, 576, 581
Horzen (Yukarı Kaçar-Aşağı
Kaçar), 81
Houtsma, XXXVIII
Hoy, 28, 89
Hoyran Gölü, 309
Hoyran Ovası, 314
Hozan, 218
Hrant D. Andreasyan, LVI,
LVIII, 628, 637
Hudûd el-Âlem, 13, 15, 619
Hudûdü'l-âlem, LI
Hugue, 230, 235, 373, 377
Hugue de Vermandie, 230
Hulâsatü'l-ahbâr î Beyânı
Ahvâli'l-ahyâr, XXXI
Hulefâ-i Râşidîn, 444
Hulvan, 89
Humus, 130, 181, 439
Huna, 27
Hunan, 30
Hurasdan/Zengi Çayı, 64
Hursan, 31
Hursan-şah, 31
Huzistan, 89
hükümdâr, 438, 529
Hükümdar Samakhi, 31
Hülagu, XXIII, XXIV, 423, 481,
485, 487, 490, 495, 498, 524,
528
Hüsâmeddîn Kaymerî, 430
Hüseyin Baykara, XXX
Hüseyin Şekercioğlu, 312, 313
I. Alâaddîn Keykubâd, XVII
I. Alâeddîn Keykubâd, XVII,
359, 378, 384, 388, 391, 392,
397, 406, 426, 427, 428, 435,
449, 474, 488, 515, 543, 544,
545, 571, 609, 637
I. Aleksios, LII, 137, 145, 160,
161, 163, 164, 200, 202, 203,
204, 205, 206, 260, 374
I. Andronikos Gidos, 402, 403,
407
I. Andronikos Komnenos, 317
I. Basileios, 23
I. Gagik, 67
I. Gagik Bagratuni, 64
I. Georgi, 68
I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, XVII,
XXV, 333, 334, 336, 338, 355,
356, 359, 360, 363, 365, 366,
370, 371, 376, 378, 387, 398,
543, 579, 588
I. İzzeddîn Keykâvus, XVII,
XXVII, 58, 371, 372, 373, 375,
376, 377, 378, 379, 380, 381,
382, 383, 385, 401, 428, 543,
608
I. Justinianos, 16
I. Kılıç Arslan, 138, 210, 212,
213, 216, 226, 233, 252, 257,
259, 262, 264, 265, 266

- I. Manuel Megas Komnenos, 489
I. Manuil Megas Komnenos, 498
I. Theodoros Laskaris, 354, 356, 402
Iconium, 38
İğdir, 64, 95
II. Alâeddîn Keykubâd, 478
II. Ali Leşkerî, 79
II. Basileos, 22, 66, 68, 69
II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, XIX, 398, 429, 430, 431, 432, 434, 436, 438, 441, 449, 452, 458, 460, 463, 467, 471, 472, 473, 478, 522
II. Gıyâseddîn Mesûd, 518, 522, 523, 525, 526, 530, 532
II. Gurgen, 64, 95
II. Ioannes, 273, 280
II. Isaak Angelos, 321
II. İsaakios Angelos, 317
II. İzzeddîn, 296, 473, 476, 477, 478, 479, 481, 483, 485, 487, 490, 491, 494, 496, 514, 518
II. İzzeddîn Kaykâvus, 477
II. İzzeddin Keykavus, 481, 485, 491
II. Kılıç Arslan, 293, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 309, 316, 317, 318, 321, 322, 323, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 357, 360, 426, 541, 585, 619
II. Kılıç Aslan, LIX, 294, 427
II. Leon, 336, 341, 364, 376, 379, 388, 390
II. Murad, XVIII
II. Paskalis, 247
II. Rükneddîn Süleymanşâh, 337, 338, 340, 341, 343, 344, 347, 353, 362
II. Rüknedîn Süleymanşâh, 335
II. Theodoros Dukas Laskaris, 483
II. Urbanus, 223, 241
III. Alâeddîn Keykubâd, 526, 528
III. Aleksios, 320, 334, 340, 351, 361, 366
III. Aleksios Angelos, 320, 334
III. Aşot, 65
III. Bagrat, 67
III. Davit, 68
III. Eugenius, 283, 287
III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, 500, 501, 504, 512, 517, 521
III. İzzeddîn Kılıç Arslan, 354
III. Konrad, 284, 285, 288, 290, 321
Ikonoklast, 43
İlgın, 46, 48, 326, 357, 396, 427, 468, 483, 490
Ioannes, 125, 126, 127, 136, 146, 159, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 298, 300, 301, 317, 370, 587
Ioannes Dukas, 125, 126, 127
Ioannes Kinnamos, LIII, 298, 300, 301
Iordanês Grêgoriadês, LIV
Irak, XXIII, XXV, XXVIII, XXXVIII, XLVI, LVIII, 26, 27, 31, 34, 82, 87, 264, 342, 572, 581
Isaakios, 124, 130, 159, 317, 321, 323, 324
Isinda, 289
Isparta, 50, 238, 251, 262, 304, 309, 311, 355, 358, 378, 490, 501, 523, 578, 590, 625, 638
Issos Körfezi, 192
Istartağûs, 8
Işıklı Bucağı, 307
Işın Demirkent, LIII, LV, 18, 22, 23, 44, 47, 48, 66, 181, 200, 201, 202, 203, 205, 208, 224, 228, 229, 230, 231, 234, 236, 238, 239, 240, 247, 255, 264,

- 265, 273, 275, 277, 278, 283,
285, 286, 287, 290, 291, 305,
325, 329, 370, 572, 607, 608,
622
- IV. Bagrat, 98, 100, 101, 108,
109
- IV. Romanos Diogenes, LIV, 123
- IV. Rükneddîn Kılıç Arslan, 476,
478, 479, 483, 484, 485, 487,
492, 494, 496, 499, 500
- İberya, 23, 81
- İbn Abdüzzâhîr, XLIX
- İbn Haldûn, 56, 80, 81, 82, 83,
87, 88, 118, 172, 177, 179,
180, 183, 186, 212, 213, 242,
253, 254, 255, 256, 258, 264,
268, 271, 276, 277, 293, 295,
298, 319, 330, 334, 335, 338,
339, 341, 343, 347, 355, 358,
370, 371, 373, 381, 382, 384,
393, 394, 396, 398, 399, 405,
406, 408, 411, 418, 419, 421,
425, 430, 434, 448, 451, 457,
458, 459, 462, 463, 466, 469,
471, 473, 475, 507, 509, 511,
512
- İbn Havkal, LI, 34
- İbn Hurdazbih, 5, 10, 11, 13
- İbn Hübeyre, XLV
- İbn Kesîr, XLVII, 56, 86, 186,
258, 418, 419, 421, 499, 500,
509, 510, 511, 603
- İbn Vâsıl, XLIX, 172, 175, 177,
179, 180, 182, 183, 184, 185,
186, 190, 209, 278, 283, 298,
319, 322, 323, 324, 325, 327,
328, 329, 330, 334, 335, 337,
347, 355, 358, 365, 370, 371,
373, 376, 379, 381, 382, 384,
385, 393, 405, 406, 408, 411,
415, 418, 419, 421, 425, 430,
431, 432, 434, 438, 440, 441,
448, 451, 457, 471, 477, 478,
482, 484, 486, 491, 492, 499,
502, 577
- İbn'ül-Verdî, 61, 62, 63, 73, 79,
80, 81, 83, 84
- İbni Bibi, XVII, XVIII, 59, 135,
212, 319, 321, 355, 509, 601
- İbn-i Bibî, XVII, XIX, 640
- İbn-i Bîbî, XVII
- İbni Haldûn, XLIX, 61, 62, 63,
71, 73, 79, 86, 89, 90, 91, 92,
103, 105, 106, 107, 118, 418,
419, 430, 491, 492, 495, 588
- İbnü'l-Esîr, 86, 396, 402
- İbnü'l-Adîm, XXXVIII, XXXIX,
84, 88, 91, 100, 166, 172, 174,
175, 176, 177, 178, 179, 180,
182, 183, 185, 186, 188, 189,
190, 211, 241, 242, 283, 431,
626
- İbnü'l-Erzâk, 212
- İbnü'l-Ezrak, XL, 175, 214, 217,
253
- İbnü'l-Hulzûm, 178
- İbnü'l-Kalânîsî, XLII, XLIV,
172, 179, 180, 183, 185, 186,
209, 211, 226, 227, 228, 229,
234, 235, 238, 239, 242, 245,
252, 253, 255, 258, 267, 283,
293, 626
- İbnü'l-Esîr, XXXIX, XL, XLIX,
47, 61, 62, 65, 71, 72, 73, 75,
76, 82, 87, 88, 90, 91, 92, 94,
95, 107, 128, 129, 170, 172,
175, 176, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 185, 186, 187, 188,
205, 209, 210, 211, 212, 214,
217, 218, 223, 234, 236, 239,
240, 241, 243, 244, 245, 246,
248, 250, 251, 252, 253, 255,
256, 257, 267, 268, 280, 281,
291, 293, 298, 327, 328, 330,
331, 339, 343, 344, 346, 347,
402, 405, 406

İbnü'l-İbrî, XXIV, LVIII
 İbnü't-Tiktaka, XXIV
 İbrahim Kafesoğlu, XLVII, 45,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
 84, 85, 90, 93, 94, 112, 114,
 116, 117, 123, 124, 125, 126,
 127, 135, 140, 142, 143, 155,
 175, 200, 203, 205, 206, 217,
 218, 337, 338, 405
 İbrahim Yinal, 76, 79, 84
 İçel, 21, 283, 294, 389, 429, 517
 İç-il, 418, 436, 439, 472
 İdil Bulgar Devleti, 37, 615
 İki Kızkardeş, 241
 İkonion, 18, 191
 İldenizliler, 342
 İlgazi, 255, 256
 İlhan Muhammed, 210
 İlhanlı, XIX, XXVIII, 485, 489,
 501, 516, 518, 523, 524, 591,
 629, 637
 İlhanlılar, XIX, XXVIII, 481,
 482, 488, 489, 498, 499, 502,
 513, 521, 523, 524, 526, 531,
 624, 642
 İlyas Bey, 494
 İmâdeddîn Ebû Bekir, 339
 İmâdeddîn Kâtib el-İsfahânî,
 XXXVIII, XLVI, 631
 İmadiye, 33
 İmranlı, 519, 520
 İmrî el-Kîys, 9
 İncesu, 519, 520
 İngiltere, 321
 İnönü, 305
 İran, III, XIII, XXIII, XXIV,
 XXVI, XXIX, XXXII, XXXIII,
 XLI, XLIX, LI, 25, 32, 37, 44,
 45, 51, 52, 63, 68, 71, 72, 73,
 75, 79, 80, 97, 100, 107, 127,
 155, 191, 210, 217, 257, 363,
 385, 399, 414, 426, 448, 457,
 481, 489, 492, 500, 521, 528,
 536, 577, 578, 583, 607, 628,
 633
 İrec Efşâr, LI, 589
 İrini, 20
 İsa Candar, 441
 İsaakios Komnenos, 123
 İsan Ovası, 101
 İsfahân, XXXVII
 İshaklı, 378, 523, 638
 İskenderun, 173, 199, 390, 391,
 544
 İskilip, 519, 520
 İslam Ansiklopedisi, XV, LIX,
 308, 630
 İsmâil, XLVII, 271, 296, 298,
 318, 334, 338, 359, 372, 384,
 430, 438, 473, 477, 478, 479,
 484, 492, 501, 519, 526, 603
 İsmailî, XXVI, 443
 İsovra Çayı, 379, 383
 İspanya, 13, 15
 İspir, 65, 214, 343, 354, 371,
 383, 385, 610, 632
 İsrâil, 61, 116
 İstahr, LI
 İstahrî, LI, 31, 32, 35, 36, 570,
 633
 İstanbul, III, XVIII, XIX, XXI,
 XXII, XXIV, XXV, XXVI,
 XXVII, XXVIII, XXX, XXXI,
 XXXII, XXXIII, XXXIV,
 XXXV, XXXVI, XXXVII,
 XXXVIII, XXXIX, XL, XLI,
 XLII, XLIII, XLIV, XLV,
 XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI,
 LII, LIII, LIV, LV, LVI, LVII,
 LVIII, LIX, LX, LXI, LXII,
 LXIII, LXIV, LXV, 4, 5, 9, 11,
 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22,
 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32,
 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44,
 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,

- 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 72, 73, 79, 88, 91, 93, 99, 100, 102, 103, 106, 112, 115, 117, 120, 124, 126, 130, 132, 135, 139, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 158, 159, 160, 163, 168, 169, 172, 175, 181, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 208, 209, 210, 215, 217, 218, 221, 222, 224, 227, 228, 230, 231, 234, 240, 245, 247, 249, 255, 256, 260, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 285, 288, 290, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 315, 316, 321, 323, 324, 325, 327, 334, 336, 339, 343, 348, 349, 350, 352, 354, 355, 358, 360, 361, 364, 365, 366, 370, 374, 382, 385, 386, 388, 390, 391, 394, 401, 409, 413, 414, 421, 427, 429, 431, 434, 447, 466, 467, 473, 476, 477, 480, 491, 497, 499, 501, 505, 524, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643
- İstanbul Boğazı, 14, 141, 152, 161, 285
- İtalya, 36, 325
- İvan Asen, 323
- İylây, 8
- İzmir, XXXIII, XXXV, 18, 22, 38, 47, 64, 165, 195, 202, 213, 216, 218, 220, 259, 265, 269, 288, 290, 351, 353, 354, 371, 381, 579, 591, 596, 612, 617, 620, 632, 637, 641
- İzmit, 11, 21, 39, 46, 125, 126, 127, 136, 142, 144, 149, 162, 163, 165, 197, 202, 204, 207, 213, 218, 224, 231, 238, 247, 259, 260, 285, 493, 606
- İzmit Körfezi, 163, 218, 259, 260
- İznik, III, V, XIII, LV, LXII, 12, 21, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 120, 121, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 166, 169, 171, 174, 191, 196, 197, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 216, 218, 220, 225, 227, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 246, 250, 259, 260, 262, 263, 269, 270, 271, 282, 285, 288, 290, 351, 353, 354, 356, 361, 366, 370, 371, 372, 374, 376, 383, 385, 401, 402, 428, 442, 452, 467, 472, 483, 485, 537, 538, 543, 574, 579, 630
- İznik Gölü, 288
- İzzeddîn Ahmed, 417
- İzzeddîn Ebü'l-Hasan, XXXIX
- İzzeddîn Keykâvus, VIII, X, 58, 356, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 385, 390, 402, 435, 473, 475, 478, 479, 483, 485, 487, 490, 491, 492, 495, 496, 501, 514, 542, 543
- İzzeddîn Kılıç Arslan, 354
- İzzeddîn Muhammed, 480
- J. Muyıdermans, LVII, 617

javakhet/Cavaghet, 99
 Johannes Avdall, LVI, 614
 Justinian, 308
 Kaanî, XVII
 Kab, 486
 Kabaduk Bölgesi, 13
 Kabala, 31, 43
 Kaballa, 43
 Kaban, 29
 Kabk, 31
 Kadı İzzeddîn, 480, 481
 Kadı Şerefî'nin oğlu Tâceddin
 Pervâne, 414
 Kadıköy, 143, 149, 260, 285
 Kâdî Ahmed Gaffârî, XXXI, 372,
 382, 418, 419
 Kafartütha, 34
 Kafkas, 24, 31, 64, 98
 Kafkaslar, 23
 Kafkasya, IV, 4, 16, 25, 37, 74,
 87, 88, 93, 98, 108, 109, 385,
 399
 Kağızman, 65, 93, 94, 96
 Kağızman Deresi, 93
 Kahire, XXXVIII, LI, 56, 172,
 182, 305, 365, 425, 457, 508,
 569, 588, 589, 600, 601, 602
 Kahramanmaraş, 165, 605
 Kâhta, XI, XXXV, 392, 393, 429,
 444, 521
 Kakheth, 67
 Kakheti, 99
 Kalarçet (Ardanuç-Şavşat-
 Artvin-Borçka kesimleri), 66
 Kalavun, 521
 Kalemiye, 9
 Kalikalâ, 77, 597
 Kalikala'y, 77
 Kalincar, 62
 Kalograia Tepesi, 43
 Kalonoros, 386, 390, 430
 Kamaha, 19
 Kaman, 519, 520
 Kamereddîn, 391, 496, 545
 Kançin, 379, 383
 Kangal, 98
 Kâniyûs, 9
 Kapadok, 22
 Kapadokya, 14, 21, 102, 166,
 190, 208, 210, 259, 276, 294,
 296
 Kapetrum Kalesi, 78
 Kapıdağ, 219
 Kappadokia, 192, 194, 195, 276
 Kappadoks (Delice), 194
 Kara Arslan, 415
 Karaağaç, 269, 271, 311, 378,
 523, 611
 Karacahisar, 305
 Karadeniz, III, 13, 14, 16, 18, 37,
 44, 49, 50, 53, 54, 57, 58, 63,
 95, 127, 192, 195, 196, 197,
 249, 260, 276, 279, 292, 296,
 318, 320, 335, 337, 339, 351,
 353, 362, 365, 366, 375, 377,
 380, 383, 388, 399, 401, 402,
 404, 498, 501, 574, 576, 577,
 612, 620, 633
 Karadeniz Ereğlisi, 18, 197, 352,
 353
 Karadilli, 309
 Kara-Erzen, 77
 Karahanlı Devleti, 100
 Karahıtaylılar, XXIV
 Karahisar-ı Yavaş, 507
 Karakeçili, 519, 520
 Karaköse, 65
 Karakurum, 473
 Karakurut, 96
 Karaman, XI, 300, 328, 336, 376,
 383, 391, 415, 494, 496, 497,
 505, 510, 514, 516, 518, 523,
 545, 638, 639
 Karamanoğlu Güneri, 522
 Karamanoğlu Şemseddîn
 Mehmed Bey, 497

Karamanoğulları Beyliği, 497
 Karamık Beli, 308, 311
 Karamıkbeli, 309
 Karamürsel, 143, 149, 201
 Karaöyük, 468
 Karatay, LXIV, 425, 489, 635
 Karatay Hanı, 53
 Kara-Tiğın, 184
 Karaz, 77
 Kargı, 519, 520
 Karia, 18
 Karianda, 196
 Karkisiya, 35
 Karkîsiye, 36
 Karmisîn, 217
 Kars, IV, 23, 25, 65, 66, 68, 70,
 81, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 98, 100, 214, 342, 343,
 345, 354, 371, 383, 427, 448,
 608, 610, 628
 Kars Kırallığı, 96
 Kartili, 101
 Kartli, 67, 101
 Karya, 20, 22, 493, 520
 Kastamonu, 14, 21, 251, 262,
 276, 277, 294, 295, 296, 308,
 312, 318, 320, 331, 333, 347,
 354, 371, 383, 384, 418, 471,
 487, 489, 493, 494, 518, 525,
 630, 634, 640
 Kaşan, XXV
 Kaşıkara Ovası, 309
 Kâtîb Dimaşki, XXIV
 kâtip, XXXVII
 Katlamış, 154, 169, 187
 Kavorkion, 19
 Kavurd, 94, 132, 152
 Kayâr, 9
 Kayır Han, 416, 420, 430, 433
 Kayparissios (Kyparissos), 202
 Kayseri, X, 5, 22, 37, 38, 39, 46,
 50, 51, 53, 55, 56, 58, 96, 98,
 101, 123, 134, 153, 167, 214,
 220, 235, 238, 239, 262, 280,
 283, 292, 294, 295, 296, 297,
 298, 301, 318, 331, 332, 335,
 338, 341, 353, 355, 360, 371,
 376, 379, 384, 388, 394, 407,
 413, 416, 419, 423, 424, 426,
 430, 431, 433, 446, 448, 452,
 454, 457, 459, 462, 472, 475,
 477, 479, 480, 485, 487, 500,
 504, 508, 510, 511, 513, 518,
 519, 520, 521, 522, 523, 531,
 540, 544, 546, 591, 592, 595,
 605, 606, 642
 Kazak Çayı, 68
 Kazan, 468
 Kazıklıbel, 289
 Kazova, 486, 517
 Kazvîn, XXVIII, 72
 Kazvinî, 59, 61, 188, 209, 211,
 257, 264, 293, 319, 321, 355,
 358, 408, 422, 430, 431, 432,
 457, 459, 462, 464, 469, 471,
 492, 521, 523, 524, 526, 527,
 531, 532
 Keban, 279, 379, 383
 Kefersûd, 443
 Kelbianos, 269
 Kemah, 21, 45, 85, 213, 215,
 338, 353, 354, 371, 383, 395,
 397, 426, 429
 Kemal Turfan, 303, 307
 Kemaleddîn Kâmyâr, 407
 Kemer Boğazı, 312
 Kepez Başı, 289
 Kerimüddîn Karaman Bey, 496
 Kesaria, 19
 Keskin, XLVII, 519, 520, 602,
 607
 Kesrevî, 68, 72, 74, 95
 Keşlî Fevvâz, XXXVII, 172, 631
 Keykubâdiye Sarayı, 394, 430
 Keysûm, 98
 Keysun, 173, 199

Kezirpert, 276, 373
Khaçadur,, 97
Khaldea, 21
Khalidia thema, 21
Khalkedon, 19
Kharsianon thema, 22
Khoirobakhus, 286
Khoma (Sulaion, Sibia), 310
Khonai, 289
Khrysopolis, 126
Kıbrıs, 299, 373, 377, 378, 388
Kılavuzoğlu Seyfeddîn, 507
Kılıç Arslan, VI, VII, XI, LIII,
LV, 58, 142, 200, 210, 211,
212, 213, 219, 225, 226, 229,
232, 233, 235, 236, 237, 246,
247, 248, 250, 251, 252, 253,
254, 255, 256, 258, 259, 263,
265, 268, 291, 297, 298, 299,
301, 303, 316, 317, 320, 322,
323, 327, 330, 331, 335, 354,
356, 425, 429, 434, 474, 476,
479, 483, 485, 487, 490, 492,
493, 495, 496, 498, 500, 539,
540, 542
Kınnesrîn, 181
Kıpçak, 342, 343, 366, 399, 401,
402, 428, 468, 474, 503, 576,
640
Kireli, 311
Kırıkkale, 487, 519
Kırım, LXIV, 385, 401, 468, 491,
501, 514, 518, 621
Kırk Geçit Çayı, 163
Kırkağaç, 48, 269, 302, 541
Kırkağaç (Khaliara), 48
Kırkgeçit Deresi, 163
Kırşehir, 259, 299, 384, 399, 468,
487, 493, 508, 519, 520, 586,
597, 630, 632, 639
Kırşehri, 397
Kızıl Arslan, 254, 263
Kızıldağ, 279, 309
Kızılırmak, 44, 85, 191, 192, 194,
248, 296, 331, 374, 487, 518,
519
Kızılören, 314
Kızılviran, 307, 314, 483
Kibotos, 224, 231
Kibyraioton thema, 22
Kibyратis Yöresi, 193
Kilâboğulları Emîri Mubarek b.
Şibl, 182
Kilikya, V, VI, VII, X, LVIII, 21,
41, 42, 43, 165, 166, 167, 168,
169, 171, 238, 245, 246, 278,
281, 290, 292, 294, 296, 299,
331, 336, 340, 341, 344, 353,
355, 364, 371, 376, 383, 389,
390, 391, 418, 436, 439, 442,
457, 469, 472, 480, 500, 538,
544, 595
Kilikya Ermeni Krallığı, LVIII,
390, 544
Kilirc, 9
Kilisehisar, 38, 46
Kinkever, 72
Kios, 196, 260
Kios Körfezi, 196
Kir Haya, 479
Kir Kedid, 479
Kir Vard, 386, 387, 427, 430, 471
Kirman, 94
Kirmânşâhlar, XXX
Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik,
LI, 589
Kivistra, 18
Kocaeli, 21, 165, 198, 606
Koçmaz, 214, 343, 354, 371, 383
Kogh, 301
Kogonya, 397
Koloneia thema, 21
Kolonias, 19
Komnenoslar, 355
Komuklar), 108
Kongurtay, 506, 518

- Konstantin Dukas, 96
Konstantin Gabras, 269
Konstantin IX. Monomakhos, 65
Konstantiniyye, 7, 11
Konstantinos, 130, 144, 151, 206, 339
Konstantinos Dukas, 157
Konya, XXV, 5, 7, 10, 15, 18, 20, 38, 42, 44, 46, 48, 58, 112, 115, 125, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 158, 191, 199, 211, 234, 236, 238, 246, 251, 257, 259, 260, 262, 263, 266, 267, 268, 270, 271, 276, 277, 279, 282, 288, 291, 294, 295, 297, 301, 304, 305, 309, 311, 313, 314, 315, 316, 319, 320, 323, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 347, 356, 358, 375, 377, 382, 384, 386, 388, 391, 418, 427, 435, 446, 462, 466, 468, 470, 471, 473, 476, 477, 481, 483, 485, 494, 496, 503, 507, 508, 514, 516, 521, 522, 523, 526, 528, 543, 579, 580, 583, 592, 595, 597, 607, 608, 609, 610, 619, 620, 621, 625, 628, 632, 637
Konya Ereğlisi, 18
Korkos (Körküs=Görgüs), 365
Korkuteli, 47, 289
Korykos, 390, 442, 544
Kotiaion, 18, 158
Kotur, 65
Koyulhisar, 359, 388, 404, 505
Kozan, 379
Köğonya, 215, 418, 436, 439, 471
Köprüköy Hanı (Çeşnigir Köprüsü Hanı. Çeşnigir/Köprüköy-Karakeçili), 55
Körtimur, 525
Kösedağ, X, XIII, XIV, XXXVII, 448, 449, 451, 454, 457, 458, 459, 462, 464, 467, 469, 500, 546, 576
Kötek Nahiyesi, 96
Köyceğiz, 523
Kral Midas, 193
Ksenophon, 196, 197
Kserigordon, 225
Kubâdâbâd, 437, 445, 614
Kubâzük, 9
Kubilay, LXIV
Kudbeddîn Melikşâh, 318, 323
Kudret Ayiter, 306, 307
Kudüs, XL, LX, LXI, LXII, 39, 48, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 278, 280, 301, 321, 329, 576, 594, 599, 624, 636
Kufe Çayı Vadisi, 311
Kûfi Boğazı, 306
Kulan Arslan, 189, 211
Kulûniyye, 13
Kumdanlı, 303, 308, 309, 314, 541
Kumuklar, 98
Kûniye, 13
Kûnye, 9
Kur, 30
Kura, 23
Kurdivan, 31
Kureyş, 36, 179
Kûriye, 9
Kurra Kalesi, 13
Kurzâhil, V, 165, 174, 178, 179, 180, 185, 217
Kurzâhil Savaşı, 165, 174
Kutalmış, 82, 112, 113, 116, 118, 133, 135, 138, 140, 153, 154, 155, 166, 167, 170, 184, 631

Kutalmışoğlu, XVII, 95, 119,
 125, 127, 129, 130, 131, 135,
 139, 148, 167, 184, 190, 208,
 215, 625
 Kutbeddîn, 529
 Kuzey Anadolu, 85
 Kuzey Irak, 82
 Küçük Menderes, 269
 Küçük-Vanand, 96
 Küherge Noyan, 516
 Külek Boğazı, 46
 Külrike, 67
 Kür, 23, 24, 29, 64, 66, 67, 68,
 81, 89, 94, 99, 608
 Kürboğa, 240, 587, 619
 Kürrike, 64, 95
 Küropalat David, 66
 Kürt, 89, 441, 474
 Kütahya, 18, 147, 158, 238, 251,
 262, 296, 300, 304, 317, 318,
 331, 332, 333, 383, 384, 418,
 471, 487, 489, 493, 494, 519,
 523
 Kütayış, 67
 Kveliskür/Kvelikur, 99
 Kyzikos, 158, 198, 260
 Laçın, 519, 520
 Lâdik, XI, 43, 47, 60, 334, 336,
 356, 360, 370, 467, 483, 489,
 494, 500, 520
 Lâlâ Kervânsarayı, 53
 Lâmis, 9
 Lampe, 207
 Lân, 31
 Laodiceia, 38
 Lârende (Laranda), 48
 Laskaris, 351, 353, 354, 356,
 360, 361, 366, 368, 372, 376,
 428, 485
 Latin, 123, 127, 128, 220, 301,
 353, 354, 361, 371, 467
 LATİN, II, LIX
 Lâtin, 363, 367
 Latmîn, 181
 Lazkiye, 24, 181, 277, 581
 Leake, 163
 Lefke, 43, 231
 Leiden, XXVIII, XXXVI,
 XXXVII, 42, 308, 363, 581,
 584, 593, 614, 616, 627, 632,
 636
 Leningrad, XXV
 Leyden, XXV, XXXVIII, L, 599
 Leyiden, LI, 589
 Libya, 16
 Lidya, 20, 351, 353, 493, 519
 Likandos, 22
 Likaonya, 20
 Likya, 22
 Liparit, 70
 Lizan, 31
 Lizan-şah, 31
 Lombard, 301
 Lonaine, 284
 Loras, 314
 Lori/Loru/Lore, 64
 Lorraine, 230
 Louis, 47, 284, 287, 290
 Lozad (Louzad) Geçidi, 379, 383
 Lülüe, 376, 379, 507
 Lykandos thema, 21
 Lykaonia, 194, 195, 300
 M. Nuri Gençosman, XVIII, XX,
 49, 54, 57, 62, 74, 107, 180,
 319, 330, 335, 338, 346, 347,
 355, 358, 359, 364, 370, 372,
 373, 375, 377, 378, 379, 381,
 384, 385, 386, 387, 389, 391,
 393, 394, 399, 400, 401, 406,
 408, 411, 414, 415, 418, 419,
 421, 422, 423, 424, 425, 427,
 429, 435, 436, 437, 441, 448,
 451, 457, 459, 462, 469, 470,
 471, 482, 489, 490, 492, 493,
 499, 507, 517, 571, 601
 Maare, 176, 178

Maarretünnu'mân, 181
 Mabbug, 104
 Mabeyn en-Nehreyn, 33
 Macaristan, 285, 323
 Mâcide, 13
 Maçka, 403
 Magfa, 389, 429
 Mahmûd, XXX, XLVII, 61, 62,
 65, 66, 71, 84, 90, 92, 93, 94,
 95, 99, 101, 103, 104, 105,
 106, 209, 243, 293, 297, 298,
 319, 333, 346, 356, 381, 383,
 431, 474, 524, 571, 594, 603,
 606
 Mâhperi Hâtun, 430, 471
 Makdisî, LI
 Makdûniye (Makedonya), 8
 Makedonya, 8, 14, 17, 143
 Makrizî, 531
 Makron Teyhus, 8
 Mâksîrî, 9
 Malagina, 19, 42, 282, 593
 Malatya, VI, VII, XXXV, LVIII,
 12, 21, 24, 33, 36, 37, 38, 39,
 45, 54, 55, 85, 98, 165, 166,
 169, 198, 214, 216, 218, 220,
 226, 229, 232, 251, 253, 254,
 255, 262, 263, 264, 265, 267,
 268, 272, 275, 276, 278, 280,
 287, 292, 294, 296, 316, 317,
 318, 331, 332, 336, 338, 342,
 344, 347, 353, 359, 371, 381,
 384, 392, 417, 418, 419, 426,
 433, 435, 436, 439, 444, 455,
 463, 467, 472, 475, 490, 520,
 522, 529, 540, 615
 Malazgird, IV, XVII, LII, LIII,
 LIV, 2, 29, 45, 66, 80, 85, 88,
 91, 98, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 115, 116, 117, 118,
 121, 123, 125, 126, 146, 147,
 165, 166, 215, 220, 260, 304,
 342, 408, 414, 429, 442, 593,
 605, 609, 626, 630, 636
 Maltepe, 46
 Malutay, 423
 Malya Ovası, 446
 Mama Hatun, 214
 Mamistra, 245, 390, 391
 Manavgat, 38, 389
 Mangaphas, 323, 352
 Mani, 443
 Manisa, 47, 378, 638
 Manouel Mavrozomes, 352
 Mansûr, 80, 114, 115, 116, 117,
 119, 120, 124, 125, 131, 132,
 134, 138, 139, 143, 145, 148,
 152, 153, 154, 155, 175, 177,
 191, 392, 417, 438, 441
 Mansûr Artukî, 428
 Mansûr b. İbrahim b. Şirguh, 439
 Manuel Butumites, 202, 232
 Manuel Butumutes, 233
 Manuel Komnenos, LV, 280,
 281, 282, 285, 287, 290, 299,
 301, 302, 304, 305, 309, 312,
 313, 316, 317, 325, 541, 607
 Manuel Mavrozomes, 355, 356,
 360
 Manyas, 48, 219, 260, 270
 Mapsuestia, 38
 Marand, 29
 Maraş, 5, 9, 22, 46, 165, 166,
 169, 173, 199, 216, 246, 252,
 259, 260, 261, 263, 277, 279,
 291, 294, 296, 297, 299, 331,
 332, 364, 371, 379, 380, 383,
 384, 398, 416, 418, 436, 439,
 444, 472, 480, 511, 522, 575,
 577, 588, 592, 595, 596, 605
 Marco Polo, 37
 Mardin, XLI, 256, 346, 353, 371,
 380, 383, 420, 432, 438, 452,
 472
 Mariandynler, 196

- Marko Polo, LXIV, LXV, 168, 613
- Marko Polo Seyahatnamesi, LXIV, LXV, 37, 168, 613
- Marmara, 136, 143, 145, 195, 200, 236, 237, 259, 260, 351, 519
- Masîsa, 9
- Massîsa, 13
- Matâmîr, 13
- Matbaat-i Birîl, LI, 589
- Mauretania/Tingitana, 17
- Mausil, 34
- Mâveraünnehir, 69, 107
- Mâverâünnehir, LI, LVIII, 62, 76, 459
- Mazenderân, 89
- Mecdeddîn Karahisarî, 529
- Mecdeddîn Muhammed, 468, 501, 505
- Mecdeddîn Muhammed b. Hüseyin, 501
- Mecdüddîn Mahmud Bey, 497
- Mecitözü, 248, 592
- Mecmâu'l-Ensâb*, XXIX, XXX, 209, 616
- Medrese-i Fîrûzî, XXVI
- Megale Asia, 192
- Megas Primikerios, 200
- Megri, 22
- Mehmed Bey, 497, 505, 510, 513, 516, 524, 527, 632
- Mehmet Akif Ceylan, 309, 315
- Melekûbiye, 13
- Melendise, 13
- Melîk Efdâl, 346, 360, 380
- Melîk el- Âdil, 346
- Melîk Eşref, 380, 381, 395, 413, 424, 432, 438, 451
- Melîk Gâzî, 275
- Melîk II. Nasır Salâhaddîn Yusuf, 452
- Melîk İzzeddîn, 359, 398
- Melîk Kâmil, 415, 418, 419, 424, 437
- Melîk Mansûr, 439
- Melîk Nâsır, 424, 440
- Melîk Nasîreddîn Behrâmşâh, 398
- Melîk Sâlih, 336, 419, 437
- Melîk Sâlih Eyyüb, 438
- Melîk Sâlih İsmâil, 438
- Melîk Şihâbeddîn Gâzî, 451
- Melîk Zâhir, 336, 364
- Melike Hâtun, 431
- Melike-i Âdiliyye, 435
- Melîkşâh, XXX, XLVI, 84, 118, 130, 131, 133, 135, 155, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 200, 203, 205, 211, 218
- Melîkşâh, 90, 91, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 140, 142, 145, 152, 153, 154, 155, 166, 171, 174, 175, 182, 183, 184, 190, 200, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 221, 257, 263, 318, 323, 326, 330, 333, 335, 341, 343, 605, 627
- MELÎKŞÂH, IV, VI
- Melîkü'l Sevâhil Bahâeddîn Mehmed, 378, 543
- Melîkü'l-Azîz, 380
- Melîkü'z-Zâhir, 380, 508
- Melitehe, 38
- Melitene, 295, 296
- Melkûnye, 9
- Membic, 24
- Memlân, 74
- Memlûk, XI, 491, 502, 506, 508, 511, 513, 521, 597
- Menâzkirt, 103
- Menbic, 9, 33, 102, 103, 104, 176, 177, 380

- Menderes, 47, 269, 273, 282,
288, 290, 307, 309, 316, 331,
334, 340, 352, 360, 366, 370,
383, 463, 468
- Mengü Timur, 423, 506
- Mengücek, XVII, 116, 123, 167,
213, 215, 343, 393, 426
- Mengücek Gâzi, 215
- Mengücekliler, 215, 426
- Menşar, 373
- Menteşe Bey, 514
- Menteşeoğulları, 513
- Menuçehr, 95
- Meraga, LVIII
- Merâgâ, 27, 32
- Meram, 328
- Mercü'ş-Şâm, 9
- Mersin, 21, 389, 390, 544, 595
- Mervânî, 83, 97, 175
- Mervânî Emîri Nizâmeddîn, 97
- Mervânî Emîri, İbn Mervân, 83
- Mervânîler, 83, 175, 634
- Mervânoğulları, 24
- Meryemnişin, 90
- Merziban, 380, 383
- Mesûd, VI, LV, 53, 58, 71, 214,
257, 263, 265, 267, 270, 271,
272, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281, 282, 284, 285, 291,
292, 293, 294, 295, 316, 318,
320, 326, 332, 334, 335, 338,
344, 346, 392, 418, 497, 501,
518, 519, 520, 521, 522, 523,
525, 526, 529, 530, 531, 607
- Meşhed Ovası, 419, 424
- Meteliksiz Gautier, 223, 224
- Mevlânâ, XXVI
- Meyyâfârikin, XLII, 29, 254, 471
- Meyyâfârikîn, XLI, 33, 45, 217,
254, 441, 451
- Mezopotamya, 14, 33, 103
- Mezopotamya thema, 21
- Mısır, XXXVI, XXXVII, XLVII,
LI, 5, 16, 17, 120, 129, 244,
321, 322, 329, 334, 371, 392,
415, 420, 426, 437, 491, 494,
506, 521, 527
- Mıyana, 27
- Michael F. Hendy, 314, 315
- Midilli, 216
- Mihael, LIX, 116, 117, 136, 144,
212, 232, 234, 241, 301, 313,
317
- Mikael Vardabet Çamiçyan, LVI
- Mikail, 214, 215, 216, 447, 579
- Mikâil, 61, 137, 140
- Mikhael Angelos, 340, 351
- Mikhael Attaleiates, LII, 118,
136, 143
- Mikhael Dukas, 107, 146, 150,
157
- Mikhail Psellos, LIV, LV, 103
- Mikhail Psellos'un
Khronographia'sı, LIV, LV,
103, 622
- Mikheal Attaleiates, 155
- Mikineyn, 12
- Milas, 22, 340, 378, 638
- Millî Kütüphâne, XXII
- Mimadh, 29
- Minşar, 373
- Mîr Alî Şîr Nevâî, XXXI
- Mîr Hâşim Muhaddis, XXX
- Mirhond, XXVII, XXX, 112,
113, 116, 171, 172, 176, 179,
183, 186, 187, 190, 211, 213,
258, 272, 277, 292, 293, 296,
299, 303, 319, 331, 334, 335,
337, 338, 346, 347, 355, 358,
370, 372, 382, 384, 408, 425,
430, 457, 471, 477, 499, 500,
513, 519, 521, 525, 526, 530,
532
- Mirhond Muhammed b. Hondşâh
Belhi, XXX

- Miryofatlon, 312
- Miryokefalon, VI, XIII, XIV, 44, 49, 125, 126, 296, 299, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 320, 331, 541, 573, 592, 606, 609, 620, 634
- Misis, 9, 38, 46, 166, 167, 198, 199, 238, 245, 263, 278, 292, 390, 538
- Mithridates, 194
- Modrene'nin (Mudurnu), 197
- Moğol, XXIII, XXVIII, XXX, L, LVI, LXV, 28, 30, 385, 392, 400, 404, 406, 411, 412, 413, 421, 422, 423, 424, 442, 448, 449, 451, 452, 457, 458, 459, 462, 464, 468, 469, 472, 473, 477, 479, 481, 483, 484, 485, 488, 490, 491, 494, 496, 497, 500, 502, 504, 508, 510, 511, 512, 513, 516, 518, 521, 523, 524, 525, 527, 529, 532, 571, 575, 578, 583, 585, 594
- Monolog, 269, 270
- Montferrat, 350
- Mönghe Han, XXIV
- Möngke Han, 477, 486
- Mrzkheta, 67
- Mubaraki, 30
- Mudar, 35, 36, 612
- Mugan, XXIV, 412, 448, 465, 481
- Muğiseddîn Tuğruşâh, 318, 338
- Muhammed, XVII, XVIII, XIX, XXIV, XXV, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXVII, XXXIX, XLIII, XLVI, XLVII, XLIX, L, LI, 63, 116, 209, 213, 219, 226, 244, 255, 256, 263, 266, 269, 277, 279, 280, 396, 397, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 411, 412, 418, 419, 420, 421, 425, 431, 438, 452, 457, 468, 469, 474, 475, 482, 494, 496, 498, 499, 504, 509, 514, 515, 517, 531, 569, 584, 588, 595, 601, 616, 623, 624
- Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Şebankâreî, XXIX, XXX
- Muhammed Bey, 494
- Muhammed Debîr Siyâki, XXXI, 595
- Muhammed Tapar, 263, 266
- Muhiddîn Mesûd, 318
- Muhnar, 101
- Muîneddîn Mehmed Bey, 525
- Muîneddîn Mehmet, 525
- Muîneddîn Süleyman, 484, 485, 498, 499, 501, 503, 505, 508, 510, 511, 512, 514
- Muizzeddîn Kayserşâh, 338
- Mu'izzeddîn Muhammed b. Sâm, XXVI
- Muizzüddîn Kayserşâh, 318
- Mukan, 27, 28
- Mumbic, 24
- Murad Suyu, 73
- Muradiye, 24, 80
- Murat, LI, 5, 24, 32, 36, 45, 85, 196, 296, 401, 570, 574, 600, 606, 615, 621, 639
- Murat Ağarı, LI, 5, 32, 36, 600
- Musa Yabgu, 61
- Mustâblîn, 12
- Mustafa Fevvâz, XXXVII, 172, 631
- Mustafa Şahin, XXXI, 112, 113, 172, 176, 177, 179, 180, 185, 186, 211, 213, 257, 258, 272, 277, 293, 295, 299, 303, 319, 331, 334, 335, 337, 338, 346, 347, 355, 358, 370, 372, 382, 384, 401, 408, 411, 425, 430, 457, 471, 477, 478, 479, 499,

- 500, 513, 519, 524, 525, 526,
530, 532
- Musul, XL, XLI, L, 32, 33, 34,
36, 74, 84, 171, 174, 178, 255,
256, 263, 265, 283, 297, 299,
420, 428, 432, 440, 442, 528
- Mut, 328, 389, 391, 513, 523,
545
- Muzafferiddîn Muhammed, 397
- Muzafferüddîn, 444, 453
- Muzaffirüddîn Gökböri, 381
- Mübarezeddîn Ertokuş, 336, 356,
377, 378, 386, 391, 396, 397,
428, 543
- Mübârîzeddîn Çavlı, 388, 391,
392, 413, 455
- Mübârîzeddîn Ertokuş, 388, 389,
403
- Mücîreddîn Emîrşâh, 525, 528
- müellif, XV, XVII, XIX, XXVI,
XLVI, LVIII, 116, 178, 267
- müellîf, XXVI, XL
- Mühezzibüddîn Ali, 454, 464,
468
- Mühezzibüddîn Ali ed-Deylemî,
464
- Mükrimin Halil Yinanç, 19, 20,
22, 23, 24, 25, 45, 56, 64, 68,
69, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78,
79, 80, 82, 84, 85, 86, 90, 91,
93, 95, 98, 100, 101, 103, 105,
107, 112, 114, 116, 117, 126,
129, 130, 131, 135, 139, 140,
155, 161, 172, 173, 175, 180,
182, 183, 186, 189, 214, 216,
217, 218, 234, 253, 265, 277,
361, 365, 372, 373, 375, 376,
377, 378, 380, 381, 382, 384,
385, 386, 387, 388, 389, 392,
393, 399, 401, 404, 405, 406,
408, 409, 411, 413, 414, 415,
418, 424, 427, 428, 429, 430,
431, 432, 435, 436, 437, 439,
440, 441, 449, 457, 459, 462,
464, 469, 471, 473, 476, 477,
478, 479, 482, 489, 490, 492,
493, 499, 500, 504, 508, 510,
511, 513, 518, 519, 521, 522,
526, 528, 530, 532
- Müneccimbaşı, XXXV, 49, 56,
71, 74, 113, 123, 131, 135,
156, 172, 180, 212, 213, 214,
215, 236, 242, 252, 258, 266,
267, 281, 293, 298, 299, 317,
319, 331, 334, 339, 343, 344,
346, 347, 355, 358, 359, 361,
364, 365, 370, 371, 373, 374,
375, 376, 378, 379, 381, 382,
384, 385, 386, 387, 389, 393,
394, 396, 398, 399, 401, 406,
408, 411, 414, 418, 419, 421,
423, 424, 425, 428, 430, 431,
432, 434, 435, 436, 437, 438,
440, 441, 447, 448, 451, 457,
459, 462, 464, 467, 469, 470,
471, 475, 477, 478, 479, 482,
484, 486, 489, 490, 491, 492,
499, 500, 502, 507, 510, 511,
513, 515, 517, 519, 521, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 530,
531, 532, 617
- Müneccimbaşı Ahmed Dede,
XXXV
- Mürsel Öztürk, XVIII, XX, XXV,
XXIX, 47, 54, 56, 59, 62, 69,
83, 88, 113, 171, 176, 179,
183, 185, 186, 188, 211, 212,
247, 248, 252, 253, 257, 264,
277, 296, 319, 337, 338, 344,
355, 358, 361, 373, 378, 384,
393, 408, 414, 418, 425, 429,
430, 457, 471, 473, 475, 477,
478, 479, 482, 484, 485, 486,
489, 490, 491, 492, 493, 495,
497, 498, 499, 500, 502, 504,
505, 507, 509, 511, 513, 514,

- 515, 518, 519, 521, 523, 524,
525, 526, 527, 528, 530, 531,
571, 578, 585, 589, 598, 601
- Müsâmeretü'l-Ahbâr, 263
- Müsâmeretü'l-Âhbar, XIX
- Müsâyeretül-Ahyâr, XIX
- Müslîm, 175
- Müslim b. Ebî Müslim el-Cermî,
11
- Müstevfî Saâdeddîn Erdebilî, 414
- Müverrih Vardan, LVII
- Mygdonialılar, 198
- Mysia, 219
- Nahâh, 412, 429
- Nahcivan, 23, 28, 69, 89, 453
- Nahçıvan Emîri Sakaroğlu II.
Ebu Dulef, 95
- Nâsıhuddîn Ebû'l-Meâlî el-Fârisî,
452
- Nâsır Lidinillâh, XLVI, 384
- Nasıreddîn, 529
- Nâsıreddîn Arslan, 441
- Nâsıreddîn Kabaca, XXVI
- Nâsıreddîn Mahmûd, XXVI
- Nâsıreddîn Mahmûd b. İl-
Tutmuş, XXVI
- Nâsıreddîn Muhammed, 528
- Nâsır-ı Hüsrev, 52
- Nasihuddîn Fâris, 455
- Nasıreddîn, 294, 295, 346, 412,
420, 425, 441
- Nâsîriyye, XXVI
- Nasrüddîn Berkyaruşâh, 318
- Nâtalûs Bölgesi, 12
- Nâtilkûs, 8
- Nâûra, 183
- Necmeddîn, 446, 452, 458
- Necmeddîn Behramşâh Candar,
446
- Necmeddîn Karahisarî, 528
- Nefesköy, 38
- Nehrikâli, 398
- Nevşehir, 12, 259, 487, 519, 520,
595, 609
- Nısibis, 34
- Nişenig/Enzeli, 97
- Niğde, 259, 277, 283, 291, 294,
297, 319, 341, 384, 410, 415,
472, 490, 493, 505, 508, 523,
525, 530, 571, 595, 638
- Niğdeli Kadı Ahmed, 386, 499,
526, 531
- Nik, 69, 70
- Nikea, 19, 21, 38
- Nikephor, 79
- Nikephoros Botaneiates, 126,
127, 146, 147, 148, 149, 150,
156, 159
- Niketas, LV, 44, 48, 57, 59, 97,
272, 275, 278, 280, 281, 282,
283, 284, 287, 293, 294, 296,
297, 301, 302, 303, 305, 310,
311, 313, 317, 320, 321, 322,
324, 325, 327, 329, 334, 335,
337, 338, 340, 352, 355, 358,
361, 364, 368, 584, 607
- Niketas Khoniates, LV, 44, 57,
59, 272, 275, 278, 280, 281,
283, 284, 287, 293, 294, 296,
297, 301, 302, 303, 305, 310,
321, 352, 358, 361, 364, 607
- Niketas Pegonites, 97
- Nîkiyye, 12
- Nikomedia, 11, 19, 21, 126, 260
- Nîkûs, 8
- Niş, 323
- Nizameddîn, 294, 481
- Nizameddîn Ergunşâh, 318
- Nizâmeddîn İbrahim, 360
- Nizâmeddîn Suhrab, 453
- Nizâmü'l-Mülk, XXXVIII, 100,
113
- Nizib, 97
- Nizip, 96
- Norman, 123, 150, 162, 230, 235

Normanlar, 161, 200, 231, 322
 Nukumüdiyye, 12
 Nukumüdiyye, 10, 11
 Nûreddîn, 297, 298, 319, 333, 493
 Nureddîn Caca, 505
 Nûreddîn Mahmûd, 298, 299
 Nûreddîn Mahmûd Sultansâh, 318
 Nûr-u Buhârâ, 62
 Nusaybin, 32, 33, 34, 255, 440
 Nusreteddîn Hasan, 502, 516
 Nusretü'ddîn, 379
 Nüveyrî, XXXVI, XXXVII, 72, 76, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 93, 94, 105, 106, 107, 223
 Oğuz, 22, 28, 71, 72, 74, 214, 267, 271, 296, 318, 334, 338, 344, 359, 372, 384, 395, 427, 428, 431, 432, 458, 473, 477, 478, 479, 480, 484, 492, 501, 515, 519, 524, 526, 530, 572, 575, 576, 581, 591, 629, 638
 Oğuzlar, 63, 71, 72, 73, 74, 76, 472, 496, 519, 520, 524, 572, 577, 629
 Oğuznâme, XVIII
 Oğuzoğlu, 256
 Okomi/Okum, 85
 Olbia Körfezi, 196
 Olcaytu, XXVII, 531, 619
 Oltu, 24, 65, 214, 343, 354, 371, 383, 427
 Olympos, 196, 197, 198
 Opsikion, 14, 21
 Opsikion thema, 21
 Optimaton thema, 21
 Orbelian, 67
 Orta Anadolu, 126, 135, 260, 274, 485
 Orta Doğu, 50, 387, 508, 636
 Ortaçağ, XL, 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 16, 17, 23, 32, 36, 37, 42, 43, 46, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 69, 73, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 104, 105, 106, 107, 108, 131, 152, 163, 172, 176, 179, 181, 182, 183, 186, 189, 190, 239, 240, 241, 285, 287, 290, 296, 315, 343, 352, 358, 361, 364, 365, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 381, 382, 384, 385, 387, 389, 392, 393, 399, 401, 405, 408, 411, 414, 418, 425, 430, 431, 435, 457, 471, 473, 475, 482, 496, 500, 510, 511, 513, 532, 576, 578, 579, 585, 586, 592, 595, 599, 603, 610, 614, 620, 622, 623, 628, 632, 637, 642
 Ortadoğu, 17, 424
 Ortodoks, 64
 Ortodoks-Bagratlar, 64
 Osman Gazi Özgüdenli, 32, 117
 Osman Turan, LXIII, LXIV, 25, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 56, 58, 59, 63, 71, 73, 78, 82, 84, 85, 86, 95, 97, 98, 99, 114, 117, 118, 119, 126, 127, 130, 131, 133, 135, 139, 142, 149, 152, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 228, 229, 230, 232, 234, 236, 238, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 267, 268, 269, 273, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 304, 308, 309, 311, 312, 317, 321, 322, 329, 330, 331, 334, 337, 339, 340, 341,

343, 344, 346, 347, 355, 358,
 361, 364, 365, 370, 372, 373,
 376, 377, 378, 379, 381, 382,
 384, 385, 386, 387, 388, 389,
 391, 392, 393, 394, 396, 398,
 399, 401, 404, 406, 408, 409,
 411, 413, 414, 415, 418, 419,
 421, 424, 430, 431, 432, 434,
 435, 436, 437, 441, 445, 447,
 449, 451, 457, 458, 459, 462,
 464, 467, 469, 471, 473, 476,
 477, 478, 479, 482, 484, 486,
 489, 490, 492, 496, 497, 499,
 500, 501, 502, 504, 505, 508,
 510, 511, 513, 514, 515, 518,
 519, 521, 522, 524, 525, 526,
 527, 528, 530, 531, 532, 580
 Osmancık, 502, 519, 520
 Osmaniye, 293
 Osmanlı, XXVI, XXX, LI, 16,
 24, 46, 59, 66, 85, 131, 148,
 173, 214, 217, 296, 305, 315,
 321, 338, 340, 375, 378, 388,
 396, 398, 409, 411, 422, 429,
 438, 521, 570, 571, 578, 584,
 586, 603, 607, 610, 613, 618,
 621, 622, 627, 633, 636, 638,
 639
 Osmanlıca, XXX
 Osmanoğulları, 409, 575
 Otrous (Çorhisar), 305
 Otto Von Freising, 286
 Ö. R. Doğrul, LIX
 Ögedey, IX, 421, 422, 424, 431,
 545, 612
 Ögedey Kaan, 421, 422, 424, 612
 Ömer, XXVI, XXXVII, XXXIX,
 XLVII, LIX, 36, 305, 418, 419,
 422, 569, 588, 603, 611
 Özvatan, 519, 520
 Paflagonya, 8, 296
 Paflogonya, 14
 Paktiarius, 274
 Palu, 21, 75, 165, 218, 268
 Pamfilya, 22, 279, 300
 Papa Grégoire, 221
 Papaz Grigor, LVII
 Paphlagonia, 21, 194, 195, 196,
 197, 295, 352, 353
 Paphlagonia thema, 21
 Paris, XXII, L, LVII, LXI, 48,
 163, 224, 234, 273, 284, 377,
 392, 484, 584, 596, 603, 613,
 616, 617, 623, 625, 639
 Pasinler, 45, 65, 78, 84, 214, 343,
 345, 354, 371, 383
 Patrik Mihael, LIX, 104, 137
 Paul Wittek, 495, 531
 Pavlakî, 443
 Peçenek, 105, 150, 156, 221, 260,
 303, 541
 Peçenekler, 143
 Pegolotti, 54
 Pelekanon, 230
 Pentapolis, 305
 Pergamum (Bergama), 38
 Pergos (Kâzımkarabekir), 328
 Periblus, 196
 Pers, 17, 484
 Pertus Kalesi, 297
 Pervâne, XI, XX, 53, 56, 430,
 434, 437, 464, 481, 484, 485,
 489, 490, 492, 496, 497, 498,
 499, 500, 501, 502, 504, 508,
 509, 510, 511, 512, 513, 514,
 518, 527, 606
 Pervâne Muîneddîn, 464, 485,
 490, 492, 497, 498, 499, 501,
 503, 505, 508, 510, 511, 512,
 514, 518
 Pervâne Muineddîn Süleyman,
 498, 502, 503, 504
 Pervâne Muîneddîn Süleyman,
 486, 498, 501, 506, 508, 510,
 512
 Pessinous, 194, 195

Petro, 323
 Philaretos (el-Firdûsu'r-Rûmî),
 170
 Philaretos Brachamios, 165, 166,
 605
 Philaretos,, 166, 168, 171, 174
 Phrygia, 134, 144, 158, 160, 191,
 193, 195, 196, 197, 199, 260,
 279, 281, 308, 311, 369, 537,
 623
 Pınarbaşı, 96, 302, 433, 506, 517
 Pierre, 162, 223, 224, 226, 227,
 231
 Pierre l'Hermite, 223, 228, 231
 Pilardos, 169
 Pisidia, 44, 195, 279, 305, 620
 Pithekas, 43
 Plinius, 196, 197, 198, 622
 Podandos, 19
 Polatlı, 125
 Pontos, 18, 59, 193, 194, 195,
 321, 337, 340, 582, 598
 Pontos Kolonia, 18
 Popa Boğazı, 308, 313
 Porsuk, 115, 116, 120, 131, 146,
 152, 153, 154, 194, 201, 203,
 204, 205, 206, 286, 620
 Poulkhasès, 208
 Pötürge, 216
 Prakana, 282, 283, 294, 295, 470,
 472
 Priene, 18
 Prousa, 198
 Provincia Asia, 38
 Provincia Bithynia Pontus, 38
 Provincia Cappadocia, 38
 Provincia Cilicia, 38
 Provincia Galatia, 38
 Provincia Lycia Pamphylia, 38
 Prusa, 38
 Psellos, LIV, LV, 103, 146, 161,
 622
 Ra'bân, 297, 332
 Râ'bân, 98, 169, 174, 199, 291,
 292, 294, 380, 383
 Rafika, 35
 Râhatu's-sudûr, XXIII
 Rahba, 35
 Rahbe, 33, 36, 82, 177, 256
 Rakka, 33, 35, 36, 418, 429, 437,
 440, 472
 Ramahsû, 9
 Ramsay, 18, 19, 21, 39, 42, 43,
 44, 47, 48, 51, 59, 60, 125,
 134, 147, 148, 158, 163, 201,
 207, 218, 225, 248, 269, 274,
 282, 286, 296, 300, 302, 305,
 307, 308, 309, 311, 312, 321,
 325, 369
 Rân, 31
 Rarimund, 278
 Rasû'l-'Ayn, 34
 Ravend, XXV
 Râvendî, XXIII, XXV, XXVI,
 61, 62, 71, 86, 584
 Ravzatu's-safâ, XXIV, XXX,
 XXXI
 Raymond, 230, 235, 265
 Raymond de St.-Gilles, 231
 Re's'Ayn, 32
 Rebî'a, 35
 Refet Yinanç, LXIV, 54, 277
 Regensburg, 287, 322
 Ren, 16
 Resûl Tekin, 114
 Resûltekin, 118, 120, 132
 Reşîdeddîn, XXX
 Reştunik, 66
 Revân, 64
 Rey, 72, 86, 87, 94
 Rhebas Irmağı, 196
 Rhyndakos, 44, 196, 198, 219
 Rhyndakos Çayı (Kirmastı), 44
 Rıdvân, 252, 255, 256
 Rize, 21, 296

- Robert, LVI, 45, 181, 231, 451,
574, 594, 598, 613
- Rodos, 216, 301, 331
- Roma, 16, 17, 18, 20, 38, 39, 42,
43, 102, 132, 141, 169, 194,
195, 222, 235, 274, 282, 295,
361, 363, 588, 603, 604, 608,
632
- Roma İmparatorluğu, 4, 17
- Romanos Diogenes, 102, 104,
108, 147, 165
- Romanos Le Kapen, 21
- Rosudan, 412, 428
- Roussel, 123, 125, 126, 127, 143,
147
- Rufinel, 231
- Ruhâ, 103
- Rûm, XIII, XXIX, L, 4, 7, 15,
114, 116, 132, 209, 257, 296,
358, 527, 578, 595, 596, 608
- Rûm Denizi, 13
- Rumeli, 143, 144, 152, 157, 351
- Rûmlar, 4
- Rûmlu İskender, 14
- Rummân, 397, 398
- Rus, 399, 428, 468
- Rustav, 95
- Rûha, 35
- Rûkneddîn Cihanşâh, 395, 399,
406, 410
- Rûkneddîn Süleyman, 115, 430
- Rûknedîn II. Süleymanşâh, 335
- Rûknüddîn Süleymanşâh, 318,
320
- Sa'di Paşa Hamamı, 58
- Sa'dü'l-Mülk, XXXVIII
- Saadeddîn Köpek, 394, 432, 434,
435, 436
- Sabbas, 352, 361
- Sabbas Asidenos, 352, 361
- Sabian, 35
- Sabirli-Karamanlar, 64
- Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali b.
Nasır el-Hüseyini, XLVI
- Safevî, XXXI
- Sahırları, 523
- Sahîb Fahreddîn Ali b. Hüseyin,
501
- Saimbeyli, 379
- Sakâlibe, 11
- Sakarya, 9, 88, 125, 197, 238,
279, 342, 343, 412, 447, 471,
474, 489, 493, 517, 519, 576,
609
- Sakız, 216
- Saksın, 400
- Salamas, 28
- Sâlâr-ı Horasan, 96
- Salbakos (Babadağ), 193
- Sâlih İsmail, 439
- Salim b. Malik, 182
- Sâlim b. Mâlik, 180
- Salim Koca, 58, 59, 65, 84, 106,
112, 114, 123, 125, 126, 127,
131, 132, 139, 156, 214, 215,
216, 224, 230, 321, 331, 337,
338, 356, 364, 366, 370, 372,
373, 375, 376, 377, 378, 379,
381, 382, 385, 435
- Salimûn, 13
- Salmas, 28
- Saltuk, 116, 123, 214, 360, 412
- Saltuklu, 213, 254, 262, 343, 345,
411, 412, 426, 427
- Salur, 494
- Salutaris, 195
- Samagar, 502, 503, 518
- Samagar Noyan, 503
- Samî thema, 22
- Sâmiruddîn Alparsarı, 475
- Samluh, 12
- Samsat, 22, 98, 346, 353, 360,
380, 383, 418, 443, 472
- Samsun, VIII, 20, 38, 49, 51, 58,
192, 214, 295, 320, 332, 335,

337, 338, 339, 352, 353, 354,
 361, 364, 371, 374, 383, 403,
 418, 429, 436, 439, 467, 471,
 487, 490, 498, 519, 520, 523,
 525, 542, 588
 Sancar, 342
 Sancarşâh, 319, 341
 Sandıklı, 300, 302, 305, 307, 378,
 493
 Sangarios (Sakarya), 197
 Sangarios Irmağı, 194, 196
 Sarav, 27
 Saraydüzü, 519, 520
 Sardes (Sart köyü), 48
 Sarıbaba Tepesi, 307
 Sarıoğlan, 519, 520
 Sarıyahşi, 519, 520
 Sarige thema, 22
 Saru Han, 415
 Sâruha, 9
 Saruhan, 378, 638
 Sarus, 506
 Sason, 85
 Savtegin, 101
 Sebaste, 302
 Sebasteia, 21, 38, 295
 Sebasteia thema, 21
 Sebastia, 18
 Sebastos, 204
 Selâhaddîn, 23, 295, 321, 322,
 327, 328, 395, 631
 Selçukî Hatun, 504
 Selçuklu, I, XIII, XVIII, XIX,
 XXIII, XXV, XXVI, XXVIII,
 XXXVIII, XLI, XLVI, LIII,
 LVIII, LXIII, LXIV, LXV, 1,
 4, 7, 13, 18, 20, 21, 23, 28, 42,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 82,
 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91,
 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100,
 101, 102, 106, 109, 112, 114,
 115, 116, 117, 120, 121, 123,
 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 135, 137, 138,
 139, 140, 142, 143, 145, 147,
 149, 150, 155, 160, 161, 162,
 165, 166, 171, 174, 175, 181,
 183, 184, 185, 186, 190, 199,
 200, 202, 203, 204, 205, 206,
 207, 208, 210, 212, 214, 215,
 216, 218, 221, 222, 232, 234,
 237, 244, 248, 251, 252, 253,
 254, 255, 256, 259, 260, 263,
 265, 267, 268, 269, 270, 271,
 272, 273, 275, 276, 277, 278,
 279, 280, 281, 282, 283, 284,
 285, 291, 292, 293, 294, 295,
 296, 297, 298, 299, 302, 304,
 305, 306, 309, 312, 314, 315,
 316, 317, 318, 320, 321, 322,
 323, 324, 325, 326, 327, 328,
 329, 330, 331, 333, 334, 335,
 336, 337, 338, 339, 340, 341,
 342, 343, 344, 347, 352, 353,
 354, 356, 358, 359, 360, 361,
 364, 366, 370, 371, 372, 373,
 375, 376, 377, 378, 379, 380,
 381, 382, 383, 384, 385, 386,
 387, 388, 389, 390, 392, 393,
 398, 399, 401, 402, 404, 406,
 409, 411, 412, 413, 414, 415,
 416, 418, 419, 420, 422, 424,
 426, 427, 428, 431, 432, 434,
 435, 436, 437, 438, 439, 441,
 442, 447, 448, 449, 451, 452,
 454, 457, 458, 459, 462, 464,
 467, 469, 471, 473, 474, 476,
 477, 479, 480, 481, 483, 484,
 485, 486, 489, 490, 491, 492,
 494, 496, 497, 500, 501, 503,
 504, 508, 510, 512, 513, 515,
 516, 518, 519, 521, 522, 524,
 526, 528, 530, 531, 532, 533,

- 543, 571, 572, 574, 575, 576,
577, 579, 580, 581, 582, 583,
584, 587, 588, 590, 591, 592,
595, 596, 597, 601, 604, 605,
606, 607, 608, 609, 611, 612,
615, 619, 620, 621, 622, 624,
625, 626, 627, 628, 629, 631,
632, 635, 636, 637, 639, 640,
641, 642
- Selçuknâme, XXII, XXIII, XXV,
44, 49, 56, 61, 62, 88, 89, 91,
99, 100, 101, 103, 106, 107,
112, 113, 114, 131, 134, 140,
172, 252, 253, 254, 257, 258,
263, 264, 277, 282, 283, 291,
298, 299, 303, 316, 329, 330,
335, 337, 338, 347, 355, 358,
361, 364, 370, 372, 373, 375,
376, 377, 382, 384, 386, 387,
388, 389, 392, 393, 413, 418,
423, 424, 425, 448, 452, 457,
466, 469, 470, 471, 473, 475,
477, 478, 479, 482, 484, 486,
489, 490, 491, 492, 499, 507,
509, 510, 511, 513, 514, 515,
517, 519, 521, 522, 524, 525,
526, 528, 574, 593, 643
- Selevkia, 19
Selevkiye, 9
Selim, 96, 409, 621
Selokya thema, 21
Selûkiyye, 13
Semâniye, 441, 472
Semlâr, 9
Senakharim, 23
Senekerim-Hovannes, 66
Sepid-şehir, 95
Serfendikâr, 390
Serik, 506
Serir, 13, 26, 27
Sevine, 494
Sevordik, 64
Sevordlar, 64
- Seyfeddîn Ayaba, 336, 369, 372,
387
Seyfeddîn Balaban, 506
Seyhan, 22, 391
Seyid Gazi, 305
Seyitgazi, 270
Seyyid Şerefeddîn Hamza, 528
Seyyid Şerefeddîn Hamza Alevî,
528
Sıbt İbnü'l-Cevzî, XLV, 74, 78,
84, 85, 103, 118, 130, 131,
133, 175, 176, 177, 178, 179,
180, 181, 184, 185, 186, 188,
190, 211, 463, 466, 469, 471,
626
Sıffin Savaşı, 35
Sıkılıyye, 10
Sırpalar, 322, 323
Siberis, 194, 197
Sicilya, 10
Side, 38
Siirt, 33, 77, 254, 414, 429
Silifke, 14, 21, 48, 328, 389, 418,
429, 436, 439, 513, 523
Silifke Çayı, 328
Silifke Ovası, 328
Silvan, 29, 45, 254, 441
Simbat, LVIII, 29, 45, 49, 63, 64,
66, 69, 70, 93, 94, 313, 341,
365, 376, 386, 387, 389, 391,
392, 428, 470, 627
Simon de Saint Quentin, LXV,
415, 427, 430, 431, 432, 435,
436, 437, 447, 451
Simre, 532, 607
Simrni, 19
Sînâ, 16
Sinâneddîn Kaymaz, 414
Sincâr, 255, 256
Sind, LI
Sinianda, 314
Sinn, 33, 35
Sinnü, 36

Sinop, VIII, XI, 20, 37, 49, 50,
 57, 205, 295, 296, 351, 353,
 362, 373, 374, 375, 376, 377,
 380, 383, 384, 400, 402, 418,
 426, 428, 429, 436, 439, 467,
 471, 487, 489, 497, 499, 519,
 520, 523, 528, 532, 542, 543,
 606, 619, 638
 Sipâhîzâde Mehmed. b. Ali, L
 Sis, 379, 390, 452, 469
 Sisam, 22, 216
 Sivas, VI, X, LXIV, 5, 8, 18, 21,
 37, 38, 39, 44, 45, 51, 53, 54,
 55, 58, 66, 81, 85, 98, 105,
 124, 213, 214, 218, 220, 259,
 280, 292, 294, 297, 298, 316,
 318, 330, 331, 332, 335, 338,
 353, 362, 373, 374, 384, 396,
 407, 412, 413, 426, 437, 445,
 448, 452, 454, 458, 459, 462,
 475, 477, 486, 487, 489, 505,
 506, 510, 511, 519, 520, 527,
 529, 540, 544, 546, 576, 581,
 590, 592, 597, 606, 642
 Sivastopol, 402
 Sivayuş, 120, 205
 Siverek, 96, 103, 417, 429, 472
 Sivrihisar, 125, 490, 522
 Siyâvuş, 398, 497, 513, 514, 515,
 516, 577
 Siyâvuş (Cimri), 515, 517
 Skylaks, 196, 574
 Skylitzes, LIV, 23
 Slav, 11
 Slâv, 13
 Smyrna, 38
 Sofya, 5, 323, 350, 592
 Soğanlı, 95
 Soğd, 62
 Soğuksu, 260
 Solhad, 491
 Solymoslu, 193
 Sozopolis, 48, 158, 273, 314, 317
 Sökmen, 244
 Sökmen el-Kutbî, 254
 Stefan, 297
 Stektorion (Emirhisar), 305
 Stephanos, 285
 Sterrett, 307
 Strabon, 192, 193, 194, 195, 196,
 197, 198
 Subkî, XLVII
 Suğdak, IX, 49, 51, 399, 400,
 402, 429, 491, 501, 545
 Sulakyurt, 519, 520
 Sultan Dağı, 303
 Sultan Ebu Sa'id, XXVIII
 Sultan Hanı, 476, 481, 483, 484,
 496, 511
 Sultan II. Murad, XXV
 Sultan Kalavun, XXXVI
 Sultan Mes'ûd Hamamı, 58
 Sultan Sancar, XXIII
 Sultan Şemseddîn İl-Tutmuş,
 XXVI
 Sultandağları, 314
 Sultanönü, 305, 636
 Sultanöyüğü, 305, 489
 Sumheti, 100
 Sunbatman, 30
 Sungan, 29
 Sungurlu, 519
 Suriye, VIII, XXXIX, XL, XLI,
 XLIII, LI, LX, 7, 13, 14, 16,
 22, 24, 35, 42, 45, 46, 51, 52,
 82, 87, 103, 114, 120, 121,
 122, 128, 130, 131, 132, 133,
 152, 165, 167, 171, 174, 175,
 177, 178, 179, 180, 182, 183,
 184, 186, 189, 190, 191, 199,
 200, 211, 220, 222, 239, 241,
 243, 244, 245, 247, 251, 252,
 255, 256, 258, 274, 277, 278,
 279, 282, 290, 296, 321, 322,
 329, 364, 379, 380, 388, 390,
 407, 419, 434, 439, 440, 452,

- 463, 480, 487, 521, 525, 537,
544, 627
- Surmari, 94
- Suruç, 33, 35, 36, 437, 440, 472
- Suşehri, 453
- Sük el-Cebel, 30
- Sülemiş, 525, 527, 528
- Süleyman, XX, XXV, 56, 86, 87,
113, 115, 117, 131, 135, 136,
138, 142, 145, 153, 154, 155,
169, 170, 173, 184, 186, 187,
189, 206, 211, 214, 215, 227,
275, 300, 304, 334, 381, 415,
427, 429, 435, 464, 484, 485,
488, 490, 492, 496, 497, 498,
499, 500, 501, 502, 504, 508,
509, 510, 511, 512, 513, 518,
578, 590, 606, 620, 621, 636
- Süleyman Tülüce, 117
- Süleymaniye, LI
- Süleymaniye Kütüphanesi, LI
- Süleymanşâh, V, VII, VIII, XVII,
XXXII, XXXVII, 2, 112, 113,
115, 116, 117, 118, 120, 121,
124, 125, 129, 130, 131, 132,
134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 150, 152, 154, 155,
156, 157, 158, 160, 161, 164,
165, 166, 167, 168, 170, 171,
173, 174, 175, 176, 177, 178,
180, 182, 183, 185, 186, 187,
189, 190, 191, 195, 198, 199,
200, 205, 208, 210, 211, 212,
213, 216, 218, 219, 221, 229,
237, 240, 252, 259, 260, 318,
320, 332, 333, 335, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 342, 343,
344, 346, 347, 352, 353, 354,
355, 356, 359, 360, 361, 364,
537, 538, 539, 611, 625, 631,
635
- Sümeysat, 35, 36, 360, 432, 435,
439, 443, 472
- Sürmeli (Sürmâri), 90
- Sürmeli Çukuru, 93
- Sürmeliçukuru, 64
- Sürmelü Çukuru, 94
- Süryanî, 63, 94, 104, 113, 115,
116, 117, 118, 160, 166, 172,
246, 252, 253, 264, 278, 443,
573
- Süryani Mihail, LIX, 44, 85, 86,
115, 218, 242, 253, 263, 265,
266, 267, 268, 271, 272, 273,
275, 277, 278, 280, 281, 283,
284, 287, 292, 293, 313, 317,
329, 331
- Sver/Salîb, 100
- Şâh Tasmaşb, XXXI
- Şahinşâh, VI, 257, 258, 263, 265,
266, 267, 268, 269, 270, 271,
272, 276, 294, 295, 297, 298,
301, 302
- Şâhm, 12
- Şakki, 30, 31
- Şalvaoglu Zahîruddevle, 454
- Şam, XLI, XLIII, 5, 8, 11, 13, 32,
34, 48, 113, 116, 174, 179,
182, 183, 184, 190, 397, 413,
420, 424, 432, 438, 442, 480,
538, 592, 602
- Şâm, III, XLII, 5, 8, 11, 50, 51,
54, 113, 115, 153, 603
- Şamakı, 98
- Şamkür, 29
- Şamşolde, 64
- Şanar, 30
- Şanlıurfa, 424, 591
- Şarkışla, 519, 520
- Şarki Karahisar, 21
- Şebânkâreîler, XXIX
- Şebinkarahisar, 18, 127, 215,
397, 426, 429
- Şeddâdîler, 64, 93, 606

- Şeddâdoğulları, 69
 Şeki, 98, 99, 615
 Şemseddîn Ahmed Lâkûşî, 523
 Şemseddîn Ahmed Lâkûşî, 527
 Şemseddîn Altunaba, 407, 434
 Şemseddîn Cüveynî, 516
 Şemseddîn Muhammed İsfahânî,
 468, 470, 473, 474
 Şemseddîn Muhammed İsfahânî,
 453
 Şemseddîn Ömer el-Kazvinî, 421,
 423
 Şemseddîn Yavtaş, 474, 480,
 481, 486, 490, 576
 Şemseddîn Yusuf b. Kızıoğlu,
 XLV
 Şemsüddevle, 243
 Şemsülmülk, 240
 Şerefeddîn b. Mesûd b. Hatir,
 501
 Şerefeddîn Duvinî, 450
 Şerefeddîn Erzincanî, 420
 Şerefeddîn Hamza, 529
 Şerefeddîn Osman, 525, 527
 Şereflikoçhisar, 519, 520
 Şerefüddevle Müslim, 165, 171,
 174, 175, 176, 177, 178, 179,
 180
 Şerif Ebû Ali Hasan b. el-
 Huteytî, 180, 181
 Şeyzar, 24
 Şeyzer, 181, 439, 580
 Şihâbü'd-dîn Tuğrul, 380
 Şihâbüddin Ahmed İbn Yahyâ,
 XXIV
 Şimşat, 33
 Şimşât, 36
 Şirag, 93
 Şirvan, 30, 31, 109
 Şirvân, 25
 Şirvan-şah, 31
 Şirvanşah Sâlâr, 98
 Şirvânşâhlar, 67
 Şobo, 101
 Şöklü, 120, 128, 132
 Tabakat-ı Nasırî, XXVI, XXVII,
 5, 63, 372, 384, 425, 585, 614
 Taberek, 72
 Tablan, 14
 Tâceddîn Giv, 505
 Tâceddîn Hüseyin, 516
 Taceddîn Mu'tez, 506
 Tâceddîn Mu'tez b. Tâhir, 501
 Tâceddîn Pervâne, 434
 Taeschner, 308
 Tafila Bölgesi, 11
 Tahirlar, 42, 639
 Tahran, XXIII, XXV, XXVII,
 XXVIII, XXIX, XXX, XXXI,
 XXXII, XXXVII, XLIX, LI,
 62, 68, 209, 581, 588, 589,
 594, 595, 598, 604, 607, 614,
 616, 617, 624, 643
 Takvim el-Buldân, L, 33, 34
 Talâyâ, 7
 Talğûs, 9
 Tamara, 137, 144, 342, 344, 351,
 457, 623
 Tancred, 46
 Tankred, 230, 231, 245, 252
 Tanrıbermiş, 213
 Târih-i Âl-i Selçuk, XVIII, XX
 Târih-i Benâketî, XXIV
 Tarih-i Cihân Güşa, XXIII,
 XXIV
 Târîh-i Cihângüşâ, XVII
 Târîh-i firûzşahî, XXVI
 Tarih-i Güzîde, XXIV
 Târîh-i Güzide, 59, 61, 188, 209,
 211, 257, 293, 319, 321, 355,
 358, 598
 Târih-i Cihân-ârâ, XXXI, XXXII,
 186, 293, 604
 Târîhu Ebi'l-Fidâ, 172, 179, 180,
 183, 185, 186, 188, 190, 209,

- 258, 373, 381, 382, 384, 393,
405, 421, 425, 430, 603
- Târîhu Meyyâfârikîn ve Amîd,
XLI
- Tarihü'l-Fârîkî, XLI
- Târîhü'l-İslâm, XLVII, 418, 419,
421, 425, 603
- Târimayn, XXVIII
- Tarsos, 19, 192
- Tarsus, 9, 13, 22, 38, 46, 165,
166, 169, 198, 199, 245, 263,
278, 292, 296, 341, 390, 470,
471
- Taşır/Lori Bagratlıları, 95
- Taşirk-Bagratlıları, 64, 68
- Taşköprü, 518, 640
- Tatikios, 201, 202, 203, 587
- Tatta, 193, 194
- Tatvan, 414, 429
- Tavion'du (Büyük Nefes), 195
- Tavium, 38
- Tayci Noyan, 524
- Tayk, 68, 81
- Tebriz, XXVIII, 27, 28, 74, 423,
453, 487, 504, 527, 528
- Tebrizli Şemseddîn Ahmed, 526
- Tekelidağ/Gevelidağ, 43
- Tektosaglar, 194
- Telhamdun, 390
- Tell Mevzen, 33
- Tembris Vadisi, 194
- Temessos, 289
- Tercan, 81, 214, 343, 354, 371,
383
- Terkasîs Bölgesi, 12
- Tevârîh-i 'Ali Selçuk, XXV
- Th. Houtsma, XVIII, XXXVIII
- The Byzantine Monuments And
Topography of the Pontos, 320
- Themisonion, 289
- Thoros, 296, 301
- Thrace, 14
- Thrak Bithyniası, 196
- Thrakesion thema, 20
- Thynia, 145, 160
- Thynias Adası, 196
- Tilkhum (Tell Hum), 96
- Tiltovrav Kalesi, 103
- Tibarenler, 192
- Tieion (Hisarönü), 197
- Tiflis, 24, 30, 32, 64, 67, 68, 95,
99, 101, 108, 345, 405, 615
- Tiflisli Kemâleddîn, 525, 527
- Tigranes, 301
- Tikrit, 33
- Til, 217
- Tilenzit, 217
- Timurtaş, XIX
- Togan, 135, 140, 401, 427, 437,
501, 526, 604
- Togu Han, 415
- Tohma, 22, 45, 298, 332
- Tokat, 18, 213, 214, 220, 276,
294, 299, 318, 320, 331, 332,
333, 335, 337, 340, 358, 359,
372, 384, 431, 455, 463, 485,
498, 509, 512, 517, 529, 582,
632, 637
- Toklu Tepe, 314
- Toku, 502, 503, 506, 508, 512
- Tolistoboglar, 194
- Topkapı Sarayı Müzesi, LI
- Toric Kalesi, 97
- Toronda, 298
- Toros Dağları, 280
- Toroslar, 192, 389
- Torumtay, 470, 486, 487, 504
- Toulouse, 230
- Trabzon, LXIV, LXV, 10, 13, 21,
54, 195, 295, 296, 343, 351,
352, 353, 354, 361, 365, 374,
383, 385, 399, 402, 404, 407,
409, 411, 428, 442, 452, 458,
467, 472, 489, 497, 500, 523,
543, 576, 577, 583, 593, 606,
610, 633

Trabzon Rum Devleti, 361
 Trabzon Rûm Devleti, IX, 375,
 400, 401, 403, 545
 Trabzon Rum İmparatorluğu,
 296, 362, 383, 399, 428, 442,
 500, 606
 Tracesion, 14
 Traianus, 195
 Trakiye, 8
 Traksîs, 8
 Trakya, 14, 15, 17, 143, 324, 351
 Trapezus, 19
 Tripolis, 325
 Tripolitania, 16
 Tudavun, 506, 508, 512
 Tufanbeyli, 124, 276
 Tuğaçar Noyan, 524
 Tuğrul, I, III, XXIII, XXV, XLV,
 XLVI, 1, 2, 28, 45, 61, 62, 63,
 65, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85,
 86, 87, 88, 94, 108, 110, 263,
 265, 267, 268, 272, 275, 276,
 388, 577, 596, 611, 626
 Tuğrul Arslan, 263, 264, 265,
 267, 268, 275
 Tuğrul Bey, 45, 63, 70, 71, 72,
 73, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 86,
 87
 Tuğrulşâh, 297, 318, 336, 338,
 341, 343, 344, 345, 360, 372,
 394, 395, 399, 411
 Tuğtegin, 91
 Tulejde (Toledo), 223
 Tulhum, 103
 Tuna, 16, 323
 Tunceli, 215
 Tunguzlu,, 523
 Tunus, 16
 Turanşâh, 338
 Tûrânşâh, 438
 Tûrânşâh b. Selâhaddîn, 439
 Turhal, 38
 Tutuş, 116, 120, 121, 152, 165,
 167, 171, 182, 183, 184, 185,
 187, 189, 199, 209, 620
 Tuz Gölü, 193
 Tuzluca, 64, 95
 Türk, I, XV, XXIV, XXVI,
 XXVIII, XLV, XLVII, LI, LII,
 LVII, 4, 5, 6, 15, 23, 37, 39,
 44, 45, 58, 61, 63, 64, 65, 68,
 70, 71, 73, 76, 78, 82, 84, 86,
 88, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 102, 104, 106, 109,
 110, 112, 117, 119, 121, 124,
 127, 128, 130, 132, 133, 135,
 136, 138, 140, 144, 145, 146,
 149, 150, 151, 157, 158, 160,
 169, 170, 172, 179, 186, 201,
 202, 209, 214, 215, 216, 217,
 220, 231, 233, 242, 245, 247,
 248, 253, 254, 259, 260, 267,
 268, 273, 274, 277, 279, 281,
 282, 285, 293, 296, 299, 303,
 307, 309, 311, 312, 313, 314,
 317, 318, 319, 326, 331, 337,
 338, 342, 344, 345, 346, 347,
 355, 358, 367, 370, 372, 373,
 374, 375, 376, 378, 385, 388,
 392, 394, 396, 397, 398, 401,
 403, 405, 416, 424, 447, 452,
 470, 476, 486, 489, 491, 498,
 499, 501, 508, 511, 513, 521,
 524, 526, 533, 543, 547, 573,
 574, 575, 576, 577, 579, 580,
 584, 586, 587, 590, 591, 597,
 599, 604, 605, 607, 608, 609,
 611, 612, 615, 617, 618, 619,
 620, 625, 626, 627, 629, 630,
 631, 632, 633, 634, 635, 636,
 638, 641, 642
 Türkçe, XVIII, XXV, XXVII,
 XXIX, XXX, XXXVIII, XL,
 XLVI, XLVII, LIII, LV, LVI,

LIX, LXV, 188, 211, 363, 398,
515, 615, 633
Türkî Ahmed, 474
Türkistan, XXX, 39, 62, 68, 342,
399, 421, 578, 580, 608, 612
Türkiye, i, I, III, IV, V, VII,
VIII, IX, XIII, XVII, XIX, XX,
XXII, XXV, XXVI, XXVIII,
XXIX, XXXI, XXXIII,
XXXIV, XXXV, XXXVII,
XXXVIII, XLI, XLIV, XLIX,
LII, LVI, LVIII, LIX, LX,
LXIII, LXIV, 1, 3, 4, 7, 13, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25,
28, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 45,
47, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 57,
58, 59, 63, 64, 80, 85, 90, 91,
95, 99, 106, 112, 113, 114,
117, 119, 121, 123, 125, 126,
128, 130, 131, 132, 133, 134,
135, 137, 138, 139, 140, 142,
143, 145, 147, 149, 152, 156,
158, 160, 161, 162, 163, 165,
166, 167, 168, 169, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186,
189, 190, 192, 193, 194, 199,
200, 201, 202, 203, 205, 206,
207, 208, 209, 210, 211, 212,
213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 220, 221, 222, 224, 226,
228, 229, 230, 232, 234, 235,
236, 237, 238, 248, 250, 251,
252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 259, 262, 263, 265, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299,
301, 302, 303, 304, 308, 309,
311, 316, 317, 319, 320, 321,
322, 329, 330, 331, 333, 334,
335, 337, 338, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 346, 347, 348,
349, 352, 353, 354, 355, 358,
359, 361, 364, 365, 370, 372,
373, 374, 375, 376, 377, 378,
379, 380, 381, 382, 383, 384,
385, 386, 387, 388, 389, 391,
392, 393, 394, 396, 398, 399,
401, 402, 404, 405, 406, 407,
408, 409, 411, 413, 414, 415,
416, 418, 419, 421, 424, 425,
426, 427, 429, 430, 431, 432,
434, 435, 436, 437, 438, 439,
440, 441, 442, 445, 447, 448,
449, 451, 454, 457, 458, 459,
461, 462, 463, 464, 467, 469,
471, 472, 473, 474, 476, 477,
478, 479, 480, 481, 482, 484,
485, 486, 488, 489, 490, 492,
496, 497, 499, 500, 501, 502,
503, 504, 505, 508, 510, 511,
512, 513, 515, 517, 518, 519,
520, 521, 522, 523, 524, 525,
526, 527, 528, 530, 531, 532,
533, 536, 538, 539, 540, 543,
544, 546, 547, 570, 571, 573,
574, 575, 576, 577, 579, 580,
581, 583, 585, 586, 587, 591,
592, 593, 594, 595, 596, 597,
598, 607, 608, 609, 611, 615,
617, 619, 620, 621, 622, 625,
627, 628, 630, 634, 635, 637,
638, 641
Türkiye Selçuklu Devleti, I, XIII,
XLI, LVIII, 1, 4, 18, 42, 44,
45, 58, 59, 112, 121, 123, 128,
131, 132, 134, 135, 139, 140,
142, 143, 145, 161, 162, 165,
181, 190, 199, 202, 203, 205,
208, 210, 214, 215, 237, 248,
251, 259, 262, 263, 268, 269,
271, 272, 273, 275, 276, 277,
278, 279, 280, 281, 282, 283,

- 291, 292, 293, 296, 304, 316,
320, 321, 330, 332, 336, 338,
339, 340, 341, 343, 352, 353,
354, 356, 358, 359, 364, 366,
370, 374, 379, 383, 384, 389,
399, 402, 404, 407, 411, 416,
418, 426, 434, 435, 436, 438,
439, 442, 447, 448, 454, 457,
459, 463, 467, 469, 472, 480,
485, 486, 488, 489, 491, 492,
496, 497, 500, 501, 504, 517,
518, 522, 524, 530, 531, 532,
533, 543, 574, 576, 577, 581,
596, 597, 607, 608, 609, 621
- Türkler, LI, LIX, LXII, 5, 6, 15,
16, 19, 23, 37, 44, 47, 56, 67,
68, 85, 86, 88, 97, 98, 100,
104, 117, 123, 124, 125, 128,
130, 137, 141, 143, 144, 148,
151, 152, 156, 158, 159, 160,
169, 191, 193, 194, 213, 226,
234, 236, 237, 248, 257, 259,
260, 269, 272, 273, 274, 279,
281, 283, 284, 286, 287, 288,
289, 290, 291, 296, 298, 300,
303, 304, 305, 326, 331, 337,
339, 340, 341, 345, 347, 359,
361, 377, 389, 391, 398, 401,
404, 405, 435, 436, 437, 442,
461, 467, 471, 473, 476, 477,
478, 479, 481, 483, 484, 492,
493, 496, 497, 499, 501, 508,
510, 511, 513, 520, 525, 531,
542, 576, 577, 580, 582, 585,
586, 591, 594, 596, 597, 606,
613, 615, 619, 621, 622, 629,
631, 633, 636
- Türkmen, XI, XLI, 23, 75, 84,
85, 89, 109, 117, 118, 120,
122, 128, 132, 133, 167, 183,
186, 217, 228, 269, 302, 326,
342, 434, 442, 480, 481, 493,
494, 496, 515, 517, 522, 523,
524, 541, 542, 580
- Türkmen Dağları, 494
- Türkmenler, 71, 76, 79, 115, 130,
153, 156, 229, 326, 328, 442,
474, 494, 496, 497, 516, 524,
625, 629
- Tyana, 38
- Tyne-Solway, 16
- Tzibritze Boğazı, 307, 308, 314
- Tzybritze Geçidi, 44, 303
- Ubsîk Bölgesi, 12
- Uftâ Mâtî, 12
- Uğurlu, 490
- Uğurludağ, 519, 520
- Ukaylî, 179
- Ukrayna, 402
- Ulubat (Lopadion), 43
- Ulubat Gölü, 219
- Uluborlu, 48, 273, 279, 295, 304,
308, 311, 313, 314, 316, 317,
318, 330, 331, 332, 352, 356,
360, 370, 371, 378, 384, 435,
479, 483, 523, 543, 578, 611
- Uludağ, 43, 197, 198
- Ulukışla, 376, 379, 383, 384,
389, 507
- Urfa, VI, XIII, XIV, XLIII, LX,
LXII, 5, 22, 24, 35, 45, 66, 96,
97, 103, 106, 117, 119, 121,
165, 166, 171, 174, 190, 206,
220, 238, 239, 242, 243, 245,
246, 254, 255, 278, 280, 283,
360, 380, 418, 420, 424, 428,
429, 431, 433, 437, 440, 444,
472, 539, 587, 591, 592, 599,
636
- Urfa Haçlı Kontluğu, 66, 239,
254, 283, 587
- Urfalı Mateos, LVII, LVIII, 28,
47, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 73,
75, 76, 77, 80, 81, 85, 86, 89,
94, 96, 97, 98, 102, 103, 106,

- 107, 109, 112, 131, 136, 137, 172, 173, 174, 179, 180, 183, 187, 208, 209, 210, 211, 214, 216, 220, 229, 230, 232, 233, 239, 241, 242, 247, 249, 253, 255, 258, 263, 265, 276, 278, 280, 291, 293, 294, 296, 297, 298, 300, 391, 637
- Urmiye, 28, 32, 86
- Uşak, 302, 517, 523
- Uygurlar, XXIV
- Uzak Doğu, LXIV
- Uzluk, XVIII, XXII, 54, 107, 319, 330, 337, 338, 394, 396, 408, 411, 464, 466, 492, 601
- Uzunpınar, 309
- Ünye, 352, 353, 354, 371, 402, 429, 442
- Ürgüp, 519, 520, 529
- Üskadar, 126
- Üsküdar, 143, 144, 149, 157, 159, 160, 206, 260
- Vakıf Hamamı, 58
- Van, 24, 28, 45, 66, 68, 69, 80, 85, 90, 100, 287, 413, 418, 429, 436, 439, 442, 471, 490, 512, 580
- Van Gölü, 24, 413, 512
- Vanand, 98
- Vanand (Kars Bagratlı Krallığı, 65
- Vardükiya, 30
- Vârisûn, 9
- Vartan, 27, 28
- Vasak Pahlavuni, 70, 166
- Vasil, 301
- Vaspurakan, 22, 66, 68, 69, 75
- Vehsudan, 74
- Veliyyüddîn Pervâne, 455
- Venedik, LXIV, 351
- Vespasianus, 195
- Vezelay, 284
- Vezîr, XXXVII, XLV, 100, 113, 116, 140, 415, 466, 475, 501, 506, 512, 516, 522, 527, 528
- Vezîr Hâbübullâh, XXXI
- Vezir Ziyâeddîn Kara Arslan, 414
- Vezîri Amidülmülk Kündürî, 86
- Vezirköprü, 519, 520
- VI. Konstantinos, 20
- VI. Leon, 23
- VII. Louis, 283, 285, 287
- VII. Mikhael, 107
- VIII. Mikhael Palaiologos, 491
- Viranşehir, 252, 382
- Visâkbaşı Garib, 453
- Vustan, 69
- Walter Von Habenichts, 222
- Wilhelm Von Rubruk, LXV, 421, 448, 473, 481
- Yabagu (Bigu), 61
- Yabanlu Pazarı, 18, 379, 513, 630
- Yabgu, 61, 63, 112, 117
- Yabgulu Türkmenleri, 71
- Yağan, 277
- Yağıbasan, 277, 280, 281, 292, 294, 295, 297, 298, 301, 356
- Yağısıyan, 208, 253
- Yağlıca Dağları, 65
- Yahnı Dağı, 65
- Yahşihan, 519, 520
- Yahudi, LVIII
- Yakın Doğu, LVII
- Yâkut, L, 6, 173
- Yakût el-Hamavî, L, 7
- Yâkût el-Hamavî, L, 5, 7, 32, 62, 181, 185, 585
- Yâkût el-Hamevî, LI
- Yâkutî, 83
- Yalova, 300
- Yalvaç, 48, 309, 311, 314
- Yalvaç (Antiochia), 48

- Yassıçimen, IX, 404, 408, 411, 545
- Yazıcızâde Ali, XVIII, 57, 61, 62, 63, 79, 83, 86, 87, 88, 105, 106, 107, 118, 136, 190, 209, 271, 293, 330, 337, 338, 339, 343, 344, 346, 358, 364, 370, 371, 373, 375, 377, 379, 381, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 393, 394, 396, 398, 400, 406, 409, 411, 413, 414, 415, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 428, 430, 434, 435, 436, 437, 440, 441, 447, 448, 451, 457, 462, 467, 469, 470, 471, 473, 475, 478, 479, 484, 486, 502
- Yemen, 217
- Yenişehir, 231
- Yıldızeli, 519, 520
- Yınaloğlu İbrahim, 254, 257, 262
- Yisutay, 483
- Ypomenon (Manyas yanında), 48
- Yukarı Kür, 99, 346
- Yulduz (Yıldız) Dağı, 486
- Yumurtalık, 390, 544
- Yunan, 33, 169
- Yunanlılar, 193
- Yunus, 61
- Yusuf, XLV, 115, 127, 128, 130, 131, 140, 202, 203, 205, 206, 209, 278, 296, 317, 321, 326, 329, 331, 336, 338, 340, 346, 355, 358, 373, 384, 402, 404, 409, 411, 473, 570, 577
- Yusuf Ayönü, 114, 340, 402, 404
- Zahîreddîn, XXII, XXIII, XXV, 61, 62, 63, 356, 441
- Zahîreddîn Nişâbûrî, 61
- Zahirüddîn Mansûr, 439
- Zamantı, 96, 298, 332, 433, 506
- Zara, 453, 454, 519, 520
- Zarşat, 96
- Zehebî, XLVII, 56, 499, 509, 511
- Zekeriyya, 356
- Zela, 38, 194
- Zencan, XXVIII
- Zengi, 64, 70, 255, 283
- Zengisuyu, 93
- Zeyl-i Tarih-i Dimaşk, XLII, XLIII
- Zeynülhâc, 497
- Zile, 38, 194, 486
- Zilu, 27, 28
- Ziyâeddîn, 414, 415, 506
- Ziyâüddin, 254
- Ziyâüddin Muhammed, 254
- Zompos Köprüsü, 125
- Zonaras, LIV, 75, 76, 78, 102, 103, 123, 125, 126, 127, 128, 136, 137, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 157, 161, 216, 234, 261
- Zonguldak, 14
- Zübdetü't-tevârîh, XXIII, XLVI
- Zülkarneyn, 265, 292
- Zünnûn, 280, 294, 297, 298, 302